

UDK:451. 1: 425.5

Dilnoz ABDUVALIYEVA,
Teacher of "Social Sciences" Department, EMU University
E-mail: dilnoza noza85@mail.ru

Under the review Department of "Foreign Language and literature" TAFU PhD dot. D.R. Saitkhanova

ANALYZING THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS ON ENGLISH WRITING SKILLS DEVELOPMENT

Annotation

This article explores the transformative influence of Artificial Intelligence (AI) tools on the development of English writing skills among students. It examines the benefits of AI technologies, including enhanced feedback mechanisms, increased engagement, and improved accessibility for diverse learners. The article further discusses potential downsides, such as over-reliance on AI, the risk of stifling creativity, and the implications for critical thinking development. Through a comprehensive review of scholarly literature, qualitative and quantitative analyses, and insights from educators and students, this article provides a nuanced understanding of how AI tools can be effectively integrated into writing education. It concludes by emphasizing the need for balanced pedagogical strategies that leverage the strengths of AI while promoting independent thought and creative expression in writing.

Key words: Artificial Intelligence (AI), writing skills development, English education, ai writing tools, feedback mechanisms, student engagement, critical thinking, creativity in writing, technology in education, pedagogical strategies, inclusivity in learning, language learning assistance.

INGLIZ TILINI XORIJIY TIL SIFATIDA O'RGANUVCHILARDA YOZISH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISHDA SU'NIY INTELEKT VOSITALARI TA'SIRINI TAHLILI

Annotatsiya

Ushbu maqola talabalar o'rtasida Ingliz tilida yozish ko'nikmalarini rivojlantirishga Sun'iy intellekt (AI) vositalarining transformativ ta'sirini o'rganiladi. U AI texnologiyalarining afzalliklarini, jumladan, takomillashtirilgan qayta aloqa mexanizmlarini, faollikni oshirishni va turli xil o'quvchilar uchun yaxshilangan foydalanishni o'rganadi. Maqolada AIga haddan tashqari ishonish, ijodkorlikni bo'g'ib qo'yish xavfi va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga ta'sir qilish kabi mumkin bo'lgan salbiy tomonlar muhokama qilinadi. Ilmiy adabiyotlarni har tomonlama ko'rib chiqish, sifat va miqdoriy tahlillar hamda o'qituvchilar va talabalarning fikrlari orqali ushbu maqola AI vositalarini yozma ta'limga qanday qilib samarali integratsiyalash mumkinligi haqida nozik tushuncha beradi. Mustaqil fikrlash va yozma shaklda ijodiy ifodani targ'ib qilishda AIning kuchli tomonlaridan foydalanadigan muvozanatli pedagogik strategiyalar zarurligini ta'kidlab yakunlanadi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt (AI), yozish ko'nikmalarini rivojlantirish, ingliz tili ta'limi, AI yozish vositalari, fikr-mulohazalar mexanizmlari, o'quvchilarning faolligi, tanqidiy fikrlash, yozishda ijodkorlik, ta'limdagi texnologiya, pedagogik strategiyalar, o'rganishda inklyuzivlik, til o'rganishga yordam.

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ИНСТРУМЕНТОВ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА НА РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ АНГЛИЙСКОГО ПИСЬМА

Аннотация

В этой статье рассматривается преобразующее влияние инструментов искусственного интеллекта (ИИ) на развитие навыков письма на английском языке среди студентов. В ней рассматриваются преимущества технологий ИИ, включая улучшенные механизмы обратной связи, повышенную вовлеченность и улучшенную доступность для разных учащихся. В статье далее обсуждаются потенциальные недостатки, такие как чрезмерная зависимость от ИИ, риск подавления креативности и последствия для развития критического мышления. Благодаря всестороннему обзору научной литературы, качественному и количественному анализу и идеям педагогов и студентов, эта статья дает тонкое понимание того, как инструменты ИИ могут быть эффективно интегрированы в обучение письму. В заключение подчеркивается необходимость сбалансированных педагогических стратегий, которые используют сильные стороны ИИ, одновременно способствуя независимому мышлению и творческому выражению в письме.

Ключевые слова. Искусственный интеллект (ИИ), развитие навыков письма, обучение английскому языку, инструменты письма на основе ИИ, механизмы обратной связи, вовлечение студентов, критическое мышление, креативность в письме, технологии в образовании, педагогические стратегии, инклюзивность в обучении, помощь в изучении языка.

Introduction. In recent years, the rapid development and integration of Artificial Intelligence (AI) tools have significantly transformed various aspects of education, particularly in the realm of language learning and writing. These innovative technologies, which include grammar checkers, style evaluation software, and intelligent writing assistants, have become increasingly common in both academic and informal writing contexts. As educators and students seek effective methods to enhance writing quality and competency, the role of AI tools has gained particular attention.

The use of AI in writing education presents a dual-edged sword: while it offers unprecedented support and resources for writers, it also raises critical questions about dependency, creativity, and the depth of learning. AI tools provide real-time feedback, making writing more accessible and less daunting for learners, particularly those who may struggle with traditional writing instruction. However, the reliance on these tools may stifle critical thinking and hinder the development of independent writing skills, as students may become accustomed to automated corrections rather than engaging deeply with the writing process.

This article aims to analyze the impact of AI tools on the development of English writing skills, exploring both the benefits they offer and the challenges they present. By examining scholarly insights and existing research, we will gain a deeper understanding of how these tools influence writing practices and educational outcomes, ultimately contributing to a broader discussion on the future of writing education in an AI-driven world.

Methodology. To comprehensively analyze the impact of Artificial Intelligence (AI) tools on the development of English writing skills, this study employs a mixed-methods approach, integrating both qualitative and quantitative research methodologies. This approach allows for a holistic understanding of how AI tools are utilized in educational settings and their effects on writing proficiency.

The first phase of the methodology involves an extensive literature review of existing research on AI tools in writing education. This review encompasses scholarly articles, educational reports, and case studies that discuss the implementation, effectiveness, and challenges of AI tools in enhancing writing skills. Key databases such as JSTOR, Google Scholar, and ERIC will be utilized to gather

relevant literature, focusing on studies published in the last decade to ensure the information is current and applicable.

To gather firsthand data on the experiences of students and educators, surveys and questionnaires will be distributed to a diverse sample of participants, including high school and college students, as well as teachers who incorporate AI tools in their writing instruction. The survey will include both closed-ended questions, which allow for quantitative analysis, and open-ended questions, which provide qualitative insights into user experiences and perceptions regarding AI tools.

In-depth interviews will be conducted with a select group of educators and students to gain deeper insights into their experiences with AI tools. These interviews will focus on how these tools have influenced writing practices, skill development, and overall attitudes toward writing. The qualitative data collected from the interviews will be analyzed thematically to identify common trends and unique perspectives.

This study will also include case studies of specific educational institutions that have successfully integrated AI tools into their writing programs. These case studies will provide concrete examples of the impact of AI on writing instruction and student performance, highlighting best practices and potential pitfalls.

The quantitative data collected from surveys will be analyzed using statistical software to identify trends and correlations between the use of AI tools and improvements in writing skills. Qualitative data from open-ended survey responses and interviews will be coded and analyzed thematically to extract key insights and narratives regarding the user experience.

By employing this multifaceted methodology, the study aims to provide a comprehensive analysis of the impact of AI tools on English writing skills development, drawing on a wide range of perspectives and experiences to inform future discussions and practices in writing education.

Research analysis. The integration of Artificial Intelligence (AI) tools in writing education has been the subject of extensive scholarly research, highlighting various impacts on students' writing skills. This section analyzes key themes derived from empirical studies and scholarly discourse related to AI tools and their efficacy in enhancing writing abilities.

A prominent advantage of AI tools is the provision of immediate and personalized feedback, which has been shown to facilitate better learning outcomes in writing. According to Kerr, J., AI writing assistants can analyze text for grammar, spelling, style, and coherence, offering suggestions that encourage students to reflect on their writing choices [1]. This type of feedback is crucial for developing self-editing skills and improving overall writing quality [2]. The immediacy of feedback allows learners to make revisions and improvements in real time, reinforcing their understanding of writing conventions [3].

Research by Reagan, T. suggests that the use of AI tools can increase student engagement and motivation in writing tasks [4]. The interactive nature of these tools provides a more dynamic learning experience, making writing exercises less intimidating, especially for reluctant writers. Student's report feeling more confident and willing to experiment with their writing when supported by AI technologies. Furthermore, their enhanced motivation can lead to increased practice, which is essential for mastering writing skills [5].

While AI tools offer valuable support, scholars like Smith, R. caution that dependence on these technologies may inadvertently undermine the development of critical thinking and creativity in writing [6]. The ease of making superficial corrections through AI might lead students to prioritize quick fixes over thoughtful engagement with writing processes. This concern echoes findings from Lee, C., who argues that reliance on AI can diminish the writer's voice, as students may conform to AI-generated suggestions rather than cultivating their unique writing styles [7].

AI tools are noted for their potential to democratize access to quality writing assistance. According to Johnson, A., these technologies can be particularly beneficial for students with learning disabilities or those who face challenges in traditional writing environments [8]. AI tools can provide adaptive support tailored to individual needs, thus promoting inclusion in writing education. Studies indicate that students with diverse backgrounds often find comfort and empowerment in using AI tools, paving the way for more equitable learning opportunities [9].

The integration of AI tools necessitates thoughtful pedagogical approaches by educators to maximize their benefits while mitigating potential drawbacks. Jones, M. emphasizes the importance of teachers' roles in guiding students on how to effectively use AI tools while ensuring that critical thinking and creativity remain central to the writing process [10]. Recommended pedagogical strategies include incorporating AI tools as supplementary aids rather than replacements for traditional instruction, and fostering discussions around the choices made when utilizing these technologies.

In summary, while the integration of AI tools into writing education presents numerous advantages, such as enhanced feedback and increased engagement, it is crucial to remain cognizant of the potential pitfalls related to dependency and creativity. A balanced approach that emphasizes critical engagement with writing processes alongside the use of AI technologies may lead to more effective writing skill development.

Discussion. The integration of Artificial Intelligence (AI) tools in English writing education has generated a wealth of scholarly insights, reflecting the complexities and dualities inherent in their usage. This discussion synthesizes these insights to articulate a nuanced understanding of how AI tools can be both beneficial and potentially problematic when it comes to developing writing skills.

Numerous studies underline the potential of AI tools to foster improvements in writing proficiency. For instance, Higgins emphasizes that AI feedback mechanisms facilitate a deeper understanding of writing mechanics [11]. This feedback leads to consistent practice, which is essential for skill advancement. However, as noted by Reagan, these tools should not be seen as a panacea; rather, their effectiveness is linked to how they are employed within the larger educational framework [12]. Educators must ensure that these tools supplement, rather than substitute, traditional writing instruction to allow for a rich learning experience that encourages critical engagement.

The reliance on AI writing assistants raises critical questions about creativity in writing. Smith warns that while AI tools can guide students by providing structure and suggestions, they also risk promoting conformity in writing style [13]. This concern underscores the need for educators to emphasize the value of individual voice and originality in writing. By fostering an environment that balances technological assistance with creative expression, educators can help students navigate the limitations of AI tools while still developing their unique writing identities.

One of the significant benefits of AI tools is their ability to democratize access to writing support, as highlighted by Johnson [14]. These tools can provide tailored support to students with various learning needs, helping them engage with writing tasks that might otherwise seem overwhelming. However, this potential can only be realized if all students have access to technology and are equipped with the skills to use AI tools effectively. Equity in technology access remains a critical issue, as noted by Grami and Zaki, and must be addressed to ensure that the advantages of AI in writing education are equitably distributed across diverse student populations [15].

As AI tools become more prevalent, the role of educators is evolving. Lee argues that teachers must become adept at integrating technology in a way that enhances instructional practices [16]. This includes training educators to effectively guide students in using AI tools, promoting awareness of both the strengths and limitations of these technologies. Continuous professional development is essential for educators to remain informed about advancements in AI tools and their implications for writing pedagogy.

The ongoing evolution of AI technologies necessitates further empirical research to explore their long-term effects on writing skills development. Scholars such as Wang suggest that future research should investigate the longitudinal impacts of AI tool use on student writing outcomes, as well as the influence of varying pedagogical approaches on the effectiveness of these tools [17]. Understanding these dynamics will inform best practices that can harness the benefits of AI while mitigating potential drawbacks.

In conclusion, while AI tools offer promising opportunities to enhance English writing skills, their integration must be approached thoughtfully and strategically. A balanced pedagogical stance that values technological support but emphasizes individual creativity and critical thinking will best serve students' writing development. Educators, researchers, and policymakers must work collaboratively to ensure that the implementation of AI tools in writing education leads to meaningful, inclusive, and effective learning experiences.

REFERENCES

1. Kerr, J. (2020). The impact of real-time feedback on student writing in AI contexts. *Journal of Educational Technology*, 16(2), 95-110.
2. Kerr, J., & Huang, L. (2021). Analyzing the role of AI writing assistants in language learning. *Computers and Composition*, 58, 102-116.
3. Higgins, J. (2020). Enhancing writing skills through AI feedback systems. *Computers and Composition*, 58, 102-116.
4. Reagan, T. (2021). Engaging students with AI tools: A dual approach to writing instruction. *Educational Technology Research and Development*, 69(2), 543-558.
5. Wang, L. (2022). The psychological effects of AI writing assistants on students. *Journal of Learning Sciences*, 33(1), 45-60.
6. Smith, R. (2022). The potential pitfalls of AI in writing education. *Journal of Language and Literacy Education*, 18(2), 105-120.
7. Lee, C. (2023). Accessibility of writing support through AI technologies. *Journal of Online Learning and Teaching*, 19(1), 22-35.
8. Johnson, A. (2021). Inclusive writing education: AI tools in diverse classrooms. *International Journal of Inclusive Education*, 25(8), 850-865.
9. Grami, A., & Zaki, A. (2021). The effects of AI-assisted writing tools on student writing performance. *International Journal of Educational Technology*, 15(3), 235-250.
10. Jones, M. (2021). Balancing AI integration with traditional writing pedagogy. *Teaching English with Technology*, 21(4), 25-40.
11. Higgins, J. (2020). Enhancing writing skills through AI feedback systems. *Computers and Composition*, 58, 102-116.
12. Reagan, T. (2021). Engaging students with AI tools: A dual approach to writing instruction. *Educational Technology Research and Development*, 69(2), 543-558.
13. Smith, R. (2022). The potential pitfalls of AI in writing education. *Journal of Language and Literacy Education*, 18(2), 105-120.
14. Johnson, A. (2021). Inclusive writing education: AI tools in diverse classrooms. *International Journal of Inclusive Education*, 25(8), 850-865.
15. Grami, A., & Zaki, A. (2021). The effects of AI-assisted writing tools on student writing performance. *International Journal of Educational Technology*, 15(3), 235-250.
16. Lee, C. (2023). Accessibility of writing support through AI technologies. *Journal of Online Learning and Teaching*, 19(1), 22-35.
17. Wang, L. (2022). The psychological effects of AI writing assistants on students. *Journal of Learning Sciences*, 33(1), 45-60.

*Tuxtapashsha ABDURAXMONOVA,
Urganch davlat universiteti dotsenti, k.f.n
E-mail:toxtaposhsha73@mail.ru*

O‘zbekiston Milliy universiteti professori, k.f.d. D.Gafurova taqrizi asosida

IMPROVING THE TEACHING OF THE SCIENCE OF CHEMISTRY OF HIGH MOLECULAR COMPOUNDS THROUGH INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES

○ Annotation

The article presents the importance of information and communication technologies (ICT) in the field of high molecular weight chemistry. Technology based on methodical work shows that learning can be effective, so ICT helps students to better assimilate subjects, conduct chemical experiments, and increase intellectual abilities and capabilities.

Key words: high molecular weight compound, information and communication technologies, experience, macromolecule, computer, electronic textbook.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ХИМИИ ВЫСОКОМОЛЕКУЛЯРНЫХ СОЕДИНЕНИЙ С ПОМОЩЬЮ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация

В статье подчеркивается важность информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в области химии высокомолекулярных соединений. Технологии, основанные на методической работе, показывают, что обучение может быть эффективным, поэтому ИКТ помогает студентам лучше усваивать предметы, проводить химические эксперименты, повышать интеллектуальные способности и возможности.

Ключевые слова: высокомолекулярные соединения, информационные и коммуникационные технологии, опыт, макромолекула компьютер, электронный учебник.

YUQORI MOLEKULAR BIRIKMALAR KIMYOSI FANINI O‘QITISHNI AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI ORQALI TAKOMILLASHTIRISH

○ Annotatsiya

Maqolada yuqori molekulyar birikmalar kimyosi fanidan masg‘ulotlarni olib borishda axborot-kommunikatsion texnologiya (AKT)larni ahamiyati yoritilgan. Olib borilgan metodik ishlarga asoslangan texnologiyalar mashg‘ulotlarda samarali bo‘lishini ko‘rsatib o‘tilgan, AKT talabalarni fanni yaxshi o‘zlashtirishida, kimyoviy tajribalarni bajarishda, intellectual qobiliyatini va imkoniyatini oshirishga zamin yaratadi.

Kalit so‘zlar: yuqori molekulyar birikmalar, axborot-kommunikatsion texnologiya, tajriba, makromolekula, kompyuter, elektron darslik.

Kirish. Dunyo ta‘lim tizimida elektron ta‘lim resurslaridan foydalanib, fanlarning metodik ta‘minotini takomillashtirish, talabalarning kasbiy kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish, mashg‘ulotlarda multimedia, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng ko‘lamda va ommaviy foydalanish masalalari tadqiq qilinmoqda. Oliy ta‘lim muassasalarida talabalarning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirish, kimyoni o‘qitishga axborot texnologiyalarini joriy qilish, o‘qitishda nazariya va amaliyot uyg‘unligini ta‘minlash, yangi axborot texnologiyalarini joriy qilish, faoliyat sohalari bo‘yicha talabalarga innovasion bilim berish, kasbiy ko‘nikma va malakalarni doimiy takomillashtirib borish ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mamlakatimizda oliy ta‘lim tizimini rivojlantirish mazmuni va o‘qitish texnologiyasi, uning sifat va samaradorligini oshirish borasida olib borilayotgan islohotlar masofaviy ta‘lim jarayonini moderinizatsiyalash, o‘qitish jarayoniga interaktiv dasturiy vositalarni keng joriy etish, “Raqamli universiteti” sifatida masofaviy ta‘limni jadal rivojlantirishga elektron ta‘lim muhitini yaratishga alohida e‘tibor qaratilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida “Uzluksiz ta‘lim tizimini yanada takomillashtirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlarni tayyorlash siyosatini davom ettirish” ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bu borada talabalarning kasbiy kompetentligini oshirish, kelajakda o‘z kasbining etuk mutaxassislari bo‘lib etishishi mamlakatimizda ta‘limning istiqbolli yo‘nalishlarini belgilashga zamin yaratadi [1].

Respublikamiz ta‘lim tizimiga axborot-kommunikatsiya hamda innovasion texnologiyalarning jadal sur‘atlarda tadbiiq etilishi ta‘lim tizimi sifatini oshirishni tashkil etishning shakli va mazmunida ulkan o‘zgarishlar yashamoqda.

Ma‘lumki, 2019 yil oktyabr oyida mamlakatimizda O‘zbekiston Respublikasi oliy ta‘lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi qabul qilindi. Ushbu hujjat quyidagi vazifalarni o‘z ichiga oladi:

- intellektual rivojlanishni jadallashtirish, raqobatbardosh

kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish, shuningdek halqaro hamkorlikni mustahkamlash maqsadida fan, ta‘lim va ishlab chiqarish integratsiyasini rivojlantirish.

Mamlakatimiz oliy ta‘lim tizimini yanada isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlari kontseptsiyaning mazmuni aks ettiradi. Unda oliy o‘quv yurtlarida qamrab olish darajasini kengaytirish va ta‘lim sifatini oshirish, raqamli ta‘limni joriy etish belgilangan texnologiyalar va ta‘lim platformalari, yoshlarni ilmiy faoliyatga jalb qilish, innovatsion tuzilmalarni shakllantirish, ilmiy tadqiqotlar natijalarini tijoratlashtirish, halqaro e‘tirofga erishish va boshqa ko‘plab aniq yo‘nalishlarni rivojlantirish vazifalari belgilangan [2].

Ushbu qo‘yilgan vazifalarning barchasi o‘quv jarayonini yangi sifat darajasiga ko‘tarishga xizmat qiladi.

Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev ta‘kidlaganlaridek, biz O‘zbekistonda keng ko‘lamli demokratik o‘zgarishlar, jumladan, ta‘lim islohotlari orqali yangi tiklanish, ya‘ni uchinchi tiklanish asoslarini yaratishning asosiy maqsadini qo‘yidik.

Hukumatimiz tomonidan bu borada bir qator qarorlarning qabul qilinishi oliy ta‘lim muassasalarini axborot texnologiyalari bilan jihozlashda hamda bilim oluvchilarning eng zamonaviy vositalar orqali ta‘lim olishida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda o‘qitish samaradorligini oshirishda, an‘anaviy bosma darsliklar bilan bir qatorda, zamonaviy yangi avlod elektron o‘quv adabiyotlari: multimediyali (ko‘p axborotli) elektron darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar, ma‘ruzalar matnlari, elektron dasturlar, dayjest, ma‘lumotlar banki va boshqalar alohida muhim o‘rin egallaydi [3,4].

Olib borilgan ilmiy izlanishlardan elektron ta‘lim muhitida pedagogika oliy o‘quv yurti kimyo ta‘lim yo‘nalishlarida o‘qitiladigan “Analitik kimyo”, “Organik kimyo”, “Fizik kimyo” kabi mutaxassislik fanlarini o‘qitish jarayonida axborot texnologiyalarini tadbiiq qilinib yetarlicha elektron qo‘llanmalar yaratilgan va o‘quv jarayoniga tadbiiq qilinayotganini ko‘rish mumkin [5-11]. Adabiyotlar tahlili asosiy mutaxassislik fanlaridan bo‘lgan “Yuqori molekulyar birikmalar kimyosi” fanini o‘qitishda elektron ta‘lim muhiti sharoitida noan‘anaviy o‘qitish metodlari, mustaqil ta‘lim imkoniyatlari va axborot texnologiyasi vositalaridan foydalangan holda kasbga

yo'naltirib o'qitishning metodik ta'minotini takomillashtirish zaruratini ko'rsatmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. "Yuqori molekulyar birikmalar kimyosi" fani qiziqarli, ammo murakkab fanlar jumlasiga kirib, talabalarni o'zlashtirishlari qiyin bo'lgan fanlardan biridir. Chunki makromolekulalarning murakkab tuzilishi, katta o'lchamga va yuqori massaga ega bo'lgan polimerlarni hosil bo'lish jarayoni, ular bilan boradigan kimyoviy jarayonlar, makromolekulalarning fizik kimyoviy xossalarni o'rganish oldingi kurslarda talabalar o'rgangan organik, noorganik kimyoviy moddalarinikiga qaraganda ancha murakkab hisoblanadi [12-15]. Ushbu fanni talabalar oson o'zlashtirishlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) elementlari talabalarga yordamga keladi. AKT- mashg'ulotlarni katta qiziqish, xilma-xillik, rang-baranglik, xotirada muhrlanib qoladigan darajada olib borilishini ta'minlaydi. Ma'lumki, bugungi kun yoshlari - bu "kompyuter texnologiyalari davri yoshlari", ular har qanday ma'lumotni o'qituvchidan tez va oson egallashga erishishi mumkin. Shuning uchun o'qituvchi - talaba yoki talabaga nisbatan AKT yo'nalishida bir qadam oldinda yurishi zamon talabiga mosdir.

Tahlil va natijalar. Zamonaviy ta'limni axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda olib borish juda muhimdir. Ayniqsa materialning murakkab bo'lishi alohida yondashuvni talab qiladigan "Yuqori molekulyar birikmalar kimyosi" fanini o'rganishda AKT ta'lim samaradorligini oshirish va talabalarni fanni oson va tez o'zlashtirishlarida asosiy o'rin tutadi.

Polimerlarni o'rganishda AKT dan foydalanishning afzalliklari quyidagilardan iborat:

1. Murakkab jarayonlarni vizualizatsiya qilish: AKT animatsiyalar va molekularning 3D modellarni yaratishga imkon beradi, bu talabalarga yuqori molekularli birikmalarining tuzilishi va xossalarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

2. Interaktiv ta'lim: Elektron darslik va multimedia taqdimotlari ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va interaktiv bo'lishiga imkon beradi.

3. Keng ko'lamli elektron ta'lim resurslaridan foydalanish: Internet ilmiy maqolalar, ma'lumotlar bazalari va boshqa ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini oshiradi.

AKTni yuqori molekulyar birikmalarni o'qitish jarayonida qo'llash:

1. Elektron darslik: Ularda nafaqat matn materiali, balki mavzuga taaluqli test va masalalar, maxsus dasturlar orqali makromolekulalar tuzilishi va xossalarni ochib beruvchi interaktiv elementlar ham mavjud bo'lib, bu bilimlarni yaxshi o'zlashtirishga xizmat qiladi

2. Virtual laboratoriyalar: Xavfsiz va vaziyatni nazorat qilinadigan muhitda tajribalarni o'tkazish imkonini beradi, bu yuqori molekulyar birikmalarni o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi

3. Multimedia taqdimotlari: Animatsiya va videolar bilan taqdimotlardan foydalanish murakkab kimyoviy jarayonlarini ko'rsatishga ko'maklashadi.

"Yuqori molekulyar birikmalar kimyosi" fanini o'qitishda o'quv dasturiga mos "Polimerlanish reaksiyalari" mavzusiga oid elektron o'quv qo'llanma yaratildi. Ushbi elektron qo'llanma talabalar mavzuga oid nazariy hamda amaliy bilimlarni tez va oson o'zlashtirishlari uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, unda quyidagilar o'z aksini topgan [16]:

- mavzu bo'yicha keng qamrovli ma'ruza materiallari;
- olingan bilim va ko'nikmalarni umumlashtirish va takrorlash uchun materiallar;
- mavzuga oid tajribalarni bajarish bo'yicha video materiallar;
- mavzuni o'zlashtirish darajasini aniqlash bo'yicha o'z bilimini tekshirish uchun nazorat testlar .

Talabalar ushbu elektron qo'llanmadan foydalanish orqali mavzuni samarali o'zlashtirishlari va o'z bilimini nazorat qilishlari imkoniyatiga ega bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda "Yuqori molekulyar birikmalar kimyosi fani"ni o'qitishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ta'lim sifatini yanada oshirishga imkon beradi. AKT nafaqat ta'lim jarayonini yanada qiziqarli va interfaol qilish, balki murakkab tuzilishli makromolekulalar tuzilishini, ular bilan boradigan murakkab kimyoviy jarayonlarni chuqur o'zlashtirishga xizmat qiladi.

Yaratilgan elektron qo'llanma talabalarni mustaqil ravishda yangi bilim va ko'nikmalarni egallashga undaydi, talabalarning o'rganilayotgan materialga qiziqishini oshiradi va o'rganilayotgan materialni tushunishni yaxshilaydi hamda talaba olgan bilimni ya'ni o'z-o'zini nazorat qila olish imkoniyatiga ega bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zR PQ-2909. Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida. Toshkent sh., 2017 y. 20 aprel.
2. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida. 29.10.2020.
3. Abdug'aniev A.A., Ziyayev A. Ta'lim jarayonida elektron ta'lim resurslarining o'rni haqida // Innovatsiya o'quv jarayonida (tezislar to'plami). Toshkent, 2009.-B.31-33.
4. Бужинская Н.В., Макаров И.Б. Обзор программных средств создания электронных учебников //Международный журнал экспериментального образования. 2016. № 4-1. С. 29-32.
5. Гавронская Ю. Ю., Алексеев В. В. Виртуал лаборатория ишлари физик кимёни интерфаол ўқитишда // Россия давлатининг хабарномаси педагогика университети улар. А.И. Герцен. - 2014. - Но 168. - Б.79-84..
6. Ихтиярова Г.А., Нуритдинова Ф.М., Хусенов М. Органик кимёдан электрон қўлланма. №ДГУ 2016.0670.
7. Зайлобов Л.Т. Умумий кимёда оксидланиш-кайтарилиш жараёнларини ўқитишни АТ лари асосида такомиллаштириш. Дисс.Т.: ТДПУ 2012. –Б.124.
8. Ихтиярова G.A., Juraqulova N., Xayrullayev Ch., Ahadov M./Kimyo fani ta'lim siaftini oshirishda elektron darsliklarni qo'llash istiqbollari. Pedagogik mahorat. 2018.№1. –B.178-182.
9. Ishmanova Z.U. Elektron ta'lim muhiti sharoitida analitik kimyo fanini o'qitishda innovatsion yondashuv//dissertatsiya.Samarqand. 2021. –B.130.
10. Ихтиярова G.A., Juraqulova N., Abdiyev B., Ahadov M./Axborot va innovatsion texnologiyalarni qo'llab organik kimyo fanidan elektron qo'llanma yaratish. Pedagogik mahorat. 2018.№4. –B.206-210.
11. Beloxvostov AA, Arshanskiy E. Y. Kimyo o'qitishning elektron vositalari; ishlab chiqish va foydalanish usuli. - Minsk: Aversev, 2012. - 206 p.
12. Babaev T.M. Yuqori molekulyar birikmalar. -T.:Fan va texnologiya. 2015. 528 bet.
13. Baltayeva M.M., Abduraxmanova T.R., Usmanova M.M., Sarimsaqov A.A. Yuqori molekulyar birikmalar kimyosi.Amaliy mashg'ulotlar uchun o'quv qo'llanma. –Toshkent: Adast poligraf, 2023. 286 b.
14. Семчиков Ю.Д. Высокомолекулярные соединения . М.: Академия 2005, 367 с.
15. Abduraxmanova T.R. Polimerlar kimyosi. Bosma O'quv uslubiy qo'llanma. Xiva. 2018. 80 bet -
16. Abduraxmanova T.R., Baltayeva M.M., Ismoilova H. M., Achilov I. I. «Yuqori molekulyar birikmalar kimyosi. Polimerlanish reaksiyalari» elektron o'quv qo'llanmasi uchun EHM dastur. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Intellektual mulk agentligining patent guvohnomasi № DGU 12359. 05.08.2021 yil.

UDK:796.015.68:4:132

Sarvar ADILOV,

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti dotsenti, DSc

E-mail: Adilov.uzdfts@mail.ru

Oriental universiteti dotsenti, PhD K.Murodov taqrizi asosida

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE COORDINATION CAPABILITIES OF HIGHLY QUALIFIED WRESTLERS IN SPORTS WRESTLING AND THE EFFECTIVENESS OF TECHNICAL AND TACTICAL ACTIONS

Аннотация

This article presents the results of a comparative analysis of the dynamics of growth and the effectiveness of competition activities as a result of using the technology developed for the coordination ability and level of technical and tactical preparation of qualified wrestlers.

Key words: Sports wrestling, coordination skills, technical-tactical movements, competitive activity, comparative analysis, experimental group, control group.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КООРДИНАЦИОННЫХ СПОСОБНОСТЕЙ И ЭФФЕКТИВНОСТИ ТЕХНИКО-ТАКТИЧЕСКИХ ДЕЙСТВИЙ ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫХ БОРЦОВ В СПОРТИВНОЙ БОРЬБЕ

Аннотация

В данной статье описаны результаты сравнительного анализа динамики роста и показателей результативности соревнований в результате использования разработанной технологии координационных способностей и уровня технико-тактической подготовки квалифицированных борцов.

Ключевые слова: Спортивные поединки, координационные способности, технико-тактические действия, соревновательная деятельность, сравнительный анализ, экспериментальная группа, контрольная группа.

SPORT KURASHLARIDA YUQORI MALAKALI KURASHCHILARNING KOORDINATSION QOBILIYATLARI VA TEXNIK-TAKTIK HARAKATLAR SAMARADORLIGINING QIYOSIY TAHLILI

Аннотatsiya

Ushbu maqolada malakali kurashchilarning koordinatsion qobiliyati va texnik-taktik tayyorgarlik darajasi uchun ishlab chiqilgan texnologiyani qo'llash natijasida o'sish dinamikasi hamda musobaqa faoliyati samaradorligi ko'rsatkichlarining qiyosiy tahlil natijalari bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Sport kurashlari, koordinatsion qobiliyat, texnik-taktik harakatlar, musobaqa faoliyati, qiyosiy tahlil, tajriba guruhi, nazorat guruhi

Kirish. Dunyoda sport kurashi davlatlar va sportchilar orasidagi kuchli raqobat sababli faol rivojlanib, ishtirokchi davlatlar orasida tobora ommalashib bormoqda. Jahon sport kurashlarida raqobatning kuchayishi ushbu sport turlarida musobaqa faoliyati ko'rsatkichlarini tezkor tahlil qilish va koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirish samaradorligini oshirish yo'llarini izlab topish talabini qo'ymoqda. Jahonning yetakchi mamlakatlarida sport kurashlari bo'yicha sportchilar tomonidan ko'rsatilayotgan yuqori sport natijalarining o'sib borishida asosiy omillardan biri sifatida tayyorgarlik strategiyasini ishlab chiqish va uni tizimli boshqarishga qaratmoqda. Zamonaviy sport kurashi industriyasida ilg'or uslublar va ma'lumotlarni tahlil qilish orqali sport ko'rsatkichlarini yaxshilashga yordam beradigan omillar jumladan musobaqa faoliyati ko'rsatkichlarini masofaviy tahlil qilish asosida sportchilarni musobaqalarga maqsadli tayyorlash zaruriyati yuzaga kelmoqda. Ushbu maqolada maxsus mashqlar majmuasining qiyosiy taxlili berib o'tilgan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Bugungi kunda ushbu mavzu bo'yicha ilmiy-uslubiy adabiyotlarni tahlil qilish jarayonida sportchilarni tayyorlash tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlari samaradorligini oshirish muammolari bir qator mualliflarning ilmiy ma'lumotlari asosida hal etilayotgani aniqlandi. Chet elik olimlar va mutaxassislar (X.A.Sanosyan, S.L.Musaelyan, M.G.Agamyan, B.Mirzaei) yetakchi kurashchilarning texnik tayyorgarligini takomillashtirish, o'qitish metodikasi va ularning texnik-taktik harakatlarini tekshirish, ularning jismoniy tayyorgarligini modellashtirish va oshirishga qaratilgan o'quv jarayonini boshqarish tizimini ishlab chiqdilar. Shu bilan birga, kurashchilarning koordinatsion qobiliyatlarini rivojlantirish va texnik-taktik harakatlari samaradorligini oshirish texnologiyasini ishlab chiqishning ilmiy-nazariy va uslubiy-texnologik asoslari tizimli tartibda shakllantirilgan [A.A.Karelin, N.A.Kerimov, A.A.Ruziyev, B.I.Tarakanov,

A.S.Todorov, Y.A.Shaxmuradov, M.Ersegan, Y.A.Shaxmuradov, D.Curby, G.Korobeynikov].

Tadqiqot metodologiyasi. Kurashchilarning mashg'ulot jarayonini boshqarishda kurash g'ilamida bir vaqtning o'zida jismoniy tayyorgarlik darajasi hamda koordinatsion qobiliyatlarni maqsadli rivojlantirishga qaratilgan masofadan kompleks boshqarish hisobiga yakkalikda va juftlikda olib boriladigan mashg'ulotlarning murakkab vaziyatida samaradorlik ko'rsatkichlarini oshirish imkoniyatlari takomillashtirilgan;

Tahlil va natijalar. Etboringizga Tajriba va nazorat guruhlarini natijalarini taqdim etamiz.

Tajriba guruhi (TG) va nazorat guruhi (NG) kurashchilarning jismoniy tayyorgarligi ko'rsatkichlari o'sishining qiyosiy tahlili 1-2 jadvallarda keltirilgan.

Mazkur 1-jadvalda tadqiqot boshida "Siltab o'tkazishlar 10 marta (soniya)" da tajriba guruhida 18,01±2,13 va nazorat guruhida 17,26±2,31 bo'ldi, farq statistik jihatdan ishonchsiz (P>0,05) bo'ldi.

Shuningdek, "Sho'ng'ib o'tkazishlar 10 marta (soniya)"da tajriba guruhida 16,69±1,99 va nazorat guruhida 17,05±2,02 bo'ldi, farq statistik jihatdan ishonchsiz (P>0,05) ko'rsatdi. Shu bilan birga, "Aylantirib o'tkazishlar 10 marta (soniya)"da tajriba guruhida 27,02±2,95 va nazorat guruhida 26,78±3,39 bo'ldi, farq statistik jihatdan ishonchsiz (P>0,05) bo'ldi.

Navbatdagi ko'rsatkich bo'yicha, "Bel orqali tashlashlar 10 marta (soniya)"da tajriba guruhida 12,01±2,13 va nazorat guruhida 11,73±1,57 bo'ldi, farq statistik jihatdan ishonchsiz (P>0,05) ko'rsatdi.

Keyingi natija bo'yicha "Engashib tashlashlar 10 marta (soniya)"da tajriba guruhida 12,22±1,61 va nazorat guruhida 11,65±1,94 bo'ldi, farq statistik jihatdan ishonchsiz (P>0,05) edi. Bu ko'rsatkichda ham yelkalar orqali tashlashlar 10 marta (soniya)da tajriba guruhida 9,98±1,31 va nazorat guruhida 9,87±1,12 bo'ldi, farq statistik jihatdan ishonchsiz (P>0,05) edi.

1-jadval

Tadqiqot boshida tajriba guruhi hamda nazorat guruhi kurashchilarning ko'rsatgan natijalari (=48)

№	Ko'rsatkichlar mazmuni	TG tadqiqot boshida			NG tadqiqot boshida			t	P
		X1	σ	V%	X2	σ	V%		
1	Siltab o'tkazishlar 10 marta (soniya)	18,01	2,13	11,83	17,26	2,31	13,38	1,145	>0,05
2	Sho'ng'ib o'tkazishlar 10 marta (soniya)	16,69	1,99	11,92	17,05	2,02	11,85	0,609	>0,05
3	Aylantirib o'tkazishlar 10 marta (soniya)	27,02	2,95	10,92	26,78	3,39	12,66	0,256	>0,05
4	Bel orqali tashlashlar 10 marta (soniya)	12,01	2,13	17,74	11,73	1,57	13,38	0,507	>0,05
5	Engashib tashlashlar 10 marta (soniya)	12,22	1,61	13,18	11,65	1,94	16,65	1,084	>0,05
6	Yelkalar orqali tashlashlar 10 marta (soniya)	9,98	1,31	13,13	9,87	1,12	11,35	0,306	>0,05
7	Ko'krak orqali tashlashlar 10 marta (soniya)	14,52	1,81	12,47	14,37	1,88	13,08	0,276	>0,05
8	O'tirib tashlashlar 10 marta (soniya)	12,01	1,73	14,40	11,88	1,92	16,16	0,241	>0,05
9	Zarba bilan yiqitishlar 10 marta (soniya)	18,32	1,99	10,86	17,98	1,79	9,96	0,458	>0,05
10	Qayirib yiqitishlar 10 marta (soniya)	15,99	1,84	11,51	15,68	1,93	12,31	0,419	>0,05

Avvalgi testlar qatorida tadqiqot boshida "Ko'krak orqali tashlashlar 10 marta (soniya)"da tajriba guruhida 14,52±1,81 va nazorat guruhida 14,37±1,88 bo'ldi, farq statistik jihatdan ishonchsiz ($P>0,05$) bo'ldi. Ushbu testda, jumladan, "O'tirib tashlashlar 10 marta (soniya)"da tajriba guruhida 12,01±1,73 va nazorat guruhida 11,88±1,92 bo'ldi, farq statistik jihatdan ishonchsiz ($P>0,05$) edi. Shuningdek, "Zarba bilan yiqitishlar 10 marta (soniya)"da tajriba guruhida 18,32±1,99 va nazorat guruhida 17,98±1,79 bo'ldi, farq

2-jadval

Tadqiqot yakunida tajriba va nazorat guruhi kurashchilarining ko'rsatgan natijalari (=48)

№	Ko'rsatkichlar mazmuni	TG tadqiqot oxirida			NG tadqiqot oxirida			t	P
		X1	σ	V%	X2	σ	V%		
1	Siltab o'tkazishlar 10 marta (soniya)	15,69	2,11	13,45	17,54	2,21	12,60	2,904	<0,05
2	Sho'ng'ib o'tkazishlar 10 marta (soniya)	15,13	1,83	12,10	16,65	1,92	11,53	2,748	<0,05
3	Aylantirib o'tkazishlar 10 marta (soniya)	23,63	2,91	12,31	25,95	2,97	11,45	2,676	<0,05
4	Bel orqali tashlashlar 10 marta (soniya)	10,09	1,11	11,00	11,21	1,61	14,36	2,747	<0,05
5	Engashib tashlashlar 10 marta (soniya)	10,69	1,29	12,07	11,22	1,31	11,68	1,383	>0,05
6	Yelkalar orqali tashlashlar 10 marta (soniya)	8,61	1,11	12,89	9,51	1,22	12,83	2,617	<0,05
7	Ko'krak orqali tashlashlar 10 marta (soniya)	12,75	1,37	10,75	13,97	1,77	12,67	2,614	<0,05
8	O'tirib tashlashlar 10 marta (soniya)	10,81	1,21	11,19	11,14	1,42	12,75	0,848	>0,05
9	Zarba bilan yiqitishlar 10 marta (soniya)	15,11	1,83	12,11	16,82	1,99	11,83	2,281	<0,05
10	Qayirib yiqitishlar 10 marta (soniya)	13,03	1,79	13,74	14,56	1,52	10,44	2,349	<0,05

Mazkur 2-jadvalda tadqiqot yakunida "Siltab o'tkazishlar 10 marta (soniya)"da tajriba guruhida 15,69±2,11 va nazorat guruhida 17,54±2,21 bo'ldi, farq statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) bo'ldi.

Olingan ma'lumotlarga ko'ra, "Sho'ng'ib o'tkazishlar 10 marta (soniya)"da tajriba guruhida 15,13±1,83 va nazorat guruhida 16,65±1,92 bo'ldi, farq statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) ko'rsatdi.

Navbatdagi natijalar shuni ko'rsatadiki, "Aylantirib o'tkazishlar 10 marta (soniya)"da tajriba guruhida 23,63±2,91 va nazorat guruhida 25,95±2,97 bo'ldi, farq statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) bo'ldi.

Keyingi nuqtai nazaridan, "Bel orqali tashlashlar 10 marta (soniya)"da tajriba guruhida 10,09±1,11 va nazorat guruhida 11,21±1,61 bo'ldi, farq statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) bo'ldi.

Shuni ko'rsatdiki, "Engashib tashlashlar 10 marta (soniya)"da tajriba guruhida 10,69±1,29 va nazorat guruhida 11,22±1,31 bo'ldi, farq statistik jihatdan ishonchsiz ($P<0,05$) edi.

Ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, "Yelkalar orqali tashlashlar 10 marta (soniya)"da tajriba guruhida 8,61±1,11 va nazorat guruhida 9,51±1,22 bo'ldi, farq statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) edi.

statistik jihatdan ishonchsiz ($P>0,05$) bo'ldi. Ushbu tadqiqot boshida "Qayirib yiqitishlar 10 marta (soniya)"da tajriba guruhida 15,99±1,84 va nazorat guruhida 15,68±1,93 bo'ldi, farq statistik jihatdan ishonchsiz ($P>0,05$) ko'rsatdi.

Mazkur 2-jadvalda tadqiqot boshida tajriba guruhi va nazorat guruhi ko'rsatkichlarida, jumladan 10 ta ko'rsatkichda deyarli farqlar yuzaga kelmadi va ishonchlilik darajasini ko'rsatmadi ($P>0,05$).

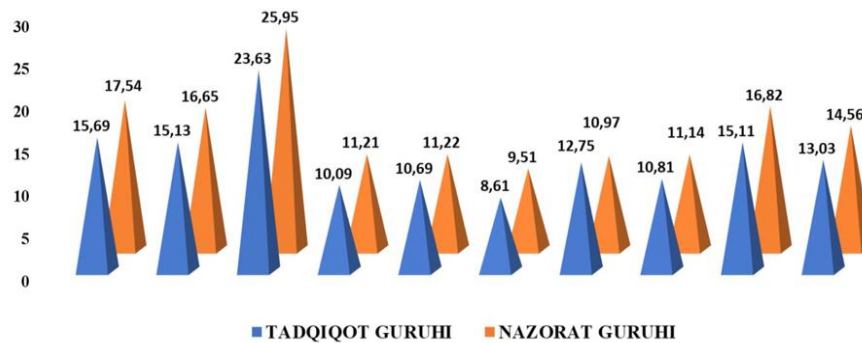
Ushbu tahlil asosida, "Ko'krak orqali tashlashlar 10 marta (soniya)"da tajriba guruhida 12,75±1,37 va nazorat guruhida 13,97±1,77 bo'ldi, farq statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) bo'ldi.

Shuningdek, tadqiqotdan ma'lumki, "O'tirib tashlashlar 10 marta (soniya)"da tajriba guruhida 10,81±1,21 va nazorat guruhida 11,14±1,42 bo'ldi, farq statistik jihatdan ishonchsiz ($P<0,05$) edi.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, "Zarba bilan yiqitishlar 10 marta (soniya)"da tajriba guruhida 15,11±1,83 va nazorat guruhida 16,82±1,99 bo'ldi, farq statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) bo'ldi.

Ushbu tadqiqotlarning ahamiyatini ta'kidlaydi, "Qayirib yiqitishlar 10 marta (soniya)"da tajriba guruhida 13,03±1,79 va nazorat guruhida 14,56±1,52 bo'ldi, farq statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) ko'rsatdi.

Ushbu 2-jadvaldan ko'rinib turibdiki, tajriba yakunida tajriba guruhi va nazorat guruhi ko'rsatkichlarida, jumladan 10 ta ko'rsatkichdan 8 tasida ishonchlilik darajasi ko'rsatildi ($P<0,05$).

1-rasm. Tadqiqot boshida va yakunida tajriba va nazorat guruhi kurashchilarining ko'rsatgan natijalari

Izoh: 1.Siltab o'tkazishlar, 2.Sho'ng'ib o'tkazishlar, 3.Aylantirib o'tkazishlar, 4.Bel orqali tashlashlar, 5.Engashib tashlashlar, 6.Yelkalar orqali tashlashlar,7.Ko'krak orqali tashlashlar, 8.O'tirib tashlashlar, 9.Zarba bilan yiqitishlar, 10.Qayirib yiqitishlar.

Yuqoridagi 1-rasm bo'yicha tadqiqot yakunida "Siltab o'tkazishlar 10 marta (soniya)" tajriba guruhida o'rtacha qiymati 15,69 va nazorat guruhida 17,54 tashkil etdi, farq 10,54 foiz o'sishi bilan statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) bo'ldi. Shuningdek, keyingi "Sho'ng'ib o'tkazishlar 10 marta (soniya)" tajriba guruhida o'rtacha qiymati 15,13 va nazorat guruhida 16,65 tashkil etdi, farq 9,52 foiz o'sishi bilan statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) bo'ldi. Navbatdagi ko'rsatkich bo'yicha, "Aylantirib o'tkazishlar 10 marta (soniya)" tajriba guruhida o'rtacha qiymati 23,63 va nazorat guruhida 25,95 tashkil etdi, farq 8,94 foiz o'sishi bilan statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) yakunlandi. Shu bilan birga, "Bel orqali tashlashlar 10 marta (soniya)" tajriba guruhida o'rtacha qiymati 10,09 va nazorat guruhida 11,21 tashkil etdi, farq 9,99 foiz o'sishi bilan statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) bo'ldi. Shuningdek, "Yelkalar orqali tashlashlar 10 marta (soniya)" tajriba guruhida o'rtacha qiymati 10,69 va nazorat guruhida 11,22 tashkil etdi, farq 10,54 foiz o'sishi bilan statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) bo'ldi. Shuningdek, "Yelkalar orqali tashlashlar 10 marta (soniya)" tajriba guruhida o'rtacha qiymati 8,61 va nazorat guruhida 9,51 tashkil etdi, farq 9,46 foiz o'sishi bilan statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) bo'ldi. Avvalgilari qatorida "Ko'krak orqali tashlashlar 10 marta (soniya)" tajriba guruhida o'rtacha qiymati 12,75 va nazorat guruhida 13,97 tashkil etdi, farq 8,73 foiz o'sishi bilan statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) bo'ldi. Ushbu testda, jumladan, "O'tirib tashlashlar 10 marta (soniya)" tajriba guruhida o'rtacha qiymati 10,81 va nazorat guruhida 11,14 tashkil etdi, farq 9,95 foiz o'sishi bilan statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) bo'ldi. Keyingi natija bo'yicha, "Zarba bilan yiqitishlar 10 marta (soniya)" tajriba guruhida o'rtacha qiymati 5,15 va nazorat guruhida 5,84 tashkil etdi, farq 11,81 foiz o'sishi bilan statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) bo'ldi. Ushbu tadqiqotda "Qayirib yiqitishlar 10 marta (soniya)" tajriba guruhida o'rtacha qiymati 7,06 va nazorat guruhida 7,88 tashkil etdi, farq 10,40 foiz o'sishi bilan statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) amalga oshdi.

Ushbu tadqiqotda "Siltab o'tkazishlar 10 marta (soniya)" tadqiqot boshida t-qiymati 1,145 va tadqiqot yakunida 2,904 tashkil etdi va statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) bo'ldi. Bu ko'rsatkichda ham "Sho'ng'ib o'tkazishlar 10 marta (soniya)" tadqiqot boshida t-

qiymati 0,609 va tadqiqot yakunida 2,748 tashkil etdi va statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) amalga oshdi. Mazkur tadqiqotda, "Aylantirib o'tkazishlar 10 marta (soniya)" tadqiqot boshida t-qiymati 0,256 va tadqiqot yakunida 2,676 tashkil etdi va statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) bo'ldi. Shuningdek, "Bel orqali tashlashlar 10 marta (soniya)" tadqiqot boshida t-qiymati 0,507 va tadqiqot yakunida 2,747 tashkil etdi va statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) yakunlandi. Keyingi natija bo'yicha, "Engashib tashlashlar 10 marta (soniya)" tadqiqot boshida t-qiymati 1,084 va tadqiqot yakunida 1,383 tashkil etdi va statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) bo'ldi. Navbatdagi ko'rsatkich bo'yicha, "Yelkalar orqali tashlashlar 10 marta (soniya)" tadqiqot boshida t-qiymati 0,306 va tadqiqot yakunida 2,617 tashkil etdi va statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) bo'ldi. Shu bilan birga, "Ko'krak orqali tashlashlar 10 marta (soniya)" tadqiqot boshida t-qiymati 0,276 va tadqiqot yakunida 2,614 tashkil etdi va statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) bo'ldi. Avvalgi tadqiqot qatorida "O'tirib tashlashlar 10 marta (soniya)" tadqiqot boshida t-qiymati 0,241 va tadqiqot yakunida 0,848 tashkil etdi va statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) bo'ldi. Shuningdek, "Zarba bilan yiqitishlar 10 marta (soniya)" tadqiqot boshida t-qiymati 0,073 va tadqiqot yakunida 2,867 tashkil etdi va statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) ekanligi ma'lum bo'ldi. Ushbu testda, jumladan, "Qayirib yiqitishlar 10 marta (soniya)" tadqiqot boshida t-qiymati 1,120 va tadqiqot yakunida 2,620 tashkil etdi va statistik jihatdan ishonchli ($P<0,05$) amalga oshdi.

Xulosa va takliflar. Sport kurashida texnik-taktik harakatlarni tezkor tahlil qilish uchun ishlab chiqilgan texnologiya kurashchilarning musobaqa faoliyati ko'rsatkichlari samaradorligini oshirish imkonini berdi. Bir yillik mashg'ulot siklida kurashchilarning koordinatsiya qobiliyatlarini rivojlantirish va texnik-taktik harakatlari samaradorligini oshirishga qaratilgan maxsus mashqlar majmuasi joriy etildi. Bu sport tayyorgarligini sezilarli darajada yaxshilash, kurashchilarning sport ko'rsatkichlarini oshirish imkonini berdi. Jumladan, Styudent t-mezone ko'rsatkichlari va ahamiyatlilik darajasiga ko'ra Siltab o'tkazishlar 2,904 ($P<0,05$); Sho'ng'ib o'tkazishlar 2,748 ($P<0,05$); Aylantirib o'tkazishlar 2,676 ($P<0,05$); Bel orqali tashlashlar 2,747 ($P<0,05$); Engashib tashlashlar 1,383 ($P>0,05$); Yelkalar orqali tashlashlar 2,617 ($P<0,05$); Ko'krak orqali tashlashlar 2,614 ($P<0,05$); O'tirib tashlashlar 0,848 ($P>0,05$); Zarb bilan yiqitishlar 2,867 ($P<0,05$); Qayirib yiqitishlar 2,620 ($P<0,05$) tadqiqot yakunida tajriba guruhining ko'rsatkichlari yaxshilandi.

ADABIYOTLAR

1. Shakhmuradov, Y. & Podlivaev, B. "Raising the level of technical-tactical actions in standing by including leg actions as subsidiary elements", in International Journal of Wrestling Science, 1, (2011). – P. 16-23.
2. Curby, D. G. (2009). Analysis of the 2008 Olympic Greco-Roman Wrestling Competition. Exercise and Society: Journal of Sport Science, 49. – P. 189-191.
3. Карелин А.А. Спортивная подготовка борцов высокой квалификации. - Новосибирск, 2002. - С. 471-479.
4. Рузиев А.А. Проблемы повышения специальной выносливости высококвалифицированных борцов //Теория и практика физической культуры. –Москва, 2001. -№8. - С. 37-38.
5. Абдиев А.Н. Научно-педагогические основы формирования профессиональных умений тренера у студентов, специализирующихся в видах спортивных единоборств: Автореф. дис. д-ра. пед. наук. – Т., 2004. - С. 22-26.
6. Kerimov F.A. Sport sohasidagi ilmiy tadqiqotlar/ -Toshkent "Zarqalam", 2004. - B. 120-128.
7. Тодоров А.С. Контроль координации движений борцов вольного стиля: Автореф. дис... канд. пед. наук. – М., 1992. - С. 16-24.
8. Шахмурадов Ю.А. Научно-методические основы многолетней технико-тактической подготовки борцов (на примере вольной борьбы): Автореф. дис... д-ра пед. наук. - М., 1999. - С. 24-28.
9. Curby D, Dokmanac M, Kerimov F, Tropin Y, Latyshev M, Bezkorovainyi D, Korobeynikov G. Performance of wrestlers at the Olympic Games: gender aspect. Pedagogy of Physical Culture and Sports. 2023;27(6): - P. 487-93.
10. Бакиев З.А. Керимов Ф.А. Инновационные технологии в подготовке квалифицированных борцов на основе системного анализа деятельности спортсменов и тренеров с учетом уровня их спортивного мастерства// //Шаг в науку// Материалы IV

- научно-практической конференции молодых ученых (II всероссийской) г. Москва, 18 декабря 2020. – С. 328-334.
11. Adilov.S.Q. Intellektual sensor tizimlaridan foydalangan holda sport kurashida koordinatsion va texnik-taktik harakatlarning integratsiyasi // pedagogika fanlari doktori (DSc). diss.avtoreferati. Chirchiq.2024. -B. 20-25.
 12. Adilov S.Q. Malakali kurashchilarning jismoniy tayyorgarligi va uning qiyosiy tahlili // Fan-sportga ilmiy-nazariy jurnali 2020/7, Issn: 2181-7804 B. 24-26. [13.00.00 № 7].
 13. Adilov S.Q. Erkin kurashchilarning koordinatsion qobiliyatlarini va texnik-taktik tayyorgarligini “ZS” sport uskunasi orqali takomillashtirish samaradorligini oshirish // Fan-sportga ilmiy-nazariy jurnali 2020/5, Issn: 2181-7804 B. 28-30.1983[13.00.00 № 5].
 14. Adilov S.Q. Increasing basics of the efficiency of competition activity and developing technical and tactical preparation // Mental enlightenment scientific-methodological journal Volume 2022 / Issue 6 Issn: 2181-6131 P.51-64. SJIF-7.623
 15. Adilov S.Q. Sport kurashida koordinatsion qobiliyatlar va texnik-taktik tayyorgarliklarni maxsus mashqlar orqali takomillashtirishning samaradorligini oshirish // Fan-sportga ilmiy-nazariy jurnali 2022/5, Issn: 2181-7804 B. 10-12. [13.00.00 № 5].
 16. Adilov S.Q. Kurash turlarida koordinatsion qobiliyat va texnik-taktik tayyorgarliklarni takomillashtirishni rejalashtirish // Xalqaro ilmiy-metodik jurnal.- Buxoro, 2022/№10. Issn: 2181-1709 (P). B. 108-115. [13.00.00 № 10].
 17. Adilov S.Q. Malakali sambochilarning jismoniy tayyorgarligi va uning qiyosiy tahlili // O'zMU xabarlari. Ijtimoiy-gumanitar fanlar turkumi. – Toshkent, 2022 [1/11/1] Issn: 2181-7324. B. 61-63. [13.00.00 № 11].
 18. Adilov S.Q. Sport kurashida mashg'ulot jarayonini optimallashtirish // Nam-DU ilmiy axborotnomasi – 2022-yil 11-son. Issn: 2181-0427. B. 731-736. [13.00.00 № 11].
 19. Adilov S.Q. Kurash turlarida koordinatsion qobiliyatlar va texnik-taktik tayyorgarliklarni maxsus mashqlar orqali takomillashtirish samaradorligining qiyosiy tahlili // Fan-sportga ilmiy-nazariy jurnali 2023/2, Issn: 2181-7804 B. 78-83. [13.00.00 № 2].
 20. Adilov S.Q. Sport kurashida sportchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasini aniqlash texnologiyasi // Ta'limda innovatsion tadqiqotlar 2023/10, Issn: 2181-1709 (P). B. 73-78. [13.00.00 № 10].

UDK:794:796.2(072)

Sayyohat AZIMOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti o'qituvchisi
E-mail:sayyohat@mail.ru

I.I.T.I katta ilmiy xodimi, f.f.d U.Aqilov taqrizi asosida

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA MEYORLANGAN MASHQLAR ORQALI DARS DAN TASHQARI TEZKORLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING INNOVATSION VOSITA VA USULBLARI

Аннотация

Ushbu ilmiy maqolada boshlang'ich sinif o'quvchilarida meyorlangan mashqlar orqali darsdan tashqari tezkorlik qobiliyatlarini tarbiyalashning innovatsion vosita va usullari har tomonlama o'rganilib chiqilgan va mashg'ulotlarda sinab ko'rilgan. Shuningdek, bu vosita va usullar to'g'ri texnika bilan bajarilganda mashg'ulot jarayonida yaxshi natijalarga erishilgan va bu qobiliyatlarini yanada rivojlantirish maqsadida turli vosita va usullar ishlab chiqish bo'yicha takliflar va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Chaqqonlik, koordinatsiya, tezkorlik, stereotip harakatlar, nostereotip harakatlar, muvozanat, vosita, usul, mashq.

РАЗВИТИЕ СКОРОСТИ НАВЫКОВ ВНЕ КЛАССА ЧЕРЕЗ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОГО КЛАССА С ПОМОЩЬЮ СТАНДАРТИЗОВАННЫХ УПРАЖНЕНИЙ

Аннотация

В данной научной статье всесторонне изучены и апробированы на тренировке инновационные средства и методы тренировки внеклассных навыков быстроты у учащихся младших классов посредством стандартизированных упражнений. техники, а также были разработаны предложения и рекомендации по развитию различных средств и методов с целью дальнейшего развития этих способностей.

Ключевые слова: Ловкость, координация, быстрота, стереотипные движения, нестереотипные движения, баланс, инструмент, метод, упражнение.

DEVELOPMENT OF SPEED SKILLS OUTSIDE THE CLASS THROUGH STUDENTS OF THE PRIMARY CLASS THROUGH STANDARDIZED EXERCISES

Annotation

In this scientific article, innovative tools and methods for developing speed skills outside the classroom through standardized exercises in primary school students have been comprehensively studied and tested in training. In addition, when these tools and methods are performed with the correct technique, good results are achieved in the training process, and various methods are used in order to further develop these skills. proposals and recommendations for the development of tools and methods were developed.

Key words: Agility, coordination, quickness, stereotyped movements, non-stereotyped movements, balance, tool, method, exercise.

Kirish. O'rta ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya darslari tasdiqlangan dasturga muvofiq amalga oshiriladi. Ta'limning bunday klassik shakli jismoniy tarbiya sohasidagi mutaxassislar tomonidan allaqachon ishlab chiqilgan va taklif qilingan jismoniy tarbiyaning turli xil innovatsion usullari hamda yondashuvlarini hisobga olmaydi. Maktabdagi jismoniy tarbiya bo'yicha amaldagi dasturi, shuningdek sport murabbiylari, jismoniy sifatlarni rivojlantirish sohasidagi ilmiy tadqiqotchilarning tajribasini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, maktabdagi jismoniy tarbiya o'qituvchilari har doim ham jismoniy tarbiya va sport vositalari va usullarini qo'llashda barcha bor imkoniyatlaridan to'liq foydalanmaydilar va maktabda jismoniy tarbiya darslarini tashkil qilishda ijobiy tajribalar mavjud. Natijada, kichik maktab yoshidagi bolalarning jismoniy imkoniyatlarini to'liq shakllantirishga imkon bermaydi.

O'quvchilarining to'laqonli rivojlanishiga faol jismoniy tarbiya mashg'ulotlarisiz deyarli erishib bo'lmaydi. Darsdan tashqari faoliyat davlat ta'lim satndartining joriy etilishi sharoitlarida yangicha dolzarblik kasb etadi, chunki bu maktabga yangi ta'lim sifatiga erishishga imkon beruvchi xaziradir. Darsdan tashqari faoliyat o'quv faoliyati bilan uzviy bog'liq va ixtiyoriylik hamda o'quvchilarning shaxsiy qiziqishlari tamoyili asosida quriladi. Darsdan tashqari faoliyatning qo'llanishi tufayli o'quvchilarning talablari hamda individual layoqatlarini inobatga olish imkoniyati yuzaga keladi. Biroq bugungi kunda jismoniy ta'limda jamiyatning jismonan sog'lom, tayyorgarlikka ega bolalarga bo'lgan ehtiyoji va jismoniy tarbiya bo'yicha o'quv-tarbiya jarayonining yetarlicha uslubiy ta'minlanmaganligi orasida, shuningdek, ta'lim tizimining bolalar salomatligini saqlash va mustahkamlashga ko'maklashish zaruriyati hamda umumta'lim maktablari o'quvchilarining real holati orasida ziddiyat ko'zga tashlanmoqda. Aynan shu sababli jismoniy tarbiya bo'yicha innovatsion dasturlar, vositalar va metodikalarni ishlab chiqish hamda o'quvchilarda jismoniy tarbiya darslariga bo'lgan motivatsiyani oshirish muammosi o'ta dolzarb bo'lib qolmoqda, bu tadqiqot mavzusining tanlanishi dolzarbligini belgilab beradi.

Eng muhim jismoniy sifatlardan biri bu tezkorlik – insonning jismoniy harakatlarini berilgan sharoitlarda, minimal vaqt oralig'ida bajarish qobiliyati, shuning uchun maktabda birinchilardan bo'lib, jismoniy tarbiya darslarida unga alohida e'tibor berish kerak.

Pedagogik jarayonda yosh xususiyatlari hisobga olinib, jismoniy tarbiya jarayoni shunday qurilishi kerakki, u jismoniy sifatlarni uyg'un rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Ta'limning erta boshlanishi tufayli maktab yoshidagi bolalarni umumiy qabul qilish ko'payadi, bu esa eng yaxshi o'yin usuli orqali amalga oshiriladigan sport mashg'ulotlari uchun yosh cheklolarini kamaytiradi. Ochiq o'yinlarning bebaho afzalligi shundaki, ulardan o'quv jarayonining istalgan bosqichida foydalanish mumkin.

Bolaning hayoti va rivojlanishining har bir davri alohida yetakchi faoliyat bilan tavsiflanadi. Rus psixologiyasida dominant faoliyat deganda bolalarning psixologiyasidagi sifat o'zgarishlari asosiy aqliy jarayonlar va shaxsiy fazilatlarining shakllanishi, ma'lum bir yoshga xos ruhiy neoplazmalar mavjud bo'lgan faoliyat tushuniladi [30].

O'yinning yetakchi faoliyat sifatidagi mohiyati shundaki, bolalar hayotining turli bosqichlarini, ayniqsa kattalar o'rtasidagi munosabatlarni aks ettiradi, ularning voqealik haqidagi bilimlarini aniqlaydi. Bu yoshdagi bolaning individualligi kognitiv jarayonlarda ham namoyon bo'ladi. Bilimlarni sezilarli darajada kengaytirish va chuqurlashtirish, bolaning malakasini oshirishga yordam beradi. Bu jarayon III-IV sinflarga to'g'ri keladi, bu esa ko'pchilik bolalarda turli faoliyat uchun umumiy va maxsus qobiliyatlarini namoyon etishiga olib keladi. Umuman olganda, qobiliyat bolaning yangi bilim, ko'nikma va muayyan fanlarni maktabda maxsus mehnat turlarida va muloqotda chuqur o'rganish tezligida namoyon bo'ladi [30].

Boshlang'ich maktab yoshining oxiriga kelib, qobiliyatlarining yanada rivojlanishi bolalar o'rtasidagi o'quv muvaffaqiyatiga ta'sir qiluvchi individual farqlarning sezilarli darajada oshishini anglatadi va turli xil qobiliyatlarga ega bo'lgan bolalar uchun tabaqalashtirilgan ta'lim bo'yicha psixologik va

pedagogik jihatdan asosli qarorlar qabul qilish sabablaridan biridir. Eng rivojlangan qobiliyatga ega bo'lgan bolalar bilan ishlashda bu yoshda ular kattalarga xos bo'lgan o'qitish usullarini qo'llashlari mumkin hamda iqtidorli bolalarning kognitiv jarayonlari, ularning idroki, e'tibori, tafakkuri, xotirasi va nutqi III - IV sinflarda to'liq shakllangan bo'ladi. Bu yoshdagi rivojlanish uchun bolalarning o'quv, mehnat va o'yin faoliyatida muvaffaqiyatga erishish uchun motivatsiyani rag'batlantirish va maksimal darajada ishlatish alohida ahamiyatga ega. Boshlang'ich maktab yoshi hayotning ayniqsa qulay davri bo'lgan bunday motivatsiyani kuchaytirish ikkita foyda keltiradi: birinchidan, bolada hayotiy juda foydali va yetarlicha barqaror shaxsiy fazilatlari - muvaffaqiyatga erishish motivi, bu muvaffaqiyatsizlikka yo'l qo'ymaslik motivida ustunlik qiladi: ikkinchidan, bu bolaning boshqa turli qobiliyatlarini jadal rivojlanishiga olib keladi.

O'yin va o'qish ikki xil faoliyatdir, ular orasida sifat jihatidan farqlar mavjud. Amalda, maktab o'yin uchun juda kam vaqt ajratadi, bolaga darhol kattalar usullari bilan har qanday faoliyatga yondashuvni yuklaydi. U o'yinning tashkiliy rolini kam baholaydi. O'yindan jiddiy mashg'ulotlarga o'tish juda keskin va erkin o'yin hamda tartibga solinadigan maktab ishlari o'rtasida to'ldirilgan bo'shliq mavjud.

Maktab o'qituvchisining asosiy vazifalaridan biri bu o'quvchi shaxsining har tomonlama jismoniy rivojlanishini shakllantirishdir [18]. Buning uchun, uning jismoniy sifatlarini har tomonlama va uyg'un ravishda rivojlantirish kerak. Kuch, chidamlilik, egiluvchanlik kabi jismoniy sifatlardan tashqari, o'quvchi o'z harakatlarini yo'nalish, amplituda, vaqt va mushaklarning kuchlanish darajasi bo'yicha nozik farqlash qobiliyatiga ega bo'lishi kerak, ya'ni, ularning harakatlarini boshqarishni o'rgatish. Bizning fikrimizcha, harakatlaringizni samarali boshqarish usullaridan biri, bolalarning jismoniy tarbiya darslarida tezkorlik qobiliyatini rivojlantirishdir.

7-8 yoshda tezkor harakatlarni shakllantirish, xususan, ularning chastotasi va tezligini oshirish imkoniyatlari yuqoriroq. Ushbu yosh oralig'ida maksimal yugurish tezligining sezilarli darajada oshishi harakat tezligining tabiiy rivojlanishi bilan bog'liq. Ushbu yosh davrlarida harakat analizatorining yetilishi sodir bo'ladi, eng muhim maqbul harakatning bajarilishi boshlanadi. Bularning barchasi ushbu yosh davrida harakat tezligini o'rgatishni boshlash zarurligini ko'rsatadi. Didaktik o'yinlar o'tish shakllari sifatida ishlaydi. O'yin, o'z navbatida, kelajakdagi darsni kutadigan tarzda tashkil etilishi kerak.

O'yinlar bir xillikdan qochishga, taktik fikrlashni rivojlantirishga, muayyan faoliyatga tayyorgarlik ko'rishga yordam beradi. Shuning uchun kichik yoshdagi o'quvchilarning jismoniy tarbiya jarayonida o'yin usulidan keng foydalanish kerak [31].

Shu sababdan aynan shu yoshli bolalarda etibor berilishi lozim bo'lgan eng muhim jismoniy sifatlardan biri bu tezkorlikdir. Tezkorlik bu - insonning muhim sharoitlar, vaqt oralig'i uchun jismoniy harakatni minimal vaqt oralig'ida engib o'tish qobiliyati tushuniladi, shuning uchun unga maktabdagi birinchi jismoniy tarbiya darslarida alohida e'tibor berilishi kerak.

Ushbu ilmiy tadqiqoti O'zbekiston Respublikasining 2015 yil 4 sentabrdagi PQ-394-sonli "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi va 2020 yil 23 sentabrdagi PQ-637-sonli "Ta'lim to'g'risida"gi qonunlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 yanvardagi 5924-sonli "O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi hamda 2018 yil 25 yanvardagi PF-5313-sonli "Umumiy o'rta, o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonlari va sog'lom avlodni tarbiyalash hamda umumta'lim maktablarida jismoniy tarbiyani takomillashtirish sohasidagi meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, biz bir tomondan jismoniy tarbiya darslarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining tezkorlik qobiliyatini rivojlantirish darajasini oshirish zarurati va boshqa tomondan, ushbu jismoniy qobiliyatni rivojlantirish uchun maqbul uslubiyatning yo'qligi sababli muammoga duch kelmoqdamiz. Bizning tadqiqotlarimiz ushbu dolzarb muammoni hal qilishga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tezlik qobiliyatlarini judayam o'ziga xosdir. Unga yuqori bo'lmagan tezlik masofasida yaxshi start tezkorligini egallagan holda, bir harakatni boshqasiga nisbatan sekin bajarish yoki buning aksi bo'lishi mumkin. Bu omillarni bilish amaliyot uchun juda keraklidir.

Shunday qilib, jismoniy mashqlarni tanlashda, masalan, basketbolchilar, futbolchilar, tennischilar, ya'ni start tezligi asosiy omil sanaluvchilar uchun, jiddiy e'tiborni ma'lum masofaga

yugurishga emas, balki turli holatlardan start tezkorligiga va harakat yo'nalishini tez o'zgartirishga qaratish kerak. Uzunlikka sakrovchilar bilan mashg'ulotlarda esa, start tezkorligiga emas, balki masofaviy tezlikni oshirishga intilish lozim [20].

Tadqiqotning masadi. meyorlangan jismoniy mashqlar orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining tezkorlik qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha samarali uslubiyatni ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tezkorlik qobiliyatini rivojlantirish muammosi yuzasidan ilmiy-uslubiy adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish;

boshlang'ich sinf o'quvchilarining tezkorlikni rivojlantirishga qaratilgan meyorlangan mashqlar majmuasini ishlab chiqish;

boshlang'ich sinf o'quvchilarining koordinatsion qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ishlab chiqilgan jismoniy mashqlar majmuasi samaradorligini tajribada asoslash.

Tadqiqotlar oldiga qo'yilgan vazifalarni hal etish uchun quyidagi uslublardan foydalanildi:

- nazariy tahlil va umumlashtirish usullari (ilmiy-uslubiy adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish, so'rovnoma va o'qituvchilar bilan suhbatlar);

- o'qituvchilarning ta'lim faoliyatini va jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini pedagogik nazorat qilish;

- harakat faoliyati va mashg'ulotlarda vositalarini qo'llanilishi, motor zichligini va harakatlarni aniqlash uchun xronometriya va qadamm o'lchash usuli;

- pedagogik test usullari (jismoniy sifatlarning rivojlanish darajasini aniqlash uchun nazorat taestlari, tezkorlik qobiliyatining rivojlanish darajasini aniqlash uchun maxsus testlar);

- pedagogik nazorat va pedagogik taxlil usullari;

- matematik statistika usullari.

Tahlil va natijalar. Tezkorlik uzoq vaqtdan beri inson bilan bog'liq bo'lgan bir qator harakatlar va boshqa sifatlarda namoyon bo'ladi, bu qisqa vaqt ichida turli vaziyatlardagi harakatlarini bajarishga imkon beradi. Bu, birinchi navbatda, shoshilinch vosita reaksiyalarini talab qiladigan favqulodda vaziyatlarga javob berish qobiliyatini o'z ichiga oladi; Ikkinchidan, harakat tezligiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan qisqa muddatli tana jarayonlarini ta'minlash qobiliyatidir. 7-10 yoshda, ayniqsa, ularning chastotasi va tezligini oshirish orqali tezkor harakatlarning shakllanishi uchun imkoniyatlar yuqori bo'ladi. Ushbu yosh oralig'ida maksimal yugurish tezligining sezilarli darajada oshishi harakat tezligining tabiiy rivojlanishi bilan bog'liq sensitiv davrlarga bog'liqligi ko'pgina olimlar tomonidan ta'kidlab Tezkorlik uzoq vaqtdan beri inson bilan bog'liq bo'lgan bir qator harakatlar va boshqa sifatlarda namoyon bo'ladi, bu qisqa vaqt ichida turli vaziyatlardagi harakatlarini bajarishga imkon beradi. Bu, birinchi navbatda, shoshilinch vosita reaksiyalarini talab qiladigan favqulodda vaziyatlarga javob berish qobiliyatini o'z ichiga oladi; Ikkinchidan, harakat tezligiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan qisqa muddatli tana jarayonlarini ta'minlash qobiliyatidir. 7-10 yoshda, ayniqsa, ularning chastotasi va tezligini oshirish orqali tezkor harakatlarning shakllanishi uchun imkoniyatlar yuqori bo'ladi. Ushbu yosh oralig'ida maksimal yugurish tezligining sezilarli darajada oshishi harakat tezligining tabiiy rivojlanishi bilan bog'liq sensitiv davr ko'pgina olimlar tomonidan ta'kidlab o'tilgan. Harakat analizatorining shakllanishi sodir bo'ladi, eng muhim tayanch-harakati boshlanadi. Bularning barchasi aynan shu yosh davrida tezlikni o'rgatishni boshlash zarurligini ko'rsatadi [22].

Jismoniy tarbiya darslarida bolalarning tezligini rivojlantirish uchun aylanma mashg'ulotlar majmuasi :

Biz tamonimizdan ishlab chiqilgan uslubiyatga ko'ra, aylanma mashg'ulot usuli bo'yicha ikkitalik mashqni bajarish (har biri 15 soniya), ular orasidagi dam olish oralig'i 30 soniya va mashqlar oralig'i 1 daqiqa, ushbu uslubning davomiyligi 4 hafta, haftada 3 ta dars. Aylanma mashg'ulot majmuasi quyidagi mashqlarni o'z ichiga olgan (1-rasmga qarag):

1-mashq. Joyida yugurish (signal ishorasi bilan sinaluvchilar imkon qadar tez-tez tizzalarini rezina tasmasi navbatma-navbat tegizishga intiladi, u sinaluvchiga nisbatan to'g'ri burchak ostida son balandligida gorizontal ravishda osilgan bo'lishi lozim).

2-mashq. Arqamchida sakrash (ishora bo'yicha sinaluvchi imkon qadar ko'proq ikki oyoqqa sakrashga harakat qiladi).

3-mashq. Yotgan holatda gavnani bukib-yoyish (ishora bo'yicha sinaluvchi dastlabki holatdan imkon qadar ko'proq gavnani bukib-yoyishga intiladi, tizzalarni bukgan holda).

4-mashq. Oyoq kaftlarini songa tekkazgan holda yugurish (ishoraga ko'ra, sinaluvchi imkon qadar tez-tez oyoq kaftlarini toz-songa navbatma-navbat tekkazishga intiladi).

5-mashq. 3x10 m. mokisimon yugurish (gavdani oldinga qaratgan holda yuqori startdan chiqiladi).

6-mashq. O'tirgan holandan yuqoriga sakrash (D.H.dan yuqoriga sakrash, tanani to'liq tekislagan holda sakrash).

1-rasm.

Jismoniy tarbiya darslarida bolalarning tezligini rivojlantirish uchun aylana mashg'ulotlar majmuasi

1-jadval

Tajriba va nazorat guruhlaridagi o'quvchilarning tajriba boshida va oxirida o'rganish natijalari tahlili ($\bar{x} \pm \delta$)

Nazorat mashqlari	Nazorat guruhi		Tajriba guruhi	
	sentabr	mart	sentabr	mart
30 m. yugurish, s	5,2±0,06	5,1±0,4	5,3±0,05	4,9±0,07*
60 m. yugurish, s	9,4±0,16	9,3±0,15	9,5±0,13	9,2±0,12
3x10 mokisimon yugurish, s	10,8±0,12	10,8±0,09*	10,9±0,11	10,5±0,2*
10 m. yugurish, s	2,3±0,08	2,2±0,1	2,4±0,08	2,1±0,07**

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev SH.M. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. T., 2016.
2. Mirziyoyev SH.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'yaramiz. - T.: O'zbekiston, 2017, - B. 145.
3. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. (1997 yil 29 avgustda qabul qilingan)
4. O'zbekiston Respublikasining "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" (1997 yil 29 avgustda qabul qilingan) – Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T. Sharq, 1997 y.
5. O'zbekiston Respublikasi qonuni «Jismoniy tarbiya va sport to'g'risidagi» 27.06.2000 (yangi taxriri). – T., 2000 y.
6. Salomov R.S. "Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubi" Toshkent-2024
7. <http://www.ziyonet.uz/>
8. <http://www.olympic.uz>

UDK:372.3

Zebiniso ALLAYAROVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti kafedra mudiri, PhD, dotsent
E-mail: zeboallayorova51@gmail.com
Shaxnoza ELBOYEVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti talabasi

O'zMU dotsenti, filologiya fanlari doktori N.Sadullayeva taqrizi asosida

DEALING WITH PROBLEMS RELATED TO TEACHING HETEROGENIOUS CLASSES

Annotation

Currently, everywhere teachers experience difficulty working with the group of students who have different level and ability towards learning a foreign language. In this paper, we will present a variety of ways for working with such groups. And definitely we believe that this article helps to the teachers to deal with issues related to working with heterogeneous classes.

Key words: Classrooms, foreign language, evaluation methods, co-operation, heterogeneous groups, teachers, knowledge, students, collaborative learning, motivation, peer work.

РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМ, СВЯЗАННЫХ С ПРЕПОДАВАНИЕМ РАЗНООБРАЗНЫХ КЛАССОВ

Аннотации

В настоящее время повсеместно учителя испытывают трудности в работе с группой учащихся, имеющих разный уровень и способности к изучению иностранного языка. В этой статье мы изложим различные способы работы с такими группами. И определенно мы верим, что данная статья поможет учителям разобраться в вопросах, связанных с работой с неоднородными классами.

Ключевые слова: Классы, иностранный язык, методы оценивания, сотрудничество, гетерогенные группы, преподаватели, знания, учащиеся, совместное обучение, мотивация, коллегиальная работа.

HAR XIL (HETEROGEN) DARAJADAGI TALABALAR SINFI BILAN ISHLASHDAGI MUAMMOLARNI HAL QILISH

Аннотация

Hozirgi vaqtda xorijiy til fani o'qituvchilari chettilini o'rgatishda turli daraja va qobiliyatlarga ega bo'lgan talabalar guruhi bilan ishlashda qiyinchiliklarga duch kelishmoqda. Ushbu maqolada biz bunday guruhlar bilan ishlashning turli usullarini ko'rib chiqamiz. Shuningdek, maqolada o'qituvchilarga har xil (heterogen) darajadagi talabalar bilan ishlashdagi muammolarni hal qilishga doir metodologik ko'rsatmalar berilgan.

Kalit so'zlar: Sinflar, chet tili, baholash usullari, hamkorlikda ishlash, turli xil guruhlar, o'qituvchilar, bilim, talabalar, hamkorlikda o'rganish, motivatsiya, guruh bo'lib ishlash.

Introduction. In today's educational landscape, classrooms are increasingly diverse, comprising students with varying abilities, backgrounds, and learning styles. This heterogeneity presents both opportunities and challenges for educators. For instance, every student has different ability towards learning a new or second language. Certainly this may lead to difficulties for the teachers. Because they have other students who have better ability when it comes to learning a new language. Teacher should try to balance in learning of their students. While the presence of diverse perspectives can enrich the learning experience, it also necessitates a more nuanced approach to teaching. Educators must navigate the complexities of meeting individual needs while fostering a cohesive learning environment. This article explores effective strategies for addressing the unique challenges associated with teaching heterogeneous classes, highlighting the importance of differentiated instruction, collaborative learning, and inclusive practices. By understanding and embracing the diversity within their classrooms, educators can create an engaging and supportive atmosphere that promotes success for all students. Most of the scientific teachers have conducted research about this topic. And they also give several tips for dealing with this issue.

Literal review. Firstly, if teachers have difficulty in teaching heterogeneous classes they may use from peer work. Also it would be better if the teacher divide them into groups. Studies suggest that if students organize themselves in groups, they usually tend to form homogeneous groups. Furthermore, the analysis of the groups reveals that students tend to form homogeneous groups in terms of level of knowledge, which is in line with what other previous studies have suggested [1]. Previous studies related to collaboration and group work have emphasized the importance of heterogeneity for performance, creativity and learning [2]. A heterogeneous group is made of members that are balanced in terms of diversity based on some criteria: culture, gender, personality, etc.). There is a wealth of literature related to group performance and their composition [3] but very few literature addresses the issue of how to automatically form groups. Group work and collaborative learning open a number of challenging research

questions related to group performance and group composition such as: How heterogeneity or homogeneity of a group influence the group performance and students' learning? Do homogeneous groups perform better than heterogeneous groups? How students form groups? Literature suggests that groups should be formed differently according to the type of assignments. Homogeneous groups are better for achieving specific goals (e.g. short-term and guided problem solving) while heterogeneous groups are better for long-term knowledge discovery problems [4]. The quality of the learning process in the context of collaborative work highly depends on the characteristics of the group. Previous studies suggest that groups should be formed randomly or by students themselves and groups should have a small size, made up to four-members of different level of knowledge [5]. Related work emphasized the importance of personality attributes, gender, school background, ethnic background, motivation [6] in group performance. The learning style is also an important criterion in group composition [7]. It has been observed that the quality of learning in groups is influenced by their diversity. Heterogeneous groups may outperform homogeneous groups [8]. Some studies emphasized that heterogeneous groups may be more creative and innovative and furthermore they may be more effective for individual learning. One of the first heterogeneity criteria was in relation with the level of knowledge and skills. Diversity in background, opinions [9], ideas, personality, gender, are also criteria that can be considered in the heterogeneity. Groups may be automatically formed based on thinking styles [10], competence, learning style and interactions, learning achievements [11]. The clustering approaches proposed in the literature use genetic algorithms and colony optimization [12].

Methodology. According to the reviews above, we can use different productive methods to teach heterogeneous classes. For example, tailored learning which is adapting lessons to meet the diverse needs of students by varying content, process, and product is really helpful for the teachers. Secondly, in flexible grouping students can learn from their peers. In that case teachers use ought to use various grouping strategies such as ability-based, interest-based to

facilitate peer learning. It is really great if teachers provide temporary support like graphic organizers, guided questions to help students grasp complex concepts before gradually removing assistance. Moreover, instructors may break down lessons into manageable parts to make learning more accessible. Therefore, teachers encourage students to work in pairs or small groups where they can teach each other, promoting understanding through collaboration. Apart from this they can assign group projects that require diverse skills, allowing students to contribute based on their strengths. Currently, we are living in technological world and we can use different technologies in order to make our teaching process easier in heterogeneous classes. Because, we can use adaptive learning tools and online resources to engage students with different learning preferences. Furthermore, we can make survey in such kind of classes. For instance, teachers and students will be asked to complete surveys or questionnaires to gather quantitative data on:

The perceived challenges of teaching heterogeneous classes
The effectiveness of teaching strategies and tools used
Student engagement and academic performance
Teacher attitudes toward inclusivity and differentiated

instruction

Interview and focus group transcripts will be analyzed using thematic analysis. This will involve identifying common themes, patterns, and insights related to the challenges faced by teachers and students, as well as the effectiveness of different teaching strategies. The analysis will also explore any emerging solutions or strategies suggested by participants.

Analysis and results. By implementing abovementioned strategies, educators can effectively address the challenges of teaching heterogeneous classes, fostering an inclusive and supportive learning environment for all students. Those tips can encourage teachers to share best practices and resources with one another. However, there are some conditions that educators must pay attention. Initially, regular check-ins are very fundamental. They should use formative assessments to gauge student understanding and adjust instruction accordingly. They I mean teachers have to provide timely and constructive feedback to help students improve and stay motivated. Motivation is a key in teaching and learning. Because, implementing

differentiated instruction, formative assessment techniques, and collaborative learning strategies are key to addressing the unique needs of each student. Emphasis on flexible teaching methods and fostering an inclusive learning environment can reduce the barriers posed by heterogeneity.

Conclusions and recommendations. Addressing the challenges of teaching heterogeneous classes requires a multifaceted approach that prioritizes inclusivity, adaptability, and student engagement. By employing strategies such as differentiated instruction, scaffolding, collaborative learning, and the use of technology, educators can create a dynamic classroom environment that caters to diverse learning needs. Moreover, fostering strong relationships and incorporating culturally responsive teaching practices can enhance students' sense of belonging and motivation. Continuous professional development and collaboration among educators further empower teachers to refine their methods and share effective practices. Teachers should adopt differentiated instruction techniques, where lessons are tailored to meet the varying needs of students. This includes modifying content, process, or products to suit different learning levels and allowing students to work at their own pace. Encouraging group work and peer-to-peer interactions allows students to learn from each other, bridging gaps between varying skill levels. This can help students develop both academic skills and social competencies. Regular use of formative assessments, such as quizzes, discussions, and observations, helps teachers gauge student progress and identify areas of need. Teachers should create a classroom culture that celebrates diversity and fosters inclusivity. This can be done by recognizing and valuing individual differences, integrating culturally responsive teaching, and encouraging mutual respect. Also, schools should ensure that adequate resources are available, such as teaching assistants, learning materials, and adaptive technologies, to support diverse learners. These resources can help to address learning gaps and ensure that no student is left behind. Ultimately, embracing the diversity within the classroom not only enriches the educational experience but also prepares students to thrive in an increasingly interconnected world. By implementing these strategies, educators can transform challenges into opportunities for growth, ensuring that all students have the support they need to succeed.

REFERENCES

1. Souren, P., Seetharaman, P., Samarah, I., and Mykytyn, P. (2003). Impact of heterogeneity and collaborative conflict management style on the performance of synchronous global virtual teams. *Information and Management*, pages 303–321.
2. Rich, M. (1997). A learning community on the internet: An exercise with masters students. In *Proc. of Americas Conf. on Information Systems*.
3. Slavin, R. E. (1995). *Cooperative learning: Theory, research, and Practice*. Allyn & Bacon.
4. Bekele, R. (2005). *Computer-Assisted Learner Group Formation Based on Personality Traits*. PhD thesis, Hamburg University.
5. Slavin, R. E. (1987). Developmental and motivational perspectives on cooperative learning: A reconciliation. *Child Development*, pages 1161–1167.
6. Bradley, J. H. and Herbert, F. J. (1997). The effect of personality type on team performance. *Journal of Management Development*, pages 337–353.
7. Martin, E. and Paredes, P. (2004). Using learning styles for dynamic group formation in adaptive collaborative hypermedia systems. In *Proceeding of the conference AHCWS*
8. Nijstad, B. and Carsten, K. (2002). Creativity and group innovation. *Applied Psychology*, 51(3).
9. Siemens, G. (2010). *Connectivism: A learning theory for digital age*. <http://www.elearnspace.org/Articles/connectivism.htm> retrieved the 16th of May.
10. Wang, D. Y., Lin, S. J., and Sun, C. T. (2007). Diana: A computer-supported heterogeneous grouping system for teachers to conduct successful small learning groups. *Computers in Human Behavior*.
11. Chan, T., Chen, C. M., Wu, Y. L., Jong, B. S., Hsia, Y. T., and Lin, T. W. (2010). Applying the genetic encoded conceptual graph to grouping learning. *Expert Systems with Applications*, 37:4103–4118.
12. Graf, S. and Bekele, R. (2006). Forming heterogeneous groups for intelligent collaborative learning systems with ant colony optimization. *Intelligent Tutoring System Conference*.

Manzura ASQAROVA,
Namangan davlat pedagogika instituti kafedra mudiri, DSc, dotsent
E-mail-kuldashaeva80@bk.ru

Namdu dotsenti, PhD M.To'raboyeva taqrizi asosida

METHODOLOGICAL FEATURES OF THE USE OF INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAMS IN THE PROCESS OF TEACHING NATIVE LANGUAGE AND READING LITERACY

Annotation

This article covers the requirements for the use of international assessment programs in primary education, the scientific and practical importance of using the International Assessment Program PISA in the development of reading and text comprehension competencies of Primary School students, information about Uzbekistan's participation in the program PISA and PIRLS, indicators for achieving the results of PIRLS international assessment programs.

Key words: PISA, literacy, knowledge, competence, assessment, progress, indicator, strategy, level, efficiency.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОЦЕНОЧНЫХ ПРОГРАММ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ РОДНОМУ ЯЗЫКУ И ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ

Аннотация

В данной статье освещены требования к использованию международных оценочных программ в начальном образовании, научное и практическое значение использования международной оценочной программы PISA в развитии навыков чтения и понимания текста у учащихся начальных классов, информация об участии Узбекистана в программе PISA и PIRLS, показатели достижения результатов международных оценочных программ PIRLS.

Ключевые слова: PISA, грамотность, знания, компетентность, оценка, прогресс, показатель, стратегия, уровень, эффективность.

ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGINI O'QITISH JARAYONIDA XALQARO BAHOLASH DASTURLARIDAN FOYDALANISHNING METODIK XUSUSIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda xalqaro baholash dasturlaridan foydalanish talablari, boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish va matni tushunish kompetensiyalarini rivojlantirishda PISA xalqaro baholash dasturidan foydalanishning ilmiy va amaliy ahamiyati, O'zbekistonning PISA va PIRLS dasturidagi ishtiroki haqida ma'lumotlar, PIRLS xalqaro baholash dasturlarining natijalariga erishishi ushbu ko'rsatkichlar to'g'risida yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar: PISA, savodxonlik, bilim, kompetensiya, baholash, taraqqiyot, ko'rsatkich, strategiya, daraja, samaradorlik.

Kirish. So'nggi yillarda mamlakatimizda ta'limda xalqaro baholash dasturlaridan foydalanish talablariga hamda ushbu dasturlarni qo'llash uchun mavjud resurslarni yaratish, mamlakatlar o'rtasida tadqiqotga oid tushunchalar, amaliy g'oyalar, o'rganishlar, strategiyalar bo'yicha tajribalar almashish, tadqiqotga tashkil etishga oid maslahatlar berish amaliy ahamiyat kasb etmoqda. O'quvchilarning o'qib-tushunish ko'nikmasini xotiraga tayanib baholash, matn bilan tanishganlaridan so'ng matn asosidagi savollarga javob berish, bevosita tadqiqotlarda o'tkazilgan sinovlardan ko'ra samarali emasligi haqida munozaralar olib borilmoqda.

Bu borada O'zbekiston oxirgi o'tkazilgan tadqiqotda yani, 2021-yilda ilk marotaba ishtirok etdi. Navbatdagi 6-davriylik 2026-yilda o'tkazilishi rejalashtirilgan. PISA dasturi esa, 2000-yilda ilk tadqiqotini o'tkazgan bo'lib, har uch yilda (2003, 2006, 2009, 2012, 2015, 2018-yillarda va pandemiya tufayli 2021-yilda emas, balki 2022-yilda) tashkil etilgan. O'zbekiston ilk marotaba 2022-yilda ishtirok etdi. Navbatdagi 9-davriylik 2025-yilda amalga oshirilishi rejalashtirilgan [1]. Bu esa, milliy ta'lim tizimlariga ta'siri sezilarli darajada farq qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. PIRLS xalqaro dasturi bo'yicha, xususan, matnlarni o'zlashtirish darajalari haqida Britaniyalik olimlar o'z tadqiqotlarida aytib o'tganlar. Jumladan, M.Medvill, N.Metyular tomonidan matni o'qib o'zlashtirishda elektron o'qishni, J.Levin elektron so'zlashuv kitoblarini, A.Olofsson nutqni rivojlantiruvchi dasturiy ta'minotlarni samarali ekanligini ta'kidlab o'tgan [2]. Pedagog D.N.Roshenyaning fikriga ko'ra, tanlab o'qish ongli va ifodali o'qish malakasini shakllantirish, matn ustida ishlash ko'nikmasini rivojlantirish bilan birga qo'shib olib borish, bolalarning ijodiy tasavvuri, nutqi va zehni o'stirishga va o'qishga bo'lgan motivni kuchaytirishga imkon beradi [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Xalqaro tadqiqotlarda o'qish savodxonligi topshiriqlarning murakkabligi o'quvchilarning bilim olishlariga to'siq bo'la olmaydi, balki muammolarni yechishga doir malaka va ko'nikma hosil qilishlari uchun zaruriy manba bo'ladi. Ancha oldin tanishgan matn bilan ishlab, javob berish o'quvchilarga qiyinchilik yaratishi aniq, dasturda o'qish savodxonligining bu jihati

ham inobatga olindi. Shuningdek, o'quvchiga matnli topshiriq berilib, qisqa vaqtdan keyin matn olib qo'yilsa, kitobxonning o'qib-tushunish ko'nikmasi xotirada saqlab qolish ko'nikmasi bilan aralashib ketishi aniqlandi. Shularni inobatga olib hozirda PISA o'qish savodxonligini baholash tartibiga oid kiritilgan o'zgarishlar o'zini oqlamagan. Mazkur masalani o'rganish maqsadida, PISA tadqiqotlarining keyingi bosqichlarida berilgan matn o'qib chiqish uchun sarflanadigan vaqt, savollarga javob berishda matnni takrorlashlariga ajratilgan vaqt va topshiriqni bajarish uchun belgilangan umumiy vaqtlarni inobatga olinishi ko'zda tutilgan.

Matnning maqsadi va ichki tuzilishi asosida uning turi aniqlanadi. Asosiy matn turlari: tasvirlovchi matnlar, hikoyaviy matnlar, ifodalovchi matnlar, isbotlovchi matnlar.

Tasvirlovchi matnlar – fazodagi jimsmlarning xususiyatiga oid bo'lgan ma'lumotlarni o'zida jamlaydi. Bunday matnlar odatda nima? so'rog'iga javob bo'ladi. Tasvirlovchi matnlarning turli shakllari bor. Impressionistik tasvirlovchi matnlar fazodagi yo'nalishlar, sifatlar va munosabatlarning subyektiv tasvirlaridan tarkib topgan bo'lsa, texnik tasvirlovchi matnlar fazodagi obyektiv kuzatuvlarni o'z ichiga oladi. Texnik tasvirlovchi matnlarda diagramma va tasvirlar kabi formatlardan foydalaniladi.

Hikoyaviy matnlarda ma'lumotlar hech qanday vaqtga qaramay jimsmlarning xususiyatlariga ishora qilinadi. Hikoyaviy matnlar odatda qachon? qay ketma-ketlikda? nima uchun? savollari asosida bayon qilinadi, ularning ham turli shakllari bo'ladi. Hikoyaviy matnlarda harakatlar va voqealar subyektiv tomondan yondoshilgan holda ta'riflanadi. Hikoyaga asoslangan materiallar o'quvchilarga sodir bo'lgan yoki bo'layotgan voqea-hodisalar haqida mustaqil fikr-mulohaza yuritishga da'vat etadi. Hikoyaviy matnlarga asarlar, qisqa hikoyalalar, pyesalar, tarjimai xollar, hajviy komikslar va voqea-hodisalar kabilarni kiritiladi.

Ifodalovchi matnlarda murakkab yoki aqliy tushunchalar tahlil qilinishi mumkin bo'lgan ma'lumotlar beriladi. Bu matnda elementlar bir-biri bilan qanday munosabatga kirishishi va mazmunan bir butunlik yoki yakdillikni hosil qilishi yoritiladi va qayday qilib? so'rog'iga javob beradi. Ifodalovchi matnlar o'z shakllariga ega,

unda aqliy tushunchalar va tajribalar subyektiv nuqta nazardan izoh talab etadi. Ifodalovchi matnda biror tushuncha so'z yoki termin bilan qanday bog'liqligi aytiladi. Buning uchun tushuncha tarkibi alohida qismlarga ajratilgan holda anglashiladi va qismlardagi munosabatlar ajratib tahlil qilinadigan bir butunlik yoki yaxlitlik sifatida olinadi. Ifodaviy matn turiga misol qilib ilmiy maqolalar, ayrim diagrammalar, grafalar, xaritalarni kiritish mumkin.

Isbotlovchi xususiyatli matnlar tushunchalar yoki farazlar orasidagi bog'liqlikni bildiradi. Isbotlovchi xususiyatli matnlar nima uchun? so'rog'iga javob bo'ladi. Isbotlovchi xususiyatli turlariga so'zlovchi bildirgan fikr-mulohaza va uning dunyoqarashini ko'rsatishga va fikrlashga undovchi matnlar kiradi. Isbotlovchi xususiyatli matnning izohlariga hodisalar, fikr-mulohazalarning alohida tizimini tashkil etuvchi jismlar va tushunchalar, qadr-qimmat va ishonch kabi tushunchalar birikadi. Ilmiy jihatdan isbotlovchi matnlarda to'g'ri yoki noto'g'ri bo'lgan farazlarning bilim va tafakkurga oid hodisa ekanligi, jismlar va g'oyalardan tarkib topishi aytiladi.

Ko'rsatma beruvchi matnlarda (yo'l-yo'riq yoki dasturiy matnlar) nima qilishni ko'rsatuvchi ko'rsatmalar beriladi, ya'ni topshiriqni bajarish bo'yicha berilgan yo'riqnomasi desa ham bo'ladi. Unga retseptlar, birinchi tibbiy yo'qovchi yo'riqnomasi va raqamli dasturiy ma'lumotlarni boshqarish bo'yicha ko'rsatmalar kiradi.

Kelishuv xususiyatli matnlar uchrashuv yoki yig'ilishlar, qilinishi kerak bo'lgan narsalarni so'rash kabi maqsadga erishishga yo'naltirilgan matnlar hisoblanadi. Kelishuv xususiyatli matnlar odatda xususiyatiga ko'ra shaxsiy bo'lib, bu ularni nima sababdan boshqa matn turiga kiritilmasligini tushuntirishga imkon beradi. Kelishuvga oid matnlar odatda shaxsiy bilim va tushunchalardagi kelishuvlarga asoslanadi. Bu ko'rinishdagi matnlarga kundalik elektron yozishmalar, biror narsani so'rash yoki rejalashtirish maqsadidagi matnli xabarlar yaratish misol bo'ladi. Hikoyaviy matnlar o'quvchilarning olam borasidagi tasavvurlari, fikrlarni ifoda qilib, ular faktlarga yoki hujjatlariga asoslangan bo'lib, ko'pgina milliy va xalqaro baholash dasturlarida muhim o'rin tutadi. Boshqa dasturlarda berilgan matnlarda to'qima va hayoliy tasavvurlar, dunyoga badiiy qarash, tasavvuriy tushunchalarni ifodalaydi.

A.B.Radjievning fikriga ko'ra, o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholashga qaratilgan boshqa tadqiqotlarda (masalan, ta'limdagi yutuqlarni milliy baholash dasturi (NAEP), o'qish savodxonligini tadqiq etishda ta'limdagi yutuqlarni baholovchi xalqaro assosiativasi (IEARLS) va boshlang'ich sinf o'quvchilarning matni o'qib tushunish darajasini baholash xalqaro dasturi (PIRLS) matnlarning to'qima, badiiy va hujjatli matnlar kabi tasniflarini o'rganishni maqsad qilib olish lozimligini ta'kidlab o'tgan [4].

Bu bo'yicha avvalroq Yan Amos Komenskiy ta'lim olishni to'rt bosqichga ajratgan. Ular:

- 1) avtopsiya (mustaqil kuzatish);
- 2) avtopraksiya (amaliy jihatdan bajarish);
- 3) avtoxresiya (olingan bilim, hosil bo'lgan ko'nikma-malakalarni yangi sharoitda qo'llash);
- 4) avtoleksiya (o'z faoliyati natijalarini mustaqil bayon qilish) [3].

A.Komenskiyning ushbu to'rt bosqichiga boshlang'ich ta'lim 6-7 va 10-11 yoshli o'quvchilarda umumiy o'rta ta'lim olish uchun zarur bo'lgan savodxonlik, bilim va ko'nikma asoslarini shakllantirish maqsadini amalga oshirishga yo'naltirilgan.

D.Richardsonning fikricha, o'quvchida mavjud qobiliyatlarni ham faollashtirish pedagogning izchil olib borayotgan faoliyatiga va kasbiy kompetentligiga bevosita bog'liq deya ta'kidlagan [5].

Bugungi kun pedagogikasida esa, PISA va PIRLS xalqaro dasturi o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholash bo'yicha xalqaro dasturida ham aniq faktlarga asoslangan yoki bu turga kirmaydigan matnlar va badiiy matnlar qo'llaniladi. Shunday bo'lsada, PISA va PIRLS tadqiqotlarida o'quvchilarning faktlarga asoslangan va badiiy matnlarga oid bilimlari orasidagi farqni baholashni maqsad qilmaydi. PISA va PIRLS tadqiqotlarida to'qima va badiiy matnlar hikoyaviy matnlar sifatida tasniflanadi. Xususiyatli matnlar, ko'rsatma beruvchi va kelishuvga oid matnlar turli matn turiga xos xususiyatga ega real hayotiy matnlarni tasniflash imkoniyatiga ega emas. O'quv darsligining biror bo'limi ayrim ta'riflardan (ifodalovchi), muammoni yechishga qaratilgan ko'rsatmalardan (ko'rsatma beruvchi), yechim topishning qisqacha bayonidan (hikoyaviy) va yechim bilan bog'liq ayrim jismlarning tasviridan (tasvirlovchi) tuzilgan bo'lishi mumkin. Bu esa, o'quvchilarni ko'ngitiv rivojlanishida amaliy ahamiyatga ega. Ko'ngitiv rivojlanish - intellektual qobiliyatni rivojlantiradi.

Avstraliyalik pedagog-psixolog Jon Sveller "Ko'ngitiv rivojlanish - bu inson haqiqatni talqin qilishga imkon beradigan ko'nikmalarga ega bo'lgan barcha jarayonlar va samarali muloqot qilish usulidir. Ko'ngitiv rivojlanish intellektual qobiliyatning evolyutsiyasi sifatida tushuniladi. Bu bir vaqtning o'zida ishchi xotirada saqlanishi kerak bo'lgan ma'lumotlar miqdori-masalan, o'qituvchining tushuntirishlarini tushunish yoki muammoni hal qilish belgilanadi. Nazariyaning asosiy g'oyasi oddiy-o'quvchi yangi ma'lumotlarni samarali o'zlashtirishi uchun uning miyasi haddan tashqari ma'lumotlar yuklanmasligi kerak" deya ta'kidlagan [4].

XX-asr o'rtalarida Jan Piaget "ko'ngitiv rivojlanish tug'ilishdan boshlanganligini va bu atrof-muhit omillari, biologik jarayonlarning kombinatsiyasi ekanligini, ko'ngitiv rivojlanishga qanday erishish mumkinligini tushunish uchun evolyutsion jarayon bilan takomillashtirilgan va bu jarayonda zarur bo'lgan ba'zi funktsiyalarni bilish zarur" deya ta'kidlagan [4].

Demak, bundan kelib chiqib, PISA va PIRLS tadqiqotlarida ko'ngitiv rivojlanish katta ahamiyatga ega ekanligini ko'rishimiz mumkin. Uni quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

Yozish va ularni tushunish, axborotlarni uzatish qobiliyatini o'rganish hamda ulardan foydalanishni o'z ichiga oladi;

O'rganilgan ma'lumotlar asosida fikr va g'oyalarni ifodalash uchun zarur bo'lgan so'zlarni umumlashtirish hamda tahlil qila olish;

Ma'lumotlarni to'plash va ulardan foydalanish jarayonlari;

Bir vaqtning o'zida bitta stimulni siqib chiqarishga bag'ishlangan

Ma'lumotlarni tanlab qabul qilish;

Shu o'rinda tafakkur ham muhim ahamiyat kasb etib, o'quvchilarning o'quv materialini o'zlashtirishining eng yuqori natijasidir. Fikrlashning hissiy asosi bu his qilish, idrok etish va tasvirlashdir. O'quvchidagi tuyg'ular orqali bu organizmning tashqi dunyo bilan aloqa qilishning yagona vositasi hisoblanadi.

Xalqaro baholash dasturi asosida o'quv topshiriqlari bo'yicha fikrlash nafaqat hislar bilan chambarchas bog'liq, balki ular asosida shakllanadi. Sensatsiyadan fikrga o'tish murakkab jarayon bo'lib, u birinchidan obyektini yoki uning xususiyatini tanlash va ajratib olish, aniqlikdan ajralish va ko'p narsalarni umumiy bo'lgan muhim jihatlarni aniqlashdan iborat bo'ladi.

PISA va PIRLS dasturlarida o'qish va matnni tushunish, ona tili savodxonligini oshirishda o'quvchilar fikrlashining turlarga ajratib ko'rsatish mumkin:

vizual fikrlash - ichki vizual tasvirlarga asoslangan intellektual muammolarni hal qilish usulidir;

kompleks fikrlash - bir xil empirik umumlashmalar jarayonida amalga oshiriladigan o'quvchilar tafakkuri, uning asosini idrokda ochiladigan narsalar o'rtasidagi munosabatlar tashkil etadi;

majoziy fikrlash - ayniqsa PISA va PIRLS topshiriqlarini muhim jihati hisoblanib, obyektlarning muhim xususiyatlarini, ularning qismlari, jarayonlari, xodisalari hamda ularning tarkibiy munosabatlarining mohiyatini aks ettirishga qaratilgan bo'ladi.

A.V.Petrovskiyning ta'rifiga ko'ra, vizual-majoziy fikrlash - vaziyatlarni taqdim etish va ulardagi o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lgan fikrlash turi bo'lib, uning yordamida turli xil haqiqiy xususiyatlari to'liq qayta tiklanadi. Obyektning ko'rinishi bir vaqtning o'zida bir nechta nuqta nazardan tasvirga yozilishi mumkin:

axborotni qayta ishlash nazariyasi - axborotlarni tahlil qilishning aniq usullariga e'tibor beradiga nazariy istiqbollarni bo'lib, o'quvchilarning aqliy ravishda dastur asosidagi topshiriq va vazifalarni bajara olish hamda rivojlanish jarayonidagi bunday ma'lumotlarni qay tarzda o'zgarishi tushuniladi.

axborotlarni qayta ishlash bo'yicha ko'plab nazariyachilarning ta'kidlashicha, bu ma'lumot sensorli registrdan ishchi xotiraga o'tishining asosiy jarayonidir.

PISA va PIRLS baholash dasturiga bog'liq holda diqqat berilgan topshiriqlar bo'yicha ma'lumotni talqin qilishda va esda saqlab qolishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, PISA va PIRLS dasturiga ko'ra o'quvchilarning o'qish va matnni tushunishida diqqati tarqoq holatda bo'lsa, matnning asosiy g'oyasiga e'tiborni qaratmaydi. Bu demak, matnning va topshiriqlarning asosiy g'oyasi nimada ekanligini anglamasligiga olib keladi.

Xalqaro baholash dasturiga ko'ra, o'quvchilarning xotira hajmini o'lchashning keng tarqalgan usullaridan biri - o'zaro bog'liq bo'lmagan matnlardagi ketma-ketlikni, bir qator bog'liq bo'lmagan narsa va jarayonlarning bir-biriga bog'lab esda olib qolishdir. Xotira hajmining o'sishi, ko'ngitiv jarayonlarning yoshga qarab tezroq va samaraliroq bo'lishiga bog'liqdir. Demak, o'quvchilarni retseptuar idrok qilishga o'rgatish asosida xalqaro baholash dastur topshiriqlarini tushunish, anglash, aksiomatik holatlarni yuzaga kelishi, ya'ni,

topshiriqlar bo'yicha matn mazmunini anglashi, isbotsiz qabul qilinadigan javoblarni topa olishga o'rgatiladi. Quyidagi rasmda

boshlang'ich ta'limda xalqaro baholash dasturidan foydalanishning yaxlitligi ifoda etilgan (qarang1-rasm).

1-rasm. Ta'limda xalqaro baholash dasturlaridan foydalanishning yaxlitligi

Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning aqliy jarayonlarini o'zgarishi va fikrlash qobiliyatlari, muammolarni hal qilish qobiliyati, xotira va kognitiv moslashuvchanlik kabi sohalarni o'z ichiga oladi. Jismoniy, kognitiv, ijtimoiy va hissiy sohalardagi o'zgarishlar genetik omillar, atrof-muhit ta'siri, tajriba va shaxsiy xususiyatlarning o'zaro ta'sirida shakllanadi. Bu borada olib borilayotgan izlanishlarimiz o'quvchilarning hayoti davomidagi o'zgarishlarni yaxshiroq tushunishga, duch keladigan qiyinchiliklarni yengishi, o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishi va sog'lom rivojlanishi uchun zamin yaratadi.

Tahlil va natijalar. Demak bundan ko'rinib turibdiki, o'quvchilarda matnning mazmunini baholash qobiliyati o'zgaradi: matnning to'liq, batafsil shakli, chuqur ma'nosini matndan obyektiv yoki subyektiv nuqtai nazardan qarash kerak. O'quvchi matn muallifi tomonidan chizilgan dunyoning rasmini dunyoning o'z rasmiga

bog'laydi, muallifning pozitsiyasiga betaraf qoladi, uni inkor etadi yoki qo'shimcha tasdiqlarni topadi. O'quvchi mualliflik g'oyalarini boshqa manbalardan olingan g'oyalar va ma'lumotlar bilan taqqoslaydi. Matnning rasmiy elementlarini baholash, ya'ni uning tuzilishi, o'quvchi umumiy va janr xususiyatlari, fikrlar, his-tuyg'ular, faktlar haqida yozma xabarlarni taqdim etishning verbal va noverbal usullari haqida o'z bilimiga tayanadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida shuni aytish mumkin, diagnostik nazorat funktsiyasining xususiyatlari uning rolini asoslaydi. O'quv jarayonida sifat o'zgarishi o'qituvchi pedagogik faoliyatining eng muhim vazifasi-foydalanishini tahlil qilish uchun ta'lim yutuqlarini monitoring qilish va baholash, tahlil qilib borishni taqozo etadi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. "Yangi O'zbekiston strategiyasi" Toshkent.2021 yil
2. Авдеева О.Г. БОУ СОШ №210 г.Новосибирска. 2018 г.
3. Тихонова Е.Л. Развитие функциональной математической грамотности учащихся в рамках проведения международного исследования PISA. <http://allforedu.ru/eto-interesno/pisa-test-matematika>.
4. Образовательная программа «Школа 2100» - качественное образование для всех: сб.мат./Под науч.ред. Фельдштейна Д.И. – Баласс, 2006.
5. Лунев Ю.А., Чернышев А.С., Лобков Ю.Л., Сарычев С.В. Психологическая школа молодежных лидеров. – Москва.: 2005. –С.75.
6. OECD.org/pisa/ – PISA xalqaro baholash dasturi sayti.

UDK: 664:37.016

Odinaxon AXMEDOVA,

Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi
oydin.axmedova.95@gmail.com

DSc, professor D.Isroilova taqrizi asosida

SPECIFIC METHODS OF TEACHING ENGLISH TERMINOLOGY IN THE FIELD OF FOOD TECHNOLOGY (BASED ON THE EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES)

Аннотация

The English language plays a significant role not only as a communication tool in global industry but also in the deep study of specialized knowledge. In the field of food technology, mastering English-language terminology enables students to develop not only technical knowledge but also practical communication skills. This article explores the effectiveness of educational systems and methodologies in different countries for teaching English-language terminology in the field of food technology, as well as the innovative methods and strategies employed in English language teaching.

Key words: Food technology, terminology, interactive learning, global industry, methodological approaches, international educational system, educational resources.

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ МЕТОДЫ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В ОБЛАСТИ ПИЩЕВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ (НА ПРИМЕРЕ ОПЫТА ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН)

Аннотация

Английский язык играет важную роль не только как средство коммуникации в глобальной промышленности, но и в глубоком изучении специализированных знаний. В области пищевых технологий освоение терминологии на английском языке позволяет студентам развивать не только технические знания, но и практические коммуникативные навыки. В статье рассматриваются эффективность образовательных систем и методологий различных стран в обучении английской терминологии в области пищевых технологий, а также инновационные методы и стратегии, применяемые в обучении английскому языку.

Ключевые слова: Пищевая технология, терминология, интерактивное обучение, глобальная индустрия, методические подходы, международная образовательная система, образовательные ресурсы.

OZIQ-OVQAT TEXNOLOGIYASI SOHASIDA INGLIZ TILI TERMINOLOGIYASINI O'QITISHNING O'ZIGA XOS USULLARI(XORIJYIY DAVLATLAR TAJRIBASI MISOLIDA)

Аннотация

Ingliz tili nafaqat global sanoatda kommunikatsiya vositasi sifatida, balki mutaxassislikka oid bilimlarni shuqur o'rganishda ham muhim rol o'unadi. Oziq-ovqat texnologiyasi uo'nalishida ingliz tilidagi terminlarni o'zlashtirish talabalar ushun nafaqat texnik bilimlarni, balki amaliy muloqot ko'nikmalarini ham rivojlantirishga imkon beradi. Mazkur maqolada oziq-ovqat texnologiyasi sohasida ingliz tilidagi terminologiyani o'rgatish bo'lisha turli mamlakatlardagi ta'lim tizimlari va metodologiyalarining samaradorligi va ingliz tilini o'qitishda qo'llanilayotgan innovatsion metodlar va strategiyalar ko'rib shiqiladi.

Kalit so'zlar: Oziq-ovqat texnologiyasi, terminologiya, interaktiv o'qitish, global sanoat, metodik uondashuvlar, xalqaro ta'lim tizimi, ta'lim resurslari.

Kirish. Jahonda barsha sohalar qatori terminologiya sohasi va uni shet tillarida o'qitish muhim o'rin tutadi. Ingliz tili terminologiyasi nafaqat til o'rganishda, balki jahon miqosidagi kommunikatsiya va hamkorlikda ham muhim rol o'unadi.

Dunuoda bo'lajak mutaxassislarning kasbga doir bilim, malaka va ko'nikmalarini, mutaxassislikka oid terminlarni o'rganish va kasbiy faoliyatda qiuinshiliklarsiz qo'llau olish faoliyatini samarali uo'lga qo'uish borasida ko'rlab tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Xalqaro tashkilotlar va rivojlangan davlatlar tomonidan qabul qilingan 2030-uilgashga ta'lim konsersiyasida "Butun hauot davomida sifatli ta'lim olishga imkoniat uaratish" muhim vazifa yetib belgilandi. [1] Bu yesa o'z navbatida uosh izlanuvshilardan uanda shuqurroq bilim olish va keljakdagi mutaxassislighi bo'uisha uangi-uangi sho'qqilarni zabt yetish talab qilinadi.

Oziq-ovqat insoniyat uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgani sababli, XX-asrning ikkinchi yarmi va oxirida bir qator fanlar tomonidan samarali tadqiqot mavzusi sifatida o'rganila boshlandi. Ushbu davrda oziq-ovqat tadqiqotlari agrar iqtisodiyot, ekologiya, antropologiya va oziq-ovqat texnologiyalari kabi fanlar bilan bir qatorda chuqur o'rganila boshladi. Hozirgi rivojlangan davrda oziq-ovqat texnologiyalari yo'nalishidagi yosh mutaxassislal samarali faoliyat olib borishlari uchun o'z sohalaridagi ingliz tilidagi terminlarning mohiyatini to'g'ri tushunishlari va ulardan to'g'ri foydalanishlari zarur.

- **Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.** Avstryalik olim E. Vuster va rus terminshunosi D. Lottelarning ilk terminologiyaga oid ishlari sababli "terminologiya" alohida fan sifatida yo'lga qo'yilishiga sabab bo'lgan. "Terminologiya" aniq va ma'noli ta'riflar yordamida terminlarni aniqlash va tavsiflashga xizmat qiladi.[2]

Slovak tilshunosligi vakili Kageura Kyo tadqiqotlari terminologiya sohasida muhim nazariy asoslar yaratishga qaratilgan. Ularning maqsadi terminologiyani mustaqil fan sifatida tan olish uchun zarur bo'lgan metodologik poydevorni ishlab chiqishdir. Bu, o'z navbatida, boshqa fanlar bilan hamkorlikni kuchaytiradi va terminologiyaning amaliy qo'llanilishi uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. [3]

White "Cross-Cultural Perspectives on Food Technology Education" asarida turli madaniyatlarda oziq ovqat texnologiyasi ta'limining ahamiyatini ko'rib chiqadi. Muallifning fikricha, madaniy kontekstni hisobga olish orqali ta'lim jarayonini yanada samarali qilish mumkin. [4]

S.Martinning tadqiqotlariga ko'ra, "Oziq-ovqatga oid faoliyatlarini til o'rganishda qo'llash ko'plab foydali jihatlariga ega ekanligi aniqlangan"[5].

A. Kawase tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda oziq-ovqatga oid mavzularni til darslarida qo'llash o'quvchilarning motivatsiyasi va ishtirokini yaxshilaganligi aniqlangan. Tadqiqot shuningdek, oziq-ovqatga oid mavzular o'quvchilarga lug'at va kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berganligini ko'rsatdi[6].

Fadhlulloh va Widiatini izlanishlari shuni ko'rsatadiki, oziq-ovqatga oid faoliyatlar o'quvchilarning motivatsiyasini, ishtirokini va madaniy xabardorligini oshirishi mumkin[7].

Lange tomonidan aytilgan fikrlarda "ingliz oziq-ovqat va ichimliklarining madaniy jihatlarini kiritish o'quvchilarga ingliz madaniyati va etiketiga oid tushunchalar berishi mumkinligi ta'kidlangan"[8].

Taylor "Oziq-ovqat texnologiyalari ta'limida texnologiyalarni integratsiyalash" mavzusida zamonaviy texnologiyalarning ta'lim

jarayonida qo'llanilishi naqadar muhim ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikriga ko'ra, multimedia materiallaridan foydalanish talabalar motivatsiyasini oshirishga va terminologiyalarni tezroq o'zlashtirishga yordam beradi[9].

Yuqoridagi nazariyalarga asoslanib aytish mumkinki, oziq-ovqat texnologiyasi sohasida ingliz tili terminologiyasini o'qitishda an'anaviy usullardan chetga chiqib, interaktiv va faol o'qitish usullari, jumladan simulatsiya o'yinlari, so'z boyligini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi va an'anaviy usullarga qaraganda samaraliroq deb hisoblanadi. Ushbu usullar yordamida talabalar nafaqat bilimlarni chuqurroq o'zlashtiradilar, balki ulardan amaliyotda foydalanish imkoniyatiga ham ega bo'lishadi.

- Tadqiqot metodologiyasi. Xorijiy mamlakatlarda oziq-ovqat texnologiyasi sohasi uchun oziq-ovqat sanoatiga aloqador ingliz tili terminologiyasini o'rgatishda samarali metodlar va resurslardan foydalaniladi. Quyida bir nechta mamlakatlarning tajribasi va ularning metodik usullarini keltirish mumkin.

AQSHda oziq-ovqat texnologiyasi ta'limi juda rivojlangan bo'lib, ayniqsa, Cornell Universiteti kabi muassasalarda bu sohadagi bilim va tajribalarga katta hissa qo'shilgan. Mazkur universitet oziq-ovqat fanlari bo'yicha katta obro'ga ega. Inglizcha terminologiyaning o'quv dasturiga kiritilishi muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu talabalarga na faqat texnik bilimlarni egallashga, balki global oziq-ovqat sanoatida samarali muloqot qilishga yordam beradi. Cornell Universitetining oziq-ovqat fanlari va texnologiyasi bo'yicha bakalavriat va magistratura darajalari uchun keng qamrovli dasturlari bo'lib, oziq-ovqat fanlari tamoyillari va ingliz terminologiyasida mustahkam asosni ta'kidlab, oziq-ovqat texnologiyasi sohasida muvaffaqiyatli karyeralar uchun talabalarni tayyorlashda samarali amaliyotlarni namoyish etadi. Ular quyidagi jihatlarga e'tibor qaratadi:

1. **Texnik Leksika:** Kurslar talabalarni oziq-ovqat fanlarida ishlatiladigan muhim terminologiya bilan tanishtirishga mo'ljallangan, jumladan, oziq-ovqat kimyosi, mikrobiologiya, qayta ishlash va xavfsizlik bilan bog'liq terminlar. Ushbu asosiy leksika sohada tadqiqot olib borish va tushunish uchun juda muhimdir.

2. **Amaliy Tajriba:** Talabalar laboratoriya kurslarida o'z bilimlarini amaliy sharoitlarda qo'llashadi. Masalan, oziq-ovqatni qayta ishlash laboratoriyalarida talabalar uskunalar, texnikalar va xavfsizlik protokollari bilan bog'liq aniq tilni ishlatishni o'rganadilar.

3. **Tadqiqot Muloqoti:** Tadqiqot natijalarini yozish va taqdim etishga e'tibor qaratiladi. Talabalar sanoat standartlariga mos tilni ishlatib, hisobotlar va taqdimotlar tayyorlashga o'qitiladi, bu esa professional rivojlanish va samarali muloqot uchun juda muhimdir.

4. **Sanoat Bilan Hamkorlik:** Cornell oziq-ovqat sanoati hamkorlari bilan hamkorlik qilib, talabalar uchun stajirovkalar va haqiqiy tajribalar taqdim etadi. Ushbu tajriba ingliz terminologiyasini professional kontekstda qo'llashni mustahkamlaydi, bu esa talabalar uchun sohadagi til va amaliyotlarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Oziq-ovqat texnologiyasida ingliz terminologiyasini o'rgatishda strukturaviy yondashuv bo'lib, talabalarni akademik va professional muhitda muvaffaqiyatli bo'lish uchun zarur ko'nikmalar bilan ta'minlaydi. Bitiruvchilar xalqaro hamkasblar bilan muloqot qilishga tayyorlanadilar va global oziq-ovqat texnologiyasi muhokamalariga hissa qo'shadilar[10].

Germaniya oziq-ovqat texnologiyasida ingliz terminologiyasini o'rgatishda kuchli dual ta'lim tizimi bilan tanilgan bo'lib, bu tizim kasbiy o'qitishni akademik o'qish bilan birlashtiradi. Ushbu yondashuv oziq-ovqat texnologiyasi kabi sohalarda, sanoatga xos ingliz terminologiyasini muvaffaqiyatli uchun juda foydalidir. Dual ta'lim tizimi oziq-ovqat texnologiyasi sohasida juda samarali, chunki talabalar texnik ko'nikmalarni va sanoatda muloqot qilish uchun zarur bo'lgan tilni o'rganish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

1. **Kurs Tuzilishi:** Oziq-ovqat texnologiyasi bo'yicha kasbiy o'qitish dasturlari odatda nazariy kurslar va amaliy tajribalarni o'z ichiga oladi. Talabalar oziq-ovqat texnologiyasining ilmiy tamoyillarini, masalan, oziq-ovqat kimyosi, mikrobiologiya va qayta ishlash texnikalarini o'rganish uchun kasb-hunar maktablariga qatnashadilar, shuningdek, sanoatga xos ingliz terminologiyasini ham o'rganadilar.

2. **Amaliy Tayyorlash:** Talabalar sanoat joylarida ko'p vaqt o'tkazadilar, bu erda ular o'z bilimlarini haqiqiy sharoitlarda qo'llashadi. Ushbu stajirovkalar davomida ular ingliz tilida muloqot qilish, hujjatlarni tayyorlash va hisobot berishga muhtoj bo'lgan muhitda bo'lishadi. Bu tajriba ularga o'z rollarida ishlatiladigan maxsus leksika bilan tanishishga yordam beradi.

3. **Til O'qitishining Integratsiyasi:** Ko'plab kasbiy dasturlar ingliz tili o'qitishiga bag'ishlangan modulldan o'z ichiga oladi. Ushbu

modullar oziq-ovqat texnologiyasi sohasida zarur bo'lgan leksika va muloqot ko'nikmalariga e'tibor qaratadi, bu esa talabalarni bilimlarini samarali ifodalashga yordam beradi.

4. **Sanoat Bilan Hamkorlik:** Dual tizim ta'lim muassasalari va oziq-ovqat sanoati o'rtasida yaqin hamkorlikni rag'batlantiradi. Ish beruvchilar ko'pincha o'quv dasturini ishlab chiqishda ishtirok etadilar, bu esa taqdim etilayotgan tayyorgarlik sanoat ehtiyojlariga mos kelishini ta'minlaydi. Ushbu hamkorlik ingliz terminologiyasini o'rgatishni osonlashtiradi va ta'lim natijalarini haqiqiy kutishlar bilan moslashtiradi[11].

Kanadada, Alberta Universiteti oziq-ovqat fanlari dasturlarida maxsus maqsadlar uchun ingliz tili (ESP) ni integratsiya qilishda yetakchi hisoblanadi. Ushbu ixtisoslashgan til ta'limiga e'tibor berish talabalarni oziq-ovqat texnologiyasidagi global standartlar bilan samarali muloqot qilishga tayyorlaydi. Bu esa ilmiy bilimlarni va sohadagi zarur terminologiyani o'z ichiga oladi. Dasturdagi asosiy jihatlarni quyidagilardan iborat:

1. **Asosiy Kurslar va Ixtisoslashuv:** Dastur oziq-ovqat kimyosi, mikrobiologiya va qayta ishlash texnologiyasi bo'yicha asosiy kurslarni o'z ichiga oladi. Har bir kursda sanoatda uchraydigan ingliz terminologiyasi kiritilgan bo'lib, bu talabalar sohada ishlatiladigan til bilan tanishishlariga yordam beradi.

2. **ESP Integratsiyasi:** Maxsus maqsadlar uchun ingliz tili dastur davomida to'liq integratsiyalangan. Ushbu yondashuv talabalarni oziq-ovqat texnologiyasidagi aniq vazifalar uchun zarur til ko'nikmalari bilan ta'minlashga qaratilgan, masalan, tadqiqot takliflarini yozish, texnik hisobotlar tayyorlash va taqdimotlar o'tkazish.

3. **Amaliy Ta'lim:** Amaliy laboratoriya tajribalari dasturda muhim komponent hisoblanadi. Talabalar sanoatga xos terminologiyani ishlatishni talab qiladigan amaliy tajribalar o'tkazadilar va natijalarni hujjatlashtiradilar. Ushbu amaliy qo'llanma ularga real sharoitlarda tilni tushunish va ishlatishni mustahkamlashga yordam beradi.

4. **Tadqiqot Ko'nikmalarini Rivojlantirish:** Dastur tadqiqot va tanqidiy fikrlashning ahamiyatini ta'kidlaydi. Talabalar ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish va topilmalarni hisobot berish bo'yicha tayyorlanadilar, bu esa murakkab g'oyalarni aniq ifodalash uchun aniq til va terminologiyani ishlatishni talab qiladi. Ushbu tayyorgarlik oziq-ovqat sanoatidagi tadqiqot va rivojlanish sohasidagi kelajakdagi kareralar uchun muhimdir[12].

Avstraliyada, Melburn Universiteti oziq-ovqat texnologiyasi dasturlarida ingliz tilini o'qitishni integratsiya qilishda yetakchi hisoblanadi. Ushbu yondashuv talabalarni global oziq-ovqat sanoatida muvaffaqiyat qozonish uchun zarur bo'lgan texnik bilimlar va til ko'nikmalari bilan ta'minlashga qaratilgan. Melburn Universiteti oziq-ovqat fanlari va texnologiyasi bo'yicha kuchli dastur taklif etadi, bu esa quyidagi asosiy komponentlarga e'tibor qaratadi:

1. **Integratsiyalashgan til o'qitish:** Kurslar oziq-ovqat fanlariga aloqador ingliz tilidagi ko'nikmalarni oshirishga mo'ljallangan. Bu oziq-ovqat kimyosi, oziq-ovqat mikrobiologiyasi va oziq-ovqatni qayta ishlash bo'yicha modulldan o'z ichiga oladi, bu erda talabalar murakkab tushunchalarni sanoatga tegishli terminologiya yordamida o'rganadilar.

2. **Amaliy ta'lim Tajribalari:** Amaliy laboratoriya sessiyalari dasturda muhim rol o'ynaydi, bu talabalar nazariy bilimlarini qo'llash imkonini beradi. Ushbu sessiyalar davomida talabalar oziq-ovqat texnologiyasi tilida muloqot qilishga kirishadilar, jarayonlarni tavsiflashni, natijalarni tahlil qilishni va topilmalarni aniq hujjatlashtirishni o'rganadilar.

3. **Tadqiqot va Hisobot Ko'nikmalari:** Dastur tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirishga e'tibor beradi, talabalar eksperimentlar o'tkazishni va topilmalarini mos ilmiy til yordamida taqdim etishni o'rganadilar. Talabalar texnik hisobotlar va akademik maqolalar yozishni o'rganadilar, bu oziq-ovqat sanoatida muhim ko'nikmalardir.

4. **Sanoat Bilan Aloqa:** Melburn Universiteti turli oziq-ovqat sanoati manfaatdor tomonlari bilan hamkorlik qiladi, bu talabalar uchun stajirovkalar va joylashtirish imkoniyatlarini taqdim etadi. Ushbu tajribalar talabalariga real sharoitlarda bilimlarini qo'llash imkonini beradi va professional kontekstlarda ingliz terminologiyasidan foydalanishni mustahkamlaydi.

Melburn Universitetining oziq-ovqat fanlari va texnologiyasi dasturida ingliz tili terminologiyasini o'qitishni integratsiya qilish, bitiruvchilarni nafaqat oziq-ovqat fanlarida, balki murakkab g'oyalarni samarali ravishda muloqot qilishda ham malakali qiladi. Ushbu ikki tomonlama malaka global oziq-ovqat bozorida muvaffaqiyat uchun juda muhimdir[13].

Tahlil va natijalar. Xorijiy mamlakatlar tajribasidan kelib chiqqan holda, oziq-ovqat texnologiyasini o'rganishda ingliz terminologiyasini o'rgatish bo'yicha qo'llaniladigan metodlar va usullar katta ahamiyatga ega. Bu metodlarning samaradorligini tahlil qilish orqali biz bu tizimlarning qanday qilib talabalarni global oziq-ovqat sanoatida muvaffaqiyat qozonishga tayyorlashda va ular uchun

ingliz tilidagi texnik va akademik ko'nikmalarni rivojlantirishda o'ziga xos rol o'ynayotganini ko'rishimiz mumkin. Bunda Amerika Qo'shma Shtatlari, Germaniya, Kanada va Avstraliya kabi rivojlangan mamlakatlardagi o'quv tizimlarining muhim tajribalari asosida tahlil olib borilgandagi ma'lumotlarni quyidagi jadvalni havola qilamiz:

A Amerika Qo'shma Shtatlari (Cornell Universiteti):	Oziq-ovqat xavfsizligi, mikrobiologiya, qayta ishlash bo'yicha ingliz tilidagi terminologiyani o'rgatadi. Talabalar laboratoriya tajribasida bilimlarini qo'llash imkoniyatiga ega. Sanoat bilan hamkorlik qilish orqali talabalar haqiqiy ish sharoitida tajriba orttiradilar.
Germaniya:	Sanoat ehtiyojlariga mos keladigan terminologiyani o'rgatadi. Stajirovkalar orqali talabalar real hayotda texnik hisobotlar tayyorlash, taqdimotlar qilish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini o'zlashtiradilar.
Kanada (Alberta Universiteti):	Maxsus maqsadlar uchun ingliz tili (ESP) o'quv jarayoniga integratsiya qilingan bo'lib, texnik hisobotlar yozish, ilmiy tadqiqotlar o'tkazish va taqdimot qilishni o'z ichiga oladi. Bu yondashuv talabalarni global oziq-ovqat sanoatida muvaffaqiyatga tayyorlaydi.
Avstraliya (Melburn Universiteti):	Global oziq-ovqat bozorida muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan texnik bilimlar va samarali kommunikatsiya malakasini rivojlantirishga qaratilgan. Bu esa talabalarni nafaqat akademik, balki amaliy muvaffaqiyatga ham tayyorlaydi.

Yuqoridagi jadvaldan kelib chiqib shuni ayta olamizki, oziq-ovqat texnologiyasini o'rgatishda ingliz terminologiyasini integratsiya qilishda eng samarali metodlar va resurslar yuqorida ta'kidlangan yondashuvlar asosida ishlab chiqilgan. Xorijiy mamlakatlar o'z tizimlarida ingliz tilini o'rgatishning samarali modellari bilan ajralib turadi. Har bir tizimning o'ziga xos afzalliklari mavjud bo'lib, ular talabalarni nafaqat texnik bilimlar bilan, balki sanoat va akademik muhitda muvaffaqiyatli muloqot qilish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar bilan ta'minlaydi. Oziq-ovqat texnologiyasi sohasida ingliz terminologiyasini o'rganish jarayoni talabalarni global oziq-ovqat sanoatida ishlashga tayyorlaydi va ularni raqobatbardosh qilishga yordam beradi.

Xulosa va takliflar. Oziq-ovqat texnologiyasida ingliz terminologiyasini o'rgatish jarayonida nafaqat texnik leksika, balki muloqot qilish qobiliyati ham muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, dual ta'lim tizimi va maxsus maqsadlar uchun

ingliz tili (ESP) dasturlari talabalarga ilmiy va amaliy bilimlarni o'zlashtirish imkonini beradi, bu esa ularni global oziq-ovqat sanoatida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga tayyorlaydi. Shuningdek, ingliz tilidagi terminologiyani o'zlashtirish o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va ularning madaniy xabardorligini rivojlantiradi. O'rganilgan ma'lumotlardan kelib chiqib quyidagi fikrlarga kelish va bir qator tavsiyalarni berish mumkin.

•Amaliy mashg'ulotlarni ko'paytirish – o'rganuvchilarga terminlarni amaliy mashg'ulotlar va laboratoriya ishlarida qo'llash imkoniyatini berish lozim.

•Innovatsion usullarni joriy etish – xorijiy tajribaga asoslangan holda, ingliz tilini o'zlashtirishda interaktiv va o'yin usullarini qo'llash tavsiya etiladi.

•Xalqaro tajriba almashinuvi – xorijiy davlatlarning ta'lim muassasalari bilan hamkorlikni kengaytirish va o'qituvchilarni xorijiy kurslarga yuborish o'qitish jarayonini boyitishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Incheon Declaration / Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all. <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002338/233813m.pdf>
2. Лотте Д. Основы построение научно-технической терминологии. – Москва, 1961. – С.157. .E.Wuster "Die allgemeine Terminologielehre" - 1970, Vena, Avstriya.
3. Kageura Kyo. The Dynamics of Terminology: A descriptive theory of term formation and terminological growth /John Benjamins Publishing Co., 1964. –322p. <https://books.google.co.uz/books?id>.
4. White, R. Cross-Cultural Perspectives on Food Technology Education. 2021, Toronto: Education Publishing House, 15-30.
5. Martin, S. (2012). Using food as a stimulus for teaching ESL. TESL Canada Journal.
6. Kawase A. (2008). "Food-related themes in language classes: Enhancing student motivation and communication skills." *Journal of Language Teaching and Research*, 9(2), p:145-158.
7. Fadhlulloh, A. H., & Widiati, U. (2019). The use of cooking and tasting activity to improve students' speaking ability. Journal of English Language and Education.
8. Lange, C. (2019). Cultural aspects of English food and drink. ELT Journal.
9. Taylor, S. Integrating Technology in Food Technology Education. 2023, Melbourne: Academic Publishing House, 22-35.
10. Cornell University. (n.d.). *Food Science and Technology*. Olingan manzil: [<https://foodscience.cornell.edu/>]
11. Federal Kasbiy Ta'lim va O'qitish Instituti (BIBB). (2020). *Germaniyaning Dual Ta'lim Tizimi*. BIBB. <https://www.bibb.de/>
12. Alberta Universiteti. (n.d.). *Oziq-ovqat fanlari va texnologiyasi*. Olingan manzil: [<https://www.ualberta.ca/>]
13. Melbourne University. (n.d.). *Food Science and Technology*. Retrieved from <https://www.unimelb.edu.au/>

UDK:37.03

Yulduzbonu BADELBAEVA,
PhD, associate professor at Ajou University in Tashkent
E-mail: yulduz.badelbaeva@mail.ru

Based on the review of TSPU, doctor of pedagogical sciences, professor, B.S.Abdullaeva

WRITING, EDITING AND PUBLISHING SCIENTIFIC ARTICLES USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Annotation

This article is in terms of writing, editing, and publishing scientific papers with the help of artificial intelligence. Because of scientific development, researchers should spend time writing useful, scientific as well as unique publications and try to create the best one and shrink time. Nowadays, it is too popular to use artificial intelligence, various tools, and sites to publish.

Key words: AI, innovation, scientific research, publishing papers, thesis statement.

SUN'YI INELLEKT YORDAMIDA TADQIQOT ISHLARINI YOZISH, TAHRIR QILISH VA NASHR ETISH

Annotatsiya

Ushbu maqola sun'iy intellekt yordamida ilmiy maqolalarni yozish, tahrirlash va nashr etish nuqtai nazaridan. Ilmiy rivojlanish tufayli tadqiqotchilar foydali, ilmiy, shuningdek, noyob nashrlar yozishga vaqt ajratishlari va eng yaxshisini yaratishga va vaqtni qisqartirishga harakat qilishlari kerak. Hozirgi kunda nashr qilish uchun sun'iy intellekt va turli vositalar, saytlardan foydalanish juda foydali.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, innovatsiyalar, ilmiy tadqiqotlar, nashriyotlar, tezis bayoni.

НАПИСАНИЕ, РЕДАКТИРОВАНИЕ И ПУБЛИКАЦИЯ НАУЧНЫХ СТАТЕЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация

Эта статья посвящена для того чтобы писать научные статьи, редактированию и публикации статей с помощью искусственного интеллекта. Из-за развития науки исследователи тратить время на написание полезных, научных, а также уникальных публикаций и стараться создавать лучшие из них и сокращать время. В настоящее время слишком популярно использовать искусственный интеллект, различные инструменты и сайты для публикации.

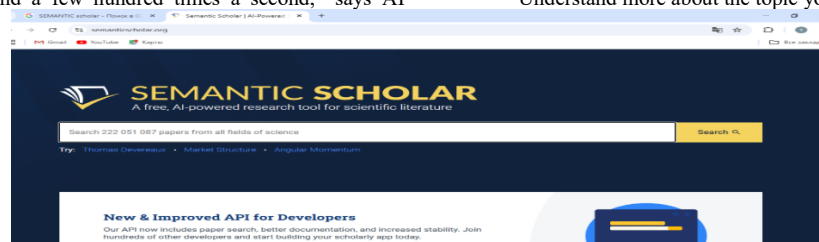
Ключевые слова: ИИ, инновации, научные исследования, публикация статей, утверждение тезиса.

Introduction. Currently, the number of scientific researchers is increasing. Of course, we know that the name of science is to provide proof, solution, discussion, and innovation, and to apply it and convey it to students. To write a single scientific article, it took a lot of time to read thousands of books, search for literature in libraries, meet scientists and scientists, read their advice and literature, edit a scientific article, and so on. It certainly took a lot of time. Of course, a person who hears this opinion may say that it takes time to write and edit a perfect as well as scientific article, but if we look at it differently in this situation. It should be said that we are now living in a rapidly developed world, that is, artificial intelligence, digital technology, electronic books, and scientific works are increasing according to world statistics, it is easy to do scientific work, to write a scientific article and coming in the same way, scientists may not be able to meet each other due to being in a distant country, but the work of the scientist, the ideas that he/she wants to share are coming together through artificial intelligence in cooperation with various sites. It is very useful in preparing scientific articles, whether you want to search the scientific literature, correct grammatical errors, edit, format, etc., in a meaningful, reliable, and scientific way through artificial intelligence. I will give an analysis of scientific sites and links.

Literature Review and Discussions. If we open up ChatGPT or a system like it and look inside, you just see millions of numbers flipping around a few hundred times a second," says AI

scientist Sam Bowman. "And we just have no idea what any of it means." Bowman is a professor at NYU, where he runs an AI research lab, and he's a researcher at Anthropic, an AI research company. He's spent years building systems like ChatGPT, assessing what they can do, and studying how they work. He explains that ChatGPT runs on something called an artificial neural network, which is a type of AI modeled on the human brain. Instead of having a bunch of rules explicitly coded in like a traditional computer program, this kind of AI learns to detect and predict patterns over time [7]. But Bowman says that because systems like this essentially teach themselves, it's difficult to explain precisely how they work or what they'll do. Which can lead to unpredictable and even risky scenarios as these programs become more ubiquitous. One of them is "Semantic Scholar" (<https://www.semanticscholar.org/>) developed by the non-profit Allen Institute for Artificial Intelligence, and this site is a free, AI-powered research and discovery tool for navigating the ever-growing literature in all scientific domains. By applying artificial intelligence to extract the meaning from the scientific literature, Semantic Scholar allows scholars to navigate research much more efficiently than a traditional search engine.

The new discovery tool can help you:
Understand more about a paper at a glance
Stay up-to-date in your field
Manage what you're reading
Understand more about the topic you're researching

Another AI site is ResearchGate (<https://www.researchgate.net/>) a European commercial social networking site for scientists and researchers to share papers, ask and answer questions, and find collaborators. According to a 2014

study by Nature and a 2016 article in Times Higher Education, it is the largest academic social network in terms of active users. However, other services have more registered users, and a 2015–2016 survey suggests that almost as many academics have Google Scholar profiles.

While reading articles does not require registration, people who wish to become site members need to have an email address at a recognized institution or to be manually confirmed as a published researcher in order to sign up for an account. Articles are free to read by visitors, however additional features (such as job postings or advertisements) are accessible only as a paid subscription [2]. Members of the site each have a user profile and can upload research output including papers, data, chapters, negative results, patents, research proposals, methods, presentations, and software source code. Users may also follow the activities of other users and engage in discussions with them. Users are also able to block interactions with other users.

As of 2020, it has more than 17 million users, with its largest user base coming from Europe and North America. Most of ResearchGate's users are involved in medicine or biology, though it also has participants from engineering, law, computer science, agricultural sciences, and psychology, among others.

ResearchGate published an author-level metric in the form of an "RG Score" in 2012. RG score is not a citation impact measure. RG Scores have been reported to be correlated with existing author-level metrics, but have also been criticized as having questionable reliability and an unknown calculation methodology.

Academia.edu (<https://www.academia.edu/>) is a commercial platform for sharing academic research that is uploaded and distributed by researchers from around the world. All academic articles are free to read by visitors, however uploading and downloading articles is restricted to registered users, with additional features accessible only as a paid subscription. Since the launch of the site in 2008, the number of users has grown rapidly, reaching about 10 million daily visits in early 2022. By 2024, Academia.edu has over 270 million registered users, with over 55 million papers currently available on the platform [1]. This platform is beneficial for searching literature and famous authors' work. To subscribe, you need only use the organization's e-mail. (where you work or study).

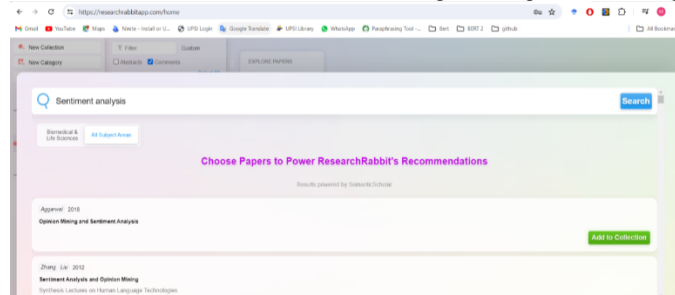
Evernote (<https://www.evernote.com/client/web#/notes/57a82c48-7fa6-0f96-02c7-aa9ea4f536c1>) is one of the useful sites. It is a note-taking and task-management application developed by the Evernote Corporation. It is intended for archiving and creating notes with embedded photos, audio, and saved web content [5]. Notes are stored in virtual "notebooks" and can be tagged, annotated, edited, searched, and exported.

Methods and Results. The next steps are used to develop a thesis statement. A thesis statement is the purpose of your paper. A good thesis statement will direct the structure of the article and will

allow your reader to understand the ideas you will discuss within your paper. A thesis statement is a road map for the paper; in other words, it tells the reader what to expect from the rest of the paper, and it directly answers the question asked of you. A thesis is an interpretation of a question or subject, not the subject itself. The subject, or topic, of an essay might be Integrated skills or AI technology; a thesis must then offer a way to understand the war or the novel, it makes a claim that others might dispute and TS is usually a single sentence near the beginning of your paper (most often, at the end of the first paragraph) that presents your argument to the reader. The rest of the paper, the body of the essay, gathers and organizes evidence that will persuade the reader of the logic of your interpretation [4]. For the thesis statement, there are also AI tools that can help us do our work and time effectively. There are two sites for writing a thesis statement. They are Grammarly and Hemingway sites (<https://www.grammarly.com> and <https://hemingwayapp.com/hemingway-editor-plus>).

Grammarly is a Ukraine-founded cloud-based typing assistant. It reviews spelling, grammar, punctuation, clarity, engagement, and delivery mistakes in English texts, detects plagiarism, and suggests replacements for the identified mistakes. It also allows users to customize their style, tone, and context-specific language. Grammarly was launched in 2009 by Alex Shevchenko, Max Lytvyn, and Dmytro Lider. Grammarly is available as a standalone application for use with desktop programs, a browser extension optimized for Google Docs, and a smartphone keyboard. Grammarly is developed by Grammarly Inc., which is headquartered in San Francisco, California, with offices in Kyiv, New York City, Vancouver, and Berlin. Grammarly AI tool is one of the most useful sites that help writers (publishers) to edit and find mistakes and then turn an article into academic language. Furthermore, writers can download this tool on desktops for free. To write scientific articles, it is very important to develop scientific education and share the knowledge or inventions that scientists develop and research [3].

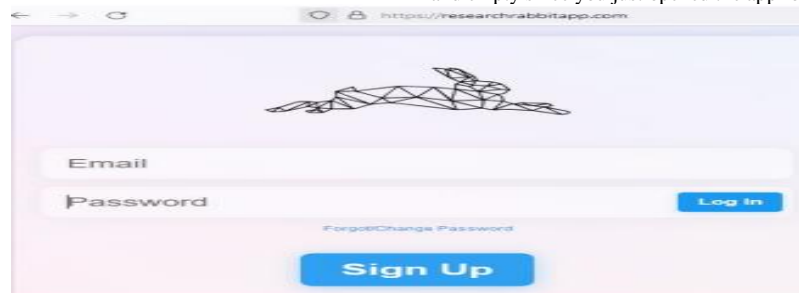
For writing articles, first, it is very important to write a "hook" (a compelling opening that grabs the reader's attention.), it makes people want to continue reading. It serves as an introductory device that piques curiosity, draws the reader in, and sets the tone for the rest of the piece. The hook can be a question, statement, quotation, and so on. (for example, "What if everything you believed about history was wrong?"). After finding out a hook, it is better to look through literature discovery. One of them is "ResearchRabbit". This tool simplifies the process of finding relevant research papers.

ResearchRabbit is only one of the many literature mapping tools available online, some require you to create an account and others don't. ResearchRabbit is completely free of charge, and you can find an additional insightful guide on ResearchRabbit by

following the links [6]: (<https://library.smu.edu.sg/topics-insights/new-literature-mapping-tool-researchrabbit>)

Creating an account (<https://researchrabbitapp.com/>) is free of charge in this tool. You can now see that your collection is untitled and empty since you just opened the app for the first time.

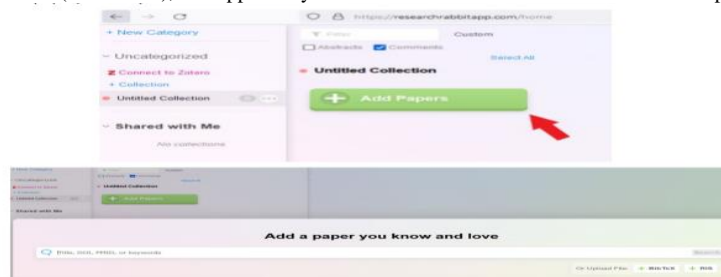

By clicking on "+Add Papers" you can select a reference paper you want to use to start your research. Add a paper that you know is a key paper to your research question. You can add only one paper or many. For example, I will upload a paper called "Developing Students' Cultural Competence" as a reference, just to show you the

process. After you select the paper and search it using the title, you can add it to your collection (see picture below). You can work on multiple projects at the same time since you can create more than one collection and rename them (green arrow). The reference paper you select will appear in the app with the abstract, author name, title, year

of publication, and journal where the paper was published (red arrow). On the right side of the screen (blue arrow), the app tells you how

many similar papers have been found online, and it also explores the references and citations within the paper you selected.

By clicking on “Similar work”, you will visualize the closest and best connection possible between your reference paper and the literature available online.

- All similar works are now listed in order of relevance. You can also filter them by citations or alphabetical order.

- By ticking the box “abstracts”, the app will show you the abstracts of all similar work listed, so that you can easily go through the results and decide which papers are actually relevant to your research and which ones are not.

- In the connection graph, select the graph type that better suits your research. A timeline graph type could be useful to discuss your topic chronologically, while the network type will favor similarities between references.

- The option “labels” can be handy if you are interested in looking at different authors, which might lead to the discovery of

more papers and different pathways you could take. You should remember that abstracts can be extremely helpful, but sometimes can also be insightful to go through other sections (e.g. discussion or methodology). Don't select papers a priori, take your time to read through them to optimize the quality of your research.

Conclusion. It is true to mention that AI tools have a wide range of useful applications across various domains, offering substantial benefits in both personal and professional settings. AI tools help to improve productivity and efficiency, education and learning, automation of repetitive tasks, and others. With AI tools scientists can develop their research papers or scientific articles and keep time as well as publish a great number of important and knowledgeable publications.

REFERENCES

1. “Academia.edu | About”. www.academia.edu. Retrieved February 3, 2024.
2. “Bill Gates, Benchmark And More Pour \$35M Into ResearchGate, The Social Network For Scientists”. TechCrunch. 4 June 2013. Archived from the original on 2013-06-08. Retrieved 2013-06-08.
3. Moore, Ben (July 6, 2020). “Grammarly Review: A slick writing assistant for all your documents”. PCMag. Archived from the original on April 10, 2021. Retrieved May 27, 2021.
4. Matthews D. Drowning in the literature? These smart software tools can help. *Nature*. 2021. Sep 1;597(7874):141–2. [DOI] [PubMed] [Google Scholar]
5. Zapier. “Evernote Integrations”. Zapier. Archived from the original on November 3, 2018. Retrieved 2018-11-02.
6. https://www.jcu.edu.au/__data/assets/pdf_file/0008/1958831/Research-Rabbit-Overview.pdf
7. <https://futureoflife.org/person/assistant-prof-samuel-bowman/>

УДК :372.881.1

Шахноза БАХРИЕВА,

Ассистент-преподаватель Ургутского филиала Самаркандского государственного университета
E-mail: bahrievashahnoza17@gmail.com

Рецензент: доцент О.Маиенкова

ПРЕПОДАВАНИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК НЕРОДНОГО И КАК ИНОСТРАННОГО

Аннотация

В статье рассматриваются ключевые аспекты преподавания русского языка в двух контекстах: как неродного и как иностранного. Освещаются особенности каждого из подходов, а также их влияние на процесс обучения языку. Преподавание русского языка как неродного акцентирует внимание на интеграции учащихся в русскоязычное общество, что требует не только формирования грамматических и лексических навыков, но и развития коммуникативной компетенции и адаптации к культурным реалиям. В свою очередь, преподавание языка как иностранного ориентировано на систематическое изучение языка в образовательных учреждениях, где учащиеся часто имеют разнообразный культурный и языковой фон. Статья анализирует методические подходы, такие как коммуникативный и контекстный, которые применяются в обоих случаях, а также подчеркивает важность создания поддерживающей образовательной среды. Указаны общие вызовы, с которыми сталкиваются преподаватели, такие как мотивация учащихся и необходимость учета культурных различий.

Ключевые слова: РКИ, РКН, метод разделения на малые группы, метод дискуссии, метод мозгового штурма, метод объяснительно-иллюстративный, задачи преподавателя русского языка как неродного и как иностранного.

RUS TILINI MAHALLIY BO'LMAGAN VA CHET TILI SIFATIDA O'QITISH

Аннотация

Maqolada rus tilini o'qitishning asosiy jihatlari ikki kontekstda ko'rib chiqiladi: mahalliy bo'lmagan va chet tili sifatida. Har bir yondashuvning xususiyatlari, shuningdek ularning tilni o'qitish jarayoniga ta'siri yoritilgan. Rus tilini ona tili sifatida o'qitish o'quvchilarni rus tilida so'zlashadigan jamiyatga integratsiyalashuviga e'tiborni qaratadi, bu nafaqat grammatik va leksik ko'nikmalarni shakllantirishni, balki kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishni va madaniy voqeikka moslashishni talab qiladi. O'z navbatida, tilni chet tili sifatida o'qitish o'quvchilar ko'pincha turli madaniy va lingvistik kelib chiqishi bo'lgan ta'lim muassasalarida tilni tizimli o'rganishga qaratilgan. Maqolada ikkala holatda ham qo'llaniladigan kommunikativ va kontekstli kabi uslubiy yondashuvlar tahlil qilinadi va qo'llab-quvvatlovchi ta'lim muhitini yaratish muhimligini ta'kidlaydi. O'qituvchilar duch keladigan umumiy qiyinchiliklar, masalan, o'quvchilarning motivatsiyasi va madaniy farqlarni hisobga olish zarurati.

Kalit so'zlar: Rus tilini mahalliy bo'lmagan va chet tili sifatida o'qitish, kichik guruhlarga bo'linish usuli, munozara usuli, aqliy hujum usuli, tushuntirish-illyustrativ usul, rus tili o'qituvchisining mahalliy bo'lmagan va chet tili sifatida vazifalari.

TEACHING RUSSIAN AS A NON-NATIVE AND AS A FOREIGN LANGUAGE

Annotation

The article examines the key aspects of teaching the Russian language in two contexts: as a non-native and as a foreign one. The features of each approach are highlighted, as well as their impact on the language learning process. Teaching Russian as a non-native language focuses on the integration of students into Russian-speaking society, which requires not only the formation of grammatical and lexical skills, but also the development of communicative competence and adaptation to cultural realities. In turn, teaching a language as a foreign language is focused on systematic language learning in educational institutions, where students often have a diverse cultural and linguistic background. The article analyzes methodological approaches such as communicative and contextual, which are used in both cases, and also emphasizes the importance of creating a supportive educational environment. The general challenges faced by teachers, such as student motivation and the need to take into account cultural differences, are indicated.

Key words: Russian as a non-native and as a foreign language, method of division into small groups, method of discussion, method of brainstorming, explanatory and illustrative method, tasks of a teacher of Russian as a non-native and as a foreign language.

Введение. Русский язык, обладающий богатой историей и культурой, сегодня играет важную роль в глобальном мире. В данной статье мы рассмотрим особенности преподавания русского языка в контексте неродного и иностранного языкового окружения. Мы анализируем существующие проблемы и вызовы, с которыми сталкиваются преподаватели и учащиеся, и обсуждаем перспективные направления развития методик преподавания русского языка в современном мире.

Обучение русскому языку как неродному – сложный, многоаспектный процесс передачи и усвоения знаний, навыков, умений, способов познавательной деятельности, формирования коммуникативной компетенции. Это двусторонний процесс, в котором в совместной деятельности участвуют преподаватель / обучающий и ученик / обучающийся [1]. Деятельность обучающегося и ее эффективность зависят от мотивации, интереса, потребностей, индивидуализации процесса обучения, максимального учета особенностей личности обучающегося, от собственной активности учащихся, гибкого, творческого подхода педагога к отбору материала, способам его введения и закрепления.

В задачу преподавателя русского языка как неродного входит: определение объема и содержания; организация учебных

действий учащихся; побуждение учеников к деятельности, ее мотивирование; осуществление контроля за эффективностью учебной деятельности обучающихся по усвоению неродного языка [1].

Для решения педагогических задач преподавателю необходимы методические, общепедагогические, психологические, этнопсихологические, физиологические и лингвистические знания. Умение выбрать нужные методические решения и реализовать их на практике.

Изучение иностранного языка, в том числе русского как иностранного (РКИ), — длительный и трудоемкий процесс, цель которого — приобретение коммуникативных навыков. При этом общая лингвистическая компетенция неразрывно связана с формированием социокультурной компетенции, основанной на знании учащимися национально-культурных особенностей социального и речевого поведения носителей языка, включающих обычаи, этикет, социальные стереотипы, историю и культуру, а также выработкой умения пользоваться полученными знаниями в процессе общения. Особенности формирования такой компетенции «заклачиваются» в специфической направленности занятий по языку, которые проводятся в контексте диалога культур с учетом различий в социокультурном восприятии мира

и способствуют, таким образом, достижению межкультурного понимания между людьми и формированию "вторичной языковой личности"» [3].

Методика исследования. Русский язык занимает одно из важнейших мест в системе изучения не только школьных предметов, но и в системе высшего образования. Преподавание русского языка как неродного и как иностранного требует не только теоретического, но и эмпирического подхода. Для этого следует определить методики преподавания русского языка как неродного и иностранного; изучить и сопоставить эффективность различных подходов в обучении. При преподавании русского языка для студентов мы в основном пользуемся следующими методами: метод разделения на малые группы; метод дискуссии; метод мозгового штурма; метод объяснительно-иллюстративный.

Метод разделения на малые группы – это эффективный инструмент, который позволяет активизировать учебный процесс на уроках русского языка как иностранного, создать комфортную среду для коммуникации и обеспечить индивидуальный подход к каждому ученику.

Преимуществами данного метода являются следующие факторы:

активная коммуникация – работа в малых группах стимулирует студентов активно участвовать в обсуждении, задавать вопросы и отвечать на них;

развитие речевых навыков – учащиеся имеют возможность практиковать русский язык в реальном общении, улучшать свои коммуникативные навыки;

индивидуальный подход – преподаватель может работать с каждой группой отдельно, учитывая уровень подготовки и нужды студентов;

создание командного духа – работа в группе развивает командный дух, учит студентов работать в коллективе и взаимодействовать друг с другом;

снятие страха ошибки – в атмосфере группы студенты менее боятся делать ошибки и более свободно практикуют язык;

креативность и вовлеченность – работа в группах стимулирует творческий подход, инициативу и вовлеченность студентов в учебный процесс.

Дискуссия – это метод обучения, который позволяет создать в классе атмосферу живого общения.

Преимущества метода дискуссии:

активизация речевых навыков: дискуссия позволяет студентам практиковать русский язык в естественной речевой ситуации, улучшать свои навыки говорения и письма, учиться выражать свои мысли, аргументировать свою позицию;

развитие критического мышления: дискуссия требует от студентов анализа информации, сравнения разных точек зрения, формулирования собственной позиции, что развивает критическое мышление;

повышение мотивации: дискуссия делает учебный процесс более интересным и вовлекающим, студенты чувствуют себя участниками общения, а не пассивными слушателями;

межкультурное общение: дискуссия позволяет студентам узнать о разных культурах, выразить свои мнения и понять точку зрения других людей;

формирование толерантности: дискуссия помогает студентам развивать толерантность и уважение к другим культурам и мнениям.

Мозговой штурм – это метод, который позволяет активизировать творческий потенциал учащихся. Преимущества метода мозгового штурма: активизация творчества, развитие фантазии, развитие речевых навыков, сотрудничество, решение проблем, повышение мотивации.

Объяснительно-иллюстративный метод – это традиционный подход, который предполагает последовательное объяснение грамматических правил и лексических единиц с помощью примеров и упражнений. Преимуществами метода мы считаем то, что он:

легко усваивается студентами, особенно начинающими; обеспечивает последовательное изучение материала; позволяет четко и конкретно описать языковые явления; не требует особых ресурсов и легко адаптируется к различным уровням обучения.

Изучение русского языка – это увлекательное путешествие в мир богатой культуры, истории и литературы. Важно использовать разнообразные методики обучения, чтобы сделать процесс изучения максимально эффективным и интересным.

Результаты и их обсуждение. Русский язык занимает особое место в мировой языковой системе, и его изучение представляет собой интересную и сложную задачу для педагогов и студентов. В контексте глобализации и межкультурной коммуникации преподавание русского языка как неродного и как иностранного приобретает все большее значение. В данной статье мы рассмотрим основные особенности и подходы к обучению русскому языку в этих двух контекстах, а также определим ключевые стратегии и методики, которые помогут сделать процесс обучения более эффективным.

Основной акцент при преподавании РКН делается на аудирование и разговорную практику, что позволяет учащимся быстрее адаптироваться к языковой среде и начать использовать язык в повседневной жизни. Кроме того, учащиеся погружаются в языковую среду, где они учатся на практике, используя язык в реальных ситуациях. Это может быть как через игры и ролевые задания, так и через участие в культурных мероприятиях. При этом учитываются личные и культурные особенности учащихся, их предыдущий опыт, интересы и мотивация. Это позволяет более эффективно адаптировать методики к нуждам каждого конкретного студента.

Русский язык как иностранный изучается в контексте формального образования, обычно в учебных заведениях, где русский язык является одним из предметов. Учащиеся могут быть как иностранцами, так и русскими, владеющими языком не на родном уровне. При преподавании РКИ можно использовать следующие методические подходы:

Грамматико-переводной метод.

Общекультурный подход.

Интерактивные методы обучения.

Отличия в подходах к преподаванию русского языка как неродного и иностранного в первую очередь касаются цели обучения и среды, в которой оно происходит. В первом случае акцент делается на быструю адаптацию и коммуникацию, тогда как во втором – на более глубокое изучение языка и его структуры.

Выше нами были рассмотрены четыре метода, которые прекрасно дополняют друг друга и которыми мы пользуемся часто на занятиях:

метод разделения на малые группы позволяет студентам практиковаться в общении, развивать навыки кооперации и взаимопомощи.

метод дискуссии стимулирует активное участие, формирует критическое мышление и развивает навыки аргументации.

метод мозгового штурма позволяет генерировать новые идеи, выходить за рамки традиционных подходов и творчески подходить к решению языковых задач.

метод объяснительно-иллюстративный обеспечивает последовательное и системное изучение грамматических правил и лексики.

Разделение на малые группы – это эффективный метод обучения, который помогает студентам улучшать свои языковые навыки, развивать коммуникационные компетенции и участвовать в учебном процессе более активно и творчески.

Метод дискуссии – это ценный инструмент для преподавателя русского языка как иностранного. Он помогает студентам освоить язык в реальном контексте, развивает коммуникационные навыки, критическое мышление и толерантность.

Мозговой штурм – это эффективный метод обучения, который позволяет студентам освободить свой творческий потенциал, научиться работать в команде, развивать речевые навыки и решать проблемы в нестандартных условиях.

Объяснительно-иллюстративный метод является традиционным и эффективным подходом к обучению русскому языку как иностранному. Однако важно использовать его в сочетании с другими методами, чтобы сделать учебный процесс более интересным и эффективным.

Важно помнить, что каждый метод имеет свои преимущества и ограничения. Ключ к успеху – в комплексной реализации методов обучения. Использование разнообразных подходов позволяет создать увлекательную и эффективную атмосферу на занятиях. В результате студенты:

- более уверенно общаются на русском языке;
- развивают свои языковые навыки и знания;
- улучшают свое понимание русской культуры и истории.

• обретают незабываемые впечатления от изучения русского языка.

Выводы. Преподавание русского языка как неродного и как иностранного представляет собой сложный и многогранный процесс, который требует от преподавателя не только знания языка, но и глубокого понимания культурных, социальных и психологических аспектов, влияющих на изучение языка. Как правило, связано с необходимостью интеграции учащихся в русскоязычное общество. В этом случае ключевыми задачами становятся не только обучение грамматике и лексике, но и развитие навыков общения, понимания культурных нюансов и адаптация к социальной среде. Важным аспектом этого процесса является создание поддерживающей образовательной среды, способствующей развитию уверенности учащихся в

использовании языка. С другой стороны, преподавание русского языка как иностранного часто осуществляется в образовательных учреждениях, где учащиеся имеют более разнообразный культурный и языковой фон. Оба подхода к преподаванию русского языка сталкиваются с общими вызовами, такими как нехватка ресурсов, вариативность уровня подготовки студентов и необходимость адаптации к постоянно меняющимся условиям.

В заключение, можно уверенно утверждать, что преподавание русского языка является ключевым фактором в улучшении взаимопонимания между культурными сообществами и служит важным инструментом для достижения языковой и культурной компетенции, что особенно актуально в нашем многообразном и взаимосвязанном мире.

ЛИТЕРАТУРА

1. Балыхина Т. М. Русский язык как неродной: основные понятия и характеристики. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: UPL: <https://rusist24.rudn.ru/index.php/stati-po-rki/russkij-yazyk-kak-nerodnoj-osnovnye-ponyatiya-i-kharakteristiki> (дата обращения: 25.10.2024)
2. Бахриева Ш.Д. Интерактивные методы преподавания при изучении спряжения глаголов в Вузах для групп с узбекским языком обучения. *Central Asian Journal of Literature, Philosphi, &Culture (CAJLPS)*. № 2 (22.02.2023)
3. Игнатъева О.П. Роль коммуникативной компетенции в переосмыслении теории ошибки // *Лингво-культурологические и лингвострановедческие аспекты теории и методики преподавания русского языка: матер. междунар. науч.-практ. конф. Тула, 2009.* – С. 304.

UDK:53:378(076.5)

Dilfuza BEGMATOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti
E-mail: d.begmatovafizic@gmail.com

Chirchiq dablart pedagogika universiteti professori, f.-m.f.d. I.Tursunov taqrizi asosida

МЕТОДЫ ОРГАНИЗАЦИИ ЛАБОРАТОРНЫХ ЗАНЯТИЙ ПО ФИЗИКЕ ПРИ ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛИСТОВ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация

Известно, что участие студентов в физических практикумах является наиболее важной и эффективной частью учебного процесса по курсу физики. По этой причине правильная организация практической подготовки, разработка вопросов связанных с проблемами ее развития имеет большое значение в физическом образовании. В физическом образовании с точки зрения дидактических свойств большое значение имеют знания, полученные посредством лабораторных экспериментов. В статье раскрываются методические основы организации лабораторных занятий по физике при подготовке специалистов высшего образования.

Ключевые слова: лаборатория, эксперимент, физический практикум, педагогический программный инструмент, физическая величина, демонстрационный эксперимент

METHODS OF ORGANIZING LABORATORY CLASSES IN PHYSICS DURING TRAINING SPECIALISTS IN HIGHER EDUCATION

Annotation

It is known that student participation in physics workshops is the most important and effective part of the educational process in a physics course. For this reason, the correct organization of practical training and the development of issues related to the problems of its development are of great importance in physics education. In physics education, from the point of view of didactic properties, knowledge obtained through laboratory experiments is of great importance. The article reveals the methodological basis for organizing laboratory classes in physics in the training of higher education specialists

Keywords: laboratory, experiment, physics workshop, pedagogical software tool, physical quantity, demonstration experiment.

OLIY TA'LIMDA MUTAXASSISLAR TAYYORLASHDA FIZIKADAN LABORATORIYA MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISH USULLARI

Аннотация

Ma'lumki, talabalarning fizikadan praktikum mashg'ulotlarida shug'ullanishlari fizika kursini o'qitish jarayonining eng muhim va samarali qismini tashkil qiladi. Shu sababli ham, praktikum mashg'ulotlarini to'g'ri tashkil qilish, uni rivojlantirish muammolariga oid masalalarni ishlab chiqish fizika ta'limida juda katta ahamiyatga ega. Fizika ta'limida laboratoriya eksperimenti orqali olinadigan bilimlar o'zining didaktik xususiyatlari jihatidan katta salmoqqa egadirlar. Maqolada oliy ta'limda mutaxassislar tayyorlashda fizikadan laboratoriya mashg'ulotlarini tashkil etishning metodik asoslari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: laboratoriya, eksperiment, fizika praktikumi, pedagogik dasturiy vosita, fizikaviy kattalik, namoyish eksperimenti.

Kirish. Oliy ta'limda mutaxassislar tayyorlashda fizikadan laboratoriya mashg'ulotlarini tashkil etish o'quv jarayonini yanada samarali va interaktiv qilish imkonini beradi. Fizika praktikum mashg'ulotlari oliy ta'lim muassasalarida ilmiy laboratoriya eksperimentlari asosida bajariladi, olingan natija va xulosalar nazariy olingan qiymatlar asosida tekshirib boriladi. Umumiy fizikaga oid laboratoriya eksperimenti texnikasi va metodikasi sohasidagi izlanishlar fizika o'qitish metodi muammolarining dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Zamonaviy texnologiyalar jamiyatning barcha bo'g'inlarini qamrab olgan asrda pedagog texnik vositalarsiz umumiy fizika bo'limlari mavzularini qanchalik mohirona bayon etmasin, baribir talaba bu bo'lim mavzulari, qonunlari, unda yuz beradigan hodisa va jarayonlarni darhol anglab olishi qiyin. Shu sababli laboratoriya mashg'ulotlari talabalarga nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash, eksperimentlar o'tkazish va ilmiy izlanishlar olib borish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Har bir laboratoriya mashg'uloti o'quv jarayonining muayyan maqsadlariga xizmat qilishi kerak. Bu maqsadlar talabalarni fizikaviy jarayonlarni tushunishga, formulalarni amalda qo'llashga, tajriba o'tkazish va natijalarni tahlil qilishga yo'naltiriladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Fizika praktikumiga oid adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu mavzuda olib boriladigan ilmiy tadqiqotlar asosan laboratoriya ishlarining tavsifi (nazariy qism, eksperimental qurilma xususiyati, ishning maqsadi, asbob va materiallar, ishni bajarish tartibi, savol va topshiriqlar, adabiyotlar) bilan cheklanib qoladi. Fizika sohasi fanning nazariy asoslari, talabalarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishning o'ziga xos metodik xususiyatlarini ishlab chiqish respublikamiz olimlari B.M.Mirzahmedov, A.Baydedayev, M.Jo'rayev, N.B.G'ofurov, N.H.Avliyov, P.Xabibullayev, O.N.Ahmadjanov,

Y.G'Mahmudov, Y.Pulatov, M.Qurbonov, K.Nasriddinov, K.Tursunmetov, O.Q.Quvondiqov, A.M.Xudayberganov, S.Qahhorov boshqalar tomonidan o'rganilgan, bo'lajak pedagog kadrlarni tayyorlashda axborot texnologiyalarning o'rni, ta'lim sifatini oshirishni dasturiy vositalar asosida takomillashtirish U.SH.Begimqulov, D.Yunusova, Q.P.Abdurahmonov, B.Abdullayeva, N.Taylaqov, G.Umarova, P.Jalolova va boshqalar tomonidan olib borilgan ilmiy-tadqiqot ishlarida o'z aksini topib, zamonaviy axborot texnologiyalari vositasida ta'lim jarayonini tashkil etishning vosita va usullari, ta'lim sifatini oshirishda dasturiy vositalarning o'rni samarali yoritilgan. Xorijlik olimlar oliy ta'lim tizimida fizikadan laboratoriya mashg'ulotlarini tashkil etish va o'tkazish metodikasi bo'yicha: L.V.Tarasov, Novikov, V. D., Vasilenko, A. S., YE.YE.Kulakov, A.B.Kosolapova, L.S., Guzik, V. A., Shmidt, L. M., Yelagin, I. S. kabi olimlarning ilmiy ishlarida tadqiq qilingan [1-7].

Tadqiqot metodologiyasi. Umumiy ilmiy-texnikaviy taraqqiyot, fizikada keyingi o'n yilliklar davomida eksperimental vositalarning, ayniqsa, kompyuter texnologiyasining katta rivoji fizika eksperimentini yangi bosqichlarga ko'tardi. Fizika eksperimentida a) faol eksperiment va b) passiv eksperiment tushunchalari vujudga keldi. Tadqiqotning faol usullari mantiqan tafakkurdagi faollik bilan bevosita bog'liqdir.

Tahlil va natijalar. Fizika praktikum mashg'ulotlarida pedagogik dasturiy vositalarni qo'llash mavzuni oson o'zlashtirish hamda eksperimentni o'tkazishni tezlashtirish imkonini beradi. Fizika tadqiqoti sohasida bunday eksperimentlar endilikda odatiy hol bo'lib qolgan. Bunday usullarga zaruriyat quyidagi holatlar bilan belgilanadi:

1) Bir qator eksperimentlar g'oyat murakkabdir. Bular jumlasiga yadro fizikasidagi, kosmosdagi, mikroelektronikadagi, termoyadroviy reaksiyalarga oid eksperimentlar kiradi.

2) Ko'p sonli obyektlarni bir vaqtda tadqiq qilish lozim bo'ladi Bunday eksperimental turiga murakkab qurilmalarning ishonarliligini ta'minlash, eksperimental ma'lumotlarga ta'sir qiluvchi omillarning ko'pligi va b. hollar kiradi.

3) Yakka o'lchashlar va yakka tadqiqotlar tufayli tadqiqotchilar sonining samarasiz o'sishidan (passiv konservativ eksperiment) jadal eksperimentlarga o'tish orqali tadqiqotlar samaradorligini oshirish zaruriyati mavjuddir.

Keyingi yillar ichida oliy maktablar fizika praktikumi dasturlari tarkibida ham bunday faol xarakterli laboratoriya ishlari soni asta-sekin o'sa bordi. Bir qator yetakchi xorijiy o'quv dargohlarida bunday ishlar soni dastlabki (2-4) o'quv semestrlaridayoq, umumiy ishlar sonining 20-30 % ni tashkil qilmoqda Fizika eksperimentida takomil metodlarning, faol hamda avtomatlashtirish texnologiyalarining katta sur'atlar bilan rivojlanib borayotganini, shuningdek, ushbu texnologiya elementlarini ta'lim mazmuniga ham joriy qilish zaruriyatini e'tiborga olib 2021 yil 19 martdagi PQ-5032-son «Fizika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarorlari xususan, qator takliflar jumlasida praktikumga kompyuter texnologiyalarini keng joriy qilishni tavsiya qilgan edi.

Shundan keyin universitetlar fizika mutaxassisligi uchun fizika praktikumi yangi dasturida bajarish jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish lozim bo'lgan laboratoriya ishlari nomlari ko'rsatib berildi. O'tgan davr ichida oliy o'quv yurtlarida bu borada muayyan tajribalar yig'ildi. Bunda erishilgan eng muhim natijalar quyidagilardir:

- Talabalarining mustaqil faoliyatiga mo'ljallangan vaqt budjeti tejalishi mumkin. MDU, MEI, Lvov Davlat Universiteti, Odessa Politehnika Instituti, Kiyev Davlat Universiteti, O'zbekiston Milliy Universiteti tajribalariga ko'ra, har bir laboratoriya ishida talaba 2-3 soatgacha vaqtini tejaydi.

- Olingan eksperimental natijalarning hamda yakuniy natijalarning to'g'riligini qisqa muddatlarda tekshirib ko'rish imkoni paydo bo'ladi.

- Faollashtirish metodlari talabalarining fizika eksperimentiga qiziqishini orttiradi.

- Tejab qolingani jismoniy va vaqtiy resurslar mashg'ulotlarning ijodiy jihatlarni kuchaytirishga imkon yaratadi.

Eng muhimi, talabalar fizikadagi eksperimental tadqiqotlarda rivojlanib borayotgan zamonaviy metodlar va ularning elementlari bilan tanisha boradilar.

Oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarida o'quv eksperimentining ikkita muhim turi mustaqil o'ringa egadir. Ularning biri o'quv laboratoriya eksperimenti deb atalsa, ikkinchisi, o'quv namoyish eksperimenti deb yuritiladi. Ular bir-birlaridan amalga oshirishning tashkiliy-texnikaviy hamda ularga qo'yiladigan ilmiy-uslubiy, pedagogik-psixologik va boshqa didaktik talablar jihatidan jiddiy farq qiladilar. Fizikadan namoyish eksperimenti o'zining xususiyatlari, ularga qo'yiladigan talablar jihatidan o'ziga xos juda boy mazmunga ega bo'lib, ushbu tadqiqotda fizika eksperimentining bu turi ustida to'xtalmaymiz Oliy maktablarda fizik tadqiqotchi, fizik-pedagog va muxandis mutaxassislarni shakllantirishda fizika kursining va eksperimentning hal qiluvchi ahamiyatiga mos tarzda fizika laboratoriya eksperimentiga katta o'rin beriladi.

O'quv jarayoni rejasida fizikadan laboratoriya mashg'ulotlariga ajratilgan soatlar tahlilidan quyidagilarni qayd etib o'tish lozimdir: 1) har bir mutaxassislik uchun fizika eksperimentiga ajratilgan o'quv soatlari hajmi, avvalo, muayyan mutaxassisni shakllantirishda fizika bilimlarining, xususan, fizika eksperimentining o'rini aniqlab beradi; 2) biroq, biz quyida ko'rsatganimizdek, bu bilimlar, albatta faqat miqdoragina farq qilmasdan tegishli praktikum o'quv dasturlari mutaxassislik xususiyatlarini hamda ta'limning muayyan bosqichida rivojlantirish lozim bo'lgan bilimlarni ham hisobga olgan holda mazmuniy farqlarni belgilab beradilar. Bu yerda bir qator uslubiy va didaktik masalalar ko'zda tutiladi:

a) praktikum ishlari ro'yhatini tanlashda mutaxassisning kasbiy xususiyatlari hisobga olinadi;

b) ushbu mutaxassislik talabasi laboratoriya ishlari majmuasini bajarishi jarayonida egallashi lozim bo'lgan maksimal bilimlar kompleksi belgilab beriladi.

v) ma'lumki, g'oyat sarmazmun va serqirra fundamental fizika bilimi hayot sinovidan o'tgan bosqichli tadrijiy usulda o'zlashtiriladi.

Ta'lim standartlarining o'quv laboratoriya eksperimenti oldiga qo'yadigan talablariga ko'ra, umumiy fizika laboratoriya eksperimenti, umuman olganda, quyidagi uch variantda amalga oshirilishi mumkin:

1) fizikaviy kattalikni o'lchashning (qonuni tekshirishning, hodisani kuzatishning va x.k.) eng maqbul metodi va ishlatiladigan asboblarda hamda materiallar majmuasi talabaga ko'rsatib beriladi;

2) qo'llaniladigan o'lchash metodi ko'rsatib beriladi, lekin o'lchash uchun kerakli asboblarda majmuasini talabaning o'zi tanlaydi;

3) talabaga muayyan fizikaviy kattalikni ko'rsatilgan aniqlikda o'lchash topshiriladi, qo'yilgan masalani eng maqbul tarzda amalga oshirish imkonini beruvchi eksperimental metodni va o'lchash asboblari majmuasini talabaning o'zi tanlashi lozim.

Laboratoriya ishini amalga oshirishning birinchi varianti ijodiy tafakkurning boshlang'ich bosqichlariga: taklif qilingan eksperimental metod, asbob qurilmasi va o'lchash asboblari bilan tanishish hamda taklif qilingan tartibda ular bilan muomala qilish, o'lchash natijalarini ishlab chiqish, xatoliklarni tahlil qilish uquv va malakalarini hosil qilishga mos keladi.

Ikkinchi variant yuqorida erishiladigan intellektual bosqichni yanada yuqoriroq ko'tarish imkonini beradi. Talaba endi tegishli iqtisodiy-texnikaviy, ergonomik, vaqtiy maqbullik hamda tadqiqot natijasiga qo'yiladigan aniqlik talablarini hisobga olgan holda asbob va materiallarga buyurtmalar beradi. Ushbu variant tadqiqotchi eksperimentator oldida yuzaga keladigan bir qator ijodiy elementlarni o'z ichiga oladi.

Eksperimentni amalga oshirishning uchinchi varianti tadqiqotchi eksperimentator oldiga qo'yiladigan eng yuqori darajadagi ijodiy tafakkur vazifasiga mos keladi. Bu holda tadqiqotchini cheklovchi omillar, bu faqat iqtisodiy-texnikaviy va reglamentgina bo'lishi mumkin, chunki real holatlarda tadqiqot, albatta, biror vaqt intervalida amalga oshirilganidagina ilmiy-amaliy qiymatga ega bo'lishi mumkin.

Laboratoriya ishlarini amalga oshirishning qaralgan variantlari universitetlarda fizik-tadqiqotchi va pedagoglar tayyorlash ta'lim standartlari ko'zda tutadigan maksimal rivojlantirish mezonlarini belgilab beradi.

Fizika umumiy praktikumi oliy maktablarning fizika mutaxassisligi bakalavr o'quv rejarlarida odatda dastlabki 1-5 o'quv semestrlariga (fizikaviy mexanika-1 semestr, molekulyar fizika-2 semestr, elektromagnetizm-3 semestr, optika-4 semestr hamda atom va yadro fizikasi-5 semestr) mo'ljallanadi. Bu davr ichida talabalarining fizika ma'ruza kursidan va matematika kurslaridan oladigan bilimlari, ularning o'rta maxsus ta'lim bosqichida egallagan amaliy malaka va uquvlari laboratoriya eksperimentini hali yuqori ijodiy saviyada amalga oshirish imkonini bermaydi. Shularni e'tiborga olib dastlabki paytlarda praktikumda faqat ayrim talabalarining iqtidori imkon bergandagina bunday ijodiy elementlar qismangina kiritilishi mumkin va ularning ko'lamini semestrdan semestrga asta-sekin ortib borishi mumkin. Hozirda yaratilgan zamonaviy o'quv adabiyotlari aynan praktikumni birinchi variantda amalga oshirilishini ko'zda tutadilar. Biroq, laboratoriya ishlarini rejalashtirayotganda guruhdagi iqtidorli talabalar imkoniyatlaridan foydalanish, ularning ushbu qobiliyatlarini rivojlantirishni ko'zda tutish lozimdir. Talabalar kursdan-kursga o'tganlari sari bunday imkoniyatlarga ega bo'lgan talabalar soni ortib borishi mumkin. Demak, bunday imkoniyatlardan maksimal foydalanish lozimdir.

Fizika praktikumi ishlarini va ularning mazmunini rejalashtirayotganda fizika mutaxassisligi bilan fizik bo'lmagan tabiiy-texnika mutaxassisliklarini aniq farq qilish lozimdir. Fiziklar uchun mo'ljallangan praktikum fizikaning barcha bo'limlariga tegishli muhim eksperimental usullarni to'liq qamrab olishi, fizik bo'lmagan mutaxassislar praktikumida esa, fizikaviy eksperiment metodologiyasi xususiyatlarini ochib beruvchi qator fizikaviy metodlar bilan bir qatorda, muayyan sohada (geologiya, biologiya, kimyo, tibbiyot va x.k.) qo'llaniladigan fizikaviy metodlarga ham alohida e'tibor berilishi lozim.

Shuning bilan birga, o'z oldiga qo'yadigan maqsadlari jihatidan fizika mutaxassisligi talabasiga mo'ljallangan praktikum fizik bo'lmagan mutaxassisliklar va muxandislar fizika praktikumidan prinsipial farq qiladi. Bo'lg'usi muxandis uchun ko'pincha eksperimentning oxirgi natijasi ahamiyatli bo'lsa, bo'lg'usi fizik tadqiqotchi va pedagog uchun eksperimentning maksimal ko'rgazmali bo'lishi, eksperiment metodologiyasini chuqur egallash hal qiluvchi ahamiyatga egadir. Lekin shunga qaramay, ba'zi bir o'quv adabiyotlarida va o'quv yurtlarida fizika praktikumining ko'rgazmalilik tamoyilidan chetlashishlar kuzatiladi.

Xulosa va takliflar. Demak, laboratoriya praktikumi eksperimenti natijasining dalillanganligi ilmiy eksperimentniki kabi bo'lishi shart emas. Buning bir sababi o'quv praktikumlarini prezision (yuqori aniqlikni ta'minlaydigan) asboblarda bilan ta'minlash iqtisodiy murakkab masala bo'lsa, ikkinchi tomondan bunday katta aniqlikka

erishishga zaruriyat ham yo'qdir. Masalan, o'quv eksperimentida aniq isbotga erishish uchun ilmiy eksperimentda zarur bo'lganidek, o'lchashlar sonini ko'paytirishga ham hojat yo'qdir. Agarda ilmiy eksperimentda aniq ma'lumotlar olish asosiy maqsad bo'lsa, o'quv eksperimentida eksperiment metodologiyasini egallash eksperimentda topilgan natijaning jadvallarda keltirilgan qiymatdan chetlashish sabablarini tahlil qilish ishning oxirgi natijasi aniqligiga nisbatan ko'proq ahamiyatga egadir.

Shunday bo'lishiga qaramay, oliy maktablarda laboratoriya mashg'ulotlari paytida ba'zi bir o'qituvchilar ko'pincha, talaba yodlab olgan nazariy bilimlarni tekshirish hamda topilgan kattalikni jadval ma'lumotlariga taqqoslash bilan cheklanib fizika praktikumining asosiy maqsadlaridan chetlashadilar. Vaholanki, talabaning eksperimental o'lchash uquvlarini egallashi, o'lchash natijalarini ishlay bilishlari va masalan, Plank doimiyisi h uchun

topilgan qiymatning jadvaldagi qiymatdan chetlashishiga olib kelgan xatoliklar manbalarini tahlil qila bilishi ko'p jihatdan muhimroqdir. Aftidan, o'qitish amaliyotida uchrab turadigan bunday kamchiliklar fizpraktikumga nazariy kursi mustahkamlaydigan yordamchi fan sifatida noto'g'ri yondoshishning oqibatidir.

Bir qator hollarda fizik bo'lmagan mutaxassislik talabalari uchun praktikum ishlarini rejalashtirayotganda shu mutaxassislik sohasida qo'llaniladigan fizik eksperimentlar bilan cheklanishga intilish kuzatiladi. Vaholanki, har qanday mutaxassislik talabasining fizikaning metodologik asoslarini ochib beruvchi fundamental eksperimentlar bilan tanishtirish ham muhimdir. Shu sababli ham har qanday mutaxassislik uchun fizika praktikumi tarkibiga ba'zi bir fundamental fizikaviy eksperimentlarni kiritish fizika fani metodologiyasi bilan tanishtirishda muhimdir, deb hisoblaymiz.

ADABIYOTLAR

1. Fizika o'qitish metodikasi/ D.A.Begmatova, M.Qurbonov, Sh,Sodiqova, N.Q.Abdullayev, O.D.Suyunova/O'quv qo'llanma.-Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo", 2023. 300 b
2. Бегматова Д.А. Физика практикуми ишларини миқдорий баҳолашнинг дидактик асослари. Автореферат. Т.: 2004.-25 б.
3. Жалолова П.М. Олий таълимда "атом физикаси"га оид лаборатория машгулотларини такомиллаштириш воситалари Автореферат. Т.: 2018.-25 б.
4. Novikov, V. D., Vasilenko, A. S. "Fizika laboratoriya ishlari va ularni o'tkazish metodikasi"-2016.-38 б.
5. Guzik, V. A. "Laboratoriya ishlari va amaliy mashg'ulotlar: tashkil etish va baholash metodikasi" -2014.-124 б
6. Shmidt, L. M., Yelagin, I. S. "Psixologiya i pedagogika laboratornykh rabot". -2017.
7. Satterthwaite, F., McNally, B. "Improving Laboratory Instruction in Physics Education". -2019.

UDK:53.35.014.47

Majid BERDIYEV,

Qashqadaryo viloyati ixtisoslashtirilgan maktabi kimyo fani o'qituvchisi
E-mail: sirojiddin@umail.uz

QarMII dotsenti PhD D.Ismoilov taqrizi asosida

METHODOLOGY FOR DEVELOPING STUDENTS' EXPERIMENTAL TRAINING IN CHEMISTRY

Annotation

This article analyzes the theoretical and methodological foundations for developing students' experimental training in chemistry in general secondary schools. The importance of forming practical skills, developing research abilities through experiments, and integrating innovative methods into the teaching process is substantiated. The research results provide practical recommendations to enhance the effectiveness of chemistry teaching.

Key words: Chemistry, experimental training, practical skills, research abilities, teaching effectiveness.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ УЧАЩИХСЯ ПО ХИМИИ

Аннотация

В данной статье анализируются теоретические и методические основы развития экспериментальной подготовки учащихся по химии в общеобразовательных школах. Обоснована значимость формирования практических навыков, развития исследовательских способностей учащихся через эксперименты, а также внедрения инновационных методов в учебный процесс. Результаты исследования позволяют разработать практические рекомендации, способствующие повышению эффективности преподавания химии.

Ключевые слова: Химия, экспериментальная подготовка, практические навыки, исследовательские способности, эффективность обучения.

KIMYO FANIDAN O'QUVCHILARNING EKSPERIMENTAL TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Аннотация

Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida kimyo fanidan o'quvchilarning eksperimental tayyorgarligini rivojlantirishning nazariy va metodik asoslari tahlil qilinadi. Eksperimentlar orqali o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini shakllantirish, ilmiy-tadqiqot qobiliyatlarini rivojlantirish hamda dars jarayonida innovatsion usullarni qo'llashning ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari kimyo fanini o'qitish samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishga imkon beradi.

Kalit so'zlar: Kimyo fani, eksperimental tayyorgarlik, amaliy ko'nikmalar, ilmiy-tadqiqot qobiliyati, ta'lim samaradorligi.

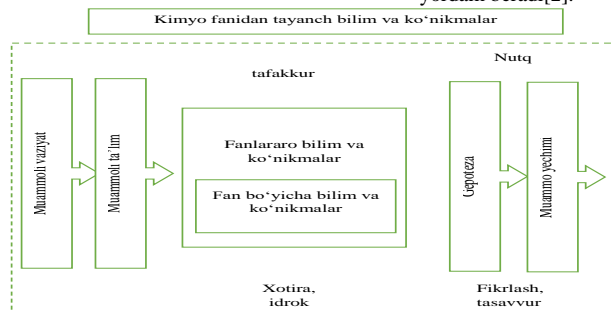
Kirish. Hozirgi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarida kimyo fanini o'qitishda o'quvchilarning eksperimental tayyorgarligini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Kimyo fanining mazmuni o'quvchilarda nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham shakllantirishni talab qiladi. Shu bois, eksperimentlar orqali o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashi, mustaqil fikrlash qobiliyati va tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirish ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanmoqda.

Bugungi ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar va zamonaviy metodlarni qo'llash orqali o'quvchilarning darslarga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularning olgan bilimlarini amaliyotda qo'llash malakasini rivojlantirish zarurati dolzarb masala sifatida qaralmoqda. Ushbu maqolada kimyo fanidan eksperimental tayyorgarlikni rivojlantirishga oid nazariy va metodik yondashuvlar

tahlil qilinadi, shuningdek, dars jarayonini samarali tashkil etish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kimyo bo'yicha eksperimental tayyorgarlikni rivojlantirish jarayonida biz nafaqat predmetga oid bilim va tayyorgarlikni rivojlantirishni, balki o'quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirishni ham hisobga olamiz. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning samarali faoliyatini amalga oshirishi va o'quv muammolarini hal qilishda kompetentli shaxs sifatida shakllanishi uchun zarurdir[1]. Eksperimental tayyorgarlikni rivojlantirish jarayonini to'liq tushunish uchun biz kimyo ta'limida muammoli vaziyatlarni yaratish modeliga murojaat qilamiz, bu model 1-rasmda ko'rsatilgan.

Ushbu model, o'quvchilarning bilim olish jarayonida muammoli vaziyatlarni yaratish va ularni hal qilish orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlash va ilmiy qiziqishini oshirishga yordam beradi[2].

1-rasm. Kimyo ta'limi jarayonida muammoli vaziyatlarni yaratish modeli

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Biz o'quvchilarning eksperimental tayyorgarligini rivojlantirish jarayonini maqsadli tarzda tashkil etilgan kognitiv faoliyat orqali amalga oshiramiz. Kimyo fanidagi bazaviy bilimlar, ko'nikmalar va malakalar, dastlab algoritmik faoliyatda o'quvchilar tomonidan amalda qo'llanilib, keyinchalik ushbu bilim va ko'nikmalarni muammoli ta'lim asosida shakllantiramiz. Keyinchalik ularning integratsiyasi o'quvchilarga o'zaro bog'liq bilimlarni va umumiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi[3].

Ta'lim jarayonida faqat ijtimoiy eksperimentning o'zlashtirilishi emas, balki o'quvchining bilish jarayonlarini rivojlantirish ham markaziy o'rinni egallaydi: his-tuyg'ular, idrok, xotira, tafakkur, tasavvur va nutq. Amaliy faoliyat davomida, shu

jumladan kimyoviy eksperimentlarni bajarish jarayonida, o'quvchining ongining shakllanishi ro'y beradi. Logik tafakkur bu jarayonning markazida bo'lib, hissiy bilish shakllari – hislar, idroklar, tasavvurlar, shuningdek, hissiyotlar va iroda ham ishtirok etadi.

Kimyo fani, o'quvchining psixologik rivojlanish bosqichlarini hisobga olgan holda, o'smirlik va yuqori sinflar davrida o'rganiladi. Shu sababli, o'quvchilarning kimyo bo'yicha o'zlashtirgan bilim va ko'nikmalariga asoslanib, muammoli vaziyatlar yaratish osonlashadi. Muammoli topshiriqlarni hal qilish jarayonida bilish ehtiyojining qondirilishi o'quvchilarda bu fanga bo'lgan qiziqishni kuchaytiradi [4].

Tadqiqot metodologiyasi. "Metodologiya ("metod" va "logiya") - bu metodlar va faoliyat vositalari haqidagi ta'limot [3]. Keng ma'noda metodologiya har qanday faoliyatning zaruriy komponentini tashkil qiladi. Metodologik bilimlar ma'lum faoliyat turlarining mazmuni va ketma-ketligini (normativ metodologiya) va amalda bajarilgan faoliyatning tavsifini (tavsif metodologiyasi) belgilaydigan normaler shaklida namoyon bo'ladi. Ikkala holatda ham bu bilimning asosiy topshiriqi qaysidir obyektini bilish yoki amaliy o'zgartirish jarayonini ichki tashkil etish va tartibga solishdir [5].

Zamonaviy adabiyotda metodologiya, birinchi navbatda, ilmiy bilimlar metodologiyasi, ya'ni ilmiy va kognitiv faoliyatning qurilish tamoyillari, shakllari va usullari haqidagi ta'limot sifatida tushuniladi. Fan metodologiyasi uning obyektini, tahlil predmetini, tadqiqot topshiriqini (yoki muammosini) komponentlarini, ushbu turdagi muammoni hal qilish uchun zarur bo'lgan tadqiqot vositalarining yig'indisini tavsiflaydi, shuningdek, tadqiqotning ketma-ketligi haqida tasavvurni shakllantiradi. Metodologiyani qo'llashning eng muhim nuqtalari - muammoni shakllantirish, o'rganish mavzusini qurish va ilmiy nazariyani qurish, shuningdek, natijaning to'g'riligini tekshirish [6].

Falsafiy ensiklopedik lug'at metodologiyaga ta'rif berishda faoliyat nazariy va amaliy bo'lishi mumkinligini qo'shimcha ravishda ta'kidlaydi: "Metodologiya nazariy va amaliy faoliyatni tashkil etish va qurish tamoyillari va metodlari tizimi, shuningdek, bu tizimning ta'limotidir" [5].

Boshqa ensiklopedik nashrlarda "metodologiya" tushunchasi ta'riflari quyidagicha:

"Metodologiya 1) har qanday fanda qo'llaniladigan tadqiqot metodlari majmui; 2) dunyoni ilmiy bilish va o'zgartirish metodi haqidagi ta'limot" [3]. Fan metodologiyasining predmeti, uning metodologik tahlili ilmiy tadqiqotning xilma-xil metodlari, texnikasi va operatsiyalarini, uning normalari va ideallarini, shuningdek, ilmiy bilimlarni tashkil etish shakllarini qamrab oladi [4].

"Metodologiya-insonning nazariy va amaliy faoliyatini tashkil etish va qurish metodlari haqidagi ta'limot" [7].

"Metodologiya – metod haqidagi ta'limot, inson faoliyatini qurish haqidagi fandır. An'anaga ko'ra, metodologiyaning eng rivojlangan sohasi - bu kognitiv faoliyat metodologiyasi, fan metodologiyasi" [8].

Tahlil va natijalar. Metodologiya tushunchasini aniqlashning eng tipik yondashuvlari I.A.Lipskiy fikricha: "Ba'zi tadqiqotchilar metodologiyani nazariy faoliyatning tuzilishi, mantiqiy

tashkil etilishi, metodlari va vositalari haqidagi ta'limot deb hisoblaydilar; boshqalarni bilish va voqelikni o'zgartirish metodlarini shakllantirish va qo'llash tamoyillari va tartiblari haqida; boshqalar murakkab amaliy muammolarni hal qilishning eng umumiy tamoyillari to'g'risida, tadqiqot metodlari haqida; to'rtinchisi - nazariy va amaliy faoliyatni tashkil etish va qurish tamoyillari va metodlari tizimi, shuningdek, ushbu tizim haqidagi ta'limot haqida; beshinchisi - ilmiy-pedagogik tadqiqotlarning boshlang'ich (asosiy) qoidalari, tuzilishi, funksiyalari va metodlari to'g'risida; oltinchisi, bu nazariy va amaliy faoliyatni tashkil etish va qurish tamoyillari va metodlari tizimi, shuningdek, ushbu tizim haqidagi ta'limot deb hisoblaydilar" [7].

Demak, "metodologiya" tushunchasida uning ikkita asosiy ma'nosi bor: 1) kimyo sohasida qo'llaniladigan muayyan metodlar tizimi; 2) metodning umumiy nazariyasi, harakatdagi nazariya [8].

Fan metodologiyasi mustaqil tadqiqot sohasi sifatida ilmiy metodlarning mazmuni, imkoniyatlari, chegaralari va o'zaro ta'sirini aniqlashtirishga intiladi. YE.V.Ushakov ilmiy bilimlarning shart-sharoitlari, vositalari va tamoyillarini umumiy ma'noda aks ettiruvchi metodologik tushunchalar tizimini ishlab chiqadi. Uning topshiriqi allaqachon mavjud bo'lgan tadqiqot vositalarini aniqlashtirish va o'rganish, ularni takomillashtirish yo'llarini topish, ya'ni ilmiy metodlarni ishlab chiqishda ilmiy bilimga faol, tanqidiy yondashishni o'z ichiga oladi [9].

L.A.Mikeshina ilmiy bilish metodologiyasini ilmiy-bilish faoliyatning tasdiqlangan tamoyillari, meyorlari va metodlari tizimi to'g'risidagi, ilmiy bilimlarning shakllari, tuzilishi va funksiyalari to'g'risidagi falsafiy ta'limot sifatida ta'riflab, zamonaviy bilimlarda metodologiyaning roli ortib borayotgani haqida ta'kidlaydi [10].

Xulosa va takliflar. Kimyo fanidan o'quvchilarning eksperimental tayyorgarligini rivojlantirish zamonaviy ta'lim jarayonining muhim vazifalaridan biridir. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, kimyo darslarida eksperimentlarni samarali qo'llash nafaqat o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantiradi, balki ularning ilmiy-tadqiqot qobiliyatlarini shakllantirishga ham yordam beradi.

Innovatsion yondashuvlar va zamonaviy o'quv texnologiyalarini dars jarayoniga joriy etish o'quvchilarning kimyo faniga bo'lgan qiziqishini oshirish, nazariy bilimlarni chuqurroq o'zlashtirish va ularni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Mazkur tadqiqot natijalari o'qituvchilar uchun kimyo fanini o'qitishda eksperimental metodikalarni qo'llashga oid amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish va dars jarayonini yanada samarali tashkil etishga asos bo'lib xizmat qiladi. Bu yondashuv o'quvchilarning umumiy bilim darajasini oshirish va ularni kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. Abdullaeva, N. Kimyo fanini o'qitishda laboratoriya mashg'ulotlarining ahamiyati. Toshkent: Fan va Texnologiya, 2021.
2. Vygotsky, L. S. Psixologik taraqqiyot va amaliy o'qitish. Moskva: Pedagogika, 1978.
3. Jalolov, X. Umumiy o'rta ta'limda tabiiy fanlarni o'qitish metodikasi. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim Vazirligi, 2019.
4. Zaytsev, I. F. Eksperiment va kimyo ta'limi. Moskva: Prosveshchenie, 1990.
5. UNESCO. STEM-ta'limda eksperimental yondashuvlarning roli. Parij: UNESCO, 2018.
6. Novak, J. D. Learning, Creating, and Using Knowledge: Concept Maps as Facilitative Tools in Schools and Corporations. New York: Routledge, 2010.
7. Rasulova, S. Kimyo darslarida innovatsion texnologiyalarni qo'llash. "O'zbekiston Pedagogik Tadqiqotlari Jurnal", 2020, 5(3), 45-52.
8. Berkel, H. J. Practical Chemistry and Education. Amsterdam: Elsevier, 2005.
9. Anderson, L. W. & Krathwohl, D. R. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. Boston: Pearson, 2001.
10. Nurmatov, A. Kimyo o'qitish metodikasining nazariy asoslari. Toshkent: Universitet Nashriyoti, 2022.

UDK:182.2

Chingiz BERDIKULOV,
Samarqand davlat universiteti tadqiqotchisi
E-mail: chingizberdikulov.uz

SamDCHTI professori, f.f.d O.G‘aybullayev taqrizi asosida

YOSHLARDA SOG‘LOM MA‘NAVYI MUHITNI SHAKLLANTIRISHDA MA‘NAVYI KOLLABORASIYANING O‘RNI

Annotasiya

Maqolada yoshlarda sog‘lom turmush tarzini yuksaltirish asosida ijtimoiy hamkorlikni ta‘minlash va ma‘naviy tarbiya masalasiga e‘tibor qaratilgan. Shu o‘rinda jamiyatda ma‘naviy hamkorlikni erishish uchun yoshlar madaniyati va xulq-atvoriga bog‘liqligi yaxlit tizim sifatida samarali yoritiladi. Ular o‘rtasidagi ijtimoiy-funksional munosabatlar uzviyligi to‘g‘risida qarashlar, fikrlar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Yoshlar, kollaborasiya ma‘naviy-axloqiy tarbiya, qadriyat, integrativ, funktsional, turmush tarzi, xulq, mehnat, odob-axloq, ma‘naviyat.

THE ROLE OF SPIRITUAL COLLABORATION IN FORMING A HEALTHY SPIRITUAL ENVIRONMENT IN YOUTH

Аннотация

В статье основное внимание уделено вопросу обеспечения социального сотрудничества и духовного воспитания молодежи на основе воспитания здорового образа жизни. Здесь эффективно освещается зависимость молодежи от культуры и поведения для достижения духовного сотрудничества в обществе как целостной системы. Излагаются их взгляды, мнения о неразрывности социально-функциональных отношений между ними.

Ключевые слова: молодежь, коллаборация духовно-нравственное воспитание, ценностное, интегративное, функциональное, образ жизни, поведение, труд, нравственность, духовность.

РОЛЬ ДУХОВНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В ФОРМИРОВАНИИ ЗДОРОВОЙ ДУХОВНОЙ СРЕДЫ В МОЛОДЕЖИ

Annotation

The article focuses on the issue of ensuring social cooperation and spiritual education of young people based on the education of a healthy lifestyle. It effectively highlights the dependence of youth on culture and behavior in order to achieve spiritual cooperation in society as an integral system. Their views and opinions on the continuity of socio-functional relations between them are presented.

Keywords: youth, collaboration, spiritual and moral education, value, integrative, functional, lifestyle, behavior, work, morality, spirituality.

Kirish. Jamiyatimizda olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar zahirida yoshlarda kundalik turmushda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish masalasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu o‘rinda dunyoda yoshlar intellektual madaniyatini shakllantirishning ijtimoiy-falsafiy jihatlarini takomillashtirish, ilmiy izlanishli faoliyatga ma‘naviy-aksiologik munosabatni qaror toptirishga doir qator falsafiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu bilan birga, yoshlarning tanqidiy va ijodiy tafakkurini rivojlantirishning nazariy asoslarini chuqurlashtirish, uning ustuvor yo‘nalishlari va g‘oyalari asosida ta‘lim oluvchilarda ilmiy-innovation fikrlashni shakllantirishga e‘tibor qaratilmoqda. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev “...yoshlarimiz mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma‘naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz”[1] – deb alohida ta‘kidlagan. Mazkur zaruratdan kelib chiqib, yoshlarda ma‘naviy hamkorlik (kollaborasiya) jarayoning yanada yuksaltirishda ta‘lim jarayoniga o‘rni va yoshlar intellektual madaniyatini shakllantirishning ijtimoiy-falsafiy xususiyatlarini aniqlashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. Ma‘naviy kollaborasiya ba‘zan rasmiy, ba‘zan esa norasmiy tarzda amalga oshiriladi. Avvalo, shuni ta‘kidlab o‘tmoq kerakki, jamiyatdagi ma‘naviy kollaborasiya samarasi davlatning sa‘y-harakatlariga borib taqaladi. Shu o‘rinda O‘zbekistonda demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etish, jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ma‘naviy hayoti sohalarida islohotlarni chuqurlashtirish va rivojlantirish jarayonida ma‘naviy kollaborasiya vajtlimoiy hayot sohasida sog‘lom turmush tarzini qaror toptirishga katta e‘tibor qaratilayotganligi masalasi dolzarb bo‘lib qolmoqda. Adolatli fuqarolik jamiyatini barpo etishning muhim omillariga, kollaborasiya (ijtimoiy hamkorlik), axloqiy va huquqiy tarbiyaga e‘tiborni kuchaytirish, qonunga so‘zsiz ichki intizom bilan rioya etish, demokratik tamoyillarni, davlatga, fuqarolik burchiga hurmat ko‘nikmasini mustahkamlash aksariyat mahallalarning faoliyat markaziga qo‘yilgan. Shuningdek sog‘lom turmush tarzini tarixiy ildizlari, uni yuksaltirish bo‘yicha dunyo tamadduni tarixida qo‘llanilgan eng samarali mexanizmlar, olimlar

tomonidan turmush tarzisharaitlarini, uning tarixidan boshlab, bugungikunga qadar rivojlanish va faoliyat usullarini, shakllarini, ijtimoiy xususiyatlarini o‘rganishga oid ilmiy xulosalar asosidagi turli yondashuvlar, gepotezalar, paradigmalar ishlab chiqish va uning ilmiy-falsafiy tahlil qilish muxim ahamiyatga ega. “Ma‘naviy olami bo‘lmagan yosh yigit-o‘smir jamiyatda erki va qadr-qimmatini yo‘qotadi, bunday kishi inqirozga, so‘ngra ruhiy emirilish holatiga uchraydi. Bu holat uning mehnat faoliyatiga, ayni paytda, ijtimoiy munosabatlariga ham ko‘chib o‘tadi”[2]. Yoshlarda sog‘lom turmush tarzini ta‘minlash, jismoniy va ma‘naviy jihatdan komil inson qilib tarbiyalash asosida mamlakatimizda keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

Mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar chuqurlashtirish va yoshlarda ma‘naviy kollaborasiya (ijtimoiy hamkorlikni) yuksaltirish shuningdek, korxonalar, tashkilot va turli muassasalarning boshqarish samaradorligini oshirishda zamonaviy bilimlarni egallagan yosh kadrlarning o‘rni dolzarb muammolar qatoriga kiradi. Ushbu masalalarni takomillashtirish yuzasidan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta‘kidlaydiki: “Hammamiz yaxshi tushunamizki, oldimizda turgan keng ko‘lamli vazifalarni bajarish uchun kadrlar bilan ishlashning butun tizimini takomillashtirishga doir bir qator ishlarni albatta amalga oshirishimiz kerak”[3]. Shuningdek, ta‘lim tizimi, xususan oliy ta‘limdagi ta‘lim-tarbiya sifatiga doir mavjud muammolarga ham alohida e‘tibor qaratib kelinmoqda. Yoshlarni turli zararli illatlardan asrab avaylash, ularni turli g‘oyaviy, mafkuraviy tahdidlardan himoya qilish jarayoni sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish negizida amalga oshirilib kelmoqda. Jamiyatdagi sog‘lom turmush tarzi insonning fiziologik va ruhiy kamoloti uchun eng yaxshi sharoitlarni yaratadi, sog‘lom turmush tarzi turli kasalliklarning ehtimolini kamaytiradi hamda insonning uzoq umr ko‘rishini yanada oshiradi deb ta‘kidlaydi. Ijtimoiy kollaborasiya ayricha ahamiyatga ega. Gap shundaki, odam bola-sining qariyb barcha ehtiyojlari o‘zaro yordam va hamkorlik orqali qondiriladi, biror bir ahamiyatga molik maqsadga erishish o‘zaro hamkorlikni, kollabo-rasiyani taqozo qiladi. Qolaversa, jamiyatning barqarorligi va farovonligi, uning a‘zolari o‘rtasidagi jamjihatlik ham ijtimoiy kollaborasiya mahsu-lidir. Xuddi shuning uchun ijtimoiy kollaborasiya qadimgi jamiyatlarda qay darajada qadrlri

bo'lgan bo'lsa, zamonaviy jamiyatda ham shu qadar yuksak qimmatga e

Tariximiz, buyuk ajdodlarimiz qoldirgan ma'naviy meros, ma'rifiy an'analar shundan dalolat beradiki, mamlakatimizda ilmu ma'rifat, ta'lim va tarbiyaga inson etukligi, millat ravnaqi, jamiyat taraqqiyotining muhim sharti va garovi deb qarab, uni doimo takomillashtirish, zamon talablariga mos holda amalga oshirilgan.

Tahlil va natijalar. Jamiyat taraqqiyotini harakatga keltirishda va turmushda ro'y berayotgan jarayonlarga o'z ta'sirini o'tkazishda jamiyat ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy yangilanishining muhim subyekti bo'lgan yoshlar muhim rol o'ynaydi. Chunki, mamlakat kelajagi qanday bo'lishi yoshlarning ma'naviy hamkorligiga va salohiyati va har tomonlama etukligiga bog'liq. Yosh avlod kelajakda madaniyatimiz, taraqqiyotning intellektual qadriyatlarini jamiyat a'zolarining ongiga etkazadilar. "Mamlakatimizda ilmiy va innovasion faoliyatni rivojlantirish uchun avvalo yosh, iqtidorli kadrlar zarur"[4]. Shuning uchun demokratik islohotlar millatimizga faqat o'zligini namoyon etishning tarixiy imkoniyatlarini yaratibgina qolmay, yangicha yashash, fikrlash, ayniqsa, yoshlar oldiga hayotda o'ziga munosib o'rinni egallash, umuminsoniy qadriyatlarga uyg'un milliy mafkuraga asoslangan yangicha ma'naviyatni egallab olish talablarini ham qo'ydi.

Mamlakatimizda sog'lom turmush tarzini rivojlantirishda oila, maktabgacha ta'lim muassasalari, xalq ta'limi, oliy ta'lim tizimi, mehnat jamoalari, birlashmalari, mahallalar, davlat organlari hamda nodavlat-notijorat tashkilotlarida ma'naviy hamkorlikni va sog'lom turmush tarzini rivojlantirish masalalariga imkoniyatlarni birlashtirishga katta e'tibor qaratilib, sog'lom turmush tarzini rivojlantirish vositalari - jismoniy tarbiya hamda ommaviy sportni rivojlantirish, ommaviy axborot vositalari bo'lgan gazeta va jurnallar, radio va televidenie, ijtimoiy tarmoqlar, internet orqali sog'lom turmush tarzini keng tashviqot qilish uchun barchaga foydali bo'lgan kontentlar qilish masalasiga e'tibor kuchaytirilmoqda. Shu boisdan ham "Mustaqil davlatlar Hamdo'stligi Davlat rahbarlari Kengashining Sochida bo'lib o'tgan sammitida ham MDHga a'zo davlatlar rahbarlarining oila instituti va an'anaviy oilaviy qadriyatlarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha bayonoti qabul qilindi." [5]. Shu bilan birgalikda davlat va xususiy sport muassasalari, sport maydonchalari hamda sport inshootlari, turli sport jihozlari, sog'lom ovqatlanish shahobchalari, fitobarlar, fitnes markazlari, sport buyumlari va zallari, milliy sport turlari, xalq o'yinlarini rivojlantirishga ham katta e'tibor qaratilmoqda. Sog'lom turmush tarzi turli reklamlar, buklet va eslatmalar orqali ham targ'ib qilinadi.

O'zbekiston jahon hamjamiyatiga integratsiyalashib borayotgan bir sharoitda turli din vakillari bilan muloqot qilishning yuksak madaniy darajasiga erishish jamiyatda sog'lom ijtimoiy muhitning tashkil topishida muhim ahamiyat talab etmoqda. O'zbekiston xalqining ilg'or madaniy meros, ma'naviy merosini, diniy qadriyatlarini o'rganish esa ularni ma'naviy barkamol qilib tarbiyalashda muhim o'rin tutmoqda. O'zbekistonda dunyoviylik va diniylik uyg'un holatda rivojlantirilib, mamlakatning ijtimoiy madaniy taraqqiyotida diniy qadriyatlar muhim o'rin tutib kelmoqda. Xalqimizning boy ma'naviy merosini tiklash orqali davlatimizning xalqaro nufuzini oshirish, fuqarolarni buyuk kelajak sari ruhlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekistonda demokratik islohotlarni chuqurlashtirishdagi eng muhim jihatlardan biri – jamiyatning barqarorligini asrash va mustahkamlashdan iborat bo'lib, jamiyatdagi ijtimoiy sog'lomlik millatning, har bir yurt fuqarosining salomatligi bilan chambarchas bog'liqdir. Jamiyatni ijtimoiy sog'lomlashtirish tamoyillari asosida olib borilayotgan islohotlar O'zbekistonda ijtimoiy sog'lom muhitni hamda barkamol insonlarni va ularning sog'lom turmush tarzini shakllantirishni taqozo etadi. Bu esa, xalq salomatligini

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргалликда барпо этамиз. Т.: "Ўзбекистон" НМИУ, 2017. – Б.29.
2. Алимардонов Т. Шу вақтга қадар жамиятнинг маънавий жараёнлари муайян яхлит тизимга бўйсундирил-маган эди.// xs.uz, 2021, 20 май.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги нутқи. Тошкент, 2016 йил 14 декабрь.
4. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга қўтарамиз. 1-жилд. - Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – Б.173.
5. MDHning Sochi sammiti //http://uza.uz/oz/politics/md-ning-sochi-sammiti-11-10-2017.
6. 2022 - 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasini "inson qadriini ulug'lash va faol mahalla yili"da amalga oshirishga oid Davlat dasturi <https://lex.uz/docs/5841063>.

mustahkamlash, turmush tarzini yanada yuksaltirish orqaligina amalga oshiriladi. Shu o'rinda "2022-2026 yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"da ko'rsatilgan "oila institutini mustahkamlash borasidagi ishlarni tizimlashtirish va samaradorligini yanada oshirish"[6]kabi muhim vazifalar belgilab qo'yilgan edi.

Ilm-fanning jamiyatda qadriyatga aylanishi uning kishilar xulq-atvori, xatti-harakatlari va o'zaro munosabatlarida insoniy fazilatlarining shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Bu o'rindagi fan yutuqlaridan gumanistik ruhda samarali foydalanish va fan etikasi tamoyillariga mos ilmiy faoliyat ko'rsatish yotadi. Fanning yuksak qadriyat ekanligi uning insonparvarlik, taraqqiyparvarlik, ijtimoiy ideallarga xizmat qilishi, umumbashariy mohiyati bilan uzviy bog'langandir. Shu ma'noda u xalqlarni umummanfaatlar asosida birlashtiruvchi ma'naviy-intellektual boylik hisoblanadi, uning yutuqlaridan oqilona foydalanish esa insoniyatning nafaqat intellektual rivojlanishi, shu bilan birga ma'naviy kamol topishiga ham xizmat qiladi.

Yoshlarda sog'lom turmush tarzi rivojlanishida ma'naviy kollaborasiyaning (hamkorlikni) shakllanishida oiladagi mehr-oqibat, o'zaro totuvlik, g'amxo'rlik, teran tarbiya va yaxshi odatlar, ota-onaning bolalar tarbiyasiga teng jonkuyarligi, o'z insoniy burchiga mas'uliyatni his etishlari, ota-onaning mehnatga, ijtimoiy hayot hodisalariga nisbatan to'g'ri munosabatda bo'lishlik kabilar oilaviy munosabatning va oila madaniyatining o'rni judda muhimdir. Ularning qaysi birida mutanosiblik buzilsa, demak, o'sha oiladagi sog'lom turmush tarziga putur yetadi. Oilada sog'lommunosabat mavjud bo'lsa, millat va jamiyatda sog'lom turmush tarzi qaror topadi.

Jamiyat hayotida sog'lom turmush tarzi ommaviy axborot vositalari orqali keng targ'ib etiladi, shu bilan birgalikda barcha ta'lim-tarbiya tizimi muassasalari, maktab, litsey, oliy ta'lim dargohlarida beriladigan ta'lim-tarbiya jarayonida, kundalik hayotdagi urf-odat, an'ana, udumlar, marosimlarda sog'lom turmush tarzi haqidagi bilimlar yoshlar ongi va qalbiga singdiriladi. Shu o'rinda sog'lom avlodni axloqiy tarbiyalash deganda uning sharqona odob-axloq hamda umuminsoniy g'oyalari ruhida kamolga yetgan insonni tarbiyalash tushuniladi. Iymon-e'tiqod, halollik-poklik, adolat-himmat insonning muhim ma'naviy fazilatlaridir. Bu fazilatlarini yoshlarimizning hayot qoidasiga aylantirish, ularni demokratik jamiyat talablariga mos inson qilib tarbiyalash bugungi kunning muhim vazifasidir. Jamiyat a'zolarining ma'naviy-axloqiy tarbiyasida iymon, yaxshilik, ezgulik, halollik, diyonat, ma'rifat, mehr-muruvvat manbai bo'lgan islom dini va islomiy qadriyatlarning tutgan o'rni va ahamiyati kattadir. Islom madaniyati va axloqiy qarashlarida ilmi kalom, ilmi rivoyat, ilmi aqida, ilmi tavhid kabi islom ilmlari muhim o'rin tutadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, jamiyatdagi hamkorlik aloqalarining o'ziga xos shakli ma'naviy kollaborasiya bilan bog'liq. Ma'naviy kollaborasiya deganda ikki va undan ortiq subyektning tabaqaviy, sinfiy yoxud umumijtimoiy ahamiyatga molik ma'naviy maqsadlarga yo'naltirilgan, turli yo'nalishlarda uzluqli va uzluksiz ravishda, rasmiy va norasmiy tarzda turfa kommunikativ uslublarda amalga oshirilgan hamkorlik faoliyati nazarda tutiladi. Shuningdek, mamlakatimizda insonning salomatligi hamda jismoniy barkamolligi, uning sog'lom turmush tarzi madaniyatiga egaligi muhim ijtimoiy qadriyat bo'lib hisoblanadi. Jamiyatimizdagi barcha ijtimoiy institutlar, oila, mahalla, jamoat tashkilotlari, ommaviy axborot va kommunikatsiya vositalarining ijtimoiy hamkorligida yoshlarda sog'lom turmush tarzi muntazam ravishda targ'ib qilinadi. Shu o'rinda insonning ma'naviy olami, manfaatlari, ehtiyojlari bilan shartlangan intellekti natijasida namoyon bo'ladi.

UDK.159.9.072

Baxtigul NURULLAYEVA,
Ma'mun universiteti psixologiya kafedrasida mudiri, PhD, dotsent
E-mail: lady.baxtigul@mail.ru

UrDU psix.f.d Q.Qabulov taqrizi asosida

PSYCHODIAGNOSTICS OF PARENTS' VALUE-BASED ATTITUDE TOWARDS A CHILD

Annotation

This article focuses on analyzing the attitudes of young and mature individuals towards the issues of childbearing and upbringing. The article provides a detailed analysis of the results of a pilot study on the problem under investigation. Factors influencing the value-based attitude towards a child are considered. Based on the obtained results, conclusions are presented on the issues of psychodiagnostics of parental attitude towards a child.

Key words: child, family, intensive parenting, valuing the child, conditions of birth and upbringing of a child, reproductive behavior, parenting behavior, parental relationship

ПСИХОДИАГНОСТИКА ЦЕННОСТНОГО ОТНОШЕНИЯ РОДИТЕЛЕЙ К РЕБЕНКУ

Аннотация

Данная статья посвящена анализу отношения людей молодого и зрелого возраста к вопросам рождения и воспитания детей. В статье подробно анализируются результаты пилотажного исследования по изучаемой проблеме. Рассмотрены факторы, влияющие на ценностное отношение к ребенку. На основе полученных результатов представлены выводы по вопросам психодиагностики родительского отношения к ребёнку.

Ключевые слова: ребенок, семья, интенсивное родительство, ценностное отношение к ребенку, условия рождения и воспитания ребенка, репродуктивное поведение, родительское поведение, родительское отношение.

OTA-ONANING BOLAGA QADRIYATLI MUNOSABATINIG PSIXODIAGNOSTIKASI

Аннотация

Mazkur maqola yoshlik va yetuklik yoshdagi insonlarning farzand ko'rish va tarbiyalashga munosabatini tashxislashga bag'ishlangan. O'rganilayotgan muammo yuzasidan o'tkazilgan pilotaj tadqiqotining natijalari batafsil tahlil qilingan. Farzandga qadriyatli munosabatga ta'sir qiluvchi omillar yoritilgan. Tadqiqot natijalariga asoslanib, farzand ko'rish masalalarini psixodiagnostikasi bo'yicha fikr-mulohazalar va xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: bola, farzand, oila, farzand, ota-onalik, farzandga qadriyatli munosabat, farzand ko'rish va tarbiyalash sharoiti, reproduktiv xulq, ota-onalik xulqi, ota onalik munosabati.

Kirish. Butun dunyo hamjamiyatida so'ngi yillarda aholini reproduktiv va ota-onalik xulq atvorida o'ziga hos negatv o'zgarishlar kuzatilmoqda. Reprodukativ xulqda oilalarda farzandlar sonini kamayishi, birinchi tug'ruqni kechikishi, abortlar, ongli ravishda farzand ko'rmaslik va boshqa holatlarni e'tirof etish mumkin. Mazkur holatlar turli mamlakatlarda o'ziga xos tarzda namoyon bo'lsada, globallashuvning ta'sirida umumiy salbiy yo'nalishlari mavjud. Bunday jamiyat uchun xavfli bo'lgan xulq-atvor shakllarini psixologik sababi sifatida fertil yoshdagi insonlarda farzandga nisbatan qadriyatli munosabatni shakllanmaganligi yoki uni deformatsiyasi hisoblanadi. Mavjud muammo echimi uchun zamonaviy ilmiy psixologiyada qo'llanilayotgan diagnostik vositalarga murojaat qilindi. Bolaga qadriyat sifatida munosabat ilmiy asoslangan psixodiagnostik so'rovnomma, anketa va testlar batareyasining yordamida organildi va tahlil qilindi. O'zbekistonda bolaga qadriyat sifatida munosabatni tashxislovchi psixometrik tekshiruvdan o'tgan validlik va ishonchlilik talablariga javob beradigan metodika qo'llaniladi.

Asosiy qism. Olalarga qadriyatli munosabat muammosini nazariy tahlili asosida quyidagi ta'rifni keltirishimiz mumkin:

Bolaga qadriyatli munosabat - bu fertil yoshdagi insonning shaxsiy maqsad va ma'no-mazmuni bilan bog'liq individual-psixologik xususiyatidir. Ushbu xususiyat bolalarga bo'lgan munosabat, shaxsiy qadriyatlarini amalga oshirish, reproduktiv hamda ota-onalik xulq-atvorini boshqarish va tartibga solish funksiyalarini bajaradi.

Psixologiya fanida bolaga ota-onalik munosabati muammosini taxliliga qaratilgan quyidagi tadqiqot uo'nalishlarini keltirishimiz mumkin:

Amerikalik psixolog A. Rebinning nomi bilan bog'liq tadqiqotlar, bularda quyidagi yo'nalishlar ajratib ko'rsatiladi: ota-onalik motivatsiyasi konsepsiyasi, ota-ona g'amxo'rliqi motivatsiyasi konsepsiyasi va ota-onalik mazmun-ma'nosi konsepsiyasi. Ushbu tadqiqot yo'nalishi doirasida ota-onalikning mazmunli motivatsiyalari

va ma'nolari ajratib ko'rsatilgan bo'lib, ular bolaga nisbatan pozitiv-ijobiy munosabatni ifodalaydi va ota-onalik maqomidan bilvosita, ikkilamchi foyda olishga intilish bilan bog'liq emas[1,2,3].

2) "Intensiv ota-onalik" (intensive parenting) -deb nomlangan o'ziga xos ota-onalik hulqini modeli tavsiflangan tadqiqotlar. Bu modelga muvofiq, ota-ona bolaning tug'ilishi va tarbiyasiga asosiy hayotiy resurslarini (vaqti, kuchi, mablag'ini va hokazo) sarflaydi, boshqa faoliyat turlari esa ikkinchi darajada qoladi. Intensiv ota-onalikning psixologik asosi "detosentrizm", ya'ni bolani tarbiyasini markaziy hayotiy vazifa deb hisoblash[4,5].

3) Yana bir tadqiqotlar yo'nalishi ota-onaning munosabatlari va ichki pozitsiyasi, ota-onalik ustanovkalarini (parental attitudes) o'rganish. Bu ota-onaning bolaga bo'lgan emosional va baholovchi munosabatlari tizimi. Bu tadqiqotlarda ota-onalik ijtimoiy roli bilan bog'liq bo'lgan huquq va majburiyatlar, imkoniyatlar va cheklolarga bo'lgan negatv va pozitiv munosabatlar tadqiq qilinadi[6,7].

4) Ushbu muammoni o'rganishda demografik konsepsiya va bolalarga bo'lgan ehtiyojni o'rganishga bag'ishlangan sosiologik tadqiqotlar alohida yo'nalish hisoblanadi. Bolani dunyoga keltirishga bo'lgan obyektiv ehtiyoj, inson va jamiyatning biologik va ijtimoiy zaruriyat bilan belgilanadi. Bu ehtiyoj shaxsning reproduktiv xatti-harakatlarini va jamiyatdagi aholini ko'payish jarayonini boshqaradigan muhim omil hisoblanadi[8,9].

Bolaga qadriyatli munosabat fenomenini o'rganishda biz K.V.Karpinskiyning Bolaning shaxslilik mazmuni konsepsiyasiga tayanamiz. Bu konsepsiya madaniy-tarixiy, tarixiy-evolyusion, faoliyat-mazmuni va subyekt yondashuvlari metodologiyasi doirasida shakllangan. Ushbu nazariyaga ko'ra, bolaga bo'lgan qadriyatli munosabat barqaror individual-psixologik xususiyat bo'lib, u qadriyatli-yo'naltiruvchi tabiatga ega. Bolalar kattalar uchun yuksak motivatsiya va hayot maqsadi, hayot ma'nosi manbai va hayot istiqboli poydevori, hayotda muvaffaqiyat mezonini va shaxsiy o'zini anglash, ijtimoiy va shaxsiy yetuklikka erishishdagi asosiy vazifa

bo'lib, fertil yoshdagi insonning reproductiv va ota-onalik xatti-harakatlarini tartibga soluvchi omil hisoblanadi[10,11,12].

Natijalar muhokamasi. Yuqorida tavsiflangan nazariy ma'lumotlar asosida biz K.V. Karpinskiy tomonidan taklif qilingan metodlar yordamida empirik ma'lumotlarni to'pladik. Tadqiqotning pilotaj bosqichida ota-onalik masalasiga munosabatni o'rganishga oid anketaga, bolaga qadriyatli munosabatni tashxislovchi savolnoma qo'llanildi va fokus guruh to'planilib davra suxbati o'tkazildi. Pilotaj tadqiqotda jami oltmishta (60) respondent ishtirok etdi. Yuqorida keltirilgan ta'rifga asosan bolaga qadriyatli munosabat madaniy tarixiy omil ta'sirida shakllanganligi sababli respondentlarni ikki guruhga bo'ldik yosh ko'rsatkichi bo'yicha yoshlik davri 18-25 yoshdagi respondentlar, va yetuklik davri 25-41 yoshdagi respondentlarni qarashlarini o'rgandik va oila qurgan va qurmagan respondentlarni xam 2 guruxga bo'lib o'rgandik. Pilotaj bosqichida

Yoshlik va yetuklik davridagi respondentlarni farzand ko'rish va tarbiyalashda tashqi sharoitlarni baholashdagi tafovutlar

	Yoshlik va yetuklik	O'rtacha qiymat	Standart og'ish	T	p
Ekologik sharoitlar	Yoshlik	6,3571	2,92488	-2,493	,019*
	Yetuklik	8,6875	2,18232		
Ota-onalar va bolalar uchun tibbiy yordam sifati	Yoshlik	7,6429	2,34052	-3,017	,005**
	Yetuklik	9,5000	1,73030		
Yashash sharoitlari	Yoshlik	7,9286	2,52569	-2,521	,018*
	Yetuklik	9,6250	1,88506		
Moliyaviy sharoitlar	Yoshlik	7,5000	2,02864	-2,346	,026*
	Yetuklik	9,0000	1,46059		
Ta'lim olish, kasb va karyera	Yoshlik	7,7857	2,00686	-3,959	,000***
	Yetuklik	9,8125	1,40311		

Natijalar tahliliga ko'ra ekologik sharoitlar shkalasi bo'yicha yoshlik va yetuklik davridagi insonlarda ishonch darajasidagi tafovut mavjud ($t = -2,493$; $p > 0,05$). Yoshlik bosqichidagi respondentlarning fikricha farzand ko'rish uchun muayyan darajadagi ekologik sharoit bo'lishi lozim, ayniksa xuduimizdagi suv va yo'd tanqisligi, xavoda chang mavjudligi kabi omillarga e'tiborni qaratib farzand ko'rishga salbiy ta'siri bo'lishi mumkinligini aytdilar. Yetuklik yoshidagi respondentlar ekologik sharoitni nisbatan ijobiy baholab, xududimizni kuyoshli ekanligi mevalar yaxshi yetilib pishishi va ular vitaminlarga boy ekanligini e'tirof etdilar.

Ota-onalar va bolalar uchun tibbiy yordam sifati shkalasi bo'yicha ham yoshlik va yetuklik davrlari o'rtasidagi ishonch darajasidagi tafovut kuzatildi ($t = -3,017$; $p > 0,01$). Yoshlik bosqichidagi respondentlarning fikricha farzand ko'rish uchun Ota-onalar va bolalar uchun tibbiy yordam sifati qoniqarli ekanligini aytdilar. Yetuklik yoshidagi respondentlar Ota-onalar va bolalar uchun tibbiy yordam sifati ijobiy baholab, xududimiz ko'plab xususiy klinikalar faoliyat yurita boshlagani va davlat tasarrufidagi poliklinikalar xam faoliyati ijobiy tarafga o'zgarayotganiga urg'u berdilar. Ikki yosh bosqichidagi fikrlar

Oila qurgan va qurmagan respondentlarni farzand ko'rish va tarbiyalashda tashqi sharoitlarni baholashdagi tafovutlar

	Oilaviy_holat	O'rtacha qiymat	Standart og'ish	T	p
Ota-onalar va bolalar uchun tibbiy yordam sifati	Oila qurgan	9,1818	1,22032	2,528	,017*
	Oila qurmagan	7,4444	2,65100		
Yashash sharoitlari	Oila qurgan	9,3182	1,12911	2,072	,047*
	Oila qurmagan	7,7778	3,07318		
Moliyaviy sharoitlar	Oila qurgan	9,0000	1,30931	3,526	,001**
	Oila qurmagan	6,7778	2,16667		
Ta'lim olish, kasb va karyera	Oila qurgan	9,4545	96250	3,239	,003**
	Oila qurmagan	7,5556	2,35112		

Olingan natijalarga ko'ra ko'plab shkalalar bo'yicha oila qurgan va oila qurmagan insonlar orasida ishonch darajasidagi tafovut kuzatildi. Ota-onalar va bolalar uchun tibbiy yordam sifati shkalasi bo'yicha ishonch darajasidagi tafovut ($t = 2,528$; $p > 0,05$); Yashash sharoitlari shkalasida ishonch darajasidagi tafovut ($t = 2,072$; $p > 0,05$); Moliyaviy sharoitlar shkalasida ishonch darajasidagi tafovut ($t = 3,526$; $p > 0,01$); Ta'lim olish, kasb va karera shkalasida ishonch darajasidagi tafovutlar kuzatildi ($t = 3,239$; $p > 0,01$). Mazkur natijalar asosida shuni xulosa

Oila qurgan va qurmagan pespondentlarning bolani qadriyat sifatida baholashidagi tafovutlar

	Oilaviy_holat	O'rtacha qiymat	Standart og'ish	T	p
Bola qadriyat sifatida	Oila qurgan	56,0	9,85127	3,020	,005**
	Oila qurmagan	43,6	30,40541		

Farzandga bo'lgan qadriyatli munosabat turli yoshdagi insonlarni reproductiv va otaonalik xulqini boshqaradigan muxim omil sifatida ko'rsatilishi mumkin. Albatta oilali va farzandli insonlar shaxsiy tajribasi asosida farzandni qadr qimmatini va xayotdagi rolini bevosita anglash imkoniyatiga ega bo'ladi, shu jumladan farzand tarbiyasi bilan bog'liq mas'uliyat va mashaqqatlar xaqida ham o'z tajribasi orqali tasavvurga ega bo'ladi. Oila qurmaganlarni bola qadr qimmatini xaqidagi fikrlari biroz farqlanib kamroq ko'rsatgichga ega. Bola qadriyat sifatida shkalasida ishonch darajasidagi tafovut kuzatildi ($t = 3,020$; $p > 0,01$). Ammo bu ko'rsatgich oila qurmaganlar

asosan ayollar ishtirok etgan. Taxminimizcha ota onalik va farzandga qadriyatli munosabat fenomenlari yoshga bog'liq shu sababdan mana shu guruxlarni ajratganmiz. Anketamizni dastlabki savolari yashash sharoitini baholashga qaratilgan edi. Farzand tug'ilishini rejalashtirayotganlar odatda yashash sharoitlari qanchalik qulay va mos ekanini o'ylaydilar. Va bu sharoitni quyidagi omillarini baholash uchun taklif qildik: Yashash geografik joyi, Ekologik sharoitlar, Davlatning iqtisodiy va ijtimoiy siyosati, Ota-onalar va bolalar uchun tibbiy yordam sifati, Yashash sharoitlari, Moliyaviy sharoitlar, Oila sharoitlari, Ta'lim olish, kasb va karera Xobbi, dam olish va bo'sh vaqt, O'zingiz va turmush o'rtog'ingizning sog'lig'i. Yuqorida sanab o'tilgan omillarni aksariyatini har ikkala guruhdagilar qoniqarli sifatida baholadilar, ammo ayrimlarida statistik jixatdan ahamiyatli farqlar kuzatildi, shularni sharhlarini keltirdik. Olingan natijalarni quyidagi jadvalda umumlashtirdik.

Yoshlik va yetuklik davridagi respondentlarni farzand ko'rish va tarbiyalashda tashqi sharoitlarni baholashdagi tafovutlar

	Yoshlik va yetuklik	O'rtacha qiymat	Standart og'ish	T	p
Ekologik sharoitlar	Yoshlik	6,3571	2,92488	-2,493	,019*
	Yetuklik	8,6875	2,18232		
Ota-onalar va bolalar uchun tibbiy yordam sifati	Yoshlik	7,6429	2,34052	-3,017	,005**
	Yetuklik	9,5000	1,73030		
Yashash sharoitlari	Yoshlik	7,9286	2,52569	-2,521	,018*
	Yetuklik	9,6250	1,88506		
Moliyaviy sharoitlar	Yoshlik	7,5000	2,02864	-2,346	,026*
	Yetuklik	9,0000	1,46059		
Ta'lim olish, kasb va karyera	Yoshlik	7,7857	2,00686	-3,959	,000***
	Yetuklik	9,8125	1,40311		

o'rtasidagi tafovut yoshlik davridagi respondentlar tibbiy xizmatlarga kamroq murojaat qilishlari bilan izoxlanishi taxmin qilindi.

Yashash sharoitlari shkalasida yoshlik va yetuklik davrlari orasida ichonch darajasidagi tafovut kuzatildi ($t = -2,521$; $p > 0,05$). Farzand ko'rish jiddiy xayotiy qaror bo'lgani bois albatta yashash sharoiti masalalari xam axamiyatli bulib yoshlar guruxi axamiyatlilik darajasini o'n ballik tizimda 7.9 deb baholalar, yetuk yoshdagilar 9.6 deb kursatganlar shundan kurinib turibdiki yetuklik davridagi insonlar yashash sharoiti masalalariga e'tibori katta ekanligi, ballardagi tafovut ham xayotiy tajribaning ta'siri ekanligini kurish mumkin.

Moliyaviy sharoitlar shkalasida ham ($t = -2,346$; $p > 0,05$); ta'lim olish, kasb va karera shkalasida ham ($t = -3,959$; $p > 0,001$). Yoshlik va yetuklik davrlari orasida ishonch darajasidagi tafovut kuzatildi. Mazkur parametrlar bo'yicha xam yetuklik bosqichidagi sinaluvchilar moliyaviy xolatni, ta'lim olish, kasb va karera axamiyatini yuqori darajada baholaganlar, bular ijtimoiy jarayonlarni kuzatishlari, atrofidagi turli oilalar va insonlarni sharoitlarini va yuzaga kelgan holatlarni taxli qilib shu fikrga kelganlar.

Oila qurgan va qurmagan respondentlarni farzand ko'rish va tarbiyalashda tashqi sharoitlarni baholashdagi tafovutlar

	Oilaviy_holat	O'rtacha qiymat	Standart og'ish	T	p
Ota-onalar va bolalar uchun tibbiy yordam sifati	Oila qurgan	9,1818	1,22032	2,528	,017*
	Oila qurmagan	7,4444	2,65100		
Yashash sharoitlari	Oila qurgan	9,3182	1,12911	2,072	,047*
	Oila qurmagan	7,7778	3,07318		
Moliyaviy sharoitlar	Oila qurgan	9,0000	1,30931	3,526	,001**
	Oila qurmagan	6,7778	2,16667		
Ta'lim olish, kasb va karyera	Oila qurgan	9,4545	96250	3,239	,003**
	Oila qurmagan	7,5556	2,35112		

qilish mumkinki mamlakatimizdagi sharoit va imkoniyatlarni yaxshiligini ko'rsatganlar ya'ni o'n ballik tizimda 9 va undan yuqori ball belgilangan, oila qurmaganlar o'z moliyaviy xolatini 6,7 ball bilan qolganlarni 7 ball bilan baholaganlar. Oila qurgan respondentlar tibbiy yordam sifati, moliyaviy sharoitlarni, kasb o'rganish imkoniyatlarini ham oila qurmaganlarga qaraganda axamiyatini ham yuqori baholaganliklarini e'tirof etish mumkin.

Oila qurgan va qurmagan pespondentlarning bolani qadriyat sifatida baholashidagi tafovutlar

	Oilaviy_holat	O'rtacha qiymat	Standart og'ish	T	p
Bola qadriyat sifatida	Oila qurgan	56,0	9,85127	3,020	,005**
	Oila qurmagan	43,6	30,40541		

farzadni qadrlamasligini emas fakat oilali insonlarga qaraganda kamroq darajada qadrlashlari va ular o'rtasidagi tafovut statistik jixatdan axamiyatli ekanligini ko'rsatdi. Taqdim qilingan so'rovnomada bolalar — kattalar hayotidagi asosiy qadriyat ekanligi, haqiqiy yetuklikka erishish uchun inson farzand tarbiyalashi lozimligi, farzandlarsiz hayot ma'nosizligi, farzandli bo'lish — kattalar hayotidagi muvaffaqiyatning zaruriy sharti ekanligi, hech narsa onalik yoki otalik kabi ko'p zavq va baxt bera olmasligi va shu mazmundagi savollarga keltirilgan javoblar oqali respondentlarni fikrlari o'rganildi. Bolani qadriyat sifatida baholash masalasi xususidagi fikrlarni

o'rganish jarayonida yuqorida tavsiflangan test va anketadan foydalanish maqsadga muvofiq.

Mazkur metodika ilmiy-psixologik tadqiqotlarda va psixodiagnostik tekshiruvlarda vosita sifatida ishlatilishi mumkin. O'tkazilgan tadqiqot natijasida mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan ijtimoiy xodimlar, amaliyotchi psixologlar faoliyatida qo'llashlari uchun tavsiyalar shakllantirildi. Mamlakatimizning turli jabhalarda faoliyat yuritayotgan ijtimoiy xodimlar, amaliyotchi psixologlar, mahalla tizimi xodimlari, inspektor psixologlar tadqiqot natijasida shakllantirilgan amaliy tavsiyalarga tayangan holda faoliyat yuritishlari mumkin bo'ladi.

Xulosa va takliflar:

Olib borilgan nazariy taxlil va empirik tadqiqotlar natijasida quyidagi xulosalarni keltiramiz

1. Farzandga munosabat xususan qadriyat sifatida munosabat ko'p omilli polideterminatlashgan jarayon bo'lib psixologiya, demografiya pedagogika va sosiologiya kabi fanlarda o'rganilib, mazkur muammo bir qancha nazariy yondashuvlar doirasida taxlil qilingan. Psixologiyada farzadga munosabatni tadqiq qilish uchun tegishli psixodiagnostik metodikalar tuplamini adaptatsiya qilish va yarvish lozim.

2. Tadqiqotlarni olib borishda asosiy g'oya sifatida farzandni ota ona uchun yuksak qadriyat, hayot ma'nosi manbai, hayotda

muvaffaqiyat mezonini va shaxsiy o'zini anglash, farzandni tarbiyalash ijtimoiy va shaxsiy yetuklikka erishishdagi asosiy omil sifatida baholash maqsadga muvofiq.

3. Bola ko'rish va tarbiyalash masalalarida ijtimoiy omillarni axamiyati katta bo'lib, respondentlarni yoshlik yoki yetuklik davrida ekanligi, ularni oila qurgani yoki qurmaganligi tashqi muxit sharoitlarini baholashda axamiyatli omillar ekanligini ta'kidlash mumkin.

4. Respondentlarni barchasi bolani katta qadriyat sifatida baholaganliklarini e'tirof etib, mazkur sifatlarni namoyon bo'lishida oilaviy xolatni axamiyatli omil ekanligini ko'rsatish mumkin.

Tadqiqorimiz asosida quyidagi takliflarni keltirish mumkin

* Farzand tarbiyasidagi asosiy maqsadlarni aniqlashtirish va farzandni yuksak qadriyat sifatida baholashga qaratilgan dasturlarni yaratish, maxsus treninglar va seminarlar tashkil etish

* Maxallalarda, barcha ta'lim muassasalarida farzandga bo'lgan munosabat va uning ahamiyati to'g'risida ma'ruzalar va muhokamalar o'tkazish.

* Jamoatchilikni fikriga ta'sir qilish maqsadida farzand tarbiyasining muhimligi va farzandni yuksak qadriyat sifatida baholashga qaratilgan targ'ibot ishlarini olib borish.

* Ommaviy axborot vositalarida farzand tarbiyasiga bag'ishlangan maqolalar, filmlar va teleprogrammalarni ko'paytirish.

ADABIYOTLAR

1. Brenning, K. What's your motivation to be pregnant? Relations between motives for parenthood and women's prenatal functioning // *Journal of Family Psychology*. – 2015. – Vol. 29(5). – P. 755 – 765;
2. Morse, J. Giving Birth to Meaning: Understanding Parenthood Through Psychology of the Meaning of Life // *Pathways and Barriers to Parenthood: Existential Concerns Regarding Fertility, Pregnancy, and Early Parenthood* / O. Taubman Ben-Ari (Ed.). – Springer, 2019. – P. 1-18;
3. Бурменская, Г.В. Эмоционально-смысловое отношение девушек к материнству // *Консультативная психология и психотерапия*. – 2018. – Т. 26. – № 4. – С. 46-64.
4. Одинцова, О.С. Трансформации современного родительства: психологические аспекты / О.С. Одинцова, Ю.В. Миснюк. – Кострома: Изд-во КГУ, 2022. – 240 с.;
5. Liss, M. Development and Validation of a Quantitative Measure of Intensive Parenting Attitudes // *Journal of Child and Family Studies*. – 2012. – Vol. 22(5). – P. 621-636.
6. Головей, Л.А. К проблеме дифференциации основных понятий в системе отношений «родитель-ребенок»: теоретический и эмпирический аспекты // *Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 12. – Вып. 2. – С. 84 – 95;*
7. Захарова, Е.И. Родительство как возрастно-психологический феномен / Е.И. Захарова: дис... докт. психол. наук: МГУ, 2017. – 376 с.;
8. Костина, С.Н. Дети как ценность: современные подходы в фамилистике // *Вестник экономики, права и социологии*. – 2019. – № 3. – С. 117-122;
9. Mayer, B. Adolescents' Value of Children and Their Intentions to Have Children: A Cross-Cultural and Multilevel Analysis // *Journal of Cross-Cultural Psychology*. – 2010. – Vol. 41(5-6). – P. 671-689.
10. Карпинский, К.В. Личностный смысл ребенка в регуляции детско-родительских отношений // *Общение в эпоху конвергенции технологий: сб. науч. тр. / – М.: ФГБНУ «ПИ РАО», 2022. – С. 203 – 207;*
11. Карпинский, К.В., Социальные установки в отношении многодетности // *Материалы XV Международной научно-практической конференции – Москва, РУДН, 25 июня 2022 г. – Москва: РУДН, 2022. – С. 40 – 46;*
12. Карпинский, К.В. Преградный смысл ребенка: половозрастная и социально-демографическая изменчивость в белорусской популяционной мультिवыборке // *Вестник ГрДУ імя Янкі Купалы*. – 2022. – Т. 12. – No 3. – С. 115 – 129.

UDK:372.8

Mohichexra BOLTAYEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali dotsenti, PhD
E-mail: bmoichexra@bk.ru

DSc, professor T. Ismoilov taqrizi asosida

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF USING MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES IN ORGANIZING HISTORY EDUCATION IN HIGHER EDUCATION WITHIN A DIGITAL LEARNING ENVIRONMENT

Annotation

This article discusses the methodological foundations for enhancing the effectiveness of history education in a digital learning environment. Digital technologies, including multimedia materials, interactive presentations, virtual simulations, and online resources, help to organize the study of history in an effective and interactive way. The article also highlights the importance of developing independent learning, improving critical thinking, and continuously updating the pedagogical competencies of educators. History education in a digital learning environment provides new opportunities for students and improves the overall quality of the educational process.

Keywords: digital learning, history education, effectiveness, multimedia materials, interactive learning, virtual simulations, independent learning, critical thinking, teacher competencies.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОРГАНИЗАЦИИ ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ

Аннотация

В данной статье рассматриваются методические основы повышения эффективности преподавания истории в цифровой образовательной среде. Современные информационные технологии, включая мультимедийные материалы, интерактивные презентации, виртуальные симуляции и онлайн-ресурсы, помогают организовать процесс изучения истории эффективно и интерактивно. В статье также подчеркивается важность развития самостоятельного обучения, улучшения критического мышления и постоянного обновления педагогических компетенций преподавателей. Историческое образование в цифровой среде создает новые возможности для студентов и повышает качество образовательного процесса.

Ключевые слова: цифровое образование, преподавание истории, эффективность, мультимедийные материалы, интерактивное обучение, виртуальные симуляции, самостоятельное обучение, критическое мышление, педагогические компетенции.

OLIY TA'LIMDA TARIX TA'LIMINI RAQAMLI TA'LIM MUHITIDA TASHKIL ETISHDA ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING METODIK ASOSLARI

Аннотация

Ushbu maqolada raqamli ta'lim muhitida tarix ta'limining samaradorligini oshirishning metodik asoslari ko'rib chiqiladi. Raqamli texnologiyalar, jumladan, multimedia materiallari, interaktiv taqdimotlar, virtual simulyatsiyalar va onlayn resurslar tarixni o'rganish jarayonini samarali va interaktiv shakllarda tashkil etishga yordam beradi. Maqolada, shuningdek, talabalar uchun mustaqil o'qishni rivojlantirish, tanqidiy fikrlashni oshirish va o'qituvchilarning pedagogik kompetentsiyalarini doimiy ravishda yangilashning ahamiyati ta'kidlangan. Raqamli ta'lim muhitida tarix ta'limi talabalarga yangi imkoniyatlar yaratadi va ta'lim jarayonining sifatini oshiradi.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, tarix ta'limi, samaradorlik, multimedia materiallari, interaktiv ta'lim, virtual simulyatsiyalar, mustaqil o'qish, tanqidiy fikrlash, o'qituvchi kompetentsiyalari.

Kirish. Oliy ta'limda tarix ta'limini raqamli ta'lim muhitida tashkil etish bugungi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ta'limning raqamli muhitga o'tishi bilan o'quv jarayonining samaradorligini oshirish va o'qitish metodlarini takomillashtirish imkoniyatlari paydo bo'ldi. Zamonaviy axborot texnologiyalari tarix ta'limining sifatini yaxshilashga, o'quvchilarga yangi bilim va ko'nikmalarni tez va samarali shakllantirishga yordam beradi. Internet resurslari, multimedia materiallari, virtual va interaktiv texnologiyalar yordamida tarix fanini o'rganish, nafaqat an'anaviy dars shakllarini, balki o'quvchilarni yangi, innovatsion usullar bilan tanishtiradi.

Zamonaviy axborot texnologiyalarining qo'llanilishi tarixiy voqealarni o'rganishda yangi imkoniyatlar yaratadi, talabalar uchun murakkab mavzularni yanada tushunarli va qiziqarli qilishga yordam beradi. Raqamli ta'lim muhitida ta'lim jarayonini tashkil etishning metodik asoslari, o'z navbatida, o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi interaktiv aloqani kuchaytiradi va o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, o'z bilimlarini to'liq tushunishga undaydi. Shu bilan birga, bu jarayonlar o'quvchilarga tarixiy manbalarni chuqur o'rganish, tahlil qilish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Shu sababli, raqamli ta'lim muhitida tarix ta'limini tashkil etishning metodik asoslari muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu mavzu oliy ta'lim tizimida ilgari surilayotgan yangi pedagogik yondashuvlar va innovatsiyalarni o'rganishni taqozo etadi.

Raqamli ta'lim muhitining mohiyati va uning tarix ta'limidagi o'rni

Raqamli ta'lim muhitining mohiyati — bu ta'lim jarayonini Zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida tashkil etish va boshqarish tizimidir. Bu muhitda ta'lim mazmuni va metodlari internet, multimedia materiallari, virtual simulyatsiyalar, onlayn platformalar va boshqa zamonaviy texnologik vositalar orqali talabalar va o'qituvchilar o'rtasida interaktiv aloqaning amalga oshirilishidir. Raqamli ta'lim muhitida ta'lim jarayoni sinfda yoki darslikda taqdim etiladigan an'anaviy materiallardan tashqari, o'quvchilarga keng imkoniyatlar yaratadi. Ular o'z vaqtida va joyida darslarni o'rganishi, mustaqil ishlashi, ilmiy manbalarni izlash va tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Raqamli texnologiyalar ta'limning individualizatsiyasini, personalizatsiyasini ta'minlashga xizmat qiladi, ya'ni har bir talaba o'z ehtiyojlari, qobiliyatlari va qiziqishlariga mos ravishda ta'lim olishi mumkin. Bu, o'z navbatida, talabalar o'rtasidagi farqlarni hisobga olish va har birining o'quv jarayonida faol ishtirok etishiga imkon yaratadi.

Raqamli ta'lim muhitining tarix ta'limidagi o'rni

Tarix ta'limida raqamli texnologiyalarning qo'llanilishi tarixiy bilimlarni o'rganishning yangi shakllarini yaratadi. Raqamli texnologiyalar yordamida tarixni o'rganish talabalar uchun yanada qiziqarli va samarali bo'ladi. Tarixiy manbalar, hujjatlar, video materiallar va onlayn arxivlar orqali talabalarga o'qishning boy va interaktiv shakllari taqdim etiladi. Shu tarzda, tarix fani nafaqat memoriza-tsiya jarayonini, balki talabalarining tarixiy materiallarga nisbatan tanqidiy fikrlashini va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Raqamli ta'lim muhitida tarix ta'limi zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirilgan holda o'tkazilsa, o'quvchilar tarixiy voqealarni o'z vaqtida va zamon bilan bog'lab, o'rgangan mavzularini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Masalan, interaktiv xaritalar va virtual muzeylar yordamida talabalar tarixiy voqealarni ko'zdan kechirishlari va ular bilan bog'liq jarayonlarni tasavvur qilishlari mumkin.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar tarix fanini o'rganishda vaqt va makon cheklovlarini bartaraf etishga yordam beradi. Internet va raqamli manbalardan foydalanish orqali talabalar bir nechta turli tarixiy manbalardan ma'lumot olishlari, turli mamlakatlarning tarixini o'rganishlari va global tarixiy jarayonlarga yagona nuqtai nazar bilan qarashlari mumkin. Shu tarzda, raqamli texnologiyalar tarix ta'limining mazmunini boyitadi va o'quvchilarni chuqurroq bilim olishga undaydi.

Raqamli ta'lim muhitining tarix ta'limidagi o'rni nafaqat tarixiy ma'lumotlarni taqdim etish bilan cheklanmaydi, balki o'quvchilarning mustaqil ishlash, izlanish, va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga ham katta hissa qo'shadi. Shuningdek, bu muhit tarixni o'rgatishda interaktiv metodlarni qo'llash imkonini yaratadi, bu esa o'quvchilarning darslarga bo'lgan qiziqishini oshiradi va o'qish samaradorligini yuqori darajaga olib chiqadi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari ta'lim tizimida o'quv jarayonini samarali va interaktiv tarzda tashkil etishda asosiy vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida ta'lim jarayonini yangilash, talabalarning o'rganish jarayonini individualizatsiya qilish va o'qituvchilarga o'quvchilarning o'rganish jarayonini nazorat qilishda yangi imkoniyatlar yaratish mumkin. Zamonaviy axborot texnologiyalarining metodik asoslari, asosan, ta'lim jarayonining sifatini oshirish, talabalar bilan interaktiv aloqani kuchaytirish va ilmiy-tadqiqot faoliyatini samarali tashkil etish kabi maqsadlarga xizmat qiladi.

1. Interaktiv ta'lim metodlari

Zamonaviy axborot texnologiyalarining asosiy metodik asoslaridan biri interaktiv ta'lim metodlaridir. Bu metodlar o'quvchilarning darslarda faol ishtirok etishini, o'quv materiallarini o'rganishda nafaqat eshitish, balki ko'rish, ishlash va izlanish orqali tushunishni ta'minlaydi. Interaktiv metodlar quyidagicha qo'llanilishi mumkin:

Interaktiv taqdimotlar: O'qituvchilar PowerPoint, Prezi kabi dasturlar yordamida talabalar uchun qiziqarli va vizual jihatdan boy taqdimotlarni yaratishlari mumkin. Bunday taqdimotlar talabalarni darsga jalb qilishga yordam beradi va ma'lumotlarni aniq, tushunarli tarzda etkazish imkonini yaratadi.

Multimedia materiallari: Tarix fanini o'rgatishda video, audio va boshqa multimedia materiallari yordamida talabalar tarixiy voqealarni o'rganishning yangi shakllariga ega bo'ladi. Bunday materiallar o'quvchilarga o'rganilgan mavzuni kengroq tasavvur qilish, tarixiy voqealarni jonli tasvirlarda ko'rish imkoniyatini beradi.

Virtual va augmented reality (VR/AR): Tarix fanida virtual realistik muhitlar yoki kengaytirilgan haqiqat (AR) texnologiyalari yordamida talabalar tarixiy joylarni ko'rishlari, muzeylarda sayohat qilishlari, tarixiy voqealarni real va interaktiv shaklda o'rganishlari mumkin.

2. Mustaqil o'qishni qo'llab-quvvatlash metodlari

Zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida talabalar o'z bilimlarini mustaqil ravishda rivojlantirishlari mumkin. ZATo'quvchilarga internet, elektron kutubxonalar va onlayn resurslar orqali mustaqil izlanishlar olib borish imkoniyatlarini yaratadi. Mustaqil o'qish uchun qo'llaniladigan metodlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Onlayn kutubxonalar va ilmiy bazalar: Talabalar raqamli manbalar orqali kerakli tarixiy ma'lumotlarni tezda topishlari, ilmiy maqolalar va kitoblarni onlayn o'qishlari mumkin. Bu metod ularning mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

O'quv portal va platformalar: Oliy ta'lim muassasalarida onlayn o'quv platformalari va portal orqali talabalar o'quv materiallarini o'rganishlari, video darslarga kirishlari va testlardan o'tishlari mumkin. Bu metod talabalar o'qishni o'z vaqtida va o'z tempida olib borishlariga imkon yaratadi.

3. Sinxron va asinxron ta'lim usullari

Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish bilan birga, sinxron va asinxron ta'lim metodlarining qo'llanilishi ham o'quv jarayonini yangi shakllarga olib keladi:

Sinxron ta'lim: Talabalar va o'qituvchilar bir vaqtning o'zida interaktiv darslarda ishtirok etadilar. Bunga onlayn video darslar, vebinarlar va video konferensiyalar misol bo'la oladi. Sinxron ta'lim o'quvchilarni jismoniy va ruhiy jihatdan darsga jalb qiladi,

shuningdek, ular o'zaro fikr almashish va muhokama qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Asinxron ta'lim: Talabalar o'z vaqtida dars materiallarini mustaqil ravishda o'rganishadi. Asinxron ta'lim metodlari orqali talabalar vaqt va makon jihatidan cheklovsiz o'quv materiallarini ko'rib chiqadilar, mustaqil ishlashga ko'proq vaqt ajratadilar.

4. Baholash va tahlil metodlari

Zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida baholash va tahlil jarayonlari yanada samarali va obyektiv bo'ladi. O'quvchilarning o'qish jarayonini baholashda raqamli vositalar va dasturlarni qo'llash imkoniyatlari mavjud:

Onlayn testlar va viktorinalar: Onlayn baholash vositalari yordamida talabalar o'z bilimlarini baholashlari mumkin. Testlar va viktorinalar nafaqat o'quvchilarni baholash, balki ular bilan interaktiv ishlashga, bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish: Zamonaviy texnologiyalar yordamida o'quvchilarning o'qish faoliyatini, o'rganilgan mavzularni va ularga bo'lgan qiziqishni tahlil qilish mumkin. Bu metod o'qituvchilarga talabalar uchun individual darslar yaratishda yordam beradi.

5. Gibril ta'lim va masofaviy o'qitish metodlari

Gibril ta'lim va masofaviy o'qitish metodlari, ayniqsa pandemiya sharoitida o'quv jarayonini tashkil etishda o'z o'rini topdi. Ushbu metodlar o'quvchilarga onlayn va an'anaviy darslarni kombinatsiya qilish imkoniyatini beradi.

Gibril ta'lim: O'quvchilarga klassik darslar va onlayn darslarni birlashtirish orqali o'quv jarayonining samaradorligini oshirish imkonini beradi. Talabalar o'z vaqtida mustaqil o'rganish uchun onlayn resurslardan foydalanadilar, lekin ba'zi darslarda an'anaviy usullarni qo'llash imkoniga ega bo'ladi.

Masofaviy o'qitish: Masofaviy ta'lim talabalar uchun dunyoning istalgan burchagidan ta'lim olish imkoniyatini yaratadi. O'qituvchi va talabalar o'rtasidagi aloqalar, video darslar va forumlar orqali amalga oshiriladi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga, talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi interaktiv aloqani kuchaytirishga, hamda mustaqil o'qishni rivojlantirishga xizmat qiladi. Axborot texnologiyalarining metodik asoslari orqali ta'limda yangi yondashuvlar va imkoniyatlar paydo bo'ladi, bu esa tarix fanini o'rganish va o'qitish jarayonini yanada takomillashtirishga yordam beradi.

Raqamli ta'lim muhitida tarix ta'limining samaradorligini oshirish talabalarga yangi imkoniyatlar yaratadi. Interaktiv o'quv materiallari, mustaqil o'qish imkoniyatlari, sinxron va asinxron ta'lim metodlarini qo'llash, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va o'qituvchilarning pedagogik kompetensiyalarini oshirish orqali tarix ta'limi samaradorligini yuqori darajaga olib chiqish mumkin. Raqamli texnologiyalar tarix o'qitishda yangi yondashuvlarni amalga oshirishga imkon beradi va talabalar uchun yanada samarali, qiziqarli va interaktiv o'rganish jarayonini yaratadi.

Xulosa. Raqamli ta'lim muhitining jadal rivojlanishi tarix ta'limini yangi, samarali va interaktiv shakllarda o'rganishga imkon yaratadi. Zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida talabalar tarixiy voqealarni nafaqat eshitish, balki ko'rish, his qilish va tahlil qilish orqali o'rganishlari mumkin. Interaktiv taqdimotlar, virtual simulyatsiyalar, onlayn resurslar, multimedia materiallari va boshqa innovatsion texnologiyalar tarix ta'limining samaradorligini oshiradi, talabalar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi va o'quv jarayonini qiziqarli va samarali qiladi.

Raqamli texnologiyalar yordamida tarixni o'rganishning yanada interaktiv va ko'p shaklli metodlari talabalar uchun darslarga bo'lgan qiziqishni oshiradi va o'rganilgan mavzuni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Mustaqil o'qish imkoniyatlari, sinxron va asinxron ta'lim metodlarining qo'llanilishi o'quvchilarga o'z bilimlarini rivojlantirishga va o'z vaqtida o'qishni tashkil etishga imkon beradi.

Shuningdek, talabalar o'rtasida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va o'quvchilarning o'rganish jarayonida faol ishtirokini ta'minlash tarix ta'limining sifatini yuqori darajaga olib chiqadi. Raqamli ta'lim muhitida tarix ta'limining samaradorligini oshirish nafaqat talabalarning ilmiy bilimlarini kengaytirishga, balki ularning mustaqil fikrlash va izlanish ko'nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Shu bilan birga, o'qituvchilarning pedagogik kompetensiyalarini doimiy ravishda oshirish, zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishni o'rgatish talabalar bilan o'qituvchi o'rtasidagi aloqani kuchaytiradi va o'qitishning samaradorligini yanada oshiradi. Demak, raqamli ta'lim muhitida tarix

ta'limining samaradorligini oshirish, ta'lim jarayonini yangilash va sifatli ta'limni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR

1. Bates, Anthony W. Teaching in a digital age: Guidelines for designing teaching and learning. BCcampus, 2015.
2. Collis, Betty, and Jef Moonen. Flexible learning in a digital world: Experiences and expectations. Routledge, 2012.
3. Garrison, D. R., & Kanuka, H. (2004). Blended learning: Uncovering its transformative potential in higher education. *The internet and higher education*, 7(2), 95-105.
4. Srivastava, Kiran, and Soumen Dey. "Role of digital technology in teaching-learning process." *IOSR Journal of Humanities and Social Science (IOSR-JHSS)* 23.1 (2018): 74-79.
5. Kozma, Robert B. "Learning with media." *Review of educational research* 61.2 (1991): 179-211.

Bobur DAVIDOV,
Oriental universiteti katta o'qituvchi
E-mail: mistrbab92@gmail.com

O'zMU dotsenti, t.f.n S.Shukurova taqrizi asosida

SELF-MANAGEMENT DURING THE STUDENT PERIOD PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS

Annotation

Development of pedagogical-psychological features of self-management during the student period, self-activation, self-awareness, self-development, self-disclosure. scientific research is being carried out.

Key words: Pedagogy, psychology, management, development, characteristics.

САМОУПРАВЛЕНИЕ В ПЕРИОД СТУДЕНЧЕСТВА ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

Аннотация

Осуществляется развитие педагогико-психологических особенностей самоуправления в студенческий период, изучение самоактивации, самосознания, саморазвития, самораскрытия.

Ключевые слова: Педагогика, психология, менеджмент, развитие, характеристика.

TALABALIK DAVRIDA O'ZINI O'ZI BOSHQARISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotsatsiya

Talabalik davrida o'zini o'zi boshqarishning pedagogik-psixologik xususiyatlarini rivojlantirish o'zini o'zi faollashtirish, o'zini o'zi anglash, o'zini o'zi rivojlantirish, o'zini o'zi oshkor qilish xususiyatlarini o'rganish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Kalit sozlar: Pedagogika, psixologiya, boshqarish, rivojlantirish, xususiyatlar.

Kirish. Jahon ta'lim va ilmiy-tadqiqot muassasalarida talabalarning o'zini o'zi boshqarish, insonning hayotdagi asosiy maqsadni anglash, agressiv ehtiyojlar, psixologik maydon, shaxs imkoniyatlari, o'zini o'zi faollashtirish, o'zini o'zi anglash, o'zini o'zi rivojlantirish, o'zini o'zi oshkor qilish xususiyatlarini o'rganish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Bu borada talabaning fikr va xulq strategiyasini inobatga olgan holda uning shaxsi, o'ziga xos xususiyatlari, qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilishi, pedagogik-psixologik shart-sharoitlarni hisobga olgan holda talabaning individual imkoniyatlarini to'raligicha ro'yobga chiqarish, qobiliyatini rivojlantirish, uning shaxs sifatida kamolotga yetishini ta'minlovchi, tafakkur va dunyoqarashini boyitish masalalari bo'yicha tizimli ishlarni amalga oshirish zarurati ahamiyatli bo'lib qolmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jahon ta'limida shaxsni har tomonlama voyaga yetkazish, unda komillikni va malakali mutaxassisga xos sifatlarini shakllantirish muammosi bugungi globallashuv sharoitida muhim o'rin tutadi. YUNESKO qoshidagi Global Edusation Monitoring Rerort (GEMR) va Xalqaro ta'limni rejalashtirish instituti (IIER) mutaxassislari tomonidan tayyorlangan yangi dasturiy hujjatga binoan [10], dunyo miqyosida 2015-yildan 2020-yilgacha universitet talabalari soni ikki yarim baravar ko'payib, 259 million kishini tashkil etdi. Bu borada talabalik davrida o'zini o'zi boshqarishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlariga ko'ra shaxsni rivojlantirish, ijtimoiylashtirish va uni mustaqil, tanqidiy, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga yo'naltirish masalasi dolzarb axamiyat kasb etadi.

Respublikamizda so'nggi yillarda ta'lim sifatini oshirish va talaba yoshlarda yuksak bilim va iste'dodni rivojlantirish hamda faol fuqarolik jamiyatini shakllantirishga qaratilgan islohotlarning ustuvor yo'nalishlari belgilanib, zarur huquqiy-meyoriy asoslari yaratildi: «Yoshlar uchun ochiq va sifatli o'qitish tizimini qaror toptirish, ta'limning barcha bosqichlarida yoshlarning mukammal bilim olishini ta'minlash, iqtidorli va iste'dodli o'quvchilarni qo'llab-quvvatlash hamda rag'batlantirish» [11] vazifalariga asoslanib, shaxsda o'quv faoliyatida o'zini o'zi faollashtirish xususiyatini rivojlantirish va takomillashtirish yuzasidan ilmiy tadqiqotlarni olib boirish uchun asos yaratildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son «2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida», 2021-yil 13-iyuldagi PF-6260-son «Yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va ularning ijtimoiy faolligini yanada oshirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» farmonlari, 2018-yil 19-apreldagi PQ-3674-son «O'zbekiston Respublikasi innovatsion rivojlanish vazirligi

huzurida ilg'or texnologiyalar markazini tashkil qilish to'g'risida» Qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 7-iyundagi 472-son «Psixologiya sohasidagi kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va jamiyatda huquqbuzarliklarning oldini olish chora-tadbirlari to'g'risida» Qarori hamda ushbu faoliyat tizimiga tegishli boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlar doirasida belgilangan keng ko'lamli strategik chora-tadbirlarni amalga oshirishda mazkur dissertatsiya ishi muayyan darajada xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi. Talabalik davrida o'zini o'zi boshqarishning tizimli namoyon bo'lishini belgilab beruvchi pedagogik-psixologik omillarni o'rganish asosida bu jarayonga ta'sir ko'rsatishning amaliy usullarini takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari. Talabalik davrida o'zini o'zi boshqarishning rivojlanishiga xizmat qiluvchi ijtimoiy-psixologik omillarni aniqlash;

turli oliy ta'lim muassasalari talabalarida o'zini o'zi boshqarish xususiyatini shakllanish, xulq-atvorda o'zini o'zi boshqarish, irodaviy o'zini o'zi boshqarish darajasi bilan bog'liqlik jihatlarni asoslash;

talabalik davrida o'zini o'zi boshqarishning shaxs tiplaridan ekstroverziya, introverziya, refleksivlik xususiyatlari bilan bog'liqligini aniqlash hamda shaxsda o'zini o'zi boshqarishning namoyon bo'lishi va tanlashini tarkibiy komponentlarini tahlil qilish; talabalik davrida o'zini o'zi boshqarishning yetakchi komponentlariga asoslanib, shaxs sohasiga korreksion-rivojlantiruvchi ta'sir ko'rsatishning amaliy imkoniyatlarini ko'rsatib berish.

Tadqiqotning predmetini talabalik davrida o'zini o'zi boshqarishning namoyon bo'lishi va rivojlanishining pedagogik-psixologik xususiyatlari tashkil qiladi.

Oliy ta'lim talabalarida o'z-o'zini boshqarishni shakllantirish xususiyatlarini hisobga olgan holda, bir necha jihatlarga to'xtalib o'tish kerak, ularning asosiy yosh xususiyatlari va kasbiy ta'limni ushbu darajada tashkil etishdir. O'rta kasb-hunar ta'limi uzluksiz ta'lim bosqichlaridan biri bo'lib, u o'ziga xos bo'lgan qator xususiyatlarga ega. O'rta kasb-hunar ta'limining asosiy xususiyatlaridan biri uning majburiy emasligi va aksariyat mutaxassisliklarga kirishda boshlang'ich ta'lim darajasiga qat'iy talablarning yo'qligidir. Shunday qilib, o'rta kasb-hunar ta'limi sharoitida o'quvchilar asosiy umumiy va o'rta umumiy ma'lumotga ega bo'lib, bu yuqori sinflar va oliy kasbiy ta'lim tashkilotlari o'quvchilariga xos bo'lgan shaxsiy xususiyatlarini shakllantirish uchun sharoit yaratadi. Shundan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, mazkur ta'lim tashkilotlari o'quvchilarining yoshi yoshlik davri chegaralariga

to'g'ri keladi. Ushbu davrning yosh xususiyatlarini ko'rib chiqishdan oldin, unga xos bo'lgan vaqt chegaralarini aniqlash kerak, chunki bu borada bir nechta nuqta nazarlar mavjud. Yoshlikni alohida yosh davri sifatida ajratishning asosiy mezon bolalikdan kattalikka o'tish bo'lib, u majburiyatlarni yakuniy assimilyatsiya qilish va mustahkamlash, shuningdek, o'z taqdirini o'zi belgilashni nazarda tutadi. Bu mezon munozarali, shuning uchun ba'zi tadqiqotchilar yoshlarni alohida yosh davri deb hisoblamaydilar. Shunday qilib, E.Verikson o'smirlik bosqichini (12-18 yosh) va yoshlarni (18-25 yosh) ajratib turadi. Shunday qilib, o'smirlik davrida shaxsiyatning shakllanishi, yoshlikning 26-davrida esa shaxsiy munosabatlarning rivojlanishi sodir bo'ladi.

Mualliflarning bu pozitsiyasi kamroq darajada taqdim etiladi. Qoida tariqasida, yoshlarni ko'rib chiqish muammosi uni alohida yosh davri sifatida ajratish haqiqatini emas, balki vaqtinchalik chegaralarni va tegishli xususiyatlarini belgilashni nazarda tutadi. J. Birren 12 yoshdan 17 yoshgacha bo'lgan yoshlarning yosh chegaralarini belgilaydi, bu o'smirlik haqidagi maishiy g'oyalarga mos keladi. 17 yoshdan keyin va 25 yilgacha, muallifning pozitsiyasiga ko'ra, erta etuklik davom etadi [3]. B. G. Ananiyev, J. Birrenning tasnifini ko'rib chiqib, lekin uni to'ldirib, jinsni hisobga olgan holda yoshlarning turli yosh chegaralarini ko'rsatadi. Shunday qilib, qizlar uchun o'smirlik 16 yoshdan 20 yoshgacha, o'g'il bolalar uchun 17 yoshdan 21 yoshgacha davom etadi [3]. D. V. Elkonin yoshlarni boshqacha ko'rib, uni katta maktab yoshi (15-17 yosh) deb belgilaydi. Bu vaqtda asosiy faoliyat o'quv va kasbiy faoliyat bo'lib, u o'z qobiliyatlarini aniqlash, qiziqishlarni tushunish va kasbiy rivojlanish yo'lini topishdan iborat. Zamonaviy tasniflarda, shuningdek, yosh chegaralari haqida aniq tushuncha yo'q. Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining yangi tasnifi ko'ra, o'smirlik 16 yoshdan 25 yoshgacha davom etadi. Shunday qilib, davr chegaralari ijtimoiy mezonlarga asoslanadi, ya'ni tanlangan faoliyatda kasbiy o'zini o'zi belgilash va shakllantirish. E. Spranger yoshlikning ikki fazali tabiati haqida gapiradi. Birinchi bosqich 14 yoshdan 17 yoshgacha davom etadi, bu yosh chegaralari va mustaqillik inqirozining mavjudligi nuqta nazaridan o'smirlikning umumiy tavsifiga o'xshaydi. Ikkinchi bosqich 17 yoshdan 21 yoshgacha davom etadi. N. N. Obozov, shuningdek, yoshlikning yosh chegaralarini aniqlashning heterojenligi haqida gapiradi. E. Sprangerdan farqli o'laroq, N. N. Obozov chegaralarni jins bo'yicha guruhlarga ajratadi. Shunday qilib, muallifning so'zlariga ko'ra, qizlarda yoshlik 13 yoshdan 19 yoshgacha, o'g'il bolalarda esa 14 yoshdan 22 yoshgacha davom etadi. Kulagina va V. N. Kolutskiy kasbiy yo'nalishni asos qilib olgan holda 16 yoshdan 20 yoshgacha bo'lgan yosh chegaralarini belgilaydilar. Taqdim etilgan tasniflarni tahlil qilish shuni aytishga imkon beradiki, yoshlarning chegaralari o'rtacha 16-21 yoshga to'g'ri keladi. Shulardan kelib chiqib, o'rta kasb-hunar ta'limi o'quvchilarining xususiyatlarini tahlil qilib, ularning barchasi o'smirlik davri doirasida bo'lib, shu yoshga to'g'ri keladigan xususiyatlarga ega degan xulosaga keldik. O'smirlik davrining xususiyatlarini tavsiflab, ko'plab mualliflar hayotda o'z o'rnini izlash va kasb tanlash fonida yuzaga keladigan identifikatsiyalash va yaqin munosabatlarni qurish jarayoniga ishora qiladilar.

O'smirlikdan farqli o'laroq, o'smirlik hissiy va intellektual barqarorlik, o'zini o'zi boshqarish va o'zini o'zi boshqarishning kuchayishi bilan tavsiflanadi. N.N.Obozovning ta'kidlashicha, yigitlar hissiy reaksiyalarning nomutanosibliigi, tashqi ta'sirga moyilligi, o'ziga xosligini izlash (yoki yo'qotish) bilan ajralib turadi

Qisman bu xususiyatlar oldingi o'smirlik davriga xos bo'lsa, hozir ular kamroq darajada namoyon bo'ladi. E.Sprangerning ta'kidlashicha, davom etayotgan identifikatsiyalash, shuningdek, yaqin munosabatlarni o'rnatishga urinishlar fonida, yigitlar yolg'izlik tuyg'usida namoyon bo'ladigan izolyatsiya inqirozini boshdan kechiradilar.

T.Z.Kozlova hayotning har bir davri uchun asosiy yo'nalishlarni aniqlash imkonini beruvchi turli yosh bosqichlarida identifikatsiyalash xususiyatlarini o'rganadi. Muallifning ta'kidlashicha, 20 yoshgacha bo'lgan odamlar asosan o'zlarini oilasi va yaqin atrofi bilan tanishtirishadi. 20 yoshdan 24 yoshgacha bo'lgan yosh, rivojlanishning ijtimoiy sharoitlari bilan bog'liq bo'lgan kasbiy o'ziga xoslikning ustunligini ko'rsatadi [4].

Shunga asoslanib, aytishimiz mumkinki, o'smirlik davrida shaxsiyatni shakllantirish va qo'llab-quvvatlashni oila tizimidan professional tizimga o'tish sodir bo'ladi. I.Y.Kulagina va V.N.Kolyutskiy o'smirlik davridagi rivojlanish xususiyatlarini tavsiflab, rivojlanish trayektoriyasi va tanlangan kasbiy yo'l o'rtasidagi bog'liqlikka ham e'tiborni qaratadi. Tadqiqotchilarning qayd etishicha, asosiy maktabni tugatgandan so'ng o'rta maxsus kasb-

hunar ta'limi muassasalarida o'qishni davom ettirganlar va o'rta ta'lim olganlar o'rtasida hayotni baholashda farq bor. Ularning tadqiqotlari natijalari shuni ko'rsatadiki, 11-sinf o'quvchilarining o'z-o'zini hurmat qilish darajasi yuqori, ijtimoiy mavqechini idrok etish darajasi yuqori, kasbiy rivojlanish istiqbollari aniq va barqaror. 9-sinfni tugatgan va boshqa ta'lim tashkilotlarida o'qishni davom ettirgan o'quvchilar, umuman olganda, o'zlarini va kasbiy o'zini o'zi anglash imkoniyatlarini past baholaydilar, shuningdek, oliy ma'lumotni ijtimoiy yuksalish elementi deb hisoblamaydilar.

Bu natijalar shuni aytishga imkon beradiki, kasbiy o'zini o'zi belgilash ushbu yosh davrida asosiy rol o'ynaydi, o'z-o'zini baholash va boshqalar bilan o'zaro munosabatlarga ta'sir qiladi. I.Y.Kulagina va V.N.Kolyutskiy ham o'zlariga umumiy munosabat va kasbiy rivojlanish bosqichlariga qaramasdan, bu ikki guruh talabalari o'zlarining kasb tanlash xususiyatlariga ko'ra o'xshash tendentsiyalarga ega ekanligini ta'kidlaydilar. Bunga asoslanib, mualliflar ontogenezing uchta yo'nalishini ajratib ko'rsatadilar: • gedonistik yo'nalish chizig'i. Bu umuman kasbiy va hayotning o'zini o'zi belgilashni anglatmaydi. Ushbu yo'nalish doirasida odam oson va qiziqarli vaqt o'tkazish imkoniyatlarini topishga qaratilgan. Ko'pincha, bu o'zini kasbiy mahoratning yo'qligi yoki kasbiy mansublikning shakllanishi, faoliyat sohaslarining doimiy o'zgarishi va ijtimoiy qaramlik bilan namoyon qiladi. • Xudbinlik yo'nalishi. Imtiyozlar izlash asosida professional talvonni o'z zimmasiga oladi. U nofuzli kasbni izlashda, unga bo'lgan munosabatlardan qat'i nazar, va katta kuch sarflashni o'z ichiga olgan kasbiy faoliyatni tashkil etishda o'zini namoyon qilishi mumkin. Ma'naviy, axloqiy va muhim yo'nalish chizig'i. Mualliflar uni kasbiy va shaxsiy rivojlanishning kombinatsiyasini o'z ichiga olgan yagona kasb sifatida belgilaydilar, chunki kasb tanlash shaxsning haqiqiy qobiliyatlari va manfaatlariga asoslanadi [4]. S. V. Chernobrovina talabalarda aniq yoshlik inqirozi mavjudligini ta'kidlaydi, bu o'rta maktab o'quvchilarida ham o'zini namoyon qilishi mumkin. Ushbu inqirozning o'ziga xosligi ham yosh, ham ijtimoiy jihatlarida (ta'limning boshqa darajasiga o'tish) yotadi. Muallif ushbu inqirozning quyidagi ko'rinishlarini qayd etadi: ta'lim va kasbiy faoliyatdagi muammolar, boshqalar bilan munosabatlardagi qiyinchiliklar, shaxsiy muammolar. O'quv va kognitiv faoliyatdagi qiyinchiliklar tashqi motivlarning ustunligi (bitiruv fakti, diplom va boshqalar) va kognitiv motivatsiyaning pasayishi tufayli yuzaga keladi. O'zaro munosabatlardagi qiyinchiliklar yuqori talablar (o'ziga va boshqalarga) va ambitsiyalarning mavjudligi bilan bog'liq. Shu bilan birga, o'quvchilar tashvish, ta'sirchanlik, stressga past qarshilik kabi fazilatlar bilan ajralib turadi. Kollej va universitet talabalaridagi stressning namoyon bo'lishini taqqoslab, muallif barcha talabalar o'qish paytida o'smirlik inqirozini boshdan kechirishlarini ta'kidlaydi, ammo ularning uchdan birida inqirozning eng yuqori cho'qqisi birinchi yillarda, 2/3 qismida esa - bitiruv paytida sodir bo'ladi. * Shunday qilib, barcha talabalar o'sib borayotgan inqirozning asosiy namoyonlarini boshdan kechirmoqdalar, ammo bitiruvchilarda bu yanada sezilarli darajada namoyon bo'ladi, bu esa ijtimoiy sharoitlarning o'zgarishi holati bilan belgilanadi: ta'lim muassasasini tugatish, ish joyini qidirish, ta'limning keyingi bosqichiga kirish. Inqiroz o'z qobiliyatlarini subyektiv baholash va ta'limning hozirgi darajasida amalga oshirish darajasi tufayli kuchayadi. T. S. Speshilova o'quvchining iqtidorlik darajasiga (obyektiv va subyektiv) qarab qadriyatlarining ustunligini tavsiflaydi. Tadqiqotchi talabalarning uchta toifasini aniqlaydi: yashirin iste'dodlarga ega bo'lganlar, oddiy talabalar va aniq iste'dodli talabalar. Yashirin iqtidorli talabalar uchun asosiy qadriyatlar tarbiyaviy faoliyat emas, balki axloqiy fazilatlar tarbiyalashdir. Oddiy talabalar qulaylikka intilishadi, bu ham ustun qadriyatlarda namoyon bo'ladi: moddiy farovonlik, sodiq va sadoqatli do'stlik, o'yin-kulgi va boshqalar. Iqtidorli talabalar ustun qadriyatlarining ikkiligi bilan ajralib turadi. Potensialni anglanganlar o'zlariga va o'zini takomillashtirishga qaratilgan, ustun qadriyatlarini anglamaganlar oddiy talabalarga o'xshaydi. Ushbu tadqiqot natijalarini kollej o'quvchilarining tegishli toifalari tavsifiga o'tkazish mumkin deb hisoblaymiz. Shunday qilib, yashirin iste'dodlarga ega bo'lgan talabalar ijtimoiy faoliyatga ko'proq jalb qilinadi, ba'zi hollarda ular o'qishlarida o'zlarini amalga oshirishga intiladilar. O'rtacha iqtidorli talabalar ikki toifaga bo'linadi: ba'zilar yaxshi o'qishga intiladi, boshqalari o'yin-kulgi va bo'sh vaqtda e'tibor qaratadi. Agar talaba o'zining yaqqol iqtidorini anglab etsa, u o'zini o'zi yo'naltirish, eng yaxshi bo'lish va e'tiborni jalb qilish istagiga xosdir. Agar talaba o'zining yaqqol iqtidorini anglamasa, ko'p hollarda u gedonistik qadriyatlariga yo'naltirilgan bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, taqdim etilgan natijalarga asoslanib aytishimiz mumkinki, o'smirlik - bu bolalik va kattalik o'rtasidagi o'tish davri. Ushbu o'tishning asosi identifikatsiya

jarayonlarining tugashi, yaqin munosabatlarni o'rnatishga yo'naltirilganligi, shuningdek, kasbga yo'naltirish yoki ma'lum bir kasbni o'zlashtirish darajasida kasbiy o'zini o'zi belgilashdir. Ijtimoiy talablar tufayli kasb tanlash va uni o'zlashtirish yoshlik davrida asosiy hisoblanadi. Bundan tashqari, ushbu 31 daraja oliy va o'rta ta'lim

o'rtasidagi oraliq bo'lib, bu maktab va kasbiy dasturlarning subyektlari mavjudligida namoyon bo'ladi. Shunday qilib, o'rta kasb-hunar ta'limi aralash tashkiliy xususiyatga ega bo'lib, maktab va oliy kasbiy ta'limning xususiyatlarini ham material mazmunida, ham o'quv jarayonini tashkil etishda umumlashtiradi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 30.06.2020 yildagi PF-6017-son "O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini tubdan isloh qilish va yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni// <https://lex.uz/docs/-4880189>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni <http://lex.uz/doss/3107036>
3. Ганзен, В.А. Системные описания в психологии / В.А. Ганзен. – Л.:Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – 176 с.
4. Суннатова Р.И. Индивидуально-типологические особенности мысли-телной деятельности: Автореф. дис...д. психол. наук. – Т.: НУУз, 2001. – 41 с.
5. Файзуллаев А.А. Мотивационная саморегуляция личности. – Т.: Фан, 1987. – 136 с.
6. Конопкин, О.А. Участие эмоций в осознанной регуляции селенаправленной активности человека / О.А. Конопкин // Вопросы психологии. – 2006. – № 3. – С. 38-48.
7. Конопкин, О.А. Участие эмоций в осознанной регуляции селенаправленной активности человека / О.А. Конопкин // Вопросы психологии. – 2006. – № 3. – С. 38-48.
8. Коломенский, Й.Л. Психология взаимоотношений в малых группах (общие и возрастные особенности): учеб. пособие для студентов пед. спец. высш. учеб. завед. / Й. Л. Коломенский. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск: ТетраСистемс, 2000. – 432 с
9. Холодная М.А. Психология интеллекта Парадоксы исследования – 2 ое изд., переролб и доп. – СПб.: Питер 2002
10. https://www.unipage.net/ru/student_statistics
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida. PF-60-son. 2022-yil 28-yanvar. <http://lex.uz/docs/3107036>

UDK: 373.091.3:811:003-047.44

Zebinis DAVRONOVA,
ToshDO'TAU tayanchi doktoranti
E-Mail: zebinisodavronova4@gmail.com

ToshDO'TAU professori, pedagogika fanlari doktori K.Mavlonova taqrizi asosida

THE CURRENT STATE OF DEVELOPMENT OF STUDENTS' ABILITY TO CREATE DESCRIPTIVE TEXT (THE ANALYSIS OF THE STATE EDUCATIONAL STANDARDS AND CURRICULA)

Annotation

In this article, the current situation of the development of students' ability to create descriptive text in mother language education of the mother tongue in the state educational standards and curricula of the subject of the mother tongue was analytically presented. Based on this analysis, the opportunities and shortcomings of the state educational standards and curricula were identified. It is justified that the educational content related to the development of students' ability to create descriptive text is not sufficiently defined in the state educational standards and curricula.

Key words: the state educational standards, curriculum, descriptive text, the current situation, speech skills, analysis, create text, pupil.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ УМЕНИЯ УЧАЩИХСЯ СОЗДАВАТЬ ОПИСАТЕЛЬНЫЙ ТЕКСТ (АНАЛИЗ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СТАНДАРТОВ И УЧЕБНЫХ ПРОГРАММ)

Аннотация

Аналитически описана современная ситуация развития умения студентов создавать описательный текст при обучении родному языку в государственных образовательных стандартах и учебных программах по предмету родной язык. На основе данного анализа выявлены возможности и недостатки государственных образовательных стандартов и учебных программ. Обосновано, что содержание образования, связанное с развитием умений обучающихся создавать описательный текст, недостаточно определено в государственных образовательных стандартах и образовательных программах.

Ключевые слова: государственные образовательные стандарты, учебные программы, описательный текст, текущая ситуация, речевые навыки, анализ, создать текст, ученик.

O'QUVCHILARNING TASVIRIY MATN YARATISH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISHNING MAVJUD HOLATI (DTS, O'QUV DASTURLARI TAHLIL)

Аннотация

Mazkur maqolada ona tili ta'limida o'quvchilarning tasviriy matn yaratish ko'nikmasini rivojlantirishning ona tili o'quv fani davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlaridagi mavjud holati tahliliy bayon etildi. Ushbu tahlil asosida DTS hamda o'quv dasturlaridagi imkoniyatlar va kamchiliklar ko'rsatilib o'tildi. O'quvchilarning tasviriy matn yaratish ko'nikmasini rivojlantirishga oid ta'lim mazmuni DTS hamda o'quv dasturlarida yetarlicha belgilab berilmaganligi asoslandi.

Kalit so'zlar: davlat ta'lim standartlari, o'quv dasturi, tasviriy matn, mavjud holat, nutqiy ko'nikma, tahlil, matn yaratish, o'quvchi.

Kirish. Inson hayoti davomida aloqa vositasi sifatida tildan foydalanadi, o'zaro fikr almashadi. Barcha nutqiy ko'nikmalarga turli vaziyatlarda ehtiyoj sezadi. Ayniqsa, tilni o'rganish va o'zlashtirish jarayonida yozma nutq muhim hisoblanadi. Yozma nutq faqatgina ta'lim jarayonida emas, balki inson butun hayoti davomida ehtiyoj sezadigan nutqiy ko'nikmadir. Boshqa nutqiy ko'nikmalarni egallash uchun ham yozma nutq ko'nikmasi zarur hisoblanadi. O'quvchilar kundalik hayotidagi faoliyatining ko'p qismida yozma nutqdan foydalanishadi, masalan, uy vazifalarini bajarishda, boshqa fanlarni o'zlashtirishda, turli mashqlarni bajarishda, turli imtihonlarni topshirishda, hattoki, oddiygina kun tartibini rejalashtirganda, zarur narsalar ro'yxatini tuzganda, esdan chiqib qolmasligi uchun turli qaydlar shakllantirganda ham yozma nutqdan foydalanishadi. Yozma nutq inson hayoti davomida eng muhim nutqiy ko'nikma bo'lishiga qaramay, aynan, ushbu nutqiy ko'nikmani shakllantirishda va rivojlantirishda ko'p qiyinchilikka duch kelamiz. Shunday ekan, ushbu mavzuga oid lingvistik va nutqiy ko'nikmalarni o'quvchilarda shakllantirishga alohida e'tibor qaratilishi lozim. Metodik va ilmiy ma'lumotlarni o'rganish davomida shuni ko'rishimiz mumkinki, o'quvchilarning yozma nutqini rivojlantirishga xizmat qiluvchi omillar juda ko'p. Xususan, o'quvchilarning tasviriy matn yaratish ko'nikmasini rivojlantirish orqali ularning yozma nutqining o'sishiga erishish mumkin. Bundan kelib chiqadiki, o'quvchilarda tasviriy matn yaratish ko'nikmasini shakllantirish va uning metodik muammolari ona tili ta'limida muhim masalaga aylanadi.

Mavzuga oid ilmiy adabiyotlar tahlili. Metodik adabiyotlarda tasviriy matnga olimlar tomonidan turlicha ta'riflar berib o'tilgan:

Voqea-hodisalarning ko'rinishi, predmet belgilarining bog'liq holda ifodalanishi tasvir deb yuritiladi [5].

Yozuvchi bayon etishning bu usuli bilan voqealarni hikoya qilmaydi, balki voqea bo'layotgan joy, vaziyat yoki atrofdagi sharoit

bilan tanishtiradi, ishtirok etuvchi shaxslarning tashqi qiyofasini tasvirlaydi yoki ularga xarakteristika beradi. Badiiy tasvir – ifodada subyektivlik, obrazlilik, lirik elementlar ustun keladigan tasvir. Rasmiy tasvir – bu predmet asosiy belgilarining atamali, uning xossalari haqida tushuncha beradigan tasvir. Bunda aniqlik, mantiqiy izchillik muhimdir [4].

Tasvir-matnlar tasvir obyektiga qarab ikki xil bo'lishi mumkin. Agar tabiat atrof-muhit tasvirlanayotgan bo'lsa, peyzaj-matnlar, inson tasvirlansa, portret matnlar yoki tavsif-matnlarga ajratiladi [5].

Tilshunos olim A.Sayfullayev yaxlit tasvir kompozitsiyasini undagi komponentlar sifatida quyidagicha ko'rsatadi: a) predmet, shaxs, voqeaning umumiy xarakteristikasi ifodalangan qism; b) insho obyektining xarakteristikasini tasdiqlaydigan, umumiy taassurotni ochib beradigan qism [3].

Tasvir kompozitsiyasini matnning boshqa funksional turlari kompozitsiyasiga monand o'zga tarzda tasniflash ham mumkin: ekspozitsiya (tasvir predmeti yoki obyektini ma'lum qilish); asosiy qism (tasvirlash), xulosa. Lekin xulosa aksariyat tasvirlarda keltirilmasligi ham kuzatiladi [5].

Tadqiqot metodologiyasi. O'quvchilarning tasviriy matn yaratish ko'nikmasini rivojlantirishning bugungi holatini o'rganishni maqsad qilib olar ekanmiz, ushbu holatni aniqlashda ona tili fani davlat ta'lim standartlari, o'quv dasturlarini tahlil qilib ko'ramiz. Ona tili fani davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlari tahlil qilinish, qanday talablar belgilangani, mavjud holati, ulardagi imkoniyat va kamchiliklarini aniqlash asosida o'quvchilarning tasviriy matn yaratish ko'nikmasini rivojlantirish uchun metodik tavsiyalar ishlab chiqish maqsad qilib olindi va shular asosida ona tili fani davlat ta'lim standartlari, o'quv dasturlari tahlil qilindi, O'quvchilarda hosil qilinadigan maxsus ko'nimalar va berib boriladigan bilimlar davlat ta'lim standartlarida qayd etilgan. Ona tili fanini o'qitishning asosiy

vazifasi sifatida "o'quvchi shaxsini fikrlashga, o'z g'alar fikrini anglashga, o'z fikrini og'zaki va yozma shaklda savodli bayon qila olishga qaratilgan nutqiy kompetensiyani rivojlantirish" [8] keltirib o'tilgan. 2017-yil ishlab chiqilgan davlat dasturiga ko'ra ona tili darslarida tilshunoslik bo'limlari o'qitish uzviylik va izchillik tamoyiliga asoslangan. Har bir tilshunoslik bo'limi ketma-ketlikda o'qitilishiga asoslangan. Ushbu davlat ta'lim standartlariga ko'ra ona tili fanini o'qitishning vazifalari o'quvchilarda ma'lum bir kompetensiyani shakllantirishdir.

Tahlil va natijalar. Umumiy o'rta ta'lim bitiruvchilari uchun quyidagicha malaka talablari qo'yilgan:

A1 daraja uchun berilgan topshiriq, sodda matnlarni tinglab tushuna olish, matnni tushunib o'qiy olish, xabar, tasvir asosida 5–6 gapdan iborat matn yaratish, xatboshi va xusnixatga amal qilish; imlo va tinish belgilarini ishlatish qoidalari amal qilish, do'sti, otanasi, ustoziga tabriknoma va xat yozish; A1+ daraja uchun sodda matnning asosiy mazmunini tushunish va tushuntira olish, matn mazmunini tushunib ifodali o'qiy olish, 7–8 gapdan iborat xabar yoki rasm asosida matn tuza olish; A2 daraja uchun tinglangan matn, ko'rilgan lavhadagi asosiy axborot, voqea-hodisalarni tushuna olish, so'z va gaplarni bog'lagan holda fikrini aniq va ravon yozma bayon qila olish, 20–25 gapdan iborat ijodiy matn (bayon, insho) yoza olish, bayonga reja tuza olish, epigraf tanlay olish, matnda badiiy vositalaridan unumli foydalana olish, xusnixat, imlo va tinish belgilarini qoidalarga amal qilish, ish qog'ozlarini (ariza, ma'lumotnoma, xat, tarjimayi xol, e'lonlar) yoza olish; A2+ daraja uchun turli janrga oid matnlardagi so'z, ibora va atamalarning ma'nosini tushunib, to'g'ri va ravon o'qiy olish, o'qib eshittirilgan matn yoki mavzu asosida 26–30 gapdan iborat ijodiy matn (bayon, insho) yaratish, ish qog'ozlarini yoza olish; B1 daraja uchun fikr ifodasi mantiqan izchil, tinish belgilari, nutqda kirish va kiritmalar, ko'chirma gaplar, tilning ifoda vositalari, fikr ifodasida qo'shma gapning oddiy va murakkab turlaridan foydalish, ijodiy matnlarni yaratish, imlo va uslubiy qoidalarga amal qilish, rasmiy va shaxsiy xatlarni farqlash; B1+ daraja uchun fikr ifodasida qo'shma gapning oddiy va murakkab turlaridan foydalana olish, bir fikrni turli shaklda ifodalay olish, ijodiy va badiiy matnlarni yaratish, ixtisoslikka oid matn tuza olish, bunda til birliklaridan o'rinli foydalana olish kabi talablar belgilab berilgan.

Ushbu davlat ta'lim standartida tasviriy matn yaratish bo'yicha belgilangan majburiy tushunchalar o'z aksini topmagan. Aksincha, o'quvchilardan talab etiladigan minimum talablarning asosini ijodiy matn, ya'ni insho va bayon tushunchalari tashkil etadi.

2010-yildagi "Uzviylashtirilgan Davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi"da [1] berilgan talablarda ham tasviriy matn yaratishga doir tushunchalarning minimum majburiy talablari o'z aksini topmagan. Ushbu standartda ona tili ta'limining maqsad va vazifasi sifatida fikrni yozma shaklda bayon etish malakasini yoritishda o'quvchi yaratgan matnda u egallagan bilim va ko'nikmalar aks etishi yoritilgan bo'lib, ushbu matnda esa quyidagi ko'nikmalar darajasi aniqlanadi:

fikrning mantiqiy izchillikda ifodalanganligi;
fikrlash, mavzuning murakkablik darajasi (sodda, murakkab, aniq, mavhum va hokazo);

v) tavsifning mavzuga muvofiqligi va tavsifning qiymati;
g) tavsifda tilning ifoda vositalaridan maqsadga muvofiq foydalanish darajasi;

d) imloviy (yozma) savodxonlikning sifati [1].

Ushbu DTS bilan bir vaqtda tayyorlangan o'quv dasturining asosini grammatikaga oid o'zlashtiriladigan bilimlarga oid ko'rsatilgan talablar tashkil etadi.

2022–2023-o'quv yili uchun tayyorlangan "Ona tili fani milliy o'quv dasturi"da nutqiy kompetensiya standartlari va lingvistik kompetensiya standartlaridan iborat. Ushbu Milliy dasturda o'quvchilarning tasviriy matn yaratish ko'nikmasini shakllantirish bo'yicha turli sinflarda malaka talablari belgilangan. Tasviriy matn

yoziq talabi boshlang'ich sinfdan belgilab boshlangan. 1–4-sinflar uchun quyidagi malaka talablari belgilab o'tilgan: berilgan rasm, matn (audiomatn) asosida shaxs, narsa yoki ma'lum voqea-hodisani tasvirlab o'zaro mustaqil gap tuza oladi; turli maqsadlarda (tasvirlash, savol-javob, hikoya qilish) matn tuzib yoza oladi; berilgan rasm, matn (audiomatn) asosida shaxs, narsa yoki ma'lum voqea-hodisani tasvirlab matn tuzib yoza oladi.

5-sinf uchun:

mavzuni o'rganish, g'oyalarni yetkazish, ma'lumot va konsepsiyalarni tanlash, tahlil qilish maqsadida axboriy, tasviriy hamda izohlovchi matnlarni yoza oladi.

6-sinf uchun:

berilgan matn, rasm, audiomaterial asosida imlo va uslubiy qoidalarga rioya qilgan holda o'z fikrini to'g'ri, izchil ifodalash, shuningdek, 12–14ta gapdan iborat matn yoza olish;

hikoya matni, tasviriy matn, muhokama matni yaratishda so'zlarni, grammatik qoidalar va gap qurilmalarini to'g'ri qo'llash.

7-sinf uchun:

berilgan matn, rasm, audiomaterial asosida imlo va uslubiy qoidalarga rioya qilgan holda o'z fikr va hissiyotlarini to'g'ri, izchil ifodalash, shuningdek, turli mazmundagi 14–16ta gapdan iborat matn yoza olish.

10-sinf uchun:

berilgan matn, rasm, audiomaterial asosida imlo va uslubiy qoidalarga rioya qilgan holda o'z fikr va hissiyotlarini to'g'ri, izchil ifodalash, shuningdek, turli mazmundagi 20–25ta gapdan iborat matn yoza olish.

Yangi milliy o'quv dasturda, aynan, tasviriy matn yaratish ko'nikmasini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilganligi muhim yangiliklardan hisoblanadi. Har bir sinf malaka talablarida ham o'quvchilarning tasviriy matn yaratish ko'nikmasini shakllantirish bo'yicha malaka talablari aniqlashtirilib borilgan. Faqatgina tasviriy matn yaratish ko'nikmasini shakllantirishning emas, balki boshqa mavzular bo'yicha ishlangan malaka talablari ham ona tili fanining o'qitishdan asosiy maqsad nima ekanligini ko'rsatib bergan. Bugungi kunda ushbu Milliy dastur maqsadi asosida ona tili darsliklari tubdan yangilanmoqda. Yangilangan ona tili darsliklarida spiralsimon o'qitish asosida asosiy e'tibor o'quvchilarning to'rt nutqiy ko'nikmasini shakllantirish hamda rivojlantirishga qaratilgan. Yangilangan darslik va qo'llanmalar mazmun-mohiyati tubdan o'zgarib, o'quvchining nutqiy ko'nikmalarini shakllantirishga asosiy e'tibor qaratilgan.

Xulosa va takliflar. 2010-yildagi "Uzviylashtirilgan Davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi"da berilgan talablarda ham tasviriy matn yaratishga doir tushunchalarning minimum majburiy talablari o'z aksini topmagan. Ushbu davlat ta'lim standartida tasviriy matn yaratish bo'yicha belgilangan majburiy tushunchalar o'z aksini topmagan. Aksincha, o'quvchilardan talab etiladigan minimum talablarning asosini ijodiy matn, ya'ni insho va bayon tushunchalari tashkil etadi.

2022–2023- o'quv yili uchun tayyorlangan "Ona tili fani milliy o'quv dasturi"da o'quvchilarning tasviriy matn yaratish ko'nikmasini shakllantirish bo'yicha turli sinflarda malaka talablari belgilangan. Tasviriy matn yoziq talabi boshlang'ich sinfdan belgilab boshlangan: berilgan rasm, matn (audiomatn) asosida shaxs, narsa yoki ma'lum voqea-hodisani tasvirlab o'zaro mustaqil gap tuza oladi; turli maqsadlarda (tasvirlash, savol-javob, hikoya qilish) matn tuzib yoza oladi; berilgan rasm, matn (audiomatn) asosida shaxs, narsa yoki ma'lum voqea-hodisani tasvirlab matn tuzib yoza oladi.

Yuqorida keltirilib o'tilgan DTS va o'quv dasturlari tahlili davomida shuni xulosa qilishimiz mumkinki, ona tili darslarida tasviriy matn tuzilishini o'rganish masalasi yetarli darajada o'z aksini topmagan. O'quvchilarning matniy savodxonligini oshirishda tasviriy matn yaratish ko'nikmasini muhim o'rin tutadi. Shunday ekan, ona tili ta'limida tasviriy matn yaratish va uning tuzilishiga oid mazmunni takomillashtirish muhim hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Ona tili davlat ta'lim standarti // Uzviylashtirilgan Davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi. Ona tili. – Toshkent: RTM, 2010.
2. Ona tili fani milliy o'quv dasturi. 2022–2023- o'quv yili uchun. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022.
3. Sayfullayev A.R. Insho o'tkazish metodi haqida/O'zbek maktablarida ona tili va adabiyot darslari samaradorligini oshirish: Ilmiy maqolalar to'plami. – Toshkent: O'zPFITI, 1990.
4. Sayfullayev A.R. IV–VI sinflarda insho o'tkazish // O'zbek tili va adabiyotini o'qitish metodikasini takomillashtirish masalalari. – Toshkent: O'zPFITI, 1983.
5. Yo'ldoshev R.A. Insholardagi matniy xatolar, ularni tuzatish metodikasi. – Toshkent, 2018.
6. Davlat ta'lim standartiga sharh. Ona tili. // Ummiy y'rtta ta'limning davlat ta'lim standartlari va y'rtta ta'lim dasturi. – Toshkent: Y'zbekiston, 1999, 1-mahsus son.
7. Y'rtta ta'lim dasturi // Ummiy y'rtta ta'lim y'rtta ta'lim dasturi. Ona tili // Ummiy y'rtta ta'limning davlat ta'lim standartlari va y'rtta ta'lim dasturi. – Toshkent: Y'zbekiston, 1999, 1-mahsus son.

-
8. Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимнинг давлат таълим стандарти // Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами, 2017.

UDK:53.35.014.44

Xasan DJALILOV,

O'zbekiston temir yo'llari» AJ TTYT qoshidagi MTM da katta o'qituvchisi

E-mail: sirojiddin@uamail.uz

QarMII dotsenti PhD D.Ismoilov taqrizi asosida

THE ESSENCE AND CONTENT OF DEVELOPING THE PROFESSIONAL-MANAGERIAL CULTURE OF FUTURE SPECIALISTS IN RAILWAY TRANSPORT

Annotation

The development of the professional-managerial culture of future specialists in railway transport is a significant process aimed at ensuring the efficiency and safety of the transport system through the use of modern management methods. This process is implemented by forming technical knowledge, teamwork skills, responsibility, and adherence to professional ethics principles. The essence of the study lies in integrating professional and personal qualities to prepare competitive personnel.

Key words: Professional-managerial culture, railway transport, management methods, technical knowledge, teamwork, professional ethics, highly qualified personnel.

СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ В ОБЛАСТИ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА

Аннотация

Развитие профессионально-управленческой культуры будущих специалистов в области железнодорожного транспорта представляет собой важный процесс, направленный на обеспечение эффективности и безопасности транспортной системы с использованием современных методов управления. Этот процесс осуществляется через формирование технических знаний, навыков командной работы, ответственности и принципов профессиональной этики. Сущность исследования заключается в интеграции профессиональных и личностных качеств для подготовки конкурентоспособных кадров.

Ключевые слова: Профессионально-управленческой культура, железнодорожный транспорт, методы управления, технические знания, командная работа, профессиональная этика, высококвалифицированные кадры.

BO'LAJAK TEMIR YO'L TRANSPORTI SOHA MUTAXASSISLARINING KASBIY-BOSHQARUV MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING MOHIYATI VA MAZMUNI

Annotatsiya

Bo'lajak temir yo'l transporti soha mutaxassislarining kasbiy-boshqaruv madaniyatini rivojlantirish zamonaviy boshqaruv usullaridan foydalanib, transport tizimining samaradorligi va xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan muhim jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayon texnik bilimlar, jamoaviy ish ko'nikmalari, mas'uliyat va professional etika tamoyillarini shakllantirish orqali amalga oshiriladi. Mazkur tadqiqotning mohiyati kasbiy va shaxsiy sifatlarni integratsiyalash orqali raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga yo'naltirilgan.

Kalit so'zlar: Kasbiy-boshqaruv madaniyati, temir yo'l transporti, boshqaruv usullari, texnik bilimlar, jamoaviy ish, professional etika, yuqori malakali kadrlar.

Kirish. Zamonaviy dunyoda temir yo'l transportining o'zni sanoat va iqtisodiyotning har qanday tarmog'i uchun ahamiyati bilan belgilanadi. Oliy o'quv yurtlarida bo'lajak muhandislarni temir yo'l transporti samaradorligi va undan foydalanish xavfsizligini ta'minlaydigan kasbiy faoliyatga tayyorlashga qaratilgan. OTM bitiruvchilari mamlakatimiz temir yo'l transportini innovatsion rivojlantirishga hissa qo'shishi, zamonaviy talablarga javob beradigan va temir yo'l transportini boshqarishning muammolarini hal qila oladigan kadrlarini shakllantirishni ta'minlashi kerak [1]. Muhim shart - bu kasbiy faoliyat sohasiga tegishli jarayonlar, hodisalar va obyektlarni tahlil qilish uchun kasbiy faoliyat qadriyatlarini tizimiga asoslangan muhandislarning kasbiy-boshqaruv madaniyatining mavjudligi. Mamlakat temir yo'l tarmog'ini sifat jihatidan rivojlantirish sharoitida aniq maqsadli siyosatni amalga oshirish, samarali faoliyat ko'rsatish zarurati kasbiy-boshqaruv madaniyatga ega bo'lgan temir yo'l muhandislarini sifat jihatidan tayyorlashni taqozo etdi[2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. "Madaniyat" tushunchasi uning turli aspektlarini aks ettiruvchi sezilarli talqinlarga ega bo'lib, bu tushunchaning noaniqligi va ko'p qirraliligini tasdiqlaydi (A.I.Arnoldov, V.S.Bibler, N.S.Zlobin, E.S.Markaryan va boshqalar). L.P.Kasavinning fikricha, madaniyat subyekt tomonidan yaratiladi va shu bilan birga uning (subyektning) o'zini-o'zi namoyon bo'lishidir.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, kasbiy-boshqaruv madaniyati aloqa muhandislarining kasbiy voqelikni boshqarish, idrok etish va bilishdagi xatti-harakatlarining asosi bo'lib, muayyan ish sohasidagi hayotning asosiga ta'sir qiladi. U atrofimizdagi dunyoni o'zgartirishga va kasbiy-boshqaruv munosabatlari sohasini rivojlantirishga qaratilgan faoliyatning mazmuni va natijalarida namoyon bo'ladi va boshqaruv qarorlarini qabul qilish va amalga oshirishda boshqaruvning turli darajalari bilan o'zaro aloqada muhandislar faoliyati natijalarini o'z ichiga oladi. Bu muammolar mutaxassis

faoliyatida bilim, ko'nikma va malakalarning ahamiyatini ochib beruvchi, shuningdek, ularning intellektual, axloqiy va estetik rivojlanish darajasiga ta'sirini tavsiflovchi ishlarda o'z aksini topgan (A.V.Averin, J.Beyer, V.R.Vesnin, O.S.Vixanskiy, T.Dill, I.S.Yevstigneyev, S.I.Ivanova, A.Kennedy, K.A.Kravchenko, I.N.Kuznetsov va boshqalar). Biroq, pedagogik tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, temir yo'l muhandislarining kasbiy-boshqaruv madaniyatini shakllantirish muammolari ilmiy nashrlarda tegishli e'tibor va o'rin topa olmadi. Pedagogik ishlarda oliy ma'lumotli mutaxassisning boshqaruv madaniyatini shakllantirish muammolari ko'p jihatdan o'rganildi. Temir yo'l muhandislarining kasbiy-boshqaruv madaniyatini shakllantirishga qaratilgan o'qitishning mazmuni va texnologiyasini ishlab chiqishning obyektiv zarurati aniqlandi. Buning uchun kasbiy-boshqaruv madaniyatining mohiyati tahlil qilindi, uning qadriyat asoslari, komponentlari va OTMda kasbiy tayyorgarlik jarayonida talabalar o'rtasida uning asoslarini shakllantirish shartlari belgilab berildi[3].

"Madaniyat" atamasining o'zi voqelikning turli darajalari va shakllariga mos keladigan ko'plab hodisalarni o'z ichiga oladi [8]. Madaniyatga ta'rif ko'pgina olimlar tomonidan uzoq vaqt davomida berilgan bo'lib, eng universal va eng keng ta'rifda madaniyat deganda "inson faoliyati natijasida yaratilgan hamma narsa" tushuniladi. Ko'pincha "madaniyat" tushunchasi odamlarning turmush tarzini anglatadi, inson xatti-harakatlarining integral yaxlitligini, hayotning moddiy tomonlarini, shuningdek, ma'naviy parametrlarni qamrab oladi. Aynan shu muhim sohalar orqali odamlar o'z muhitiga moslashadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Madaniyat odatda ma'lum bir jamiyat, millat yoki ijtimoiy guruh bilan bog'liq. Ular, masalan, fransuz, ispan madaniyatlari, shahar yoki qishloq madaniyati haqida, har bir jamiyatda ko'pchilik a'zolar tomonidan baham ko'rilgan

o'zaro bog'liq normalalar, urf-odatlar, e'tiqodlar va qadriyatlarining o'ziga xos tizimi mavjudligini anglatadi [2].

So'nggi paytlarda olimlarning kasbiy faoliyat va kasbiy madaniyatni pedagogika, sotsiologiya, psixologiya va akmeologiya nuqtai nazaridan tahlil qilish muammosiga e'tibori ortib bormoqda [1]. Professional shaxs bo'lish muammolari va kasbiy madaniyat masalalari A.G.Asmolova, V.K.Belolipetskiy, A.A.Derkach, V.P.Zazikina, T.V.Kalacheva, A.K.Markova, N.Y.Perinskaya, A.P.Chernishova va tadqiqotlarida o'rganilgan.

Tahlil va natijalar. Ilmiy adabiyotlarni har tomonlama tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, boshqaruv faoliyatidagi madaniyat muammosini bugungi kunda menejment nazariyasi va amaliyotining zamonaviy talablariga muvofiq yetarli darajada o'rganilgan deb hisoblash qiyin [5]. Hozirgi vaqtda boshqaruvning kasbiy faoliyat sifatidagi muammolari ilmiy bilimlarning turli sohalarida ko'rib chiqilayotganiga qaramay, shuni ta'kidlash mumkinki, muhandislik madaniyatini rivojlantirishning har tomonlama tahlili va yaxlit konsepsiyasi mavjud emas. Shunday qilib, temir yo'l transporti tizimida kasbiy-boshqaruv madaniyatining mohiyatini, uning subyektiv komponentini o'z-o'zini tartibga soluvchi tashkiliy tuzilmani shakllantirish va obyektiv va subyektiv ta'siri ostida o'zgartirish tamoyillari ko'rinishida o'rganadigan monografik asarlar mavjud emas.

Temir yo'l transporti tizimining kadrlar salohiyati deganda temir yo'l korxonalari, mintaq va davlatni rivojlantirish manfaatlarini yo'lida joriy va istiqbolli maqsadlarga erishish uchun amalga oshiriladigan boshqaruvning turli darajalaridagi xodimlarning qobiliyatlari va imkoniyatlari majmui tushuniladi. Temir yo'l muhandislarining ish sifatini oshirishning eng samarali mexanizmlaridan biri ularning kasbiy rivojlanishi va karyera o'sishi uchun imkoniyatlar yaratishdir. Temir yo'l korxonalarining kadrlar salohiyatini kompetentli yondashuv nuqtai nazaridan ko'rib chiqish bo'lajak muhandislarining kasbiy madaniyatini oshirishni ham talab qiladi [4].

Bugungi kunda turli darajadagi mutaxassislarining boshqaruv faoliyatini miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari, ularning o'zaro bog'liqligi, qonuniyatlari va nisbatan uzoq vaqt davomida rivojlanish tendensiyalarini, shuningdek, ko'rsatkichlarning qiyosiy tahlilini hisobga olgan holda baholash uchun tizimli yondashuv zarur [6]. Taklif etilayotgan qoidalar bo'lajak temir yo'l muhandislarining boshqaruv faoliyatining mohiyatini tushunishga yangi konseptual yondashuvning zaruriy shartlaridan biri bo'lib, boshqaruv tizimining samaradorligini oshirish asosida barcha darajadagi kadrlar siyosati va boshqaruvini optimallashtirish nazarda tutiladi [7].

Transportni boshqarishning zamonaviy muammolarini hal qilishda madaniy omilning roli doimiy ravishda oshib bormoqda, bu bir qator holatlar bilan izohlanadi. Birinchidan, ijtimoiy hayotning ma'naviy-madaniy tartibga soluvchilari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ikkinchidan, ular jamiyatdagi barcha o'zaro ta'sir qiluvchi kuchlar yig'indisida tobora ko'proq tizimni tashkil qiladi va jamiyatning har bir elementi faoliyatiga kirib boradi va shu bilan ularning ta'sir zonasini kengaytiradi. Uchinchidan, intellektual mulkning ijtimoiy mahsulotdagi ulushi muttasil oshib, rivojlangan mamlakatlarda uning umumiy hajmining 50% ga yetmoqda, bu esa jamiyatning boshqaruv resursi bo'lgan asosiy intellektual resursdan oqilona foydalanish uchun mas'uliyatini oshiradi [8].

Xulosa va takliflar. Shu munosabat bilan boshqaruv madaniyati boshqaruv inqirozidan chiqishga imkon beradigan vositaga aylanishi mumkin. Umuman olganda, madaniyatning ko'plab ta'riflari mavjud bo'lib, ularning bir qismi boshqaruv madaniyati va uning kasbiy-boshqaruv komponentidir. Madaniyat ta'rifida "faoliyat uslubi", turmush sharoiti, an'analar, urf-odatlar, ijtimoiy munosabatlar ham asos bo'lib, ularsiz ijtimoiy ishlab chiqarish, uni texnologiyalashtirish, qayta ishlab chiqarish va moddiy va ma'naviy iste'mol qilishning ma'lum darajasi mavjud. Demak, madaniyatning asosiy masalasi insonning o'zini, uning bilim, malakasini, moddiy va ma'naviy qadriyatlarini takror ishlab chiqarishdir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston respublikasi Farmoni "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" 2019 yil 8 oktabr, PF-5847-son.
2. Abduqodirov A.A., Tursunov S.Q. Ta'limda axborot texnologiyalari. Darslik. T.: "Adabiyot uchqunlari", 2019 y.
3. Baydenko V.I. «Bolonskiy protsess: rezultati obucheniya i kompetentnostniy podxod. - M.: Issledovatel'skiy sentr problem kachestva podgotovki spetsialistov. 2009. - S. 482-492.
4. Bepalko V.P. Bumajnyaya versiya elektronogo uchebnika. Shkolniye tekhnologii. -M.: «Narodnoye obrazovaniye», 2007. -№ 2. - C.54-55.
5. Prigojin I. Vvedeniye v termodinamiku neobratimix protsessov. — Ijevsk: NITS «Regulyatornaya i xaoticheskaya dinamika», 2001. — s. 160.
6. Nikolis G., Prigojin I. Samoorganizatsiya v neravnovesnix sistemax. — M:Mir, 1979. — s. 512.
7. Turaev S.J. Methods of the using of software program Microsoft Excel in practical and laboratory occupation on physics, Scientific Bulletin of Namangan State University: 2019. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol1/iss10/55>.
8. Ismoilov D.M. <http://www.idpublications.org/wpcontent/uploads/2020/06/Full-Paper.METHODS-OF-SCIENTIFIC-AND-RESEARCH-IN-THE-CONTENT-OF-SECONDARY-EDUCATION.pdf>.

Dildora DJUMAYEVA,

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi

E-mail: dildora.00.@gmail.com

JTSBMQTMOI Samarqand filiali dotsenti A.Abdumannotov taqrizi asosida

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARDA EMOTSIONAL LIDERLIK SIFATLARINI SHAKLLANTIRISHNING METODIK TIZIMI

Аннотация

Ushbu maqoladakichik maktab yoshidagi o'quvchilarda emotsional liderlik sifatlarini shakllantirishning pedagogik mexanizmlari bayon etilgan hamda turli qarashlar keltirilgan. Shuningdek, kichik maktab yoshidagi o'quvchi faolligining uch xil ko'rinishi mavjud bo'lib, bular: jismoniy, psixik va ijtimoiy faollik masalari muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: Lider, ideal, o'quvchi, psixologiya, pedagogika, motiv, diqqat, xotira.

МЕТОДИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ФОРМИРОВАНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ ЛИДЕРСКИХ КАЧЕСТВ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

В данной статье описаны педагогические механизмы формирования эмоциональных лидерских качеств у учащихся младшего школьного возраста и представлены различные точки зрения. Также в младшем школьном возрасте рассматриваются три вида активности учащихся: физическая, умственная и социальная активность.

Ключевые слова: Лидер, идеал, ученик, психология, педагогика, мотив, внимание, память.

METHODOLOGICAL SYSTEM OF FORMING EMOTIONAL LEADERSHIP QUALITIES IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Annotation

In this article, the pedagogical mechanisms of the formation of emotional leadership qualities in students of junior school age are described and different views are presented. Also, there are three types of student activity at junior school age, and these are discussed: physical, mental and social activity.

Key words: Leader, ideal, student, psychology, pedagogy, motive, attention, memory.

Kirish. "Lider" atamasi ikkita ma'noga ega: eng ravshan, foydali (guruh ichidagi qiziqish nuqtai nazaridan) fazilat, shuning uchun uning faoliyati eng samarali hisoblanadi. Bunday lider guruhning boshqa'zolari qo'shilishi kerak bo'lgan o'ziga xos "andozalar" uchun namuna bo'lib xizmat qiladi. Bunday rahbarning ta'siri aks ettirilgan sub'ektivlikning psixologik hodisasiga asoslanadi (ya'ni, guruhning boshqa'zolarining ideal vakili). Jamiyat uchun muhim bo'lgan va guruh manfaati nuqtai nazaridan eng muhim bo'lgan qarorlarni qabul qiladigan shaxs. Bolaning maktabda muvaffaqiyatli o'qishi ko'p jihatdan ularning maktabga tayyorgarlik darajalariga bog'liq.

Adabiyotlar tahlili. Bolaning maktabda o'qishga tayyorligi quyidagilarni o'z ichiga oladi.

1. Shaxsiy tayyorgarlik. Motivatsion sohaning rivojlanganlik darajasi. Bilishga qiziqish ning mavjudligi. Ijtimoiy munosabatlar tizimida o'zining maxsus o'zni bo'lishiga intilish, muhim baholanadigan faoliyatni bajarish — o'quvchi bo'lish. Motivatsion tayyorgarlik. Katta bog'cha yoshdagi bolalar asosan, maktabda o'qish uchun ehtiyoj sezadilar, lekin bu xohish va ehtiyoj motivi turlicha bo'lishi mumkin.

«Menga chiroyli forma, daftar, qalam va ruchkalar sotib olib berishadi», «Maktabda o'rtog'larim ko'p bo'ladi va men ular bilan mazza qilib o'ynayman», «Maktabda uxlatishmaydi». Bunday motivlarni bolalarga o'tatadigan onalar singdiradilar. Maktabning tashqi ramzlari, shubhasiz bolalarni juda qiziqtiradi, lekin bu maktabda muvaffaqiyatli o'qish uchun asosiy sabab bola olmaydi. Ota-onalar, pedagog, tarbiyachilar tomonidan bolalarga bilish, o'rganish motivlarining singdirilishi maktabda muvaffaqiyatli o'qish omili bo'lib xizmat qila oladi [1].

2. Intellektual tayyorgarlik. Tevarak-atrofdan ma'lum o'rganish, bilimlar zaxirasining mavjudligi. Idrok va ko'rgazmali-obrazli tafakkurning ma'lum darajada rivojlanganligi. Umumlashtirish darajasi - narsa va hodisalarni farqlash va umumlashtirish ko'nikmasi. Nutqining ma'lum darajada rivojlanganligi; ko'pincha aqliy tayyorgarlik deyilganda bolaning dunyoqarashi, jonli tabiat, insonlar va ularning mehnatlari haqidagi bilimlari tushuniladi. Ushbu bilimlar maktab beradigan ta'limga asos bo'lishi mumkin, lekin so'z boyligi, ma'lum xatti-harakatlarni bajarish layoqati bolaning maktabga aqliy tayyorgarligining asosiy ko'rsatkichi bo'la olmaydi.

Maktab dasturi bolalardan taqqoslay olish, tahlil etalish, umumlashtirish, ma'lum bir xulosa chiqarish, shuningdek, yetarli darajada rivojlangan boshqa bilish jarayonlarini ham talab etadi. Masalan, 6-7 yoshli bola tabiat haqida ayrim hodisalarnigina emas, balki organizmning tabiat bilan bog'liqligini va o'zaro ta'sirini ham tushunishi va o'zlashtirishi mumkin. 6-7 yoshli bolalar aqliy rivojlanishning natijasi bo'lib, yuqori darajada rivojlangan ko'rgazmali obrazlitafakkur bilan bola atrof olamdagi predmetlarning asosiy xususiyatlarini va predmetlar orasidagi bog'liqlikni ajrata olishidir. Shuni alohi da ta'kidlab o'tish lozimki, ko'rgazmali-harakatli va ko'rgazmali-obrazli tafakkur nafaqat 6-7 yoshli bolalar, balki kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ham aqliy rivojlanishida asosiy vazifani bajaradi.

3. Harakat tayyorgarligi - mayda motorika; - katta harakatlarni amalga oshirish (qo'l, oyoq, tana).

4. O'quv faoliyatiga tayyorgarlik: - kattalarni diqqat bilan eshitish va uning ko'rsatmalarini aniq bajarish; - topshiriqni mustaqil bajarish; - chalg'ituvchi omillarga e'tibor bermasdan topshiriqni bajarishga kirishish. Bola avvalo maktabga jismoniy jihatdan tayyor bo'lishi kerak. 6 yoshli bolalarning anatomik-fiziologik rivojlanishi o'ziga xos tarzda kechadi. Bu yoshda bola organizmi jadal rivojlanadi. Uning og'irligi oyiga 150 dan 200 gacha, bo'yi esa 0,5 sm gacha ko'payadi. 6 yoshli bolalar turli tezliklarda, tez va yengil yugura oladilar. Ular sakrash, konkida yuzurish, chang'ida uchish, suzish singari harakatlarni ham bema'lol bajarishlari mumkin. Musiqa bo'yicha mashg'ulotlarda esa xilma-xil ritmik va plastik harakatlarni bajaradilar, turli mashqlarni aniq, tez, yengil va chaqqon bajaradilar. 6-7 yoshli bolalar nerv sistemasini mustahkamlash, ularni surunkali kasalliklardan xalos etish, ko'rish va eshitish qobiliyatiga alohida e'tibor berish, shuningdek, umurtqa pog'onasining to'g'ri rivojlanishiga ahamiyat berish, nihoyatda muhim. Kattalar shu yoshdagi bolalar bilan ish olib borar ekanlar, bu yoshdagi bolalar organizmi hali o'sishi davom etayotganligini doimo hisobga olishlari lozim. Masalan, bolani majburan yozishga o'rgatish hali barmoq muskullari to'liq rivojlanmaganligi sababli ularga ma'lum darajada zarar keltirishi, bolaning chiroyli yozaolmasligi esa, o'z-o'zidan bolani o'ziga nisbatan ishonchini yoki o'qishga nisbatan qiziqishining kamayishiga olib kelishi mumkin. Bolaning maktabda

muvaqqiyatli o'qishi nafaqat uning aqliy va jismoniy tayyorgarligi, balki shaxsiy, ijtimoiy-psixologik tayyorgarligiga ham bogliq.

Muhokama va natijalar. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar o'rtog'ining salbiy xususiyatlarini ko'pchilik va begonalar o'rtasida bemalol aytalish xususiyatiga ega bo'ladilar. Bu esa axloq va odobi jihatidan tanqidga uchrayotgan bolani o'rtoqlari jamoasiga qo'shilishdan bosh tortishiga yoki umuman maktabga kelishni istamasligiga sabab bo'lishi mumkin. Shu sabab bolani o'rtoqlari va ustozlari tomonidan tanqidga uchramaydigan darajada axloq-odob qoidalariga o'rgatish ahamiyati jihatidan kam bo'lmagan axloqiy tayyorgarlik hisoblanadi. Bolani maktabga irodaviy tayyorgarligi uni yangi kun tartibiga amal qilishida, dars jarayonida qunt bilan bilimlarni o'zlashtirishida, uy vazifalarini bajarishda o'z yordamini ko'rsatadi. Maktabga o'qish uchun kelayotgan bola yangi ijtimoiy mavqeyini - turli majburiyatlari va huquqlari bo'lgan va unga turli talablar qo'yiladigan - o'quvchi mavqeyini olish uchun tayyor bo'lmog'i lozim. Ushbu xohish va harakat bolaning maktabda muvaqqiyatli o'qishi uchun tabiiy ravishda asos bo'laoladi. Bolaning endi o'zini katta bolganini, bog'cha bolasi emas, balki ma'lum bir majburiyatlari bor o'quvchi bolishini anglashi, jiddiy faoliyat bilan shug'ullanayotganligini bilishi nihoyatda muhim. Bolaning maktabga borishini istamasligi ham salbiy holat hisoblanadi. Maktabga shaxsiy va ijtimoiy-psixologik tayyorgarlik bolalarda tengdoshlari, o'qituvchilari bilan munosabatga kirishaolish xususiyatini shakllantirishini ham o'z ichiga oladi. Har bir bola bolalar jamoasiga qo'shilaolishi, ular bilan hamkorlikda harakat qilaolishi, ba'zi vaziyatlarda ularga yon bosib, boshqa vaziyatlarda yon bosmaslikka erishaolishi zarur. Ushbu xususiyatlar bolaning maktabdagi yangi sharoitlarga tez moslashaolishini ta'minlab beradi. 6-7 yoshli bolalar o'qishidagi asosiy qiyinchilik shundaki, ko'pincha bu yoshdagi bolalar o'qituvchini uzoq vaqt davomida tinglay olmaydilar, o'quv harakatlariga uzoq vaqt o'z diqqatlarini qaratolmaydilar. Bunga sabab, faqat, shu yoshdagi bolalarda ixtiyoriy diqqatning rivojlanmaganligida emas, balki bolaning kattalar bilan muloqotga kirishaolish xususiyatiga ham bogliq. Chunki, shu xususiyati rivojlangan bolalar erkin muloqotga kirishaoladilar, qiziqirgan narsalar haqida so'ray oladilar. Natijada ularning o'qishga bolgan qiziqishlari ortadi va o'qituvchi gapirayotgan narsalarni diqqat bilan uzoq vaqt eshitadilar. Demak, bolaning maktabga tez moslashishi muvaqqiyatli o'qishida shaxsiy va ijtimoiy-psixologik tayyorgarligining ham ahamiyati juda katta. Bu davrda bolalarda avvalo bilish sohalarini, so'ngra esa emotsional motivatsion yo'nalish bo'yicha ichki shaxsiy hayot boshlanadi. U yoki bu yo'nalishdagi rivojlanish obrazlilikdan ramzlikkacha bo'lgan bosqichlarni oladi. Obrazlilik deyilganda bolalarning turli obrazlarni yaratishi, ularni o'zgartirishi va erkin harakatga keltirishi, ramzlilik deyilganda esa belgilar tizimi (matematik, lingvistik, mantiqiy va boshqalar) bilan ishlash malakasi tushuniladi. Maktabgacha yosh davrda ijodkorlik jarayoni boshlanadi. Ijodkorlik layoqati, asosan, bolalarning konstruktorlik o'yinlarida, texnik va badiiy ijodlarida namoyon bo'ladi. Bu davrda maxsus layoqatlar kurtaklarining birlamchi rivojlanishi ko'zga tashlana boshlaydi. Maktabgacha davrda tasavvur, tafakkur va nutq umumlashadi. Bu esa bu yoshdagi bolalarda tafakkur qilish omili sifatida ichki nutq yuzaga kelayotganligidan dalolat beradi. Bilish jarayonlarining sintezi bolaning o'z ona tilini toliq egallashi asosida yotadi. Bu davrda nutqning shakllanish jarayoni yakunlanib boshlaydi. Nutq asosidagi tarbiya jarayonida bolada soddaaxloq me'yorlari va qoidalar egallaniladi. Bu me'yor va qoidalar bola axloqini boshqaradi.

Kichik maktab davri 6-7 yoshdan 9-10 yoshgacha davom etadi. Uning psixikasi bilim olishga yetadigan darajada rivojlanadi. Kichik maktab yoshidagi bolaning muhim xususiyatlaridan bi ri, undao'ziga xos ehtiyojlarining mavjudligidir. Bu ehtiyojlar o'z mohiyatiga ko'ra faqat muayyan bilim, ko'nikma va malakalarni egallashga qaratilmay, balki o'quvchilik istagini aks ettirishdan ham iboratdir. Shu ehtiyojlar asosida bolaning o'z portfeliga, shaxsiy o'quv qurollariga, dars tayyorlash stoliga, kitob qo'yish javoniga ega bolish, kattalardek har kuni maktabga borish istagi yotadi. Ana shu ehtiyoj bola shaxsining shakllanishida, shuningdek, uning ijtimoiylashuvida katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Bu davrda bola, fan asoslarini o'rganish uchun biologik va psixologik jihatdan tayyor bo'ladi[2].

Fiziologlarning fikriga ko'ra, 7 yoshga kelib bolaning kattamiya yarim sharlari ma'lum dara jada rivojlangan bo'ladi. Lekin bu yoshda inson miyasining psixik faoliyatni rejalashtirish, boshqarish, nazorat qilish kabi mu rakkab shakllariga javob beradigan maxsus bolimlari hali toliq shakllanib bolmagan bo'ladi (miyaning bu qismlari 12 yoshda rivojlanib bo'ladi). Miyaning boshqaruv funksiyalarini toliq shakllanib bolmaganligi kichik maktab yoshidagi

bolalarning xulq-atvorida, faoliyatlarini tashkil etishlarida va emotsional sohalarida yaqqol namoyon bo'ladi.

Ayrim 6 yoshli bolalar ota-onasining xohishi bilan hali o'qishga tayyor bolmay turib, maktab ostonasiga qadam qo'yishadi. Afsuski, o'qish davomida aqliy-ruhiy zo'riqish oqibatida turli xil kasalliklarga chalinib, jismoniy va psixik rivojlanishda nuqsonlar paydobo'ladi. Bunday bolalarda eng avvalo miya strukturasi va nerv-psixik jarayonlarining maktabdao'qish uchun toliq yetishmaganligi, ko'ruv harakat koordinatsiyasi va kichik motorikaning rivojlanmaganligi, mantiqiy fikr mahsuldorligining pastligi kuzatiladi. Undan tashqari motivatsiya, irodaviy jihatlarining ayniqsa, ixtiyoriy diqqat va xotiraning shakllanmaganligi, xatti-harakatlarni ixtiyoriy boshqaruvdagi muammolar, bir so'z bilan aytganda hali «O'quvchi ichki pozitsiya»ning shakllanmaganligi maktabdao'qishga tayyor bo'lmagan bolalarning muvaqqiyatli o'zlashtirib ketishlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Pedagoglar, ota-onalar, bolalarni erta maktabga berishning foyda yoki zarari to'g'risida o'ylaganlarida inson miyasi rivojlanishining neyrofiziologik qonuniyatlarini ham alohida e'tiborga olishlari lozim. Bolani erta o'qish, yozish, sanashga o'rgatib uning bilish jarayonlari zo'riqtirilsa, bolaning emotsional hissiy rivojlanishi uchun zarur bo'lgan miya quvvatining tanqislashuviga sabab bo'ladi. Bundan bolalarning emotsional hissiy jarayonlarining kechishida yoki jismoniy rivojlanishida kamchiliklar sodir bo'ladi. Bunday holatda energiya taqsimlanishining majburan buzilishi sodir bolib, u 7-8 yoshli bolalarni qo'rquv, agressivlik yoki giperaktivlik holatlariga olib keladi. Bu bolani maktabdao'qishga tayyorlash kerak emas, degan fikr emas, lekin bolaning aqliy rivojlanishiga erta o'qishni, sanashni, yozishni o'rgatish bilangina erishib bo'lmaydi.

Ma'lumki, rivojlanish qonuniyatiga ko'ra har qanday taraqqiyot ko'rgazmali obrazlilikdan abstrakt mantiqiylikka qarab boradi. Agar bola hali o'qishga aqliy, ma'naviy-ruhiy jihatdan tayyor bolmay turib, unga harf va raqamlarni yozish, o'qish olatilsa psixik rivojlanishning teskari tomonga ketishiga sabab bo'ladi. Psixolog olimlarning fikricha, psixik va evolutsiya taraqqiyot qonunlari ham fizik qonunlardek buzilmas, hamda universaldir. Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib aytish mumkinki, neyrofiziologik jihatdan ixtiyoriy diqqat vao'qish uchun zarur bolgan ko'plab miyada kechadigan jarayonlar asosan 7-8 yoshda (aqliy yoshi o'zib ketgan bolalarda olti yoshda ham) shakllanadi. Ya'ni shu yoshda bola 45 minutlik aqliy mehnatga tayyor bo'ladi. Maktabdao'qishning boshlanishi 7 yoshda bo'ladigan to'rtinchi fiziologik krizis bilan mos keladi (bola organizmida jadal bo'yni o'sishi, ichki organlarning kattalashuvi, vegetativ o'zgarishlar bilan bog'liq bolgan keskin endokrin o'zgarishlar ro'y beradi). 6-7 yoshli maktabga tayyor bolada «Men shuni xohlayman» motividan ko'plab miyada kechadigan «Men shuni bajarishim kerak» motivi ustunlik qila boshlaydi. Maktabda birinchi sinfga kelgan har bir o'quvchida psixik zo'riqish kuchayadi. Bu nafaqat uning jismoniy salomatligida, balki xatti-harakatida ham, masalan, ma'lum darajada qo'rquvning kuchayishi, irodaviy faollikning susayishida namoyon bo'ladi. Bolaning ijtimoiy munosabatlar tizimi va faoliyatidagi koordinal o'zgarishlar uning organizmidagi barcha tizimlar va funksiyalaridagi o'zgarishlarga to'g'ri kelib boladan kuchli zo'riqish vao'z ichki imkoniyatlaridan toliq foydalanish zaruriyatini taqozo etadi. Maktabga tayyor bo'lgan boladagi ushbu o'zgarishlarni salbiy oqibatlarni olib kelmay, aksincha uning yangi sharoitlarga muvaqqiyatli moslashuviga yordam beradi. O'qituvchining munosabat uslubi o'quvchining faolligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Kichik maktab yoshidagi bolalar tez chalg'iydilar, uzoq vaqt diqqatlarini bir narsaga qaratolmaydilar, ta'sirchan hamda emotsional bo'ladilar. Kichik maktab yoshidagi o'quvchi faolligining asosan uch xil ko'rinishi mavjud bolib, bular: jismoniy, psixik va ijtimoiy faollikdir. Jismoniy faollik - sog'lom organizmning harakat qilishga bolgan turli mavjud to'siqlarni yengishdagi tabiiy ehtiyojdir. Bu yoshdagi bolalar nihoyatda serharakat bo'ladilar. Bu jismoniy harakat bolaning atrofda narsalarga qiziqish bilan qarayotganligi, ularni o'rganishga intilayotgani bilan ham bog'liqdir. Bolaning jismoniy va psixik faolligi o'zaro bog'liqdir. Chunki, psixik soglom bola harakatchan bo'ladi, charchagan, siqilgan bola esa deyarli hech narsa bilan qiziqmaydi[3].

Xulosa. Yuqorida keltirilgan ma'lumotlardan shunday xulosaga kelish mumkinki, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda liderlik sifatlarini shakllantirish uchun ularda eng avvalo o'z-o'ziga ishonchini, o'ziga-o'zi beradigan bahosini orttirish kerak. Bunda albatto pedagog-psixolog va ota-onalar birgalikda harakat qilishlari kerak. Boshlang'ich sinflarda norasmiy liderlarni shakllanib sinf kichik - kichik guruhlariga bo'linishiga o'qituvchi yo'l qo'ymasligi kerak.

ADABIYOTLAR

1. G'oziyev E. Oliy maktab psixologiyasi. «O'qituvchi», T.: 1997.64
2. Nishonova Z.T. Oliy maktab psixologiyasi. T.: 2003.- 231s. vi. o'quv qo'llanmalari.
3. Abdurasulov R. Psixologning kundalik kitobi. Jizzax 2005 154b
4. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab - o'qituvchisi psixologiyasi. –T, 1998.-321b.

Ziyada DJUMANAZAROVA,
ESP teacher of Tashkent State University of Law
E-mail: ziyada.jumanazarova9828@gmail.com

Rewiewer Doctor of Philosophy M. Bakhridinova

TEACHING LEGAL ENGLISH IN MULTILEVEL CLASSES

Annotation

This article explores the challenges and strategies involved in teaching Legal English in multilevel classes. It examines the complexities faced by instructors when dealing with diverse proficiency levels, offering effective methods and approaches to ensure all students gain a comprehensive understanding of legal concepts and terminology.

Key words: Legal English, multilevel classes, teaching strategies, ESP, legal discourse.

YURIDIK INGLIZ TILINI TURLI DARAJALI GURUHLARDA O‘QITISH

Annotatsiya

Ushbu maqola yuridik ingliz tilini ko‘p darajali sinflarda o‘qitishda duch kelinadigan qiyinchiliklar va strategiyalarni o‘rganadi. Turli darajadagi talabalarga dars berganda o‘qituvchilar duch keladigan murakkabliklarni ko‘rib chiqadi hamda barcha talabalar yuridik tushunchalar va terminologiyani to‘liq tushinishini ta‘minlash uchun samarali usullar va yondashuvlarni taklif etadi.

Kalit so‘zlar: Yuridik ingliz tili, ko‘p darajali sinflar, o‘qitish strategiyalari, ESP, yuridik nutq.

ПРЕПОДАВАНИЕ ЮРИДИЧЕСКОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В МНОГОУРОВНЕВНЫХ КЛАССАХ

Аннотация

В этой статье рассматриваются проблемы и стратегии преподавания юридического английского языка в многоуровневых классах. В нем рассматриваются сложности, с которыми сталкиваются преподаватели при работе с различными уровнями квалификации, и предлагаются эффективные методы и подходы, позволяющие всем учащимся получить полное понимание юридических концепций и терминологии.

Ключевые слова: Юридический английский, многоуровневые занятия, стратегии преподавания, ESP, юридический курс.

Introduction. Teaching Legal English in multilevel classes presents a unique set of challenges for instructors. Legal English, as a specialized and often complex area of English for Specific Purposes (ESP), involves not only linguistic proficiency but also knowledge of legal terminology and concepts. These challenges become particularly acute in multilevel classes, where students possess varying degrees of proficiency in English and differing levels of understanding of legal topics.

Multilevel classes are an inherent feature of many educational systems, particularly in law schools, continuing legal education programs, and online legal courses. These classes include students from different linguistic backgrounds, with varying degrees of experience and knowledge in the legal field. As a result, instructors must adopt flexible and adaptive teaching methods to ensure that all students can successfully engage with and understand legal language and concepts.

According to Hess (2001), a major challenge in multilevel classes is the diverse range of language skills and knowledge that students bring to the classroom. Instructors are tasked with balancing the needs of learners with varied proficiency levels while ensuring that all students are able to gain a solid understanding of Legal English [1]. Legal English, like any other specialized language, requires students to not only learn the terms and expressions used within the legal profession but also develop a deeper understanding of legal reasoning, structures, and frameworks.

This article seeks to explore the challenges associated with teaching Legal English in multilevel classes and examine various strategies and approaches that have been successfully employed to address these challenges. It also highlights the role of technology, differentiated instruction, and collaborative learning in creating an inclusive and effective learning environment for students with varying levels of proficiency.

Literature Review. Teaching Legal English in multilevel classes has garnered considerable attention in academic research, with numerous studies focusing on the pedagogical approaches that can be used to address the diverse needs of students. Several scholars have contributed significantly to this field, proposing a range of effective methods and strategies for teaching Legal English in diverse classroom settings.

Walenn (2009) emphasizes the need for flexibility in Legal English teaching, noting that instructors must tailor their approaches

to meet the needs of students with varying levels of language proficiency. In higher education, where students often come from diverse linguistic and cultural backgrounds, balancing the language and subject knowledge requirements is crucial [2]. Walenn argues that instructors need to adjust their teaching materials and methods to cater to these diverse needs, ensuring that all students, regardless of their starting point, can achieve a level of competence in both legal language and legal reasoning.

Tavakoli et al. (2013) further discuss the importance of adapting teaching methods to account for both subject knowledge and language proficiency in ESP contexts. In their study, they point out that language teachers who specialize in ESP must have a solid understanding of the subject matter they are teaching. They should be able to scaffold learning for students at different proficiency levels, allowing them to access legal content at a pace and depth appropriate to their individual skills and knowledge [3]. For example, instructors might simplify legal texts or use glossaries and definitions to help beginners understand essential legal terms before moving on to more complex materials.

The challenge of teaching multilevel classes is not limited to language proficiency alone. Umirov & Seytniyazova (2022) discuss how multilevel classes present challenges in terms of the varied levels of legal knowledge that students possess. Some students may be well-versed in legal principles but struggle with language, while others may have strong English skills but lack knowledge of legal concepts. As these scholars argue, balancing the need to teach both legal content and language skills requires instructors to find innovative solutions to ensure that all students benefit from the learning experience [4].

The inclusion of technology in legal English education has been another area of focus in recent studies. Technological tools, such as digital dictionaries, legal databases, and multimedia resources, can support students with varying proficiency levels. These tools can be used to tailor learning experiences to students' individual needs and provide additional support for students who may require extra assistance in mastering complex legal terminology.

In their research on ESP education, Dudley-Evans and St John (1998) stress the importance of a learner-centered approach in ESP teaching. They argue that teachers must consider the individual needs, motivations, and learning styles of students, particularly in multilevel classes. By adopting a learner-centered approach, instructors can engage students more effectively and ensure that their

language learning is both meaningful and relevant to their professional aspirations [5]. In the context of Legal English, this approach is vital, as the legal profession requires students to not only learn legal terminology but also understand its application in real-world legal scenarios.

Research Methodology. In order to effectively teach Legal English in multilevel classes, instructors must employ a variety of teaching methods and strategies. These methods should be adaptable and flexible, allowing instructors to cater to the different levels of language proficiency and legal knowledge present in the classroom. Commonly used strategies in Legal English teaching include task-based learning, differentiated instruction, and the integration of multimedia resources.

Task-Based Learning. Task-based learning (TBL) is a popular approach in English for Specific Purposes (ESP) classrooms, including Legal English. According to Hutchinson and Waters (1987), task-based learning involves students working on real-world tasks that require them to use the target language in a practical context. In Legal English classes, TBL allows students to engage with legal problems and documents, such as drafting contracts, analyzing case law, or preparing legal arguments. The key advantage of TBL is that it provides students with opportunities to use language in context, thereby enhancing their understanding of both legal content and language skills [6].

In multilevel classrooms, TBL can be adapted to meet the needs of different proficiency levels. For example, more advanced students may work on analyzing complex legal texts, while beginners can focus on simpler tasks such as identifying key legal terms in a contract. The collaborative nature of TBL also allows students to work in groups, where they can help one another navigate complex legal material [7]. This peer support can be invaluable, particularly for students at lower proficiency levels.

Differentiated Instruction. Differentiated instruction is another key strategy for teaching Legal English in multilevel classes. This approach involves adjusting teaching materials, activities, and assessments to accommodate the diverse needs of students. In the context of Legal English, differentiated instruction may involve providing students with varying levels of legal texts based on their proficiency. Beginners may start with simplified legal documents, while more advanced students may engage with authentic legal texts or case studies.

Westwood (1996) highlights the importance of providing students with a range of learning materials and activities to cater to different learning styles and levels of proficiency. For example, instructors might provide visual aids, interactive activities, or simplified legal glossaries for beginners, while offering advanced students opportunities to engage in critical analysis and debate. Differentiated instruction ensures that all students can access the content and progress at their own pace, making learning more inclusive and effective [8].

For example, instructors can use videos that explain legal concepts or provide visual representations of legal processes, such as court procedures. These resources can be particularly useful for visual learners and students who may struggle with reading dense legal texts. Moreover, online legal dictionaries and databases enable students to access definitions and explanations of legal terms in real-time,

offering immediate support when they encounter unfamiliar vocabulary.

Umirov & Seytniyazova (2022) argue that digital tools are essential in supporting the learning process in multilevel classrooms, as they allow instructors to tailor learning experiences to the needs of individual students. These tools can also help bridge gaps in legal knowledge and language proficiency by providing flexible and interactive learning opportunities [9].

Discussion and Results. Teaching Legal English in multilevel classes involves navigating a range of challenges, primarily due to the diverse language proficiency and legal knowledge of students. Some students may have strong English skills but lack familiarity with legal terminology, while others may be proficient in the legal field but struggle with English. These differences create the challenge of ensuring that all students can engage with the material and make progress in their learning.

Addressing Different Proficiency Levels. As Walenn (2009) points out, one of the key strategies for addressing these challenges is to adjust tasks and language input based on students' proficiency levels. For example, while some students may be ready to engage with complex legal texts, others may need more support in understanding basic legal vocabulary. By modifying tasks and providing differentiated materials, instructors can ensure that all students can participate in meaningful learning activities [10].

Moreover, the use of technology can play a crucial role in addressing these challenges. Umirov & Seytniyazova (2022) emphasize that digital resources can be tailored to suit the individual needs of students, offering opportunities for self-paced learning. This is particularly important in multilevel classes, where students can progress at different speeds. By using online platforms, instructors can provide students with interactive exercises, quizzes, and multimedia resources that help reinforce legal concepts and terminology.

Peer Collaboration and Support. In addition to adjusting tasks and using technology, fostering collaboration among students is another key strategy. As Tavakoli et al. (2013) note, peer support can play a significant role in helping students succeed in multilevel classes. Encouraging students to work together on tasks, share their knowledge, and support one another helps create a positive learning environment where students at different proficiency levels can learn from each other. This collaborative approach not only helps students improve their language skills but also enhances their understanding of legal concepts.

Conclusion. Teaching Legal English in multilevel classrooms is a complex task that requires flexibility, adaptability, and creativity from instructors. By employing a combination of task-based learning, differentiated instruction, and the use of multimedia resources, instructors can create an inclusive and effective learning environment for students with varying levels of language proficiency and legal knowledge.

The research conducted by Walenn (2009), Tavakoli et al. (2013), and Umirov & Seytniyazova (2022) underscores the importance of adopting strategies that cater to individual students' needs, foster collaboration, and leverage technology to enhance learning outcomes. These approaches are essential in helping all students gain a comprehensive understanding of Legal English, ensuring they are equipped with the skills and knowledge required for success in the legal profession.

REFERENCES

- Hess, N. (2001). *Teaching Large Multilevel Classes*. Oxford University Press.
- Walenn, J. (2009). *English for Law in Higher Education Studies, Teacher's Book*. Garnet Publishing Ltd.
- Tavakoli, M., Nasri, N., & Rezazadeh, M. (2013). Applying Strategies for Dealing with Lack of Subject Knowledge: Can Language Teachers Be Effective ESP Teachers? *English for Specific Purposes World*, Issue 37, Vol. 13.
- Umirov, S., & Seytniyazova, S. (2022). How Does Using Computer Technologies Affect the Language Learning Process in ESP Classes? *Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT*, 2(4), 17-24.
- Dudley-Evans, T., & St John, M. (1998). *Developing Courses in English for Specific Purposes*. Cambridge University Press.
- Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). *English for Specific Purposes: A Learning-Centered Approach*. Cambridge University Press.
- Nunan, D. (2004). *Task-based Language Teaching*. Cambridge University Press.
- Westwood, P. (1996). Effective Teaching. *Australian Journal of Teacher Education*, Vol. 21, Issue 1.
- Umirov, S., & Seytniyazova, S. (2022). How Does Using Computer Technologies Affect the Language Learning Process in ESP Classes? *Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT*, 2(4), 17-24.
- Gonzales, M.U., & Vyushkina, E.G. (2009). International Cooperation in Designing Effective Methods to Prepare Non-Native EFL Teachers for Training and Assessing Legal English Skills. *Georgetown Law Global Legal Skills Conference IV*.

UO‘K:378.026:379.

Amangul YESHMURATOVA,

Navoiy davlat konchilik texnologiyalari universiteti huzuridagi Nukus konchilik instituti o‘qituvchisi

E-mail: amanguleshmuratova@gmail.com

TATU Nukus filiali dotsenti G.Abilova taqrizi ostida

GOOGLE DISK ORQALI TALABALARGA LABORATORIYA MASHG‘ULOTINI O‘TISHDA “SINDIKAT” METODIDAN FOYDALANISH

Аннотация

Ushbu maqolada laboratoriya mashg‘ulotlarini tashkil etishda “Sindikat” metodidan foydalanishning samaradorligi tahlil qilinadi. Bu metod talabalarning hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish, axborot texnologiyalaridan amaliy foydalanishni o‘rgatish va kasbiy kompetentsiyalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan. Google Disk platformasi yordamida ma‘lumot almashish va guruh topshiriqlarini bajarish jarayonlari batafsil yoritilgan. Shuningdek, maqolada Sindikat metodining ta‘lim jarayonidagi ahamiyati va uning konchilik yo‘nalishi talabalarning kasbiy kompetentsiyalarni shakllantirishdagi qo‘llanilishi keltiriladi. Ushbu yondashuv natijasida talabalarning tanqidiy fikrlash va ijodiy yechim topish qobiliyatlarini rivojlanadi.

Kalit so‘zlar: ta‘lim, talaba, guruh, kasbiy kompetensiya, sindikat, metod, model, Google Disk, Kompas dasturi.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДА "СИНДИКАТ" ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ЛАБОРАТОРНЫХ ЗАНЯТИЙ ДЛЯ СТУДЕНТОВ ЧЕРЕЗ GOOGLE DISK

Аннотация

В данной статье анализируется эффективность использования метода "Синдикат" при организации лабораторных занятий. Этот метод направлен на развитие у студентов навыков совместной работы, обучение практическому использованию информационных технологий и формирование профессиональных компетенций. Подробно описаны процессы обмена информацией и выполнения групповых заданий с помощью платформы Google Disk. Также в статье приводится значение метода Синдиката в образовательном процессе и его применение в формировании профессиональных компетенций студентов горного направления. В результате этого подхода у студентов развивается способность критически мыслить и находить творческие решения.

Ключевые слова: образование, студент, группа, профессиональная компетенция, синдикат, метод, модель, GoogleDisk, программа Kompas.

USING THE "SYNDICATE" METHOD IN CONDUCTING LABORATORY CLASSES FOR STUDENTS THROUGH GOOGLE DISK

Annotation

This article analyzes the effectiveness of using the "Syndicate" method in organizing laboratory classes. This method aims to develop students' collaborative skills, teach them how to use information technologies in practice, and develop professional competencies. The processes of information exchange and group assignments using the Google Disk platform are described in detail. The article also presents the significance of the Syndicate method in the educational process and its application in the formation of professional competencies of mining students. As a result of this approach, students develop the ability to think critically and find creative solutions.

Keywords: education, student, group, professional competence, syndicate, method, model, Google Disk, Kompas program.

Kirish. Hozirgi vaqtda konchilik sohasida kadrlar tayyorlashda innovatsion ta‘lim texnologiyalari va axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanib talabalarga chuqur nazariy bilim, malakalar va amaliy ko‘nikmalar berish, ularning kasbiy bilim, malaka va ko‘nikmalarini shakllantirish, qobiliyatlarini rivojlantirishda kasbiy kompetentsiyalarini shakllantirish dolzarb masalalarning biridir [1]. Bugungi kunda ta‘lim jarayonida innovatsion yondashuvlarni qo‘llash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida talabalarning faolligini oshirish, mustaqil va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish mumkin. Ushbu maqolada “Sindikat” metodi yordamida laboratoriya mashg‘ulotlarini tashkil etish va bu jarayonda Google Disk platformasidan foydalanish tajribasi yoritiladi. Metodologiya talabalarni jamoaviy ishga jalb etish orqali ularning kasbiy kompetentsiyalarini rivojlantirishga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ta‘lim tizimida zamonaviy texnologiyalar qo‘llanilgan mashg‘ulotlar egallanayotgan bilimlarni talabalarning mustaqil ravishda o‘rganib, tahlil qilishlariga, o‘z bilimlarini o‘zlari baholay olishlariga, egallagan malaka va ko‘nikmalaridan amaliy foydalanib kasbiy kompetentsiyalarini shakllantirishlariga va to‘g‘ri xulosalar qilishni o‘rgatishga qaratilgan. Ta‘lim jarayonida pedagogik texnologiyalarning to‘g‘ri joriy etilishi pedagogning bu jarayonda asosiy tashkilotchi yoki maslahatchi sifatida faoliyat yuritishiga olib keladi. Bu borada B.Abdullaeva, Sh.Abdullayeva, G.Abilova A.Askarov B.Xodjayev R.Ishmuxamedov, M. Yudashev, A. N.Avdeeva G.Collier, R.Clark ekabi o‘z sahosining etuk olimlari ilimiy tadqiqotlar olib borgan. Pedagogik texnologiya - bu muayyan loyiha asosida tashkil etiladigan, aniq maqsadga yo‘naltirilgan hamda ushbu maqsadning

natijalanishini kafolatlovchi pedagogik faoliyat jarayoni mazmunidir [2]. Oliy ta‘lim muassasalarining ta‘lim jarayonida zamonaviy metodlar, interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalarni qo‘llashga oid bilimlar va tajribalar talabalarni bilimli, yetuk malakali kasbiy kompetentsiyalarini shakllangan mutaxassislar bo‘lishlarini ta‘minlaydi.

Metod so‘zi yunoncha tadqiqot, maqsadga erishish yo‘li, usuli deganidir. Metod - eng umumiy ma‘noda - maqsadga erishish usuli, ma‘lum tarzda tartibga solingan faoliyat [3]. Fan, texnika va innovatsion texnologiyalarning rivojlanishi natijasida ta‘lim jarayonida interfaol metodlar (innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalari) dan foydalanib, ta‘limning samaradorligini ko‘tarishga bo‘lgan qiziqish, e‘tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda [4].

Konchilik sohasi uchun “Texnik tizimlarda axborot texnologiyalari” fanini o‘qitish jarayonida talabalarning kasbiy kompetentsiyalarini shakllantirishda ta‘lim berishning interfaol ta‘lim texnologiyalari va zamonaviy raqamli ta‘lim texnologiyalaridan foydalanib, kreativ texnologiyalar va innovatsion metodlar yordamida amalga oshirish muhim rol o‘ynaydi.

Google Disk – bu onlayn ma‘lumotlar almashish va hamkorlikda ishlash imkonini beruvchi qulay platforma. Platforma hujjatlarni real vaqt rejimida tahrirlash, fayllarni saqlash, guruhda ishlash va qayta aloqani ta‘minlash imkoniyatini beradi. Ushbu vosita ta‘lim jarayonida o‘quv materiallari bilan ishlashni osonlashtiradi.

“Sindikat” metodi-bu ta‘limda talabalarni kichik guruhlarga bo‘lib, jamoaviy ishlash asosida o‘rgatishga qaratilgan usul [5]. Ushbu metod jamoaviy muhokamalar, birgalikda qaror qabul qilish va o‘zaro fikr almashish orqali talabalarning ijodiy va tanqidiy fikrlashini

rivojlantirishga yordam beradi. "Sindikat" metodi dastlab 1920-1930-yillarda Buyuk Britaniyada kasaba uyushmalari va siyosiy tashkilotlar tomonidan ishlatilgan. U jamoaviy ish va hamkorlik asosida qarorlar qabul qilishda samaradorlikni oshirish uchun ishlab chiqilgan. 1950-yillarga kelib bu metod ta'lim jarayoniga kiritildi va jamoaviy ko'nikmalarni rivojlantirish maqsadida keng qo'llanila boshlandi. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida talabalarining birgalikda ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun juda mos bo'lib chiqdi[6].

"Sindikat" metodi odatda quyidagi bosqichlar asosida qo'llaniladi:

1. Jamoaviy muhokama: Talabalar kichik guruhlariga ajratilib, har bir guruh o'ziga berilgan muammoni mustaqil ravishda tahlil qiladi.

2. Masalani hal qilish: Guruh ichida talabalar o'zaro fikr almashadilar, muammoni yechish uchun o'z qarashlarini bildiradilar va oxirida umumiy xulosa chiqaradilar.

3. Loyihalar yaratish: Talabalar loyiha yoki yechimni ishlab chiqadilar, so'ng uni umumiy muhokamaga taqdim etadilar.

4. Prezentatsiya va baholash: Har bir guruh o'z ishlari bo'yicha taqdimot o'tkazadi, keyin esa ularning ishi boshqa guruhlar va o'qituvchi tomonidan baholanadi.

Sindikat metodi talabalarining mustaqil fikrlashini rivojlantirish, jamoaviy ishlash ko'nikmalarini oshirish va ularni real hayotdagi muammolarni hal qilishga tayyorlashda samarali bo'lgan usul hisoblanadi [7].

Google Disk orqali konchilik ishi mutaxassisligi talabalariga "Geologiya-gidiruv va kon metallurgiyaga oid masalalar modelini

Kompas dasturi yordamida yaratish" mavzusini "Sindikat" metodi orqali laboratoriya mashg'ulotini o'tkazish texnologiyasi talabalarining amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga va ularni real loyihalash jarayonlariga tayyorlashga qaratilgan. Laboratoriya mashg'ulotining maqsadi-talabalarni Kompas dasturida geologiya-gidiruv va kon metallurgiya sohasidagi muammolarni modellashtirish ko'nikmalariga o'rgatish. "Sindikat" metodi orqali talabalar kichik guruhlariga bo'linib, muayyan masalalarni birgalikda hal qilish va real loyiha jarayonlarida ishtirok etish tajribasiga ega bo'ladilar.

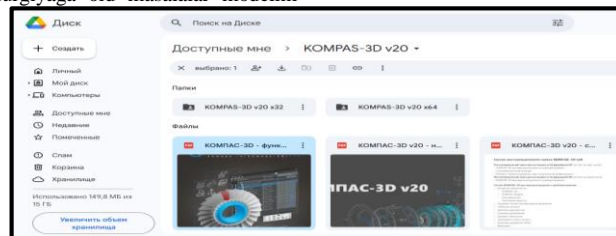
Dars jarayonida quyidagi texnologik vositalar va ilovalardan foydalaniladi:

Google Disk - Materiallar almashinuvi va guruh ishlari uchun asosiy platforma. Kompas dasturi - Geologiya-gidiruv va kon metallurgiyasi masalalarini modellashtirish uchun qo'llaniladi. Google Docs/Slides - Guruhlar taqdimotlarini yaratish va ishchi hujjatlar yozish uchun.

Tadqiqot metodologiyasi. Sindikat metodini qo'llash orqali mashg'ulotni o'tkazish texnologiyasi quyida bosqichlar asosida olib boriladi:

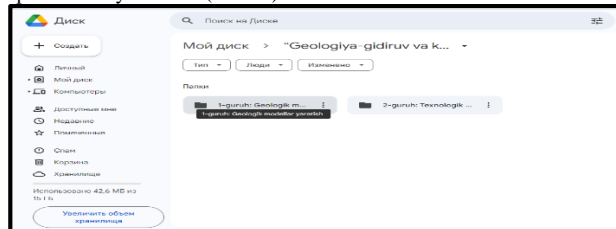
I-bosqich tayyorgarlik bosqichi bo'lib, bu bosqichda quyidagilar amalga oshiriladi

1. Google Diskni tayyorlash, yani materiallarni yuklash - Kompas dasturi, geologiya-gidiruv va kon metallurgiya sohasidagi ma'lumotlar, video darsliklar, qo'llanma fayllar Google Diskga yuklanadi (1-rasm). Talabalar laboratoriya mashg'ulotlariga tayyorlanish uchun ularidan foydalanadi.

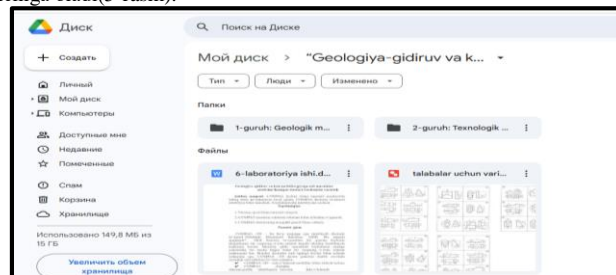
1-rasm.

Google Diskda guruh uchun jamoaviy papkalar yaratiladi, ya'ni har bir guruh uchun alohida papka yaratilib, u yerga guruh vazifalariga mos qo'llanmalar, ishchi hujjatlar va boshqa resurslar yuklanadi (2-rasm).

2-rasm.

2. Masalalar ro'yxatini tayyorlash - Geologiya-gidiruv va kon metallurgiyasi bo'yicha masalalar tanlanadi. Bu masalalar geologik modellarni yaratish va ularni tahlil qilishni o'z ichiga oladi(3-rasm).

3-rasm.

II – bosqich. Darsning borishi quyidagicha olib boriladi:

1. Kirish (10 daqiqa) -laboratoriya mashg'ulotining maqsadi va rejalari haqida qisqacha ma'lumot beriladi. Talabalarga geologik va metallurgik masalalarni Kompas dasturida qanday modellashtirishlari tushuntiriladi."Sindikat" metodi tushuntiriladi va mashg'ulot boshida talabalar bir necha kichik guruhlariga (sindikatlariga) bo'linadi. Har bir guruhga alohida vazifa yuklatiladi.

2. Guruhlarga topshiriqlar berish (10 daqiqa) - har bir guruhga geologik muammo yoki kon metallurgiyasi bo'yicha loyihalash masalasi beriladi: Birinchi guruhga geologik modellar yaratish, ikkinchi guruhga texnologik jarayonlarni modellashtirish vazifasi yuklanadi.

3. Guruhlarning mustaqil ishlashi (30 daqiqa) - har bir guruh Google Diskdagi resurslardan foydalanib, Kompas dasturida o'z

modellarini ishlab chiqadi. Guruh ichidagi rollar taqsimlanadi: ba'zi bir talabalar model yaratadi, boshqalari tahlil qiladi yoki prezentatsiyani tayyorlaydi. Har bir guruh a'zolari orasida quyidagi rollar belgilanadi:

"Lider" – Guruh ishini tashkil etadi va boshqaradi.

"Tadqiqotch" – Kompas dasturida model yaratadi.

"Taqdimotch" – Guruh ishining yakuniy natijalarini taqdim etadi.

"Yordamchi" – Guruh ishiga yordam berib, qo'shimcha vazifalarni bajaradi.

4. Guruhlar taqdimoti va muhokama (20 daqiqa): Har bir guruh o'z loyihalarini taqdim etadi. Loyihalarni tahlil qilish, o'xshash

va farqli tomonlarni muhokama qilish, natijalarning amaliy ahamiyatini ko'rsatish talabalarning ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

III – bosqich Xulosa va baholash (10 daqiqa) - Guruhlarning ishlari baholanadi. Baholashda ijodiy yondashuv, masalani hal qilish samaradorligi va jamoaviy ishning sifati inobatga olinadi.

Sindikata metodining afzalliklari quyidagicha:

Amaliy ko'nikmalarni rivojlantiradi - talabalar real loyihalash jarayonlarini modellashtirish orqali amaliy ko'nikmalarini oshiradilar. Jamoaviy ishini rag'batlantiradi - talabalar kichik guruhlarda ishlash orqali jamoaviy hamkorlik ko'nikmalarini o'stiradilar [8]. Muammolarni tahlil qilish va hal qilish - sindikata metodi talabalarni masalalarga har tomonlama yondashishga o'rgatadi, bu esa texnik sohada muhim ko'nikmadir.

4-rasm.

“Sindikata” metodini ta’limda qo’llash orqali konchilik ishi talabalarining quyidagi kasbiy kompetensiyalarini rivojlantiradilar (4-rasm):

1. Jamoaviy hamkorlik va liderlik kompetensiyalari - sindikata metodi talabalarni kichik guruhlarda ishlashga o'rgatadi, bu esa jamoaviy hamkorlik va liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Har bir talaba muayyan rolda faoliyat yuritib, o'z hissasini qo'shadi va liderlik qilish imkoniga ega bo'ladi.

2. Mas'uliyat va tashkiliy kompetensiyalari - guruhdagi vazifalar muayyan natijalarga erishish uchun rejalashtiriladi, bu esa talabalarni o'z vaqtida, aniqlik va sifat bilan ishlarni bajarishga undaydi.

3. Muammolarni tahlil qilish va yechish kompetensiyalari - talabalar konchilik sohasidagi murakkab texnik yoki tashkiliy muammolarni jamoa bo'lib yechishadi, bu ularda muammolarni chuqur tahlil qilish, ma'lumotlarni to'g'ri yig'ish va xulosalar chiqarish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

4. Tanqidiy va ijodiy fikrlash - guruh ichida har bir a'zo o'z g'oyalari va yechimlarini taklif qiladi, bu esa turli nuqtai nazarlarni muhokama qilish va innovatsion fikrlashni rivojlantiradi.

5. Muloqot kompetensiyalari - har bir guruh o'z natijalarini boshqa guruhlariga taqdim etishi zarur bo'lgani sababli talabalar

taqdimot qilish, o'z fikrlarini aniq va tushunarli tarzda ifoda etish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Xulosa. “Sindikata” metodi – Jamoaviy ko'nikmalarni rivojlantiradi. Bunda talabalar jamoaviy ishlashni o'rganadilar, bir-birlaridan yangi bilimlarni olishadi va o'zaro yordam beradilar. Ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, ya'ni har bir guruh muammoni o'z yo'lida hal qilgani uchun talabalar ijodiy yondashuvlarni ishlab chiqadilar. Mas'uliyatni oshiradi, ya'ni har bir talaba jamoa oldida o'z vazifalarini bajarishga majbur bo'ladi, bu esa mas'uliyat hissini oshiradi.

Sindikata metodidan foydalanish konchilik ishi talabalarining bir vaqtning o'zida bir nechta kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga imkon beradi, xususan, bu metod ularga kelajakdagi konchilik texnologiyalari va jamoaviy ish jarayonlariga tayyorlanishga yordam beradi. Shuningdek, ushbu laboratoriya mashg'uloti talabalarga real texnologik jarayonlarni o'rganishga, geologiya va metallurgiya sohaslarida dasturiy modellashtirishni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Yeshmuratova A.A. Konchilik sohasida kadrlar tayyorlashda talabalarining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishi “lim ham jamiyet”. №2/2.2024. b.87-89.
2. Abdullayeva Sh.A., Askarov A.D. Umumiy pedagogika. Nopedagogik oily ta'lim muassasalari bakalavrlari uchun o'quv qo'llanma. «Zuxrabarakabiznes» MChJ-360 b.
3. Xodjayev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik. - T.: «Sano-standart» nashriyoti, 2017-yil, 416 b.
4. Ishmuxamedov R., M.Yudashev. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogic texnologiyalar. O'quv qo'llanma) - T.: «Nihol» nashriyoti 2013,- 272 b.
5. Авдеева А.Н. Некоторые аспекты метода синдикатов при практических занятиях // Вестник науки и образования. 2021. №16. – С. 78-80.
6. Collier, G., & Clarke, R. Syndicate Methods: Two Styles Compared. Higher Education, 15(6), 1986,pp.609–618. <http://www.jstor.org/stable/3447045>
7. Avdeeva A.N.Abyalimov O.S.Tursunov N.K.Gapirov A.D.Tursunov T.M. Carrying out practical and laboratory exercises using the syndicate method“Теория и практика современной науки” №5(95), 2023, pp.4-7.
8. Collier, Gerald, and Rufus Clarke. “Syndicate Methods: Two Styles Compared.” Higher Education, vol. 15, no. 6, 1986, pp. 609–618. <http://www.jstor.org/stable/3447045>.
9. Абдуллаева Б.С. Развитие математической компетентности у будущих учителей // Вестник Самарского Государственного Технического Университета. Серия «Психолого-педагогическая наука». 2022. Т. 19. № 4. С. 149–158. DOI: <https://doi.org/10.17673/vsgtu-pps.2022.4.12>
10. Алламбергенова М. Х. Методика использования интерактивных учебных комплексов по курсу информатика и информационные технологии Молодой ученый №8,2010 Г. С.142-144

UDK: 378.046.4:37.091.12

Obid JAYNAROV,

*Oliy ta'lim tizimi kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti tayanch doktoranti
E-mail: obid@gmail.com*

Pedagogika fanlari doktori A.Djurayev taqrizi asosida

ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL MECHANISM FOR THE DEVELOPMENT OF PRACTICAL COMPETENCE OF LISTENERS IN THE PROCESS OF MOBILE TRAINING

Аннотация

This article analyzes the mechanisms for the development of practical competence of the audience in the process of portable training. On the basis of the study, the organizational and pedagogical aspects of portable training, ways to improve their effectiveness and methods for the formation of practical competency of the audience are studied.

Key words: Mobile training, practical competence, organizational and pedagogical mechanism, educational effectiveness, professional development.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ РАЗВИТИЯ ПРАКТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СЛУШАТЕЛЕЙ В ПРОЦЕССЕ ВЫЕЗДНОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В данной статье проанализированы механизмы развития практической компетентности слушателей в процессе выездного обучения. На основе исследования изучены организационно-педагогические аспекты выездных занятий, пути повышения их эффективности и способы формирования практической компетентности обучающихся.

Ключевые слова: Выездное обучение, практическая компетентность, организационно-педагогический механизм, эффективность обучения, профессиональное развитие.

KO'CHMA MASHG'ULOTLAR JARAYONIDA TINGLOVCHILARNING AMALIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING TASHKILIY-PEDAGOGIK MEXANIZMI

Аннотация

Ushbu maqolada ko'chma mashg'ulotlar jarayonida tinglovchilarning amaliy kompetentligini rivojlantirish mexanizmlari tahlil qilingan. Tadqiqot asosida ko'chma mashg'ulotlarning tashkiliy-pedagogik jihatlari, ularning samaradorligini oshirish yo'llari va tinglovchilarning amaliy kompetentligini shakllantirish usullari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Ko'chma mashg'ulotlar, amaliy kompetentlik, tashkiliy-pedagogik mexanizm, ta'lim samaradorligi, kasbiy rivojlanish.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida ko'chma mashg'ulotlar orqali tinglovchilarning amaliy kompetentligini rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg'unlashtirish, real ish sharoitida ko'nikmalarni shakllantirish va kasbiy tajribani oshirish muhim ahamiyat kasb etadi [1].

Tadqiqotning maqsadi ko'chma mashg'ulotlar jarayonida tinglovchilarning amaliy kompetentligini rivojlantirishning samarali tashkiliy-pedagogik mexanizmlarini aniqlash va tahlil qilishdan iborat.

Zamonaviy ta'lim tizimida ko'chma mashg'ulotlar orqali tinglovchilarning amaliy kompetentligini rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg'unlashtirish, real ish sharoitida ko'nikmalarni shakllantirish va kasbiy tajribani oshirish muhim ahamiyat kasb etadi [1].

Tadqiqotning dolzarbligi quyidagi omillar bilan belgilanadi. Birinchidan, zamonaviy jamiyatda yuqori malakali, amaliy ko'nikmalarga ega mutaxassislar bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Ikkinchidan, an'anaviy ta'lim shakllari tinglovchilarning amaliy kompetentligini rivojlantirishda yetarli samara bermayapti. Uchinchidan, ko'chma mashg'ulotlarning tashkiliy-pedagogik mexanizmini takomillashtirish zarurati mavjud.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Tadqiqot metodologiyasi sifatida ilmiy-pedagogik adabiyotlarni qiyosiy-tahliliy o'rganish, tizimli yondashuv va kontentni tahlil qilish usullaridan foydalanildi.

Sergeyeva va boshqalarning (2021) tadqiqotlariga ko'ra, ko'chma mashg'ulotlar kasbiy ta'limning eng samarali shakllaridan biri hisoblanadi [2]. Davlatov (2023) o'z ishida ko'chma mashg'ulotlarning tashkiliy-pedagogik asoslarini o'rganib, ularning amaliy ahamiyatini ta'kidlaydi [3]. Xorijiy olimlardan Williams (2022) ko'chma mashg'ulotlarni tashkil etishning zamonaviy yondashuvlarini tahlil qilib, ularning samaradorligini oshirish yo'llarini ko'rsatib bergan [4]. Muammoning o'rganilganlik darajasini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ko'chma mashg'ulotlarning nazariy-metodologik asoslari bir qator mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan

tadqiq etilgan. Xususan, Sergeyeva va boshqalar (2021) ko'chma mashg'ulotlarning tashkiliy jihatlari o'rgangan [2]. Williams (2022) esa zamonaviy yondashuvlarni tahlil qilgan [4]. Biroq ko'chma mashg'ulotlar jarayonida tinglovchilarning amaliy kompetentligini rivojlantirish mexanizmlari yetarlicha o'rganilmagan.

Natijalar va muhokama. Ko'chma mashg'ulotlarning tashkiliy-pedagogik mexanizmini takomillashtirish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqot natijalari quyidagi yo'nalishlarda muhokama qilinadi.

Birinchi yo'nalish - tashkiliy mexanizmlarni takomillashtirish masalalari. Bu borada ko'chma mashg'ulotlarni rejalashtirish va aniq maqsadlarni belgilash alohida ahamiyat kasb etadi. Abdullayev (2022) ta'kidlaganidek, har bir ko'chma mashg'ulot uchun puxta ishlab chiqilgan reja va aniq belgilangan maqsadlar bo'lishi kerak [1]. Moddiy-texnik ta'minotni tashkil etish masalasi ham muhim hisoblanadi. Williams (2022) ning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy texnik vositalar va resurslar bilan ta'minlangan ko'chma mashg'ulotlar yuqori samaradorlikka erishadi [4].

Ikkinchi yo'nalish - pedagogik mexanizmlarni takomillashtirish. Bu borada interfaol ta'lim metodlarini qo'llash masalasi dolzarb hisoblanadi. Sergeyeva va boshqalarning (2021) fikriga ko'ra, interfaol metodlar tinglovchilarning faolligini oshiradi va amaliy ko'nikmalarni samarali shakllantirishga yordam beradi [2]. Nazariya va amaliyot integratsiyasini ta'minlash masalasi ham muhim ahamiyatga ega. Brown (2021) ning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg'unlashtirish tinglovchilarning kasbiy kompetentligini sezilarli darajada oshiradi [6].

Uchinchi yo'nalish - tinglovchilarning motivatsiyasini oshirish masalalari. Petrov (2023) ta'kidlaganidek, tinglovchilarning ichki motivatsiyasini shakllantirish va ularning kasbiy qiziqishlarini rivojlantirish ko'chma mashg'ulotlar samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi [7]. Bu borada individual yondashuvni joriy etish, har bir tinglovchining qobiliyatlari va ehtiyojlarini inobatga olish zarur.

To'rtinchi yo'nalish - zamonaviy axborot texnologiyalarini integratsiya qilish masalalari. Johnson (2021) ning tadqiqotlari

ko'rsatishicha, raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish ko'chma mashg'ulotlar sifatini oshiradi va tinglovchilarning amaliy kompetentligini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [8]. Bu borada virtual simulyatorlar, mobil ilovalar va masofaviy o'qitish elementlaridan foydalanish tavsiya etiladi.

Beshinchi yo'nalish - baholash tizimini takomillashtirish masalalari. Davlatov (2023) ning fikriga ko'ra, ko'chma mashg'ulotlar jarayonida shakllangan amaliy kompetensiyalarni baholashning aniq mezonlarini ishlab chiqish zarur [3]. Bu tinglovchilarning yutuqlarini obyektiv baholash va keyingi rivojlanish yo'nalishlarini belgilashga yordam beradi [9].

1-jadval.

Ko'chma mashg'ulotlarning samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar tahlili

Ta'sir etuvchi omillar	Ahamiyatlilik darajasi	Samaradorlik ko'rsatkichi
Moddiy-texnik ta'minot	Yuqori	85%
Pedagogik texnologiyalar	Yuqori	82%
Zamonaviy AKT vositalari	O'rta	78%
Tashkiliy sharoitlar	O'rta	75%
Uslubiy ta'minot	Yuqori	80%
Vaqt resurslari	O'rta	72%

1-jadval ma'lumotlarining tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'chma mashg'ulotlar samaradorligiga eng kuchli ta'sir ko'rsatuvchi omillar moddiy-texnik ta'minot (85%) va pedagogik texnologiyalar (82%) hisoblanadi. Bu natijalar Williams (2022) ning tadqiqotlari bilan ham mos keladi [4]. Shuningdek, uslubiy ta'minot ham yuqori ahamiyatga (80%) ega ekanligi aniqlandi.

2-jadval.

Tinglovchilarning amaliy kompetentligini rivojlantirish yo'nalishlari

Kompetentlik turlari	Rivojlanish darajasi	Amaliy ahamiyati
Kasbiy ko'nikmalar	Sezilarli yuqori	Juda muhim
Kommunikativ ko'nikmalar	O'rtadan yuqori	Muhim
Texnologik ko'nikmalar	O'rta	O'rta muhim
Tashkilotchilik qobiliyati	O'rtadan yuqori	Muhim
Tahliliy fikrlash	Yuqori	Juda muhim
Qaror qabul qilish	Yuqori	Juda muhim

2-jadval ma'lumotlarining tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'chma mashg'ulotlar jarayonida tinglovchilarning ayniqsa kasbiy ko'nikmalari, tahliliy fikrlash va qaror qabul qilish kompetensiyalari sezilarli darajada rivojlanadi. Bu natijalar Sergeeva va boshqalarning (2021) tadqiqotlari xulosalari bilan ham mos keladi [2].

Ikkala jadval ma'lumotlarining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'chma mashg'ulotlarning samaradorligi va tinglovchilarning amaliy kompetentligi o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjud. Yuqori samaradorlik ko'rsatkichlariga ega bo'lgan omillar tinglovchilarning tegishli kompetensiyalarini rivojlantirishga ham kuchli ta'sir ko'rsatadi [10]. Masalan, zamonaviy pedagogik texnologiyalarning yuqori samaradorligi (82%) tinglovchilarning kasbiy ko'nikmalarini va tahliliy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Petrov (2023) ning tadqiqotlari ham shuni tasdiqlaydi - tinglovchilarning amaliy kompetentligi ko'chma mashg'ulotlarning tashkiliy-pedagogik mexanizmlari qanchalik mukammal bo'lsa, shunchalik samarali rivojlanadi [7]. Davlatov (2023) esa o'z tadqiqotlarida ko'chma mashg'ulotlarning moddiy-texnik ta'minoti va uslubiy bazasi muhimligini alohida ta'kidlaydi [3].

Johnson (2021) ning xulosalariga ko'ra, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va pedagogik innovatsiyalardan foydalanish tinglovchilarning amaliy kompetentligini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi [8]. Bu fikr javdallari ma'lumotlari bilan ham tasdiqlangan - AKT vositalari va pedagogik texnologiyalarning samaradorlik ko'rsatkichlari yuqori (78-82%).

Tadqiqot natijalarining chuqur tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'chma mashg'ulotlar samaradorligi va tinglovchilarning kompetentligini rivojlantirish o'rtasidagi bog'liqlikni yanada mukammal o'rganish zarur. Ismailov (2023) ta'kidlaganidek, ko'chma mashg'ulotlarning ta'lim sifatiga ta'sirini baholashda kompleks yondashuvni qo'llash kerak [5].

Jadvallari tahlilidan ko'rinib turibdiki, tinglovchilarning kommunikativ ko'nikmalari va tashkilotchilik qobiliyatlari o'rtadan yuqori darajada rivojlanmoqda. Brown (2021) ning tadqiqotlari ham bu natijalarni tasdiqlaydi va bu ko'nikmalarning amaliy kompetentlikni shakllantirishdagi muhim rolini ko'rsatadi [6].

Shuningdek, ko'chma mashg'ulotlarning samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar ichida vaqt resurslarining nisbatan past

Yuqorida keltirilgan barcha yo'nalishlar bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularni kompleks tarzda amalga oshirish ko'chma mashg'ulotlar samaradorligini va tinglovchilarning amaliy kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ismailov (2023) ta'kidlaganidek, tashkiliy-pedagogik mexanizmlarning barcha elementlari o'zaro muvofiqlikda va tizimli ravishda takomillashtirilishi kerak [5].

Ko'chma mashg'ulotlarning tashkiliy-pedagogik mexanizmlarini tahlil qilish natijasida quyidagi ma'lumotlar aniqlandi.

ko'rsatkichi (72%) e'tiborni tortadi. Bu holat mashg'ulotlarni rejalashtirish va tashkil etish jarayonida vaqtdan yanada samaraliroq foydalanish zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa. Ko'chma mashg'ulotlar jarayonida tinglovchilarning amaliy kompetentligini rivojlantirishning tashkiliy-pedagogik mexanizmlarini tadqiq etish quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini berdi:

Birinchidan, ko'chma mashg'ulotlarning samaradorligi bevosita moddiy-texnik ta'minot, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va uslubiy ta'minotning sifatiga bog'liq. Tadqiqot natijalari ko'rsatganidek, bu omillar samaradorlik ko'rsatkichlari 80-85% ni tashkil etadi.

Ikkinchidan, tinglovchilarning amaliy kompetentligini rivojlantirishda kasbiy ko'nikmalar, tahliliy fikrlash va qaror qabul qilish kompetensiyalari ustuvor ahamiyatga ega. Bu kompetensiyalarning rivojlanish darajasi sezilarli yuqori ekanligi aniqlandi.

Uchinchidan, ko'chma mashg'ulotlarning tashkiliy-pedagogik mexanizmini takomillashtirish uzluksiz jarayon bo'lib, doimiy monitoring va baholashni talab etadi. Bu jarayonda xalqaro tajribani o'rganish va mahalliy sharoitga moslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

To'rtinchidan, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ko'chma mashg'ulotlarga integratsiya qilish tinglovchilarning amaliy kompetentligini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot natijalari AKT vositalarining 78% lik samaradorlik ko'rsatkichini qayd etdi.

Beshinchidan, ko'chma mashg'ulotlarning vaqt resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish zarur. Bu ko'rsatkich (72%) boshqa omillarga nisbatan pastroq ekanligi aniqlandi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi amaliy tavsiyalarni berish mumkin:

Ko'chma mashg'ulotlarning moddiy-texnik va uslubiy bazasini muntazam yangilab borish

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va AKT vositalaridan samarali foydalanish

Tinglovchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan innovatsion metodlarni joriy etish

Vaqt resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish choralarini ko'rish

Ko'chma mashg'ulotlarning monitoring va baholash tizimini takomillashtirish

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, ko'chma mashg'ulotlar jarayonida tinglovchilarning amaliy kompetentligini

rivojlantirishning tashkiliy-pedagogik mexanizmini takomillashtirish ta'lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Bu jarayonda zamonaviy yondashuvlarni joriy etish, xalqaro tajribani o'rganish va milliy ta'lim tizimining xususiyatlarini inobatga olish zarur.

ADABIYOTLAR

1. Абдуллаев, С. (2022). Малака ошириш тизимида кўчма машгулотларни ташкил этишининг замонавий ёндашувлари. Тошкент: Фан ва технология.
2. Сергеева, М.Г., Николаева, М.В., Приходько, В.М. (2021). Организационно-педагогические условия проведения выездных занятий. Москва: Образование и наука.
3. Давлатов, К. (2023). Кўчма машгулотларнинг педагогик асослари. Самарканд: СамДУ нашриёти.
4. Williams, R. (2022). Modern Approaches to Field Training in Professional Education. *Journal of Professional Development*, 15(3), 45-58.
5. Исмаилов, Т.К. (2023). Малака ошириш тизимида амалий компетенцияларни ривожлантириш. Тошкент: Ўқитувчи.
6. Brown, S. (2021). Practical Competence Development in Professional Education. *Educational Research Quarterly*, 44(2), 112-125.
7. Петров, А.В. (2023). Современные методы организации выездных занятий. *Педагогическое образование и наука*, 5, 78-85.
8. Johnson, M. (2021). Integration of Digital Technologies in Field Training. *International Journal of Educational Technology*, 12(4), 89-102.
9. Zhang, L., & Chen, H. (2022). Mobile Training Methods for Professional Development: A Systematic Review. *International Journal of Educational Management*, 36(5), 623-638.
10. Валиев, Р.А., Каримов, М.Б. (2023). Кўчма машгулотларнинг самарадорлигини оширишининг инновацион усуллари. *Узлуксиз таълим журнали*, 4(2), 45-52.

UDK:32.019.5

Sarvarbek JUMAYEV,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail: s_jumayev@gmail.com

O'zMU professori I.Ergashev taqrizi asosida

YOSHLARNING FUQAROLIK POZITSIYASI YUKSALISHIDAGI O'ZGARISHLAR VA UNI BAHOLASH MEZONLARI HAMDA INDIKATORLARI

Аннотация

Dunyodagi ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar har bir insonning muhim ijtimoiy rollaridan biri — fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etishini namoyon qilmoqda. Zamonaviy yoshlar asta-sekin aholining ijtimoiy faol qismiga aylanishmoqda. Jamiyat taraqqiyotining zamonaviy tendensiyalari, uni demokratlashtirish va liberallashtirish jarayonlari zamonaviy yoshlarni fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish zarurligini taqozo etmoqda.

Ushbu maqolada global o'zgarishlar sharoitida yurtimizda yoshlar masalasi bo'yicha amalga oshirilayotgan muhim islohotlar, ularning fuqarolik pozitsiyasi yuksalishidagi o'zgarishlar va uni baholash mezonlari hamda indikatorlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Fuqarolik, fuqarolik pozitsiyasi, yoshlar masalasi, baholash mezonlari, ijtimoiy – siyosiy munosabatlar, islohotlar.

CHANGES IN THE RISE OF THE CIVIL POSITION OF YOUNG PEOPLE AND CRITERIA FOR ITS ASSESSMENT AND INDICATORS

Annotation

Socio-political changes in the world demonstrate that the formation of one of the important social roles of each person — a civic position-is of paramount importance. Modern youth are gradually becoming a socially active part of the population. Modern trends in the development of society, the processes of its democratization and liberalization presuppose the need for modern youth to form a civic position.

This article analyzes the important reforms carried out on the issue of youth in our country in the context of global changes, the changes in the rise of their civil position and the criteria for its assessment and indicators.

Key words: Citizenship, civil position, youth issue, assessment criteria, socio – political relations, reforms.

ИЗМЕНЕНИЯ В РОСТЕ ГРАЖДАНСКОЙ ПОЗИЦИИ МОЛОДЕЖИ И КРИТЕРИИ И ПОКАЗАТЕЛИ ЕЕ ОЦЕНКИ

Аннотация

Социально-политические изменения в мире показывают, что становится все более важной одна из важнейших социальных ролей каждого человека — формирование гражданской позиции. Современная молодежь постепенно становится социально активной частью населения. Современные тенденции развития общества, процессы его демократизации и либерализации диктуют современным молодым людям необходимость формирования гражданской позиции.

В данной статье анализируются важные реформы, проводимые в нашей стране по вопросу молодежи в условиях глобальных изменений, изменения в росте их гражданской позиции, критерии и индикаторы ее оценки.

Ключевые слова: Гражданство, гражданская позиция, проблема молодежи, критерии оценки, социально – политические отношения, реформы.

Kirish. So'nggi yillarda yurtimizni har tomonlama taraqqiy ettirish maqsadida barcha sohalar, ayniqsa ijtimoiy sohada tub islohotlar olib borilmoqda, yoshlarimizni ilm-fan, ma'rifat va ma'naviyat, taraqqiyot yutuqlari, zamonaviy bilimlar bilan asosida yanada barkamol avlod qilib tarbiyalash har qachongi davrdan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Ayniqsa global o'zgarishlar sharoitida mamlakat mustaqilligini mustahkamlash va taraqqiy ettirish o'z navbatida yoshlarda fuqarolik pozitsiyani shakllanganlik darajasi bilan bog'liqdir. Shu sababdan, yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash Yangi O'zbekistonni barpo etishning asosini tashkil qiladi. Yurtboshimiz tashabbusi bilan amalga oshirilayotgan ko'plab islohotlarning tub zamirida ta'lim sohasini isloh qilish, zamonaviylashtirish, yoshlarni har tomonlama shaxs sifatida kamol topishi uchun zarur shart – sharoitlarni yaratish hamda ta'lim sifatini yanada oshirishga qaratilgan vazifalar qo'yilmoqda. Bu kabi vazifalar ijrosi o'z navbatida yoshlarda fuqarolik pozitsiyasini shakllanishida muhim rol o'ynaydi.

Jumladan, davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev 2020 yilda tashkil etilgan yoshlar forumi ishtirokida yoshlar kelajagi bilan bog'liq har qanday vazifa birlamchi ahamiyatga ega ekanini alohida ta'kidlaydi: “Yoshlar bilan ishlash Prezidentdan tortib vazirgacha, hokimdan tortib mahalla raisigacha - hammamizning eng asosiy ishimizga aylanishi zarur. Har qaysi hokim, har bir vazir, har qaysi mahalla raisi “Bugun men yoshlar uchun nima ish qildim? Ertaga farzandlarimiz manfaati uchun yana nima ish qilishim kerak?” degan savollarga javob beradigan, shunday e'tiqod bilan yashaydigan vaqt keldi”[1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Har qanday davlat faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biri - fuqarolik jamiyatini

shakllantirishdir, uning asosiy xususiyatlari siyosiy plyuralizm, ijtimoiy ong va xulq-atvor, fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy hayotda faol va ongli ishtirokini saqlab, fuqarolarning huquqlari va erkinliklarining haqiqiy ustuvorligida namoyon bo'ladi va amalga oshiriladi. Ayniqsa, bu masalalar yosh avlodga, birinchi navbatda, mamlakat kelajagi bo'lgan milliy jamiyatning eng ilg'or qismi bo'lgan yoshlarga tegishlidir.

Fuqarolik pozitsiyasi murakkab mazmunli hodisa bo'lib, ijtimoiy voqelikka bo'lgan munosabatlarning umumiyligida namoyon bo'ladi, uning yordamida shaxs fuqaroning jamiyatdagi mavqei, shaxsning davlat va jamiyatdagi mavqei anglashi va qadrlashi, fuqaro sifatida uning huquq va majburiyatlari, xulq-atvorining ijtimoiy oqibatlari, uning ongli pozitsiyasining ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyatini amalga oshirishda namoyon bo'ladi.

Fuqarolik shaxsning muayyan jamiyatga mansubligini ifodalovchi holat bo'lib, u turli davrlarda hamda ijtimoiy hayotda etakchi o'rin tutgan qarashlar nuqtai nazaridan baholab kelingan. Ijtimoiy tuzumning eng yuqori shakli bo'lgan huquqiy jamiyatda fuqarolik shaxs qadr-qimmatini ta'minlash, uning sha'ni, or-nomusi va haq-huquqlarini himoyalashining huquqiy kafolati sanaladi[2].

“Fuqarolik” tushunchasi - bu o'z-o'zini hurmat qilish, shaxsning ichki erkinligi, intizom, boshqa fuqarolarga va davlat hokimiyatiga hurmat va ishonch, o'z vazifalarini bajarish qobiliyatida, vatanparvarlik, milliy va xalqaro tuyg'ularning uyg'un kombinatsiyasida ifodalangan uning axloqiy va huquqiy madaniyatini belgilaydigan shaxsning integral sifati deyish mumkin[3].

Agar biz “pozitsiyani” nuqtai nazar, biror narsaga munosabat, bu munosabat va baholash natijasida kelib chiqadigan xatti-harakatlar sifatida talqin qilsak, unda fuqarolik pozitsiyasini shaxsning fuqarolik fazilatlarining ifodasi, o'zini demokratik jamiyatdagi o'rini, hayotiy

maqsadlari va munosabatlarini aniqlashga qodir bo'lgan ijtimoiy munosabatlarning to'laqonli suveren sub'ekti sifatida aniqlash qobiliyati sifatida tushunishim mumkin[4].

Fuqarolik va vatanparvarlikni tarbiyalash jarayoni shaxsni shakllantirish, shaxsning shakllanishi va rivojlanishi jarayoni bilan bevosita uning axloqiy asosga asoslangan madaniy faoliyatining yo'nalishiga bog'liq. Bu holda ma'naviy madaniyat insonning asosiy xususiyatini anglatadi, bu umuman zamonaviy madaniyatda uning mavjudligining axloqiy asoslarini belgilaydi.

Binobarin, yoshlarda fuqarolik pozitsiyasini murakkab integral qarash sifatida tushunish uning fuqarolik ta'limi va yoshlarni tarbiyalashning ijtimoiy-huquqiy, axloqiy-axloqiy, ijtimoiy-psixologik va pedagogik kabi jihatlarida konkretlashtirilishini nazarda tutadi.

Fuqarolik ta'limi-bu o'z mamlakatiga nisbatan mas'uliyat va boshqa axloqiy tuyg'ularni shakllantirish sharoitida yosh shaxs kompleks rivojlanishining ko'p qirrali jarayonidir. Psixologik jihatdan yetuk shaxsni uning fuqarolik pozitsiyasidan tashqari tasavvur qilib bo'lmaydi. Bu uning tizimni shakllantirish funksiyasi, shu jumladan hissiy tarkibiy qism va kognitiv funksiyalarni rivojlantirish, qadriyatlar va ma'naviy-axloqiy ko'rsatmalarni shakllantirish, sotsializatsiya jarayonini rag'batlantirish va global dunyoga aloqadorlik hissi bilan bog'liqdir.

Ma'naviy va axloqiy mezon yoshlarning ma'naviy dunyosini yangilash g'oyasiga asoslanadi. Umuman olganda, yoshlarda fuqarolik pozitsiyasining o'zgarishi vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jarayonida ma'naviy-axloqiy komponentning negizi tabiiy va ijtimoiy jihatdan atrof-muhit bilan mustahkam ma'naviy aloqalarni shakllantirish sifatida, o'z xalqi va millati tarixiga doimiy qiziqishni shakllantirish sifatida; shaxsning asosiy ehtiyojlarini shakllantirish sifatida, birinchi navbatda "boshqalar uchun yashash" uchun ideal ijtimoiy ehtiyojda namoyon bo'ladi[5].

Tadqiqot metodologiyasi. Bugungi kunda vaziyatning beqarorligi, ijtimoiy hayotning nomuvofiqligi, yoshlarning fuqarolik-axloqiy va qadriyatlarining buzilishi, ularning aniq hayotiy intilishlari va ma'nolarini yo'qotishi bizni vaziyatni to'g'irlashning samarali usullarini izlashga majbur qiladi. Jumladan ushbu maqolada analiz va sintez, induktiv va deduktiv, hujjatlar bilan ishlash, tarixiylik, izchillik, mantiqiylik kabi usul va tamoyillardan foydalanilgan.

Tabiiy va natijalar. Mamlakatimiz global muammolarni hal qila oladigan va o'z manfaatlarini himoya qilishda aniq subyektiv pozitsiyani namoyish etib, jahon hamjamiyatida munosib o'rin egallashga tayyor bo'lgan va tashqi siyosiy muvaffaqiyatlarga erishgan davlat sifatida tan olingan. Bu esa o'z o'zidan har bir insonda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish bilan bog'liqdir.

Ijtimoiy-siyosiy modernizatsiya ijtimoiy rivojlanishning turli jarayonlarida inson omili rolining sezilarli darajada oshishi bilan bog'liq. Zamonaviy iqtisodiyot ijtimoiy faol, mas'uliyatli, ijodkor, harakatchan, ko'plab ijtimoiy aloqalarga kirisha oladigan va, axloqan barqaror, yuksak madaniyatli, mehnatkash fuqarolarni talab qiladi. O'zbekistonning asosiy boyligi uning yoshlaridir. Bugun yoshlar davlat siyosati va huquqiy munosabatlarning to'laqonli sub'ektlari, davlat hokimiyati asoslarini shakllantirishda, davlat qarorlarini qabul qilishda va ularning bajarilishini nazorat qilishda faol ishtirokchilar bo'lish imkoniyatiga egadir.

Mamlakatimizda 2016-yilda «Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida»gi Qonunning qabul qilinishi yoshlarni ijtimoiy jihatdan shakllantirish va ularning intellektual, ijodiy va boshqa yo'nalishdagi salohiyatini kamol toptirish, yoshlarda fuqarolik pozitsiyani yanada rivojlantirishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Qonunda yoshlarni vatanparvarlik, fuqarolik tuyg'usi, bag'rikenglik, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida, zararli ta'sirlar va oqimlarga qarshi tura oladigan, hayotga bo'lgan qat'iy ishonch va qarashlarga ega qilib tarbiyalash, yoshlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyati darajasini yuksaltirish yoshlarga oid davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari tarkibiga kiritildi[6].

O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosati aniq maqsadlarni ko'zlagan holda, bosqichma bosqich, kompleks chora-tadbirlarga asoslangan holda izchil davom ettirilmoqda. Bu borada Shavkat Mirziyoyev tomonidan ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy sohalardagi sa'y-

harakatlarni tizimli asosda yo'lga qo'yish bo'yicha 5 ta muhim tashabbusning ilgari surilishi yoshlar fuqarolik pozitsiyasini o'zgarishda yangi bosqichni boshlab berdi.

Birinchi tashabbus - yoshlarning musiqa, rassomlik, adabiyot, teatr va san'atning boshqa turlariga qiziqishlarini oshirishga, iste'dodini yuzaga;

Ikkinchi tashabbus - yoshlarni jismoniy chiniqtirish, ularning sport sohasida qobiliyatini namoyon qilishlari uchun zarur sharoitlar yaratish;

Uchinchi tashabbus - aholi va yoshlar o'rtasida komputer texnologiyalari va internetdan samarali foydalanishni tashkil etish;

To'rtinchi tashabbus - yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ular o'rtasida kitobxonlikni keng targ'ib qilish bo'yicha tizimli ishlarni tashkil etish;

Beshinchi tashabbus - xotin-qizlarni ish bilan ta'minlash.

Har bir insonning fuqarolik pozitsiyasi shakllanganligi jamiyat uchun muhim ahamiyatga ega. Oliy ta'limning davlat ta'lim standartlari asosida asosiy ta'lim dasturlarini ishlab chiqish natijalariga qo'yiladigan talablardan biri talabalarni nafaqat kasbiy kompetensiyalar to'plamiga ega bo'lgan kelajakdagi mutaxassislar, balki fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lgan, umuminsoniy va shaxsiy, siyosiy va huquqiy, axloqiy va estetik qadriyatlar birlashtirilgan jamiyat sub'ektlari sifatida shakllantirish zarurligini ta'kidlaydi. O'smirlik davrida ijobiy ijtimoiy faollikning rivojlanishi shaxsning faol fuqarolik pozitsiyasining rivojlanishiga olib keladi. Fuqarolik faoliyati shaxsiyat sifatida yoshlarga xos xatti-harakatlarda, hayotga bo'lgan qarashlarda, faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Shaxsning fuqarolik fazilatlarini ma'lum ko'nikmalarni, fuqarolik xulq-atvori tajribasini shakllantirish orqali rivojlanadi. Har qanday tajriba har qanday faoliyat turida uzoq muddatli mashaqqat va mehnat orqali shakllanadi. Yoshlar uchun faoliyat nafaqat qiziqarli bo'lishi kerak, balki ushbu faoliyat natijalari u uchun ahamiyatli ham bo'lishi kerak, bu fuqarolik xulq-atvori tajribasini to'plash va fuqarolik fazilatlarini(vatanparvarlik, o'z harakatlari uchun javobgarlik, mustaqillik, tashabbuskorlik)ni rivojlantirishga yordam beradi.

Yoshlarda fuqarolik pozitsiyasi o'zini o'zi anglashning rivojlanishi bilan ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan faoliyatda o'z ishtirokini baholash orqali o'zini o'zi to'g'ri baholash zarurati paydo bo'ladi. Yoshlarda fuqarolik pozitsiyasini baholash mezonlariga ularda quyidagi axloqiy tamoyillarni qay darajada shakllanganligi bilan belgilashimiz mumkin: insonparvarlik; millatparvarlik; vatanparvarlik; fidoiylilik; burch va ma'suliyat.

Shu bilan barobarda yoshlar o'rtasida tadbirkorlikning rivojlanishi, chet mamlakatlar bilan savdo, ilmiy-texnikaviy va madaniy aloqalarda yutuqlarga erishishi, O'zbekistonda xorijiy sarmoya bilan korxonalar barpo etish, yoshlarning jahondagi ilg'or o'quv va ilmiy markazlarda keng ko'lamdagi ta'limini tashkil qilish kabilab respublikada iqtisodiy islohotlarni jadallashtirishning, jahon xo'jalik aloqalariga kirishning, jahon hamjamiyatida teng huquqli munosib mavqega erishishning juda kuchli omillari bilan bo'lish barobarida yoshlarda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishning asosiy indikatorlari sifatida aytib o'tish mumkin.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, yoshlarda fuqarolik pozitsiyasining o'zgarishi avvalo ularning qalbi va ongida vatanparvarlik, millatparvarlik, insonparvarlik hamda fidoiylilik tuyg'ularini shakllantirish bilan kechadigan jarayondir. Shu bilan birga jamiyat institutlari va davlat tuzilmalarining o'z-o'zini anglash, Ona Vatanga hurmat va uning tarixi bilan faxrlanish tamoyillari asosida jamiyatni birlashtirishning muhim omili sifatida fuqarolik o'ziga xosligini shakllantirish bo'yicha maqsadli va yaxshi muvofiqlashtirilgan choralarini amalga oshirishga imkon beradi.

Global ijtimoiy – siyosiy o'zgarishlar davrida Yoshlarga oid davlat siyosati tizimida yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash har qachongidan ham dolzarb bo'lib bormoqda. Bu kabi an'anaviy, ma'naviy va axloqiy qadriyatlarini saqlab qolgan oilaviy va qarindoshchilik aloqalari tufayli yoshlar o'zlarining mamlakat bilan fuqarolik aloqalarini va o'z vatani taqdiri uchun javobgarlikni his qilishadi.

ADABIYOTLAR

1. Shavkat Mirziyoyev: Yoshlar kelajagi bilan bog'liq har qanday vazifa birlamchi ahamiyatga ega // president.uz // 25.12.2020.
2. Abdullayev D. O'quvchi-yoshlarda faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishning tarixiy-milliy taraqqiyoti // "Ilm-fan muammolari yosh tadqiqotchilar talqinida" mavzusidagi 6-sonli respublika ilmiy konferensiyasi. –T., 2020.
3. Вишнякова-Вишневецкая А. К. Образовательная среда высшего учебного заведения как фактор развития личностных компетенций учащихся: дисс. ... к. пед. н. СПб., 2010. 243 с.
4. Ольховая Т.А., Гаврилова Н.А. Субъектность как основа становления гражданской позиции студентов университета. // Современные проблемы науки и образования. – 2016. – № 2.

-
5. Колмакова В.В. Определение уровня сформированности активной гражданской позиции современного студента // Филологические науки. Вопросы теории и практики (входит в перечень ВАК). Тамбов: Грамота, 2016. № 10. Ч. 3. С. 182-186.
 6. O'zbekiston Respublikasining 2016-yil 14-sentyabrdagi «Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida»gi O'RQ-406-sonli Qonuni.

Nasiba JUMANIYOZOVA,
Ma'mun universiteti dotsenti
E-mail: nasibajumaniyozova80@gmail.com

UrDU psix.f.d., DSc. Q. Qabulov taqrizi asosida

MECHANISMS OF PROFESSIONAL DEFORMATION'S IMPACT ON CAREER BURNOUT

Annotation

This article provides information on the concept of professional deformation and how it develops in the course of professional activities. The causes of professional deformation, including workplace stress, repetitive tasks, and working conditions, are analyzed. Additionally, recommendations on psychological and organizational management strategies are offered to prevent professional burnout and reduce the impact of professional deformation.

Key words: Professional deformation, occupational burnout, stress factors, working conditions, psychological fatigue, emotional exhaustion, workplace stress, mental health, professional fatigue, psychological support, motivation decline, work efficiency, prevention strategies, stress management, deformation prevention.

МЕХАНИЗМЫ ВЛИЯНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕФОРМАЦИИ НА ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ВЫГОРАНИЕ

Аннотация

В статье представлено понятие профессиональной деформации и рассмотрены процессы её развития в ходе профессиональной деятельности. Проанализированы факторы, вызывающие профессиональную деформацию, включая стрессовые факторы рабочей среды, монотонные повторяющиеся задачи и условия труда. Также даны рекомендации по психологической поддержке и управлению организацией для предотвращения профессионального выгорания и снижения влияния профессиональной деформации.

Ключевые слова: Профессиональная деформация, профессиональное выгорание, стрессовые факторы, условия труда, психологическое истощение, эмоциональное выгорание, стресс на рабочем месте, психическое здоровье, профессиональная усталость, психологическая поддержка, снижение мотивации, производительность труда, стратегии профилактики, управление стрессом, предотвращение деформации.

PROFESSIONAL DEFORMATSIYANING KASBIY SO'NISHGA TA'SIR MEXANIZMLARI.

Annotatsiya

Maqolada kasbiy deformatsiya tushunchasi va uning kasbiy faoliyat jarayonida qanday rivojlanishi bo'yicha ma'lumotlar keltirilgan. Kasbiy deformatsiya jarayonlarining kelib chiqish omillari, jumladan, mehnat muhitidagi stress, bir xil takroriy faoliyatlar, va mehnat sharoitlari tahlil qilingan. Shu bilan birga, kasbiy so'nishning oldini olish va deformatsiyaning ta'sirini kamaytirish uchun psixologik va tashkilot boshqaruvi ga oid tavsiyalar ham berilgan.

Kalit so'zlar: Professional deformatsiya, kasbiy so'nish, stress omillari, mehnat sharoitlari, psixologik charchoq, hissiy charchoq, ish muhitidagi stress, ruhiy salomatlik, professional charchoq, psixologik qo'llab-quvvatlash, motivatsiya pasayishi, ish samaradorligi, profilaktika strategiyalari, stress boshqaruvi, deformatsiyaning oldini olish.

Kirish. Zamonaviy mehnat bozorida kasbiy faoliyat bilan bog'liq psixologik va jismoniy yuklamalar oshib borayotganligi kuzatilmoqda. Ayniqsa, jadal texnologik o'zgarishlar va iqtisodiy sharoitlar kishilardan yuqori darajada moslashuvchanlikni talab qiladi. Shu bilan birga, kasbiy deformatsiya va uning natijasida kelib chiqadigan kasbiy so'nish muammolari ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Ushbu maqolada kasbiy deformatsiyaning kasbiy so'nishga ta'sir mexanizmlari tahlil qilinadi. Biror bir jarayon, turli xil kasblarda faoliyat olib borayotgan insonlarning psixologik holati va ruhiy farovonligi uning ish samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Kasbiy deformatsiya — bu odamning o'z kasbida uzoq vaqt ishlash natijasida yuzaga keladigan salbiy o'zgarishlar bo'lib, ular ishchining shaxsiyati va ijtimoiy xatti-harakatlarida namoyon bo'ladi. Bu holat insonda stress, motivatsiyaning pasayishi, tajovuzkorlik, yoki loqaydlik kabi xususiyatlarni rivojlantirishi mumkin. Kasbiy deformatsiyaning kasbiy so'nishga ta'sir etuvchi mexanizmlari bir necha omillar bilan bog'liq. Jumladan, yuqori stress darajasini namoyon bo'lishi, ko'pincha stressga chidamlilikning pasayishi va kasb bilan bog'liq stressning kuchayishiga olib keladi. Bu esa kasbiy so'nishning boshlang'ich bosqichlarini hosil qiladi. Motivatsiya kamayishi esa xodimlarning ishiga nisbatan loqaydligini oshiradi. Natijada, inson o'z vazifalarini faqat minimal darajada bajarishga harakat qiladi. Jismoniy va psixologik charchoq tufayli esa xodimlarda fiziologik va ruhida charchoq belgilarining paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Bu esa kasbiy so'nish jarayonini tezlashtiradi. O'zini o'zi qadrlashning pasayishi orqali xodimlarning o'ziga bo'lgan ishonchi susayadi, bu esa kasbiy so'nishning kuchayishiga olib keladi [1].

Bugungi kunda kasbiy so'nish holatlarining namoyon bo'lishi, emotsional, aqliy va jismoniy charchoqning kasbiy faoliyatga salbiy ta'siri keng tarqalgan holatlardan biridir. Bu muammo ish

umumdorligini pasayishiga, xodimlarda ishga bo'lgan e'tibor va qiziqishning yo'qolishiga va umumiy faravonlikning tushishiga sabab bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kasbiy deformatsiya va kasbiy so'nish (burnout) mavzusidagi ilmiy adabiyotlar insonning uzoq muddatli professional faoliyati natijasida yuzaga keladigan ruhiy va jismoniy o'zgarishlarni chuqur tahlil qilishga qaratilgan. Quyida ushbu adabiyotlar tahlilida asosiy yondashuvlar, nazariy modellari va tadqiqot natijalari keltirilgan. Kasbiy deformatsiya va burnout nazariyalari bo'yicha tadqiqotlarni dastlab, Freudenberger (1974) burnoutni psixologik sindrom sifatida aniqlab, doimiy stress va ortiqcha ishlash natijasida yuzaga kelishini tushuntirgan. U o'z asarlarida burnoutni uchta asosiy komponent bilan tavsiflagan: emotsional charchoq, depersonalizatsiya va kasbiy samaradorlikning pasayishi [2]. Maslach va Leiter (1997) "Maslach Burnout Inventory (MBI)" modelini ishlab chiqqan bo'lib, burnoutning aniq ko'rsatkichlarini o'rganish va o'lchash uchun keng qo'llaniladi. Ularning tadqiqotlarida kasbiy deformatsiya va stress omillarining kasbiy so'nishga bevosita ta'siri ko'rsatilgan. Kasbiy deformatsiyaning mexanizmlari bo'yicha ham tadqiqotlar olib borilgan [3].

Schaufeli va Bakker (2004) o'z tadqiqotlarida resurslar nazariyasini qo'llab, kasbiy deformatsiya mehnat resurslari va talablar o'rtasidagi muvozanatning buzilishi natijasida paydo bo'lishini ta'kidlashgan. Bu mexanizm orqali kasbiy deformatsiya ko'pincha jismoniy va ruhiy charchoqni kuchaytiradi.

Hobfoll (1989) tomonidan ishlab chiqilgan "Conservation of Resources (COR)" nazariyasi, inson o'zining resurslarini himoya qilishga intilishidan kelib chiqib, kasbiy deformatsiyaning so'nishga ta'sir etuvchi mexanizmlarini tushuntiradi. Ushbu nazariyaga ko'ra, resurslarning yo'qolishi yoki kamayishi so'nish jarayonini

tezlashtiradi. Psixologik va ijtimoiy o'zgarishlarni kasbiy so'nishga ta'sirini tahlil qiladigan bo'lsak, bu borada olib borilgan izlanishlarni tahlil qilish ham muhim [4].

Christina Maslach va Michael Leiter (2016) burnoutning tashqi va ichki omillariga e'tibor qaratib, professional deformatsiya jarayonini rivojlantiradigan psixologik mexanizmlarni batafsil yoritishgan. Ushbu omillar ichida motivatsiya yo'qligi, yuqori talablar va shaxsiy qadriyatlar ham o'rin olgan.

Taris, Le Blanc va Schaufeli (2001) kasbiy deformatsiyaning ijtimoiy aloqalarga ta'sirini o'rgangan tadqiqotlarda ishchilar orasida befarqlik, ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning kamayishi va izolyatsiya kabi hodisalarning kasbiy so'nish xavfini kuchaytirishi ta'kidlangan. Bundan tashqari deformatsiyaning kasbiy so'nish jarayoniga ta'sirini tadqiq etuvchi tadqiqotlar Demerouti va boshqalar (2001) o'zining "Job Demands-Resources (JD-R) Model" nazariyasida ish talablari va resurslarning muvozanati kasbiy so'nish va motivatsiyani boshqaruvchi asosiy omil ekanligini ko'rsatishgan. Ularning izlanishlari deformatsiya va resurs etishmovchiligi kasbiy so'nishga sabab bo'lishini tasdiqlagan [5].

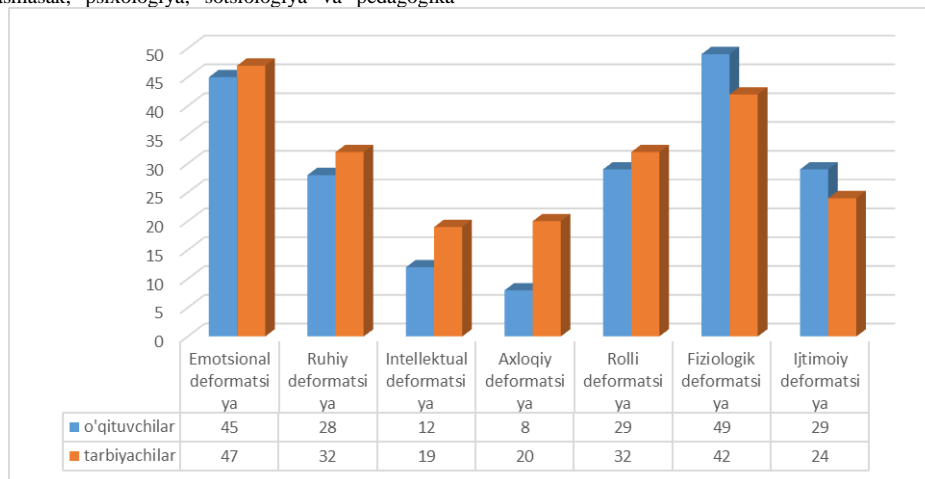
Kahn (1990) shaxsiy ishtirok va professional rollarni bajarish jarayonidagi moslashuvchanlik hamda deformatsiya mexanizmlarini o'rgangan. Bu tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, deformatsiyaga uchragan ishchilar ko'proq stress va ishtirok etish darajasi pasayishi bilan yuzlashadilar. Yuqoridagi adabiyotlar tahlilidan kelib chiqib, kasbiy deformatsiya va kasbiy so'nish o'rtasidagi bog'liqlikni tushuntiruvchi bir qancha mexanizmlar aniqlangan. Stressni boshqarish, resurslarni samarali taqsimlash va motivatsiya saqlanishi kasbiy so'nish jarayonini sekinlashtirish uchun muhim hisoblanadi. Bu mavzuda tadqiqotlarni davom ettirish va amaliy yondashuvlar ishlab chiqish kasbiy deformatsiya oqibatlarini kamaytirishga yordam beradi [2].

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu mavzuning metodologik asosiga nazar tashlasak, psixologiya, sotsiologiya va pedagogika

fanlari hamkorligida shakllanadi. Mavzuga taalluqli nazariyalarni tahlil qilsak:

Stress nazariyalari: kasbiy so'nish (burnout) tushunchasi stress nazariyalari doirasida chuqur o'rganiladi. Hans Selye tomonidan ishlab chiqilgan stress kontseptsiyasi, xususan, "stress holati"ning shaxsning emotsional va jismoniy holatiga ta'siri o'rganiladi. Motivatsiya va ehtiyojlar nazariyalari: Maslouning ehtiyojlar piramidasi yoki Herzbergning ikki omil nazariyasi motivatsiya va demotivatsiya omillarining kasbiy so'nish va deformatsiyaga qanday olib kelishini tushuntiradi. Rollar nazariyasi: shaxsning kasbiy deformatsiyasi o'z kasbiy rolining ichki talablari va ularning ijtimoiy kutilmalari o'rtasidagi ziddiyatlar natijasida yuzaga kelishi mumkin. Ijtimoiy o'rganish nazariyasi: Banduraga ko'ra, shaxslar boshqalarning xatti-harakatlaridan o'rganib, o'z professional faoliyatida deformatsiyaga uchrashlari mumkin. Levinson va Superning kasbiy rivojlanish davrlaridagi nazariyalari deformatsiya va kasbiy so'nishning qaysi bosqichlarda ko'proq kuzatilishini tushuntiradi. Kasbiy stressni boshqarish texnikalari: Lazarusning "stressni boshqarish" modeli kasbiy deformatsiya va so'nishning oldini olish uchun qanday yondashuvlar qo'llanishi mumkinligini o'rganadi. Liderlik uslublari: turli liderlik uslublarining xodimlarga ta'siri, xususan, avtoritar va demokratik liderlikning kasbiy deformatsiyaga qanday ta'sir qilishiga nazar soladigan bo'lsak, turli metodlardan, jumladan, empirik tadqiqotlar, kuzatishlar va case-study tahlillaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi [5].

Tahlil va natijalar. Biz tomonimizdan olib borilayotgan tadqiqot mavzusi «Imkoniyati cheklangan o'quvchilar bilan ishlovchi mutaxassislarda kasbiy so'nishning psixologik asoslari» deb nomlangan. Tadqiqotga jami 416 nafar respondentlar jalb qilindi. Mutaxassislardan o'qituvchilar va tarbiyachilar tanlab olinib, so'rovnomalarda o'tkazildi. Natijalar quyida keltirilgan. (1-rasm).

1-rasm. Imkoniyati cheklangan o'quvchilar bilan ishlovchi mutaxassislarda kasbiy deformatsiya turlarini namoyon bo'lishi.

Yuqorida keltirilgan diagrammaga muvofiq, o'qituvchilarda emotsional deformatsiya 22% foizni, ruhiy deformatsiya 14% foizni, intellektual deformatsiya 6% foizni, ahloqiy deformatsiya 4% foizni, rolli deformatsiya 14% foizni, fiziologik deformatsiya 25% foizni, ijtimoiy deformatsiya 15% foizni tashkil qilganini ko'rish mumkin. Tarbiyachilar esa emotsional deformatsiya 22% foizni, ruhiy deformatsiya 15% foizni, intellektual deformatsiya 9% foizni, ahloqiy deformatsiya 9% foizni, rolli deformatsiya 15% foizni, fiziologik deformatsiya 19% foizni, ijtimoiy deformatsiya 11% foizni tashkil qilganini ko'rish mumkin. Emotsional deformatsiya: ish davomida ko'plab stresslar, haddan tashqari yuklamalar va ijtimoiy bosimlar tufayli paydo bo'ladi. Bu deformatsiya turida xodimlar hissiy holatini nazorat qilishda qiynalishi, o'z ishlariga befarqlik yoki salbiy munosabatda bo'lishi mumkin. Ruhiiy deformatsiya: bu tur ishchi xodimning kasbga nisbatan ichki tuyg'ulariga ta'sir qiladi. Ko'pincha ortiqcha stress yoki charchoq tufayli ruhiy holat qiyonlanadi va ishga nisbatan motivatsiya pasayadi. Ruhiiy charchoq, apatiya, va qoniqmaslik hislari paydo bo'ladi.

Intellektual deformatsiya: bunda ishchi xodimning aqliy salohiyati va kasbiy qobiliyati pasayadi. Bu bir xil takrorlanuvchi vazifalar yoki o'qish va rivojlanish imkoniyatlari cheklangan muhitda ishlash tufayli rivojlanishi mumkin. Xodimlar yangi narsalarni o'zlashtirish va muammolarni yangicha usullarda yechish qobiliyatini yo'qotishga moyil bo'ladilar. Axloqiy deformatsiya: bunda xodim kasbiy axloqiy qoidalarga e'tiborsiz bo'lib qolishi yoki ularni

buzishga moyillik paydo bo'ladi. Ko'pincha bunday holat ishga nisbatan mas'uliyatsizlik yoki axloqiy normalarga befarqlik natijasida yuzaga keladi. Rolli deformatsiya: bu turda xodimlar kasbiy rollari doirasida o'zini yetarli darajada namoyon qila olmaydi, yoki kasbiy vazifalariga yangicha yondashuv topa olmaydi. Bunda ishchi xodim o'z rolini boshqalarga tenglashtiradi, ish unga mutlaqo oddiy yoki bir xildek ko'rinadi. Fiziologik deformatsiya: bir xil jismoniy harakatlarning ko'p marta takrorlanishi yoki nosog'lom ish sharoiti tufayli yuzaga keladi. Bunda xodimning sog'lig'iga salbiy ta'sir qilishi, jismoniy charchoq yoki boshqa salomatlik muammolari paydo bo'lishi mumkin. Ko'p hollarda bunday deformatsiya jismoniy ishlarda ko'p uchraydi. Ijtimoiy deformatsiya: xodimning ijtimoiy aloqalar va munosabatlarida o'zgarishlar sodir bo'ladi. Masalan, ish jarayonida odamlar bilan muloqotda qiyinchilik sezilishi yoki ijtimoiy izolyatsiyaga moyillik. Bunday deformatsiya, ayniqsa, yuqori stressli va ko'p odam bilan ishlashni talab qiladigan kasblarda rivojlanadi [4]. Bu deformatsiya turlari turli kasblarda turlicha namoyon bo'lishi mumkin va ish muhiti, ish turi va xodimning shaxsiy xususiyatlariga qarab rivojlanadi. Kasbiy deformatsiyaga qarshi choralar ko'rish, sog'lom ish muhitini yaratish va psixologik qo'llab-quvvatlash tizimini shakllantirish orqali uning salbiy ta'sirini kamaytirish mumkin.

Xulosa va takliflar. Kasbiy deformatsiya va kasbiy so'nish o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, birining kuchayishi ikkinchisiga sabab bo'lishi mumkin. Ularni oldini olish va kamaytirish uchun ish

beruvchilar va ishchilar birgalikda chora-tadbirlarni amalga oshirishlari zarur. Sog'lom mehnat muhiti va shaxsiy farovonlikka yo'naltirilgan chora-tadbirlar kasbiy so'nish xavfini kamaytiradi va ishchilarning ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Mehnat sharoitlarini optimallashtirish orqali ishchilarning kasbiy deformatsiyadan himoya qilish mumkin. Kasbiy so'nish kuzatilgan

mutaxassislarga esa psixologik yordam va konsultatsiyani tashkil qilish, psixologik yordam va treninglar o'tkazish, motivatsion strategiyalarni ishlab chiqish, tanaffuslar va dam olishni tashkil etish, ish yukini muvozanatlash va dam olishga vaqt ajratish orqali kamaytirish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Безносков С.П. Профессиональные деформации личности. СПб.: Речь, 2004. 360с.
2. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. М: «Филинь», 1996. 472 с.
3. Водопьянова Н.Е., Старченкова, Е.С. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. СПб., 2005.
4. Маслач К. Профессиональное выгорание: как люди справляются // Работник социальной службы. 2005. №1.
5. Москвина Н.Б. Личностно – профессиональная деформация педагогов. Проблема реабилитации: учебное пособие. М.: ACADEMIA. 2002. С.146.
6. Cohen, A., & Margolis, B. (1973). Initial psychological research related to the Occupational Safety and Health Act of 1970. *American Psychologist*, 28(7), 600–606. doi:10.1037/h0034997
7. de Lange, A.H., Taris, T.W., Kompier, M.A.J., Houtman, I.L.D., & Bongers, P.M. (2003). "The very best of the millennium": Longitudinal research and the Demand-Control-(Support) Model. *Journal of Occupational Health Psychology*, 8(4), 282–305. doi:10.1037/1076-8998.8.4.282
8. Everly, G.S., Jr. (1986). An introduction to occupational health psychology. In P.A. Keller & L.G. Ritt (Eds.), *Innovations in clinical practice: A source book*, Vol. 5 (pp. 331–338). Sarasota, FL: Professional Resource Exchange.

UDK: 159.913

Ilmira JUMANIYAZOVA,
Ma'mun universiteti NTM dotsent, PhD
E-mail: temperament88@mail.ru

UrDU dotsenti, PhD E.Raximova taqrizi asosida

SHAXSIY RIVOJLANISHDA PERFEKSIONIZMNING O'RNI VA SUBEKTIV FAROVONLIKKA TA'SIRI

Аннотация

Ushbu maqola perfektsionizmning konstruktiv va destruktiv turlarini tahlil qilish orqali uning shaxsiy rivojlanish va subyektiv farovonlikka ta'sirini o'rganadi. Tadqiqot natijalari konstruktiv perfektsionizmning maqsadga erishish, psixologik barqarorlik va hayotdagi ma'noni oshirishda ijobiy rol o'ynashini ko'rsatadi. Aksincha, destruktiv perfektsionizm stress, xavotir va depressiyani kuchaytirib, farovonlik va psixologik salomatlikni salbiy ta'sirga duchor etadi. Perfektsionizmning turli shakllarini boshqarish va ijobiy jihatlarni rivojlantirish shaxsiy rivojlanish va salomatlikni qo'llab-quvvatlashda muhim ekanligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Perfektsionizm, konstruktiv perfektsionizm, destruktiv perfektsionizm, shaxsiy rivojlanish, subyektiv farovonlik, psixologik salomatlik, stress, hayotdagi ma'no, depressiya, motivatsiya.

РОЛЬ ПЕРФЕКЦИОНИЗМА В ЛИЧНОСТНОМ РАЗВИТИИ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА СУБЪЕКТИВНОЕ БЛАГОПОЛУЧИЕ

Аннотация

В данной статье рассматривается влияние перфекционизма на личностное развитие и субъективное благополучие путем анализа конструктивного и деструктивного типов перфекционизма. Результаты исследования показывают, что конструктивный перфекционизм играет положительную роль в достижении целей, психологической устойчивости и повышении смысла жизни. И наоборот, деструктивный перфекционизм усиливает стресс, тревогу и депрессию, негативно влияя на благополучие и психологическое здоровье. Утверждается, что управление различными формами перфекционизма и развитие его положительных аспектов важно для поддержания личностного развития и здоровья.

Ключевые слова: Перфекционизм, конструктивный перфекционизм, деструктивный перфекционизм, личностное развитие, субъективное благополучие, психологическое здоровье, стресс, смысл жизни, депрессия, мотивация.

THE ROLE OF PERFECTIONISM IN PERSONAL DEVELOPMENT AND ITS IMPACT ON SUBJECTIVE WELL-BEING

Annotation

This article examines the impact of perfectionism on personal development and subjective well-being by analyzing constructive and destructive types of perfectionism. The results of the study show that constructive perfectionism plays a positive role in goal achievement, psychological stability, and increasing meaning in life. Conversely, destructive perfectionism increases stress, anxiety, and depression, negatively affecting well-being and psychological health. Managing various forms of perfectionism and developing the positive aspects are argued to be important in supporting personal development and health.

Key words: Perfectionism, constructive perfectionism, destructive perfectionism, personal development, subjective well-being, psychological health, stress, meaning in life, depression, motivation.

Kirish. Perfektsionizm – bu sog'lom va nosog'lom komponentlarga ega bo'lgan ko'p qirrali shaxsiy xususiyatdir [4]. J.Stoeber va K.Otto o'z ilmiy tadqiqotlari natijasida namoyon bo'ladigan perfektsionizmning ikkita asosiy o'lchovini ko'rsatib o'tgan: perfektsionistik intilishlar (faoliyat uchun yuqori talablar qo'yish) va perfektsionistik xavotirlar (faoliyatga nisbatan o'z-o'zini tanqid qilish) [15]. Perfektsionistlarning turli turlarini ajratib ko'rsatish bo'yicha turki tadqiqotlar amalga oshirilgan. Ilmiy tadqiqotlar davomida perfektsionizmni uch yoki to'rtta turini aniqlash uchun latent profil tahlili kabi shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlardan foydalanilgan [7]. Uch turdagi modelda bir guruh perfektsionistlar o'z faoliyatiga yuqori talablar qo'yadi, lekin o'z faoliyatiga nisbatan haddan tashqari tanqidiy munosabatda emas. Boshqa bir guruh ham faoliyatiga yuqori talablar qo'yadi, ammo o'z faoliyatiga nisbatan o'ta tanqidiydir. Uchinchi guruh esa boshqa ikki guruhdan perfektsionistik intilishlarning past darajasi bilan ajralib turadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. C. L Noble, J.S.Ashby va P.B.Gnilka turli toifadagi perfektsionistlar psixologik funksiyalarning turli darajalarini namoyon etadi [8]. Masalan, yuqori intilishlar va past xavotirlarga ega perfektsionistlar guruhi "moslashuvchan" deb ataladi, chunki ular odatda depressiya va xavotir belgilari past darajada, shuningdek, kamroq ijtimoiy qiyinchiliklarga ega bo'lishadi. Aksincha, yuqori intilishlar va yuqori xavotirlarga ega bo'lgan "moslashuvchan bo'lmagan" perfektsionistlar odatda depressiya, xavotir va stress darajalarining oshganligini ko'rsatadi. To'rt toifali modelni qo'llab-quvvatlovchi tadqiqotlar to'rt xil guruhni aniqlashda o'xshashlikni ko'rsatadi, ammo ushbu to'rt guruhning xususiyatlari bo'yicha turli natijalar beradi. Masalan, P.Gaudreau va A.Thompson (2010) yuqori/past perfektsionistik intilishlar va yuqori/past

perfektsionistik xavotirlar o'lchovlarini birlashtirib perfektsionistlar guruhlarini aniqlagan [5]. Shuningdek K. C Herman, R.Trotter, W. M. Reinke va N. Ialongo boshqa tadqiqotlarda esa juda past perfektsionistik intilishlarga ega bo'lgan qo'shimcha guruh topilgan [6].

Perfektsionizm bo'yicha guruhlarini tasniflashda uchun o'ziga xos shaxsiy xususiyatlar vijdonlilik, nevrozizm ham inobatga olingan. Masalan, K. G Rice, F. G Lopez va C. M. Richardson (2013) shaxsiy xususiyatlarni pastroq darajadagi xarakteristik xususiyatlar (masalan, mukammallikka intilish) bilan ajratib, ikkalasidan ham mukammallik xususiyatiga ega guruhlarini aniqlashda foydalanishni taklif qiladilar [10]. M. W. Enns, B. J.Cox va I. P. Clara olimlar nevrozizm va mukammallikning psixologik stressga kombinatsion ta'sirini, lekin faqat mukammallikning o'zi bunday ta'sir ko'rsatmasligini ta'kidlab, shaxsiy xususiyatlarni kiritishning foydasi borligini ta'kidlaganlar [3].

Perfektsionizm ilgari moslashuvchan bo'lmagan shaxsiy fazilat sifatida talqin qilinganligi sababli, tadqiqotlar asosan perfektsionistlarning psixologik stressini tushunishga qaratilgan. Afsuski, bu tendentsiya J.Stoeber va K.Otto (2006) ning perfektsionizmning ijobiy natijalariga e'tibor qaratish zarurligini qo'llab-quvvatlagan tahliliga qaramay, asosan saqlanib qoldi [15]. J. T. Cacioppo, G. G. Berntson farovonlikni alohida jarayon sifatida o'rganish muhimdir, kayfiyatning pastligi avtomatik ravishda farovonlikning yuqori darajasini anglatmaydi [1].

R.M.Ryan va E.L.Deci (2001) farovonlikni eudaimonik va gedonik elementlarni o'z ichiga olgan ko'p qirrali hodisa sifatida ta'rifladilar [11].

A. S.Waterman eudaimonik farovonlik, shaxsiy qadriyatlariga mos keluvchi faoliyatlarga to'liq jalb bo'lish orqali shaxsiy o'sish va hayotdagi mazmunini his qilishni anglatadi [16].

So'nggi paytlarda hayotdagi ma'zmoni tushunchasi katta e'tibor qaratilmoqda.

Hayotdagi ma'zmoni ko'p qirrali tushuncha bo'lib, u ma'zmun izlash va mavjud hayotdan qoniqishni anglash kabi ikki asosiy tarkibiy qismdan iboratdir [15]. Hayot mazmuni izlash, insonning hayotidagi mazmuni oshirish yoki hozirgi ma'noni mustahkamlashga olib keluvchi tajribalarni qidirishga qaratilgan ongli jarayon sifatida ta'riflanadi [14]. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, insonlar hayotdagi tushunmovchilik va qiyinchilik davrlarida mazmuni izlashga ko'proq moyil bo'ladilar.

Mavjud ma'no, insonning hozirgi vaqtda hayotida qanchalik maqsad va ma'no borligini anglatadi va bu ijobiy ta'sir, baxtlik hamda hayotdan qoniqish bilan ijobiy bog'liqdir [9].

Shaxsiy rivojlanishda perfektsionizmning o'rni, ayniqsa, eudaimonik farovonlik bilan bog'liq. R. M. Ryan va E. L. Deci (2001) eudaimonik farovonlikni shaxsiy o'sish va hayotdagi ma'noni his qilish bilan ifodalaydi [11]. Perfektsionistlar, odatda, yuqori darajadagi maqsadlarga erishish jarayonida kuchli ma'no izlaydilar va bu shaxsiy qadriyatlariga mos keluvchi faoliyatlariga qaratilgan bo'lsa, farovonlikni oshirishga yordam beradi [16].

M. W. Enns, B. J. Cox va I. P. Clara perfektsionizmning salbiy jihatlarini, masalan, haddan tashqari o'z-o'zini tanqid qilish va muvaffaqiyatsizlik qo'rquvi psixologik salomatlikka zarar yetkazishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nevroitiklik kabi shaxsiy

1-jadval

Perfektsionizmning konstruktiv va destruktiv turlarining shaxsiy rivojlanish va subyektiv farovonlikka ta'siri

Ko'rsatkichlar	Konstruktiv perfektsionizm	Destruktiv perfektsionizm
Sinaluvchilar soni	250 ta (yoshi 18–40, talaba va yosh mutaxassislar)	250 ta (yoshi 18–40, talaba va yosh mutaxassislar)
Stress darajasi	35% (past, Perceived Stress Scale bo'yicha o'rtacha ball: 14/40)	75% (yuqori, Perceived Stress Scale bo'yicha o'rtacha ball: 30/40)
Eudaimonik farovonlik	85% (Ryff's Scales of Psychological Well-being bo'yicha yuqori ball: 90/105)	40% (Ryff's Scales of Psychological Well-being bo'yicha past ball: 42/105)
Gedonik farovonlik	78% (Positive and Negative Affect Schedule, pozitiv affekt bo'yicha: 35/50)	45% (Positive and Negative Affect Schedule, pozitiv affekt bo'yicha: 22/50)
Psixologik salomatlik	90 ball (Mental Health Inventory bo'yicha o'rtacha ball: 90/100)	55 ball (Mental Health Inventory bo'yicha o'rtacha ball: 55/100)
Hayotdagi ma'no his qilish	4,2 (5 ballik shkalada, Meaning in Life Questionnaire bo'yicha)	2,8 (5 ballik shkalada, Meaning in Life Questionnaire bo'yicha)
O'z-o'zini tanqid qilish	15% (kam, Self-Criticism Scale bo'yicha)	80% (yuqori, Self-Criticism Scale bo'yicha)
Maqsadga erishish darajasi	88% (Achievement Goal Scale bo'yicha yuqori natija)	50% (Achievement Goal Scale bo'yicha o'rtacha natija)
Depressiyaga moyillik	10% (kam, Beck Depression Inventory bo'yicha past ball: 5/63)	70% (yuqori, Beck Depression Inventory bo'yicha yuqori ball: 30/63)
Xavotir darajasi	20% (kam, State-Trait Anxiety Inventory bo'yicha)	65% (yuqori, State-Trait Anxiety Inventory bo'yicha)

Yuqoridagi jadval perfektsionizmning konstruktiv va destruktiv turlarining shaxsiy rivojlanish hamda subyektiv farovonlikka ta'sirini miqdoriy ko'rsatkichlar asosida taqqoslaydi. Tadqiqotda 500 nafar inson ishtirok etgan bo'lib, ular ikki guruhga ajratilgan: konstruktiv perfektsionizm guruhida 250 nafar, destruktiv perfektsionizm guruhida 250 nafar talaba va yosh mutaxassislar qatnashgan. Ma'lumotlar bir nechta psixologik metodikalarga (masalan, Perceived Stress Scale, Ryff's Scales of Psychological Well-being, Meaning in Life Questionnaire) yordamida o'lchangan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, konstruktiv perfektsionizm stress darajasi past (35%) bo'lib, bu guruhda eudaimonik farovonlik (85%) va hedonik farovonlik (78%) yuqori darajada bo'lgan. Ushbu guruhda psixologik salomatlik (90 ball), hayotdagi ma'no his qilish (4,2 ball) va motivatsiya darajasi (4,5 ball) yuqori baholangan. Shu bilan birga, depressiyaga moyillik (10%) va xavotir darajasi (20%) past bo'lgan. Boshqa tomondan, destruktiv perfektsionizm guruhida stress darajasi yuqori (75%), eudaimonik farovonlik (40%) va hedonik farovonlik (45%) esa past darajada. Psixologik salomatlik (55 ball), hayotdagi ma'no his qilish (2,8 ball) va motivatsiya darajasi (2,9 ball) ham past bo'lib, bu guruhda depressiyaga moyillik (70%) va xavotir darajasi (65%) yuqori bo'lgan. Ushbu natijalar konstruktiv perfektsionizm shaxsiy rivojlanishini va subyektiv farovonlikni oshirishga xizmat qilishini ko'rsatadi, chunki u shaxsni yuqori maqsadlarga

fazilatlar perfektsionizm bilan birga stress va bezovtalikni kuchaytirishi mumkin, shu bilan birga ijobiy farovonlikka erishishni qiyinlashtiradi [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Subyektiv farovonlikni baholashda hayotdagi ma'no tushunchasi markaziy ahamiyatga ega. M. F. Steger va boshq. (2006) hayotdagi ma'noni ikki asosiy komponentga bo'ladi: ma'no izlash va mavjud ma'noni his qilish. Ma'no izlash insonning hayot mazmunini chuqurroq anglashga intilishini, ayniqsa, stress va qiyinchilik davrlarida kuchayishini bildiradi [13]. Mavjud ma'no esa hozirgi vaqtda hayotda maqsad va yo'nalishni his qilish bilan bog'liq bo'lib, baxt, qoniqish va ijobiy ta'sir bilan bevosita bog'liqdir [12].

Shunday qilib, perfektsionizmning shaxsiy rivojlanish va subyektiv farovonlikka ta'siri murakkab bo'lib, u ko'p jihatdan shaxsning perfektsionizm turiga va uning psixologik xususiyatlariga bog'liq. Konstruktiv perfektsionizm shaxsiy rivojlanish va farovonlikni qo'llab-quvvatlash, destruktiv perfektsionizm ko'pincha stress va bezovtalikni oshiradi. Ushbu tushunchalarni to'g'ri baholash va boshqarish psixologik salomatlikni yaxshilashda muhim ahamiyatga ega.

Tahlil va natijalar. Quyida perfektsionizmning konstruktiv va destruktiv turlarini tahlil qilish uchun tuzilgan jadvalda, statistik ma'lumotlar sinov natijalari asosida keltiriladi. Har bir ko'rsatkich uchun sinaluvchilar soni, tadqiqot obyekti va ko'rsatkichlar aniqlangan metodikaga e'tibor qaratilgan (1-jadval).

rag'batlantiradi va ijobiy psixologik holatni mustahkamlaydi. Aksincha, destruktiv perfektsionizm o'z-o'zini tanqid qilish va stressni kuchaytirib, psixologik salomatlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi. Natijalar perfektsionizmning konstruktiv jihatlarini rivojlantirish va destruktiv jihatlarini kamaytirish zarurligini ta'kidlaydi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, perfektsionizmning konstruktiv va destruktiv shakllari shaxsiy rivojlanish va subyektiv farovonlikka turli xil ta'sir ko'rsatadi. Konstruktiv perfektsionizm insonni yuksak maqsad va ideallarga intilishga undaydi, bu esa hayotdagi ma'no va qadriyatlarni kuchaytirib, farovonlikni oshirishga xizmat qiladi. Ushbu shakl stress darajasini pasaytiradi va psixologik salomatlikni yaxshilaydi, shuningdek, yuqori motivatsiya bilan bog'liq. Biroq, destruktiv perfektsionizm o'z-o'zini tanqid qilish va muvaffaqiyatsizlik qo'rquvi tufayli stress va xavotirni oshiradi, natijada psixologik salomatlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi va farovonlikni pasaytiradi. Ushbu tahlil shuni ko'rsatadiki, perfektsionizmning konstruktiv shaklini rivojlantirish va destruktiv shaklining salbiy oqibatlarini kamaytirishga qaratilgan strategiyalar psixologik salomatlikni qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega. Shaxsiy rivojlanishni kuchaytirish uchun konstruktiv perfektsionizmni targ'ib qiluvchi, destruktiv perfektsionizmni boshqaruvchi ta'lim va psixologik dasturlar ishlab chiqilishi lozim.

1. Cacioppo, J. T., & Berntson, G. G. (1999). The affect system architecture and operating characteristics. *Current Directions in Psychological Science*, 8(5), 133–137.
2. Dickinson, W. L., & Ashby, J. S. (2005). Multidimensional perfectionism and ego defenses. *Journal of College Student Psychotherapy*, 19(3), 41–54.
3. Enns, M. W., Cox, B. J., & Clara, I. P. (2005). Perfectionism and neuroticism: A longitudinal study of specific vulnerability and diathesis-stress models. *Cognitive Therapy and Research*, 29(4), 463–478.
4. Ganske, K. H., Gnilka, P. B., Ashby, J. S., & Rice, K. G. (2015). The relationship between counseling trainee perfectionism and the working alliance with supervisor and client. *Journal of Counseling & Development*, 93(1), 14–24.
5. Gaudreau, P., & Thompson, A. (2010). Testing a 2×2 model of dispositional perfectionism. *Personality and Individual Differences*, 48(5), 532–537.
6. Herman, K. C., Trotter, R., Reinke, W. M., & Jalongo, N. (2011). Developmental origins of perfectionism among African American youth. *Journal of Counseling Psychology*, 58(3), 321–334.
7. Moate, R. M., Gnilka, P. B., West, E. M., & Bruns, K. L. (2016). Stress and burnout among counselor educators: Differences between adaptive perfectionists, maladaptive perfectionists, and nonperfectionists. *Journal of Counseling & Development*, 94(2), 161–171.
8. Noble, C. L., Ashby, J. S., & Gnilka, P. B. (2014). Multidimensional perfectionism, coping, and depression: Differential prediction of depression symptoms by perfectionism type. *Journal of College Counseling*, 17(1), 80–94.
9. Park, N., Park, M., & Peterson, C. (2010). When is the search for meaning related to life satisfaction? *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 2(1), 1–13.
10. Rice, K. G., Lopez, F. G., & Richardson, C. M. (2013). Perfectionism and performance among STEM students. *Journal of Vocational Behavior*, 82(2), 124–134.
11. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 141–166.
12. Steger, M. F., & Frazier, P. (2005). Meaning in life: One link in the chain from religiousness to well-being. *Journal of Counseling Psychology*, 52(4), 574–582.
13. Steger, M. F., Frazier, P., Oishi, S., & Kaler, M. (2006). The meaning in life questionnaire: Assessing the presence of and search for meaning in life. *Journal of Counseling Psychology*, 53(1), 80–93.
14. Steger, M. F., Oishi, S., & Kashdan, T. B. (2009). Meaning in life across the life span: Levels and correlates of meaning in life from emerging adulthood to older adulthood. *The Journal of Positive Psychology*, 4(1), 43–52.
15. Stoeber, J., & Otto, K. (2006). Positive conceptions of perfectionism: Approaches, evidence, challenges. *Personality and Social Psychology Review*, 10(4), 295–319.
16. Waterman, A. S. (1993). Two conceptions of happiness: Contrasts of personal expressiveness and hedonic enjoyment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64, 678–691.

UO‘K: 1:316.

Nasiba JUMANIYAZOVA,
Toshkent davlat transport universiteti dotsenti v.b PhD
E-mail: jumaniyazovan87@gmail.com

F.f.d., professor J.Ramatov taqrizi asosida

THE PHILOSOPHY OF ABU NASR FARABI AND ITS IMPORTANCE IN THE LIFE OF MANKIND TODAY

Annotation

In this article, Farabi's life focuses on the human mind in his scientific and philosophical views, the scholar's views on the anatomical, physiological and psychological features of man, as well as the biological basis of his cultural and social activities. Farabi's man, his recognition as the most perfect and mature end of the world's development, and the need to educate and train man in his works are analyzed.

Key words: Farabi, human intelligence, education, cognition, methodology philosophy, dialectics, sophistry, rhetoric, poetics, logic, worldview.

ФИЛОСОФИЯ АБУ НАСРА ФАРАБИ И ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ В ЖИЗНИ СОВРЕМЕННОГО ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Аннотация

В данной статье жизнь Фараби акцентирует внимание на человеческом разуме в его научно-философских мировоззрениях, в мировоззрениях ученого на анатомо-физиологические и психологические особенности человека, а также биологические основы его культурной и общественной деятельности. Фараби анализирует человека, признание его наиболее совершенным и зрелым концом мирового развития, также необходимость воспитания и обучения человека в своих произведениях.

Ключевые слова: Фараби, человеческий разум, образование, познание, методология философии, диалектика, софистика, риторика, поэтика, логика, мировоззрение.

ABU NASR FOROBIY FALSAFASI VA UNING BUGUNGI INSONIYAT HAYOTIDAGI AHAMIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Forobiyning hayoti ilmiy-falsafiy qarashlarida inson aql-zakovatini birlamchi o‘ringa qo‘yganligi, allomaning insonni anatomik, fiziologik va psixologik xususiyatlari haqidagi qarashlari, shuningdek, uning madaniy va ijtimoiy faoliyatining biologik asoslarini o‘z ichiga oladi. Forobiy inson, uning dunyo tarqiyotining eng mukammal va yetuk yakuni sifatida etirofi, uning asarlarida insonga tarbiya va ta‘lim berish zarurligi kabi masalalar taxlil etilgan.

Kalit so‘zlar: Forobiy, inson aql-zakovati, ta‘lim-tarbiya, bilish, metodologiya falsafa, dialektika, sofistika, ritorika, poetika, mantiq, dunyoqarash.

Kirish. Mamlakatimizda mutafakkirlarning ma‘naviy-madaniy merosini o‘rganish, targ‘ib qilish, ulardan bugungi kun muammolarini uyeshishda ratsional foydalanish borasida muhim ahamiyatga molik ishlar amalga oshirilmog‘da. «Yurtimiz hududida birinshi Renessans yuzaga keldi va u butun dunyo tan oladigan mashhur daholarni yetishtirib berdi. Xususan, Muhammad Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rauhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mahmud Zamahshariy singari o‘nlab buyuk allomalarimizning jahonshumul ilmiy-ijodiy kashfiyotlari umumbashariyat taraqqiyoti rivojiga beqiyos ta‘sir ko‘rsatdi» Ko‘rlab mutafakkirlar kabi Abu Nasr Forobiyning ham boy ilmiy merosidan o‘rinli foydalanish milliy-ma‘naviy taraqqiyotga xizmat qiladi. Dunyo miqyosidagi randemiya sabab ko‘rlab ijtimoiy muammolar vujudga keldiki, bunday holatdan chiqishning yagona yo‘li faqat bilim va yuksak tajriba ekanligi ko‘rinib qoldi. Shu boisdan ham falsafiy antropologiya ilmining asoschilaridan hisoblangan buyuk faylasuf, muallim as-soniy “Ikkinchi muallim” maqomiga sazovor bo‘lgan Forobiyning falsafiy qarashlarida inson aql-zakovatini birlamchi o‘ringa qo‘yganligi, qolaversa, alloma jahon sivilizatsiyasining rivojlanish tarixi insoniyatning tabiat bilan uyg‘un holda yashab qolishga bo‘lgan oqilona munosabati, moddiy va madaniy boyliklarni ong-aql vositasida yaratishga bo‘lgan intilishida ekanligiga alohida urg‘u bergan. Forobiyning insonning anatomik, fiziologik va rsixologik xususiyatlari haqidagi qarashlari, uning madaniy va ijtimoiy faoliyatining biologik asoslarini o‘z ishiga oladi. Inson ma‘naviy-axloqiy kamolotining muhim belgisi, nafaqat o‘tmish va kelajak bilan bog‘liqlikni idrok yetish va tushunish, balki hozirgi insonning rang-barangligi va teranligi bilan o‘lshanadigan ruhiy munosabatlardan iboratdir. Ana shu ilk Ug‘onish davrining qomusiy olimi, antik unon falsafasini qautadan jonlantirgan, uangi falsafiy nazariya va xulosalar bilan boyitgan, Sharq musulmon falsafasini yaratgan daho Abu Nasr Forobiyning qarashlari asosida inson, uning yaratuvchilik faoliyati yotadi. Inson Alloh tomonidan yaratilgan barcha jonzotlarning gultojisi, sababi uning hatti-harakati boshqa mavjudotlarga ato etilmagan sifatda – aqlda deb ko‘rsatadi. Shu boisdan ham xisлом olamining mutafakkirlari asarlarini, ularning butun jahon

sivilizatsiyasi rivojiga qo‘shgan bebaho hissasini chuqur o‘rganish, teran anglash va keng ommalashtirish» dolzarb ahamiyatga ega [1].

Abu Nasr Forobiyning falsafiy merosi bugungi kunda butun dunyo olimlari tomonidan chuqur o‘rganilmoqda. Mustaqillik yillarida ajdodlarimizning boy ma‘naviy-falsafiy merosini tadqiq qilishga munosib darajada e‘tibor qaratib kelinmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Abu Nasr Forobiy – o‘rta asr sharqining mashhur mutafakkiri, qadimgi yunon falsafasining Sharqdagi yeng yirik davomchisi va targ‘ibotshisidir. Abu Nasr Forobiy Sirdaryo bo‘yidagi O‘ror (Forob) shahrida 873 yilda turkiy qabilalardan bo‘lgan harbiy xizmatchi oilasida tug‘ilib, Shosh (Toshkent), Buxoro shaharlarida o‘qidi, Keyinroq o‘z ma‘lumotini oshirish uchun arab xalifaligining madaniy markazi bo‘lgan Bag‘dodga keldi. Bag‘dodda bu davrda musulmon dunyosining turli o‘lkalaridan, xususan, Markaziy Osiyodan kelgan ko‘r ilm ahlari to‘plangan edi. U yerga bora turib Forobiy Eron shaharlari – Isfahon, Hamadon, Rauda va boshqa joylarda bo‘ldi. Forobiy Bag‘dodda al-Mutaddil (829-902), al-Muqtafiy (902-908), al-Muqtadir (908-932) xalifaligi davrida uashadi [3].

Abu Nasr Forobiy turli sohalariga oid ilmiy asarlar qoldirdi. O‘z davrining faylasufi, musiqachisi, shoiri, qomusiy olimi sifatida shuhrat qozondi. Alloma “Aql haqidagi risola” “Falsafadan oldin nimani o‘rganish kerak”, “Falsafa manbalari”, “Masalalar manbalari” kabi 160 dan ortiq risolalar yozgan.

Forobiy turli bilimlarning nazariy tomonlari, falsafiy mazmuni bilan ko‘proq qiziqqanligi uchun uning asarlarini 2 guruhga ajratish mumkin:

- 1) yunon faylasuflari, tabiatshunoslarining ilmiy merosini izohlash, targ‘ib qilish va o‘rganishga bag‘ishlangan asarlar;
- 2) fanning turli sohalariga oid mavzulardagi asarlar.

Forobiy qadimgi yunon mutafakkirlari – Rlaton, Aristotel, Yevklid, Rtolomey, Rorfiriyalarning asarlariga sharhlar yozgan. Ayniqsa, Aristotel asarlari (“Metafizika”, “Yetika”, “Ritorika”, “Sofistika”) va boshqalarni batafsil izohlab, qiyin joylarini tushuntirib bera olgan, kamchiliklarini ko‘rsatgan, ayni vaqtda, bu asarlarning umumiy mazmunini oshib beruvchi maxsus asarlar yozgan. Forobiy sharhlari O‘rta va Yaqin Sharq ilg‘or mutafakkirlarining

dunyoqarashini shakllantirishda, ularni Aristotel g'oyalari ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Ibn Sino, Forobiy sharhlarini o'qib, Aristotel asarlarini tushunganligini alohida ta'kidlaydi. Forobiyning sharh yozish faoliyati faqat Sharqigina emas, o'rta asr Yevropasini ham yunon ilmi bilan tanishtirishda katta rol o'ynadi. Bu faoliyat uning ilmiy tafakkuri taraqqiyotining birinchi bosqichini tashkil etadi. Bu bosqich, Forobiy uchun o'ziga xos maktab xizmatini o'tagan va yangi mavzularda tadqiqotlar olib borishga zamin hozirlagan.

Forobiyning bunday asarlarini mazmuniga qarab, quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin:

1) falsafaning umumiy masalalariga, ya'ni, bilimning umumiy xususiyatlari, qonuniyatlari va turli kategoriyalariga bag'ishlangan asarlar;

2) inson bilish faoliyatining falsafiy tomonlariga bag'ishlangan, ya'ni, bilishning shakllari, bosqichlari, usullari haqidagi asarlar;

3) falsafa va tabiiy fanlarning fan sifatidagi mazmuni, tematikasi haqidagi asarlar;

4) moddaning miqdori, fazoviy va hajmiy munosabatlarini o'rganishga bag'ishlangan, ua'ni, matematika fanlari – arifmetika, geometriya, astronomiya va musiqaqaga oid asarlar;

5) modda xossalari va turlarini, noorganik tabiatning, hayvonlar va inson organizmining xususiyatlarini o'rganuvchi, ya'ni, tabiiy fanlar – fizika, kimyo, optika, tibbiyot, biologiyaga bag'ishlangan asarlar;

6) tilshunoslik, she'riyat, notiqlik san'ati, xattotlikka oid asarlar;

7) ijtimoiy-siyosiy hayot, davlatni boshqarish masalalariga, axloq, tarbiyaga bag'ishlangan, ya'ni, huquqshunoslik, etika, redagogikaga doir asarlar.

Alqissa, Forobiyning ilmiy merosi, umuman, o'rta asr Sharqning madaniy-ma'naviy hayotiga, tabiiy-ilmiy, ijtimoiy-siyosiy masalalariga doir juda boy ma'lumotlar beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mutafakkir o'z asarlarini o'sha davrda Sharq mamlakatlarida ilmiy-adabiy til hisoblangan arab tilida yozadi. Forobiy, shuningdek, arab va fors tillarida falsafiy mazmundagi she'rlar ham bitgan. Forobiy asarlari XII- XIII asrlardayoq, lotin, qadimgi yahudi, fors tillariga, keyinchalik boshqa tillarga ham tarjima qilinib, dunyo bo'ylab keng tarqalgan. So'nggi asrlarda ko'chirilgan nusxalari ko'r mamlakatlarning kutubxona va muassasalarida saqlanadi. Toshkentdagi Sharqshunoslik institutida qadimgi Sharq faylasuflari asarlaridan jami 107 risolani o'z ichiga olgan (jumladan, Forobiyning 16 arabcha risolasi) "Hakimlar risolalari to'rlami" ("Majmuat rasoi al-hukamo", Qo'lyozmalar fondi, 2385-in) bor. Bu noyob qo'lyozma Forobiy asarlarini o'rganishda muhim ahamiyatga ega. To'plamdagi Forobiy risolalari 1975 yili qisman o'zbek tiliga tarjima qilinib nashr etildi.

Forobiy o'z davridayoq buyuk olim sifatida mashhur bo'lganligining e'tirofi shundaki, Sharq xalqlarida u haqda turli hikoya, rivoyatlar vujudga kelgan. O'rta asr olimlaridan ibn Xallikon, ibn al-Kiftiu, ibn Abi Usabi'a, Bauhaquilar o'z asarlarida Forobiy ijodini o'rganib, uning g'oyalari rivojlanganlar. Xususan, Ibn Rushd Forobiy asarlarini o'rganibgina qolmay, ularga sharhlar ham yozdi. Taraqqiyarvar insoniyat Forobiy ijodiga hurmat bilan qarab, uning merosini chuqur o'rganmoqda. U yevropa olimlaridan B. M. Shtrenshneider, Karra de Vo, T. U. Buur, R. Xammond, R. de Yerlanje, F. Deteritsi, G. Farmer, N. Rishar, G. Leu, Sharq olimlaridan Nafisiu, Umar Farrux, Turker, M. Maxdi va boshqalar Forobiy merosini tadqiq yetishga muayyan hissa qo'shdilar. Keyingi yillarda uning ijodi va ta'limotiga bag'ishlangan bir qancha tadqiqotlar, asarlar yuzaga keldi.

Yaqin va O'rta Sharqda «Ikkinshi muallim» deb nom qozongan Markaziy osiyolik mashhur olim Forobiyning mantiq ilmiga qo'shgan hissasi ham beqiyosdir. Forobiy hali hech bir mutafakkir uddalay olmagan vazifani, ya'ni, Arastuning va umuman, qadimgi grek mantiqini keng tinglovchilar o'rganishi uchun eng oddiy, tushunarli vosita va usullarini ishlab chiqishga muvaffaq bo'lgan. Mantiq tarixchilarining ta'kidlashicha, Forobiy bu tavsiyalari bilan Arastuning mantiq'iga o'zgaicha fayz kiritib, uning kitobxonlar orasidagi mavqei yanada ko'tarilishiga erishdi. Forobiyning mantiqqa oid asarlari jumlasiga «saguvshi» (kirish), «Maqulot»

(Kategoriya), «Ibora» (Hukm), «Qiuos» (Sillogizm), «Birinshi analitika», «Buxon» (Isbotlash-ikkinshi analitika), «Djadal» (Munozara «Dialektika»), «Safsata» (Sofistik raddiua), «Xitoba» (Ritorika), «She'r» (Royetika), «Mantiq ilmiga kirish», «Aql haqida» «Sillogizm» va «Shartli hukmlar» kabi kitoblarini kiritishimiz mumkin. Forobiy o'zining asarlarida mantiq ilmi, uning rredmeti, tuzilishi, vazifalari, fikrlash jarayonining bosqich va shakllari, mantiqiy qonun-qoidalari, usul hamda amallari haqida keng ma'lumotlar bergan.

Forobiy mantiqqa «muayyan qonun-qoidalar asosida insonning fikrlash intellektini yo'naltiruvchi va takomillashtiruvchi fan» deb ta'rif beradi. Ushbu ta'rifni yanada aniqlashtirsa, Forobiy asarlarida mantiq fanlarning fani sifatida tafakkurning qonun-qoidalarini o'rganuvchi bosh fan, hatto san'at deb baholanadi. Faqat tafakkur qonunlarigina bizga chin haqiqatni ochib bera oladi. Forobiyning ta'kidlashicha, ularsiz fikrimiz qachon chin, qachon yolg'onligini yoki qachon xatoga yo'l qo'yanligimizni bila olmaymiz. Qolaversa, haqiqat zaminida yotgan qarama-qarshiliklar va ularning yechimlarini ko'ra olmaymiz. Forobiyning asarlarida tushuncha, hukm va xulosa kabi tafakkur shakllari juda keng, qamrovli va batafsil izohlanadi. Ayniqsa, sillogizm, uning paydo bo'lish asoslari, figura va moduslari ko'r o'rganilgan. Forobiyning ta'riflashicha, tushuncha – universal tabiatga ega, hissiy idrok qilinuvchi narsalar haqida bilim beruvchi kategoriya. Bundan tashqari, Forobiyning mantiq tizimida tushunchani shakllantirishning usul va amallari, turlari hamda ularning o'rtasidagi munosabat masalalari ham keng o'rin olgan.

Tahlil va natijalar. Forobiy insonni dunyo taraqqiyotining eng mukammal va yetuk yakuni deb biladi. Shunga ko'ra, u o'z asarlarida insonga tarbiya va ta'lim berish zarurligini aytadi va bunda ta'lim-tarbiya usullaridan kutilgan maqsad asosiy o'rinni egallashini qayd qiladi. Faylasuf ta'lim-tarbiya tabiat hodisalaridan foydalanish va bu yo'lda boshqa kishilar bilan to'g'ri munosabatda bo'lib, jamiyatning ichki tartib qoidalarini to'g'ri o'rganib, uning talablariga javob bera oladigan insonni kamol tortirish zarurligini ta'kidlaydi. Forobiy insonning ma'naviy hayotida, asosan, uning ikki tomoniga: aqli-ongiga va axloqiga (xulq-atvoriga) e'tibor beradi. Shuning uchun ta'lim-tarbiya, uning fikricha, insonni aqliy tomondan ham, axloqiy tomondan ham yetuk va mukammal kishi qilib yetishtirishga qaratilmog'i lozim. Demak, ta'lim-tarbiyaning birdan bir vazifasi-jamiyat talablariga to'la-to'kis javob bera oladigan va uni bir butunlikda, tinchlikda, farovonlikda saqlab turish uchun xizmat qiladigan ideal insonni tayyorlashdir. Alomaning "Ideal shahar aholi ilmining fikrlari" hamda "Baxt-saodatga erishuv haqida" nomli risolalarida bu fikrlar yanada aniq-ravshan ifodalangan.

Tarbiya berish usuli, Forobiyning fikricha, ikki turli bo'ladi "Avvalgi usul-san'atni o'z rag'batlari bilan o'rganuvchilarga ishlatiladigan usul. Ikkinchi usul esa, majburiy ravishda tarbiyalanuvchilarni tarbiyalash uchun ishlatiladigan usul. Bolalar ustida turgan odam esa muallim bo'lib, u bolalarga tarbiya berishda turli tarbiya usullarida foydalanadi". Forobiy bilimdon, ma'rifatli, yetuk odamlarning obrazini tasvirlar ekan, shunday deydi: "Har kimki ilm- hikmatni o'rganaman desa, uni yoshligidan boshlasin, sog'ligi haqida qayg'ursin, yaxshi axloq va odobli bo'lsin, so'zning udasidan chiqsin, yomon ishlardan saqlanadigan bo'lsin, barsha qonun-qoidalarni bilsin, bilimdon va notiq bo'lsin, ilmi va dono kishilarni hurmat qilsin, ilm va axilli ilmdan mol-dunyoni ayamasin, barsha mavjud, moddiy narsalar to'g'risida bilimga ega bo'lsin".

Xulosa va takliflar. Alloma fikricha, insonning kamolotga yetishi, fazilatlarining shakllanishi bir umr davom etib, o'lim bilan tugaydigan jarayondir. Faylasufning ta'lim va tarbiya uyg'unligi haqidagi g'oyalari asrlar osha hayot tamoyiliga aylangan. Binobarin, bugungi kun yosh avlodlariga nafaqat bilim, ilm o'rgatish, balki ularni tarbiyalash, insoniy fazilatlarini singdirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Alloma fikricha, inson ezgulikka va baxtga yerishish uchun "dono ustoz"ga muhtojdir. Mutafakkir mardlik va matonatni ham qadrlaydi. Faylasuf axloqiy tamoyillardan biri vatanparlikka ham alohida to'xtalib o'tgan. Har bir inson o'z vatanini himoya qilishga, xavfli daqiqalarda yonida bo'lishi kerak. Bu sifat insonga bolalikdan singdirilishi lozim. Shunday ekan, vatanparvarlik, millatparvarlik va insonparvarlik tarbiyasiga alohida e'tibor qaratishimiz zarur.

ADABIYOTLAR

1. Ш.Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни катъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: "Ўзбекистон", 2017. – Б.35. Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 5 июлдаги янги тахрирдаги "Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида" ги Қонуни Тошкент ш., 2021 йил 5 июль, ЎРҚ- 699-сон.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида” ги ПФ-60-сонли Фармони Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 29.01.2022 й., 06/22/60/0082-сон.
3. Хайруллаев М. Шарқ Ренессанси ва Форобий. -Фан ва турмуш”, Тошкет. 1975, 239 –б
4. Абу Наср Форобий. Рисолалар. – Тошкент, “Фан”, 1975.

UDK:808.5

Khilola ZAKIROVA,
Associate professor Tashkent University of Architecture and Civil Engineering
E-mail:kh.zakirova@mail.ru

Review professor M.Kambarova

EFFECTIVE ANALYSIS OF LINGUISTIC AND CULTURAL FEATURES OF INTERPERSONAL RELATIONS IN URBAN DISCOURSE

Annotation

This paper explores the effective analysis of linguistic and cultural features in the context of interpersonal relations in urban discourse, focusing on how language reflects and shapes social interactions in urban settings. Through an interdisciplinary approach, drawing from sociolinguistics, pragmatics, and cultural studies, this study investigates the linguistic choices (such as speech acts, register, politeness strategies, and power dynamics) and cultural norms (including social roles, identity negotiation, and community values) that define interpersonal communication in cities. The paper presents detailed case studies, including informal interactions in public spaces (e.g., cafés, parks), formal exchanges in professional settings, and conflict-driven dialogues in urban environments, analysing how these interactions reveal underlying cultural tensions, power structures, and societal expectations. By examining the intersection of language and culture in urban discourse, this study highlights the role of language as both a tool for social cohesion and a site of conflict, offering insights into how people navigate the complexities of urban life. The findings underscore the importance of context, identity, and power in shaping communication, while also proposing methodologies for effectively analysing urban discourse to better understand the dynamics of contemporary urban life.

Key words: speech act, cultural values, casual conversation, collective behaviour, cultural diversity, urban neighbourhood, communal identity.

ЭФФЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ГОРОДСКОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация

В этой статье рассматривается эффективный анализ языковых и культурных особенностей в контексте межличностных отношений в городском дискурсе, с упором на то, как язык отражает и формирует социальные взаимодействия в городских условиях. С помощью междисциплинарного подхода, опираясь на социолингвистику, прагматику и культурные исследования, в этом исследовании изучаются языковые акты, регистр, стратегии вежливости и динамика власти) и культурные нормы (включая социальные роли, переговоры об идентичности и общественные ценности), которые определяют межличностное общение в городах. В статье представлены подробные тематические исследования, включая неформальное взаимодействие в общественных местах (например, кафе, парки), формальные обмены в профессиональной обстановке и диалоги, обусловленные конфликтами, в городской среде, анализируя, как эти взаимодействия раскрывают скрытые культурные противоречия, структуры власти и общественные ожидания. Изучая пересечение языка и культуры в городском дискурсе, это исследование подчеркивает роль языка как инструмента социальной сплоченности и места конфликта, предлагая понимание того, как люди ориентируются в сложностях городской жизни. Результаты подчеркивают важность контекста, идентичности и власти в формировании коммуникации, а также предлагают методологии для эффективного анализа городского дискурса, чтобы лучше понять динамику современной городской жизни.

Ключевые слова: речевой акт, культурные ценности, неформальный разговор, коллективное поведение, культурное разнообразие, городское соседство, коммунальная идентичность.

SHAHAR NUTQIDA SHAXSLARARO MUNOSABATLARNING LINGVISTIK VA MADANIY XUSUSIYATLARINI SAMARALI TAHLIL QILISH

Annotatsiya

Ushbu maqola shahar nutqidagi o‘zaro munosabatlarning lingvistik va madaniy xususiyatlarini samarali tahlil qilishga bag‘ishlangan bo‘lib, tilning shaharlardagi ijtimoiy munosabatlarni qanday aks ettirishi va shakllantirishi haqida so‘z yuritadi. Sotsiolingvistika, pragmatika va madaniyatshunoslik sohalaridan foydalanib, ushbu tadqiqot shahar muloqotida lingvistik tanlovlar (masalan, nutq harakatlari, registr, odob-axloq strategiyalari va hokazo) va madaniy normalar (ijtimoiy rollar, kimlikni muzokaralash va jamoa qadriyatlarini kabi)ni o‘rganadi. Maqola, shuningdek, noma‘lum interaksionalarni, masalan, jamoat joylaridagi suhbatlarni (kofe do‘konlari, bog‘lar), rasmiy suhbatlarni va shahar muhitidagi konfliktlarga asoslangan dialoglarni o‘z ichiga olgan batafsil ishlarni yordamida tahlil qiladi, bu interaksional madaniy ziddiyatlar, hokimiyat tuzilmalari va jamiyat kutgan talablarni qanday ochib beradi. Til va madaniyatning shahar nutqidagi kesishgan nuqtalarini o‘rganish orqali, ushbu tadqiqot tilni ijtimoiy birlashish vositasi sifatida hamda ziddiyatlar joyi sifatida qanday ishlashini tushunishga yordam beradi. Yig‘ilgan natijalar, kontekst, kimlik va hokimiyatning kommunikatsiyani shakllantirishdagi muhimligini ta‘kidlaydi, shuningdek, zamonaviy shahar hayotining dinamikasini yaxshiroq tushunish uchun shahar nutqini samarali tahlil qilish metodologiyasini taklif etadi.

Kalit so‘zlar: nutq akti, madaniy qadriyatlar, tasodifiy suhbat, jamoaviy xatti-harakatlar, madaniy xilma-xillik, shahar qo‘shniligi, jamoaviy o‘ziga xoslik.

Introduction. To effectively analyse linguistic and cultural features of interpersonal relations in urban discourse visually, we can use a series of discourse samples accompanied by annotations that highlight the linguistic choices (such as speech acts, register, politeness strategies, etc.) and cultural dynamics (such as power structures, social roles, cultural values) that shape interpersonal interactions in urban settings. Below are several visual sample analyses, using common urban discourse situations, which will help illustrate how language reflects and constructs relationships within different cultural contexts in cities.

Literature review.

Annotations:

Linguistic Feature	Explanation	Cultural Feature
--------------------	-------------	------------------

1. Informal Interaction in a Café (Casual, Friendly)
Scenario: Two strangers meet and engage in a casual conversation in a busy urban café.

Visual Sample Analysis:

Dialogue Excerpt:

Person A: "This place is always so packed. Have you been coming here long?"

Person B: "Yeah, a couple of years now. The coffee's amazing, and it's got a great vibe, don't you think?"

Person A: "Definitely! I just moved into the area, so I'm still discovering all the good spots."

Casual, conversational tone	Use of informal language and personal pronouns ("I", "you") creates a sense of familiarity and intimacy.	Reflects urban cultural norm of informal public interactions, especially in non-hierarchical, social spaces like cafes.
Small talk ("This place is always so packed")	Small talk as an icebreaker, commonly used in urban settings to establish social connections.	Cultural practice in urban areas to engage in brief, casual interactions with strangers in public spaces.
Direct, non-threatening speech ("Yeah, a couple of years now")	The speech is direct but not confrontational, signalling equality in the interaction.	In urban environments, strangers often maintain a polite distance while being open to spontaneous social exchanges.
Personal sharing ("I just moved into the area")	Sharing personal information to foster connection and community bonding.	Cultural importance of local knowledge and place in cities—newcomers are often keen to discover local spots.

2. Conflict on Public Transportation (Confrontational, Impersonal)

Scenario: A conflict occurs between two commuters over a seat on a crowded bus.

Dialogue Excerpt:

Person A: "Excuse me, that seat is meant for elderly people. Could you please stand up?"

Person B: "It's not reserved for anyone. Why should I give it up?"

Person A: "It's basic courtesy. There's an elderly man standing right behind you."

Person B: "Well, maybe he should have gotten on earlier."

Annotations:

Linguistic Feature	Explanation	Cultural Feature
Politeness strategies (e.g., "Excuse me," "Could you please?")	Person A tries to maintain politeness despite conflict, using mitigated speech and requests.	Reflects the social expectation of politeness and civility in public spaces, common in urban cultures.
Directness and confrontation ("Why should I give it up?")	Person B challenges the social norm of offering seats to vulnerable individuals.	Cultural clash between personal entitlement (individual rights) and communal responsibilities (social norms of respect).
Face-threatening acts (e.g., "It's basic courtesy")	Person A directly criticizes Person B's behaviour, calling attention to a breach of social norms.	Urban conflict often arises in situations where social norms are violated or contested, such as public spaces (e.g., buses).
Cultural emphasis on personal space	Person B's refusal to stand highlights the prioritization of individual rights over communal norms.	In urban environments, personal autonomy can sometimes conflict with expectations of collective behaviour.

3. Professional Discussion in a Co-Working Space (Formal, Collaborative)

Scenario: Two colleagues discuss a work project in an urban co-working space.

Dialogue Excerpt:

Person A: "We're aiming to launch the campaign next month, but we need to finalize the budget first. Could you send me your revised figures by Friday?"

Person B: "Absolutely. I'll double-check the numbers and have it ready. Let's also schedule a meeting with the team to go over the timeline."

Person A: "Sounds good. Let's aim for Wednesday morning."

Annotations:

Linguistic Feature	Explanation	Cultural Feature
Formal tone and polite requests ("Could you send me...", "Let's also schedule")	The exchange is formal and focused on work tasks, with explicit requests and collaborative tone.	Reflects the professionalism and collaborative ethos of co-working spaces in cities, where multiple people often work together across disciplines.
Task-oriented language (e.g., "finalize the budget," "revised figures")	The conversation is centered on completing specific work tasks, using precise, efficient language.	In urban workspaces, productivity and task efficiency are highly valued, and language reflects a focus on work outcomes.
Polite negotiation ("Let's aim for Wednesday morning")	The participants are working out a timeline collaboratively, reflecting a negotiated approach.	In professional urban settings, there is a norm of collaboration and negotiation—working with others to achieve collective goals.
Commitment and accountability (e.g., "I'll double-check")	Both speakers make commitments and take responsibility, emphasizing accountability in professional settings.	Urban work cultures often emphasize accountability and follow-through, where clear commitments are vital for success.

4. Cultural Exchange in a City Park (Cultural Identity, Community)

Scenario: Two immigrants meet and engage in a conversation about their home countries in an urban park.

Dialogue Excerpt:

Person A: "I love seeing so many different cultures represented in this park. Where are you from?"

Person B: "I'm from Syria. I moved here two years ago. It's a big change, but I like it here."

Person A: "I'm from Brazil. I've been here for five years. The weather was tough at first, but the diversity here is amazing."

Annotations:

Linguistic Feature	Explanation	Cultural Feature
Use of cultural markers (e.g., "I'm from Syria," "from Brazil")	The speakers use national identity as a marker of personal history and belonging.	Reflects the cultural value of immigrant identity in urban settings—people often connect over shared experiences of migration.
Shared experiences of migration ("It's a big change")	Both individuals express their immigrant experiences, acknowledging the challenges and opportunities of settling in a new city.	In multicultural urban environments, migration and diversity are central cultural themes. These interactions reinforce the sense of community among immigrants.
Politeness and empathy ("The weather was tough at first")	Person A empathizes with Person B's experience by sharing a similar challenge.	The urban setting fosters empathy in cross-cultural interactions, as people often bond over common struggles of adapting to new environments.
Mutual interest in diversity ("The diversity here is amazing")	Both individuals express admiration for the cultural variety in their urban environment.	In cities, cultural diversity is often a celebrated value, and urban spaces are seen as places where various cultures coexist and enrich each other.

Research methodology.

In multicultural urban environments, migration and diversity are central cultural themes. These interactions reinforce the sense of community among immigrants. The urban setting fosters empathy in cross-cultural interactions, as people often bond over common struggles of adapting to new environments.

In cities, cultural diversity is often a celebrated value, and urban spaces are seen as places where various cultures coexist and enrich each other.

Analysis and results.

5. Tension in a Neighbourhood Meeting (Formal, Negotiating Interests)

Annotations:

Linguistic Feature	Explanation	Cultural Feature
Contrasting viewpoints ("We need to make sure...", "But this project will provide...")	The dialogue reflects a conflict of values—preserving green spaces vs. urban development.	In urban discourse, development projects often clash with residents' desires to preserve community spaces. Cultural value is placed on green spaces as symbols of well-being.

Scenario: A meeting to discuss a new development project in an urban neighbourhood, with a disagreement between residents and developers.

Dialogue Excerpt:

Person A (resident): "We need to make sure that this development doesn't destroy our local park. It's vital for the community's well-being."

Person B (developer): "We understand your concerns. But this project will provide hundreds of new jobs and improve the area's infrastructure."

Person A: "But at what cost? We can't trade our green space for more concrete."

Negotiation of values ("We can't trade our green space for more concrete")	Person A uses a moral argument, highlighting the community's emotional attachment to the park.	This discourse reflects urban cultural tensions between economic growth and the social needs of established communities.
Indirect speech ("We understand your concerns")	Person B's use of hedging language to maintain politeness while defending the project.	In formal urban negotiations, there is an expectation to balance assertiveness with diplomacy in dealing with conflicting interests.
Moral appeal ("It's vital for the community's well-being")	Person A uses a moral argument to appeal to the group's shared values.	In urban settings, residents may appeal to communal identity to defend collective interests in the face of external pressures (e.g., developers).

Conclusion. These visual sample analyses offer a look into the linguistic and cultural dynamics of interpersonal relations in urban discourse. By examining both linguistic features (such as speech acts, politeness strategies, and formality) and cultural features (like power relations, social roles, and community values), we can better

understand how urban interactions reflect broader cultural norms and social structures. The diversity of communication styles in cities is shaped by factors such as cultural diversity, social hierarchies, and community-building practices.

REFERENCES

1. Abduraxmanovna, Kh. Z. "Effective methods of teaching and learning architecture and construction terminology in higher education." *ACADEMICA: An International Multidisciplinary Research Journal* 11.3 (2021): 1733-1737.
2. Abduraxmanovna Z.K. Creating Effective Teaching and Learning Environment in Higher Education. *American journal of science and learning for development*. 2022 Dec 23;1(2):188-92
3. Shukhratovna S. N. Terminology in Linguistics: Approach, Analysis and Research //Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences. – 2022. – T. 1. – №. 5. – C. 375-377.
4. Zakirova Kh.A. (2023). Lexical-semantic peculiarities of urban planning terminological units in LSP. *Conferencea*, 114–118. Retrieved from <https://www.conferencea.org/index.php/conferences/article/view/2674>
5. Zakirova Kh. A. (2023). Semantic characteristics of urban planning terminological units in LSP. *Academica Globe: Inderscience Research*, 4(04), 221–224. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/A9K63>.

Sherdor ZARIFOV,
TDPU mustaqil tadqiqotchisi
sherdorbmaster@gmail.com

PhD M.Ummatova taqrizi asosida

METHOD OF USING BLOOM'S TAXONOMIC PROBLEMS IN TEACHING BIOLOGY (EXAMPLE OF CLASS 8)

Annotation

In this article, one of the important tasks facing the general secondary education system is information about the unique aspects of developing biological literacy in students. Comments on improving the process of teaching human science and health are also presented.

Key words: quality of education, efficiency, reflection, Bloom's taxonomy, PISA research, knowledge, understanding, application, analysis, synthesis, evaluation.

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТАКСОНОМИЧЕСКИХ ЗАДАЧ БЛУМА В ПРЕПОДАВАНИИ БИОЛОГИИ (ПРИМЕР КЛАССА 8)

Аннотация

В данной статье одной из важных задач, стоящих перед системой общего среднего образования, является информация об уникальных аспектах формирования биологической грамотности у учащихся. Также представлены комментарии по совершенствованию процесса преподавания науки о человеке и его здоровье.

Ключевые слова: качество образования, эффективность, рефлексия, таксономия Блума, исследование PISA, знания, понимание, применение, анализ, синтез, оценка.

BILOGIYANI O'QITISHDA BLUM TAKSANOMIYASI TOPSHRIQLARIDAN FOYDALANISH METODIKASI (8-SINF MISOLIDA)

Annotatsiya

Mazkur maqolada umumiy o'rta ta'lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri o'quvchi va o'quvchilarda biologik savodxonlikni shakllantirishning o'ziga xos jihatlari haqidagi ma'lumotlar berilgan. Shuningdek, Odam va uning salomatligi fanini o'qitish jarayonini takomillashtirish borasidagi mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim sifati, samaradorlik, refleksiya, Blum taksonomiyasi, PISA tadqiqoti, bilish, tushunish, qo'llash, tahlil qilish, sintez, baholash.

Kirish. Jahonda modernizatsiyalashgan ta'lim sharoitida o'quvchilarda XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirishda zamonaviy ta'limiy yondashuvlarga ustuvorlik berilmoqda. Shuningdek, xorijiy mamlakatlarning ta'lim tajribalaridan kelib chiqib, o'quvchilarda tayanch kompetensiyalarni "4K" – kommunikativ, kritik, kreativ va kollaborativ ko'nikmalar asosida shakllantirishga qaratilgan STEAM ta'lim tizimining ham keng joriy etilishi bu borada yuqori natijaga erishishga zamin yaratmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xalqaro tajribalar asosida ta'limni tashkil qilish muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Bu borada

B.Blumning bilim olish sohasidagi o'quv maqsadlari taksonomiyasi alohida darajaga ega deb aytish lozim. Blum taksonomiyasi o'quv faoliyatining kognitiv, affektiv, psixomotor kabi turli sohaslarini qamrab oladi. O'quvchilarning kompetentligini shakllantirishda har bir soha bo'yicha biologik ta'lim jarayonida B.Blum o'quv maqsadlari taksonomiyasi amaliy ahamiyat kasb etadi. Odam va uning salomatligi darolarini tashkil etish metodikasi bevosita B. Blumning bilim olish sohasidagi o'quv maqsadlari taksonomiyasi asosida quyidagi olti toifadagi asosiy o'quv maqsadlaridan iborat holda quyidagi bilish, tushunish, qo'llash, tahlil, sintez, baholash kabilarni o'z ichiga oladi.

1-rasm. B.Blum o'quv maqsadlari taksonomiyasi

O'quv maqsadlari taksonomiyasi o'quvchilar o'zlashtirishining ma'lum bir darajasidan darak beruvchi konkret harakatlari, mazmunan obyektlarni tabiiy o'zaro bog'liqlik asosida murakkablashib borishini ketma-ket joylashtirish orqali

turkumlashtirilishi yoki tizimlashtirilishidir. Taksonomiya – borliqning murakkab tuzilgan sohaslarini tasniflash va sistemalashtirish nazariyasidir(1-jadval).

1-jadval

BILISH	dastlabki tafakkur darajasi bo'lib, bunda o'quvchi atamalarni, aniq qoidalar, tushunchalar, faktlar, mezonlar, yo'nalishlar, kategoriyalar, tasniflar, shuningdek, abstract bilimlar: tamoyillar, aksiomalar, teoremlar, umumlashma fikrlar, strukturalar va shu kabilarni biladi, eslaydi, takrorlaydi, asar voqea-hodisalarini bayon qila oladi.
TUSHUNISH	darajasidagi tafakkurga ega bo'lganda esa, o'quvchi faktlar, qoidalar, chizmalar, jadvallarni tushunadi, qayta tuza oladi, o'zgartira oladi (so'zdan raqamga yoki obrazga), mavjud ma'lumotlar asosida kelgusi oqibatlarini taxminiy tafsiflay oladi.
QO'LLASH	darajasidagi tafakkurda o'quvchi olgan bilimlaridan faqat an'anaviy emas, noan'anaviy holatlarda ham foydalana oladi va ularni ma'lum bir model, formula, ko'rsatma asosida to'g'ri qo'llaydi.
TAHLIL QILISH	darajasidagi tafakkurda o'quvchi yaxlitning qismlarini va ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklarni ajrata oladi, mantiqiy fikrlash asosida xatolarni ko'radi, faktlar va oqibatlar orasidagi farqlarni ajratadi, ma'lumotlarning ahamiyatini baholaydi.
SINTEZ	Umumlashtirish darajasidagi tafakkurda o'quvchi ijodiy ish bajaradi, biror tajriba o'tkazish rejasini tuzadi, bir nechta sohalardagi bilimlardan foydalanadi. Ayrim materiallar asosida butunning, yaxlitning obrazini, ko'rinishini yaratadi. Bu bosqich tegishli natijalardan yangi jadval tuzishga urg'u beruvchi ijodiy xarakterdagi faoliyatni taqozo etadi.

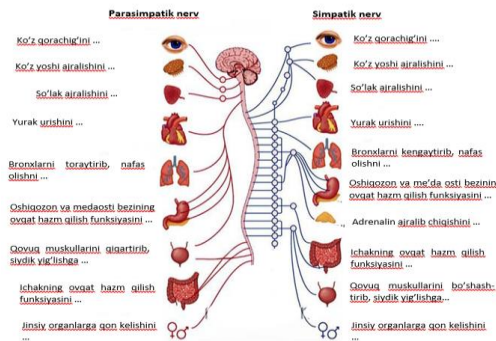
BAHOLASH	Mazkur kategoriya yuqorida ko'rsatilgan barcha kategoriyal bo'yicha o'quv natijalarga erishishni va aniq ifodalangan mezonlarga asoslanib baholash muholazalarini taqozo etadi. Ichki va tashqi mezonlar asosida baholaydi, o'quvchi mezonlarni ajrata oladi, ularga rioya qila oladi, mezonlarning xilma-xilligini ko'radi, xulosalarning mavjud ma'lumotlarga mosligini baholaydi, faktlar va baholovchi fikrlar orasidagi farqlarni ajratadi.
-----------------	--

Tadqiqot metodologiyasi. Professor O.Mavlonov hammualifligida nashr qilingan darslikdan o'rin olgan mavzularda turli darajadagi topshiriqlar mavjud lekin PISA tadqiqotlariga yo'llavchi topshiriqlar uchun mos kelmaydi. Blum o'quv maqsadlari taksonomiyasi esa mazkur xalqaro tadqiqotga 15 yoshli o'quvchilarni tayyorlashda asosiy poydevor bo'lib xizmat qiladi. Shu boisdan, Odam va uning salomatligi darsligidan o'rin olgan mavzularni o'qitish jarayonini takomillashtirish maqsadida biz quyidagi topshiriqlarni namuna sifatida berishni maqsadga muvofiq deb bildik.

Professor O.Mavlonov hammualifligida nashr qilingan Biologiya (Odam va uning salomatligi) darsligidagi "Periferik nerv

systemasi"ga oid mavzularni o'qitish jarayonida datavval o'qituvchi o'quvchilarni bilish faoliyatini faollashtirish maqsadida "MUAMMONI ANIQLAYMIZ" ruknida quyidagi savol bilan boshlashi tavsiya qilinadi: *Odam biror narsadan qattiq qo'rqanida yoki hayajonlanganida uning yuragi tez urib ketishini bilasiz. Ma'lum vaqtdan so'ng yurak urishi ham normaga qaytadi. Mazkur jarayonning boshqarilishi nerv sistemasining qaysi qismlari bilan bog'liq. Javobingizni asoslay olasizmi?*

"YANGI BILIMLARNI KASHF ETAMIZ" ruknida esa o'quvchilarga quyidagi 2-rasmdan foydalanib topshiriq berish tavsiya etiladi.

2-rasm. Simpatik va parasimpatik nervlarining funksiyalari

Tahlil va natijalar. "YANGI BILIMLARNI QO'LLAYMIZ" ruknida esa B.Blum o'quv maqsadlari taksonomiyasidan quyidagi topshiriqlarni taqdim etish lozim.

Bilish va tushunish

1. Periferik nerv sistemasiga nimalar kiradi?
2. Nima sababdan periferik nerv sistemasi deb nom berilganligini tushuntiring.

3. Bajaradigan funksiyasiga ko'ra nerv sistemasining turlarini ayting.

4. Simpatik va parasimpatik nervlarning o'xshashligi nimalardan iborat.

Qo'llash. Organizmlarda ro'y beradigan jarayonlar mavjud jadvalni to'ldiring.

No	Organizmlarda ro'y beradigan jarayonlar	Simpatik nerv	Parasimpatik nerv
1.	Yurakning ishini...		
2.	Arteriya qon tomirlarni toraytirib, qon bosimini...		
3.	Ter ajralishini ...		
4.	Oshqozon-ichak peristaltik harakatini...		
5.	So'lak ajralishini...		
6.	Bronxlarni toraytirib, nafas olishni...		

Tahlil qilish. Simpatik va parasimpatik nerv sistemasini qiyosiy tahlil qiling.

Sintez. Nafas olish organlari ishi nafas olish markazi orqali boshqariladi. Lekin odam ixti- yoriy tarzda nafas olishni tezlashtirishi, sekinlashtirishi yoki chuqurlashtirishi mumkin. Nafas olish organlarini bu xususiyati organizmda qanday ahamiyatga ega ekanligini izohlab bering?

Baholash. Simpatik va parasimpatik nervlar nomuvofiq ishlaganda organizm uchun qanday ta'sir bo'lishini baholang.

Markaziy nerv sistemasi mavzusi yuzasidan B.Blum taksonomiyasi topshiriqlaridan quyidagi topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Bilish va tushunish:

1. O'rta miya qanday vazifani bajaradi?
2. Miyacha to'g'risida nimalarni bilasiz?
3. Uzunchoq miyaning tuzilishi va funksiyasi haqida ma'lumot bering.
4. Bosh miya katta yarim sharlari qanday zonalaridan iborat?

Qo'llash: Bosh miya qismlari va ular bajaradigan funksiyalar orasida muvofiqlik o'rnatish.

No	Bosh miyaning qismlari		Bajaradigan vazifalari.
1.	Uzunchoq miyq	A	Oliy nerv faoliyatini boshqaradi
2.	Ko'prikcha	B	odam tanasidagi barcha muskullarning tarangligini va harakatlarini tartibli bajarilishi, muvozanatda bo'lishini ta'minlaydi.
3.	Oraliq miya	C	Uchlik, ko'z soqqasini va yuz muskullarini harakatlantiruvchi nerv markazlari joylashgan.
4.	O'rta miya	E	tarkibiy qismiga ko'rish do'mboqlari- talamus va do'mboq osti soha-gipotalamus kiradi.
5.	Miyacha	F	ko'z qorachig'ining torayishini, ko'z gavharining akkomodatsiya xususiyatini ta'minlaydi.
6.	Katta yarim sharlar	G	ko'zni ochib-yumish, ko'z yoshi, aksa urish, yo'talish, oshqozon-ichakda shira ajralishi kabi reflekslarga javob beradi.

Tahlil qilish. Tizza refleksi orqa miyaning qanday funksiyasi ekanligini tahlil qiling

Sintez: Umurtqali hayvonlar barcha sinflariva odamning bosh miya tuzilishidagi umumiylik va bosh miya qismlarining murakkablashib borganligini ifodalovchi jadval tuzing, ma'lumotlarni sinfdoshlaringiz bilan muhokama qiling.

Baholash: Agar avtohalokat yoki biron boshqa sabab tufayli odam orqa miyasining qaysidir qismi shikastlansa bu orqa miyaning bosh miya bilan aloqasini uzilishiga olib keladi. Natijada odam boshini yonga burishi, chaynashi, ko'z soqqasini harakatlantirishi , ba'zan qo'lini harakatlantirishi mumkin. Ammo jarohatlanagan joydan pastda joylashgan organlarning sezish va harakatlanish funksiyasi yo'qoladi. Yuqoridagi xolatni baholang.

"REFLEKSLAR" mavzusiga oid bilimlarni o'zlashtirish jarayonida esa "MUAMMONI ANIQLAYMIZ" ruknida quyidagi savollar bilan o'quvchilarga murojaat qilish lozim:

1. Odam organizmida refleksi qanday amalga oshadi?
2. Shartsiz va shartli refleksi turlarini bilasizmi?
3. Birinchi va ikkinchi signal sistemasiga qaysi jarayonlar kiradi?
4. Tormozlanish organizm uchun zarurmi?

"YANGI BILIMLARNI QO'LLAYMIZ" ruknida esa B.Blum o'quv maqsadlari taksonomiyasidan quyidagi topshiriqlarni berish maqsadga muvofiq.

Bilish va tushunish. Rasmda berilgan refleksi orqali shifokor qaysi jarayonni tekshiradi?

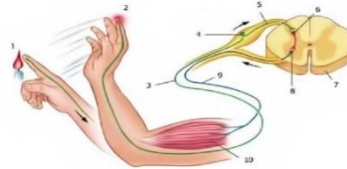

Qo'llash. Tizza refleksida ishtirok etuvchi organlar ketma-ketligi sxemasini tuzing.

Tahlil qilish. Qo'zg'alish va tormozlanishni Venn diagrammasi asosida tahlil qiling.

Sintez. Internet ma'lumotlaridan foydalanib, uyqu va tush ko'rish haqida qiziqarli ma'lumot tayyorlang va taqdimot qiling.

Baholash. Rasmda berilgan jarayon qaysi refleks turiga tegishli ekanligini tushuntirib bering.

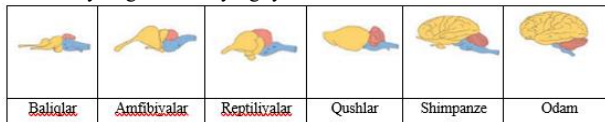

Shuningdek, Odam va uning salomatligi fanini o'qitish jarayonini takomillashtirish jarayonida quyidagi topshiriqlardan bob yakunida foydalanish maqsadga muvofiq sanaladi.

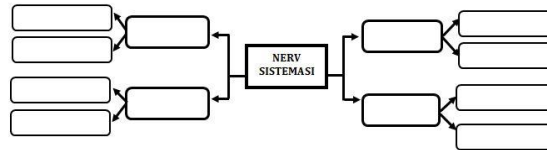
1. Tashqi ta'sir natijasida bosh miya katta yarim sharlar po'stlog'ining 15% nerv to'qimasi shikastlandi. Katta yarim sharlar po'stlog'ida 14 mlrd neyron borligi, har bir neyronga 10 ta neyroglia

to'g'ri kelishini inobatga olgan holda, shikastlanishdan keying sog' qolgan neyronlar va neyroglialar sonini aniqlang.

2. Rasmni diqqat bilan kuzating. Evolyutsiya jarayonida turli sistematik birliklarga mansub organizmlar bosh miyasining qaysi qismi rivojlanib, murakkablashib borganini aniqlang. Bu murakkablashuv sutemizuvchilar va odamda qanday ahamiyatga ega?

3. Aziz o'quvchilar! Mazkur bobning mavzular mazmunidan o'zlashtirgan bilimlaringizga asoslangan holda quyida berilgan Klasterini to'ldiring.

4. Neuron qismlari haqidagi har bir ma'lumotga tegishli raqamni aniqlang.

	Sinapslar orqali impuls qabul qilib neyronning tanasiga uzatuvchi tarmoqlangan o'simtalar.	
	Nerv impulsini neyron tanasidan organlarga yoki boshqa nerv hujayralariga o'tkazuvchi o'simta.	
	Ta'sirlarni qabul qilish, impulsni aylantirib sezuvchi neyron dendritlariga uzatuvchi maxsus hujayralar	
	Nerv impulsining nerv bo'ylab tez va aniq o'tkazilishini ta'minlaydi	
	Neyronning yadro, endoplazmatik to'r saqlovchi qismi	

Xulosa va takliflar. Blum o'quv maqsadlari taksonomiyasidan umumta'lim maktablari o'quvchilari uchun mo'ljallangan Biologiya (Odam va uning salomatligi) darslarining har bir mavzusini o'qitish jarayonida foydalanish maqsadga muvofiq. Boisi, biologik savodxonlikni rivojlantirishda qolaversa xalqaro baholash tadqiqotlariga o'quvchilarimizni tayyorlash jarayonida bu

taksonomiya muhim amaliy asos bo'lib xizmat qiladi. Nerv sistemasi organizmni boshqaradi va barcha hujayralar, to'qimalar va organlar ishini o'zaro muvofiqlashib ishlashini ta'minlaydi. Nerv sistemasi joylashgan o'rniga ko'ra markaziy va periferik bo'limlarga bo'linadi. Simpatik va parasimpatik nervlarning bir-biriga muvofiq faoliyati natijasida organizm normal hayot kechiradi.

ADABIYOTLAR

1. Mavlonov O., Tilovov T., Aminov B. Biologiya (Odam va uning salomatligi): Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 8 - sinfi uchun darslik. -T., 2019. -192 b.
2. Raxmatov va boshqalar Biologiya o'qituvchilari uchun metodik qo'llanma. 7 - sinf. -T.: - 2022 . - 160 b.
3. Ergashevich, R. U. (2024, January). Methodological principles of professional competence development of the future biology teacher. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 1-5).
4. Raxmatov, U. (2024). Integrativ yonashuv asosida biologiyadan masala va mashqlar yechish fanini o'qitishning nazariy asoslari. News of UzMU journal, 1(1.2. 1), 178-181.
5. Omonkulov, U. (2024). IQTIDORLI O'QUVCHILAR BILAN ISHLASH METODIKASI. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 4(2).

UDK:112.62.05.(21)

Zarnigor IBRAGIMOVA,

Qarshi shahridagi Turon universiteti nodavlat OTM Pedagogika va psixologiya kafedrasida o'qituvchisi
E-mail : ibragimova.zarnigor@mail.ru.

Qarshi davlat universiteti professori, DSc M.Fayziyeva taqrizi asosida

ILK O'SPIRINLIK DAVRI O'QUVCHILARIDA IJTIMOYIY TARMOQLARGA TOBELIK

Annotatsiya

Mazkur maqolada ijtimoiy tarmoqlarga tobelikning psixologik va ijtimoiy xususiyatlari, xorijiy va mahalliy psixolog olimlarining psixologik qarashlari hamda o'tkazilgan ba'zi eksperimentlar natijalari ko'rsatilgan. Shuningdek ijtimoiy tarmoqlarga tobelikni yengib o'tish bo'yicha tavsiyalar ko'rsatilib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy tarmoqlarga tobelik, kompyuter texnologiyalar, ilmiy, madaniy va ma'rifiy saytlar, depressiv holat, emotsiyalarini boshqara olish, jonli mulqot.

ADDICTION TO SOCIAL NETWORKS IN EARLY ADOLESCENT STUDENTS

Annotation

This article shows the psychological and social characteristics of addiction to social networks, the psychological views of foreign and local psychologists, and the results of some experiments. Recommendations for overcoming addiction to social networks are also shown.

Key words: Dependence on social networks, computer technologies, scientific, cultural and educational sites, depressive state, ability to control emotions, live communication.

ЗАВИСИМОСТЬ К СОЦИАЛЬНЫМ СЕТЯМ У СТАРШИХ ПОДРОСТКОВ

Аннотация

В статье показаны психологические и социальные особенности зависимости от социальных сетей, психологические взгляды зарубежных и отечественных психологов, а также результаты некоторых экспериментов. Также показаны рекомендации по преодолению зависимости от социальных сетей.

Ключевые слова: Зависимость от социальных сетей, компьютерные технологии, научные, культурные и образовательные площадки, депрессивное состояние, способность контролировать эмоции, живое общение.

Kirish. Jahonda malakali, zamonaviy bilimlarga ega, mustaqil fikrlaydigan, sifatli kadrlar tayyorlash, hamda o'quvchilarning ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish jarayonidagi shakllanib borayotgan tobelik holatlarini olidini olish masalasiga alohida e'tibor berib kelinmoqda.

Bugungi kunda axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi davrida ijtimoiy tarmoqlar dunyosi har bir zamonaviy inson hayotida tobora muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Bundan tashqari, keng ko'lamli faktlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ko'pchilik odamlar ijtimoiy tarmoqlardan faol foydalanishni o'rganish bosqichida va ayniqsa, bilim olish uchun qulay vosita deb bilishadi. Shunday qilib, 2023-yil 7-yanvar statistik ma'lumotlarga va UNICEF tadqiqotlariga ko'ra, dunyoda ijtimoiy tarmoqlardan foydalanuvchilar soni 5,5 milliarddan oshgan va bu jahon miqosida ijtimoiy tarmoqlarga qaramlikning turli jihatlarini bo'yicha ilmiy tadqiqotlar dunyoning yetakchi tadqiqot markazlari va oliy o'quv yurtlarida, jumladan, Boston shimoli-sharqiy universiteti (AQSH), Myunxen universiteti (LMU, Germaniya), Regents universiteti (Buyuk Britaniya), M.V.Lomonosov nomidagi Moskva davlat universitetida (Rossiya), Seul milliy universiteti (Janubiy Koreya), Xitoy Milliy ta'lim tadqiqotlari markazi (NIES, Guanchjou) va boshqalarda amalga oshirilayotgan tadqiqot ishlariga e'tibor qaratish zarurati kuzatilmoqda.

Respublikamizda so'nggi yillarda o'quvchi yoshlar o'rtasida ijtimoiy tarmoqlarga tobelikni oldini olish, hamda yuksak malakali kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va soha mutaxassislarining kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirishning alohida zarur huquqiy-me'yoriy asoslari yaratildi: "Ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqish" ustuvor vazifa sifatida qaralishi e'tiborga molik. Bunday tadqiqotlarda o'quvchi yoshlarning ijtimoiy tarmoqlarga tobeligini oldini olish yuzasidan olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarda yangicha yechimlarni izlab topish imkoniyatlari yaratilmoqda. Foydalanuvchilarning aksariyat qismini o'spirin yoshidagi yoshlar tashkil etmoqda. 15 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan o'quvchilarning 71 % qismi kunlik vaqtlarining 8-10 soat vaqtlarini ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishga sarflashmoqda. Bu esa jahon miqosida o'quvchi yoshlarda ijtimoiy tarmoqlarga tobelik ko'rsatgichini yuzaga kelganini ko'rsatmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kibermakon psixologiyasini tadqiq qilishning nazariy va amaliy masalalari, xususan, virtual aloqa va tizimli xarakterdagi shaxsiy transformatsiyalar D.G.Muxamedova, E.Y.A'zamova, S.B.Raximimrzaeva va boshqalar kompyuter o'yinlarining o'smirlarning psixologik rivojlanishiga ta'siri D.G.Muxamedova, I.I.Raximova, L.A.Nigmatulina, N.M.Dalimova, U.Saitova va boshqalar tomonidan ilmiy tadqiq etilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlari olimlaridan A.E.Voyskunskiy, A.Y. Yegorov, D.G.Rybalovich, V.D.Mendelevich, V.M.Bondarovskaya va boshqalar tadqiqotlarida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish motivlari, ijtimoiy tarmoqlarga qaramlikning ijtimoiy-psixologik sabablariga doir ilmiy tadqiqotlar olib borilgan.

Xorijiy tadqiqotchilardan V.L.Maligina, K.S.Yang, K.Myurrey, O.Ritchell, M.Griffits, N.A.Tsoy, va boshqalar ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik, giyohvandlik xulq - atvorining bir turi sifatida muammolari, ijtimoiy tarmoqlardan olingan ma'lumotlarni suiste'mol qilishning psixologik oqibatlarini ilmiy tadqiq etilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Belgilangan maqsadga erishish va belgilangan vazifalarni amalga oshirish uchun quyidagi nazariy va empirik tadqiqot usullari to'plami qo'llanildi: ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish; hujjatlarni tahlil qilish; kuzatish; psixologik test; suhbat; ma'lumotlarni qayta ishlashning matematik va statistik metodlari va .N.Dolgovala, A.S.Kopova, G.N.Malyuchenko, V.M.Smirnovlarning "Informatsion faoliyatning motivatsion strukturasi bo'yicha so'rovnoma"si, T.V.Snegireva tomonidan modifikatsiya qilingan K.Rojers va R.Raymondning "Ijtimoiy-psixologik adaptatsiya so'rovnoma"si, V.I.Morosanovning "O'z xulq-atvorini boshqarish uslubi so'rovnoma"si, V.V.Sinyavskiy va V.A.Fedoroshinning "Kommunikativ va tashkilotchilik qobiliyatlarini" testi, M.Schneiderning "Kommunikativ nazorat so'rovnoma"si, V.V.Boykoning "Shaxslararo mulqotda hissiy to'siqlar diagnostikasi so'rovnoma"si, L.N.Yureva, T.Y.Painbotaning "Ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik diagnostikasining skrinning metodologiyasi" testi.

Tahlil va natijalar. Ijtimoiy tarmoqlar ta'sirida o'quvchilar dunyoqarashi shakllanishining psixologik xususiyatlari tendensiyasining tanlangan komponental strukturasi bo'yicha informatsion faoliyatda motivatsion sferaning o'ziga xos xususiyatlari,

ijtimoiy psixologik adaptatsiya, o'z xulq-atvorini boshqarish; kommunikativ qobiliyat, tashkilotchilik qobiliyati, kommunikativ nazorat va muloqotda hissiy samaradorlikning psixologik xususiyatlari yoritildi.

Shuningdek, tahliliy materiallar asosida o'quvchi yoshlarning ijtimoiy tarmoqlar tobeligiga va ijtimoiy tarmoqlarga moyilligi muammosiga xorijiy olimlarning ilmiy-nazariy yondashuvlarini o'rganishning metodologik masalalari bayon etilgan. Mutaxassislarining umumlashtirilgan fikriga ko'ra, ijtimoiy tarmoq tendensiyasining komponental strukturasi adekvat tarzda o'rganish uchun muayyan 6 ta psixodiagnostik kompleksni tanlab olindi:

ijtimoiy-psixologik moslashuvchanlik;
o'z xulq-atvorini tartibga solish;
kommunikativ va tashkilotchilik qobiliyati;
kommunikativ nazorat;

informatsion faoliyat nuqtai nazaridan o'quvchi yoshlarning motivatsion sohasining xususiyatlari;
muloqotda hissiy samaradorlik.

Aniqlangan individual psixologik xususiyatlarni tahlil qilish jarayonida biz ularni, asosan, psixodiagnostika uchun ishonchli va asosli vositalar mavjud bo'lgan murakkab shaxs shakllanishining turli tuzilmalariga e'tibor qaratgan holda ko'rib chiqdik. Ijtimoiy tarmoqlarga tobelik tendensiyasi rivojlanishining joriy holati o'rganish maqsadida empirik tadqiqot o'tkazildi. Ijtimoiy tarmoqlarga tobelik tendensiyasi rivojlanishining joriy holati o'rganish maqsadida empirik tadqiqot o'tkazildi, unda umumta'lim maktabi o'quvchilarining 15 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan 234 nafar qizlar va o'gil bolalar ishtirok etdi.

Ijtimoiy tarmoqlar ta'siri o'quvchilar dunyoqarashi rivojlanishini o'rganish uchun olib borilgan empirik tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, respondentlarning ko'pchiligida (52,6%/123 kishi) ijtimoiy tarmoqlarga tobelik xavfi bosqichi kuzatildi.

Empirik tadqiqot natijalariga ko'ra 234 nafar o'quvchilardan shakllangan ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik bosqichi ko'rsatgichida 27,4 foizi, ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik yuzaga kelish bosqichi 52,6 foizni, ishqibozlik bosqichida 16,2 foizni, ijtimoiy tarmoqlarga qaramlikni rivojlanish xavfi yo'q 3,8 foizni tashkil etmoqda.

Miqdoriy jihatdan keyingi o'rinda turuvchi motivatsiya va relaksatsion motivatsiya bo'lib, bu respondentlarning 28,6 foizi (67 kishi) da kuzatildi. Mazkur

toifadagi respondentlar uchun ijtimoiy tarmoqda vaqt o'tkazish real hayotda boshdan kechirilgan stressli vaziyatlar va qiyinchiliklardan keyin dam olish vositasida sifatida xizmat qiladi. Bu jarayon, odatda, aqliy mehnat talab qilmaydigan, asosan, ijobiy his-tuyg'ularni keltirib chiqaradigan tegishli ma'lumotlarni idrok etish orqali amalga oshiriladi.

Shuni ta'kidlash lozimki, so'rovnomada ishtirok etgan respondentlarda eng kam ko'rsatkichlar kognitiv motivatsiya - 17,9% (42 kishi), hamda reaktivatsion motivatsiya 1,3% (3 kishi) da kuzatildi.

Kognitiv motivatsiyaga ega bo'lgan respondentlar uchun ijtimoiy tarmoq ularning bilimni boyituvchi, dunyoqarashini

kengaytiruvchi, intellektual darajasini rivojlantiruvchi maqsadli ma'lumotlarni izlash vositasidir. Bundan tashqari, o'quvchilarning ushbu toifasi, odatda, ma'lumotni yangiligi, o'z kasbiy darajasini oshirish imkoniyati, amaliy ahamiyati, ilmiy asosligi kabi mezonlar asosida baholaydi.

O'z navbatida, reaktivatsion motivatsiyaga ega bo'lgan kamchilik respondentlarning ajralib turadigan xususiyatlari shundaki, ularning ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishi muayyan stimulatsiya vositasida sodir bo'ladi, jumladan ma'lumotdan foydalanish ularga kayfiyatini, emotsional holatini ko'tarish, quvnoqlikka erishish uchun kerak bo'ladi.

Xulosa. O'rganilayotgan muammo bo'yicha ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik muammosini o'rganish zamonaviy psixologiya fanida amaliy jihatdan sezilarli qiziqish uyg'otadi. Bu butun dunyo bo'ylab global tarmoqdan foydalanuvchilar sonining kunlik dinamik o'sishi bilan izohlanadi, buning natijasida ijobiy va salbiy oqibatlarga olib keladi, shu jumladan, virtual tarmoqning paydo bo'lishi va rivojlanishi xavfi ostida bo'lgan odamlar sonining ko'payishi kabilab. Bundan tashqari, ko'pchilik olimlarning fikriga ko'ra, ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchilarining katta qismi orasida katta va progressiv qismni o'qish bosqichidagi yoshlar va ayniqsa o'quvchilik yillarida, qoida tariqasida, qulay va maqsadli deb hisoblaydilar.

Zamonaviy tadqiqotchilarning umumlashtirilgan pozitsiyalaridan kelib chiqqan holda, ushbu dissertatsiya doirasida o'quvchi yoshlarga nisbatan ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik, meyardan kognitiv, hissiy va fiziologik og'ishlar majmuini aks ettiruvchi maxsus ijtimoiy-psixologik xususiyatni tushunish maqsadga muvofiqdir va ularning hatti - harakatlarida namoyon bo'lib, bu o'spirin yigit va qizlarning kundalik hayotida global ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishni yetarli darajada nazorat qilmasligini ko'rsatadi. O'z mohiyatiga ko'ra, o'rganilayotgan hodisa yosh o'spirin yigit va qizlarning ushbu muhim jarayonni davom ettirishga bo'lgan cheksiz istagi bilan birga global ijtimoiy tarmoqlar tarmog'ida kezish uchun tegishli axborot vositalaridan (smartfon, planshet, shaxsiy kompyuter va boshqalar), haddan tashqari foydalanishda namoyon bo'ladi.

Tanlangan test-so'rovnomalaridan mamlakatimiz umumta'lim muassasalarida tahsil olayotgan o'quvchilarning ijtimoiy adaptatsiyasi holati va darajasini o'rganishda psixodiagnostik kompleks hamda vosita sifatida keng foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Umumta'lim maktab muassasalarida ta'lim olayotgan o'quvchi yoshlarning tashkilotchilik qobiliyati, kognitiv qobiliyati, kommunikatsiyada o'zini nazorat qila olishi ijtimoiy tarmoqlarga tobelikni yengib o'tish qobiliyati, xususan, o'quvchi yoshlarda shaxslararo muloqotda kommunikativ qobiliyati va kelajakda bilimlarni egallash va umumta'lim tizimida taqdim etilgan imkoniyatlarni qo'llash qobiliyati bilan bog'liq o'z xulq-atvorini boshqarishi kabi psixologik xususiyatlar hisobga olinishi lozim.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyevning Sh. "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tasirchanligini yanada oshirish" borasidagi yig'ilishda so'zlagan nutqi. Toshkent, 19.01.2021 // <https://zarnews.uz/post/shavkat-mirziyoyev-eng-katta-xavf-loqaydlik-va-beparvolik>
2. Далимова Н. Компьютер ўйинларига тобеликни аниқлаш методикасини ишлаб чиқиш ва миллий шароитларга мослаштириш. – Т.: «ЎзМУ хабарлари», 2014. Махсус сон. –104-107 -б.
3. Змановская Е.В. Девиантология (психология отклоняющего поведения). – М.: «Academia», 2003. –С. 289.
4. Юрьева Л.Н., Ботьбот Т.Ю. Клинические и психологические особенности лиц с компьютерной зависимостью. // Український вісник психоневрології. Харьков, 2002. Т. 10, вип.1. –С. 244-245.
5. Юрьева Л.Н., Ботьбот Т.Ю. Компьютерная зависимость: формирование, диагностика, коррекция и профилактика. – Днепропетровск: «Пороги», 2006. –С. 196.

Shaxnoza IBRAGIMOVA,
Teacher of the Uzbekistan State World Languages University
E-mail: sh_ibragimova@mail.ru

On the review of N.Yakubova, associate professor, PhD of UzSWLU

INTERACTIVE METHODS IN PROJECT-BASED LEARNING CLASSES

Annotation

Project-Based Learning (PBL) has gained prominence as an effective pedagogical approach that emphasizes student engagement through real-world projects. This method fosters critical thinking, collaboration, and practical application of knowledge. However, the integration of interactive methods within PBL can enhance these outcomes further, making learning more dynamic and participatory. This article explores the effectiveness of interactive methods in PBL classrooms, analyzing their impact on student engagement and learning outcomes.

Key words: Student Engagement, collaboration, active learning, real-world application, critical thinking, group discussions, role-playing, digital collaboration tools.

LOYIHAGA ASOSLANGAN O‘QUV DARSLARIDA INTERFAOL USULLARI

Annotatsiya

Loyihaga asoslangan ta'lim (PBL) talabalarning haqiqiy dunyo loyihalari orqali jalb qilishga urg'u beradigan samarali pedagogik yondashuv sifatida ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu usul tanqidiy fikrlash, hamkorlik va bilimlarni amaliy qo'llashni rivojlantiradi. Biroq, PBL ichida interaktiv usullarni integratsiya qilish bu natijalarni yanada oshirishi mumkin, o'qitishni dinamik va ishtirok etuvchi qilishi mumkin. Ushbu maqola PBL sinflaridagi interaktiv usullarning samaradorligini o'rganadi va ularning talabalar ishtiroki va o'qish natijalariga ta'sirini tahlil qiladi. **Kalit so'zlar:** Talabalarning ishtiroki, hamkorlik, faol o'qish, haqiqiy dunyo qo'llanilishi, tanqidiy fikrlash, guruh muhokamalari, rol o'yinash, raqamli hamkorlik vositalari.

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ В КЛАССАХ ПРОЕКТНОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

Обучение на основе проектов (PBL) стало важным педагогическим подходом, который подчеркивает вовлеченность студентов через реальные проекты. Этот метод способствует критическому мышлению, сотрудничеству и практическому применению знаний. Однако интеграция интерактивных методов в PBL может ещё больше улучшить эти результаты, делая обучение более динамичным и participatory. В этой статье рассматривается эффективность интерактивных методов в классах PBL, анализируется их влияние на вовлеченность студентов и результаты обучения.

Ключевые слова: Вовлеченность студентов, сотрудничество, активное обучение, применение в реальном мире, критическое мышление, групповые обсуждения, ролевые игры, цифровые инструменты сотрудничества.

Introduction. Project-Based Learning (PBL) has emerged as a powerful pedagogical approach that emphasizes student-centered learning through hands-on projects. In PBL, students engage in real-world challenges, fostering critical thinking, creativity, and collaboration. However, the effectiveness of PBL can be significantly enhanced by incorporating interactive methods that promote active participation and deeper engagement. Interactive techniques—such as group discussions, role-playing, and digital collaboration tools—encourage students to take ownership of their learning and work collaboratively with peers.

This explores the value of integrating interactive methods within PBL classrooms, highlighting how these strategies can transform the learning experience. By fostering a dynamic environment that encourages communication and collaboration, educators can facilitate not only the acquisition of knowledge but also the development of essential skills that are vital in today's interconnected world. As education continues to evolve, understanding the role of interactive methods in PBL is crucial for preparing students to thrive in diverse and complex real-world scenarios.

Methods. The study involved 200 students from various disciplines enrolled in PBL courses at a university. The participants were divided into two groups: one utilizing traditional PBL methods and the other incorporating interactive techniques such as group discussions, role-playing, and digital collaboration tools.

Data were collected through a mixed-methods approach, including:

- Surveys: Pre- and post-course surveys measured student engagement and satisfaction.
- Observations: Classroom interactions were observed and recorded to assess the level of student participation and collaboration.
- Interviews: Semi-structured interviews with students and instructors provided qualitative insights into the experiences and perceptions of interactive methods.

Analysis. Quantitative data were analyzed using statistical software to compare engagement levels between the two groups. Qualitative data from interviews and observations were coded and thematically analyzed to identify common patterns and insights.

Results. The results indicated a significant increase in student engagement in the interactive PBL group. Survey results showed:

- Engagement Levels: 85% of students in the interactive group reported high engagement, compared to 65% in the traditional group.

- Satisfaction Rates: 90% of students in the interactive group expressed satisfaction with their learning experience, while only 70% in the traditional group felt the same.

Interviews revealed that students appreciated the collaborative nature of interactive methods. Included:

- Enhanced Collaboration: Students felt that interactive methods fostered a sense of community and supported diverse perspectives.

- Increased Motivation: Many students reported that activities like role-playing made the learning process more enjoyable and relevant.

- Real-World Application: Participants noted that interactive techniques helped bridge the gap between theoretical knowledge and practical application, making projects feel more authentic.

Discussion. The findings suggest that incorporating interactive methods into PBL enhances student engagement and satisfaction. The collaborative nature of interactive techniques promotes deeper learning and helps students develop essential skills such as teamwork, communication, and problem-solving [3]. These skills are vital in today's workforce, where collaboration across disciplines is increasingly important.

Moreover, the positive feedback from students indicates that interactive methods can make learning more enjoyable and relevant [1]. By actively involving students in their learning process, educators can create a more stimulating educational environment that prepares students for real-world challenges.

Implementing interactive Project-Based Learning (PBL) can bring numerous benefits, but it also presents several challenges. Here are some key challenges educators may face:

1. Resource Limitations

- Time Constraints: Designing and facilitating interactive PBL can be time-consuming, requiring additional planning and preparation [2].

- Material Resources: Not all classrooms have access to the technology or materials needed for interactive activities, which can limit implementation.

2. Instructor Training

- Lack of Experience: Educators may not be adequately trained in interactive teaching methods, leading to ineffective implementation [5].

- Resistance to Change: Some instructors may be accustomed to traditional teaching methods and may resist adopting more interactive approaches.

3. Student Readiness

- Varying Skill Levels: Students may have differing levels of collaboration and communication skills, making it challenging to engage all learners effectively [3].

- Motivation Issues: Some students may be less motivated to participate in interactive activities, particularly if they prefer more structured learning environments.

4. Classroom Management

- Behavioral Challenges: Interactive methods can lead to increased noise and activity, requiring strong classroom management skills to maintain focus.

- Group Dynamics: Managing group interactions can be difficult, especially if conflicts arise or if certain students dominate discussions.

5. Assessment Difficulties

- Evaluating Participation: Assessing individual contributions in group settings can be challenging, making it hard to measure student learning accurately.

- Quality of Projects: Ensuring that projects meet educational standards and learning objectives can be complex, particularly with diverse student inputs [5].

6. Curriculum Alignment

- Standards Compliance: Aligning interactive PBL activities with curriculum standards and learning outcomes can be a daunting task [1].

- Integration with Traditional Methods: Balancing interactive PBL with traditional assessments and instruction can create inconsistencies in teaching practice.

7. Technology Challenges

- Access and Familiarity: Not all students may have equal access to technology, and varying levels of tech-savviness can hinder group collaboration [4].

- Technical Issues: Reliance on technology can lead to disruptions if technical problems arise during interactive sessions.

Conclusion. The integration of interactive methods within Project-Based Learning classes significantly improves student engagement and satisfaction. As education continues to evolve, adopting these techniques can lead to more effective and meaningful learning experiences. Future research should explore the long-term impact of these methods on student outcomes and the potential for further innovation in PBL practices.

While interactive PBL holds great potential to enhance learning, addressing these challenges is crucial for successful implementation. Professional development for educators, adequate resources, and careful planning can help mitigate these obstacles, ultimately leading to a more engaging and effective learning environment.

REFERENCES

1. Almulla, M.A. (2020). The effectiveness of the project-based learning approach (PBL) as a way to engage students in learning. Sage Open, 10(3), 1-15.
2. Duke, N.K., Halvorsen, A., Strachan, S.L., Kim, J., & Konstantopoulos, S. (2021). Putting PjBL to the test: The impact of project-based learning on second graders' social studies and literacy learning in low-SES school settings. American Educational Research Journal, 58(1), 160-200.
3. Bell, S. (2010). Project-Based Learning for the 21st Century: Skills for the Future. The Clearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas, 83(2), 39-43.
4. Hattie, J., & Donoghue, G. (2016). Learning Strategies: A synthesis and conceptual model. Educational Psychology Review, 28(1), 1-21.
5. Thomas, J. W. (2000). A Review of Research on Project-Based Learning. The Autodesk Foundation.

UDK:372.891

Yodgora ISMATILAYEVA,
Turk International University

PhD., dots, M.Qo'ldasheva taqrizi asosida

THE IMPORTANCE OF THE HEURISTIC METHOD IN TEACHING NATURAL SCIENCES BASED ON STEAM EDUCATIONAL TECHNOLOGY

Annotation

In this article, the importance of using the heuristic method in teaching natural sciences based on STEAM education in the primary education system, students' inquisitiveness, creativity, independent thinking skills, to activate students, to develop creative and analytical thinking, and to learn science. It is thought that it helps to increase motivation in learning.

Key words: STEAM educational system, heuristic method, creativity, inquisitiveness, activity, independence, problem, creative solution, discussion, practice, theory.

ЗНАЧЕНИЕ ЭВРИСТИЧЕСКОГО МЕТОДА В ОБУЧЕНИИ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУКАХ НА ОСНОВЕ ПАРОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ТЕХНОЛОГИИ

Аннотация

В данной статье рассматривается важность использования эвристического метода в обучении естественным наукам на основе STEAM-образования в системе начального образования, любознательности учащихся, креативности, навыков самостоятельного мышления, активизации учащихся, развития творческого и аналитического мышления и изучения естественных наук. Считается, что это помогает повысить мотивацию в обучении.

Ключевые слова: Образовательная система STEAM, эвристический метод, креативность, любознательность, активность, самостоятельность, проблема, творческое решение, обсуждение, практика, теория.

STEAM TA'LIM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA TABIIY FANLARNI O'QITISHDA EVRISTIK METODNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Mazkur maqolada Boshlang'ich ta'lim tizimida tabiiy fanlarni STEAM ta'limi asosida o'qitishda evristik metoddan foydalanishning ahamiyati, o'quvchilarda izlanuvchanlik, kreativlik, mustaqil fikrlash qobiliyatlari, o'quvchilarni faollashtirishga, ijodiy va analitik fikrlashni rivojlantirishga, hamda fanlarni o'rganishda motivatsiyani oshirishga yordam berishi haqida fikrlar yuritilgan.

Kalit so'zlar: STEAM ta'lim tizimi, evristik metod, kreativlik, izlanuvchanlik, faollik, mustaqillik, muammo, ijodiy yechim, muhokama, amaliyot, nazariya.

Kirish. Ta'lim sifatini yangi bosqichga ko'tarish maqsadida 2018-yil 5-sentabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalq ta'limi boshqaruv tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-5538-son Farmoni qabul qilindi. Unda xalq ta'limi tizimini isloh qilishning asosiy yo'nalishlari sifatida:

1. Xalq ta'limi tizimiga ilg'or xorijiy tajribani, o'quv-tarbiya jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni, shu jumladan ta'lim berishning innovatsion usullarini joriy etish, o'quv va o'quv-uslubiy adabiyotlarning yangi avlodini yaratish, fundamental va amaliy ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish belgilangan[1].

Bundan ko'rinish turibdiki ta'lim sohasiga bo'lgan e'tibor kundan-kunga ortib bormoqda. Buni isboti sifatida yangi darsliklarni joriy qilinishini misol qilishimiz mumkin. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi asosida tuzilgan darsliklar o'quvchilarni kreativlik, izlanuvchanlik va fikrlash qobiliyatlarini o'stirishda katta yordam beradi va tabiatsevar bo'lib shakllanishlariga yordam beradi.

Bundan tashqari o'quvchilarni tabiatsevar qilib tarbiyalashda, dastlab umumiy tarbiyaning o'z oldiga qo'ygan maqsad va vazifalarini bilib olish lozim. Umumiy tarbiyani singdirishda tabiat elementlari, uning boyliklari, jonli va jonsiz tabiatni asrash nuqtai nazardan kelib chiqqan holda, yoshlarni uning sir-asrorini to'liq bilib olishga, o'rganishga va ulardan oqilona foydalanishga o'rgatilishi kerak[2].

O'quvchilarni nafaqat tabiatsevar balki atrof-muhitni himoya qiladigan qilib tarbiyalash ham muhimdir. Atrof - muhitni himoya qilish ta'limoti ekologik ongni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Avlodlar sog'lomligi uchun ekologik jihatdan sog'lom muhit kerak. Bunday muhitni faqat har tomonlama etuk, ekologik jihatdan yuqori madaniyatga ega bo'lgan shaxslardan tashkil topgan jamiyatgina yo'lga qo'yilishi mumkin. Madaniyatli shaxs tabiat komponentlarining o'zaro aloqadorligini yaxshi biladi. O'quvchilarga har doim, bugungi darajasiga o'z mehnati tufayligina erishganligini, ijtimoiyfoydali mehnatning har doim afzalligi ilk tushunchalarini berib boriladi[3]. Tabiiy fanlarni STEAM ta'limi va evristik metoddan foydalanib tashkil qilinishi o'quvchilarda tabiatga bo'lgan muhabbatni va uni e'zozlash kabi tuyg'ularni yaxshi shakllanishiga olib keladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Boshlang'ich ta'limda tabiiy fanlarni o'qitish, STEAM texnologiyasi, evristik metodlardan foydalanish bo'yicha ko'plab olimlar tomonidan o'rganish va rivojlantirish ishlari olib borilgan bo'lib, bunga M.E. "Musayevaning O'quvchilarda tabiat ne'matlariga muhabbatni shakllantirish", Sh.M. Mirzaxmedovaning "Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiatga bo'lgan qiziqishni shakllantirishning pedagogik asoslari" yuzasidan qilgan izlanishlarini misol qilishimiz mumkin. Shuningdek, STEAM ta'limi bo'yicha O'zbekistonda ham bir qator tadqiqotchilar va mutaxassislar izlanishlar olib borgan. Ularning tadqiqotlari asosan o'qitish metodologiyalari, amaliy mashg'ulotlar va ta'limdagi innovatsiyalarni o'rganishga qaratilgan. Ulardan ba'zilarini keltirishimiz mumkin. Murodov Alisher - Ta'lim sohasida innovatsion loyihalar va STEAM metodologiyasi bo'yicha faoliyat yuritadi. Abdullayev Dilmurod - Ilmiy tadqiqotlar va ta'lim sohasidagi innovatsiyalar bo'yicha ishlaydi. Shuningdek, O'zbekistonda STEAM ta'limini rivojlantirishga qaratilgan turli tashabbuslar va loyihalar mavjud bo'lib, bu borada bir qator ta'lim muassasalari va tashkilotlar faoliyat yuritmoqda.

O'zbekistonda tabiiy fanlarni o'qitishda evristik metodlardan foydalanish bo'yicha tadqiqotlar olib borgan bir nechta mutaxassislar va pedagoglar mavjud. Ularning ishlarida o'zbek ta'lim tizimidagi metodikalar va amaliyotlar tahlil qilinadi. Misol uchun Qobilov Abdug'ani: U tabiiy fanlarni o'qitishda innovatsion metodlar, jumladan, evristik yondashuvlarni tadqiq qilgan. Uning maqolalarida o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan tavsiyalar berilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. STEAM yondashuvi bolalarga dunyoni muntazam ravishda o'rganish, atrofda sodir bo'layotgan hodisalar mantig'ini chuqur o'rganish, o'zaro bog'liqligini kashf etish va tushunish, o'zlari uchun yangi, g'ayrioddiy va juda qiziq narsalarni kashf etish imkoniyatini beradi. Yangi narsa bilan tanishishni kutish qiziqish va bilim faolligini rivojlantiradi; o'zi uchun qiziqarli muammoni aniqlash, usullarni tanlash va uni hal qilish algoritmini tuzish zarurati, natijalarni tanqidiy baholash qobiliyati - fikrlashning muhandislik uslubini rivojlantirish; jamoaviy faoliyat jamoada ishlash mahoratini rivojlantiradi. Bularning barchasi bolaning rivojlanishining

tubdan yangi, yuqori darajasini ta'minlaydi va kasb tanlashda kelajakda yanada keng imkoniyatlar yaratadi. STEAM ta'limining asosiy tarkibiy qismlarini joriy etish har bir asosiy maktabda iqtidorli bolalarni aniqlash uchun eng yaxshi sharoitlarni yaratishga yordam beradi. STEAM 21-asrning innovatsion texnologiyalariga asoslangan yangi o'quv tizimi sifatida, uning asosiy maqsadi bolalarda fikrlashning yangi turini rivojlantirishdir. Bu an'anaviy maktab ta'lim modeli ta'limdan keskin farq qiladigan va ijodiy va tahliliy ko'nikmalarni rivojlantirishga asoslangan tubdan yangi yondashuv. Uning asosiy g'oyasi shundan iboratki, amaliyot nazariy bilimlar singari muhimdir. Ya'ni, o'rganish paytida biz nafaqat miyamiz bilan, balki qo'limiz bilan ham ishlashimiz kerak[5].

STEAM ta'limining falsafiy konsepsiyasi quyidagi formula atrofida shakllanadi. STEAM = tabiiy fanlar + texnologiyalar + matematik elementlarga asoslangan va san'at va muhandislik amaliyotlari orqali talqin qilinadi va uning qisqartmasiga quyidagi nozik kasb egalari olimlar, muhandislar va matematiklar, san'at arboblari mujassamlashganini bilish mumkin[4].

Boshlang'ich sinfda tabiiy fanlarni STEAM ta'lim texnologiyasi asosida o'qitishda evristik metodlardan foydalanish juda samarali usul hisoblanadi. Bu metod o'quvchilarda o'z-o'zini o'rganish, muammolarni hal etish va kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Quyidagi jihatlar evristik metodni qo'llashda muhim hisoblanadi:

Muammoni aniqlash: O'quvchilarga tabiiy fanlarga oid muammolarni taqdim etish va ularga yechim topish uchun savollar berish. Bu, masalan, ekologik muammolar, biologik jarayonlar yoki fizik hodisalar bo'lishi mumkin.

Tadqiqot jarayoni: O'quvchilarni mustaqil ravishda yoki kichik guruhlarda tadqiqot qilishga undash. Ular tajriba o'tkazish, kuzatish va natijalarni tahlil qilish orqali bilimlarini kengaytirishlari mumkin.

T harfi texnologiyani bildiradi. O'quvchilarga ko'llar, daryolar, botqoqliklar, okeanlar, dengizlar va atmosferadagi suvning ko'rinishini rangli qog'ozlardan aplikatsiya usulida tasvirlash topshirig'i beriladi.

E harfi muhandislikni bildiradi. Hosil bo'lgan aplikatsiyalarni bir-biriga bog'liqlarini olib, suvni harakatlanish strukturasi yaratishni aytiladi.

A harfi san'atni bildiradi. O'quvchilar berilgan ma'lumotlar asosida she'r, hikoya, esse yozadilar. Daftarlarga suvning tabiatda aylanish rasmini chizish topshiriladi.

M harfi matematikani bildiradi. Bunda o'quvchilar sho'r suv va chuchuk suv yer sharini necha qismini egallashini aniqlaydilar. Chuchuk suv kamligi sababli uni asrash uchun nima qilish kerakligini aniqlash topshiriladi. Bunda o'quvchilar kunlik suv sarfini hisoblashlari mumkin. Ya'ni har bir o'quvchi o'z oilasi 1 kunda qancha suv ishlatishini hisoblaydi. Bu hisobni haftalik, oylik va yillik hisoblash ham mumkin. Suv sarfi hisoblangandan so'ng uni qanday kamaytirish yo'llarini o'ylab topishlari kerak bo'ladi.

Tabiiy fanlarni STEAM ta'lim texnologiyasi asosida o'qitishda evristik metodlarni qo'llash ta'lim samaradorligini oshirishga, o'quvchilarni izlanuvchanlik qobiliyatlarini, kreativlikni shakllanishida katta ahamiyatga ega.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Boshlang'ich sinfda tabiiy fanlarni STEAM ta'lim texnologiyasi asosida o'qitishda evristik metoddan foydalanish mavzusiga tahlil va natijalar keltirishda quyidagi jihatlar ahamiyat qaratish lozim.

Tabiiy fanlarni o'rgatishda o'quvchilarning o'zlari muammoni hal qilishga undaladi: Evristik metod yordamida boshlang'ich sinf o'quvchilari tabiiy fanlarga qiziqish bilan yondashadi va o'z bilimlarini mustahkamlashda faqat yozma ishlar bilan cheklanmay, amaliy mashg'ulotlar va eksperimentlar orqali o'rganadilar.

Masalaning real hayotga bog'lanishi: Tabiiy fanlar va STEAM texnologiyasini uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarga real

Ijodiy yechimlar: O'quvchilarni innovatsion yechimlar taklif etishga rag'batlantirish. Ular o'z g'oyalari, model yoki prototiplar yaratish orqali amaliy bilimlarni mustahkamlashadi.

Tahlil va muhokama: O'quvchilarning o'z tadqiqotlari natijalarini baholash va muhokama qilish jarayonida fikrlash qobiliyatlarini rivojlanadi. Bu jarayonda o'zaro fikr almashish va o'rganish juda muhim.

Amaliyot va nazariya: STEAM yondashuvi doirasida nazariy bilimlarni amaliy tajribalar bilan birlashtirish. Masalan, tabiiy fanlarni o'rgatishda amaliy mashg'ulotlar o'tkazish, shuningdek, hayotiy misollar bilan ta'minlash.

Bu metodlar yordamida o'quvchilar tabiiy fanlarga qiziqishlarini oshiradi, bilimlarini mustahkamlashadi va kelajakda ijodiy va tahliliy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Evristik metodlar o'qituvchining yo'naltiruvchi rolini hamda o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi.

Boshlang'ich sinflarda "Science" tabiiy fanlarni o'qitishda STEAM texnologiyasini qo'llasak va evristik metod bilan uyg'unlashtirsak bolalar tabiatni tushunib, dunyoni muntazam o'rganishadi va shu bilan qiziqishlarini, muhandislik fikrlash uslubini, tanqidiy vaziyatlardan chiqish qobiliyatini, jamoaviy ish qobiliyatini rivojlantirish va liderlik, izlanuvchanlik, o'z-o'zini namoyon qilish asoslarini o'rganishadi, o'z navbatida, bolalar rivojlanishining tubdan yangi darajasini ta'minlaydi.

Shunday ekan, «Suv manbalari» mavzusini STEAM texnologiyasi va evristik metod asosida ishlab chiqilishini misol qilish mumkin.

STEAM texnologiyasidagi S harfi fanni bildiradi. Bunda o'quvchilar nazariy ma'lumotlarni mustaqil tarzda izlab o'rganishlari aytiladi.

Chizmani o'rganib chiqing, suv yerning qayerlarida bo'ladi? Chizmadagi so'zlarning ma'nolarini topib o'rganing.

dunyo muammolarini yechishda evristik metod yordamida amaliy va kreativ yechimlarni ishlab chiqish imkoniyati beriladi.

O'quvchilarni faol ishtirok etishga jalb qilish: Evristik metodning asosiy maqsadi – o'quvchilarga yangi bilimlarni qiziqarli va ilhomlantiruvchi tarzda o'rgatishdir. Bu metod o'quvchilarda o'z bilimlariga bo'lgan ishonchni oshiradi.

Muammo yechish jarayonida talabalarga mustaqillik va tanlov erkinligi berish: O'quvchilar o'zlarining idroki va tasavvurlari orqali yangi yechimlarni topishga harakat qilishadi, bu esa o'qish jarayonining samaradorligini oshiradi.

Loyihalash va jamoaviy ish: STEAM ta'limida loyiha asosida o'qitish usullari keng qo'llaniladi. Evristik metod bu jarayonda jamoaviy ishini qo'llab-quvvatlaydi, bu esa o'quvchilarni bir-biri bilan hamkorlikda muammoni hal qilishga undaydi.

Experimental va amaliy mashg'ulotlar: Evristik metod yordamida o'quvchilarga tabiiy fanlar bo'yicha eksperimentlar o'tkazish va natijalarini tahlil qilish imkoniyati beriladi. Bu usul o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Ilgari o'rganilgan metodlarni taqqoslash: Evristik metoddan foydalanish o'quvchilarning ijtimoiy va intellektual rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Natijalar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar o'z bilimlarini amaliyotda ko'proq qo'llashadi va o'qish jarayoniga yanada qiziqish bilan yondashadilar.

O'quvchilarning muvaffaqiyatlari: Evristik metodni qo'llash orqali boshlang'ich sinf o'quvchilari tabiiy fanlar bo'yicha yuqori natijalarga erishishlari mumkin. Bu metod yordamida o'quvchilar murakkab fanlarni o'rganishda muammolarga turli xil yondashuvlarni topadilar.

Motivatsiya va samaradorlik: Evristik metod o'quvchilarning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi, chunki ular o'zlari ishlagan ilmiy jarayonning natijasini ko'rishadi va o'z yondashuvlarini sinab ko'rishadi.

Xulosa va takliflar. Evristik metodning STEAM ta'lim texnologiyasi asosida boshlang'ich sinfda tabiiy fanlarni o'qitishda qo'llanilishi o'quvchilarni faollashtirishga, ijodiy va analitik fikrlashni rivojlantirishga, hamda fanlarni o'rganishda motivatsiyani oshirishga

yordam beradi. Bu metodning asosiy yutug'i o'quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va muammolarni yechish qobiliyatlarini rivojlantirish hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentyabrdagi "Xalq ta'limi boshqaruv tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PFRQ – 5538- son farmoni. "O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami", 2018-yil 10-sentyabr, 36-son, 722-modd.
2. Musayeva M.E. O'quvchilarda tabiat ne'matlariga muhabbatni shakllantirish: p.f.n. diss. - T.: O'zJTU, 2011. - 165 b.
3. Mirzaxmedova Sh.M. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiatga bo'lgan qiziqishni shakllantirishning pedagogik asoslari: p.f.n., diss.... - T.: O'zPFITL, 2006. - 175 b.
4. Sologub. N. S, Arshanskiy. E. YA., steam -obrazovanie: sushnost
5. <https://www.researchgate.net>

Tamara KALEKEEVA,
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Nukus davlat pedagogika instituti dotsenti, PhD A.Janabergenova taqrizi asosida

O'QUVCHILARDA SHAKLLANTIRILADIGAN TAYANCH KOMPETENSIYALARI VA ULARNI TANLASH METODOLOGIYASI

Аннотация

Ushbu maqolada o'quvchilarda shakllantiriladigan tayanch kompetensiyalardan kommunikativ kompetensiya, axborot bilan ishlash kompetensiyasi, shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasi, ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi, umummadaniy kompetensiyalar, matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyalari alohida ajratilib ko'rsatilib o'tiladi.

Kalit so'zlar: tayanch kompetensiya, kompetensiya darajalari, kommunikativ, axborot bilan ishlash, shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirish, ijtimoiy faol fuqarolik, umummadaniy, matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyalari.

BASIC COMPETENCES DEVELOPED IN STUDENTS AND THEIR SELECTION METHODOLOGY

Annotation

This article highlights communicative competence, competence in working with information, competence in self-development as an individual, competence in socially active citizenship, general cultural competencies, mathematical literacy, awareness and use of scientific and technical innovations.

Key words: basic competence, competence levels, communicative, work with information, self-development as an individual, socially active citizenship, general cultural, mathematical literacy, awareness and use of scientific and technical innovations.

БАЗОВЫЕ КОМПЕТЕНЦИИ, ФОРМИРУЕМЫЕ У СТУДЕНТОВ И МЕТОДИКА ИХ ОТБОРА

Аннотация

В данной статье выделены коммуникативная компетентность, компетентность работы с информацией, компетентность саморазвития как личности, компетентность социально-активной гражданственности, общекультурные компетенции, математическая грамотность, осведомленность и использование научно-технических инноваций.

Ключевые слова: базовая компетентность, уровни компетентности, коммуникативная, работа с информацией, саморазвитие как личности, социально активная гражданственность, общекультурная, математическая грамотность, осведомленность и использование научно-технических инноваций.

Kirish. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim o'quvchilarda bilim, ko'nikma va malakalarni alohida shakllantirishni emas, balki ularni kompleks ravishda egallashni taqozo etadi. Buning uchun kompetensiya va kompetentlik tushunchalarini aniqlashtirish [2] va uning strukturasi, funksiyasini belgilab olish zarur. So'ngra tayanch va predmet kompetensiyalarini loyihalash texnologiyasini tuzish orqali, undan o'qitish metodlarini tanlash tamoyillari kelib chiqadi.

O'quvchilarda shakllantirish va rivojlantirish ko'zda tutilayotgan kompetensiyalar oldiga qo'ygan vazifasi va mohiyatiga ko'ra bir-biridan farqlanadi. Masalan, umumiy kompetensiyalardan ta'lim kompetensiyalarini farqlash lozim. Ta'lim kompetensiyasi o'quvchining kelajakdagi hayot faoliyatini modellashtiradi[7]. Misol uchun fuqaro ma'lum bir yoshga yetgunga qadar ba'zi bir kompetensiyalarni tatbiq eta olmaydi. Lekin, bu degani, ular o'quvchida shakllantirilmaydi, degani emas. Bu holatda biz ta'lim kompetensiyasi haqida gapiramiz. O'quvchi maktabda fuqarolik kompetensiyasini o'zlashtirsada, uni to'laqonli ravishda maktabni tugatganidan so'nggina ishlatadi. Shunga ko'ra bunday kompetensiyalar, o'qish davrida ta'lim kompetensiyasi sifatida namoyon bo'ladi [6].

Adabiyotlar tahlili. Hozirgi davrda, kompetensiyaviy yondashuv maktab ta'limi ramkasida o'quvchilar o'zlarining shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy hayotlarida samarali foydalanishlari uchun zaruriy bilim, ko'nikma va malaka(BKM)ga ega bo'lishini ko'zda tutadi. Mualliflar I.S.Sergeyev va V.P.Blinovning[5] kompetensiyaviy yondashuv imkoniyatlari borasida tutgan nuqtai nazarlariga ham qo'shilish mumkin:

O'quv muassasasida o'quvchilarni javobgarlikni his etgan holda va ogli ravishda ta'lim olishga tayyorlash;

Ta'lim jarayonida o'quvchilarning javobgarlik va mustaqillik darajasini oshirish. Natijada, o'qituvchi mehnatini yengillashtirish;

O'quvchilarning maqsadlarini pedagoglar tomonidan belgilangan asosiy o'qitish maqsadlari bilan moslashtirish;

O'quvchilarni oldindan aytib bo'lmaydigan, hayotda uchraydigan nostandart vaziyatlarga tayyorlashga erishish;

Amalda tarbiyaviy va o'quv jarayoni birligini ta'minlash, uning doirasida bir xil masalalarning dars paytida va darsdan tashqari vaqtlarda turlicha usullar bilan yechilishini ko'rsatish hamda ta'limning kundalik hayotga foydasi borligini o'quvchilarga anglatish.

Yuqorida keltirilgan prinsiplar o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etishning ajralmas qismi bo'lib o'qituvchiga va o'quvchiga yordam beradi.

Kompetensiyaviy yondashuvda birinchi navbatda maktab ta'limining natijasiga e'tibor qaratilishi kerak. Bunda o'quvchi tomonidan o'zlashtirilgan hajmi emas, balki turli vaziyatlarda mazkur axborotlarni qo'llay olishiga e'tibor qaratiladi. Bizning pozitsiyamiz D.A.Ivanov, K.G.Mitrofanov va O.V.Sokolovanning[3] tadqiqotlari bilan ham tasdiqlanadi. Ularda kompetensiyaviy yondashuvni amaliyotga joriy etishning to'rtta aspekti ajratib ko'rsatiladi:

Tayanch kompetensiyalar (Predmetdan yuqori xarakterga ega bo'lgan tayanch kompetensiya, xususan tushunishning pedagogik texnologiyasi va texnikasi, turli ko'rinishdagi axborotlarni olish va tahlil qilish);

Fanga oid ko'nikmalarni umumlashtirish (fanga tegishli umumlashtirilgan ko'nikmalarni shakllantirish);

Amaliy fan ko'nikmalari (olinayotgan bilimlarni amalda qo'llashga yo'naltirish);

Hayotiy ko'nikmalar (kundalik turmushda qo'llaniladigan oddiy ko'nikmalarning turlicha spektri).

Shunday qilib, kompetensiyaviy yondashuv maktab ta'limining muhim tarkibiy qismini tashkil etadi. Xususan, o'quvchilarda fanga oid kompetensiyalarni shakllantirishga asos bo'ladi. Maktab ta'limida kompetensiyaviy yondashuv birinchi navbatda o'qitishning zamonaviy va alternativ shakllaridan foydalangan holda bilimlar to'playdigan va ulardan keyingi hayotlarida foydalana oladigan shaxsni shakllantirishga imkon beradigan sharoitni yaratishni taqozo qiladi.

V.V.Kraevskiy va A.V.Xutorskoy ta'lim kompetensiyasi bir-biri bilan bog'lanmagan bilimlar va ko'nikmalarni o'quvchilar tomonidan shunchaki to'plashi emas, balki ularni kompleks ravishda egallashni ko'zda tutadi degan fikrni beradilar[4].

O'quvchilarida shakllantiriladigan tayanch kompetensiyalari va ularni tanlash metodologiyasi. Demak, ta'lim kompetensiyasi – bu o'quvchining obyektiv borliqda zaruriy ravishda shaxsan va ijtimoiy ahamiyatli samarali faoliyat ko'rsatishi uchun zarur bo'lgan bilimlari, ko'nikmalari, malakalari, faoliyat tajribasi, motivatsiyasi, mantiqiy fikrlashi, qiziqishlari va mazmunan yo'naltirilganligi to'plamidir.

Ta'lim kompetensiyasi tushunchasini belgilab olib, mazkur tadqiqotda uning mazmunini aniqlashtirib olish zarur. Bu xususida A.V.Xutorskoy pozitsiyasiga to'xtaladigan bo'lsak, unga ko'ra kompetensiyalar ierarxiyasini ta'lim mazmuni qismlarga bo'lish asosida uchta darajaga ajratish mumkin: metapredmet (boshqaruvchi predmetlarga xos bo'lgan), predmetlararo (ma'lum siklga kiruvchi predmetlar yoki bir-biri bilan bog'langan ta'lim sohalar) va predmetga oid (bitta o'quv predmetiga xos) kompetensiyalar.

Bunday turkumlashda ta'lim kompetensiyasi umumiy ta'limning asosiy maqsadidan kelib chiqib belgilanadi. Ta'lim kompetensiyasi tushunchasini ta'limning amaliy va meyoriy tarkibiy qismlariga tadbiiq etish ko'pgina umumta'lim maktablari uchun aktual bo'lgan muammoni yechishga imkoniyat beradi. Bu muammo o'quvchilar yetarli darajada nazariy bilimlarni egallay olsalarda, lekin ularni konkret masalalarni yechishda yoki muammoli vaziyatlarda qo'llashda qiyinchilik sezishidan iborat.

Tayanch kompetensiyalarning dunyo bo'yicha yagona ro'yxati yo'q. Chunki har bir mamlakatning yoki mintaqaning o'z an'analari, mentaliteti va o'ziga xos talablari bor. Kompetensiya – bu jamiyatning o'z fuqarolariga qo'ygan ijtimoiy buyurtmasi bo'lib, ularning ro'yxati ma'lum bir mamlakatdagi yoki mintaqadagi ijtimoiy muhit bilan belgilanadi. Bunday kelishuvga har doim ham erishib bo'lmaydi. Masalan, Shveysariyaning va Amerika Qo'shma Shtatlarining iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti hamda ta'lim statistikasi Milliy institutining "Tayanch kompetensiyalarni tanlash va aniqlash" nomli loyihasida tayanch kompetensiyalarni qat'iy ravishda aniqlab olishning imkoniyati bo'lmagan.

O'quvchining kompetentligiga doir turli kompetensiyalarning tahlili shuni ko'rsatadiki, ular kreativ (ijodiy) yo'nalishga ega. Kreativ kompetensiyalarga "tajribadan biror foydali ma'lumot chiqarib olish", "muammoni yechish olish", "oldingi va hozirgi voqealar orasidagi o'zaro aloqani ochish", "yangi yechimlarni topa olish" kabilar kiradi. Kompetentlik – kompetensiyalarni qo'llay olishda ega bo'lishi kerak bo'lgan minimal tajribasi bo'lishni taqozo etadi. Bu haqda o'quvchining tayyorgarligiga qo'yiladigan talablarni shakllantirishda hamda o'quv jarayoni va darsliklarni loyihalashda esdan chiqarmaslik kerak.

O'qitishda ularning roli va o'rini tahlil qilish asosida ajratib olingan kompetensiyalarning asosiy funksiyalarini sanab o'tamiz:

- kundalik hayotda yashash uchun tayyor bo'ladigan yosh fuqarolarga qo'yiladigan ijtimoiy talabning aks etishi;
- bilim, ko'nikma va malakalarini hamda faoliyat usullarini kompleks holda maqsadli qo'llashi uchun atrof-muhitdan real obyektlarni ko'rsatishi;
- turli o'quv predmetlari va ta'lim sohalarini mazmunining tarkibiy qismi bo'lishi;
- aniq masalalarni yechishda nazariy bilimlarni amaliyotda foydalanish bilan bog'lashi.

Kompetensiyalar qanday ketma-ketlikda bo'lishi kerak?

Ma'lumki, ba'zi kompetensiyalar boshqalariga nisbatan umumiy yoki ahamiyatliroq bo'ladi. Shunga ko'ra ularni uchta darajaga bo'lish mumkin:

- tayanch kompetensiyalar – ta'lim mazmunining umumiy (metapredmet) qismiga tegishli;
- umumfanlar kompetensiyalari – ma'lum doiraga kiruvchi o'quv fanlari va ta'lim sohalariga tegishli;
- o'quv faniga oid kompetensiyalar – oldingi ikkitaga nisbatan xususiy hisoblanib o'quv fani doirasida shakllantiriladi.

Tayanch kompetensiyalar har safar ta'limning ma'lum bir bosqichi va belgilangan o'quv fani uchun konkretlashtiriladi. Har bir kompetensiya mazmunini aniqlash uchun uning ta'limdagi umumiy funksiyasi va roli bilan bog'langan strukturasi kerak bo'ladi. Kompetensiyalar an'anaviy ta'lim parametrlari bilan taqqoslanishini ta'minlash uchun "ta'lim kompetensiyalari" tushunchasini kompetensiyaning strukturasi komponentlari ro'yxati orqali ochamiz:

- kompetensiyaning nomi;
- kompetensiya tipi va uning umumiy ketma-ketligidagi o'ri (tayanch, umumfanlar, fanga oid);
- kompetensiyalar kiritiladigan, real faoliyat ko'rsatadigan obyektlar doirasi;

- kompetensiyaning ijtimoiy-amaliy bog'liqligi va ahamiyati (u jamiyat uchun nima sababdan kerak?);

- kompetensiyaning shaxsiga nisbatan ahamiyati (nima sababdan o'quvchi kompetentli bo'lishi kerak?);

- real obyektlar doirasiga oid bilimlari;

- berilgan real obyektlar doirasiga oid ko'nikma va malakalar;

- mazkur kompetensiya doirasida o'quvchining faoliyat ko'rsatishi uchun kerak bo'ladigan minimal tajribasi (o'qitish bosqichlari bo'yicha);

- indikatorlar – o'quvchi kompetentligi (o'qitish bosqichlari bo'yicha) darajasini aniqlash uchun o'quv va nazorat – baholash topshiriqlari namunalari, misollari.

Keltirilgan to'plam meyoriy hujjatlar, o'quv va metodik adabiyotlar, shuningdek, o'quvchilarning umumiy tayyorgarligini o'lchash, shu bilan birga ularning kreativ tayyorgarligi darajasini baholaydigan hujjatlarni loyihalash va yoritish uchun xarakterlovchi to'plamni belgilaydi.

Kompetensiyalarni shakllantirishni dars jarayoniga kiritish uchun ularni faoliyat shaklida berish kerak bo'ladi. Yuqoridagilarni hisobga olgan holda tayanch kompetensiyalarning quyidagi loyihalari taklif etildi:

1. Kommunikativ kompetensiya;
2. Axborot bilan ishlash kompetensiyasi;
3. Shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasi;
4. Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi;
5. Umummadaniy kompetensiyalar;
6. Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 187-sonli qarori bilan tasdiqlangan standartning 1-ilovasida umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimida umumta'lim fanlarini o'rganish bosqichlari, tayanch va fanga oid umumiy kompetensiyalar keltirilgan [1].

O'zbekiston Respublikasida ta'limning uzluksizligi, uzviyligi, o'quvchi shaxsi va qiziqishlari ustuvorligidan kelib chiqib, ularning yosh xususiyatlariga mos ravishda quyidagi tayanch kompetensiyalar shakllantiriladi.

Kommunikativ kompetensiya - ijtimoiy vaziyatlarda ona tilida hamda birorta xorijiy tilda muloqatga kirisha olishni, muloqatda muomala madaniyatiga amal qilishni, ijtimoiy moslashuvchanlikni, hamkorlikda jamoada samarali ishlay olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi - medianbanlardan zarur ma'lumotlarni izlab topa olishni, saralashni, qayta ishlashni, saqlashni, ulardan samarali foydalana olishni, ularning xavfsizligini ta'minlashni, media madaniyatiga ega bo'lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

O'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyasi - doimiy ravishda o'z-o'zini jismoniy, ma'naviy, ruhiy, intellektual va kreativ rivojlantirish, kamolotga intilish, hayot davomida mustaqil o'qib-o'rganish, kognitivlik ko'nikmalarini va hayotiy tajribani mustaqil ravishda muntazam oshirib borish, o'z xatti-harakatini muqobil baholash va mustaqil qaror qabul qila olish ko'nikmalarini egallashni nazarda tutadi.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi - jamiyatda bo'layotgan voqea, hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish va ularda faol ishtirok etish, o'zining fuqarolik burch va huquqlarini bilish, unga rioya qilish, mehnat va fuqarolik munosabatlarida muomala va huquqiy madaniyatga ega bo'lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Milliy va umummadaniy kompetensiya - vatanga sadoqatli, insonlarga mehr-oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga e'tiqodli bo'lish, badiiy va san'at asarlarini tushunish, orasta kiyinish, madaniy qoidalar va sog'lom turmush tarziga amal qilish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi - aniq hisob-kitoblarga asoslangan holda shaxsiy, oilaviy, kasbiy va iqtisodiy rejalarini tuza olish, kundalik faoliyatda turli diagramma, chizma va modellarni o'qiy olish, inson mehnatini yengillashtiradigan, mehnat unumdorligini oshiradigan, qulay shart-sharoitga olib keladigan fan va texnika yangiliklaridan foydalana olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi. Mazkur kompetensiyalar har bir umumta'lim fanining mazmunidan kelib chiqqan holda o'quvchilarda fanga oid umumiy kompetensiyalar asosida shakllantiriladi.

Xulosa. Keltirilgan tayanch kompetensiyalar umumiy holda berilgan va o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda o'qitish bosqichlari, o'quv fanlari va ta'lim sohalari bo'yicha detallashtirishni talab etadi. Tanlangan mazkur tayanch

kompetensiyalarning, umumta'lim maktablari va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimi muassasalari o'quv rejasiga kiritilgan har bir umumta'lim va chuqurlashtirilgan fanlarni o'qitish jarayonida ma'lum elementlari shakllantiriladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi 187-son "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – Toshkent, 2017. - 14-son, 230-modd.
2. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии. - М.: Педагогика, 1989. – 199 с.
3. Иванов Д. А., Митрофанов К. Г., Соколова О. В. Компетентный подход в образовании. Проблемы, понятия, инструментарий / Учебно-методическое пособие. – М.: Академия, 2008.–98 с.
4. Краэвский В. В., Хуторской А. В. Предметное и общепредметное в образовательных стандартах // Педагогика. – 20003. – № 3. – С. 3 – 10.
5. Сергеев И.С., Блинов В.И. Как реализовать компетентный подход на уроке и во внеурочной деятельности: Практическое пособие. – М.: АРКти, 2007. — 132 с.
6. Turdiev N.SH. Masalalar yechish orqali o'quvchida tayanch kompetentlikni shakllantirish // Uzluksiz ta'lim. - 2016. - №4. - B. 23-29.
7. Хуторской А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты // Интернет-журнал «Эйдос». 23 апреля 2002 г. УРЛ: <http://www.эйдос.ру/жоурнал/2002/0423.хтм>

UDK: 1.091:2-14.091.20

Davron KAMILOV,
O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi dotsenti
E-mail: davrvkamil02@gmail.com

PhD U.Mengliqulov taqrizi asosida

“SINKRETIZM” TUSHUNCHASINING DIAKRONIK MUAMMOLARI

Аннотация

Ushbu maqolada sinkretizm tushunchasining genezisi, shakllanish tarixi va atama sifatida turli mutaxassislar tomonidan berilgan ta'riflari tahlil etilgan. Shuningdek, sinkretizmning definitsiya va deskriptiviyasi mutanosibligi muammosi, uning ta'riflari zamon nuqtai nazaridan rivojlanib borish dinamikasi davrlar kesimida ochib berilgan. Bundan tashqari, maqolada sinkretizmning ilm-fandagi ahamiyati, ijtimoiy-madaniy hayotga ta'siri, mazkur hodisa yuzasidan olib borilgan ayrim tadqiqotlar haqida muxtasar izohlar va mavzu yuzasidan umumiy tahliliy xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: assimilatsiya, gormonizatsiya, definitsiya, deskriptiviyasi, diniy sinkretizm, diaxronik muammo, eklektika, ellinizm, elementlarning qorishuvi, fuziya, konnotatsiya, madaniy sinkretizm, sintez, simbioz, universal fenomen.

ДИАХРОНИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПОНЯТИЯ «СИНКРЕТИЗМ»

Аннотация

В данной статье анализируется генезис понятия синкретизма, история его формирования, а также различные определения, данные этим термином разными специалистами. А также рассмотрена проблема соотношения дефиниции и описания синкретизма, динамика развития его определений во времени, представленная в историческом разрезе. Кроме того, в статье кратко освещается значение синкретизма в науке, его влияние на социально-культурную жизнь, некоторые исследования по данной проблематике, а также даются общие аналитические выводы по теме.

Ключевые слова: ассимиляция, гармонизация, определение, описание, религиозный синкретизм, диахроническая проблема, эklektika, эллинизм, слияние элементов, коннотация, культурный синкретизм, синтез, симбиоз, универсальное явление.

DIACHRONIC PROBLEMS OF THE CONCEPT "SYNCRETISM"

Annotation

This article analyzes the genesis of the concept of syncretism, the history of its formation, and the various definitions given to this term by different specialists. The problem of the correlation between the definition and description of syncretism is considered, as is the dynamics of the development of its definitions over time, presented in a historical context. Furthermore, the article briefly highlights the significance of syncretism in science, its influence on socio-cultural life, some research on this issue, and provides general analytical conclusions on the topic.

Key words: assimilation, harmonization, definition, description, religious syncretism, diachronic problem, eclecticism, Hellenism, fusion of elements, fusion, connotation, cultural syncretism, synthesis, symbiosis, universal phenomenon.

Kirish. Ma'lumki, eng qadimgi davrdan boshlab hozirga qadar insoniyatning tafakkuri va ijtimoiy-madaniy hayoti muntazam o'zgarib, turli shakl va mazmunga ega bo'lib rivojlanib kelmoqda. Bashariyat taqdiridagi o'zgarishlar asosidagi yangilanish ilk bor falsafa doirasida o'rganila boshlandi. Ilm-fan taraqqiyoti tadqiqotlar qo'lami kengaytirib, faqat falsafa doirasida bahs-munozara qilingan umumiy rivojlanish mavzusini antropologiya, madaniyatshunoslik va dinshunoslik kabi sohalar doirasida ham atroflicha tahlil etish imkoniyatini yaratdi. Turli sohalarga oid izlanishlar rivojlanish murakkab jarayon sifatida ba'zida ichki muvofiqlikka ega bo'lmagan turfa falsafiy, diniy va madaniy tizimlarning qo'shilishi va birlashishi mumkinligini ko'rsatdi.

Ma'lumki, turli ta'riflarga ega bo'lgan, atamalar tarzida ifodalanadigan ilmiy-falsafiy tushunchalar dunyoning ilmiy-falsafiy va individual manzarasini shakllantirishda bevosita ishtirok etadi. Tafakkur va ijtimoiy-madaniy hayot rivojlanishida qo'shilish va birikish jarayoni muhim ahamiyat kasb etishini yoqlovchi ta'limotlarning yuzaga kelishi va takomillashuvi "sinkretizm" ilmiy tushuncha sifatida tan olinib, qabul qilinishiga olib keldi.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab sinkretizm bilan bog'liq mavzular faqat dinshunoslik, antropologiya va etnografiya fanlari doirasida emas, balki falsafaning turli yo'nalishlarida, tilshunoslik va siyosatshunoslikda ham tadqiq etila boshlandi. Bu esa sinkretizmning ijtimoiy-madaniy hayotning shakllanish tarixini chuqur tahlil etish, unda inson tafakkurini o'rni va ahamiyatini atroflicha tadqiq qilish imkoniyatini yanada oshirdi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sinkretizm atamasining ta'riflarini tadqiq etish maqsadida maqolada falsafa, dinshunoslik va madaniyatshunoslikka oid ensiklopediya va lug'atlarga mirojaat qilingan. Xususan Q.Nazarov [7], [14], M.Proxorov [15], "sinkretizm" tushunchasining faqat madaniyat ibtidosi va go'dak psixologiyasidagi ma'lum vaqt oraliqidagi tadjijiy voqelik bilan bog'lash, tushunchaning mazmunini keskin chegaralanganini ta'kidlagan.

Falsafaga oid ko'plab ensiklopediya, qomusiy lug'atlarda "sinkretizm" atamasi bir necha o'rinlarda keng qo'llanilishiga qaramasdan, unga ta'rif berilmaslik holatlari uchraydi[17]. Ehtimol, "sinkretizm" tushunchasining aksariyat talqinlari dinlarning rivojlanish jarayonlari va xususiyatlari bilan bog'lab izohlangani tufayli ta'rif berishni dinshunos olimlarga havola etilar. Ammo aksariyat dinshunoslikka oid ensiklopediya va lug'atlarda mazkur atamadan bir necha o'rinlarda foydalanilsa ham, juda ko'p adabiyotlarda alohida izohsiz qoldirish kuzatiladi[18]. Jumladan, o'zbek tilida nashr etilgan "Dinshunoslik qomusiy lug'ati"da ham ushbu atamaga ta'rif berilmagan[19]. Biroq dinshunoslikka oid ayrim ensiklopediyalarda faqat "diniy sinkretizm" atamasiga qisqa tarzda javoblar ham berilgan. Xususan, dunyo dinlari haqidagi Britanika ensiklopediyasida sinkretizmni turli diniy e'tiqodlar va amaliyotlarning birikishi deb ta'riflangan[1].

Ye.Axmedova va R.Gabidulin sinkretizm ibtidoiy madaniyatning ajralmas, bir butun holati deb baholaydilar. Shuningdek, ular mazkur fenomenaga quyidagicha ta'rif beradilar: "Sinkretizm – bu madaniy fenomenlar o'rtasidagi farq paydo bo'lgunga qadar mavjud bo'lgan yaxlitlikdir"[5]. Mazkur ta'rifda sinkretizmning oddiy va sodda "birlashuv" dan ko'ra chuqurroq, "yaxlitlik" holati ekani aytib o'tilgani bois atamaning ta'rif keng qamrovli ekani bildiradi. Shuningdek, mazkur ta'rifda sinkretizm faqatgina ibtidoiy madaniyatlariga tegishli ekani ta'kidlangan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada "sinkretizm" tushunchasi tarixiylik tamoyillari va umumiy aloqadorlik asosida tahlil etiladi. Shuningdek, formal mantiq usullari asosida sinkretizmning jins va tur belgilari aniqlanadi. Turli ta'riflardagi qarama qarshiliklar, nomuvofiqliklar, cheklovlar qiyosiy va tanqidiy tahlil metodlaridan foydalanib aniqlik kiritishga harakat qilinadi.

Sinkretizm ijtimoiy hodisa sifatida turli davrlardagi talqinlar va munosabatlar, uning muammoliy rivojlanish jarayonlari ijtimoiy germenektivik va falsafiy antropologik yo'nalishda ochib berilgan.

Tahlil va natijalar. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da “sinkretik” so‘zi quyidagicha ta‘riflanadi: “Sinkretik (yun. synkretismos – birlashish) qorishiq; birlashgan; qism, bo‘laklarga ajralgan” [16]. Ushbu nominal ta‘rifda keltirilgan “sinkretik” atamasi birlashish yoki qismlarga bo‘lish kabi bir-biriga qarama-qarshi hollarda ham qo‘llash mumkinligi va atamaning ma‘nosi doim matnning umumiy kontekstga bog‘liq bo‘lishini ifodalaydi.

“Falsafa qomusiy lug‘ati”da esa: “Sinkretizm (yun. Synkretismos – birlashtirish, qo‘shish) – biron bir hodisaning qismlarga bo‘linmasligini, rivojlanmaganligini ifodalovchi tushuncha. Mas., insoniyat madaniyatining ilk bosqichlarida mifologiya, din, falsafa sinkretik harakterga ega edi; san‘atning qator turlari: qo‘shiq, musiqa, teatr, rasomlik va h.k. bir-biridan ajralmagan edi, ya‘ni sinkret edi. Bola rivojlanishining ilk bosqichlarida psixik funksiyalarining bir-biri bilan qo‘shilmaganligi ham sinkretizmga misol bo‘ladi. Xilma-xil elementlarning sun‘iy ravishda, noorganik (notabiyy) qo‘shilishi. Masalan, falsafada eklektika sinkretizmning bir ko‘rinishidir” [7]. Shuningdek, “Jahon falsafasi qomusi” da ham “sinkretizm” tushunchasiga aynan mana shu ta‘rif keltirilgan [14].

1983 yil rus tilida chop etilgan “Falsafa ensiklopedik lug‘ati”da ham aynan yuqoridagi ta‘rifga juda o‘xshash ma‘lumotlar keltirilgan [15; 609 b]. Mazkur ta‘riflardagi “sinkretizm” tushunchasining faqat madaniyat ibtidosi va go‘dak psixologiyasidagi ma‘lum vaqt oralig‘idagi tadrijiy voqelik bilan bog‘lash, tushunchaning mazmunini keskin chegaralanganini bildiradi. Bundan tashqari xilma-xil elementlarni sun‘iy ravishda qo‘shilishi deb baholanishi esa zamonaviy konstruktivizm tamoyillariga zid hisoblanadi.

Britanika Ensiklopediyasida quyidagi ta‘rif keltiriladi: “Sinkretizm – faoliyat va tizimni qorishitirish bo‘lib, unda bir-biriga qarama-qarshi bo‘lgan elementlarni birlashtirish yoki uyg‘unlashtirish nazarda tutiladi” [2]. Mazkur ta‘rif juda umumiy mazmunga ega bo‘lib, har qanday faoliyat va tizimni birlashtirishni sinkretlashuv sifatida baholashga olib keladi va tushunchaning qamrovini chegara belgilamasdan talqin etadi. Qolaversa tizim, ta‘limot va qadriyatlardagi uyg‘unlikni o‘lchovchi biror “garmoniyamer” kabi usul yoki vosita mavjud emasligini inobat olsak, har qanday uyg‘unlik haqidagi fikr subyektiv ekanligi ma‘lum bo‘ladi.

Sinkretizmga berilgan ta‘riflar tahlili shuni ko‘rsatadiki, mazkur atama odatda turli xil madaniy va diniy elementlarning turfa assotsiatsiyasini ifodalash uchun qo‘llanilgan. Ammo muammo shundaki, mutlaqo‘ izolatsiyada qolgan ayrim qabilalardan tashqari boshqa barcha madaniyat va dinlar muayyan darajada o‘zga madaniyat va e‘tiqod elementlarni o‘ziga xos tarzda o‘zlashtirgan yoxud undan ilhomlangan. Shu nuqtayi nazardan “sinkretik madaniyat” yoxud “sinkretlashgan din” iboralarni qo‘llash, bir tomondan, tushunchaning evristik imkoniyatlarini keskin cheklasa, ikkinchi tomondan, pleonazmga olib keladi.

Ba‘zi tadqiqotchilar sinkretizmga berilgan ta‘rif doirasini qisqartirishga va aniq ifodalashga harakat qilganlar. Xususan Ye. Karsanova “Sinkretizm barcha turdagi elementlarni birikishi emas, balki mos kelmaydigan va solishtirib bo‘lmaydigan tafakkur va nuqtayi nazar tarzidir” [9; 209 b], deb ta‘riflagan. Ammo sinkretizmning bu ta‘rifi ham noaniqligi, mazmunini cheklanganligi bilan ko‘plab baholi mulohazalarga yuzaga keltirdi. Birinchidan, “mos kelmaydigan va solishtirib bo‘lmaydigan tafakkur va nuqtayi nazar” deb atalgan ta‘rif juda ko‘p ma‘nolarni ifodalaydi. Masalan, bir yoki ikki madaniy vakillarning falsafiy mushohadalari “mos kelmaydigan va solishtirib bo‘lmaydigan” bo‘lishi mumkin, ammo bu holat sinkretizmni ifodalamaydi.

Ikkinchidan, sinkretizm faqat tafakkur va nuqtai nazar tarzi bilan chegaralash no‘rin. Zotan u din, madaniyat, san‘at va boshqa sohalarida ham kuzatiladi va sinkretizm atamasidan keng foydalaniladi.

Uchinchidan, mazkur ta‘rif sinkretizmga bir tomonlama baho berilishi va ilm-fanda keng qo‘llanilayotgan atamani salbiy ma‘no yuklash deb baholaymiz.

Madaniyatshunoslikka oid adabiyotlar sinkretizmga butunlay boshqa mazmundagi ta‘riflarni uchratish mumkin. Masalan, Ye. Axmedova va R. Gabilidin biz tahlil qilyotgan atamani quyidagicha ta‘riflaydi: “Sinkertizm ibtidoiy madaniyatning ajralmas, bir butun holatidir. Ammo ushbu turli madaniy fenomenlarning ajralmaslik va bir butunligining o‘ziga emas. Sinkretizm – bu madaniy fenomenlar o‘rtasidagi farq paydo bo‘lgunga qadar mavjud bo‘lgan yaxlitlikdir” [5]. Mazkur ta‘rifda sinkretizmning oddiy va soddah “birlashuv” dan ko‘ra chuqurroq, “yaxlitlik” holati ekanini aytib o‘tilgani bois atamaning ta‘rifi keng qamrovli ekanini bildiradi. Shuningdek, mazkur ta‘rifda sinkretizm faqatgina ibtidoiy

madaniyatlarga tegishli ekani ta‘kidlangan. Holbuki, sinkretizm hodisasi keyingi davrlardagi ahamiyat va o‘rni haqida ma‘lumot berilmagan.

Sinkretizmning keng qamrovli fenomen ekanligi va unga berilgan ta‘riflar keng ilmiy jamoatchilik tomonidan e‘tirof etilmagani tufayli bu atama o‘rniga boshqa muqobil variantlarni taklif qilgan tadqiqotchilar ham paydo bo‘ldi. Xususan R. Bred mana shunday fikrni ilgari surgan tadqiqotchilardan biri sifatida “sinkretizm” so‘zi o‘rniga “sintez” atamasini keng ist‘emolga kiritishni taklif qildi [20; 52 b]. U sinkretizm atamasini qo‘llashdagi noaniqlik tufayli muayyan tarixiy voqea va hodisalarni tavsiflash uchun yaroqli emasligi va undan voz kechishni g‘oyasini ilgari surdi. Shu o‘rinda biz sinkretizm ilm-fanning ko‘plab soha va yo‘nalishlarida keng qo‘llaniladigan atama bo‘lgani bois, undan mutlaqo‘ voz kechish fikriga qo‘shilmaymiz. Qolaversa, bir necha elementlarning birlashuvi natijasida paydo bo‘ladigan tizim, g‘oya va amaliyotlarni ifodalovchi so‘zlar juda ko‘p (masalan: apropiatsiya, assimilyatsiya, garmonizatsiya, gibridizatsiya, konflyatsiya, retsepsiya, simbioz, sintez, substitutsiya, fuziya, eklektizm). Ammo, mazkur atamalar sinkretizm bilan juda yaqin bo‘lishi va o‘xshash funksiyalarni bajarishini ifoda etsa ham bevosita sinkertizmga aloqador bo‘lmagan qo‘shimcha ma‘nolar (konnotatsiya) ni o‘zida aks ettiradi. Bundan tashqari, har bir atama fanda aniq ta‘rifi va muayyan qo‘llaniladigan sohalar mavjud ekanini unutmazlik lozim deb hisoblaymiz.

Bundan tashqari ba‘zi ensiklopediyalarda sinkretizmning to‘liq qamrab oluvchi ta‘riflash imkonsiz ekani qayd etiladi. Masalan, 2005 yil chop etilgan dinshunoslikka oid ensiklopediyada shunday ta‘riflangan: “Sinkretizm atamasi bir turdagi hodisani ifoda qilmagani tufayli unga yaxlit bir ta‘rif berish imkonsiz. Mazkur atamaga matnning umumiy kontekstini inobatga olgan holda ta‘rif beriladi. Shunga qaramasdan mazkur tushunchani tarixiy-genetik nuqtayi nazardan ahamiyatini izohlash imkoniyati mavjud” [3].

Bizning fikrimizcha, “sinkretizatsiya” turli mutaxassislar tomonidan o‘rganilgan bo‘lishiga qaramasdan hamon mazmuni yetarli darajada ochib berilmagan murakkab va ko‘p qirrali tushunchalardan biri bo‘lib qolmoqda. Buning sababi, sinkretizmning doimiy o‘zgaruvchan tabiati, realikka muntazam moslashib borishda kechikuvchi definitsiyasi (ta‘rifi) va murakkab va turli shakllarda namoyon bo‘luvchi deskripsiyasi (tavsifi) bilan bog‘liq diaxronik muommolar tufaylidir. Shu nuqtayi nazardan mazkur tushunchaning genezisi va shakllanish tarixiga e‘tibor qaratish maqsadga muvofiq.

Fikrimizcha, turli falsafiy va madaniy elementlarni sintezlash orqali mavjud tizimni boyitish yoki yangisini yaratish nazarda tutgan sinkretlash tushunchasi haqida so‘z borsa, uning g‘oya sifatidagi boshlang‘ich vujudga kelish o‘rni va muallifini aniq belgilash imkonsiz. Shunday bo‘lsa-da, sinkretlashuv jarayonining namoyon bo‘lishi bilan bog‘liq bir necha muhim tarixiy davrlar ham mavjud bo‘lib, ularni xronologik tartibda tahlil qilish tushunchaning umumiy rivojlanish xususiyatlarini yaxshiroq anglash imkoniyatini beradi. Jumladan, miloddan avvalgi III-II ming yillikda Misr, Mesopotamiya, Yunoniston hamda Rinning qadimgi sivilizatsiyalarida mifologik obrazlar yoki xudolar haqida e‘tiqod va diniy marosimlarning bir dindan boshqasi ko‘chib o‘tishi natijasida qorishuvlar ilk sinkretlashuv mifologiya va teologiyaga doirasida yuzaga kelganidan darak beradi.

A. Zabiyo ko‘p davr haqida “Sinkretizatsiya nafaqat ko‘p xudolilikka, balki yakka xudolilik e‘tiqodlarining paydo bo‘lishi va rivojlanishiga garchand o‘z e‘tiqodlarini “sof holat”da saqlashga urinishiga qaramasdan fundamental asos bo‘lgan” [8], deb ta‘kidlaydi. Aksariyat dinlarning paydo bo‘lish va ilk shakllanish davrida boshqa diniy tizimdan ta‘sirlanishi holati kuzatiladi. Mazkur davrda dinlardan tashqari Yunon faylasuflarining qarashlarida ham turli falsafiy maktablarga oid g‘oyalarni o‘zaro sintezlash holati kuzatiladi. Plutarxning bir falsafiy tizimga qat‘iy rioya qilmagan Platon, Aristotel va stoik va epikurchilar kabi turli falsafiy maktab g‘oyalarni erkin birlashtirishga urinishi ham aynan shu davrda bo‘lib o‘tgan falsafiy tafakkur negizida ham sinkretlash vujudga kelganini bildiradi. Aksariyat adabiyotlarda Plutarxning turli falsafiy g‘oyalarni birlashtirish g‘oyasi eklektizm sifatida baholanadi. Aytish joizki, falsafiy g‘oyalar, axloqiy qarashlari va madaniy aloqalar o‘rtasidagi bog‘lanishga qaratilgan harakatlar faylasuflar tomonidan turlicha baholansa ham tafakkur rivojida sezilarli ta‘sir ko‘rsatdi. Plutarxning qarashlari keng qamrovli jarayonlarga turki bergani va natijasi jihatidan sinkretizm tarixi bilan bog‘lanadi deb hisoblaymiz.

“Sinkretizm” atama sifatida paydo bo‘lishi tarixiga oid aksariyat adabiyotlarda yunon faylasufi Plutarx (taxm. milodiy 46-127y.) tomonidan yozilgan “Birodarlik sevgisi haqida” asarida “singretizm” (yunon til. συγκρητισμός) shaklida qo‘llanilgani,

mazkur so'z Krit aholisining tashqi tahdid va dushmanlarga qarshi o'zaro murosas, safarbarlik asosidagi ittifoqini ifodalovchi so'z sifati qo'llanilgani keyin esa bu so'z zamonaviy lotin tiliga "sinkretizmos" (lotin til. *syncretismus*) tarzida o'zlashtirilgani qayd etiladi. Plutarx talqinidagi ilk sinkretizm turli maslak egalari bo'lgan sotsial guruhlarni xarbiy-siyosiy birlashuvini anglatgan. Biroq ayrim tadqiqotchilar sinkretizm atmasining etimologiyasini kritiklarning ittifoqini ifodalovchi atama ekaniga shubha bildiradilar. Xususan S.Gutova sinkretizm atamasi yunon tilidagi "ziy" (yunon til. *ζῆς*) ya'ni bilan birga so'z yasovchi old qo'shimcha va lotin tilidagi "kresko" (lotin til. *cresco*) o'sish, kengayish ma'nolarini ifodalovchi so'z birikmasi ekani, mazkur atama mazmun va shakl ifodasi nuqtayi nazaridan ayni ma'noda sinkret ekanligini ta'kidlaydi [6]. S.Gutovaning ushbu mulohazasi sinkretizm tillarning rivojlanish diaxronikasi bilan ham uzviy bog'liq ekanidan darak beradi.

Yevropa Uyg'onish davriga kelib sinkretizm alohida e'tibor qaratilgan bahs mavzusiga aylandi. Aynan mazkur davrda "sinkretizm" atama sifatida Plutarxdan o'n besh asrdan so'ng xristian gumanizmining yirik namoyandasi Rotterdamlilik Erazm tomonidan qo'llanildi. U 1519 yilda xristian islohotchilaridan biri bo'lgan Filip Melanxtonga yozgan maktubida mazkur so'zni qo'llaydi [4]. Shuningdek, 1645 yil Torndagi cherkov konferensiyasida Xelmshtedlik lyuteran ilohiyotchisi Georg Kalikst (1586-1656) protestant konfessiyalari o'rtasidagi aqidaviy tarqoqlikni bartaraf etish haqidagi nutqida "sinkretizm" atamasini qo'llaydi [12]. Sinkretizm turli xristian islohotchilarining xristian gumanizmi shiori ostida birlashishni ifodalovchi tushuncha sifati Ulrix Svingili, Filip Melanxton va Martin Buser tomonidan ijobiy baholandi. Biroq ko'plab urinishlarga qaramasdan, sinkretizm xudo va Masixga qarshi yashirin fitna deb baholandi va natijada xristian cherkovlari va konfessiyalari o'rtasidagi birlik va hamjihatlikka qaratilgan ekumenik faoliyat ko'zlangan natijaga erisha olmadi.

XIX asrda "diniy sinkretizm" atamasi ko'plab tadqiqotlar obyektiga aylandi. Jumladan S.Pochepsov "diniy sinkretizm" atamasi to'xtalib, u mazkur asr etnologlari va madaniyatshunoslari tomonidan ibtidoiy jamoalarni tadqiq etishga oid mavzular doirasida qo'llaniladigan atama sifatida muomilaga kiritilganini ta'kidlaydi [10]. Shuningdek, u mazkur asrda faoliyat yuritgan mashhur tadqiqotchilar E.Taylor (1832-1917) va O.Shpengler (1880-1936) o'z tadqiqotlarida madniy va diniy sinkretizm haqida alohida to'xtalib o'tgani haqida ma'lumot beradi. Darhaqiqat, E.Taylor "Ibtidoiy madaniyat" nomli asarida dinlarning rivojlanish jarayoniga alohida to'xtalib, "Boshqalardan mutlaqo ajralib turadigan insoniyat bilan bog'langan biror din mavjud emas: zamonaviy xristianlikka taalluqli g'oya va tamoyillarining ildizlari uzoq o'tmishga xristianlikdan avvalgi davrga borib taqaladi, ehtimol bashariyat tamaddunining ibtidosiga va hatto insoniyat paydo bo'lishi tarixiga tutashar" [13]., deb yozgan edi.

O.Shpengler esa o'zining "Yevropaning tanazzuli" asarida sinkretizm sivilizatsiyalardagi ijodiy imkoniyat susayishi oqibatida yuzaga keladigan tanazzul va o'zlikning muqarrar inqirozini ifodalovchi vokelik sifatida talqin qilgan.

XX asrda sinkretizm to'liq dinshunoslik fanining kategoriyalaridan biri qabul qilindi va qizg'in bahs mavzusi sifatida o'rganildi. Jumladan mazkur asrning mashhur dinshunoslaridan biri Gerard van der Leuv (1890-1950) "Din fenomenologiyasi" asarida turli diniy va madaniy g'oyalarni o'zaro ta'sirni tahlil qilib unda sinkretizm muhim ahamiyatga ega ekanligi haqida batafsil bayon qiladi.

Ta'kidlash joizki, XX asrda sinkretizm mavzusiga xristian missionerlari ham alohida e'tiboriga qaratdi. Xususan yana bir gollandiyalik Xendrik Kramer (1888-1965) xristianlik va boshqa dinlar o'rtasidagi muloqotni rivojlantirish tarafdori sifatida "Xristianlashmagan dunyoga xristian mujdasi" va "Diniy plyuralizm va inson birligi" nomli asarlarida insoniyat turli din va madaniy ana'nalarga mansub bo'lishiga qaramasdan umumiy birlikka erishish zarurati haqidagi g'oyasini sinkretlashuv jarayoni bilan asoslashga harakat qilgan.

Sinkretizm mavzusida izlanishlar olib borgan tadqiqotchilar haqida so'z borganda antropolog Mircha Eliade (1907-1986) va

tarixchi Jak Kamstra (1926-2008) faoliyatlariga alohida to'xtalib o'tish zarur. Jumladan M.Eliade zamonaviy din tarixi va antropologiyasi asoschilaridan biri sifati sinkretizm din va madaniyat rivojida alohida e'tiborga molik mexanizm deb baholagan bo'lsa, J.Kamstra sinkretizm muammosini o'rganishda dinshunoslik chegaralarini kesib o'tib mavzuga ontologik nuqtayi nazardan qayta baho berdi. Shuningdek, J.Kamstra "Sof din" haqidagi g'oya aqlga muvofiq emasligi, har qanday din sinkretizmdan xoli emasligi hamda barcha dinlar qayta shakllanish va dinamik jarayonlar vositasida rivojlanishini ta'kidlaydi.

Hozirgi fan "sinkretizm" atamasini turli yo'nalishlarda bir necha xil tarzda ta'riflashga harakat qilmoqda. Ilmiy adabiyotlarda sinkretizm turli g'oyalar, dinlar, madaniyatlar va ana'nalarning birlashuvi va o'zaro ta'sirini ifodalovchi atama sifatida keng qo'llanilayotganini kuzatish mumkin. Shu bilan birga, ilmiy istiholalar orasiga falsafiy sinkretizm, siyosiy sinkretizm, madaniy sinkretizm, san'at va adabiyotdagi sinkretizm, lingvistik sinkretizm kabi yangi atamalar qo'shildi.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi qisqacha sinkretizmining diaxronik tahlili, uning ta'rifi va tavsiflari mazmuniga doir fikr-mulohazalar quyidagi umumiy xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Birinchidan, sinkretizm insoniyat tarixi rivojlanishida kuzatiladigan universal fenomen bo'lib, bir qancha madaniy, diniy, falsafiy va ijodiy yo'nalishlariga xos ayrim elementlarni mavjud tizim, konsepsiya va ta'limotga birlashtirish yoki qayta ma'noga berish hodisasini ifodalaydi. Shu nuqtayi nazardan sinkretlashuv hodisasi yangi g'oya, amaliyotlarni vujudga keltirish uchun muhim omil hisoblanadi. Sinkretizmining yana bir o'ziga xos xususiyati an'anaviylik va yangi hodisa o'rtasida qarama qarshilik, muxolif qarashlarni yuzaga keltiradi.

Ikkinchidan, sinkretizm tarixdagi rivojlanish jarayonini autentik, teologik va ilmiy-falsafiy davrlarga bo'linadi. "Sinkretizm" atamasi ilk bor qo'llanilgan milodiy I asr "Autentik davr" bo'lib, unda atama faqatgina siyosiy birlikni ifodalovchi ijobiy ma'noga ega bo'lgan. Ilk O'rta asrlardan XIX asrgacha bo'lgan vaqt oralig'i shartli ravishda "Teologik davr" deb nomlaymiz. Mazkur atama shu davrda aksariyat hollarda din va qisman madaniyatga oid masala sifatida ikki xil talqin etildi. Bir guruh sinkretizmi diniy birlik va madaniy ittifoq sifatida ijobiy ma'noda tushungan bo'lsa, boshqa toifa esa diniy ta'limotga qo'shiluvchi bid'at va xurofot sifatida salbiy tushuncha sifatida baholadi. XX asrga kelib sinkretizm tadqiqotlarida "Ilmiy-falsafiy" davr boshlandi. Bu davrdan boshlab sinkretizm faqatgina dinga oid fenomen emas, balki bashariyatning rivojlanish xususiyatlarini kashf etuvchi tushuncha sifatida falsafa, tarix, madaniyatshunoslik, siyosatshunoslik, tilshunoslik yo'nalishlarida tadqiq etildi. Shuningdek, globallashuv ta'sirida zamonaviy migratsiya va madniy muloqotlardagi intensivlik sinkretizmi anglashga bo'lgan talabni kuchaytirmoqda.

Uchinchidan, sinkretizmga falsafa, dinshunoslik va madaniyatshunoslikka oid adabiyotlarida ikki xil qarama-qarshi ta'riflar uchraydi. Ta'riflardan birida sinkretizm madaniy fenomenlarning ajralmaslik xususiyati va asl holidagi birlamchi yaxlitligi ekanligi ta'kidlansa, boshqalarida turli ta'limot va amaliyotga xos elementlarni o'zaro yangi shaklda qo'shilishi deb talqin etiladi. Sirasini aytganda, sinkretizmining yagona va umumiy modeli mavjud emas. Shu jihatdan Sinkretizmi tushunish uchun mazkur hodisa sodir bo'lgan tarixiy, ijtimoiy va madaniy kontekstni atroflicha tahlil qilish kerak.

To'rtinchidan, sinkretizm tizim yoki ta'limotlardagi tasodifiy mexanik qorishuv, uzluksiz sodir bo'luvchi jarayon emas. Binobarin, sinkretizm stixiyali jarayon emas, aksincha, ma'lum tarixiy sharoitlardagini vujudga keluvchi, antropologik omillar bilan uzviy aloqadorlikda rivojlanuvchi murakkab hodisadir. Sinkretizm ko'p hollarda madaniy to'qnashuvlar, diniy ixtiloflar, siyosiy beqarorlik, urush, inqiloblar, migratsiya, savdo-iqtisodiy integratsiya fonida harakatga keladi. Shuningdek, siyosiy elita, diniy yetakchilar va ziyolilarning irodasi, ko'rsatmalari hamda g'oyaviy targ'ibotlari muhim o'zgarishlarga zamin yaratadi.

ADABIYOTLAR

1. Britannica Encyclopedia of world religions. Jacob E. Safra, Chairman of the Board Jorge Aguilar-Cauz, President. – Chicago: by Encyclopedia Britannica, INC, 2006. 1048 p.
2. Encyclopedia Britannica, Volume 26. The free online library. https://en.wikisource.org/wiki/1911_Encyclopædia_Britannica/Syncretism
3. Encyclopedia of religion / Lindsay Jones, editor in chief. – 2nd ed. – New York: Thomson Gale, a part of The Thomson Corporation, 2005. 8926 p.

4. Rudolph K. Das frühe Christentum als religionsgeschichtliches Phänomen // Rudolph K. Geschichte und Probleme der Religionswissenschaft . — S. 299-320.
5. Ахмедова Э., Габидулин Р. Культурология мировая культура. – Т.: Академия художеств Узбекистана. – 2001. С. 66.
6. Гутова Светлана Георгиевна. Синкретические учения всеединства в истории философии: теоретико-методологический аспект. Специальность 09.00.03 – История философии. Екатеринбург – 2018. 27 с.
7. Жаҳон фалсафаси қомуси. 2-қитоб/ муаллиф: Қ.Назаров. . – Тошкент: “Маънавият” нашриёти”, 2019. – Б. 186.
8. Забияко А.П. Синкретизм религиозный / А.П. Забияко // Религиоведение: энциклопедический словарь / под ред. А.П. Забияко, А.Н. Красникова, Е.С. Элбакян. – М.: Академический проект, 2006. – С. 984.
9. Карсанова, Е. В. О синкретизме в литературе и искусстве // Вестник Северо-Осетинского государственного университета. 2011. № 2. С. 209
10. Почепцов С. Религиозный синкретизм как феномен духовной культуры. "Экономика и социум" №4(13) 2014. 487 с.2
11. Курд Рудолф. Синкретизм - от теологического ярлыка к религиоведческому термину Религиоведческие исследования. 1-2 (7-8) 2013. 196 с. <https://cyberleninka.ru/article/n/sinkretizm-ot-teologicheskogo-yarlykak-religiovedcheskomu-terminu>
12. Сидакова М.О. Проблематизация значения понятия «синкретизм» и его синонимы. Религиоведение. 2020. № 2. 43с.
13. Тайлор Э. Б. «Первобытная культура». – М.: Издательство политической литературы, 1989. 86 с.
14. Фалсафа қомусий лугати. Муаллифлар гуруҳ раҳбари Қ.Назаров. – Тошкент: “Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти”, 2004. – Б. 369.
15. Философский энциклопедический словарь. Председатель совета А.М.Прохоров. – Москва: “Советская энциклопедия”, 1983. – С. 609.
16. Ўзбек тилининг изоҳли лугати / Мадвалиев А. таҳрири остида. –Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – Б. 512.
17. Новая философская энциклопедия. Председатель совета В.С.Степин. – Москва: “Мысль”, 2010. – 696 с.
18. Encyclopedia of Philosophy, Second Edition Donald M. Borchert, Editor in Chief. 2006. – 872 p.; 2) Concise Routledge Encyclopedia of Philosophy, – London and New York: Routledge, 2000. – 1064 p.; 3) The shorter routledge encyclopedia of philosophy. Edited by Edward Craig. – London and New York: Routledge, 2005. – 1077 p.; 4) Stanford Encyclopedia of Philosophy. Internet Archive HTML5 Uploader 1.6.3. 2005. – 6510 p.; 5) Философский словарь / Под ред. И.Т.Фролова. – 7-е. изд., перераб. и доп. – М: Издательство Республика, 2001. –719 с.; 6) Словарь философских терминов / Научная редакция профессора В.Г. Кузнецова. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 731 с.; 7) Новая философская энциклопедия. Том третий Н-С. / Научная редакция Г.Ю.Семигин. – М.:2003. 1192 с. 8) Encyclopédie philosophique universelle: Le Discours Philosophique. Tome 4. André Jacob. Presses universitaires de France, 1989. 9) Enzyklopädie Philosophie. Hans Jörg Sandkühler. – Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1999. – 3209 p.
19. 1) Encyclopedia of world religions: Judaism, Christianity, Islam, Buddhism, Zen, Hinduism and primitive religions. – London: Octopus books limited, 1975. – 254 p.; 2) Encyclopedia of religious and spiritual development / editors, Elizabeth M. Dowling, W. George Scarlett. – London: Sage Publications, 2006. – 549 p.; 3) The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge, Vol. I: Aachen – Basilians. – Michigan: Baker book house, 1951. – 1181 p.; 4) The encyclopedia of world religions / Robert S. Ellwood, general editor; Gregory D. Alles, associate editor. — Rev. ed. – New York: Fact of file, 2007. – 529 p.
20. Диншунослик қомусий лугат. Масъул муҳаррир З.Исломов. – Самарқанд: Имом Бухорий халқаро маркази, 2017. – 480 б.
21. Baird, R. D. Syncretism and the History of Religions / R. D. Baird // Syncretism in Religion: A Reader / A. M. Leopold, J. S. Jensen (eds.). – New York: Routledge, 2005. 52 p.

UDK: 51(075)

Madina KARIMOVA,
Andijon davlat universiteti dotsenti, PhD
E-mail:madina.karimova@mail.ru

ADCHTI professori, f.f.f.d, M.Abdulvaliyev taqrizi asosida

COMPARATIVE EVALUATION OF CONVENTIONAL AND CONTEMPORARY METHODS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Аннотация

This article examines both conventional and contemporary methods of teaching foreign languages. Grammar-and lexis-based techniques are frequently used in traditional approaches, which give pupils an organized way to learn the language. Nonetheless, contemporary strategies like interactive teaching methods and the communicative method seek to guarantee that students utilize the language in real-world situations. This article explores the benefits and drawbacks of both strategies and how to incorporate them into the foreign language teaching process.

Key words: Foreign language teaching, traditional approaches, modern approaches, communicative method, interactive teaching, grammar, vocabulary, student, teacher, educational methodology.

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ОЦЕНКА ТРАДИЦИОННЫХ И СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Аннотация

В данной статье анализируются традиционные и современные подходы к обучению иностранному языку. Традиционные подходы часто включают методы, основанные на грамматике и лексике, которые позволяют учащимся изучать язык структурированным образом. Однако современные подходы, такие как коммуникативный метод и интерактивные методы обучения, направлены на то, чтобы студенты использовали язык на практике. В данной статье рассматриваются преимущества и недостатки обоих подходов и обсуждается их интеграция в процесс обучения иностранному языку.

Ключевые слова: Обучение иностранному языку, традиционные подходы, современные подходы, коммуникативный метод, интерактивное обучение, грамматика, лексика, ученик, учитель, методика обучения.

CHETDAN O‘QITISHNING AN‘ANAVIY VA ZAMONAVIY USULLARINI QIYOSLASH

Аннотация

Ushbu maqola chet tili o‘qitishda an‘anaviy va zamonaviy yondashuvlarni tahlil qiladi. An‘anaviy yondashuvlar ko‘pincha grammatika va leksikaga asoslangan metodlarni o‘z ichiga oladi, bu esa talabalarga tilni structural ravishda o‘rganishga imkon beradi. Biroq, zamonaviy yondashuvlar, masalan, kommunikativ metod va interaktiv o‘qitish usullari, talabalarning tilni amaliyotda qo‘llashini ta‘minlashga qaratilgan. Ushbu maqolada har ikki yondashuvning afzalliklari va kamchiliklari ko‘rib chiqilib, chet tili o‘qitish jarayonida ularning integratsiyasi muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: Chet tili o‘qitish, ana‘naviy yondashuvlar, zamonaviy yondashuvlar, kommunikativ metod, interaktiv o‘qitish, grammatika, leksika, talaba, o‘qituvchi, ta‘lim metodologiyasi.

Introduction. The significance of foreign language education is increasing due to the improve of globalization and intercultural interaction. Today, acquiring different languages is essential not only for individual growth but also for career advancement. As a result, the methods used for teaching foreign languages continually evolving. Many teachers still rely on traditional techniques, such as the grammar-translation method, which focuses on the structural aspects of language and aids students in grasping fundamental language rules. Nevertheless, contemporary strategies, particularly the communicative approach and interactive teaching methods, are viewed as more effective for practical language use[1]. These approaches equip students to engage in real-world communications and are crucial for enhancing their language proficiency.

Literature review. The act of teaching a foreign language holds significant a vital role in today’s educational landscape. As a result of globalization and the growth of intercultural communication, along with the requirements of the work market, mastering foreign languages has become essential. This article explores both standard and traditional methodologies, assesses their pros and cons, and considers ways to enhance the effectiveness of the teaching process by combining these methodologies. According to Broughton and his colleagues, the "teacher-dominated interaction" is a highly typical aspect of traditional approach. The instruction is firmly focused on the teacher. Assist. Prof. Dr. Abdullah Kuzu explains the rationale for this approach by claiming that it is founded on the "traditional view of education, where teachers serve as the source of knowledge while learners serve as passive receivers". According to Jim Scrivener, "traditional teaching [is imagined to work as] 'jug and mug' - the knowledge being poured from one receptacle into an empty one." This idea is consistent with his smile.

The assumption that "being in a class in the presence of a teacher and 'listening attentively' is enough to ensure that learning will

take place" provides the foundation for this pervasive mindset. Jack C. Richards emphasizes that "learning was very much seen as under the control of the teacher" in conventional approach in his book *Communicative Language Teaching Today*.

The conventional approach places a great deal of responsibility for teaching and learning on the teacher, expecting that students will be able to apply the knowledge if they are present throughout the session and pay attention to the teacher's explanations and examples. The idea of looking at the regularities (rules, patterns, and structure) that underlie them and figuring out how to use them to create new sentences is the only way to describe the process of creating new sentences by analogy.

In addition, "it was assumed that language learning meant building up a large repertoire of sentences and grammatical patterns and learning to produce these accurately and quickly in the appropriate situation". The aforementioned viewpoints form the basis of "the traditional view that the English language consisted of a battery of grammatical rules and a vocabulary book".

The conventional approach emerged from this result. Ronald V. White outlines the repercussions of using the language in this grammar-controlled manner in his book *The ELT Curriculum*. Traditional technique does not portray language as a communication tool, he reminds us. This method of instruction instead views "language as a body of esteemed information to be learned, with an emphasis on intellectual rigor". Briefly put, the traditional method focuses on vocabulary and grammar expertise and largely presents language from a rule-governed perspective. A person who is familiar with the lexis and rules should be able to speak and understand the target language.

Research methodology. Recently, there has been an increase in contemporary methods for teaching foreign languages that focus on communicative ability and student-centered techniques. The

Communicative Language Teaching (CLT) method promotes student involvement in real communication and encourages the use of the target language in applicable situation. This approach has gained widespread acceptance because of its focus on interaction and the practical application of language. Studies have shown that CLT enhance students' confidence and fluency[10].

Analysis and results. Another modern method is Task-Based Language Teaching (TBLT), which focuses on learning through activities that replicate real-world scenarios. As stated by Ellis, TBLT improves critical thinking and problem-solving skills as learners address challenges in the target language. This approach is consistent with ordinary educational models that prioritize active learning and student engagement.

Furthermore, advancements in technology have revolutionized language teaching by establishing blended learning frameworks that integrate face-to-face educating with online tools. The incorporation of digital materials promotes tailored learning experiences and makes authentic materials accessible. Research indicates that technology-enhanced language instruction can significantly boost student motivation and engagement. Conventional methods for teaching foreign languages often rely on the grammar-translation approach. In this method, learners concentrate on understanding grammatical direction and vocabulary while primarily focusing on translation and writing. The benefits of standard methods include the following:

1. Structural comprehension: Learners grasp the language by studying its basic rules.
2. Theoretical foundation: drawing with grammar and establishes the theoretical basis of the language for learners.
3. Writing proficiency: By attracting in translation and written assignments, students improve their writing abilities[2].

However, conventional approaches also come with drawbacks:

1. Insufficient practice: Students might find it challenging to use the language in active scenarios.
2. Lowered engagement: Repeated grammar drills can lead to dullness and a lack of motivation among students.
3. Communication skills development: Traditional methods frequently the nurturing of communication abilities.

Modern Techniques

Contemporary methods for teaching foreign languages, like the communicative approach and interactive teaching strategies, focus on ensuring that learners utilize the language in practice. These techniques enable students to engage in communication within authentic scenarios. The benefits of modern methods include the following:

1. Practical communication: Learners enhance their skills by using the language in real-world contexts.
2. Increased motivation: Involvement in interactive activities and collaborative work fosters greater engagement among students.
3. Cultural awareness: Through modern techniques, students gain opportunities to explore different cultures.

Recommendation. Nevertheless, modern approaches also have drawbacks:

1. Insufficient theoretical knowledge: Occasionally, students may not fully grasp grammar principles.

2. Teacher preparation: To effectively implement modern methods, instructors require specialized training.

3. Resource demands: Interactive teaching may necessitate additional materials and resources [7].

Integration: Blending Traditional and Modern Methods

Combining conventional and contemporary approaches to foreign language instruction can enhance the effectiveness of the educational experience. For instance, traditional techniques can serve to teach grammatical structures, while this knowledge can later be applied through modern communicative practices. This integration enables students to convert theoretical understanding into practical abilities.

The following suggestions can be offered for educators and those involved in education:

1. Integrated approach: Employ a mix of conventional and contemporary teaching methods.
2. Engaging activities: Create chances for students to engage in real-world scenarios.
3. Ongoing Assessment: Implement both methods to evaluate student understanding and monitor progress[3].

There are a number of significant differences between traditional and modern methods. While modern approaches place more emphasis on conversational abilities and practical application, traditional approaches usually stress teaching explicit grammar and memorization. Richards points out that this shift represents a broader acceptance of language as a communication tool rather than merely a set of rules to be learned.

Furthermore, the role of the educator has changed from being the primary information provider in conventional classrooms to facilitating learning in contemporary settings. Teachers are frequently perceived as authoritarian individuals who impart knowledge in traditional approaches, whereas modern approaches encourage student individuality and teamwork.

Both strategies have unique benefits that can complement one another despite their disparities. For instance, incorporating explicit grammar instruction into a communicative setting can enhance students' general proficiency. According to research, the best outcomes for language learners can come from a well-rounded strategy that incorporates elements of both conventional and contemporary approaches.

Conclusion. Comparing traditional and modern approaches to teaching foreign languages reveals a dynamic environment shaped by evolving educational theories and student needs. While conventional methods provide a strong foundation for language learning, contemporary approaches encourage active engagement and communicative proficiency. Combining the advantages of both approaches into a mixed model could be a useful way to enhance foreign language instruction. In order to meet the diverse requirements of students in a world that is becoming more networked, future research should continue to explore novel strategies that integrate various techniques.

Both modern and traditional approaches to teaching foreign languages can benefit and reinforce one another. Every method discussed in this article has unique benefits, and by combining them, pupils' language skills can be developed successfully.

LITERATURES

1. Ellis, R. Task-based Language Learning and Teaching. Oxford University Press.2003. 54p.
2. Godwin-Jones, R. Emerging Technologies: Language Learning Technology. *Language Learning Technology*, 22(1), 2018.1-5.
3. Hinkel, E. (2006). Current Perspectives on Grammar Teaching in Second Language Classrooms. *TESOL Quarterly*, 40(2), 287-292.
4. Howatt, A. P. R. A History of English Language Teaching. Oxford University Press. 1984. 247p.
5. Larsen-Freeman, D. Techniques and Principles in Language Teaching. Oxford University Press.2000. 78p.
6. Lightbown, P. M., Spada, N. How Languages Are Learned. Oxford University Press. 2013. 194p.
7. Littlewood, W. Communicative Language Teaching: An Introduction. Cambridge University Press. 1981. 217p.
8. Nunan, D. Language Teaching Methodology. Prentice Hall.1991. 85p.
9. Richards, J. C., Rodgers, T. S. Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press. 2001. 162p.
10. Richards, J. C. Communicative Language Teaching Today. Cambridge University Press. 2006. 122p.
11. Savignon, S. J. Interpreting Communicative Language Teaching: Contexts and Concerns in Teacher Education. Yale University Press. 2002. 85p.

UDK:373.3.018.1:613

Baxmal KOMILOVA,

*Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti
E-mail: mohinur15.08.2016@gmail.com*

BuxDTI dotsenti M.I.Mustafoyeva taqrizi asosida

MAKTABDA ODAM VA UNING SALOMATLIK FANINI O'QITISH JARAYONIDA XALQ MAQOLLARIDAN FOYDALANISH

Аннотация

Ushbu maqolada maktabda "Odam va uning salomatligi" fanini o'qitish jarayonida xalq maqollaridan foydalanishning pedagogik ahamiyati va uslubiy jihatlari yoritilgan. Xalq maqollari o'quvchilarning salomatlikka oid bilimlarini boyitish, milliy qadriyatlarini singdirish va dars jarayonini qiziqarli tashkil etishda muhim vosita ekanligi ta'kidlanadi. Maqolada turli mavzular bo'yicha sog'lom turmush tarzini targ'ib etuvchi maqollardan namunalar keltirilib, ularni dars jarayonida samarali qo'llash bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan. Shuningdek, maqollarni zamonaviy tibbiyot bilan bog'lash va ularning tarbiyaviy ahamiyatini oshirish masalalariga ham e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Gigiena, turmush tarzi, dunyoqarash, tamoil, alveola, karbonat angdridi, kislorod, ferment, karbonat kislota, bilim, ko'nikma, malaka.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАРОДНЫХ ПОСОВЕЧИЙ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ В ШКОЛЕ НАУКИ О ЧЕЛОВЕКЕ И ЕГО ЗДОРОВЬЕ

Аннотация

В данной статье рассматривается педагогическая значимость и методические аспекты использования народных пословиц в процессе преподавания предмета «Человек и его здоровье» в школе. Подчеркивается, что народные пословицы являются важным инструментом для обогащения знаний учащихся о здоровье, привития национальных ценностей и организации увлекательного учебного процесса. В статье приводятся примеры пословиц, пропагандирующих здоровый образ жизни по различным темам, и даются практические рекомендации по их эффективному применению в ходе уроков. Также уделяется внимание вопросам сочетания пословиц с современной медициной и повышения их воспитательного значения.

Ключевые слова: Гигиена, образ жизни, мировоззрение, принцип, альвеолы, углекислый газ, кислород, фермент, углекислота, знания, умение, компетентность.

USE OF FOLK ADVICE IN THE PROCESS OF TEACHING HUMAN SCIENCE AND ITS HEALTH AT SCHOOL

Annotation

This article examines the pedagogical significance and methodological aspects of using folk proverbs in teaching "Human and His Health" in schools. It emphasizes the importance of folk proverbs as a valuable tool for enriching students' knowledge about health, instilling national values, and creating engaging learning experiences. The article provides examples of proverbs promoting healthy lifestyles across various topics and offers practical recommendations for their effective integration into lessons. Furthermore, it addresses the importance of connecting proverbs with modern medicine and enhancing their educational value.

Key words: Hygiene, lifestyle, worldview, principle, alveoli, carbon dioxide, oxygen, enzyme, carbon dioxide, knowledge, skill, competence.

Kirish. Inson salomatligi – bebaho boylik. Salomatlikni asrash, uni mustahkamlash va sog'lom turmush tarzini shakllantirish yoshlikdan boshlanadi. Maktabda "Odam va uning salomatligi" fani o'quvchilarga anatomiya, fiziologiya va gigiena asoslarini o'rgatish bilan birga, ularda sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu borada xalq pedagogikasining boy tajribasi, xususan, xalq maqollari muhim ahamiyat kasb etadi. Asrlar davomida shakllangan xalq maqollarida sog'likni asrash, to'g'ri ovqatlanish, tozalik va gigiena qoidalariga rioya qilish, jismoniy faollikning ahamiyati kabi masalalar haqida chuqur va ta'sirchan fikrlar mujassamlashgan. Ushbu maqolada maktabda "Odam va uning salomatligi" fanini o'qitish jarayonida xalq maqollaridan foydalanishning pedagogik ahamiyati, uslubiy yo'nalishlari va amaliy tavsiyalar bayon etiladi. Xalq maqollarini zamonaviy tibbiyot yutuqlari bilan uyg'unlashtirish orqali o'quvchilarda sog'lom turmush tarziga nisbatan ongli munosabatni shakllantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Xalqimizning donoligi va tajribalarini kelajakka ulashishning ajo-yib vositalaridan biri xalq maqollaridir. Xalq maqollari va naqlar insonning turmush tarzi va hayoti haqidagi qarashlarini aks ettiradi. Ular insonning salomatligi va turmush tarziga bo'lgan qarashlarini yoritishda yor-damchi vosita bo'lib xizmat qiladi [1]. Xalq maqollari va naqlari maktabda fan darsliklarini yangi ma'lumotlar bilan boyitadi, o'quvchilarning qiziqish-larini oshiradi va o'rganish jarayonini yanada samarali qiladi. Biz maqol-lardan foydalanish orqali darslarimizni yanada qiziqarli va hayotga yaqin qilib o'tishga imkoni yaratamiz.

Tadqiqot metodologiyasi. Xalq maqollarining ta'limdagi o'rni va ahamiyati turli olimlar tomonidan tadqiq etilgan. O'zbekistonda milliy qadriyatlar va xalq ijodiyotini ta'lim jarayoniga integratsiya qilish masalalari bo'yicha A. Abdurahmonov va S.

Umarov kabi olimlarning izlanishlari diqqatga sazovor. Ularning tadqiqotlari xalq pedagogikasi vositalari orqali ta'lim samaradorligini oshirish yo'llarini ko'rsatib beradi [2]. Abdulla Avloniyning "Turkiya axloqlari" asarida milliy g'oya, axloq va tarbiya masalalari bilan birga, xalq maqollari kabi tarbiyaviy resurslarning ahamiyati ham ta'kidlangan [3, 79]. Saidahmad va Mavluda Nishonovlarning ishlarida xalq pedagogikasi an'analari zamonaviy ta'lim bilan uyg'unlashtirish, xalq donoligini kasbiy malaka va shaxs tarbiyasi bilan bog'lash masalalari yoritilgan. Lev Vygotskiyning madaniyat-tarixiy nazariyasi doirasida xalq ijodiyoti namunalari, jumladan, maqollarning bolalarning kognitiv rivojlanishiga ta'siri o'rganilgan. Bu nazariya "Odam va uning salomatligi" fanida ham o'quvchilarning salomatlikka oid bilimlarini chuqurlashtirishda qo'llanilishi mumkin. Mahmudxo'ja Behbudiyning ma'rifatparvarlik g'oyalarida xalq maqollarining tarbiyaviy ahamiyatiga alohida e'tibor qaratilgan. Jon Dyuinning amaliy va hayotiy bilimlarni ta'limda qo'llash g'oyasi xalq maqollarining amaliy tajriba sifatidagi o'rni ko'rsatadi. Sh.A. Amonashvili va Anvara Rahimova kabi pedagoglarning izlanishlari esa xalq ijodiyotining bolalar tarbiyasi va ta'limdagi rolini yanada chuqurroq ochib beradi. Bu olimlarning fikrlari va tadqiqotlari xalq maqollaridan "Odam va uning salomatligi" fanini o'qitishda foydalanishning nazariy va amaliy asoslarini yaratishga xizmat qiladi [4].

Xalq maqollari inson salomatlik bo'yicha o'rganiladigan darslar uchun qiziqarli manbalar bo'lishi mumkin. Ular o'quvchilarga ma'lum bir mavzular bo'yicha ko'p asrlar davomida to'plangan tajribalar va qarashlarni yetkazadi. Darslarda o'qituvchi xalq maqollaridan foydalanish orqali xalqning haqi-qiy donoligini ko'rsatadi. Shu bilan birga fanni o'qitish jarayonida o'quvchi-larning hayotiy saboqlar hamda sog'ligini saqlash borasida foydali ko'nikmalari va bilimlarini rivojlantiradi.

Salomatlik va turmush tarziga doir darslarni xalq maqollarida ilgari surilgan bebaho fikrlar bilan boyitish, o'quvchilarning qiziqishlarini oshiradi. Shuningdek, turmush tarzining baland pastligiga ko'nikma hosil qilish va inson salomatligi naqadar ahamiyatli ekanligini tushuntirishga yordam beradi [5, 102].

Xalq maqollarini darslarimizda qo'llash eng yaxshi tanlovdir. Agar biz xalq maqollarini aniq mavzular bo'yicha qo'llasak, qo'shimcha savollar va ularning muhokamasiga hojat qolmaydi. Organlar sistemasiga qaratilgan xalq maqollari insonlarning salomatlik va hayot tarzini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Endi turli organlar sistemasiga oid hayotimizda tez –tez qo'llaniladigan ayrim xalq maqollarini ko'rib chiqaylik.

Maqollar uzoq yillik hayotiy tajribalarga asoslangan bo'lib, ular orqali yoshlar va kattalar o'zlari uchun zarur ma'lumotlarni va odatlarni shakllan-tiradilar. Masalan, "Sog'liq – boylik" maqoli insonga uning salomatligi muhimligini eslatib, yoshlikdan sog'ligini qadriga yetishi, uni asrash va salomatlikka e'tiborli bo'lishga undaydi. Demak, o'quvchi bu maqol orqali hayot tajribalardan o'rnak oladi va tarbiyalanadi.

Analiz va natijalar. Xalq maqollari insonlarning dunyoqarashi va hayot tamoillarini o'zida aks ettiradi. Masalan, "Donolar maslahati olg'a yetaklaydi" maqoli inson-larga ko'zgu bo'lgan tajribali va bilimli kishilarning maslahatlarini qabul ko'nikmasini yaratadi. Shu bilan birga donolar maslahatiga amal qilish muhim ekanligini ko'rsatadi.

Analizatorlar mavzusini o'quvchilarga qiziqarli tarzda yetkazish va xotirasida qolishi uchun "Yuz marta eshitgandan ko'ra bir marta ko'rgan afzal" xalq maqollarini qo'llash o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va mavzuni tushunishini osonlashtiradi. Bizga ma'lumki, tashqi muhitdan olingan ma'lumotlarni 90 % ni ko'rish analizatori orqali olamiz. Eshitish ana-lizatorlari esa atiga 0,9 % ma'lumot beradi [6].

Bu maqol orqali ko'rish analizatori eshitishga nisbatan yuz baravar ko'p-roq malumot berishi takidlab o'tilgan. Bundan ko'rinadiki, mavzuni tushuntirayotganda quruq gapirib berish emas, balki ko'rgazmali slayd va jadvallar orqali bayon etganda, o'quvchilar mavzuni tez tushunib oladilar. Shu bilan birga ko'rish analizatorlarining boshqa analizatorlarga qaraganda muhim ahamiyatga ega ekanligini tushunadilar. Bu o'quvchilarning nazariy olingan ma'lumotlarni amaliyotga bog'lashga yordam beradi. Bu usul o'quvchi-larning xotirasida mavzuni uzoq muddatda saqlab qolishga imkon yaratadi.

Inson salomatligiga qo'yilgan gigienik talablarni tushuntirishda xalq maqollari insonlarga yo'l-yo'riq berishda samarali mamba bo'lib xizmat qiladi [7]. Masalan, "To'g'ri yo'l – salomatlik yo'li" maqolida sog'lom hayot tarzi va noto'g'ri odatlarni to'g'rilash lozimligi ta'kidlaydi. Ichish va chekish inson salomatligiga jiddiy zarar yetkazuvchi nomaqbul yo'l ekanligini eslatib turadigan haqiqiy hayot tajribasidir.

O'quvchilarga chekish jarayonida organizmga is gazidan tashqari katta miq-dorda xrom, nikotin, qo'rg'oshin, karboksigemoglobin va boshqa zararli birik-malarining tushishini, nosvoy esa shimish uchun mo'ljallangan ishqordan, ohakdan va bo'r xom ashyosidan tayyorlangan mahsulotning turi ekanligini tushuntirish lozim.

Shunindek, alkogol va tamaki mahsulotlarining tarqatilishi hamda iste'mol qilinishini cheklash to'g'risida Qonunchilik palatasi tomonidan 2022 yil 25 oktyabrda qabul qilingan va 2022 yil 27 dekabrda Senat tomonidan ma'qullangan O'RQ-844-son qarori 6 modda va 45 qonunda iborat ekan-ligi to'g'risida ma'lumot berish maqsadga muvofiqdir [8, 73].

Yurak va qon-tomir tizimini o'tishda "Yurak – hammaga kerak" maqoliga murojat qilamiz. O'quvchilarga yurak va qon-tomir tizimi haqida ma'lumot berishda bu maqolni qo'llash orqali yurakning

asosiy vazifalari va uning salomatlik uchun ahamiyatini ochib beriladi. Bu maqolda yurakning hayot uchun naqadar muhim a'zo ekanligi ko'rsatilgan.

Ovqat hazm qilish tizimi mavzusi o'tilganda "Me'da - hayot omili" ma-qolidan foydalanilsa dars yanada samarali bo'ladi. Ushbu maqolda inson salomatligini saqlashda me'da va ovqat hazm qilish tizimi muhim ahamiyat kasb etishi ko'rsatilga. Bu maqol o'quvchilarga to'g'ri oziqlanish va to'g'ri mehnat qilishning tashkil etish imkonini beradi.

Shuningdek, "Non tiqilsa suvga yugur, suv tiqilsa go'rga yugur" maqolini yoritish orqali og'iz bo'shlig'ida ovqat hazm qilish jarayonida so'lakning katta ahamiyatga ega ekanligi ochib beriladi. "Non tiqilsa suvga yugur" deganda hazm yo'llariga tasodifan ovqat luqmasi tiqilib qolganda suv ichish lozimligi ta'kidlab o'tilgan. Adabiyotlardagi manbalarda ma'lumki, suv so'lak bezlarining kuchli qo'zg'atuvchisidir. Suv ichilganda ko'p miqdorda so'lak ajraladi. So'lak tarkibidagi mutsin tiqilib qolgan luqmani shilim-shiq qilib, uni sirpanib qizilo'ngachga o'tishiga imkon beradi [9].

Maqolning ikkinchi yarmida "Suv tiqilsa go'rga yugur" deganda alveo-lalarning gazlar almashinuvdagi roli ochib berilgan. Yangi tug'ilgan bolaning birinchi nafas olishi mavzusidan bizga ma'lumki, nafas olganda dastlab karbonat angdridi chiqadi, so'ngra kislorod kiradi. Demak, alveo-lalarning ichida karbonat angdridi va kislorod bo'ladi. Ayrim sabablarga ko'ra alveolalarga suv kirib qolsa, u karbonat angdridi bilan birikib fermentlar ishtirokida karbonat kislotasiga aylanadi. Alveolalardan karbonat angdridi chiqmagach, atmosfera havosidan kislorod kirmaydi.

Natijada kislorod yetishmasligi kuzatiladi Ayniqsa, asab hujay-ralariga kis-lorodning bormasligi organizmning o'limiga sabab bo'ladi. Bu bilan nafas yo'llariga suvning kirib qolishi insonlarning o'limiga sabab bo'lishi mumkinligi ta'kidlanayapti. Shu bilan birga bu maqol orqali nafaqat so'lakning tarkibi, balki alveolalarning mohiyati ham yoritilib berilgan. Shuningdek, hazm va nafas tizimlarining bir –biriga bog'liqligi ko'rsatilib o'tilgan.

Nafas olish tizimi mavzusini o'tganda "Nafas olish bu hayot kaliti" maqolini qo'llash orqali o'quvchilarga nafas olish tizimining hayot uchun muhim ahamiyat kasb etishi tushuntiriladi. Bu maqol nafas olish va insonning sog'lom bo'lishi uchun nima qilish kerakligi haqida ma'lumot berishda muhim vosita bo'lib hisoblanadi [10].

Skelet va mushak tizimi mavzusini o'tganda "Skelet - harakat va quvvat manbai" maqolidan foydalanish maqsadga muvofiq. O'quvchilarga skelet va mushak tizimi haqida tushuncha berish orqali ularga ushbu tizimlarning vazifalari va ahamiyatini ochib berishga imkon beradi. Bu maqol insonning salomatligi uchun skelet tizimi va mushaklarning harakati qanchalik muhim ekanligini ko'rsatadi.

Asab tizimi mavzusini o'tgan vaqtda, "Asablar – hayotning nozik torlari" maqoli yordamida insonning hisiy holati va umumiy salomatligi o'rtasidagi bog'lanishni tushuntirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga bu maqoldan foydalanish orqali o'quvchilarni diqqati va xotirasi mustah-kam-lanadi.

Xulosa. Biz o'quvchiga mavzuni tushuntirishda xalq maqollaridan foydalanish orqali ularni hayot haqidagi asosiy falsafalaridan birini qabul qilish imkonini yaratamiz. Mana shunday xalq maqollari o'quvchilarga organlar tizimi haqidagi darslarini qiziqarli va ta'sirli qilib ko'rsatishga yordam beradi. Xalq maqollari o'quvchilarning hayot va salomatlik haqidagi tushunchalarini boyitish va kundalik hayotda zarur ko'nikmalarni shakllantirish imkonini beradi.

Xalq maqollari darslarni mazmunli va qiziqarli tashkil qilishdan tashqari o'quvchilar xalqning hayot haqidagi donishmandligi bilan tanisha-dilar. Eng muhimi o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarni mustaqil egallashlariga imkon yaratamiz. Shu bilan birga muammoni shakllantira olish va uni hal etishning maqbul yo'llarini izlab topishga qodir bo'lgan qobilyatli shaxsni tarbiyalaydi.

ADABIYOTLAR

1. Abdullaev Y. Xalq maqollaridan ta'lim-tarbiya jarayonida foydalanish. – Toshkent: O'qituvchi, 2019. – 156 b.
2. Asqarov I.B. Sog'lom turmush tarzini shakllantirishda xalq pedagogikasining o'rni // Zamonaviy ta'lim. – 2018. – №3. – B. 45-51.
3. Ibrohimov A., Sultonov X. Vatan tuyg'usi. – Toshkent: O'zbekiston, 2018. – 176 b.
4. Qodirov B.R. Xalq maqollarining tarbiyaviy ahamiyati // Xalq ta'limi. – 2020. – №2. – B. 28-32.
5. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2019. – 200 b.
6. Safarova R. va boshq. O'zbek xalq pedagogikasi antologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 312 b.
7. Tursunov S.N. Sog'lom turmush tarzini shakllantirishda milliy qadriyatlarining o'rni // Pedagogik mahorat. – 2021. – №4. – B. 68-73.
8. Hasanboeva O. va boshq. Pedagogika tarixi. – Toshkent: G'.G'ulom, 2019. – 228 b.
9. Shayxova X.O. Xalq pedagogikasi – sog'lom avlod tarbiyasining muhim omili // Uzlusiz ta'lim. – 2020. – №5. – B. 85-90.
10. Quronov M. Maktab ma'naviyati va milliy tarbiya. – Toshkent: Fan, 2020. – 184 b.

UDK:7A.371.015.

Xudoyshukur KURBONBOYEV,
Urganch davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
Shoxista BABADJANOVA,
Urganch davlat pedagogika instituti magistranti
E-mail: babadjanov@gmail.com

JTSBMQMOI professori O.Haitov taqrizi asosida

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASLARIDA UMUMRIVOJLANTIRUVCHI MASHQLARGA O'RGATISH METODIKASI

Annotsatsiya

Ushbu maqolada yoshlarni jismonan tarbiyalash vazifalari, jismoniy tarbiya jarayoni bo'yicha amaliy tavsiyalar hamda umumrivojlantiruvchi mashqlarning maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyalanuvchilarining, mashqlar bolalar organizmining chiniqishiga ta'siri masalalari va jihatlari bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Jismoniy tarbiya, mashg'ulot, mashq, psixologik tayyorgarlik, sport, chidamlilik, kuch, chaqqonlik, umumrivojlantiruvchi.

METHODOLOGY OF TEACHING COMPREHENSIVE EXERCISES IN PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Annotation

In this article, the tasks of physical education of young people, practical recommendations on the process of physical education, and the issues and aspects of the effects of general development exercises on the training of children's bodies of preschool educational institutions and exercises are described.

Key words: Physical education, training, exercise, psychological preparation, sports, endurance, strength, agility, general development.

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ОБЩЕРАЗВИВАЮЩИМ ЗАНЯТИЯМ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Аннотация

В данной статье описаны задачи физического воспитания молодежи, практические рекомендации по процессу физического воспитания, а также вопросы и аспекты воздействия общеразвивающих упражнений на тренировку детского организма дошкольных образовательных учреждений и упражнений.

Ключевые слова: Физическое воспитание, тренировка, физические упражнения, психологическая подготовка, спорт, выносливость, сила, ловкость, общее развитие.

Kirish. Yoshlarni sog'lom turmush tarzini yuritishga o'rgatish, gimnastika va faol o'yinlar bo'yicha mashg'ulotlar o'tkazish orqali tarbiyalanuvchilarda jismoniy tarbiya mashg'ulotlari va sportga qiziqish uyg'otishni shakllantirish, jismonan sog'lom o'sib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalash davlatimiz oldida turgan eng muhim va dolzarb vazifalardan biridir. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonidan 2020 – yil 24-yanvar PF-5924- son O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida Farmoni, 2019-yil 8-maydagi PQ-4312-son O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 – yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi, 2019 – yil 13-fevral 118- son 2019–2023 yillarda O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirish Konsepsiyasi, hamda 2018-yil 14-avgustdagi PQ-3907-sonli “Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida”gi qarorlari ayni kunda izchillik bilan hayotga tadbir etilib kelinayotganligi bunga yaqqol misol bo'la oladi [1].

Adabiyotlar tahlili. So'nggi yillarda dunyoning rivojlangan davlatlarida shuningdek yurtimizda ham sportchilarni jismoniy imkoniyatlarini oshirishga qaratilgan keng ko'lamli tadqiqotlar olib borilmoqda. Jumladan, O'zbekistonda psixolog olimlardan R.A.Abdurasulov, D.N.Arzikulov, K.G.Atabekova, X.Sh.Barotov, A.S.Begmatov, Z.E.Gaziyeva, A.M.Nazarov, E.N.Nazarov, D.Sh.Nasirov, J.A.Pulatov, F.T.Egamberdiyev, A.U.Xaitov, A.A.Sobirov va boshqalar tomonidan sport faoliyati va sportchi shaxsiga oid masalalar o'rganilgan bo'lib, bu tadqiqotlarda yuqori malakali sportchilarni tayyorlash haqida, sportchilarning kasbiy rivojlanishi, sportchilarni sport faoliyatiga tayyorlash, sportchilarni saralash va tanlashga qaratilgan ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlar olimlaridan A.Abdulxakim, N.V.Rezanova, V.I.Paliy, A.A.Aksenov, M.V.Sanaya, K.N.Ataxanov, G.D.Babushkin, G.D.Babushkin, O.R.Bolshakov, U.A.Belozersev, A.Berman, A.I.Buzni, N.Yu. Volyanyuk, N.N.Doroshenko, R.O.Bolshakov, S.B.Vichkov, M.E.Voronsova, S.B.Goncharov, Sh.P.Borovoy, V.P. Branskiy, A.O.Gabrilyan, U.N.Grigoryev, M.B.Dolgonosov, L.S.Dormidontova, A.A.Dragomirova, R.M.Zagaynov va boshqalar tomonidan jismoniy

madaniyat va sport sohasi mutaxassislarining kasbiy kamolotini ta'minlashning pedagogik shart-sharoitlari, shaxs intilishining darajasi tizimidagi o'rni masalalari ilmiy tadqiq etilgan.

Xorij olimlaridan D. Makkleland, D. Atkinson, U.A.Belozersev, A.Berman, A.I. Buzni, N.Yu. Volyanyuk, N.N.Doroshenko, R.O.Bolshakov, Yu.M.Bichkov, S.B.Vichkov, M.E.Voronsova, S.B.Goncharov, A.O.Gabrilyan, V.P.Branskiy va boshqalar tomonidan sportchi va trenerlar faoliyatining psixologik-pedagogik jabhalari, sportchilarning kasbiy faoliyatining psixologik jihatlari, trener faoliyatining yo'nalishlari va sportchi shaxsining xarakterlovchi psixologik xususiyatlari kabi masalalar ilmiy muammo sifatida o'rganilgan.

Tahlil va natijalar. Umumrivojlantiruvchi mashqlarga o'rgatish tizimlilik, ko'rgazmalilik, tushunarlik, ongillik va faollik tamoyillariga mos holda olib boriladi. Shug'ullanuvchilar soniga va hal qilinadigan vazifalardan kelib chiqib, mashqlarni o'tkazishning turli usul va shakllaridan foydalaniladi[2]. Umumrivojlantiruvchi mashqlarni bajarish metodikasini quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

- 1) Usullar, mashqlarni bajarish uchun guruhlarini joylashishiga mos yo'nalganligi.
- 2) Mashqlarga o'rgatish usullari, mashq haqida tasavvur hosil qilish.
- 3) Mashqlarni bevosita o'tkazish usullari (mashqlarni boshlash uchun buyruq berish va mashqni yakunlash, hisob yuritish).
- 4) Xatolarni to'g'rilash usullari.
- 5) Mashqlarni bajarishda diqqatni faollashtirish usullari.

Biz tamoniimizdan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha tarbiya muassasalarida bolalarning jismoniy tayyorgarligi ancha sust. Jismoniy tarbiyaning samaradorligi ko'pincha turli tashkiliy masalalar va imkoniyatlar bilan bog'liqdir. Shulardan biri moddiy bazani yaratishdir [3].

Olib borilgan pedagogik kuzatishlar, subhatlarning ko'rsatishicha ko'pchilik bog'chalarda jismoniy tarbiya mashg'ulotlariga yetarlicha imkoniyatlar yaratilmagan, faqat ayrim bog'chalardagina jismoniy tarbiya bo'yicha mutaxassislar ishlaymoqda. Shu boisdan ham bolalarning jismoniy tayyorgarligi sust. Yuqorida qayd etilgan fikr-mulohazalar, ularning mohiyati va qiymati taqqoslab

ko'rilmagan. Shu asosida maktabgacha tarbiya muassasalarida bolalar jismoniy tarbiyasini takomillashtirish masalalari dolzarbdir. Tajriba ishlari bog'cha tarbiyalanuvchilari bilan jismoniy va sog'lomlashtirish

mashg'ulotlari jarayonida mustaqillikni tarbiyalash va faollikni oshirishga qaratilgan tarzda o'tkazildi.

5-7 yoshli tarbiyalanuvchilarning dastlabki va yakuniy jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlari

1-jadval

№	Testlar	Jinsi	Dastlabki x±m	Yakuniy x±m
5-yoshli bolalar				
1	Gavda uzunligi (sm)	O' Q	107,7± 4.34 105± 3	112,5 ±4.43 107,8± 2.71
2	Gavla og'irligi (kg)	O' Q	18.0 ±0.94 17.0 ±0.99	19.5 ±0.88 18.9 ±0.98
3	Ko'krak qafasi kengligi (sm)	O' Q	±1.30 53.1± 0.46	60±1.16 58.6± 0.78
4	O'pkaning tiriklik sig'imi (l)	O' Q	1120± 46.7 1250± 84.1	1350 ±56.6 1390± 98
		O' Q	6± 0.78 5± 0.68	8.9 ±0.44 9± 0.79
5	Panja kuchi (kg)	O' Q	5± 0.74 4.1± 0.49	85 ± 0.45 7± 0.55
6-yoshli bolalar				
1	Gavda uzunligi (sm)	O' Q	113± 1.66 112 ±1.58	116,7 ±1.69 115 ±1.48
2	Gavla og'irligi (kg)	O' Q	19.5± 0.93 19± 1.22	21.8 ±0.98 20.6 ±1.27
3	Ko'krak qafasi kengligi (sm)	O' Q	58.5 ±1.11 57.9 ±1.08	63 ±0.45 61 ±0.65
4	O'pkaning tiriklik sig'imi (l)	O' Q	1250±66.2 1250± 82.4	1450± 13.8 1450± 38.9
5	Panja kuchi (kg) O' Ch O' Ch	O' Q O' Q	6.8± 1.24 5.7± 0.85 58± 1.10 4.8± 0.83	9.5±0.40 8.8±0.47 8.6±0.34 8.3± 0.40
7-yoshli bolalar				
1	Gavda uzunligi (sm)	O' Q	116±1.48 115±1.92	120.5± 1.47 119.9± 2.12
2	Gavla og'irligi (kg)	O' Q	19.8±0.92 18.8±0.99	22.8± 0.90 22±1.02
3	Ko'krak qafasi kengligi (sm)	O' Q	59.8±1.29 59 ±1.12	63.5± 0.79 61.6± 0.85
4	O'pkaning tiriklik sig'imi (l)	O' Q	1450± 66.2 1450± 82.4	1550 ±30.7 1550±35.7
5	Panja kuchi (kg) O' Ch O' Ch	O' Q O' Q	8.5±0.63 6.9± 0.82 5± 0.74 3.9 ±0.49	12.7 ±0.59 12± 0.78 11.5 ±0.64 9.8± 0.42

Bolalar dastlabki jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlari yildan-yilga o'sib bormoqda. Masalan, o'g'il bolalarning bo'yi bir yilda pedagogik tajribadan so'ng 4.2 sm, vazni 3 kg, ko'krak qafasi kengligi 2sm, panja kuchi o'ng 0,6 kg va chap 0,4 kg ni, o'pkasining tiriklik sig'imi 100 ml.l ni tashkil qildi. Lekin 6 yosh bilan 7yoshdagi ko'rsatkichlarning o'sish tezligi farqi quyidagicha: bo'yi: 4,8 sm, og'irligi 1.4 kg, ko'krak qafsi kengligi 2.1 sm, panjasining kuchi o'ng 3.1 kgni chap 2.9 kgni, o'pka tiriklik sig'imi esa 178 ml.l ni ko'rsatdi. Ko'rinib turibdiki, jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlarining o'sish tezligi nisbatan bir-biriga yaqin. Faqatgina panja kuchi 6-7 yoshlarda

farqlidir. 6-7 yoshda o'ng va chap panja kuchlari 3.1-2.9 gni tashkil qildi, ya'ni statistik farqli o'sishga erishildi. $t=2.28$, $R<0,05$ $t=2.27$, $P<0,05$; $t=2,26$, $P<0,05$; $t=2,54$, $P<0,05$. Qiz bolalarning jismoniy rivojlanishi o'g'il bolalarnikidan katta farq qilmaydi. Bu ko'rsatkichlarning tahlili asosida aytilish mumkinki, bizning fikrimizcha, bo'yiga o'sishi biologik xususiyatlardan bo'lib, tabiiy rivojlanadi.

Faqatgina jismoniy mashqlar bilan muntazam va faol shug'ullanish o'sish tezligining oshishiga ko'maklashadi [5].

7 yoshli tarbiyalanuvchilarning dastlabki va yakuniy jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari

2-jadval

№	Testlar	Jinsi	Dastlabki x m	Yakuniy x m	t	p
5 yoshli bolalar						
1	30 metr (soniya)	O' Q	10± 0.55 10.5 ±0.34	8.2± 0.45 8.1 ± 0.32	2.53 5.15	<0.05 <0.001
2	4x10 m (soniya)	O' Q	17.2 ±1.05 17.7± 0.68	13.9± 0.77 14.7± 0.33	4.27 3.97	<0.001 <0.001
3	Turgan joyda uzunlikka sakrash (sm)	O' Q	79 ±5.10 78± 7	97 ±1.95 4 ± 5.72	3.33 2.11	<0.001 <0.05
4	Yerda o'tirib 30 sm oralig'ida ochib, yerda o'tirib oldinga engashish (sm)	O' Q	59± 5.5 55± 8.2	98± 4.8 95±8,27	5.30 3.43	<0.001 <0.01
5	Oyoqlarni 30 sm oralig'ida ochib, yerda o'tirib oldinga engashib (sm)	O' Q	3.9 ±1.92 4.9 ±1.29	9± 1.41 8.8± 1.34	2.17 2.16	<0.001 <0.05
6 yoshli bolalar						
1	30 metr (soniya)	O' Q	9.5± 0.32 9.8± 0.52	7.4± 0.32 7.7± 0.33	4.66 3.41	<0.001 <0.01
2	4x10 m (soniya)	O' Q	17.1±0.18 17.3±0.40	13.4± 0.82 14.1 ±0.47	4.40 5.18	<0.001 <0.001
3	Turgan joyda uzunlikka sakrash (sm)	O' Q	89±6.23 83 ±6.41	1.06± 1.66 1.4 ±0.77	2.69 2.15	<0.05 <0.05
4	Yerda o'tirib 30 sm oralig'ida ochib, yerda o'tirib oldinga engashish (sm)	O' Q	75±8.43 71±8.52	1.10±8,01 1.01±8,52	2.92 2.50	<0.01 <0.05
5	Oyoqlarni 30 sm oralig'ida ochib, yerda o'tirib oldinga engashib (sm)	O' Q	4.5±1.44 6.0±1.42	9.1± 0.77 9.8± 0.92	2.18 2.88	<0.01 <0.05
7 yoshli bolalar						
1	30 metr (soniya)	O' Q	8.6±0.49 8.9±0.24	6.9±0.30 7.1±0.15	3.40 6.36	<0.01 <0.001
2	4x10 m (soniya)	O' Q	15.2± 0.42 15.6± 0.28	12.7±0.34 7.1±0.15	4.62 5.36	<0.001 <0.001
3	Turgan joyda uzunlikka sakrash (sm)	O' Q	92±10.2 90±6.08	1.15±3.82 1.10±6.72	2.12 2.22	<0.05 <0.05
4	Yerda o'tirib 30 sm oralig'ida ochib, yerda o'tirib oldinga engashish (sm)	O' Q	85±8.52 89±8.34	1.18±5.76 1.13±4.93	3.23 3.40	<0.01 <0.01
5	Oyoqlarni 30 sm oralig'ida ochib, yerda o'tirib oldinga engashib (sm)	O' Q	6.6±1.30 7.1±1.9	10.2±0.89 11.1± 0.79	2.29 2.88	<0.05 <0.01

30 metrga yuqori startdan chiqib yugurishda tajriba guruzi o'g'il va qiz bolalari yilning oxiriga kelib 5 yoshli 1,8-2,4; 18-22,8% ga, 6 yoshli 2.1-2.1, 29.1-21.4% ga, 7 yoshlar 1.7-8s, 19.7-20.2 foizga yaxshilanadi.

Chaqqonlik sifati bo'yicha 5yoshli o'g'il va qiz bolalar 3.3-3,0 soniyaga, $t=4,27$; $P<0,001$; $t=3,97$; $P<0,001$; 6 yoshli 3.7-3.2 soniyaga $t=4,40$; $t=5,18$; $P<0,001$, 7 yoshlilarda esa 2.5-2.2 soniyaga, ya'ni 19.6-16.3 foizga yaxshilandi. Bizga ma'lumki chidamlilik sifati biror bir faoliyatda toliqishga qarshi tura olish qobiliyatidir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda umumrivojlantiruvchi mashqlar yosh bolalarning mushak, yurak-qon tomir, nafas olish, asab tizimlarini rivojlantiradi, mustahkamlaydi va organizmning ish qobiliyatini kuchaytiradi. Jismoniy sifatlar – kuch bardoshligi, mushaklarning qayishqoqligi, harakatlar uyg'unligi va nafas olish davomida rivojlantiriladi hamda takomillashtiriladi. Bolalarning qaddi-qomatini to'g'ri shakllanishida, kelajakda aqlan yetuk, jismonan baquvvat va har tomonlama sog'lom bo'lib ulg'ayishlarida muhim omil hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. “Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi qonuni (yangi taxrir). “Xalq so'zi”, 2015yil 5 sentyabr..
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida”gi Qarori 2017-yil 3-iyun.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Farmoni 2018 yil 5 mart
4. Morgunova, Gimnastika, O'quv qo'llanma, Toshkent - «IJOD-DUNYOSI» – 2017
5. Umarov M.N., Gimnastika, Toshkent – 2015

Yusup KUSHAKOV,
Toshkent davlat transport universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: mbaxtiyarovna@gmail.com

Filologiya fanlari doktori, professor Sh.Safarov taqrizi asosida

IMPORTANT FEATURES OF MODERN METHODS IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

Annotation

In this article, the important features of modern methods in teaching a foreign language, as well as the introduction of interactive methods in teaching English, are no doubt in demand. Processes of education, to determine the application and effectiveness of modern interactive methods in teaching a foreign language at the secondary stage of Education. The article consists in identifying the positive aspects and advantages of interactive teaching methods and giving it a new spirit and studying and analyzing the opinions of foreign scientists.

Key words: Methodology, innovations, foreign language, communication, skills, qualifications, didactics.

ВАЖНЫЕ ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННЫХ МЕТОДИК ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В данной статье рассматриваются важные особенности современных методов в преподавании иностранного языка, а также внедрение интерактивных методов в преподавание английского языка, которые, несомненно, востребованы. Процессы обучения, позволяющие определить применение и эффективность современных интерактивных методов в преподавании иностранного языка на средней ступени образования. Суть статьи заключается в выявлении положительных сторон и преимуществ интерактивных методов обучения и придании им нового звучания, а также в изучении и анализе мнений зарубежных ученых.

Ключевые слова: Методология, инновации, иностранный язык, общение, навыки, квалификация, дидактика.

CHET TILINI O'QITISHDA ZAMONAVIY METODLARNING MUHIM XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada chet tilini o'qitishda zamonaviy metodlarning muhim xususiyatlari hamda ingliz tilini o'rgatishdada interfaol usullarni joriy etish hech shubhasiz talab ortmoqda. Ta'limning jarayonlarining o'rta bosqichida chet tilini o'qitishda zamonaviy interfaol usullarni qo'llash va samaradorligini aniqlash. Maqolada interfaol o'qitish usullarining ijobiy tomonlari va afzalliklarini aniqlash hamda unga yangicha ruh berish va xorijiy olimlarni fikrlarini o'rganib tahlil qilishdan iborat.

Kalit so'zlar: Metodika, innovatsiya, chet tili, kommunikatsiya, ko'nikma, malaka, didaktika.

Kirish. Yurtimiz mustaqillikka erishganidan so'ng, istiqlolning ilk yillaridanoq O'zbekiston demokratik hayot qurishga kirishdi. Iqtisodiyot ham muhim ahamiyat kasb etdi. Amalga oshirilgan islohatlar salmog'i yildan yilga kerak bo'lsa kundan kunga ortdi. Faqat tub islohatlar emas balki boshqa javhalarda jumldan ta'lim tizimida ko'plab o'zgarishlar sodir bo'ldi. Ayniqsa chet tillarini o'rgatishga qiziqish oshdi va yoshlar uchun ko'plab sharoitlar yaratilib berildi berildi. Bundan asosiy maqsad yoshlarning bilim saviyasini oshirish, chet tiliga bo'lgan qiziqishini yanada oshirish. Birinchi prezidentimiz Islom Karimov aytganlaridek, "Hozirgi paytda xorijiy tillarni o'rgatishga yurtimizda katta ahamiyat berilmoqda. Bugun jahon hamjamiyati o'ziga munosib o'rin egallashga intilayotgan mamlakatlarimiz uchun, chet ellik sheriklarimiz bilan hamjihatlikda, hamkorlikda o'z buyuk kelajagini qurayotgan xalqimiz uchun xorijiy tillarni mukammal bilishning ahamiyatini baholashning hojati yo'qdir". Jumladan shu fikrlarning davomi sifatida 2012-yil 10-dekabrda qabul qilingan "Chet tillarini" o'rgatish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida"gi Prezident Qarori qabul qilindi. Ushbu qaror chet tillarini o'rganish imkoniyatlarini yanada kengaytirdi. Bugungi kunga kelib chet tiliga bo'lgan talab judayam ortib bormoqda. Bugungi kunda jahonda ilm fan rivojlanishiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Shu nuqtai nazardan mamlakatimizda ham chet tillarini o'rganishga alohida ahamyat berilmoqda. Shu boisdan yurtimizda davlat rahbari Shavkat Mirziyoyev tomonidan chet tillari bo'yicha yuqori ko'rsatkichlarga erishgan maktablar uchun Prezident sovrini ta'sis etiladi".

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Darhaqiqat, chet tilini rivojlantirish orqali dunyo tan olgan davlatlar standartiga javob bera oladigan maktab dars, darslik yaratish uchun davlatimiz tomonidan judayam kata mablag'lar ajratildi va bugungi kunda ham ajratilmoqda. Bu imkoniyatlardan biz pedagoglar yoshlarimizga vijdonan ta'lim-tarbiya berish yuksak vazifamizdir. Ingliz tili darslarini interfaol metodlar asosida tashkil etilganda zamonaviy talaba o'quvchilar mustaqil holda erkin fikr yuritadi, ta'lim o'quvchi-o'qituvchi, va o'quvchi-o'quvchi hamkorligida olib boriladi. Interfaol eng faol ta'lim usuli bo'lib, o'quvchilarga tez muddatda samarali ta'sir etish, mustaqil fikr yuritish, o'z ustida ishlash, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik kabi bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishni ta'minlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot olib borish davomida tizimlilik, nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, tarixiylik va mantiqiylik, qiyosiy-komparativistik tahlil kabi ilmiy pedagogik tamoyillardan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy ahamiyati shundaki, uning xulosalaridan pedagogik tafakkurni kengaytirishda, mustaqil fikrni shakllantirishda, pedagogika fanida, ruhiy tahlilga bo'lgan ijobiy munosabatni shakllantirishda foydalanish mumkin.

Zamonaviy interfaol dars o'quvchilarning o'zaro muloqotlari asosida amalga oshiriladi. Ma'lumki, chet tilini o'qitish metodikasida olib borilgan tadqiqotlarda interfaol metodlar an'anaviy metodlarga nisbatan samaradorlik darajasi ko'proq ekanligi isbotlangan. Quvonarlisi, shuki bugungi kunda ingliz tilida biyron so'zlasha oladiganlar maktabning birinchi sinfindayoq bolalar topilayotgani, tizimda ingliz tili mutaxassislarning ko'p mehnati singayotganidan dalolatdir. Ayniqsa, chet tilida xalqaro darajalarga erishayotgan o'quvchilar safi kundan kunga ko'payib bormoqda. Shuningdek, oliygohlarimizdan tashqari dunyoning top 1000 talikka kirgan universitetlarga bir o'quvchining yettitadan ortig'iga talaba bo'layotgani ham bizni quvontiradi. Zamonaviy ta'lim menejmenti har bir vaqt birligida tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishni o'z vazifalaridan biri deb biladi, ya'ni mehnatni optimal intensivlashtirish. Uning asosiy tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi: o'qitishning maqsadga muvofiqligini oshirish, uning motivatsiyasini kuchaytirish, ta'lim mazmunining axborot sig'imi, zamonaviy o'qitish usullaridan foydalanish, o'qitish usullarini faollashtirish, o'quv faoliyati sur'atlarini faollashtirish, aks ettiruvchi mehnat ko'nikmalarini rivojlantirish, kompyuterlardan foydalanish va boshqa so'nggi axborot texnologiyalarini o'qitish vositalariga binoan Y.K. Babinskiy, har qanday maqsadli funksional o'zini o'zi tartibga soluvchi pedagogik tizim 2 mezon asosida o'quv jarayonining eng maqbul natijalariga intiladi: har bir talaba tomonidan mumkin bo'lgan maksimal darajaga erishish maayyan davrda uning akademik faoliyati, tarbiyasi va rivojlanishi va talabalar va o'qituvchilarning vaqt meyorlaridan muntazam ravishda oshib ketishi faktlarining yo'qligi bugungi yaqqol ko'rinmoqda. Ingliz tili darslarida o'quvchilarga nutq faoliyatining turli turlarida bilim, ko'nikma va malakalarni egallashga yordam beradigan o'quv vaziyatlari yaratiladi. Til kompetensiyasini

shakllantirish va takomillashtirish uchun biz interfaol ta'limning turli usullari va usullaridan foydalanamiz.

"Modal fe'llar" mavzusini o'rganishda "amaliyotdan vaziyatlarni tahlil qilish" o'yinidan foydalaniladi. Talabalar guruh muhokamasida qatnashadilar va birgalikda echim topadilar. Haqiqiy hayotiy vaziyatlarni muhokama qilish katta qiziqish va o'z fikrlarini baham ko'rish istagini keltirib chiqaradi. Vazifalar juda xilma-xil bo'lishi mumkin." do'stingiz kasal, u qanday qilib tezroq yaxshilanishini maslahat bering", " yangi maktab nizomini ishlab chiqing. Maktabda nima qilish mumkin va nima mumkin emasligini bahslashing", "do'stingizga sog'lom ovqatlanish bo'yicha tavsiyalar bering". Kelgusi zamonning passiv konstruksiyalaridan foydalanishni o'rgatish uchun "saylov kampaniyasi" guruh o'yinidan foydalaniladi. Guruhlardagi talabalar saylovchilarga saylovda eng ko'p ovoz olishga nima va'da berishlari mumkinligini hal qilish orqali saylov kampaniyasiga tayyorgarlik ko'rishadi.

O'tgan guruh vaqtlarining so'roq, salbiy va ijobiy shakllaridan foydalanish ko'nikmalarini mashq qilish uchun siz Alibi rolli o'yinidan foydalanishingiz mumkin. Men talabalarga quyidagi vaziyatni beraman: "kecha soat 8 da qo'shnilaringizning kvartirasi talon-taroj qilindi." Guruh "detektivlar" rolini o'ynaydi va so'roq qilish uchun savollar tayyorlaydi. Ikki talaba - "gumon qilinuvchilar" - sinfdan chiqib, o'zlari uchun alibi o'ylab topishadi. Detektivlar "gumonlanuvchilarni so'roq qilishadi" va ular o'z navbatida aybsizligini isbotlaydilar. Nostandart muammoni hal qilish talabalarni jalb qiladi. To'g'ridan-to'g'ri nutqni bilvosita nutqqa aylantirish ko'nikmalarini mustahkamlash uchun "eng yaxshi g'iybat" minitanlovini o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Talabalar qisqa dialogni Tinglaydilar va uni o'zgartirish uchun guruhlarda birgalikda ishlaydilar, guruhning eng yaxshi g'iybati bo'lish uchun raqobatlashadilar.

Nutq kompetensiyasini shakllantirish va takomillashtirish uchun biz interfaol ta'limning quyidagi usullari va usullaridan foydalanamiz: "ekologik muammolar" mavzusidagi dars-simulyatsiya "tabiat do'stlari" tashkiloti a'zolarining yig'ilishi shaklida bo'lib o'tadi va uch bosqichdan iborat. I bosqichda har bir talaba o'z roli va kalit so'zlari yozilgan kartani, shuningdek muammoni hal qilishga yordam beradigan maqolani oladi. Talabalar o'z matnlarini o'qiydilar va nutqlar ketma-ketligini aniqlaydilar. Darsning II bosqichi - simulyatsiya: rais yig'ilishni ochadi, kun tartibini e'lon qiladi va har bir ishtirokchiga so'z beradi. Har bir talaba o'zining ekologik muammosi haqida gapiradi va uni hal qilish yo'llarini taklif qiladi, ishonarli bo'lishga intiladi va ularning muammosi Sayyora uchun eng katta xavf tug'dirishini isbotlaydi. III bosqich-xulosa, aks ettirish. Dars har kimning o'z sayyorasining kelajagi uchun mas'uliyatini anglashga, shuningdek, notiqlik mahoratini ko'rsatishga yordam beradi.

Tahlil va natijalar. Muhokamaning yakuniy bosqichida men talabalarni rolli o'yinda ishtirok etishga taklif qilaman " chekishga yo'q deb ayting!". O'yin har kimni ishga jalb qiladi, xulq-atvorning etarli shakllarini rivojlantirishga va chekishga qarshi o'z dalillarini topishga yordam beradi. Nutqni quloq orqali idrok etish va tushunishni kuzatgandan so'ng, matn muhokama qilinayotgan muammoning keyingi echimini izlashga hissiy turki berganida, rolli munozaralarni o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Rolli munozaralar muloqotning haqiqiy vaziyatlariga taqlid qiladi, bu erda har bir kishi ma'lum bir rolga muvofiq harakat qiladi. Shunday qilib, "sevgi haqida gaplashamiz" rolli munozarasi tinglangan "Sevgi: afsona yoki haqiqat" matnini tushunish nazoratidan so'ng sodir bo'ladi. Men talabalar o'rtasida rollarni ularning xususiyatlarini tavsiflovchi (etakchi, romantik, skeptik, shubhali, sevuvchilar) bilan taqsimlayman, tayyorgarlik uchun vaqt ajrataman va talabalar o'z rollariga muvofiq o'z fikrlarini bildiradilar. Bunday munozaralar improvizatsiyani talab qiladi va o'z-o'zidan, tayyor bo'lmagan nutqni rivojlantiradi. "Davra suhbat" usuli. Muhokamani boshlash uchun ideal bo'lgan ochiq savollar yordamida tinglangan matnni tushunishni tekshirgandan so'ng, men "kelajak maktabi: bu qanday?". Guruh muloqotining ushbu shakli muloqot madaniyatini, boshqalarning fikriga bag'rikenglikni shakllantiradi, o'z nuqtai nazarini muvofiqlashtirishga imkon beradi va konstruktiv muloqotni o'rgatadi.

"Televizion: ijobiy va salbiy tomonlari" tok-shousi men loyihani himoya qilish shaklida o'tkazaman. Talabalar ikki guruhga bo'lingan, etakchini tanlaydilar. Har bir jamoa o'z pozitsiyasini himoya qilish uchun multimedia taqdimotlarini, shuningdek, dalillar va qarshi dalillarni tayyorlaydi. Uy egasi tok-shou qoidalarini ko'rsatadi, har bir jamoaga o'z nuqtai nazarini oqlash imkoniyatini beradi. O'yin davomida "tomoshabinlar" studiyaga qo'ng'iroq qilib, ikkala jamoa a'zolariga o'z savollarini berishadi. O'yin reklama roliklari va "therethere yangiliklari" ning chiqarilishi bilan to'xtatiladi. Oxirida "tok-Shou" mavzusidagi teletomoshabinlarning ovoz berish natijalari sarhisob qilinadi.

Darsni o'tkazishning ushbu shakli o'quv jarayonini maktab o'quvchilari uchun shaxsan ahamiyatli qiladi va ularning ijodiy salohiyatini ochib berishga imkon beradi. "Maqollar, so'zlar va iqtiboslar bilan ishlash" texnikasi o'quvchilarning darsdagi faolligi va motivatsiyasini oshiradi va xilma-xillik ularni darsning turli bosqichlarida o'quv jarayoniga muvaffaqiyatli kiritish, muloqotni rag'batlantirish imkonini beradi. Maqol va iqtibos dars uchun ekspozitsiya, guruhlarda keyingi muhokama uchun semantik yordam, gazetadagi maqola uchun mavzuga aylanishi mumkin.

Ish amaliyoti yozma ishning individual va guruhli ijodiy turlarini o'z ichiga oladi. Shaxsiy topshiriqlarni bajarishda talabalar o'zlarining shaxsiy tajribalarini tasvirlash istagini anglashlari, o'zlarini tarjimon va shoir, jurnalist sifatida sinab ko'rishlari mumkin. Guruh ish turlari talabalarning yozma polemikada o'z nuqtai nazarini bahslashish, yozma nutq madaniyatini kuzatish qobiliyatini shakllantiradi.

Boshlang'ich maktabdagi darslarda interfaol o'qitish usuli o'yin usulidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Boshlang'ich maktab o'quvchilari uchun o'yin etakchi faoliyatdir. Bolalar o'yinlar, musobaqalar, rolli o'yinlarga qiziqishadi. Talabalar nutq namunalari bajonidil nusxalashadi, o'qituvchi tomonidan talaffuz qilinadigan intonatsiyaga taqlid qilishadi, xor ishlarida qatnashishni yoqtirishadi. Bolalar ingliz va Amerika qo'shiqlarini kuylashdan zavqlanishadi. Bolalar drammatizatsiyada qatnashadilar, bu esa ingliz tilida muloqot qilish qobiliyatini shakllantirish uchun qulay sharoit yaratadi. O'qituvchining vazifasi har bir darsni qiziqarli, hayajonli qilish va uning kognitiv qiziqishini rivojlantirish, o'quvchilarni o'quv jarayonida faol ishtirok etishga undas. Ishda muhim o'rinni loyiha faoliyati egallaydi. Loyiha usuli ingliz tili darslarida talabalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga imkon beradigan zamonaviy faol usullardan biridir. Loyiha ishi har doim barcha yoshdagi talabalar orasida mashhur. Amalda, bir vaqtning o'zida tadqiqot va ijodiy loyihalar belgilari mavjud bo'lgan aralash loyihalar bilan shug'ullanish kerak.

Loyihaning markazida muammo bor. Uni hal qilish uchun talabalar nafaqat tilni bilishlari, balki ushbu muammoni hal qilish uchun zarur va etarli bo'lgan juda ko'p miqdordagi turli xil fan bilimlariga ega bo'lishlari kerak. Bundan tashqari, talabalar ma'lum intellektual, ijodiy va muloqot qobiliyatlariga ega bo'lishlari kerak. Ushbu ko'nikmalarning ko'pini shakllantirish nutq faoliyatining turli turlarini o'rgatish vazifalaridir. Shunday qilib, loyihalar ustida ishlash, o'qituvchi tinglash, yozish, o'qish va gapirishni shakllantiradi, yaxshilaydi va rivojlantiradi. Loyiha ustida ishlash jarayonida yigitlar xalqaro, madaniyatlararo muloqot ko'nikmalariga ega bo'ladilar.

Xulosa va takliflar. Chet tillarini o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish yangi imkoniyatlar ochadi. Multimedia vositalaridan foydalanish oson, darsni kuchaytirish va o'quvchilarga hissiy ta'sirini oshirishda ularning roli katta. Chet tillarini o'qitishda darsning interfaol shakllaridan foydalanish bo'yicha yuqorida keltirilgan amaliy tajribani tahlil qilib, axborot-kompyuter texnologiyalari va loyiha metodikasidan foydalanish nafaqat o'quvchini, balki o'qituvchini ham boyitadi, izlanishni, tashabbuskorlikni rag'batlantiradi, uni zamon bilan hamnafas qiladi. O'qitishning interfaol usuli maktab o'quvchilarida ingliz tiliga qiziqishni shakllantiradi, talabalar tomonidan o'quv materialini yanada samarali o'zlashtirishga hissa qo'shadi, ijtimoiy-madaniy ta'limni rivojlantirishga hissa qo'shadi, muloqot tajribasini boyitadi, madaniyatlararo o'zaro munosabatlar sharoitida etarli xulq-atvorni ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Harmer, J. (1998). How to teach English: An introduction to the practice of English language teaching. Edinburgh Gate, Harlow, England.
2. Richards J. C. and Rodgers S.R. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Bannov A. M. Learning to think together // Budkov A. S.: Materials for teacher training. – M.: INTUIT.RU, 2007. - P. 105. Dzugaeva Zarina

6. Ruslanovna Teaching English for specific Purposes (esp) // International scientific review. 2017. №2 (33).
7. Fidyati, F. (2018). Improving architecture students' English vocabulary through the use of architectural drawings. Englishia Journal. 5. 113. 10.22373/ejv.5i2.3073.

Mashxura KUSHANOVA,

SamDU Kattaqo'rg'on filiali maktabgacha va boshlang'ich ta'lim, sport kafedrasida o'qituvchisi

E-mail: kushanova1984@bk.ru

Psixologiya fanlari doktori, dotsent F.Narzikulova taqrizi asosida

O'SMIRLARDA AGRESSIV XULQ-ATVORNING NAMOYON BO'LISHI

Annotatsiya

Mazkur maqolada agressiv xulq-atvor konseptining ijtimoiy psixologik tavsifi, o'smirlar agressiv xulq-atvorining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini empirik o'rganish hamda o'smirlarda agressiv xulq-atvorning namoyon bo'lishi tahlili yoritilgan. Bunda ota-onalarning xatti-harakati natijasida o'smirlarda agressiv xulq-atvorning kelib chiqishi, o'smirlarda agressiya shakllarining namoyon bo'lishi, asosan «Aybdorlik hissi», «Shubhalanuvchanlik», «Xafagarchilik», «Verbal agressiya», «Bilvosita agressiya», «Jizzakilik», «Jismoniy agressiya» shkalalarida ustuvorlik qilganligi hamda boshqa sinflarga nisbatan 9-sinf o'quvchilarida agressiya ko'rsatkichlari yuqoriroq ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: ota-ona, demokratik, avtoritar, yosh davri, jismoniy agressiya, verbal agressiya, aybdorlik hissi, bilvosita agressiya, agressivlik indeksi, dushmalik indeksi.

ПРОЯВЛЕНИЯ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ У ПОДРОСТКОВ

Аннотация

Статья посвящена социально-психологическому описанию концепции агрессивного поведения, эмпирическому исследованию социально-психологических особенностей агрессивного поведения подростков и анализу его проявлений. В статье показана роль поведения родителей в возникновении агрессии у подростков, описаны формы проявления агрессии у подростков, причем доминировали шкалы «Чувство вины», «Подозрительность», «Обида», «Вербальная агрессия», «Косвенная агрессия», «Раздражительность», «Физическая агрессия». Также обосновано, что показатели агрессии у учащихся 9-х классов были выше, чем у учащихся других классов.

Ключевые слова: родители, демократический, авторитарный, подростковый возраст, физическая агрессия, вербальная агрессия, чувство вины, косвенная агрессия, индекс агрессии, индекс враждебности.

MANIFESTATIONS OF AGGRESSIVE BEHAVIOR IN ADOLESCENTS

Annotation

This article provides a socio-psychological description of the concept of aggressive behavior, an empirical study of the socio-psychological characteristics of aggressive behavior in adolescents, and an analysis of its manifestations. The article demonstrates the role of parental behavior in the development of aggression in adolescents and describes the forms of adolescent aggression, with the scales of "Guilt", "Suspiciousness", "Resentment", "Verbal Aggression", "Indirect Aggression", "Irritability" and "Physical Aggression" showing dominance. It is also argued that aggression indicators were higher among 9th-grade students compared to other grades.

Key words: parents, democratic, authoritarian, adolescence, physical aggression, verbal aggression, guilt, indirect aggression, aggression index, hostility index.

Kirish. O'smirlar agressiv xulq-atvorini o'rganishning muhim jihati, uning yoshga bog'liq xususiyatlari bilan belgilanadi. Ushbu davr rivojlanishning barcha jihatlariga ta'sir qiluvchi o'zgarishlar bilan tavsiflanadi: organizmda fiziologik o'zgarishning sodir bo'lishi; ijtimoiy vaziyatning o'zgarishi; kattalik hissinga paydo bo'lishi; o'smirning o'zini tasdiqlash va o'zini namoyon qilish istagining paydo bo'lishi kabilar shular jumlasidandir. Bu yoshda tengdoshlar bilan bo'ladigan muloqot o'smir uchun alohida ahamiyatga ega bo'ladi [1, 2].

Bir tomondan bu murakkab davrning salbiy ko'rinishlari mavjud bo'lib, ular shaxsning tuzilishidagi nomutanosiblik, bolada ilgari o'rnatilgan manfaatlar tizimining pasayishi, kattalarga nisbatan uning xatti-harakatlaridagi norozilik xususiyatining namoyon bo'lishi bo'lsa, ikkinchi tomondan, bu davrning ijobiy jihatlarini, bola mustaqilligining oshishi, kattalar va boshqa bolalar bilan bo'lgan munosabatlari yanada xilma-xil va mazmunli bo'lishi, uning faoliyat doirasi sezilarli darajada kengayishi va ahamiyatli darajada o'zgarishi, o'ziga, boshqa odamlarga nisbatan mas'uliyatli munosabat rivojlanishi va boshqalar shular jumlasidandir. Ushbu davrda bolaning jamiyat a'zosi sifatida o'ziga nisbatan ongli munosabati haqiqatan ham shakllangan, sifat jihatidan yangi ijtimoiy mavqega ega bo'lishi bilan ajralib turadi [2].

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'smirlar agressiyasining mazmuni ma'lum bir rivojlanish davriga xos bo'lgan qarama-qarshiliklar bilan belgilanadi.

Avvalo, deyarli o'zgarimas ijtimoiy muhit sharoitida «katta bo'lish hissi» va o'smirda yangi shaxsiy pozitsiyasining paydo bo'lishini ta'kidlash lozim [1].

O'smir ichki pozitsiyasidagi eng muhim o'rinlardan birini egallagan katta bo'lish tuyg'usi shundan iboratki, o'smir endi uni bola sifatida ko'rishlarini xohlamaydi, u kattalar roliga davogarlik qiladi [3].

O'smirning istaklari bir-biriga zid bo'lib u bir vaqtning o'zida mustaqillikka, o'zini anglashga, g'amxo'rlikdan xalos bo'lishga muhtoj bo'lish bilan birga kattalar e'tibori, tushunishi va ishonchiga ham intiladi. O'smir kattalar hukmronligini rad eta turib, u to'liq ishonishi mumkin bo'lgan kattalarga ehtiyoj ham sezadi [4].

A.Rean qarashlarida ham shunday fikrni kuzatish mumkin, uning fikricha, o'smir kattalar tomonidan o'rnatilgan hukmronlik va g'amxo'rlikdan ozod bo'lishga intiladi («emansipatsiya reaksiyasi»). Biroq, u hali to'liq erkinlikni xohlamaydi, chunki u bu erkinlikka tayyor bo'lmaydi [5].

Bularning barchasi o'smir bilan kattalar orasidagi tig'izlikni keltirib chiqaradi, bunda hatto adolatli talablari va mulohazalar ham bolalar tomonidan e'tiborsiz qoldirilishi va adolatsiz deb qabul qilinishi mumkin [3].

Bizningcha, o'smirlar agressiv xulq-atvori muammosi bugungi kunda butun dunyoda kuchli ijtimoiy yo'nalishga ega bo'lib, ayni damda o'smirlarning agressiv xulq-atvorini ijtimoiy-psixologik profilaktika qilish ishlarini samarali tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Bu esa, umumta'lim maktablari faoliyatining eng muhim yo'nalishiga aylannoqda.

Moskva maktablaridagi 7-, 9- va 11-sinf o'quvchilari orasida o'tkazilgan so'rovnoma natijalariga muvofiq, so'rovnomadani 2 oy oldingi holatga ko'ra, maktab o'g'il bolalarining 43,4% janglarda qatnashgan, 31,2% qatnashmagan, 25,3% umuman jang qilmaganligi (qizlarga tegishli raqamlar quyidagicha 14,3%; 24,9% va 60,8%) ma'lum bo'ldi [6].

Evolutsion psixologik konsepsiyalar doirasida tadqiqotchilar o'smirlardagi agressivlik darajasining ortishi qarama-qarshi jins vakillari bilan muvaffaqiyatga erishish imkoniyatini oshiradigan moslashuv bo'lishi mumkinligi haqidagi fikrlarni olg'a surishadi. Binobarin ko'plab tadqiqotlarga ko'ra, o'smirlarning agressiv xatti-harakatlari, ko'p hollarda bir jinsdagi tengdoshlariga qaratilgan bo'lib,

bu esa o'z navbatida ular orasidagi raqobat haqida gapirishga imkon beradi. Bundan tashqari, o'g'il bolalar pubertat davrida dominantlik uchun ko'proq kurashadilar, chunki kurashda muvaffaqiyatga erishish qizlar orasidagi mashhurlikka olib keladi [7].

Bizningcha, o'smirlarning agressiv xulq-atvori ushbu rivojlanish davridagi bolalarning yosh xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan «voyaga yetish hissi»ni paydo bo'lishi, organizmni qayta qurilishidagi (fiziolokik, gormonal va psixologik xarakterdagi) o'zgarishlar bilan belgilanadi.

Ko'pgina tadqiqotchilar o'smirlardagi agressiyani shakllanishida ularning individual xususiyatlari muhim rol o'ynaydi, deb hisoblashadi. Dastlab, o'smirlarning hissiy sohasida sezilarli o'zgarishlar kuzatiladi. O'smirlarda kayfiyatning o'zgarishi tez-tez sodir bo'ladi [8].

Tadqiqot metodologiyasi. Olimlar tomonidan o'tkazilayotgan tadqiqotlarning natijasi shuni ko'rsatadiki, 10-11 yoshli o'smirlar o'zlariga nisbatan juda tanqidiy munosabatda bo'lishlari bilan ajralib turadilar. O'smir yoshidagi o'g'il bolalarning taxminan 34% va qizlarning 26% o'zlariga mutlaqo salbiy xarakteristika berishadi, shuningdek qo'pollik, shafqatsizlik, agressivlik kabi xususiyatlar va xatti-harakatlar ularning ustunligini belgilaydi. Bu yoshda o'smirlarda jismoniy agressiya ustunlik qilsa va bilvosita agressiya eng kam namoyon bo'ladi. Verbal agressiya va negativizm rivojlanishning bir xil bosqichida ekanligini kuzatish mumkin.

12-13 yoshdagi o'smirlarda o'zlariga nisbatan salbiy munosabat saqlanib qoladi, bu asosan uning atrofidagi kattalar hamda tengdoshlarining baholari bilan belgilanadi. Bu yoshda negativizmning yaqqol namoyon bo'lishini, shuningdek jismoniy va verbal agressiyani o'sishini kuzatish mumkin, bilvosita agressiya esa

kichik o'smirlik yoshiga nisbatan biroq o'zgarganligiga qaramasdan juda kam darajada sezilishini ta'kidlashimiz mumkin.

14-15 yoshli o'smirlar uchun o'zlarining shaxsiy xususiyatlari, xulq-atvor shakllarini referent guruhlarda qabul qilingan ma'lum normalar bilan taqqoslash xarakterlidir. Bundan tashqari, ulardagi verbal agressiya birinchi o'ringa ko'tarilib, bu ko'rsatkich 12-13 yoshli o'smirlarga nisbatan 20% va 10-11 yoshli o'smirlarga nisbatan deyarli 30% ga yuqori ekanligini kuzatish mumkin. Jismoniy va bilvosita agressivlik, negativizm darajasi singari ahamiyatsiz ravishda oshadi [2].

Tahlil va natijalar. Agressiv xulq-atvor asosan oilada erta bolalikdan bolaga mehr-muhabbat, faoliyatida qo'llab-quvvatlash yetishmasligi, ota-onalari farzandlariga befarq munosabatda bo'ladigan oilalarda voyaga yetgan o'smirlarga xosdir. Bunday oilalarda ko'pincha tarbiya usullari sifatida jismoniy jazolar qo'llaniladi. Bu borada G.R.Bochkaryova bolalar va o'smirlarda agressiv xulq-atvorning shakllanishiga sabab bo'ladigan oila turlarini ajratib ko'rsatdi: ota-onalar farzandlariga nisbatan nafaqat befarq, balki qo'pol, hurmatsizlik bilan yondashadigan nosog'lom emotsional muhit hukm suradigan oila; oila a'zolari o'rtasida emotsional kontaktning yo'qligi, munosabatlarning tashqi ko'rinishi bilan kifoyalanib bolaning ehtiyojlariga befarq bo'lgan oila. Bunday vaqtda, bola oiladan tashqarida uning uchun emotsional jihatdan muhim bo'lgan munosabatlarni o'rnatishga intiladi; bolaga ijtimoiy nomaqbul ehtiyojlar va qiziqishlar singdirilgan, nosog'lom axloqiy muhit hukm surgan axloqsiz turmush tarziga jalb qilinadigan oila [9].

O'smirlar bilan bo'ladigan ota-onalarning ijtimoiy munosabati R.V.Ovcharovanning «Farzandingizni tushunishga harakat qilyapsizmi?» so'rovnomasi asosida tayyorlangan «Ota-onaning farzandga munosabatini o'rganish» anketasi yordamida o'rganildi (1-jadvalga qarang).

1-jadval

O'smirlar bilan bo'ladigan ota-onalar ijtimoiy munosabatining umumiy ko'rsatkichi (n-219)

Oila tipi	Ota-onalar	
	Soni	foizi
A tip (farzandlari bilan bo'ladigan munosabatda o'z farzandiga unchalik ishonmaydigan avtoritar ota-ona)	46	21,0
B tip (o'smirning shaxsiy tajribaga, hatto xatolarga bo'lgan huquqini tushunadigan, tan oladigan ota-ona)	143	65,3
C tip (o'smirni tushunishga harakat qilmaydi, tarbiya usuli bu – tanbeh berish va jazolash hisoblanadigan ota-ona)	30	13,7
Jami	219	100

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, tadqiqotda qatnashgan respondentlarning 46 nafari (21%) farzandlari bilan bo'ladigan munosabatda o'z farzandiga unchalik ishonmaydigan avtoritar ota-onaning bir turi bo'lib, bunday ota-onalar farzandining ehtiyojlarini deyarli tushunmaydigan A tipli oila sifatida, 143 nafari (65,3%) o'smirning shaxsiy tajribaga, hatto xatolarga bo'lgan huquqini tushunadigan, tan oladigan va uni o'zi hamda xatti-harakatlar uchun javobgar bo'lishga o'rgatishga harakat qiladigan B tipli oila sifatida, 30 nafari (13,7%) o'smirni tushunishga harakat qilmaydi, tarbiya usuli bu – tanbeh berish va jazolash hisoblanadigan C tipli oila sifatida namoyon bo'lgan.

Demak, bundan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, agar ota-onalar va oilaning katta yoshli a'zolari o'smirning imkoniyatlari hamda ehtiyojlarini hisobga olib, unga hurmat va ishonch bilan munosabatda bo'lishsa, unga o'qish va boshqa faoliyatidagi muammo

va qiyinchiliklarni yengishga, do'stlar, tengqurlari bilan munosabatlarni o'rnatishga yordam berib, u bilan aloqada bo'lishsa, o'smir shaxsini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratgan bo'ladi. Aksincha, farzandiga ishonchsizlik bilan qaraydigan, uning ehtiyojlarini deyarli tushunmay munosabatda bo'ladigan, turli faoliyatlarida muvaffaqiyatsizliklari uchun doimiy tanbeh berib, faoliyat uchun jazolaydigan avtoritar ota-onalarning xatti-harakati natijasida o'smirlarda agressiv xulq-atvorning kelib chiqishiga sabab bo'lishi mumkin.

O'smirlar agressivligining shakllari va ko'rsatkichlari A.Bass va A.Darki tomonidan ishlab chiqilgan «Agressiya shakllari va ko'rsatkichlari diagnostikasi» metodikasi asosida amalga oshirildi. Metodika bo'yicha o'rtacha qiymat tahlili natijasiga ko'ra tanlov guruhi (n-384) ning ko'rsatkichlari quyidagicha namoyon bo'ldi (2-jadvalga qarang).

2-jadval

O'smirlardagi agressiya shakllarining namoyon bo'lishi ko'rsatkichlari (o'rtacha qiymat, n-384)

Tanlov guruhi	N	Jismoniy agressiya	Bilvosita agressiya	Jizakilik	Negativizm	Xafagarchilik	Shubhalanuvchanlik	Verbal agressiya	Aybdorlik hissi	Agressivlik	Dushmanlik
5-sinf	135	51,2	43,3	47,4	48,0	58,7	56,1	49,4	73,9	48,0	57,4
7-sinf	121	53,1	44,1	47,9	52,9	57,4	54,6	52,3	71,9	49,8	56,0
9-sinf	128	54,2	46,9	50,2	58,6	59,7	56,2	55,8	72,7	52,3	57,9

Yuqoridagi jadvalda keltirilgan ma'lumotlardan shuni ko'rish mumkinki, o'smirlarda agressiya shakllarining namoyon bo'lishi, asosan «Aybdorlik hissi», «Shubhalanuvchanlik», «Xafagarchilik», «Verbal agressiya», «Bilvosita agressiya», «Jizakilik», «Jismoniy agressiya» shkalalarida ustuvorlik qilgan. Boshqa sinflarga nisbatan 9-sinf o'quvchilarida agressiya ko'rsatkichlari yuqoriroq ekanligi, ya'ni, jismoniy agressiyaning o'rtacha arifmetik qiymati 54,2 ball, bilvosita agressiya 46,9 ball, jizakilik 50,2 ball, negativizm 58,6 ball, xafagarchilik 59,7 ball, shubhalanuvchanlik 56,2 ball, verbal agressiya 55,8 ball, agressivlik indeksi bo'yicha 52,3 ball, dushmanlik indeksi bo'yicha 57,9 ballni tashkil etganligi aniqlandi. Agressivlik indeksi bo'yicha 9-sinf o'smirlarda 5-7-sinf o'smirlar agressivlik indeksidan yuqoriligi, o'smirlarda tengqurlariga qarshi jismoniy kuch ishlatish,

salbiy his-tuyg'ularni og'zaki tarzda ifodalash (janjal, qiy-chuv solish, so'kinish, tahdid, la'nat aytish, qarq'ish kabilar), boshqa shaxsga qaratilgan g'iybat, piching ko'rinishidagi bilvosita olinadigan alam, nafratning yo'nalishi aniqlanmaganligi ham bo'lishi mumkin (yer tepish, baqirib-chaqirish). Dushmanlik indeksi bo'yicha 9-sinf o'smirlarda 5-7-sinf o'smirlar dushmanlik indeksidan yuqoriligi, ularda atrofdagilarga nisbatan ishonchsizlikka moyillik, odamlar bilan ehtiyot bo'lib munosabatga kirishish, atrofdagilar zarar yetkazishi mumkin, degan o'y bilan yashash, kimdandir yoki butun olamdan alamzadalik, xayolan yoki chindan ham keltirilgan iztirob, g'azab, atrofdagilarga nisbatan nafrat, hasadning namoyon bo'lishi kabilarda ifodalaniadi.

O'smirlarning o'zini tuta bilmaslik darajasi Ye.P.Ilin va P.A.Kovalevlarning «Agressiv xulq-atvor» so'rovnomasi asosida amalga oshirildi (3-jadvalga qarang)

3-jadval

O'smirlarning agressiv xulq-atvor shakllariga moyilligi ko'rsatkichlari (o'rtacha qiymat, n-384)

Tanlov guruhi	N	To'g'ri verbal agressiya	Bilvosita verbal agressiya	To'g'ri jismoniy agressiya	Bilvosita jismoniy agressiya	O'zini tuta olmaslik darajasi
5-sinf	135	4,3	3,3	4,1	3,5	22,0
7-sinf	121	4,5	3,3	4,3	3,5	22,5
9-sinf	128	4,8	3,5	4,3	3,4	22,5

Jadvalda keltirilgan ma'lumotlardan, «To'g'ri verbal agressiya» (4,8), «Bilvosita verbal agressiya» (3,5) shkalalari bo'yicha 9-sinf o'quvchilarida 5-7-sinf o'quvchilariga, «To'g'ri jismoniy agressiya» (4,3), «O'zini tuta olmaslik darajasi» (22,5) shkalalari bo'yicha 5-sinf o'quvchilariga nisbatan ustun ekanligi namoyon bo'ldi. Bu esa 9-sinf o'smirlarida tengqurlariga nisbatan so'z bilan haqoratlash, kamsitish, tuhmat qilish yoki u haqida mish-mishlar tarqatish, shaxslararo munosabatlarda muloqotga kirishish jarayonida yuzaga keladigan to'siqlar, ziddiyatli vaziyatlarda o'zlarini tuta olmasliklari bilan izohlanadi.

«To'g'ri verbal agressiya» (4,5), «To'g'ri jismoniy agressiya» (4,3), «O'zini tuta olmaslik darajasi» (12,2) shkalalari bo'yicha 7-sinf o'quvchilarida 5-sinf o'quvchilariga nisbatan ustun ekanligini ko'rsatdi. Bu esa 7-sinf o'smirlarda tengqurlariga nisbatan jismoniy kuch ishlatish, kaltaklash va tan jarohati yetkazish bilan namoyon bo'ladi.

Keyingi o'rinda o'smirlarning ziddiyat va agressiyaga moyilligi darajasi P.A.Kovalevning «Shaxsga oid agressivlik va ziddiyatlilik» so'rovnomasi asosida amalga oshirildi (4-jadvalga qarang).

4-jadval

O'smirlarning agressiya va ziddiyatga moyilligi darajasi (o'rtacha qiymat, n-384)

Tanlov guruhi	N	Jahldorlik	Qasoskorlik	O'zgarlar fikriga toqatsizlik	Sergumonlik	Xafagarchilik	Yon bermaslikka moyillik	Murosasizlik	Hujum qilishga moyillik	Ziddiyatlilik	Negativ agressiya	Ijroiy agressiya
5-sinf	135	5,0	4,8	4,6	5,0	5,1	4,3	5,5	4,8	20,6	9,4	9,1
7-sinf	121	5,2	4,7	4,7	4,9	5,1	4,3	5,6	4,9	20,7	9,4	9,2
9-sinf	128	5,4	4,8	4,9	5,1	5,0	4,5	5,8	4,9	21,3	9,7	9,4

Olingan ma'lumotlar natijasiga ko'ra o'smirlarning agressiya va ziddiyatga moyilligining sinflar kesimidagi o'rtacha qiymati quyidagichi namoyon bo'ldi:

«Jahldorlik» (5,4), «Qasoskorlik» (4,8), «O'zgarlar fikriga toqatsizlik» (4,9), «Sergumonlik» (5,1), «Yon bermaslikka moyillik» (4,5), «Murosasizlik» (5,8), «Hujum qilishga moyillik» (4,9), «Ziddiyatlilik» (21,3), «Negativ agressiya» (9,7), «Ijroiy agressiya» (9,4) shkalalari bo'yicha – 9-sinfda 5-7-sinf o'smirlariga nisbatan ustunlik qilganini ko'rishimiz mumkin. Olingan natijalardan tanlov guruhining sinflar kesimidagi tahlili 9-sinf o'quvchilarida agressiya va ziddiyatga moyillikni aniqlash metodikasining deyarli barcha shkalalarida 5-7-sinf o'quvchilariga nisbatan yuqori darajada ekanligini ko'rsatmoqda. Bu esa, ularda boshqa shaxsga oid agressivlik va ziddiyatlilik sifatlarining shakllanganligi, jumladan, turli vaziyatlarda tez jahlda berilish, qo'pollik qilish, u bilan ziddiyat borgan kishilardan qasos olishga harakat qilish, o'zidan kattalar maslahat berganida eshitishni xohlamaslik, bundan tashqari boshqalarga yon berishni xohlamaslik, agar vaziyat to'g'ri kelib qolsa hujum qilishga moyillik, atrofdegilar bilan tez-tez ziddiyatga borish holatlari bilan ifodalanaadi.

Xulosa va takliflar. Ota-onalar va oilaning katta yoshli a'zolari o'smirlarning imkoniyatlari hamda ehtiyojlarini hisobga olib, unga hurmat va ishonch bilan munosabatda bo'lishsa, unga o'qish va boshqa faoliyatidagi muammo va qiyinchiliklarni yengishga, do'stlar, tengqurlari bilan munosabatlarni o'rnatishga yordam berib, u bilan

aloqada bo'lishsa, o'smir shaxsini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratgan bo'ladi. Aksincha, farzandiga ishonchsizlik bilan qaraydigan, uning ehtiyojlarini deyarli tushunmay munosabatda bo'ladigan, turli faoliyatlarida muvaffaqiyatsizliklari uchun doimiy tanbeh berib, xatolari uchun jazolaydigan avtoritar ota-onalarning xatti-harakati natijasida o'smirlarda agressiv xulq-atvorning kelib chiqishiga sabab bo'lishi mumkin.

O'smirlarda ko'zga tashlanadigan agressiya shakllari ya'ni jismoniy agressiya, jizzakilik, negativizm, xafagarchilik, shubhalanuvchanlik, agressivlik, dushmanlik holatlarining doimiy ifodalanishi ularning xulq-atvorida «bilvosita verbal agressiya» shakllanishiga hamda bu uning atrofdegilar bilan o'zaro salbiy munosabatiga sabab bo'lar ekan. Bunday toifadagi insonlar keyinchalik ham o'z atrofidagi kishilar haqida turli mish-mishlar, g'iybatlar tarqatish, o'zga insonlarni ortidan gapirib yurishga harakat qilish ekan. O'smirlarning his-tuyg'ulari kuchli ekanligi va boshqarilishi qiyinligi bilan ajralib turadi, ular yaqqol namoyon bo'luvchi ta'sirchanligi bilan xarakterlanadi. Bu esa o'z navbatida o'z-o'zini nazorat qilishning sustligi, hissiy va shaxsiy sohani o'zboshimchalik bilan tartibga solish bilan bog'liq bo'lib, agressiyani keltirib chiqaradi. O'smirlarning agressiv xulq-atvori ushbu rivojlanish davridagi bolalarning yosh xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan «voyaga yetish hissi»ni paydo bo'lishi, organizmni qayta qurilishidagi (fiziologik, gormonal va psixologik xarakterdagi) o'zgarishlar bilan belgilanadi.

ADABIYOTLAR

1. Божович Л.И. Проблемы формирования личности. – М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. 352 с.
2. Фельдштейн Д.И. Психологические особенности развития личности в подростковом возрасте // Вопросы психологии. 1988. №6. С. 31-41.
3. Гуткина Н.И. Психологические проблемы общения учителя с подростком // Вопросы психологии. 1984. №2. – С. 99-106.
4. Кон И.С. Психология ранней юности. – М.: Просвещение, 1989. – 320 с.
5. Реан А.А. Психология личности. Социализация, поведение, общение. - М.: АСТ; СПб.: Прайм-Еврознак, 2007. - 407 с.
6. Собкин В.С. Абросимова З.Б., Адамчук Д.В., Баранова Е.В. Подросток: нормы, риски, девиации // Труды по социологии образования. Том X. Выпуск ХУП. - М.: Центр социологии образования РАО, 2005. - 359 с.
7. Arnocky S., Vaillancourt T. A multi-informant longitudinal study on the relationship between aggression, peer victimization, and dating status in adolescence // Evolutionary Psychology. 2012. V. 10. №2. P. 253-270.
8. Cantor, J. Children's Attraction to Violent Television Programming // Why We Watch: The Attractions of Violent Entertainment / ed J. Goldstein. – N.Y.: Oxford University Press, 1998. – P. 88-115.
9. Клопкова Е.П. Агрессивное поведение подростков. Как социально-психологическая проблема // Вестник магистратуры. 2017. №1-4(64). – С. 48-50.

Mansur QODIROV,

Jizzax davlat pedagogika universiteti Sirtqi bo'lim "Tabiiy va aniq fanlarda masofaviy ta'lim" kafedrasida o'qituvchisi

E-mail: mypostmansur@gmail.com

O'zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali dotsenti S.Aliqulov taqrizi asosida

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA MUHANDISLARNI TAYYORLASHNING MAVJUD HOLATI VA MUAMMOLARI

Аннотация

Maqolada muallif oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida shaxsning kasbiy rivojlanish usullarini o'rganish, xususan, pedagogik muammolariga oid bilimlarga yechim topish hamda hamda ularning imkoniyatlari tobora dolzarb bo'lganligi sababli o'rganib tahlil qilingan ma'lumotlarni keltirgan.

Kalit so'zlar: Pedagogik, zamonaviy, texnologiyalar, ishlab chiqarish, texnik, kasbiy, laboratoriya.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ ИНЖЕНЕРОВ В ВУЗАХ

Аннотация

В статье автором изучены и проанализированы методы профессионального развития личности в процессе подготовки будущих учителей к профессиональной деятельности в высших учебных заведениях, в частности, поиск решения знаний, связанных с педагогическими проблемами, и их возможности становятся все более и более предоставил более актуальную информацию.

Ключевые слова: Pedagogical, modern, technologies, production, technical, professional, laboratory.

CURRENT STATE AND PROBLEMS OF TRAINING ENGINEERS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Annotation

In the article, the author studied and analyzed the methods of professional development of a person in the process of preparing future teachers for professional activities in higher education institutions, in particular, finding solutions to knowledge related to pedagogical problems and their opportunities are becoming more and more relevant, provided the information.

Key words: pedagogical, modern, technological, production, technical, professional, laboratory.

Globallashuv sharoitida oliy ta'limning strategik maqsadlaridan biri raqobatbardosh inson kapitalini tayyorlash va butun umr davomida mutaxassis shaxsining kasbiy rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratish orqali jahon mamlakatlarida milliy jamiyatlar va iqtisodiyotlarning barqaror rivojlanishiga ko'maklashishdan iborat. Shu munosabat bilan ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini tashkil etishda yangi, samaraliroq yondashuvlarni izlash zarurati paydo bo'ldi. Bo'lajak muhandislarni texnik oliy o'quv yurtlarida tayyorlash alohida ahamiyatga ega, chunki turli jarayonlarni avtomatlashtirish uchun mahsulot va dasturiy ta'minotni loyihalash va joriy etish ushbu mutaxassislik bo'yicha mutaxassislarga bog'liq bo'lib, u yuqori qo'shimcha qiymat va iqtisodiyot rivojiga ta'sir ko'rsatadi.

Bugungi kunda oliy ta'limning rivojlanish belgilaridan biri integratsion ta'lim tizimlarini yaratish, ya'ni, oliy ta'lim muassasalar yoki ularni alohida tarkibiy qismlarining hamda ishlab chiqarish korxonalar va tashkilotlari, ishlab chiqarishga mo'ljallanmagan korxonalarining majmuini shakllantirishdir, xususan, ishlab chiqaruvchi majmua (korxonalar) ↔ oliy o'quv yurti. Rivojlangan mamlakatlarda ayniqsa Germaniyada eng ko'p tarqalgan kasb-hunar ta'limining "Dual" tizimida o'qitish keng qo'llaniladi. "Dual" tizimining mohiyati shundan iboratki, o'quv jarayonida talabning bo'lajak mehnat faoliyatiga bog'lab o'qitish ya'ni ishlab chiqarish korxonasi bilan oliy ta'lim muassasasi hamkorlikda o'qitish nazarda tutiladi.

Ko'pgina tadqiqotchilar oldindan beriladigan ya'ni ilgirilab boruvchi ta'limga o'tish zarurat ekanligini ta'kidlaydilar, ular oldindan beriladigan ta'limni "kasbiy ta'limning insonda mavjud bo'lgan qobiliyatlarni faollashtirishga, insonparvarlik nuqtai-nazaridan fikrlash va xulq-atvor shakllanishiga, amaliyotda namoyon bo'ladigan innovatsion yangilovchi intellekt vujudga kelishiga yo'naltirilgan madaniy meros va bilimlarni yetkazishda mazmun, jarayon va natijaning o'zaro aloqalarida namoyon bo'ladigan tizim yaratuvchi, muhim ahamiyat kasb etadigan xususiyati" sifatida talqin etadilar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yangi ishlab chiqarish korxonalarining, doimiy ravishda yangilanib boruvchi texnika va texnologiyalarning paydo bo'lishi, ilmiy-texnik axborotlar hajmining oshishi zamonaviy muhandislar yuqori sifatli tayyorgarlikni hamda yangi texnologiya va texnikalarni tez o'zlashtirishga qobiliyatlikni va o'zlashtirilgan bilimlarni keyingi kasbiy faoliyatda qo'llash olish ko'nikmasini talab etadi. Demak, texnika oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayoni bugungi

kunda yuqori darajadagi ilmiy, texnik va ishlab chiqarish bilimlari bilan tavsiflanuvchi quyidagi kasbiy bilimlarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan bo'lish kerak: bilimlarni kasbiy faoliyatda qo'llash ko'nikmasi; axborot makoniga erkin mo'jal ola bilishga imkon beradigan o'z-o'zini takomillashtirish metodlarini egallash.

Tadqiqot metodologiyasi. Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak muhandislarni tayyorlash borasidagi asosiy muammolardan biri bu muhandislik bilimlarining juda tez ma'naviy eskirishidir. Shu sababli oliy ta'lim muassasalarida muhandislarni tayyorlash jarayoni bitiruvchilar kelajak avlod texnologiyalari hamda texnikalari bilan o'z-orata'sirlashuvga qobiliyatli bo'ladigan tarzda tashkil etilishi kerak. Bunday tayyorgarlik bo'lajak muhandislarida yangi axborotlarni mustaqil egallash va uni ijodiy qayta ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga imkon beradi. Ijodiy potensial esa muhandisning faoliyat uslubini va shuningdek fikrlash tarzini ta'minlaydi.

Mamlakatimiz oliy ta'lim muassasalarida jahon tajribasiga e'tiborni qaratgan holda bo'lajak muhandislarni kasbiy tayyorlashni tashkil etishga tubdan boshqacha yondashuvni talab etmoqda. Ularni tayyorlash jarayoni aniq bir kasbiy bilimlar majmuasini o'zlashtirishga, shuningdek, kasbiy faoliyatni amalga oshirishga tayyor bo'lishga qaratilgan bo'lishi kerak. Chunki jamiyatda ro'y berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar mehnat bozorida raqobatbardosh, barkamol, o'z kasbini mukammal egallagan, turdosh faoliyat sohasiga mo'ljal ola biladigan, doimiy kasbiy o'sishga, ijtimoiy va professional harakatchanlikka tayyor mutaxassis kadrlar tayyorlash talablarini ilgari surmoqda.

Tahlil va nanijalar. Yuqorida ta'kidlab o'tilgan ishlarni amalga oshirish jarayonida hal etilishi lozim bo'lgan qo'yidagi muammolarning mavjudligi aniqlandi: talabalarning yuqori texnologik korxonalaridagi kasbiy faoliyatga tayyorgarligi darajasi hozirgi zamon ishlab chiqarish talablarini yetarli darajada qanoatlantirmaydi. Buning asosiy sababi shundaki, talabalarni ishlab chiqarish-texnologik faoliyatga tayyorlash metodikasining yetarli darajada takomillashtirilmaganligi, ularda uzluksiz va tizimli ravishda amaliy kompetensiyalarning rivojlantirilmaganligi, umumiy o'rta ta'lim, professional ta'lim va oliy ta'lim o'rtasida izchillik, tizimlilikning yetishmasligi, muayyan uzilishning mavjudligi; texnika oliy ta'lim muassasalar talabalarini yuqori texnologik korxonalaridagi yofaoliyatga tayyorlashdagi qiyinchiliklar quyidagi omillar bilan bog'liq: zamon talablari asosida "kasbiy bilim", kasbiy tayyorgarlik", "amaliy kompetensiyalar" va "kasbiy kompetentlik"

tushunchalarining innovasion yondashuv asosida talqin etilmaganligi va amaliyotga joriy qilinmaganligi, bitiruvchilarning yuqori texnologik korxonalarida ishlashga amaliy tayyorgarligining takomillashganligi va rivojlanganligi darajalarini aniqlash mezonlarining ishlab chiqilmaganligi, uni tashxislash (diagnostik) metodining takomillashirilmaganligi, talabalarda amaliy tayyorgarlikni takomillashirish bo'yicha metodik ishlanmalar, qo'llanmalar, uslubiy ko'rsatmalar va vositalarning yetarli emasligi, texnika oliy ta'lim muassasalarida tayyor metodik ko'rsatmalar bo'yicha amaliy ishlarni tashkil etishning an'anaviy metodi ta'lim oluvchilarda amaliy tayyorgarlikni zamon talablari darajasida takomillashirish imkonini berilmasligi. Talabalarning yuqori texnologik korxonalaridagi ishlab chiqarish-texnologik faoliyatga amaliy tayyorgarligini takomillashirishning metodik tizimini yaratishda, eng avvalo, quyidagi masalalarni yechish zarurati tug'iladi: talabalarning kasbiy faoliyatga, yuqori texnologik korxonalaridagi faoliyatga qiziqishlarini, qobiliyati bor - yo'qligini aniqlash; talabalarga ishlab chiqarish amaliyotini tashkil etish va o'tkazish uchun zarur bo'ladigan bilim va ko'nikmalarni egallashlariga imkon beradigan kurslar, ishlanmalar, metodik tavsiyalar, mashqlar va amaliy topshiriqlarni ishlab chiqish; talabalarning yuqori texnologik korxonalaridagi faoliyatga amaliy tayyorgarligining o'ziga xos xususiyatlari, texnik va texnologik bilim sohasiga qiziqishlari doirasi va mashg'ulotlarni o'tkazish uchun yaratilgan pedagogik va didaktik shart-sharoitlarini hisobga olgan

holda, ularni texnik vositalar, mashina va texnologik jihozlarni ishlatishga yoki virtual laboratoriya, kompyuter va "Excavator-Simulator" o'quv tranjayorlari imkoniyatlaridan foydalanishga o'rgatish. Innovasion yondashuv asosida bo'lajak muhandis-texniklarning yuqori texnologik korxonalaridagi faoliyatga tayyorgarligini, amaliy kompetentlikni takomillashirishda mazkur pedagogik jarayon ishtirokchilarining mashinasozlik sohasidagi faoliyatlarining o'ziga xosligi, ularning tarkibiy qismlari mazmuni, yuqori texnologik korxonalaridagi mashina va jihozlardan faoliyat obekti sifatida foydalanish nazarda tutildi.

Xulosa va takliflar. Muhandislar tayyorlash sifatini oshirish muammosi bo'yicha ilmiy nashrlarni umumlashtirish natijalari shuni ta'kidlashga imkon beradiki, jamiyat rivojlanishining zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlari bo'lajak muhandislarining o'sib borayotgan hajmlarni oqilona tushunish uchun zarur bo'lgan tizimli, fanlararo bilimlariga aniq talablarni qo'ydi. yangi, nostandart ishlab chiqarish muammolarini hal qilish uchun ilmiy va texnik ma'lumotlar. Ushbu maqsadni hal qilish bir qator ta'lim vazifalarini amalga oshirishni nazarda tutadi, xususan: bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash uchun shart-sharoitlarni ta'minlash, bilimlarni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini kengaytirish; shaxsning individual rivojlanish darajasini hisobga olgan holda o'rganish uchun kognitiv faollikni faollashtirish va uni o'z-o'zini tarbiyalashga undash lozim deb hisoblaymiz.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida". 20.04.2017-y., PQ-2909. // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-y., 18-son, 313-modda, 19-son, 335-modda, 24-son, 490-modda. <https://lex.uz/ru/docs/-3171590>.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoyishi. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida". 07.02.2017-y., PF-4947. // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-y., 6-son, 70-modda, 20-son, 354-modda, 23-son, 448-modda.
3. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. Toshkent sh., 2020-yil 23-sentyabr, O'RQ-637-son – 40 b. <https://lex.uz/docs/-5013007>.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi (2019-yil 8-oktyabr) PF-5847-sonli Farmoni, 1-ilova 9-bandi// <https://lex.uz/docs/4545884>.
5. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirining (2020-yil 30-iyun) 30-sonli buyrug'i 1-ilovasi.
6. 60712500-"Transport vositalari muhandisligi" (avtomobil transporti) bakalavriat ta'lim yo'nalishining malaka talablari. O'ROO'MTV. 28.08.2021
7. Qodirov M. E. Ishlab chiqarish-texnologik kompetentlik tushunchasi va uning mazmun mohiyat// So'ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi 6-jild 11-son respublika ilmiy-uslubiy jurnali 13.11.2023. 11- 16 betlar.
8. Qodirov M. E. Bo'lajak muhandislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida texnik kompetentligini rivojlantirish //Raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga joriy etishning zamonaviy holati va istiqbollari.Xalqaro ilmiy-amaliy anjumani materiallari (2023 yil 14-noyabr) 701-706 betlar.

UDK:37.013:373.3

Mavluda QODIROVA,
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
mavludaqodirova@gmail.com

NamDU dotsenti, PhD D.Sarimsakova taqrizi asosida

**BO'LAJAK PEDAGOGLARDA BADIY-TARIXIY ASARLAR VOSITASIDA SHAXSIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISHNING
PEDAGOGIK- PSIXOLOGIK O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI**

Аннотация

Mazkur maqolada bo'lajak pedagoglarning shaxsiy sifatlarini rivojlantirishda badiiy-tarixiy asarlarning ahamiyati hamda ularning pedagogik-psixologik o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Badiiy-tarixiy asarlar vositasida shaxsning tarbiyaviy jarayoniga ta'sir etuvchi mexanizmlar, shaxsiy sifatlarini shakllantirishda ijodiy yondashuvning o'zini yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: bo'lajak pedagog, shaxsiy sifatlar, pedagogik-psixologik xususiyatlar, badiiy-tarixiy asarlar.

**PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DEVELOPING PERSONAL QUALITIES IN FUTURE TEACHERS
THROUGH ARTISTIC-HISTORICAL WORKS**

Annotation

This article analyzes the importance of artistic-historical works in developing the personal qualities of future teachers and their pedagogical-psychological characteristics. The mechanisms influencing the educational process of a person through artistic-historical works, the role of a creative approach in the formation of personal qualities are highlighted in this article.

Keywords: future teacher, personal qualities, pedagogical-psychological characteristics, artistic-historical works.

**ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТНЫХ КАЧЕСТВ БУДУЩИХ
УЧИТЕЛЕЙ ЧЕРЕЗ ХУДОЖЕСТВЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ**

Аннотация

В статье анализируется значение художественно-исторических произведений в формировании личностных качеств будущих учителей и их педагогико-психологические особенности. В статье освещаются механизмы воздействия на процесс воспитания личности посредством художественно-исторических произведений, роль творческого подхода в формировании личностных качеств.

Ключевые слова: будущий учитель, личностные качества, педагогико-психологические особенности, художественно-исторические произведения.

Kirish. Bugungi kunda pedagogik ta'lim tizimida kelajak avlodni tarbiyalash mas'uliyatini o'z zimmasiga oladigan bo'lajak pedagoglarning shaxsiy va kasbiy sifatlarini rivojlantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, badiiy-tarixiy asarlar orqali estetik zavq, vatanparvarlik, mehr-oqibat, hamkorlik kabi ijtimoiy-ma'naviy qadriyatlarini singdirishning pedagogik-psixologik asoslarini o'rganish muhimdir [1].

Badiiy-tarixiy asarlar tarbiyaviy vosita sifatida insonga estetik zavq bag'ishlash, ma'naviy va axloqiy qadriyatlarini singdirish, tarbiyalanuvchilarni tarixiy voqea va shaxslar hayoti bilan tanishtirish orqali shaxsiy sifatlarini rivojlantirish imkoniyatini beradi. Bunda quyidagi jihatlarning muhim ahamiyat kasb etadi, ya'ni tarixiy xotira va ongni shakllantirishda tarixiy voqealarga asoslangan badiiy asarlar bo'lajak pedagoglarda o'zlikni anglash va milliy iftixor tuyg'usini rivojlantirishga xizmat qiladi; estetik tafakkurni rivojlantirishda badiiy adabiyotlar orqali go'zallikni his qilish, yuksak qadriyatlarini anglash tarbiyalanuvchilarning ijobiy shaxsiy fazilatlarini shakllantiradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review).

Shaxsga xos xususiyatlar pedagogikada xususiyat yoki shaxsiy sifatida o'rganiladi. Mazkur tadqiqotda pedagogik-psixologik "xususiyat" tushunchasi asos qilib olindi. Mohiyatiga ko'ra, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishda quyidagilar muhim sanaladi:

-xarakterning kuchi va mustahkamligi (faollik, irodali va jur'atli bo'lish, aniq maqsadga egalik, oqillik, qat'iyatlilik, barqarorlik, bosiqlik, dadillik, chidamlilik, matonatlilik, sabotlilik, o'zini tuta bilish, talabchanlik, o'z kuchi va imkoniyatiga bo'lgan ishonch, optimistik kayfiyatga egalik) [1];

- (ishchanlik, tashabbuskorlik, mustaqillik, tashkilotchilik, faoliyatga tanqidiy yondashish, mas'uliyatli bo'lish, intizomli va tartibli bo'lish, maqsadga erishish yo'lida qat'iy harakat qilish, axloqiy me'yorlarga og'ishmay amal qilish) xarakterning mustaqilligida namoyon bo'ladi. Xarakterda axloqiy xususiyatlar ustuvorligi esa, axloqiy e'tiqodning namoyon bo'lishi (milliy qadriyatlarga hurmat, milliy an'analarga sodiqlik, odoblilik, axloqiy me'yorlarni tan olish va ularga amal qilish, rostgo'ylik, xushmuomalalilik, to'g'riso'zlik, samimiylik, kamtarinlik, shaxsiy manfaatdan xalq manfaatini ustun qo'yish, Vatan ravnaqi yo'lida kurashish, jamiyat rivojiga o'z

hissasini qo'shish, bunyodkorlik, har qanday ko'rinishdagi axloqsizlik va buzg'unchi g'oyalarga, xatti-harakatlarga qarshi kurashish); shaxs xarakterida atrof-dagilarga, mehnatga va buyumlarga nisbatan munosabatining ijobiy mazmun kasb etishi (insonparvarlik, mehr-muhabbatli, sadoqatli, oqibatli, adolatli bo'lish, mehribonlik, o'rtoqlik, do'stlik, birodarlik, vafodorlik, haqqoniylik, o'zaro yordam ko'rsatish, tolerantlik, o'zgalar tashvishi va g'amini his qila olish, mehnatsevarlik, mehnatni qadriyat sifatida ulug'lash, tejamkorlik, mehnat mahsulini e'zozlash, unga nisbatan ehtiyoqkorlik bilan munosabatda bo'lish, fidoiylik, tirishqoqlik, intiluvchanlik, mehnatga mas'uliyatli munosabatda bo'lish) [2];

- shaxsiy sifatlarini negizida o'z-o'ziga bo'lgan talabchanlikning aks etishi (o'z o'zini haqqoniy baholay olish, o'z qadriini bilish, faxr, izzat-nafs, kamtarlik, soddalik); shaxs xarakter xususiyatlarining doimiy ravishda dinamik rivojlanishida namoyon bo'ladi.

Shu o'rinda aytib o'tish lozim, shaxs taraqqiyotining barcha bosqichlarida ixtiyoriy va ixtiyorsiz xatti-harakatlar ma'lum darajada bir-biri bilan bog'liq holda ko'zga tashlanadi. Ixtiyorsiz faollik ixtiyoriy, ya'ni xarakter xususiyati darajasida shakllangan harakati - xarakterning rivojlanishiga ta'sir qiladi. Bu ta'sir natijasida ixtiyoriy harakatlar faollashadi yoki sustlashadi.

Psixologik nuqtai nazardan ixtiyoriy faollik irodaviy faollik sifatida talqin etiladi. Shaxs ongining rivojlanib borishi, u tomonidan ma'naviy qadriyatlar mohiyatini anglanishi hamda ma'naviy ehtiyojlarni qondirishga urinish holatining sodir etilishi tufayli ma'naviy-axloqiy qarashlar ham turg'unlashadi. Shaxs sifatleri turg'unlashgan ma'naviy-axloqiy qarashlar ta'sirida ma'naviy-axloqiy xususiyatlar tarbiyalanadi.

"Badiiy-tarixiy asarlar vositasida shaxsiy sifatlarini rivojlantirishning tevarak-atrofidagi muhitga va o'z-o'ziga, boshqa kishiga qanday munosabatda bo'lishi muhim hisoblanadi" [2]. Shunga ko'ra, yuqorida sanab o'tilgan shaxsda milliy xususiyatlari muayyan vaziyatlarda namoyon bo'ladi. Jumladan, jamoaga va ayrim odamlarga bo'lgan munosabatlarni ifodalovchi shaxsiy xususiyatlari: yaxshilik, mehribonlik, talabchanlik, takabburlik va boshqalar; mehnatga bo'lgan munosabatni ifodalovchi shaxsiy xususiyatlari:

mehnatsevarlik, vijdonlilik, ishga mas'uliyat bilan qarash, boshlagan ishini oxiriga yetkazish, yalqovlik, mas'uliyatsizlik kabilarni o'z ichiga oladi[3]. Narsalarga bo'lgan munosabatlarni ifodalovchi shaxsiy sifatleri quyidagilar: ozodalik yoki ifloslik, narsalarni ayab ishlatish yoki ayamaslik, ularga nisbatan ehtiyotkorlik yoki aksincha kabilar. Odanning o'z-o'ziga bo'lgan munosabatlarni ifodalovchi shaxsiy sifatleri: izzat-nafslilik, o'z sha'nini ehtiyot qilish, kamtarlik, o'ziga ortiqcha baho bermaslik yoki shuhratparastlik, mag'rurlik, dimog'dorlik, o'zini katta tutish kabilar.

Shunga ko'ra, shaxs sifatleriida namoyon bo'ladigan xususiyatleri ikki guruhga ajratilib o'rganiladi:

1-jadval

Bo'lajak pedagoglarda badiiy-tarixiy asarlar vositasida shaxsiy sifatleri rivojlantirish psixologik va pedagogik xususiyatleri

psixologik xususiyatleri	pedagogik xususiyatleri
Irodalilik Chidamlilik Matonatlilik Sabotlilik Qat'iyatlilik Jur'atlilik Faollik Oqillik Barqarorlik Bosiqlik Dadililik O'zini tuta bilish Talabchanlik O'z kuchi va imkoniyatiga ishonish Optimistik kayfiyatga egalik Ishchanlik Tashabbuskorlik Mustaqillik Tashkilotchilik Faoliyatga tanqidiy yondashish Mas'uliyatlilik Intizomlilik va tartiblilik Maqsadga intiluvchanlik Tirishqoqlik O'z-o'zini haqqoniy baholay olish	Odoblilik Axloqiy me'yorlarga hurmat Rostgo'ylik Xushmuomalalilik To'g'riso'zlik Samimiylik Kamtarlik Shaxsiy manfaatdan xalq manfaatini ustun qo'yish Jamiyat rivojiga o'z hissasini qo'shish Vatan mudofaasi uchun kurashish Bunyodkorlik Insonparvarlik Birodarlilik Do'stlik, o'rtoqlik Kamtarlik Vafodorlilik, sadoqatlilik Mehnatsevarlik Mehribonlilik Adolatlilik, haqqoniylik Vijdonlilik O'zaro yordamga shaylik Tejamkorlik Fidoiylik

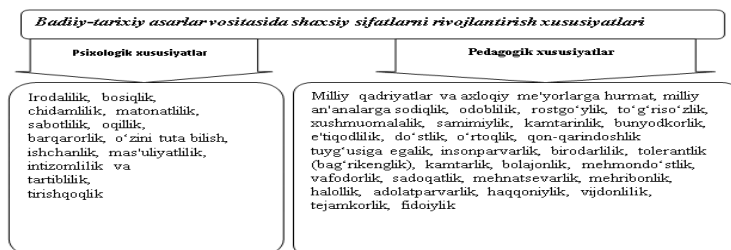
Ta'lim sharoitlarda badiiy tarixiy asarlar orqali talabalarda shaxsiy sifatleri negizida psixologik va pedagogik rivojlantirishda qahramonlarning xatti-harakatlari, xulq-atvorlari, muomalalari, asarda yoritilayotgan tarixiy turmush tarzi, shaxslararo munosabatlarning o'zbekona jihatlarining tahlil qilinishi o'ziga xos ahamiyat kasb etadi[5].

- 1) psixologik xususiyatleri;
- 2) pedagogik xususiyatleri[4].

Shaxs xarakteri negizida namoyon bo'ladigan psixologik va pedagogik xususiyatleri sirasida aynan nimalar ko'zga tashlanishi hamda ularning ijtimoiy ahamiyatini belgilab olish maqsadga muvofiqdir.

Tahlil va natijalar. Bo'lajak pedagoglarda badiiy-tarixiy asarlar vositasida shaxsiy sifatleri rivojlantirish psixologik va pedagogik xususiyatleri quyidagicha taqin qilib o'tdik (1-jadvalga qarang):

Milliy mentalitet va unga xos xususiyatleri mavzusida yaratilgan badiiy- tarixiy manbalar bilan tanishish, mualliflarning fikrlarini tahlil qilish natijasiga ko'ra, shuningdek, yuqorida keltirilgan jadval asosida o'zbek xalqining mentalitetida asrlar davomida aks etuvchi shaxsiy sifatleri belgilandi (1-rasmga qarang):

1-rasm. Badiiy-tarixiy asarlar vositasida shaxsiy sifatleri rivojlantirish xususiyatleri

Demak, bo'lajak pedagoglarda badiiy-tarixiy asarlar vositasida shaxsiy sifatleri rivojlanishida mavjud ijtimoiy turmush tarzi, iqtisodiy va madaniy rivojlanish muhim o'rin tutadi. Bir xalq (millat)ning ikkinchi xalq (millat) ustiga bostirib borishi va o'z hukmronligini o'rnatishi ushbu hududda yangi boshqaruv usulini joriy qilish, avvalgisidan tubdan farq qiluvchi ijtimoiy munosabatlarni qaror toptirishi uchun sharoit yaratadi. O'zbek xalqi tarixida ham unga nisbatan olib borilgan bosqinchilik, mustamlakachilik harakatlari milliy turmush tarzi, mavjud ijtimoiy munosabatlarning o'zgarishiga

olib kelgan. Shu bilan birga o'zbek xalqida milliy xarakterga xos bo'lmagan sifatleri rivojlanishini ta'minladi.

Xulosa va takliflar. Badiiy-tarixiy asarlar bo'lajak pedagoglarning shaxsiy sifatleri rivojlantirishda kuchli tarbiyaviy vosita bo'lib xizmat qiladi. Ular orqali bo'lajak o'qituvchilar nafaqat tarixiy bilimlarga ega bo'ladilar, balki ijodiy fikrlash, milliy qadriyatleri qadrlash, estetik zavq olish va hamkorlik kabi fazilatlarni o'zlashtiradilar. Pedagogik-psixologik yondashuvlarni o'g'ri tashkil etish esa ushbu jarayonning samaradorligini ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Abdurahmonov I. Ta'limda estetik tarbiyaning o'rni. Toshkent: O'zbekiston, 2020.
2. Karimova R. Badiiy adabiyotning shaxs shakllanishidagi roli. Toshkent: Fan, 2019.
3. Qurbonov A. Yoshlarning harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda milliy g'oyaning o'rni (ijtimoiy-falsafiy tahlil): fals. fan. nom. dis. ... avtoref. – Toshkent, 2018. – 25 b.
4. Zamilova R.E. "Qahramonlar va qahramonlik"ning shaxs shakllanishiga ta'siri: fals. fan. nom. dis. ... avtoref. – Toshkent, 2017. – 27 b.
5. Jo'rayev N.S. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda o'qish motivlarini shakllantirishning psixologik xususiyatleri. Ped. fan. nomz. ... diss. – Toshkent: 2009. – 143 b.

Mirzoulug' MAMASALIYEV,
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti dotsenti
E-mail: Entin_2977@mail.ru

Qarshi davlat universiteti dotsenti, PhD Z.Boymurodov taqrizi asosida

POSTMODERN JAMIYAT VA UNI XARAKTERLOVCHI O'ZGARISHLAR

Annotatsiya

Ushbu maqola postmodern jamiyatning asosiy xususiyatlari, shu jumladan, uning vujudga kelishi, xarakterli o'zgarishlarni va ushbu o'zgarishlarning ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy hamda siyosiy jihatlarini tahlil qiladi. Postmodern jamiyatning quyidagi asosiy xarakteristikalariga e'tibor qaratiladi: axborotlashgan jamiyat, individualizm, ko'p xillilik, parchalanish, haqiqatning nisbiyligini qabul qilish, an'anaviy tizimlar va qurilmalarning inkor etilishi. Shuningdek, bu o'zgarishlarning zamonaviy jamiyatga ta'siri va kelgusi istiqbollari haqida mulohazalar bildiriladi.

Kalit so'zlar: postmodernizm, postmodern jamiyat, axborotlashgan jamiyat, individualizm, ijtimoiy o'zgarishlar, madaniy transformatsiyalar.

POSTMODERN SOCIETY AND ITS CHARACTERISTIC CHANGES

Annotation

This article analyzes the main features of postmodern society, including its emergence, the nature of changes, as well as the social, economic, cultural and political aspects of these changes. Attention is paid to the following main characteristics of postmodern society: information society, individualism, diversity, fragmentation, acceptance of the relativity of reality, rejection of traditional systems and devices. Comments are also given on the impact of these changes on modern society and their future prospects.

Key words: postmodernism, postmodern society, informed society, individualism, social change, cultural transformations.

ПОСТМОДЕРНСКОЕ ОБЩЕСТВО И ЕГО ХАРАКТЕРНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ

Аннотация

В данной статье анализируются основные черты постмодернистского общества, включая его возникновение, характер изменений, а также социальные, экономические, культурные и политические аспекты этих изменений. Уделено внимание следующим основным характеристикам постмодернистского общества: информационное общество, индивидуализм, многообразие, фрагментация, принятие относительности реальности, неприятие традиционных систем и устройств. Также даются комментарии о влиянии этих изменений на современное общество и их дальнейших перспективах.

Ключевые слова: постмодернизм, постмодернистское общество, информированное общество, индивидуализм, социальные изменения, культурные трансформации.

Kirish. Hozirgi jamiyatni postmodern jamiyat deb atash qabul qilingan. Ba'zi olimlar fikriga ko'ra Postmodern jamiyat XX asrning 80 yillari oxirida qaror topgan (ayrim olimlar formal sana sifatida internet tarmog'ining 1989-yilda paydo bo'lishini oladilar)[1]. O'tgan asrning 70-yillarida boshlangan ijtimoiy-iqtisodiy, industrial-texnologik, ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar kishilik jamiyati o'z taraqqiyotining yangi bosqichiga qadam qo'rganidan dalolat berdi. Tadqiqotchilar bu bosqichga xos xususiyat va tendensiyalarini ifodalash uchun "postmodern jamiyat" tushunchasidan foydalanmoqda.

Postmodern jamiyatda yangi texnologiyalar, ommaviy madaniyat, real voqelik bilan virtual voqelik o'rtasidagi chegaralarning nisbiylashuvi, shaxslararo munosabatlardagi ba'zi tendensiyalar insonning bioijtimoiy mavjudot sifatidagi mohiyatini xavf ostiga qo'yishi postmodern jamiyatda yuz berayotgan shaxs e'tiqodidagi bu kabi muammoviy o'zgarishlar ijtimoiy fanlarning o'ta dolzarb va fundamental masalalaridan biriga aylandi. Ilmiy texnika taraqqiyoti, axborot texnologiyalari, aloqa tizimi, ommaviy axborot vositalari, globallashtirish tendensiyasi shiddat bilan tezlashib, an'anaviy turmush tarzi, munosabatlar, qadriyatlar tizimi, dunyoqarashga o'z ta'sirini o'tkazmoqda va ularni o'zgartirmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Shu ma'noda, postmodern jamiyatning konseptual talqinlari talaygina ekanligini anglash mumkin. Ularning mualliflari nafaqat postmodern jamiyatning mohiyatini ochib berishga, uning asosiy xususiyatlarini aniqlashga, balki bu xususiyatlarni o'zgartirayotgan ichki va tashqi sabablarni topishga ham intiladilar. Masalan, J.Liotar ilk bor kishilik jamiyati postmodern holatiga qadam qo'ya boshlagani konstatatsiya qiladi. J.Bodriyyar uning eng muhim xususiyati bo'lgan iste'mol jarayoni mantig'iga e'tiborni qarataadi. F.Jeymison postmodern jamiyatni zamonaviy kapitalizmdagi madaniyatning holatini ifodalovchi tushuncha sifatida ishlatadi. Z.Bauman uni mentallikning, ya'ni kishilar tafakkur tarzi, aqliy imkoniyatlari va ma'naviy qiyofasining muayyan holati bilan qiyoslaydi. E.Giddens o'tgan asr intihosiga kelib postmodern jamiyat o'zining yangi bosqichiga qadam qo'rganini e'tirof etadi va uni "oliy zamonaviylik davri" deb ataydi[2].

Mazkur konseptual talqinlar tahliliga ko'ra, postmodern jamiyatning g'oyaviy asoslari quyidagilardan iborat: a) modern jamiyat qadriyatlarining (yorug' kelajakka yo'naltirilgan taraqqiyotning muntazamligi, fan va texnika progressi, iqtisodiy o'sish) inkor qilinishi; b) tarix ma'nosi va ijobiy mazmunining tan olinmasligi, taraqqiyot ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlarining inkor etilishi, borliq va haqiqat deontologizatsiyasi; v) bilishda nominalizm tamoyilining mutlaqlashtirilishi, tushuncha va tushunchalar tizimi mazmunining tan olinmasligi; g) axloqiy cheklovlarining yo'qolishi, axloqsiz iqtisodiy amaliyotlarga yo'l ochilishi; d) reallikni emas, predmetdan ayri tushgan belgilarning voqe deb bilinishi[3].

Tadqiqot metodologiyasi. Postmodern yoki postmodernistik jamiyat - bu XX asrning oxirlarida shakllangan, an'anaviy qadriyatlar va konstruksiyalarni qayta ko'rib chiqishni talab qiluvchi globallashtirish dunyoni anglatadi. Ushbu maqolada postmodern jamiyatda o'zgalarga toqatlikning o'zgarishi tahlil qilinadi. Bu jarayon, avvalo, globalizatsiya, madaniy multikulturalizm va ijtimoiy tuzilmalarning o'zgarishi bilan bog'liqdir.

Tahlil va natijalar. Postmodern jamiyatning asosiy xususiyatlari quyidagilar: 1. Globalizatsiya: Madaniy almashinuv va texnologiyalar rivoji orqali turli millatlar va madaniyatlar orasidagi chegaralarning yo'qolishi. 2. Multikulturalizm: Jamiyatdagi turli madaniyatlarining bir-biri bilan o'zaro aloqadorligi va butunlashuvi. 3. Ijtimoiy tenglik: Gender, irqiy va etniklik bo'yicha teng huquqlarga erishish uchun kurash. 4. Nosanitarizatsiya: An'anaviy diniy va etik qadriyatlarining kamayishi.

Postmodern jamiyat sharoitida shaxs ijtimoiy mohiyatida sodir bo'lgan o'zgarishlar faqatgina salbiy xarakterga ega emas. Ijtimoiy jarayonlar shaxsning fan va texnika yutuqlari haqidagi bilim va tasavvurlarini, ilm-fan yutuqlari hamda innovatsiyalarni zudlik bilan o'zlashtirish qobiliyatini rivojlantirdi, uning turli milliy va umuminsoniy qadriyatlar, o'zga xalqlarning turmush tarzi va faoliyat normalari haqidagi tasavvurlarini boyitdi, demokratiya va ijtimoiy adolatga oid qarashlarini kengayitirdi. Biroq yangi asr boshlariga kelib postmodern jamiyat tendensiyalari ta'sirida shaxs ijtimoiy mohiyatida tashvishli transformatsion jarayonlar sodir bo'la boshladi. Buni, eng

avvalo, uning hayotiy maqsadlari transformasiyasida ko'rish mumkin. XX asrning 70-yillarida shaxs hayotiy maqsadlari tarkibida jamiyatning ma'naviy-mafkuraviy muddoalariga xizmat qilish, kasbiy muvaffaqiyatga erishish, jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lish kabi maqsadlar ustuvorlik qilgan bo'lsa, yangi asr ibtidosiga kelib, uning asosiy maqsadi o'zi va oilasining moddiy ta'minotini yaxshilash, sog'lig'ini saqlash bilan bog'liq bo'lib qoldi. Shaxs tafakkurining fragmentar xarakter kasb qilishi natijasida uning bilim, malaka va ko'nikmalari sayozlashdi, e'tiqodi zaif va beqaror xarakter kasb etdi, turli voqea va jarayonlarga munosabati muvaqqat tus oldi. Zamonaviy tendensiyalar ta'sirida shaxs modern jamiyat qadriyatlaridan yuz o'girdi, uning qadriyatlarini tizimida moddiylik primati ko'zga tash-lana boshladi. Modern jamiyatda shaxs moddiy va ma'naviy ehtiyojlari o'rtasida proporsionallik mavjud bo'lgan bo'lsa, postmodern jamiyatda bu muta-nosiblik buzildi. Shaxsda o'z moddiy ehtiyojlarini nooqilona qondirish kayfiyati yuzaga keldi. Postmodern jamiyat sharoitida shaxs ijtimoiy rollari deformatsiyasi sodir bo'ldi, uning mustaqil shaxs sifatida shakllanishiga ham putur yetdi. Ushbu transformatsion jarayonlar, bir tomondan, shaxs fazilatlarini tarkibiga jiddiy ta'sir ko'rsatdi, ikkinchi tomondan esa, qator ijtimoiy illatlarning tarqalishiga sabab bo'ldi.

Dunyovarash sifatidagi postmodernizmning asosida urbanizm (shaharga sig'inish), texnologizm (industriyaga sig'inish), primitivizm (taqlidning rivojlanmagan namunalari sig'inish), erotizm, degumanizatsiya va boshqa tamoyillar yotadi. Masalan, Korbyuzening arxitektura inshootlari, hind Chandigarxdagi shahar ansambllari yangi texnologizm, erotizm va degumanizatsiya bilan bog'liq urbanizmning ichki ma'nosi ochib beradi.

Postmodernizm tomonidan feminizm va ekologizmning g'oyaviy asoslantirilishining o'zi va xuddi shunday insoniy munosabatlarining texnologiyaga aylanishi (texnologizatsiyasi) qanday bo'lmasin e'tiroz, qarshilik uyg'otmas edi. Lekin postmodernizmning hozirgi zamon jamiyati hayotidagi davlatning roliga berilgan bahosini talqin qilish murakkabroqdir. Har qanday davlat alohida shaxsga nisbatan repressiv (jazolovchi) munosabatda bo'lishi bilan, davlat maktabida bolada yoki davlat universitetida yosh yigitda shakllangan ezgulik va go'zallik qadriyatlarining azaldan zararliligi haqidagi da'voning mutlaqo to'g'riligi shubha tug'diradi.

Axborotlashgan jamiyatda yuzaga kelgan tendensiya-odamlarning bir-biridan begonalashuvi, o'zining sun'iy virtual tor dunyosiga kirib olib, individuallik va jamoaviylik kabi ikki asosiy insoniylik belgisini yo'qota boshlaganidir. Yana bir tendensiya-odamlarning mashinaning, kompyuter va televizorning bir bo'lagiga va asiriga aylanib qolayotganidir[4]. Insonning o'z ayniyati va individual xususiyatlarini tobora yo'qotayotgani yana qator muammolarni keltirib chiqarmoqda. Postmodern jamiyatning tadqiqotchilaridan Pol Virilo inson shaxsi ikkiga bo'linib qoayotganini e'tirof etadi. Bir tomondan, inson real koordinatalarga ega ("bu yerda va hozir") hayotda, ya'ni real jamiyatda va davrda yashamoqda. Uning hayot kechirish uchun zarur turli tuman haqiqiy ehtiyojlari bor. U ishlashga, odamlar va jamiyat bilan aloqa qilishga majbur. Ammo, ikkinchi tomondan, u vaqt ("hozir") makondan ("bu yerda") ustunlik qilayotgan matritsa ichidagi hayotda mavjud. Ya'ni u virtual sun'iy yaratilgan gipervoqelikda yashamoqda. Inson hayotining o'tishi-vaqt-sun'iy virtual makondan, xayolot olamida ustun. Natijada inson shaxsiyati, inson "Men"i ular o'rtasida-real hayot va sun'iy virtual hayot, real vaqt va virtual voqelik o'rtasida uzilib, bo'linib qolmoqda[5].

Ba'zi olimlar fikriga ko'ra, ushbu holat muammolar zanjirining yangi halqasini keltirib chiqarmoqda. Uni delegitimizatsiya deb atash mumkin. Delegitimizatsiya-haqqoniylikni, qonuniylikni, haq-huquqni yo'qotishni anglatadi. Biz mulohaza yuritayotgan kontekstda u insonning borliq mohiyatidan, ontologik asoslaridan ajralib qolayotganini, undagi o'z o'rnini va atrofida uni o'rab turgan muhitni ob'ektiv anglashdan, haqqoniylikdan (legitimlashtirishdan) mahrum bo'layotganini anglatadi. Inson haqqoniylikni, reallikni xayolotdan ajrata olmay qolmoqda. Postmodern olimlardan J.Liotar masalani aynan shu tartibda qo'yib, yuqoridagi xulosalarga keladi[3].

Postmodernizm asiriga kelib shaxs o'zi bajarayotgan ijtimoiy rolni uddalay olmayotganini ba'zi faylasuflar shaxsning shakllanishi va rivojlanishi uchun zarur bo'lgan shart-sharoit qolmagani deb hisoblashib, o'z vaqtida bu jarayonni R.Xiggins va E.Fromm kabilar "shaxsning o'limi" deb atagandilar[5]. Shaxs ijtimoiylashuvining ijtimoiy funksiyalari quyidagilardan iborat: 1) ijtimoiy-tarixiy jarayon sub'ekti sifatida shakllanadi; 2) madaniyat va sivilizatsiya taraqqiyotida voris hisoblanadi; 3) ijtimoiy muhitga moslashish orqali jamiyatning to'qnashuvlarsiz taraqqiy etishiga zamin yaratadi. Buning

uchun albatta shaxs ijtimoiylashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy tarbiyani kuchaytirish maqsadga muvofiq. Ijtimoiy tarbiya shaxs ongu tafakkuri, ma'naviy-ma'rifiy olamini jamiyatning maqsad va vazifalariga uyg'un hamda mahmohang ravishda shakllantirish va rivojlantirish jarayoni, kishilarni ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotda faol ishtirok ettirishga da'vat etadigan barcha ezgu ta'sir hamda omillar majmui hisoblanadi.

Umuman olganda, postmodern jamiyatda shaxs – ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot, ijtimoiy-tarixiy faoliyat mahsuli, ijtimoiy munosabatlar sub'ektidir. Shaxs - tarix va jamiyat mahsuli, ta'lim va tarbiya natijasidir. Uning mo-hiyati ijtimoiy munosabatlar boyligi, ijtimoiy faoliyat ko'lamini va o'zlash-tirilgan madaniyat hajmi bilan shakllanganidir. Ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy-madaniy islohotlar o'tkazilayotgan bugungi kunda shaxs strukturasi yaqqol tasavvur etish, uning rivojlanishiga taalluqli masalalar ko'lamini tahlil etish ayniqsa muhim ahamiyatga ega. Postmodern jamiyatda insonning robotga, hatto mashinaning, kompyuterning bir bo'lagiga, ilovasiga aylanishi xavfi yanada kuchaydi. Kompyuterning asiriga, bandisiga aylanib qolgan (bundaylarning safi yildan yilga shiddatli sur'atda ko'payib borayotir), bo'sh vaqtni asosan kompyuter yordamida yaratib olgan sun'iy, virtual makonda o'tkazayotgan kishi o'zining individual, takrorlanmas xususiyatlarini, shaxsiy ayniyatini tobora yo'qotib bormoqda. Ilmiy-texnika taraqqiyoti jadallashib ketgan, moddiylik primati hukm surayotgan bir sharoitda shaxs shakllanishi bilan bog'liq muammolarga e'tiborsizlik uning ma'naviy qiyofasiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarning vujudga kelishi va ildiz o'tishiga olib keladiki, bu omillar E. Fromm ta'biri bilan aytganda, insonni robotga aylantirib qo'yishi hech gap emas[6]. Shunday ekan, vujudga kelgan vaziyatda shaxs ma'naviy qiyofasiga ta'sir o'tkazuvchi ob'ektiv shart-sharoitlar va sub'ektiv omillarni mufassal tahlil qilish, ularning shaxsga salbiy ta'sirini kamaytirish yo'llarini izlash-falsafaning dolzarb fundamental muammolaridan biriga aylanmoqda.

Tarixiy tajribadan ma'lumki, xalqlar orasidagi munosabatlar juda og'ir va xavfli oqibatlarini keltirib chiqaradi. Turli urushlar davrida u yoki bu millat, xalq ko'p iztiroblar cheklangiligi ma'lum. Ruhijihatdan xalqlar orasida ranj-alam kuchayib borgan. Bular esa xozirgi davr milliy ongida xam o'z ifodasini topayotganligi ba'zi xollarda kishilar munosabatlarida murakkabliklarni keltirib chiqaradi. Oqibatda millatlararo nizolar avj olishi mumkin. Shuning uchun xam millatlararo ziddiyatlar, to'qnashuvlarning oldini olish, ogohlantirish va ularni yengib o'tish etnotolerantlikning shakllanishi bilan bog'liq. Buning uchun birdamlik ruhida siyosiy madaniyat maydonini yaratish kerak. Bu esa millatlararo munosabatlar madaniyatini tarbiyalashga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Uning eng oddiy shakllari: milliy omildan shaxslararo munosabatlar o'tish; boshqa millat kishilari bilan munosabatni (bog'liqlik darajasini) to'g'ri yunaldirish; barcha dunyoviy masalalar bo'yicha har bir inson o'z huquqiga egaligi; milliy-etnik muammolar bo'yicha fikr-mulohazalarda bu masala yuzasidan aniq ma'lumotlarga tayanish; inson uzi yashayotgan muhit urf-odatlarini, an'analarini, kadriyatlarini, ramzlari haqida bilimga ega bo'lishi kerak; shuni esda tutish kerakki, millatlararo munosabatlarining asosiy yo'nalishi til bilishdir. Til bilish, til tolerantligining rivojlanishi uchun birinchi navbatda ommaviy axborot vositalaridan o'rinni foydalana bilish zarur.

Zamonaviy postmodern axloq uchun dunyoga nisbatan munosabatga a'zolari tomonidan shakllantiriladigan reallikni yorituvchi o'ziga xos realiti-shou sifatida yondoshuv ko'proq mos tushadi. Bunday munosabatda yaratilgan "hayotning manzarasi" voqelikning faqat bir rakursdan ko'rinishi bo'ladi, xolos. Natijada axloqiy munosabatlar o'zining dominantlik, o'zgarimaslik mohiyatidan mahrum bo'ladi, ular o'zida turli o'zgaruvchan nuqtai-nazarlarni aks ettirib boraveradi. Masalan xristianlik dinida zamonaviy postmodern san'atidagi asosiy mavzulardan birida Iso Masih qayta tirilib osmonga ko'tarilib ketmaydi, balki haqiqatdan ham o'ladi. Insonning o'limi esa insonlarning javobgarligidan tashqarida, taqdir hukmi sifatida talqin etiladi[7].

Zamonaviy dunyoda san'at asarlarining e'tibor markaziga tom ma'noda yetuk ijod mahsulini yaratuvchi ijodkor emas, balki asarni to'plovchi, sharhlovchi, rejissiyor vazifasini bajaradigan, o'zining sub'ektiv qarashlari orqali asardagi asosiy mazmuni shakllantiradigan asardagi qahramonning muallifi kelib qoldi. Oxir-oqibatda bu holat hech qanday ontologik asoslarga ega bo'lmagan, real voqelikka aylana olmaydigan simulyakrning paydo bo'lishiga olib keladi. Shu bilan birga, zamonaviy pragmatik axloqda an'anaviy axloqiy va diniy munosabatlar ilgari mavjud bo'lmagan yangi ma'naviy borliqqa xos fenomen paydo bo'lmoqda. Aniqroq qilib aytganda esa, yangi davrga xos voqelikning o'ziga xos belgilar,

ramzlar tizimlarining shakllanmoqda va u zamonaviy jamiyatning axloqiy taraqqiyotiga bevosita ta'sir etmoqda. Pragmatik axloqning o'ziga xos xususiyati bu jamiyatning axloqiy ehiyolari moda yoki reklama kabi zamonaviy ta'sir ko'rsatish vositalari orqali shakllantirilib borilishidir.

Aloqa va axborot uzatish vositalarining jadal sur'atlarda rivojlanishi faqatgina zamonaviy dunyoning manzarasini emas, balki turli munosabatga kirishish vositalari va usullarini ham jiddiy o'zgartirdi. Zamonaviy dunyodagi milliy-madaniy chegaralarning amalda yo'qolib borishi oqibatlarini har doim ham taxmin qilib bo'lmaydigan madaniy va etnik o'zgarishga olib keldi. An'anaviy ijtimoiy ma'naviy borliqning o'zagini tashkil etuvchi an'anaviy qadriyatlar qaytadan ko'rib chiqilmoqda. Ayniqsa, liberal g'oyalar ta'siri ostida axloq sezilarli o'zgarishga olib kelib, o'zining asl mohiyatidan uzoqlashib bormoqda. O'z o'rinda ta'kidlash mumkinki, "an'anaviy axloqiy qadriyatlar o'z tabiatiga ko'ra qat'iyy axloqiy va absolyut g'oyalar hamda tamoyillar bilan bog'liq bo'lsa, o'zgaruvchan jamiyatdagi qadriyatlar esa o'tkinchi xoyu havas va barqaror emasligi bilan xarakterlanadi"[8]. Qolaversa, bugungi kunda bir millatli yoki faqat bir diniy konfessiyaga mansub ijtimoiy guruhlar yashidigan mamlakatlarning soni kamayib bormoqda, jamiyatning ma'naviy hayoti o'zga din va millatga mansub kishilarga nisbatan ochiqlik tamoyili asosida rivojlanmoqda[9].

Globalashuv (Postmodernizm) davrida global ma'naviy tahdidlar, axborot xurujlariga qarshi mafkuraviy immunitetni shakllantirish masalasi doimgidan ko'ra dolzarbroq bo'lib qolmoqda. Bunga ba'zi ob'ektiv omillar sabab bo'lmoqda: Birinchidan, tashqi omillar, ya'ni globalashuv jarayonlariga katta ta'sir ko'rsatib kelayotgan, iqtisodiy, siyosiy, geopolitik maqsadlarni ko'zlayotgan transmilliy korporatsiyalar, turli siyosiy kuchlar insonlarni faol fuqarolardan ko'ra nofaol iste'molchilarga aylanishidan manfaatdor. Buning uchun esa insonlarni yoki o'ta radikal fanatlarga yoki o'ta kompromist (bafarq) larga aylantirishga harakat qilinmoqda. Ikkinchidan, ichki omillar. Iqtisodiy tomondan rivojlanayotgan mamlakatlardagi qiyinchiliklar insonlarning kundalik hayotiga ta'sir etmoqda. Natijada esa insonlar faqat iqtisodiy ehtiyojlarini qondirishga harakat qilishmoqda, ma'naviy ehtiyojlarni qondirishga yo'naltirilgan "servis xizmatlari" esa talab darajasida emas. Shuning samarasi o'laroq ushbu mamlakatlarning aholisi uchun madaniy ehtiyojlar ta'minoti chetdan kirib kelmoqda. Ushbu omillarni hisobga olgan holda aytishimiz mumkinki, jamiyat ma'naviy hayotida axloqiylik tamoyilining ustuvorligini, insonlarning, millatlarining, xalqlarning ma'naviy taraqqiyotini, ma'naviy-axloqiy nekinligini ta'minlashda axloqiy va diniy qadriyatlarining uyg'unligi, ular o'rtasidagi mo'tadil munosabatlarning ta'minlanishi, ijtimoiy hayotda axloq qoidalarning asosi sifatida diniy normalarning, qadriyatlarining ustuvor mavqega ega bo'lishi kabi omillar muhim ahamiyatga ega.

Hozirgi zamon dunyoqarashidagi inqirozga tabiat va chegaralarning bugungi ijtimoiy-madaniy voqealari sabab bo'lgan edi. Bundan tashqari, zamonaviy davrning texnokratizmi va funksionalizmi, ularning mutlaq ajralib chiqish va birlashish istagi

bilan, inson erkinligining mutlaqligi, insoniyatning "Men" o'z mustaqilligi va o'zini o'zi ta'minlash g'oyalari zid fikrlar mavjud edi. Bu, aslida, zamonaviy madaniyatning ichki ziddiyatlari sifatida qabul qilinishi lozim. Insonning ko'p o'lchovliligi va insonning mohiyati Postmodernizm davridagi odamning mohiyati haqidagi fikrlarning nomuvofiqligi oqim vakillaridan M.Fuko, J. Deleuze, J.Derridaning "Sub'ektning o'limi" kabi g'oyalarida o'z aksini topdi[10].

Postmodernizm bilim sohasini kengaytiradi: u inson faoliyatining atributi sifatida, inson faoliyatining turli shakllari bilan belgilanadigan madaniy-tarixiy hodisa sifatida ko'rib chiqiladi. Fikr insonni tanasidan mahrum qilishni istak manbai sifatida to'xtatadi. Fikrlash endi vakillik va tan olish jarayoni emas. Bu "ichki munosabatlar", "aloqa", "qobiliyatsiz rozilik" bo'lib qoldi, bunda ratsional va irratsional o'rtasidagi farq zarur emas: "O'ylash-bu individlarni o'ynash, mitinglar zanjirlarini qurish va har safar bitta individga tutashgan hududdan, boshqa individga tutash maydondan o'tib ketadigan seriyalar yaratishdir"[11].

Postmodernizmning o'ziga xos xususiyati, zamonaviy davrda mavjud bo'lgan sub'ektivlik tushunchalaridan farqli o'laroq, "sub'ektivlikni yo'qotish" g'oyasidir. Taniqli postmodern nazariyotchilari J.Derrida[12] tomonidan zamonaviy o'zini-o'zi tutish va insonning mutlaqligi haqidagi, zamonaviy iroda voqealarning oqibatlarini sifatida iroda erkinligining cheksizligi haqidagi zamonaviy g'oyalar ko'rib chiqildi. Ularning fikriga ko'ra, madaniyatning haqiqati bizga shaxsning ongining ijtimoiy va psixofizik tuzilmalarga bog'liqligi haqida gapirishga imkon beradi. Shu sababli, Mishel Fukoning "odam o'lishi" g'oyasi ma'lum mashhurlikka erishdi: "Inson qumga bo'yalgan yuz kabi yo'qolib ketadi". Inson o'limi g'oyasi M.Fuko uchun o'ziga xos kognitiv prinsip bo'lib, insonning zamonaviy qiyofasi to'g'risida tushuncha berishga imkon berdi[13].

Insoniyat mohiyatiga funksional yondashuv zamonaviy davrga xos bo'lgan, ya'ni insonning "men"i ijtimoiy, aqliy yoki tabiiy hayotning o'ziga xos funksiyasi sifatida ko'rib chiqilgan. Bunday yondashuv odamga nisbatan va bir tomonlama qarashni yaratdi. Shuning uchun postmodernizm zamonaviylikning kamchiliklarini inkor etish va bartaraf etish, monad sifatida inson g'oyasiga qaytishi kerak: insonning mohiyati insonning o'ziga xosligining asosi bo'lgan birlikdir.

Insonga doir g'oyalar va qadriyatlarini shakllantirishda sotsializm modernizmi, ya'ni fan haqidagi g'oyalar dunyoning tasviri sifatida ustunlik qilishi muhim ahamiyatga ega. Bu jamiyatning axloqiy asoslarini aniqladi. Darhaqiqat, ma'rifatda bilim g'oyasi baxtga erishish yo'li sifatida shakllantirilgan edi.

Xulosa. Xulosa qilganda, postmodern jamiyatning zamonaviy tendensiyalari shaxs axloqiy mohiyati transformatsiyasiga sabab bo'ldi. Uning asosiy jihatlari shaxs hayotiy maqsadlari transformatsiyasi, tafakkurining fragmentarlashuvi, qadriyat va ehtiyojlari tizimining deformatsiyasi, ijtimoiy rollari xarakterining yangicha tus olishi, shaxs hayotiy prinsiplarining o'zgarishi bilan bog'liq.

ADABIYOTLAR

1. Liotar J-F. Sostoyanie postmoderna. M., Spb., 1998. 160 s.
2. Румянцев М. Экономика общества Постмодерна: критический анализ // Христианское чтение, 2012, № 6. - 167-с.
3. Костина. А.В.Массовая культура как феномен постиндустриального общества.М., 2011.-233-с.
4. Postmodernizm. Ensiklopediya, Minsk, 2001. –B. 120.
5. Фромм Э.Бегство от свободы, - М., АСТ, 2011.
6. Fromm E. The Sane Society. - Toronto, 1960. –B. 263.
7. Chernikova V.E. The problem of interaction of religion and morality in the transforming world. Austria//“Austrian Journal of Humanities and Social Sciences” 1-2 (2017), Page 87.
8. Черникова В. Е. Конфликт традиционных моральных ценностей и ценностей информационного общества//Вестник Адыгейского государственного университета. Серия «Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология». – 2014. Вып. 3. – С. 45–50.
9. Деррида. Структура, нак и игра в дискурсе гуманитарных наук // Деррида Ж. Письмо и различие. СПб., 2000. С. 364.
10. Сигнаевская О. Р. Мир человека: смыслы и ценности эпохи постмодерна // Вестник Челябинского государственного университета. 2012. № 4 (258). Философия. Социология. Культурология. Вып. 23. С. 13–16.
11. Делез Ж. Различие и повторение. СПб., 1998. С. 182.
12. Козловский П. Миф о модерне: поэтическая философия Э. Юнгера: [пер. с нем.] / П. Козловский – М.: Республика, 2002. – 317-321 с.
13. Алейник Р.М. Проблема человека в философской постмодернистской литературе // Вестник Томского государственного университета № 296 март 2007. –С. 6
14. Postmodern jamiyat va uni karakterlovchi o'zgarishlar

UDK:323:316.4(575.1)

Malika MAXMANAZAROVA,
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti o‘qituvchisi
E-mail: osiyoazizovna@gmail.com

ISFT instituti rektor maslahatchisi, siyosiy fanlari doktori, professor N.Jo‘rayev taqrizi asosida

INCLUSION AS A SOCIAL PHENOMENON IN WORLD HISTORY AND MODERN UZBEKISTAN

Annotation

Globalization, integration, and developing countries are bringing both innovations and fundamental changes to the social and political life of societies. In the modern world and in the context of the New Uzbekistan, such political processes can be observed through new reforms, new structures, and their practical outcomes. Pursuing an inclusive policy is considered the most important foundation for accepting all members of society equally and integrating them into social life. Below, various scientific and theoretical approaches concerning the concepts of a social state, inclusive education, inclusive policy, and the essence of these terms are thoroughly analyzed. Additionally, the article provides a comparative analysis of the applicability of inclusive society creation models in the context of Uzbekistan.

Key words: Integration, segregation, inclusion, inclusivity, inclusive education, disability, socialization, tolerance, "bad person" label, society, model, "human diversity."

ИНКЛЮЗИЯ КАК СОЦИАЛЬНОЕ ЯВЛЕНИЕ В МИРОВОЙ ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОЙ УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

Глобализация, интеграция и социально-политическая жизнь развивающихся стран и обществ приносят перемены и радикальные перемены. В современном мире и Новом Узбекистане подобные политические процессы можно увидеть через новые реформы, новые структуры и их практические результаты. Проведение инклюзивной политики является важнейшей основой для принятия всех членов общества как равных и адаптации их к жизни общества. Ниже подробно проанализирован ряд научно-теоретических подходов к социальному государству, инклюзивному образованию, инклюзивной политике, а также сущности этих понятий. Кроме того, в статье сравниваются возможности использования моделей создания инклюзивного общества в условиях Узбекистана.

Ключевые слова: Интеграция, сегрегация, инклюзия, инклюзивность, инклюзивное образование, инвалидность, социализация, толерантность, знак «плохого парня», общество, модель, «человеческое разнообразие».

DUNYO TARIXIDA VA ZAMONAVIY O‘ZBEKISTONDA INKLYUZIYA IJTIMOY HODISA SIFATIDA

Annotatsiya

Globallashuv, integratsiya, rivojlanayotgan davlatlar – jamiyatlarining ijtimoiy-siyosiy hayotiga ham yangilanishlar, ham tub burilishlarni olib kirayapti. Zamonaviy dunyoda va Yangi O‘zbekistonda bunday siyosiy jarayonlarning yangi islohotlar, yangi tuzilmalar va ularning amaldagi natijasi orqali ko‘rish mumkin. Inklyuziv siyosat yuritish – jamiyatning barcha a‘zolarini birdek qabul qilish va ularni jamiyat hayotiga moslashtirishda eng muhim poydevor hisoblanadi. Quyida ijtimoiy davlat, inklyuziv ta‘lim, inklyuziv siyosat, va bu tushunchalarning mohiyati bo‘yicha keltirilgan bir qator ilmiy-nazariy yondashuvlar atroflicha tahlil qilingan. Bundan tashqari, maqolada O‘zbekiston sharoitida inklyuziv jamiyat yaratish modellarining qo‘llanilish imkoniyatlari qiyosiy tarzda yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Integratsiya, segregatsiya, inklyuziya, inklyuziv ta‘lim, nogironlik, ijtimoiylashuv, bag‘rikenglik, “yomon odam” belgisi, jamiyat, model, “inson xilma-xilligi”.

Kirish. O‘zbekistonda jamiyat hayotini mustahkamlash hamda davlat boshqaruvini yanada takomillashtirishga qaratilgan izchil islohotlar davom etayotgan bir davrda ijtimoiylik tushunchasining samaradorligini muntazam oshirib borishga davlat siyosatining muhim vazifalaridan biri sifatida qaralmoqda.

Yangi O‘zbekistonda inson qadriini ulug‘lash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoyalash, qonuniy manfaatlarini kafolatlash va har bir shaxsni kamoloti uchun har tomonlama qo‘llab-quvvatlash asnosida barqaror taraqqiyotga erishish davlatning eng oliy siyosati bo‘lib kelmoqda. Davlatimizning ko‘p yillik rejalarida oliy va ustuvor maqsad sifatida adolatli inklyuziv jamiyat barpo etish rejalarini turibdi. Inklyuziv jamiyat barpo etish yo‘lida mamlakatimizda mustahkam huquqiy asoslar yaratilayotganligi ham juda quvonarlidir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning ta‘biri bilan aytganda: “Bugun jahon miqosida taraqqiyot sur‘atlari misli ko‘rilmagan darajada shiddatli tus olmoqda. Ayni vaqtda azaliy qadriyatlar, ijtimoiy-siyosiy qarashlar tizimida chuqur transformatsiya jarayonlari yuz bermoqda” [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ma‘lumki, bugungi kunda dunyo miqosida inklyuziv jamiyat qurish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Inklyuziv jamiyat – bu barcha fuqarolar uchun teng imkoniyatlar yaratilgan, hech kim kamsitilmaydigan va har bir insonning huquqlari hurmat qilinadigan jamiyatdir. Inklyuziv jamiyat qurish orqali biz barqaror rivojlanish, ijtimoiy adolat va yuqori turmush darajasiga erishishimiz mumkin. Xullas, inklyuziv siyosat natijasida jamiyat va davlatning maqsad va manfaatlar yo‘lidagi birligi, hamkorligi ijtimoiy yaxlitlikning asosi bo‘lib maydonga chiqadi [2].

Inklyuziv jamiyat qurish – bu uzoq muddatli jarayon bo‘lib, u davlat va jamiyatning barcha a‘zolaridan faol ishtirok etishni talab qiladi. Inklyuziv jamiyat tushunchasiga ijtimoiy davlat tushunchasini chuqur o‘rganibgina kirib borishimiz mumkin. “Ijtimoiy davlat” (nemischa - sotsialstaat) tushunchasi nemis sotsiologi va iqtisodchisi Lorens fon Shteyn (1815-1990) tomonidan ilgari surilgan. Uning ijtimoiy davlat nazariyasi Gegelning falsafasi ta‘sirida shakllangan. U davlatning vazifalari tenglik va erkinlikni tiklash, quyi, kam ta‘minlangan tabaqalarni boylar va kuchlilar darajasiga ko‘tarishdan iborat, davlat o‘zining barcha a‘zolarining iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotini amalga oshirishi kerak, deb hisoblagan [3].

Shuningdek, Yevropa-kontinental hududda (Germaniya, Shvetsiya) “Ijtimoiy davlat” atamasi qo‘llaniladi. Ba‘zi rus tadqiqotchilari demokratik siyosiy tuzum va ijtimoiy davlat o‘rtasidagi munosabatlarni ta‘kidlash uchun ijtimoiy davlatning erkinlik, birdamlik, adolat, demokratiya, ijtimoiy g‘amxo‘rlik, ijtimoiy tinchlik va boshqa xususiyatlarini ajratib ko‘rsatishadi [4].

Bu boradagi fikrlarni davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev 2021-yil 7 dekabrda O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 29 yilligiga bag‘ishlangan tabrigida “Hozirgi kunda O‘zbekiston ijtimoiy davlat va adolatli jamiyat qurish sari dadil bormoqda. Shu sababli “Yangi O‘zbekiston – ijtimoiy davlat”, degan tamoyilni konstitutsiyaviy qoida sifatida muhrflashning vaqti-soati yetdi” [5] deb ta‘kidlashi asosida ham ko‘rishimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Inklyuziv jamiyat qurish – bu uzoq vaqt davom etadigan, doimiy ravishda rivojlanib boradigan jarayon bo‘lib, har bir davlat imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda bu jarayonga o‘z hissasini qo‘shmoqda.

“Inklyuziv jamiyat” tushunchasi inson qadri, uning imkoniyatlari darajasi bilan uzviy bog‘liq jarayon va uning zamirida insoniyatga xolis xizmat qiluvchi jamiyat yaratishdek buyuk maqsad yotadi. Dunyoda insoniyat rivojlanishi bilan bog‘liq har qanday dasturlarni ishlab chiqishda insonning asosiy huquq va erkinliklarini hurmat qilishga asoslangan yondashuv muhim o‘rin tutadi. Shunday ekan, ijtimoiy huquqlar va inson farovonligini ta‘minlash g‘oyalari muhim strategik maqsadlardan biri hisoblanadi.

Inklyuziya o‘zi nima degan savol tug‘iladi?

Dunyoda insonlar har xil, ya‘ni turli xil ko‘rinish, turli qobiliyatlar va shu bilan bir qatorda turli xil imkoniyatlarga ega. Ularning xilma-hilligidan qat‘iy nazar barcha birgalikda, bir jamiyatda, bir-biriga qo‘shilib faoliyat yuritishi bu – inklyuziya.

Inklyuziya (inclusion) ya‘ni, “kiritish” yoki “birgalikda ishtirok etish” degan ma‘nolarni anglatib, jamiyatdagi hayotni tashkillahtirishning maxsus usulini anglatadi. Bu barcha odamlarga (kelib chiqishi, jinsi, jismoniy va psixologik xususiyatlaridan qat‘iy nazar) jamiyatning turli sohalarida ishtirok etish imkonini beradi.

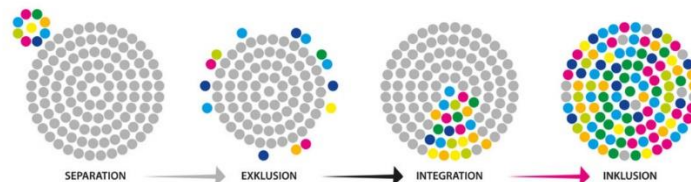
Xo‘sh, bugungi kunda inklyuziv jamiyat qurish muhim ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning oliy maqsadi ekanligini bildik. Uning strategik muhim qurilish ekanligini tushundik. Bu jamiyatning ilk ko‘rinishlari qachon, qayerda, qanday qilib paydo bo‘lganligini ham o‘rgansak maqsadga muvofiq bo‘lar edi. Buning uchun inklyuziv jamiyatga asos bo‘lib xizmat qilgan ijtimoiy jamiyat ko‘rinishlarining ilk belgilarini o‘rgansak.

Tablil va natijalar. Ijtimoiy jamiyat tushunchasi nimani anglatadi? Tarix zarvaraqalariga nazar tashlaydigan bo‘lsak, dastlabki ijtimoiy himoya g‘oyalarning rivojlanishi miloddan avvalgi 3000-2000-yillarda Qadimgi Misrda fir‘avnlr toshirig‘i bilan don zaxiralari tizimining yaratilganligi bilan shuningdek, ocharchilik davrida aholiga oziq-ovqat mahsulotlarining tarqatilishi, qurilish sohasida faoliyat olib borayotgan ishchilarga tibbiy xizmat ko‘rsatish faoliyatining o‘rnatilganligi bilan ham inklyuziv jamiyat belgilarining eng qadimgi davrlardan oq namoyon bo‘lganligini ko‘rishimiz mumkin.

Xususan, ikki daryo oralig‘ida joylashgan, sohillarini qirg‘oq suvlari yuvib turadigan qadimgi Mesopatamiyada miloddan avvalgi 1750-yillarda Xammurapi qonunlarida ilk ijtimoiy himoya elementlari ko‘zga tashlanadi. Bular oila va nikoh munosabatlarida, ayollar huquqlarining himoya qilinishida aks etgan. Masalan, ayolning sepi uning shaxsiy mulki ekanligi; beva ayollarga meros huquqning berilganligi; ayol erining qarzlari uchun javobgar bo‘lmashligi kabi.

Shuningdek, bolalar huquqlarining himoyalanganligi holatlari ham quyidagi tartibda amalga oshirilgan[6]. Ya‘ni, yetim bolalar mulkining himoya qilinishi, asrab olingan bolalarning huquqiy himoyasi, merosxo‘r bolalarning huquqlari kafolatlangan. Bundan tashqari qarzdorlarni himoya qilish maqsadida – qarzdor qulligi 3 yildan oshmasligi, qarzdor oilasi a‘zolarini yaxshi boqish majburiyati hamda tabiiy ofatlar tufayli hosil yo‘qolsa, qarz to‘lovlari kechiktirilganligi bunday jamiyatning ko‘rinishlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi [7].

Shu bilan bir qatorda, qadimgi Xitoyda ijtimoiy jamiyat haqida gapirilganda, bu masala turlicha holatda talqin qilinganligini ko‘rish mumkin. Masalan, Xan sulolasi davrida (mil.avv.206-milodiy 220 yil) nogironlar uchun davlat yordami tizimi mavjud bo‘lib, ularga oziq-ovqat va kiyim-kechaklar yetkazib berib turilgan. Xatto ba‘zi nogironlar saroy san‘atkorlari bo‘lib ishlashgan. Nogironlarga nisbatan g‘amxo‘rlik qilish axloqiy burch deb hisoblangan. Oila a‘zolari nogiron qarindoshlariga g‘amxo‘rlik qilishi shart bo‘lgan. Ammo shu bilan birga salbiy tomonlar ham namoyon bo‘lmay qolmagan. Nogironlar ko‘pincha jamiyatdan ajratilgan, ularni “yomon odam” belgisi deb hisoblashgan. Shu sababdan ko‘pchilik oilalar nogiron farzandlarini yashirishga majbur bo‘lishgan [8].

1-Rasm. x

Shunday qilib, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, to bugungi kungacha bo‘lgan davrda ijtimoiy jarayonlarni siyosiy darajada muhim voqeikka olib chiqish, inklyuziya atamasini, shunchaki bir so‘z sifatida qog‘ozlarda qolib ketmasligini ta‘minlash

XX asrning o‘rtalarida ko‘plab mamlakatlarda ijtimoiy davlatlar konsepsiyasi rivojlana boshladi. Bu davlatlar aholini himoya qilish, ta‘lim, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatish bo‘yicha keng ko‘lamli dasturlarni amalga oshirdi.

1940-1960-yillarga kelib ijtimoiy ta‘minot tizimining rivojlanishi chin ma‘noda, haqiqiy inklyuzivlik atamasi paydo bo‘lishiga sabab bo‘ldi. Bu atama dastlab, AQSHda maxsus ehtiyojli bolalarni umumiy ta‘lim muassasalariga jalb etish g‘oyasi sifatida qo‘llanilgan. Jamiyatda nogironlarga nisbatan segregatsiya (ajratish) siyosati mavjudligi, imkoniyati cheklangan shaxslar maxsus muassasalarga joylashtirilishi, jamiyatdan ajratilgan holda yashashga majbur bo‘lganlik holatlari “Fuqarolik huquqlari harakati”, “Nogironlar huquqlarini himoya qilish harakati”ning paydo bo‘lishiga olib keldi. Ikkinchi jahon urushi tufayli nogironlar sonining ko‘payishi 1948-yilga kelib, BMTning “Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi”ning qabul qilinishiga, ijtimoiy reabilitatsiya markazlari ochilishiga, maxsus ta‘lim muassasalari tashkil etilishiga turtki bo‘ldi. Maxsus qonunlar va dasturlar qabul qilinishi, 1975-yilga kelib Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan “Nogironlar huquqlari deklaratsiyasi”ning tuzilishi imkoniyati cheklangan shaxslarni jamiyatga qo‘shilishi jarayonlarini, ta‘lim jarayonlarida teng huquqlilik tamoyillarining shakllanishini, ijtimoiy davlat g‘oyalarning rivojlanishini, arxitektura va transportlarda moslashuvlar boshlanishi “integratsiya” davrining (1970-1980-yillarni o‘z ichiga oladi) namoyon bo‘lganligini ko‘rsatadi [9]. “Shuni qayd etib o‘tish kerakki, deb yozadi Ture Yonsan – integratsiyaning yolg‘iz o‘zi maqsad emas, nogiron bolani umumta‘lim sharoitga joylashtirish integratsiyaga qarab qo‘yilgan birinchi qadamdir. Ammo bu ta‘lim tizimi bolani o‘rganish orqali aniqlangan ehtiyojlarini to‘la qondirishni talab etuvchi aniq resurslar va olib boriladigan ishlardan iborat aniq reja asosida amalga oshiriladi”[10].

Xususan, 1994 yilda Salamanka deklaratsiyasi qabul qilinib, u inklyuziv ta‘limni rivojlantirishning asosiy ramzi bo‘ldi. Bu deklaratsiyada har bir shaxs ta‘lim olish huquqiga ega ekanligi va ta‘lim muassasalari turli xil ehtiyojlarga moslashishi lozimligi ta‘kidlandi. Bu hujjat butun dunyo bo‘ylab inklyuziv ta‘limni targ‘ib qilishda muhim rol o‘ynadi. Shu tariqa, 1980–1990-yillar inklyuziya tushunchasining shakllanishi va uning kengroq qo‘llanilishining asosiy davri bo‘lib, bu jarayon inson huquqlari, ijtimoiy tenglik va imkoniyatlarni kengaytirishga qaratilgan harakatlar asosida rivojlandi. Buyuk Britaniyaning “Bolalarni qutqaring” (“Save the children”-2002 yil) jamg‘armasi tomonidan nashr etilgan “Maktablar hamma uchun” nomli o‘quv qo‘llanmada esa “Ko‘p hollarda inklyuziv va integratsion tushunchalari bir xil ma‘noda ishlatiladi”. Shunga qaramasdan bu ikki tushuncha o‘rtasida katta farq mavjud. Bu farqlarni quyidagicha ifodalash mumkin:

Integratsiyalashgan ta‘limda bolaga muammo sifatida qaraladi.

integratsiyalashgan ta‘lim maxsus ehtiyojli bolalarni umumta‘lim maktabiga qatnashini doimiy nazorat ostida olib turadi, ya‘ni diqqat markazida aynan maktabga kelib ketish turadi;

Inklyuziv ta‘lim bolani emas, ta‘lim mazmunini o‘zgartirishni taqozo etadi.

inklyuziv ta‘limda maxsus ehtiyojli bolalarni umumta‘lim maktablarida samarali ta‘lim tarbiya olishiga, ya‘ni barcha e‘tibor ta‘lim sifatiga qaratiladi;

Ammo bu ikki tushuncha o‘rtasida ularni bog‘lab turadigan umumiylik ham mavjud: bu umumiylik zamirida ehtiyojli bolalarni umumta‘lim tizimi sharoitiga kiritish yotadi. Ta‘limda inklyuzivlik hamma bolani bir xil qilib qo‘yish yoki “assimilyatsiya” emas. Uning mohiyati moslashuvchanlik ya‘ni, bolalarning bir xil tezlikda ta‘lim olishini hisobga olib o‘qituvchidan ushbu jarayonni qo‘llab-quvvatlashi uchun bilim va ko‘nikmalar talab qilishdir [11].

maqsadida butun dunyoda bo‘lganidek, O‘zbekistonda ham yetarlicha kerakli ishlar olib borilyapti. Xususan, insoniyat rivojlanishi bilan bog‘liq har qanday dasturlarni ishlab chiqishda insonning asosiy huquq va erkinliklarini hurmat qilishga asoslangan yondashuvdan tobora

ko'proq foydalanilmoqda. Ijtimoiy huquqlar va inson farovonligini ta'minlash g'oyalari jadal rivojlanmoqda. Har bir inson, individual xususiyatlaridan yoki nogironligi bo'lishidan qat'i nazar, hayotning barcha sohalarida ishtirok etish huquqiga ega. Inklyuzivlikning ta'siri individual imkoniyatlarni hisobga olgan holda alohida hayotiy ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan maxsus shart-sharoitlarni yaratishda namoyon bo'ladi. Nogironligi bo'lgan shaxslarning mustaqil hayotini ta'minlash uchun dunyoda va O'zbekiston hamjamiyatida jadal sur'atlarda ijtimoiy inklyuziya hodisasi rivojlanish tendensiyalarining muhim qismi sifatida ko'rilmogda.

Shunday ekan, nogironlikni "inson xilma-xilligi"ning turlicha ko'rinishda namoyon bo'lishi sifatida tushunish hamda qadr-qimmat tushunchalariga asoslanib, nogironligi bo'lgan shaxslarga ijtimoiy inklyuzivlikning bir modeli sifatida qarash maqsadga muvofiqdir. Ma'lumki, O'zbekistonda inklyuziv jamiyatga o'tish yo'lidagi eng muhim qadamlardan biri inklyuziv ta'limning fuqarolarning ijtimoiy haq-huquqlari qatorida konstitutsiyaviy jihatdan mustahkamlanayotganidir [12].

Inklyuziv ta'lim 1996 yildan buyon O'zbekiston Respublikasida ham davlat siyosati darajasiga ko'tarildi, natijada ko'plab nazariy va amaliy ishlar amalga oshirildi. Hozirgi kunda Respublikamizda inklyuziv ta'limni targ'ibot-tashviqot qilish, ushbu ta'lim shaklining samaradorligini oshirish, umumta'lim pedagoglariga metodik yordam ko'rsatish ishlari amalga oshirilmogda. So'nggi o'ttiz yillikda o'tkazilgan ko'plab tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, nogironligi bo'lgan o'quvchilar inklyuziv ta'lim orqali yuqori natijalarga erishadilar va muloqot qilish ko'nikmalarini yaxshilaydilar va ularning nogironligi bo'lmagan tengdoshlari ham muloqot va o'zaro yordam va qo'llab-quvvatlashning ajoyib tajribasidan foydalanadilar. Bu jihat ta'limdan ko'ra ko'proq tarbiyaviy xususiyatga ega, ammo inklyuziv ta'limning aynan shu qismi eng qimmatlidir.

Xulosa va taklif. Bugungi kunga kelib, O'zbekistonda jamiyat hayotini mustahkamlash hamda davlat boshqaruvini yanada takomillashtirishga qaratilgan izchil islohotlar davom etayotgan bir davrda "ijtimoiylik" tushunchasining samaradorligini muntazam oshirib borishga davlat siyosatining muhim vazifalaridan biri sifatida

qaralmoqda. Yangi O'zbekistonda inson qadrini ulug'lash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoyalash, qonuniy manfaatlarini kafolatlash va har bir shaxsni kamoloti uchun har tomonlama qo'llab-quvvatlash asnosida barqaror taraqqiyotga erishish davlatning eng oliy siyosati bo'lib kelmoqda. Inklyuziya imkoniyati cheklanganlarni boshqalardan ajratmasdan, barcha odamlarning ijtimoiy jarayonlarga jalb qilinishini ta'minlashga yordam beradi. Aslida, bu jarayon jamiyatga sezilarli darajada ko'proq moddiy va ma'naviy foyda keltiradi, chunki ishsizlik va nafaqa to'lovlari kamayadi va har bir kishining turmush darajasi oshadi. Bularning barchasi o'z navbatida, iqtisodiy o'sishga ham ijobiy ta'sir etadi.

Nima uchun biz inklyuziya tomon intilishimiz kerak?

Va bu jamiyat uchun nega muhim?

O'zbekistonda hozircha odamlar inklyuziyasi, jumladan, nogironligi bo'lgan bolalarni qamrab olish yo'lida kichik qadamlar qo'yilmogda. Masalan, ta'limda inklyuziya – nogironligi bor bolalarni boshqa bolalardan ajratmagan holda, keng qamrovli oddiy maktablarda o'qitishdir. Maktablar boshqalardan ajralib turuvchi bolalarga erta yoshlaridanoq ularning jamiyatdagi to'liq ishtirokini ta'minlash uchun qo'shimcha yordam ko'rsatishlari lozim bo'ladi.

Inklyuziya – biznesda va davlat korxonalarida ham bo'lishi kerak. Ish beruvchilar odamlarni nogironligi borligi uchun emas, balki qobiliyatlaridan kelib chiqib, ishga olishlari kerak va ular uchun sharoit yaratishlari lozim.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, mamlakatimizda aholini ijtimoiy himoya qilish, keksalar, nafaqaxo'rlar, nogironligi bo'lgan bolalar va kattalarga tibbiy-ijtimoiy yordamning barqaror tizimini yaratish ishlari jadal davom etmogda. Hayot nogironlikka ega insonlarning ijtimoiy madaniy moslashuvi tizimini takomillashtirishni talab etmogda. Buning uchun huquqiy zamin yana-da mustahkamlanishi zarur. Shuningdek, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2017 yil 1 dekabrda qabul qilingan «Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi [12]. farmoni bu boradagi ishlarda muhim huquqiy asos bo'lmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Ma'naviyat hayotimizda yangi kuch, yangi harakatga aylanishi kerak. Prezident Shavkat Mirziyoyevning Respublika Ma'naviyat va ma'rifat kengashinin kengaytirilgan majlisidagi nutqi //Yangi O'zbekiston gazetasi. 2023 yil, 23 dekabr
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.:O'zbekiston, 2023.
3. "Ijtimoiy davlat zarurati va uning qadriyatli belgilari" mavzusida respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plami. Toshkent. 2024-yil 30-may. 31-bet
4. Ernazarov D.. Ilmiy adabiyotlarda "ijtimoiy davlat" tushunchasi va uning xususiyatlari. Ma'naviy tarbiya va targ'ibotning zamonaviy texnologiyalari hamda ta'sirchan usullari: respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. –T.: "Afzalzoda books", 2023.291-293.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 29 yilligiga bag'ishlangan tabrigi <https://uz.uz/posts/ozbekiston-xalqiga-bayram-tabrigi> 327358
6. <https://uz.vogueindustry.com/17239098-crime-and-punishment-according-to-the-laws-of-hammurabi-with-examples-of-articles-table-the-system-of-crimes-and-punishments-according-to-the-laws-of-hammurabi>
7. Саидов С.Ш. Десять индикаторов развития гражданского общества в Узбекистане. // Alma Mater (Вестник высшей школы). №11/2018. Россия, Москва. – С. 120.
8. Jahon tarixi fani bo'yicha ma'ruza matni. Toshkent. F.O. Ismatullayev.
9. "Nogironlar huquqlari deklaratsiyasi" (1975)
10. Ture Yonsan "Inklyuziv ta'lim"- Toshkent-YUNESKO-2023 yil.99-bet
11. "Maktablar hamma uchun"-2022 yil, 13-14-betlar
12. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy qonuni loyihasi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi to'g'risida. <https://meningkonstitutsiyam.uz/>
13. Саидов С.Ш. Тенденции гражданского общества в Узбекистане: некоторые взгляды на создание общественной палаты // Alma Mater (Вестник высшей школы). – Россия, 2021. – № 02.

UDK:53.37.013.41

Abror MEYLIYEV,

Qarshi davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: davronismoilov864@gmail.com

QarMI dotsenti D.Ismoilov taqrizi asosida

SYSTEMATIC MODEL OF STRATEGIC MANAGEMENT FOR PREPARING STUDENTS FOR PROFESSIONAL ACTIVITIES IN HIGHER EDUCATION

Аннотация

This article develops a systematic model for the strategic management of preparing students for professional activities in higher education institutions. Based on a systemic approach, the model identifies key processes in personnel training, technological stages, and strategic objectives. The model aims to enhance the efficiency of educational process management, foster students' professional competencies, and prepare graduates that meet market demands. The scientific and practical significance of the research is presented, along with an analysis of the model's applicability.

Key words: Strategic management, systematic model, higher education, professional activity, student preparation, professional competence, educational efficiency.

СИСТЕМНАЯ МОДЕЛЬ СТРАТЕГИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ ПОДГОТОВКОЙ СТУДЕНТОВ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация

В статье разработана системная модель стратегического управления подготовкой студентов к профессиональной деятельности в высших учебных заведениях. На основе системного подхода в данной модели определены основные процессы подготовки кадров, технологические этапы и стратегические цели. Эта модель направлена на повышение эффективности управления образовательным процессом, развитие профессиональных компетенций студентов и подготовку кадров, соответствующих требованиям рынка. Представлена научная и практическая значимость исследования, а также проанализированы возможности применения модели.

Ключевые слова: Стратегическое управление, системная модель, высшее образование, профессиональная деятельность, подготовка студентов, профессиональная компетенция, эффективность образования.

OLIV TA'LIMDA TALABALARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORGARLIGINI STRATEGIK BOSHQARISHNING TIZIMLI MODELINI

Аннотация

Mazkur Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashni strategik boshqarishning tizimli modeli ishlab chiqilgan. Tizimli yondashuv asosida bu modelda kadrlarni tayyorlashning asosiy jarayonlari, texnologik bosqichlari va strategik maqsadlari aniqlangan. Ushbu model ta'lim jarayonini boshqarishda samaradorlikni oshirish, talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish va bozor talablariga mos kadrlarni tayyorlashga qaratilgan. Tadqiqotning ilmiy va amaliy ahamiyati keltirilgan, shuningdek, modelning qo'llanilish imkoniyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Strategik boshqarish, tizimli model, oliy ta'lim, kasbiy faoliyat, talaba tayyorlash, kasbiy kompetensiya, ta'lim samaradorligi.

Kirish. Oliy ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri — talabalarning kasbiy tayyorgarligini yuqori darajada ta'minlashdir. Bugungi kunda mehnat bozorining o'zgaruvchan talablari, texnologik rivojlanish va global raqobat sharoitlari oliy ta'lim muassasalaridan nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham shakllantirishga qaratilgan yangicha yondashuvlarni talab etmoqda. Bu jarayonni samarali tashkil etishda strategik boshqaruvning tizimli modeli muhim o'rin tutadi. Mazkur yondashuv talabalarning kasbiy faoliyatga tayyorgarligini yaxshilash, ularning o'zlashtirish darajasini oshirish va ta'lim sifatini yangi bosqichga ko'tarishga xizmat qiladi.

Ilmiy nazariya abstrakt tushunchalar tizimi bo'lib, u haqiqatni bevosita emas, balki idealizatsiyalangan tarzda aks ettiradi. Nazariyaning tushunchalari qat'iy ma'noda real hodisalar yoki tizimlarning xususiyatlari va munosabatlarini emas, balki tadqiqotlar natijasida shakllantirilgan ideallashtirilgan sxema yoki tizimli modelning xatti-harakatlarini tasvirlaydi. Har qanday nazariy modelning samaradorligi, avvalo, u tegishli hodisalar doirasini qanchalik to'g'ri tasvirlay olishiga bog'liq. Modellarini bilimlar mavjudligining shakli sifatida ko'rib chiqarkan, F.I.Peregudov va F.P.Tarassenko modellar turlicha sifatga ega bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydilar va bu modellar o'z ichida ierarxiyani tashkil etishini, bunda yuqori darajadagi model past darajadagi modellarni (gipotezalar, qonuniyatlar) o'zining qismlari yoki elementlari sifatida qamrab olishini ta'kidlaydilar [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bu tushunchalar asosida, oliy ta'limni boshqarishning tizimli modelini yaratish va uni o'rganish jarayonida nazariyaning mazmunini, usullari va maqsadlarini tizimli ravishda to'g'ri shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Model tushunchasini umumiy ma'noda biz obyektning o'rmini bosuvchi sifatida tushunamiz, ya'ni ma'lum sharoitlarda u asl

obyektning o'rmini bosishi va uning xususiyatlari hamda ta'viflarini takrorlashi mumkin, shuningdek, qulaylik jihatidan (ko'rish imkoniyati, boshqarish qulayligi va boshqalar) muhim afzalliklarga ega bo'ladi.

Modellashtirish yondashuvlarini tanlash muhim metodologik ahamiyatga ega bo'lib, sintez qilinayotgan modelning haqiqiy modellashtirish obyektiga mosligini ta'minlaydi. Bunday yondashuvlar sifatida tuzilmaviy, funksional va tuzilmaviy-funksional yondashuvlarni ajratib ko'rsatish mumkin[2].

Tadqiqot metodologiyasi. Tuzilmavuy yondashuv OTMda kasbiy faoliyatga tayyorgarlikni strategik boshqaruv tizimini boshqaruv maqsadlarini amalga oshiruvchi o'zaro bog'langan tuzilmavuy elementlar to'plami sifatida belgilaydi. Shu bilan birga, tizim funksiyalari uning elementlari funksiyalari majmuasi sifatida tasavvur qilinadi. Biroq, bunday yondashuvda tizimning genetik jihatdan birinchi tushunchasi bo'lgan yaxlitlik tamoyili buziladi. Bundan tashqari, tizimli modellashtirishda tizimning alohida elementlari funksiyalari va xususiyatlari, odatda, bir-biridan mustaqil ravishda (elementlarning tizimga birlashish usuli hisobga olinmagan holda) ko'rib chiqiladi.

Funksional yondashuv tuzilmavuy elementlarni strategik boshqaruv maqsadlariga erishish darajasi bo'yicha ajratishni maqsad qiladi va tizimni, avvalo, u ichida yoki tashqarisida mavjud bo'lgan obyekt bilan muayyan munosabatlarni saqlash qobiliyati nuqtayi nazaridan ta'viflaydi. Biroq, maqsadlarning amalga oshirilishi tizim elementlarini birlashtirish usullari va tuzilmasiga bog'liqdir[4].

Tuzilmavuy-funksional yondashuv asosida yaratilgan model strategik boshqaruv maqsadlarini OTMda kasbiy tayyorgarlik tizimining tuzilmasi, funksiyalari, vazifalari, protseduralari va o'zaro

bog'liqliklari bilan eng to'liq moslashtirish imkonini beradi va uni yaxlit tizim sifatida ta'viflashga yordam beradi.

Tahlil va natijalar. Mazkur yondashuvning qiziqarli jihati shundaki, tizim elementlarini turli boshqaruv darajalarida ularning tarkibi va o'zaro bog'liqliklarini belgilash imkonini beruvchi ta'vif yaratish, shuningdek, turli xil elementlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni shakllantirishdir: masalan, tashkiliy, operativ, axborot, texnologik va boshqalar. OTMda kasbiy faoliyatga tayyorlashni strategik boshqarish tizimini modellashtirishda quyidagi jihatlariga e'tibor qaratish lozim:

Boshqaruv tizimining yaxlitligini ta'minlash;

Boshqaruv tizimining va uning alohida elementlarining xususiyatlarini aniqlash;

Boshqaruv subyektlari va obyektlarini aniqlash, ularning o'zaro ta'sir sharoitlari va mexanizmlarini, bog'liqliklarini va munosabatlarini aniqlash;

Umumiy boshqaruv nazariyasi va ta'lim tizimlari nazariyasi tomonidan qo'yilgan asosiy tamoyillar va talablarni OTMda kasbiy faoliyatga tayyorgarlik sifatini strategik boshqarishga tatbiq etish;

Ijodiy ta'sirga ega samarali boshqaruvni ta'minlovchi metod va vositalarni ishlab chiqish[3].

Tuzilmavuy-funksional yondashuvdan foydalanish OTMda kasbiy faoliyatga tayyorlashni strategik boshqarish tizimini modellashtirish va tahlil qilishda qo'yilgan talablarni to'liq amalga oshirishga xizmat qiladi hamda strategik boshqaruvning turli bosqichlariga mos keladigan invariantlikni ta'minlaydi. Tuzilmavuy-funksional yondashuv boshqaruv vazifalari tuzilmasi xususiyatlarini, boshqaruvning natijaviy va jarayon ko'rsatkichlarini ajratish va rasmiylashtirishga qaratilgan.

OTMda kasbiy faoliyatga tayyorlashni strategik boshqarish tizimini modellashtirish murakkab obyekt boshqaruvi modelini yaratish sifatida talqin etilishi mumkin bo'lib, bu quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

Boshqaruvning asosiy bazaviy elementlarini shakllantirish (tuzilmavuy bosqich);

Boshqaruvning umumiy tuzilmavuy sxemasini yaratish (kompozitsiya bosqichi);

Boshqaruv ta'sirlarini loyihalashtirish (reglamentatsiya bosqichi).

Tuzilmavuylik bosqichida OTMda kasbiy faoliyatga tayyorlashni strategik boshqarish tizimining barcha tuzilmavuy elementlari ajratilib olinadi va ular o'rtasidagi bog'lanishlar aniqlanadi. Ushbu bosqichda modellashtirish uchun shunday talablar qo'yiladiki, bu talablar ta'lim tizimining joriy holatini diagnostika qilish va boshqaruv maqsadlariga erishish darajasini baholash imkonini beradi. Maqsadlarning ko'p o'lchovli bo'lishi sababli, ularni belgilash uchun ba'zi bir xususiyatlar (ko'rsatkichlar) ro'yxatini ishlab chiqish talab etiladi, bu ko'rsatkichlar ifodalash darajasi maqsadlarga erishish darajasini aniqlash uchun mezon sifatida xizmat qiladi[6].

Shu tarzda, ko'rib chiqilgan qoidalar OTMda talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashni strategik boshqarishning tuzilmavuy-funksional modelini qurishning asosiy mantiqini belgilaydi va quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Boshqaruv maqsadlarini shakllantirish: kasbiy tayyorgarlikning "sifatli" bo'lishiga ta'sir ko'rsatadigan omillarni aniqlash va ularni tahlil qilish hamda ularning natijadorligini baholash.

Boshqaruv maqsadlari majmuasini aniqlash: ta'lim muassasasida talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashni strategik boshqarish bo'yicha faoliyatning umumlashtirilgan vazifalari ko'rinishida maqsadlar tizimini taqdim etish (maqsad belgilashning mazmuniy aspekti).

Kasbiy faoliyatga tayyorlashni strategik boshqarish modelini tuzilmavuy sintezi: boshqaruv subyektlari va obyektlarini aniqlash, ularning o'zaro bog'liqliklarini aniqlash; boshqaruv obyektlarining sifat ko'rsatkichlarini (kasbiy tayyorgarlikning tuzilmasi va mazmuni boshqaruv obyekti sifatida) aniqlash; modelning dekonstruksiyasi; modelning tuzilmavuy elementlarini ta'viflash[8].

Boshqaruvni amalga oshirish: boshqaruv maqsadlariga erishishni ta'minlovchi boshqaruv faoliyatining tuzilmasi va mazmunini shakllantirish; boshqaruv maqsadlariga erishish darajasini baholash imkonini beruvchi nazorat tadbirlar tizimini sintez qilish.

Boshqaruvning tuzatish bosqichlari quyidagilar:

Parametrik tuzatish – boshqaruv har bir bosqichida model parametrlarini moslashtirishni ta'minlaydi; boshlang'ich ma'lumotlar – belgilangan boshqaruv maqsadlari va haqiqatda erishilgan maqsadlar orasidagi farqni aniqlaydi.

Tuzilmavuy tuzatish – bir modeldan ikkinchisiga o'tishni ta'minlaydi.

Boshqaruv algoritmini tuzatish – mavjud sharoitlar uchun boshqaruv algoritmini eng yaxshi variantini tanlaydi.

Boshqaruv maqsadlarini tuzatish – mavjud sharoitlar uchun amalga oshiriladigan boshqaruv maqsadlarini aniqlash va ularni tanlash[8].

Xulosa va takliflar. Oliy ta'limda talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashni strategik boshqarishning tizimli modeli zamonaviy ta'lim jarayonini takomillashtirishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Mazkur model ta'lim jarayonini boshqarishning barcha bosqichlarini tizimli ravishda qamrab oladi: maqsad va vazifalarni belgilashdan boshlab natijalarni monitoring qilishgacha.

Modelning qo'llanilishi natijasida talabalar nafaqat nazariy bilimlarni, balki zamonaviy mehnat bozorida talab qilinadigan amaliy kompetensiyalarni ham egallaydi. Bu esa kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, ta'lim muassasalari va ish beruvchilar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish va bitiruvchilarning raqobatbardoshligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, ushbu tizimli model ta'lim samaradorligini oshirish, talabalarning kasbiy rivojlanishini ta'minlash va ta'lim jarayonini innovatsion yondashuvlar bilan boyitish imkoniyatini beradi. Mazkur yondashuvni amaliyotga tatbiq qilish orqali oliy ta'lim tizimida yuqori natijalarga erishish mumkin bo'ladi. Ushbu bosqichlar OTMda kasbiy faoliyatga tayyorlashni strategik boshqarishning asosiy mantiqiy yo'nalishlarini belgilaydi va har bir bosqichda aniq maqsadlar, vositalar va usullar orqali boshqaruvni optimallashtirish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Abduraimov, A. (2020). Fanlararo integratsiyaning o'quv jarayonidagi ahamiyati. Ta'lim va fan jurnali, 12(3), 45–52.
2. Raximov, O., & Qodirova, M. (2019). Tabiiy fanlarga ixtisoslashgan ta'lim muassasalarida o'quv dasturlarini integratsiyalashgan holda ishlab chiqish masalalari. Innovatsion ta'lim, 8(4), 123–130.
3. Jonibekov, F. (2021). Fanlararo muloqot va amaliy tadqiqotlarni rivojlantirishda fizika va biologiyaning o'rni. Fan va texnologiya rivoji, 15(2), 74–81.
4. Karimov, T., & Nishonov, B. (2022). Raqamli texnologiyalarning tabiiy fanlar o'qitishidagi roli va ahamiyati. Zamonaviy ta'lim, 14(1), 92–100.
5. Xolmatova, Z. (2020). Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim klasterlari samaradorligini oshirish. Ta'lim jarayoni tahlillari, 9(2), 33–39.
6. Alimov, A. (2021). Tabiiy fanlarni integratsiyalashgan holda o'qitishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar. Ta'lim metodologiyasi, 7(1), 56–63.
7. Rahmonov, M. (2019). Fanlararo integratsiya asosida o'quv jarayonini takomillashtirish. Pedagogika va fanlar rivoji, 6(2), 78–85.
8. Smith, J., & Johnson, L. (2018). Interdisciplinary Approaches in Science Education: Physics and Biology Integration. International Journal of Science Education, 40(5), 541–555.

Дилхумор МИРЗАБДУЛЛАЕВА,

PhD, доцент кафедры Педагогике и психологии Ташкентского международного университета Кимё

E-mail: dilhumor19@gmail.com

Под руководством Замиловны Р.В., профессора, д.ф.н., НамПГИ

ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ НЕСТАБИЛЬНОСТЬ КАК ФАКТОР ОБОСТРЕНИЯ КОНФЛИКТОВ

Аннотация

Статья посвящена анализу эмоциональной нестабильности как фактора, усугубляющего конфликтные ситуации в образовательной среде Республики Узбекистан. Рассматривается влияние социальных, культурных и образовательных факторов на развитие эмоциональной лабильности среди молодежи. Особое внимание уделено искаженному восприятию реальности и феномену эмоционального заражения, которые усиливают конфликтность в групповой динамике. На основе анализа выявлены ключевые аспекты эмоциональной нестабильности, её физиологические и психологические проявления, а также разработаны рекомендации для педагогов, учащихся и родителей. В статье представлены практические подходы к профилактике эмоциональной нестабильности, такие как развитие эмоционального интеллекта, создание комфортной образовательной среды и внедрение системной работы с конфликтами. Результаты исследования подчёркивают необходимость комплексного подхода к управлению эмоциями для снижения конфликтности в образовательных учреждениях.

Ключевые слова: Эмоциональная нестабильность, образовательная среда, конфликтология, эмоциональный интеллект, межличностные конфликты, регуляция эмоций, молодежь, психологический стресс, групповая динамика, Узбекистан.

EMOTSIONAL BARQARORLIK NIJALARNING ORQALI OMILI

Аннотация

Maqola O'zbekiston Respublikasi ta'lim muhitida nizoli vaziyatlarni kuchaytiruvchi omil sifatidagi hissiy beqarorlikni tahlil qilishga bag'ishlangan. Ijtimoiy, madaniy va ma'rifiy omillarning yoshlarda hissiy labillikni rivojlanishiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Guruh dinamikasida ziddiyatni kuchaytiradigan voqealarni buzuvchi idrok etish va hissiy yuqumli hodisaga alohida e'tibor beriladi. Tahlillar asosida emotsional beqarorlikning asosiy jihatlari, uning fiziologik va psixologik ko'rinishlari aniqlanib, o'qituvchilar, o'quvchilar va ota-onalar uchun tavsiyalar ishlab chiqildi. Maqolada hissiy intellektni rivojlantirish, qulay ta'lim muhitini yaratish va nizolar bilan tizimli ishlashni joriy etish kabi hissiy beqarorlikning oldini olish bo'yicha amaliy yondashuvlar keltirilgan. Tadqiqot natijalari ta'lim muassasalarida nizolarni kamaytirish uchun hissiyotlarni boshqarishga kompleks yondashuv zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Hissiy beqarorlik, ta'lim muhiti, konfliktlarni boshqarish, emotsional intellekt, shaxslararo konfliktlar, hissiyotlarni tartibga solish, yoshlar, psixologik stress, guruh dinamikasi, O'zbekiston.

EMOTIONAL INSTABILITY AS A FACTOR IN EXACERBATION OF CONFLICTS

Annotation

The article is devoted to the analysis of emotional instability as a factor that aggravates conflict situations in the educational environment of the Republic of Uzbekistan. The influence of social, cultural and educational factors on the development of emotional lability among young people is considered. Special attention is paid to distorted perception of reality and the phenomenon of emotional contagion, which increase conflict in group dynamics. Based on the analysis, key aspects of emotional instability, its physiological and psychological manifestations are identified, and recommendations for teachers, students and parents are developed. The article presents practical approaches to the prevention of emotional instability, such as the development of emotional intelligence, the creation of a comfortable educational environment and the introduction of systematic work with conflicts. The results of the study emphasize the need for a comprehensive approach to emotion management to reduce conflict in educational institutions.

Key words: Emotional instability, educational environment, conflictology, emotional intelligence, interpersonal conflicts, emotion regulation, youth, psychological stress, group dynamics, Uzbekistan.

Социально-психологическое напряжение, охватившее все сферы общественной жизни, оказывает значительное влияние на эмоциональное состояние молодежи в Республике Узбекистан. Эмоциональная нестабильность, вызванная различными социальными, культурными и образовательными факторами, становится одной из причин обострения конфликтов в образовательной среде.

Многочисленные исследования подтверждают, что высокий уровень эмоциональной лабильности, характерный для подросткового и юношеского возраста, усугубляется воздействием внешних стрессоров, таких как давление учебной среды, семейные конфликты и влияние социальных медиа. Эти факторы способствуют росту агрессивного поведения, снижению способности к конструктивному взаимодействию и увеличению числа конфликтов среди учащихся.

В условиях многонациональной и многокультурной среды Узбекистана важным аспектом становится необходимость контроля и регуляции эмоций, особенно в образовательной системе. Согласно государственной образовательной политике, отраженной в Законе Республики Узбекистан «Об образовании», воспитание гармонично развитой личности предполагает развитие у учащихся навыков эмоционального самоконтроля и устойчивости к стрессу[1].

Эмоциональный стресс характеризуется интенсивными негативными переживаниями, возникающими в ситуациях, когда человек не может удовлетворить свои актуальные потребности или ощущает угрозу своему благополучию. Такие состояния часто сопровождаются чувством беспомощности и тревоги.

В психологической литературе термины «эмоциональный стресс» и «психологический стресс» нередко используются как синонимы, поскольку их различия минимальны. Психолог Ричард Лазарус, развивая теорию стресса Ганса Селье, выделил физиологический и эмоциональный (психологический) стресс. Лазарус подчеркивал, что эмоциональный стресс возникает в результате субъективной оценки человеком ситуации как угрожающей или превышающей его ресурсы для преодоления[2].

Рост напряженности в обществе, повышение общего уровня конфликтности практически во всех сферах взаимодействия, привлекает внимание и вызывает научный интерес к проблеме конфликта, и в частности к вопросам разрешения конфликтных ситуаций. В психологических трудах по конфликтологии, преобладают работы по общей теории конфликтов (А.Я. Анцупов, А.И. Шипилов [3], В.В. Дружинин [4] и др.), исследованию структуры, характеристик и динамики

конфликтов (Н.В. Гришина, А.А.Ершов [5], Л.Козер), психологических причин (А.И. Шпилов [3], и др.).

В современной психологии принято считать, что психологический стресс тесно связан с социальным взаимодействием, тогда как эмоциональный стресс может возникать и вне контакта с другими людьми. Например, человек может испытывать эмоциональный стресс, сталкиваясь с внутренними конфликтами или переживаниями, не связанными с внешними социальными факторами.

Хотя эмоциональный и психологический стресс часто рассматриваются как взаимосвязанные понятия, их различие заключается в источниках и контексте возникновения: психологический стресс обычно обусловлен социальными взаимодействиями, тогда как эмоциональный может возникать и в индивидуальных ситуациях.

Эмоциональная нестабильность представляет собой состояние психики, характеризующееся повышенной восприимчивостью к внешним раздражителям, резкими перепадами настроения и трудностями в регуляции эмоциональных реакций. В контексте межличностных отношений данное состояние часто выступает катализатором конфликтных ситуаций, существенно усложняя их протекание и разрешение.

При рассмотрении механизма влияния эмоциональной нестабильности на развитие конфликтов необходимо учитывать несколько ключевых аспектов. Прежде всего, эмоционально нестабильные люди склонны к преувеличенной реакции на незначительные раздражители. Например, небрежно брошенное слово или случайный жест могут восприниматься как преднамеренное оскорбление, провоцируя несоразмерную эмоциональную реакцию. В образовательной среде это может проявляться в виде бурной реакции на конструктивную критику от преподавателя, когда студент воспринимает обычные замечания как личное оскорбление.

Второй важный аспект заключается в искаженном восприятии реальности под влиянием эмоционального состояния. Эмоционально нестабильные индивиды часто интерпретируют нейтральные ситуации через призму собственных страхов, переживаний и негативного опыта. Это особенно ярко проявляется в образовательной среде, где учащиеся могут преувеличивать значимость незначительных событий или ошибочно воспринимать действия учителей и одноклассников как угрозу или оскорбление. Например, замечание учителя о необходимости улучшить успеваемость может восприниматься учеником как личная атака, что ведет к замкнутости, отказу от общения или даже агрессивному поведению.

Подобные реакции часто обостряются в стрессовых ситуациях, таких как экзамены, контрольные работы или публичные выступления, когда учащиеся чувствуют повышенное давление со стороны родителей и педагогов. В таких условиях эмоционально нестабильные дети склонны драматизировать события. Например, ошибка в тесте может восприниматься ими как катастрофа, приводя к слезам, отказу от дальнейших попыток или конфликтам с одноклассниками, которые могут непреднамеренно усугубить ситуацию своими замечаниями.

Особое внимание следует уделить феномену эмоционального заражения, особенно актуальному в образовательной среде. Эмоциональная нестабильность одного ученика может оказывать существенное влияние на атмосферу в классе, провоцируя цепную реакцию среди одноклассников. Например, если один ученик демонстрирует раздражение или агрессию, это часто вызывает аналогичную реакцию у других, что может перерасти в массовый конфликт. Такая ситуация может возникнуть, например, во время группового обсуждения, когда один ученик резко высказывается, а остальные подхватывают негативный тон, что делает конструктивный диалог практически невозможным.

Групповая динамика в школьной среде часто усиливает подобные проявления. Эмоциональная вспышка одного из учащихся способна дестабилизировать всю группу. Например, если в ходе урока один из учеников выражает недовольство темой или методами преподавания, это может подтолкнуть остальных к аналогичным жалобам, даже если изначально они были настроены нейтрально. Подобные ситуации особенно часто возникают в переходном возрасте, когда подростки склонны к эмоциональной лабильности и групповому влиянию.

Существенным фактором является также неспособность эмоционально нестабильных людей к конструктивному диалогу в

момент эмоционального возбуждения. Это особенно заметно в образовательной среде, где учащиеся, находящиеся в состоянии стресса, часто теряют способность рационально анализировать происходящее и воспринимать критику. Например, в ситуации, когда учитель предлагает пересдать работу из-за обнаруженной ошибки, ученик может воспринять это как несправедливость и начать спор, не пытаясь понять суть замечания. В результате диалог перерастает в конфликт, который усугубляет отношения между учеником и педагогом.

Похожие проявления можно наблюдать и в межличностных отношениях между учащимися. Например, если один ученик случайно задев другого в коридоре или во время перемены, эмоционально нестабильный ребенок может воспринять это как намеренную провокацию. Это приводит к вспышке агрессии, словесным перепалкам или даже физическим стычкам. Такие ситуации особенно часто встречаются в условиях недостаточной воспитательной работы, направленной на развитие навыков эмоционального контроля и уважения к окружающим.

Под влиянием эмоционального возбуждения учащиеся могут терять способность находить компромиссные решения. Например, в случае конфликта за право использовать оборудование в школьной лаборатории или спортивный инвентарь, эмоционально нестабильные дети, вместо того чтобы прийти к соглашению, часто стремятся доказать свою правоту через эскалацию конфликта. Это не только ухудшает общую атмосферу в коллективе, но и формирует негативные стереотипы поведения, закрепляющие деструктивные реакции в будущем.

Важно отметить роль физиологических процессов в механизме влияния эмоциональной нестабильности на конфликты. При эмоциональном возбуждении в организме происходит выброс стрессовых гормонов, активизируется симпатическая нервная система, что приводит к состоянию "бей или беги". В этом состоянии человек физиологически не способен к взвешенному принятию решений и конструктивному диалогу. Показательным примером является ситуация дорожного конфликта, когда незначительное нарушение правил может спровоцировать агрессивную реакцию водителя, находящегося в состоянии эмоциональной нестабильности.

Следует подчеркнуть, что эмоциональная нестабильность может быть как временным состоянием, вызванным стрессом или переутомлением, так и устойчивой личностной характеристикой. В последнем случае для минимизации её негативного влияния на конфликты требуется длительная психотерапевтическая работа, направленная на развитие навыков эмоциональной регуляции и стрессоустойчивости.

Для профилактики обострения конфликтов, связанных с эмоциональной нестабильностью, рекомендуется развивать навыки эмоционального интеллекта, практиковать техники релаксации и осознанности, а также своевременно обращаться за профессиональной психологической помощью. В организационном контексте важно создавать поддерживающую среду, где есть место для выражения эмоций и их конструктивной проработки.

Работа с учащимися должна включать психологические тренинги, направленные на развитие навыков управления гневом и стрессом. Такие программы, как практики саморефлексии и повышение самооценки, способствуют укреплению их эмоциональной устойчивости. Например, на занятиях можно использовать игры и ролевые упражнения, где учащиеся учатся выражать свои эмоции и находить конструктивные решения в конфликтных ситуациях. Образовательные мероприятия, такие как уроки по эффективному общению и сотрудничеству, помогают школьникам и студентам лучше понимать друг друга и избегать агрессии.

Создание поддерживающей атмосферы играет важную роль в снижении эмоционального напряжения. Организация групповых проектов и коллективной деятельности, где акцент делается на взаимопомощь и поддержку, способствует укреплению доверия между учащимися. Например, система поощрения за проявление позитивного поведения, такая как награждение за доброжелательность и уважение к другим, формирует в коллективе благоприятный климат.

Взаимодействие с родителями учащихся также необходимо для предотвращения эмоциональной нестабильности. Проведение лекций о роли родителей в формировании устойчивости к стрессу помогает взрослым лучше понимать, как поддерживать детей в сложных ситуациях.

Совместные мероприятия, такие как семейные тренинги и мастер-классы, укрепляют отношения внутри семьи. Например, семейные игры на доверие и понимание способствуют развитию эмоциональной близости между родителями и детьми.

При возникновении конфликтных ситуаций важно своевременно реагировать. Использование методики «Активное слушание» позволяет понять эмоции участников конфликта и найти компромисс. Например, если двое учеников ссорятся, учитель может предоставить им возможность выразить свои чувства в безопасной обстановке, чтобы снизить напряжение. Постконфликтная работа должна включать обсуждение причин конфликта и анализ ошибок. Проведение рефлексивных упражнений помогает учащимся осознать свои эмоции и взять ответственность за свои действия.

Среди практических техник для снижения эмоциональной нестабильности особое место занимают дыхательные упражнения, такие как методика «4-7-8», которые помогают учащимся быстро снизить тревожность. Введение коротких активных перерывов, например, физкультминуток между занятиями, способствует снятию эмоционального напряжения. Использование техник релаксации, таких как прогрессивная мышечная релаксация Джейкобсона, помогает учащимся расслабиться. Эмоциональные дневники, в которых ученики записывают свои переживания, развивают навыки саморефлексии.

На уровне организации образовательного процесса важно создать службы психологической поддержки. Введение штатных психологов и социальных педагогов, а также организация горячих линий для учащихся и их родителей, помогают своевременно реагировать на проблемы. Формирование благоприятного климата в образовательных учреждениях возможно через совместную разработку правил уважительного взаимодействия и пропаганду ценностей терпимости и взаимопомощи. Например, тематические недели, посвященные эмоциональному здоровью, и спортивные мероприятия, укрепляющие командный дух, объединяют коллективы и снижают уровень конфликтности.

Реализация таких рекомендаций позволит повысить эмоциональную устойчивость учащихся, уменьшить число конфликтов и создать здоровую образовательную среду в Республике Узбекистан. В результате молодое поколение приобретет навыки конструктивного разрешения споров, что станет важным вкладом в формирование гармонично развитой личности.

Эмоциональная нестабильность, являясь значимым фактором обострения конфликтов, требует комплексного подхода к её регуляции. Понимание механизмов её влияния на конфликтные ситуации позволяет разрабатывать эффективные стратегии профилактики и управления конфликтами как на индивидуальном, так и на групповом уровне.

ЛИТЕРАТУРА

1. Теории и модели психологического стресса. Психологический стресс: теории и модели / Психологическая энциклопедия. URL: https://psyera.ru/teorii-i-modelipsihologicheskogostressa_9244.htm. Дата обращения: 14 ноября 2024 г.
2. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология: учебник для вузов. 6-е изд., испр. и доп. М.: Питер, 2015. 525 с.
3. Гришина Н.В. Психология конфликта. 2-е изд. СПб.: Питер, 2008. 544 с.
4. Дружинин В.Н. Варианты жизни: очерки экзистенциальной психологии. М.: ПЕР СЭ; Санкт-Петербург : ИМАТОН-М, 2000. 135 с.
5. Ершов А.А. Личность и коллектив : Межличностные конфликты в коллективе, их разрешение. Ленинград : О-во "Знание" РСФСР. Ленингр. орг., 1976. 40 с.
6. Зазыкин В.Г., Посохова А.В. Методы конфликтологических исследований : учебное пособие. М.: Белый ветер, 2018. 199 с.

Ikrom MIRZAYEV,
Toshkent davlat transport universiteti katta o‘qituvchisi
E-mail: Merzaev1975@gmail.com

F.f.d. prof. J.Ramatov taqrizi asosida

YANGI O‘ZBEKISTONDA IJTIMOY ISLOHOTLARNING RIVOJLANISH YO‘LI (MA’NAVY-MADANIY MISOLIDA)

Annotatsiya

Ushbu maqolada, Yangi O‘zbekistonda yoshlarda ijtimoiy-madaniy va ma’naviy axloqiy qadriyatlarini shakllantirishning maqsad va vazifalari yoritilgan. Yangi O‘zbekistonda ma’naviyat-ma’rifat kengashlari faoliyati va Movarounnahr tarixida davlat rahbarlari va olimlarning jamiyat qadriyatlariga bo‘lgan qarashlari, ilm-ma’rifatga munosabati borasidagi sa’yi-harakatlari dalillar bilan keltiriladi. Bu sohada O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qabul qilgan qarorlar va Vazirlar Mahkamasining qarorlariga asoslanib xulosalar berilgan. Shuningdek maqolada, yoshlarda vatanga sadoqat, tadbirkorlik, irodalilik, mafkuraviy immunitet, mehr-oqibatlilik, ma’suliyatlilik, tolerantlik, huquqiy madaniyat, innovatsion fikrlash, mehnatsevarlik kabi fazilatlarini shakllantirish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Yangi O‘zbekiston, ma’naviyat, mafkura, ma’rifat, ta’lim, tarbiya, ilm, vatanga sadoqat, tadbirkorlik, irodalilik, mafkuraviy immunitet, mehr-oqibatlilik, ma’suliyatlilik, tolerantlik, huquqiy madaniyat, innovatsion fikrlash, mehnatsevarlik, yoshlar.

THE WAY OF DEVELOPMENT OF SOCIAL REFORMS IN THE NEW UZBEKISTAN (THE SPIRITUAL-CULTURAL EXAMPLE)

Annotation

In this article, the goals and tasks of social, cultural, moral and moral values formation in New Uzbekistan are described. The activities of spiritual-enlightenment councils in New Uzbekistan and the views of state leaders and scientists on public values, and their efforts in relation to science and education in the history of Movarunnahr are presented with evidence. In this area, conclusions are given based on the decisions of the President of the Republic of Uzbekistan and the decisions of the Cabinet of Ministers. In this article, issues of formation of such qualities as loyalty to the motherland, entrepreneurship, willpower, ideological immunity, kindness, responsibility, tolerance, law and culture, innovative thinking, and hard work are discussed.

Key words: New Uzbekistan, spirituality, ideology, enlightenment, education, education, science, loyalty to the motherland, entrepreneurship, willpower, ideological immunity, kindness, responsibility, tolerance, law and culture, innovative thinking, hard work, efforts.

ПУТЬ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНЫХ РЕФОРМ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ (ДУХОВНО-КУЛЬТУРНЫЙ ПРИМЕР)

Аннотация

В данной статье описаны цели и задачи формирования социальных, культурных, морально-нравственных ценностей в Новом Узбекистане. В истории Моваруннахра представлены доказательства деятельности духовно-просветительских советов Нового Узбекистана и взглядов государственных деятелей и ученых на общественные ценности, их усилия в отношении науки и образования. В этой области даются выводы на основании решений Президента Республики Узбекистан и постановлений Кабинета Министров. В данной статье обсуждаются вопросы формирования таких качеств, как верность Родине, предприимчивость, сила воли, идеологическая неприкосновенность, доброта, ответственность, толерантность, право и культура, нестандартное мышление, трудолюбие.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, духовность, идеология, просвещение, образование, образование, наука, верность Родине, предпринимательство, сила воли, идеологический иммунитет, доброта, ответственность, толерантность, право и культура, инновационное мышление, трудолюбие, усилия.

Kirish. Bugungi kunda yurtimizda ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy sohalarida islohotlarni amalga oshirish, insonlarning dunyoqarashini o‘zgartirish, yetuk va zamon talabiga javob beradigan mutaxassis kadrlarni tayyorlashni hayotning o‘zi taqozo etmoqda. Respublikamizda ta’lim tizimini mustahkamlash, uni zamon talablari bilan chamcharchas bog‘langan bo‘lishi muhim ahamiyat berilmoqda. Bunda mutaxassis kadrlarni tayyorlash, ta’lim va tarbiya berish tizimi islohotlar talablari bilan chambarchas bog‘langan bo‘lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga dunyo miqosida shunday o‘zgarishlar sodir bo‘lmoqdaki, ushbu o‘zgarishlar butun boshli xalqni, millatni, elatlarni boringki, butun insoniyatning hayotini o.,zgartirib yubormoqda. Ushbu o‘zgarishlar jarayonida axloqiy madaniyat va axloqiy munosabatlarning o‘rni juda katta hisoblanadi. Bularning barchasiga ta’lim tizimida olib boriladigan sifatli ta’lim-tarbiya orqali erishiladi..Bugun biz Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish yo‘lidan borar ekanmiz, o‘tgan yillar tarix uchun va mamlakatimiz uchun butun bir tarixiy davr bo‘ldi. Hozirgi islohotlar yillarida o‘z o‘tmishimizni, o‘z madaniyatimizni xolisona bilib olish, jahon hamjamiyati, tarix oldidagi vazifamizni anglab olish davri bo‘ldi: “Biz bugun xalqimizning xohish-irodasi bilan tanlab olgan, istiqloq yillarida bosib o‘tgan og‘ir va mashaqqatli, shu bilan birga, g‘oyat sharaflil yo‘limizni sarhisob qilar ekanmiz, tarixan qisqa bir davrda o‘z taqdirimizni o‘zimiz hal etish, jahon hamjamiyatida munosib o‘rin egallash, milliy davlatchiligimizni, azaliy qadriyat va urf-odatlarimizni, muqaddas dinimizni tiklash, inson huquq va erkinliklarini ta’minlash borasida ulkan yutuq va marralarni qo‘lga kiritganimizni faxr bilan tilga olamiz”.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Yangi ma’naviy makonni yaratish masalasiga “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonida alohida ahamiyat qaratilgan bo‘lib, ushbu farmon mazkur sohani butunlay yangi, yuqori bosqichga ko‘tarish borasida dasturulamal bo‘lib xizmat qiladi.Yurtimiz taraqqiyotini ta’minlashning asosiy omili sifatida bugungi kunda, ma’naviy-madaniy islohotlarning rivojlanish yo‘li to‘g‘ri yo‘l sifatida tanlanganligi o‘zining amaliy tasdig‘ini topmoqda. Ma’naviy-madaniy islohotlar mamlakat istiqboli, shaxs kamoli,vatan ravnaqi,yurt osoyishtaligi,xalq farovonligi yo‘lida fuqarolarni jipslashtiruvchi kuch deya baholanildi. Bu bejiz emas, albatta. Chunki ma’naviy-madaniy yangilanishlar natijasida jamiyatda ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy islohotlar barqarorligini taminlash mumkin. Shundagina,ma’naviy-ma’rifiy islohotlar mamlakat taraqqiyotida mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tompnlaridan mamlakatimizda Uchinchi renessans poydevorining nazariy konsepsiyasini ishlab chiqar ekanlar,mamlakatimizda amalga oshirilayotgan har bir sohadagi islohotlar ma’naviy-madaniy islohotlar bilan uyg‘un holatda olib borilishi kerakligini ilmiy asoslab berdilar. Bu boradagi qarashlarni biz Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning “O‘zbekistonning o‘z istiqloq va taraqqiyot yo‘li” nomli asarlarida ilmiy-nazariy asoslarini aks ettirilganini ko‘rishimiz mumkin.Bu asar hajmi jihatdan kichik bo‘lsada, ammo mamlakatimizda yangi jamiyat qurishning ilmiy- fundamental asoslari keltirilgan bo‘lib bu yo‘lda ma’naviy-ma’rifiy islohotlarning o‘rniga alohida to‘xtalib o‘tilgan. Umuman olganda ushbu asar

mamlakatimizda ilmiy asoslangan yangi jamiyat qurishning dasturi bo'lib xizmat qildi. Nega deganda, undagi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy hayotni qayta qurish sohasida ilgari surilgan barcha fikrlar o'tgan davrda o'zining amaliy isbotini topdi va jamiyatimiz tubdan yangi bosqichga ko'tarilishini ta'minlab berdi.

"Biz, - degan edi Shavkat Mirziyoyev, - Barchamizga ayonki, O'zbekiston boy qazilma va tabiiy resurslarga, qudratli iqtisodiy va insoniy salohiyatga ega. Biroq bizning eng katta boyligimiz – bu xalqimizning ulkan intellektual va ma'naviy salohiyatidir.

Bu salohiyatni yaratish va yanada ko'paytirishda hurmatli ziyolilarimiz – ilm-fan va texnika namoyandalari, birinchi navbatda qadrlil va hurmatli akademiklarimiz, madaniyat, adabiyot va san'at, sport sohalarining vakillari butun vujudini berib, fidokorona mehnat qilayotganlarini biz yaxshi bilamiz va yuksak qadrlaymiz". Bu haq gap. Chunki xalq ma'naviyatini uning ma'naviy tafakkur shaklini o'nglanmaguncha, biror bir sohada u ijtimoiy,siyosiy, yoki iqtisodiy soha bo'ladimi qaysi sohada bo'lishidan qat'iy nazar jiddiy o'zgarishlar bo'lishi dargumon. O'tgan asrlar mobaynida olib borilgan ma'naviyat va madaniyat sohasidagi islohotlar yo'lini tahlil qilar ekanmiz, ma'naviyat va iqtisod bir-birini inkor etmasligini, balki bir-birini quvvatlab, o'zaro ta'sirlanib rivojlanib borishini guvohi bo'lamiz. Shu o'rinda ma'naviyat va iqtisod taraqqiyotimizning ikkita mustahkam qanotiga aylandi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Dastlab, mamlakatimizni ma'naviy-madaniy islohotlarning o'ziga xos to'rtta asosiy negizi asosladi. Quyda bu negizlarni ko'rib o'tamiz:

- umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik;
- xalqimizning ma'naviy merosini mustahkamlash va rivojlantirish;
- insonning o'z imkoniyatlarini erkin namoyon qilishi;
- vatanparvarlik".

Biz yuqorida keltirilgan ushbu to'rt asosiy negizning har-biriga to'xtalib o'tsak, jamiyatning milliy-ma'naviy yangilanishi, deganda nimani tushunish kerak? Uning jamiyat taraqqiyotidagi ta'siri nimada? degan savollarga javob topgan bo'lamiz. Zero, ushbu konsepsiyada mustaqil jamiyatgina yuksak ma'naviyatga, axloqiy qadriyatlarga, faol fuqaro pozitsiyasiga erishishi mumkinligi, xalqning ma'naviy, ijtimoiy, iqtisodiy siyosiy, bilim darajasi ushbu sohalarining barchasi bilan chambarchas bog'liqligi nazarda tutilgan. Har bir xalq, o'zining boy tarixi, ma'naviy kamoloti, ma'daniyatini o'rganish jarayonida va milliy va tarixiy qadriyatlarni tiklash masalalariga doimiy diqqat-e'tibor qaratishi natijasida mamlakatda demokratik islohotlarni amalga oshirishi mumkin.

Birinchidan, umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik. Umuminsoniy qadriyatlar – jahondagi barcha odamlar, xalqlar va davlatlar uchun umumiy qadrlash mezonini hisoblanadi va umumbashariy ahamiyatga ega bo'lgan qadriyatlar tizimini o'zida ifoda etadi. Umumbashariy qadriyatlar negizida har bir xalqning milliy qadriyatlarini shakllanadi. Qadriyatlar esa ajdodlar va avlodlar o'rtasidagi madaniy ko'priklar bo'lib har bir xalqning urf-odat, ananalari o'zligini o'zida mujassam etadi. Umumbashariy qadriyatlar har bir millat har bir xalq uchun birdek qadrlil bo'lib xalqlarni yakdil bir g'oya atrofida birlashishini ta'minlaydi.

Uning zamini eng avvalo ozodlik, erkinlik, tinchlik, demokratiya tufayli shakllangan inson baxt-saodati kabi umumijtimoiy ma'no va mazmun kashf etadigan qadriyatlardan iborat, deyish mumkin.

Bugungi kunda ijtimoiy taraqqiyot jarayonida umuminsoniy qadriyatlarining ustuvorligi tan olinadi. Umuminsoniy qadriyatlar har bir tarixiy birlikning tarixiy rivojlanish mahsulati, u barcha insonlarning manfaatlarini, haq-huquqlari, orzu-umidlari hisobga olinganligini o'zida mujassam etgan.

Umuminsoniy ahamiyat kasb etgan umumbashariy va milliy qadriyatlar ananalar esa barcha xalqlar uchun muhim qadriyatga aylanadi. Shu jihatdan, umuminsoniy qadriyatlar milliy qadriyatlardan mazmunan keng va serqiradir, shu jihatdan dunyoning barcha burchagida yashaydigan har bir odamzodga tegishlidir. Ajdodlardan avlodlarga milliy ananalar, urf-odatlar, milliy o'zlikni anglash tamoyillarini o'rgatib kelinyapti. Hech bir millat hech bir jamiyat boshqa xalqlardan madaniyatdan ajralgan holda rivojlana olmasligi, ayniqsa, hozirgi zamonda biror xalqning yakka o'zi jahon sivilizatsiyasidan ajralgan holda taraqqiy etmasligi barchamizga birdek ma'lum buni o'tgan vaqt mobaynida xalqimiz boshidan o'tgan ne-ne sinovli kunlar tarix zarvaraqlari so'zimiz isboti desak mubolag'a bo'lmaydi.

Shunday qilib, milliy qadriyatlarimiz quyidagi umuminsoniy qadriyatlarni e'tirof etgan va o'ziga singdirib olgan deyishimiz mumkin:

Qonun ustuvorligi;

Insonning asosiy huquq va erkinliklarini ta'minlash;

Turli millat vakillarini, ularning madaniyatini va qadriyatlarini hurmat qilish, ular bilan hamkorlik qilish, do'stlik va yaxshi qo'shnichilik;

Dinlararo bag'rikenglik;

Dunyoviy bilimlarga intilish, ma'rifatparvarlik;

Turli xalqlarning ilg'or tajribasini, insoniyat madaniyatini yutuqlarini o'rganish va egallab olish;

Inson - eng oliy qadriyat deb bilish;

Vatan - eng oliy qadriyat sifatida baholash va b.

Bu qadriyatlar jamiyatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar va tub o'zgarishlarning asosiy mezoniga aylangan bejiz emas. Mamlakatimiz mustaqilligining ma'naviy-ma'rifiy, ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy asoslarini mustahkamlashda umuminsoniy qadriyatlar asosida milliy qadriyatlarimizni shakllantirish o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatyapti. Ta'kidlab o'tish joizki, mamlakatimizda, xalqimizning jahon hamjamiyati bilan birga rivojlanish yo'lidan borishida milliy va umuminsoniy qadriyatlar musharakligiga alohida e'tibor berilayotgani ham shundandir.

Ikkinchidan, xalqimizning boy ma'naviy merosini o'rganish va uni rivojlantirish masalasidir. Avvalambor, ma'naviy meros tushunchasiga to'xtalib o'tsak, ushbu masalaga oydinlik kiritgan bo'lamiz. "Ma'naviy meros – ma'naviy taraqqiyot mahsulati, inson aql-zakovati bilan yaratilgan, kelajak avlodni ezgu taraqqiyot sari yetaklash xususiyatiga ega bo'lgan, kishilarning ongi va dunyoqarashining o'sishi, olamni bilish va o'zlashtirish borasidagi sa'y-harakatlariga kuch-quvvat beradigan ajdodlardan avlodlarga o'tib kelayotgan azaliy qadriyatlar majmui", deb ta'riflanadi.

Bizningcha, har bir xalqning ma'naviy va madaniy saviyasi asosan ma'naviy boyligi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar yig'indisidan tashkil topadi. Ma'naviy meros – o'tmish ajdodlarimizning yutuqlaridir. Uni to'la egallash va rivojlantirish esa yosh avlodning vazifasidir. O'z madaniy merosi, qadriyatlarini bilmaslik yoki mensimaslik – madaniyatsizlik belgisi. Ularni boyitib, yuksak darajaga ko'tarishga intilmaslik esa millat va uning istiqboli uchun katta ziyon yetkazadi.

Istiqlol tufayli bizning ma'naviy-madaniy qadriyatlarimiz ananalarimiz, o'tmish ajdodlarimiz qoldirgan boy ma'naviy meros, o'zining butun mukammalligida tiklana boshlandi. Diniy qadriyatlarimiz bo'lgan muqaddas Qur'oni Karim, Hadisi shariflar ilk marotaba o'zbek tiliga tarjima qilinib, nashr etildi. O'zbek tiliga Davlat tili maqomi berildi va bu haqidagi qonun qabul qilindi. Tasavvuf pirlari bo'lmish – Bahovuddin Naqshbandiy, Amad Yassaviy, Najmiddin Kubrolarning yubileyi mamlakatimiz aholisi qalbidagi ong-u shuurida milliy g'urur iftixor, va ruhiy poklanish kabi tuyg'ularini uyg'otdi. Respublikamizning barcha viloyatlarida buyuk alloma va mutaffakirlarimizning ulug'vor haykallarining o'rnatilishi o'zbek xalqining har bir farzandi qalbi va ruhida haqli ravishda iftixor hisrlaridan o'chmas yog'du paydo qildi. Xalqni ma'rifat, adolat, hurriyat sari yetaklagan jaddichilik harakating buyuk namoyandalari hisoblangan Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Cho'lpon, Abdulla Avloniy Isqoqxon Ibrat kabi jaddi bobokalonlarimiz XX asr boshlarida o'zlarining fidoyi sayi-harakatlarini natijasida xalq dilidan yana munosib o'rin egallay boshladilar. Qatag'on siyosati natijasida ayblanib Sibir va uzoq o'lkalarga surgun qilingan milliy ozodlik harakati ishtirokchilari o'z qadrlariga loyiq baholadilar.

Ayni vaqtda mustabid tuzum davrida xalqimizning sha'ni, qadr-qimmatini, va g'ururi poymol etilgani, tarixiy qadamjolarimiz, milliy urf-odat ananalarimiz oyoq osti qilingani, ma'naviy qaramlik ostida taqdirimiz jar yoqasiga kelib qolganini aslo unutib bo'lmaydi. Shu maqsadda Prezidentimiz mustaqilligimizni e'lon qilishlaridan qariyb 80 kun oldin, ya'ni 1991 yil 12 iyundagi nutqlarida shunday degan edilar: Ko'rinib turibdiki, mustaqillik - ozod va obod Vatanning har bir farzandi o'zligi, qadr-qimmatini, or-nomusi va g'ururini teran anglashi uchun xalqimizga cheksiz va buyuk imkoniyatlar berdi. O'zining ma'naviy merosidan xabarador bo'lmagan, ertangi kuniga ishon hissi yo'q, a trof- muhitda sodir bo'layotgan voqea hodisalarga loqayd inson, ma'naviy-madaniy saviyasi past odam hisoblanadi.

Xullas, ma'navi-ma'rifiy sohalaridagi islohotlardan ko'zlangan asosiy maqsad asrlar davomida ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan boy moddiy-ma'naviy yodgorliklar, tarixiy qadamjolar, diniy qadriyatlar, milliy urf-odat va ananalarni asrab avaylash kelajak avlodga munosib shaklda yetkazishdir. Zero o'z tarixini o'z o'tmishini bilmagani insonning voqelikka real yondashishi dargumon. Bu boradagi yangilanishlarni bosqichma-bosqich tizimli shaklda amalga oshirish, qadimiy va zamonaviy xalq qadriyatlarini, adabiyoti va san'atini bilish va rivojlantirish, o'zbek tilini taraqqiy ettirishni

maktabgacha ta'lim tizmidan boshlab ta'limning barcha bosqichlarida amalda qo'llash, ta'lim va tarbiya tizimini yaxlit bir tizm sifatida umumlashtirib amaliy hayotga tadbiq etish – bularning barchasi, mening fikrimcha aynan xalqimizning ma'naviy merosini mustahkamlash va uni rivojlantirish konsepsiyasining asosiy jihatlaridir. Bu masala yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida: "Har kimga ilmiy, texnikaviy va badiiy ijod erkinligi, madaniyat yutuqlaridan foydalanish huquqi kafolatlanadi. Intellektual mulk qonun bilan muhofaza qilinadi. Davlat jamiyatning madaniy, ilmiy va texnikaviy rivojlanishi haqida g'amxo'rlik qiladi". Bu g'amxo'rlikka javoban, "O'zini O'zbekiston fuqarosi hisoblagan har bir inson xalqining ma'naviy, tarixiy, madaniy, ilmiy va badiiy merosini asrab-avaylashi shart. Tarixiy, ma'naviy, madaniy, ilmiy va tabiiy meros davlat tomonidan muhofaza qilinadi" deb qonuniy yo'l bilan ham mustahkamlanib qo'yilgan.

Uchinchidan, insonning o'z imkoniyatlarini erkin namoyon qilish masalasi. Ma'naviyat insonni kamolotga yetaklaydigan botiniy va zohiriy kuch bo'lib, shaxs kelajakda kim bo'lib ulg'ayishini, uning qalbida vatanga muhabbat, yurtga sadoqat, kasbga layoqat, kabi ezgulik urug'larini qadaydigan, inson ruhiy olamining asosiy mezon ekanligini yuzaga chiqaruvchi konseptual g'oya ekanligini ilmiy asoslaganligi so'zimiz isbotidir.

Bugungi kunda insonning o'z ichki imkoniyatlarini erkin namoyon qilish masalasi hamon dolzarbligicha qolmoqda chunki bu imkoniyatni yuzaga chiqarmasdan turib erkin fuqaro ma'naviyatini, ozod shaxsni shakllantirish masalasini yechishning imkoni yo'q. shu o'rinda takidlash joizki, insonning o'z imkoniyatlarini erkin namoyon qilish negizi boshqa negizlar bilan o'zaro chuqur uyg'unlikka ega. Mamlakatimizda har bir insonning haqiqiy erkinligini ta'minlash maqsadida milliy ma'naviyatini yanada rivojlantirishga kata e'tibor qaratilayotganligida ko'rshimiz mumkin. Zero, o'zligini anglamagan, o'tmish saboqlaridan yetarlicha xulosa chiqarmagan voqeelikdagi munosabatlarga xolis fikr bildira olmaydigan inson fikran hur va erkin bo'la olmaydi. Fikrimizcha, mustaqillik tufayli bir tizimdan ikkinchi tizimga o'tish davrida o'zlikni anglashning o'ziga xos ko'rinishlarini anglamasdan ma'naviy yuksalish va taraqqiyot darajasini anglab bo'lmaydi. Yuksak rivojlangan jamiyat esa o'zligini anglagan shaxslardan tarkib topishi mumkin. O'zligini anglagan yoki anglay boshlagan kishigina shaxs darajasiga ko'tariladi. Demak, o'zlikni anglash, avvalo, har bir insonning shaxsi, alohida "meni" bilan bog'liq. Suqrot ta'kidlaganidek, "O'zini anglagan inson o'zi uchun nima foydali va nimalarga qodir ekanligini yaxshi tushunadi. U qo'lidan keladigan ish bilan shug'ullanish asnosida o'z ehtiyojini

qondiradi va saodatga erishadi. Har qanday xato va baxtsizliklardan xoli bo'ladi. Buning natijasi o'laroq, u o'zga odamlarni qadrlay oladi va ulardan ezgulik yo'lida foydalana oladi. Oqibatda o'zini kulfatlardan asraydi".

Xulosa. Ma'naviyat murakkab ijtimoiy hodisa bo'lib, uning taraqqiyotiga juda ko'p omillar – siyosat, iqtisod, fan, axloq, san'at, din kabi hodisalar bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ushbu omillardan oqilona foydalanish, ulardan "yangi ma'naviy makon"ni yaratish yo'lida foydalanish ma'naviyatli davlat, farovon xalq sifatida shakllanishimizga xizmat qiladi. Xullas, millat taraqqiyoti jarayonida iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy sohalarda yuzaga keladigan muammolarni hal qilishda milliy o'z-o'zini anglash omili millatni jipslashtiradi va uni umum maqsadlar yo'lida harakatga keltiradi. U har qanday millat uchun yetakchi belgi hisoblanadi. U o'zining yaratuvchilik salohiyati bilan millatning asosiy belgilari tizimida yetakchi o'rinni egallaydi. Milliy o'z-o'zini anglash millatning abadiyiligi ta'minlaydigan eng muhim omildir. Bu salohiyat millatning o'ziga xosligini va manfaatlarini himoya qilishga xizmat qiladi.

Bizning fikrimizcha, ma'naviyat mustaqillik uchun muhim hayotiy zaruriyatdir. O'zbekistonda ma'naviy-madaniy islohotlarning rivojlanishi yo'li va uning zaruratini quyidagi yo'nalishlarda olib borsak katta yutuqlarga erishishimiz mumkin:

- ma'naviy meros va diniy qadriyatlarini chuqur o'zlashtirish, millatimizning o'z-o'zini anglashiga erishish, milliy g'urur va iftixor tuyg'ularini izchillik bilan mustahkamlash;

- mustaqillik sharoitida milliy g'oya va milliy mafkurani shakllantirish hamda uni xalqimiz dunyoqarashiga aylanishiga erishish;

- ta'lim tizimini isloh qilish, kadrlar tayyorlashning milliy dasturini amalga oshirish asosida barkamol avlodni tarbiyalash, sog'lom avlod dasturini amalga oshirish asosida jismonan baquvvat, ruhi, fikri sog'lom, iymon-e'tiqodi butun, bilimli, ma'naviyati yuksak, mard va jasur vatanparvar avlodimizni shakllantirish;

- milliy – ma'naviy salohiyatimizning jahon sivilizatsiyasidagi o'rmini tiklash va bugungi kunda ma'naviyat, ma'rifat, fan, texnika, texnologiya yutuqlarini chuqur o'zlashtirish asosida hozirgi zamon umumjahon ma'naviyati tizimi rivojiga hissa qo'shish;

- yoshlar ma'naviyatini milliy istiqlol g'oyalari bilan boyitib borish, ular ongida mafkuraviy immunitetni kuchaytirish;

- insoniyatning asrlar davomida yaratgan va umumjahon mulkiga aylangan barcha boyliklarni milliy-ma'naviy salohiyatimizning ajralmas qismiga aylantirish kabildir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-sonli Farmoni/<https://lex.uz/docs/-5841063>
2. Ergashev I. O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti. –T.: "Navro'z", 2005, 136-b.
3. Boysunov J. O'zbekistonda yoshlar ma'naviy madaniyatini yuksaltirishning ijtimoiy-falsafiy muammolari. – Buxoro, 2023. – B.49.
4. Yoqubov S. Axborot jamiyati: xayolot emas, haqiqat. Tafakkur-2007, 4-son
5. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch. T. Ma'naviyat, 20008, 138-140-bet
6. Zokirov B. G'arb tamadduni: inqiroz alomatleri. Tafakkur-2007, 2-son
7. Dalkonov E.T. Vatanparvarlik shakllanishi va amal qilishning bog'liqlik qonuniyatlari (ijtimoiy falsfa)

Nozima MULLABAYEVA,
O‘zMU Psixologiya kafedrası prof.v.b., psixologiya fanlari doktori
Navro‘zbek SOYIMNAZAROV,
O‘zMU Psixologiya yo‘nalishi magistranti

P.s.f.d., prof. K.Kadirov taqrizi asosida

O‘SMIRLAR ORASIDAGI BULLINGDA KOPING STRATEGIYALARINING O‘RNI

Annotatsiya

Hozirgi kunda o‘smirlik davrida bullying muammosi va unga qarshi kurashishda qo‘llaniladigan koping strategiyalarining o‘rni muhimdir. O‘smirlik davri ijtimoiy va emotsional rivojlanishida muhim bosqich bo‘lib, bu davrda bullying o‘z navbatida o‘smirlarning ruhiy salomatligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin, shuning uchun bu muammoni hal qilishda samarali strategiyalarni qo‘llash zarur. Maqolada o‘smirlik davrida bullyingga qarshi kurashishda koping strategiyalarining ahamiyati haqidagi ma‘lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Agressiya, krizis, viktimizatsiya, stressning tranzaktsion modeli, rol, autsayderlar, ijtimoiy kontekst.

РОЛЬ КОПИНГ-СТРАТЕГИЙ В СИТУАЦИИ БУЛЛИНГА СРЕДИ ПОДРОСТКОВ

Аннотация

В настоящее время актуальна проблема буллинга в подростковом возрасте и роль копинг-стратегий, используемых в борьбе с ней. Подростковый возраст является важным этапом социального и эмоционального развития. Буллинг в школе в этот период могут оказать негативное влияние на психическое здоровье подростков, поэтому необходимо использовать эффективные стратегии для решения этой проблемы. В данной статье представлена информация о важности копинг-стратегий в борьбе с буллингом в подростковом возрасте.

Ключевые слова: Агрессия, кризис, виктимизация, транзакционная модель стресса, роль, аутсайдеры, социальный контекст.

THE ROLE OF COPING STRATEGIES IN ADOLESCENT BULLYING

Annotation

Nowadays, the problem of bullying in adolescence and the role of coping strategies used in combating it are important. Adolescence is an important stage in social and emotional development, and bullying during this period can have a negative impact on the mental health of adolescents, so it is necessary to use effective strategies to solve this problem. Our article provides information on the importance of coping strategies in combating bullying in adolescence.

Key words: Aggression, crisis, victimization, transactional model of stress, role, outsiders, social context.

Kirish. Respublikamizda so‘nggi yillarda uzluksiz ta‘lim tizimining isloh qilinishi, yangi ta‘lim standartlari asosida ta‘lim va tarbiya ishlarini takomillashtirish masalarining zarur me‘yoriy-huquqiy asoslari yaratildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60 son «2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida» Farmoni, 2019 yil 7 iyundagi 472-son «Psixologiya sohasida kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va jamiyatda huquqbuzarliklarning oldini olish chora-tadbirlari to‘g‘risida», 2019-yil 12-iyuldagi 577-son «O‘quvchilarni psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash ishlarini yanada takomillashtirish to‘g‘risida», O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi O‘RQ-637 sonli «Ta‘lim to‘g‘risida», 2022-yil 15-apreldagi O‘RQ-764-son «Kiberxavfsizlik to‘g‘risida» Qarorlar, doirasida hamda ushbu faoliyatga tegishli boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilgan.

O‘smirlik – bolalikdan kattalikka o‘tish davri bo‘lib, fiziologik va psixologik jihatdan o‘ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi, yangilikka intilish ortadi, xarakteri shakllanadi, ma‘naviy dunyosi boyiydi, ziddiyatlar avj oladi. Bu davr shunchalik qarama-qarshiliklar, keskinliklarga boyki, olimlarning ba‘zilari bu davrni uzluksiz muammolar davriga tenglashtirishadi.

O‘smirlik davrida bullying (tazyiq, zo‘ravonlik) muammosi keng tarqalgan bo‘lib, bu jarayon o‘smirlarning psixologik salomatligi va rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Bulling (inglizcha – bullying) tushunchasi bezorilik, qo‘rqitish, shuningdek, bir jamoa a‘zosining boshqa a‘zolar yoki muayyan bir a‘zo tomonidan agressiv ravishda ta‘qib qilinishini bildiradi. Bulling atamasi yangi bo‘lishiga qaramay, bolalar orasida bezorilik va zo‘ravonlikning ko‘rinishlari qadimdan mavjud.

Bugungi kunda bu muammo global miqyosda dolzarb masala bo‘lib qolmoqda. Qonunchilikda bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan muhofaza qilish nazarda tutilgan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuning 10-moddasida davlat bolani ekspluatatsiya va zo‘ravonlikning barcha shakllaridan, shu jumladan jismoniy, ruhiy va jinsiy zo‘ravonlikdan, qiynoqlarga solishdan yoki shafqatsiz, qo‘pol

yoxud inson qadr-qimmatini kamsituvchi boshqa shakldagi muomaladan, shahvoniy shilqimliklardan himoya qilinishini amalga oshirishi belgilangan. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni 48-moddasida ta‘lim oluvchining ta‘lim-tarbiya jarayonining boshqa ishtirokchilariga nisbatan jismoniy va (yoki) ruhiy zo‘ravonlik ishlatmaslik va ularning o‘z majburiyatlarini bajarishiga to‘sqinlik qilmaslik majburiyati nazarda tutilgan. So‘nggi yillarda ta‘lim muassasalarida o‘quvchilar o‘rtasidagi zo‘ravonlik holatlarini oldini olish yuzasidan bir qator ishlar amalga oshirildi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-son qarori bilan bolalarni ijtimoiy-psixologik qo‘llab-quvvatlash markazlari tashkil etildi.

Bulling holatlari o‘smirlar o‘rtasida o‘zaro munosabatlarni murakkablashtiradi va bu jarayonning salbiy ta‘sirilarini keltirib chiqaradi. Tajovuzkor bolalar, o‘z kuchlarini namoyish etish maqsadida, kuchsiz o‘quvchilarga nisbatan zo‘ravonlik ko‘rsatishlari mumkin. Bullingning ta‘siri nafaqat jabrlanuvchilarga, balki tajovuzkorlarga ham sezilarli darajada ta‘sir qiladi. Tajovuzkor bolalar o‘z xulq-atvorlarini davom ettirish orqali, kelajakda ham zo‘ravonlikni normal holat sifatida qabul qilishlari mumkin.

Jahonda ta‘lim sharoitida zo‘ravonlik va agressiya bullying ko‘rinishida namoyon bo‘lishi bo‘yicha bir qator ustuvor yo‘nalishlarda ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Xususan, maktabdagi bullying hamda viktimizatsiya (qurbonga aylantirish jarayoni va natijasi), bolalarning psixologik, ijtimoiy va hatto jismoniy rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatuvchi omillar, zo‘ravonlar (ta‘qib qiluvchilar, bezorilar), ularning qurbonlari va guvohlarini (kuzatuvchilarini) o‘z ichiga qamrab oluvchi ijtimoiy tizim “bulling tizim”ning o‘ziga xos jihatlari, bolalarda xavfsizlik tushunchalarining shakllanganligini aniqlashga qaratilgan psixodiagnostik vositalar ishlab chiqilib, amaliyotga tadbiiq etilishi, shuningdek, turli yosh davrlaridagi xavfsizlik komponentlari ilmiy o‘rganilayotganligi shular jumlasidandir. Maktab muhitida bullying holatlari o‘quvchilarning o‘zaro munosabatlariga, o‘qish jarayoniga va umumiy psixologik muhitga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Bullingga qarshi kurashishda va o‘smirlarni himoya qilishda koping strategiyalari muhim rol o‘ynaydi. Koping strategiyalari shaxsning stressli vaziyatlarga, jumladan, bullyingga qarshi kurashish

va muammolarni hal qilish uchun qo'llaniladigan usullar va yondashuvlardir. O'smirlarning ushbu ziddiyatli, muammoli va stressli vaziyatlardan chiqib ketishi esa ularning aynan qanday koping strategiyalarini tanlashiga bog'liq. Kimdir ushbu jarayonda muammoni hal qiluvchi koping strategiyalarini tanlasa, yana kimdir muammodan qochuvchi yoki uni chetlab o'tuvchi koping strategiyalarini tanlaydi. Ushbu jarayonlarni puxta o'rganish esa bizlarga kelajakda o'smirlar bilan yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammoli stressli vaziyatlarni oldini olishimizga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya: O'zbekistonda o'smirlar yoshidagi bolalarning psixologik xususiyatlarini psixolog olimlardan Sh.V.Azizova, M.G.Davletshin, N.M.Dalimova, R.Z.Gaynutdinov, N.G.Kamilova, Z.T.Nishonova, R.I.Sunnatova, G.Q.To'laganova, E.G.G'oziyev va boshqalar tomonidan ilmiy tahlil etilgan bo'lsa, tavakkalchilikka moyillik va xavfsizlik masalalari V.M.Karimova, A.A.Fayzullaev, F.A.Akramova, O.E.Hayitov va boshqa ko'pgina mutaxassislarning ilmiy ishlarida talqin etilgan. Biroq maktabdagi xavfsiz muhit muammosi O'zbekistonda psixologiya fani doirasida deyarli o'rganilmagan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlari olimlaridan I.A.Baeva, Ye.B.Laktionova (ta'lim muhitida psixologik xavfsizlik), L.S.Alekseeva, Ye.V.Burmistrova, Ye.F.Bikovskaya, Ye.N.Volkova, N.O.Zinoveva, N.F.Mixaylova, D.Pstrog (bolaning psixik rivojlanishidagi zo'raonlikni psixologik va ijtimoiy oqibatlar), L.A.Aleksandrova, S.A.Bogomaz, D.A.Leontev, V.L.Marshuk, T.V. Nalivayko (shaxsning psixik barqarorligi va qiyin vaziyatlarda o'zini nazorat qila olish), B.G. Ananov, A.N.Leontev, V.N.Myasishchev, V.N.Panferov, S.L. Rubinshteyn (insonlar munosabatlari tizimi), D.A.Leontev, Ye.Yu.Mandrikov, Ye.N.Osinim va boshqalar shaxsning moslashuv tizimi, unga ta'sir etish omillarini ilmiy tadqiq etishgan.

Bulling muammosi 1905-yildan boshlab o'rganila boshlandi. Xorij tadqiqotchilaridan D.Olweus (1994), D.K.Kwak, S.Lee (1999), Staub (1999) bulling zulmkorlari, K.Ekman (2000), Lister (1990) bulling qurbonlari, Kelly (1990), Askew (1988) bulling kuzatuvchilari, C.M.Arora, A.C.Baldri, V.E.Besag, P.A Kalliotis, Y.Kim, K.Kwak, D.A.Lane, C.Lee, A.M.O Moor, K.Rigby, E.Roland, P.T.Slee, P.K.Smit, S. Sharp bulling modellari to'g'risidagi tadqiqot amalga oshirilgan bo'lsada, lekin ta'limdagi xavfsiz muhitda autsayderlarning o'rni, bulling himoyachilari va xavfsiz vaziyatlarda pedagoglarning o'rniga e'tibor qaratilmagan. Odatda o'qituvchilar muammoning tarqalish ko'lamini e'tirof etmaydilar va qanday qilib bu hodisa bilan kurashishni bilmaydilar.

Xususan, D. Olweus, E. Roland va E. Munthe, bu masalani chuqur o'rganish bilan mashhur bo'lishdi. D. Olweus, ayniqsa,

bullingning psixologik va ijtimoiy jihatlarini o'rganishda muhim rol o'ynadi. U o'z tadqiqotlarida bullingning turli ko'rinishlari, sabablari va oqibatlarini tahlil qildi. D.Olweusning tadqiqotlari bulling muammosining o'rganilishida asosiy poydevor bo'lib xizmat qildi. U o'quvchilarning o'zaro munosabatlari, tajovuzkorlik va jabrlanuvchilar o'rtasidagi dinamikani o'rganish orqali, bullingning ijtimoiy kontekstini tushunishga yordam berdi. Bu tadqiqotlar, keyinchalik, boshqa mamlakatlarda ham bulling muammosiga e'tibor qaratishga sabab bo'ldi. Olweus bullingning turli shakllarini, uning o'zaro munosabatlari va ijtimoiy kontekst bilan bog'liqligini o'rganib, bullingga qarshi kurashish bo'yicha dasturlarni ishlab chiqardi.

XX asrning 90-yillarida Buyuk Britaniyada bulling muammosi bo'yicha tadqiqotlar kengayib, bu mavzu ijtimoiy va ta'lim sohalarida muhim ahamiyatga ega bo'la boshladi. O'quvchilarning o'zaro munosabatlari, maktab muhitida zo'raonlikning oldini olish va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan dasturlar ishlab chiqildi. AQSHda esa, 1990-yillarda bulling muammosiga alohida e'tibor berila boshlandi. Maktablar va jamoatchilikda bu muammo haqida xabardorlikni oshirish, o'quvchilarning xavfsizligini ta'minlash va ijtimoiy muhitni yaxshilash maqsadida turli tadbirlar o'tkazildi. Bu jarayon, o'z navbatida, bullingga qarshi kurashish uchun yangi strategiyalar va dasturlarni ishlab chiqishga olib keldi.

Amerikalik psixolog Dorothy Espelage o'smirlar o'rtasidagi bulling va uning psixologik ta'sirlarini o'rganishga katta hissa qo'shgan. U bullingning ijtimoiy va emosional jihatlarini, shuningdek, o'smirlarning o'zaro munosabatlariga ta'sirini o'rganadi. Espelage o'smirlar o'rtasidagi ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va bullingga qarshi kurashish strategiyalarini rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlar olib borgan.

Avstraliyalik psixolog Ken Rigby bulling va uning ta'sirini o'rganish bo'yicha mutaxassisdir. U o'smirlar o'rtasidagi bullingni kamaytirish va ijtimoiy muhitni yaxshilash uchun turli dasturlarni ishlab chiqdi. Rigby bulling jarayonida o'smirlarning rolini va ularning ijtimoiy munosabatlarini o'rganadi. Susan Swearer o'smirlar o'rtasidagi bulling va uning psixologik ta'sirlarini o'rganishga qaratilgan tadqiqotlar olib borgan. U bullingga qarshi kurashish va o'smirlarni himoya qilish bo'yicha strategiyalarni ishlab chiqishda faol ishtirok etdi.

Natijalar va muhokamalar. O'tkazilgan tadqiqotda Bulling tuzilmasini aniqlash metodikasi shkalalari bo'yicha ham jins tafovutlarini o'rganildi. Tahlillarining ko'rsatishicha Bulling tuzilmasini aniqlash metodikasi bo'yicha quyidagi jins tafovutlari mavjudligi kuzatildi; (1-jadval)

(1-jadval)

Bulling tuzilmasini aniqlash metodikasi shkalalari bo'yicha jins tafovutlari tahlili (Mann-Uitni mezonasi asosida)

Ko'rsatkichlar	O'rtacha ranglar		U	P
	Qiz bolalar (N=1491)	O'g'il bolalar (N=1205)		
Initsiator	1348,4	1348,6	898227	0,996
Yordamchi	1388,8	1298,6	838174	0,002**
Himoyachi	1383,0	1305,8	846872	0,010**
Qurbon	1418,8	1261,6	793579,5	0,000**
Kuzatuvchi	1327,9	1374,0	867569,5	0,121

Izoh: ** - p<0,01.

«Initsiator» shkalasi ma'lum bir xatti-harakatda boshlovchilik, yetakchilik qilish bilan bog'liq xislatni ifoda etadi. «Initsiator» atamasi bu yerda bullingning boshlovchisi ma'nosida qo'llanilgan. «Initsiator» shkalasi bo'yicha natijalar tahlil qilinganda jins tafovutlari kuzatilmaganligini aniqladik. Demak, bullingni bevosita amalga oshiruvchi shaxs xislati bo'yicha jins farqi kuzatilmadi, ya'ni sinaluvchilarning initsiator rolini bajarishlari ularning jins xususiyatlariga bog'liq bo'lmas ekan.

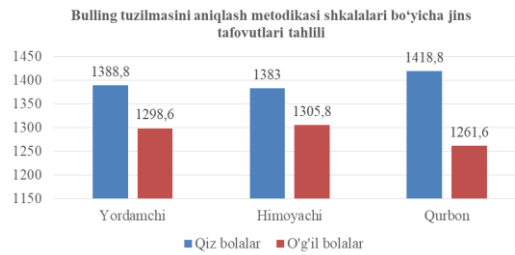
Biroq bulling «Yordamchi»si shkalasi natijalarida ishonch darajasidagi jins farqi aniqlandi (U=838174; p<0,01). Bunga ko'ra qiz bolalar aksariyat hollarda bulling yordamchisi bo'lishar ekan. Bulling yordamchisi bu bullerni qo'llab-quvvatlaydigan, uni «gijgijlab» boshqalarning aziyat chekishini zavq bilan tomosha qiluvchi shaxs sifatida gavdalanadi. Qiz bolalar orasida yordamchilar, ya'ni gijgijlovchilarning ko'proq bo'lishi kundalik kuzatishlardan ham ma'lum. Sababi, odatda qiz bolalar jismoniy jihatdan o'g'il bolalarga nisbatan zaifroq bo'ladi va bu kamchilikni to'ldirish maqsadida fisqu-fasod, gijgijlash orqali kuch ishlatishga nisbatan «aqliroq» yo'lni tanlashlari mumkin.

Bulling «Himoyachi»si shkalasi ko'rsatgichlari tahlil qilinganida ham jins tafovutlari mavjudligi aniqlandi (U=846872; p<0,01). Bulling «Himoyachi»si roli ham ko'proq qiz bolalar tomonidan amalga oshirilgan ekan. Himoyachi rolini bajaruvchilar ham qiz bolalar orasida nisbatan ko'pligi nazarimizda ijobiy natijalardan biri bo'lib hisoblanadi.

Bulling «Qurbon»si shkalasi natijalari tahlili natijalariga ko'ra bu yerda ham ishonch darajasidagi jins tafovutlari mavjud ekan (U=793579,5; p<0,01). Bulling «Qurbon»lari ham qiz bolalar orasida ko'proq uchrashi alohida e'tiborga molikdir. Umuman olganda, yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, bulling tizimining har qaysi bo'g'inida ishtirok etish, asosan, zaiflik belgisi hisoblanadi. Shaxslararo munosabatlarda yuzaga keladigan nizolar qadim zamonlardan o'g'il bolalar tomonidan «erkakcha» usulda, ya'ni jismoniy kuch ishlatish, ortiqcha gap-so'zni ko'paytirmasdan birdaniga mushtlashishga o'tish kabi yo'llar bilan hal qilingan. Qiz bolalar (ayollar) jamoalarida esa (ayniqsa, hukmdorlar saroyidagi ahli ayollar, kanizaklar o'rtasidagi munosabatlar bunga yaqqol misol bo'lishi mumkin), aksincha, fisqu-fasod, g'iybat, ig'vogarlik, tazyiq o'tkazish, kesatib gapirish kabi har xil bulling ko'rinishlari keng tarqalgan. Ehtimol, shu sababli ham qiz bolalar bulling tizimining faol ishtirokchilari sifatida namoyon bo'layotgan bo'lishlari mumkin.

Bulling «Kuzatuvchi»si shkalasi bo'yicha natijalar tahlil qilinganda ishonch darajasidagi farqlar mavjud emasligi aniqlandi. Ya'ni bulling jarayonida «Kuzatuvchi» rolini bajarish qiz bolalarga ham, o'g'il bolalarga ham xos bo'lishi mumkin ekan. Biroq, ta'kidlab o'tish joizki, bulling kuzatuvchilarining reaksiyalari, xatti-harakatlari, munosabatlari bullerlar uchun juda muhim hisoblanadi. «Kuzatuvchi»larning qo'llab-quvvatlashlari yoki e'tiroz bildirishlari «Initsiator»ga kuchli ta'sir o'tkazib, uning bulling xatti-harakatini amalga oshirishi yoki bu harakatdan tiyilishini belgilab beradi.

(2-jadval)

Bulling tuzilmasini aniqlash metodikasi shkalalari bo'yicha jins tafovutlari tahlili (Mann-Uitni mezonida) 2-jadval

«Sotsiometriya» metodikasi shkalalari bo'yicha jins tafovutlari tahlili Mann-Uitni mezonida yordamida amalga oshirildi (3-jadval). Sotsiometrik shkalalardan biri «Qabul qilinish darajasi» bo'yicha jins tafovutlari aniqlanmadi. «Rad etilish darajasi» shkalasi bo'yicha esa qiz va o'g'il bolalar o'rtasida ishonchli farq kuzatildi ($U=808668,5$; $p<0,01$). Jadvaldagi raqamlardan o'g'il bolalarda rad etilish darajasi yuqori ekanligi ma'lum bo'ldi. Rad etilish darajasi, ya'ni sinf jamoalari tomonidan qabul qilmaslik holatlari o'g'il bolalar orasida ko'proq uchragan.

«Liderlik-avtsayderlik» shkalasini tahlil qilish natijasida ishonch darajasidagi jins tafovutlari mavjudligi qayd etildi

($U=820914,5$; $p<0,01$). Jadvalda keltirilgan raqamlarga qaraganda qiz bolalar o'g'il bolalarga nisbatan ko'proq liderlik rolini bajaradilar, o'g'il bolalar o'rtasida esa rad etilish darajasining yuqoriligi hisobiga avtsayderlik holatlari ko'proq uchragan. Ehtimol, balog'at yoshida qiz bolalar nafaqat fiziologik jihatdan, balki ijtimoiy-psixologik jihatdan ham ancha yetilib, ko'rkamlashib, o'g'il bolalarga nisbatan ko'proq obro' - e'tiborga, ijtimoiy ta'sir doirasiga ega bo'lishlari hisobiga umumiy jamoa tomonidan ko'proq ijobiy qabul qilingan bo'lishlari va shu sababli yuqoriroq sotsiometrik mavqeni egallagan bo'lishlari mumkin (3-jadval).

(3-jadval)

«Sotsiometriya» metodikasi shkalalari bo'yicha jins tafovutlari tahlili (Mann-Uitni mezonida)

Ko'rsatkichlar	O'rtacha ranglar		U	p
	Qiz bolalar (N=1491)	O'g'il bolalar (N=1205)		
Qabul qilinish darajasi	1361,8	1332,0	878442	0,320
Rad etilish darajasi	1288,4	1422,9	808668,5	0,000**
Liderlik-avtsayderlik	1400,4	1284,3	820914,5	0,000**

Keyingi bosqichda Bass-Darkining «Agressivlikni aniqlash» metodikasi shkalalari bo'yicha jins tafovutlari tahlil etildi. Agressivlikni aniqlash shkalalari tahlil qilinganda bir qator ishonchli farqlar mavjudligi aniqlandi. Jismoniy agressiya shkalasi bo'yicha ishonchli jins tafovutlari kuzatildi ($U=802720$; $p<0,01$). O'g'il bolalarda qiz bolalarga nisbatan jismoniy agressiya yuqori ekanligi kuzatildi. Avvalroq ta'kidlab o'tilganidek, o'g'il bolalarning agressivlik darajasi kuchini ishlatish orqali namoyon bo'ladi va bu, ayniqsa, o'smirlar davrida yorqinroq kuzatiladi. Kuch ishlatish orqali o'zligini namoyon qilish, o'zini obro'sini o'ttirishga intilish xislati aynan o'g'il bolalarga xosdir.

Xulosa. O'smirlar davridagi bulling muammosi jiddiy ahamiyatga ega bo'lib, koping strategiyalarining o'rni bu jarayonda o'smirlarning psixologik salomatligini saqlash va ijtimoiy munosabatlarini yaxshilashda muhim hisoblanadi. O'smirlarni bu strategiyalarni qo'llashga yo'naltirish, bullingga qarshi kurashishda samarali yechim bo'la oladi. Bulling muammosi o'rganilishi va unga qarshi kurashish jarayonida ko'plab olimlar va mutaxassislar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, bu masalaning ijtimoiy va psixologik jihatlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Bu esa, o'z navbatida, o'smirlar o'rtasida ijtimoiy muhitni yaxshilashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni <https://lex.uz/mact/-1297315>
2. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni <https://lex.uz/docs/-5013007>
3. Гришина Татьяна Геннадьевна Социально-психологические факторы ролевого поведения подростков в ситуации буллинга. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата психологических наук Москва – 2021
4. Mullabayeva Nozima Maxmudjonovna Maktabdagi xavfsiz muhit bolalar shaxsini rivojlantirish omili sifatida. Psixologiya fanlari doktori dissertatsiyasi avtoreferati Toshkent-2022
5. Kadirov, K. B., and N. M. Mullabaeva. "БЕЗОПАСНАЯ СРЕДА В ШКОЛЕ КАК ФАКТОР ЛИЧНОСТНОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ." The Journal of Psychology & Sociology 87.4 (2023): 25-30
6. Kadirov, K. B., Mullabaeva, N. M., Abdullajanova, D. S., Kurbanovna, A. D., & Abdullaeva, B. S. (2023). A Mobbing Questionnaire In School And An Analysis Of The Results Obtained. Journal of Higher Education Theory and Practice, 23(4).
7. Kadirov, K. B., and N. M. Mullabaeva. "Safe school environment as a factor of children's personal development." Journal of Psychology & Sociology (2023)
8. Mullabaeva N.M "МАКТАБДАГИ БУЛЛИНГ ВА УНИНГ ТАХЛИЛИ." Academic research in educational sciences 1 (2024): 181-184.
9. Kadirov, K. B., Mullabaeva, N. M., Abdullajanova, D. S., Kurbanovna, A. D., & Abdullaeva, B. S. (2023). A Mobbing Questionnaire In School And An Analysis Of The Results Obtained. Journal of Higher Education Theory and Practice, 23(4).

UO*K:159.922.7

Shaxnoza MURATOVA,
Qarshi Innovatsion ta'lim universiteti o'qituvchisi
E-mail: azamat.eralov.95@mail.ru

Qarshi davlat universiteti professori, p.f.d N.Oripova taqrizi asosida

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJTIMOYLAHVUNING XUSUSIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqola maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiylashuv jarayonining xususiyatlari, bu jarayonga ta'sir etuvchi asosiy omillar va uni rivojlantirish usullarini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqot davomida jamoaviy o'yinlar, rolli o'yinlar va oilaviy muhitning bolaning ijtimoiy ko'nikmalariga ta'siri tahlil qilindi. Shuningdek, axborot texnologiyalarining ushbu jarayonga bo'lgan ijobiy va salbiy ta'siri o'rganildi. Olingan natijalar ijtimoiylashuv jarayonini samarali boshqarish uchun zarur bo'lgan tavsiyalarni ishlab chiqishga imkon berdi. Ushbu maqola tarbiyachilar, ota-onalar va ta'lim muassasalari uchun dolzarb ma'lumotlar beradi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiylashuv, maktabgacha ta'lim, jamoaviy o'yinlar, rolli o'yinlar, oilaviy muhit, axborot texnologiyalari, kommunikativ ko'nikmalar, tarbiyachilar roli, muloqot qobiliyati, bolalar psixologiyasi.

ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

Данная статья посвящена изучению особенностей процесса социализации детей дошкольного возраста, основных факторов, влияющих на этот процесс, и методов его совершенствования. В ходе исследования были проанализированы влияние групповых и ролевых игр, а также семейной среды на развитие социальных навыков у детей. Также рассмотрено положительное и отрицательное влияние информационных технологий на данный процесс. Полученные результаты позволили разработать рекомендации для эффективного управления процессом социализации. Эта статья представляет актуальную информацию для воспитателей, родителей и образовательных учреждений.

Ключевые слова: Социализация, дошкольное образование, групповые игры, ролевые игры, семейная среда, информационные технологии, коммуникативные навыки, роль воспитателей, способность к общению, детская психология.

CHARACTERISTICS OF PRESCHOOL CHILDREN'S SOCIALIZATION

Annotation

This article explores the characteristics of the socialization process of preschool children, the key factors influencing this process, and methods for its improvement. The study analyzed the impact of group and role-playing games, as well as the family environment, on the development of children's social skills. Additionally, the positive and negative effects of information technologies on this process were examined. The findings provided an opportunity to develop recommendations for effective management of the socialization process. This article offers valuable insights for educators, parents, and educational institutions.

Key words: Socialization, preschool education, group games, role-playing games, family environment, information technologies, communicative skills, role of educators, communication skills, child psychology.

Kirish. Hozirgi taraqqiyotimizning talablari asosida ta'lim standartlari takomillashtirilib, dasturlar modernizatsiya qilinib, ta'lim muassasalariga etkazilib berilmoqda. Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi Prezident qarori qabul qilindi. Hujjatga ko'ra, Axborot va pedagogika texnologiyalari innovatsion markazi davlat muassasasi shaklida tashkil etildi[1]. Ta'lim-tarbiya jarayoniga ilg'or pedagogika va axborot texnologiyalarini joriy etish, Maktabgacha ta'limni boshqarish axborot tizimining joriy etilishini ta'minlash, shuningdek, maktabgacha ta'lim muassasalari uchun o'quv-metodik, didaktik materiallarni tayyorlash va ishlab chiqarish Markazning asosiy vazifalaridan etib belgilandi.

Maktabgacha ta'limni rivojlantirish jamg'armasi o'z faoliyatini boshlaydi. Mazkur jamg'arma mablag'lari maktabgacha ta'lim muassasalarini belgilangan tartibda maqsadli qurilishlar ro'yxatiga kiritib, ularning tarmog'ini kengaytirishga, yuqori malakali mutaxassislar, xorijiy mutaxassislarini, shuningdek, xorijda faoliyat yuritayotgan vatandoshlarimizni fuqarolik-huquqiy shartnomalar asosida Vazirlikka ishlash uchun jalb qilish kabi maqsadlarga yo'naltiriladi.

Qaror bilan 2019-yil 1-yanvardan maktabgacha ta'lim tizimining pensiya yoshidagi xodimlariga, ularning maktabgacha ta'lim tizimi muassasalaridagi faoliyati asosiy ish joyi bo'lgan taqdirda pensiya to'liq miqdorda to'lanishi belgilandi. 2018-2019 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirishning qo'shimcha chora-tadbirlari dasturi tasdiqlandi [2].

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ijtimoiylashuv — bu shaxs sifatida rivojlanishning asosiy bosqichi bo'lib, jamiyatga moslashish va boshqa odamlar bilan muloqot qilish qobiliyatlarini shakllantirish jarayonidir. Ushbu yoshda bola nafaqat oilaviy muhitda, balki maktabgacha ta'lim muassasalarida ham ijtimoiy ko'nikmalarni o'rganadi. Bu jarayon bolaning keyingi hayotidagi muvaffaqiyati va jamiyatda o'z o'rnini topishi uchun poydevor yaratadi [3].

Bugungi globallashuv davrida ijtimoiylashuv jarayoniga yangi texnologiyalar va zamonaviy ta'lim uslublari katta ta'sir ko'rsatmoqda. Biroq, axborot texnologiyalarining haddan tashqari ko'p ishlatilishi bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirishda ba'zi muammolarni keltirib chiqarmoqda. Shu sababli, maktabgacha yoshdagi bolalar ijtimoiylashuvining xususiyatlarini o'rganish dolzarb masala hisoblanadi.

Muammo: Bolalar ijtimoiylashuviga ta'sir qiluvchi asosiy omillarni aniqlash va bu jarayonni samarali boshqarish yo'llarini izlash.

Maqsad: Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiylashuv jarayonidagi o'ziga xosliklarni o'rganish, bu jarayonni samarali boshqarish uchun metodik yondashuvlarni ishlab chiqish.

Metodlar. Maqola uchun ma'lumot yig'ishda quyidagi metodlardan foydalanildi:

Kuzatish: Bolalarning maktabgacha ta'lim muassasalaridagi kundalik faoliyatini kuzatish orqali ularning ijtimoiylashuv jarayoni tahlil qilindi. Jumladan, o'yin va mashg'ulotlarda bolalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar kuzatildi.

Suhbat o'tkazish: Ota-onalar va tarbiyachilar bilan bolalarning ijtimoiylashuv jarayoni haqidagi fikr va kuzatuvlarini yig'ish uchun suhbatlar o'tkazildi. Savollar bolalarning kommunikativ ko'nikmalari, oilaviy muhit va ijtimoiy o'yinlar haqidagi ma'lumotlarni aniqlashga qaratildi.

Ekspiriment: Jamoaviy va rolli o'yinlar orqali bolalar ijtimoiylashuvining rivojlanishini o'rganish uchun maxsus mashg'ulotlar o'tkazildi. Bu jarayonda bolalarning hamkorlik qilish qobiliyati, liderlik xususiyatlari va muammolarni hal qilish ko'nikmalari baholandi.

Statistik tahlil: Olingan ma'lumotlar statistik jihatdan tahlil qilindi va umumlashtirildi. Bolalarning ijtimoiy ko'nikmalari bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichlar hisoblab chiqildi.

Maktabgacha yoshdagi bolaning ijtimoiy rivojlanishini umumiy tasir omillariz tasavvur etib bo'lmaydi. Umumiy manoda ijtimoiylashuv-bu o'quvchining jamiyatda mavjud bo'lgan ijtimoiy-axloqiy meyorlar va xulq-atvor qoidalarini o'zlashtirish jarayoni. Ijtimoiylashuv-bu butun hayot davomida davom etadigan doimiy jarayon. Maktabgacha yoshdagi bolalikda bu birinchi navbatda ijtimoiy hayot normalarini o'zlashtirishdir.

Bolaning ijtimoiy rivojlanishida etakchi o'rinni o'z xalqining axloqiy qadriyatlarini o'zlashtirish va keyinchalik umuminsoniy axloqiy qadriyatlarni bilish va egallash egallaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning axloqiy xulq-atvori tajribasi kattalar bilan muloqot jarayonida shakllanadi va tengdoshlari bilan turli xil qo'shma tadbirlar va munosabatlarda mustahkamlanadi.

Shaxsiyatning axloqiy va ijtimoiy rivojlanishi bolalar axloqiy munosabatlarga kirishish jarayonida sodir bo'ladi. Maktabgacha yoshda allaqachon ushbu munosabatlar kattalarning ma'lum qoidalari, ko'rsatmalari va talablari asosida qurilgan.

Natijalar. Ijtimoiylashuv jarayoniga ta'sir etuvchi omillar:

Oilaviy muhit: Ijtimoiylashuv jarayoni ko'p jihatdan otanalarning bola bilan o'zaro munosabatiga bog'liq. Ota-onalar bolalarning faol ijtimoiylashuvini qo'llab-quvvatlagan hollarda, bu jarayon samaraliroq kechgan.

Tarbiyachilar roli: Tajribali va malakali tarbiyachilar bolalarning jamoadagi o'z o'rini topishiga ko'proq yordam berishini kuzatildi.

O'yinlarning ahamiyati: Jamoaviy va rolli o'yinlar bolalarning hamkorlik qilish, bir-birlarini tushunish va o'z fikrlarini ifodalash qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali ekanligi aniqlandi [4].

O'yinlar jarayonida ijtimoiylashuv darajasi 75% ga yaqinroq yaxshilangan.

Texnologiyalarning ta'siri: Bolalarning haddan tashqari ko'p vaqtini raqamli qurilmalarda o'tkazishi ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga to'sqinlik qilgan.

Texnologiyalardan me'yorida foydalanilgan hollarda esa, bu vositalar ta'limiy jihatdan foydali bo'lgan.

Statistik natijalar: Jamoaviy o'yinlarda qatnashgan bolalarning 82% ijtimoiylashuv ko'nikmalarida sezilarli o'sish ko'rsatdi [5].

Subhat natijalariga ko'ra, ota-onalarning 68% o'z farzandlarining ijtimoiylashuv darajasidan mamnun ekanini bildirgan.

Muhokama. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiylashuv jarayoni bir nechta omillarga bog'liq ekanini aniqlandi. Ushbu omillar o'zaro ta'sir qilish orqali bolalarning jamiyatga moslashish qobiliyatini shakllantiradi.

Oilaviy muhitning ahamiyati. Oila ijtimoiylashuvning dastlabki va eng muhim bosqichidir. Ota-onalarning bolaga bo'lgan e'tibori va ularning ijtimoiy muloqotdagi faoliyati bolaning keyingi munosabatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tajriba davomida ijtimoiylashuv jarayoni oilaviy qo'llab-quvvatlash yetarli bo'lgan bolalarda sezilarli darajada yuqori bo'lgani kuzatildi [7].

Ta'lim muassasalarining o'rni. Maktabgacha ta'lim muassasalarida tarbiyachilar tomonidan jamoaviy va rolli o'yinlarning qo'llanilishi bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita bo'ldi. Shuningdek, tarbiyachilarning malakasi bolalar o'rtasida sog'lom kommunikatsiya va hamkorlik muhitini shakllantirishga yordam berdi.

Texnologiyalarning ta'siri. Texnologiyalardan haddan tashqari foydalanish bolalarning muloqot qilish va jamoaga moslashish qobiliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Bu esa ota-onalar va tarbiyachilar tomonidan texnologiyalardan foydalanish vaqtini nazorat qilish zarurligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, maqsadli foydalanish bolalarning ta'limiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan [8].

Tavsiyalar: Tadqiqot natijalariga asoslanib, maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiylashuvini yaxshilash uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

Oilaviy muhitni mustahkamlash. Ota-onalarga bolalarning ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash bo'yicha maxsus trening va seminarlar tashkil qilish. Oila ichidagi kommunikatsiyani yaxshilash uchun ota-onalarga psixologik maslahatlar berish.

Ta'lim muassasalarida jamoaviy metodlarni rivojlantirish. Tarbiyachilar uchun malaka oshirish kurslarini tashkil qilish, bunda ijtimoiylashuvni rivojlantiruvchi metodlarni o'rgatish.

Jamoaviy o'yinlar va rolli o'yinlarni muntazam ravishda tashkil qilish va ushbu jarayonga ota-onalarni jalb etish.

Texnologiyalarni nazorat qilish. Raqamli qurilmalardan foydalanish vaqtini chegaralash bo'yicha ota-onalar va tarbiyachilar uchun ko'rsatmalar ishlab chiqish.

Bolalar uchun ta'limiy dasturlar va o'yinlar yaratishda interaktiv va ijtimoiy elementlarni kuchaytirish.

Xulosa. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiylashuvi ularning jamiyatdagi o'rini aniqlash va kelgusidagi muvaffaqiyatli faoliyatining asosi bo'lib xizmat qiladi. Ushbu jarayonga oila, maktabgacha ta'lim muassasalari va texnologiyalar muhim ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, jamoaviy va rolli o'yinlar bolalarning muloqot qilish qobiliyatlarini rivojlantirishda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Oilaviy muhitni yaxshilash va tarbiyachilar malakasini oshirish orqali ushbu jarayonni samarali boshqarish mumkin [12].

Kelgusida bolalar ijtimoiylashuvini chuqurroq o'rganish va uning shaxsiy rivojlanishdagi o'rini tahlil qilish uchun qo'shimcha tadqiqotlar o'tkazish zarur. Ushbu maqsadlar uchun davlat va jamiyatning birgalikdagi sa'y-harakatlari talab etiladi.

Bir so'z bilan aytganda maktabgacha yoshdagi bolalar shaxsiyatning ayrim ijtimoiylashuv xususiyatlarini rivojlantirishda bu faoliyatning mazmuni va uning qay darajada uyushtirilganligi katta ahamiyatga ega. Chunki to'g'ri tashkil etilgan faoliyat davomida, atrofdagi kishilar bilan kundalik munosabatda bolaning aqliy, jismoniy va axloqiy rivojlanishi takomillashib boradi. Shuning uchun ham bolalar ijtimoiy faolligini bilish, bolada foydali odatlarni shakllantirish, ijobiy xarakter belgilarini rivojlantirishda ota-onalar va muassasa tarbiyachilarning o'rni beqiyosdir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5198-sonli farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrdagi «2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ2707-sonli qarori. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. Montessori, M. (2012). *The Absorbent Mind*. Amsterdam: Montessori-Pierson Publishing Company.
5. Erikson, E. H. (1993). *Childhood and Society*. New York: W. W. Norton & Company.
6. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha Ta'lim Vazirligi. (2023). *Bolalarni ijtimoiylashuv dasturi*. Toshkent: Maorif nashriyoti.
7. John, S. et al. (2020). "Role of Early Childhood Education in Social Development". *Early Child Development Quarterly*, 12(4), 45-60.
8. Bandura, A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
9. Rogoff, B. (2003). *The Cultural Nature of Human Development*. Oxford: Oxford University Press.
10. Bronson, M. B. (2000). *Self-Regulation in Early Childhood: Nature and Nurture*. New York: Guilford Press.
11. Berk, L. E. (2013). *Child Development*. Boston: Pearson Education.
12. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). "Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being". *American Psychologist*, 55(1), 68-78.
13. ERALOV A. BUXORO VILOYATIDA TURIZM SOHASINING RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI //News of UzMU journal. – 2024. – T. 1. – №. 1.2. – C. 8-11.

UDK:370.2

Sadoqat MURODOVA,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti o‘qituvchisi
E-mail: sadoqatmurod@mail.ru

NamMQI PhD N.Farxodjonova taqrizi asosida

O‘ZBEK MILLIY MUSIQASI VA MA’NAVIY MEROSI

Annotatsiya

Ushbu maqolada o‘zbek musiqasi madaniyati va yoshlarning musiqaga mehrini oshirish hamda mustahkamlash, sohaga oid xalqaro hamkorlik aloqalarini rivojlantirish ishlarini olib borish, hukumatimiz tomonidan ijodkorlarga berilayotgan keng imkoniyatlar, e’tibor va e’tirof haqida, ularning dunyoning yetakchi davlatlarida hamda O‘zbekiston Respublikasi viloyat va tumanlarida tashkil etilayotgan musiqiy festival va tadbirlardagi ishtiroki, yutuqlari haqida ilmiy m’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: YuNESCO, “Lazgi”, “Avesto”, opera, simfonik, kompozitor, xoreografik, adad, ohang, tasvir, rassom, aktyor, bastakor.

UZBEK NATIONAL MUSIC AND SPIRITUAL HERITAGE

Annotation

In this article, the Uzbek music culture and youth's love for music will be increased and strengthened, the development of international cooperation in the field, the wide opportunities, attention and recognition given to artists by our government, their recognition in the world's leading countries and the Republic of Uzbekistan scientific information about participation and achievements in musical festivals and events organized in regions and districts is presented.

Key words: UNESCO, "Lazgi", "Avesto", opera, symphonic, composer, choreographic, number, melody, image, artist, actor, composer.

УЗБЕКСКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ МУЗЫКА И ДУХОВНОЕ НАСЛЕДИЕ

Аннотация

В этой статье будут приумножаться и укрепляться узбекская музыкальная культура и любовь молодежи к музыке, развитие международного сотрудничества в этой области, широкие возможности, внимание и признание, оказываемые артистам со стороны нашего правительства, их признание в ведущих странах мира и Представлены научные сведения Республики Узбекистан об участии и достижениях в музыкальных фестивалях и мероприятиях, организуемых в областях и районах.

Ключевые слова: ЮНЕСКО, «Лазги», «Авесто», опера, симфонический, композитор, хореографический, номер, мелодия, образ, художник, актер, композитор.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori doirasida xalqimizning asrlar davomida shakllangan yuksak ma’naviy qadriyatlarini va merosini asrab-avaylash hamda jahon madaniyati bilan uyg‘un holda rivojlantirish, milliy madaniyatni keng targ‘ib etish, uning xalqaro maydondagi o‘rni va mavqei yanada mustahkamlash borasida yurtimizda izchil islohotlar, loyihalar amalga oshirilmoqda.

Xususan, “O‘zbekkonsert” davlat muassasasi tomonidan tashkillashtirilgan “O‘zbek-Hind san’at ustalari ishtirokidagi onlayn mahorat saboqlari haftaligi” ham bu boradagi amaliy ishlardan biri bo‘ldi desak mubolag‘a bo‘lmaydi[1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O‘zbekiston Kompozitorlari va bastakorlari uyushmasi uyushma a‘zolari ijodini respublika hamda dunyo miqyosida targ‘ib qilish, iste’dodli yoshlarning musiqaga mehrini mustahkamlash, faoliyatini ommalashtirish borasida samarali ishlarni amalga oshirmoqda. Bu borada Yozuvchilar, Badiiy ijodkorlar, Jurnalistlar ijodiy uyushmalari, Teatr arboblari uyushmasi hamkorligida o‘tkazib kelinayotgan “So‘z, ohang va tasvir” nomli turkum tadbirlar ham muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda. Ushbu tadbirlarning mantiqiy davomi sifatida “Shu yurt farzandlarimiz” shiori ostida o‘tkazilgan “Ijodiy barkamollikka intilish” nomli turkum uchrashuvlarda yosh kompozitorlar, shoirlar, rassomlar, aktyorlar faol qatnashdilar. Mustaqilligimizning 30 yilligi munosabati bilan o‘tkazilgan tadbirlar doirasi bugungi kunga kelib yanada kengayib bormoqda.

Ayniqsa, O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi tashabbusi va boshchiligidagi iyun oyida Jizzax viloyatida bo‘lib o‘tgan “Zomin seminari”da yosh shoir, yozuvchilar qatori kompozitorlarning ham qatnashgani ular uchun yangi ilhom manbalarini ochdi. Shuningdek, uyushmaning bir necha a‘zosi chet davlatlarda malaka oshirishga, xalqaro tanlovlarda sovrinli o‘rinlarni egallashga musharraf bo‘ldilar. Ular orasida Nurali Erkayev, Nodir Maxarov, Akmal Safarov, Farhod Nazarov kabi yosh ijodkorlar borligi bizga g‘urur bag‘ishlaydi. Maxsus grantlar asosida Oydin Abdullayeva, Xushnud Nazarov va Nurali Erkayev Ozarbayjonda, Shoista Ganixonova, Feruza Atamullayeva Belarusda, Rossyaning Sankt-Peterburg shahrida kasb malakalarini oshirib qaytdilar[2]. Hukumatimiz tomonidan

ijodkorlarga berilayotgan e’tibor va e’tirof tufayli qisqa davr ichida turli janrlarda ko‘plab asarlar yozildi. M.Bafoyevning “Alisher Navoiy”, “Amir Temur” operalari, “Tumaris” musiqali dramasi, “Yetti pir” oratoriyasi, bir qator konsertlar, D.Omonullayevaning “Amir Temur” baleti, D.Saydaminovanning simfoniya-oratoriyasi fikrimizni dalilidir. H.Rahimov “Farhod va Sonnyo” baletini, “Yo‘qolgan yurak” musiqali dramasi yozib tugatdi, “Alpomish” va “Ona qalbi” operalarini yangi tahrirda taqdim etildi.

Harbiy vatanparvarlik mavzusida, shuningdek, milliy estrada janrlarida ham kompozitorlar sara asarlar yaratishmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Mustaqilligining o‘ttiz yilligiga bag‘ishlangan “Yangi O‘zbekistonda erkin va farovon yashaylik” qo‘shiqlar tanlovining yakuniy bosqichida o‘nga yaqin kompozitor yangi asarlari bilan qatnashdilar[3] [O‘zbekiston adabiyoti va san’ati 2021 yil 1-sentabr].

Tadqiqot metodologiyasi. Yurtimizda bo‘lib o‘tayotgan har bir tadbir va anjumanlar o‘z mazmun mohiyatiga ega bo‘lib, vatanimizda faoliyat olib borayotgan ijodkor yoshlar va madaniyat hodimlarini ruhlantirib, ilhomlantirib kelmoqdaki, ushbu tadbirlar halqimizni milliy madaniyati, urf-odat va an’analari namoyish etadi.

Tahlil va natijalar . O‘zbek milliy musiqasi tarixiy ahamiyat kasb etishi, mavzu va janrlarning xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Keyingi yillarda ushbu sohada ham juda ko‘p yangiliklar qilinmoqda.

Bugungi strategik islohotlarimiz bu betakror musiqiy merosimizni chuqur o‘rganish, musiqasi san’atini rivojlantirish uchun ulkan imkoniyatlar eshigini ochmoqda. Bu borada 2019 yil 5-10 aprel kunlari Termizda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning tashabbuslari bilan tashkil etilgan birinchi Xalqaro baxshichilik festivali misolida ko‘rishimiz mumkin. Xalqaro baxshichilik san’ati festivalida jahondagi 74 mamlakatdan 160 dan san’at shaydolari, musiqashunos olimlar, xalqaro tashkilotlar vakillarining qatnashgani Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev e’tirof etganidek, «Jahon madaniy merosining bu o‘lmas asarlari bizga insoniyatning naslu nasabi, tarixiy ildizlari, olijanob ideallari bir ekanini, binobarin, turli millat va elat vakillarining kelajak sari intilishlari ham mushtarak ekanini anglatadi»[4].

Festival munosabati bilan, «O‘zbekiston» nashriyat-matbaa ijodiy uyi tomonidan «O‘zbekiston baxshilari» nomli kitob-albomi nashr etildi. Unda respublikamizda yashab ijod qilgan baxshi-shoir

faoliyatiga doir ma'lumotlar, ular ijro etgan termalar namunalari va fotosuratlar bor. «O'zbekiston xalq baxshisi» faxriy unvoniga sazovor bo'lgan taniqli baxshilar Ergash Jumanbulbul o'g'li, Fozil Yo'ldosh o'g'li, Bola baxshi, Islom shoir Nazar o'g'li, Qodir baxshi Rahim, Shoberdi Boltayev, Qahhor Rahimov, Qora baxshi Umirov, Abdunazar Poyonov, Yetmishboy Abdullayev, Gulbahor Aqimbetova haqida ma'lumotlar kiritildi[5]. Aytib o'tish joizki, ilk bor o'tkazilgan ushbu festival bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan san'at ekanligidan dalolatdir.

Jumladan, yurtimizda har yili o'tkazib kelinayotgan «Sharq taronalari» festivali ham g'oyat katta ahamiyatga ega. «Sharq taronalari» festivalining o'ziga xos xususiyati shundaki, bu bayram eng avvalo Sharq xalqlari milliy san'ati durdonalarini o'zida aks ettirsa, ikkinchidan u YUNESKONing xalqaro miqyosidagi madaniy-ma'rifiy tadbirlari rejasiga kiritilgan. Shuningdek, 2003 yili «Shashmaqom», 2009 yili Farg'ona vodiysi «Katta ashulasi»[6], 2021 yilda «Baxshichilik san'ati», 2022 yilda O'zbekiston tomonidan Ozarbayjon, Afg'oniston, Eron, Tojikiston, Turkmaniston va Turkiya bilan birgalikda «Ipkachilik va to'quv uchun an'anaviy ipak ishlab chiqarish» va O'zbekiston tomonidan Ozarbayjon, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va Turkiya bilan hamkorlikda tayyorlangan «Xo'ja Nasriddin haqidagi latifalarni takrorlash an'analari»[7] YUNESKONing Insoniyat nomoddiy madaniy merosi Representativ ro'yxatidan joy oldi.

Shuningdek, O'zbekiston Qahramoni taniqli shoir Erkin Vohidovning «Inson» qasidasining 8 tilda qo'shiq qilib kuylanishi ham tarixiy hodisa bo'ldi. Ushbu tashabbus yurtimiz Prezidenti Sh. Mirziyoyevning Marg'ilonda Erkin Vohidov muzeyi va ijodiy maktabining ochilish marosimida vazir O. Nazarbekovga: «Ulug' shoirimizning «Inson» qasidasi benazir asar. Uni bir qancha tillarga tarjima qilib, kuyga solib, qo'shiq qilib aytinglar. Hozir ham inson g'oyasi qanchalar noyob va aziz ekanligini odamlar, yoshlar bilsin!»[8] degan fikrlaridan keyin amalga oshirilgan. Uning qimmatli tarafi shundaki, ushbu qo'shiq BMT tuzilganligining 75 yilligiga bag'ishlangan «UN75» onlayn tadbirda o'zbek, tojik, qozoq, turk, arab, ingliz, rus, italyan tillarida kuylandi[9].

Xalqimiz madaniy merosining ajralmas qismi bo'lgan milliy maqom san'ati o'zining qadimiy tarixi, teran falsafiy ildizlari, betakror badiiy uslubi va boy ijodiy an'analari bilan ma'naviy hayotimizda muhim o'rin egallaydi. Asrlar davomida ulug' shoir va olimlar, mohir bastakorlar, hofiz va sozandalarning mashaqqatli mehnati va fidoyiligi, ijodiy tafakkuri bilan sayqal topib kelayotgan ushbu noyob san'at nafaqat yurtimiz va Sharq mamlakatlarida, butun dunyo miqyosida katta shuhrat va e'tibor qozongan. maqom sanatida o'ziga

xos o'rin egallagan O'zbekiston xalq artistlari Maqom malikasi Berta Davidova, Kommuna Ismoilova, Orif Alimaxsumov, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist Xadya Yusupova, Buxoro musiqa bilim yurtining o'qituvchisi, birinchi respublika maqomchilar tanlovining g'olibi g'ijjakchi O'lmasxon Rasulov, Xorazm filarmoniyasining solisti, qo'shnaychi Yo'ldoshvoy Tojiyev, O'zbekiston radiosining solisti, Respublikada xizmat ko'rsatgan artist Abduhoshim Ismoilov, changchi sozandalar Turg'un Otaboyev, Abdurahmon Xoltojiyev kabi ajoyib musiqa va san'at ustalarini ta'kidlab o'tish joiz.

2021 yil 5 sentabr Alisher Navoiy nomidagi davlat akademik katta teatrida «Lazgi muhabbat va qalb raqsi» baleti ilk bor namoyish etilgan kun sifatida muhrlanib qoldi. Bu premera YuNESKO homiyligida bo'lib o'tdi hamda professional hamjamiyatning yuksak e'tirofi va bahosiga sazovor bo'ldi. Mazkur asar Berlin milliy opera va balet maktabi bitiruvchisi, Dortmund teatri bosh baletmeysteri, NRW Juniorballet Dortmund rahbari, balet bosh xoreografi Raul Raymondo Rebek tomonidan sahnalashtirildi.

«Meni uzoq yillardan beri Xorazm lazgisi, uning o'tmishi, shakllanish jarayonlari juda qiziqtiradi. Undagi joziba va jo'shqinlikning go'zal uyg'unligi dunyoning boshqa biror raqsida uchramaydi. Tarix sirli, sehirli sandiq. Uni ochib, O'zbekistonning yangi qirrasini kashf qilganim, nurga chulg'angan xazinasidan bahramand bo'lganim juda katta tajriba maktabi bo'ldi. O'zimni uch ming yillik tarixni mujassam etgan ulkan maydonga tushib kolganday his qildim.... Gavharxonim Matyoqubovanning maslaha ti bilan men, avvalo, Xorazm tarixini o'rgandim. O'zbekiston Prezidentining xalqaro "Lazgi" festivalini o'tkazish haqidagi qarori barcha lazgisevarlar yuragiga olov yoqdi. Zamonaviy "Lazgi" baleti ham shu olovning yana bir yolqini"deb ta'rif beradi Raul Raymondo Rebek[10].

Xulosa va takliflar. «Bugun modernizatsiya negizida turli yo'nalishlardagi ijodiy tanlovlar, festivallar, xalqaro ijodiy hamkorlikning o'mni nihoyatda katta. Ta'kidlash joizki, mamlakatimizda o'tkazilayotgan milliy va xalqaro festivallar yurtimiz madaniyatini jahonga tarannum etish, ishtirokchi va mehmonlarga mamlakatimiz moddiy-ma'naviy merosi bilan yaqindan tanishish, turizmni yanada rivojlantirish imkonini yaratib bermoqda»[9].

Xulosa o'mida takidlash joizki, so'nggi yillarda madaniyat va san'at sohasiga alohida e'tibor qaratilib, o'zbek milliy musiqasini keng targ'ib etish, ota-bobolarimizdan bizgacha yetib kelgan durdona asarlarni kelajak avlodga yetkazish, ushbu yo'nalishdagi ijodkorlarga shart-sharoitlar yaratish yuzasidan ulkan islohotlar amalga oshirilib kelinayotgani hech kimga sir emas.

ADABIYOTLAR

1. Abdiyev O. "Xalqaro madaniy aloqalar o'zaro tajriba almashishga ham hissa qo'shadi!" // Madaniyat, 2021 yil 25 fevral.
2. Abdullayev R. Istiqlolni madh etib // O'zbekiston adbiyoti va san'ati, 2021 yil 1 sentyabr.
3. Abdullayev R. Istiqlolni madh etib // O'zbekiston adbiyoti va san'ati, 2021 yil 1 sentyabr.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning xalqaro baxshichilik san'ati festivali ochilishiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. // "Xalq so'zi" gazetasi, 2019 yil 7 aprel, № 68 (7298).
5. News. //https://ich.unesco.org/en/state/uzbekistan-UZ?info=news.
6. Quronov M. Betakrorimsan, Yagonasan, ona Vatanim, O'zbekistonim. –Toshkent: Ma'naviyat, 2015. –B.37.
7. https://yuz.uz/news/nomoddiy-madaniy-merosimizning-yana-ikkita-elementi-unesco-royxatiga-kiritildi
8. https://yuz.uz/news/inson-qasidasini-8-tilda-qoshiq-qilish-goyasi-qanday-paydo-boldi
9. Farxodjonova N.F. Globallashuv sharoitida milliy madaniyatning modernizatsiyalashishi va integratsiyasi. // Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. –Namangan, 2023.
10. Hamrayeva H, Qalb va muhabbatning manguqlik raqsi // Yangi O'zbekiston, 2022 yil 21 aprel.
11. Izrayev B. O'zbek musiqi madaniyati tarixi sahifalaridan. –Toshkent, "Akademnashr", 2017.

Umida MUSAYEVA,
Professional ta'lim integratsiyasi boshqarmasi, yetakchi mutaxassisi
E-mail: sirojiddin@umail.uz

QarMII dotsenti PhD D.Ismoilov taqrizi asosida

IMPROVEMENT OF INDICATORS FOR ASSESSING THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF STUDENTS IN VOCATIONAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Annotation

This article addresses the issues of improving the indicators for assessing the professional competence of students in vocational educational institutions. The necessity of developing effective indicators to enhance the quality of the educational process is substantiated. The research results contribute to the formation of clear criteria for assessing competence in vocational education.

Key words: Professional competence, assessment indicators, vocational education, educational process, quality of education.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИНДИКАТОРОВ ОЦЕНКИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования индикаторов оценки профессиональной компетентности учащихся в профессиональных образовательных учреждениях. Обоснована необходимость разработки эффективных индикаторов для повышения качества образовательного процесса. Результаты исследования способствуют формированию четких критериев оценки компетентности в профессиональном образовании.

Ключевые слова: Профессиональная компетентность, индикаторы оценки, профессиональное образование, образовательный процесс, качество образования.

PROFESSIONAL TA'LIM MUASSASALARIDA O'QUVCHILARNI KASBIY KOMPETENTLIGINI ANIQLASH INDIKATORLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Аннотация

Ushbu maqolada professional ta'lim muassasalarida o'quvchilarning kasbiy kompetentligini aniqlash indikatorlarini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Ta'lim jarayonining sifatini oshirish uchun samarali indikatorlarni ishlab chiqish zaruriyati asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari kasbiy ta'limda kompetentlikni baholashning aniq mezonlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Kasbiy kompetentlik, baholash indikatorlari, professional ta'lim, o'quv jarayoni, ta'lim sifati.

Kirish. Hozirgi davrda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va uning samaradorligini oshirish masalalari dolzarb hisoblanadi. Professional ta'lim muassasalarida o'quvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonida ta'lim sifatini baholashning ilmiy asoslangan indikatorlarini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Bu nafaqat o'quvchilarning kasbiy tayyorgarligini real baholashga, balki ularning kelgusidagi mehnat faoliyatiga muvaffaqiyatli integratsiyasini ta'minlashga ham xizmat qiladi. Ushbu tadqiqot professional ta'lim muassasalarida o'quvchilarning kasbiy kompetentligini aniqlashda foydalaniladigan indikatorlarni tahlil qilish va ularni takomillashtirishga qaratilgan[1].

Bugungi sanoat texnikalari shu qadar murakkablashib bormoqdaki, ularni an'anaviy ta'lim metodlari, oddiy plakat yoki sxemalarda o'quvchining ongiga yetkazish mumkin emas. Raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning pedagogik tizimi tuzilmasi ishlab chiqishda zamon -talabi asosida pedagogik jarayonni tashkil etish, ta'lim shakllari va ta'lim metod va vositalarini xorijiy tajribalar asosida tanlash muhim ahamiyatga ega.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Professional ta'limda o'quvchilarning kasbiy kompetentligini baholash bo'yicha nazariy va amaliy adabiyotlar bugungi kunda keng ko'lamli tadqiqotlar va tajribalarga asoslangan. Ushbu mavzu bo'yicha xalqaro va mahalliy tadqiqotchilarning ishlari ta'lim sifatini baholash indikatorlarining metodik yondashuvlarini takomillashtirishga yo'naltirilgan. Jumladan, J. Raven, A. K. Markova kabi olimlar kasbiy kompetentlikni shakllantirish jarayonida amaliy ko'nikmalar va nazariy bilimlarning uyg'unligi muhimligini ta'kidlaydilar[2].

Shuningdek, mahalliy olimlardan O. Yusupov va Sh. Karimovning ishlari kasbiy tayyorgarlikni baholash mezonlarini ishlab chiqishning dolzarb masalalari o'rganilgan. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'plab tadqiqotlarda kasbiy kompetentlikni baholash asosan uch mezon — bilimlar, ko'nikmalar va shaxsiy xususiyatlar asosida amalga oshiriladi. Shu bilan birga, baholash jarayonida zamonaviy texnologiyalarni, xususan, diagnostika va monitoring tizimlarini joriy etish zaruriyati ham alohida ta'kidlangan.

Ertangi kun poydevori bo'lgan yosh avlodni xar tomonlama raqobatbardosh kadrlar etib tayyorlash uchun professional ta'lim

tizimida yuqori saviyadagi ta'lim texnologiyalaridan foydalanish zarurdir. Zero raqobatbardosh mutaxassislarning yangi avlodiga istiqbol masalalarini qo'yish va hal qilish qobiliyatiga, mustaqil fikr yuritish madaniyati hamda ilmiy texnikaviy va ijtimoiy siyosiy axborot bobida mustaqil yo'nalish olish mahoratiga ega bo'lishi lozim.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot metodologiyasi professional ta'lim muassasalarida o'quvchilarning kasbiy kompetentligini aniqlash indikatorlarini takomillashtirishga qaratilgan. Tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanildi:

Nazariy tahlil – kasbiy ta'lim sohasida mavjud adabiyotlar, ilmiy maqolalar va xalqaro tajribalarning o'rganilishi.

Diagnostika va monitoring – o'quvchilarning kompetentlik darajasini aniqlash uchun aniq mezonlarni ishlab chiqish.

Eksperiment usuli – yangi indikatorlarning samaradorligini baholash uchun ta'lim jarayonida sinovdan o'tkazish.

Statistik tahlil – tadqiqot natijalarini qayta ishlash va ularni ilmiy asoslash.

Mazkur metodologik yondashuv ta'lim jarayonini yaxshilash uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga imkon beradi. Ta'lim nihoyatda murakkab jarayon bo'lib, uning samaradorligi -pedagog va o'quvchi faolliligiga, ta'lim vositalarining mavjudligiga, mazkur jarayonning tashkiliy, ilmiy, metodik mukammalligiga, jamiyatda ilmiy kishilarga bo'lgan ehtiyojga va boshqa hali aniqlanmagan omillarga bog'liq. Jamiyat o'zining ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy ehtiyojlari asosida ta'lim samaradorligi yuqori bo'lishini talab etadi. Ta'lim jarayonida yangi innovatsion texnologiyalar va axborot texnologiyalarini qo'llashning asosiy maqsadi o'quvchilarni dars jarayonida bilimlarni tez o'zlashtirib olishlari, uni mustahkamlash va turg'unligini ta'minlashdan iborat. Shu sababli bugungi kunda professional ta'lim muassasalarida o'quvchilarga imkon qadar zamonaviy kompyuter vositalari va pedagogik texnologiyalarning integratsiyasidan foydalanib o'quv jarayonini olib borish muhim ahamiyat kasb etadi[4].

Tahlil va natijalar. Tadqiqot davomida professional ta'lim muassasalarida o'quvchilarning kasbiy kompetentligini aniqlash indikatorlari chuqur tahlil qilindi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki,

mavjud indikatorlar nazariy jihatlariga ko'proq e'tibor qaratadi va amaliy ko'nikmalarni to'liq baholashda yetarlicha samarali emas. Shu bilan birga, ta'lim sifati monitoringi uchun mavjud tizimlar o'quvchilarning real ehtiyojlari va kasbiy talablariga mos kelmasligi aniqlangan.

Natijalar quyidagilarni ko'rsatdi: Nazariy va amaliy bilimlarni uyg'unlashtirish zarurati: o'quvchilarning kompetentligini aniqlashda bir tomonlama yondashuvlardan voz kechish zarurati asoslandi.

Indikatorlarni moslashtirish: har bir kasb sohasining o'ziga xos talablarini hisobga olgan holda indikatorlarni ishlab chiqish bo'yicha aniq tavsiyalar shakllantirildi[5].

Innovatsion texnologiyalarni joriy etish: indikatorlarni aniqlash va baholash jarayoniga diagnostika va monitoringning zamonaviy texnologiyalarini qo'llash imkoniyatlari ko'rib chiqildi.

Amaliy natijalar: Kompetentlikni baholashda aniqlik oshdi, bu esa ta'lim sifati samarali kuzatishga imkon berdi.

Yangi indikatorlarni joriy qilish o'quvchilarning kasbiy faoliyatga bo'lgan qiziqishini oshirishga yordam berdi.

O'qituvchilar va talabalarining yangi indikatorlar asosida o'zaro fikr almashishlari natijasida o'quv jarayoniga nisbatan ijobiy o'zgarishlar kuzatildi.

Mazkur natijalar professional ta'lim tizimini takomillashtirishda indikatorlar asosida samarali yondashuvlarni ishlab chiqishga xizmat qiladi. O'qitish vositalari - bu moddiy va tevarak-atroflar, tabiiy obyektlar, bundan tashqari inson tomonidan o'quv-tarbiyaviy jarayonida axborot olib yuruvchi pedagog va o'qituvchilar faoliyatida ularning o'z oldiga qo'yan o'qitish, tarbiyalash maqsadida qo'llaniladigan qurol sifatida yaratilgan sun'iy obyektlardir[6].

O'qitish vositalari shu bilan birga uning mazmuni, uslublari, tashkiliy shakllari o'qitish tizimini loyihalashtirilgan va o'quv-tarbiyaviy jarayonning tarkibiy bo'limlaridan biridir. Bundan tashqari har bir o'quv-tarbiyaviy muassasaning eng muhim tarkibiy qismidir. Pedagogika fani va amaliyotida qo'llaniladigan turli xil tizimlarning bo'limlarida bo'lyotgan moddiy o'qitish vositalari hozirgi paytda joriy qilingan tizimlarning harakatlanishi, qayta qurilishi va bir-biri bilan bog'liqligini nazarda tutgan holda boshqa tarkibiy qismlarga bevosita ta'sir ko'rsatadi [7].

Bugungi kunda ta'lim oluvchilar o'z ijodiy potensialini nazorat qilish, tabiatdan berilgan iste'dod va qobiliyatlarini rivojlantirishga jngi texnika paydo bo'lgandan beri o'qitishning yangi usul va texnologiyalarini egallashga real imkoniyatlari bor. O'qitishning yangi axborot texnologiyalari o'quvchining emas, u eng avvalo o'qituvchi (pedagog)ning texnologiyasidir. O'quvchi zamonaviy axborot texnologiyasini o'rganmaydi, balki uning mahsulotidan o'qitishning texnik vositasi sifatida foydalanadi. O'qituvchi (pedagog) zamonaviy texnologiyalarni qo'llab darsga tayyorlanadi, darsni tashkil qiladi, o'quvchilar bilimini nazorat qiladi va ta'lim mazmunini takomillashtirishda kompyuterlashtirishning eng yuqori darajasi yangi axborot texnologiyalarini ta'lim jarayoniga olib kirishdan iborat bo'ladi[8].

Axborot texnologiyalari, kompyuterlashtirish va kompyuter tarmoqlari negizida ta'lim jarayonini axborot bilan ta'minlashni rivojlantirish omillari quyidagilar: bunda kompyuterlashtirishning har ikkala yo'nalishini ham rivojlantirib borish zaruriyati tug'iladi. Buning uchun shu sohada qabul qilingan meyoriy-huquqiy hujjatlarga asoslangan holda uzluksiz ta'lim tizimini hamma bosqichlarida "Kompyuterlashtirishning konsepsiyasi" yaratilishi lozim [6].

Axborot texnologiyalaridan faqat o'quv jarayonida emas, balki uzluksiz ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan o'qituvchilarni ilmiy-texnik va maxsus axborot bilan ta'minlaydigan axborot ishida, ta'lim tizimini boshqarishda ham foydalanish mumkin.

Rivojlangan mamlakatlarda axborot texnologiyalarini ta'limga joriy etishda ularning texnik vositalarini integratsiyalash asosiy yo'nalish hisoblanmokda. Shu munosabat bilan hatto «multimedia» tushunchasi paydo bo'ldiki, u o'qitishda ko'pchilik

texnik vositalardan kompleks foydalanishni bildiradi. Multimediani qo'llagan holda eng muhim narsa talabalarni kerakli axborotni tanlab olishga o'rgatishdan iborat bo'ladi. O'qituvchi (pedagog)ning vazifasi axborotni takdim olishdan emas, balki uni topishda yordam berishdan iborat bo'ladi, o'qituvchi (pedagog) bilimlar sohasida yo'l ko'rsatuvchi bo'ladi[7].

Yuqorida aytilganlarni hisobga olib, yangi mutaxassis kadrlarini tayyorlash uchun muhim vazifalarni hal etishga yordam bera oladigan samarali, hammabop pedagogik uslubni joriy etish zaruriyati tug'ildi, deb aytay olamiz. Buning uchun laboratoriya stendlari va o'quv ustaxonalaridagi mashg'ulotlar barcha o'quvchilar uchun nafaqat qiziqarli, balki qulay va oson bo'lishga erishmoq lozim. Mashg'ulotlar o'ziga jalb eta olishi, barcha ruhiy va didaktik omillarni hisobga olishi, jarayonlarni jo'shqin tarzda namoyon etishi, mashg'ulotlar o'tkazish va o'qitilayotgan fanni o'zlashtirishni, umuman butun o'qitish samarasini oshirishi, egallangan bilimlar xususida o'ziga-o'zi baho berish imkonini ta'minlashi zarur. Aynan shu nuqtai nazardan zamonaviy axborot texnologiyalarining tatbiq etilishi yuqorida ko'rsatilgan vazifalarni maqbul tarzda hal qilish va an'anaviy o'qitish usulining bir qator kamchiliklarini bartaraf etishga ko'mak beradi[8].

Professional ta'limda o'quvchilarni kasbiy kompetentligini baholash orqali raqobatbardosh kadrlar tayyorlash texnologiyasi o'quv-tarbiya jarayonini boshqarishning hozirgi yetakchi prinsipi (subordinatsiya) ni chegaralaydi, unda koordinatsiya o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini o'zaro muvofiqlashtirishning yetakchi prinsipiga aylanadi. Professional ta'limda o'quvchilarni kasbiy kompetentligini baholashni tashkil qilish, boshqarish va nazorat qilishning bosh prinsipiga aylanganda o'quvchi ta'lim jarayonining o'qituvchi bilan teng huquqli subyektiga aylanadi, bunda ta'lim jarayonini o'qituvchi va o'quvchi birgalikda amalga oshiradi[9].

Professional ta'limda raqobatbardosh texnologiya inson ongi, tafakkuri bilan bog'liq bilimlar sohasi sifatida murakkab pedagogik jarayonni ifoda etadi. Uning o'ziga xos jihati - tarbiya muammosini ham qamrab olishidir. Demak, texnologiya samaradorligi inson o'zining ko'pqirrali tomonlari bilan unda qanchalik to'liq namoyon bo'lyapti, uning psixologik-kasbiy jihatlari, ularning kelajakda rivojlanishi (yoki pasayishi) qanday hisobga olinayapti, degan savollarning yechimiga bog'liq ekan. Shu jihatdan kadrlar tayyorlash texnologiya shaxsning rivojlanish bosqichlarini loyihalashtirish, tashhislash kabi imkoniyatlarga ham ega bo'ladi[10].

Zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan yana biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o'quvchilarga yetkazib berish, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, ta'lim oluvchilar faoliyatini nazorat etish, ular tomonidan egallangan bilim, malakalar darajasini baholash, o'qituvchidan yuksak pedagogik mahorati talab etadi.

Xulosa va takliflar. Ushbu tadqiqot professional ta'lim muassasalarida o'quvchilarning kasbiy kompetentligini aniqlash indikatorlarini takomillashtirish masalalariga bag'ishlangan. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, mavjud indikatorlar o'quvchilarning amaliy ko'nikma va qobiliyatlarini to'liq baholash imkonini bermaydi. Shu sababli, kompetentlikni baholashda nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar va shaxsiy sifatlarning integratsiyasiga asoslangan indikatorlar tizimini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yangi indikatorlarning ta'lim jarayoniga joriy etilishi natijasida baholashning aniqligi oshib, o'quvchilarning kasbiy tayyorgarlik darajasi samarali kuzatildi. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash indikatorlarni diagnostika qilish va monitoring jarayonini yanada qulaylashtirishga yordam berdi.

Tadqiqot natijalari professional ta'lim sifati oshirishda, o'quvchilarning kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorgarlik darajasini aniqlashda va o'quv jarayoniga innovatsion yondashuvlarni joriy qilishda muhim metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Raven, J. Competence in Modern Society: Its Identification, Development, and Assessment. Oxford: Oxford Psychologists Press, 1984.
2. Markova, A. K. Psikhologiya professional'noy kompetentnosti. Moskva: Nauka, 1996.
3. Yusupov, O. Kasbiy ta'limda kompetentlikni baholashning zamonaviy yondashuvlari. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2020.
4. Karimov, Sh. Ta'lim jarayonida diagnostika va monitoring tizimlari. Toshkent: Oliy ta'lim nashriyoti, 2019.
5. OECD. Assessment of Key Competencies in Education. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development, 2005.
6. Wiggins, G. Educative Assessment: Designing Assessments to Inform and Improve Student Performance. San Francisco: Jossey-Bass, 1998.
7. Shukurov, A. Professional ta'limda sifati boshqarishning yangi texnologiyalari. "Ilm va Taraqqiyot" jurnali, 2022, 4(12), 45-52.

8. UNESCO. Technical and Vocational Education and Training: Key Concepts and Frameworks. Paris: UNESCO, 2016.
9. Abdullaev, B. Ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlar va ularning samaradorligi. "Oliy Ta'lim Tadqiqotlari" jurnali, 2021, 3(6), 67-73.
10. Zairi, M. Total Quality Management for Educational Institutions. Amsterdam: Butterworth-Heinemann, 1995.

Sarvinoz MUSTAFAYEVA,
O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: academicaget6767@gmail.com

Falsafa fanlari nomzodi, dotsent D.Bozarov taqrizi asosida

TIL MADANIYATNI YARATISH VA SAQLASHNING ASOSIY VOSITASI SIFATIDA

Аннотация

Tadqiqotda til madaniyatini yaratish va saqlashda annotatsiya va kalit so'zlarning asosiy roli o'rganiladi. Unda ushbu vositalar bilimlarni kataloglashtirish va tarqatish, muloqotda ravshanlik va qulaylikni ta'minlashning muhim mexanizmlari bo'lib xizmat qilishini ta'kidlaydi. Ko'pincha akademik va adabiy kontekstlarda uchraydigan izohlar qisqacha xulosa yoki sharhni taqdim etib, tanqidiy fikrlarni taklif qiladi va tushunishni kuchaytiradi. Boshqa tomondan, kalit so'zlar matning mohiyatini aks ettiruvchi, raqamli va jismoniy arxivlarda qidirish va tasniflashni osonlashtiradigan langar nuqta sifatida ishlaydi. Ular birgalikda aniqlikni targ'ib qilish, lingvistik nuanslarni saqlashga yordam berish va tizimli hujjatlashtirish va qidirish orqali til evolyutsiyasini qo'llab-quvvatlash orqali mustahkam til madaniyatini rivojlantirishga hissa qo'shadilar.

Kalit so'zlar: Til madaniyati, saqlash, hujjatlashtirish, bilimlarni tarqatish, qidiruv qobiliyati, lingvistik nuanslar, aloqa, til evolyutsiyasi.

ЯЗЫК – ГЛАВНЫЙ ИНСТРУМЕНТ СОЗДАНИЯ И СОХРАНЕНИЯ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

В исследовании рассматривается основная роль аннотации и ключевых слов в создании и сохранении языковой культуры. В нем говорится, что эти инструменты служат важными механизмами каталогизации и распространения знаний, а также обеспечения ясности и простоты общения. Сноски, часто встречающиеся в академическом и литературном контексте, содержат краткое изложение или обзор, предлагают критические идеи и улучшают понимание. Ключевые слова, с другой стороны, выступают в качестве опорных точек, которые отражают суть текста, облегчая поиск и классификацию в цифровых и физических архивах. Вместе они способствуют развитию прочной языковой культуры, повышая точность, помогая сохранять лингвистические нюансы и поддерживая эволюцию языка посредством систематического документирования и поиска.

Ключевые слова: Языковая культура, сохранение, документирование, распространение знаний, поисковая способность, языковые нюансы, общение, эволюция языка.

LANGUAGE IS THE MAIN INSTRUMENT OF CREATING AND PRESERVING CULTURE

Annotation

This study examines the key role of annotation and keywords in the creation and preservation of language culture. It highlights how these tools serve as important mechanisms for cataloguing and disseminating knowledge, ensuring clarity and accessibility in communication. Often found in academic and literary contexts, annotations provide a brief summary or commentary, offering critical insights and enhancing understanding. Keyword, on the other hand, act as anchor points that capture the essence of a text, facilitating retrieval and classification in digital and physical archives. Together, they contribute to the development of a robust language culture by promoting accuracy, helping to preserve linguistic nuances, and supporting language evolution through systematic documentation and retrieval.

Key words: Language culture, preservation, documentation, knowledge dissemination, retrievability, linguistic nuances, communication, language evolution.

Zamonaviy jahon madaniyati klassik modeldan barqaror asosga ega emas, balki doimiy o'zgaruvchanlik va madaniy "chegara" holatida ekanligi bilan ajralib turadi. Bu holat madaniyatlararo makonda doimiy harakat va moslashuvchanlik bilan tavsiflanadi, bu madaniy qadriyatlar va me'yorlarning o'zgaruvchan tabiatini aks ettiradi. Yagona madaniy dominantning yo'qligi madaniy amaliyotlar va o'zaro ta'sir shakllarining ko'pligini nazarda tutadi, bu esa o'z navbatida madaniy o'ziga xoslik va o'zini namoyon qilishning yangi shakllarini keltirib chiqaradi. O'zgaruvchanlik va xilma-xillikka qaramay, madaniyat hali ham yaxlitlik xususiyatlarini saqlab qoladi, bu esa uni dinamik yaxlitlik sifatida falsafiy tushunishni talab qiladi. Bu yaxlitlik madaniy elementlarning xilma-xil bo'lishiga qaramay, o'zaro bog'liqligi va o'zaro ta'sirida, umumiy madaniy kontekstni tashkil etishida namoyon bo'ladi. Shu munosabat bilan madaniyatni jamiyatdagi o'zgarishlarga javoban uzluksiz rivojlanib, o'zgarib turadigan jarayon sifatida kontseptsiyalash mumkin.

Til madaniy ongni shakllantirishda, ayniqsa, yoshlar madaniyati sharoitida asosiy rol o'ynaydi. Merab Mamardashvili ta'kidlaganidek, borliq tili falsafiy tafakkur tarzi bo'lib, dunyo va undagi o'zingni chuqurroq anglash imkonini beradi. An'anaviy qadriyatlar va global ta'sirlar chorrahasida joylashgan O'zbekiston yoshlari uchun milliy an'analar va zamonaviy dinamikani o'zida mujassam etgan til madaniyatini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Madaniyat falsafasi hozirgi bosqichda, boshqa fanlar orasida aniq "eroziya" bo'lishiga qaramay, gumanitar bilimlarning muhim yo'nalishi bo'lib qolmoqda. Madaniy borliqning chuqur asoslarini o'rganish, transsendentalizmni qayta ko'rib chiqish va tilni madaniy o'z-o'zini anglash vositasi sifatida tahlil qilish orqali o'z ahamiyatini saqlab qoladi. Bugungi o'zgaruvchan madaniyatda ko'plik va

noaniqlik sharoitida madaniy birlikni qanday saqlab qolish mumkinligini tushunish uchun ushbu masalalarni falsafiy tadqiq qilishni davom ettirish muhimdir.

Til madaniyatni yaratish va saqlashda asosiy rol o'ynaydi. Falsafiy nuqtai nazardan qaraganda, til shunchaki muloqot vositasi emas, balki madaniy borliqning asosidir. Til g'oyalari, qadriyatlar va me'yorlar almashinuvi uchun umumiy asosni ta'minlash orqali madaniy hamjamiyatni yaratadi. Demak, til madaniyatning shakllanishi va rivojlanishining asosiy qurolidir. Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston yoshlarida til madaniyatini shakllantirish lingvistik muloqot orqali madaniy merosni asrab-avaylash va rivojlantirish bilan bog'liq. S.S. Ogareva fikricha, "Til belgilari faqat voqe'lik predmtlarinigina emas, balki o'ylab to'qilgan predmet va hodisalarni ham bildirishi mumkin (masalan, o'ylab chiqarilgan mavjudod - kentavr obrazi)". Bu degani, til belgilaridan foydalanib, biz real hayotda ko'zga ko'rinmaydigan, lekin ongimizda mavjud yoki tasavvur qilgan narsalarni ham tasvirlay olamiz. Masalan, afsonalar, fantastik yozuvlar, va xayoliy dunyolarning tasvirlari til belgilarining yordamida mavjud bo'ladi. Ular bizga tasavvur qilish, yangidan yaratish va yangi g'oyalarni shakllantirish imkonini beradi. Aktyorlar, rejissyorlar va san'atning boshqa ijodkorlari obrazlarni ijro etganda realikka yaqinlik va tasavvur qilingan olamning belgilarini saqlab qolish o'rtasida muvozanatni topishlari zarur. Masalan, Shekspirning "Otello" asarida Abror Xidoyatovning Dezdemonani bo'g'ish sahnasini shunchalik realistlik ijro etganligi, uning to'liq ijro mahoratini namoyon etsa-da, zaldagi tomoshabinlarning tasavvuridagi fantaziya olamiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Bunday holatlarda aktyorning ijrosi shunchalik haqqoniy bo'lishi mumkinki, u tomoshabinlarning ongidan ijodiy olamni "kambag'allashtirib",

ularning tasavvurlarini cheklab qo'yadi. Shuning uchun, san'atdagi reprezentatsiyalarda aniqlik va tasavvur o'rtasidagi munosabatni to'g'ri belgilash zarur. Bunda san'at asarining ta'sir kuchini saqlab qolish va tomoshabinlarning ijodiy hissiyotlarini boyitish mumkin bo'ladi.

Kommunikativ ratsionallik falsafasining asoschisi Yurgen Xabermas kommunikativ harakat antropologik asos ekanligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, insonning mavjudligi va ijtimoiy-madaniy rivojlanishi faqat doimiy rivojlanayotgan kommunikativ jamoa sharoitida mumkin. Bu esa tilning nafaqat ifoda vositasi, balki madaniy borliq asosi sifatidagi ahamiyatini ham ta'kidlaydi. Madaniyat kommunikativ xarakterga ega: u almashish, muloqot va tushunish orqali rivojlanadi va saqlanadi. Madaniyatning transsendental asoslarini aloqa sohasida topish mumkin. Muloqot nafaqat madaniyatni yaratadi, balki uning doimiy xususiyati hamdir. Bu shuni ko'rsatadiki, madaniyat tabiatan o'zaro munosabatlarga, tushunishga va ochiqlikka moyil. Madaniyatning bunday xususiyatlari uning hayotiyiligi va o'zgarishlarga moslashish qobiliyatini aks ettiradi. Globallashuv va madaniyatlararo o'zaro ta'sirlar sharoitida yoshlarning til madaniyatini shakllantirishda bu jihatlarni e'tiborga olish ayniqsa muhimdir. Madaniyatning transsendental asoslarini aloqa sohasida topish, uning madaniyatni shakllantirish va uzluksiz ravishda rivojlantirishdagi muhim rolini ko'rsatadi. Muloqot jarayoni, aslida, madaniyatning yaratilishi va rivojlanishiga hissa qo'shadigan asosiy amillardan biri bo'lib, madaniyatning o'zaro munosabatlari va tushunish orqali shakllanishini ta'minlaydi. Bu holat madaniyatning tabiatan o'zaro ta'sirga, tushunishga, va ochiqlikka moyilligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, madaniyatning hayotiyiligi va o'zgarishlarga moslashish qobiliyati uning doimiy dinamik xususiyatlari sifatida qaraladi. Tilga ega bo'lar ekan, deb yozadi YE.N. Demidova - inson o'zining dunyoga ongli munosabati imkoniyatlarini ikki karra ko'paytiradi, dunyoni o'zining hissiy va til tajribasi vositalari bilan ochadi, aniqlaydi.

Zamonaviy madaniyat falsafasi kommunikativ ontologiya g'oyasiga o'tmoqda, bu erda madaniyat turli xil madaniy sub'ektlarning o'zaro ta'siri natijasi sifatida qaraladi. Madaniyatlarining birgalikda yashash falsafasi madaniyatning madaniyatlararo muloqot jarayoni orqali rivojlanishini nazarda tutadi, bu esa ishtirokchilardan moslashuvchan, ochiq va o'zaro tushunishga intilishlarini talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, "kommunikativ apriori" ni izlash asosiy vazifaga aylanadi: turli madaniy olamlardagi shaxslarning o'zaro ta'siri va o'zaro tushunishiga erishish uchun sharoitlarni topish. Zamonaviy madaniyat falsafasida kommunikativ ontologiya g'oyasi madaniyatni turli xil madaniy sub'ektlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir natijasi sifatida ko'rib chiqishni taklif qiladi. Bu yondashuv, madaniyatlarining birgalikda yashash falsafasiga mos keladi, ya'ni madaniyatlararo muloqot jarayonini rivojlantirish va uni rag'batlantirish orqali madaniyatning evolyutsiyasini ta'minlashni nazarda tutadi. Bunday muloqot jarayoni, ishtirokchilardan moslashuvchanlik, ochiqlik va o'zaro tushunishga intilish kabi fazilatlarini talab qiladi. Shu ma'noda, "kommunikativ apriori" ni izlash asosiy vazifaga aylanadi. Bu esa turli madaniy olamlardan kelgan shaxslar o'rtasida o'zaro ta'sir va tushunishni osonlashtiradigan sharoitlarni topish yoki yaratish deganidir.

Zamonaviy sharoitda O'zbekiston yoshlarida til madaniyatini shakllantirish ana shu falsafiy tushunchalardan xabardor bo'lishni taqozo etadi. Yoshlar til nafaqat muloqot vositasi, balki madaniyatni ifodalash va o'zaro tushunish quroli ekanligini tushunishi kerak. O'ziga xos madaniy qadriyatlar va analarni saqlab qolgan holda, boshqa madaniyatlar bilan muloqot va o'zaro munosabat uchun ochiq bo'lgan til madaniyatini rivojlantirish muhimdir. Bu jarayon yoshlarning jahon madaniy makoniga integratsiyalashuvini osonlashtirish bilan birga, ularning madaniy o'ziga xosligini mustahkamlashga yordam beradi. il madaniyatini Tilni an'anaviy o'qitishda ritorika turli kommunikativ amaliyotlarda asosiy rol o'ynagan "nutqning ishonarliligi" uchun javobgar edi. Zamonaviy ommaviy axborot vositalari ritorika modelida ishlashda davom etmoqda, lekin Charlz Morris taklif qilganidek, pragmatikaga urg'u berilgan. Pragmatika bu erda xabarning tinglovchilarga ta'siriga e'tibor

qaratib, kontekstda belgilardan foydalanishni o'rganadigan fan sifatida tushuniladi. Jahon ommaviy axborot vositalari va internet aloqalari ta'sirida bo'lgan O'zbekiston yoshlari uchun tilning ritorik va pragmatik jihatlari tushunish ularning til madaniyatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu bilimlar madaniy tarkib qanday yaratilishi va uzatilishini, shuningdek, fikrlarni ishonitirish va shakllantirish uchun lingvistik strategiyalardan qanday foydalanilishini tushunishga yordam beradi.

O'zbekiston yoshlarida til madaniyatining shakllanishi til va muloqot orqali madaniy merosni anglash va asrab-avaylash zarurati bilan bog'liq. Til nafaqat ma'lumot uzatish vositasi, balki madaniy ifodalash va tajribani uzatishning asosiy vositasidir. Tilning ritorik va pragmatik tomonlarini, shuningdek, muloqotning ramziy va ishorali darajalari o'rtasidagi farqni anglash yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash, ularning madaniy o'ziga xosligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Globallashuv va ommaviy axborot vositalarining xilma-xilligi sharoitida zamonaviy dunyoda madaniy qadriyatlarini saqlash va mustahkamlash uchun madaniy xabarlarini tanqidiy idrok etish va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish muhimdir.

Til grammatikasi madaniyatning o'z g'oyalari va tushunchalarini taqdim etish usulini shakllantiradi. N.Xomskiyning umuminsoniy generativ grammatika nazariyasi va V.fon Gumboldtning g'oyalari ta'kidlaganidek, grammatika xalq ruhiyatini aks ettiradi, tafakkurning madaniy va kognitiv tuzilmalarini belgilashda asosiy rol o'ynaydi. O'zbekiston yoshlari uchun bu o'zbek tilining grammatik tuzilmalari ularning o'z madaniyati va atrofidagi dunyoni qanday tushunish va talqin qilishiga ta'sir qilishini anglatadi.

Lingvomadaniy yondashuv va psixolingvistika tomonidan qo'llab-quvvatlangan lingvistik nisbiylik nazariyasi tildagi farqlar tafakkur va dunyoqarashdagi farqlarga olib keladi, deb ta'kidlaydi. Demak, O'zbekistonda o'z til madaniyatini shakllantirayotgan yoshlar o'zlarining ma'naviy-axloqiy qadriyatlarini va meyorlarini o'z madaniy o'ziga xosligining o'ziga xos jihatlari aks ettiruvchi o'ziga xos til tuzilmalari prizmasi orqali talqin etadilar.

Til sub'ektiv tajribani ifodalash shaklidir va til grammatikasi bu tajribani fikrning aniq shakllariga o'tkazish usulidir. Islomiy qadriyatlar, milliy urf-odat va analar mustahkam ildizlarga ega bo'lgan o'zbek madaniy analarida o'zbek tili grammatikasi yoshlarga ushbu qadriyatlarini shakllantirish va ularni turli kontekstlarda taqdim etishda yordam beradi. M.Fuko ta'kidlaganidek, til va uning grammatik tuzilmalari ham jamoaviy ongsizlikni ifodalaydi. Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston yoshlari til orqali o'z xalqining madaniy-ma'naviy merosi bilan bog'lanadi, bu esa ularning axloqiy e'tiqodi va qadriyatlarini shakllantiradi. Madaniy grammatikani madaniy kontekstda me'yoriylik va tuzilmani saqlash usuli sifatida ko'rish mumkin. O'zbekiston yoshlari o'z til madaniyatini rivojlantirar ekan, o'z milliy o'ziga xosligi bo'lgan madaniy meyor va qonunlarga amal qilishni o'rganadi. Grammatika bu erda ushbu me'yornlarni saqlab qolish va avlodlarga etkazish rolini o'ynaydi.

Xullas, til madaniyatning asosiy ko'zgusi va uning asosiy qismlaridan biri sifatida xizmat qiladi. Til orqali madaniy meros, analar, urf-odatlar va milliy qadriyatlar saqlanadi va avloddan-avlodga o'tib boriladi. Til madaniyatini rivojlantirishning muhim vositalaridan biri bu — ta'lim. Ta'lim tizimi orqali til madaniyatini saqlash va boyitish mumkin. Shuningdek, ta'lim jarayonida tilning nafaqat grammatik jihatlari, balki uning madaniy qiymati va rolini ham yoritish kerak. Davlat siyosati til madaniyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Til siyosati orqali davlat tilni muhofaza qilish, uning boyligini saqlash va rivojlantirish yo'nalishlarini belgilashi mumkin. Bunga turli madaniy tadbirlar, ta'lim dasturlari va ilmiy tadqiqotlar yordam beradi. Zamonaviy til madaniyatini rivojlantirish uchun innovatsiyalardan foydalanish zarur. Bu yangi texnologiyalar yordamida tilni o'rgatish, tarjima qilish, ilmiy izlanishlar olib borish, yangi so'zlar yaratish va ularni ommalashtirishdan iboratdir. Til madaniyatini rivojlantirish uchun uning xalqaro maydondagi o'rini kuchaytirish ham muhim. Bu milliy tilni xorijiy tillar qatorida o'qitish, xalqaro madaniy almashinuv dasturlari va konferensiyalar orqali amalga oshirilishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Неъматов Х., Бозоров О. Тил ва нутқ. -Т.: 1993. Б. 8.
2. Кудряшова Т.Б. Онтология языков познания : дис. ... д-ра филос. наук Б. м., Б. г. 370 с.
3. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат / Пер. с нем. Добронравова и Лахути Д.; Общ. ред. и предисл. Асмуса В. Ф. — М.: Наука, 1958 (2009). — 133 с.
4. Вильгельм фон Гумбольдт. Язык и философия культуры. Прогресс, 1985. 456 с.
5. Хайдеггер, М. Время и бытие: Статьи и выступления / Сост., пер. с нем. и комм. В. В. Бибихина. — М.: Республика, 1993. — 447 с.

6. Талейран Ш.М. Мемуары. М., 1959.
7. Шлик М. Поворот в философии. — О фундаменте познания. — В кн.: Грязнов А.Ф. (сост.) Аналитическая философия: избранные тексты. М., Изд-во МГУ, 1993.
8. Зонова Е.В. Семиотика в контексте философии языка : Дис. ... канд. филос. наук : 09.00.01 : Москва, 2003 158 с.
9. https://www.ijhssnet.com/journals/Vol_2_No_17_September_2012/24.pdf
10. https://radar.auctr.edu/islandora/object/cau.td%3A1961_shaw_emanuel_s
11. Куцепал С.В. Эпистемологическая функция языка: на материале французского постмодернизма: Дис... канд. филос. наук: Киевский ун-т им. Тараса Шевченко. - К., 1997. - 174л.
12. Мусиенко В.И. Язык и речь в современном диалоге культур : диссертация ... кандидата философских наук. - Москва, 2005. - 155 с.

O'tkirjon MUSTAFOYEV,
Buxoro davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti
E-mail: utkirjonmustafoyev4@gmail.com

Buxoro davlat universiteti dotsenti, PhD G' Qurbonov taqrizi ostida

10-SINF FIZIKA DARSLIGIDAGI "GRAVITATSIYA MAYDONIDAGI HARAKAT" MAVZUSINI SUN'YI INTELLEKT ORQALI O'RGANISH

Аннотация

Bugungi globallashtirish jarayoni jadal sur'atlar bilan rivojlanayotgan davrda an'anaviy axborot va kommunikatsion texnologiyalar sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarilib, ko'pgina sohalarida yangicha yondashuvlarni qo'llash imkonini bermoqda. Zamonaviy ta'lim muhitida maktab fizika darslarida o'quvchilarning o'quv faoliyatini faollashtirish uchun yangicha yondashuv va metodlarni izlab topish zarurati mavjud. Jahonda sun'iy intellekt kishilar hayotini yengillashtirish va iqtisodiy hayotni rivojlantirishga xizmat qiladigan texnologiya sifatida qabul qilingan. Shu nuqtai nazardan so'nggi yillarda sun'iy intellektdan ijtimoiy tuzilmaning turli sohalarida, jumladan ta'limda ham keng foydalanilmoqda. Hozirgi kunda har sohada sun'iy intellekt texnologiyalari kirib kelmoqda. Bu texnologiya inson bajarishi mumkin bo'lgan ishlarni yoki tajribalarni kam vaqt sarflagan holda aniq natijalarni chiqarib bermoqda. Bu esa kelajakda juda qisqa vaqtda samarali natijalarga erishish imkonini beradi. Boshqacharoq qilib aytganda sun'iy intellekt texnologiyalari kelajak texnologiyasi sifatida qaralmoqda. Ushbu maqolada 10 – sinf fizika darsligidagi 3 – mavzu "Gravitatsiya maydonidagi harakat". Mavzusini tushuntirishda va masalalarni yechishda sun'iy intellektdan foydalangan holda qanday yechish namunalari va har bir sayyora uchun kosmik tezliklarni hisoblash berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Fizika kursi, sun'iy intellekt, axborot texnologiya, internet, umumiy o'rta ta'lim.

ИЗУЧЕНИЕ ТЕМЫ «ДВИЖЕНИЕ В ГРАВИТАЦИОННОМ ПОЛЕ» ПО УЧЕБНИКУ ФИЗИКИ 10 КЛАССА С ПОМОЩЬЮ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация

Сегодня технологии искусственного интеллекта проникают во все сферы. Эта технология дает результаты, которые люди могут получить за меньшее время. В этой статье рассмотрена 3-я тема учебника физики для 10-го класса «Движение в гравитационном поле». Приведены примеры решения задач с использованием искусственного интеллекта и расчета космических скоростей для каждой планеты.

Ключевые слова: Курс физики, искусственный интеллект, информационные технологии, интернет, общее среднее образование.

STUDYING THE TOPIC "MOVEMENT IN THE GRAVITATIONAL FIELD" IN THE 10TH GRADE PHYSICS TEXTBOOK THROUGH ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Annotation

Nowadays, artificial intelligence technologies are entering every field. This technology is producing results that can be done by humans in less time. In this article, the 3rd topic of the 10th grade physics textbook "Movement in the Gravitational Field". Examples of how to solve problems using artificial intelligence and calculation of cosmic velocities for each planet are given.

Key words: Physics course, artificial intelligence, information technology, internet, general secondary education.

Kirish. Sun'iy intellekt (SI; ingl. artificial intelligence, AI) deb, sun'iy intellektual tuzimlarning insonga xos bo'lgan ijodiy funksiyalarni bajarish xususiyatiga aytiladi (buni sun'iy ong bilan adashtirmaslik kerak). Sodda qilib aytganda, sun'iy intellekt dasturlar va tizimlarga xuddi odamlar kabi "o'ylash" va "xulosa chiqarish" imkonini beradigan kompyuter texnologiyasidir. Sun'iy intellekt muayyan ma'lumotlar asosida "o'rganish" va "qaror qabul qilish" uchun algoritmlar, matematik modellar va ma'lumotlar to'plamlaridan foydalanadi [2].

An'anaviy fizika o'qitish tizimida dars mashg'ulotlarida o'quvchilar diqqatini yetarlicha jalb qilmaslik va egallangan bilimlarni amaliy qo'llash uchun imkoniyatlarning cheklanganlik holatlari ko'p uchraydi. Shuningdek, o'quv materiallarining murakkab va abstrakt bo'lishi o'quvchilarning toliqishi hamda ularda qiziqishning susayishiga olib kelishi mumkin. Shuningdek, dars mashg'ulotlarida vaqtning chegaralanligi tufayli o'qituvchi har bir o'quvchi o'quvchi bilan individual ishlashga imkon topa olmaydi [3].

So'nggi yillarda jadallik bilan rivojlanayotgan sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarini o'quv jarayoniga olib kirish istiqbolli yo'nalish bo'lib, o'qitish sifatiga birmuncha ta'sir qilishi va o'quvchilarda motivatsiyaning oshishiga olib kelishi mumkin. Fizika o'quvchilardan chuqur tushunish va mashg'ulotlarda faol ishtirok qilishni talab qiladigan o'quv fani bo'lganligi sababli uni o'qitishda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ilmiy va metodik jihatdan alohida qiziqish uyg'otadi [4].

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida har bir sinfda haftalik o'qishi zarur bo'lgan yoshga doir yuklamasi mavjud. 1-sinf o'quvchilari uchun haftalik dars soati 22 soat, 2 – sinflar uchun 24 soat, 3- va 4 – sinflar uchun ham 24 soat bo'lsa, yuqori sinf o'quvchilari uchun bu ko'rsatkich nisbatan yuqori, ya'ni 5 – sinflar uchun haftalik dars soatlari 28 – soat, 6 – sinflar uchun 29 soat, 7 –

sinflar uchun 34 soat, 8 – sinflar uchun 33 soat, 9 – sinflar uchun 34 soat, 10 va 11 – sinflar uchun 31 soatdan qilib belgilangan davlat ta'lim standartlariga asosan. Fizika darslari umumiy o'rta ta'lim maktablarida 7 – sinfdan o'tilishini oladigan bo'lsak, yuqori sinflarda haftalik dars soati 31 soatdan 34 soat oralig'ida qilib belgilangan.

Shulardan misol tariqasida 10 – sinflarning dars yuklamasiga qaraydigan bo'lsak, haftasiga 31 soat dars o'tilishi lozim. Bu degani kuniga 5 soatdan o'qishini anglatadi. Har bir fandan uyga topshiriq yoki uy vazifasi berilsa, o'quvchi har bir fandan yangi ma'lumotlarni qidirib topishi uchun juda ko'p vaqt sarflashi kerak bo'ladi. Bu o'quvchi uchun ancha qiyinlik qilishi mumkin, yoki har bir fandan maktab darsligiga berilgan ma'lumotlar bilan cheklanishiga to'g'ri keladi. Ammo bu fanga doir ba'zi tushunmovchiliklarni keltirib chiqarishi buning natijasida o'quvchining fanga doir qiziqishlarini so'ngishiga olib kelishi mumkin. Buning uchun unga kerakli ma'lumotlarni aniq va qisqa vaqtda topib beradigan yordamchi kerak bo'ladi. Agar biz o'quvchilarga sun'iy intellekt bilan ishlashni o'rgatsak, fanga doir ma'lumotlarni topishiga va to'liq o'rganishiga imkon yaratgan bo'lamiz [5].

Adabiyotlar tahlili. Maqolada O'zbekiston Respublikasi va Turkiya davlatlarining 6 – sinf "Tabiiy fan" darliklarining qiyosiy tahlili berib o'tilgan. Bu maqolda ikki mustaqil davlatlarning o'qitish tizimi va undagi farqli jihatlarining tahlillari, o'xshash jihatlari va masala va testlar tizimidagi va mavzular borasida tahlil olib borilgan.

Maqolada namoyishli tajribalarning o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishlarini laboratoriyalar ya'ni namoyishli tajribalar orqali qanday o'zgartirish haqida so'z boradi. Dunyoda fanlar rivojlangan sari yangidan – yangi zamonga mos fanlar ham rivojlanib bormoqda. Shu turkumga kiruvchi fanlardan biri "Science" ya'ni "Tabiiy fan" hisoblanadi. Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktab 6 – sinf "Tabiiy fan" darsligida namoyishli tajribalarning o'rni va o'quv

jarayoniga, o'quvchilarning oson o'rganishiga ta'siri haqida namoyishli tajribalarning o'quvchilar hayotidagi ahamiyati ularning dunyoqarashini o'stirishi haqida so'z boradi.

Maqolalarda rivojlangan mamlakatlar darsliklari va bizning mamlakatimiz darsliklar, mavzular ketma – ketligidagi o'xshashlik va farqlar, rivojlangan mamlakatlar va bizning mamlakatimizda ta'limga, ayniqsa maktab ta'limiga bo'lgan munosabat, yangi darsliklarni yaratishda o'quvchilarning qiziqishi va nimalarga e'tibor qaratareb kerakligi va bunga to'siq bo'layotgan omillar, ularning bartaraf etish yo'llari berib o'tilgan.

Maqolada universitet talabalariga o'tiladigan "Funksiyalar tahlil" fanining "Vektor fazo" mavzusining talabalarga tushuntirish metodi, ularning bosqichlari va shu mavzuga doir atama va ibora, teorema va ta'riflar ularning isboti bilan berib o'tilgan. Shu mavzuga doir misollar orqali mavzu ochib berilgan. Fan yutuqlari va axborot texnologiyalardan foydalanish metodlari berib o'tilgan.

Maqolada Shroydinger operatori ularning talaba yoshlar o'rganish, ya'ni oson o'rganish metodlari va bularning o'rganishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish metodlari, teoremlari ularning tadbiri, talabalarning qay sohada qo'llashi haqida ma'lumot berib o'tilgan.

Asosiy qism. Buni 10-sinf fizika(Tursunmetov v.b.) darsligining birinchi bobini oladigan bo'lsak, "Dinamika. Statika elementlari" deb nomlangan jami 9 ta mavzuni o'z ichiga olgan. Bular: "Kuchlarni qo'shish", "Markazga intilma kuch", "Gravitatsiya maydonidagi harakat", "Jism og'irligining harakat turiga bog'liqligi", "Jismning bir nechta kuch ta'siridagi harakati", "Jismning qiya tekislikdagi harakati", "Jismni qiya tekislik bo'ylab ko'chirishda bajarilgan ish. Qiya tekislikning foydali ish ko'effitsiyenti (FIK).", "Massa markazi. Muvozanat turlari. Kuch moment", "Momentlar qoidasiga asoslanib ishlaydigan oddiy mexanizmlar" kabi mavzularni va bitta laboratoriya ishi va bitta loyiha ishi, uchta masalalar yechish kabi mavzularni o'z ichiga olgan.

Shundan uchinchi mavzuni olsak, "Gravitatsiya maydonidagi harakat" nomi ostida berilgan. Bu mavzu boshida yerning tortish kuchi haqida, jismlarning yerga tushish sabablari haqida fikr yuritiladi. Yer jismlarni o'ziga tortishi haqida Galileo Galiley, Isaak Nyuton, Genri Kavendish kabi olimlar ko'plab ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan.

Atrofimizdagi barcha jismlarning harakatiga Yerning tortishish kuchi o'z ta'sirini ko'rsatadi. Butun olam tortishish qonuniga asosan, jismlarga Yerning tortishish $F = G \frac{mM}{r^2}$ kuchi ta'sir qilib turadi. Bu yerda m – jismning massasi, M – Yerning massasi; r – jism va Yer markazlari orasidagi masofa.

Biror jismni Yer sirtidan tik yuqoriga otsak, ma'lum balandlikka ko'tarilib, qaytib otgan joyiga tushadi. Agar jism ma'lum balandlikdan gorizontol yoki gorizontga qiya otilsa, otinish nuqtasidan ma'lum bir masofaga borib tushadi.

So'nra gorizontol otgan jismning harakati uning gorizontol va vertical harakati haqida ma'lumot berilgan. Gorizontol otgan jism harakati misol orqali tushuntirib chizmalari bilan berilgan. Masalan, jism $h = 20$ m balandlikdan $v_0 = 6$ m/s boshlang'ich tezlik bilan gorizontol otilsa, u gorizontol yo'nalishda biror masofaga borib tushadi. Jismga faqat og'irlik kuchi ta'sir qilgani uchun gorizontol yo'nalishda jism tekis harakat qiladi va uchish uzoqligini $S = v_0 t$ formula bo'yicha topamiz. Bunda $t = \sqrt{\frac{2h}{g}}$ uchish vaqti. Demak,

jismning uchish uzoqligi $S = v_0 \sqrt{\frac{2h}{g}} \approx 12,1m$ ga teng bo'ladi. Agar jismning boshlang'ich tezligini oshirib borsak, uchish uzoqligi ham ortib boradi [1].

Jism Yerning tortish kuchini yengib, Quyoshning sun'iy yo'ldoshi bo'lib qolishi uchun zarur bo'lgan minimal tezlik ikkinchi kosmik tezlik deyiladi. Kosmik kema Quyosh sistemasidan chiqib,

uzoq koinotni tadqiq qilish uchun galaktika bo'ylab harakatlanishi kerak. Quyoshning tortishish kuchini yengib, Quyosh sistemasini tark etishi uchun kosmik kema uchunchi kosmik tezlik berish kerak. Hisob-kitoblarga ko'ra, uchunchi kosmik tezlikning son qiymati $v \approx 16,7$ km/s ga teng bo'ladi. Mavzuni mustahkamlash uchun mavzu oxirida quyidagi saollar berilgan.

1. Havoning qarshilik kuchi qanday balandlikda deyarli sezilmaydi?

2. Jismlar tegishli kosmik tezliklar bilan harakat qilsa, ularning

harakat trayektoriyasi qanday bo'ladi?

3. Nega kosmik tezliklar bir-biridan farq qiladi?

Shu mavzuni tushuntirishni sun'iy intellektdan so'rab ko'ramiz. Buning uchun kompyuterimizdan chertgpt chat bot orqali so'rab ko'ramiz. Sun'iy intellektdan kosmik tezliklar haqida ma'lumot ber deganida u quyidagicha javob qaytardi:

Birinchi kosmik tezlik — bu sayyora yoki boshqa jismlardan qochish uchun kerak bo'lgan minimal tezlikdir. Ushbu tezlikni bosib o'tish uchun ob'ekt atmosferadan chiqishi va sayyoraning gravitatsion ta'siridan qochishi kerak. Quyida birinchi kosmik tezlik haqida asosiy ma'lumotlar keltirilgan:

1. Ta'rif

Birinchi kosmik tezlik (escape velocity) — bu ob'ektning sayyoradan qochishi uchun kerak bo'lgan tezlik.

2. Formulasi

Birinchi kosmik tezlikni hisoblash uchun quyidagi formula ishlatiladi:

$$v = \sqrt{\frac{GM}{R}}$$

Bu yerda:

v — birinchi kosmik tezlik (m/s)

G — gravitatsion konstanta, $G = 6.67430 \times 10^{-11}$ m³kg⁻¹s⁻²

M — sayyora massasi (kg)

R — sayyora radiusi (m)

3. Misollar

Yer uchun: Yerning birinchi kosmik tezligi taxminan 7.9km/s (7900 m/s).

Mars uchun: Marsning birinchi kosmik tezligi taxminan 5.0km/s.

Yupiter uchun: Yupiterning birinchi kosmik tezligi taxminan 60.2km/s.

4. Ahmiyati

Birinchi kosmik tezlik, raketalarni ishlab chiqishda va fazoviy missiyalarni rejalashtirishda muhim ahamiyatga ega. Bu tezlikka erishish, kosmik tadqiqotlar va sayyoralarga uchish uchun zarurdir.

Natijalar. Maktab o'quvchilari yoki o'qituvchilari shu mavzuni yaxshiroq tushunishi uchun har bir sayyoraning birinchi kosmik tezliklarini taqqoslab ko'rish mumkin. Buning uchun har bir sayyora uchun birinchi kosmik tezlikni bilish kerak bo'ladi. biroq o'quvchi bu ma'lumotni qaydan oladi? Buning yechimi oddiy buning uchun o'quvchi sun'iy intellektdan murojaat qilishi mumkin. Shunda bizga sun'iy intellekt har bir sayyora uchun birinchi kosmik tezliklarning son qiymatini chiqarib beradi[7-10]. Yana bir afzallik tomoni hozirgi kunda chertgpt orqali ma'lumotlarni jadval ko'rinishida ham olsa bo'ladi. bu degani har bir sayyora uchun birinchi kosmik tezlikni jadval ko'rinishida bir yerda ko'rinishimiz mumkin. Bu narsa o'quvchi uchun har bir sayyoradagi kosmik tezliklarni taqqoslashning imkonini beradi. Xuddi shu kabi ikkinchi, uchunchi tezliklarni ham taqqoslash imkonini beradi. Quyida biz chertgpt orqali sun'iy intellektdan so'raganimiz tezliklarning jadval ko'rinishini ilova qilamiz.

Quyida sayyoralar uchun birinchi kosmik tezliklarni jadval ko'rinishida keltiramiz:

Sayyora	Birinchi Kosmik Tezlik (km/s)
Merkuriy	4.3
Venus	10.4
Yer	7.9
Mars	5.0
Yupiter	60.2
Saturn	36.1
Uran	21.3
Neptun	23.5
Pluton	1.1

Sayyoralar uchun birinchi kosmik tezliklar.

Quyida sayyoralar uchun ikkinchi kosmik tezliklarni jadval ko'rinishida keltiramiz:

Sayyora	Ikkinchi Kosmik Tezlik (km/s)
Merkuriy	4.3
Venus	10.4
Yer	11.2
Mars	5.0
Yupiter	59.5
Saturn	35.5
Uran	21.4
Neptun	23.5
Pluton	1.2

Sayyoralar uchun ikkinchi kosmik tezliklar

Sayyora	Uchinchi Kosmik Tezlik (km/s)
Merkuriy	7.9
Venus	17.5
Yer	16.7
Mars	14.5
Yupiter	59.5
Saturn	35.5
Uran	21.3
Neptun	23.5
Pluton	1.2

Sayyoralar uchun uchinchi kosmik tezlik

Yuqorida ko'rganimiz kabi bu ma'lumotlar orqali sayyoralarning bir-biridan farqini manashu ko'rinishdagi jadvallar orqali berganimizda o'quvchilarning tushunishi osonroq va samarali bo'ladi. Bunga sabab har bir inson taqqoslash orqali tushunishi yaxshi bo'ladi. ya'ni biz buni alohida so'rganimizda har bir sayyoradagi kosmik tezlikni o'quvchi eslab qolishi qiyin kechadi, ammo bu holatda jadval ko'rinishida hammasi bir joyda bo'lgani uchun uni farqlashda qiyinchilikka uchramaydi [7].

Xulosa. Maqola yakunida shuni xulosa qilish mumkinki hozirgi globallshuv jarayonida yuqori texnologiyalardan foydalanish

ko'nikmasini hosil qilish har jabhada dolzarb muammo hisoblanadi. Xususan maktab ta'limi sohasida ham o'z yechimini kutayotgan muammolardan biridir. Bu muammolarni hal qilishda sun'iy intellekt texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarda darsga bo'lgan qiziqishlarini oshirishga muhim turtki va ko'makchi bo'lib xizmat qiladi. O'quvchi yoshlarning kelajakda o'zi qiziqqan sohada ham bu ko'nikmalarni qo'llashi, o'z kasbida yetakchi mutaxassislardan bo'lib yetishishiga imkon yaratadi

ADABIYOTLAR

1. Fizika. Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun 10- sinf darslik/ K. A. Tursunmetov, Sh. N. Usmonov, J. A. Raxmatov, D. B. Xomidov T.: : Respublika ta'lim markazi, 2022. – 192 b
2. Rustamovich, M. U. (2023). O'zbekiston va Turkiya 6-sinf Tabiatshunoslik darsliklarining qiyosiy tahlili. Rasmiy ta'lim xalqaro jurnali , 2 (3), 114-120.

3. Mustafoyev, O. T. (2024). SUN'YIY INTELLEKT YORDAMIDA 8-SINF FIZIKA DARSLIGINI TAHLILI. Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali, 2(43), 75-77.
4. Daminov, M. I., & Mustafoyev, O. (2020). R. Fizikadan maktab o'quvchilari uchun zamonaviy darsliklar yaratishda xorij tajribasidan foydalanish. ta'lim sifatini oshirish: muammo, yechim va istiqbol, 1, 683-685.
5. Даминов М.И., Каххоров С.К. и Мустафаев У.Р. (2020). Изучение основ нанотехнологий в школьной программе физика. Научные доклады Бухарского государственного университета, 3 (4), 320-324.
6. Jabborova, G. S. (2022). Vektor fazolarda operatorlar va ularning asosiy xossalari haqida. Science and Education, 3(11), 17-32.
7. Jabborova G.S. Hayitova X.G'. (2023)"Uchburchakli panjarada aniqlangan diskret Shryodinger operatorining xossalari" Tadqiqotlar jahon ilmiy – metodik jurnali, 6(14), 118-126.
8. Mustafoyev O'. R. (2024). Maktab fizika darslarida o'quvchilar faolligini oshirishda Sun'iy intellektning o'rni. Pedagogik akmeologiya, 2(10), 218-221.
9. Mustafoyev, U. (2024). The essence of the concept of artificial intelligence, its description, and its possibilities of application in the process of teaching physics. Interpretation and researches.
10. Jabborova, G. (2024). The use of artificial intelligence in the 8th grade algebra lesson to increase students'interest in the lesson. Interpretation and researches.

УДК:378.147.88

Ситорабегим МУХАМЕДЖАНОВА,
PhD, доцент бухарского инженерно-технологического института
E-mail: sitoramukhamedjanova@gmail.com

На основе рецензии доцент СамГИИЯ, PhD А.Мусоева

ОБУЧЕНИЕ ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКОМУ ОБЩЕНИЮ СТУДЕНТОВ-МЕДИКОВ НА ИНОСТРАННОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

В этой статье рассматриваются уникальные проблемы обучения лингвопрагматической компетентности студентов-медиков, обучающихся на иностранном языке. В ней подчеркивается важность развития этих навыков для эффективной коммуникации, особенно в культурно разнообразных условиях здравоохранения. Также, в статье рассматриваются образовательные стратегии, такие как симуляции, ролевые игры и кросс-культурное обучение, чтобы помочь студентам приобрести лингвопрагматические навыки, необходимые как для технической точности, так и для сострадательного ухода за пациентами в глобализированной системе здравоохранения.

Ключевые слова: Лингвопрагматическая компетентность, студенты-медики межкультурная коммуникация, эмпатия в здравоохранении, иностранные языки, невербальная коммуникация.

TIBBIYOT YO'NALISHLARIDA TAHSIL OLAYOTGAN TALABALARGA CHET TILIDA LINGVOPRAGMATIK ALOQA O'RGATISH

Аннотация

Ushbu maqolada chet tilida tahsil olayotgan tibbiyot talabalariga lingvopragmatik kompetentsiyani o'rgatishning o'ziga xos muammolari ko'rib chiqiladi. Maqolada madaniy jihatdan xilma-xil sharoitlarda samarali muloqot qilishning ko'nikmalarini rivojlantirish muhimligi ta'kidlangan. Shuningdek, globalashgan sog'liqni saqlash tizimida talabalarga texnik aniqlik va empatik parvarish qilish uchun zarur bo'lgan lingvopragmatik ko'nikmalarni egallashga yordam beradigan simulyatsiya, rolli o'yinlar va madaniyatlararo o'qitish kabi ta'lim strategiyalari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Lingvo-pragmatik kompetentsiya, tibbiyot talabari, madaniyatlararo muloqot, sog'liqni saqlashda empatiya, chet tillar, noverbal muloqot.

TEACHING LINGUOPRAGMATIC COMMUNICATION TO MEDICAL STUDENTS IN A FOREIGN LANGUAGE

Annotation

This article examines the unique challenges of teaching linguopragmatic competence to medical students studying in a foreign language. It highlights the importance of developing these skills for effective communication, especially in culturally diverse healthcare settings. It also discusses educational strategies such as simulations, role-playing, and cross-cultural training to help students acquire the linguopragmatic skills necessary for both technical accuracy and compassionate patient care in a globalized healthcare system.

Key words: Linguopragmatic competence, medical students, intercultural communication, empathy in healthcare, foreign languages, non-verbal communication.

Введение. Способность эффективно общаться является краеугольным камнем здравоохранения, где ясность, эмпатия и культурная чувствительность имеют первостепенное значение для построения доверия с пациентами и предоставления высококачественной помощи. В этом контексте лингвопрагматическая компетентность или способность эффективно и уместно использовать язык в определенных социальных условиях [9] имеет решающее значение. В медицинской коммуникации лингвопрагматические навыки выходят за рамки простого владения языком; они охватывают тонкое понимание того, как слова, тон и культурные факторы формируют взаимодействия. Для медицинских работников эти компетенции жизненно важны не только для передачи сложной медицинской информации, но и для распознавания и удовлетворения эмоциональных потребностей пациентов, уважения различных культурных традиций и создания атмосферы доверия и эмпатии [7].

Объекты и методы исследования. С ускорением глобализации в сфере здравоохранения больницы и клиники все чаще становятся пространствами, где взаимодействуют пациенты и медицинский персонал из разных культур. Эта интернационализация здравоохранения требует, чтобы медицинские специалисты обладали высокой степенью навыков межкультурного общения, особенно те, кто работает в иноязычных контекстах. В условиях, когда поставщики медицинских услуг могут не иметь того же родного языка или культурных установок, что и их пациенты, эффективная лингвопрагматическая коммуникация устраняет потенциальные пробелы, гарантируя, что медицинские рекомендации будут поняты и выполнены, а пациенты будут чувствовать себя уважаемыми и ценными [12]. Следовательно, способность общаться способами, которые являются контекстно-

соответствующими, вежливыми и культурно-чувствительными, становится незаменимой.

Прагматическая компетентность - понимание того, как контекст формирует смысл в общении - имеет важное значение для студентов-медиков, особенно при взаимодействии с пациентами на втором языке. Неправильные толкования в прагматике могут привести к недоразумениям, которые повлияют на качество ухода за пациентами. Например, прямой подход может быть воспринят как грубый в некоторых культурах, в то время как косвенный язык может быть запутанным или недостаточно ясным в других. Исследования подчеркивают важность прагматической компетентности в здравоохранении, поскольку она позволяет специалистам адаптировать свой язык на основе социального контекста и ожиданий отдельного пациента [15, 12].

Для студентов-медиков, обучающихся в иностранном языковом окружении, изучение лингвопрагматических навыков является вдвойне сложной задачей. Сначала они должны преодолеть присущие им языковые барьеры, которые могут влиять не только на словарный запас и грамматику, но и на прагматические аспекты, такие как знание того, когда использовать формальный или неформальный язык, как деликатно сообщать сложные новости и как выражать сочувствие, не выглядя неискренним или неуместным. Кроме того, студенты-медики часто сталкиваются с пониманием культурных норм, которые отличаются от их собственных нюансов, которые влияют на то, как пациенты ожидают, чтобы к ним обращались, на уровень прямоты, который считается вежливым, и даже на предпочтительный язык тела во время консультаций. Эти сложности подчеркивают необходимость всестороннего образования в области лингвопрагматической коммуникации, специально разработанного для медицинского контекста.

Методология исследования. Обучение лингвопрагматической компетенции студентов-медиков, обучающихся на иностранном языке, представляет собой ряд отдельных и многоуровневых проблем. Эти проблемы возникают не только из-за языковых барьеров, но и из-за культурных различий, которые влияют на то, как коммуникация интерпретируется в медицинских контекстах. Для будущих врачей важно научиться правильно общаться, проявляя при этом эмпатию и уважение к культурному происхождению пациентов, однако достижение этого баланса может быть сложным, особенно когда студенты все еще осваивают технические аспекты как языка, так и медицинских знаний [10]. Эти проблемы становятся более сложными, когда от медицинских работников ожидается ведение этически деликатных или эмоционально заряженных разговоров, где недопонимание может привести к значительным последствиям для благополучия и доверия пациентов.

Одной из первых проблем в обучении лингвопрагматической компетенции является необходимость учитывать культурные различия в общении. Нормы общения, такие как уместность прямоты, тона, зрительного контакта и языка тела, могут значительно различаться в разных культурах. В здравоохранении недопонимание, возникающее из-за культурных различий, может привести к непреднамеренным нарушениям этикета, потенциально нанося ущерб отношениям между врачом и пациентом. Например, как иллюстрирует теория культурных измерений Хофстеда [8], общества с высокой дистанцией власти, как и многие азиатские культуры, часто предпочитают более формальные, почтительные формы общения. Напротив, культуры с низкой дистанцией власти, такие как Соединенные Штаты, ценят прямоту и равенство в общении.

Студентам-медикам, обучавшимся в культуре, которая подчеркивает формальность, может быть сложно приспособиться к общению с пациентами из культур, где более неформальный язык является стандартным. Они должны научиться адаптировать свою речь и поведение, чтобы соответствовать различным культурным ожиданиям, уравновесив свой естественный стиль общения с уровнем комфорта пациента. Литература предполагает, что преподаватели могут решать эти культурные проблемы с помощью ролевых упражнений и симуляций, которые знакомят студентов с различными культурными сценариями, помогая им развивать навыки адаптивного общения [12].

Еще одной важной проблемой для студентов-медиков является изучение того, как сбалансировать использование технической медицинской терминологии с языком, который доступен и понятен пациентам. Студенты-медики часто сталкиваются со сложной терминологией и концепциями, которые нелегко перевести на непрофессиональный язык, особенно когда они также изучают иностранный язык. Для поставщиков медицинских услуг важно "перевести" сложную медицинскую информацию в термины, которые пациенты могут понять, не упрощая и не упуская важные детали. Однако, когда студенты-медики учатся на иностранном языке, им может не хватать языковой гибкости, чтобы эффективно перекладывать между техническим и понятным пациентам языком [4].

Анализ и результаты. Исследования показывают, что, когда медицинские работники не упрощают объяснения, пациенты могут испытывать замешательство, беспокойство или чувствовать себя оторванными от процесса лечения [2]. Чтобы решить эту проблему, преподаватели могут включить обучение стратегиям "простого языка" и преподавание языка на основе задач, что позволяет студентам практиковать преобразование медицинского жаргона в повседневный язык [14]. Такие подходы также помогают студентам научиться использовать метафоры, аналогии или наглядные пособия для передачи сложных идей понятным и сострадательным способом.

Согласно исследованию Херитедж и Мейнарда [7], эмпатическая коммуникация в медицине включает в себя распознавание и реагирование на вербальные и невербальные сигналы пациента. Для студентов обучение обнаружению и

реагированию на эти сигналы на иностранном языке добавляет еще один уровень сложности. Они должны не только понимать буквальное значение слов пациента, но и интерпретировать тонкие эмоциональные и культурные контексты. Преподаватели могут способствовать развитию эмпатических навыков, используя рефлексивную практику, в которой студенты анализируют свои собственные взаимодействия, и предлагая культурно разнообразные тематические исследования, которые иллюстрируют различные ожидания эмпатии [3].

Невербальное общение играет важную роль в медицинских взаимодействиях. Для студентов-медиков, обучающихся на иностранном языке, интерпретация и использование культурно приемлемых невербальных сигналов, таких как жесты, выражения лица, зрительный контакт и физическая близость, может быть сложной задачей. Исследования показали, что эти сигналы часто передают эмпатию и внимательность, помогая выстраивать доверие между пациентами и поставщиками медицинских услуг [1]. Однако культурные различия означают, что один и тот же жест может передавать совершенно разные значения для людей из разных слоев общества.

Например, зрительный контакт может означать внимательность и честность в западных культурах, но может восприниматься как неуважение или конфронтация в некоторых азиатских или ближневосточных культурах [13]. Неправильная интерпретация таких сигналов может непреднамеренно повлиять на взаимопонимание между студентами и пациентами. Чтобы решить эту проблему, преподаватели могут подчеркнуть роль невербального общения в лингвопрагматической компетентности, используя видеонализ, реальные диалоги, упражнения по анализу дискурса, кросс-культурные семинары и ролевые игры, чтобы помочь студентам практиковать культурно чувствительный язык тела, также помочь студентам распознавать и приспосабливаться к нюансам, связанным с контекстом. Более того, включение кросс-культурной прагматики в учебную программу помогает студентам развивать гибкий стиль общения, который может адаптироваться к различным культурным контекстам, улучшая их способность эффективно вести разговоры [13].

Ролевые игры (Role-Playing): сценарии ролевых игр помогают студентам практиковаться в ведении сложных разговоров, таких как сообщение плохих новостей, в безопасной среде [12]. Обратная связь от этих упражнений позволяет студентам совершенствовать свое использование языка.

Упражнения по анализу дискурса (Discourse Analysis Exercises): проанализируйте реальные медицинские разговоры, чтобы понять прагматический выбор, такой как тон и стратегии вежливости [5]. Этот анализ дает представление об эффективном использовании языка и выделяет распространенные прагматические ловушки.

Кросс-культурные семинары (Cross-Cultural Workshops): представьте семинары по культурным нормам в общении, которые помогают студентам распознавать и адаптироваться к различным ожиданиям пациентов [6].

Выводы. Обучение лингвопрагматической компетентности студентов-медиков, обучающихся на иностранном языке, является многогранной задачей, требующей интегративного подхода. Обращаясь к культурным различиям, балансируя между техническим и доступным языком, поощряя эмпатию, ведя деликатные разговоры и интерпретируя невербальные сигналы, преподаватели могут лучше подготовить студентов к коммуникативным требованиям глобального здравоохранения. Эти навыки важны не только для обеспечения точной передачи информации, но и для укрепления доверия и построения уважительных, сочувственных отношений с пациентами. Внедряя целевые стратегии, такие как симуляции, рефлексивная практика и кросс-культурное обучение, медицинское образование может помочь студентам стать не только клинически компетентными, но и культурно осведомленными коммуникаторами, способными оказывать сострадательную помощь различным группам пациентов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ambady, N., & Rosenthal, R. (1992). Thin slices of expressive behavior as predictors of interpersonal consequences: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 111(2), P. 256-274.
2. Anderson, R. C., et al. (2013). Language proficiency and communication practices in healthcare. *Journal of Language and Social Psychology*, 32(4), P. 456-473.

3. Branch, W. T., & Paranjape, A. (2002). Teaching empathy: A framework rooted in cognitive neuroscience and psychology. *Academic Medicine*, 77(4), P. 323-328.
4. Brown, P. (2011). Politeness and language use. *Journal of Pragmatics*, 43(6), P.1509-1527.
5. Cicourel, A. V. (1990). The integration of distributed knowledge in collaborative medical diagnosis. *Studies in Interactional Sociolinguistics*.
6. Gumperz, J. J. (1982). *Discourse Strategies*.
7. Heritage, J., & Maynard, D. W. (Eds.). (2006). *Communication in Medical Care: Interaction Between Primary Care Physicians and Patients*.
8. Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Sage Publications.
9. Leech, G. N. (1983). *Principles of Pragmatics*.
10. Mukhamedjanova S.Dj. Integrative approach in the process of teaching English language at medical universities. "Nofilologik yo'nalishlarda chet tilini o'qitishning dolzarb muammolari" respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. Andijon, 2024. P. 34-38.
11. Mukhamedjanova S.Dj. Linguopramatic and intercultural approach of teaching foreign languages to medical students in international academic mobility. "The development history and modern significance of intercultural dialogue" International scientific and practical conference. Samarkand, 2024. P. 660-663.
12. Silverman, J., et al. (2016). *Skills for communicating with patients*. CRC Press.
13. Silverman, J., Kurtz, S., & Draper, J. (2016). *Skills for Communicating with Patients*.
14. Swain, M., & Lapkin, S. (2000). *Task-based language teaching: The Canadian*.
15. Thomas, J. (1995). *Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics*.

Xosiyat NAVRUZOVA,
ToshDO‘TAU tayanch doktoranti
E-mail: navruzovaxosiyat363@gmail.com

Pedagogika fanlari doktori K. Mavlonova taqrizi asosida

THE EXPERIMENTAL STUDY OF TEACHING COMPOUND SENTENCES THROUGH SPEECH SKILLS.

Annotation

For the superiority of traditional grammar in mother tongue education, linguistic knowledge about sentence forms was given in high school textbooks. In this article, an experimental study of the teaching of 5th grade students with the help of speech skills is presented. It has been proved on the basis of experience that giving linguistic knowledge about speech forms in the system of spiral language teaching from simple to complex, not in the 8th-9th grade, but from the primary grade. From the results of the last experiment, it was found that the tasks and materials developed on the basis of 4 speech skills to develop students' knowledge of the connected sentence can help them to develop their linguistic skills. showed a secret.

Key words: Sentence forms, conjunction, comparison, contrast, traditional grammar, 4 speech skills.

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ОБУЧЕНИЯ КОМБИНИРОВАННОЙ РЕЧИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ГОВОРНЫХ НАВЫКОВ

Аннотация

За превосходство традиционной грамматики в обучении родному языку лингвистические знания о формах предложений давались в школьных учебниках. В данной статье представлено экспериментальное исследование обучения учащихся 5 классов с помощью речевых умений. На основе опыта доказано, что предоставление лингвистических знаний о речевых формах в системе спирального обучения языку от простого к сложному происходит не с 8-9 класса, а с начальных классов. По результатам последнего эксперимента было установлено, что задания и материалы, разработанные на основе 4 речевых навыков для развития знаний учащихся о связном предложении, могут помочь им в развитии языковых навыков, показанных в секрете.

Ключевые слова: Формы предложений, союз, сравнение, противопоставление, традиционная грамматика, 4 разговорных навыка.

QO‘SHMA GAPLARNI NUTQIY KO‘NIKMALAR YORDAMIDA O‘QITISHNING TAJRIBAVIY TADQIQI

Annotatsiya

Ona tili ta‘limida an‘anaviy grammatika ustunligi uchun gap shakllari haqidagi lingvistik bilimlar yuqori sinf darsliklarida berilgan edi. Ushbu maqolada Bo‘lsa, esa so‘zlari yordamida bog‘langan qo‘shma gaplarni nutqiy ko‘nikmalar yordamida 5-sinf o‘quvchilarida o‘qitishning tajribaviy tadqiqi keltirildi. Gap shakllariga oid lingvistik bilimlarni aynan 8 – 9-sinfda emas, boshlang‘ich sinfdan boshlab oddiydan murakkabga qarab spiralsimon til o‘qitish tizimida berish samarali natija berishi tajriba asosida dalillandi. So‘nggi tajriba-sinov natijalaridan shu ma‘lum bo‘ldiki, o‘quvchilarning bog‘langan qo‘shma gap haqidagi bilimlarini rivojlantirish uchun 4 ta nutqiy ko‘nikma asosida ishlab chiqilgan topshiriqlar va materiallar ularning lingvistik ko‘nikmasini rivojlantirishga sezilarni ta‘sir ko‘rsatgan.

Kalit so‘zlar: Gap shakllari, qo‘shma gap, qiyoslash, zidlash, an‘anaviy grammatika, 4 ta nutqiy ko‘nikma.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta‘limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi farmonida[1] “uzluksiz ta‘lim tizimi mazmunini sifat jihatidan yangilash”, “o‘qitish metodikasini takomillashtirish, ta‘lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish” kabi vazifalarning belgilab berilishi barcha umumta‘lim fanlarini o‘qitishni va ta‘lim mazmunini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi. Bu esa o‘z navbatida til ta‘limidan ko‘zlangan asosiy maqsadni chuqur anglagan holda til o‘qitishga nisbatan metodik yondashuvlarni o‘zgartirishni, yangicha yondashuv asosida o‘quv-uslubiy majmualarni yaratishni, ilg‘or tajribalarni ommalashtirishni talab etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Gap shakllarini o‘qitish haqida metodist olimlardan H.Rustamov, M.Omilxonova, A.Sayfullayev, H.Shukrullayev, I.Toshev, T.Yusupova, K.Mavlonova, Y.Qurbonovalarning ilmiy-tadqiqot ishlari va metodik qo‘llanmalari, matbuot sahifalarida yoritilgan maqolalarida fikr yuritilgan.

“Bizning til o‘qitish metodikamizda shu paytgacha preskriptiv hamda an‘anaviy grammatika ustunlik qilgan. Shuning uchun ham qoidalar fonetika – leksikologiya – morfologiya – sintaksis – uslubiyat tarzidagi ketma-ketlikda o‘qitilishi kerak deb qaralgan. Til o‘zlashtirishning psixolingvistik tomonlari hisobga olinmagan. Bu shaklda o‘qitish tilni, uning asosiy vazifalarini emas, uning sxemasini o‘qitish hisoblanadi”[2].

Shu sababdan gap shakllari haqidagi bilimlar 8–9-sinf ona tili darsliklari orqali o‘qitilgan. 8-sinf darsligida sodda gap sintaksisi, 9-sinf darsligida esa qo‘shma gap sintaksisi berilgan.

“Bo‘lsa, esa so‘zlari yordamida bog‘langan qo‘shma gaplar” mavzusida berilgan mashqlarni tahlil qiladigan bo‘lsak, mavzu bitta topshiriq, nazariy qoida, 6 ta mashq va takrorlash uchun savollardan iborat[6]. Topshiriq uchun jurnaldan olingan bitta gap berilgan va uni ko‘chirish, qo‘shma gapni qismlarga ajratib, bo‘lsa so‘zining

vazifasini aniqlash sharti berilgan. Mashqlar sharti gaplarni ko‘chirish, bog‘lovchi vositalarni izohlash (67-mashq), gaplarni o‘qish, bo‘lsa, esa so‘zlarining gapdagi vazifalarini tushuntirish (68-mashq), bo‘lsa, esa so‘zlari bog‘lovchi vazifasida kelgan to‘rtta gap yozish, qo‘shma gap qismlari o‘rtasida qanday mazmuniy munosabat mavjudligini aytish (69-mashq), qavs ichidagi berilgan so‘zlardan mosini qo‘yib ko‘chirish, so‘zlarning gapdagi vazifasini aytish (71-mashq)dan iborat. Birgina 70-mashqda o‘quvchini mantiqiy fikrlashga undovchi vazifa berilgan. Mavzuni mustahkamlash uchun berilgan savollarning javoblarini nazariy qoidaning tarkibidan to‘g‘ridan to‘g‘ri topish mumkin. Uyg‘a vazifa uchun berilgan mashq sharti badiiy asardan oltita bog‘langan qo‘shma gap topib ko‘chirish, bog‘lovchi vositalarni tushuntirishdan iborat. Bu mashq umumiy nazariy ma‘lumotga qaratilgan va gap shaklini o‘quvchi qanchalik o‘zlashtirganini tekshirmaydi. Umuman olganda, 9-sinf ona tili darsligi o‘quvchiga asosan nazariy olingan bilimni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Biz ushbu tadqiqotda Bo‘lsa, esa so‘zlari yordamida bog‘langan qo‘shma gaplarni nutqiy ko‘nikmalar yordamida 5-sinf o‘quvchilarida o‘qitishni tajribaviy tadqiq qildik. Dastlab o‘quvchilardan bo‘lsa, esa so‘zlari yordamida bog‘langan qo‘shma gaplar ishlatilishi mumkin bo‘lgan mavzuda matn yozish so‘raldi. Ushbu gap turi tinglab tushunish, o‘qib tushunish, gapirish va yozish ko‘nikmalari asosida turli mashq-topshiriqlardan foydalanib o‘qitildi va tajriba oxirida qayta matn yozdirildi. Tajriba natijalari tahlil qilindi.

Tajriba ishtirokchilari. 2022–2023-o‘quv yilida Toshkent shahar Sergeli tumani 351-sonli umumiy o‘rta ta‘lim maktabining 5-“V” sinfidagi 25 nafar o‘quvchi ishtirok etdi.

Tahlil va natijalar. Tajribadan oldin yozdirilgan matnda 23 ta ishtirokchidan 4 tasi bo‘lsa, esa so‘zlari yordamida qiyoslash va zidlash ma‘nosini ifodalashga harakat qilgan. Bu tajriba

ishtirokchilarining 16%ini tashkil etadi. Quyida o'quvchilar matnidagi gaplar keltirildi.

1. "Supermarket" do'konida oziq-ovqat, sut, qatiq, non, shirinliklar ham bor. "Ideal market"da esa uyga kerakli juva, supurgi kabi narsalar bor. 2. Bizning maktabimiz oldidagi do'konda G'anisher aka ishlaydilar. Xonobod marketda esa uch kishi ishlaydi: Fatxulla aka, Muhabbat opa va Toir akalar. Guzarada esa Zebo opa ishlaydi. 3. Birinchi muzlatgichda muzqaymoq soladilar, ikkinchisida esa ichimlik solishadi. 4. U yerdagi do'konlardan birini qarindoshimiz ochgan, uning yonida esa go'sht mahsulotlari do'koni ham bor.

Shakllantiruvchi topshiriqlardan so'ng tajriba ishtirokchilarining 8%i 4 tadan, 12%i 3 tadan, 8%i 2 tadan, 16%i 1 tadan bo'lsa, esa so'zlari yordamida qiyoslash va zidlash ma'nosi ifodalagani kuzatildi. Umumiy ko'rsatkich tajriba ishtirokchilarining 44%ini tashkil etadi. 14 ta tajriba ishtirokchisi ya'ni 56% o'quvchi o'z matnida bo'lsa, esa so'zlarini qo'llamagan.

Tinglab tushunish va gapirish uchun shakllantiruvchi topshiriqlar o'quvchiga turli yo'nalishlarni tushunish va ularni nutqida to'g'ri ifodalay olishga qaratilgan edi. Bu topshiriqlar ta'sirida o'quvchilar matnida do'konlarning yo'nalishi qiyoslangani kuzatildi. 1. Bizning mahallamizda ikkita do'kon bor. Bittasi uyimizdan chiqib chap tomonga burilsa, ikkinchisi esa o'ng tomonga burilsa chiqadi. 2. Bizning do'konlarga borish uchun biriga o'ngga, biriga esa chapga burilish kerak. 3. Maktabdan chapga yurib, o'ngga qayrilsa, bog'cha oldida do'kon bor, uning oldida esa yana bir do'kon bor. 4. Bizning mahallamizda do'konlar ko'p. Uydan chiqib, ariqdan o'tamiz, o'ng tomonga burilamiz, birinchisi chap tomonda, ikkinchisi esa ariq oldida. 5. Mahallamiz do'koni joylashuvi uydan chiqib chapga qayrilamiz, keyin esa o'zgina yuramiz. 6. Yana bir do'kon bor, unga borish uchun esa uydan chiqib o'ngga burilamiz. 7. Birinchi do'kon chap tomonda, ikkinchi do'kon esa o'ng tomonda joylashgan. "Coke market" mening uyimga yaqin, "Surxon" esa uzoq.

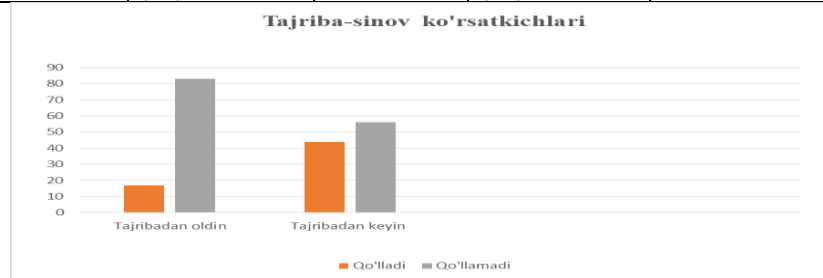
O'qib tushunish uchun berilgan matnda savdogarlarning xarakteri va do'kondagi mahsulotlarning sifati taqqoslangan. Tajriba ishtirokchilari matnida ham bunday qiyoslash kuzatildi. 1. Do'kondagi mahsulotlar sifati juda yaxshi, har doim yangi narsalar olib kelishadi. Undan sal nariroqdagi do'kondagi narsalarning sifati esa yomon, shuning uchun undan hech kim olmaydi. 2. Birinchi do'kon savdogarining xarakteri salgina qo'polroq, ikkinchisi esa juda yaxshi xarakterga ega. 3. Birinchisida iste'molga yaroqli narsalar juda kam bo'ladi, ikkinchisida esa iste'molga yaroqli narsalar ko'p. 4. Birinchi do'kondagi savdogar xushmuomala va ko'p kuldiradilar, ularning do'koni yoqadi. Ikkinchisidagi esa xarakteri qo'pol, menga yoqmaydi. 5. Birinchisida sifati mahsulotlar, ikkinchisida esa sifatsiz mahsulotlar sotiladi. 6. Birinchi do'konchining xarakteri muloyim, ikkinchisi esa qo'pol. 7. Birinchi do'kon faqat sabzavotlar sotadi, ikkinchisi esa mevalar ham sotadi. 8. "Coke market" savdogari xushmuomala, "Surxon"dagisi esa aksincha.

O'quv-metodik majmualarni ishlab chiqishga qo'yiladigan ilmiy-metodik talablarning biri savol va topshiriqlarning aniq ifodalinishini talab etadi. O'zlashtirish ko'rsatkichining oshishiga o'quvchiga matn sarlavhasi bilan birga aniq yo'nalish berilgani ham sabab bo'ldi. Tajriba ishtirokchilari o'z matnida do'konlarning joylashuvi, savdogarlarning xarakteri, mahsulotlarning sifati va narxlarning qiyosi haqidagi ma'lumotlarni qamrab olishi kerak edi. Yuqorida keltirilgan misollarda do'konlarning joylashuvi, savdogarlarning xarakteri, mahsulotlarning sifati taqqoslangan edi. Quyida do'konlardagi narxlarning taqqosi uchun bo'lsa, esa so'zlaridan foydalangan o'quvchilarning matni tarkibidan misollar keltirildi.

1. Jasur akada un 10000 so'm, Elyor akada esa 9000 so'm. 2. Birinchi do'konda narxlar qimmat, bunda esa arzon. 3. Birinchi do'kon narxlari yaxshi, qimmat emas, ikkinchi do'kon esa qimmatroq. 4. Birinchi do'konda narxlar qimmat, ikkinchisida esa o'rta. 5. "Coke market"da narsalar arzon va sifati, "Surxon"da esa qimmat.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida ona tili darslarida lingvistik bilimni o'rgatish samaradorlik darajasi ko'rsatkichlari (1-jadval)

Baholash Parametrlari	Tajribadan oldin		Tajribadan keyin	
	23		25	
Qo'lladi	(17%)	4 ta	(44%)	11 ta
Qo'llamadi	(83%)	19 ta	(56%)	14 ta

Xulosa va takliflar. Tajriba jarayonida Bo'lsa, esa so'zlari yordamida bog'langan qo'shma gaplarni o'qitishda 4 ta nutqiy ko'nikmani shakllantirishga alohida e'tiborni qaratish, ularni shakllantirish bilan bog'liq amaliy ahamiyatga ega mashq va topshiriqlarning samarali ekanligi aniqlandi. Gap shakllariga oid lingvistik bilimlarni aynan 8-9-sinfda emas, boshlang'ich sinfdan

boshlab oddiydan murakkabga qarab spiralsimon til o'qitish tizimida berish samarali natija berishi tajriba asosida dalillandi. So'nggi tajriba-sinov natijalaridan shu ma'lum bo'ldiki, o'quvchilarning bog'langan qo'shma gap haqidagi bilimlarini rivojlantirish uchun ishlab chiqilgan topshiriqlar va materiallar ularning lingvistik ko'nikmasini rivojlantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

ADABIYOTLAR

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni // Xalq so'zi. – Toshkent, 2019-yil 30-aprel. № 88 (7318).
- Mavlonova K.M., Shokir Y. Ona tili ta'limida grammatik yondashuv mohiyati Lingvodidaktikaning dolzarb muammolari. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. – Toshkent, 2024. – B. 17-22.
- Mavlonova K. Ona tili darslarida badiiy matnning til xususiyatlarini integratsiyalash asosida o'rganish metodikasi. Monografiya. – Toshkent, 2016.
- Omixonova M. Maktabda ona tili sintaksisini o'rganish. Ona tili o'qituvchilari uchun qo'llanma. Toshkent, "O'qituvchi", 1991, – 192 b.
- Омилхонова М. Мактабда содда гап синтаксисини ўргатиш. – Тошкент: Ўқитувчи, 1977. – 140 б.
- Ona tili. Umumta'lim maktablarining 9-sinfi uchun darslik. N.Mahmudov, A. Nurmonov, A.Sobirov. – Toshkent: Tasvir, 2019. – 128b.
- Qodirov M., Nematov H., Abduraimova M., Sayfullayeva R., Mengliyev B. Ona tili. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 8-sinfi uchun darslik. – T.: Cho'ipon NNMI, 2019.
- Toshev I. Umumta'lim maktablarida qo'shma gapning yangicha talqini. Buxoro, 1999, – 152b.

Malika NOROVA,
Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi, f.f.d
E-mail: n.malika@gmail.com

Buxoro davlat texnologiya instituti professori, f.f.d G.Navro'zova taqrizi asosida

EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF MYSTIC DOCTRINE IN KHORAZM

Annotation

The article talks about the cultural and spiritual environment of Khorezm and Sufism schools. Najmuddin Kubra's ways of Sufism. It is mentioned in the doctrine of Kubraviya. The article talks about the spiritual heritage of Saifiddin Boharzi, one of Najmuddin Kubro's students.

Key words: Teachings of Kubraviya, Sufi, Sufism, Sheikh, Tammatul Kubaro, Kuniyat, Kubra, Najmuddin.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И РАЗВИТИЕ МИСТИЧЕСКОЙ ДОКТРИНЫ В ХОРАЗМЕ

Аннотация

В статье говорится о культурной и духовной среде Хорезма и суфийских школах Наджмуддина Кубры. Упоминается в учении Кубравии. В статье говорится о духовном наследии Сайфиддина Бохарзи, одного из учеников Наджмуддина Кубро.

Ключевые слова: Учение Кубравия, суфий, суфизм, шейх, Тамматул Кубаро, Куният, Кубра, Наджмуддин.

XORAZMDA TASAVVUF TA'LIMOTINING VUJUGDA KELISHI VA RIVOJLANISHI

Annotatsiya

Maqolada Xorazmdagi madaniy ma'naviy muhit, va tasavvuf maktablarihaqida so'z boradi. Najmiddin Kubroning tasavvuf yo'llari. Kubraviya ta'limoti haqida so'z boradi. Najmiddin Kubroning shogirdlaridan biri Sayfiddin Boxarziy ma'naviy merosi haqida maqolada gap boradi.

Kalit so'zlar: Kubraviya ta'limoti, sufiy, tasavvuf, shayx, Tammatul Kubaro, kuniyat, Kubro, Najmiddin.

Kirish. Ona diyorimizning har bir go'shasi azaldan ilmu irfon beshigi fan va madaniyat ma'naviyat va ma'rifat markazi bo'lgan. Ushbu zaminda o'tgan buyuk insonlarning nomlarini ulug'lash, ularning bebaho merosini har tomonlama o'rganish va targ'ib etish, ma'naviy qudratimizga qudrat qo'shish shubhasiz.

Mashhur tasavvuf Shayxi kubraviya tariqatining asoschisi Najmiddin Kubroning Asl ismlari Ahmad ibn Umar ibn Yosir al-Xevakiy al-Xorazmiy bo'lib 1145 yil Xorazmda tavallud topgan. U yoshligidan nihoyatda ziyarak yuksak aql zakovat sohibi bo'lgan. Ilm fanga bo'lgan intilishi uni o'z zamonasining turli hil muammolarini hal qila olgan. Shu boisdan u xalq orasida Najmiddin Kubro ya'ni "najmiddin" din yulduzi, "kubro" ulug' abuljannob ya'ni parhezkorlar otasi nomi bilan mashhur bo'lgan hamda "Tammatul Kubaro", yani ulamolarning etug'i, ulug'vori va ilm balosi degan laqabni oladi. Buning yoniga "Najmiddin" – "dinning yulduzi" degan martabali unvon qo'shilib, Ahmad ibn Umar shundan keyin Najmiddin Kubro nomi bilan mashxur bo'ladi" - deyilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. "Abuljannob" so'zi esa Najmiddin Kubroning kuniyatidir. "Kuniyat" - arablarda hurmat yuzasidan beriladigan laqabdir. Jomiy hazratlari yozadilarki: – "Najmiddin Kubro Iskandariya shahrida muhaddis ulamolardan hadis ilmini o'rganib qaytayotganida, yo'lda bir kecha hazrati Payg'ambarimizni tushida ko'radi va ul zotga murojaat qilib, "menga kuniyat bag'ishlang" deydi. SHunda hazrati Payg'ambar Najmiddinga: - "Sening kuniyating Abuljannob – dunyodan ijtinob, parhez etuvchi bo'ladi", deb marhamat qiladilar. Shundan keyin Kubro "Jannob" laqabini olishga musharraf bo'ladi. "Jannob – ijtinob qiluvchi, poklik parheziga amal etguvchi ma'nosidadir".

Abduraxmon Jomiy o'zining "Nafahotul uns" asarida yozishicha Najmiddin bolalik paytidayoq ilm istab Misrga boradi. Misrda Ro'zbehxon Vazzon Ali Misriy dargohida ta'lim oladi. Ro'zbehxon uni o'z o'g'lidek yaxshi ko'rib, alohida mehr bilan tarbiyalagan hatto qizini nikohlab berib, o'ziga kiyov qiladi.

Tahlil va natijalar. Najmiddin Kubro Misrda Sharq falsafasi bilan shug'ullanadi va uning sirlarini o'rganadi. U hadis ilmi bilan qiziqib Nishopurda Abul Makkorim Lubon va Abu Jafar Samdloniy, Tabrizda Abu Mansur Xaft, Makkai Mukarramada Abu Muhammad Tabbex va Iskandariyada Abu Tohir Salafiy xizmatlariga etishib ulardan hadis ilmlarini o'rganadi.

Lekin yuqorida olgan bilimlar ilm talabi Najmiddinni qoniqtirmasdi, u yuqoridagi olimlardan olgan ilmlarini rivojlantirib yangi yo'nalish tariqatdan saboq olish uchun dunyo kezdi. Najmiddin Kubroning tariqat yo'lidagi pirlari Shayx Ro'zbehxon Misriy, Shayx Ammor Yosir, va Shayx Ismoil Qasriylardir. Ularning ustozlari Shayx Abulnajib Suhravardiy bo'lib, Jomiyning yozishicha, zohiriy va

botiniy ilmlarda barkamol kishi bo'lgan, u ko'p risola va kitoblarni yozib so'fiylik nisbatida Shayx Ahmad G'azzoliyga borib tutashadi. Suhravardiy faqirlik bilan futuvvatni (javonmardlik) birga olib tushintiradi. Faqirlik uning talqinida faqat qashshoqlik, bechoralik emas, "faqirlik –xudo oldida talabkorlik, oqizlik, ammo bandalari oldida adolat va saxovat posboni bo'lish, hammaga har erda yordam ko'rsatishdir" Payg'ambarimiz sallallohu alayhi vassalamning:- "Beruvchi qo'l oluvchi qo'ldan afzaldir" degan muborak hadis shariflariga muvofiq, "bag'ishlovchi qo'l – faqr eshigini ochuvchidir", degan fikrlarni bayon qilgan Suhravardiy boylikni qoralamaydi, balki zulmu sitamni va talonchilikni, haromxo'rlikni va xasislikni mazammam etadi. Abulnajib Suhravardiy shogirdlari bo'lgan Shayx Ro'zbehxon Misriy, Shayx Ammor Yosir, va Shayx Ismoil Qasriylarda qalb saxovati bilan birga murid tarbiyasida qattiqqo'l bo'lish, botiniy ko'z bilan muridning xayollarini, ruhiyatini uqib olish va unga ruhiy ta'sir o'tqazish qobiliyati yaxshi rivojlangan edi. Masalan:- Shayx Ammor Yosir solikning "noqisllarni takmil etish va muridlarni tarbiyalashda, ularning tushlari va fikrlarini ta'bir etishda, ikkilanishlarni bartaraf etishda shuhrat qozongan" bo'lsa, Shayx Ro'zbehxon Misriy "aksar vaqt istig'roq maqomida bo'lib", vajd va ilhom ichida yurar, ilohiy ma'rifatdan zavqi toshib, bu holatni muridlariga yuqtirardi. Shayx Ismoil Qasriy bo'lsa, raqs samo', imo – ishoralar yo'li bilan murid qalbini rom etib, o'zini poklash va shu orqali ilohiyotga muhabbatni singdirishda mashhur bo'lgan. Har uchala Shayx ham tariqatni shariatdan tashqari deb tasavvur qilmaganlar. O'zlari sunniy mazhabining izchil tarafdorlari hisoblanganlar.

Najmiddin Kubro ulardan har tomonlama saboqlarni olgach yana safarga chiqadi. U Tabrizga Abumansur Hafdah oldiga borib shogird tushadi, u erda hadis ilmiga bag'ishlangan "Sharhus-sunna" kitobidan saboq oladi. Bir kun muridlar madrasa darsxonasida saboq olib o'tirishganida u erga bir darvesh kirib keladi. SHunda Najmiddinda kitob o'qish majoli qolmaydi va darveshga ko'zi tushishi bilan qalbidan mehrlil bir o'zgarish yuz beradi. Darvesh chiqib ketganidan keyin Najmiddin saboqdoshlaridan:- "Bu odam kim?" deb so'raydi.

Ular "Bu shu erlik hazrat Bobo Faraj Tabriziydir" deyдилar. Shu kuni kechasi bilan Najmiddin uxlamay chiqadi va erta tongdanoq uzoqi va saboqdoshlariga: - "Yuringlar, Bobo Faraj oldiga boramiz" deydi. Ular boboning xonaqosiga borganlarida, xizmatkor ularni kelganligini darveshga aytadi. Bobo Faraj xizmatkoriga: "Agar ular Tangri Taolo dargohiga kelganday bo'lib kira olsalar, kirsinlar" deydi. Shunda Najmiddin darrov kiyimlarini echadi, hamxonalari ham unga ergashadilar. Ular Bobo Faraj huzuriga kelib indamay bir chekkada o'tiradilar. Bobo Farajning tanasi quyosh parchasiday porlab uning

ilmni mol-dunyo topish uchun, birovlariga ziyon etkazish yo'lida suiste'mol qilgan olimlar qattiq qoralanib, ular tillari osilib, hansirab turadigan itlarga o'xshatiladi. Va nihoyat, bu surada qiyomat kunidagi holat tasvirlanadi. U kuni kishilar uch toifaga bo'linadilar: hayotlarini iymon va yaxshi amallar bilan o'tkazgan kishilar ahli jannat; kofirlik va o'zlariga ham, o'zgalarga ham yomonlik qilish bilan o'tgan kimsalar do'zax egalari bo'ladilar; qilgan yaxshiliklari bilan yomonliklari barobar kimsalar esa «A'rof» egalari bo'ladilar. A'rof – jannat bilan do'zax o'rtasini ajratib turadigan devor bo'lib, uchinchi toifaga mansub odamlar uning ustida Alloh o'zlarini jannatgami yoki do'zaxgami hukm qilishini kutib turadi. Bu surada mana shu holatning tasviri o'z ifodasini topgani uchun «A'rof -jannat bilan do'zax o'rtasini ajratib turadigan devor» deb atalgan.

Shayx so'fiylik ta'limotining amaliy jihatlari to'g'risida fikr yurituvchi yana bir manba, “Shayxning aloqiy normalari va Shayx bilan murid o'rtasidagi o'zaro munosabat”ga bag'ishlanadi. Abul Mufaxxirning yozishicha, har bir murid Shayxga o'zini bag'ishlashi kerak (dasti irodad), u o'zining Shayxini barcha Shayxlardan ustun deb bilishi va pir sifatida qabul qilishi kerak. Shu fikrlardan so'ng u o'zining bobosi to'g'risidagi gapirib, unda Shayx Sayfiddin, shuningdek, Nishopurlik Shayx Malomatiy Abu Hafis Hadid va “Xoja tariqati”ni eslaydi.

Ma'ruza va va'z o'qish qoidalari bo'yicha Shayxlar va'z qilishlaridan oldin Qur'on oyatlarini o'qiganlar. Va bu ma'ruzalar qur'on oyatlari asosida o'tilishi talabi qo'yilgan. Shayx ul-Olam ham o'z ma'ruzalarini bevosita Qur'on oyatlari asosida tushuntirib borishni va har bir muhokama qilinadigan masalalarni qur'on oyatlari asosida sharhlaganlar. Shayxning ma'ruzalarida qatnashgan muridlarning ko'pchiligi Shayxga ko'plab savollar berib va ularning savollariga javob berishda Shayx qur'on oyatlari va hadislardan sharhlar keltirib

tushuntirgan. Bularning barchasi Shayxning ma'ruzalari mavzularini tanlashiga asosiy sabab bo'lar edi. So'fiylar majlislaridagi Shayxning bu nuqtalari bejirimligi bilan ajralib turgan. Odatda Shayxlar muhokama qilinadigan mavzuni oldindan belgilab olmas edilar. Ular tomonidan aytilgan mavzular yig'ilishning o'zida aniqlanar edi. Ularning o'ziga xosliklari shunda ediki, Shayxlar har bir savollarga javob berishda isbot sifatida qur'on oyatlarini keltirganlar. Majlislardagi suhbatlarning eng chiroylilari so'fiylik tarixi haqidagi hikoyalar edi. Odatda bunday latif (chiroyli) majlislar tinglovchilarning jo'shqinligi va hayajoniga sabab bo'lar edi. Lekin ulamolalar qur'on oyatlarini tarjima qilishda ko'p chiroyli, jimjimador so'zlardan foydalanishga yo'l qo'ymaganlar, uning mazmuni o'zgarishidan hayiqishgan. Shunga o'xshash nafis va go'zal majlislarda Qur'on tafsirining asoslariga bunday chuqur ma'noli iboralar to'g'ri kelmaganligi uchun ulamolalar tomonidan tanqid qilingan. Hatto ba'zi bir so'fiylar bu masalada ehtiyotkorlik bilan yondashganlar. Bunday so'fiylardan Al-ad-Davla Simnaniy (659—736 hijriy.yil.), tug'ilgan yili Sayfiddin Boxarziyning vafot etgan yiliga to'g'ri keladi. Majlislaridan biriga Al-ad-Davla muridlariga iloji boricha Qur'onni qunt bilan o'qishga harakat qilishi, latif so'zlardan foydalanishda e'tibor berishlikni ta'kidlaydi va o'zi ham majlisda ortiq bunday gapirmaslikni uqitiradi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, Qur'on o'qishda ko'p yashirin ma'nolari bor. Agar insonning ichki dunyosi toza bo'lsa, qur'on o'qish payti uning yashirin ma'nolari namoyon bo'ladi va nisbattan ma'nolari aniq ifodalanadi. Haqiqiy ma'nodagi Qur'on oyatlari ma'nolarini ochib beruvchi latif misralar kamdan-kam hollarda bo'ladi. Bundan oldin, men latif jumalalar yordamida oyatlarning sirli tushunchalarini topardim. Ammo Oloh barchasini biluvchidir” dedilar.

ADABIYOTLAR

1. Afshorning Abul Mafoxir Yahyo Boxarziy. Avrad al –ahbob va fusus al-adab. T.II(Fusus al-adab). Tehron: Intishorat-i donishgohi Tehron,1345.B.3-25.
2. Ahmad al-G'azzoliy. Majolis. Nashrga tayyorlagan Ahmad Mujohid. Tehron 1376. 261
3. Birinchi marta bu risola Iroj Ofshor tomonidan nashr etilgan: Majalla-yi danishkada-yi adabiyot-i danishgohi Tehron, 4/8 (1340). 1359 yilda Savonix Ahmad
4. Boxarziy Abul Mafohir Yahyo. Avrod al ahbob fusus al adab. Iroji Afshor. Tehron. Donishgoh Tehron.1383.132-bet.
5. G'azzoliyning “Du risolai irfoni dar ishq” asariga muvofiq tarzda chop etildi.
6. Dastlab nashrga tayyorlovchi Xudobaxshi (ZDMG,57) 51 ruboiydan, keyin Said Nafasi sa'y-harakatlari bilan Majala-yi donishkada-yi adabiyot.T. II. № 4-90 ruboiy.
7. Iqbol Shoh Sijistoniy. Chixil majlisi/Najib Maila Haravi tahriri ostida. Tehron 1366. 250-bet.
8. Iroja Afshor nashrga tayyorlagan,3-nashr. (1358), 20-21 boblar. Birinchi nashr Frits Mayyor (Istambul 1943) tomnidan tayyorlangan.
9. Nashrga tayyorlovchi Iroja Afshor // Farhang-i Eroni zamin, 20 (1353). S. 316-23.
10. Ota Malik Juvayniy “Tarix-i jahonkushoyi Juvayni”. Yosir Qazviniy muharrirligi ostida. Leiden 1937, T.III. B. 9.
11. Sayfiddin Boxarziy va uning asarlari haqida.: Donishnomayi jahoni islom.T. I (1375).B.132-4.

Ortiqov MIRONSHOH,
Axborot texnologiyalari va menejment universiteti dotsenti
E-mail: sirojiddin@umail.uz

QarMII dotsenti PhD. Ismoilov D.M. taqrizi asosida

INTENSIVE TRAINING TECHNOLOGIES IN IMPROVING THE PROCESS OF TEACHING RAILWAY ENGINEERS

Annotation

This paper examines the application of intensive training technologies in improving the process of teaching railway engineers. The railway industry is a constantly evolving sector that requires highly qualified specialists, and improving the quality of the training process is of utmost importance for its efficient functioning. The use of intensive training technologies not only accelerates the acquisition of knowledge but also enhances the development of practical skills among students.

Key words: Intensive training technologies, railway engineers, professional competencies, innovative methods, distance learning, teaching effectiveness.

ИНТЕНСИВНЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В УЛУЧШЕНИИ ПРОЦЕССА ПОДГОТОВКИ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНЫХ ИНЖЕНЕРОВ

Аннотация

В данной работе рассматривается применение интенсивных образовательных технологий для улучшения процесса подготовки железнодорожных инженеров. Железнодорожная отрасль является динамично развивающейся и требует высококвалифицированных специалистов, поэтому повышение качества образовательного процесса имеет решающее значение для эффективного функционирования этой сферы. Использование интенсивных образовательных технологий способствует не только ускоренному освоению знаний, но и развитию практических навыков у студентов.

Ключевые слова: Интенсивные образовательные технологии, железнодорожные инженеры, профессиональные компетенции, инновационные методы, дистанционное обучение, эффективность обучения.

INTENSIV TA'LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA TEMIR YO'L MUHANDISLARINI O'QITISH JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH

Аннотация

Mazkur ishda temir yo'l sohasida muhandislarni o'qitish jarayonini takomillashtirishda intensiv ta'lim texnologiyalarining qo'llanilishi o'rganilgan. Temir yo'l tizimi har doim rivojlanib borayotgan va yuqori malakali mutaxassislarini talab qiladigan soha bo'lib, uning samarali ishlashi uchun o'qitish jarayonining sifatini oshirish juda muhim ahamiyatga ega. Intensiv ta'lim texnologiyalarining qo'llanilishi nafaqat bilimlarni tezda egallash, balki talabalarining amaliy ko'nikmalarini shakllantirishga ham imkon yaratadi.

Kalit so'zlar: Intensiv ta'lim texnologiyalari, temir yo'l muhandislari, kasbiy kompetensiyalar, innovatsion metodlar, masofaviy ta'lim, ta'lim samaradorligi.

Kirish. Zamonaviy transport tizimlari iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy omillaridan biri bo'lib, unda temir yo'l sohasi alohida o'rin tutadi. Temir yo'l infratuzilmasini rivojlantirish va samaradorligini oshirish yuqori malakali muhandis kadrlarni tayyorlashni talab etadi. Ammo bugungi kunda an'anaviy ta'lim usullari ushbu ehtiyojlarni to'liq qondira olmaydi. Shu bois intensiv ta'lim texnologiyalarini joriy etish zarurati ortib bormoqda. Ushbu maqola temir yo'l muhandislarini o'qitish jarayonini intensiv ta'lim texnologiyalari asosida takomillashtirish masalasini o'rganishga qaratilgan.

"Ta'lim texnologiyalari", "pedagogik texnologiyalar" "atama va tushunchalari bizga ishlab chiqarish texnologiyalari, ularni o'zgartirish va ta'lim jarayonlariga nisbatan analoglarni izlash imkonini berdi"[2].

"Texnologiya" so'zi yunoncha: techne - san'at, mahorat + logos - tushuncha, ta'lim, bilim, fan. Birgalikda u inson faoliyatining muayyan turlari bo'yicha bilimlarning eng yuqori darajasini aks ettiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Intensiv ta'lim texnologiyalari haqida ko'plab ilmiy manbalar mavjud bo'lib, ular ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga qaratilgan usullarni o'rganadi. Xorijiy olimlardan, xususan, John Biggs va Catherine Tang o'z tadqiqotlarida talabaga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarining ahamiyatini ko'rsatib bergan.

Mahalliy tadqiqotchilar, jumladan, O'zbekiston ta'lim tizimida professor A. Ismoilov va boshqa olimlar tomonidan temir yo'l sohasidagi muhandislarni tayyorlashda zamonaviy metodlarni qo'llash masalalari o'rganilgan. Ularning tadqiqotlari intensiv ta'lim texnologiyalarining muhandislik sohasidagi amaliyotga integratsiyasiga alohida urg'u beradi.

A.S. Makarenko ta'kidlashicha: "Bizning pedagogik ishlab chiqarishimiz hech qachon texnologik mantiq bo'yicha emas, balki har doim axloqiy targ'ibot mantiqi asosida qurilgan... Shuning uchun

ham bizda ishlab chiqarishning barcha muhim bo'limlari oddiygina emas: texnologik. jarayon, operatsiyalarni hisobga olish, loyihalash ishlari, qo'llash tuzilmalari va qurilmalari, standartlashtirish, nazorat qilishdir" [2].

Ma'lum pedagogik adabiyotlarda ta'lim texnologiyasining yagona tushunchalari va ta'riflari mavjud emas. Quyidagi izohlarda texnologik o'quv jarayonining ayrim komponentlariga e'tibor qaratilgan, ammo ularning barchasi u yoki bu darajada pedagogikaning eng muhim xususiyatlarini aks ettiradi.

Savelev A.Y. o'qitish texnologiyasini ta'lim dasturlarida nazarda tutilgan o'quv mazmunini amalga oshirish usuli sifatida ko'rib chiqadi, bu belgilangan maqsadlarga samarali erishishni ta'minlaydigan o'qitish shakllari, metodlari va vositalari tizimidir [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda temir yo'l muhandislarini o'qitishda intensiv ta'lim texnologiyalarining qo'llanilishi tahlil qilindi. Tadqiqot metodlari quyidagilardan iborat:

1. Eksperimental usul: Intensiv ta'lim texnologiyalari asosida tashkil etilgan maxsus dasturlarni amaliyotda qo'llash va natijalarni o'rganish.

2. Taqqoslash usuli: An'anaviy va intensiv ta'lim usullari samaradorligini taqqoslash uchun o'quv jarayonidagi natijalar o'rganildi.

3. So'rovnomalar va intervyu: Talabalar va o'qituvchilardan ma'lumot to'plash uchun so'rov va intervyular o'tkazildi.

4. Statistik tahlil: Olingan ma'lumotlar asosida o'qitish samaradorligi va talabalar bilim darajasidagi o'zgarishlar statistik jihatdan tahlil qilindi. A.G. Molibogga ko'ra, "o'qitish texnologiyasi - bu zamonaviy metodlar va o'quv qo'llanmalaridan foydalanish jarayonida o'quv-uslubiy bilimlar bo'yicha mutaxassis tayyorlashni ta'minlashi lozim bo'lgan ko'rsatmalar tizimidir [4].

Kozlov V.N. ta'lim texnologiyasiga quyidagi ta'rifni beradi: "... ma'lum bilimlarni uzatishga, axborotdan xabardorlikni tizimli ravishda shakllantirishga va ularni samarali o'zlashtirishga qaratilgan

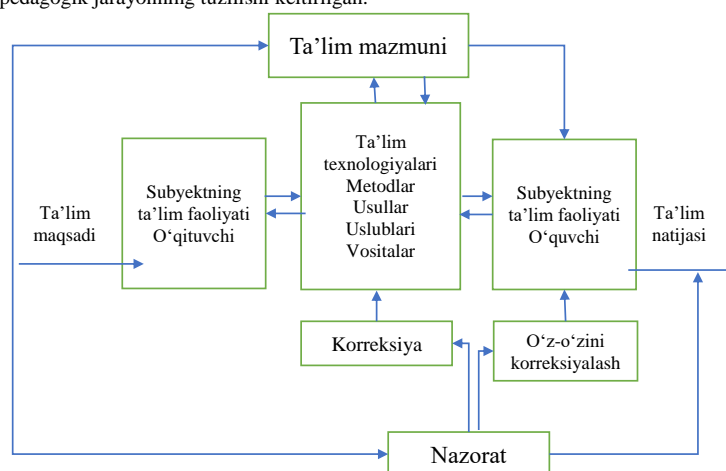
ta'lim muassasalarining ta'lim tuzilmalari, tashkiliy faoliyati, metodlari, tizimli vositalari va psixologik munosabatlari majmuidir" [5].

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijalari intensiv ta'lim texnologiyalari asosida o'qitilgan talabalar bilim darajasi va kasbiy tayyorgarligi yuqori ekanligini ko'rsatdi.

Talabalarning faolligi: Intensiv metodlar qo'llanilgan guruhlarda talabalar bilimni mustaqil o'zlashtirish va muammoli masalalarni hal qilishda ko'proq faollik ko'rsatdi.

Amaliy kompetensiyalar: Talabalarning amaliy mashg'ulotlardagi ishtiroki ortib, real hayotiy vaziyatlarda texnik muammolarni hal qilish qobiliyati oshgani qayd etildi.

"V.P.Bespalko pedagogik texnologiyalarning dolzarbligi va amaliy ahamiyati haqida shunday deydi: "...maktabni yangilash 1-rasmda yaxlit pedagogik jarayonning tuzilishi keltirilgan.

1-rasm. Yaxlit pedagogik jarayonning tuzilishi

Ta'lim texnologiyalarining qadr-qimmatini va ahamiyatini shundan iboratki, ularni ishlab chiqish va qo'llash har bir o'qituvchi uchun mavjuddir. Oliy ta'lim muassasasida sirtqi ta'lim yo'nalishi talabalarini tayyorlash tizimi kunduzgi ta'lim yo'nalishlari bilan bir xil profilli, bir xil mutaxassislikdagi mutaxassislarni tayyorlashdan tubdan farq qiladi, nafaqat talaba mashg'ulotlarini tashkil etish formatida, balki talabalarning o'quv mashg'ulotlarini tashkil etish ko'rsatkichlari nisbatida ham taalluqli.

Shuni ta'kidlash kerakki, sirtqi bo'lim talabalarini tayyorlash ko'p hollarda bir xil o'quv dasturlari, o'quv rejalarini, o'quv fanlari dasturlari bo'yicha, kunduzgi bo'lim talabalarini bilan bir xil darsliklar va o'quv qo'llanmalar bo'yicha amalga oshiriladi. Shu bilan birga, o'quv jarayonining barcha subyektlari o'z faoliyatida haqli ravishda

pedagogik texnologiyani ilmiy asoslangan takomillashtirish, qat'iy ilmiy loyihalashtirish va sinfda aniq takrorlashni kafolatlash orqaligina amalga oshishi mumkin. Pedagogik jarayonlarning muvaffaqiyati emas, balki o'qituvchining yo'q joydan paydo bo'lgan afsonaviy pedagogik mahoratiga umid qilmaydi"[4].

Har qanday o'qitish texnologiyasi muayyan didaktik masalani yechishda optimallashtirishni o'z ichiga olishini mashhur olim J.Bryunerning quyidagi so'zlaridan ham ko'rish mumkin: "Ta'lim texnologiyasi – ta'limni optimallashtirishni bilan bog'liq bilim sohasi, o'qitishning o'ziga xos xususiyatini ta'minlash, o'qitishning o'ziga xosligini ta'minlaydigan ko'rsatmalar tizimini aniqlash bilan bog'liq"[5].

OTM bitiruvchisining oliy ta'lim to'g'risidagi diplomining bilim darajasiga Davlat ta'lim standartining malaka talabalariga asoslanadi.

Xulosa va takliflar. Ushbu tadqiqot intensiv ta'lim texnologiyalari asosida temir yo'l muhandislarini tayyorlashning samaradorligini oshirish mumkinligini ko'rsatdi. Mazkur yondashuv nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni shakllantirishda ham yuqori natijalarga erishish imkonini beradi.

Shunday qilib, intensiv ta'lim texnologiyalarini qo'llash orqali temir yo'l sohasida yuqori malakali va raqobatbardosh muhandislarini tayyorlash imkoniyati yaratiladi. Bu esa mamlakat transport tizimining samaradorligini oshirishga va iqtisodiyotning rivojlanishiga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Abduqodirov A.A., Tursunov S.Q. Ta'limda axborot texnologiyalari. Darslik. T.: "Adabiyot uchqunlari", 2019 y
2. Baydenko V.I. «Bolonskiy protsess: rezultati obucheniya i kompetentnostniy podxod. - M.: Issledovatel'skiy sentr problem kachestva podgotovki spetsialistov. 2009. – S. 482-492.
3. Bespalko V.P. Bumajnyaya versiya elektronogo uchebnika. Shkolniye texnologii. -M.: «Narodnoye obrazovaniye», 2007. -№ 2. - C.54-55.
4. Prigojin I. Vvedeniye v termodinamiku neobratimix protsessov. — Ijevsk: NITS «Regulyatornaya i xaoicheseskaya dinamika», 2001. — s. 160.
5. Nikolis G., Prigojin I. Samoorganizatsiya v neravnovesnix sistemax. — M:Mir, 1979. — s. 512.
6. Turaev S.J. Methods of the using of software program Microsoft Excel in practical and laboratory occupation on physics, Scientific Bulletin of Namangan State University: 2019. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol1/iss10/55>.
7. Ismoilov D.M. <http://www.idpublications.org/wpcontent/uploads/2020/06/Full-Paper.METHODS-OF-SCIENTIFIC-AND-RESEARCH-IN-THE-CONTENT-OF-SECONDARY-EDUCATION.pdf>.

UDK:17.022.1:3

Maftuna RASULOVA,
Samarqand pedagogik mahorat markazi o'qituvchisi, mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: rasulovamaftuna110@gmail.com

SamDCHTI dotsenti, p.f.d (PhD), Lutfilloyeva F.M. taqrizi asosida

O'QITUVCHILARNING KASBIY SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISH ORQALI ISH JOYIDA MALAKA OSHIRISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Аннотация

Ushbu ilmiy maqola o'qituvchilarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish orqali ish joyida malaka oshirish metodik tizimini takomillashtirish muammolarini pedagogik, psixologik va metodik nuqtai nazardan tahlil qiladi. O'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi zamonaviy ta'lim tizimining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, ularning malakasini oshirishda zamonaviy yondashuvlar va innovatsion usullardan foydalanishni talab etadi. Maqolada o'qituvchilarning kasbiy salohiyatini oshirishda duch kelinadigan asosiy pedagogik muammolar, psixologik to'siqlar va metodik kamchiliklar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, treninglar, seminarlar, mentorlash va kouching kabi usullar yordamida o'qituvchilarning kasbiy salohiyatini oshirish bo'yicha samarali strategiyalar taklif etiladi. O'qituvchilarning shaxsiy va professional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash maqsadida teskari aloqa va baholash tizimlarining ahamiyati ham batafsil yoritiladi.

Maqola natijalari ta'lim muassasalarida o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirishga qaratilgan dasturlarni yanada samarali tashkil etish va amalga oshirishga yordam beradi. Shu tariqa, o'qituvchilarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish orqali ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga erishiladi.

Kalit so'zlar: Kasbiy salohiyat, metodik tizim, trening, mentor, couchingfaoliyati, professional rivojlanish, shaxsiy rivojlanish, teskari aloqa.

IMPROVING THE SYSTEM OF ON-the-job TRAINING THROUGH PROFESSIONAL COMPETENCE DEVELOPMENT OF TEACHERS

Annotation

This scientific article analyzes the problems of improving the methodological system of in-service training through the development of teachers' professional potential from a pedagogical, psychological and methodological point of view. The professional development of teachers is one of the important areas of the modern education system, requiring the use of modern approaches and innovative methods in improving their skills. The article considers the main pedagogical problems, psychological barriers and methodological shortcomings encountered in improving the professional potential of teachers. It also proposes effective strategies for improving the professional potential of teachers using modern pedagogical technologies, trainings, seminars, mentoring and coaching. The importance of feedback and assessment systems in supporting the personal and professional development of teachers is also discussed in detail.

The results of the article will help to more effectively organize and implement programs aimed at improving the professional competence of teachers in educational institutions. Thus, the development of teachers' professional potential will improve the quality and efficiency of education.

Key words: Professional potential, methodological system, training, mentor, coaching activities, professional development, personal development, feedback.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ОБУЧЕНИЯ НА ПРОИЗВОДСТВЕ ЧЕРЕЗ ПОВЫШЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГИ

Аннотация

В данной научной статье анализируются проблемы совершенствования методической системы обучения на производстве путем развития профессионального потенциала учителей с педагогической, психологической и методической точки зрения. Профессиональное развитие учителей является одним из важных направлений современной системы образования и требует использования современных подходов и инновационных методов повышения их квалификации. В статье рассматриваются основные педагогические проблемы, психологические барьеры и методические недостатки, встречающиеся на пути повышения профессионального потенциала учителей. Также предлагаются эффективные стратегии повышения профессионального потенциала учителей с использованием таких методов, как современные педагогические технологии, обучение, семинары, наставничество и коучинг.

Также подробно рассматривается важность систем обратной связи и оценки для поддержки личного и профессионального развития учителей. Результаты статьи помогают более эффективно организовывать и реализовывать программы, направленные на повышение профессиональной квалификации преподавателей в образовательных учреждениях. Таким образом, развивая профессиональный потенциал учителей, можно повысить качество и эффективность образования.

Ключевые слова: Профессиональный потенциал, методическая система, обучение, наставник, тренерская деятельность, профессиональное развитие, личностное развитие, обратная связь.

Kirish. Umumta'lim maktablari o'qituvchilarning malakasini oshirish tizimi mamlakat ta'lim tizimini rivojlantirishda asosiy rol o'ynaydi. Bugungi kunda ta'lim sifati va o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalari doimiy ravishda yangilanib turishi zarurati oshmoqda. Bu jarayon o'qituvchilarning bilim va ko'nikmalarini yangilash, ularning pedagogik mahoratini oshirish orqali amalga oshiriladi. Shu sababli, o'qituvchilarning malakasini oshirish dasturlarining samaradorligini oshirish, ularni ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan tanishtirish va innovatsion yondashuvlarni o'zlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'qituvchilarning malakasini oshirish tizimi o'z ichiga turli xil kurslar, seminarlar, treninglar va boshqa o'quv dasturlarini oladi. Ushbu tadbirlar o'qituvchilarga yangi pedagogik metod va

texnologiyalarni o'rganish, kasbiy faoliyatida qo'llash uchun imkoniyat yaratadi. Shuningdek, malaka oshirish dasturlari o'qituvchilarning motivatsiyasini oshirish, ularning professional o'sishiga ko'maklashish va ta'lim sifati yaxshilashga xizmat qiladi. Bugungi kunda xalqaro tajribalar va zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida o'qituvchilar malakasini oshirish tizimini yanada samarali tashkil etish uchun keng ko'lamli tadqiqotlar olib borilmoqda. Ushbu maqolada umumta'lim maktablari o'qituvchilarning malakasini oshirish tizimiga doir o'tkazilgan tadqiqotlar tahlil qilinadi, ularning natijalari baholanadi va samaradorlikka ta'sir etuvchi omillar aniqlanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. O'qituvchilarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish, ish joyida malaka oshirish va metodik

tizimni takomillashtirish sohalarida ilmiy tadqiqotlar keng ko'lamda olib borilgan. Kasbiy rivojlanishning pedagogik, psixologik va metodik aspektlari o'qituvchilarni ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli ishlash uchun zarur bo'lgan ko'nikma va bilimlarni shakllantirishga qaratilgan. Xususan, Darling-Hammond va Bransford [1] o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishini o'rganganlar. Ular o'qituvchining bilim va ko'nikmalarini oshirishning muvaffaqiyatli yondashuvlarini pedagogik jarayonlar va innovatsion texnologiyalar bilan bog'lab ko'rib chiqadilar. O'qituvchilarning malakasini oshirishdagi samarali usullar sifatida onlayn kurslar, treninglar va seminarlarni keltiradilar. Shulman [2] o'z asarlarida o'qituvchilarning pedagogik bilimlari va metodik yondashuvlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ta'kidlaydi. U o'qituvchining kasbiy salohiyatini oshirishda metodik ko'nikmalar va psixologik tayyorgarlikning muhimligini belgilaydi. Avalos [3] ta'lim tizimidagi o'qituvchilarni rivojlantirish masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlarida, o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi ustida to'xtalib, malaka oshirishda ishtirok etishning o'ziga xos psixologik to'siqlari va ijtimoiy muhitning rolini tahlil qiladi. U o'qituvchilarning professional o'sishi uchun tashkil etilgan tizimlarning samaradorligini va natijalarini baholashni taklif etadi. Guskey [4] malaka oshirishning samaradorligini baholash va teskari aloqa tizimlarini ishlab chiqishning ahamiyatini ta'kidlagan. U o'qituvchilarning malakasini oshirishdagi o'lchov va baholash vositalarining ahamiyatini ko'rsatadi, chunki teskari aloqa yordamida o'qituvchilarni o'z faoliyatini tahlil qilish va rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Shuningdek, Fullan [5] o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishidagi innovatsiyalar va ta'limdagi o'zgarishlarni o'rganib, metodik tizimni takomillashtirish uchun yangi pedagogik yondashuvlar zarurligini ko'rsatadi. Uning fikricha, ta'limda o'zgarishlar faqat o'qituvchilarning kasbiy salohiyatini oshirish orqali amalga oshirilishi mumkin.

O'zbekistonda o'qituvchilarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish va malaka oshirish bo'yicha bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Shu jumladan: Nodira Qosimova [6] o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirishning metodik tizimini tahlil qilib, innovatsion yondashuvlarni o'qituvchilarning malaka oshirishda qo'llashning zarurligini ko'rsatadi. Uning fikricha, o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishini tashkil etishda psixologik yondashuvlarning ahamiyati katta, chunki ular o'qituvchilarning o'zgarishlarga bo'lgan tayyorligini va o'qituvchilarni motivatsiya qilishni ta'minlaydi. Azizbek Umarov [7] o'z tadqiqotida o'qituvchilarning kasbiy salohiyatini oshirish uchun zarur bo'lgan metodik vositalar va ularni ta'lim jarayoniga qo'llashda yuzaga keladigan qiyinchiliklarni o'rganib, metodik tizimni takomillashtirish uchun yangi yondashuvlarni ishlab chiqqan. U o'qituvchilarning malaka oshirish tizimi va uning samaradorligini baholashda eksperimental usullardan foydalanishni taklif qiladi. Shukurillo Shukurov [7] o'z ilmiy ishlarida o'qituvchilarni kasbiy rivojlanishning psixologik va pedagogik jihatlarini o'rganib, ta'lim tizimida malaka oshirishning psixologik to'siqlarini aniqlash va ularni bartaraf etish usullarini ishlab chiqqan. U o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga yo'naltirilgan kurslar va treninglar samaradorligini o'rganishda ijtimoiy muhitning ahamiyatini ta'kidlaydi. Gulbahor A'zimova [8] o'z ishlarida, o'qituvchilarning kasbiy salohiyatini oshirishda zamonaviy metodik yondashuvlar va o'qituvchilarga mo'ljallangan psixologik qo'llab-quvvatlash tizimining ahamiyatini tahlil qilgan. Uning tadqiqotlari metodik tizimning takomillashtirilishi uchun yangi psixologik va pedagogik yondashuvlarni qo'llashning zarurligini ko'rsatadi. A. Ibragimov o'z tadqiqotlarida o'qituvchilarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish jarayonida innovatsion pedagogik yondashuvlarga e'tibor qaratadi. U o'qituvchilarning malakasini oshirishda zamonaviy metodlar va texnologiyalarning qo'llanilishini muhim deb hisoblaydi. Ibragimovning fikricha, o'qituvchilarni kasbiy rivojlantirish jarayonida ularga amaliy ko'nikmalar berish, innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish va malaka oshirish dasturlarini doimiy ravishda takomillashtirib borish zarur. G. Fayzullayeva esa o'z ilmiy ishlarida o'qituvchilarning kasbiy salohiyatini oshirishda psixologik jihatlarini va ijtimoiy muhitning rolini o'rganadi. U o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishida motivatsiya, o'zgarishlarga tayyorlik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Metodlar. Pedagogik tadqiqotlar orqali o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishini baholash va ularning malakasini oshirishning samarali usullarini aniqlash mumkin. Bu tadqiqotlar o'qituvchilarning professional rivojlanishini kuzatish, ularga kerakli bilim va ko'nikmalarni berish, shuningdek, o'qitish jarayonida ularning o'zgarishlarini tahlil qilishga yordam beradi. Eksperimental tadqiqotlar yordamida o'qituvchilarning kasbiy salohiyatini oshirishda

turli metodik yondashuvlarning samaradorligi tekshiriladi. Masalan, mentorlash, kouching, onlayn kurslar va seminarlar kabi usullarni tajriba asosida baholash va ular yordamida o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishini o'rganish mumkin. O'qituvchilarni o'z kasbiy salohiyatini oshirish bo'yicha amalga oshirilgan faoliyatlar haqida fikr bildirish uchun so'rovnomalar va intervyular o'tkaziladi. Bu metod yordamida o'qituvchilarning malaka oshirishga bo'lgan munosabati, ular duch keladigan psixologik va metodik to'siqlarni aniqlash mumkin. Teskari aloqa metodlari o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishidagi muvaffaqiyatlar va kamchiliklarni aniqlashga yordam beradi. O'qituvchilarga o'z faoliyatini baholash va yangilash imkoniyatini berish orqali malaka oshirish jarayonining samaradorligini oshirish mumkin. Innovatsion ta'lim dizaynlari orqali o'qituvchilarni kasbiy rivojlanishga yo'naltirish mumkin. Masalan, kollaborativ o'qitish, loyihaviy ta'lim va o'yinlashtirish kabi metodlar orqali o'qituvchilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin. Psixologik yondashuvlar o'qituvchilarning ish joyida malaka oshirishda duch keladigan psixologik to'siqlarni aniqlashga yordam beradi.

Muhokama. O'qituvchilarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish orqali ish joyida malaka oshirish metodik tizimini takomillashtirish, ta'lim sifatini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. Pedagogik, psixologik va metodik muammolarni yechishda zamonaviy yondashuvlarni qo'llash o'qituvchilarni malaka oshirish jarayonida samarali natijalarga erishishga yordam beradi.

Pedagogik muammo. Pedagogik jihatdan, o'qituvchilarning kasbiy salohiyatini rivojlantirishda asosiy muammo - o'qitish metodlarini yangilash va pedagogik kompetensiyani mustahkamlashdir. O'qituvchilarni ta'lim jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy qilishga o'rgatish zarur. Shuningdek, o'qituvchilarni shaxsiy rivojlanishga undash, yangi metodlarni o'zlashtirishga rag'batlantirish muhim. Bu jarayonda pedagogik metodlarni yangilash va o'qituvchilarning pedagogik ko'nikmalarini rivojlantirishni ta'minlash lozim. O'qituvchilarning pedagogik malakalarini oshirishda amaliy seminarlar, interfaol mashg'ulotlar va kasbiy o'sishni qo'llab-quvvatlovchi treninglar muhim rol o'ynaydi.

Psixologik muammo. Psixologik jihatdan, o'qituvchilarning kasbiy salohiyatini rivojlantirishda ko'plab psixologik to'siqlar mavjud. O'qituvchilarning psixologik tayyorgarligini oshirish, ularning o'zini tahlil qilish va o'zgarishga ochiqqligini rivojlantirish muhim. Stressni boshqarish, kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish, shaxsiy va professional o'sish uchun zarur bo'lgan psixologik usullarni o'qituvchilarga o'rgatish kerak. O'qituvchilarni psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlash, ularning o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan ishtiyoqini oshiradi va kasbiy malakani oshirishda muvaffaqiyatga erishish imkoniyatini yaratadi.

Metodik muammo. Metodik nuqtai nazardan, malaka oshirishning samaradorligini ta'minlashda metodik yondashuvlarning xilma-xilligi va ularning o'qituvchilarga mosligini ta'minlash talab etiladi. O'qituvchilarni malaka oshirishda, metodik ko'nikmalarni takomillashtirish, zamonaviy pedagogik uslublarni joriy etish va o'qituvchilarga metodik qo'llanmalar taqdim etish muhim. Ushbu metodik tizimning takomillashtirilishi o'qituvchilarning malakasini oshirish jarayonining samaradorligini oshiradi.

Natijalar. O'qituvchilarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish orqali ish joyida malaka oshirish metodik tizimini takomillashtirish, ta'lim jarayonida sezilarli o'zgarishlarga olib kelishi mumkin. Pedagogik, psixologik va metodik muammolarni hal qilish orqali o'qituvchilarning o'z bilim va ko'nikmalarini yangilab, ta'limni sifatliroq o'tkazish imkoniyatiga ega bo'ladi. Innovatsion pedagogik texnologiyalarni va zamonaviy metodlarni qo'llash, o'qituvchilarni psixologik va metodik jihatdan qo'llab-quvvatlash natijasida o'qituvchilarning nafaqat malakalarini oshiradi, balki o'quvchilarga sifatli va samarali ta'lim berish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shuningdek, o'qituvchilarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish orqali malaka oshirish tizimi o'qituvchilarning motivatsiyasini oshiradi, ularni o'z kasbiga bo'lgan mehrini kuchaytiradi va jamiyatdagi ta'lim tizimining umumiy sifatini yaxshilashga yordam beradi. Boshqa tomondan, ushbu jarayonning samarali tashkil etilishi ta'lim tizimining global raqobatbardoshligini oshiradi, o'quvchilarni nafaqat bilim, balki zarur ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyalar bilan ta'minlaydi.

Xulosa. O'qituvchilarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish orqali ish joyida malaka oshirish metodik tizimini takomillashtirish ta'lim tizimining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu jarayon pedagogik, psixologik va metodik yondashuvlar orqali amalga oshirilishi lozim. O'qituvchilarning pedagogik ko'nikmalarini rivojlantirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash va psixologik tayyorgarlikni oshirish malaka oshirish tizimining

samaradorligini ta'minlaydi. Pedagogik muammo sifatida o'qituvchilarni yangi metodlarga o'rgatish va ularni doimiy ravishda kasbiy o'sishga undash zarurligi ta'kidlanadi. Psixologik jihatdan, o'qituvchilarning o'z-o'zini tahlil qilish, stressni boshqarish va shaxsiy rivojlanish uchun psixologik qo'llanmalarga ehtiyoj bor. Metodik jihatdan esa, o'qituvchilarning malakasini oshirishda innovatsion yondoshuvlar va metodik materiallarning sifatini oshirish muhim. Natijada, o'qituvchilarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish va malakasini oshirish tizimi nafaqat o'qituvchilarning individual professional o'sishiga, balki ta'lim jarayonining umumiy sifatini

yaxshilashga, o'quvchilarga yanada sifatli va samarali ta'lim berishga xizmat qiladi. Malaka oshirish tizimi orqali o'qituvchilar o'z bilimlarini yangilab, pedagogik va psixologik jihatdan o'zlarini takomillashtirishga erishadilar. Bu, o'z navbatida, jamiyatda ta'lim sohasining global raqobatbardoshligini oshiradi va ta'lim tizimining uzluksiz ravishda rivojlanishiga zamin yaratadi.

Shu boisdan, o'qituvchilarning kasbiy salohiyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan metodik tizimni takomillashtirish, ta'lim tizimining samaradorligini oshirishga, jamiyatning intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga hissa qo'shadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi. (2021). O'qituvchilar malakasini oshirish dasturi. O'zbekiston.
2. Xolmatov. A. (2020). Pedagogik innovatsiyalar va ularning ta'lim jarayonidagi o'rni. Ta'lim va innovatsiyalar jurnali, 5(2), 45-52.
3. Darling-Hammond. L., & Bransford. J. (2005). Preparing Teachers for a Changing World: What Teachers Should Learn and Be Able to Do. Jossey-Bass.
4. Shulman. L. S. (1987). Knowledge and Teaching: Foundations of the New Reform. Harvard Educational Review, 57(1), 1-22.
5. Avalos. B. (2011). Teacher Professional Development in Teaching and Teacher Education over Ten Years. Teaching and Teacher Education, 27(1), 10-20.
6. Guskey. T. R. (2000). Evaluating Professional Development. Corwin Press.
7. Fullan. M. (2007). The New Meaning of Educational Change. Teachers College Press.
8. Qosimova. N. (2019). O'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirishning metodik tizimi. O'zbekiston Respublikasi ta'lim vazirligi.
9. Ibragimov. A. (2022). Pedagoglarni uzluksiz kasbiy rivojlantirishning kognitiv asoslari. Monografiya.-Samarqand: SamDU nashriyoti.
10. Fayzullayeva, G. (2023). O'qituvchining o'-o'zini rivojlantirishi va uzluksiz kasbiy rivojlanishi. Uslubiy qo'llanma. Samarqand: SamDU nashriyoti.
11. Karimova. D. (2022). O'qituvchilar malakasini oshirishda zamonaviy usullar. O'zbekiston ta'limi: muammolar va yechimlar, 3(1), 30-36.

UDK:796.332:793.03-053.6

Umorbek RAXIMOV,
O'zbekiston Milliy universiteti, Taekvondo va sport faoliyati fakulteti katta o'qituvchisi
E-mail:Raximovumarbek1994@gmail.com

O'zDJTSU dotsenti v.b, PhD I.Qutlimuratov taqrizi asosida

METHODS OF USING SPECIAL EXERCISES AND ACTION GAMES TO IMPROVE BALL CONTROL AND SPEED SKILLS FOR YOUNG FOOTBALL PLAYERS

Annotation

To improve the training of 10-12-year-old players and to clearly demonstrate their unique characteristics, to conduct training using various action games, effective harmony is manifested in young players. Methodology for technical and tactical training of 10-12-year-old football players was proposed. Technical-tactical training was carried out in two ways: separated from the game and during the two-way game.

Key words: Physical training, technical training, tactical training, open games, systematization of games, competition and game training, individual, group and team training.

МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СПЕЦИАЛЬНЫХ УПРАЖНЕНИЙ И ПОДВИЖНЫХ ИГР ДЛЯ УСТАНОВЛЕНИЯ КОНТРОЛЯ С МЯЧОМ И КОНТРОЛЯ СКОРОСТИ У ЮНЫХ ФУТБОЛИСТОВ.

Аннотация

С целью улучшения подготовки игроков 10-12 лет и яркого проявления их особенностей проводить тренировочные занятия с использованием различных подвижных игр, у юных игроков показана эффективная гармония. Предложена методика технико-тактической подготовки игроков 10-12 лет. Технико-тактическая подготовка проводилась двумя способами: отдельно от игры и в ходе парной игры.

Ключевые слова: Физическая подготовка, техническая подготовка, тактическая подготовка, подвижные игры, систематизация игр, соревновательная и игровая подготовка, индивидуальная, групповая и командная подготовка.

YOSH FUTBOLCHILARGA TO'PNI BOSHQARISH VA TEZKORLIK QOBILYATINI OSHIRISHIDA MAXSUS MASHQLAR VA HARAKATLI O'YINLARDAN FOYDALANISH USLUBIYATI

Аннотация

10-12 yoshdagi futbolchilarning tayyorgarligini oshirish va o'ziga xos xususiyatlarini yaqqol namoyon qilish, har xil harakatli o'yinlardan foydalanib tayyorgarlik olib borish, yosh futbolchilarda samarali uyg'unlik namoyon bo'ladi. Futbol bo'limida shug'ullanadigan 10-12 yoshdagi yosh futbolchilarni to'pni olib yurish va tezkorlik qobiliyatlarini oshirish uchun metodika taklif qilindi. Bular quyidagicha ikki yo'l bilan amalga oshirildi: o'yindan ajratilgan holda va ikki tomonlama o'yin jarayonida.

Kalit sozlar: Jismoniy tayyorgarlik, texnik tayyorgarlik, taktik tayyorgarlik, harakatli o'yinlar, o'yinlarni tizimlashtirish, musabaqa va o'yin tayyorgarlik, Individual, guruhli va jamoa tayyorgarlik.

Kirish. Dunyo miqyosida futbol, xilma-xil murakkab texnik usullarning bajarilish sifati ortishi bilan tobora ommalashib bormoqda. Jahonda sport o'yinlari, jumladan, futbol sport turida raqobat keskin o'sib borayotgan bir paytda yosh sportchilarning jismoniy rivojlanishi va tayyorgarligini oshirish bilan bir qatorda futbol o'yin texnikasi va taktikasini boshlang'ich tayyorgarlik bosqichidanoq o'rgatish vositalari hamda uslublaridan maqsadli foydalanishga doir ilmiy tadqiqotlar o'tkazilib kelinmoqda.

Respublikamizda jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lgan sport o'yinlarini rivojlantirish va ommaviylikni oshirish bo'yicha tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. 10-12 yoshli futbolchilarni harakatli o'yinlar yordamida sport mahoratini oshirilishiga oid tadqiqotlar Respublikamiz olimlaridan R.X.Tulaganov, T.S.Usmonxo'jayev, R.A.Akramov, I.A.Koshbaxtiyev, O.V.Goncharova, M.A.Kurbanova, A.I.Talipjanov, Sh.T.Iseev, I.B.Aliyev, R.I.Nurimov, S.S.Tajibayev, V.Sh.Raximov, M.J.Abdullayev, F.A.Kerimovlar yosh futbolchilarning mashg'ulot jarayonlarini yangi uslublarda ishlab chiqish va olib borish bo'yicha turlicha taklif va tavsiyalarni keltirib o'tganlar. Shuningdek, mutaxassislarining ko'pchiligida yosh futbolchilarni harakatli o'yinlar yordamida to'pni boshqarish va tezkorlik qobiliyatlarini oshirish masalalariga oid fikrlari turli xilda keltirilgan. Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlaridagi olimlar tomonidan mavzu yuzasidan olib borilgan bir qator tadqiqotlarda A.V.Rodionov, L.P.Matveev, Yu.I.Smirnov, A.P.Laptev, M.A.Godik, V.N.Platonovlar tomonidan pedagogik amaliyotda o'yin usuli umumiy jismoniy tayyorgarlik muammolarini hal qilishda harakatli o'yinlar shuningdek, sport mashg'ulotlarida yordamchi vosita sifatida keng qo'llanilishi e'tirof

1-jadval

10-12 Yoshli futbolchilarning tadqiqotdan oldingi maxsus jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlar dinamikasi (n=32)

etganlar. Xorijiy olimlardan M.S.Brill, K.I.Adambekov, G.V.Monakov, V.P.Gubalar ilmiy izlanishlar olib borishgan bo'lib ushbu mualliflar tomonidan aks ettirilgan manbalarda asosan professional futbolchilar mashg'ulotlarini rejalashtirish shakillariga doir masalalar yoritilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. 10-12 yoshda, A.V.Petuxov ta'kidlaganidek, koordinatsion qobiliyatlar va kuch - chidamlilik yuqori va maksimal o'sish sur'atlari bilan rivojlanadi. Yugurish tezligi va umumiy chidamlilik tez sur'atlarda rivojlanadi. Operatsion fikrlashning aniqligi, diqqatning hajmi va barqarorligi, axborotni qabul qilish va qayta ishlash tezligi va harakatlanayotgan ob'ektga reaksiyasi 10-11 yoshdagi o'sishning past ko'rsatkichlari bilan ajralib turadi [46].

Yosh futbolchilarni tayyorlash jarayonini hisobga olgan holda, rejalashtirish ushbu yaxlit jarayonni har xil turlarga bo'lishdan foydalanishini ko'rish mumkin. Qo'lda tariqasida, ushbu bo'linish asosan shartli amalga oshiriladi va rejalashtirish jarayonini engillashtirish uchun ishlatiladi.

Mashg'ulot jarayonlarini quyidagi didaktik tamoillar asosida olib borildi

Tahlil va natijalar. Bundan tashqari tadqiqot boshida yosh futbolchilarning futbol sportiga xos bo'lgan maxsus jismoniy tayyorgarligini aniqlash bo'yicha 7 ta nazorat mashqi tanlab olindi. Bu mashqlar quyidagicha: "10 metrga to'p bilan yugurish", "30 metrga to'p bilan yugurish", "to'pni qabul qilish", "uzoq masofaga to'pni tepish", "5 ta doirani aldab o'tish", "to'pni o'ynatish (janglior)" hamda "darvozaga zarba berish" bo'yicha nazorat mashqlari tashkil etdi. Unga ko'ra tadqiqot boshida tadqiqot va nazorot guruhidagi yosh futbolchilarning maxsus jismoniy tayyorgarligi bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichlar aniqlandi (1-jadvalga qarang).

№	Nazorat testlari	Tadqiqot guruhi	Nazorat guruhi	t	P
---	------------------	-----------------	----------------	---	---

		X1	σ	V%	X2	σ	V%			
1	10 metrga to'p bilan yugurish (s)	2,2	0,06	3,0	2,2	0,05	2,4	0,0	>0,05	
2	30 metrga to'p bilan yugurish (s)	5,2	0,8	15,4	5,3	0,06	1,3	0,5	>0,05	
3	To'pni qabul qilish (16 metr)	O'ng oyoqda 5 marta	1,8	0,2	11,1	2,0	0,21	10,5	1,0	>0,05
		Chap oyoqda 5 marta	1,1	0,12	10,9	1,4	0,14	10,0	1,9	>0,05
4	Uzoq masofaga to'pni tepish (m)	O'ng oyoqda	20,6	2,4	11,7	20,5	2,5	12,4	0,09	>0,05
		Chap oyoqda	16,0	1,6	10,0	16,1	1,8	11,1	0,2	>0,05
5	5 ta doirani aldab o'tish (10m),(s)	10,9	1,1	10,2	10,7	0,9	8,6	0,4	>0,05	
6	To'pni o'ynatish marta (janglior)	18,5	2,3	12,4	18,6	1,8	9,6	0,1	>0,05	
7	Darvozaga zarba berish 16 metrdan (10 marta)	o'ng oyoq 5 marta	2,2	0,3	13,6	2,5	0,2	8,0	1,4	>0,05
		chap oyoq 5 marta	1,1	0,1	9,0	1,3	0,12	9,2	1,4	>0,05

10 m. to'p bilan yugurish mashqini bajarishda natija TGda 2,2±0,06 soniyani, NGda esa 2,2±0,05 soniyani tashkil etdi (>0,05). 30 m. to'p bilan yugurish mashqini bajarishda natija 5,2±0,8 soniyani, NGda esa 5,3±0,06 soniyani tashkil etdi (>0,05). To'pni qabul qilish mashqini bajarishda o'ng oyoqda natija TGda 1,8±0,2 aniqlik, NGda esa 2,0±0,21 aniqlikni tashkil etdi (>0,05). Chap oyoqda natija TGda 1,1±0,12 aniqlik, NGda esa 1,4±0,14 aniqlikni tashkil qildi (>0,05).

Uzoq masofaga to'pni tepish mashqini bajarishda o'ng oyoq natija TGda 20,6±2,4 uzoqlik, NGda esa 20,5±2,5 uzoqlikni tashkil qiladi (>0,05). Chap oyoqda mashqni bajarishda natija TGda 16,0±1,6

2-jadval

Futbolga mos harakatli o'yinlarni texnik, jismoniy tayyorgarlik faoliyatiga yo'naltirilgan holda tizimlashtirish tasnifi

Texnik tayyorgarlik	Umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik	
1. To'pni olib yurish.	7. Harakatlanish tezligi.	13. Diqqatni rivojlantirish.
2. To'pni uzatish va qabul qilish.	8. Tezkor- kuchni rivojlantirish.	14. Muozanatni saqlash.
3. To'psiz harakat qilish.	9. Oyoqlar mushaklari kuchini rivojlantirish.	15. Nafasni rostdash.
4. Uzoq masofalarga uzatmalar.	10. Orqa va qorin pressi mushaklari kuchini rivojlantirish.	16. Xotirani yaxshilash.
5. Aldamchi harakatlar.	11. Qo'llar koordinatsiyasini rivojlantirish.	
6. Darvozaga zarba berish.	12. Oyoqlar koordinatsiyasini rivojlantirish.	

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, biz boshlang'ich tayyorgarlik bosqichida yosh futbolchilarni tayyorlashda texnik, umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik va tiklovchi mashqlarni 16 ta bosqichga ajratdik. Harakatli o'yinlarning tasnifi turli xil bo'lishi mumkin. Bizning misolimizda o'quv jarayonining asosiy vazifalariga bog'liq holda bu o'yinlar uch guruhga bo'lindi (3-jadvalga qarang). Maskur rasmda biz futbolga mos 30 ta harakatli o'yinlardan yosh futbolchilarning texnik, jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda foydalanish sxemasini keltirib o'tganmiz. Harakatli o'yinlarning birinchi guruhda – asosiy texnik tayyorgarlikka qaratilgan harakatli o'yinlar, ikkinchi guruhda- asosan jismoniy sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan harakatli o'yinlar.

3-jadval

Yosh futbolchilarning jismoniy va texnik tayyorgarligini harakatli o'yin hamda estafetalar orqali rivojlantirishga qaratilgan holda tizimlashtirish tasnifi

T/r	O'yinlar nomi	Texnik tayyorgarlik						Umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik										
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	
1.	"To'p marraga"	+						+	+	+								
2.	"Hamma halqa ichiga"	+		+				+		+						+		
3.	"Bu yerga-u yerga"	+						+	+	+			+		+			
4.	"Bayroqni yiqitma"							+	+					+				
5.	"Kim chaqirdi"													+			+	+
6.	"O'rta tush"		+		+					+	+							
7.	"To'pni oshir"		+		+			+	+									
8.	"To'p sherikga"	+	+		+					+								+
9.	"Tik tayoq"					+		+					+					
10.	"O'ng va chap"											+		+			+	+

Izoh: "+" muhimlik belgisi.

Pedagogik kuzatuvlar asosida shunga amin bo'ldikki, murabbiylar ko'pincha sport mashg'ulotlari tizimida harakatli o'yinlarning rivojlantirish salohiyatini e'tiborsiz qoldiradilar. Bizningcha, bu mashg'ulotlar jarayonida harakatli o'yinlardan foydalanish metodikasining etarlicha ishlab chiqilmaganligi bilan bog'liqdir. Harakatli o'yinlarni tanlash va ularni shug'ullanuvchilarning individual imkoniyatlariga muvofiq ravishda o'zgartirish murabbiydan juda yuqori malaka va shunga mos ravishda yuqori pedagogik mahoratga ega bo'lishni talab qiladi. Ushbu

4-jadval

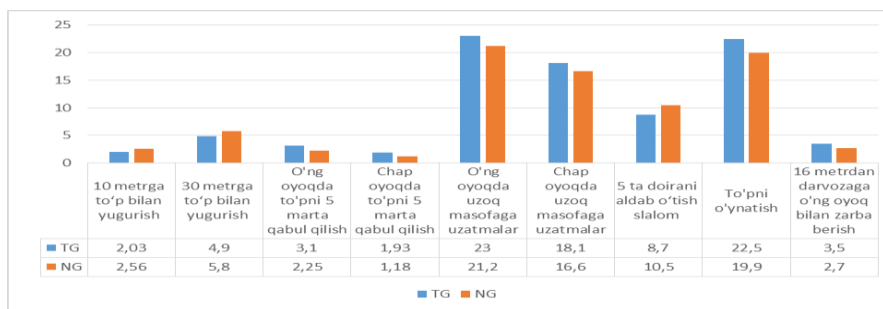
10-12 Yoshli futbolchilarning tadqiqotdan keyingi maxsus jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlar dinamikasi (n=32)

№	Nazorat testlari	Tadqiqot guruhi			Nazorat guruhi			t	P	
		X1	σ	V%	X2	σ	V%			
1	10 metrga to'p bilan yugurish (s)	2,03	0,02	9,8	2,56	0,21	8,2	2,7	<0,01	
2	30 metrga to'p bilan yugurish (s)	4,9	0,4	8,1	5,8	0,6	10,3	2,9	<0,01	
3	To'pni qabul qilish (16 metr)	O'ng oyoqda 5 marta	3,10	0,4	12,9	2,25	0,3	13,3	3,4	<0,01
		Chap oyoqda 5 marta	1,93	0,2	10,3	1,18	0,1	8,4	4,5	<0,001
4	Uzoq masofaga uzatmalar (m)	O'ng oyoqda	23	0,9	4,2	21,2	2,2	10,6	3,2	<0,05
		Chap oyoqda	18,1	3,05	16,8	16,6	2,1	13,1	2,2	<0,05
5	5 ta doirani aldab o'tish slalom (10 m)	8,7	0,35	4,1	10,5	0,8	8,0	5,2	<0,05	

6	To'pni o'ynatish marta (janglior)		22,5	2,3	10,2	19,9	2,6	13,0	3,9	<0,001
7	Darvozaga zarba berish 16 metrdan (10 marta)	o'ng oyoq 5 marta	3,5	0,6	18,0	2,7	0,5	17,8	2,5	<0,05
		chap oyoq 5 marta	2,6	0,2	7,7	1,8	0,2	11,1	4,1	<0,001

10 m. to'p bilan yugurish mashqini bajarishda natija TGda $2,03 \pm 0,02$ soniyani, NGda esa $2,56 \pm 0,21$ soniyani tashkil etdi ($<0,01$). 30 m. to'p bilan yugurish mashqini bajarishda natija $4,9 \pm 0,4$ soniyani, NGda esa $5,8 \pm 0,6$ soniyani tashkil etdi ($<0,01$). To'pni qabul qilish mashqini bajarishda o'ng oyoqda natija TGda $3,10 \pm 0,4$ aniqlik, NGda esa $2,25 \pm 0,3$ aniqlikni tashkil etdi ($<0,01$). Chap oyoqda natija TGda $1,93 \pm 0,2$ aniqlik, NGda esa $1,18 \pm 0,1$ aniqlikni tashkil qildi ($<0,001$). Uzoq masofaga to'pni tepish mashqini bajarishda o'ng oyoq natija TGda $23 \pm 0,9$ uzoqlik, NGda esa $21,2 \pm 2,2$ uzoqlikni tashkil qiladi ($<0,05$).

Chap oyoqda mashqini bajarishda natija TGda $18,1 \pm 3,05$ uzoqlik, NGda esa $16,6 \pm 2,1$ uzoqlikni tashkil qildi ($<0,05$). 5 ta doirani aldab o'tish mashqini bajarishda natija TGda $8,7 \pm 0,35$ soniya, NGda esa $10,5 \pm 0,8$ soniyani tashkil qildi ($<0,05$). To'pni o'ynatish (janglior) mashqini bajarishda natija TGda $22,5 \pm 2,3$ son tashkil qilgan bo'lsa, NGda esa $19,9 \pm 2,6$ sonini tashkil qildi ($<0,001$). Darvozaga zarba berish mashqini bajarishda o'ng oyoq natija TGda $3,5 \pm 0,6$ aniqlik, NGda esa $2,7 \pm 0,5$ aniqlikni tashkil qildi ($<0,05$). Chap oyoqda mashqini bajarishda natija TGda $2,6 \pm 0,2$ aniqlik, NGda esa $1,8 \pm 0,2$ aniqlikni tashkil qildi ($<0,001$).

Xulosa va takliflar. 1. Sport natijalarini oshirish muammolaridan biri, sport maktablari o'quv jarayonini tashkil etishning asosiy shakli bo'lgan, trenirovka-mashg'ulotlarini takomillashtirishni talab etadi. futbolchini yangi shug'ullanuvchidan yuqori malakali sportchi darajasigacha tayyorlash yagona tizim hisoblanib, bu jarayon murabbiydan – yuqori malakali futbolchini tayyorlashga erishish uchun ta'lim jarayonida aksariyat qiyin jismoniy mashqlarni egallashga qaratilgan yangicha shakl va uslubdardan foydalanishni taqozo etadi.

2. Ilmiy-metodik adabiyotlar va amaliy tajribaning tahlili shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich tayyorgarlik bosqichida shug'ullanuvchi yosh sportchilarning jismoniy rivojlanishi va jismoniy tayyorgarligi darajasini oshirishning turli shakllarini ishlab chiqish yuzasidan ilmiy izlanishlar olib borilgan. Biroq boshlang'ich tayyorgarlik bosqichida shug'ullanuvchi yosh futbolchilarning jismoniy va texnik tayyorgarligini rivojlantirishda harakatli o'yinlardan

foydalanish uslubiyati yetarlicha o'rganilmagan hamda bu masala o'z y echimini topishni taqozo etadi.

3. Futbol bo'yicha dastur materiallarini o'zlashtirishda yordamchi vosita sifatida qo'llaniladigan harakatli o'yinlardan 30 tasi saralanib futbolga oid harakatli o'yinlar dasturi tuzildi. Ushbu dastur asosida o'quv mashg'ulotlarining tayyorlov qismida 2 ta o'yin va yakuniy qismida foydalanish uchun 1 ta o'yindan foydalanish imkoniyatlariga ega bo'lindi. Bu dasturdan foydalanish asosida murabbiy, kundalik mashg'ulot mavzusiga doir harakatli o'yinlarni tezda topish va o'yin mazmuni va sxemasi bilan tanishish imkoniyatiga ega bo'ldi. Natijada yosh futbolchilarning to'pni boshqarish va tezkorlik qobiliyatlari 15 % ga o'sishiga erishildi.

4. Yosh futbolchilarning mashg'ulot jarayonida futbolga mos harakatli o'yinlar tizimlashtirildi natijada texnik, umumiy va maxsus jismoniy qobiliyatlari 16,5 % ga o'sishiga erishildi.

ADABIYOTLAR

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-martdagi "Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5368-son
- 2019-yil 4-dekabrda "O'zbekistonda futbolni rivojlantirishni mutlaqo yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5887-son.
- 2020-yil 24-yanvardagi "O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5924-son Farmonlari.
- 2018-yil 16-martdagi "Futbolni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3610-son.
- 2023-yil 7-aprelda "Ommaviy va professional futbolni har tomonlama rivojlantirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ 115-son
- Тулаганов Р.Х. Подвижные игры как средство и метод развития двигательных способностей мальчиков 7-10 лет к занятиям волейболом Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 - М.: РГБ, 1992. - 121 с.
- Усмонхожаев Т.С. научно-педагогические основы физического совершенствования детей в связи с их двигательной активностью Автореф. дис....пед.фандок. – Т., 1995. – 49 с.
- Акрамов Р.А. Планирование и организация учебно-тренировочного процесса высококвалифицированных футболистов: Метод. рекомендации. –Т., 1997. -57 с.
- Koshbaxtiyev I.A. Управление подготовкой футболистов, Учебное пособие. Т. 2001. -124 с.
- Goncharova O.V. Yosh sportchilarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish: O'quv qo'llanma. Toshkent, 2005. -, 108– 116 b.
- Курбанова М.А. Использование народных подвижных игр при отборе и тренировке юных волейболистов на этапе начальной подготовки.: Дисс. канд. пед. наук. – Т., 2006. – 176 с.

Sevara RAXIMOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti stajyor-o'qituvchisi
E-mail: gsevara1983@gmail.com

O'zDJTU dotsenti, s.f.n G'.Mamatov taqrizi ostida

THE ROLE OF SPIRITUAL AND MORAL VALUES IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT OF UZBEKISTAN

Annotation

This article analyzes the role of spiritual and moral values in the economic development of Uzbekistan. It highlights the importance of national values in ensuring economic stability, fostering innovation, and enhancing competitiveness in the international market. The research findings emphasize the necessity of integrating spiritual and moral principles into economic policy and educational processes.

Key words: spiritual values, economic development, national values, stability, innovation, education, international market.

РОЛЬ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация

В статье анализируется роль духовно-нравственных ценностей в экономическом развитии Узбекистана. Освещается значимость национальных ценностей в обеспечении экономической стабильности, развитии инноваций и повышении конкурентоспособности на международном рынке. Результаты исследования показывают необходимость интеграции духовно-нравственных принципов в экономическую политику и образовательные процессы.

Ключевые слова: духовные ценности, экономическое развитие, национальные ценности, стабильность, инновации, образование, международный рынок.

O'ZBEKISTONNING IQTISODIY RIVOJLANTIRISHDA MA'NAVIY-AXLOQIY QADRIYATLARNING O'RNI

Аннотация

Ushbu maqolada O'zbekistonning iqtisodiy rivojlanishida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarining o'rni tahlil qilinadi. Milliy qadriyatlarining iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, innovatsiyalarni rivojlantirish va xalqaro bozorda raqobatbardoshlikni oshirishdagi ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot natijalari ma'naviy-axloqiy tamoyillarni iqtisodiy siyosat va ta'lim jarayonlariga integratsiya qilish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ma'naviy qadriyatlar, iqtisodiy rivojlanish, milliy qadriyatlar, barqarorlik, innovatsiya, ta'lim, xalqaro bozor.

Kirish. O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning asosiy tamoyillari sifatida milliy ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni tiklash va mustahkamlash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etdi. Iqtisodiy taraqqiyotning muvaffaqiyati nafaqat moddiy resurslar va texnologiyalarning rivojlanishiga, balki jamiyatdagi ma'naviy qadriyatlarining barqarorligiga ham bog'liq. Bu qadriyatlar iqtisodiy resurslarni samarali boshqarish, ijtimoiy birdamlikni mustahkamlash va milliy o'ziga xoslikni saqlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

O'zbekistonning yangi taraqqiyot strategiyasi ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni iqtisodiy rivojlanish jarayonlariga integratsiya qilishni maqsad qilib qo'ygan. Mazkur maqolada ushbu qadriyatlarining iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni, ularning jamiyat barqarorligiga va iqtisodiy taraqqiyotga ta'siri ilmiy asoslangan holda yoritiladi. Shu bilan birga, iqtisodiyot va ma'naviyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni mustahkamlash yo'llari tadqiq etiladi.

Metodologiya

So'rov va intervyu

Mazkur tadqiqotda O'zbekistonning iqtisodiy rivojlanish jarayonlarida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarining ahamiyatini aniqlash uchun so'rov va intervyu usullari qo'llanildi. Tadqiqot quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi:

1. Respondentlarni tanlash: So'rov va intervyu o'tkazish uchun iqtisodiyot, ta'lim va madaniyat sohasida faoliyat yurituvchi 200 nafar mutaxassis, tadbirkor va o'qituvchilar tanlab olindi. Ular ma'naviy-axloqiy qadriyatlarining iqtisodiy faoliyatga ta'siri bo'yicha asosiy ma'lumot manbalari sifatida belgilandi.

2. Savollarni ishlab chiqish: So'rov uchun savollar iqtisodiyot va axloqiy qadriyatlar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishga yo'naltirildi. Asosiy savollar quyidagilardan iborat edi:

- Ma'naviy qadriyatlarining iqtisodiy samaradorlikka ta'siri qanday namoyon bo'ladi?

- Qadriyatlar biznesni boshqarishda qanday rol o'ynaydi?

- Milliy qadriyatlar global iqtisodiy jarayonlarda qanday imkoniyatlar yaratadi?

3. Ma'lumotlarni yig'ish: So'rov Google Forms platformasi yordamida onlayn tarzda o'tkazildi. Shu bilan birga, tadbirkorlar va mutaxassislar bilan individual intervyular tashkil qilindi. Intervyu davomida ularning shaxsiy tajribasi, qadriyatlarga asoslangan qarorlar qabul qilish va bu jarayonlarning natijalari haqida fikrlari yozib olindi.

4. **Tahlil qilish.** Olingan ma'lumotlar sifat va miqdor jihatdan tahlil qilindi. Natijalardan kelib chiqib, ma'naviy qadriyatlarining iqtisodiy rivojlanish jarayoniga ijobiy ta'sir qiluvchi jihatlari va muammoli masalalari aniqlab olindi.

Mazkur yondashuv jamiyatdagi ma'naviy-axloqiy qadriyatlarining iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini chuqurroq o'rganish imkoniyatini yaratdi va ushbu qadriyatlarining amaliy ahamiyatini ochib berdi.

Quyida so'rov uchun savollar ro'yxati berilgan. Bu savollar ma'naviy-axloqiy qadriyatlarining iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini o'rganish uchun mo'ljallangan:

Shaxsiy ma'lumotlar (ixtiyoriy)

Yoshingiz:

18-25

26-35

36-45

46 va undan yuqori

Kasbiy sohasi:

Ta'lim

Biznes

Davlat sektori

Madaniyat va san'at

Siz yashaydigan hudud:

Toshkent shahri

Viloyatlar

Qishloq joylari

Sizningcha, ma'naviy qadriyatlar iqtisodiy rivojlanishga qanchalik ta'sir ko'rsatadi?

Juda kuchli

Kuchli

O'rtacha

Kam

Hech qanday ta'sir qilmaydi

Sizning faoliyatingizda ma'naviy tamoyillar qanchalik muhim?

Juda muhim

Muhim

O'rtacha muhim

Kam muhim

Umuman muhim emas

Sizningcha, milliy qadriyatlar iqtisodiy rivojlanishda qanday rol o'ynaydi?

Innovatsiyalarni rag'batlantiradi

Barqarorlikni oshiradi

Xalqaro hamkorlikni mustahkamlaydi

Hech qanday rol o'ynamaydi

Maxsus savollar

Ma'naviy qadriyatlar asosida qaysi jihatlari iqtisodiy rivojlanishda muhimroq? (Bir yoki bir nechta javobni tanlang)

Halollik

Javobgarlik

Mehnatsevarlik

O'zaro yordam

Sizningcha, ta'lim va ma'rifat iqtisodiy taraqqiyot uchun qanchalik muhim?

Juda muhim

Muhim

O'rtacha muhim

Kam muhim

Umuman muhim emas

Milliy qadriyatlar asosida qaysi iqtisodiy sohalar samarali rivojlanadi deb hisoblaysiz?

Hunarmandchilik va tadbirkorlik

Xizmatlar sohasi

Qishloq xo'jaligi

Barcha sohalar

Iqtisodiy siyosatda ma'naviy qadriyatlar qanday darajada e'tiborga olinmoqda?

Juda yuqori darajada

Yuqori darajada

O'rtacha darajada

Past darajada

Umuman olinmaydi

Subyektiv fikrlar

Sizningcha, O'zbekiston iqtisodiy rivojlanishida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni yanada kuchaytirish uchun qanday choralar ko'rilishi kerak?

Ta'lim tizimini isloh qilish

Oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash

Davlat va biznes o'rtasidagi ma'naviy hamkorlikni rivojlantirish

Boshqa (izoh qoldiring)

Sizningcha, xalqaro iqtisodiy hamkorlikda O'zbekistonning milliy qadriyatlari qanday ko'rinishda aks etishi kerak?

Madaniy mahsulotlar orqali

Turizm sohasida

Xalqaro biznes tamoyillarida

Boshqa (izoh qoldiring)

Tahlil va natijalar. So'rov va intervyu natijalari O'zbekiston iqtisodiy rivojlanishida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarining ahamiyati yuqori ekanligini ko'rsatdi. Quyida olingan ma'lumotlar asosida asosiy tahlil va natijalar keltirilgan:

1. Ma'naviy qadriyatlarining iqtisodiy rivojlanishga ta'siri

- Respondentlarning 70% dan ortig'i ma'naviy qadriyatlar, ayniqsa halollik va mas'uliyat, iqtisodiy faoliyat samaradorligini oshirishda muhim omil ekanini ta'kidladilar.

- 60% respondentlar milliy qadriyatlar biznesni boshqarishda barqarorlik va ishonch muhitini yaratishga xizmat qilishini qayd etdilar.

2. Ta'lim va ma'rifatning iqtisodiy samaradorlikdagi o'rnini

- Savollarga javob berganlarning 85% ta'lim tizimida ma'naviy qadriyatlarni singdirish iqtisodiy taraqqiyot uchun muhim deb hisoblashdi.

- Intervyu ishtirokchilari yoshlar o'rtasida iqtisodiy savodxonlik va milliy qadriyatlarga asoslangan ma'rifiy dasturlarni kengaytirish zarurligini taklif qilishdi.

3. Qadriyatlarining turli iqtisodiy sohalardagi roli

- Milliy qadriyatlar quyidagi sohalarda rivojlanishni rag'batlantiruvchi omil sifatida baholandi:

- Hunarmandchilik va tadbirkorlik: 55% respondent bu sohani qadriyatlar asosida samarali rivojlanayotgan deb ko'rsatdi.

- Xizmatlar sohasi: 40% respondentlar milliy qadriyatlar turizm va xizmat ko'rsatish sohaslarida eksport salohiyatini oshiradi, deb qayd etdilar.

4. Davlat siyosati va qadriyatlar integratsiyasi

- So'rov natijalariga ko'ra, respondentlarning 65% davlatning iqtisodiy siyosatida ma'naviy qadriyatlarga e'tibor o'rtacha darajada ekanini bildirdi.

- 25% respondentlar bu borada ko'proq islohotlar zarurligini ta'kidlagan.

5. Tashkiliy chora-tadbirlar bo'yicha takliflar

- Intervyu natijalarida quyidagi takliflar ilgari surildi:

- Ta'limni isloh qilish: Ta'lim tizimida milliy qadriyatlarni kengroq o'rgatish.

- Oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash: Iqtisodiy mas'uliyat va jamiyatdagi birdamlikni oshirish uchun oilalar bilan ishlashni kuchaytirish.

- Milliy qadriyatlarni xalqaro bozorda targ'ib qilish: Xalqaro miqyosda O'zbekistonning ijobiy imidjini yaratish uchun madaniyat va iqtisodiyot o'rtasidagi integratsiyani oshirish.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, O'zbekistonning iqtisodiy rivojlanishi ma'naviy-axloqiy qadriyatlarga tayangan holda yanada barqaror bo'lishi mumkin. Ushbu qadriyatlar faqat milliy miqyosda emas, balki xalqaro iqtisodiy aloqalarda ham iqtisodiy samaradorlikni oshirishda muhim o'rin tutadi. Shu sababli, davlat siyosatida qadriyatlarni rivojlantirishga qaratilgan strategiyalarni kuchaytirish taklif qilinadi.

Xulosa. O'zbekistonning iqtisodiy rivojlanishida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarining o'rnini faqat tarixiy va madaniy merosni tiklash bilan cheklanmay, balki iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, ijtimoiy birdamlikni mustahkamlash va milliy manfaatlarni himoya qilish uchun zarur bo'lgan tamoyillarni shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi.

Ma'naviy-axloqiy qadriyatlar halollik, mehnatsevarlik, javobgarlik, o'zaro hurmat kabi jamiyatni birlashtiruvchi omillarni kuchaytiradi. Bu qadriyatlar iqtisodiy faoliyatning barcha sohaslarida, xususan, kichik va o'rta biznesni rivojlantirish, innovatsion jarayonlarni qo'llab-quvvatlash va xalqaro bozorda raqobatbardoshlikni oshirishda o'z aksini topadi. Shu bilan birga, ma'naviy tamoyillar iqtisodiy qarorlar qabul qilish jarayonlarida uzoq muddatli natijalarni ko'zlashga va ijtimoiy mas'uliyatni oshirishga xizmat qiladi.

Nazariy nuqtai nazardan, ma'naviy qadriyatlar iqtisodiy rivojlanish uchun asosiy resurslardan biri bo'lib, ular iqtisodiy resurslar, mehnat bozori va ta'lim tizimida uyg'unlikni ta'minlaydi. Milliy qadriyatlarga asoslangan iqtisodiy siyosat nafaqat iqtisodiy ko'rsatkichlarni oshiradi, balki ijtimoiy barqarorlik va madaniy uyg'unlikni ham mustahkamlaydi. Bu jarayonda davlat, ta'lim muassasalari va biznes sektori o'rtasida mustahkam hamkorlik zarurligi ta'kidlanadi.

Shu bois, O'zbekistonning iqtisodiy rivojlanishida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni qo'llab-quvvatlash davlat siyosatining muhim qismi bo'lishi kerak. Buning uchun ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash va milliy qadriyatlarni xalqaro iqtisodiy munosabatlarda targ'ib qilish yo'nalishida chora-tadbirlarni kuchaytirish zarur. Bu nafaqat iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga, balki milliy o'ziga xoslik va ma'naviy boylikni saqlab qolishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Matbuot xizmati, 2023.
2. "Yangi O'zbekiston" strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2022.
3. O'zbekiston Respublikasining "Ma'naviy-ma'rifiy ishlarni takomillashtirish to'g'risida"gi Qarori. O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlarini to'plami, 2021, №3.
4. Алимухамедова Н.Я. Глобал интеграция жараёнларида маданиятлар хилмахиллигини сақлаш масаласи. «Фалсафа ва ҳуқук». №3. – Тошкент, 2023. – Б. 193-194.
5. Эргашев И. Ёшларнинг ижтимоий фаоллиги. –Т.: "Академия", 2020. 16- 17 бетлар

UDK:17.021:124.4:82

Yulduz RAXMATOVA,

O‘zbekiston Milliy universiteti o‘qituvchisi

E-mail: r.yulduz89@gmail.com

Termiz davlat pedagogika instituti professori, f.f.n H.Rasulov taqrizi asosida

AXLOQIY QADRIYATLARNING AXLOQIY IDEALNI SHAKLLANTIRISHDAGI AHAMIYATI

Annotatsiya

Mazkur maqolada axloqiy idealni shakllantirishda axloqiy qadriyatlarining ustuvorligi hamda ularni inson axloqiy qarashlarini takomillashtirib, o‘z hayotini idealiga qarab qiyoslashi aks ettiriladi.

Kirish so‘zlar: Axloqiy qadriyatlar, ideallar, tarbiya, axloqiy tamoyillar, fazilatlar, komillik, to‘g‘rilik, adabiyot.

ЗНАЧЕНИЕ ПРАВСТВЕННЫХ СЕННОСТЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ ПРАВСТВЕННОГО ИДЕАЛА

Аннотация

В данной статье отражен приоритет моральных ценностей в формировании нравственного идеала, а также то, что они составляют основу человеческого мира и сравнивают его жизнь с идеалом.

Ключевые слова: Моральные ценности, идеалы, образование, моральные принципы, добродетели, совершенство, правильность, литература.

THE SIGNIFICANCE OF MORAL VALUES IN FORMING THE MORAL IDEAL

Annotation

This article reflects the priority of moral values in the formation of the moral ideal, and the fact that they form the basis of the human world and compares one's life according to the ideal.

Key words: Moral values, ideals, education, moral principles, virtues, perfection, correctness, literature.

Kirish. Axloqiy qadriyatlar- insoniyatning hayoti bilan birga keladigan, unga to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatuvchi yo‘lchi yulduzdir. Insonlar bir-birini nafaqat tashqi ma‘lumotlarga ko‘ra, balki atrofida qanday insonlar borligiga qarab baholaydilar. Bu esa axloqiy qadriyatlarining o‘zlashirishining bir qismidir. Ijtimoiy-gumanitar fanlar doirasida axloqiy qadriyatlarining axloqiy idealni shakllantirishdagi ahamiyati masalasi o‘rganish dolzarb hisoblanadi. Axloqiy ideal o‘z-o‘zidan yaratilmasdan ijtimoiy hayotimizning talab va ehtiyojlari, intilishlari asosida yuz berishi mumkin. Ideal shaxs ularning hayotiy e‘tiqodiga aylanib, axloqiy dunyosining asosini tashkil qiladi va o‘z hayotini idealiga qarab qiyoslaydi. Ideal bo‘lishga intilgan bola, tabiiyki axloqiy tamoyillarni o‘zida mujassam ettirishga urina boshlaydi.

Shuni ta‘kidlash joizki, bugungi kunda yoshlar ongida paydo bo‘lgan ma‘naviy bo‘shliqni to‘ldirish uchun umumbashariy qadriyatlarining ustuvorligiga asoslangan tarbiya usullari va shu bilan birga axloqiy qadriyatlarini o‘zida aks ettirgan axloqiy ideallarni belgilash juda muhimdir. Axloqshunoslik fanidagi qadriyat yondashuvi axloqiy tanlov asoslarini aniqlash uchun muhim omil sanaladi. Bu shaxsga axloqiy tanlov nuqtai nazaridan to‘g‘ri qaror qabul qilish uchun, ma‘lum bir mezonlarni aniqlash imkonini beradi. Qadriyatlar hayotiy vaziyatlarda yomonlikni foydali deb ko‘rish mumkin bo‘lganda, yaxshilikni afzal ko‘rish uchun asoslardan biri bo‘lib xizmat qiladi. Adolat, erkinlik, rostgo‘ylik va va shu kabi xususiyatlar, munosabatlar sifatida namoyon bo‘ladigan hodisalarni qiymat tahlili, ulardagi yaxshilik va yomonlikni aniqlash uchun zarurdir. Mazkur maqolada, axloqshunoslikdagi shu an‘anaga tayangan holda, muhim muammolardan biri, axloqiy qadriyatlarini o‘z ichiga olgan, insonning axloqiy xususiyatlarining ahamiyati uchun muhim bo‘lgan asoslarni yoritishga harakat qildik.

Axloqiy qadriyatlar insonning xulq-atvori va karakterini shakllantirishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Axloqshunos olimi L.Muhammedova ta‘biri bilan aytganda: “Har qanday axloqiy qadriyat insonning shunchaki, bilib-bilmay qilgan xatti-harakati emas, balki har tomonlama o‘yab ongli ravishda sodir etadigan va sodir etgan ijobiy xatti-harakatdir. Aniqrog‘i, axloqiy qadriyat bu ideallik va reallikning dialektik birligidir, yuksak orzu va unga mos keluvchi aniq xatti-harakatlarni o‘zida naks ettirgan ijtimoiy-axloqiy munosabatlar tizimidir”[2].

Burch, vijdon, halollik, or-nomus, adolat, rostgo‘ylik, bag‘rikenglik, mas‘uliyat, qadr-qimmat, vatanparvarlik, kamtarlik, sabr-qanoat, kattalarga nisbatan hurmat, mehmondo‘stlik va shu kabi boshqa ko‘plab fazilatlar axloqiy qadriyatlarini tashkil etadi. Axloq olamida yaxshilik, go‘zallik, haqiqat va adolatni jam etganda yuksak

ideallar sanaladi. Halollik, rostgo‘ylik, qat‘iyatlilik, sadoqat bir-biriga hurmat kabi axloqiy qadriyatlar inson tomonidan har kimga meros bo‘lib o‘tishi kerak. Shunda qaror qabul qilish qobiliyati tabiiy ravishda yaxshilanadi. Bu qadriyatlar insonlarni o‘zaro tushunishga asoslangan munosabatlarni mustahkamlashga va jamiyatda birdamlikni saqlashga, insonni hayotdagi ustuvorliklari va maqsadlarini aniqlashga katta yordam beradi. “Axloqiy qadriyatlarga rioya qilishni har bir shaxs o‘zidan boshlashi kerak. Eng asosiysi jamiyatda bor axloqiy qadriyatlarini bilish emas, balki ularga amal qilishdir. Har bir shaxsning o‘zi uchungina alohida axloq bo‘lmaydi. Buni anglamagan odam boshqalar rioya qilayotgan axloq normalari bilan hisoblashishni o‘zi uchun majburiy deb bilmaydi”[3]. Umumiy qilib aytganda, axloqiy qadriyatlar tufayli inson o‘zining axloqiy meyorlarini rivojlantirishi va ichki uyg‘unlikni topishi mumkin. Qadriyatlar insonni axloqiy idealga yetaklaydigan – komillik haqidagi yuksak g‘oyaning shakllanishida ham muhim rol o‘ynaydi. Axloqiy ideal esa insonni yuksak maqsadlar sari ilhomlantirib, unga o‘zini anglash imkonini yaratadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. “Ma‘naviy va axloqiy qadriyatlar jamiyat rivojlanishining ma‘lum bir bosqichini aks ettiradi, ong sohasini, ma‘naviy ishlab chiqarishni qamrab oladi va mavjud hayotning yorqin ko‘rsatkichiga aylanadi. Asrlar qariga borib taqaladigan o‘ziga xos xalqning ma‘naviy va axloqiy qadriyatlarini o‘rganmasdan, ushbu jamiyatning bugungi holatini tushunish mumkin emas”[4]. Zero, jamiyat rivojida shaxs tarbiyasi muhim omil ekan, har bir shaxs rivojlanib borgan sari, hayoti davomida ahamiyatga ega qadriyatlar va axloqiy tuyg‘ularni tushunib borishlari muhim vazifalaridan biridir.

Shuningdek, inson dunyoqarashining shakllanishida, adabiy asarlarni o‘rganish asosida shaxsning axloqiy shakllanishi, maqsadga erishishning eng maqsadli usuli deb hisoblaymiz. So‘nggi yillar adabiyoti zamonaviy o‘quvchini ma‘naviy ehtiyojlarini ham, bugungi kunning ziddiyatlarini ham o‘zida aks ettiradi. Ularni o‘z oldiga eng dolzarb axloqiy muammolarni qo‘yish, adabiy qahramonlarning hayotiy tajribasi va qarashlari bilan solishtirish, fikr yuritish imkonini beradi. Adabiyot orqali o‘quvchi go‘yo davrning tashvishlari va ehtirolari bilan tanishadi, avlodning ma‘naviy kechinmalari bilan boyib boradi, yozuvchi tomonidan aks ettirilgan jonli obrazlarda birgalikda ishtirok etadi. Shuni asosida, bugungi kun – insonlarni axloqiy ideallarini shakllantirishda axloqiy tarbiya jarayoniga kitob bilan ishlashni kiritishdek dolzarb vazifa qo‘yadi.

Har bir davrda, mutaxassislar kitobni o‘quvchining axloqiy kamolotini, ya‘ni idealligini oshiruvchi, dunyoni bilish, insonning

o'zini va odamlarni, voqelikni o'rganuvchi manba deb hisoblashgan. Ko'p asrlilik ma'lumotga ega bo'lgan, umumiy axloqiy tajribani to'plab, uni o'quvchining shaxsiy tajribasiga kiritadi hamda shu bilan uni axloqiy mezonlar va xulq-atvor meyorlari nuqtai nazaridan insoniyat yaratgan barcha eng yaxshi yutuqlar bilan boyitadi. Chex gumanist-pedagogi Y. A. Komenskiy "Eng sodiq do'stlar kabi, kitob – ta'limning asosiy vositasi va kitob bilan muomala qilish" to'g'risidagi ma'rzasida, bolalar dunyoqarashida kitob qanchalik ustuvor ekanligini nazarda tutib, quyidagi fikrlarni ilgari suradi: – "Kitoblar biz bilan bajonidil gaplashadi, bizni o'rgatadi, bizni to'g'ri yo'lga qo'yadi, rag'batlantiradi, zavqlantiradi va bizni bizdan uzoqlashtiradi"[5]. Adabiyot borasida so'z yuritir ekanimiz, o'quvchining axloqiy tarbiyasini oshirib, ularni ideallikka yo'naltirishda, buyuk mutafakkirlarimiz merosidan foydalanish ahamiyatli, deb hisoblaymiz. Ularning asarlari va ta'limotlarini o'rganish mobaynida, yosh o'quvchi yaxshi inson bo'lish va mazmunli hayot kechirish nimani anglatishini tushinishi hamda tanqidiy fikrlashga, o'z e'tiqodlari va qadriyatlarini haqida mulohaza yuritishga ilhomlantirishi mumkin. Bu esa, ularni shaxsiy va intellektual salohiyatini o'sishiga katta hissa qo'shadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Yana bir masala, axloqiy tarbiya ham shaxsni har tomonlama rivojlantirishning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, u insonni ongi, his-tuyg'ulari va xulq-atvoriga ularda ijtimoiy axloq talablariga javob beradigan axloqiy fazilatlarini shakllantirishda, maqsadli va tizimli ta'sir ko'rsatadi. Bunga yaqqol namuna sifatida, sharq mutafakkirlari asarlari, ta'lim-tarbiya jarayonida shaxsni axloqiy tarbiyalashda muhim vosita hisoblanadi desak mubolag'a bo'lmaydi. Zero, buyuk sharq allomalarining asarlari, uzoq davr mobaynida o'quvchining axloqiy tarbiyasida qimmatli vosita sifatida tan olib kelinadi. Sharq falsafasi axloqiy tamoyillar, axloqiy tarbiya va shaxsiy o'sishning muhimligini ta'kidlaydi, bu esa axloqiy qadriyatlarini o'quvchi tafakkuriga singdirishni maqsad qilgan pedagoglar uchun ideal manbaga aylanadi. Sharq falsafasining buyuk mutafakkirlaridan biri Farobiy bo'lib, uning axloq va tarbiyaviy munosabatlar haqidagi asarlari muhim manba hisoblanadi. Farobiy asarlarida insonni aqli va fazilati, uni oqillikka undashi haqidagi dono fikrlari, o'quvchini ideal bo'lishga undaydi. Jumladan, "Fozil odamlar shahri" asarida bu haqida shunday fikr bildiradi: "Aqlli deb shunday kishiga aytamizki, unda o'tkir zehnidrok bo'lishi bilan birga fazilati ham bo'lsin. Bunday kishi o'zining butun qobiliyati va idrokini yaxshi ishlarni amalga oshirishga, yomon ishlardan o'zini saqlashga va tortishga qaratgan bo'lmog'i lozim. Shunday odamnigina aqlli va to'g'ri fikr yurituvchi, deb atash mumkin"[6].

Buyuk mutafakkir Yusuf Xos Hojib ta'limotida ham inson komilligi, kamoloti masalalariga alohida to'xtalib, uning mashhur "Qutadg'u bilig" (Saodatga eltuvchi bilim) ma'rifiy asari, ta'lim tarbiyaga oid bo'lib, shaxsni har tomonlama komil inson qilib tarbiyalaydigan, pand-nasihatlarini chin ma'noda komillikka yyetaklaydi.

Asarda ahloqiy xislatlar – insoniylik, rostgo'ylik, ishonch, to'g'rilik, soflik, mehr-muhabbat, vafo, insof, sodoqat, aql-zakovat, halollik kabi sifatlarlar ulug'lanadi.

O'z zamonasining buyuk alommasi, A.Navoiy ham ma'naviy-axloqiy tarbiya yordamida bolalarga ilm-ma'rifat berib, ularni odobga o'rgatishni muhim vazifa qilib qo'yadi. Uning o'zi hamda asarlaridagi qahramonlari, bolani komillikka va ideal inson bo'lishida muhim manba bo'lib, axloqiy qadriyatlarini talqin qiluvchi manba sifatida alohida ta'kidlanadi. "Alisher Navoiy «Farhod va Shirin» dostonida ilm orqali, Farhodning aql-idroki, bilimdon, hunarmand, kamtar, insonparvar, irodali va e'tiqodli inson darajasiga yetganini ko'rsatadi. Dostonni to'liq o'qigan har bir o'quvchi, insonning yetukligini ko'rsatuvchi sifatlardan biri – ilm ekaniga to'la ishonch hosil qiladi. Farhodning kamtarlik, boylikka qiziqmaslik,

o'zini oddiy kishi deb bilishi, mazlum xalqni chin ko'ngildan hurmat qilishi, umum manfaatini o'z manfaatidan ustun qo'yish kabi fazilatlar har bir o'quvchiga katta ibrat bo'la oladi"[7]. Ushbu asarda nafaqat Farhod bilimlarni tez o'zlashtiradigan, istedodli, qobiliyatli ilm egasi, balki chavandoz, suvda suzish va qilichbozlikda tengsiz, ideal inson sifatida tasvirlanadi.

Tahlil va natijalar. Axloqiy qadriyatlar, shaxsning fikrlash, dunyoqarashi va xulq-atvoriga ta'sir qiluvchi asosiy meyor sifatida, axloqiy idealni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Axloqiy qadriyatlarini axloqiy idealni shakllantirishdagi ahamiyati bir nechta jihatlarda ustuvor hisoblanadi, chunki ular insonni to'g'ri va adolatli fikrlar, qarorlar va amallarga yo'naltiradi. Axloqiy ideal-uning erishmoqchi bo'lgan axloqiy yuksalik, ideal xulq-atvor modelidir. Bu o'z navbatida, axloqiy qadriyatlar orqali shakllanadi.

Axloqiy qadriyatlar axloqiy idealga yo'naltiradi: har bir inson o'z hayotida axloqiy qadriyatlarini yoqlab, ularni amalda qo'llash orqali axloqiy idealga erishishga intiladi. Bu o'z navbatida jamiyatdagi ishonch, adolat va hamjihatlikni mustahkamlaydi. Axloqiy qadriyatlar va axloqiy ideal jamiyatda yaxshilik, adolat va xayr-ehsonni targ'ib qilishi natijasida, ijtimoiy barqarorlik va taraqqiyotga erishiladi. Insonning ichki dunyosini, ularning his-tuyg'ularini, intilishlari va qarorlarini belgilaydi. Bular orasida: sadoqat, hamjihatlik, halollik, ma'suliyat va boshqa elementlar mavjud.

Demak, axloqiy qadriyatlar insonga to'g'ri va noto'g'ri, yaxshi va yomon narsalar haqida aniq tushunchalar beradi. Bu meyorlar axloqiy axloqiy idealga erishishda asosiy ko'rsatma beradi. Ular, shaxsning o'zini rivojlantirishida muhim rol o'ynaydi, shaxsga o'z ichki imkoniyatlarini ochishga va shaxsiy axloqiy idealga erishishga yordam beradi. Axloqiy qadriyatlar, axloqiy idealga erishish jarayonida kutilayotgan natijalarni belgilaydi, O'ziga va boshqalarga nisbatan axloqiy meyorlarga muvofiq xulq-atvor shaxsni yanada o'stiradi.

Asrlar mobaynida bizgacha yetib kelayotgan axloqiy qadriyatlar shaxsni komillikka yetaklaydi. O'zida axloqiy qadriyatlarini namoyon qiladigan inson tabiiyki, ideallikni barpo qiladi. Yuqorida mutafakkirlar va ularni asarlaridagi qahramonlarni axloq tamoyillarini mujassam etgan inson sifatida ta'rifladik. Zero, har bir inson tarixiylik namunasi sifatida o'zida axloqiy xatti-harakatni aks ettirsa, u ma'lum davrga kelib axloqiy idealga idealga aylanadi.

Qadriyatlarini axloqiy idealni shakllantirishdagi ahamiyati: axloqiy rivojlanish, yuksak axloqiy idealga erishish, o'z-o'zini tahlil qilish qilish ma'suliyat kabi natijalarga olib keladi.

Shuningdek, axloqiy qadriyatlar, insonni o'z xatti-harakatini baholash va jamiyat oldidagi ma'suliyatini anglashga undaydi. Insonni axloqiy idealga erishishda ma'suliyatli bo'lishga rag'batlantiradi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, axloqiy qadriyatlar axloqiy idealni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ular insonlarning hayotidagi to'g'ri va adolatli yo'larni belgilaydi, axloqiy meyorlarni tashkil etadi va ijtimoiy munosabatlarni belgilaydi. Axloqiy qadriyatlar, masalan halollik, adolat, mehnatsevarlik va hamdardlik kabi ideal qarashlar, insonni o'zini-o'zi takomillashtirishga xizmat qiladi.

Shuningdek bu qadriyatlar, jamiyatda yaxshilik va yomonlikni ajratishda yordam beradi, turli ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilaydi va umuman axloqiy idealni amalga oshirishga asos bo'ladi. Ahamiyatli shundaki, axloqiy qadriyatlar har bir jamiyatda turli shakllarda namoyon bo'lsada, ular insonlar o'rtasida adolatli va hamjihat turmush tarzini yaratish uchun zaruriy vositalarni taqdim etadi.

Axloqiy qadriyatlar axloqiy idealni shakllantirishda, asosiy yuksak meyor va prinsiplar sifatida xizmat qiladi, ular jamiyatda axloqiy munosabatlarning va ijtimoiy hamjihatlikning rivojlanishini ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Завойчинская И.Г. Формирование нравственных идеалов учащихся в деятельности школьных клубов книголюбив. Автореф дисс. ...канд.пед.наук. – Киров, 1999 -2 с
2. Muhammedjanova L.A. Jamiyat, axloq va qadriyatlar falsafasi. Darslik. – Toshkent: Olam nashriyoti, 2024. B.-17-18.
3. Nurmatova M.A., Muhammadjonova L.A. Ma'naviyatning axloqiy asoslari. O'quv qo'llanma. – Toshkent: O'zMU, 2013. -53-b.
4. Ринчинова Т.М Духовно-нравственные ценности современного китайского общества. Автореф дисс. Канд.филос. наук.-Улан-уде 2012 с 3
5. Коменский. Я. А. Избранные педагогические сочинения. 1-том.—Москва: Педагогика, 1982. с 244
6. Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. -281-b.
7. Jumanazarov U.A. Allomalarimiz ijodi yordamida o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish.\\ «Abay Qo'nonbev va sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari» mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. 2-qism. – Jizzax: 2020. B. - 6-7.

UDK:729

Kamola SADULLAEVA,

O'zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi katta o'qituvchisi, O'zDSMI mustaqil tadqiqotchisi

O'zDSMI professori, falsafa fanlari doktori M. Ahmedjanova taqrizi asosida

STUDIOISM IS A NEW LOOK AND AESTHETIC OF CONTEMPORARY UZBEK THEATER (BASED ON THE EXAMPLE OF BAKHADYR YULDASHEV'S ACTIVITIES IN THE THEATER STUDIO "DIYDOR")

Annotation

This article will describe the creative searches and reforms carried out in the theater-studio "Diidor" under the leadership of atr director Bakhadir Yuldoshev. The essence of ideological and artistic research that appears as a result of the quest of the great director and the essence of a new look at studio aesthetics in Uzbekistan will be revealed.

Key words: Theater, studio, artdirector, Uzbek National Theater, actor, audience, theater history, professionalism, modernization, transformation.

СТУДИЙЗМ – НОВЫЙ ВЗГЛЯД НА ЭСТЕТИКУ СОВРЕМЕННОГО УЗБЕКСКОГО ТЕАТРА (НА ПРИМЕРЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БАХАДЫРА ЮЛДАШЕВА В ТЕАТРАЛЬНОЙ СТУДИИ «ДИЙДОР»)

Аннотация

В данной статье будут описаны творческие искания и реформы, проведенные в театре-студии «Дийдор» под руководством режиссера Бахадры Юлдашева. Будет раскрыта суть идейно-художественных исследований появляющиеся в результате исканий великого режиссёра и суть нового взгляда на студийную эстетику в Узбекистане.

Ключевые слова: Театр, студия, режиссёр, Узбекский национальный театр, актер, публика, театроведение, профессионализм, модернизация, трансформация.

STUDIYACHILIK – ZAMONAVIY O'ZBEK TEATR ESTETIKASIGA YANGICHA NAZAR (BAHODIR YO'LDOSHEVNING "DIYDOR" TEATR-STUDIYASIDAGI FAOLIYATI MISOLIDA)

Annotatsiya

Ushbu maqolada "Diidor" teatr-studiyasida rejissyor Bahodir Yo'ldoshev boshchiligada amalga oshirilgan va islohotlar qalamga olinadi. Tom ma[n]odagi buyuk rejissyor sa'yi harakatlari natijasida yuzaga kelgan go'yaviy-badiiy izlanishlar hamda O'zbekistonda studiyachilik estetikasiga yangicha nazar mohiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Teatr, studiya, rejissyor, o'zbek milliy teatri, aktyor, tomoshabin, teatrsunoslik, professionalism, modernizatsiya, trasfotmatsiya.

Kirish. Millatning madaniyatini namoyon qiluvchi tomosha san'atning bir turi – teatrdir. Teatrdagi sahnalashtirish jarayoni, sahnada sodir bo'layotgan voqealarning jonli ijrosi, rejissyorlik talqinlarining amal oshirilishidek qiziqarli jarayon faqatgina ushbu san'at turiga xos. Bu jarayonlar nafaqat aktyorlik san'atining, balki teatr rejissurasining ham asosidir.

Yoshlar ma'naviyati hamda tomosha madaniyati uyg'unligini ta'minlash, ijtimoiy-siyosiy muammolarning globallashuvi, insonlarning ma'naviy olamini boyitish va bu yo'lda teatr san'atida yuz berayotgan innovatsion yondoshuvlarning jamiyat farovonligiga ta'siri, tomoshabinlarning ongi va tomosha madaniyati shakllanish, xususan, teatr-studiyalar faoliyatining nazariy, uslubiy, konseptual masalalari, ularga ta'sir etuvchi muhim tajribalar va izlanishlarga doir ilmiy tadqiqotlar bilan birga rejissura san'atida milliy va jahon sahna san'ati an'alarining integratsiyalashuvi jarayonlarini o'rni va ahamiyatini o'rganish muhim ahamiyat kasb etmoqda, ilmiy zaruriyatga aylangan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Teatr san'ati va teatr-studiyalarining tarixiy va ijtimoiy hayotda tutgan o'rmining ayrim masalalarini D.Geruld, J.Feral, L.Garbanati, K.Bayker, M.Billington, M.Forte, X.Kastilo, G.Jiniannachi, N.Myuller Sholl, X.Lemann, K.Shmidt, D.Meyer Dinkgraf, A.Shmitt, A.Brandas, K.A.Peynado, O.Ponte di Pino, A.Saddik, J.Middlton, L.Gardner, P.Kyummel, D.Fierro, T.Bell, Enni Le Gall, B.Reynolds, M.Xaridi, Ch.Perrot-Sheffer, Xose Luis G.Barrientos, Y.Lyuks,F.Nogrett, K.Stanislavskiy, Ye.Vaxtangov, V.Nemirovich-Danchenko, A.Saricheva, A.Petrova, M.Knebel, B.Muravyev, S.Aristarxanova, S.Gerasimov, A.Efros, O.Yefremov, G.Tovstonogov kabi ko'plab tadqiqotchilar o'rganishgan.

O'zbekistonda usbu mavzuni yoritgan san'atshunos olimlarga, jumladan, akademiklar G.Pugachenkova, V.Rtveladze, M.Rahmonov, A.Hakimov; fan doktorlari L.Avdeyeva, M.Qodirov, T.Tursunov, T.G'ofurbekov, T.Bayandiyev, M.To'laxodjayeva, I.Muxtarov, S.Qodirova, D.Rahmatullayeva, D.Qodirova, M.Ahmadjonovalarni; fan nomzodlari S.Tursunboyev, H.Ikramov, O.Rizayev, G.Xoliqulova, N.Sayfullayevlarni kiritish maqsadga muvofiq. Ularda o'zbek teatrining genezisi, ommaviy tomoshalar va

xalq bayramlari bilan uzviy kelishi, sahna harakatlari va mizanssena yaratish qoidalari, aktyor va auditoriya, dramaturg va rejissyor, mahorat va ijod, teatr va teatr-studiyalar muammolari tadqiq qilinadi.

Tahlil va natijalar. "Diidor" teatr-studiyasi 1989-yilda O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi, rejissurada o'z so'zi va uslubiga ega ijodkor Ergash Masafoyev sa'yi-harakatlari bilan tashkil etilgan hamda qisqa vaqt ichida respublika teatrlari qatoridan joy olgan edi. Teatr-studiya nizomiga ko'ra studiya tashkil etilishidan maqsad: "...yosh aktyorlar hamda rejissyorlar ishtirokida, yangi ijodiy loyihalar asosida o'zbek va jahon dramaturgiyasi sahna asarlarini yaratib, tomoshabinlar bilan ijodiy bahs va muloqotlar olib borish, ularning ma'naviy-estetik dunyoqarashini boyitishga, o'zbek milliy teatri asoslari va yutuqlarini yanada kengaytirish"ga qaratilgan edi. 90-yillar davomida teatr-studiya o'z qaddini tiklab, bir qator yutuqlarga erishdi, bir faktor e'tiborga loyiq spektakllari bilan keng jamoatchilik e'tirofiga sazovor bo'ldi. Yuqorida uning oldiga qo'yilgan vazifalarni sidqidildan amalga oshirish va o'z maqsadlariga yetish yo'lidan shiddat bilan odimladi. Afsuski, teatr badiiy rahbarining vafoti teatni maqsadlaridan biroz adashtirib qo'ydi. Spektakllarning mahobati ham, teatring salobati ham badiiy rahbar bilan birga ketgandek edi go'yo.

2008-yili Bahodir Yo'ldoshevga "Diidor" teatr-studiyasining taqdiri ishonib topshirildi. Bu studiya va uning yangi badiiy rahbarining kelajagi borasidagi turli xil fikr-mulohazalar ham tez-tez qaloqqa chalinib qoldi. Lekin oradan qisqa fursat o'tgach bunday gap-so'zlar to'xtab, aksincha studiyaning istiqboli porloq ekanligi oydinlasha boshladi.

Katta teatrlarda mahobatli asarlarni asosan akademik uslubda sahnalashtirib, katta tajriba orttirgan Bahodir Yo'ldoshev studiyadagi jarayonga butunlay o'ziga xos yondoshuv bilan kirib kelganiga birinchi bo'lib mutaxassislar e'tibor qaratdilar. Rejissyor o'z vazifasiga kirishar ekan, "kirishganda ham u kundan-kunga, yildan-yilga "Diidor"ning asosiy vazifalarini yanada chuqurlashtirib, o'z yoniga fidoyi, jonkuyar teatr mutaxassislarini to'plab, mazkur teatni yosh ijodkorlarning haqiqiy ustaxonasiga aylantirishga harakat qila boshladi. Bahodir Yo'ldoshev "Diidor" teatr-studiyasi teatr olamida o'zining alohida o'rni va nufuziga ega bo'lishi uchun ko'p yillik

tajribasidan kelib chiqib, birinchi o'rinda teatr-studiyasining ichki tuzilishi, uning ijodiy yo'nalishini yangilab, XXI asr teatrining poydevorini qo'ya boshladi"[1]. Chindan ham Bahodir Yo'ldoshev teatr-studiyaning asosiy vazifasi akademik va katta teatrlarning vazifalaridan tubdan farq qilishi kerakligi borasida o'zining jurnalistlarga bergan, mutaxassislar bilan bo'lgan suhbatlarida o'z fikrlarini bir necha bor bayon qilgan edi.

Bir so'z bilan aytganda rejissyor o'z izlanishlarida yoshlar va ularning imkoniyatlariga tayangan holda professional truppa qoshida yosh aktyor va rejissyorlarning o'quv teatr-studiyasini tashkil qildi. Yangi badiiy rahbar studiya bag'rida "Bahodir Yo'ldoshev ijodiy usaxonasi"ni ochib, tez orada o'zining professional aktyorlari va o'quvchi talabalari bilan maxsus loyihalar ustida ishlashga kirishdi. Ushbu loyihalarga jon bag'ishlab, ular asosida o'quv spektakllarini sahnalashtira boshladi. Ushbu spektakllar mahobatli asarlar asosida jonlantirilganligining sababi esa tushunarli edi. Ya'ni, asosiy maqsad yoshlarni mukammal asarlar orqali tarbiyalash, yaxshi asarlar bilan tanishtirish edi.

"Jiddiy va tinimsiz izlanish" teatr-studiyaning shioriga aylandi. Agar biz o'z vaqtda studiyada sahnalashtirilgan "Uylanish", "Iltimos", "Oydin kechalar", "Oydinga yurgan odamlar", "Urush va tinchlik" va boshqa spektakllarni nazardan o'tkzaksak, yuqorida aytilgan fikrlarning qanchalar to'g'ri ekanligiga ishonch hosil qilish mumkin bo'lardi.

Balki ko'pchilik yaxshi bilmas, lekin "Diydor" teatr sohasi bo'yicha 2008 yildan to hozirgi kungacha ham yurtimizdagi yagona maxsus o'quv teatr-studiyasi hisoblanadi. Studiya o'quv kursi ikki yillik dastur asosida o'qitilishga mo'ljallangan bo'lib, u har ikki yilda bir marotaba asosida tanlab olingan 20-25 nafar yosh yigit-qizlarga teatr san'atining bir qator predmetlari bo'yicha bilim oladilar. Tinglovchilarga uzoq yillar davomida malakali mutaxassislar, studiyaning pedagoglari san'atshunoslik fanlari doktori M.To'laxo'jayeva, teatrshunos olim Baxriddin Nasriddinov, san'atshunos V. Shapironov tomonidan nazariy bilimlar berilib, amaliy mashg'ulotlar orqali ular bilimlari mustahkamlanib borib, kelajakda sahna san'atining yetuk mutaxassislari bo'lib yetishishlari va respublikaning yetakchi teatrlarida faoliyat olib bora olishlari uchun imkoniyatlar eshiklarini ochib beriladi va bu ishlar hanuzgacha davom etmoqda.

Shuni ta'kidlash kerakki, respublika va viloyat teatrlarining ba'zi teatrlari (O'zbekiston yoshlar teatri, Berdaq nomli hamda Samarqand viloyat musiqali) qoshida teatr-studiyalar o'z teatrlari uchun yosh aktyorlar tarbiyalash ishlarini yo'lga qo'yganlar. "Diydor" teatr-studiyasining ulardan farqi shuki, u yillar davomida o'zi uchun emas, balki boshqa teatrlar uchun iqtidorlarni tayyorlash bilan shug'ullandi va shug'ullanişda davom etmoqda. Maqsad esa shu studiyada o'qib, uni tamomlagach har bir yosh ijodkor o'z tomoshabinini topsin, o'zbek teatr san'atini yuqori cho'qqilarga olib chiqishga o'z hissasini qo'sha olsin.

Studiyada qat'iy intizom hukm surishi, har kun, har soatning aniq reja asosida taqsimlanganligi studiya talabalarining kelajakda o'z kasblariga sadoqat bilan xizmat qilishlari uchun tagzamin vazifasini bajaradi. "Diydor"da nazariy darslardan tashqari aktyorlik mahorati va rejissura asoslari, raqs, sahna nutqi va harakati musiqa va vokal san'ati bo'yicha mashg'ulotlarning yuksak saviyada olib boriladi.

Tashkil etilgan 2008 yilning o'zidayoq teatr-studiyada Bahodir Yo'ldoshev Gogolning "Uylanish" asarini sahnalashtirdi. Spektakl yangicha talqinda, zamonaviy teatr vositalari va unsurlari yordamida tomoshabinlar va mutaxassislar e'tiboriga havola etildi.

Spektaklning yangichaligi, rejissyor va spektaklda rollarni ijro etayotgan aktyorlar sahna bezaklari, liboslar, musiqiy ohanglar grim, chiroq va boshqa sahnani yoituvchi effektlardan mutlaqo voz yechgan va asosan o'z iste'dodlariga tayangan holda sahna asari yaratganlarida bo'ldi. "Sahnada esa faqat aktyorlar va ularning yorqin obrazlari. Aynan shu tarzda sahnadagi qahramonlarning ichki olami, ularning hayot yo'li va o'zaro munosabatlari bilan tanishamiz. Va rus tabiati va o'zbek milliy teatr tomoshalari an'analari bir-biri bilan uzviy bog'lanib ketganligini ko'ramiz. Bu ish nihoyatda noziklik bilan bajarilgan bo'lib u badiiy uyg'unlikda namoyish etiladi"[2]. Chindan ham bu spektaklda rejissyor har bir obraz xarakterining tub mohiyatini, badiiy portretini grotesk, ba'zi joylarda buffonada, satira va yumor elementlariga yo'g'rilgan holda ochib berishga intiladi. Yoshlar sahnada o'ta erkinlik bilan harakat qiladi lar. Udhlr talqini sabab tomoshabinlar qahram onlar bilan birga hayajonga tushadi, nafratlanadi, kuladi, fikrlaydi, xulosa qiladi.

Spektakldagi rollarni studiyaning o'sha vaqtda tahsil olgan o'quvchilaridan Jo'rabek Arziev (Podkolyosin), Abdujamil Azlyarov (Kochkaryov), G'ofur Mardonov (Anuchkin), Gulruh Yo'ldosheva

(Fekla Ivanovna) va "Diydor"ning ko'p yillik tajribaga ega aktyorlaridan Toir Rahmonberdiev (Quymoqov) va Hayitali Nizomiddinov (Jevakin)lar o'ziga xos talqinlarda ijro etganlar.

Spektakl namoyishidan so'ng ummaviy axborot vositalari bilan o'tkazilgan muloqot chog'ida Bahodir Yo'ldoshev rus klassiklaridan biri A.P.Chexov hikoyalari asosidagi yangi asar ustida ish olib borayotganligi, kelajakda E.A'zamning "Aralashqo'rg'on" asariga murojaat etishga qaror qilganligini aytib o'tgandi. "Bugun teatrdagi eski uslub va qonun-qoidalar bilan ijod qilish qiyin. Tomoshabinning har bir shaxsning ma'naviy talablarini qondirish, teatr san'ati chegaralarini kengaytirish va faqat o'zi tarbiyalagan, ishongan aktyorga tayanib, uning hali ochilmagan, yashirinib yotgan mahorat qirralarini ochib, o'z maqsadiga erishish asosiy vazifaga aylandi"[3].

2010 yilda o'quvchi-talabalar Bahodir Yo'ldoshev badiiy rahbarligida "Oydin kechalar", "Sharq taronalari" spektakllari tomoshabinlar e'tiboriga havola etildi. Hamzaning "Maysaraning ishi" satirik komediyasi asosida sahnalashtirilgan "Oydin kechalar" spektaklidagi Oyxon rolini studiyaning o'sha vaqtdagi o'quvchisi Feruza Jumaniyozova mahorat bilan ijro etdi. Shu yilning bahorida ushbu spektakl Fransiyaning Parij shahrida bo'lib o'tgan xalqaro teatr festivalida ishtirok etganining o'ziyoq studiyada olib borilgan ishlarning qanchalar to'g'ri tashkil etilganining isboti edi. Bu spektakl borasida taniqli fransuz rejissyori va aktyori Fransiz Dyupre quyidagi fikrlarni bildirdi. "Men hech qachon O'zbekistonda bo'lmaganman, lekin sizning sahna asaringizni tomosha qilib, menda yurtimizga borib bugungi teatr san'atingiz bilan kengroq tanishish ishtiyoqi tug'ildi. Hozirgi ko'rgan spektaklimni men bir mo'jiza, deb qabul qildim. Siz bu spektakl bilan nafaqat bizning ko'zimizni quvontirdingiz, qolaversa, bizning qalbimizni yoritib, bor vujudimizni, his-tuyg'ularimizni asir qilib oldingiz. Rejissyorning sahna vositalari, aktyorlar bilan ishlash prinsipi shu qadar yangi-ki, ular teatr olamining chegarasi yo'qligini ko'rsatib turibdi. Umuman olganda, biz Yevropaliklar, siz o'zbeklardan ko'p narsani o'rganishimiz mumkin ekan!"[4].

"Maysaraning ishi" ("Oydin kechalar")ni Bahodir Yo'ldoshev o'zbek an'anaviy teatri ildizlariga tayangan holda multimediya shaklida, musiqiy-dramatik polotno sifatida yaratdi. Shu bilan birga rejissyor tomonidan foydalanilgan sahnaviy ifoda vositalari biz bilgan va tanigan an'anaviy usul va uslublardan ancha yiroq ekanligini ko'rish mumkin. Bahodir Yo'ldoshev sahna asarining barcha personajlari turli intriga va to'qnashuvlar natijasida Oyxon va Cho'ponali (Dmitriy Qodirov)ning haqiqiy va toza muhabbati mavzusini to'laligicha ochib beradi. Gulbahor Yo'ldosheva talqinida Maysaraning donoligi va topqirligi tomoshabinlarga haqiqatgoylik va oqsoqillik har doim ham boylik va farovonlik bilan chiqisha olmasligini yana bir bor tushunib yetish anglashga chorlaydi.

"Maysaraning ishi" satirik komediyasi rejissyorga bir olam fantazyalar og'ushida yangidan-yangi topilmalar va vositalarga yo'l ochib beradi. Spektaklni ko'rib, sahnaviy hamda rejissyorlik vadiahog'yligida chek-chegara yo'qligiga imonimiz komil bo'ladi. Spektaklda foydalanilgan improvizatsion va ifoda vositalari shunchalar yangi va o'ziga xoski, hatto tomoshabin qalbida o'rmiyan turib, ana shu tomoshaga qo'shilib ketish va uning bir bo'lagiga aylanish istagi mavj uradi.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, mazkur teatr-studiya o'tgan qisqa davr mobaynida dunyoning 20 ga yaqin davlatlarida gastrol safarlari hamda turli tanlov hamda festivallardagi ishtiroki bilan safarda bo'ldilar.

"Sharq taronalari" - bu to'laqonli, musiqiy-xoreografik elementlardan iborat bo'lgan teatr tomoshasi bo'lib, u o'zida chuqur g'oyaviy mazmun va badiiy-estetik yo'nalishdagi, "Shashmaqom" uslub va yo'nalishidagi, Sharq xalqlarining bor an'anaviy boyligini o'zida mujassam etuvchi va ochib beruvchi sahna asari bo'lib yaraldi.

Mazkur spektakllarni tahlil qilgan holda, aytish mumkinki, to'laqonli baho berar ekanmiz, xulosa qilgan holda, Bahodir Yo'ldoshev aktyorlar bilan qadimiy o'zbek teatr san'atining yangi shaklini yaratmoq boshladi, degan xulosaga kelish o'rinli bo'ladi. Bu jarayon osonlikcha kechmaganligi aniq. Chunki studiyada sahnalashtirilgan spektakllar ustida olib borilgan izlanishlar, rejissyorning o'z aktyorlari bilan olib borgan mahorat darslarining asl mohiyatini anglagan inson Bahodir Yo'ldoshevda teatr tafakkuri g'oyat keng ekanligi tushunib yetadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, Bahodir Yo'ldoshevdek yetuk rejissyorning studiyadan maqsadi aniq edi. Ya'ni, insonning ruhiy dunyosini o'rganishda, uning jamiyatdagi o'rini topishga yordamlashish, bu ishda rejissyor va aktyorlar esa tomoshabinlarga aql o'rgatishdan yiroq bolishi, ular

tomoshabinlarning o'zlari bir xulosaga kelishlariga turtki berishlari muhimdir.

Teatr-studiyada, yuqorida ta'kidlaganimizdek bir qator malakali mutaxassislar, nazariyotchi olimlar va amaliyotdagi ijodkorlar bilan bir qatorda Bahodir Yo'ldoshevning o'zi ham amaliy darslarini yorqin, hayotiy, ma'noli va sermazmun tajribalarga yo'g'rilgan misollar bilan olib borishni ma'qul ko'rardi. U o'z aktyorlarini dramatik va badiiy asarlarning tub ma'no-mohiyatini, qahramonlarning xarakteri, ichki va tashqi olami, ruhiyatini chuqur o'rganish, o'zlashtirish, anglash va albatta juda ham ko'p o'qishga undar va buning uddasidan chiqqa olardi. U rejissyor sifatida avvalo aktyorlar iste'dodining ochilmay qolgan qirralarini izlar, ularda keng ampluani shakllantirish, turli janr, uslub va yo'nalishlardagi turli plandagi rollarni ijro etish ko'nikma va malakasini shakllantirishni o'zining asosiy vazifasi deb bilardi.

Studiya o'zbek teatr san'ati rivojiga katta hissa qo'shishda bemisil xizmat qilishi mumkinligi borasidagi fikrlarini B.Yo'ldoshev quyidagi omillar bilan bog'laydi. "Har bir davlatda teatr san'atining nufuzini, uning baland va past saviyasini aktyorlar belgilab bergan. Kelgusida ham shunday bo'lib qolaveradi. Aktyor teatrnig urib turgan yuragi. Aslida o'zbek teatri shu tufayli rivoj topgan va shuhrat qozongan. Men ham o'z faoliyatim davomida mashhur aktyorlarning

mahoratiga tayanib mehnat qildim. Sahnada, yaratgan spektaklingizda aktyorlarning iztirobi bo'lsama, biror natijaga erishish va tomoshabinga yangilik aytish qiyin. Tomoshabin aslida teatrga shu yangilik uchun keladi.

Bu yerda boshqa narsa yo'q. Aktyor qanday rolni ijro etyapti, bundan qat'iy nazar, u sahnada o'zin hech ayamasligi kerak. U o'zini o'tga tashlab, yomg'ir, qor tagida qolib ketib, baribir tomoshabinni o'ziga qaratishi va aytayotgan gaplariga ishonitirishi lozim. Bu borada Stanislavskiy yuz bora, ming bora haq. U aktyorlarga doimo shunday deb uqtirgan edi "Ichingni namoyon etishga o'rganish kerak va shundagina tomoshabin senga ishonadi"[5].

Ha, Bahodir Yo'ldoshev fikrlariga ko'ra, har bir tom oshabin teatrdan chiqqach, hayotga umid bog'lab, o'z yaqinlari, oila a'zolari, do'stlariga mehr ulashsin, kerak bo'lsa boshqa insonlar taqdiridan iztirobga tushsin, yig'lasin, azoblanish orqali qalb poklanishiga erishsin.

Bahodir Yo'ldoshevning "Diydor"da sahnalashtirgan spektakllarini tomosha qilar ekanmiz, ongimizda ularni yurak-yurakdan, qalbdan ko'rish va "o'qish" kerak degan mulohazalar tug'ilib, o'z-o'zdan ular haqida boshqalarga hikoya qilib berish istagi tug'iladi.

ADABIYOTLAR

1. Rahimov A.. 36+1- Diydor studiyasi. Teatr jurnali. 2010 yil. 6-son.
2. Rahimov A.. "Diydorning tuhfasi". O'zbekiston adabiyoti va san'ati. 2008- yil. 4 -iyul.
3. Umarova G.. Pokiza qalb iztiroblari. O'zbekiston adabiyoti va san'ati. 2018- yil, 21-avgust.
4. Rahimov A.. Sahnada asarlari munaqqid nigohida. B.Yo'ldoshev bilan suhbat. Turon –zamin ziyo. 2016-yil, 389-bet.
5. To'laxo'jayeva M.. Komponentlar bus-butun. O'zbekiston adabiyoti va san'ati. 1982-yil, 21-avgust.

UDK:101.3.1

Nuriddin SAIDKULOV,
Gulliston davlat pedagogika instituti dotsenti
E-mail: nuriddinsaidkulov89@gmail.com

GulDPI dotsenti, PhD E. Kurbanov taqrizi asosida

O‘ZBEKISTONDA INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISHGA ASOSLANGAN INNOVATSION ISLOHOTLARNI AMALGA OSHIRISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Аннотация

Inson kapitali har bir milliy iqtisodiyotda global miqyosda raqobatbardosh tizimning zarur elementi hisoblanadi. Dunyoning barcha mamlakatlariga xos bo‘lgan ushbu xususiyat O‘zbekiston uchun ham muhim masaladir. Shu jihatdan ushbu maqolada inson kapitalini rivojlantirish orqali milliy iqtisodiyotni yuqori darajaga olib chiqish hamda ushbu yo‘lda amalga oshirilishi zarur bo‘lgan innovatsion islohotlarning ahamiyati ilmiy asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Innovatsion islohot, inson kapitali, milliy iqtisodiyot, ta‘lim, siyosat, ishlab chiqarish, fan.

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF THE IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE REFORMS BASED ON THE DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL IN UZBEKISTAN

Annotation

Human capital is a necessary element of a globally competitive system in every national economy. This feature, common to all countries of the world, is also an important issue for Uzbekistan. From this point of view, this article provides a scientific basis for bringing the national economy to a higher level through the development of human capital and the importance of innovative reforms that need to be implemented in this way.

Key words: Innovative reform, human capital, national economy, education, politics, production, science.

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННЫХ РЕФОРМ НА ОСНОВЕ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

Человеческий капитал является необходимым элементом глобальной конкурентной системы в каждой национальной экономике. Эта особенность, общая для всех стран мира, является важным вопросом и для Узбекистана. С этой точки зрения в данной статье дается научное обоснование вывода национальной экономики на более высокий уровень за счет развития человеческого капитала и важность инновационных реформ, которые необходимо реализовать на этом пути.

Ключевые слова: Инновационная реформа, человеческий капитал, национальная экономика, образование, политика, производство, наука.

Kirish. Bugungi kunda dunyo bo‘ylab aholi turmush darajasini oshirish uchun inson kapitalini tatbiq etish bo‘yicha turli metodologik yondashuvlar vujudga kelayotganligi, barqarorlikni ta‘minlash borasida inson kapitalini tadqiq etishda nafaqat umume‘tirof etilgan yondashuvlar, balki har qanday mamlakatning ijtimoiy-siyosiy, ma‘naviy va madaniy xususiyatlarini ifoda etadigan tamoyillarni qo‘llash muammosi ham ustuvor masalalar sirasiga kirib bormoqda. Bu borada amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy islohotlar o‘tgan chorak asr davomida yanada takomillashib, zamonaviy sharoitlarda inson kapitali hodisasini tadqiq etish zarurati dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Inson kapitali har bir milliy iqtisodiyotda global miqyosda raqobatbardosh tizimning zarur elementi hisoblanadi. Dunyoning barcha mamlakatlariga xos bo‘lgan bu xususiyat O‘zbekiston uchun ham muhim masaladir. Bir qator muhim sabablarga ko‘ra O‘zbekiston jahon iqtisodiyoti uchun juda muhim omilga aylanib bormoqda. Bu omillardan biri shundaki, mamlakatimiz Markaziy Osiyoda o‘zining geografik hududi va tranzit imkoniyatlarining kengligi jihatidan muhim logistika markazi hisoblanadi. Ushbu omil O‘zbekiston iqtisodiyotining rivojlanishini doimiy ravishda oshirib boruvchi kuchli daromad manbai hisoblanadi. Biroq mamlakatimizda tashkil etilgan kuchli boshqaruv tizimi jahon iqtisodiy tizimi uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lib, milliy iqtisodiyotni turli xavf-xatarlardan himoya qilish masalasini birinchi o‘ringa qo‘yadi. Bunday sharoitda O‘zbekiston uchun inson kapitali omilining ahamiyati paydo bo‘ladi. Darhaqiqat, O‘zbekiston uchun inson kapitali zahiralari shakllantirish va mamlakatning bu boradagi salohiyatini mustahkamlash strategik masala hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Inson kapitalini rivojlantirish muammolari X.P.Abulqosimov, A.V.Vaxabov, U.V.Gafurov, N.K.Murodova, S.A.Abdullayev, D.M.Karimova, Z.Y.Xudoyberdiyev, D.N.Paximova, M.X.Saidov, Sh.G.Akramova, E.B.Abdullayev, Sh.X.Mahmudov, M.M.Sodirjonov, M.J.Norqobilov, I.I.Toshpulatov, F.S.Qosimov va boshqalarning ilmiy tadqiqotlarida keng o‘rganilgan.

Bugungi kunga qadar rus olimlaridan keng ko‘lamli statistik usullar asosida inson kapitalini rivojlantirishning mintaqaviy jihatlar bilan shug‘ullanadigan mualliflar orasiga G.S.Arzasmasova, L.V.Dokashenko, I.B.Durakova, N.S.Zotkina, O.A.Kolesnikova, E.V.Mixalkina, Y.G.Odegova, V.P.Smolkina, E.V.Zarov, N.V.Zubarevich, M.V.Kolesnikova, E.V.Ovsyannikova, T.V.Chernov, A.V.Shal kabi iqtisodchi olimlarni inson kapitali konsepsiyasini samaradorlikka yondashuv sifatida inson resurslarini boshqarish masalalarini o‘rganganini aytib o‘tish mumkin.

Bugun zamonaviy dunyoda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan ziddiyatlardan ogoh bo‘lish, jamiyat barqarorligiga ta‘sir qiluvchi muammolarni bartaraf etish va beqarorlikka tushib qolmaslikni oldini olish borasida olimlar Z.Bjezinskiy, E.Toffler, F.Fukuyama, S.Xantington, A.Dj.Toynbi, P.J.Byukenen, J.Kolemanlarning asarlari ham muhim ahamiyat kasb etdi. Ular barqarorlikni ta‘minlash uchun insonning intellektual kapitalidan foydalanish yuksak samara berishini ta‘kidlashadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolada tarixiylik, mantiqiylik, analiz, sintez, ekspert so‘rovi, qiyosiy va empirik tahlil, deduktiv va induktiv kuzatish usullari hamda tizimli yondashuvlardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Inson kapitali sifatini oshirish va undan samarali foydalanish fan va bilimga asoslangan ishlab chiqarish (xizmat ko‘rsatish) sohasini rivojlantirishga, mehnat unumdorligi va raqobatbardoshligini oshirishga katta ta‘sir ko‘rsatadi. Hozirda O‘zbekistonda inson kapitalini rivojlantirish, ishbilarmonlik muhitini yaxshilash, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish borasida islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu islohotlarni o‘rta va uzoq muddatli istiqbolida davom ettirish ta‘lim sifatini oshirish, “fan-ta‘lim-ishlab chiqarish” munosabatlari integratsiyalashuvi muhim ahamiyatga ega.

Globallashgan jahon iqtisodiyotidagi har qanday milliy iqtisodiy tizim rivojlanishi unga kiritilgan sarmoyalar miqdoriga bog‘liq. Transmilliy kompaniyalarning ilg‘or mamlakatlarga sarmoya kiritishining asosiy shartlaridan biri o‘sha mamlakatda u yoki bu

iqtisodiy sohada faoliyat yurita oladigan yuqori malakali kadrlarning mavjudligidir.

Milliy iqtisodiy tizimning rivojlanishi va rivojlangan mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanish darajasiga moslashishi iqtisodiy muhitda ko'p vektorlarning mavjudligini nazarda tutadi. Boshqacha qilib aytganda, ma'lum mahsulotlar ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish yoki sof xomashyo sotish va eksport qilish asosidagi iqtisodiy taraqqiyot haqida gapirib bo'lmaydi. Ko'p vektorlilik esa yana haqiqiy mutaxassisning kuchli salohiyatini talab qiladi. Barcha sohalarini birdek rivojlantirish kuchli inson kapitali salohiyatini shakllantirish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda.

Inson kapitalining zamonaviy iqtisodiy munosabatlarning elementi sifatidagi tavsifi va uning ishlab chiqarish jarayonidagi rolini quyidagicha umumlashtirish mumkin:

- Inson kapitalini rivojlantirishga samarali sarmoya kiritish tarixiy meros, mavjud milliy qadriyatlar va dunyoqarash, davlatning iqtisodiy siyosati, jamiyatni boshqarishda qo'llaniladigan huquqiy va me'yoriy baza, butun xalq farovonligi, ta'lim va sog'liqni saqlashning holati kabi juda muhim omillar mavjuddir.

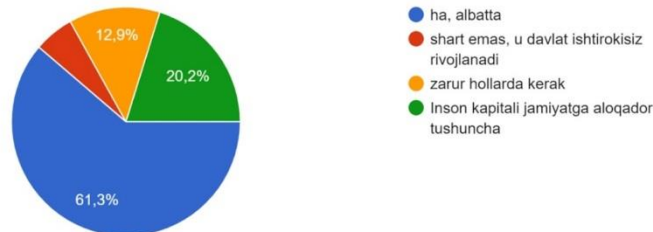
- Inson kapitali birinchi navbatda yaratilgan shart-sharoit va shaxsning ichki imkoniyatlarini birlashtiradi. Bu kapitalning shakllanishi va ishlatilishi barcha odamlarning jismoniy imkoniyatlari, bilim va malakalariga bog'liqdir.

- Inson kapitalini tezda pulga aylantirib bo'lmaydi. Bu ishlab chiqarish jarayonining inson kapitali darajasi va umuman xo'jalik munosabatlari subyektlarning irodasi, iqtisodiy qiziqishi, madaniy darajasi, korxonaning ichki madaniyati darajasi, mehnatni tashkil etish shakli, mehnat sharoitlari, atrof-muhit sharoitlari va boshqa muhim omillar bilan belgilanadi;

- Inson taraqqiyoti salohiyatining sifati har qanday jamiyatda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning asosiy shartlaridan biridir. Shu munosabat bilan inson kapitali iqtisodiy munosabatlarning asosiy katalizatori sifatida ishlab chiqarish jarayonining ajralmas elementi hisoblanadi.

- Inson kapitali doimo eskirishga duchor bo'ladi. Har qanday jamiyatda inson kapitali salohiyati barqaror ko'rsatkichlarga ega emas. U o'zgaruvchan dinamikaga ega, ba'zida u ko'payadi, ba'zida esa 1-rasm

Sizningcha, davlat inson kapitalini rivojlantirishi zarurmi?
1 079

Shu o'rinda sotsiologik so'rov natijalariga e'tibor qaratsak. Respondentlar "Sizningcha, davlat inson kapitalini rivojlantirishi zarurmi?" degan savolga quyidagicha javob berishgan: 61,3% respondent "ha, albatta", 20,2 % "inson kapitali jamiyatga aloqador tushuncha", 12,9 % respondent "zarur hollarda kerak" deb javob bergan bo'lsa, 5,7% respondentlar "shart emas, u davlat ishtirokisiz rivojlanadi" deb bilishadi. Ushbu berilgan javoblar tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, ko'pchilik fuqarolar inson kapitalini albatta davlat rivojlantirishi kerak deb biladi va mazkur tushunchani jamiyatga aloqador bo'lgan tushuncha deb bilishadi. Bir qancha fuqarolar esa inson kapitali davlat ishtirokisiz rivojlanishini ta'kidlashgan. Ushbu javoblardan bilish mumkinki, ushbu masala bo'yicha ham fikrlar xilma-xil.

Iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirish yangi bilimlarni muntazam o'zlashtirishni va ularning yutuqlarini iqtisodiyotga faol joriy etib borishni talab etadi. Yangi bilimlarni yaratish, o'zlashtirish va amaliyotga joriy etish mamlakatda mehnat resurslarining iqtisodiy salohiyatining yoki inson kapitalining yuqori darajada va sifatda bo'lishini taqozo etadi.

O'zbekistonda inson kapitalining rivojlanish darajasining o'zgarishini BMTning "Inson taraqqiyoti indeksi" ko'rsatkichi orqali

kamayadi. Ushbu salohiyatning ko'lami jamiyatdagi odamlarning hayot sifatiga, inson kapitalini rivojlantirishga yo'naltirilgan investitsiyalar miqdori va undan foydalanish samaradorligi hamda inson kapitalini shakllantirish jarayonini boshqarish xususiyatlariga bog'liq.

- Inson kapitalining takror shakllanishining ijtimoiy jarayonlari o'z xarakteriga ko'ra har bir jamiyatdagi kishilar hayotining turli (madaniy, iqtisodiy, maishiy, ijtimoiy, antropologik) belgilari bilan shartlanadi.

- Inson kapitali kelajakdagi hayot sifatini yaxshilash, umumiy farovonlikni oshirish, yuqori daromad olish va innovatsion taraqqiyot uchun shakllanishi kerak bo'lgan omildir.

O'zbekistonning barqaror iqtisodiy rivojlanishining muhim jihatlardan biri inson kapitali va umuman inson salohiyatini rivojlantirishdir. Iqtisodiy o'sish sur'atlari innovatsion jarayonlarning jadal rivojlanishi bilan belgilanadi, bu esa, o'z navbatida bir qancha omillarga bog'liq. Bu omillar fan va texnikaning ustuvor yo'nalishlarini rivojlantirish, korxonalar va tashkilotlarning barcha darajadagi xodimlarining innovatsion yo'nalishi, shuningdek, raqobatbardosh, progressiv vositalardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Hozirgi vaqtda ilmiy nuqtai nazardan ko'proq mashhur bo'lgan inson kapitali jamiyatning eng qimmatli manbasi bo'lib, u tabiiy resurslar va boyliklardan ham muhimroqdir. Inson kapitalini shakllantirishda ta'lim hal qiluvchi o'rin tutadi. Bugungi kunda ta'lim xo'jalik yurituvchi subyektning mehnat bozorida muvaffaqiyati, mamlakat iqtisodiy yuksalishi va ilmiy-texnik salohiyatini yuksaltirishning muhim omili hisoblanadi. Shunday qilib, odamlar hayotidagi muvaffaqiyatni ta'lim bilan bog'lash mumkin. Bu mamlakatimizda oliy va o'rta ta'lim muassasalari, xorijiy davlatlarda ta'lim olayotganlar soni yildan-yilga ortib borayotganiga asos bo'lmoqda. Bu o'sish yosh avlodning kasbiy ko'tarilishi, yuqori tayyorgarligidan dalolat beradi. Ta'lim sifati milliy istiqbolimizga bevosita ta'sir etishi o'z-o'zidan ayon. Fikrimizcha, buning uchun davlat har doim ta'lim orqali inson kapitalini rivojlantirishga zarur shart-sharoitlar yaratishi kerak. Shu jihatlarni hisobga olgan holda respondentlardan o'z fikrlarini so'rovnoma orqali bildirishlarini so'radik.

tahlil qiladigan bo'lsak, 2000-2021 yillar davomida 0.12 punktga yoki 19.8%ga oshganligini ko'rishimiz mumkin. Xuddi shu davrda mamlakatimizda YIMning real hajmi 3.7 martaga oshgan. Tahlillar natijasida aniqlanishicha 2000-2021 yillarda inson kapitalining har bir 0.01 punktga o'zgarishi hisobiga 2021-yildagi narxlar darajasidagi 44 886,95 mlrd. so'mdan real YIM o'sishi ta'minlangan. Shuningdek, elastiklik koeffitsienti yordamida baholaydigan bo'lsak, tahlil etilayotgan davrda mamlakatimizda inson kapitali darajasining o'rtacha 1%ga oshishi hisobiga real YIM hajmining o'rtacha 13.6% ga o'sishi ta'minlangan. Ushbu tahliliy ko'rsatkichlar mamlakatimizda iqtisodiyotning innovatsion o'sishida inson kapitali muhim hissa qo'shib kelayotganligini ko'rsatadi. Yuqori texnologiyali mahsulotlar ishlab chiqarish va ularning eksporti hajmini oshirishni rag'batlantiruvchi mexanizm va dastaklar tizimini shakllantirish.

So'ngi yillarda milliy iqtisodiyotni to'g'ri va oqilona boshqarish tufayli O'zbekiston ijtimoiy va iqtisodiy infratuzilmani qurish, yuqori jamg'armalar va nisbatan kichik tashqi qarzlarni, kambag'alliklikni qisqartirish, yalpi ichki mahsulotdagi xususiy sektor ulushini yuqori darajaga ko'tarish, iqtisodiyotni yaxshilash sohasida muvaffaqiyatlarga erishdi. Bundan keyingi mamlakat strategik yo'l xaritasi doirasida samarali boshqaruv asosida makroiqtisodiy

barqarorlikni ta'minlash, iqtisodiyot tuzilmasini takomillashtirish, aholi bandligini oshirish, hududlarning mutanosib rivojlanishini ta'minlash, ishbilarmonlik muhitini yaxshilash va xususiy sektor ishtirokini kuchaytirish rejalashtirilgan. O'zbekiston Mingyillik rivojlanish maqsadlari doirasida ko'plab maqsadlarga erishdi va Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan 2016-2030 yillar uchun tasdiqlangan Barqaror rivojlanish maqsadlariga qo'shildi. O'zbekistonda yanada barqaror, keng qamrovli va diversifikatsiyalangan iqtisodiyotni rivojlantirish, ijtimoiy sohalarning mutanosib rivojlanishini ta'minlash uchun samarali milliy iqtisodiyotni amalga oshirish mexanizmi yaratiladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, global iqtisodiyotning asosini innovatsiyalar tashkil etadi. Qaysiki iqtisodiyot

rivojlangan ekan uning omili sifatida ilg'or innovatsiyalarni keltirib o'tish mumkin. Shu ma'noda O'zbekistonda inson kapitalini rivojlantirishda innovatsion islohotlarning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilarda nomoyon bo'ladi:

Birinchi, O'zbekistonda ta'limning o'tgan asrdan qaror topgan o'ziga xos tizimi mavjud bo'lib, barcha hududlarda moddiy-texnik baza shakllangan edi;

Ikkinchi, O'zbekistonda so'ngi yillarda olib borilayotgan pragmatik tashqi siyosat rivojlangan mamlakatlar bilan mazkur sohada hamkorlik qilish uchun shart-sharoitlar, tizimli mexanizmlar yaratishga imkoniyat yaratmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Файзуллаев Ж.Н. Инсон капиталини ривожлантириш иқтисодийот инновацион ривожлантириш моделига ўтказишнинг устувор йўналиши сифатида // *Инсон капиталини ривожлантириш-миллий иқтисодийот барқарорлиги омилли халқаро илмий-амалий конференция илмий мақола ва тезислар то'плами (2023-йил 3-май)* – Т. О'зМУ, 2023, 250-254 бет
2. Шульц Т. Инвестиции в человеческие капиталы. – Москва, 1961. – С. 62.; Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов // *Антология экономической классики.* – М, 1993, Т.1. – С.382.
3. Петти У. Экономические и статистические работы – М.: Соцгиз, 1940. – С.154-171.
4. Lange, Glenn-Marie, Quentin Wodon, and Kevin Carey, eds. 2018. *The Changing Wealth of Nations 2018: Building a Sustainable Future.* Washington, DC: World Bank. doi:10.1596/978-1-4648-1046-6.
5. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2016. – Б. 17.
6. <https://president.uz/uz/lists/view/7520>. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2024-yil 31-avgustdagi Mamlakatimiz mustaqilligining 33 yilligi munosabati bilan so'zlagan nutqidan
7. https://uz.wikipedia.org/wiki/Sotsial_davlat#
8. <https://www.gazeta.uz/oz/2024/09/11/reducing-poverty/>

Ramziddin SUYUNOV,
SamDVMCHBU akademik litseyi o'qituvchisi
E-mail: sirojiddin@umail.uz

QarMII dotsenti, PhD D.Ismoilov taqrizi asosida

IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION THROUGH THE DEVELOPMENT OF CORE COMPETENCIES IN ACADEMIC LYCEUMS

Annotation

This study focuses on analyzing the significance of developing core competencies to enhance the quality of education in academic lyceums. The competency-based approach is aimed at equipping students with universal knowledge and skills, fostering independent activity experience, and promoting creativity. The research highlights the role of monitoring, diagnostics, and modern pedagogical technologies in improving education quality. The findings include effective methodological recommendations for academic lyceums.

Key words: Core competencies, education quality, competency-based approach, monitoring, diagnostics, modern pedagogical technologies, methodological recommendations, learning motivation, innovative approaches.

ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ ЧЕРЕЗ ФОРМИРОВАНИЕ БАЗОВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЯХ

Аннотация

Данное исследование посвящено анализу значимости формирования базовых компетенций для повышения качества образования в академических лицеях. Компетентностный подход направлен на обеспечение учащихся универсальными знаниями и навыками, формирование опыта самостоятельной деятельности и развитие творческих способностей. В исследовании освещена роль мониторинга, диагностики и современных педагогических технологий в улучшении качества образования. Результаты включают эффективные методические рекомендации для академических лицеев.

Ключевые слова: Базовые компетенции, качество образования, компетентностный подход, мониторинг, диагностика, современные педагогические технологии, методические рекомендации, учебная мотивация, инновационные подходы.

AKADEMIK LITSEYLARDA TAYANCH KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH ORQALI TA'LIM SIFATINI OSHIRISH

Annotatsiya

Ushbu tadqiqot akademik litseylarda ta'lim sifatini oshirishda tayanch kompetentsiyalarni shakllantirishning ahamiyatini tahlil qilishga bag'ishlangan. Kompetentlikka asoslangan yondashuv o'quvchilarni universal bilim va ko'nikmalar bilan ta'minlash, mustaqil faoliyat tajribasini shakllantirish hamda ijodkorlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan. Tadqiqotda monitoring, diagnostika va zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ta'lim sifatini oshirishdagi roli yoritilgan. Natijalar akademik litseylar uchun samarali metodik tavsiyalarni taklif etadi.

Kalit so'zlar: Tayanch kompetentsiyalar, ta'lim sifati, kompetentlik yondashuvi, monitoring, diagnostika, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, metodik tavsiyalar, o'quv motivatsiyasi, innovatsion yondashuvlar.

Kirish. asosiy vazifasi bilimli, malakali va mustaqil fikrlaydigan yoshlarni yetishtirishdir. Akademik litseylar mamlakatning intellektual salohiyatini oshirish uchun muhim bo'g'in hisoblanadi. Ta'lim sifatini boshqarishda kompetentlikka asoslangan yondashuv, o'quvchilarda tayanch kompetentsiyalarni shakllantirish jarayoni muhim ahamiyatga ega. Tayanch kompetentsiyalar ta'limning mazmunini o'quvchilarni universal bilimlar, amaliy ko'nikmalar, mustaqil faoliyat tajribasi va shaxsiy mas'uliyatni shakllantirishga yo'naltiradi[1].

Ta'lim sifatining rivojlanish tendentsiyalarini tahlil qilish natijalari akademik litseyning rivojlanish istiqbolini prognoz qilish, zarur boshqaruv qarorlarini qabul qilish, psixologik xizmatning prognozlariga asoslangan holda o'quvchilarning ta'lim motivatsiyasini shakllantirish imkonini beradi. Monitoring yordamida ta'lim sifatining diagnostika bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liqligi va barqaror va barqaror bo'lmagan rivojlanish tendentsiyalari aniqlandi[3].

Ikkinchi pedagogik shartning amalga oshirilishi — metodik ishlarini tashkil etishda o'quvchilarda tayanch kompetentsiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilganlik — akademik litseylarning yangi avlod standartlariga ommaviy o'tish zarurati bilan bog'liq.

1-jadval

Tayanch kompetentsiyalarni rivojlantirish bo'yicha metodik ishlar

Asosiy yo'nalishlar	Metodik ishlar mazmuni
Tayanch kompetentsiyalar	Qadriyatli, umummadaniy, kognitiv, axborot, shaxsiy va refleksiv kompetentsiyalar
Asosiy maqsad	O'quvchilarni bilimli, axloqli, ijtimoiy moslashuvchan shaxs sifatida tarbiyalashga imkon beruvchi tayanch kompetentsiyalarni rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish
Maqsadning har bir bo'g'ida aniqlanishi	Tayanch kompetentsiyalarni shakllantirish. O'quvchilarning individual rivojlanish yo'nalishini shakllantirish. Ta'lim olish va jamiyatga moslashish uchun zarur bo'lgan tayanch kompetentsiyalarni shakllantirish.
Vazifalar	1. O'quvchilarning ta'lim-tarbiyaviy jarayonini barcha bosqichlarda takomillashtirish uchun o'zgarishlar kiritish, ilg'or tajriba va zamonaviy talablarni inobatga olish. 2. Raqamli texnologiyalarini joriy etish orqali darslar sifatini oshirish. 3. O'z-o'zini anglash, tarbiya va o'z-o'zini rivojlantirish jarayonida tayanch kompetentsiyalarni shakllantirish uchun sharoit yaratish. 4. Ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarini o'z faoliyatlarini samarali rejalashtirish ko'nikmalariga o'rgatish. 5. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, metodikalar, usullar va ta'lim-tarbiya jarayonida muvaffaqiyatli qo'llaniladigan usullarni qo'llash.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ushbu standartlar kompetentli yondashuviga asoslangan bo'lib, ular o'quvchilarning universal bilim, ko'nikma, malaka, mustaqil faoliyat tajribasi va shaxsiy javobgarliklarini shakllantirishga qaratilgan yaxlit tizimni yaratishga yordam beradi. Bu esa ta'lim sifatini boshqarishda optimal qarorlar qabul qilish, pedagogik harakatlarni o'z vaqtida tuzatish, o'quvchilarda tayanch kompetentsiyalarni shakllantirishda professionalizm va ijodkorlik ko'rsatishni ta'minlovchi eng samarali metod va usullarni izlashni talab etadi. Shu munosabat bilan, o'quvchilarda shakllantirishi kerak bo'lgan tayanch kompetentsiyalarni aniq belgilash zarur hisoblanadi[4].

Ikkinchi pedagogik shartni amalga oshirishda biz A.V.Xutorskiy tomonidan taklif qilingan tayanch kompetentsiyalardan foydalandik. Ular qadriyatli, umummadaniy, kognitiv, axborot, shaxsiy va refleksiv kompetentsiyalarini o'z ichiga oladi. Ushbu kompetentsiyalarni takomillashtirish va akademik litseyning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, metodik ishlar rejalashtirildi. Bu ishlar ilmiy yutuqlar va ilg'or pedagogik tajribaga asoslangan, shuningdek, ta'lim-tarbiyaviy jarayonning aniq tahliliga tayanadi (1-jadval)[5].

Belgilangan vazifalarni amalga oshirish yo'nalishlari	Pedagoglarning ijodiy jamoasini shakllantirish va an'anaviy ta'limdan kompetentli yondashuviga o'tishni ta'minlash. Ta'lim dasturini tuzish, asosiy fanlar bo'yicha kompetentsiyalarni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan poydevorni yaratish va davlat ta'lim standartlari darajasini ta'minlash. Fanlar bo'yicha umumiy dasturlarni ishlab chiqish va metodik kengashlarda muhokama qilish. Metodik birlashmalarni metodik mavzuga mos ravishda aniq reja asosida ishlashlarini tashkil etish. Pedagoglarning pedagogik tajriba-sinova, ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyat jarayonida o'quvchilarda tayanch kompetentsiyalarni shakllantirish uchun metodikalarni va shart-sharoitlarni loyihalash. O'zaro foydalanish uchun litsey bo'yicha pedagogik tajribani baholash va umumlashtirish. O'quv xonalarning moddiy-texnik bazasini yaxshilash bo'yicha ishlab olib borish. O'quvchilarni ilmiy loyihalarga jalb qilish.
---	--

Tadqiqot metodologiyasi. Akademik litseyda metodik ishlar quyidagi shakllarda amalga oshirildi: ilmiy-amaliy seminarlar, ochiq darslar va tadbirlar, ularning tahlili; fan haftaliklari; yagona metodik kunlar; pedagogik monitoring; attestatsiya; o'qituvchilarning kurs tayyorlovini tashkil etish va nazorat qilish; dars tashkil etish va o'tkazish bo'yicha individual maslahatlar; metodik va pedagogik adabiyotlarni o'rganish; dars va darsdan tashqari tadbirlar uchun metodik ishlanmalar tayyorlash, ta'lim portallarida joylashtirildi[6].

Ikkinchi pedagogik shart-sharoitni amalga oshirish jarayonida metodik xizmatning faoliyati takomillashtirildi. Metodik xizmat pedagogik amaliyot sub'yektlarining ehtiyojlarini qondirish va rivojlantirishga yordam beruvchi turli xil tuzilmalar va faoliyat turlaridan iborat asosiy funksional komponent hisoblanadi.

2-jadval

Metodik xizmatning funksiyalari va tamoyillari

Funksiyalari	Tamoyillari
1. Ijtimoiy buyurtma, dasturiy-metodik talablar va yuqori tashkilotlar ko'rsatmalarini tahlil qilish, ta'lim sifatini oshirishga yo'naltirilgan tadbirlarni amalga oshirish.	Insonovarlik — pedagoglarning kasbiy ehtiyojlarini hisobga olish va rivojlantirish, ularni o'z-o'zini o'qitishga, kasbiy o'sishga rag'batlantirish.
2. Pedagoglarning ish amaliyotiga fanining yangi yutuqlari va ilg'or pedagogik tajribalarni tatbiq etish va qo'llash.	Variativlik — pedagogning kasbiy kompetentligini oshirish yo'llarini amalga oshirish.
3. O'qituvchilarning kasbiy-qadriyatli yo'nalishlarini, dunyoqarashlarini, e'tiqodlarini, o'quvchilarda tayanch kompetentsiyalarni shakllantirish bo'yicha ijodiy faoliyat motivlarini rivojlantirish.	Kasbga yo'naltirilganlik — metodik xizmatga qo'llab-quvvatlanayotgan ob'ektlarning manfaatlarini, qarashlari, ehtiyojlari va imkoniyatlarini maksimal darajada hisobga olish.
4. Kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirish.	Moslashuvchanlik — metodik qo'llab-quvvatlash mazmunini akademik litsey ta'limining joriy va istiqbolli ehtiyojlariga yo'naltirish.
5. Jamoaning birligini mustahkamlash va umumiy qadriyatlarni shakllantirish.	Ijtimoiy hamkorlik — pedagoglarning kasbiy kompetentligini oshirish uchun qo'shimcha resurslarni jalb qilish.
6. Pedagogik ijodkorlikni rag'batlantirish.	

Tahlil va natijalar. Metodik xizmatning eng yuqori shakli — pedagogik kengash bo'lib, u bizning tadqiqotimizda akademik litsey boshqaruv organi sifatida faoliyat ko'rsatadi. Ilmiy-metodik kengashning tayanch kompetentsiyalarni takomillashtirish bo'yicha faoliyati ta'limdagi ustuvor psixologik-pedagogik va axborot-metodik masalalarga qaratilgan. U akademik litseyning metodik ishlariga umumiy rahbarlikni amalga oshiradi va uning asosiy vazifalari bilan muvofiqlashtirilgan holda ishlaydi[8].

Ilmiy-metodik kengash iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashga katta e'tibor beradi. Bu jarayonda darslar va uyda oldinga yo'naltirilgan va individual topshiriqlar beriladi. Matematika va informatika fanlaridan olimpiadalar o'tkazilib, o'quvchilar nufuzli o'rinlarga ega bo'ldilar. Ushbu faoliyat natijasida o'quvchilardan ba'zilar rus tili, informatika va matematika bo'yicha olimpiadalarda sovrinli o'rinlarni egalladilar. Past o'lashtiruvchi o'quvchilar bilan ishlash jarayonida guruh va individual mashg'ulotlar tashkil etildi.

Xulosa va takliflar. Akademik litseylarda tayanch kompetentsiyalarni shakllantirish orqali ta'lim sifatini oshirish zamonaviy ta'lim tizimining eng muhim yo'nalishlaridan biri

Metodik xizmatning asosiy funksiyalari va tamoyillarini 2.1.3-jadvalda kltirilgan bo'lib, o'quvchilarda tayanch kompetentsiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan. Metodik xizmat ta'lim muassasasida ta'lim sifatini oshirish uchun zarur bo'lgan yo'nalishlarni belgilaydi va pedagoglarning professional rivojlanishiga yordam beradi. Funksiyalar va tamoyillar bir-birini to'ldiradi, ular pedagoglarning ilmiy va metodik ko'nikmalarini rivojlantirish, professional ehtiyojlarini qondirish va ta'lim jarayonida ilg'or usullarni tatbiq etishga qaratilgan.

Bu yondashuv metodik xizmatning nafaqat ichki ta'lim ehtiyojlariga, balki kelajakdagi strategik maqsadlariga ham yo'naltirilgan[7].

hisoblanadi. Ushbu jarayon o'quvchilarning tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Pedagogik shart-sharoitlarni takomillashtirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va o'quv jarayonini sifatlilik boshqarish orqali bu maqsadga erishish mumkin.

Tadqiqot davomida aniqlanganidek, ta'lim sifatini oshirish uchun o'quvchilarning asosiy bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Shu bilan birga, pedagoglarning professional tayyorgarligini kuchaytirish, ta'lim muhitini modernizatsiya qilish va o'quv jarayoniga raqamli texnologiyalarni keng tatbiq etish zarur.

Akademik litseylarda o'quvchilar uchun maxsus modul va dasturlar ishlab chiqilib, ularni amaliyotga tatbiq etish.

O'qituvchilarni zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash bo'yicha muntazam ravishda o'qitish va ularning kompetentsiyalarini oshirish.

Ta'lim jarayoniga virtual laboratoriyalar, interaktiv platformalar va raqamli resurslarni joriy qilish orqali o'quv jarayonini samarali tashkil etish.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston respublikasi Farmoni "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" 2019 yil 8 oktabr, PF-5847-son.
2. Abduqodirov A.A., Tursunov S.Q. Ta'limda axborot texnologiyalari. Darslik. T.: "Adabiyot uchunlari", 2019 y.
3. Baydenko V.I. «Bolonskiy protsess: rezultati obucheniya i kompetentnostny podxod. - M.: Issledovatel'skiy sentr problem kachestva podgotovki spetsialistov. 2009. – S. 482-492.
4. Bepalko V.P. Bumajnyaya versiya elektronogo uchebnika. Shkolniye tekhnologii. -M.: «Narodnoye obrazovaniye», 2007. -№ 2. - C.54-55.
5. Prigojin I. Vvedeniye v termodinamiku neobratimix protsessov. — Ijevsk: NITS «Regulyatornaya i xaoicheskiyaya dinamika», 2001. — s. 160.
6. Nikolis G., Prigojin I. Samoorganizatsiya v neravnovesnix sistemax. — M:Mir, 1979. — s. 512.
7. Turaev S.J. Methods of the using of software program Microsoft Excel in practical and laboratory occupation on physics, Scientific Bulletin of Namangan State University: 2019. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol1/iss10/55>.
8. Ismoilov D.M. <http://www.idpublications.org/wpcontent/uploads/2020/06/Full-Paper.METHODS-OF-SCIENTIFIC-KNOWLEDGE-AND-RESEARCH-IN-THE-CONTENT-OF-SECONDARY-EDUCATION.pdf>.

Dilnoza TAYLAKOVA,

A.Avloniy nomidagi pedagogik mahorat milliy instituti "Ta'lim menejmenti" kafedrasini mudiri

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti professori J.Eshnazarov taqrizi asosida

SHAXSGA YO'NALTIRILGAN PEDAGOGIK TA'LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH MEKANIZMLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim muassasalarida shaxsiga yo'naltirilgan pedagogik ta'lim texnologiyalaridan foydalanish mexanizmini takomillashtirish masalalari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim, tarbiya, yoshlar, shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalari, metodika, o'qitish texnologiyalari, o'quv jarayoni.

МЕХАНИЗМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПЕРСОНАЛИЗИРОВАННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В данной статье рассмотрены вопросы совершенствования механизма использования личностно-ориентированных педагогических образовательных технологий в общеобразовательных учреждениях.

Ключевые слова: Образование, воспитание, молодежь, личностно-ориентированные образовательные технологии, методика, технологии обучения, образовательный процесс.

MECHANISMS OF USING PERSONALIZED PEDAGOGICAL LEARNING TECHNOLOGIES

Annotation

This article describes the issues of improving the mechanism of using person-oriented pedagogical educational technologies in general secondary educational institutions.

Key word: Education, education, youth, person-oriented educational technologies, methodology, teaching technologies, educational process.

Kirish. Jahonda umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilarining hayotiy kompetensiyalarini shakllantirish borasida ta'limning individuallashtirish va ta'lim jarayonlariga shaxsiga yo'naltirilgan texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etish yuzasidan ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Axborotlar hajmining yiriklashuvi, ularni o'quvchilar tomonidan qabul qilib olish jarayonining murakkablashishi shaxsning zarur ma'lumotlarni tanlay olish layoqatiga ega bo'lishi, o'zlashtirilayotgan ma'lumotlar turmush tarzini yaxshilash, kasbiy faoliyatini samarali tashkil etish, o'quvchilarni bugungi davr talablariga mos tarbiyalashda zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha tizimli ishlar olib borilmoqda. Jahon ilmiy-tadqiqot va ta'lim muassasalarida differensial ta'lim modellari takomillashtirish, ta'lim jarayonlarida loyihaviy ta'lim texnologiyalarini qo'llash va o'quvchilarning hayotiy ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda zamonaviy tendensiyalaridan kelib chiqib, umumiy o'rta ta'lim muassasalarida shaxsiga yo'naltirilgan ta'limni amaliyotga joriy etish orqali pedagoglarning kasbiy mahorati va pedagogik kompetensiyasini oshirishga oid ilmiy tadqiqotlarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Respublikamizda so'nggi yillarda Yangi O'zbekistonni va Uchinchi Renessans paydevorini barpo etish borasida maktab ta'limi tizimida amalga oshirilayotgan tub o'zgarishlar va islohotlar samaradorligini ta'minlash "o'qitish metodikasini takomillashtirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish"[1] bilan bog'liq. "... yoshlarni maqsadli tarbiyalab borish, ularni maktab davridan seleksiya qilish, keyinchalik oliy o'quv yurtlariga qamrab olish bo'yicha samarali mexanizmi joriy etish, maktab ta'limi tizimi o'quv jarayoniga yangi yondashuvlarni joriy etish"[2] muhim vazifa etib belgilandi. Mazkur vazifalar maktab ta'limida shaxsiga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish, umumiy o'rta ta'lim tashkiliy-pedagogik mexanizmlarini takomillashtirishning pedagogik imkoniyatlarini kengaytiradi.

Adabiyotlar tahlili. O'qitish texnologiyasi pedagogik strategiya sifatida o'quvchi va o'qituvchilar faoliyatini faollashtirish va jadallashtirish vositalariga ega bo'ladi. Bunday texnologiyalarga quyidagilarni keltirish mumkin:

1. Hamkorlik pedagogikasi
2. Pedagogik jarayonda shaxsni kuzda tutishga asoslangan pedagogik texnologiya (Sh.A.Amonashvili texnologiyasi);
3. O'quv materialini sxemalar va modellar ishorasi asosida o'qitishni jadallashtirish texnologiyasi (V.F.Shatalov texnologiyasi);

4. O'quv jarayonini samarali boshlash va tashkil etish asosiga, qurilgan texnologiya (S.N.Lisenkova texnologiyasi, N.P.Guzikning o'qitish tizimini rejalashtirish texnologiyasi);

5. O'qitishni individuallashtirish texnologiyasi (Inge Unt, A.S.Graniskaya, V.D.Shadrikov texnologiyasi)

Hamkorlik pedagogikasi XX asrning 80-yillarida rivojlana boshladi va ta'limdagi ko'pgina innovatsion jarayonlarni hayotga chorladi. Bu texnologiya negizida taniqli rus va chet el pedagoglarining tajribasi yotadi. Sh.A.Amonashvili inson-shaxs texnologiyasi. U o'zining eksperimental maktabida hamkorlik pedagogikasini, shaxsiy yondashuvini, tili va matematika o'qitishning ajoyib pedagogikasini ishlab chiqdi va hayotga tatbiq etdi. Sh.A.Amonashvili inson-shaxs maqsadlari quyidagilardan iborat:

1. Bolaning shaxsiy xislatlarini namoyon qilish orqali unda oliyjanob insonning shakllanishi, rivojlanishi va tarbiyalanishiga imkon tug'dirmos;

2. Bolaning qalbi va yuragini ulug'lamoq;

3. Boladagi bilishga bo'lgan kuchlarni rivojlantirish va shakllantirish;

4. Keng va chuqur bilim hamda malaka olish uchun sharoit tug'dirmoq;

5. Ideal tarbiya – bu o'z-o'zini tarbiyalamoq.

Sh.A.Amonashvili o'zining texnologiyasini amalga oshirish uchun quyidagi metodika va metodik usullardan foydalandi: u insonparvarlik; u shaxsiy yondashuv; u oila pedagogikasining qo'shimcha imkoniyati; u o'quv faoliyati. u muloqot mahorati; Sh.A.Amonashvili texnologiyasida bola faoliyatini baholash alohida ahamiyatga ega. Baholardan foydalanish o'ta cheklangan. Miqdoriy baholashdan ko'ra sifatli baholashga urg'u beriladi, ya'ni tavsif, natijalar paketi, o'z-o'zini baholash. O'quv materialini sxemalar va modellar ishorasi asosida o'qitishni jadallashtirish texnologiyasi (V.F.Shatalov texnologiyasi) – o'qitishning an'anaviy sinf-dars usulining hali ochilmagan katta imkoniyatlarini ko'rsatib berdi. V.F. Shatalovning maqsad-mo'ljali: u bilim, malaka va ko'nikmalarni shakllantirish; u xatti-harakatning tayanchi, muljaldagi asosini qo'llash; u shaxsni ko'zda tutish asosida yondashuv; u insonparvarlik; u zo'rlab o'qitmaslik; u o'quv vaziyatlarining konfliktsizligi, har bir o'quvchining muvaffaqiyatlaridan boxabarlik, tuzatish (yulga solish), o'qish, yutuqlarga istiqbolni ochish; u O'qitish va tarbiyani bog'lash. V.F. Shatalov metodining uziga xosligi: u materiallar katta hajmda kiritiladi; u materiallar bloklar

bo'yicha joylashtiriladi; u o'quv material tayanch sxema- konspekt ko'rinishida rasmishastiriladi. Jadvaldan ko'rinib turibdiki, tayanch konspekt ko'rgazmali sxemani tashkil etmoqda [3]. V.F.Shatalov tayanch (tayanish) deganda bola harakatlarining taxminiy asosini, ichki fikrlash faoliyatining tashqi tashkil qilinish usulini tushunadi. Tayanch signal o'zaro uzviy bog'lovchi ramzlar (ishora, so'z, sxema, rasm va h.o) bo'lib, qandaydir ma'noli mohiyatni almashtiradi. Tayanch konspekt – o'quv materiallari o'zaro bog'langan usullarining butun qismlari sifatida faktlar, tushunchalar, g'oyalar tizimi o'rnida qullanaoladigan qurgazmali konstruksiyalardan iborat qisqacha shartli konspekt ko'rinishidagi tayanch signallar sistemasidir. V.F.Shatalovning xizmatlari shundaki, u mashg'ulotlarda yetarli darajada va barchaning faolligini ta'minlovchi o'quv faoliyati tizimini ishlab chiqdi. V.F.Shatalov metodikasi 5 bosqichdan iborat bo'lib, ular bir qancha usul va metodik yechimlarni o'z ichiga oladi:

1. Nazariyani sinfda o'rganish: taxtadaoddiy tushuntirish (bo'r, kurgazmali qurol, TV bilan); buyalgan plakat - tayanch konspekt bo'yicha qayta tushuntirish; plakat bo'yicha qisqacha bayon qilish; o'quvchilarning o'z konspektlari ustida individual ishlashlari, konspekt bloklari bo'yicha keng mustahkamlash.

2. Uydagi mustakil ishlar: tayanch konspekt darslik otanalar yordami. o'quvchilarga uqtirish: konspektidan foydalangan holda o'qituvchining tushuntirganlarini esla, berilgan materialni kitobdan o'qi; o'qiganlarini konspekt bilan qiyosla; konspekt yordamida darslik materiallarini so'zlab ber (kodlashtirish dekodlashtirish); konspektni so'zlab berish uchun tayanch sifatida yodda saqla; konspektni qayta ishlab chiqqish va namunaga qiyosla.

3. Birinchi takrorlash - konspektni uzlashtirishni har tomonlamma keng nazorat qilish: barcha o'quvchilar konspektini xotirasida qayta ishlab chiqadilar, o'qituvchi ularni peshma-pesh tekshirib boradi; bir vaqtning o'zida "asta" va magnitafon orqali so'rab boradi; yozma ishdan so'ng o'g'zaki so'rash boshlanadi.

4. Tayanch konspektini og'zaki so'zlab olish – o'zlashtirishdagi tashqi nutq (og'zaki) faoliyatining eng muhim bosqichi, u turli savol-javoblar jarayonida yuz beradi.

5. Ikkinchi takrorlash-umumlashtirish va bir tizimga keltirish (tartibga tushirish): o'zaro nazorat darslari; oldindan sinov savollari ro'yxatini nashr qilish; tayyorlash; barcha turdagi nazoratlardan foydalanish (taxtada, astagina, yozma va b.); o'zaro so'rash vao'zaro yordam; o'yinli usullar (jamoalar bellashuvi, rebusni topishi va b.). Nazorat, baholash. V.F.Shatalov o'quvchilarning bilim, malaka va ko'nikmalarini bosqichma-bosqich nazorat qilishning bosh muammosini hal qildi. Doimiy tashki nazoratni o'zini-o'zi nazorat qilish vao'z o'zini baholash bilan bog'lash, har birini bosqichma-bosqich nazorat qilish, kuchi yetadigan darajada talab qilish, doimo tuzatishning imkoniyati mavjudligi, natijalar oshkorligi, ikki bahoning yo'qligi, past bahodan qo'rqishning yo'qligi. Nazorat shakllari: tayanch konspekt bo'yicha yozma ish, mustaqil ishlar, baland ovozdada surash, magnitafonda, juftlikda o'zaro nazorat, guruhdagi o'zaro nazorat, uy nazorati, o'z-o'zini baholash. O'quvchi tomonidan olingan har bir baho bilimlarni maxsus ochilgan kuzguga qo'yib boriladi. U go'yoo'quvchiga xizmat qiladigan ro'yxat vazifasini bajaradi, baholar esa ijobiy shifrlangan tavsifnomahamiatiga ega bo'ladi. Bunday tavsifnomani e'lon qilish katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'ladi. Bu tavsifnomaning eng muhim tomoni shundaki, o'quvchi xohlagan vaqtda har qanday bahoni nisbatan yuqori bahoga uzgartirishi mumkin. Ochiq imkoniyat tamoyilining mohiyati ham shunda. Har bir

baho, - deb ta'kidlaydi V.F. Shatalov, avvalambor, o'quvchida ijobiy e'tiborni kuzgatadigan vosita, turk bo'lib xizmat qilishi lozim. Ikki baho salbiy hislarga sabab bo'ladi, o'qituvchi va fan bilan ziddiyatni keltirib chiqaradi. Shatalov bunday qarama-qarshi vaziyatlarni bartaraf qiladi. Metodik usullar (pedagogik mikrounsurlar) tirkamasiga: uchirma takrorlash, releli (almashma) nazorat ishlar, desant metodi, zanjir metodi, vazifalar ichida "chumilmoq", kitobdagi xatolarni topmoq, varaqchalarda misol-masala yechish, tanlov asosida misol-masala yechish, qo'lda yechish, tajriba darslari, "miyaga" niktash, quyidan yuqoriga qarab yechish, aytib berganni rag'batlantirish, ochiq fikrlar darsi, oltinchi ball, ijodiy konspekt, tezaytish, keskinlikni yumshatish usullari (musiqqa, yorug'lik, tanaffus va b.) va b. V.F.Shatalov tomonidan ishlab chiqilgan o'quv faoliyati tizimi maktab o'quvchilarida eksperiment qilingan, lekin uning metodikasi matematikao'qitish doirasidan chiqib, nafaqat tabiiy fanlar, balki gumanitar fanlar: til, tarix kabi fanlarni o'qitishda ham keng tarqaldi [4].

Tahlil va natijalar. O'qitishning zamonaviy texnologiyalarini qo'llash, o'qitish jarayonini yagona shaklga keltirish va yuqori samaradorlikka erishishga imkon yaratadi. Endi shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarning nima uchun bugungi kunda dolzarb bo'lib borayotganligi, nima uchun mazkur texnologiyalar ta'limning hozirgi kuni, kelajagi bo'lib qolganligi hamda ularning mohiyati haqida qisqacha to'xtalamiz. Mazkur o'qitish texnologiyasida pedagogikaning o'quvchiga munosabati avtoritar xarakterga ega, ya'ni ta'lim jarayonida u yagona subyekt sifatida namoyon bo'ladi, o'quvchilar esa faqatginaobyekt vazifasini bajaradi, xolos. Boshqacha qilib aytganda avtoritar o'qitish texnologiyasida o'quvchining tashabbusi va mustaqilligi deyarli yo'qoladi, o'qitish majburiy yo'sinda amalga oshiriladi. Hanuzgacha jahonda eng ko'p tarqalgan o'qitishning sinf-dars tizimida mashg'ulotlari asosiy birligi dars bo'lib, u bitta faning bitta mavzusiga bag'ishlanadi vao'qituvchi tomonidan boshqariladi.

Shu bois texnologiyaasosan o'quvchilarda bilim, ko'nikmalarni shakllantiradi, ular shaxsini rivojlantirishni ko'zda tutmaydi. O'z-o'zidan ko'rinadiki, an'anaviy o'qitish texnologiyasi o'z tabiatiga ko'ra ta'lim muassasalari oldiga jamiyatimiz tomonidan qo'yilgan talablarga butunlay javob bermaydi. Bundan farqli o'laroq shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalardao'quvchi ta'limning milliy modeli mohiyatiga ko'ra pedagogik jarayon markaziga qo'yiladi, uning rivojlanishiga va tabiiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga qulay shart-sharoitlar yaratib beriladi. Ta'limning milliy modelini – shaxs, davlat va jamiyat, ulzüksiz ta'lim, fan, ishlab chiqarishdan iborat 5 ta tarkibiy qismida «shaxs» asosiy tarkibiy qism – birinchi o'rinda turadi.

Xulosa. Boshqacha aytganda, butun ta'lim tizimi, shu jumladan o'qitish o'quvchi shaxsiga yo'nartirilgan bo'lishi lozim. Shaxsga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalarining kommunikativ asosi – pedagogik jarayonda o'quvchiga insoniy-shaxsiy yondashishdir[5]. O'rnatilayotgan yangicha munosabatlarning asosiy mazmuni, hozirgi kunda natija bermaydigan va noinsoniy hisoblangan zo'ravonlik pedagogikasidan voz kechishdir, chunki tarbiya jarayonida zo'ravonlik aslo mumkin emas, jazolash insonni kamsitadi, ezadi, uning rivojlanishini susaytiradi. Isloh qilinayotgan ta'lim muassasalaridao'quvchi yoshlarni erkin, majburlashsiz o'qitish, ularning shaxsiga individual yondashishning mazmun mohiyatini namoyon qilish juda muhimdir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi to'g'risida" Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Xalq ta'limi tizimini rivojlantirish, pedagoglarning malakasi va jamiyatdagi nufuzini oshirish, yosh avlod ma'naviyatini yuksaltirish masalalari"ga bag'ishlab o'tkazilgan videoselektor yig'ilish ma'ruzasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi 34-son bayoni, 2019-yil 23-avgust.
3. Indiaminov N. va b. Ta'lim samaradorligini oshirishda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim. Ta'lim texnologiyalari. 2014(8).
4. Ахунова Г.Н., Голиш Л.В., Файзуллаева Д.М. Педагогик технологияларни лойихалаштириш ва режалаштириш. / Б.Ю.Ходиев тахрири остида. -Т.: «Иктисодиёт», 2009.
5. Основы личностно-ориентированного образования. И.С.Якиманская. – М.: «Бином. Лабораториязнаний», 2011.
6. Sherov, D. (2020). Succession Issues in Teaching English. Academic Research in Educational Sciences, (3).
7. Rahim, A., & Doston, S. (2020). IMPROVING THE CONVERSATIONAL PROCESS IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING. International Engineering Journal For Research & Development, 5(1), 6-6.
8. Makhmudov, K. (2021). Effective methods of teaching reading in English language lessons. Academic research in educational sciences, 2(3).

UDK: 378.1:004.357(575.1)

Azamat TILLAYEV,
O'zbekiston Milliy Universiteti katta o'qituvchisi, PhD
E-mail: azamatibragimovich2017@gmail.com

ChDPU professori, p.f.d A.Raximov taqrizi asosida

USE OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN TEACHING "COMPUTER GRAPHICS"

Annotation

This article describes a methodology for increasing the effectiveness of classes through the effective use of multimedia technologies in teaching the subject of "Computer Graphics" in the higher education educational process.

Key words: Computer graphics, multimedia technologies, higher education, interactive programs, Internet, graphic simulations, video textbooks, modern approaches, electronic textbook.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ «КОМПЬЮТЕРНОЙ ГРАФИКЕ»

Аннотация

В данной статье описан метод повышения эффективности обучения за счет эффективного использования мультимедийных технологий при преподавании «Компьютерной графики» в образовательном процессе высшей школы.

Ключевые слова: Компьютерная графика, мультимедийные технологии, высшее образование, интерактивные программы, Интернет, графическое моделирование, видеоучебники, современные подходы, электронный учебник.

"KOMPYTER GRAFIKASI" FANINI O'QITISHDA MULTIMEDIA TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada oliy ta'lim o'quv jarayonida "Kompyuter grafikasi" fanini o'qitishda multimedia texnologiyalaridan unimli foydalanish orqali mashg'ulotlar samaradorligini oshirish metodikasi bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Kompyuter grafikasi, multimedia texnologiyalari, oliy ta'lim, interaktiv dasturlar, internet, grafik simulyatsiyalar, video darsliklar, zamonaviy yondashuvlar, elektron darslik.

Kirish. Bugungi kunda bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash jarayoni samaradorligini oshirishda kompyuter va axborot texnologiyalari vositalarining asosiy tarkibiy qismi: o'quv dasturlari, multimedia texnologiyalari, masofadan o'qitishning o'quv uslubiy ta'minoti, virtual laboratoriya, elektron darslik, elektron o'quv kutubxonasi, internet tizimlari va boshqalar muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Kompyuter grafikasi - bu grafik tasvirlarni yaratish, tahrirlash va namoyish qilish bo'yicha texnologiyalarni o'z ichiga olgan sohadir. Bu fanning ta'limda muhim o'rni mavjud, chunki grafik tasvirlar va vizual kommunikatsiya turli sohalarda keng qo'llaniladi. Zamonaviy kompyuter texnologiyasida kompyuter grafikasi bilan ishlash eng ommabop yo'nalishlardan biri bo'lib bormoqda. Hozirda bu yo'nalish bilan hatto professional rassom va dzaynerlar ham shug'ullanmoqda [10].

Kompyuter grafikasining juda tez rivojlanib borishi va undagi texnikaviy, dasturiy vositalarining yangilanib borishi ushbu sohaning hamisha takomillashtirishga, bu sohadagi yangi yo'nalishlarni tinmay o'rganib borishni taqozo etadi. Oxirgi yillarda bu sohada juda katta o'zgarishlar (siljishlar) yuz berdi, ya'ni 16 mln.dan ortiq rang va rang turlarini o'zida aks ettira oladigan displeylar, grafik axborotlarni (paper part) kirituvchi moslama - skanerlar, grafik ish majmualari; dasturiy vositalar sohasida esa haqiqiy kompyuter dunyosini kashf qila oladigan amaliy dasturlar vujudga keldi [11].

Ushbu fanni o'qitish jarayonida multimedia texnologiyalaridan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirish va talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Axborotni grafik shaklda ishlab chiqish, taqdim etish, ularga ishlov berish, shuningdek, grafik ob'ektlar va fayllarda bo'lgan nografik ob'ektlar o'rtasida bog'lanish o'rnatish kompyuter grafikasi deyiladi. Kompyuter grafikasi tushunchasi hozirda keng qamrovli sohalarni o'zida mujassamlashtirib, bunda oddiy grafik chizishdan to real borlikdagi turli tasvirlarni hosil qilish, ularga zeb berish, dastur vositasi yordamida hatto tasvirga oid yangi loyihalarni yaratish ko'zda to'tiladi. U multimedia muhitida ishlash imkoniyatini beradi.

Kompyuter grafikasi mustaqil yo'nalish sifatida XX asrning 60-yillarida paydo bo'ldi va maxsus amaliy dasturlar paketi ishlab chiqildi. O'sha paytda kesmalar yordamida chizish, ko'rinmas chiziqlarni o'chirish, murakkab sirtlarni akslantirish usullari, soyalarni shakllantirish, yoritilganlikni hisobga olish tamoyillari ishlab

chiqilgan edi. Bu yo'nalishdagi ilk ishlar vektorli grafikani rivojlantirishga ya'ni, chiziqlarni kesmalar orqali chizishga yo'naltirilgan edi. 70-yillardan boshlab nazariy va amaliy ishlarning aksariyati fazoviy shakl va ob'ektlarni o'rganishga qaratildi. Bu yo'nalish uch o'lchovli grafika (3D) nomi bilan ataladi. Uch o'lchovli tasvirlarni modellashtirish fazoning va jismlarining uch o'lchovlilikini, kuzatuvchi va yoritish manbalarining joylashishini hisobga olishini talab etadi. Murakkab sirtlarni akslantirish, releflar va ularning yoritilganligini modellashtirish bilan bog'lik masalalarning paydo bulishi uch o'lchovli grafikaga bo'lgan ehtiyojni yanada oshirdi.

90-yillarda kompyuter grafikasining qo'llanish sohalari ancha kengaydi, ya'ni uni keng tadbiiq qilish imkoniyatlari paydo buldi. Natijada kompyuter grafikasini faoliyati dasturlash va kompyuter texnikasi bilan bog'liq bo'lmagan mutaxassislarining ish vositasiga aylandi. Kompyuter grafikasining yangi yo'nalishlardan biri haqiqiy tasvirlarni shakllantirishning uslub va tamoyillarini ishlab chiqishga bag'ishlangan. Bu tamoyillarga ko'ra tasvirlarni bevosita kuzatish yoki optik qurilmalar yordamida ro'yxatga olish imkoniyati mavjud bo'lishi kerak. Shunday tasvirlarga extiyoj dizayn, arxitektura, reklama va boshqa sohalarda paydo bo'ldi. Kompyuterlar funktsional imkoniyatlarining kengayishi kompyuter grafikasining rivojlanishiga asos yaratdi va tasvirlar animatsiyasini ta'minlovchi tizimlar ham yaratilishiga olib keldi.

Kompyuter grafikasining qo'llanish sohalari: fil'm va mul'tiplikatsiyalarni ishlab chiqishda; kompyuter o'yinlarini ishlab chiqarishda; slaydli taqdimotlar, kitob va jumallar yaratishda; tasvirlarni qayta ishlash; arxitektura loyihalarida; avtomatlashtirilgan loyihalashtirishlarda; texnologik jarayonlarni boshqarishda; ilmiy tadqiqot ishlarini avtomatlashtirishda va boshqa sohalarda [11].

Multimedia texnologiyalari vizual, audiovizual va interaktiv elementlarni birlashtirish orqali ta'lim jarayonini yanada samarali qilish imkoniyatini beradi. Bu texnologiyalar yordamida kompyuter grafikasi fanini o'qitishda yangi yondashuvlar va uslublarni amalga oshirish mumkin.

Multimedia texnologiyalarining "Kompyuter grafikasi" fanini o'qitishdagi roli va ahamiyati katta, jumladan:

Interaktiv dasturlar va ilovalar: Grafiklarni yaratish va tahrirlashda interaktiv dasturlar (masalan, Adobe Photoshop, Corel Draw, Adobe Illustrator) va boshqa ilovalarning ta'limdagi o'rni katta.

Virtual va kengaytirilgan reallik: VR (Virtual Reality) va AR (Augmented Reality) texnologiyalarining "Kompyuter grafikasi" fanini o'qitishda qo'llanishi va talabalar tajribasini boyitishdagi roli. VR va AR texnologiyalari talabalarga murakkab jarayonlarni ko'z oldida gavdalantirish imkonini beradi. Masalan, AR orqali murakkab grafik tuzilmalarini ko'rsatish, tasvirlash, o'rganish mumkin. VR texnologiyasi esa foydalanuvchini to'liq virtual muhitga olib kiradi. VR ko'zoynaklari va boshqalar yordamida butunlay sun'iy yaratilgan dunyoga tushib, haqiqiy muhit bilan aloqa qilmay, virtual olam ichida harakat qilish imkonini beradi.

Video darsliklar va o'quv materiallar: O'quv materiallarining video va animatsiya orqali taqdimotlari, interaktiv o'quv dasturlari orqali o'quv jarayonining samaradorligi oshirishdagi o'rni katta [9].

Vizual materiallar: Multimedia texnologiyalari vizual materiallar, masalan, grafiklar, diagrammalar va videolarni taqdim etish imkonini beradi. Bu talabalarining tasavvurini kengaytirishga va mavzularni yaxshiroq tushinishga yordam beradi [1].

Interaktivlik: Interaktiv multimedia vositalari, masalan, simulyatorlar va o'yinlar, talabalarga nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash imkonini beradi. Bu, o'z navbatida, o'quv jarayonini qiziqarli va samarali qiladi [3].

Mustaqil o'rganish: Multimedia materiallari, masalan, onlayn kurslar va videodarslar, talabalarga qulay vaqtida va mustaqil o'z ustida ishlash o'rganish imkonini beradi. Bu usul, ayniqsa, masofaviy ta'limda muhimdir [8].

Natijalar va muhokama. Multimedia texnologiyasi bir vaqtning o'zida ma'lumot taqdim etishning bir necha usullaridan foydalanishga imkon beradi: matn, grafika, animatsiya, videotasvir va ovoz. Multimedia texnologiyaning eng muhim xususiyati interfaollik – axborot muhiti ishlatishda foydalanuvchiga ta'sir o'tkazishga qodirli hisoblanadi.

Multimedia – bu zamonaviy texnik va dasturiy vositalardan foydalanib, interfaol dasturiy ta'minot ostida boshqariladigan video va audio effektlarning o'zaro bog'liqligi bo'lib, matn, tovush, grafika, tasvir, videoni birlashtiradi. Bunda ma'lumot turli axborot tashuvchilarida mavjud bo'lishi mumkin. Multimedialar apparat-dasturiy vositalari foydalanuvchi o'z ish faoliyatida axborotning matn va grafik shakldan tashqari yana foydali audio va video fayllar shakllaridan foydalanish, hamda o'zlarining animatsiyali rolik va videolavhalarini yaratishlari mumkin [1].

Multimedia texnologiyalarining asosiy maqsadi – tovush, video, animatsiya va boshqa vizual effektlar bilan ta'minlangan dasturiy maxsulotlarni yaratishdan iboratdir. Bunda multimedia dasturiy maxsulotlari o'z ichiga interfaol interfeys va boshqarish mexanizmlarini qamrab oladi. Undan tashqari multimedia texnologiyasidan foydalanuvchi o'zi dizayn bilan shug'ullana olishiga imkon beradi, shuningdek statik (xarakatsiz) va dinamik (xarakatlanuvchi) tasvirlarni yaratishi hamda o'z ijodiy ishining

natijalarini aloqa kanallari orqali tashqi muxitga tarqatishi mumkin [3].

Grafik va tovush tahrirlagichlari, kartografik axborot va matnlarga ishlov bera oladigan shaxsiy amaliy dasturlar bilan ishlash mumkin. Masalan, oddiy MS Word matn muharririda tayyorlangan faylni grafik faylga aylantirish, bir formatdagi grafik fayllarni boshqa formatdagi grafik fayllarga almashtirish, bir necha multimedia ilovalarini yagona multimedia ilovalariga jamlash, multimedia ilovalarini o'lehamini, hajmini, sifatini va tuzilishini multimedia dasturlari orqali amalga oshirish mumkin [4].

"Kompyuter grafikasi" fanida multimedia texnologiyalarni qo'llash ayniqsa quyidagi sohalar muhimdir:

Grafik dizayn va modellar orqali dasturiy ta'minot yordamida grafik dizayn va 3D modellar yaratishning asosiy usullari va ularning o'qitishdagi afzalliklarini o'rganadilar.

Simulyatsiyalar va interaktiv mashqlar orqali grafik simulyatsiyalar va mashqlarning ta'lim jarayonida samarali yordam berishi va talabalarga amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishdagi roli ortadi.

O'quv natijalarini baholash jarayonida multimedia vositalarining o'quv natijalarini baholash va talabalarining kompyuter grafikasi bo'yicha ko'nikmalarini baholashdagi ahamiyati oshirish mumkin [7].

"Kompyuter grafikasi" fanini o'qitish jarayonida multimedia vositalaridan foydalanish quyidagi ko'rinishlarda amalga oshirilishi mumkin:

Darsliklar va qo'llanmalar: Darsliklarda multimedia elementlarini qo'shish (video darslar, animatsiyalar) talabalarining o'rganish jarayonini jonlantiradi va murakkab kontent(jarayon)ni tushunishga yordam beradi [5].

Dasturiy ta'minotlardan foydalanish: Grafik dizayn, 3D modellashtirish va animatsiya uchun maxsus dasturlar (masalan, Adobe Photoshop, Blender) o'qitish jarayonida qo'llanilishi mumkin. Ushbu dasturlar yordamida talabalar amaliy ko'nikmalarni egallashadi.

Loyihalar va topshiriqlar: Multimedia texnologiyalaridan foydalanib, talabalarni turli loyihalarda ishtirok etishga jalb qilish, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Misol uchun, talabalarga o'z grafik ishlanmalarini yaratish topshirig'i berilishi mumkin [6].

Multimedia texnologiyalarining "Kompyuter grafikasi" fanini o'qitishda qo'llash orqali ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, talabalarining fanga qiziqishini orttirish va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish mumkin.

Xulosa. Multimedia texnologiyalari samarali foydalanish "Kompyuter grafikasi" fanini o'qitishda juda muhim rol o'ynaydi. Bular talabalarining o'zlashtirish jarayonini kuchaytiradi, ijodiy fikrlashni rivojlantiradi. O'qitish jarayonini qiziqarli va interaktiv qiladi. Shunday qilib, multimedia texnologiyalaridan samarali foydalanish orqali "Kompyuter grafikasi" fanini o'qitishni takomillashtirish mumkin. Bu, o'z navbatida, kelajakdagi soha mutaxassisi uchun zarur ko'nikmalarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR

1. Андресен Бент. Б. Мультимедиа в образовании: специализированный учеб. курс: / - 2 - е изд.; - М.: Дрофа, 2007. - 221 с.
2. Aripov M.M., Tillaev A.I. Ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalarni qo'llash usullari. Samarqand Davlat Universiteti Ilmiy axborotnomasi. Samarqand. SamDU. ISSN 2091-5446, 2020.yil, 6-son (124), 86-90 b.
3. Докторова Е. А. Мультимедиа технологии. Част 2. – Улуновск: УлГТУ, 2010. -74 с.
4. Захарова И. Г. Информационные технологии в образовании. 2019, с.-192
5. Tillaev, A. I. Creating Multimedia Applications and Using Them in the Teaching of "Digital and Information Technology" in Higher Education. International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding (IJMMU) ISSN 2364-5369, Vol 9, No 4, April 2022. P. 266-271.
6. Tillaev, A. I. General rules for creating and using multimedia electronic textbooks on "Digital and information technology" in higher education. Academic Research in Educational Sciences, 3(4) (2022), P. 112–116.
7. Tillaev A.I. Use of multimedia technologies in the educational process. International Journal of Education, Social Science & Humanities. Finland Academic Research Science Publishers, 11(5), (2023). P.18–27.
8. Tillaev A.I. Ways to use modern information technologies in education. Modern Problems of Applied Mathematics and Information Technology (MPAMIT 2021) AIP Conf. Proc. 2781, 020029 (2023).
9. Tillaev A.I. Axborot texnologiyalari fanidan videodarslar tayyorlash va ulardan foydalanishni tashkil etish. Journal of science-innovative research in Uzbekistan, 2023, 1(9), 1187–1195 b.
10. Tillaev A.I. Fotodizayn, Adobe Photoshop. O'quv qo'llanma. Toshkent 2022, "NIF MSH". 170 b.
11. Tillaev A.I. Kompyuter grafikasi. Uslubiy qo'llanma. –T.: "Universitet", 2021. 140 b.

UDK: 811.93:004.43:371.3

Feruz TOXIROV,
Navoiy davlat universiteti katta o'qituvchisi, PhD
E-mail: toxirovferuz@mail.ru

Navoiy innovatsiyalar universiteti dotsenti, f.-m.f.n. Sh.Xudoyorov taqrizi asosida

THE DIDACTIC POSSIBILITIES OF ONLINE PLATFORMS FOR DESIGNING MOBILE APPS BASED ON COLLABORATIVE LEARNING

Annotation

This article analyzes the method of using collaborative learning technology to develop students' competence in the field of mobile application design. Collaborative learning technology expands students' opportunities in developing skills for collaboration, collective acquisition of new knowledge, and teamwork in complex projects. The article describes the use of visual programming environments in the process of collaborative learning. These platforms create an intuitive interface for students, drag-and-drop capabilities, and a convenient environment for teamwork. The article also examines the visual programming platform, evaluates the effectiveness of these platforms, and provides the results of a comparative analysis.

Key words: collaborative learning, mobile applications, visual programming, online platforms, developing students' competence, pedagogical experience, comparative analysis, mobile application platforms.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМ ДЛЯ ПРОЕКТИРОВАНИЯ МОБИЛЬНЫХ ПРИЛОЖЕНИЙ НА ОСНОВЕ КОЛЛАБОРАТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В данной статье анализируется метод использования технологии коллаборативного обучения для развития компетентности студентов в области проектирования мобильных приложений. Технология коллаборативного обучения расширяет возможности студентов в формировании навыков совместной работы, коллективного усвоения новых знаний и командного выполнения сложных проектов. В статье описывается применение визуальных сред программирования в процессе коллаборативного обучения. Эти платформы создают для студентов интуитивно понятный интерфейс, возможности перетаскивания (drag-and-drop) и удобную среду для командной работы. В статье также исследуется платформа визуального программирования, оценивается эффективность этих платформ и приводятся результаты сравнительного анализа.

Ключевые слова: коллаборативное обучение, мобильные приложения, визуальное программирование, онлайн платформы, развитие компетентности студентов, педагогический опыт, сравнительный анализ, платформы мобильных приложений.

KOLLABORATIV TA'LIM ASOSIDA MOBIL ILOVALARNI LOYIHALOVCHI ONLAYN PLATFORMALARNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada talabalarning mobil ilovalarni loyihalashga oid kompetentligini rivojlantirishda kollaborativ ta'lim texnologiyasidan foydalanish usuli tahlil qilinadi. Kollaborativ ta'lim texnologiyasi talabalarning o'zaro hamkorlikda ishlash qobiliyatini shakllantirish, yangi bilimlarni birgalikda o'zlashtirish hamda murakkab loyihalarni jamoaviy bajarish imkoniyatlarini kengaytiradi. Maqolada kollaborativ ta'lim jarayonida vizual dasturlash muhtirlaridan foydalanish bayon qilinadi. Ushbu platformalar talabalar uchun intuitiv interfeys, drag-and-drop imkoniyatlari va jamoaviy ish uchun qulay muhit yaratadi. Maqolada, shuningdek, vizual dasturlash platformasi o'rganilib, ularning samaradorligi baholanadi va qiyosiy tahlil natijalari keltiriladi.

Kalit so'zlar: kollaborativ ta'lim, mobil ilovalar, vizual dasturlash, onlayn platformalar, talabalar kompetentligini rivojlantirish, pedagogik tajriba, qiyosiy tahlil, mobil ilova platformalari.

Kirish. Mobil ilovalarni ishlab chiqish bugungi kunda texnologik taraqqiyotning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, talabalarning ushbu sohada kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish ta'lim jarayonida alohida ahamiyat kasb etadi. Mobil ilovalarni loyihalashga oid bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan talabalar zamonaviy texnologiyalarni o'zlashtirishda hamda amaliy ishlarni bajarishda samaradorlikka erishadi. Ushbu kompetentlikni rivojlantirish jarayonida kollaborativ ta'lim texnologiyalaridan foydalanish talabalarga yanada yuqori natijalarga erishishda yordam beradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Talabalarning mobil ilovalarni loyihalashga oid kompetentligini rivojlantirishda dasturlash tillarini o'rganish va kollaborativ ta'lim texnologiyalaridan foydalanish integratsiyalangan holda olib borilsa, o'quv jarayonining samaradorligi oshadi. Bu jarayonda talabalar nafaqat texnik bilimlarni, balki muammolarni hal qilish, jamoada ishlash, liderlik ko'nikmalarini ham shakllantiradi [1]. Bu esa ularni mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassis sifatida tayyorlashga yordam beradi.

Bu borada, ya'ni talabalarning dasturlashga oid kompetentligini rivojlantirish nazariyasi va amaliyoti, mobil ilovalarni loyihalashga oid kompetentligini rivojlantirish, kollaborativ ta'lim texnologiyasidan foydalanish metodikasiga oid izlanishlar N.A.Otaxonov, U.M.Mirсанov, V.V.Kalitina, N.A.Gorohvskaaya, G.K.Abdrasheva, A.A.Karnauxova, F.Jan, N.Kiesler, W. Feurzeig kabi taqqiqotchi va olimlar tomonidan olib borilgan.

Ularning fikriga ko'ra, "mobil ilovalarni ishlab chiqish jarayonida dasturlash tillarini bilishi orqali talabalar uchun muhim bo'lgan bilim va ko'nikmalar shakllantiriladi: algoritmik fikrlash, texnik kompetensiyalar, loyihalash, dastur kodini optimallashtirish va xavfsizlik. Shuningdek, kollaborativ ta'lim texnologiyasi talabalar o'rtasida jamoaviy ishlash, bilim va tajriba almashish orqali o'qitish jarayonini samarador qilib, quyidagi imkoniyatlarni taqdim etadi: jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish, bilimlarni integratsiya qilish, muammolarni hal qilish, onlayn platformalar orqali hamkorlik qilish" [1-9].

Mazkur taqqiqotchi va olimlarning ishlari tahlili va ilmiy izlanishlarimiz asosida aytish mumkin-ki, oliy ta'lim muassasalari talabalarining mobil ilovalarni loyihalashga oid kompetentligini rivojlantirishda ularning dasturlash ko'nikmalarini rivojlantirish, bunda kollaborativ ta'lim texnologiyasidan foydalanish samarali hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Talabalarning mobil ilovalarni ishlab chiqishga oid kompetentligini rivojlantirishda dasturlash muhim ahamiyat kasb etadi. Dasturlash talabalarda nafaqat texnik bilim va ko'nikmalarni shakllantiradi, balki mantiqiy va algoritmik fikrlash, muammolarni tahlil qilish va yechim topish qobiliyatlarini ham rivojlantiradi [1-4, 10-12]. Bularning barchasi mobil ilovalarni ishlab chiqishda muhim kompetensiyalardan hisoblanadi.

Kollaborativ ta'lim texnologiyalari talabalarni birgalikda ishlashga undaydi, ularni o'zaro fikr almashish va muammolarni birgalikda hal qilishga jalb etadi. Bu usulda talabalarning

kompetentligini rivojlantirishda bilimlarni chuqurlashtirish va mustahkamlashning qator afzalliklari mavjud. Bunday ta'lim texnologiyalari, ayniqsa, dasturlash va mobil ilovalarni yaratish jarayonida samarali bo'lib, har bir talabaga o'z tajribalarini oshirish va yangi bilimlarni o'zlashtirish imkonini beradi [5-9].

Shu bois, talabalarining mobil ilovalarni loyihalashga oid kompetentligini rivojlantirishda kollaborativ ta'lim texnologiyasidan foydalanish lozim. Buning uchun dastlab, kollaborativ ta'lim asosida jamoa bo'lib mobil ilovalarni loyihalash imkoniyatini beradigan platformalarni o'rganish va ulardan samaralisini tanlab olish talab etiladi.

Bugungi kunda kollaborativ ta'lim asosida mobil ilovalarni loyihalash mumkin bo'lgan platformalar bir nechta bo'lib, bularga:

Thunkable, MIT App Inventor, Kodular, AppGyver, Glide, Adalo, Appy Pie, Bubble, FlutterFlow, Zoho Creatorlarni misol keltirish mumkin.

Mobil ilovalarni loyihalash jarayonida ushbu vizual dasturlash platformalari jamoaviy hamkorlikda ishlash imkoniyatini berib, talabalarni dasturlash jarayoni bilan qulay tanishtirishga imkon yaratadi [6]. Tanlangan platformalar quyidagi mezonlar bo'yicha baholandi: interfeys qulayligi, kod yozmasdan dastur yaratish imkoniyati, interaktiv komponentlar mavjudligi, multiplatforma qo'llab-quvvatlash, ta'limiy materiallar, loyihalarni saqlash va yuklab olish imkoniyatlari, jamoa bo'lib ishlash imkoniyatlari, narx va bepul xizmatlar, yaratilgan loyihalar sifati va platformani o'zlashtirish darajasi (1-jadval).

1-jadval.

Kollaborativ ta'lim asosida mobil ilovalarni loyihalash platformalarining imkoniyatlari

Baholash mezonlari	Platforma nomi										
	Thunkable	MIT App Inventor	Kodular	AppGyver	Glide	Adalo	Appy Pie	Bubble	FlutterFlow	Zoho Creator	
Interfeys	9	8	7	8	9	8	7	9	8	7	
Vizual dasturlash	10	10	10	9	8	9	9	10	8	8	
Interaktiv komponentlar	8	7	8	8	7	8	7	8	9	7	
Multiplatforma	7	6	7	8	7	8	8	8	8	8	
Ta'lim materiallari	6	9	7	6	8	6	8	6	6	7	
Loyihani saqlash	8	7	6	8	7	8	6	8	7	7	
Jamoaviy ishlash	9	8	7	9	8	9	7	9	8	7	
Narx	7	8	8	6	7	6	7	7	7	8	
Ilova sifati	8	7	8	7	8	8	8	9	9	8	
O'zlashtirish	9	8	7	8	9	7	6	8	7	6	
Ball	81	78	75	77	78	77	73	82	77	73	

Mazkur jadvaldagi baholash natijalariga ko'ra, **Bubble** platformasi eng yuqori ballga, undan keyingi o'ringa esa **Thunkable** platformasi ega bo'ldi. Ushbu platformalar talabalar uchun keng imkoniyatlarni taqdim etadi, bunda interfeysning qulayligi, kod yozmasdan ilovalarni loyihalash imkoniyati va sifat darajasi yuqori hisoblanadi. **Bubble** talabalarga o'z g'oyalarni tezda mobil ilovaga aylantirishga imkon beradi, shu bilan birga, ularning texnologiyaga oid qiziqishlarini oshiradi. Ushbu platforma ta'lim jarayonida talabalar bilan hamkorlikda ishlash uchun eng maqbul hisoblanadi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot doirasida talabalarining mobil ilovalarni loyihalashga oid kompetentligini rivojlantirishda Bubble platformasining samaradorligini aniqlash maqsadida tajriba sinov ishlari olib borildi. Tajriba-sinov ishlarning muvaffaqiyati, ushbu jarayonda uning tashkiliy-pedagogik jihatlari inobatga olish zaruriyatini ko'rsatadi. Shu bois, mazkur jihatlarga alohida e'tibor qaratildi. Tajriba-sinov ishlari 2024-yilda Navoiy davlat pedagogika institutining "Professional ta'lim: axborot tizimlari va texnologiyalar" ta'lim yo'nalishi 3-kursida ta'lim oluvchi talabalar o'rtasida o'tkazildi.

Bunda tajriba va nazorat guruhlariga uchun jami 52 nafar talaba jalb etildi. Tajriba-sinov ishlarning yakuniy bosqichida tajriba va nazorat guruhidagi talabalarining natijalarini ishonchligini tekshirish maqsadida Student-Fisher kriteriyasi asosida matematik-statistik tahlili o'tkazildi.

Mazkur kriteriyadan foydalanishda tanlanmalar uchun mos o'rt

qiymatlar $\bar{X} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n n_i X_i$, tarqoqlik ko'effitsiyentlarini

$D_n = \sum_{i=1}^3 \frac{n_i (x_i - \bar{X})^2}{n-1}$, o'rtacha kvadratik chetlanishlarni

$\tau_n = \sqrt{D_n}$, variatsiya ko'rsatkichlarini $\delta_n = \frac{\tau_n}{X}$, baholashning

ishonchli chetlanishlarini $\Delta_n = t_{\alpha} \cdot \frac{D_n}{\sqrt{n}}$, o'zlashtirish

ko'rsatkichlarini aniqlashda esa $P = \frac{\bar{X}}{3} \cdot 100\% - \frac{\bar{Y}}{3} \cdot 100\%$

formulalardan foydalanildi. Hisoblash natijasiga ko'ra, tajriba guruhining o'rtacha o'zlashtirish ko'rsatkichi nazorat guruhiga nisbatan yuqori ekanligi, ya'ni 11 % ga oshganligi ma'lum bo'ldi.

Xulosa va takliflar. Kollaborativ ta'limdan foydalanish natijasida talabalar mobil ilovalarni loyihalash jarayonining turli bosqichlari bilan tanishadi. Bu ularga texnik bilimlar bilan bir qatorda, loyihalarni samarali boshqarish, jamoada ishlash, muammolarni hal qilish kabi muhim ko'nikmalarni ham rivojlantirish imkonini beradi. **Bubble** platformasidan foydalanish va kollaborativ ta'lim texnologiyasini qo'llash orqali talabalarining quyidagi kompetensiyalarini rivojlantirishga erishiladi:

1. Texnik kompetensiyalar: mobil ilovalarni loyihalash, ma'lumotlar bazasi bilan ishlash, API integratsiyasi; 2. Dizayn kompetensiyalari: mobil interfeyslarni loyihalash, responsive dizayn yaratish; 3. Kollektiv ish kompetensiyalari: jamoada ishlash, rollarni taqsimlash, muloqot qilish; 4. Muammoli vaziyatlarni hal qilish: loyihada yuzaga keladigan muammolarni aniqlash va yechish.

Tahlil va tajriba-sinov natijalariga ko'ra, **Bubble** platformasi talabalar uchun mobil ilovalarni loyihalashda eng samarali ekanligini aytish mumkin. Ushbu platformaning oson o'zlashtirilishi, interfeysi qulayligi va jamoaviy ishlash imkoniyatlari talabalar o'rtasidagi hamkorlik va amaliy bilimlarni oshirishga imkon beradi. Boshqa platformalar ham ma'lum afzalliklarga ega bo'lsa-da, ular ko'pincha individual o'rganish uchun mos. Shuning uchun, mobil ilovalarni loyihalashga oid ta'lim jarayonida **Bubble** platformasini qo'llash tavsiya etiladi.

Taklif etilayotgan platforma talabalarining darsdan bo'sh vaqtni mazmunli o'tkazishida, bilimlarni mustaqil o'zlashtirishida, mobil ilovalarni loyihalashga oid kompetentligini rivojlantirish uchun muayyan darajada xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

- Mirsanov U.M. Uzluksiz ta'lim tizimida dasturlash texnologiyalarini o'qitish metodikasini takomillashtirish // Pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. – Chirchiq, 2023. – 76 b.
- Otaxanov H.A. Объекта йўналтирилган дастурлаш технологияларини ўқитиш услубиёти (Олий ўқув юрлари мисолида) // Педагогика fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan dissertatsiya avtoreferati. – Toshkent, 2009. – 28 b.

3. Калитина В.В. Формирование программно-алгоритмической компетентности бакалавров информационных направлений при обучении программированию : дис. – Сибирский федеральный университет, 2015.
4. Гороховская Н.А., Рулиене Л.Н. Модель формирования социальной компетентности у будущих программистов в условиях коллаборативного электронного обучения //Проблемы современного образования. – 2018. – №. 5. – С. 209-217.
5. Абдрашева Г. К., Туткышбаева Ш. С., Калибекова Д. Ш. Мобильное обучение и мобильные приложения в образовании //Проблемы и перспективы развития образования в России. – 2016. – №. 39. – С. 126-131.
6. Карнаухова А.А. Важность создания прототипа на этапе проектирования на примере разработки мобильного приложения //Информационно-телекоммуникационные системы и технологии. – 2014. – С. 68-68.
7. Жан Ф. Обучение в цифровых сетях: кооперативное обучение, коллаборативное обучение и педагогические инновации //Непрерывное образование: XXI век. – 2016. – №. 4 (16). – С. 119-135.
8. Kiesler N. On programming competence and its classification //Proceedings of the 20th Koli Calling International Conference on Computing Education Research. – 2020. – С. 1-10.
9. Feurzeig W., Papert S. A., Lawler B. Programming-languages as a conceptual framework for teaching mathematics //Interactive Learning Environments. – 2011. – Т. 19. – №. 5. – С. 487-501.
10. Jamoliddinovich T. F. Problems of teaching school children and students the development of mobile applications // International conference on interdisciplinary science. – 2024. – Т. 1. – №. 3. – С. 38-40.
11. Jamoliddinovich T. F. Methodology of developing algorithmic thinking of students on programming in higher educational institutions //Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities. – 2022. – Т. 2. – №. 1.5 Pedagogical sciences.
12. Tokhirov F. J. Problems of Developing Students' Algorithmic Thinking about Programming // "Online-conferences" platform. – 2021. – С. 169-170.

Shaxnoza TOSHOVA,
Termiz Iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi
E-mail: shaxnozatoshova11@gmail.com

JTSBMQTMOI Samarqand filiali dotsenti A.Abdumannotov taqrizi asosida

BO'LAJAK TARBIYALANUVCHILARNING IJTIMOYLAISHUVIDA SOG'LOM TURMUSH TARZI KO'NIKALARINI SHAKLLANTIRISH

Аннотация

Ushbu maqolada bo'lajak tarbiyalanuvchilarning ijtimoiylashuvida sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini shakllantirish masalalari bayon qilinadi. Millat salomatligini ta'minlash, xalq genofondini beqamuko'st saqlash sog'lom turmush tarzi tufayligina yetarlicha ijobiy tarzda hal etiladi. Bu esa, jamiyatning barcha ijtimoiy institutlari; oila, o'quv-tarbiya maskanlari, mahalla hamda mustaqil ta'lim oldiga jamiyatimiz fuqarolariga sog'lom turmush tarzi mazmuni va mohiyatini anglatish, yoshlarni sergak va bilimdon, barkamol shaxs qilib tarbiyalash masalasini ko'ndalang qilib qo'yadi.

Kalit so'zlar: Ta'lim, tarbiya, sog'lom turmush tarzi, ijtimoiylashuv, bilim, ko'nikma, sport.

ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ В СОЦИАЛИЗАЦИИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

Аннотация

В данной статье раскрыты вопросы формирования навыков здорового образа жизни в социализации будущих детей. Уход за пухом решается достаточно положительно только благодаря здоровому образу жизни. Это все социальные институты общества; Донести до граждан нашего общества смысл и суть здорового образа жизни в семье, учебных заведениях, соседстве и самостоятельном образовании, сделать молодых людей внимательными и знающими, всесторонне развитыми личностями ставит вопрос образования в горизонтальное положение.

Ключевые слова: Образование, обучение, здоровый образ жизни, социализация, знания, умения, спорт.

FORMATION OF HEALTHY LIFESTYLE SKILLS IN THE SOCIALIZATION OF FUTURE STUDENTS

Annotation

This article discusses the issues of forming healthy lifestyle skills in the socialization of future students. Ensuring the health of the nation, preserving the integrity of the people's gene pool are solved in a sufficiently positive way thanks to a healthy lifestyle. This means that all social institutions of society; The family, educational institutions, neighborhoods, and independent education are responsible for explaining the content and essence of a healthy lifestyle to the citizens of our society, and for raising young people to be alert, knowledgeable, and well-rounded individuals.

Key words: Education, upbringing, healthy lifestyle, socialization, knowledge, skills, sports.

Kirish. Ta'lim tizimida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish turli yo'nalishlarda izchillik bilan, muayyan dastur asosida, aniq yo'nalishlarda borilishi lozim. Xususan, bu avvalo pedagogik ta'lim jarayonida talabalarga sog'lom turmush tarziga oid muayyan tibbiy va gigienik bilimlar berish, ularda sog'lom turmush tarzini saqlashning inson tanasi takomiliga ta'siri haqidagi tushunchalarni shakllantirishga qaratilsa, ikkinchi tomondan, yoshlarda qat'iy rejim asosida gigienik qoidalarga amal qilish, o'zi va yon-atrofdagilarning sog'lig'ini asrashni kundalik odatga aylantirish ko'nikmalarini tarkib topirish bilan bevositaloqodir. Shuningdek, sog'lom turmush tarzi ommaviy axborot vositalari orqali keng targ'ib etilishi bilan birga, barcha ta'lim-tarbiya maskanlari bilan hamjihatlikda maktab, litsey, kollej, oliy ta'lim muassasalarida beriladigan ta'lim-tarbiya mazmuniga chuqur singdirilmog'i lozim. Sog'lom turmush tarzidek murakkab ijtimoiy jarayonlarni o'lchashda uning biz uchun maqbul va zarur bo'lgan o'lchamlarini shakllantirish muhim amaliy ahamiyatga egadir.

Barcha rivojlangan davlatlarda bo'lgani kabi mamlakatimizda mustaqillik yillarida, birinchi navbatda jamiyatning sog'lomligi, fuqarolarning farovon turmush tarzini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Sog'lom turmush tarzi insonning umrini qisqartirishga olib keluvchi kasallik va sabablarning oldini olishga xizmat qiladigan harakatlardan va umrini uzaytirishga qaratilgan hayot tarzidan iborat bo'lib, unga faqatgina jamiyatni sog'lomlashtirish va sog'lom ijtimoiy muhitni qor topirish natijasida erishiladi. Bugungi kunda sog'lom avlodni shakllantirish eng muhim vazifalardan biridir. Bunga eng avvalo sog'lom turmush tarzini shakllantirish, turli maishiy shart-sharoitlarni yaratish, sog'lom avlodni tarbiyalashning moddiy asosini belgilash, ya'ni davlat tomonidan iqtisodiy va moliyaviy qo'llab-quvvatlash kiradi. Kishilar salomatligini ta'minlamasdan turib, sog'lom turmush, sog'lom fikr, farovon hayot hamda kelajagimiz asosi bo'lgan barkamol avlod haqidayo'ylash mumkin emas[2].

Yosh avlodni tarbiyalash ishida jamiyatning muhim, hal qiluvchi bo'g'ini bo'lgan, farzandlar, shaxs sifatida shakllanib, Vatanga muhabbat, milliy va umumbashariy qadriyatlar ruhida

tarbiyalanib, o'z xalqining munosib vakillari bo'lib yetishadigan, sog'lom hamda mustahkam oilani qurish uchun zarur sharoitlarni yaratish, yoshlar o'rtasida sog'lom turmush tarzi tamoyillarini qor topirish, ularni g'iyohvandlik, axloqsizlik, tashqaridan kirib kelayotgan "ommaviy madaniyat" ning turli illatlari xavfi vazararli ta'sirlaridan himoya qilish kompleks chora – tadbirlarini amalga oshirish masalalari yoritilgan.[3,4]

Tahlil va natijalar. Jamiyatni ijtimoiy sog'lomlashtirish tamoyillari asosida olib borilayotgan islohotlaryurtimizda ijtimoiy sog'lom muhitni hamda barkamol insonlarni, sog'lom turmushmadaniyatini shakllantirishga qaratilgan. Bu esa, xalq salomatligini mustahkamlash, turmush tarzini yanada yuksaltirish orqali amalga oshiriladi. Zero, xalq salomatligini ta'minlash tabiiy atrof-muhit holati bilan bir qatorda, ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liqdir. Demak, inson sog'lig'i - davlat mulki hisoblanadi. Shuning uchun ham insonning biosotsial salomatligini asrash yo'li orqali ijtimoiy muhit holatini ta'minlashga intilish – davlat ahamiyatiga molik vazifalardandir. Shuni ham alohida e'tirof etish lozimki, faqat tanasalomatligi muvaffaqiyatlar garovi bo'laolmasligi mumkin. Tana salomat bo'lgani bilan ruh, fikr nosog'lom bo'lsa, albatta noqulay vaziyatlarga olib keladi. Bu esa, jamiyat sog'lom turmush tarziga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Insonning jismoniy salomatligi hamdama'naviy-axloqiy kamolotida ijtimoiy muhitni takomillashtirish bugungi davrda dolzarb ijtimoiy vazifalardan bo'lib qolmoqda[4].

Turmush tarzi – bu insonning ma'lum maqsad asosida o'zining yashashi, hayotkechirishi uchun zarur bo'lgan turmush sharoitlarini o'zlashtirish usuli. Turmush tarzini insonning ayrim odat, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish usuliga ko'ra sog'lom vanosog'lom turmush tarzi sifatida ikki guruhga ajratish mumkin.

Sog'lom turmush tarzi deganda quyidagilarni e'tiborga olish zarur:

- faol jismoniy harakat qilish, chiniqish, jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanish;

- kun tartibini oqilona rejalashtirish va unga doimoamal qilish; jismonan va ruhanoliqishga yo'l qo'yimaslik; aqliy va jismoniy mehnatni gigienik talablar asosida to'g'ri rejalashtirish;

- to'g'ri va sifatli ovqatlanish;

- shaxsiy va umumiy gigiena talablariga rioya qilish;

- atrof-muhitni muhofaza qilish, ekologik madaniyatga erishish;

- yuqumli kasalliklar, jarohatlanish va baxtsiz hodisalarning ro'y berishini oldini olish;

- to'g'ri jismoniy tarbiyaolish;

- psixogigiena talablari (haddan tashqari asabiylashish va hayojlanishning oldiniolish)ga amal qilish;

- zararli odatlarga berilmalik (tamaki mahsulotlarini iste'mol qilmaslik, ichkilikbozlik va giyohvandlikka yo'l qo'yimaslik va h.k.).

Yuqoridagi mezonlarga asoslanib, quyidagi to'xtamga kelish mumkin:

Sog'lom turmush tarzi – bu insonning hayoti va salomatligi xavfsizligini ta'minlashgaxizmat qiluvchi ko'nikmalarga ega bo'lish asosida hayotiy faoliyatni yo'lga qo'yish hamdasalomatligini yuqori darajada bo'lishiga erishishni ta'minlovchi ijtimoiy hodisadir [5].

Sog'lom turmush tarzi psixologiyasi - insoniyatning paydo bo'lishi bilan hayotiy ehtiyojga aylanib qolgan ma'naviy, jismoniy, ruhiy, ijtimoiy salomatlik haqidagi milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarining mazmuni va mohiyatini chuqur bilgan holda ularga ongli ravishda amal qilish, rejali, maqsadli sog'lom hayot kechirish qoidalariga to'liq rioya etgan holda ularni kundalik hayotiy ehtiyojga aylantirish tafakkuri va uning amaliyoti demakdir. Demak, sog'lom

Salomatlikni va sog'lom turmush tarziga o'quvchilarning qiziqishini shakllantirishni pedagogik usullari

№	Usullar	Samaradorlikning asoslanishi
1	Talabalarni amaliyog'lomlashtirish faoliyatiga jalb etish	Kundalik hayotda foydalanadigan hamda kerakli hayotdarajasini saqlashga yo'naltirilgan sog'lomlashtirish faoliyati malaka va ko'nikmalarini shakllantirish imkoniniberadi. Usuldan foydalanishning muntazamligisog'lomlashtirish faoliyatini odatiy va majburiy bo'lishgaxizmat qiladi.
2	Mustaqil kuzatish, mustaqilnazorat, mustaqil tahlil qilish.	Talabalarni o'z organizmi holatiga e'tiborini qaratadi; mustaqil kuzatish, mustaqil nazorat qilish natijalari o'z turmush tarzini individual o'zgarishlarga mos holdaboshqarish imkonini beradi.
3	Talabalar individual yutuqlarini namoyish etish.	Talabalarni o'z kuchlariga ishonish, o'z imkoniyatlarini baholash imkonini beradi va bumuvaffaqiyatlarga bo'lgan talabni amalga oshirish imkoniniberadi.
4	Rag'batlantirish, ma'qullash	Tashqi rag'batlantirish muvaffaqiyatlargafundamental ijtimoiy talabni amalga oshirish imkoniniberadi.
5	Tashqi rag'batlantirish muvaffaqiyatlargafundamental ijtimoiy talabni amalga oshirish imkonini beradi.	Salomatlik – inson hayotining muhim kategoriyasidir va har bir o'quvchi o'z salomatligini saqlash bo'yicha ma'lum hayotiy tajribaga (eng kam bo'lsa ham) ega. Bu tajriba shaxsan ma'lum ahamiyatga ega va atrofda qilar tomonidan yoki o'zi mustaqil baholashi mumkin.
6	O'quv materialimazmunini tuzishda yorqinfaktlardan, qiziqarli raqamlardan, tarixiy ma'lumotlardan, sog'lom turmush tarzi namunalaridan foydalanish	Talabaniing emotsional sohasiga ta'sir ko'rsatish. Ijoiy emotsional rang-baranglik taklifetilyotgan materialni o'zlashtirishga va qabul qilishgamaqbul ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy o'rganish effekti imkonin mavjud.
7	Turli-tuman aqliy hujum jarayonlari (o'yinlar, quvnoqlarva zukkolar klubi, aqliy hujum, munozaralar vaboshqalar)	Salomatlik va sog'lom turmush tarziga qiziqishini kuchaytirishga xizmat qiladigan kognitiv va emotsional sohalarga hamda bilim, malaka vako'nikmalarini mustahkamlashga ta'sir o'tkazish.
8	Teskari aloqa usullari	Oraliq natija qayd etiladi, o'quvchilar bilan birgalikdasabab-oqibat aloqalari aniqlanadi, keyingi masalalarqo'yiladi.

Xulosa. Bizning kuzatishlarimiz sog'lom turmush tarzi motivatsiyalarini shakllantirish jarayoni, yuqorida biz aytib o'tgan o'qitish (bilish va amaliy) usullaridan hamda ayrim uslubiy amallardan foydalanishga asoslanganligini ko'rsatadi.

Sog'lom turmush tarziga gorizontaal o'qitish jarayoni ta'limning, tarbiya varivojlanishning turli vosita va usullaridan

turmush tarzining ikki muhim qirrasini mavjud, birinchidan insonning sog'lomlik borasidagi bilim va malakalar majmuidan iborat, ikkinchidan esa, mana shu bilim va malakalar uning real hayotidagi amalga oshirilishiga bog'liq.

Talaba-yoshlarda sog'lom turmush tarzini shakllantirish asosiy vazifasi hisoblangan, jismoniy tarbiya sohasidagi kerakli bilimlar, ko'nikma va malakalarni shakllantirib borib, ongillik, milliy g'urur, insonparvarlik, vatanparvarlik, baynalminallik, fuqarolik burchini hisetishdek zarur fazilatlar tarbiyalanadi. Mashqlarni bajarishdagi o'zaro yordam vao'yinda birbiriniqo'llash, berilgan topshiriqlarni birgalikda bajarish, bolalarda do'stlik, o'rtoqlik, birodarlik hissini rivojlantiradi.

Jamiyatimizning hozirgi kundagi, ham son jihatidan, ham faolligi bo'yicha, hamkelajagimiz poydevori sifatida istiqboldagi yetakchi va hal qiluvchi kuch hisoblanganyoshlarimiz, shu jumladan o'quvchilar, talabalar va ularning salomatligi, sog'lom turmush tarzi to'g'risidagi bilimlari, amaliy malaka va ko'nikmalari va ularga qay darajada samarali vato'g'ri rioya qilishi millatimizni, xalqimizni kelgusi istiqboldagi yuksalish darajasini belgilabberadi. Ana shu nuqtai nazardan qaralganda, o'quvchi yoshlarning sog'lom turmush tarzi to'g'risidagi ilmiy jihatdan asoslangan bilimlarini batafsil va to'liq o'zlashtirishlari, unga rioya qilish malaka va ko'nikmalarini shakllantirish, yanada takomillashtirish har doim ham o'z muhimligini va dolzarbligini saqlab kelgan.

Sog'lom turmush tarziga o'rgatishning va uni tashkil etishning haqiqiy amaliyotidaulg'ayib borishning turli bosqichlarida motivatsiyani shakllantirishning eng samarali uslublarini va uslubiy usullarini aniqlash muhim ahamiyatga ega.

fanlararo, shuningdek umumiy va jismoniy madaniyat, asosiy va qo'shimcha ta'lim, oilaviy tarbiya, o'zini mustaqil tarbiyalash bilan o'zaro bog'lanish asosida keng foydalanib amalga oshirishini tavsiya etamiz.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. «Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari» Yoshlar nashryot uyi. 2019 yil. – 71-83 b.
2. Muminova F. O'quvchilarda sog'lom hayot tarzi ko'nikmalarini shakllantirish omillari / Maktab va hayot №7, 2002. – 20-21 b.
3. Ziyomammedova B., Abdullaeva Sh. / «Pedagogika» «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» nashriyoti. T. 2000 yil. – 98 b.
4. Xankeldiev SH.X., Abdullaev A.A. Problemi postroeniya normativnix osnov gosudarstvennix standartov po fizicheskomu vospitaniyu. //Fan-sporta, 2005, № 1 – s. 20-23
5. Shayxova X.O., Tillaeva G.H. Sog'lom turmush tarzi va yoshlar kamoloti. -T.: Falsafa va huquq in-ti, 2007. - 60-bet.

Aziza TO'RABEKOVA,
Nizomiy nomidagi TDPU tayanch doktoranti
E-mail: aziza@mail.ru

Guliston davlat pedagogika instituti dotsenti, PhD D.Elmuratova taqrizi ostida

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING KOGNITIV-PRAGMATIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHDA AXBOROTLAR BILAN ISHLASHNING O'RNI

Annotatsiya

Mazkur maqolada bir qator respublikamiz va xorijlik olimlar tomonidan o'tkazilgan ilmiy tadqiqotlar va xalqaro loyihalarning nazariy tahlili asosida bo'lajak o'qituvchilarida kognitiv-pragmatik kompetensiyalarni rivojlantirishda axborotlar bilan ishlashning o'rni ochib berilgan. Axborot tushunchasi va turli mazmundagi axborotlar bilan ishlash, shu bilan birga, salbiy axborot ta'siridan himoya qilish, shaxsning axborot-psixologik xavfsizligini ta'minlash muammolarining respublikamiz va xorijiy ilmiy ishlardagi talqini yoritilgan bo'lib, "kognitiv axborot nazariyasi" tushunchasiga ham to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Axborot, axborotlar bilan ishlash, axborot xavfsizligi, kognitiv, muloqot, konstruksionizm, axborotni vizualizatsiya qilish, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi, kompetensiya.

РОЛЬ РАБОТЫ С ИНФОРМАЦИЕЙ В РАЗВИТИИ КOGNИТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация

В данной статье на основе теоретического анализа научных исследований и международных проектов, проведенных рядом отечественных и зарубежных ученых, раскрыта роль работы с информацией в развитии когнитивно-прагматических компетенций будущих учителей. Освещены понятие информации и работа с информацией различного содержания, в том числе защита от воздействия негативной информации, проблемы обеспечения информационно-психологической безопасности личности в отечественных и зарубежных научных работах, а также затронуто понятие "когнитивная теория информации".

Ключевые слова: Информация, работа с информацией, информационная безопасность, когнитивный, коммуникация, конструкционизм, визуализация информации, будущий учитель начальных классов, компетенция.

THE ROLE OF INFORMATION PROCESSING IN DEVELOPING COGNITIVE-PRAGMATIC COMPETENCIES OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Annotation

This article, based on a theoretical analysis of scientific research and international projects conducted by numerous domestic and foreign scientists, reveals the role of information processing in developing cognitive-pragmatic competencies of future teachers. The concept of information and working with various types of information content are explored, along with the issues of protection from negative information influence and ensuring the information-psychological security of individuals. These topics have been examined in both domestic and foreign scientific works, with attention also given to the concept of "cognitive information theory".

Key words: Information, information processing, information security, cognitive, communication, constructionism, information visualization, future primary school teacher, competence.

Kirish. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kognitiv-pragmatik kompetensiyalarini rivojlantirishda axborotlar bilan ishlash ta'lim olishda va kasbiy faoliyatda hamda kundalik shaxslararo muloqotning muvaffaqiyati uchun juda muhim. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'zini-o'zi mustaqil rivojlantirishi, o'zini-o'zi boshqarishi, erkin raqobat qila olishi, mustaqil muloqni amalga oshirishi uchun simbiotik va sinergetik tarzda faoliyati amalga oshiriladi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari qanchalik ko'p axborotga ega bo'lsa, axborotlar bilan ishlash davomiyligi ortib borsa, ulardagi o'z-o'zini anglash darajasi shunchalik yuqori bo'ladi. Talabalarda kognitiv-pragmatik kompetensiyani rivojlantirish davomida o'zaro munosabatlar va o'zaro muloqot odobi va o'z bilimlariga ishonish tuyg'usi tizimli rivojlanishi maqsadga muvofiq. Shu nuqtayi nazardan, ulardagi axborotlarni ishlashdagi shaxsiy tanlovlar, axborotlar tanlovlari to'plamlarini olib tafakkurni o'stirish va o'qitishda ulardan samarali foydalanishga erishish, jonli nutqida ulardan samarali foydalanish talabalarni ijobiy ko'rsatkichga yo'naltiradi.

Jahonning ko'pgina taraqqiy etgan davlatlarida global axborot xavfsizlik makonini yaratish dolzarb vazifaga aylandi, axborotlashgan jamiyatning jadallik bilan rivojlanishi, tabiiyki, ta'lim-tarbiya jarayonida ham muayyan psixologik-pedagogik omillarni hisobga olishni taqozo etadi. Xususan, globallashuv va axborotlashuv asri yoshlarga keng imkoniyatlar yaratishi bilan birga, ularning ma'naviy-axloqiy, jismoniy va intellektual rivojiga salbiy ta'sir etuvchi xatarlarni ham yuzaga keltiradi. Rivojlangan davlatlar, shu jumladan, AQSH, Fransiya, Germaniya, Rossiyada axborot iste'moli madaniyatini shakllantirish va ta'lim oluvchilarni zararli axborotlar ta'siridan himoya qilishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda.

IEA International Computer and Information Literacy Study (ICILS-2018) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotga ko'ra, zamonaviy jamiyatda o'quvchilar va talabalar uchun axborot bilan ishlash va uni qayta ishlash ko'nikmalari asosiy kompetentliklardan biri sifatida ko'rilmogda. Bu tadqiqot o'quvchilarni zamonaviy texnologiyalardan foydalanishda, masalan, kompyuter yordamida ma'lumotlarni izlash, baholash va yaratish kabi ko'nikmalarni o'rgatishga qaratilgan. Bu yondashuv nafaqat texnik bilimlarni, balki tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini ham rivojlantirishni talab qiladi [1].

Adabiyotlar sharhi. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, salbiy axborot ta'siridan himoya qilish, shaxsning axborot-psixologik xavfsizligini ta'minlash muammolarini o'rganayotgan mualliflarning ko'rib chiqilgan ishlarida (L.V.Astaxova, N.I.Gendina, L.Masterman, G.Oxunova, G.A.Polichko, S.I.Simakova, A.V.Fedorov, I.S.Yusupov) shaxsning himoya vositalaridan biri – aqliy faoliyatning o'ziga xos turi sifatida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ekanligini tushunish o'z aksini topadi, uning natijasi – matnlardagi salbiy axborot ta'sirini mantiq, refleksiya, dialog, talqin, shaxsning himoya munosabatlarini shakllantiradigan axborot ta'sirining tasniflarini bilishga tayanish orqali aniqlashdir.

Axborotlar bilan ishlashda uning hajmiga va resursiga e'tibor qaratish muhim ahamiyatga ega. Bunda bilimlar yig'indisi, turli mavzudagi axborotlar matni, axborotni o'rgatishdagi hamkorlik ishlari, o'zaro muloqot qilish, bilimlarni ijtimoiylashtirish nazarda tutiladi.

Talabalarda axborotlar bilan ishlashda ularning kognitiv-pragmatik kompetensiyalarini rivojlantirishda axborot savodxonligining tamoyillari, qoidalari, tajriba loyihalari, ishlab chiqilgan modellar tahlili keltirilishi va umumlashishi, shuningdek, o'quv metodik ta'minot bilan chuqur ishlanishi zarur.

“Kognitiv axborot nazariyasi” o'quvchilarning axborot bilan ishlash jarayonidagi cheklangan miqdordagi ishchi xotira (working memory) imkoniyatlarini o'rganadi. John Sweller tomonidan ishlab chiqilgan bu nazariya, o'qitish usullari talabaning ishchi xotirasiga qanday yuklama tushirishi va axborotlarni qay darajada samarali o'zlashtirishi haqida ma'lumot beradi. Mazkur nazariyada axborot bilan samarali ishlash uchun materialni o'quvchilarning mavjud bilimlariga moslashtirish va xotira yuklamasini kamaytirish lozimligi qayd etilgan. Insonni axborot makonida erkin yo'nalishga tayyorlashning zarurati va ahamiyati Axborot jamiyati bo'yicha Butunjahon sammiti (Jeneva, 2003-yil, Tunis, 2005-yil) hujjatlarida o'z aksini topgan. Bu masala YUNESKO va IFLA xalqaro tashkilotlarining qurultoylarida faol muhokama etilgan. Ushbu anjumanlarda zamonaviy mutaxassis uchun axborot savodxonligining ustuvorligi alohida ta'kidlangan [2].

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. B.Tahirov o'zining “Axborot xavfsizligi asoslari” nomli o'quv qo'llanmasida axborotni siyosiy, harbiy, iqtisodiy, ilmiy-texnik, ishlab chiqarishga yoki tijoratga oid hamda maxfiy, konfederal yoki nomaxfiy bo'lishiga ko'ra tasniflaydi.

“O'qish strategiyalari va axborotni qayta ishlashning didaktik yondashuvlari” talabalarga axborotni tushunish, saqlash va eslab qolish uchun turli strategiyalarni taqdim etadi. Masalan, Cornell usuli (Cornell note-taking system) yoki “SQ3R” (Survey, Question, Read, Recite, Review) usullari axborotni tizimli ravishda qayta ishlash uchun samarali usullar hisoblanadi. Ushbu strategiyalar talabalar axborotni strukturalashtirish va samarali eslab qolish uchun foydalanadigan maxsus texnikalar deyilgan bo'lsa, International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA) tomonidan ishlab chiqilgan qo'llanmalarda ta'kidlanishicha, axborotlar bilan ishlashda o'quvchilar faqatgina kutubxona resurslaridan foydalana olishlari emas, balki turli manbalar orqali kerakli axborotni topish, baholash va tahlil qilish ko'nikmalarini egallashlari lozim. Bu yondashuv o'quvchilarga o'zlariga zarur ma'lumotni mustaqil ravishda topish va uni amaliy muammolarni yechishda qo'llash imkonini beradi deb ta'kidlangan. Yana bir xalqaro loyihalardan biri “Global Perspectives on Information Literacy” da Cara Bradley axborotning global yondashuvlar aks etishi va ta'lim oluvchilarning turli madaniy va akademik muhitlarida axborotlar bilan ishlash qobiliyatlarining rivojlanishi, shu bilan birga talabalarda turli kontekstlarda axborot savodxonligini rivojlantirishga yordam berish ta'kidlab o'tilgan [3].

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining axborotlar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishda “konstruksionizm” va “axborotni vizualizatsiya qilish” tushunchalariga qisqacha to'xtalib o'tishni joiz deb bildik. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kognitiv-pragmatik kompetensiyalarini rivojlantirishda

konstruksionizm, ya'ni talabalarning yangi axborotni izlashi va uni qayta ishlash jarayonida oldingi bilimlariga tayanishi va yangicha tafakkur paydo bo'lishini nazarda tutadi. Bunda axborot va kontekst, ularning ijtimoiylashuvi axborotni o'zlashtirishda ahamiyatga molik. [5]. Kontekstdagi axborot asosiy mohiyat bilan bog'liq bo'lib, mulqot va shaxslararo o'zaro munosabatlarda oydinlashadi. Demak, kontekstda ma'no, axborotda esa munosabat bildirish uchun ma'lumot beriladi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida kognitiv-pragmatik kompetensiyani rivojlantirish dinamikasi bilish faoliyatining yuksalishiga, kasbiy jihatdan motivatsiyani shakllantirishga va kelajakdagi ijtimoiy-madaniy faoliyat subyekti bo'lish imkonini beradi. Mazkur jarayonda “Axborotni vizualizatsiya qilish (Information Visualization)” – murakkab ma'lumotlarni diagrammalar, grafiklar va boshqa vizual vositalar orqali taqdim qilish orqali samaradorligini oshirish usuli. Vizualizatsiya, tushunchalar xaritalari (concept maps) yoki diagrammalar kabi usullar talabalarning axborotni samarali o'zlashtirishiga yordam beradi. Ushbu yondashuv, axborotlarni tez tushunish va analiz qilishni osonlashtirishga yordam beradi, ayniqsa katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlashda foydali hisoblanadi. [4]. Bugungi kunda boshlang'ich ta'lim darsliklarida ham axborotni vizualizatsiya qilish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi topshiriqlarning berilayotganligi bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining katta hajmdagi axborotlarni vizualizatsiya qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga asos bo'ladi deyishimiz mumkin.

Xulosa. Yuqorida aytilganlar axborot kompetentligining shakllanganlik darajasini baholashga imkon beruvchi komponentlarni ajratib ko'rsatish imkonini beradi. Ular orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin: axborot va axborot resurslariga yo'naltirilganlik, ma'lumotlarni tanlashga obyektiv qadriyatli yondashuv, olingan ma'lumotlarni tahlil qilish va umumlashtirish qobiliyati, olingan axborotdan amaliy masalalarni yechishda foydalanish. Mutaxassisning axborot kompetentligining obyektiv tomoni zamonaviy axborot jamiyati mutaxassisga qo'yadigan talablarda namoyon bo'ladi. Subyektivlik esa mutaxassisning individual xususiyatlarida, uning kasbiy sohasining o'ziga xosligida va axborot texnologiyalari sohasida o'zini o'zi rivojlantirishga bo'lgan motivatsion omillarda aks etadi. Shuni ta'kidlash joizki, axborot kompetensiyasini rivojlantirish vazifalariga nafaqat AKT sohasidagi bilim va ko'nikmalarni, balki kommunikativ va intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishni ham kiritish mumkin.

Talabalarning axborotni olishi va uni qayta ishlashi, qabul qilishi jarayonida xotiraning o'rni diqqatga sazovor. Shu jihatni inobatga olib, talaba kompyuterdagi ma'lumotni kodlash, uni saqlash, foydalanish ishlari tizimli holatda bo'lishi kerak. Shuningdek, metakognitiv yondashuv mazmun-mohiyatida axborotlar bilan samarali ishlash va shu bo'yicha o'zini o'zi tushunish bo'yicha strategiyalarni qabul qilish nazarda tutiladi.

ADABIYOTLAR

1. Baydjanov B.X. Bo'lajak o'qituvchilarni o'quvchilarda axborot xavfsizligi ko'nikmalarini shakllantirishga tayyorlash samaradorligi. FarDU. ILMIY XABARLAR. 2023.
2. Cara Bradley. Global Perspectives on Information Literacy. 2017.
3. Fraillon, Julian, Ed.; Ainley, John, Ed.; Schulz, Wolfram, Ed.; Friedman, Tim, Ed.; Duckworth, Daniel, Ed. International Association for the Evaluation of Educational Achievement. 2020.
4. Jesús Lau Chair, Information Literacy Section / IFLA, Universidad Veracruzana / DGB / USBI VER, Boca del Río, Veracruz. Guidelines on information literacy for lifelong learning. México Revised July 39, 2006
5. Oxunova. G. Mannopova Sh. Informatsiyaviy tahdidlarga qarshi kurashishning huquqiy me'yoriy asoslari. “Ilmiy-pedagogik va o'quv-metodik nashrlar orqali informatsiyaviy tahdidlarga qarshi kurashish: profilaktika, texnologiya, mexanizm” respublika ilmiy-amaliy konferensiya to'plami. – T.: 2017. –B. 65.
6. Pauk, W. “How to Study in College” (8th ed.). Boston: Houghton Mifflin Company. 2000.
7. Sweller, J. Cognitive Load During Problem Solving: Effects on Learning. “Cognitive Science”, 12(2), 257–285. 1988.
8. Tahirov Behzod Nasriddinovich. Axborot xavfsizligi asoslari [Matn] : o'quv qo'llama / B.N. Tahirov. - Buxoro: Fan va ta'lim, 2022. 6-b.
9. Tufte, E. R. “The Visual Display of Quantitative Information”. Cheshire, CT: Graphics Press. 2001.
10. Астахова Л.В., Харлампьева Т.В. Критическое мышление как средство обеспечения информационно-психологической безопасности личности. - М.:РАН, 2009. -141 с.
11. Гендина Н.И. Формирование информационной культуры личности / Н.И. Гендина. – М., 2006. -С. 512.
12. Концепция формирования информационной культуры личности / URL: <http://nii.kemguki.ru/razrabotki/razrabotki-fiki/99-2010-09-27-02-48-37>
13. Мастерман Л. Обучение языку средств массовой информации//Специалист, 1993. -С.22-23.
14. Полячко Г.А. Медиаобразование будущих продюсеров кино и ТВ в государственном университете управления // Проблемы образования студентов гуманитарных вузов в свете развития современных информационных технологий. – Таганрог: Изд-во Таганрог, гос. пед. ин-та, 2001. -С.71-73.
15. Симакова С.И. Формирование медиаграмотности как способ формирования социокультурного пространства // Журналистика в 2012 году: социальная миссия и профессия: сб. материалов Междунар. науч.-практ. конф. (Москва, 2013 г.) // -М., 2013.
16. Федоров А.В. Подготовка студентов педвузов к эстетическому воспитанию школьников на материале экранных искусств (кино, телевидение, видео): учеб. пособие для вузов / А.В. Федоров. -Таганрог: Изд-во Таганрог, гос. пед. ин-та, 1994. -С.384
17. Юсупова И.С. Медиаобразование и современная школа // Электронный сборник статей молодых ученых. - Таганрог, 2009. - С.229 -231. Режим доступа: <http://rudocs.exdat.com>

Sevara TURABOVA,
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti dotsenti, PhD
E-mail:turobova.sevara@mail.ru

Renaissance university dotsenti U.Ergashev taqrizi asosida

DAVLAT IJTIMOIIY SIYOSATIDA SHAXS MANFAATI VA TA'LIM USTUVORLIGI

Annotatsiya

Ushbu maqolada mustaqil, erkin va asosli fikrlashning jamiyatni demokratlashtirish va liberallashtirish jarayonlarining jadal rivojlanishi, siyosiy sistemaning takomillashuvi, shu jumladan, mamlakatimiz aholisining ijtimoiy ong darajasi, siyosiy-huquqiy madaniyatining o'sishi bilan bog'liqligi haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarida shiddat bilan rivojlanishi uchun islohotlarni zamonaviy innovatsion g'oyalar, ishlanmalar va texnologiyalarga asoslangan holda amalga oshirish taqozo etishligi tavsiflanadi.

Kalit so'zlar: Innovatsion tafakkur, rivojlanish, fuqarolik jamiyati, ta'lim, taraqqiyot, axborot, demokratiya, tanqid, innovatsion g'oya, interaktiv metod, bahs, ijtimoiy jarayon.

ПРИОРИТЕТ ИНТЕРЕСОВ ЛИЧНОСТИ И ОБРАЗОВАНИЯ В ГОСУДАРСТВЕННОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКЕ

Аннотация

В статье рассматривается связь независимого, свободного и разумного мышления с быстрым развитием демократизации и либерализации общества, совершенствованием политической системы, в том числе уровня общественного сознания населения, ростом политической и правовой культуры. Также описывается необходимость реформ на основе современных инновационных идей, разработок и технологий для быстрого развития всех сфер жизни государства и общества.

Ключевые слова: Инновационное мышление, развитие, гражданское общество, образование, формирование, информация, демократия, критика, инновационная идея, интерактивный метод, дебаты, социальный процесс.

THE PRIORITY OF PERSONAL INTERESTS AND UPBRINGING IN STATE SOCIAL POLICY

Annotation

This article discusses the connection of independent, free and reasonable thinking with the rapid development of democratization and liberalization of society, the improvement of the political system, including the level of social consciousness of the population, the growth of political and legal culture. It also describes the need for reforms based on modern innovative ideas, developments and technologies for the rapid development of all spheres of life of the state and society.

Key words: Innovative thinking, development, civil society, education, development, information, democracy, criticism, innovative idea, interactive method, debate, social process.

Kirish. Bugungi kunda jahon sivilizatsiyasining postindustrial mamlakatlar hamjamiyatiga aylanib borishi, turli madaniyatlararo muloqotning globallashuvi inson hayoti va tafakkur tarzi jabhalarida jiddiy o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda. Xususan, yurtimizda barqaror rivojlanish jarayonlarini modernizatsiyalashtirish va liberallashtirish maqsadida zamonaviy ilmiy yo'nalishlar va texnologiyalarni yaratuvchi yoshlarni hamda innovatsion tafakkur sohiblarini tarbiyalash davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Bunda ilm-fan va texnika yutuqlarini keng qo'llagan holda iqtisodiyot tarmoqlariga, ijtimoiy va boshqa sohalariga zamonaviy innovatsion texnologiyalarni tezkor joriy etish O'zbekiston Respublikasi jadal rivojlanishining muhim sharti hisoblandi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Biroq "O'zbekiston rahbariyati tomonidan o'tkazilgan tahlil ishlab chiqarishni modernizatsiya, diversifikatsiya qilish, uning hajmini oshirish hamda ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardosh mahsulotlar turlarini kengaytirish borasidagi ishlar lozim darajada olib borilmayotganini ko'rsatdi" [2].

Xususan, bu borada ko'plab ko'rsatkichlarning mavjud emasligi va ishlar samarali muvofiqlashtirilmagan sababli mamlakatimiz so'nggi yillarda nufuzli va obro'li xalqaro tuzilmalar tomonidan tuziladigan Global innovatsion indeks reytingida ishtirok eta olmaganligining guvohi bo'lishimiz mumkin. Iqtisodiyot va ijtimoiy soha tarmoqlarining ilmiy muassasalar bilan o'zaro hamkorligi darajasi pastligi, vazirlik va idoralar, shuningdek, mahalliy davlat hokimiyati organlarining innovatsion rivojlanish sohasidagi faoliyati lozim darajada muvofiqlashtirilmayotgani bu boradagi birinchi navbatdagi maqsadlar va vazifalarga erishish imkonini bermadi. Zero, "jamiyatda, tabiatda, umuman, borliqda har bir tizim o'zaro dialektik aloqadorlikda, doimiy harakatda" bo'lmoqligi lozim" [3].

Natijada jahon fanining zamonaviy yutuqlari, innovatsion g'oyalar, ishlanmalar va texnologiyalar asosida mamlakatni jadal rivojlantirish, shuningdek, belgilangan vazifalarning ijrosini izchil ta'minlash maqsadida 2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini amalga oshirish bo'yicha «yo'l

xaritasi»ga muvofiq O'zbekiston Respublikasini 2030 yilgacha innovatsion rivojlantirishning maqsadli ko'rsatkichlari tasdiqlandi.

Unga ko'ra:

mamlakatning xalqaro maydondagi raqobatbardoshligi darajasini va innovatsion jihatdan taraqqiy etganini belgilovchi asosiy omil sifatida inson kapitalini rivojlantirish;

O'zbekiston Respublikasining 2030-yilga kelib Global innovatsion indeks reytingi bo'yicha jahonning 50 ilg'or mamlakati qatoriga kirishiga erishish;

barcha darajada ta'lim sifati va qamrovini oshirish, uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirish, kadrlar tayyorlash tizimining iqtisodiyot ehtiyojlariga moslashuvchanligini ta'minlash;

ilmiy tadqiqotlar va ishlanmalarining ilmiy salohiyatini mustahkamlash va samaradorligini oshirish, ilmiy-tadqiqot, tajriba-konstruktorlik va texnologik ishlar natijalarini keng joriy etish uchun ta'lim, ilm-fan va tadbirkorlikni integratsiya qilishning ta'sirchan mexanizmlarini yaratish;

innovatsiyalar, ilmiy-tadqiqot, tajriba-konstruktorlik va texnologik ishlarga davlat va xususiy mablag'lar kiritilishini kuchaytirish, bu sohalaridagi tadbirlarni moliyalashtirishning zamonaviy va samarali shakllarini joriy etish;

boshqaruvning zamonaviy usullari va vositalarini joriy etish orqali davlat hokimiyati organlari faoliyatining samaradorligini oshirish;

mulchilik huquqlari himoyasini ta'minlash, raqobatbardosh bozorlar tashkil etish va biznes yuritish uchun teng shart-sharoitlar yaratish, davlat-xususiy sherikligini rivojlantirish;

barqaror faoliyat yuritadigan ijtimoiy-iqtisodiy infratuzilmani yaratish» [2] kabi vazifalari belgilandi.

Tadqiqot metodologiyasi. Davlat ijtimoiy siyosatida shaxs manfaati va ta'lim ustuvorligi masalasiga bag'ishlangan ushbu maqolada ilmiy tadqiqotning analiz, sintez, qiyosiy tahlil kabi metod va usullaridan samarali foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Pirovard oqibatda O'zbekiston huquqiy-demokratik davlat va adolatli fuqarolik jamiyati qurish yo'lidan izchil borayotganligi bois kadrlar tayyorlash tizimi tubdan isloh qilinib,

davlat ijtimoiy siyosatida shaxs manfaati va ta'lim ustuvorligi qaror topa boshladi. Shunga muvofiq O'zbekistondagi ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar ham ta'lim sifatini oshirish masalasini dolzarblashtirdi, bunga javoban esa mamlakatdagi "ta'lim tizimining ishlashi va rivojlanishi uchun huquqiy kafolatlar va mexanizmlar takomillashtirildi" [1]. Masalan, ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda, bunday bo'lishining sabablaridan biri shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda talabalarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatganligidir. Zamonaviy texnologiyalar esa talabalar egallayotgan bilimlarni o'zlarini qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib tahlil qilishlariga, xato xulosalarni o'zlarini aniqlashlariga o'rgatadi. Pedagog bu jarayonga shaxsning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olish va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi. Oqibatda ta'lim jarayonida talaba asosiy bo'g'inga aylanadi. Bugungi kunda ta'limni isloh qilishdan maqsad ham o'quvchini, talabani mustaqil, erkin, mantiqan asosli fikr yuritishga o'rgatish va shu yo'l bilan ularni ochiq demokratik jamiyat qurishning faol ishtirokchilariga aylantirishdan iborat.

Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan, interaktiv metodlardan to'liq foydalaniladi. Interaktiv metodlar jamoa bo'lib fikrlashdan iborat bo'lgan ta'lim mazmunining tarkibiy qismi hisoblanadi. Masalan, "Tanqidiy fikrlash" metodi orqali ta'lim oluvchilarda dars jarayonidagi bahsli savollarni echishda bir-birlarini tinglash, muloqot olib borish, turlicha fikrlarni taqqoslash, boshqa kishi taqdiriga farq qaramaslik kabi xislatlar rivojlanadi, masalalarni echish va tegishli hukm chiqarish kabi qobiliyatlari rivojlanadi, tafakkur qilish va to'g'ri echimlarni topish malakalari o'zlashtiriladi. Zero, "tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik, - deb yozadi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev, - har bir rahbari - bu Bosh vazir yoki uning o'rinbosarlari bo'ladimi, hukumat a'zosi yoki hudud hokimi bo'ladimi, ular faoliyatining kundalik qoidasi bo'lib qolishi kerak" [4].

Bahs-munozara metodi jarayonidagi bahs chog'ida esa o'qituvchi ta'lim oluvchilar bilan baravar haqiqat izlovchisi bo'lib harakat qiladi. Ana shu bahsda u o'z bilimini namoyish etadi, keng fikrlaydi, fikrlarni dalillar bilan asoslaydi, bu fazilatlar esa ta'lim oluvchilar o'rtasida o'zaro katta hurmat uyg'otadi. Bahs jarayonida har bir ta'lim oluvchining «shaxsiy fikri», o'z mavqeyini ifodalash va asoslash malakasi yuksak qadrlanadi. Bu metod yordamida o'quvchilarga muayyan muammo bo'yicha to'liq axborotlar etkaziladi, munozara uchun tanlangan mavzuni o'quvchilar ayovsiz «shturm» qiladilar va pirovard natijada muammoga tegishli ma'lumotlarni atroflicha o'rganadilar. Zero, "bahs-munozarani konstruktiv va samarali olib borish qobiliyati amaliyotning ko'plab yo'nalishlari uchun muhimdir"[5].

Shuningdek, ijtimoiy innovatsiyalarni tatbiq etish yo'li bilan ham jamiyatimizdagi ma'lum bir muammolarni echish va amalga oshirish loyihalarni tuzish mumkin. Masalan, ijtimoiy innovatsiyaning shu usuli mehnat birjalarining faoliyatiga tatbiq etilsa, samarali natijalarga erishiladi. Chunki fuqarolarning bo'sh ish o'rinlariga ishga joylashish masalasi muammo bo'lib kelmoqda. Sababi - bu jarayon shaffof emas. Davlat tashkiloti rahbarlari o'z xohishlari yoxud ba'zida korrupsion tizimlar orqali yangi xodimlarni ishga olish imkoniyatiga ega edilar. Muammoni echish uchun maxsus onlayn tarzda ishlatiladigan ilova yaratilsa va shu yo'l bilan jamoatchilikning real tarzdagi nazorati o'rnatilsa, fuqarolar tashkilotlarda bo'sh joy bor yoki yo'qligini ushbu ilova orqali bilishlari va nazorat qilishlari mumkin bo'ladi. Davlat tashkiloti rahbarlari joy yo'qligini peshlab, tamagirlik qilish imkoniyatidan mahrum bo'lishadi, qabul jarayoni shaffoflashdi. Jahondagi

globallashtirish jarayonlar, innovatsion jamiyatga bo'lgan ehtiyoj, fan-texnika taraqqiyoti talaba-yoshlar uchun ko'plab imkoniyatlar yaratish bilan bir qatorda, ularning oldiga tekzor qarorlar qabul qilish, innovatsion tafakkurni shakllantirish, intellektual salohiyatni oshirish kabi ko'plab talablarni qo'yimoqda. Amerika Qo'shma Shtatlari, Kanada, Fransiya, Germaniya, Yaponiya, Xitoy kabi rivojlangan davlatlarda «inson kapitali», «shaxsiy kompetentlik», «boqiy ta'lim», «intellektual madaniyat» yo'nalishlari ustuvor hisoblanadi [4]. Bunda har jihatdan faol mutaxassislar tayyorlash jamiyat istiqbolining negizi hisoblanadi. Oliy ta'lim tizimida tahsil olayotgan talabalar o'z sohasining bilimdoni, innovatsion g'oyalar egasi, ijtimoiy faol bo'lishlari muhim ahamiyatga ega. Hozirda yoshlarning irodali, imyon e'tiqodli, mustaqil va erkin fikrli, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega shaxslar qilib tarbiyalash bilan birga ta'limda talabalarda ijtimoiy faollikni rivojlantirish dolzarb muammolardan hisoblanadi. Ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar sharoitida bugungi yoshlar talab va ehtiyojlarini o'rganib borish, amalda aprotatsiyadan o'tgan xalqaro tajribaning mahalliy sharoitida yangicha mexanizm va yondashuvlar asosida amaliyotga joriy etishda qator ishlarning amalga oshirilishi, jumladan O'zbekistonda yoshlar intilish va iqtidorlarini qo'llab-quvvatlash, rag'batlantirishga oid, rahbar kadrlarning boshqaruv salohiyatini yuksaltirish bo'yicha mustahkam tizim ishlab chiqildi.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tashabbusi va amaliy ko'magi asosida yoshlar hayotiga bevosita ta'alluqli bo'lgan jami 40 ta Qonun va qonunosti hujjatlarini qabul qilindi.

Jumladan:

- O'zbekiston Respublikasining 3 ta Qonuni;
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 5 ta Farmoni, 8 ta Qarori, 2 ta Farmoyishi;
- Vazirlar Mahkamasining 18 ta Qarori va 4 ta Farmoyishi imzolandi.

Bugungi kunga qadar Qonunchilik palatasida, siyosiy partiya fraksiyalarida o'tkazilgan 20 dan ortiq yig'ilishlarda 500 nafarga yaqin yoshlar o'zlarining 30 ga yaqin takliflari bilan qonunlar muhokamalarida ishtirok etishiga imkon yaratildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan yoshlar ta'lim-tarbiyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratish, xotin-qizlar bandligini oshirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan 5 ta tashabbus amaliyotga joriy etildi. Jumladan, 5 ta tashabbusni amalga oshirish doirasida 2019-2020-yillarda 2 million nafar yoshlarni madaniyat va san'atga jalb etish, 19 mingga yaqin ijtimoiy soha ob'ektini yuqori tezlikdagi internet tarmog'iga ulash, har bir hududga 1 million donadan badiiy, tarixiy, ilmiy, ommabop mavzulardagi kitoblar etkazish hamda axborot-kutubxonalar markazlarini rekonstruksiya qilish va kapital ta'mirlash, tadbirkorlar tomonidan xalq kutubxonalari ochish, har bir tumanda engil konstruksiyali tikuv-trikotaj korxonalarini qurish va ayollarni band etish kabi vafalar belgilangan.

Xulosa va takliflar. Jamiyat va davlat hayotining barcha sohalari shiddat bilan rivojlanishi uchun "islohotlarni mamlakatimizning jahon sivilizatsiyasi etakchilari qatoriga kirish yo'lida tez va sifatli ilgarihlashini ta'minlaydigan zamonaviy innovatsion g'oyalar, ishlanmalar va texnologiyalarga asoslangan holda amalga oshirishni taqozo etadi" [6]. Shu sababli keng ko'lamdagi islohotlarni amalga oshirish no'anaviy, innovatsion tafakkur tarzini shakllantirish va yuksaltirishni talab qiladi.

Shuning uchun ham yoshlarda mustaqil, erkin fikrlash, asosli muhokama yuritish qobiliyatini mustahkamlashga jiddiy e'tibor qaratahimiz, bugun jahon maydonida yuz berayotgan keskin aql-zakovat va iste'dod musobaqasida bellashuvga qodir bo'lishimiz shart. Zero, "davr o'zgarishlarini anglash va idrok etish, unga keng jamoatchilikning aql-zakovati, mohiyatini to'g'ri yo'naltirish, uni to'g'ri hal etishning muhim sharti bo'lib xizmat qiladi" [7].

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risidagi qonuni» 23.09.2020-y. № O'RQ-637.
2. 2019 — 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentyabrdagi PF-5544-son Farmoni.
3. Kubaeva Sh.M.O'yin va innovatsion tafakkur (ontologik va gnoseologik tahlil): fal.fan.bo'y.fal. doktori (PhD) nomz. dis. avtoref. ... - Samarqand, 2019. - B. 15.
4. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild.-Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2018. - 235 b.
5. Turabova, S. (2023). Talabalarning eristik kompetentligini rivojlantirishda ilg 'or xorij tajribalarni implementatsiya qilish imkoniyatlari. TISU ilmiy tadqiqotlari xabarmomasi, 1(2), 89-93.
6. Турабова, С. К. (2023). Влияние современных технологий и социальных сетей на формирование молодежи. International scientific journal of Biruni, 2(3), 132-137.

-
7. Ergashev I. OAV va fuqarolik jamiyatining ma'naviy-ma'rifiy asoslari. Sivilizatsiya kelajagi: falsafiy yondashuv. Xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari. –Toshkent, 2012. – B. 623.

Ro'ziboy TO'RAYEV,
Termiz davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi, PhD
E-mail: turayev.ruziboy@bk.ru
Sardor SATTOROV,
Termiz davlat pedagogika institutining kaferda mudiri, PhD
Muqaddas MADAYEVA,
Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

PhD Sh.Yuldashev taqrizi asosida

TYPES OF EDUCATIONAL ELECTRONIC SOFTWARE TOOLS AND CREATION ALGORITHMS

Annotation

The article provides information on the relevance and necessity of the topic, the reforms being carried out in our country, and the citations given in this regard in the strategy of actions. The article provides an analysis of research conducted by a number of scientists on the pedagogical conditions for the introduction of information and communication technologies in education and increasing their effectiveness, the development of e-learning, the possibilities of creating and using e-learning resources and software shells. Information is provided about the types of educational electronic programs, types of electronic textbooks, as well as the educational electronic environment, its algorithms. In turn, the division of educational electronic environments into types according to their purpose is discussed.

Key words: Electronic learning environment, types of electronic textbooks, tutor-type programs, algorithms, python.

ВИДЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ЭЛЕКТРОННОГО ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ И АЛГОРИТМЫ СОЗДАНИЯ

Аннотация

В статье представлена информация об актуальности и необходимости темы, реформах, проводимых в нашей стране, а также цитаты на этот счет в стратегии действий. В статье представлен анализ педагогических условий внедрения информационно-коммуникационных технологий в образование и повышения его эффективности, развития электронного обучения, возможностей создания и использования электронных учебных ресурсов и программных оболочек, проведенный рядом организаций. ученые. Информация о видах электронных учебных программ, типах электронных учебников, а также образовательной электронной среде и ее алгоритмах. В свою очередь, обсуждалось разделение обучающей электронной среды на виды по ее назначению.

Ключевые слова: Образовательная электронная среда, виды электронных учебников, программы репетиторского типа, алгоритмы, Python.

O'RGATUVCHI ELEKTRON DASTURIY VOSITALAR TURLARI VA YARATISH ALGORITMLARI

Аннотация

Maqolada mavzuni dolzarbligi va zarurati, mamkakatimizda olib borayotgan islohotlar, harakatlar strategiyasida bu borada keltirilgan iqtiboslar to'qisida ma'lumot berilgan. Maqolada ta'limda axborot-kommunikatsion texnologiyalarini joriy etish va uning samaradorligini oshirishning pedagogik shart-sharoitlari, elektron ta'limni rivojlantirish, elektron ta'lim resurslari va dasturiy qobiqlarni yaratish va qo'llash imkoniyatlari qator olimlar tomonidan olib borilayotgan tadqiqotlar tahlili keltirilgan. O'rgatuvchi elektron dasturlar tuzlari, elektron darsliklar turlari, hamda o'rgatuvchi elektron muhit, uning algoritmlari to'g'risida ma'lumot berilgan. O'z navbatida o'rgatuvchi elektron muhit maqsadiga ko'ra turlarga bo'linishlari to'g'risida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: O'rgatuvchi elektron muhit, elektron darslik turlari, murabbiy tipidagi dasturlar, algoritmlar, python.

Kirish. Ko'pgina xorijiy mamlakatlarda elektron ta'lim texnologiyalarini joriy etishga asoslangan ta'lim sohasidagi islohotlar davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Masalan, ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha yangi strategiya qabul qilingan AQShda sinflar va kutubxonalarda o'qitishdan Internet orqali o'qishga o'tish jarayonlarida raqamli kutubxonalardan, Fransiyada milliy ta'lim tizimining asosiy vazifasi ta'lim jarayonining barcha sohalari: bolalar bog'chasidan tortib kattalar uchun ta'limga AKTni joriy etilgan bo'lib, Finlandiyada, Irlandiyada va Janubiy Koreyada maxsus elektron ta'lim dasturlari amalga oshirilmoqda, bu esa ta'limni modernizatsiya qilishning asosiy vositasiga aylangan.

Mamlakatimizda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar doirasida uzluksiz ta'lim tizimida ham bir qator ijobiy o'zgarishlar, xususan ushbu tizimda raqamli texnologiyalar hamda kommunikatsion vositalardan keng va samarali foydalanish bo'yicha amaliy ishlar olib borilmoqda. Bu borada, O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "informatika, matematika, fizika, ximiya, biologiya kabi boshqa muhim va talab yuqori bo'lgan predmetlarni chuqurlashtirilgan tarzda o'rganish" ustuvor vazifa etib belgilangan. Mazkur vazifaning ijrosini amalga oshirish borasida davlat tilidagi kompyuter dasturlarining miqdori va mazmuniy sifatlarini oshirish va axborot texnologiyalari sohasida raqobatni kuchaytirish orqali milliy dasturlash maktablarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, bo'lajak mutaxassislarda informatika va axborot texnologiyalari fanidan zarur va yetarli bilim hamda ko'nikmalarni tizimini shakllantirish va mustahkamlashda yangi usullar va o'yinli texnologiyalar ishlab chiqishni taqozo etadi [1].

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Ta'limda axborot-kommunikatsion texnologiyalarini joriy etish va uning samaradorligini oshirishning pedagogik shart-sharoitlari, elektron ta'limni rivojlantirish, elektron ta'lim resurslari va dasturiy qobiqlarni yaratish va qo'llash imkoniyatlari A.A.Abdugodirov, A.D.Asqarov, A.R.A'zamov, A.Haitov, B.J.Boltaev, L.Nabiulina, M.M.Aripov, M.Fayzieva, N.I.Taylaqov, S.S.G'ulomov, S.Tursunov, U.Begimqulov, U.Yu.Yuldashev, F.M.zakirovalar ilmiy tadqiqot olib boranganlar.

Elektron ta'limni rivojlantirish, masofaviy ta'lim uchun dasturiy ta'minotni ta'lim maktablari o'quvchilarga Web dasturlashga oid kompetensiyalarini shakllantirish, umumta'lim maktab o'quvchilari uchun elektron axborot-ta'lim resurslari va dasturiy qobiqlarni yaratish hamda qo'llash va takomillashtirish imkoniyatlari bo'yicha MDH olimlari I.A.zimnyaya, O.v.Ivanov, T.I.Tatarinseva, S.v.Yunov, T.N.Bordiyugova, Yu.K.Babanskiy, v.Xutmaxera, N.Egorova, A.Ryasuleva va boshqalarning tadqiqotlarida tadqiq etilgan [1].

Tadqiqot metodologiyasi, tahlil va natijalar. O'rgatuvchi elektron muhit - o'quv materialini, uni o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan vazifalarni va ularni amalga oshirish va nazorat qilish bo'yicha ko'rsatmalarni o'z ichiga olgan o'quv jarayonining to'liq tavsiflaydi. Qoida tariqasida, o'quv dasturi o'quv materialining nisbatan kichik bo'limlari to'plami shaklida rasmiylashtirilib, nazorat savoli, topshiriq yoki o'quvchining keyingi harakatlari to'g'risida ko'rsatma bilan yakunlanadi.

Ta'lim jarayonini kompyuter vositalaridan foydalangan holda qurishning asosini yuqoridagi nazariy qoidalar bilan bog'liq

dasturlashtirilgan o'qitish g'oyalari tashkil etdi (V.P. Bepalko, T.V. Gabay, A.I. Kuptsov, G.K. Selevko, N.F. Talizina va boshqalar): o'quv jarayonini algoritmlashtirish imkoniyati to'g'risida; maktab o'quvchilarining ta'lim faoliyatini boshqarish usullarining izchilligi va ierarxik bo'ysunishi to'g'risida; o'quv jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etish to'g'risida; o'quv materialini kichik bo'laklarda taqdim etish to'g'risida; talaba va o'qituvchi o'rtasidagi teskari aloqaning tizimli xususiyati va uning maktab o'quvchilari faoliyati asosida tuzatilishi to'g'risida [4].

K.A. Boldko [6] o'rgatuvchi elektron dasturiy vositalarning quyidagi turlarga bo'lgan: 1. Kompyuterli o'quv muhit 2. Kompyuterli o'rgatuvchi dastur 3. Avtomatlashgan o'rgatuvchi tizimlar 4. Elektron darslik 5. Elektron qo'llanma 6. Ekspert-o'rgatuvchi tizim 7. Mualliflik uskunaviy muhit 8. Nazorat qiluvchi dasturlar 9. Texnologik uskunalarining kompyuter simulyatorlari 10. Demonstratsion dasturlar

A.K. Ryasuleva [7] ishlarida o'rgatuvchi elektron darsliklarni quyidagi turlarga ajratadi: 1. Chiziqli dastur 2. Tarmoqlanuvchi dastur 3. Moslashuvchan dastur 4. Kombiniatsiyalangan dastur 5. Blokli dastur 6. Trenajyor dastur

O'rgatuvchi elektron muhitni rivojlanishining xorijiy tajribalari shuni ko'rsatadiki, mamlakatimizda ta'lim jarayonini tashkil qilish bazaviy talablarini shakllantirilgan holda ishlab chiqish va taqdim qilish uchun elektron muhitlarni standartlashtirish dolzarbdir. Bunda uning interfaolli, moslashuvchanligi, o'zoq muddatga foydalanishga qaratilganligi, amaliy va iqtisodiy jihatdan amalga oshirish mumkinligi hisobga olinishi zarur. O'rgatuvchi elektron muhitini modellashtirganda quyidagilarni hisobga olish zarur ekan: elektron ta'lim tizimi arxitekturasini va ularga qo'yiladigan umumiy talablar; ta'lim oluvchi, ta'lim beruvchi va ularning o'zaro muloqoti modeli; o'quv tarkibini ishlab chiqish; o'quv materiallari formati; ta'lim jarayonini boshqarish tizimi [5].

O'rgatuvchi elektron muhitning turidan qat'iy nazar, ularga quyidagi talablar qo'yiladi: foydalanishdagi ishonchlik; xavfsizlik; muvofiqlik; foydalanish qulayligi va boshqarish; erkin foydalanishni ta'minlash.

O'rgatuvchi elektron muhitni yaratishda qo'yiladigan talablar:

Pedagogik talablar - o'quv materiallari tushunarli, obrazli va harakatli komponentlarining o'zaro bog'liqligiga tayangan holda taqdim etilishi zarur; barcha O'EM qat'iy tizimlanishi lozim; o'quvchi O'EMdan foydalanar ekan, o'quv materialini bosqichma-bosqich o'zlashtirib borish imkoniyatiga ega bo'lishi lozim.

Didaktik talablar- moslashuvchanlik, interfaollik, kompyuter vizuallashtirish imkoniyatlari, ta'lim oluvchining intellektual qobiliyatini rivojlantirishi, fikrlash, murakkab vaziyatlarda mustaqil qarorlar qabul qila olish mahoratini oshirishi, axborotga ishlov berish bo'yicha ko'nikmalarni shakllantirishi, ta'lim berishning to'liqligi va uzluksizligini ta'minlashga ega bo'lishi

Psixologik talablar - o'quv materiallari o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlari, fiziologik-jismoniy imkoniyatlari, bilim darajasi, dunyoqarashiga mos ravishda shakllantirilishi zarur; o'quv materiallarni virtual usulda namoyish qilish nafaqat verbal, balki kongnitiv jarayonning sensor (hissiy) va ko'rgazmali holatlariga mos kelishi lozim.

Ergonomik talablar - O'EM asosida maktablarda o'qitish sifatini oshirishi zarur; tushunish va foydalanish qulayligi, natijada o'qitish va qo'llab quvvatlash xarajatlarini kamaytirishga erishishi; foydalanuvchilarning keng doirasi uchun foydalanish imkoniyatlarini oshirishi zarur; O'EM ishlash muhiti Windows 7 va undan yuqori bo'lishi; O'EM bazasidagi ma'lumotga bir nechta foydalanuvchi murojaat qilish imkoniyati.

Har qanday algoritmda kirish va chiqish mavjud: ma'lumotlar kompyuterga kiradi, algoritm o'zi bilan kerak bo'lgan narsani qiladi

va natijani beradi. Kompyuterda o'rganish hamma narsani orqaga buradi: ma'lumotlar va kerakli natija o'z ixtiyorida bo'lib, u bir-biriga aylangan algoritmlarni ishlab chiqaradi. O'rganish algoritmlari - bu boshqa ma'lumotlarga asoslangan algoritmlarni yaratadigan algoritmlar [9].

O'rgatuvchilik tipidagi dasturlarni tashkil qilishning bir necha turlari mavjud, ular o'rgatuvchi elektron muhit algoritmlari deb ham ataladi.

1. Ketma-ket tayyorgarlik algoritmi. vazifaning boshlang'ich elementi nisbatan sodda bo'lib, ikkinchisini yanada murakkabroq bajarishni tayyorlaydi va bu, o'z navbatida, uchinchi va h.k. Yakuniy elementlar juda yuqori darajadagi qiyinchiliklarga ega.

2. Parallel tayyorgarlik algoritmi. Topshiriqlarning dastlabki elementlari bir-biridan mustaqil ravishda yuqori darajadagi keyingi murakkab elementning bajarilishini tayyorlaydi.

3. Ketma-ket tuzatuvchi algoritmi. Topshiriqlarning boshlang'ich elementlari yuqori darajadagi qiyinchiliklarga ega va har bir keyingi element avvalgisining ishini to'g'riylaydi, masalan noto'g'ri javoblarga olib keladigan ziddiyatlarni ko'rsatib beradi.

4. Parallel tuzatish algoritmi. O'quvchiga yuqori darajadagi murakkab element taklif etiladi, keyingi elementlar bir-biridan mustaqil ravishda turli pozitsiyalardan rahbarlik (undovchi) rolini o'ynaydi.

5. Uzatish algoritmi. A (N) va B (N) elementlarning ikkita massivi berilgan. Ular tushunchalar, munosabatlar, harakatlar, xususiyatlar va boshqalar bo'lishi mumkin. Ularning o'rtasida mantiqiy yozishmalarni o'rnatish talab qilinadi.

6. Analitik algoritmi. A (N) elementlari taklif etiladi. Ularning har birini B (K) sinflaridan biriga mansubligini aniqlash kerak.

7. Algoritmni sintez qilish. A (N) massiv elementlari allaqachon kichik guruhlariga bo'lingan. O'quvchining vazifasi - bu tasnif amalga oshirilgan mezonni belgilash.

8. Algoritmga buyurtma berish. A (N) massivi elementlari ba'zi bir B (N) mezoniga muvofiq tartiblangan bo'lishi kerak. Ushbu algoritmi uni bajarish uchun murakkab aqliy faoliyatni talab qiladi.

Web dasturlashni o'rgatuvchi elektron muhit quyidagi tamoyillarga amal qiladi: to'liqlik prinsipi; aniqlik prinsipi; tarmoqlash prinsipi; tartibga solish prinsipi; moslashuvchanlik prinsipi; kompyuter (smartfonlarni)ni qo'llab-quvvatlash prinsipi;

O'qitish muhitidan foydalanish: o'rgatuvchi elektron muhit tizimidan foydalanish sinxron va assinxron usulda amalga oshiriladi; o'quvchi tizimda berilgan o'quv darslari topshiriqlari, laboratoriyalarini bajarib formativ va umumiy baxolar olishi mumkin; foydalanuvchi tizimda berilgan darslar materiallari bilan tanishib chiqib o'zining fikr va mulohazalari, savollarini izoh bo'limida qoldirishi mumkin;

O'quvchilar o'rgatuvchi elektron muhitdan foydalanishda quyidagicha ta'lim metodlari qo'llaniladi: tarqatilgan ta'lim metodi; interaktivlik;

Bizning O'EM kurslarimiz shunday tuzilganki, (a) o'quvchilar va o'qituvchilar, (b) o'quvchilar - texnika va o'quv materiallari, (v) o'quvchilar va ularning sinfdoshlari o'rtasida faol ishtirokchini rag'batlantirish jarayon uchun interaktivlikni ta'minlaymiz. O'zaro munosabatlarning yuqoridagi shakllariga erishish uchun biz turli xil baholashlar, sinxron va assinxron aloqa vositalaridan foydalanamiz.

Xulosa. XXI asr fan texnika asrida o'qib kelayotgan yosh avlodni voyaga yetkazishda oilada, maktabda chuqur bilim berish va odob-axloq qoidalari ham birga olib borish bugungi kunda zamon talabi hisoblanadi. Buning uchun mamlakatimizda shart-sharoitlar yaratilgan bo'lib, faqatgina buni amalga oshirish yoshlarimizning dunyoqarashini qanchalik shakllanganligi bilan bog'liq. O'rgatuvchi elektron muhitni ta'limda qo'llash yoshlar dunyoqarashini o'zgartirish va web dasturlashni o'rganishda katta ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR

1. To'rayev R.N. O'quvchilarga web dasturlashni o'rgatuvchi elektron muhiy yaratish va undan foydalanishni takomillashtirish. // Avtoreferat. - T.: 2024.
2. Turaev R.N. The importance of the formation of web programming competencies in schoolchildren.// European Journal of Research and Reflection in Education Sciences - Great Britain, 2022. - vol. 10 № 1. - P.11-19.
3. Turaev R.N. Improving the use of e-learning environment in teaching web programming.// European Journal of Research and Reflection in Education Sciences - Great Britain, 2022. - vol. 10 № 1. - P.11-19.
4. Тураев, Р. (2023). эффективность повышения профессиональной компетентности будущих учителей ит. SCHOLAR, 1(28), 288-291.
5. Тураев, Р. Н. (2022). Этапы создания образовательной электронной среды веб-программирования. innovative developments and research in education, 157.
6. Norovich, T. R. (2022, March). Requirements and creation steps for an electronic environment that teaches general high school students web programming. In Archive of Conferences (pp. 59-61).

7. Norovich, T. R. (2022, March). Methodical system of formation of web programming competencies of general secondary school students. In Archive of Conferences (pp. 56-58).
8. Norovich, T. R. (2022). Improving the use of e-learning environment in teaching web programming. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 10(1).
9. Turaev, R. N. (2022). Improving the use of e-learning environment in teaching web programming. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 10(1).
10. Norovich, T. R. (2022). The importance of the formation of web programming competencies in schoolchildren. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 10(1).

Sirojiddin TURAYEV,
TATU Qarshi filiali dotsenti
E-mail: sirojiddin@umail.uz

QarMII dotsenti, PhD D.Ismoilov taqrizi asosida

PREPARING FUTURE VOCATIONAL EDUCATION TEACHERS FOR INNOVATIVE PEDAGOGICAL ACTIVITIES BASED ON DIGITAL TECHNOLOGIES

Annotation

This article discusses the preparation of students for design, construction, research and professional activities using software, as well as in addition to the types of software tools and their types, the direction of education is studied software engineering for the creation of pedagogical software products.

Key words: Software tools, electronic resource, animation, software package, software product, professional activity, technology, project, construction.

ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ К ИННОВАЦИОННОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация

В данной статье рассматривается подготовка студентов к проектированию, конструированию, научно-исследовательские профессиональной деятельности с использованием программных средств, а также помимо видов программных средств и их видов, изучение направление образования программный инжиниринг для создания педагогических программных продуктов.

Ключевые слова: Программных средств, электронный ресурс, анимация, программный пакет, программный продукт, профессиональная деятельность, технология, проектирования, конструкторский.

BO'LAJAK KASBIY TA'LIM O'QITUVCHILARINI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA INNOVATSION PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASH

Annotatsiya

Ushbu maqolada talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda dasturiy vositalardan foydalanish orqali loyihalash, konstruksiyalash, ilmiy-tadqiqot kabi kasbiy faoliyat turlariga tayyorlash keltirib o'tilgan, bundan tashqari dasturiy vositalar va ularning turlari, dasturiy injiniring bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalarini pedagogik dasturiy mahsulotlar yaratishga o'rgatish amalga oshirilgan.

Kalit so'zlar: Dasturiy vosita, elektron resurs, animatsiya, dasturiy paket, dasturiy mahsulot, kasbiy faoliyat, texnologiyalar, loyihalash, konstruktorlik.

Kirish. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi, 2018 yil 19 fevraldagi PF-5349-sonli "Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi", 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-sonli "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorlari hamda mazkur faoliyatga oid boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu maqola muayyan darajada xizmat qiladi[1].

Ta'limda dasturlash tillaridan foydalanishning ahamiyati shundan iboratki, ular nafaqat ma'lum pedagogik vazifalarni hal qilish vositalari sifatida qo'llaniladi, balki didaktik hamda metodik rivojlanishga turtki beradi, ta'limning zamonaviy va yangi shakllarini yaratishga imkoniyat yaratadi. Ta'limda dasturlash tillaridan foydalanishning ahamiyati shundan iboratki, ular nafaqat ma'lum pedagogik vazifalarni hal qilish vositalari sifatida qo'llaniladi, balki didaktik hamda metodik rivojlanishga turtki beradi, ta'limning zamonaviy va yangi shakllarini yaratishga imkoniyat yaratadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ta'limning metodik va didaktik jihatdan rivojlanishida dasturlash tillari hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, uning natijasida ta'lim sifati va samaradorligini oshirish, talabalarni loyihalash, konstruktorlik, yaratuvchanlik va ilmiy-tadqiqot kabi kasbiy kompetensiyalarini rivojlanishini ta'minlaydi.

Dasturiy injiniring ta'lim yo'nalishi malaka talablarida bakalavrlar kasbiy faoliyat turlarining barchasida dasturiy ta'minot ishlab chiqish ko'nikmasiga ega bo'lishlari shart ekanligi keltirib o'tilgan. Shuni inobatga olib bo'lajak dasturchilarni amaliy mashg'ulotlar jaryonida dasturiy mahsulotlar ishlab chiqish hamda eng soddada masalalar yechimini topishda dasturlash tillaridan foydalanish metodikasini keltirib o'tamiz.

Dasturlash tillari asosan ikki guruhga bo'linadi: quyi darajali dasturlash tili va yuqori darajali dasturlash tili. Quyi darajali dasturlash tillari mikroprotessorlarni dasturlashda ishlatilib ancha

murakkabdir. Hozirgi kunda yuqori darajali C++, Delphi, Python, Java kabi dasturlash tillari, Maxmadiyev B.S., Xamidov V.S., Shostayeva YE.B. adabiyotlardan foydalanilmoqda. Bunga sabab dastur tuzishda soddaligi, vizual komponentalarga egaligi va interfeysining mukammalligidir[4].

Borland C++ builer6 dasturlash tili obyektga yo'naltirilgan vizual dasturlash tili bo'lib Borland firmasi tomonidan ishlab chiqilgan va hozirgi kungacha ishlatilib kelinmoqda. Borland C++ dasturlash tili C va C++ dasturlash tillarining uzviy davomi bo'lib yuqori imkoniyatlarga ega, ya'ni innovatsion muhiti mavjud. Borland C++ dasturlash tilini yaxshi o'rganish uchun avvalo matematik va tabiiy-ilmiy fanlarga doir oddiy hodisa va jarayonlarni modellashtirish, vizual komponentalarini formaga joylashtirish va o'zaro bog'lash, xossalarni aniqlash zarur. Bo'lajak dasturchilarni dastur komponentalari tarkibiga dastur kodlarini kiritishi va mukammal dizaynga ega bo'lgan dasturiy mahsulotlar ishlab chiqishi ularni kasbiy faoliyatga yo'naltiradi. Istalgan turdagi dasturlash tilidan foydalanib dasturiy mahsulotlar ishlab chiqish uchun oddiylikdan boshlash va aniq bir yo'nalishda reja asosida natijaga erishishga intilishi kerak bo'ladi [1].

Tadqiqot metodologiyasi. Fizika fanidan amaliy mashg'ulotlar jarayonida talabalarga C++ dasturlash tilida hodisa va jarayonlarni vizuallashtirishni o'rgatish metodikasini ko'rsatib o'tamiz.

Amaliy mashg'ulotlarda talabalarni hadisa va jarayonlarni dasturlash tillari yordamida vizuallashtirishga o'rgatishda FSMU metodidan foydalanish samarali natijalar beradi. Bunda talabalar:

- O'z fikrlarini bildiradilar;
- Fikrlarini asoslovchi sabab ko'rsatadilar;
- Misol keltiradilar;
- Fikrlarini umumlashtiradilar.

Amaliy mashg'ulot darsi quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi:

Amaliyot o'qituvchi talabalarga dinamik jarayonga doir masalani analitik yechimini topish vazifasini beradi.

Gorizontga burchak ostida otilgan jism harakatida uchish uzoqligi, ko'tarilish balandligi va uchish vaqtini aniqlash formulalari 16-ilovala keltirilgan (3-masalaga qarang).

Amaliyot o'qituvchisi talabalar bergan fikrlarga asoslanib analitik yechilgan masalani dasturlash tili formasiga vizual komponentalarini joylashtiradi;

Borland C++ dasturlash tilida vizuallashtirish quyidagicha bo'ladi: Dasturlash tili ishga tushiriladi Borland C++->File->New->Application. Yangi formaga komponentalar palitrasidan kerakli komponentalarni formaga joylashtiriladi. Standard tarkibidan label va button tugmachalarni formaga ketma-ket joylashtiriladi. So'ngra System tarkibidan TPaintBox formaga joylashtiriladi. Funksiyaga doir argumentlarni kiritishda qadam berish va otilish burchak kattaliklariga alohida e'tibor berish kerak bo'ladi.

Amaliyot o'qituvchisi talabalar ishtirokida dastur kodlarini kiritadi;

Tahlil va natijalar. Dasturlash ishlari yakuniga yetgach kompilyatsiya jarayoni amalga oshiriladi va otilish burchagi va tezlik qiymatlarini ketma-ket kiritilgandan so'ng tegishli natijalarga ega bo'linadi;

Talabalar ishlab chiqilgan dastur bo'yicha o'z fikrlarini beradilar;

Fikrlariga sabab ko'rsatadilar;

Masalada berilgan kattaliklarni o'zgartirib misol keltiradilar;

Formaga otilish burchagi va boshlang'ich tezlikning istalgan qiymatini kiritilsa aniq natija kelib chiqishi bilan birgalikda grafik tasvirlari ham namoyon bo'ladi.

Amaliyot o'qituvchisi talabalar fikrlarini umumlashtiradi va yakuniy xulosa beradi.

Borland C++ dasturlash tilida gorizontga burchak ostida otilgan jism harakatida uchish uzoqligi, uchish vaqti, maksimal ko'tarilish balandligini hisoblash, harakat trayektoriyasining vizual dasturini tuzish amalga oshirildi. Bunday dasturlarni ishlab chiqish talabalarni kasbiy faoliyat turlariga tayyorlashda va undan amaliy mashg'ulotlarida foydalanish ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi [3].

Matematika, sonli usullar va dasturlash fanlaridan amaliy mashg'ulotlar jarayonida yuqorida keltirib o'tilgan ta'lim metodikasini qo'llagan holda C++ va Delphi dasturlash tillari yordamida hodisa va jarayonlarni vizuallashtirishni ko'rsatib o'tamiz.

Delphi7 muhitida ishlash Turbo Paskal dasturlash tilida ishlagan qaraganda qulay va yuqori imkoniyatlarga ega hisoblanadi hamda vizual komponentalardan foydalanilishi bilan ajralib turadi. Agar talaba Pascal dasturlash tilini yaxshi o'zlashtirgan bo'lsa qiyinchilik bo'lmaydi. Vizual dasturlash dastur tuzishni osonlashtiradi 1-jadval

Masofa, tezlik va tezlanishning vaqtga bog'lanishi

t	1	2	3	3.5	3.8	4	4.7	5	5.3	5.9
x	8	15	26	33	37.68	41	53.88	60	66.48	80.52
<i>g</i>	5	9	13	15	16.2	17	19.8	21	22.2	24.6
a	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4

Borland Delphi7 dasturlash tilini ishga tushirib argument "t" va funksiya "x", "*g*", "a" nomli maydonlardan iborat ma'lumotlar bazasini tuziladi va grafiklar hosil qilinadi (1-rasm).

1. DataBase DeskTop utilitasi ishga tushiriladi. Pusk=> Programmi=> Borland Delphi=>DataBase DeskTop.

2. DataBase DeskTop oynasining bosh menyusidan quyidagi buyruq beriladi: File=>Working Directory.

3. Jadval nomini mbgr1 kabi saqlab DataBase DeskTop oynasi menyusidan File=>Open->Edit Data orqali jadvaldagi ma'lumotlar kiritiladi.

4. Ma'lumotlar bazasini boshqarish algoritmi tuziladi.

Ushbu oynada berilgan funksiyalarning jadval qiymatlari o'zgarsa grafik ham mos ravishda o'zgaradi [6].

Talabalar ishlab chiqilgan dastur yordamida kinematika qonunlariga doir bir nechta masalalarning yechimini topadilar.

Talabalarga amaliy mashg'ulot yakunida ishlab chiqilgan dasurlarning imkoniyatlarini yanada kengaytirish bo'yicha topshiriqlar beriladi.

Ta'lim jarayonida qo'llanilishi mumkin bo'lgan pedagogik dasturiy vositalar, matematik dasturiy paketlar va dasturlash tillarining turlari bugungi kunda yetarlicha ko'p, shunga qaramay ulardan foydalanish imkoniyati ham chegaralanmagan. Matematik va tabiiy-ilmii fanlarning har bir bo'limiga ijodiy yondashgan holda metodik nuqtai-nazar bilan qarab bo'lajak dasturchilar kasbiy faoliyatiga mos

va talabada dasturiy vositalar yaratishga bo'lgan qiziqishini oshiradi [5].

Amaliy mashg'ulot jarayonida ko'rsatib o'tilgan uslublar bo'yicha talabalar o'z fikrlarini bildiradi, sabab ko'rsatadi, misollar keltiradi. Amaliyot o'qituvchisi fikrlarni umumlashtiradi va yakuniy xulosa qilinadi.

Fizika fanidan amaliy mashg'ulotlarda Delphi 7 dasturlash tilida ishlab chiqilgan axborot almashinuvchi ma'lumotlar bazasini yordamida grafiklar hosil qilish, elektr zanjirlariga doir masalalarning yechimini topish metodikasini keltirib o'tamiz.

Amaliyot o'qituvchisi o'qitishning ko'rgazmali metodi yordamida talabalarning nazariy egallagan bilimlarini amaliyotda qo'llay olishga o'rgatadi.

Masala sharti bilan tanishtiradi;

Masalani yechimini keltirib chiqaradi;

Dasturlash tilida jarayonni vizual dasturini ishlab chiqadi;

Grafiklar hosil qilinadi;

Grafiklar tahrir qilinadi;

Yakuniy xulosa qilinadi;

Talabalarga qo'shimcha topshiriqlar beriladi.

Masala. To'g'ri chiziqli tekis tezlanuvchan harakat

$$x = x_0 + g_0 t + \frac{at^2}{2}$$

tenglamasi ko'rinishda berilgan bo'lsin.

$x_0 = 5m, g_0 = 1m/s, a = 4m/s^2$ bo'lgan hol uchun

harakatni grafik tasvirini hosil qiling.

Yechilishi: Berilgan kattaliklarni o'rni qo'ysak harakat

tenglamasi $x = 5 + t + 2t^2$ ko'rinishdaga keladi. Tezlik

$$g = \frac{dx}{dt} = 1 + 4t$$

tezlanish

$$a = \frac{d^2x}{dt^2} = \frac{dg}{dt} = 4m/s^2 = const$$

$x = x(t)$,

$$g = g(t), a = a(t)$$

grafiklarini ma'lumotlar bazasini

shakllantirish orqali hosil qilamiz. Argument t ga ixtiyoriy qiymatlar berib funksiyaning x, g, a qiymatlarini quyidagi jadvalda tushiramiz (1-jadval).

zamonaviy dasturiy vositalarni tanlash muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy dasturiy vositalarning imkoniyatlaridan foydalanib ilmiy-amaliy, ijodiy ishlarda uzluksiz ravishda foydalanish zamonaviy ta'lim metodikasi va zamonaviy dasturlash tillarining bir xilda rivojlanishini ta'minlaydi [8].

Shunday qilib biz dasturiy injiniring bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalariga matematik tabiiy-ilmii fanlardan amaliy mashg'ulotlar jarayonida o'quv rejaga va kasbiy faoliyatiga mos dasturiy vositalarni tanlab oldik va tadbiiq etdik.

Microsoft Excel dasturining jadval va imkoniyatlaridan foydalanib fizikaviy jarayonlarni matematik modellash, birinchidan sonli usullarda jadval imkoniyatidan foydalanib grafik usulida yechimini topish, ikkinchidan dasturlash orqali jadval kattaliklarini hosil qilgan holda muammoli masalalarning yechimini topish usullari ko'rsatib o'tildi.

Matlab va MathCAD matematik dasturiy paketlari yordamida dinamik jarayonlarni, funksiya grafiklarini modellash orqali fizikaviy masalalar va matematik misollar yechimini topishda foydalanildi. Qo'shimcha ravishda Matlab dasturining dasturlash imkoniyatidan ham foydalanildi.

Bo'lajak dasturchilar kasbiy faoliyatga tayyorgarligini shakllantirish maqsadida Borland firmasi tomonidan ishlab chiqilgan C++ va Delphi dasturlash tillarining imkoniyatlaridan ta'lim jarayonida foydalanish ko'rsatib o'tildi.

Xulosa va takliflar. Kuzatuvlar shuni ko'rsatmoqdaki, pedagoglar va dasturchilarning o'zaro hamkorligida dasturiy

mahsulotlar ishlab chiqishlarida ayrim tushunmovchiliklar kelib chiqmoqda. Bunga sabab dasturchining tegishli fan bo'yicha bilimining pastligi yoki pedagogning dasturiy tillariga doir ma'lumotlarga ega emasligidir. Ushbu muammoni bartaraf etish uchun bo'lajak dasturchilarga ta'lim berayotgan har bir pedagog

fanning barcha bo'limlariga dasturlash tillarini qo'llashi va talabalarni kasbiy faoliyatga yo'naltirishi lozim. Bunday yondashuv bo'lajak dasturchilarni mukammal pedagogik dasturiy mahsulotlar ishlab chiqishi bilan birga kasbiy faoliyatga tayyorgarlik ko'nikmalarini shakllantiradi.

ADABIYOTLAR

1. Покасов В.Ф. Управление качеством образования современной школы (методические материалы) // автор-состав. – Ставрополь. 2012. – 145 с.
2. Аладьев В.З., Харитонов В.Н. Программирование: Maple или Mathematica. – Таллинн, 2011. – 415 с.
3. Гомулина Н.Н. Применение новых информационных и телекоммуникационных технологий в школьном физическом и астрономическом образовании: Дисс. канд. пед. наук: 13.00.02. – М.: МГПУ, 2003. – 332 с. РГБ ОД, 61:03-13/1698-6.
4. Xamidov V.S. Ta'lim tizimida keskin burilishga sabab bo'lgan 4 dastur haqida. «Infocom.uz», - Toshkent, 2010, №1, -54-57 b.
5. Шошгаева Е.Б. Интегральная технология обучения как основа повышения качества образовательного процесса: автореф. дис. канд. пед. наук. //Е.Б. Шошгаева. – Карачаевск: 2003. – С. 23.
6. Turaev S.J. Methods of the using of software program Microsoft Excel in practical and laboratory occupation on physics, Scientific Bulletin of Namangan State University: 2019.
7. Смолкин, А.М. Методы активного обучения: [Метод. пособие для преподавателей и организаторов проф. и экон. обучения кадров] / А. М. Смолкин. – М.: Высш. шк., 1991. – с. 175
8. Психология и педагогика /Под ред. Абульхамовой К.А., Васиной Н.В., Лаптева Л.Г., Слостенина В.А. – М.: «Совершенство», 1998.
9. Maxmadiyev B.S. MathCAD tizimida ishlash asoslari. O'quv qo'llanma. – Qarshi. 2012. – 144 b.

УДК:327.1(8)

Турдимурат ТУРСУНМУРОТОВ,

доктор политических наук, первый проректор Университета Инха в Ташкенте

По отзыву О.Раджабова, доцент НУУз, доктор философских наук по истории

METHODOLOGICAL ASPECTS OF STUDYING PROBLEMS OF NATIONAL SECURITY OF THE STATE

Annotation

The author analyzed the evolution of the formation of the concept of national security and ways to strengthen the technological security of the state, assessed the features of the influence of the development of modern technologies on the national security of the state, discussed issues of ensuring national security and state stability in the context of the development of new technologies. Against the backdrop of the development of modern technologies in the world, there is a steady increase in the dependence of states on global technological and foreign commodity expansion. In these conditions, issues of strengthening technological safety and scientific potential, preventing obsolescence of the material and technical production base are fundamentally in demand and innovative categories.

Key words: Modern technologies, information and communication technologies, national security, technological security, innovative security, interests of the individual, state and society.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОБЛЕМ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

Аннотация

Автором проанализирована эволюция формирования понятия о национальной безопасности и пути укрепления технологической безопасности государства, оценены особенности влияния развития современных технологий на национальную безопасность государства, обсуждены вопросы обеспеченности национальной безопасности и стабильности государства в условиях развития новых технологий. На фоне развития современных технологий в мире, наблюдается неуклонный рост зависимости государств от глобальной технологической и внешней товарной экспансии. В этих условиях вопросы укрепления технологической безопасности и научного потенциала, предотвращения морального износа материально-технической производственной базы являются кардинально востребованными и новаторскими категориями.

Ключевые слова: Современные технологии, информационно-коммуникационные технологии, национальная безопасность, технологическая безопасность, инновационная безопасность, интересы личности, государства и общества.

DAVLATNING MILLIY XAVFSIZLIGI MUAMMOLARINI O'RGANISHNING USLUBIY JIHATLARI

Annotatsiya

Muallif milliy xavfsizlik kontsepsiyasining shakllanishi evolyutsiyasini va davlatning texnologik xavfsizligini mustahkamlash yo'llarini tahlil qildi, zamonaviy texnologiyalar rivojlanishining davlatning milliy xavfsizligiga ta'sirining xususiyatlarini baholadi, milliy xavfsizlikni ta'minlash masalalarini muhokama qildi. Yangi texnologiyalarni rivojlantirish sharoitida milliy xavfsizlik va davlat barqarorligi. Dunyoda zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi fonida davlatlarning global texnologik va tashqi tovar ekspansiyasiga qaramligi barqaror oshib bormoqda. Bunday sharoitda texnologik xavfsizlik va ilmiy salohiyatni mustahkamlash, moddiy-texnika ishlab chiqarish bazasining eskirishiga yo'l qo'ymaslik masalalari tubdan talab va innovatsion toifalarga kiradi.

Kalit so'zlar: Zamonaviy texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, milliy xavfsizlik, texnologik xavfsizlik, innovatsion xavfsizlik, shaxs, davlat va jamiyat manfaatlarini.

Введение. Вопросы укрепления национальной безопасности государства в современных условиях требует новых методов исследования с учетом новых угроз и вызовов как традиционного, так и не традиционного характера.

В этом контексте прежде всего следует определиться с дефиницией самого понятия «национальная безопасность», которое было введено в оборот в начале XX века.

Профессор Принстонского университета США Р. Уллман в своей научной работе под названием «Новое определение понятия безопасности», опубликованной в 1983 г., обратил внимание на невоенные аспекты понятия национальной безопасности. В число угроз и вызовов национальной безопасности он включил вызовы и угрозы, способствующие снижению уровня жизни граждан[1].

Классифицируя угрозы и вызовы национальной безопасности, он разделяет их на две группы.

В первую группу вызовов, по его мнению, входят военные вторжения, внутренние забастовки, внешние угрозы экономического характера, возникающие в результате влияния внешних факторов.

Во вторую группу вызовов он отнес снижение запасов материальных ресурсов, резкие изменения экологического характера, иммиграцию в государство большого количества беженцев[2].

Необходимость пересмотра понятия о безопасности подчеркивается также в научных работах английского ученого Б.Бузана. В своей книге «Народ, государство и страх» он детально рассматривает вопросы национальной безопасности, проводя параллели между понятиями о безопасности личности и безопасности государства, которые могут не совпадать.

Английский ученый делит угрозы и вызовы на «жесткие» и «мягкие» виды[3].

Понятие национальной безопасности в нынешних реалиях существенно расширилось, а значимость выросла. Для реализации механизмов данного понятия нужно соблюдение ряда условий, перечень которых непрерывно пополняется. В большинстве стран-участниц СНГ исследуемая категория отождествляется в основном с гарантиями защищенности от всяких угроз. Система реализации поддержки национальной государственной безопасности позволяет обеспечить свободы и права, гарантированные Основным законом страны, материальный достаток граждан, территориальную целостность, суверенитет и поступательное развитие региональных территорий[4].

На фоне глобального технологического развития, концептуальное понятие безопасности рассматривается не только в рамках военно-политических отношений, но и в экономической, технологической, экологической, социальной, информационной, культурной и других сферах деятельности общества.

С учетом стоящих перед научной работой задач, остановимся более подробно на технологической безопасности страны.

На этапе исследования проблем сохранения научного потенциала, морального износа материально-технической производственной базы, неуклонно возрастающей зависимости от технологической и внешней товарной экспансии понятие технологической безопасности является кардинально востребованной новаторской категорией. Исследуемый вариант безопасности выступает важным элементом системы

национальной безопасности и позиционируется в качестве составной части экономической государственной безопасности, формирующей материальную основу для поддержки иных видов безопасности.

Технологическая безопасность отождествляется с обеспечением такого уровня устойчивости инновационного развития производственной базы, которая гарантирует реальную конкурентоспособность товаров/услуг отечественных производителей даже в условиях неблагоприятных внутренних тенденций, в том числе и в связи с ухудшением конъюнктуры мировой экономики.

С этой точки зрения задачами технологической безопасности являются:

достижение полной технологической и научно-технической независимости национальной экономики от влияния внешних негативных факторов;

нейтрализация любых попыток проникновения на территорию страны, не применяющихся в развитых государствах, морально устаревших технологий, которые вредят здоровью человека и экологии окружающей среды.

Обеспечение поставленных задач реализуется двумя основными методами:

формированием отечественной развитой технологической базы;

внедрением прогрессивных технологий в интересах освоения новых рыночных ниш.

На сегодняшний день существуют определенные трудности и нестыковки в проведении оценки технологической безопасности государства. В связи с этим следует акцентировать внимание на трех ключевых аспектах в этой сфере.

Глубокий анализ текущего научного потенциала и используемых технологий на территории государства, их сравнительная характеристика с передовыми достижениями в мировой науке, производстве и технике.

Оценка уровня технологического развития национального производства, характеризуемого ключевыми экономическими показателями инвестиционного потенциала и инноваций реального сектора экономики, совершенствованием научно-инновационной системы, перспективами и возможностями ее эффективного функционирования.

Формирование научно-технической политики государства на базе разработанной инновационной программы, предусматривающей максимальное финансирование создания и внедрения системы инноваций на предприятиях, проведение оценки эффективности технологической, национальной и экономической безопасности, мероприятий экономического стимулирования по внедрению инноваций в бизнесе.

В рамках исследования внешнеполитической деятельности евроатлантических структур в регионе Центральной Азии были использованы концептуальные подходы теории международных отношений.

Как известно, теории международных отношений разделяются на общие и частные. К первым специалисты относят вопросы геополитики, идеализма, плюрализма взглядов, реализм и неореализм, а также идейные и общественно-политические течения (либерализм, консерватизм, конструктивизм и прочие).

К теориям частного характера, в первую очередь, следует отнести принятие решений, анализ внешнеполитических действий, проблемы сохранения мира и стратегические исследования[5].

По мнению сторонников политического реализма, государство является главным действующим субъектом в международных отношениях. Будучи независимым от общества, оно выступает от его имени. Особенность данной теории заключается в том, что внешняя и внутренняя политика отдельно взятого государства изучаются отдельно друг от друга[6].

Государственная безопасность, согласно данной теории, должна обеспечиваться за счет собственных сил и ресурсов государства, а также его военной мощи. В свою очередь международная безопасность обуславливается равновесием сил в мировом масштабе.

Концептуальные принципы политического реализма показаны в работах таких известных ученых, как Г. Моргентау, Р. Арон, У.Липпман, Дж. Кеннан, Г. Киссинджер, К. Томпсон, Р. Нибур, А.Уолферс[7].

Один из основоположников классической теории реализма в международных отношениях Г. Моргентау обозначил

«концепцию интереса, понимаемого в терминах власти (силы), зависимо от ситуации[8]». В этом случае «понятие власти» сфокусировано на интересе, а «концепция интереса», определенная термином «сила» («власть»), выявила сущность и содержание внутренней и внешней стратегии государства [9].

Эффективное обеспечение национальной безопасности и стабильности государства, нейтрализация разного рода угроз, как считают приверженцы классического реализма, напрямую связано с уровнем экономической и военной мощи страны. В то же время сторонники неореализма убеждены в том, что наращивание военного комплекса странами неизбежно приведет к появлению дисбаланса сил, а значит, к возникновению конфликтных ситуаций.

Глобальные метаморфозы, которые имели место на рубеже XX–XXI вв., изменили политическую карту мира, в частности поменяв внутривнутриполитическую обстановку многих стран, задев интересы как рядовых граждан этих государств, так и интересы общественных и государственных институтов. Кроме того, резко возросла роль международных отношений, что вызвало высокий интерес к вопросам национальной безопасности и стабильности.

В рамках исследований проблем международных отношений также имеет особое значение теория институционализма.

Сам термин «институционализм» впервые был употреблен в 1918 году американским ученым-экономистом У.Гамильтоном. Определив понятие «институт» как «вербальный символ», он описал клок взаимосвязанных и взаимообусловленных социальных обычаев, подразумевающий определенный образ мышления или способ жизнедеятельности, которые прочно запечатлеются и широко распространяются в правилах поведения или обычаях того или иного народа.

Стремясь расширить границы экономического анализа, сторонники институционализма привлекли подходы и методы сопредельных наук. Так, согласно социологическим концепциям, привлеченным к теории институционализации, экономическая составляющая поведения личности формируется, как, впрочем, и другие компоненты ее социализации, главным образом и под воздействием социальных групп и коллективов[10].

Заключение. В условиях глобального технологического развития мир столкнулся не с локальной проблемой, а с глобальным кризисом. Рычаги и механизмы международной безопасности стали неспособны полноценно и своевременно реагировать на новые угрозы, а значит, требуют срочного реформирования и улучшения.

С течением времени возрастает потребность в анализе проводимой политики национальной безопасности через призму стратегического развития государства. При этом общегосударственная документация, отражающая Стратегию развития, вследствие своей обобщенности становится первоочередной и определяющей.

Учитывая нужды и возможности страны, национальная безопасность должна быть направлена на перспективу. При реализации программы по защите национальных интересов, необходимо учитывать динамичный характер мировой обстановки и прогнозировать ситуации с различных ракурсов.

Неудержимое распространение информационных технологий и всеобщая доступность СМИ, в особенности – телерадиовещание, дает обществу свободу выбора, что сказывается на направлении развития как отдельной личности, так и государства в целом. Культурная основа последнего в результате такого распространения информации становится менее индивидуальной. Глобальное информационное пространство порождает его определение через призму общепринятых символов. Рост национального самосознания, наблюдаемый повсеместно, в том числе и в европейских странах, представляет собой своеобразный ответ культурному глобализму. Благодаря росту самосознания, сохраняются реальные ориентиры этнокультурной идентичности.

С учетом вышесказанного представляется возможным отметить, что обеспечение национальной безопасности, являясь первоочередной задачей, представляет собой многосоставную, сложную, но чрезвычайно важную и необходимую составляющую любого суверенного государства.

Помимо сугубо военной и политической составляющей, от безопасности личности до обеспечения сохранности государства, спокойствия в регионе и стабильной мировой обстановки, зависящих как от внутренних, так и внешних угроз,

сюда входят и вопросы экономического, экологического, социального, информационного, техногенного, ресурсосбережения и пр. характера.

Безусловной необходимостью является приоритет внутренних интересов общества и государства. Именно поэтому

важно на методологическом уровне структурировать все аспекты политики национальной безопасности государства сквозь призму его стратегического развития.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ullman R. Redefining Security // J. International Security. 1983. - №1. - P.133-140.
2. Ullman R. Redefining Security // J. International Security. 1983. - №1. - P.133-140.
3. Buzan B., Waever O., de Wilde J. Security: A New Framework for Analysis. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1998. - P. 88.
4. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. <http://kremlin.ru/supplement/424>
5. Стратегическое прогнозирование международных отношений :кол. монография / под ред. А. И. Подберезкина, М. В. Александрова; [А. И. Подберезкин и др.]; Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) М-ва иностр. дел Рос. Федерации, Центр военно-политических исследований. — М.: МГИМО–Университет, 2016. — 743 с.
7. Стратегическое прогнозирование международных отношений :кол. монография / под ред. А. И. Подберезкина, М. В. Александрова; [А. И. Подберезкин и др.]; Моск. гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) М-ва иностр. дел Рос. Федерации, Центр военно-политических исследований. — М.: МГИМО–Университет, 2016. — 743 с.
8. Kennan G. Around the Cragged Hill: A Personal and Political Philosophy. - New York: W.W. Norton and Company, 1993.– 272 p., Morgenthau H. Politics among Nations: the Struggle for Power and Peace. - New York: Alfred A. Knopf, 1948. - 489 p., Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? К дипломатии для XX! века. – М.: Ладомир, 2002.– 327 с.
9. Morgenthau H.J. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace [Text] / Hans J. Morgenthau // Fifth Edition, Revised, New York: Alfred A. Knopf, 1978.– pp. 349. P.202.
10. Соловьев А.И. Политология: Политическая теория, политические технологии [Текст] / А.И. Соловьев. - М., 2000. С.316.
11. Robertson R., Turner B. S. (Eds.). Talcott Parsons. Theorist of Modernity. - London. 1991. p.35

Sarvar UMIROV,
Toshkent davlat yuridik universiteti o'qituvchisi
E-mail: s.umirov@tsul.uz

PhD R.Matenov taqrizi asosida

CHET TILINI O'QITISHDA O'QUV MATERIALLARIGA DOIR MUAMMOLAR: DUNYO TAJRIBASI

Аннотация

Ushbu maqolada chet tillarini o'qitishda o'quv materiallarining sifatiga doir muammolar va ularni hal qilish yo'llari tahlil qilinadi. Ta'lim tizimida chet tili o'qitish samaradorligi ko'p jihatdan darsliklar, qo'llanmalar va boshqa o'quv materiallarining sifatiga bog'liq. Dunyo tajribasi tahlili orqali o'quv materiallarini yaratishda innovatsion yondashuvlar va metodlar o'rganiladi. Shuningdek, muammolarni hal qilish uchun amaliy tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: Chet tillarini o'qitish, o'quv materiallari, darsliklar, dunyo tajribasi, ta'lim metodlari.

ПРОБЛЕМЫ УЧЕБНЫХ МАТЕРИАЛОВ В ПРЕПОДАВАНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ: МИРОВОЙ ОПЫТ И РЕШЕНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы, связанные с качеством учебных материалов при преподавании иностранных языков, а также предлагаются пути их решения. Эффективность обучения иностранным языкам во многом зависит от качества учебников, пособий и других учебных материалов. Анализ мирового опыта позволяет изучить инновационные подходы и методы в создании учебных материалов. В статье также предлагаются практические рекомендации по решению выявленных проблем.

Ключевые слова: Преподавание иностранных языков, учебные материалы, учебники, мировой опыт, методы обучения.

ISSUES WITH TEACHING MATERIALS IN FOREIGN LANGUAGE EDUCATION: GLOBAL EXPERIENCE AND SOLUTIONS

Annotation

This article explores the challenges related to the quality of teaching materials in foreign language education and proposes solutions to address them. The effectiveness of foreign language teaching largely depends on the quality of textbooks, manuals, and other educational resources. An analysis of global experience provides insights into innovative approaches and methods in developing teaching materials. The article also offers practical recommendations for solving the identified issues.

Key words: Foreign language teaching, teaching materials, textbooks, global experience, teaching methods.

Kirish. Chet tillarini o'qitish zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismi bo'lib, globalizatsiya jarayonida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Xorijiy tilni o'rganish nafaqat aloqalar doirasini kengaytiradi, balki xalqaro hamkorlik, madaniyatlararo muloqot va shaxsiy rivojlanish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, chet tili o'qitish jarayonida o'quv materiallarining roli muhimdir, chunki darsliklar, qo'llanmalar va interaktiv resurslar o'quvchilarning til ko'nikmalarini shakllantirishda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Biroq, o'quv materiallari sifatiga doir muammolar o'qitish samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi. Masalan, ayrim darsliklar til o'rganishning turli bosqichlari uchun mos kelmasligi, madaniy jihatdan cheklanganligi yoki zamonaviy til o'rgatish metodikalariga mos kelmasligi mumkin. Natijada, o'quvchilar bilim olishda qiyinchiliklarga duch keladilar, bu esa ularning motivatsiyasini pasaytirishi va o'quv jarayonini murakkablashtirishi mumkin.

Dunyo tajribasi shuni ko'rsatadiki, chet tillarini samarali o'qitish uchun sifatli va moslashuvchan o'quv materiallarini yaratish zarur. Masalan, Yevropa va Osiyo mamlakatlarida o'quv materiallarini ishlab chiqishda kommunikativ yondashuv va madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Bu yondashuvlar o'quvchilarning nutqiy ko'nikmalarini oshirish va real hayotiy vaziyatlarda tilni qo'llash imkoniyatini beradi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot chet tillarini o'qitishda o'quv materiallariga oid muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha samarali strategiyalarni o'rganishga qaratilgan. Tadqiqotda sifatli va qiyosiy tahlil yondashuvlari qo'llanildi.

Nazariy asoslarni o'rganish. Tadqiqotning nazariy bazasi sifatida chet tillarini o'qitish metodikasi va lingvodidaktika sohasidagi ilg'or tadqiqotlar o'rganildi. Bu borada N. Chomsky, S. Krashen, J. Harmer, hamda o'zbek olimlari O. Mo'minov va Sh. Sattorovning ishlariga asoslanildi. Ushbu tadqiqotlar o'quv materiallarini yaratish va ularni o'quv jarayoniga tatbiq etishning ilmiy asoslarini belgilaydi.

Dunyo tajribasini tahlil qilish. Turli mamlakatlarning (Yaponiya, Germaniya, AQSh) chet tillarini o'qitish bo'yicha ta'lim dasturlari va o'quv materiallari tahlil qilindi. Ushbu tajribalar orqali innovatsion o'quv materiallari va o'qitish yondashuvlari o'rganilib, ularning samaradorligi baholandi.

Empirik ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish. O'zbekistondagi chet tili o'qitish amaliyoti tahlil qilindi. Bu jarayonda

darsliklar va o'quv materiallarining sifatiga doir mavjud muammolar aniqlanib, ularning o'quv jarayoniga ta'siri o'rganildi. Shu bilan birga, o'qituvchilar va o'quvchilardan olingan fikr-mulohazalar asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Qiyosiy tahlil. O'zbekistonning chet tili o'qitish amaliyoti dunyo tajribasi bilan qiyoslab, o'quv materiallarini yaratishda foydalaniladigan samarali strategiyalar belgilandi. Bu yondashuv o'quv materiallarining universal talablar va milliy o'ziga xoslikka mosligini ta'minlashga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili. Chet tillarini o'qitishda o'quv materiallarining sifatini ta'minlash va ularni samarali tatbiq etish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar ta'lim metodikasida muhim o'rin tutadi. Quyida ushbu yo'nalishda asosiy hissasini qo'shgan olimlar va ularning ishlari tahlil qilinadi.

S. Krashen o'zining "Second Language Acquisition and Second Language Learning" asarida chet tilini o'qitishda inputning sifatiga alohida e'tibor qaratadi. U ma'lumotlarning tushunarli va kontekstual ravishda taqdim etilishi o'quvchilarning tilni samarali o'zlashtirishiga yordam berishini ta'kidlaydi. Krashenning "Comprehensible Input" nazariyasi o'quv materiallarini ishlab chiqishda muhim metodologik asos yaratadi [1]. J. Harmer "The Practice of English Language Teaching" kitobida chet tillarini o'qitishda darslik va qo'llanmalar sifatining ahamiyatini tahlil qiladi. U o'quv materiallari kommunikativ yondashuvga asoslangan bo'lishi, ya'ni o'quvchilarni real hayotiy vaziyatlarda tilni qo'llashga tayyorlashi kerakligini ta'kidlaydi [2]. D. Nunan "Task-Based Language Teaching" tadqiqotida vazifa asosida til o'rgatishning ahamiyatini o'rganadi. U o'quv materiallarini vazifalarga asoslangan holda ishlab chiqish o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini oshirishda muhim rol o'ynashini ko'rsatadi. Bu yondashuv, ayniqsa, darsliklar va qo'shimcha materiallar yaratishda qo'llaniladi [3]. N. Chomsky o'zining generativ grammatika nazariyasida til o'rganish jarayonida o'quv materiallarining til tuzilishlari haqidagi ma'lumotlarni taqdim etishdagi rolini ko'rsatadi. U ta'lim jarayonida o'quvchilarga tilning strukturaviy xususiyatlarini to'g'ri tushuntiruvchi materiallar zarurligini ta'kidlaydi [4]. L. Selinker interlanguage nazariyasida chet tilini o'rganishda o'quv materiallarining sifatiga alohida e'tibor qaratadi. U materiallarning o'quvchilarning xatolarini to'g'rilashga va ularning til ko'nikmalarini rivojlantirishga qanday hissa qo'shishini

o'rganadi [5]. O. Mo'minov o'zining chet tillarini o'qitish metodikasi bo'yicha tadqiqotlarida o'zbek ta'lim tizimi uchun mos o'quv materiallari ishlab chiqish bo'yicha muhim amaliy tavsiyalar beradi. Uning tadqiqotlari milliy xususiyatlarni inobatga olgan holda o'quv materiallarini yaratishning zarurligini ko'rsatadi [6]. Sh. Sattorov o'zining lingvodidaktika bo'yicha tadqiqotlarida o'quv materiallarining o'quvchilarning kognitiv rivojlanishiga ta'sirini o'rganadi. U darsliklarning o'quvchilar yoshiga va til o'rganish bosqichiga mos bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi [7].

Yuqoridagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, chet tillarini o'qitishda o'quv materiallarining sifatini oshirish til o'rgatish jarayonining samaradorligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Tahlil. Chet tillarini o'qitishda o'quv materiallarining sifati va samaradorligi o'quv jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Ta'lim jarayonida foydalaniladigan darsliklar va qo'llanmalar o'quvchilarning tilni o'zlashtirish ko'nikmalarini shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi. Biroq, tahlil shuni ko'rsatadiki, ushbu materiallar ko'pincha o'qitishning zamonaviy talablari va o'quvchilarning ehtiyojlariga mos kelmasligi sababli, bir qator muammolarni keltirib chiqaradi.

1. Til tizimlaridagi farqlar. Chet tillarini o'qitishda o'quv materiallari ko'pincha o'quvchilarning ona tili va o'rganilayotgan til o'rtasidagi farqlarni yetarlicha hisobga olmaydi. Bu ayniqsa, grammatik qoidalar va til tuzilmalari o'rgatilganda muhim ahamiyatga ega.

Misol: Ingliz tilidagi "Present Perfect" zamon va o'zbek tilida bu zamonning aniq ekvivalenti yo'qligi sababli, o'quv materiallarida bu farqlarni izohlovchi yetarli tushuntirish berilmagan bo'lishi mumkin. Natijada, o'quvchilar bu mavzuni o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch keladilar.

2. Leksik muammolar. O'quv materiallarida o'rgatilayotgan so'zlar va iboralar ko'pincha real hayotiy vaziyatlardan yiroq bo'ladi. Shu sababli, o'quvchilar o'zlashtirgan leksik birliklarni kundalik hayotda qo'llashda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin.

Misol: Ayrim darsliklar o'quvchilarga kam qo'llaniladigan yoki eskirgan so'zlarni o'rgatadi, bu esa ularning zamonaviy kommunikativ ehtiyojlariga mos kelmaydi. Masalan, "pen friend" kabi iboralar zamonaviy kontekstda "online friend" yoki "chat partner" kabi iboralar bilan almashirilishi lozim.

3. Madaniy kontekstning yetishmasligi. Chet tilini o'qitishda madaniy kontseptning ahamiyati katta, chunki til faqat lingvistik vosita bo'lib qolmay, balki madaniy ko'nikmalarni ham shakllantiradi. Biroq, ko'plab o'quv materiallari madaniy tafovutlarni tushuntirishga yetarlicha e'tibor qaratmaydi.

Misol: Ingliz tilidagi "Thanksgiving" bayrami yoki "Black Friday" kabi madaniy hodisalarni tushuntirmasdan darslikka kiritish o'quvchilarda noto'g'ri talqinlar yoki tushunmovchiliklar keltirib chiqarishi mumkin.

4. Interaktivlik va moslashuvchanlikning yo'qligi. An'anaviy o'quv materiallari ko'pincha statik bo'lib, o'quvchilarni faollikka undamaydi. Bu esa ularning ishtiroki va qiziqishini pasaytiradi. Zamonaviy ta'lim jarayonida interaktiv va moslashuvchan materiallarga talab oshmoqda.

Misol: Finlyandiya va Janubiy Koreyada o'quvchilar uchun maxsus yaratilgan raqamli darsliklar o'quvchilarga individual yondashuvni ta'minlash imkonini beradi. Bunday materiallar o'quvchilarning o'z qobiliyatlarini va ehtiyojlariga moslashgan holda bilim olishini ta'minlaydi.

5. Ta'lim maqsadlariga mos kelmaslik. O'quv materiallari ba'zan o'quv dasturining umumiy maqsadlariga mos kelmasligi mumkin. Bu holat o'quvchilarning belgilangan til ko'nikmalarini shakllantirishini qiyinlashtiradi.

Misol: Ayrim darsliklar faqat grammatikani o'rganishga yo'naltirilgan bo'lib, nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yetarli e'tibor qaratmaydi. Natijada, o'quvchilar grammatikani yaxshi bilishsa-da, og'zaki yoki yozma muloqotda qiyinaladi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, chet tillarini o'qitishda o'quv materiallariga oid muammolar turli jihatlar bilan namoyon bo'ladi va ular o'quv jarayonining samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi. Quyida asosiy natijalar keltiriladi:

1. O'quv materiallarining moslashuvchanlik darajasi past. Ko'plab o'quv materiallari o'quvchilarning yoshiga, bilim darajasiga va individual o'rganish uslublariga moslashmagan. Bu esa o'quvchilarning bilim olish jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Moslashuvchanlikning pastligi o'quvchilarning motivatsiyasi va til o'rganishga bo'lgan qiziqishini kamaytiradi.

2. Madaniy moslashuvning yetishmasligi. O'quv materiallari o'z ichiga ko'p hollarda xorijiy madaniyatga oid elementlarni qamrab olsa-da, ularni o'quvchilarning milliy madaniyatiga moslashtirish yetarli darajada amalga oshirilmagan. Bu holat o'quvchilarda tushunmovchilik va begonalik hissini keltirib chiqarishi mumkin.

3. Interaktivlik va amaliy yondashuvning yetishmasligi. An'anaviy darsliklar va qo'llanmalar interaktiv usullardan kam foydalangan. Natijada, o'quvchilar faqat nazariy bilimlarni o'zlashtiradi, lekin ularni amalda qo'llash imkoniyatidan mahrum bo'ladi. Dunyo tajribasi shuni ko'rsatadiki, interaktiv va vazifa asosida ta'lim beruvchi materiallar til ko'nikmalarini shakllantirishda samarali hisoblanadi.

4. Lingvistik va leksik muvozanat yetishmasligi. O'quv materiallarining ko'pchiligi grammatikaga haddan tashqari urg'u beradi, lekin lug'at boyligini oshirish yoki nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishga kam e'tibor qaratadi. Bu esa o'quvchilar tilni real hayotiy vaziyatlarda qo'llashda qiyinlashiga olib keladi.

5. Innovatsion yondashuvlarning yetarli darajada qo'llanilmasligi. Zamonaviy ta'lim jarayonida raqamli va interaktiv materiallar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Biroq, ko'plab darsliklar va o'quv qo'llanmalari bu imkoniyatlardan yetarlicha foydalanmayapti. Bunday materiallar o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashish imkonini beradi, lekin amalda kam qo'llaniladi.

Tavsiya va amaliyot. Natijalar asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

Moslashuvchan materiallar yaratish: O'quvchilarning ehtiyojlariga mos keluvchi materiallarni ishlab chiqish.

Madaniy moslashuvni oshirish: Mahalliy madaniyat elementlarini chet tili o'quv materiallariga integratsiya qilish.

Interaktiv vositalarni qo'llash: Faol ishtirokni ta'minlaydigan raqamli va multimedia materiallardan foydalanish.

Leksik va lingvistik muvozanatni ta'minlash: Nutqiy va yozma ko'nikmalarni bir xil rivojlantirishga yo'naltirilgan materiallar yaratish.

Innovatsion yondashuvlarni kengaytirish: Zamonaviy ta'lim texnologiyalarini, jumladan, onlayn platformalar va mobil ilovalarni o'quv jarayoniga joriy etish.

Mazkur tavsiyalar o'quv jarayonini takomillashtirish va til o'qitishning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Chet tillarini o'qitishda o'quv materiallari ta'lim jarayonining asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, ularning sifati o'quvchilarning til o'zlashtirish darajasi va umumiy natijalariga bevosita ta'sir qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'quv materiallarida bir qator muammolar mavjud bo'lib, ular o'quv jarayonining samaradorligini pasaytiradi. Bu muammolar orasida o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashmaslik, madaniy kontekstning yetishmasligi, interaktivlikning pastligi va lingvistik hamda leksik muvozanatning yetarli darajada ta'minlanmaganligi alohida o'rin tutadi.

Dunyo tajribasi shuni ko'rsatadiki, yuqori sifatli va zamonaviy talablarni qondiruvchi o'quv materiallari til o'rgatish samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Masalan, kommunikativ yondashuv va vazifa asosida ta'lim beruvchi materiallar, interaktiv darsliklar va raqamli platformalarning keng qo'llanilishi o'quvchilarning bilim olish jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Shuningdek, o'quv materiallarini mahalliy madaniy kontekstga moslashtirish, milliy xususiyatlarni hisobga olish orqali o'quvchilarning o'rganish jarayoniga nisbatan qiziqishini oshirish mumkin. Innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish va ular yordamida materiallarni moslashtirish o'quv jarayonini yanada samarali qilishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Krashen, S. D. (1985). The input hypothesis: issues and implications. London: Longman.
2. Harmer, J. (2007). The practice of english language teaching (4th ed.). Harlow: Pearson education limited.
3. Nunan, D. (2004). Task-based language teaching. Cambridge: Cambridge university press.
4. Chomsky, N. (1965). Aspects of the theory of syntax. Cambridge: Mit press.
5. Selinker, L. (1972). Interlanguage. international review of applied linguistics in language teaching, 10(3), 209–231.

6. Mo'minov, O. (2017). Chet tillarini o'qitish metodikasi. Toshkent: fan.
7. Sattorov, Sh. (2015). Lingvodidaktika asoslari. toshkent: Universitet nashriyoti.
8. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and methods in language teaching (3rd ed.). Cambridge: cambridge university press.
9. Larsen-Freeman, D. (2000). Techniques and principles in language teaching (2nd ed.). Oxford: Oxford university press.
10. Brown, H. D. (2007). Principles of language learning and teaching (5th ed.). white plains: pearson education.

Iskandar USMONOV,

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi tayanch doktoranti, O'zJOKU o'qituvchisi

E-mail: iskandarusmonov1990@gmail.com

Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi bo'lim boshlig'i, PhD M.Amonov taqrizi asosida

ABU MANSUR MOTURIDIYNING "TA'VILOT AL-QUR'ON" ASARIDA NUBUVVAT MASALASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Abu Mansur Moturidiyning "Ta'vilot al-Qur'on" asarida keltirilgan nubuvvat masalasi haqida ma'lumotlar berilgan. Nubuvvat masalalarini yoritishda bir qancha asarlar va manbalarga murojaat qilib, ulardan aqidaga oid ma'lumotlardan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: Qur'on, oyat, hadis, sunnat, ilohiyot, nubuvvat, kavniyot, sam'iyot, kalom ilmi, mutakallim.

THE ISSUE OF PROPHECY IN "TAWILAT AL-QUR'AN" BY ABU MANSUR MOTURIDI

Annotation

This article provides information about the issue of prophecy presented in Abu Mansur Moturidi's work "Ta'wilat al-Qur'an". A number of works and sources were referred to in the coverage of prophetic issues, and the information related to belief was used from them.

Key words: Qur'an, verse, hadith, sunnah, theology, prophecy, kavniyot, samiyat, kalam, mutakallim.

ПРОРОЧЕСТВО В «ТАВИЛАТ АЛЬ-КОРАН» АБУ МАНСУРА МОТУРИДИ

Аннотация

В данной статье представлена информация о проблеме пророчеств, представленной в произведении Абу Мансура Мотуриди "Тавилот аль-Коран". При освещении пророческих вопросов упоминался ряд работ и источников, из них использовалась информация, связанная с верой.

Ключевые слова: Коран, аят, хадис, сунна, богословие, пророчество, kavniyet, samiyat, kalam, mutakallim.

Kirish. Nubuvvat deb nabiyalar va rasullarning holatini, ular haqida nima vojib, qaysi holat joiz va nima muhol ekanini bahs qiluvchi masalalarga aytiladi.

Payg'ambarlar haqidagi vojib narsalar ularning rostgo'yliklari, to'g'ri yo'lga chaqiruvchi ekanlari, omonatdorliklari va donishmand ekanlarini e'tiqod qilishdir.

Yuqoridagilarning aksi esa payg'ambarlar haqidagi muhol narsalar sirasiga kiradi.

Payg'ambarlarning ma'sumliklariga ta'sir qilmaydigan darajada tasodifiy hodisalarning sodir bo'lishi ular haqidagi joiz narsalar hisoblanadi.

Moturidiylik ta'limotiga ko'ra Alloh har bir millatga o'z davrida payg'ambarlar yuborgan. Alloh taolo payg'ambarlar yuborish bilan birga bandalarni o'sha zotlarga imon keltirishga va ularga ergashishga buyurgan.

Abu Hafis Najmiddin an-Nasafiy "Al-aqid an-Nasafiyya" asarida quyidagicha keltiradi:

وإرسال الرسل حكمة وقد أرسل الله رسلا من البشر إلى البشر مبشرين و منذرين و مبشرين للناس ما يحتاجون إليه من أمور الدنيا و الدين و آيدهم بالمعجزات الناقضات للعادات

"Payg'ambarlarni yuborishda hikmat bor. Darhaqiqat, Alloh taolo bashariyatdan (olib) bashariyatga (ularni) xursand qiluvchi, qo'rqituvchi, odamlar uchun dunyo va din ishlarida ularga muhtoj bo'ladigan narsalarni bayon qiluvchi Payg'ambarlarni yuborgandir. Ularni odatlarni sindiruvchi mo'jizalar bilan quvvatlagandir" [1].

Alloh taolo payg'ambarlarga vahiy orqali shariat hukmlarini yuborgan. Payg'ambarlar ham, o'z navbatida, o'sha vahiyini insonlarga yetkazganlar.

Vahiy Alloh taoloning O'z Payg'ambarlariga zudlik bilan yuborgan diniy ko'rsatmasidir. Vahiy farishtalar orqali yoki bevosita Alloh taolo bilan gaplashish orqali ham nozil bo'lishi mumkin. Payg'ambarimiz Muhammad sollallohu alayhi vasallamga esa vahiyolti holatda nozil bo'lgan:

1. Tush orqali. Tushda ko'rgan narsalari uyg'oqliklarida sodir bo'lardi.

2. Jabroil alayhissalom o'zi ko'rinmay turib, Payg'ambar qalblariga kerakli xabarni yetkazar edi.

3. Qo'ng'iroq chalingandek ovozda kelar edi.

4. Jabroil farishta Payg'ambarimizga odam suratida ko'rinar edilar.

5. Farishta o'zining asl shaklida ko'rinadi va vahiyini yetkazadi [2].

6. Alloh taolo Payg'ambar alayhissalomga me'roj kechasida namozni farz qilish va shunga o'xshash ba'zi narsalarni bevosita vahiy qilgan.

Nasafiy "Aqid an-Nasafiyya" asarida quyidagicha keltiradi: "Payg'ambarlarning avvali Odam alayhissalom, oxirgilari esa Muhammad sollallohu alayhi vasallamdir. Ba'zi hadislarida ularning adadi bayon qilingan. Eng yaxshisi shuki, nomlashda (aniq bir) adadga qisqartirilmaydi. Zero, darhaqiqat, Alloh taolo (bunday) degan: "Ulardan ba'zi Payg'ambarni Sizga qissa qildik va ulardan ba'zi Payg'ambarni Sizga qissa qilmadik". Adad zikrida ulardan bo'lmagan (soxta) kimsa ular ichiga kirib qolur yoki ulardan bo'lgan (haqiqiy) kimsa ular (qatori)dan chiqib qolgay. Ularning (ya'ni, haqiqiy Payg'ambarlarning) hammasi Alloh taolodan yetkazuvchi, xabar berguvchi, to'g'ri so'z, nasihat qiluvchi bo'lganlar. Payg'ambarlarning afzali Muhammad sollallohu alayhi vasallamdir" [1].

Payg'ambarlarni barcha farishtalardan afzal, deb e'tiqod qilamiz. Bunga quyidagi oyatlarni dalil qilish mumkin:

"Farishtalarga: "Odamga sajda qilinglar!", deganimizni esla" [8].

"Albatta, Alloh Odamni, Nuhni, Oli Ibrohimni, Oli Imronni olamlar ustidan tanlab oldi" [9].

Odam alayhissalom farishtalardan biluvchiroq bo'lgan. Biluvchiroq esa afzal bo'ladi. Qolaversa basharning toat qilishi farishtalarnikidan mashaqqatli bo'ladi. Shuning uchun ham mashaqqat bilan toat qilgan bashar mashaqqatsiz toat qilgan farishtalardan afzal bo'ladi.

"Payg'ambar bo'lmagan, ammo solih bo'lgan bandalar omma farishtalardan afzal, lekin xoslaridan afzal emas. Ya'ni Jabroil, Mikroil, Isrofil va Azroil alayhissalomlar kabi farishtalardan afzal emaslar" [4].

Mo'taziliylar, johil faylasuflar va ahli sunnalardan Qozi Abu Bakr farishtalar mutlaqo bashariyatdan afzal bo'ladi, degan e'tiqodda bo'lishgan.

Payg'ambarlarning bir-birlaridan fazli haqida.

Payg'ambarlarning biri-biridan fazli haqida ma'lumotga ega bo'lish uchun quyidagi oyati karimani batafsil o'rganish lozim:

"Bular – Payg'ambarlar. Ularning ba'zilarini ba'zilaridan fazlilik qildik. Ulardan Alloh gaplashgani bor va ba'zilarining darajasini ko'targan. Va Iyso ibn Maryamga oydin(mo'jizalar)ni berdik va uni muqaddas ruh bilan qo'lladik" [8].

Oyati karimada Muhammad alayhissalomning fazllari zikr qilinmadi, chunki u zotga to'g'ridan-to'g'ri xitob qilinmoqda. Agar Payg'ambarlar orasida Muhammad alayhissalomga nazar solsak, u zot

eng oliy darajadadir. Payg'ambarlik nuqtai nazaridan qaraganda, u zotning Payg'ambarligi hammadan ustun. U zotning Payg'ambarligi barcha avlodlar, ummatlar va xalqlar uchun, qiyomat kuniga qadar davom etadi. Shu bois, Payg'ambarimiz alayhissalomdan keyin vahiy to'xtagan. Alloh taolo boshqa Payg'ambarlarga berilgan fazilatlarini Muhammad alayhissalomga jamlagan. Shu bilan birga, Payg'ambarimiz alayhissalom Abu Hurayra roziallohu anhudan rivoyat qilingan hadisida:

“Meni boshqa Payg'ambarlardan ustun qo'ymanlar”, deganlar. Bu ulug' kamtarlik va buyuk tavozu'ni namoyon qiladi. Ulamolimiz [12] ushbu oyat va hadisning ma'nolarining o'zaro zid emasligini ta'kidlab, oyatda voqeiy holatga ishora qilinganini, hadisda esa Payg'ambar alayhissalomning kamtarligi va Payg'ambarlarning fazlini belgilash Allohning ilohiy ishi ekanligini aytganlar. Shuni unutmaslik kerakki, Payg'ambarlarning payg'ambar ekanliklari va Alloh taoloning xos bandalari ekanligida hech qanday farq yo'q. Bu haqda Baqara surasida:

“Uning Payg'ambarlaridan birortasini ajratmaymiz” [8], deyiladi.

Ya'ni, Alloh yuborgan barcha Payg'ambarlarga birdek imon keltiramiz. Biz ularni teng e'zozlab, hurmat qilishimiz zarur. Payg'ambarlarni birdek ko'rish, ularga birdek imon keltirish, musulmon ummatining asosiy vazifasidir.

Abu Mansur Moturidiy “Ta'vilat al-Qur'on” asarida bu haqda quyidagi hadislarini keltiradi:

“Mendan oldin boshqa payg'ambarlarga berilmagan 4 narsa menga berildi:

Insonlarning barchasiga: qizillar va qoralarga, arablar va arab bo'lmagan (ajam)larga payg'ambar qilib yuborildim, yer menga masjid va poklovchi qilindi, qo'rqitish bilan yordam berildi, o'ljalar menga halol qilindi” [2].

Yana boshqa bir hadisda esa:

“Boshqa payg'ambarlardan birortasiga berilmagan narsalar menga berildi: qo'rqitish bilan yordam berildi, yerning kalitlari menga berildi, Ahmad deb nomlandim, yer men uchun poklovchi qilindi, ummatim ummatlarning eng yaxshisi qilindi” [2], – deb keltiradi (Sahih al-Buxoriy, tayammum 1).

Rasululloh alayhissalomning eng oxirgi payg'ambar ekanliklari.

Har bir mo'min-musulmon shaxs Muhammad sollallahu alayhi va sallamning payg'ambarlarning so'ngisi, barcha payg'ambarlarning sayyidi va toji ekanligiga imon keltirishlari lozim. U zot olib kelgan risolatlar mukammal va undan keyin keladigan boshqa risolat ham, payg'ambarlik ham yo'q. Alloh taolo bu haqda Qur'oni karimda shunday marhamat qiladi:

“Muhammad sizlarning erkaklaringizdan birortasining otasi emasdir, balki u Allohning elchisi va payg'ambarlarning muhridir. Alloh barcha narsani biluvchi zotdir” (Ahzob surasi 40-oyat). Bu yerda Alloh taolo Muhammad alayhissalomni “Payg'ambarlarning muhri” deb atagan. Zero, har bir muhim yozma ish so'ngida muhr bosilgani kabi payg'ambarimiz ham oxirgi payg'ambar bo'lganlari va endilikda to qiyomatgacha boshqa payg'ambar kelmasligi aniq bo'lgani uchun payg'ambarlar kitobiga muhr bosilgandek bo'ldi [5].

Imom Muslim rohimahulloh rivoyat qilgan hadis shari'fda esa:

“Mening bir necha ismlarim bor: men Muhammadman, men Ahmadman, men Alloh u bilan kufri yo'q qiluvchi Mohiyman, men insonlar oldimga to'planadigan Hoshirman va undan so'ng biror kishi kelmaydigan Oqibman” dedilar. Bir rivoyatda esa: “... Undan so'ng biror payg'ambar yo'q Oqibman”, deb kelgan.

Yana boshqa bir hadisda quyidagicha keltiradi:

“Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: “Payg'ambarlardan olti narsa ila afzal qilindim: Go'zal kalimalar berildi, qo'rqitish bilan yordam berildi, o'ljalar menga halol qilindi, yer menga poklovchi va masjid qilindi, insonlarning barchasiga ommatan yuborildim va payg'ambarlar men bilan tugatildi”, – dedilar” (Buxoriy va Muslim rivoyati).

Boshqa bir hadisda: “Mendan keyin payg'ambar yo'q” (Sahih al-Buxoriy, al-anbiyo 50) [2], deydi.

Yana boshqa bir hadisda esa: “Men qiyomat kuni bilan mana bunday holda yuborildim deb, ikkala (bosh va ko'rsatkich) barmoqlariga ishora qildilar”, deb rivoyat qilinadi. (Sahih al-Buxoriy, ar-riqoq 39). Imom Moturidiy: “Qiyomat u zotga yaqinligi bois, ushbu hadisni u zotning so'ngi payg'ambarligiga dalolat qiladi” [2], – deydi.

Ushbu keltirilgan hadislar payg'ambarimiz alayhissalomdan keyin payg'ambarlikni da'vo qilib chiqayotgan ba'zi insonlarning da'volari noto'g'ri ekaniga dalolat qiladi.

Shafaoat masalasi.

Shafaoatga lug'aviy jihatdan ikki xil ma'no berilgan. Ba'zilar shafaoatni شفاعة'ni “juft qilmoq” ma'nosida deyshsa, ba'zilar esa شفاعة'ni “himoya qilmoq”, “tarafini olmoq” kabi ma'nolarni bildiradi, deyshsan. Shunga ko'ra shafaoatda ikki ta'rif berilgan:

1. Shafaoat lug'atda “toqni juft qilish” ma'nosini anglatadi. Ikki rakaat namoz ham shu ma'noda “shaf” deyiladi. Istilohda esa, yaxshilikni jalb qilish yoki zararni daf etishda o'rtada turishni shafaoat deyiladi. Demak shafaoat deganda ikki ish tushuniladi:

a) yaxshilikni jalb qilish; b) zararni daf qilish.

2. Shafaoat lug'atda “vasiyala”, “so'rov” kabi ma'nolarni anglatadi. Urfda esa boshqadan boshqa birov uchun yaxshilik qilishni so'rash shafaoat deyiladi. Shuningdek shafaoatda “juft qilish” ma'nosi ham bo'lib, go'yo shafaoat qiluvchi o'zining so'rovini shafaoat qilganing so'roviga qo'shgan, ya'ni ikki so'rovni juftlashtirgan bo'ladi [6].

Shafaoat haqida mo'taziliylar: “Shafaoat faqat yaxshi amal qiluvchilar, ya'ni, u gunohi yo'q yoki gunoh qilib, keyin tavba qilgan kishilargagina bo'ladi”, – deyдилar. Ular bu gaplariga “G'ofir” surasining 7-oyatini dalil qilib keltirishadi:

“Arshni ko'tarib turadigan va uning atrofidagi (farishta)lar (Yakkayu yagona) Parvardigorlariga hamd bilan tasbeh ayturlar va Unga imon keltirurlar hamda imon keltirgan kishilarni mag'firat etishini so'rarlar: “Parvardigoro, O'zing rahmat va ilm jihatdan barcha narsani egallagandirsan. Bas, tavba qilgan va yo'lingga ergashgan kishilarni mag'firat et va ularni do'zax azobidan saqla!” [5]. Mo'taziliylar ushbu oyatda Alloh taolo farishtalarning imon keltirgan, tavba qilgan va haq yo'lga ergashgan kishilarga istig'for aytishini xabar qilganini, shu sabab dunyodagi istig'for faqat imon keltirgan va tavba qilganlarga bo'lgani kabi oxiratdagi shafaoat ham faqat ularga bo'lishligini aytishadi.

Abu Lays Samarqandiy quyidagi oyatni payg'ambarlarning shafaoat qilishlari mumkinligiga dalil sifatida keltiradi:

“Uning huzurida hech kim (hech kimni) uning ruxsatisiz shafaoat qilmas” [8].

“Bu oyat shafaoatning joiz ekanini isbot qiladi. Chunki, Alloh “Uning ruxsatisiz” dedi. Demak, bunga ko'ra Allohning izni ila payg'ambarlar va solih kishilar boshqalarni shafaoat qilishlari mumkin” [7], – deydi u.

Imom Abu Hanifa rohimahulloh aytdilar:

Payg'ambarlarning shafaoatlari haq. Payg'ambarimiz sollallohu alayhi vasallamning gunohkor mo'minlarga va kabira gunoh qilgan, iqob vojib bo'lganlarga nisbatan shafaoatlari haq va sobit.

Moturidiy aytdi: “Shafaoat gynohkop kishilarga ham bo'ladi, chynki, kimning gunohi bo'lmasa, y shafaoatga myhtoj bo'lmaydi. Alloh taoloning (farishtalar nomidan aytilgan): “Tavba qilgan va yo'lingga ergashgan kishilarni”, – degan so'zi tavba qilayotgan gunohkorlarga ham tegishli. Alloh taolo ularning gunohlarini kechiradi. Shunga asosan, albatta, istig'for va shafaoat gunohkor kishilarga ham tegishli bo'ladi, deymiz” [2].

Abu Hafs Najmiddin an-Nasafiy “Aqoid an-Nasafiyya” asarida quyidagicha keltiradi:

“Shafaoat xabarlarida to'la kelganligi (ya'ni, mashhur bo'lganligi) uchun ahli kabira (katta gunohlarni qilganlar) haqida yaxshi (zotlar) va payg'ambarlar uchun berilishi muqarrardir” [1].

“Yaxshi zotlar” iborasidan solih amal qiluvchilar, taqvodorlar, payg'ambarlar, shahidlar, sahobalar, bilganiga amal qiluvchi olim va qorilar iroda qilinadi. Ular ham Allohning izni bilan shafaoat qiladilar.

Moturidiy “Kitob at-tavhid” asarida: “Shafaoat jazoga sabab bo'luvchi ishlarni qilgan odamlarga yaxshi kishilar va “rizo ahli” (Alloh ulardan rozi bo'lgan bandalar) tomonidan omonlik so'ralishi”, deya ta'riflaydi [3].

Alloh taolo kofir va mushriklarga shafaoat bo'lmasligi haqida shunday deydi: “Endi shafaoatchilarning shafaoati ularga foyda bermas” [11]. Ya'ni, qiyomat kunida dunyo hayotidan kofir va mushrik bo'lib o'tganlar o'zlari uchun biror qo'llovchi topa olmaslar va agar yer yuzidagi barchi odamlar ularni shafaoat qilmoqchi bo'lsalar ham, ularning shafaoatlari qabul qilinmaydi.

Shafaoatlarning eng buyugi nabi va rasullarning shafaoatlari hisoblanadi. Shafaoat qiluvchilarning eng buyugi Muhammad sollallohu alayhi vasallam, chunki u zot maqtalgan maqom sohibidirlar.

Ko'plab mufasssirlar quyidagi oyatda kelgan “maqtalgan maqom” so'zini shafaoat deb sharhlaydilar: “Tunda (bir qismida) uyg'onib o'zingiz uchun tahajjud (nafl) namozini o'qing! Shoyadki, Robbingiz Sizni (Qiyomatda) maqtovlis (shafaoat qiladigan) maqomda tiritilsa” (Isro surasi, 79-oyat) [5].

Abu Mansur Moturidiy "Ta'vilot al-Qur'on" asarida quyidagi yana boshqa bir hadisni keltiradi:

Jobir ibn Abdulloh roziyallohu anhudan rivoyat qiladi: "Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: "Ummatimdan ahli kaboir'larga shifoatim bordir", – dedilar"(ImomTermiziy rivoyat qilgan) [2].

Moturidiy qiyomatdagi shifoatning gunohkor mo'min'larga va hattoki gunohi kabira egalari'ga ham taalluqli bo'lishiga oid

sunniylik aqidasi'ni asoslashga intilayotganligini ko'rishimiz mumkin. Moturidiy munozara odoblariga to'liq rioya qilib, avvalo, mo'tazilalarning da'volari hamda naqliy va aqliy dalillarni batafsil keltiradi. Keyin esa, ularning keltirgan naqliy dalillarini ahli sunna e'tiqodiga mos ravishda sharhlaydi va o'z fikrlarini mantiqiy dalillar asosida mustahkamlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Abu Hafs An-Nasafiy. Al-aqid an-Nasafiyya. "Darul bashoir al-islamiyya" 1993.
2. Abu Mansur Moturidiy. Ta'vilot al-Qur'on – Istanbul, 2005. J. 14.
3. Abu Mansur Moturidiy. Kitob at-tavhid. – Bayrut: Dor al-mashriq, 1986.
4. Abdulmalik ibn Abdurrahmon Sa'diy. Sharhu aqoidin Nasafiya. Ummon Urdun. 2016.
5. Qur'oni karim ma'nolarining tarjima va tafsiri. Tarjima va izohlar muallifi Abdulaziz Mansur T., 2009.
6. Abdulqodir Abdur Rahim. "E'tiqod durdonalari". "Hilol-nashr". – Toshkent. 2022.
7. Abu-l-Lays tafsiri. J. 1.
8. Qur'oni karim. Baqara surasi.
9. Qur'oni karim. Oli Imron surasi.
10. Qur'oni karim. Ahzob surasi.
11. Qur'oni karim. Muddassir surasi.
12. Mukhamedov N. (2021). Activities Of Hadith Scholars Of Shosh (Tashkent) In Marv And Region Scientific Centers. Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry, 12(6). <https://openurl.ebsco.com/EPDB>

Mustafo XIDIROV,
O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti
E-mail: xmt.2017@mail.ru

ISFT instituti professori, f.f.d R.Ruziyeva taqrizi asosida

THE DIFFERENCES BETWEEN THEORETICAL KNOWLEDGE AND PRACTICE AND THE PHILOSOPHICAL ASPECTS OF ELIMINATING THESE DIFFERENCES

Аннотация

This article analyzes the interconnection between theoretical and practical forms of knowledge, examining their distinctions and challenges. It explores how theory is tested in practice, its effectiveness in real-life contexts, and the issues involved in addressing discrepancies between the two from a philosophical perspective. Furthermore, the discussion focuses on ensuring the integration of theory and practice, understanding them as a unified process, and enhancing the significance of theoretical knowledge in contemporary socio-cultural processes. Based on scientific approaches, the article delves into the philosophical foundations of theory and practice, offering practical solutions to address existing challenges and deepen their understanding.

Key words: Knowledge, philosophy, theoretical knowledge, activity, practice, epistemology, method, research, object, subject, difference, commonality.

РАЗЛИЧИЯ МЕЖДУ ТЕОРЕТИЧЕСКИМ ЗНАНИЕМ И ПРАКТИКОЙ, А ТАКЖЕ ФИЛОСОФСКИЕ АСПЕКТЫ ИХ УСТРАНЕНИЯ

Аннотация

В данной статье анализируется взаимосвязь между теоретическими и практическими формами знаний, их различия и возникающие проблемы. Рассматривается, как теория проверяется на практике, её эффективность в реальных жизненных условиях, а также вопросы, связанные с устранением разрывов между теорией и практикой с философской точки зрения. Кроме того, внимание уделяется обеспечению интеграции теории и практики, их пониманию как единого процесса, а также повышению значимости теоретических знаний в современных социокультурных процессах. На основе научных подходов в статье исследуются философские основы теории и практики, предлагаются практические решения для решения существующих проблем и углубления их понимания.

Ключевые слова: знание, философия, теоретическое знание, деятельность, практика, эпистемология, метод, исследование, объект, субъект, различие, общность.

NAZARIY BILIM VA AMALIYOT O'RTASIDAGI TAFOVUTLARI VA ULARNI BARTARAF ETISHNING FALSAFIY JIHATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada bilimning nazariy va amaliy shakllari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, ularning farqlari va muammolarini tahlil qilgan. Nazariyaning amaliyotda qanday sinovdan o'tishi, uning real hayotdagi samaradorligi va tafovutlarni bartaraf etish masalalari falsafiy nuqtai nazardan ochib berilgan. Shuningdek, nazariya va amaliyotning uyg'unlashuvini ta'minlash, ularni bir butun jarayon sifatida tushunish va zamonaviy ijtimoiy-madaniy jarayonlarda nazariy bilimning ahamiyatini oshirishga qaratilgan. Ilmiy yondashuvlar asosida nazariya va amaliyotning falsafiy asoslarini chuqurroq anglash va ularga doir mavjud muammolarni hal qilishga qaratilgan yechimlar amaliy jihatdan ahamiyatlidir.

Kalit so'zlar: Bilim, falsafa, nazariy bilim, faoliyat, amaliyot, gnoseologiya, metod, tadqiqot, obyekt, subyekt, tafovut, umumiylik.

Kirish. Nazariy bilim, bilish nazariyasining (gnoseologiya) amaliyot o'rtasidagi munosabat falsafaning markaziy masalalaridan biridir. Nazariy bilim insonning olam haqidagi chuqur tushunchalarini shakllantirishga, ularni tushunish va umumlashtirishga qaratilgan. Nazariy bilim o'zida ma'lumotlarni abstrakt tarzda o'zlashtirish, ularning ichki bog'liqliklarini va sabab-oqibat aloqalarini anglashni taqozo qiladi. U faqat amaliy masalalar bilan chegaralanib qolmaydi, balki bilimning umumiy asoslari va ularning kelib chiqish manbalarini ham o'rganadi. Bilish nazariyasi esa bilimning tabiati, shakllanish jarayonlari, bilim olish usullari va bilimning haqiqatga mos kelishiga qaratilgan umumiy ilmiy tizimdir. Gnoseologiya ilmiy va nazariy bilimlarni chuqur tahlil qiladi va bilimni qanchalik to'g'ri ekanligini sinchkovlik bilan o'rganadi. Ushbu nazariya bilish jarayonidagi subyekt (biluvchi inson) va obyekt (bilinadigan narsa) o'rtasidagi aloqani o'rganishga qaratilgan. Bilish nazariyasi, shuningdek, bilish jarayonining usullari va chegaralarini ham aniqlaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bilim nazariyasi va amaliyot o'rtasidagi o'zaro munosabatlar masalasi falsafiy fikrning doimiy diqqat markazida bo'lib kelgan. Ushbu masala, ayniqsa, gnoseologiya, mantiq, ijtimoiy falsafa va metodologiya doiralari keng tadqiq qilingan. Nazariy bilim va amaliyot o'rtasidagi tafovutlar masalasi ko'p asrlar davomida falsafiy tahlil va muhokamalar ob'ekti bo'lib kelgan. Ushbu mavzuga oid adabiyotlar nazariyaning amaliyot bilan sinovdan o'tishi, bilimning haqiqatga mosligi va ularning jamiyat rivojlanishidagi o'rni haqida turli qarashlarni taklif qiladi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, nazariya va amaliyot o'rtasidagi bog'liqlikni to'g'ri anglash ilm-fan, texnologiya va ijtimoiy rivojlanish uchun muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot nazariya va amaliyot o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni, ularning farqlari va ushbu tafovutlarni bartaraf etishning falsafiy asoslarini tahlil qilishda dialektik, gnoseologik, pragmatik yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqotning asosiy tamoyillari sifatida esa obyektivlik va mantiqiylik belgilab olingan.

“Nazariy bilishga kelsak, unda boshqa tadqiqot vositalari qo'llaniladi. Bu yerda o'rganilayotgan obyekt bilan moddiy, amaliy o'zaro ta'sirga kirishish vositalari mavjud emas. Biroq nazariy tadqiqot tili ham empirik tavsiflar tilidan farq qiladi. Uning negizi sifatida nazariy ideal obyektlarni anglatuvchi nazariy atamalar amal qiladi. Ular shuningdek ideallashtirilgan obyektlar, mavhum obyektlar yoki nazariy konstruktlar deb ham ataladi. Ular borliqning mantiqiy rekonstruksiyalari hisoblanadigan alohida abstraksiyalardir. Birorta ham nazariya bunday ob'ektlar yordamisiz yaratilmaydi” [1].

Nazariy bilim faqat ilmiy bilimlarni o'z ichiga olmaydi, balki bu bilimlar asosida shakllangan tushunchalar, konsepsiyalar va farazlar ham nazariy bilimning tarkibiy qismidir. Ma'lumotlar yig'iladi, tahlil qilinadi, umumlashtiriladi va natijada ilmiy nazariyalar shakllanadi. Misol uchun, ilmiy bilim ichida chin va xato tushunchalar mavjud bo'lib, ular bir-biriga yaqin bog'langan. Har qanday ilmiy bilim to'g'ri yoki noto'g'ri bo'lishidan qat'i nazar, inson tafakkurida uzoq vaqt davomida saqlanadi va yangilanib boradi. Falsafiy bilim, ayniqsa, ilmiy haqiqatlarni yanada chuqurroq anglash uchun nazariy tushunchalar asosida shakllangan. Bu bilimlar jamiyatda to'planib, insoniyat madaniyati rivojiga hissa qo'shgan.

“Falsafiy bilimning ikki tomonlama mohiyatini ham qabul qilinishi mumkin. Lekin, ilmiy yo'naltirilgan falsafani va ilmiy

bo'lmagan irratsional-idealistik falsafani farqlash kerak, aks holda falsafaning mavzusi va uning ilmiy maqomi haqidagi bahslar cheksiz va mazmunsiz bo'lib qoladi. Hamma falsafiy ta'limotlar ham ilmiy maqomga da'vo qila olmaydi. Ba'zilari umuman o'zini ilm bilan bog'lamaydi va o'z e'tiborini din, san'at, adabiyot yoki dunyoni qadriyatlar nuqtai nazaridan idrok etishga qaratadi" [2].

Tahlil va natijalar. Nazariy bilim subyekt va obyekt o'rtasidagi munosabat orqali shakllanadi. Bilish jarayonida subyekt obyektga anglaydi, unga oid ma'lumotlarni to'playdi va ulardan bilim yaratadi. Falsafa va gnoseologiya subyekt va obyekt o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashga katta e'tibor qaratadi. Bilish nazariyasida obyekt hamisha biluvchi subyekt uchun ma'lum bir tarzda namoyon bo'ladi va bilish jarayonida subyekt tomonidan qayta ishlanadi. Amaliy natijalarga erishishda subyekt tomonidan yuksak kompetensiyaga ega bo'lish zarurdir.

"Kompetensiya kasbiy bilim va ko'nikmalar hamda tashabbuskorlik, hamkorlik, guruhda ishlash qobiliyati, kommunikativ qobiliyatlar, baholash, mantiqiy fikrlash, axborotni tanlash va undan foydalanish, o'z kasbiy faoliyatida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llay olish kabi sifatlarini o'z ichiga oladi" [3].

Nazariy bilimning amaliy bilimdan asosiy farqi – uning abstrakt, umumiy va nazariy tushunchalar bilan cheklanmaganligidir. Nazariy bilim asosida rivojlanadigan falsafiy va ilmiy konsepsiyalar hayotda keng qo'llanish imkoniyatiga ega bo'ladi, amaliy bilim esa kundalik hayotiy masalalarni hal qilish uchun mo'ljallangan. Misol uchun, iqtisodiy nazariyalar amaliyotda to'liq va bevosita qo'llanmasligi mumkin, biroq ular iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilish va kelajakni bashorat qilish uchun zarurdir.

Nazariy bilim jamiyat va madaniyatda muhim rol o'ynaydi. Arxaik davrlardan beri odamlar bilimni donishmandlik sifatida qadrlagan, ularning kundalik hayotida bilimni amaliyot bilan bog'lash maqsad qilingan. Jamiyatda ilm-fan rivojlangan sari, nazariy bilimni madaniyat va qadriyatlarining muhim qismiga aylantirgan. Donishmandlik va bilim uzoq umr, tajriba va ijtimoiy maqom bilan bog'liq bo'lgan.

Shu bilan birga, bilimlarni to'plash va yetkazish madaniyatning bir qismiga aylangan. Yashab kelgan jamiyatlar bilimlarni kattalardan kichiklarga o'rgatib kelgan va bu bilimlar orqali jamiyat davomiylikni ta'minlagan. Shu tarzda, nazariy bilim shunchaki bilim olishni emas, balki uni jamiyatga tarqatishni, qadriyat sifatida saqlashni ham ta'minlagan.

Nazariy bilim va bilish nazariyasi bilimni chuqur anglash va unga ta'sir qilish imkoniyatini beradi. Bilish nazariyasi nazariy bilimning falsafiy, gnoseologik va ilmiy tamoyillarini belgilaydi. Shu bilan birga, nazariy bilim faqat ilmiy sohada emas, balki jamiyatda va madaniyatda ham muhim ahamiyatga ega. Uning ahamiyati zamonaviy texnologiyalar, ilmiy yangiliklar va ijtimoiy taraqqiyot bilan yanada oshadi.

Jamiyat taraqqiyoti inson tafakkuridagi o'zgarishlarning ilm-fan rivoji uchun xizmat qilishi bilan bevosita bog'liqdir. Ilm-fan rivoji esa o'z navbatida nazariy bilimlarga asoslangan vorisliyk va novatorlikka asoslanadi. Nazariy bilim vositasida empirik, ilmiy bilimlarning ham shakllanishi uchun asos vazifasini bajaradi. Nazariy bilimning umumiy mohiyati insonning borliqni anglash va uni tushunish jarayonida o'ta muhim rol o'ynaydi. U tabiat, atrof-muhit, ijtimoiy va shaxsiy hayot haqidagi bilimlarni umumlashtiruvchi, tushunchalar va nazariyalar yordamida tushuntiruvchi jarayondir. Nazariy bilim bizga voqealar va hodisalarni nafaqat ko'rganimiz va tajriba orqali bilganimiz tarzida tushunishni, balki ularning ichki bog'liqliklarini, sabab-oqibat munosabatlarini anglashga imkon beradi.

"Bilim nafaqat ko'rinadigan narsalar orqali, balki ular ortida yotgan haqiqiylikni anglash orqali olinadi" [4], - degan fikr Platon falsafasining umumiy mazmunini ifodalaydi va uning "G'or haqidagi alegoriya" dan kelib chiqadi. Platon bu g'oyani "Respublika" (Politeia) asarining VII kitobida bayon etadi. G'or alegoriyasi orqali Platon bizga sezgi organlari bilan qabul qilinadigan dunyo cheklangan ekanligini va haqiqiy bilimga erishish uchun ideyalar dunyosini, ya'ni mantiq va tafakkur orqali anglanadigan narsalarni bilish zarurligini tushuntiradi. Bu alegoriya orqali Platon nazariy bilimga, ya'ni haqiqiylikni anglashga alohida urg'u beradi. Nazariy bilimni hayotda anglash va ishlatish qobiliyati inson tafakkurini kengaytiradi. U mavjud ma'lumotlarni oddiy tushunchalar va kuzatuvlar yordamida qamrab olishdan tashqari, ularga chuqurroq yondashishni, ko'rinmas bog'liqliklarni izlashni ta'minlaydi. Masalan, fizika, matematika, falsafa, iqtisodiyot kabi sohalaridagi nazariy bilimlar yordamida odamlar hayotni murakkab tushunchalar orqali idrok qilishadi. Bu

tushunchalar esa oddiy voqealarni chuqur tushuntirish va kelgusidagi hodisalarni bashorat qilish imkoniyatini beradi.

"Bilimga asoslangan iqtisodiyot jamoaviy boylik yaratishda sezilarli darajada takomillashdi, albatta, yuqori rivojlangan qobiliyatlarga, yuqori intellektga, professionalikka va shuningdek, turli xil keng qamrovli ehtiyojlarga ega inson ishtirokisiz vujudga kelmaydi" [5].

"Inson shunchaki dunyoda mavjud emas. O'z mavjudligining asosi sifatida u har doim bilim kabi konstruktiv elementlarga ehtiyoj sezgan. Bilim bevosita qadriyat sifatida universal madaniyat maqomiga ega bo'lib, uning yuqori ahamiyati va mo'ljallangan vazifasi allaqachon arxaik jamiyatda anglangan edi. Donishmandlik shaklida to'planib, bilimga erishish hayotiy tajribaning natijasi bo'lib, kundalik tajribadan olingan ma'lumotlar, tushunish va umumlashtirishdan iborat edi. Bilim tashuvchilari yosh jihatidan katta bo'lgan insonlar edi. Qanchalik uzoq yashasang, shunchalik ko'p narsani bilasan. Qabila va urug'chilik davrida bilimlar faqat amaliy xarakterga ega edi. Bu davr odamlari gnoseologik tahlilga ega bo'lmagan bo'lishi mumkin. Ular tabiat bilan "sen" deb muloqotda bo'lib, dunyoning yaxlitligini o'z-o'zidan tushunarli narsa sifatida qabul qilishgan" [6].

Nazariy bilimning asosiy xususiyatlaridan biri – uning umumiylikka intilishi. Amaliy bilim o'zining konkret va tor sohaga o'naltirilganligi bilan ajralib tursa, nazariy bilim keng qamrovli, umumiy qonuniyatlarini o'z ichiga oladi. Shu sababli, nazariy bilim ilmiy tadqiqotlar va izlanishlarda, yangi tushunchalar va nazariyalar yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. U fundamental bilimlarni shakllantiradi va bu bilimlarni qo'llashning keng imkoniyatlarini beradi. Nazariy bilimning yana bir muhim jihati – u abstrakt va mavhum tushunchalar yordamida ifodalanadi. Bu bilim turini amaliy hayotga darhol tatbiq qilish oson emas, lekin u real hayotdagi voqealarni chuqurroq va kengroq tushunishga yordam beradi. Misol uchun, iqtisodiy o'sish nazariyalari yoki ekologik muvozanat tamoyillari oddiy sharoitlarda darhol sezilmasligi mumkin, ammo ular yordamida butun jamiyat yoki tabiat tizimining ichki qonuniyatlarini anglash osonlashadi.

Nazariy bilimning o'ziga xosligi – u ilmiy bilish jarayonining rivoji va yangilanishini talab qiladi. Bu turdagi bilimlar hech qachon to'liq yakunlangan emas; ular doimiy ravishda yangi ma'lumotlar, tadqiqotlar va izlanishlar asosida o'zgarib boradi. Ilmiy bilish jarayonida yangicha nazariyalar shakllanar ekan, mavjud bilimlar yangilanadi, chuqurlashadi yoki boshqa ko'rinishga ega bo'ladi. Shu tariqa, nazariy bilim doimo harakatda bo'lib, bilimlarning yaxlit tizimini yaratishda, yangi bilimlarni ishlab chiqishda va mavjud bilimlarni to'g'ri tatbiq qilishda muhim ahamiyatga ega.

Nazariy bilim – insoniyat uchun ongli rivojlanishning asosi bo'lib, u bilimlarni tartibga solish, umumlashtirish va tizimli tushunish imkoniyatini beradi. Bu bilim turi insoniyat tafakkurining murakkabligi va chuqurligini ko'rsatadi, va u orqali inson borliqni nafaqat tushunadi, balki uni o'zgartirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shu bois, nazariy bilim har bir inson va jamiyat hayotida, ilmiy taraqqiyot va ijtimoiy rivojlanishda muhim o'rin egallaydi.

Amaliyot insonning borliqni idrok qilish, o'zgartirish va yaratishga qaratilgan ongli faoliyati bo'lib, falsafiy tafakkurda markaziy tushunchalardan biri hisoblanadi. Bu tushuncha insonning ijtimoiy hayoti va tabiiy muhit bilan o'zaro aloqalarini anglashda muhim ahamiyat kasb etadi. Amaliyot falsafasi inson faoliyatining nazariy va amaliy jihatlarini, uning maqsadlari, vositalari va natijalarini tushunishga qaratilgan. Amaliyotda ko'proq natijaga erishish bevosita insonning nazariy bilimlarining xotirada saqlanib qolgan qismi "Insondagi xotira uning ehtiyojlari bilan chambarchas bog'liq, inson o'ziga zarur narsa va hodisalarni xotirasida saqlab qolishga harakat qiladi. Shu o'rinda aytish mumkinki, bunday holatda uzoq muddatli xotiraning bo'lishi zaruriy shart xizmat qilgan. Bunda onglik va ongsizlikning gnoseologik tuzilishi katta hajmdagi aniq axborotdan iborat. Bu o'rinda ijodiy tafakkur xotiraning mustaqil faolligi bilan bog'liq" [7].

Amaliyot insonning tabiatni o'zgartirishga qaratilgan ongli faoliyati sifatida qaraladi. U nafaqat moddiy dunyoga ta'sir o'tkazadi, balki insonning o'zini va ijtimoiy muhitni shakllantirishga ham xizmat qiladi. Falsafiy yondashuvda amaliyot inson tafakkuri va borliq o'rtasidagi bog'lovchi zanjir sifatida talqin etiladi. Amaliyotda bilim nazariyadan amaliy harakatga o'tadi va bilimning haqiqiyliyi sinovdan o'tkaziladi. Amaliyot va nazariya bir-biri bilan uzviy bog'liqdir. Nazariya amaliyotni yo'naltiradi va unga maqsad beradi, amaliyot esa nazariyaning haqiqatini sinovdan o'tkazadi. Falsafiy nuqtai nazardan, amaliyot nazariyaning rivoji uchun fundamental manba hisoblanadi.

Har qanday nazariy bilim amaliyotda o'zining qanchalik to'g'ri va foydali ekanligini isbotlashi kerak.

Misol uchun, ilmiy tadqiqotlar orqali kashf etilgan yangi texnologiyalar ishlab chiqarishda qo'llanilganda, ularning amaliy foydasi aniqlanadi. Shuningdek, nazariyaning amaliyotga mos kelmasligi yangi yondashuvlar va konsepsiyalarni ishlab chiqishga turki bo'ladi.

Amaliyotning falsafiy tahlili asosan uning quyidagi jihatlarini qamrab oladi:

1. Amaliyotning bilishdagi o'rni. Amaliyot inson bilimining rivojlanishida asosiy rol o'ynaydi. Bilimlar, garchi nazariy yo'nalishda rivojlansa ham, ularning haqiqatligi faqat amaliyotda tasdiqlanadi.

2. Amaliyot va erkinlik. Amaliyot insonning borliqni ongli ravishda o'zgartirishga bo'lgan qobiliyatini ifodalaydi. Bu jarayon insonning erkinligini shakllantiruvchi asosiy omil hisoblanadi.

3. Amaliyotning ijtimoiy ahamiyati. Har qanday amaliy faoliyat jamiyat hayotiga bevosita ta'sir qiladi. Ijtimoiy-siyosiy islohotlar, texnologik taraqqiyot yoki madaniy rivojlanishning barchasi amaliyot bilan bog'liqdir.

Bugungi kunda amaliyotning ahamiyati texnologik taraqqiyot va globallashtirish jarayonlarida yanada ortib bormoqda. Amaliyot faqat moddiy faoliyat bilan cheklanmay, insonning intellektual va axloqiy jihatdan rivojlanishida ham muhim rol o'ynaydi. Masalan, ekologik muammolarni hal qilish uchun amaliy harakatlar talab qilinadi, bu esa ilmiy bilim va texnologik yondashuvlarni integratsiya qilishni taqozo etadi. Shuningdek, amaliyotning axloqiy jihatlari ham dolzarbdir. Har bir amaliy faoliyat nafaqat o'zining natijasi, balki uning ijtimoiy va ekologik oqibatlarini bilan ham hisobga olinganligi bilan ham ahamiyatlidir.

O'z navbatida nazariy bilim va amaliyot o'rtasidagi tafovutlarni vujudga keltiruvchi abstrakt va konkret holatlar o'rtasidagi farq, amaliy sharoitlarning cheklanish, bilimdagi dinamiklik va o'zgaruvchanlik, subyektiv omillar kabi bir necha sabablari ham bor. Nazariy bilim ko'pincha umumiy va abstrakt shaklda bo'lib, amaliyotdagi vaziyatlar esa aniq va konkret bo'ladi. Bu esa nazariy bilimning to'g'ridan-to'g'ri tatbiq etilishida qiyinchiliklarga olib keladi. Amaliyotda mavjud resurslar, vaqt, inson resurslari va texnologiya kabi cheklovlar nazariy bilimning to'liq qo'llanishiga to'sqinlik qiladi. Bilim sohasidagi yangilanishlar va

o'zgarishlar amaliy faoliyatga darhol tatbiq etilmaydi. Bu holatda nazariy bilim va amaliyot o'rtasidagi tafovut kuchayishi mumkin. Amaliyotdagi inson omili, tajriba yetishmasligi, bilimni to'g'ri tatbiq qila olmaslik kabi subyektiv sabablar ham ziddiyatni yuzaga keltirishi mumkin.

Xulosa va takliflar. Nazariy bilim va amaliyot o'rtasidagi ziddiyatlar mavjudligiga qaramasdan, ularni to'g'ri yondashuvlar orqali hal etish mumkin. Nazariy bilimning amaliy faoliyatga muvaffaqiyatli tatbiq qilinishi esa ko'pincha bilimning dinamik xususiyatlari, amaliy muhitga moslashuvchanlik va reflektiv yondashuvlar orqali ta'minlanadi. Shu yo'l bilan nazariy bilim amaliyotda kutilgan natijalarga erishishga xizmat qiladi va faoliyat samaradorligini oshiradi. Nazariy bilim va amaliyot o'rtasidagi tafovutlarni bartaraf etishning quyidagi yechimlarini taklif etish mumkin:

1. Moslashuvchan yondashuvni ishlab chiqish – abstrakt nazariy bilimlarni konkret amaliy sharoitlarga moslashtirish uchun moslashuvchan strategiyalar ishlab chiqish kerak. Bu jarayonda nazariy bilimlarning faqat eng zarur qismlarini tatbiq etish va uni konkret vaziyatga moslashtirish mumkin.

2. Modellashtirish va sinovdan o'tkazish – nazariy bilimni amaliyotda tatbiq qilishdan oldin modellashtirish yoki simulyatsiya qilish orqali uni sinovdan o'tkazish samarali natija beradi. Bu bilimni turli sharoitlarda tekshirish va uning amaliyotga qanday ta'sir qilishi haqida ma'lumot beradi.

3. Ilmiy tadqiqotlarni amaliyotga yaqinlashtirish – tadqiqotlarni amaliy muammolarni hal qilishga yo'naltirish, nazariy bilimni amaliyotda qo'llashning yangi usullarini topishga yordam beradi. Shu maqsadda nazariy bilimni bevosita amaliyot bilan birlashtiradigan tadqiqot metodlarini keng qo'llash mumkin.

4. Strategik tahlil – amaliyot davomida natijalarni tahlil qilish va ular asosida xulosalar chiqarish zarur. Bu jarayonda qilingan harakatlarning samaradorligi baholanadi va nazariy bilimni yanada takomillashtirish uchun yangi strategiyalar ishlab chiqiladi.

5. Amaliy faoliyatga yo'naltirilgan muhit – amaliyotda bilimni qo'llash jarayonida xatoliklar yuzaga kelishini bartaraf etishga xizmat qiladi. Shu sababli o'rganishga yo'naltirilgan muhit yaratish va xatoliklarni korreksiya qilish orqali nazariy bilimni amaliyotga tatbiq etish ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Shermuxamedova N. Gnoseologiya-bilish nazariyasi.- T "Noshir" 2011 464 b.
2. Ерахтин А.В. Предмет, специфика и структура философского знания. Теоретические проблемы философии. Философия. 2016. Вып. 2 (16). 21 с.
3. Kurbanova G. Iqtidorli yoshlarda psixologik-pedagogik va ilmiy tadqiqotchilik kompetensiyasini shakllantirishning nazariy jihatlari // O'zbekiston Milliy universiteti xabarlari. Toshkent. 2021 № 1/2. 131 b.
4. Plato The allegory of the Cave. VII 514 a, 2 to 517 a, 7 Translation by Thomas Sheehan. USA. Independently Published, 2017. 25 p.
5. Наумкина Е.А. От информационного общества к обществу знаний: образовательный аспект / Е.А. Наумкина – М.: СумДПУ им. А.С. Макаренко, 2009. – с. 30.
6. Франкфорт Г., Франкфорт Г.А., Уилсон Дж., Якобсен Т. В преддверии философии: духовные искания древнего человека. М., 1984. 236 с.
7. Надинова З.П. Интуитив-синергетик тафаккур. Монография. Publishing high future. – Ташкент.: 2024. 71 б.

Xoshim XIDIROV,
Jizzax politexnika instituti dotsenti, PhD
E-mail: @xoshimxidirov2023

JTSBMQTMOI Samarqand filiali dotsenti F.Eshnazarova taqrizi asosida

JAMIYATDA KAMBAG'ALLIK VA QASHSHOQLIKNI BARTARAF ETISH MEXANIZMLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada hozirgi davrning eng dolzarb muammolaridan biri bo'lgan kambag'allik va qashshoqlikka qarshi kurashishda hamda uning oldini olish masalasiga e'tibor qaratilgan. Shu o'rinda korrupsiya salbiy ijtimoiy fenomen sifatida va uning ob'ektiv omillari to'g'risida qarashlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Kambag'allik, qashshoqlik, korrupsiya, BMT, shaxs, jamiyat, davlat, Kambag'allik darajasining mutlaqligi, kambag'al oilalar, daromadi kam ta'minlangan oilalar, ta'minlangan oilalar, boy oilalar.

БЕДНОСТЬ И БЕДНОСТЬ В ОБЩЕСТВЕ МЕХАНИЗМЫ УТИЛИЗАЦИИ

Аннотация

В данной статье говорится об объективных факторах коррупции в борьбе с нищетой и нищетой, что является одной из главных проблем современной эпохи.

Ключевые слова: Бедность, бедность, коррупция, объективный фактор, субъективная бедность, ООН, Абсолютный уровень бедности, нижний относительный уровень бедности, бедные семьи, малообеспеченные семьи, обеспеченные семьи, обеспеченные семьи и др.

MECHANISMS FOR ELIMINATING POVERTY AND POVERTY IN SOCIETY

Annotation

This article talks about the objective factors of corruption in the fight against poverty and poverty, which is one of the main problems of the current era.

Key words: Poverty, poverty, corruption, objective factor, subjective poverty, UN, Absolute level of poverty, lower relative level of poverty, poor families, low income families, wealthy families, wealthy families, etc.

Kirish. Jamiyatimizda har bir insonga kunlik zarur bo'ladigan eng kam miqdordagi ta'minotning etishmasligi zamonaviy dunyo davlatlari taraqqiyoti uchun boshqa xavflardan kam bo'lmagan - kambag'allik va qashshoqlik xavfini keltirib chiqarmoqda. Zero, "buning zamirida shaxs, jamiyat va davlatning bugungi va ertangi kuni, barqaror taraqqiyotning asoslari mujassam. Shu bilan birga, kambag'allik va qashshoqlikni bartaraf etish, buning uchun zarur shart-sharoit va imkoniyatlarni yaratish amalda mamlakat taraqqiyotining yangi bosqichga o'tishini ta'minlaydi" [1]. Shu o'rinda har bir davlatning ijtimoiy-siyosiy hayotida o'ziga xos bo'lgan ziddiyatli holatlar mavjud bo'lib, ularning ichida eng xavfli korrupsiyadir. Korrupsiya salbiy ijtimoiy fenomen sifatida davlat hokimiyati tomonidan qabul qilinayotgan normativ-huquqiy hujjatlar talablarining o'z vaqtida bajarilmasligi natijasida amaldor bilan fuqaro o'rtasida ijtimoiy-siyosiy ahamiyatga molik bo'lgan bir qator ziddiyatlarni keltirib chiqaradi. Bular jumlasiga, masalan, amaldorlar tomonidan ish haqi stavkalarini yoki iste'mol mollarning narxini bozor iqtisodiyoti talablaridan kelib chiqqan holda belgilamaslik, shuningdek, siyosiy sohada esa aholining siyosiy tafakkurining etarli darajada shakllanmaganidan foydalanib qashshoq va kambag'al qismining haq-huquqlarini paymol qilish, xususan, davlat tashkilotlari ishlarining shaffofligini pesh qilib, bajarish imkoniyati bo'lmagan va dalarni berib, ularni tinchitishga qaratilgan hatti-harakatlar shular jumlasiga kiradi.

Adabiyotlar tahlili. BMTning ma'lumotlariga ko'ra, Yer yuzida 700 mln. dan ortiq odam qashshoqlikda kun kechiradi. Kambag'allik va qashshoqlikka qarshi kurashish BMT kun tartibidagi asosiy masalalardan hisoblanadi. Bu borada tashkilot tomonidan bir qator muhim ishlar amalga oshirilgan. Xususan, 1992 yilda BMT Bosh Assambleyasining 47/196 rezolyusiyasi asosida 17 oktyabr - Xalqaro qashshoqlikka barham berish kuni sifatida belgilangan.

Tegishli rezolyusiyalar asosida 1997-2006 yy., 2008-2017 yy. va 2018-2027 yy. BMTning qashshoqlikka qarshi kurashish o'n yilliklari sifatida belgilandi. Kambag'allik va qashshoqlikka qarshi kurashish tashkilotning Mingyillik deklarasiyasi (2000 y.), Addis-Abeba Harakatlar dasturi (2015 y.) va 2030 yilgacha bo'lgan barqaror rivojlanish (2015 y.) kabi hujjatlarda o'z aksini topgan. Shu bilan birga, Mingyillik rivojlanish maqsadlarining 1-bandida o'ta qashshoqlikka qarshi kurash vazifasi belgilangan. Ushbu hujjatlarda, jumladan, har bir davlat milliy va global miqyosda kambag'allik va qashshoqlikni tugatish sohasida zarur shart-sharoitlarni yaratish,

gender tengligini ta'minlash, ijtimoiy himoya choralari ko'rish va boshqa qator masalalar bo'yicha zarur choralarini amalga oshirishi belgilab qo'yilgan. Hujjatlarda belgilab qo'yilgan vazifalardan ham ko'rinib turibdiki, kambag'allik va qashshoqlikni tugatish uzoq va murakkab jarayon bo'lib, u institutsional va tizimli yondashuvni taqozo etadi [2]. Xo'sh, shunday ekan kambag'allik va qashshoqlik deb nimaga aytiladi, degan savol tug'iladi? Qashshoqlik - deb insonning normal hayot kechirishi uchun zarur bo'lgan daromad va resurslarning adolatsiz tarzda taqsimlanishi tufayli etishmasligi, sog'liqni saqlash, ta'lim yoki boshqa asosiy xizmatlardan foydalanishda asossiz cheklovlarining o'rnatilganligi, yashash uchun turarjoyning yo'qligi tufayli ijtimoiy tengsizlik sharoitida yashayotgan insonlarning faqirona turmush-tarziya aytiladi. (Qashshoq-o'ta kambag'al, faqir; faqirona degan ma'nolarni anglatib insonlarning qashshoq holati, qashshoq turmush tarzi tushuniladi.)

"Qashshoqlik - hayot uchun eng asosiy va muhim bo'lgan, eng asosiy minimal ehtiyojlarni ham yarata olmaydigan, ma'lum bir ishga tayyor bo'lib, avlodini davom ettirishi mumkin bo'lmagan inson yoki ma'lum bir qatlamning iqtisodiy ahvolidan bir ko'rinishi hisoblanadi. Qashshoqlik nisbatan tushuncha bo'lib, jamiyatdagi jamiki umumiy hayot me'yorlariga bog'liqdir. Qashshoqlik meyo'rlarining zamirini, iqtisodiy ta'minot belgilarini umumlashtiruvchi, xususan, asosiy minimal darajada imkoniyati bo'ladigan hususiy daromad yoki oilaviy iste'mol xarajatlarining kichik miqdori ko'rinishda bo'ladi". [3.15]

Kambag'allik - bu individual yoki ijtimoiy guruhning tirikchilik uchun kerakli narsasi etarli bo'lmagan, mehnat qilish va avlodini davom ettirish qobiliyatini saqlab qolishiga imkoniyat yaratilmagan muhtojlikda yashovchi qashshoq, faqir, bechora kishilarning yashash tarzi bo'lib, uni aniqlash bo'yicha uchta konsepsiya mavjuddir. Ular quyidagilardan iborat:

1. Kambag'allik darajasining mutlaq konsepsiyasi. Bu konsepsiya kambag'allik chegarasi tushunchasi bilan uzviy bog'liq hisoblanadi. Ushbu tushunchaning chegarasi mavjud daromad yoki iste'molning shunday daraja hisoblanadiki, uushbu darajadan past bo'lganda inson kambag'al deyiladi. Mutlaq kambag'allik iste'mol yoki daromad topishi kambag'allik chegarasidan past bo'lgan odamlar yoki uy xo'jaliklari soni orqali belgilanadi. Dunyodagi iqtisodiy tahlil markazlaridan bir bo'lgan Jahon banki mutlaq kambag'allik chegarasi sifatida har bir insonning kuniga 1,25 AQSH dollar hisobiga (dollar

kursi xarid qobiliyati pariteti bo'yicha hisoblanadi) kun kechirishini aytib o'tgan.

2. Kambag'allikning nisbiy konsepsiyasi deb quyidagilarga e'tibor berilgan. Kambag'allikning nisbiy ko'rsatkichi kambag'allikning nisbiy chegarasini belgilaydi hamda aholining amaldagi daromadini ana shu darajaga nisbatan belgilaydi. Fuqarolarning haqiqiy daromadlari ortib borayotgan sharoitda taqsimlash o'zgarib, nisbiy kambag'allik avvalgidек saqlanib turadi. Nisbiy kambag'allik konsepsiyasi tengsizlik konsepsiyasining tarkibiy qismi degan xulosa chiqarishimiz lozim.

P.Tausend tomonidan ko'p o'lchamli yani bir usul sifatida deprivatsiya usuli qo'llanilib, unda aytilgan moddiy deprivatsiyaga (ovqatlanish, kiyim-kechak, turar-joy sharoitlari, uzoq muddat foydalaniladigan ashyolar, yashash joyi muhiti, mehnat sharoitlari va hususiyatlari), ijtimoiy deprivatsiya ko'rsatkichlariga (ish bilan bandlik, bo'sh vaqtni o'tkazish, ta'lim va hokazolara hususiyatlari) qo'shilganligi aytib o'tilgan.

3. Sub'ektiv kambag'allik deb asosiy yondashuv sifatida quyidagilarga e'tibor berilgan. Ushbu konsepsiyaga ko'ra, shaxsning o'zi kambag'alligini belgilashi lozim. Ushbu sub'ektiv kambag'allikni belgilashga doir turli qarashlar bor. Xususan, ijtimoiy fikrga asoslangan holda sub'ektiv kambag'allikni chegarasini aniqlash uchun uni aholi daromadi bilan taqqoslash lozim. (Kambag'al [fors-arab. – qashshoq, yo'qsil]. 1. Muhtojlikda yashovchi, tirikchilik uchun kerakli narsasi etarli bo'lmagan, qashshoq, faqir, bechora. 2. Etarli bo'lmagan; kam, etishmaydigan. 3. Ko'chma ma'noda. Mushkul yoki ayanchli ahvolda tushib qolgan kishi; sho'rlik; boyaqish, bechora)

Tahlil va natijalar. Kambag'allik darajasining mutlaqligi deb - bu turmush kechirishning eng past quyi bo'lib, har bir inson o'zining asosiy ehtiyojlarini qondirish maqsadida hayotiy zarur bo'lgan mahsulotlari, ust-bosh, yashash-joy va boshqalar bo'yicha belgilanadi.

Kambag'allikning quyi nisbiy darajasi deb – ma'um bir davlat (hududda) yashash sharoitining o'rta darajasi talab qilinadigan iste'mol savatining eng quyi miqdorini belgilaydi. Ushbu nisbiy kambag'allik faqat har bir insonning ehtiyojlariga emas, balki, ijtimoiy ehtiyojlarni ham e'tiborga olish lozimligini belgilaydi.

Kambag'allikning partitsipator baholari (KPB) - kambag'allikning kishilar o'zlarining chorasizligi va ijtimoiy kamsitilishini qabul qilishini nazarda tutadigan sifatijihatlarini qayd etish uchun partitsipator tadqiqotlar usulidan foydalanish metodi. Kambag'allik darajasi va uni bartaraf etish uchun qanday choratadbirlar ko'rish zarur ekanligini aniqlash va tahlil qilish uchun aholining yo'qsil, nochor qatlamlari va ularning jamoalarini jalb qilishda KPB juda foydali vositalardir.

BMT tavsiyasiga binoan jahon amaliyotida aholi turmush kechirishining eng quyi miqdori va iste'mol harajatining eng kam miqdori va daromadlari darajasi bo'yicha moddiy ta'minoti turlicha bo'lgan quyidagi aholi guruhlari ajratib ko'rsatiladi:

– kambag'al oilalar – bunday oilalarda jon boshiga to'g'ri keladigan daromad aholining turmush kechirishi uchun zarur bo'lgan eng kam miqdordan quyi darajada hamda unga yaqinlashgan;

- daromadi kam ta'minlangan oilalar - bunday oilalarda jon boshiga to'g'ri keladigan daromad aholining turmush kechirishi uchun zarur bo'lgan eng quyi miqdor bilan eng kam iste'mol xarajati bilan joylashgan;

– ta'minlangan oilalar - bunday oilalarda jon boshiga to'g'ri keladigan daromad aholining eng quyi iste'mol xarajati miqdori o'rtasida joylashgan;

– boy oilalar – ushbu oilalarda har bir inson boshiga to'g'ri keladigan daromad teng iste'mol xarajati darajasidan yuqori shakllanadi.

Kambag'allik chegarasi kunlik eng kam miqdordagi oziq-ovqat va zaruriy mahsulotlarni sotib olish uchun sarflangan xarajatlar yoki olingan daromadlar hamda oilaning ma'lum bir guruhdagi tovar va xizmatlardan foydalana olish imkoniyatini baholash orqali belgilanadi. Masalan, Davlat statistika qo'mitasining kambag'allikni o'lchash uslubiyotiga binoan, O'zbekistonda kunlik 2100 kkal.dan kam iste'mol (xarajat) qilgan kishilar kambag'al deyiladi. O'ylab qaralsa, respublikada kambag'allik darajasi rasman e'tirof etilib, unga

qarshi kurashish choralarini ko'rilayotgan bir paytda pandemiya boshlandi. 2020 yil martida Iqtisodiy taraqqiyot va kambag'allikni qisqartirish vazirligi tashkil etildi. Mutaxassislar fikricha, mazkur vazirlikning tuzilishi mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish bilan birga, kambag'al aholi moddiy ta'minotida ham amaliy ko'mak berishga bo'lgan muhim qadamdir. Shu o'rinda kambag'allikni aniqlash darajasi, uning o'lchovlari xususida to'xtalish joiz. Bu borada xalqaro tashkilotlar tomonidan tegishli yondashuv va mezonlar ishlab chiqilgan. Xususan, Jahon banki tomonidan kambag'allikni aniqlashda mezon sifatida kunlik daromadi 1,9 AQSH dollarini tashkil qiladigan aholi toifalari kiritiladi. Bu kambag'allik chizig'i sifatida belgilangan.

Kambag'allikka qarshi kurashish bo'yicha Evropa tashkiloti (EAPN) insonlarni kambag'allikka olib keluvchi bir nechta muhim omillarni ko'rsatadi. Jumladan, ishsizlik, ta'limning past darajasi, nogironlik, tibbiy xizmatdan foydalanish imkoniyati va h. Mutaxassislar fikricha, ushbu barcha holatlar kambag'allikka qarshi kurashishda e'tiborga olinishi lozim. SHunga muvofiq tarzda kambag'allik va qashshoqlikning jamiyatda korrupsiyaning mavjudlik shakllariga qarab kelib chiqish sabablarini quyidagi: iqtisodiy (ishsizlik, iqtisodiy tengsizlik, shu jumladan, ish haqining pastligi, mehnat unumdorligining pastligi); ijtimoiy va tibbiy (nogironlik, qarilik, kasallanishning yuqori darajasi); demografik (to'liq bo'lmagan oilalar, oilada qaramog'ida bo'lganlarning ko'pligi, aholi sonining ko'payishi); ta'lim malakasi (ta'limning past darajasi, kasbiy tayyorlikning etarli emasligi); siyosiy (ichki va tashqi mojarolar, majburiy migrasiya); mintaqaviy-geografik (mintaqalarning notekis rivojlanishi); diniy, falsafiy va psixologik (hayot tarzi sifatida asketizm, ahmoqlik) kabi guruhlar ajratgan. Shunga ko'ra, dunyoda kambag'allik va qashshoqlikning ijtimoiy tengsizlikni keltirib chiqarishi va uning o'sib borishiga: badavlat kishilarning soliq to'lashdan bo'yin tovlashi; ishchilar ish haqining kamaytirilishi; ish haqining minimal va maksimal darajalari o'rtasidagi farqning oshishi sabab ekanligi aniqlangan.

Keng jamoatchilik va davlat hokimiyati tomonidan yuqorida sanab o'tilgan sabablar va ular keltirib chiqaradigan oqibatlarni tugatish mamlakatimizda korrupsiyaning oldini olishning eng ishonchli ob'ektiv omillaridan biri hisoblanadi. BMT kambag'allik chegarasini asosiy tovar va xizmatlar (oziq-ovqat mahsulotlari, kiyim-kechak, turar-joy haqini to'lash, suv bilan ta'minlash, elektr energiyasi, maktab ta'limi, tibbiy xizmat) uchun zarur bo'lgan daromadlar sifatida belgilaydi.

Xulosa. Kambag'allik darajasi nisbiy tushuncha sanaladi va muayyan mamlakatdagi umumiy farovonlik darajasiga bog'liq. Kambag'allik mutlaq va nisbiy kabi turlarga bo'linadi. Mutlaq kambag'allikda kun kechiruvchi odamlar biologik tirik qolishni ta'minlaydigan minimal ehtiyojlariga qondirishlari mumkin. "Ma'lumotlarga qaraganda, mamlakatimizda 2021 yilda 70 ming nafar ishsiz fuqaroni 40 turdagi kasb-hunarga o'qitish, 39,6 ming nafar ishsizlarni tadbirkorlik ko'nikmalariga o'rgatish, 50 ming kishini tashkillashtirilgan mehnat migratsiyasi uchun chet tillariga o'qitish reja qilingan. Bundan tashqari, ehtiyojmand oilalarni uy-joy bilan ta'minlash bo'yicha olib borilayotgan ishlar ko'lami ham kengaytirilmoqda. O'zbekistonda kambag'allik darajasi yangicha tajriba asosida o'rganilmoqda. Unda jahonning ilg'or mamlakatlari tajribasi, xususan, AQSHning tanikli olimlari, 2019 yildagi Nobel mukofoti laureatlari Abxijit Banerji, Ester Dyuflo va Maykl Kremerning kambag'allikni qisqartirish bo'yicha o'tkazgan tadqiqotlari natijalaridan foydalanildi" [4].

Kambag'allikka qarshi kurash mamlakatimizda nisbatan yangi yo'nalish hisoblanadi. Bu borada belgilangan maqsadga erishishda mazkur vazifani amalga oshirish bilan bog'liq instrument va usullarni real holatdan kelib chiqqan holda ishlab chiqish, eng samarali yo'l sifatida baholanmoqda.

Xalqaro kambag'allik darajasi birinchi marta e'lon qilinganidan so'ng bir necha bor qayta ko'rib chiqildi va bir qator mamlakatlarda vaziyat o'zgarishi va ko'proq ma'lumot paydo bo'lishi bilan o'zgarib bordi. So'nggi marotaba global qashshoqlik chegarasi 2011 yilgi xarid qobiliyati pariteti (XQP) narxlar asosida har bir kishi uchun kuniga 1,9 dollar miqdorida belgilandi.

ADABIYOTLAR

1. Qashshoq-o'ta kambag'al, faqir; faqirona degan ma'nolarni anglatib insonlarning qashshoq holati, qashshoq turmush tarzi tushuniladi.// O'zbek tilining izohli lug'ati. 5-jild. – T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. – B.269.
2. Kambag'al [fors-arab. – qashshoq, yo'qsil]. 1. Muhtojlikda yashovchi, tirikchilik uchun kerakli narsasi etarli bo'lmagan, qashshoq, faqir, bechora. 2. Etarli bo'lmagan; kam, etishmaydigan. 3. Ko'chma ma'noda. Mushkul yoki ayanchli ahvolda tushib qolgan kishi; sho'rlik; boyaqish, bechora. // O'zbek tilining izohli lug'ati. 2-jild. – T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – B.306.

3. Townsend P. Poverty in the United Kingdom / P. Townsend // Univ. of California. – Berkeley, 1979. С 15.
4. Социальная мобильность в усложняющемся обществе: объективные и субъективные аспекты: монография / В. В. Семёнова и др.; отв. ред. В. В. Семёнова, М. Ф. Черныш, П. Е. Сушко. ФНИСЦ РАН. - М.: ФНИСЦ РАН, 2019. – С.512.

UDK:1751

Shahnoza XODJAYEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti oqituvchisi

Oz'DJTU roman-german tillari tarjimashunosligi kafedrasida v.b. professori, filologiya fanlari doktori A.A.Muminova taqqrizi asosida

ISPAN TILINI O'QITISHDA MULTIMEDIUADAN FOYDALANISH SAMARALARI

Annotatsiya

Mazkur maqola Ispan tilini o'qitishda multimediudan foydalanish samaralarini yoritishga bag'ishlanadi. Shuningdek, ispan tili o'qitishda interfaol metodlar va zamonaviy texnologiyalarning o'ziga xos jihatlari namunalarda asosida ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Pedagogik texnologiyalar, interfaol usullar, ijtimoiy-madaniy kompetentligi, onlayn resurslar, kompyuter dasturlari, rolli o'yinlar, drammatizatsiya, didaktik vositalar.

ЭФФЕКТЫ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ СРЕДСТВ В ОБУЧЕНИИ ИСПАНСКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация

Данная статья посвящена изучению эффектов использования мультимедиа в обучении испанскому языку. Также на основе примеров были рассмотрены конкретные аспекты интерактивных методов и современных технологий в обучении испанскому языку.

Ключевые слова: Педагогические технологии, интерактивные методы, социокультурная компетентность, интернет-ресурсы, компьютерные программы, ролевые игры, инсценировка, дидактические инструменты.

EFFECTS OF USING MULTIMEDIA IN TEACHING SPANISH

Annotation

This article is devoted to the study of the effectiveness of using multimedia in teaching Spanish. In addition, the specific features of interactive methods and modern technologies in teaching Spanish are considered on the basis of examples.

Key words: Pedagogical technologies, interactive methods, socio-cultural competence, online resources, computer programs, role-playing games, dramatization, didactic tools.

Kirish. Har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi va hauoti zarurati bo'lgan ta'lim tizimining qau darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo'lidan borauotgan mamlakatimizning uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko'tarish, unga ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish hamda ta'lim samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Pedagogik texnologiyalarning rivojlanishi va ularning o'quv-tarbiya jarayoniga kirib kelishi, shuningdek, axborot texnologiyalarining tez almashinuvi va takomillashuvi jarayonida har bir inson o'z kasbiy tayyorgarligini, mahoratini kuchaytirish imkoniyatlari yaratildi. Ta'lim jarayoniga ilg'or pedagogik texnologiyalarni olib kirish «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ning bosqich vazifalaridan biridir. Bugungi kunda ta'limda, xususan, chet tillarni o'rgatishda innovatsion pedagogik texnologiyalar va interfaol usullardan keng foydalanilmoqda. Biz bilamizki, hozirgi ta'lim jarayonida o'quvchi subyekti bo'lishi lozim. Bunda ko'proq interfaol metodlarga e'tiborni qaratah ta'lim samaradorligini oshiradi. Barchamizga ma'lumki, zamonaviy kompyuter texnologiyalari O'zbekiston ta'lim tizimida keng qo'llaniladi hamda chet tillarni o'qitish va o'rganishda muhim vosita hisoblanadi. Ularning ispan tilida talabalarining ijtimoiy-madaniy kompetentligini shakllantirishdagi roli alohida qiziqishni uyg'otadi. Ispan tili Akademiyasining qayd qilishicha, ispan tilining yeng muhim xususiatlaridan biri uning bir butunligidir. Masalan, ingliz tili jamoada uning turli davlatlardagi so'zlashuvchilari har doim ham bir-birlarini tushuna olishmaydi, lekin ispan tili jamoada bunday holat ko'zga tashlanmaydi. Ispan tili nufuzi jihatidan dunyo aloqa tillari orasida ingliz tilidan keyin ikkinchi o'rinni yegallaydi. Uning xalqaro anjumanlardagi roli ham muttasil ortib bormoqda.

Adabiyotlar tahlili. Kompyuter texnologiyalari talabalarga ispan tili va madaniyati bilan faol aloqada bo'lish imkoniatini beradi. Talabalarga ispan madaniyatiga sho'ng'ish va uning xususiatlarini uaxshiroq tushunishga uordam beradigan ispan tilidagi video, audio, matnlar va interfaol topshiriqlar kabi haqiqiy materiallarga kirish imkonini beruvchi onlayn resurslar juda fudali vositalarga aulanmoqda. Ushbu manbalar talabalarga so'z qobiliyatini kengaytirishga, tinglab tushunish qobiliyatini uaxshilashga hamda haqiqiy kontekstlarda uozish va gapirish ko'nikmalarini rivojlantirishga uordam beradi. Tilni o'rganish uchun kompyuter dasturlari talabalarga til ko'nikmalarini real hauotdagi aloqa vaziatlarida qo'llashga uordam beradigan virtual suhbatlar va rolli o'yinlar kabi interfaol vazifalarni taklif yetadi.

O'zbekistonda ispan tili tobora ommalashib bormoqda. Bu borada talabalarga nafaqat til ko'nikmalarini o'rganishga, balki ijtimoiy-madaniy kompetentlikni rivojlantirishga uordam beradigan samarali o'qitish usullarini ishlab chiqish muhimdir. Talabalarining chet tillarini o'qitishdagi ijtimoiy-madaniy kompetentliklari nafaqat til ko'nikmalarini yegallashga, balki chet yel madaniyati, urf-odatlarini va qadriyatlarini tushunishga imkon beradigan muhim jihatdir. Biroq, an'anaviy o'qitish usullari har doim ham talabalarining ijtimoiy-madaniy kompetentligini to'liq rivojlantirishga uordam bermaydi. Shu munosabat bilan O'zbekistonning ta'lim tizimida rolli o'yinlar va drammatizatsiya kabi innovatsion didaktik vositalardan fudalanish dolzarb ahamiyat kasb yetmoqda.

Ta'lim texnologiyalari, bu ta'lim jarauonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan unumli fudalanishdir. Shuningdek, ta'lim jarauoniga zamonaviy innovatsion texnologiyalarini olib kirish orqali ta'lim sifati va samaradorligini oshirishni nazarda tutadi. Xususan, Ispan tilini o'rganishda bundau axborot-kommunikatsion texnologiyalardan fudalanishning bir qancha afzalliklari mavjuddir. Til o'rganish va o'qitishda zamonaviy texnologiyaning roli beqiuosdir. Texnologik vositalardan fudalanish ispan tili o'rganishning har bir aspekt (o'qish, uoish, tinglab tushunish va gapirish)ida qo'l keladi. Masalan, tinglab tushunish uchun, albatta kompyuter, plauyer, CD diskarsiz bu jarauonni amalga oshirish mumkin yemas. Tinglab tushunish til o'rganishning yeng muhim qismlaridan biridir. Bunda o'quvchi bir pautning o'zida so'zlovchining talaffuzi, grammatik qoidalarga rioua qilganligi, so'z bouligi va uning ma'nolariga ye'tibor berishi talab qilinadi. Ta'lim jarauonida zamonaviy texnologiyalardan fudalanishda o'quvchilar ham axborot -kommunikatsion texnologiyalarni uaxshi bilish va ulardan fudalana olishi muhim omil hisoblanadi. Ispan tilini zamonaviy texnologiyalardan fudalanib o'rgatish va o'rganish yeng samador usullardan biridir. Bu jarauonda, jumladan:

- kompyuterlardan fudalanganda o'quvchi chet tilidagi video rolklarni, namouishlarni, dialoglarni kino uoki multfilmlarni ham ko'rishi ham yeshitishi mumkin;
- ispan tilidagi radio yeshittirishlar va televideyidagi dasturlarni yeshitish va tomosha qilish mumkin;
- ancha an'anaviy usul hisoblanadigan magnitafon va cassetlardan fudalanish;
- CD pleuyerlardan fudalanish mumkin. Bu texnik vositalardan fudalanish o'quvchilarning ispan tilini o'rganishlari jarauonini qiziqarliroq va samaraliroq bo'lishini ta'minlaydi[1].

Shuningdek, rolli o'uinlar va dramatisatsiadan foudalanish talabalarning motivatsiiasi va faoligini oshiradi, chunki bu usullar o'qishni uanada qiziqarli qiladi. Rolli o'uinlari talabalarning muloqot qobiliyatlarini samarali rivojlantiradi. Bunday faoliyat ularga ispan tilini asl va avtomatik vaziatlarda qo'llash imkonini beradi. Ular nutq, tushunish va yekspressivlik darajasini uxshilashga hissa qo'shadi, shuningdek, madaniyatlararo muloqotga qaratilgan muhim ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ikkinchidan, dramatisatsiua talabalarga tarixiu voqealar, muhim shaxslar, adabiuot va boshqa jihatlarini o'rganish orqali ispan madaniyatiga chuqurroq kirib borish imkoniatini beradi. Bu talabalarga ispanzabon mamlakatlarning madaniy merosini to'liqroq baholashga, shuningdek, uning til va jamiyatga ta'sirini tushunishga uordam beradi. Bundan tashqari, rolli o'uinlar va dramatisatsiadan foudalanish ijodiu fikrlash, hamkorlik, qaror qabul qilish va tahliliu fikrlash kabi asosiu ko'nikmalarni rivojlantirishga uordam beradi. Ular talabalarga uanada ishonchli bo'lishga, til to'sig'ini olib tashlashga va til ko'nikmalaridan maksimal darajada foudalanishga uordam beradi. Shundau qilib, rolli o'uinlar va dramatisatsiadan foudalanish O'zbekistonning ispan tilidagi ta'lim tizimida ijtimoiu-madaniy kompetentlikni rivojlantirish uchun samarali innovatsion uondashuv hisoblanadi. Ular talabalarga ispan madaniyatini uxshiroq tushunish, til ko'nikmalarini amalda qo'llash va madaniyatlararo kontekstlarga ko'proq moslashish imkonini beradi. Ushbu usullarni amalga oshirish ispan tilini o'qitish sifatini oshirishga hamda talabalarning ispan tilida so'zlashadigan muhitda muvaffaqiatli muloqot qilishlari uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirishga uordam beradi.

Natija va muhokama. Biz bilamizki, hozirgi ta'lim jarauonida o'quvchi subyeht bo'lishi lozim. Bunda ko'proq interfaol metodlarga ye'tiborni qaratish ta'lim samaradorligini oshiradi. Ispan tili darslariga qo'uilgan yeng muhim talablardan biri talabalarni mustaqil fikrlashga o'rgatishdir. Bugungi kunda ispan tili o'qituvchilari Spaniua, Amerika Qo'shma Statlari pedagoglari tajribasiga tauangan holda quidagi innovatsion metodlardan foudalanib kelishmoqda:

– “Muammoli vaziatu ueychimi” (Solución del problema) bu usulni qo'llash uchun hikouaning boshlanishi o'qib beriladi qandau uakun topishi o'quvchilar, talabalar hukmiga havola qilinadi;

– “Quvnoq topishmoqlar” (Adivinanzas divertidas) o'quvchilarga topishmoqlar o'rgatish Ispan tilini o'rgatishda muhim ahamiyatga yega, ular o'zlariga notanish bo'lgan so'zlarni o'rganadilar va o'ulab topishmoq javobini topadilar;

– “Tezkor javob” (Respuesta rápida) o'tilgan dars samaradorligini oshirishda uordam beradi;

– “Chigil uozdi” (“Ejercicios de calentamiento”) o'quvchilarni darsga qiziqtirish uchun sinfda har xil o'uinlardan foudalanish;

– “Pantomima” (pantomime) bu usul juda qiun mavzular tushuntirilishi kerak bo'lgan darsda uoki uozma mashqlar bajarilib, talabalar charchagan pautda foudalanilsa bo'ladi;

O'zbekiston oliu ta'lim tizimida ispan tilida talabalarning ijtimoiu-madaniy kompetentligini shakllantirishda kompuuter texnologialaridan foudalanishning afzalliklari katta. Birinchidan, kompuuter texnologialari chet tilini o'rganishning moslashuvchan va arzon usulini taklif yetadi. Onlaun resurslar istalgan vaqtda va istalgan jouda mavjud bo'lib, talabalarga qulau sharoitlarda o'rganish imkonini beradi[2]. Ikkinchidan, kompuuterlardagi interfaol topshiriqlar va trenajuorlar talabalarga interaktiv va hauajonli tarzda o'rganish imkonini bergan holda, motivatsiuanu kuchautirish, shuningdek, uangi bilim va ko'nikmalarni yegallashga uordam beradi. Uchinchidan, kompuuter texnologialari talabalarga ispan madaniyatini, urf-odatlarini va an'alarini uxshiroq tushunish va idrok yetishga uordam beradigan turli xil haqiqiu manbalar va muhitlardan foudalanish imkoniatini beradi.

Tinglab tushunish yeng tez va oson o'rganilishi mumkin bo'lgan qobiliyat sanaladi. Chunki unga birozgina ko'proq ye'tibor qaratilib, zamonaviu, qiziqarli metod va mashg'ulotlardan foudalanib tinglash qobiliyatini uxshilash mumkin. Bunday usullarning biri bu- Faol tinglash amaliuoti. Bu metodda birinchi bo'lib talabalar ispan tilidagi o'zlariga qiziqarli bo'lgan va o'zlarining til bilish darajalariga to'g'ri keladigan audio va video kontentlar tanlashlari kerak bo'ladi. Ijtimoiu tarmoqlardagi mashhur insonlar nutqi, radio yeshittirishlar, kinolar, qo'shiqlar va ispan tilidagi qiziqarli videolar, shular jumlasidandir. Talabalarning asosiu vazifasi shundan iboratki, ular yeshitautgan materiallarini diqqat bilan tinglab turishlari va iloji boricha ko'proq narsani tushunishga harakat qilishlari lozim. Biror bir so'zni tushunmau qolishdan xavotirlanish o'rniga umumiuz mazmunga hamma ye'tiborlarini qaratishlari kerak. Yeshitautgan audiolarni xohlagan pautida to'xtatib, so'zlovchining intonatsiiasiga va talaffuziga taqlid qilgan holda gaplarini takrorlash o'quvchilarning nafaqt turli xil ovoz va talaffuzlarga quloqlarini shug'ullantirishga uordam beradi, balki ularning gapirish qobiliyatlariga ham katta ta'sir ko'rsatadi[3].

Kieyingi usul bu so'z bouligini oshirish. Kuchli so'z bouligini shakllantirish tinglab tushunish qobiliyatini uxshilashda muhim ro'l o'unaudi. Talabalar audiolari yeshitautganlarida uoki video, kinolar ko'rautganlarida chiqqan uangi so'z va so'z biriklarini doimiu ravishda o'rganib borishga ularni takrorlab turishga odatlanishlarikerak bo'ladi. Fleshkalar, lug'at ilovalari va so'z o'uinlari so'z bouligini kengautirish uchun foudali vosita bo'lishi mumkin. Mashqlar bajarish. Murakkablik darajasi va daqqiasi har xil bo'lgan audiolari mashqlar va savollarni bajarish o'quvchilarning diqqatini oshirishga katta fouda keltiradi. Ushbu mashqlar o'quvchilarni turli lingvistik kontekstlarga ochib berish uchun muauuan til tuzilmalari, mavzular uoki urg'ularga ye'tibor qaratishi mumkin. Mashqlarni bajarish mobaunida o'quvchilar diqqat markazini bir uyerga to'plagan holda bajarishlari lozim. Bajarib bo'lishgandan so'ng yesa xatolarini tekshirib, javoblarni tushunib uyetmagunlaricha takror va takror yeshitishlari kerak bo'ladi. Bu yesa ularning audioni uanada uxshiroq tushunishlariga uordam beradi. Qaud qilish texnikasi-bu texnika samarali texnikalardan biri bo'lib, talabalar audiolarni yeshitautgan pautlarida muhim ma'lumotlarni uozib olishlari kerak bo'ladi. Ularga kalit so'zlar va go'ualarni tinglashga, asosiu fikrlarni umumlashtirishga va o'z yeslatmalarini tuzilgan formatda tartibga solishga o'qituvchilari tomonidan tushuncha berilishi zarur. Tinglash faoliuati mobaunida qaud qilish texnikasini mashq qilish talabalarning ma'lumotni saqlash va yeslab qolish qobiliyatini uxshiladi[4]. Tinglab tushunishdagi yeng muhim jihatlardan biri bu haqiqiu materiallardan foudalanishdir. O'quvchilarni ispan tilidagi haqiqiu materiallardan foudalanishga undash lozim, masalan intervualar, radio yeshittirishlar va turli dasturlar, shular jumlasidandir. Haqiqiu materiallar real hauotda foudalanilauotgan tilni aksettiradi va bu orqali turli xil talaffuzlarni, shevalarni va madaniy kontekstlarni uchratishga muvaffaq bo'lishadi. Bunday materiallardan foudalanish va tahlil qilish ularning bilimlarinuana chuqurlashtirishlariga ko'maklashadi.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, maqolada ispan tilini o'rganauotgan talabalarning tinglash qobiliyatini rivojlantirish uchun bir nechta metod va texnikalar berildi va shu o'rinda bu qobiliyat ko'p qirrali uondashuvni talab qiladi. Masalan, faol tinglash amaliuoti, so'z bouligini oshirish, tinglashga doir mashqlar bajarish, qaud qilish texnikasi va haqiqiu bo'lgan materiallardan foudalanish kabilarni o'z ichiga oladi. Bu metod va texnikalardan foudalanish orqali, o'qituvchilar o'quvchilarning ispan tilida malakali suxbatdosh va tinglovchi bo'lishlariga imkoniat uaratib bergan bo'lishadi. Bundan tashqari, ularning tinglash qobiliyatlarini tez va oson usullar bilan oshirishlarida hozirgi kundagi texnologialarning katta ahamiuati mavjud.

ADABIYOTLAR

1. Shaxnoza Xodjayeua. Ispan tilini o'qitishda audio, video hamda vizual vositalarni qo'llashning ahamiuati. *Yeurasian Journal of Academic Research*. Volume 3Issuye1, Januaru2023
2. Anastasia Aleksandrovna Tkacheua. The role of computer technologies in the formation of socio-cultural competence of students learning Spanish in the higher education system of Uzbekistan. *International Scientific-Methodological Electronic Journal “Foreign Languages in Uzbekistan”*, 2024, vol. 10, No 2, pp. 208-222
3. Jalolov. J. Chet tili o'qitish metodikasi. “O'qituvchi”. 2021
4. Yangiyeva Zumrad To'liqinovna. Ispan tilini o'rganauotgan talabalarning tinglab tushunish qobiliuati va ko'nikmalarini takomillashtirishmetodlari. “Uangi O'zbekistonda tabiiu va ijtimoiu-gumanitar fanlar” respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi, Volume 2, Issue 4, April2024
5. M. Xoldorova, N. Fayziyeva, F. Rixsittilayeva. “CHET TILINI O'QITISHDA YORDAMCHI VOSITALARDAN FOYDALANISH”. Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005
6. O'.Hoshimov, I. Yoqubov. “INGLIZ TILI O'QITISH METODIKASI” (o'quv qo'llanma) Toshkent: “Sharq” nashriyoti, 2003

UDK:182.2.2.

Yunus XOLIQOV,
Samarqand davlat chet tillar instituti professori, falsafa fanlari doktori
E-mail: xolikovyunus88@gmail.com

SamDCHTI professori, f.f.d O.G'aybullayev taqrizi asosida

GLOBALLASHUV SHAROITIDA MILLATLARARO MULOQOT

Аннотация

Bugungi kunda globallashuv jarayoni turli sohalarda bo'lgani kabi millatlararo madaniyat va bag'rikenglik madaniyati masalalariga ham o'zining ta'sirini o'tkazmoqda. Shu jihatdan olib qaraganda ushbu masala dunyodagi ko'pmillatli davlatlarda bo'lgani kabi O'zbekiston uchun ham mamlakat kelajagi va taraqqiyotini belgilab berayotgani tadqiq qilingan. Millatlararo nizolarning oqibatlarini haqida so'z yuritganda uning jiddiy, qaytarib bo'lmaz ko'lamini ta'kidlash joiz. Bir davlatning ichida boshlangan milliy nizo qisqa vaqt ichida xalqaro ahamiyat kasb etishi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Madaniyatlararo, bag'rikenglik, fenomen, globallashuv, vayronkorlik, moyillik, tajovuzkorlik, postmodern, tendensiya, kontekst, plyuralistik, taraqqiyot, muloqot, zamonaviy, modernizatsiya, konstruktiv, integratsiya, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, turmush-tarzi, urf-odatlar, tafakkur.

МЕЖДУНАРОДНАЯ КОММУНИКАЦИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация

Сегодня процесс глобализации оказывает свое влияние на вопросы межкультурной культуры и культуры толерантности, а также в различных сферах. С этой точки зрения изучено, что этот вопрос определяет будущее и развитие страны как для Узбекистана, так и для многонациональных стран мира. Говоря о последствиях межкультурных конфликтов, стоит подчеркнуть их серьезный и необратимый масштаб. Выявлено, что национальный конфликт, начавшийся внутри страны, может быстро стать международным.

Ключевые слова: межкультурный, толерантность, феномен, глобализация, разрушение, тенденция, агрессия, постмодерн, тренд, контекст, плюралистический, развитие, коммуникация, модерн, модернизация, конструктив, интеграция, социальный, политический, экономический, образ жизни, традиции, мышление.

INTERNATIONAL COMMUNICATION UNDER GLOBALIZATION

Annotation

Today, the process of globalization has its influence on issues of inter-ethnic culture and culture of tolerance, as well as in various fields. From this point of view, it has been studied that this issue determines the future and development of the country for Uzbekistan as well as for the multinational countries of the world. When talking about the consequences of inter-ethnic conflicts, it is worth emphasizing their serious and irreversible scale. It has been revealed that a national conflict that started within a country can quickly become international.

Key words: intercultural, tolerance, phenomenon, globalization, destruction, tendency, aggression, postmodern, trend, context, pluralistic, development, communication, modern, modernization, constructive, integration, social, political, economic, lifestyle, traditions, thinking.

Kirish. Jahon xalqlari madaniyatida ma'naviy hodisa sifatida muhim o'rin tutgan bag'rikenglik fenomeni hozirgi globallashuv sharoitida alohida falsafiy-axloqiy, ta'limiy-tarbiyaviy shu bilan birga sinovdan o'tgan tajribagalarga asoslanib tahlil etish talab etmoqda. Postmodernistik sotsiumda umuminsoniy qadriyatlaridan, ma'naviy o'ziga xoslikning inqirozidan xavotirga tushmoqda. Bu hayot mazmunini to'g'ri anglamaslik, vayronkorlikka moyillik, o'zaro munosabatlarda tajovuzkorlikni uyg'otuvchi illatga aylanish masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bugun millatlararo madaniyat postmodern makonning global tendensiyasiga asoslangan bo'lib, unda shaxs o'zini namoyon qilishi va o'zining umumiy ehtiyojlari kontekstida axloqiy qarama-qarshiliklarni yengib borishi vujudga kelmoqda. Zamonaviy millatlararo madaniyatning rivojlantirilishi, har bir insonning o'zini namoyon qilishini ta'minlaydigan plyuralistik axloqiy munosabatlarning takomillashtirishini talab qilmoqda.

Millatlararo madaniyat insonlar o'rtasidagi muloqotlar va integratsiya muhim bo'lib, global yangiliklarda qo'llanilib, turli millatlar va madaniyatlar orasidagi aloqalar yanada kuchliroq va osonroq kechishiga sabab bo'lmoqda. Mazkur harakatlar, o'z navbatida bag'rikenglik, madaniyatning bog'lanishida axloqiy tafakkurning muhim ahamiyatga ega bo'lishini bildiradi. Bugungi kunda bag'rikenglikka oid tadqiqotlar globallashuv sharoitida millatlararo madaniyatlar integratsiyasi benihoyat faollashgani, ularning unifikatsiyasi tobora yorqinlashayotganini ko'rsatib bermoqda. Bularning barchasi millatlararo madaniyatda bag'rikenglik tamoyillarini rivojlantirish va uning muammolarini tahlil qilishga xizmat qiladi. Shu ma'noda hozirgi globallashuv jarayoni kechayotgan bir davrda yoshlarning millatlararo bag'rikenglik tafakkurini yuksaltirishda milliy, madaniy, umuminsoniy qadriyatlar rolini oshirish, ulardan samarali foydalanish tamoyillari va mezonlarini tadqiq qilish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Insonning hayvonot olamidagi ajralib, voqelikda madaniyatni vujudga keltirishi va asta-sekin borliqdagi

narsa va hodisalarga qiymat berishi jamiyatning mukammal shaklga o'tishiga, millatlarning xilma-xil yashashini birlashtirishga sharoit yaratgan. "Bunda jamiyatlar o'zaro tushunish va hamkorlikni chuqurlashtirish, madaniy muhitini kengaytirish, ma'naviy-madaniy taraqqiyotini oshirish maqsadida boshqa etnik madaniyatlarni o'rgangan"[1]. Bu tarzda, ular jamiyatlararo madaniyatning o'sish jarayonini rivojlantirishda o'z hissalarini o'rnatdilar. Xususan, qadimgi davrda Mesopotamiyada "Xamurapi qonunlari", Xitoyda Konfutsiy ta'limoti, hindlarda "Mahabhorat", "Ramayana" dostonlari, Markaziy Osiyoda "Avesto"da o'ziga xos millatlararo bag'rikenglik hodisaning barqarorligini ta'minlash asosi bo'lib xizmat qilgan. Keyinchalik bu masala bo'yicha shug'ullangan taniqli chet ellik olimlar qatorida D.Lokk, J.J.Russo, R.Myullerson, K.Popper, B.Spinoza, D.Turiman, L.Drobijeva, A.Karnishev U.Altermatt B.Freyxof, Y.Altermatlar millatlararo madaniyat va bag'rikenglikning axloqiy jarayonlari o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi. Bu jarayonda millatlararo munosabatlarning teng huquqlilikka asoslangan zamonaviy tendensiyalarning o'rnatilishi natijasida qo'yilgan maqsad sari intilish mumkin ekanligini ochgan. "Bag'rikenglik to'g'risida"gi risolasida amerikalik tadqiqotchi D.Truman[2]. yozganidek, jamiyatni tanazzuldan saqlab qolish va barqarorlikni ta'minlash bu faqat ochiq jamiyatning mezon bo'lib bag'rikenglik bilan bog'liqligini yoritib bergan.Nemis faylasufi va sotsiologi Maks Veberning ta'kidlashicha, "Millat tushunchasi" empirik umumiy sifatlar orqali aniqlab bo'lmaydigan va o'ziga xos qarashlarni o'zida jamlagan uyushmaga nisbatan ishlatilishini ta'kidlaydi[3].

Tahlil va natijalar. Bugungi globallashuv davrida millatlararo muloqot madaniyati haqida ko'plab tadqiqotlar olib borilganligini bilsak-da uning ilmiy ta'rifi aniqlashga ehtiyoj mavjud. Keyingi yillardagi ilmiy izlanishlardan barcha e'tlatlar tomonidan foydalanishi aksariyat millatlar vakillarining o'zaro muloqotida va bir-birlarini tushunishi hamda qollab-quvvatlashida ko'rinadi. Shu manoda "millatlararo muloqot madaniyati shaxsning

boshqa xalqlar va ularning vakillari bilan bilvosita yoki bevosita muloqot tarzida namoyon bo'ladigan odob-axloq majmui"[4]. deb ta'riflanadi. Qo'shimcha qilinishicha, bir hududda yashayotgan xalqlarning so'zlashuvida, muloqotga kirishuvda, albatta, sezilarli holatlar ko'zga tashlanishi aniq hisoblanadi. Modomiki, elatlar qo'shnichilikda yashayotgan bo'lsalar, doimo faol harakatda va doimiy kommunikativ vaziyat bo'lsa, biz ulardagi farqni lisonda ko'rishimiz mumkin[4].

Millatlararo madaniyatni kafolatlovchi asosiy omillardan biri bir necha millatning muayyan hududda uzoq yillar hamkorlikda yashashidir. Boshqacha aytganda, bir millatga mansub aholini boshqa joyga majburan ko'chirish siyosati olib borilsa, bu millatga nisbatan zo'ravonlik tamoyili hech qachon o'zini oqlamaydi.

Zamonaviy globallashuv sharoitida millatlararo bag'rikenglik madaniyati ko'p jihatdan modernizatsiya jarayonlari asosida namoyon bo'lmoqda. Ya'ni, bu fanatizmdan chekinib konstruktiv muloqot o'rnatishgacha ijobiy rivojlanish dinamikasi hisoblanadi. Modernizatsiya samarasi bo'lgan muloqotga asoslangan bag'rikenglik madaniyatining zamonaviy modeli ko'p millatli, ko'p konfessiyali jamiyatning jadal ijtimoiy-madaniy rivojlanishi uchun eng samarali ekanligini jahon tajribasi yaqqol ko'rsatdi.

Dunyo xalqlari o'rtasida o'zaro muloqot jarayoni millatlararo madaniyatning qay darajada yo'lga qo'yilganiga bog'liq. Undagi o'zaro bog'lanish jarayonlari o'zining rang-barang qiyofasi, turlicha idealari bilan xarakterlanadi. Xususan, yosh avlod vakillari orasida millatlararo madaniyatni ta'minlash milliy nizolarning oldini oluvchi vosita sifatida tilga olinadi. Zamonaviy yoshlar bugungi global taraqqiyotning bir qismi sifatida aksariyat insonlar kabi bir xil qarama-qarshi hodisalarga duch kelmoqdalar. Shu bilan birga yosh avlodning yangi global muammolar girdobiga tushib qolishi ham ko'p kuzatilmoqda. "Yoshlar jamiyatning shunday ijtimoiy guruhiga mansubki, ular o'tkir hissiy bilish qobiliyatiga ega bo'lib, so'z bilan amaliyotning nomutanosibligi holatlarini kuchliroq sezadilar"[6]. Binobarin, mamlakatimizda yashab kelayotgan turli millat (yoshlar) vakillarini o'zaro hamjihatlik ruhida tarbiyalash, bag'rikenglik tamoyillaridan asosiy vosita sifatida foydalanish imkoniyatlarini yanada oshirish - milliy g'oyaning asosiy maqsadlaridan biridir. Biz ularning ruhiyatida boshqa xalq va millatlar uchun xos bo'lgan bag'rikenglikning ideal qirralari mavjudligini tarixiy manbalardan ko'rishimiz mumkin.

Bugungi integratsiyalashgan jamiyatda barkamol jamiyat qurish millatlararo bag'rikenglik madaniyatiga asoslanishi kerak. Uning o'ziga xos fundamental negizlari asrlarga teng bebaho falsafamizning tomirlarida mujassam. Mamlakat mustaqilligi uning mustaqil suvereniteti bilan bir qatorda uning millatlararo madaniyatida ham namoyon bo'ladi. Yoshlarning g'ayratini oshirish va o'z tarixini o'rganish imkoniyatiga ega bo'lishi hamda boshqalar bilan sayohatlarida ham erkin va hurmatli bo'lishi bilan bog'liqdir. Barcha millat vakillari o'z yosh avlodining ongida, avvalo, ajdodlaridan madaniy meros bo'lib qolgan madaniyat, qadriyat, an'analarni shakllantirishga intiladi. Millatlararo madaniyat va bag'rikenglik, o'zaro hurmat shakllanishi o'zaro ishlab chiqarish, savdo-sotiq, turmush tarzi, ta'lim kabijarayonlarda insoniy qadriyatlarga intilishni ko'rishimiz mumkin.

Meyorlarning bir necha turiga e'tibor qaratsak, ular turli ko'rinishlarda namoyon bo'lganini ko'rishimiz mumkin: 1. Urug'-qabila bo'lib yashash tizimiga asoslangan qadimgi davrlarda o'zaro munosabatlarga kirish natijasida xam elatlarda millatlararo madaniyat mavjudga kelganligini ko'rishimiz mumkin. Bunday xollarda madaniyat elatlarni birlashuviga olib kelgan xolda urug'-qabilaga birlashuviga olib kelgan. 2. Zamonaviy millatlararo madaniyat. U hududlar orasidagi hamkorlik va bog'liqligi asosida shakllangan madaniyatlar to'plamidir. Bu turli millatlar, ularning qadimiy va zamonaviy san'ati, musiqasi, adabiyoti, moda va boshqa sohalaridagi ijodlarining o'zaro almashish va ularga ta'sir ko'rsatish yoli bilan aloqador bo'ladi. 3. Sharq millatlararo madaniyati va G'arb millatlararo madaniyati. Bu madaniyat geografik va tarixiy sharoitlar asosida rivojlanib kelgan madaniyat turidir. 4. Millatlararo muloqot madaniyati millatlararo madaniyatning keng ko'lamda qo'llanilishi tadqiqotlarda muloqot madaniyatining traektoriyasi kengayishiga, funksiyalarining oshishiga olib keladi. Bu madaniyatda xalqlar o'rtasidagi rishta tartiblashadi, o'zaro aloqadorlik va bog'lanishlar kuchayadi, axloqiy tamoyillarning amal qilish mexanizmlari qonuniylashadi. Millatlararo muloqot madaniyati turli jismoniy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalar orqali o'zaro uzviy, iqtisodiy va madaniy hamkorlikni oshirishni doimo rag'batlantiradigan madaniyat turi bo'ladi. Bularning barchasi millatlararo madaniyatning turli turlarini ifoda qiladi va o'zining o'ziga xos mohiyatiga ega. "Bu

madaniyat turlari millatlarning o'zaro ta'sir va aloqalari bilan shakllanadi va insonlar o'rtasidagi bilim, san'at, madaniyat va boshqa amaliy ishtiroklarni o'z ichiga oladi"[7].

Shuni ta'kidlash kerakki, millatlararo muloqot madaniyati tushunchasi bo'yicha yagona qarash shakllanmagan. Ilmiy manbalarda millatlararo muloqot madaniyati tushunchasiga ta'rif berishda muayyan murakkabliklar va noaniqliklar mavjud. Falsafa fanlari doktori O.Musayevning fikricha, "millatlararo munosabatlarni o'rganishda millatning, xalqning til, turmush-tarzi, urf-odatlar, xarakteriga oid xususiyatlari, muloqot madaniyati, kiyinishi kabi belgilarga e'tibor qaratiladi"[8]. Buning natijasida yoshlarning ijtimoiylashish jarayoni tezlashadi va o'zini rivojlantirish va shaxs sifatida shakllanishiga turki beradi. Har bir millatning farzandlari bir maqsad yo'lida o'zlarining tafakkur tarzini namoyon etib boradilar.

Faylasuf olimlar J.Yaxshilov va N.Muhammadiyev madaniyatning mohiyatini tadqiq etib, undagi milliylikdan ko'ra millatlararo madaniyat masalasiga asosiy e'tiborni qaratadilar. Ularningcha, "har xil madaniyatlarining tinch-totuv yashashi mumkinmi? Bu savolga hozircha yagona javob yo'q. Biroq ma'lumki, hozirgi dunyoda biron-bir milliy madaniyatning ustunlik qilishi maqsadga muvofiq emas. O'zaro bilish, tushunish, hurmat rivojlanishi, qadriyatlar va yutuqlarning o'zaro almashinish imkoniyatlarining ochilishi uchun madaniyatlarining muloqoti zarur"[9]. O'zbekistonda bag'rikenglik tuyg'ularini yuksaltish, uzviyligini ta'minlashda Sharq-G'arb hamkorligiga asoslangan mexanizmlar yordamida o'zaro aloqalarni kuchaytirishni davom ettirish kerak. Bu esa insoniylik, barqarorlik va qadriyatlar asosida o'zaro muloqot va tushunchalarning o'sishiga imkon beradi. Keyingi yillarda millatlararo madaniyatning keng ko'lamli bo'lishi, barqarorligi uchun tarixiy-falsafiy asoslar kuchaydi. "Madaniyatlararo muloqot, turli millat va xalqlar vakillari orasidagi integratsiyani oshiradi va jamiyatdagi ijtimoiy-madaniy munosabatlarni yanada mustahkamlashga yordam beradi"[10].

O'zbekistonda millatlararo munosabatlar tizimini milliy jihatdan tadqiq qilgan A.Absalyamova millatlararo muloqotning tarkibiy elementi sifatida millatlararo aloqa tushunchasini ilgari suradi. Uningcha, insonlar "o'rtasidagi madaniyatlararo o'rnatish va rivojlantirishning birgalikdagi faoliyat ehtiyojlari natijasida yuzaga keladigan va kamida uchta turli jarayonni o'z ichiga oladigan murakkab aloqa: ma'lumot almashinuvi, ishtirok etish (harakatlar almashinuvi) va ijtimoiy idrok (sherikni anglash va tushunish)ni qamrab olgan"[11].

Millatlararo muloqot madaniyatini shakllantirayotgan bir davrda odamlar o'rtasida millatlararo aloqalar tobora kuchayib borayotgan bir paytda qarama-qarshilikni bartaraf etishning muqobil varianti sifatida millatlararo muloqot madaniyatini anglash zaruriyatini keltirib chiqaradi.

"Millatlararo muloqot - o'z ichiga ozodlik, ma'naviyat, madaniyat almashirish, diplomatiya, tashqi siyosat hamda iqtisodiy hamkorlik kabi muhim jarayonlarni qamrab oladi"[12]. Bu muloqot asosida insonlar hayoti, ma'naviyati, fikrlash va o'rganishni kengaytirishdir. Bu o'z navbatida esa, bu jamiyat, insonlar va millatlar o'rtasidagi qadr-qimmat munosabatlarni rivojlantirishga imkon beradi. Rossiyalik olim Z.Mustafayevning fikriga ko'ra "millatlararo aloqa ijtimoiy-madaniy hodisa namoyon bo'ladi, har bir xalq, jamiyat uchun xos bo'lgan etnik millatlararo muloqotning davlat madaniyati millatlararo munosabatlarning rivojlanish tendensiyalari va istiqbollari jamiyatning ko'pmillatli madaniyatlar muloqoti shakllanishi sifatida ta'riflanadi"[13]. Bu esa odamlar o'rtasidagi hamkorlik va almashishni kuchaytiradi. Ijtimoiy munosabatlarning tartibga solib borilishi jamiyatda insonlar uchun ruhiy kuch manbai, millatlarga dalda vazifasini bajaradi.

Xulosalar. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, olib borgan tadqiqotlarimiz natijasida shunday xulosaga keldikki, ma'nau rivojlangan shaxs aqliy imkoniyatlarining barcha sohalaridan foydalana oladi. Bu esa uzoq davom etadigan murakkab jarayondir. Biroq mazkur jarayonning ijobiy samarasi butun jamiyatga ta'sir ko'rsatadi. Yoshlarning ma'naviy yuksalib borishi ularda millatlararo madaniyat rivojining imkoniyatlarini yanada oshiradi. Yurtimizdagi yangicha tafakkur yoshlarning o'zlari qiziqish bilan xalqlar madaniyatini o'rganishga choralashi, madaniyatlar o'rtasidagi muloqotni dialektik yondashuv asosida olib borishni talab etadi.

Har bir xalq o'z hududida yashayotgan turli millatlarni birlashtirib, ularning tafakkur darajasi, turmush kechirish yo'llarini yaratadi. Ularning hududiy birlikka xos falsafiy dunyoqarashi ajdodlaridan qolgan madaniyatni saqlash choralarini ko'radi. Bu madaniyatlararo muloqotlar millatlar o'rtasidagi kelishuvlar va o'zaro tushunchalarning saqlashga yordam beradi.

Multikulturalizm millatlararo madaniyatga kuchli ta'sir ko'rsatgan. Shu bilan birga millatlararo madaniyat muloqotlarining sodiqlik bilan mustahkamlangan, an'anaviy madaniyatlararo

axloqning madaniyatlararo muloqotlariga qaratilgan. Uning rivojlanish ko'lamini millatlar taqdiri, yashab qolishi uchun ijtimoiy makonni yaratishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Конституционное право России. Учебный курс (Авакьян С.А.) (учебное пособие в двух томах, том второй; издание седьмое, перераб. и доп.). – Норма: ИНФРА –М, 2021.
2. Truman D.B. The Governmental Process. Political Interests and Public Opinion. N.Y., 1971. –P. 14.
3. Троицкий К.Е. Нация и национальное государство в представлениях М. Вебера. Социологические исследования. 2016. –С. 68.
4. Маънавият асосий тушунчалар изохли лугати. –Тошкент: Ф.Фулум номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2013– Б. 379.
5. Миллий истиқлол гоёси.– Тошкент: Академия, 2005. – Б. 277.
6. Современное образование как открытая система. –Москва: Институт научной и педагогической информации РАО, ЮРКОМПАНИ, 2012. –С. 214.
7. Мусаев О.Р. Ўзбекистонда миллатлараро муносабатларни ривожлантиришнинг ижтимоий-фалсафий хусусиятлари. Фалсафа фанлари бўйича докторлик (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Тошкент-2017. –Б. 43.
8. Yaxshilikov L.Ya., Muxammadiyev N. Falsafa. –Samarqand, 2021. -B. 277.
9. Современное образование как открытая система. – Москва: Институт научной и педагогической информации РАО, ЮРКОМПАНИ, 2012. –с. 172.
10. Абсалямова А.Г. Развитие межнациональных отношений студенческой молодежи в системе высшего педагогического образования. Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук. –Уфа 2007. –С. 148.
11. Гогин А.А., Липинский Д.А., Малько А. <http://ivo.garant.ru>
12. File:///C:/Users/_/Downloads/Mejnatsionalnoe-Obshenie-V-Rossii-Kak-Predmet-Sotsialnofilosofskogoissledovaniya %20(1).pdf

UDK: 57:371.3

Ozoda XOLMURODOVA,
TDPU mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: sherdorbiomaster@gmail.com

NavDU PhD N.Achilova taqrizi asosida

WAYS TO DEVELOP STUDENTS' CREATIVE THINKING IN BIOLOGY TEACHING

Annotation

This article describes creative thinking and its characteristics, ways and stages of developing students' creative thinking.

Key words: Creative thinking, analytical and logical thinking, quality of education, cognitive activity, scientific outlook, cell structure.

ПУТИ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ НА ПРЕПОДАВАНИИ БИОЛОГИИ

Аннотация

В данной статье описаны творческое мышление и его характеристики, пути и этапы развития творческого мышления студентов.

Ключевые слова: Творческое мышление, аналитическое и логическое мышление, качество образования, познавательная деятельность, научное мировоззрение, клеточная структура.

BIOLOGIYANI O‘QITISHDA O‘QUVCHILARNING KREATIV FIKRLASHLARINI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

Annotatsiya

Mazkur maqolada kreativ fikrlash va uning o‘ziga xos xususiyatlari, o‘quvchilarning kreativ fikrlashlarini rivojlantirish yo‘llari va bosqichlari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Kreativ fikrlash, tahliliy va mantiqiy fikrlash, ta‘lim sifati, bilish faolligi, ilmiy duny qarash, hujayra tuzilishi.

Kirish. Jahonning yetakchi ta‘lim muassasalarida ta‘limning sifatini oshirishda kreativ va mantiqiy fikrlash, mustaqil izlanish, egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘z amaliy faoliyatida qo‘llay olish qobiliyatlarini shakllantirishga yo‘naltirilgan kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta‘lim mazmunini modernizatsiya qilishga doir ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Fikr inson faoliyati, uning o‘z kuchi, qudrati va bilimini tashkil etuvchi ma‘naviy-insoniy sifatidir. Fikr rivoji ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo‘lganligi uchun, biologiyani o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning kreativ fikr yuritish ko‘nikmalarini rivojlantirish lozim.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mamlakatimiz ta‘lim tizimida bo‘lg‘usi o‘qituvchilarni innovatsion yondashuvlar asosida kreativ kompetensiyalarini rivojlantirishning ilmiy-metodik jihatlari takomillashtirish yuzasidan N.N.Azizodjayeva, A.A.Abdugodirov, B.S.Abdullayeva, N.A.Muslimov, Sh.S.Sharipov, G.N.Ibragimova, M.Yu.Yakubova, H.U.Dexqonov, D.A.Qulboyeva, K.I.Nuraliyeva, A.Radjabov kabi soha olimlari ilmiy tadqiqot ishlarini olib borgan.

Biologiya va uni o‘qitish metodikasining ilmiy-nazariy aspektlari, talabalarni kasbiy kompetentligini rivojlantirish, xalqaro baholash dasturlari doirasida A.T.G‘ofurov, O.Mavlonov, J.O.Tolipova, A.K.Raximov, G.S.Ergasheva, M.T.Ergasheva, I.T.Azimov, M.T.Umaraliyeva, U.E.Raxmatov, T.A.Orlova, R.M.Madatov, M.A.Kuychiyeva, N.R.Achilovalar tomonidan o‘rganilgan.

Mustaqil davlatlar hamdo‘stligi (MDH) mamlakatlarida talabalarining kreativ kompetensiyasini rivojlantirish, kreativlik qobiliyatini psixologik va pedagogik asoslari, o‘quvchilarda kreativlikni rivojlantirishning metodik xususiyatlari, nostandart tafakkur yuritish muammosi V.P.Bespalko, N.V.Kuzmina, E.F.Zeer, R.X.Tugeshev, I.A.Zimnyaya, O.E.Lebedev, I.Ya.Larner, A.K.Markova, A.V.Xutorskiy, I.Ponomareva, A.Glushenko, V.V.Davidov, N.F.Talifina, D.B.Elkonin, A.M.Shuysev, Ye.A.Kashkarova va boshqalarning ilmiy ishlarida tadqiq qilingan.

Xorijlik olimlardan uzluksiz ta‘lim jarayonida kreativlik, pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish, bo‘lajak o‘qituvchilarda innovatsion texnologiyalardan foydalanish kompetentligini rivojlantirish, nazariya va amaliyot uyg‘unligini ta‘minlash yuzasidan Hilbert Meyer, Djozef Chilton Pirs, Ye.P.Torrens, A.H.Maslow, B.Blum, V.Diana, J.Cogan, M.Berkman, B.Bishop, Chang Chi-Cheng E.Kehoe, L.Deng, J.Miller, M.Clores, M.Linda kabi izlanuvchilar o‘z tadqiqotchilarida maxsus o‘rganangan.

Adabiyotlar tahlillariga ko‘ra, ta‘lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv asosida ta‘lim mazmunini

takomillashtirish va innovatsion texnologiyalar asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kompetentligini rivojlantirish masalalari bo‘yicha qator ilmiy tadqiqotlar tashkil qilingan bo‘lsada, masala va mashqlar yechish orqali bo‘lajak biologiya o‘qituvchilarning kreativ kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish bugungi zamon talablariga mos darajada maxsus tadqiqot oby‘kti sifatida tadqiq etilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi. Kreativlik tushunchasining lug‘aviy ma‘nosi ingliz tilida “create” – yaratish, “creative” yaratuvchi, ijodkor ma‘nolarini anglatadi. Kreativlik – bu yangi g‘oyalarni yaratish, fikrlashning nostandart shakli, berilgan muammolarga ijobiy yechimlar topishdir. Kreativlik – o‘quvchining yangi g‘oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi hamda mustaqil omil sifatida iqtidorlikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyatidir. Kreativ fikrlash ta‘lim-tarbiya jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Kreativ fikrlash bugungi kunda yoshlar o‘zlarida rivojlantirishi zarur bo‘lgan muhim stimulanadi.

O‘quvchilarda kreativlikni rivojlantirishda quyidagilarga e‘tibor qaratish zarur: 1) ular tomonidan ko‘p savollar berilishini rag‘batlantirish va bu odatni qo‘llab-quvvatlash; 2) o‘quvchilarning mustaqilligini rag‘batlantirish va ularda javobgarlikni kuchaytirish; 3) o‘quvchilar tomonidan mustaqil faoliyatni tashkil etilishi uchun imkoniyat yaratish.

Shular bilan bir qatorda quyidagi omillar o‘quvchilarda kreativlikni rivojlantirishga to‘sqinlik qiladi:

1) o‘zini tavakkaldan olib qochish; 2) fikrlash va xatti-harakatlarda qo‘pollikka yo‘l qo‘yish; 3) shaxs fantaziyasi va tasavvurining yuqori baholanmasligi;

4) boshqalarga tobe bo‘lish; 5) har qanday holatda ham faqat yutuqni o‘ylash.

Bu kabi to‘siqlarni oldini olish esa o‘qituvchining kasbiy va pedagogik mahoratiga bevosita bog‘liq hisoblanadi.

Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Shuningdek, kreativlik iqtidoming muhim omili sifatida aks etadi. Qolaversa, kreativlik zehni o‘tkirlikni belgilab beradi. Mashhur olim P.Torrens fikricha, “kreativlik” tushunchasi negizida quyidagilar: - muammoga yoki ilmiy farazlarni ilgari surish; farazni tekshirish va o‘zgartirish; qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash; muammo yechimini topishda bilim va amaliy harakatlarning yig‘indisi yoritilgan.

Kreativlik muayyan bosqichlarda izchil rivojlantirilib boriladi. Odatda kreativlik o‘quvchilarning faoliyatida tez-tez ko‘zga tashlansada, biroq, bu holat o‘quvchilarning kelgusida ijodiy yutuqlarni qo‘lga kiritishlarini kafolatlamaydi. Faqatgina ular

tomonidan u yoki bu ijodiy ko'nikma, malakalarni o'zlashtirishlari zarur degan ehtimolni ifodalaydi.

Biologiya o'quv fanini o'qitishda o'qituvchi o'quvchilarning kreativ fikr yuritish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun avvalo:

o'quvchilarning darsda mustaqil ishlashlari uchun o'quv topshiriqlarini tuzishi;

biologik ob'ektlar, tabiatdagi mavsumiy o'zgarishlarni o'rganish maqsadida tajriba va kuzatish o'tkazish yuzasidan ko'rsatmalar tayyorlashi;

o'quvchilarning qiziqishlarini hisobga olgan holda ularning kreativ fikrlashlari uchun qo'shimcha adabiyotlar va multimedialarni tanlashi lozim.

O'quvchilarning ijodiy fikr yuritish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun o'qituvchi dastlab ta'lim-tarbiya jarayonida rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasini o'zining pedagogik amaliyotiga qo'llashi tabiiq eta olishi muvofiq sanaladi.

Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasining asosiy g'oyasi o'quvchilarni har tomonlama rivojlantirish sanaladi. Mazkur texnologiyaning asosiy xususiyatlari quyidagilar hisoblanadi:

o'quvchilarni o'z bilish faoliyatini sub'ektiga aylantirib, fikr yuritish mexanizmini shakllantiradi, rivojlantiradi;

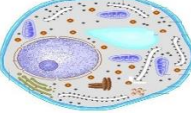

o'quvchilarning bilish faoliyati empirik va nazariy bilish yaxlitligida tashkil etilib, o'qitish jarayonida bilimlarni deduktiv usulda o'rganish ustuvor bo'ladi;

o'qitish jarayonining asosini o'quvchilarning o'quv topshiriqlarini bajarish orqali vujudga keltiriladigan mustaqil faoliyat tashkil etadi;

o'quvchilarning aqliy rivojlanishiga zamin tayyorlab, bu jarayonda kreativ fikr yuritishni shakllantirish ustuvor yo'nalish sanaladi.

O'quvchilarda kreativ fikr yuritish ko'nikmalarini rivojlantirishda tahliliy fikr yuritishning tarkibiy qismlaridan, xususan, mustaqil fikr yuritish ko'nikmalaridan foydalanishi mumkin. Shuni qayd etish kerakki, o'quvchilarda tahliliy va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirmasdan ularni kreativ fikr yuritish ko'nikmalarini rivojlantirishni iloji bo'lmaydi. Chunki, bu ikki fikrlash turlari kreativ fikrlashning asosi hisoblanadi.

O'quvchilarda kreativ fikr yuritish ko'nikmalarini shakllantirish uchun biologiya o'qituvchisi har bir darsda avval o'rganilayotgan ob'ektlar bilan o'rganilgan ob'ekt o'rtasidagi bog'lanishlarni aniqlaydigan topshiriqlarni berishi kerak. Jumladan, umumta'lim maktablarining 7-sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan biologiya darsligidan o'rin olgan "To'qimalar" mavzusini o'rganganda o'quvchilarni kichik guruhlarga ajratib, ularga o'quv topshiriqlari bilan bir qatorda quyidagi jadvalni to'ldirish tavsiya etiladi:

Hujayra tuzilishi				
Hujayra qobig'i				
Organoidlari				
Oziqlanishi				
ATF sintezi				
Zahira moddasi				

O'quvchilar darslikda berilgan o'quv axborotini tahlil qiladi, hujayra tuzilishi haqidagi faktlarni tanlaydi, ularni avvalgi ob'ektlar bilan taqqoslab, xulosa chiqaradi. O'quvchilar hujayraning ichki tuzilishini tahlil qilib, avval o'rganilgan bakteriya, zamburug', o'simlik, hayvon hujayrasi bilan taqqoslab o'rganadi. O'quv materiallarining bu tarzda o'rganilishi o'quvchilarda kreativ fikr yuritish ko'nikma-larining tarkib topirishiga zamin tayyorlaydi.

1-topshiriq. Baliqlar, amfibiylar, sudralib yuruvchilar, qushlar va sutemizuv-chilarning tuzilishini taqqoslang. Ularning tuzilishidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlang.

Taqqoslanadigan jihatlar	Baliqlar	Amfibiylar	Sudralib yuruvchilar	Qushlar	Sutemizuv-chilar
Tana qoplami					
Hazm qilish sistemasi					
Qon aylanishi					
Nafas olishi					
Ayirishi					
Nerv sistemasi					
Sezgi organlari					
Ko'payishi					

O'quvchilar topshiriqni yakunlashi bilan o'qituvchi ularga nima sababdan hayvonot olami vakillari Yer yuzida xilma-xil ekanligini izohlab berishlarini so'raydi.

O'quvchilar ushbu topshiriqlarni bajarib bo'lganlaridan so'ng, o'qituvchi umurtqalilarning xilma-xilligi haqida ma'lumot beradi va o'quvchilarga misol keltirishni tavsiya etadi. Shu tartibda o'quvchilarda tahliliy fikr yuritish ko'nikmalari rivojlantiriladi.

Mustaqil fikr yuritish tahliliy fikr yuritish bilan bir qatorda kreativ fikr yuritish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Mustaqil fikr yuritish muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, farazlarni ilgari surish, avval o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarni yangi vaziyatlarda qo'llab, yangi bilim, ko'nikma va malakalarni egallash, o'z fikrini dalillash kabi xususiyatlarni shakllanishiga zamin yaratadi. Shu sababli o'qituvchi o'quvchilarda biologiyani o'qitishning barcha shakllari(dars, darsdan va sinfdan tashqari mashg'ulotlar, ekskursiya)da mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini rivojlantirishga ahamiyat berish zarur.

Mustaqil fikr yuritish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

- muammoli vaziyatlarni tahlil qilish;
- farazlarni ilgari surish;

avval o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarni yangi vaziyatlarda qo'llab, yangi bilim, ko'nikma va malakalarni egallash;

O'qituvchi biologiya darsligidan o'rin olgan "Umurtqali hayvonlarning xilma-xilligi" mavzusini o'rganishda o'quvchilarning tabiiy fanlar o'quv fanlaridan o'zlashtirgan bilimlarini faollashtirish maqsadida ularga o'quv topshiriqlari bilan birga quyidagi jadvalni to'ldirish tavsiya etadi.

- o'zining fikrlarini isbotlash;
- javobning to'g'riligini tekshirib ko'rish.

O'quvchilarda mustaqil fikr yuritishni rivojlantirish uchun o'qituvchi har bir mavzuni o'rganishda muammoli vaziyatlarni vujudga keltirishi va o'quvchilarning bilish faoliyatini muammoli vaziyatlarni hal qilishga yo'llashi lozim.

Mantiqiy fikr yuritish yuqoridagi fikr yuritish bilan bir qatorda kreativ fikr yuritishni rivojlantirishga asos bo'ladi. Mantiqiy fikr yuritish muammoni hal etishning ichki va tashqi mantiqini hisobga olgan holda mantiqan dalillash, usullarning mantiqan ketma-ketligini aniqlashga qaratilgan tizimli jarayon sanaladi.

Mantiqiy fikr yuritish ko'nikmalarini rivojlantirish quyidagi bosqichlardan iborat:

- muammoli vaziyatni anglash;
- muammoni hal etish yo'llarini aniqlash;
- muammoni hal etishning ichki va tashqi mantiqini hisobga olgan holda mantiqan dalillash;
- muammoni hal etish usullarining mantiqan ketma-ketligini aniqlash;
- o'z bergan javoblarining to'g'riligini isbotlash;
- javobning to'g'riligini tekshirib ko'rish.

Tizimli fikr yuritish o'quvchilarning o'rganilayotgan ob'ektni qismlarga ajratish, uning yaxlitligini, o'zaro bog'liqligini aniqlash va tavsiflash ko'nikmalarini rivojlantirishga asoslanadi.

O'qituvchi o'quvchilarda tizimli fikr yuritishni rivojlantirish uchun muayyan mavzularda o'quvchilarning mustaqil ishlarini tashkil

Topshiriqning didaktik maqsadi: Hujayraning tuzilishi va funksiyalarini o'rganish orqali, hujayraning yaxlit tizim ekanligi, organoidlarning tuzilishi va funksiyasi, ular o'rtasidagi bog'lanishlarni aniqlash.

Hujayra organoidlari	Tuzilishi	Funksiyasi
Ribosoma		
Plastida		
Vakuola		
Lizosoma		
EPT		
Mitoxondriya		
Golji majmuasi		

Shunday qilib, tanqidiy fikr yuritish tahliliy, bog'lanishli, mustaqil, mantiqiy, tizimli fikr yuritishni mujassamlashtirib ular o'rtasida ichki va tashqi, muayyan va nisbiy bog'lanishlar mavjud.

Shuningdek, kreativ fikrlash jarayonida B.Blum o'quv topshiriqlari taksonomiyasidan foydalanish maqsadga muvofiq:

Bilish va tushunish

1. Hujayraning membranalni organoidlariga nimalar kiradi?

2. Lizosomaning hujayra hayotidagi ahamiyati nimalardan iborat?

3. Bir va ikki membranalni organoidlar haqida ma'lumot bering.

4. Donador va silliq endoplazmatik to'rning tuzilishi va funksiyalarini izohlang.

5. Mitoxondriyaning o'ziga xos xususiyatlarini ayting.

Qo'llash. Prokariot hujayraga nisbatan eukariyot hujayralarning qanday afzalliklarga egaligini misollar asosida tushun

Tahlil qilish. Xloroplast va mitoxondriyalarni tuzilish hamda funksional jihatdan taqqoslang.

Sintez. Ushbu mavzu bo'yicha egallagan bilimlaringiz haqida qisqacha esse tayyorlang va sinfdoshlaringiz bilan muhokama qiling.

Baholash. Xloroplast va mitoxondriyalar prokariotlardan kelib chiqqan degan gipoteza mavjud. Ushbu gipotezani yoqlovchi va rad etuvchi dalillar keltiring.

Kreativ fikr yuritish ko'nikmalari kreativ faoliyat tajribalarining asosini tashkil etadi. Kreativ faoliyat tajribalarini

etishi va tegishli o'quv topshiriqlarini tuzishi lozim. Jumladan, "Hujayraning tuzilishi va funksiyasi" mavzusida o'quvchilarga quyidagi o'quv topshiriqlarini tavsiya etish maqsadga muvofiq.

egallashda o'quvchilar aqliy faoliyat usullari bo'lgan o'rganilayotgan ob'ektni tahlil qilish, taqqoslash, tarkibiy qismlarga ajratish, sintezlash, sabab-oqibat bog'lanishlarini tasavvur qilish, umumlashtirish va xulosa yasashni egallagan bo'lishlari lozim. Shunday qilib, o'quvchilar kreativ faoliyatning asosini tashkil etadigan xususiyatlar: tanish ob'ektlarning yangi xususiyatlari va vazifalarini topishi, tanish vaziyatlardagi muammolarni mustaqil ravishda hal etish, bilim va ko'nikmalarni yangi kutilmagan vaziyatlarda qo'llash orqali muammoni hal etish, o'zlashtirgan bilim va ko'nikmalarni amaliyotda kreativ qo'llashga o'rganishi mumkin.

Xulosa va takliflar. O'quvchilarda kreativ fikr yuritish ko'nikmalarini rivojlantirishning muhim sharti, o'quvchilarning o'z fikrlarini isbotlash sanaladi. Shu sababli, o'quvchilarning kreativ fikr yuritish ko'nikmalari asosan, o'quv munozaralari va bahslar orqali rivojlantiriladi. Shuningdek, bo'lajak biologiya fani o'qituvchilarining masala va mashqlar yechish orqali kreativ kompetensiyasini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish jarayoni "Freyer modeli", "5 E modeli", "G'oyalari generatori", "4K tamoyili", "Keys-stadi", "Aqliy hujum", "Assesment", "Charxpalak", "Venn diagrammasi", "Klaster", "Muammoli vaziyat" metodlari xususiy va umumiy biologik tushunchalarining yaxlit konvergent ta'limiy imkoniyatlarini prognostik aniqlashtirish asosida takomillashtirish bugungi kunning dolzarb masalasi ekanligini hech qachon unutmasligimiz lozim.

ADABIYOTLAR

1. Толипова Ж.О. Фофуров А.Т. Биология ўқитиш методикаси –Т., 2012. –128 б.
2. Муслимов Н., Усмонбоева М., Сайфуров Д., Тўраев А. Педагогик компетентлик ва креативлик асослари. Ўқув – методик қўлланма. –Тошкент: "Sano – standart", 2015. – 120 б.
3. Shakhmurova, G. A., Rakhmatov, U. E., & Saidjanova, U. S. A complex of entertaining tasks and exercises on Biology as one means of enhancing the cognitive skills of students. Asia life sciences, 30(1), 87-97.
4. Kholmurodova, O. S., & Rakhmatov, U. E. (2022). Problems of improving teaching in the process of biological education. Current research journal of pedagogics, 3(02), 62-67.
5. Ergashevich, R. U., Salimovna, P. M., & Mamayusufovich, A. S. (2023). Ways to use pedagogical technologies at the local level in biology lessons. European International Journal of Pedagogics, 3(05), 22-29.
6. Ergashevich, R. U., & Mamayusufovich, A. S. (2023). Issues of using integrative knowledge in forming students' professional competence.
7. Omonqulov, U. B. (2024). Bo'lajak biologiya o'qituvchilarining iqtidorli o'quvchilar bilan ishlashga metodik tayyorlashning konseptual asoslari. News of UzMU journal, 1(1.2), 177-180.

UDK: 37.035:316.752

Olimjon XOLOV,

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti dotsenti, PhD

E-mail: olimjonxolov@mail.ru

DSc, professor T. Ismoilov tarqizi asosida

THE IMPORTANCE OF FORMING YOUTH'S ATTITUDE TO NATIONAL AND SOCIAL VALUES

Annotation

This article highlights theoretical concepts for the formation of youth attitudes towards national and universal values.

Key words. National, national education, value, national value, universal human value.

ЗНАЧЕНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ОТНОШЕНИЯ МОЛОДЕЖИ К НАЦИОНАЛЬНЫМ И ОБЩЕСТВЕННЫМ ЦЕННОСТЯМ

Аннотация

В данной статье освещены теоретические концепции формирования у молодежи отношения к национальным и общечеловеческим ценностям.

Ключевые слова: Национальное, национальное образование, ценность, национальная ценность, общечеловеческая ценность.

YOSHLARDA MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLARGA BO'LGAN MUNOSABATNI SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqolada yoshlarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga bo'lgan munosabatni shakllantirish haqidagi nazariy tushunchalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Milliy, milliy tarbiya, qadriyat, milliy qadriyat, umuminsoniy qadriyat.

Kirish. Dunyo tarixiga nazar soladigan bo'lsak ming-ming yillardan buyon insoniyat tamonidan ijobiy qadriyatlarni shakllanishi er yuzini obob qilib va uni asrab avaylashda muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda. Ayni vaqtda dunyoda kechayotgan voqea-hodisalar shuningdek globallashuv jarayoni milliy va muminsoniy qadriyatlarni yoshlar ongiga singdirish dolzarb masalalardan biriga aylanmoqda. Bu esa hozirgi kunda ta'lim-tarbiya jarayonida yoshlarni milliy umuminsoniy qadriyatlarga bo'lgan munosabatini ijobiy shakllantirishga alohida e'tibor qaratish zarurligini namayon etmoqda.

Qadriyatlar mavzusining tarixiy ildizlari o'tmishga egadir. Shu o'rinda qadriyat tushunchasiga to'xtaladigan bo'lsak. Bu borada G'arb olimlari Yevropa madaniy merosi va g'oyalari tayanib, ko'plab allomalari Sokrat, Platon, Dinarx, Giperid, Gorgiy, Isokrat, Isey, Esxil, Demosfen, TSitseron, Kvintilian kabilarni tilga olish mumkin. Umuman olganda G'arbda qadriyatlar bilan shug'ullanadigan falsafiy soha - Aksiologiya (aksio - qadriyat, logos - ta'limot) deb yuritiladi[4].

Sharqda ham milliy va umuminsoniy qadriyatlarning tarixi uzoq yillarga borib taqaladi. Ayniqsa bu borada bizning buyuk mutafakkirlarimiz Xorazmiy, Forobiy, Al-Buhoriy, Termiziyalar, Beruniy, Ibn Sino, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy va jadidchilarimiz qadriyatlariga doir ulkan meroslar tahsinga loyiqdir.

Hozirgi kunda faylasuf olimlarimiz tamonidan qadriyatlarga quyida mazmundagi ta'riflar berilganligini ko'rishimiz mumkin. Ya'ni: qadriyat - voqelikdagi muayyan hodisalarning umuminsoniy, ijtimoiy axloqiy, madaniy-ma'naviy ahamiyatini ko'rsatish uchun qo'llanadigan tushuncha. Inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan barcha narsalar erkinlik, tinchlik, adolat, ijtimoiy tenglik, ma'rifat, haqiqat, yaxshilik, go'zallik, moddiy va ma'naviy boyliklar, an'ana, urf-odat va boshqalar qadriyat hisoblanadi. Ijtimoiy fanlarning qaysi sohasida qadriyatga doir tadqiqot olib borilgan bo'lsa, qadriyat tushunchasiga yuqorida keltirilgan mazmun asosida ta'rif berishgan[5].

Qadriyat kategoriyasi faqat buyum va narsalarning iqtisodiy qimmatini emas, jamiyat va inson uchun biror ahamiyatga ega bo'lgan voqelikning shakllari, holatlari, narsalar, voqealar, hodisalar, talab va tartiblar va boshqalarning qadrini ifodalash uchun ishlatiladi. Ijtimoiy jarayonlar ta'sirida kishilarning qadriyatlar to'g'risidagi qarashlari o'zgarib boradi. Tarixiy zaruriyatga qarab goh u, goh bu qadriyat ijtimoiy taraqqiyotning oldingi safiga chiqadi. Misol tariqasida shuni aytish mumkinki yurtni yov bosganida - ozodlik, mustabatlarda - istiqloq, urush davrida - tinchlik, tutqunlikda - erkinlik, bemorlikda - salomatlikning qadri oshib ketadi. Qadriyatlar ijtimoiy tarixiy taraqqiyot mahsuli sifatida o'z tarixiy ildizi, rivoji, vorislik jihatlariga ega. Qadriyatlar mehnat, ishlab chiqarish sohasidagi faoliyat, insonlar

o'rtasidagi munosabatlar uchun foyda keltiradigan narsalar, hodisalar, xatti harakatlar majmuasi sifatida yuzaga kelib, ayrim kishilar, ijtimoiy guruhlar faoliyati, xatti harakatini ma'lum yo'nalishga buradigan, tegishli me'yorga soladigan ma'naviy hodisaga aylanadi.

Qadriyatlar avlod va ajdodlarimiz yaratgan qadrlash mezonlarining tarixi naqlar, rivoyatlar, afsona, hikoya, doston va ni halq og'zaki ijodi namunalari borib taqaladi. Spitamen, To'maris va Shiroq tug'risidagi afsona va dostonlarda vatanparvarlik, xalq va yurt ozodligi uchun fidoyilik kabi ko'plab umuminsoniy qadriyatlar tasvirlangan. Ma'naviy merosimizning yorqin namunasi - «Avesto» da ham tarbiyaviy qadriyatlar tizimi ifodalangan. Qadrlash to'g'risidagi qarashlar rivojida VIII-XII asrlar katta ahamiyatga ega. Bu davrda arab istilosi amalga oshirilgan, islom hukmron dinga aylangan edi. E'tirof etish kerakki, Qur'on va Hadislarda ta'riflab berilgan ilohiy qadriyat va qadrlash masalalari xalqimiz tarixi va madaniyatiga ta'sir ko'rsatgan. Shu bilan birga, arab istilosi davrida ko'pgina milliy qadriyatlarimizning yo'qotib yuborilganligini ham qayd qilmoq kerak. Bu tug'rida Beruniy «Qadimgi halqlardan qolgan yodgorliklar» asarida afsus bilan yozib qoldirgan.

Temuriylar davrida milliy va umuminsoniy qadriyatlar Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy va Boburning ma'naviy meroslarida yaqqol namoyon bo'ldi. Biroq keyingi davrlar xonlik va amirliklardagi turli sulolalar, urug'lar o'rtasidagi urushlar, tinimsiz ziddiyatlar orqali tez-tez bo'y ko'rsatishi yaxlit hamjihatligini ta'minlaydigan umumiy qadriyatlar tizimini darz ketishiga olib keldi.

XIX asrning o'rtalariga kelib yuqoridagidanda afsuslanarli davr boshlandi, amirlik va xonliklarga bo'lgan Turkiston mustamlakaga aylanib bordi. Bu esa milliy qadriyatlarimizni susaytirilishi va o'zga millatga xos bo'lgan qadriyatlarni xalqimiz orasiga kirib kelishiga sabab bo'ldi. Shuningdek Chor hukumatining olib borgan siyosati, milliy madaniyatimiz, yashash turmush-tarzimiz, urf-odat, marosim, an'ana va qadriyatlarimiz erkin namoyon etishimizga yo'l qo'yib berilmadi.

Mustaqillikka erishgan O'zbekistonimiz qadriyatlar tug'risidagi qarashlarimizni yana ijobiy holatga qaytarishga keng imkon yaratdi. O'zbekistonda qadriyatlarga e'tibor kuchayib, uning turli qirralari ko'plab olim va mutaxassislar tomonidan Aksiologiyaning ko'pdan-ko'p qirralari ilmiy izlanishlar xalqimiz va yoshlarimizni milliy ongini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etdi. Bu esa milliy qadriyatlar sohasida ilmiy tadqiqot ishlarini tubdan jonlantirib yubordi.

Hozirgi kunda bizning xalqimiz barcha Sharq xalqlari singari o'z milliy urf-odatimiz Navro'z-Yangi yil bayramimizni bor malohati, bo'y-basti bilan ko'z-ko'z qilib o'tkazaypmiz. Navro'zning nav-yangi, ro'z-kun, ya'ni yangi kun deb atalishi ham bejiz emas. Bu

qadimiy, an'anaviy Yangi yil bayramimiz haqida ulug' bobolarimiz Abu Rayhon Beruniy "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asarida, Mahmud Qoshg'ariy esa "Devonu lug'otit turk" asarida juda qiziqarli ma'lumotlar yozib qoldirganlar. Umar Hayyom olim, faylasuf sifatida bu bayram haqida "Navro'znoma" nomli maxsus kitob yozgan. Navoiyning ustoz-turkigo'y shoirlarning malikul kalomi Lutfiy domla "Gul va Navro'z" o'lmas dostonini yaratganki, bu asar hamon sahnalarimizni bezab berishda davom etib kelayotir. Qurbon hayiti-iyd-al-adha, ramazon hayiti-iyd-al-fitr, me'roj-rajab oyi bayrami, shuningdek, taqdir kechasi-layla-tul-qadr, iftorlik "og'iz ochish" marosimlari keng miqyosda nishonlamoqdamiz. Shunday qilib, o'quvchi yoshlarni xalq og'zaki ijodi milliy qadriyatlar asosida tarbiyalashda davlatimiz tamonidan keng e'tibor qaratilib yoshlarga uning mohiyatini yorqin ochib berish, chuqur bilim berish orqali ularni asl milliy qadriyatlarimizga sodiqlik ruhida tarbiyalash, yoshlar ongini amaliy ko'nikma va malaka asoslarini mustaqillik yaratib berdi.

Shu o'rinda aytish kerakki mustaqillik yillarida milliy ma'naviyatni yuksaltirish borasida bir qancha qarorlar negizida qadriyatlar tizimi ham tlgan etilgan[3]. Bunga misol tariqasida Vatan - eng oliy makon, u menikidir, eng oliy qadriyat - inson, mulkning eng oliy shakli - intellektual mulk va inson faoliyatining eng oliy turi - intellektual mehnat, vaqt eng oliy boyluk, umuminsoniy qadriyatlar, moddiy qadriyatlar, milliy qadriyatlar, tabiiy qadriyatlar, iqtisodiy qadriyatlar, ijtimoiy - siyosiy qadriyatlar, ma'naviy qadriyatlar, axloqiy qadriyatlar, diniy qadriyatlar, oilaviy qadriyatlar, demokratik qadriyatlar va h.k.

Hozirgi kunda milliy tiklanishdan milliy yuksalib borayotgan yurtimizda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga yanada alohida e'tibor qaratil borilmoqda.

Fikrimizni asoslash uchun Prezidentimizning quyidagi fikrlarni keltirib o'tish asoslidir. "Ma'naviy hayotimizda muhim voqeya bo'lgan O'zbekistondagi Islom sivilizatsiyasi markazi, Imom Buxoriy va Imom Termiziy nomlaridagi xalqaro ilmiy-tadqiqot markazlari, Islom akademiyasi kabi ilmiy-ma'rifiy muassasalar faoliyatini yo'lga qo'yish ishlari boshlanganini alohida qayd etish zarur. Shular qatorida buyuk allomalimizning yodgorlik majmualari qoshida hadisshunoslik, islom huquqshunosligi, tasavvuf, kalom va aqida ilmi kabi diniy-ma'rifiy yo'nalishlarni o'rganish bo'yicha maxsus maktablar tashkil etildi. Albatta, bizning bu ishlarimiz chuqur ilmiy va amaliy asoslarga ega. Ma'lumki, qadimiy madaniyat va

sivilizatsiyalar chorrahasi bo'lgan yurtimiz zaminidan o'rta asrlarda minglab olimlar ulamolar, buyuk mutafakkir va shoirlar, aziz-avliyolar yetishib chiqqan. Ularning aniq fanlar va diniy ilmlar sohasida qoldirgan bebaho merosi, butun insoniyatning ma'naviy mulki hisoblanadi. Hozirgi kunda O'zbekistonimizning kitob fondlarida 100 mingdan ziyod qo'lyozma asarlar saqlanmoqda. Afsuski, bu nodir kitoblarni hali to'liq o'rganilmagan, ular olimlar va o'z o'quvchilarini kutib turibdi. Ushbu noyob asarlarda bugungi davr o'rtaga qo'yayotgan juda ko'p dolzarb muammolarga javob topish mumkin. Xususan, islom dinining asl insonparvarlik mohiyatini chuqur ochib beradigan, barcha odamlarni ezgulik, mehr-oqibat va hamjihatlik yo'lida birlashishga da'vat etadigan teran ma'noli fikr va g'oyalarni bugun ham o'z qimmatini va ahamiyatini yo'qotgan emas. Lekin biz ana shunday noyob meros vorislari, shunday boyluk egalari bo'laturib, ularni har tomonlama o'qish-o'rganish, xalqimiz, avvalo, unib-o'sib kelayotgan yoshlarimizga, jahon hamjamiyatiga yetkazish bo'yicha, yetarli ish qilmaganimizni ham ochiq tan olish kerak. Biz diniy jaholatga, zararli oqimlarga qarshi ma'rifat bilan kurashish kerakligi haqida ko'p gapiramiz. Bu to'g'ri, albatta. Lekin ma'rifat, ma'rifiy bilimlar qaerda-avvalo ota-bobolarimiz bizga qoldirib ketgan mana shunday mo'tabar kitoblarda emasmi?"[1]. Xalqimiz tamonidan avloddan-avlodga o'tib kelayotgan milliy va umuminsoniy qadriyatlarimizni asrab-avaylash va uni rivojlantirish bo'yicha mamlakatimizda keng ko'lanli amaliy ishlar amalga oshirilmoqda.

Xulosa qilib aytganda milliy va umuminsoniy qadriyatlar bir millatga oid bo'lib qolmaydi. Bu masalaga har bir xalq alohida e'tibor qaratib keliadi. Buning boisi esa milliy va umuminsoniy qadriyatlarni yosh avlodga singdirish ayni vaqtda har doimgidanda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Darhaqiqat milliy va umuminsoniy qadriyatlarni yoshlar ongiga singdirish, hozirgi globallashuv jarayonida alohida e'tibor qaratishning ahamiyatini yanada oshirib yubordi.

Yurtimizda ham milliy va umuminsoniy qadriyatlarga bo'lgan munosabatni shakllantirish borasida keng ko'lamli amaliy islohatlarimizda ham yaqqol namayon bo'lmoqda. Bu esa dunyo ahlini yurtimizga turli-tuman tadbirlarda ishtirok etishga oshiqishini qolaversa yurtimiz haqidagi ijobiy fikr hamda milliy fazilatlarimizni dunyo bo'ylab tarannum etishiga sabab bo'lmoqda. Shunday ekan biz ham yurtimizdagi ushbu islohotlarni targ'ib qilishimiz va yoshlarimizda milliy va umuminsoniy qadriyatlarimizni singdirishda faol ishtirok etishimiz zarurdir.

ADABIYOTLAR

1. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. T.: 22.12.2017.
2. "Respublika Ma'naviyat va ma'rifat" jamoatchilik markazini tashkil etish to'g'risida»gi Farmon. T.: 23.04.1994.
3. «Ma'naviyat va ma'rifat jamoatchilik markazi faoliyatini takomillashtirish va uning samaradorligini oshirish to'g'risida»gi farmon. T.: 9.09.1996.
4. B.Xodjayev. Pedagogik aksiologiya. T.: "Fn va texnologiya", 2011-yil. 3-bet.
5. Q.Nazarov. "Falsafa" qomusiy lug'at" O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. T.: 2004.
6. K.Xoshimov, S.Nishinova "Pedagogika tarixi" II-qism. Darslik. Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti. T.: 2005.

UDK:551:37

Abdulaziz XUJALQULOV,
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti katta o'qituvchisi
E-mail: kundalikkun@mail.ru

"TIQXMMI" Milliy tadqiqot universiteti, Qarshi irrigatsiya va agrotexnologiyalar instituti dotsenti, PhD A.Eshdavlatov taqrizi ostida

GIDROLOGIYA YO'NALISHI TALABALARIDA KREATIVLIK VA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH

Annatsiya

Ushbu maqolada gidrologiya yo'nalishi talabalarida kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning ahamiyati, ularning ta'lim jarayoniga qo'shadigan hisssasi va bu ko'nikmalarni shakllantirish uchun zarur metodik yondashuvlar haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Gidrologiya, kreativlik, tanqidiy fikrlash, ta'lim jarayoni, muammoli o'rganish, ekologik muammolar, ta'limda innovatsion metodlar, tanqidiy tahlil, o'rganish jarayonida hamkorlik, bilimlarni amaliyotga taqdim etish.

РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОСТИ И КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ ГИДРОЛОГИЧЕСКОГО ПРОФИЛЯ

Аннотация

В этой статье мы поговорим о важности развития креативности и критического мышления у студентов, изучающих гидрологию, об их вкладе в образовательный процесс и о методических подходах, необходимых для формирования этих навыков.

Ключевые слова: Гидрология, креативность, критическое мышление, образовательный процесс, проблемное обучение, экологические проблемы, инновационные методы в образовании, критический анализ, сотрудничество в процессе обучения, применение знаний на практике.

DEVELOPMENT OF CREATIVITY AND CRITICAL THINKING IN STUDENTS OF THE HYDROLOGICAL DIRECTION

Annotation

In this article, we will talk about the importance of the development of creativity and critical thinking in students of the hydrological direction, their contribution to the educational process and the necessary methodological approaches to the formation of these skills.

Key words: Hydrology, creativity, critical thinking, educational process, problem learning, environmental problems, innovative methods in education, critical analysis, cooperation in the learning process, application of knowledge to practice.

Kirish. Hozirgi kunda gidrologiya sohasida yuz berayotgan o'zgarishlar va yangi ekologik chaqiriqlar talabalar uchun yangi yondashuvlarni va yechimlarni ishlab chiqishni talab etadi. Ushbu yondashuvlar esa nafaqat an'anaviy bilimlarga asoslanishi, balki o'quvchilarni kreativ fikrlashga undash, mavjud ma'lumotlarni tanqidiy tahlil qilish va yangi bilimlarni mustahkamlashga qaratilgan bo'lishi kerak. Kreativlik va tanqidiy fikrlash gidrologiya yo'nalishi talabalarining mutaxassis sifatida shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Talabalar faqat mavjud ilmiy ma'lumotlarni o'zlashtirish bilan cheklanmasdan, balki yangi g'oyalar, metodlar va yechimlarni ishlab chiqishlari zarur. Shu sababli, gidrologiya ta'limida kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish nafaqat ularning akademik muvaffaqiyatini ta'minlash, balki ilmiy izlanishlar olib borish, ekologik muammolarni samarali hal etish va barqaror rivojlanishga hissa qo'shishda ham katta ahamiyatga ega.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kreativlikni ta'lim jarayonida rivojlantirishga oid ko'plab tadqiqotlar mavjud. Runco (2004) va Sternberg (1999) kabi mutaxassislar kreativlikni, avvalo, yangi g'oyalar ishlab chiqish va mavjud bilimlarni yangi kontekstlarda qo'llash qobiliyati sifatida ta'riflagan. Ularning fikricha, kreativlik faqatgina san'at yoki ijodkorlik bilan bog'liq bo'lmay, har bir sohada, shu jumladan tabiiy fanlar, muhandislik va gidrologiya sohalarida ham zarurdir.

Gidrologiya sohasida kreativlik, yangi suv resurslarini boshqarish tizimlari, ekologik muammolarni yechishning innovatsion usullari va suv ta'minoti tizimlaridagi samaradorlikni oshirish uchun zarur bo'ladi. Masalan, Shikluna (2013) gidrologiya sohasidagi talabalarni kreativ fikrlashni rivojlantirish uchun an'anaviy o'rganish usullaridan tashqari, guruh ishlarini, muammoli o'rganishni va interaktiv metodlarni qo'llashning ahamiyatini ta'kidlaydi. Bu metodlar o'quvchilarning muammolarni ijodiy tarzda hal qilishiga, yangi va innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Paul va Elder (2006) tanqidiy fikrlashni bilimlarni o'rganish jarayonida o'quvchilarni faqat eslab qolish emas, balki bu bilimlarni tahlil qilish, qarorlar qabul qilishda asosligini tekshirish sifatida tasvirlaydilar. Tanqidiy fikrlash gidrologiya yo'nalishidagi talabalar uchun alohida muhimdir, chunki bu soha ekologik muammolarni, suv resurslari taqsimlanishini va ularni boshqarish jarayonlarini o'rganishni talab qiladi.

Sawyer, R. K. (2012) ta'kidlashicha, kreativlik va tanqidiy fikrlashni birlashtirish, o'quvchilarga yangi g'oyalarni yaratish bilan

birga, ularni chuqur tahlil qilish va tanqidiy baholashni o'rgatadi. Gidrologiya sohasida bu yondashuv, talabalar uchun suv resurslarini boshqarishdagi yangi yechimlar va ekologik muammolarni hal qilishdagi innovatsion metodlarni ishlab chiqishda katta ahamiyatga ega.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Gidrologiya yo'nalishidagi talabalar uchun kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, so'nggi yillarda ta'lim sohasida katta ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu mavzu, gidrologiya va boshqa tabiiy fanlar ta'limi kontekstida o'rganilmoqda, lekin uning muhim jihatlari hali to'liq tadqiq qilinmagan. Ilmiy adabiyotlarda kreativlik va tanqidiy fikrlashning umumiy ta'lim jarayonidagi o'rni haqida ko'plab ishlanmalar mavjud bo'lsa-da, gidrologiya yo'nalishidagi talabalar uchun bunday ko'nikmalarni rivojlantirishga oid maxsus tadqiqotlar nisbatan kam.

Kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning o'rganilganlik darajasi, asosan umumta'lim fanlari va fanlararo yondashuvlar doirasida ko'proq mavjud. Runco (2004) va Sternberg (1999) kabi olimlarning ishlarida kreativlikni rivojlantirishning umumiy yondashuvlari va metodlari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, Paul va Elder (2006) ning tanqidiy fikrlashga oid asarlari ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning samarali usullarini taqdim etadi. Ammo, gidrologiya yo'nalishida bu ko'nikmalarni shakllantirish bo'yicha tizimli tadqiqotlar hali cheklangan.

Gidrologiya ta'limining o'ziga xosligi va ilmiy va amaliy masalalarning murakkabligi, kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zarurligini yanada kuchaytiradi. Shu sababli, gidrologiya sohasida talabalarni faqatgina klassik fanlarga oid bilimlar bilan cheklash emas, balki ularni yaratgan yangi yondashuvlarni qabul qilish va mustaqil ilmiy izlanishlarga yo'naltirish kerakligi o'rganilmoqda. Biroq, bu yo'nalishda hali keng miqyosda amalga oshirilgan metodologik tadqiqotlar va empirik o'rganishlar yetishmayapti.

Bir nechta tadqiqotlar, gidrologiya va ekologiya sohalarida kreativ fikrlash va tanqidiy tahlilni rivojlantirish uchun o'quvchilarga muammoli o'rganish (problem-based learning), case-study metodlari va guruhli ishlarni qo'llashning samarali ekanligini ko'rsatgan. Shikluna (2013) va Biggs va Tang (2007) kabi olimlar bu metodlarni kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muhim vosita sifatida baholaydilar.

Shu bilan birga, gidrologiya sohasida ta'limning o'ziga xos xususiyatlari, ekologik muammolar, suv resurslari va barqaror rivojlanish masalalarining murakkabligi, o'quvchilarning kreativ va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratushni talab qiladi. Bu sohada olib borilayotgan tadqiqotlar va ilmiy izlanishlar hali boshlang'ich bosqichda bo'lib, ulardan olingan natijalar gidrologiya ta'limida kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun yanada samarali metodlarni ishlab chiqishga turk bo'lmoqda.

Xulosa qilib aytganda, gidrologiya yo'nalishidagi talabalar uchun kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga oid tadqiqotlar hali to'liq shakllanmagan. Bu mavzu o'rganilayotgan bo'lsa-da, ko'plab ilmiy jihatlar hali yoritilmagan. Shu bois, gidrologiya ta'limida kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlar va amaliyotlarni yanada chuqurlashtirish, ularni samarali qo'llash uchun keng qamrovli tadqiqotlar o'tkazish zarur.

Tahlil va natijalar. 1. Kreativlikni rivojlantirish. Hamkorlik pedagogikasida o'quvchilar bir-birlarining fikrlarini tinglash, o'zaro munozaralar olib borish va birgalikda yangi g'oyalarni ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bunday muhitda kreativ fikrlash osonlashadi, chunki o'quvchilar yangi yondashuvlar va innovatsion yechimlar izlashadi.

Guruh ishlari va muloqot: Hamkorlik orqali o'quvchilar birgalikda fikrlashadi va o'zlarining ijodiy yondashuvlarini boshqalar bilan baham ko'rishadi. Bu jarayonda ularning kreativ fikrlash qobiliyati rivojlanadi, chunki ular turli xil nuqtai nazarlarga ega bo'lib, yangi g'oyalar yaratishga intilishadi.

Muammolarni yechish: Muammo asosida o'rganish (problem-based learning) metodologiyasi, masalan, o'quvchilarga real hayotdagi muammolarni hal qilishni topshirish, ularda kreativlikni rivojlantirishga yordam beradi. Bunday jarayonda o'quvchilar an'anaviy yondashuvlardan tashqari, turli ijodiy yechimlarni ishlab chiqishadi.

O'yin metodlari: Kreativlikni rivojlantirish uchun o'yinlar va interaktiv faoliyatlar ham samarali vosita bo'lishi mumkin. O'yinlar orqali o'quvchilar o'zlarini yangi vaziyatlarda ko'rsatishadi va yangi yechimlar izlashadi.

2. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish. Tanqidiy fikrlash – bu ma'lumotni tahlil qilish, uning haqiqatini tekshirish, turli fikrlarni solishtirish va o'z qarorlarini mantiqan asoslash qobiliyatidir. Hamkorlik pedagogikasi o'quvchilarga quyidagi jihatlarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda yordam beradi:

Fikr almashish va munozara: Hamkorlikda o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda etadilar, boshqalar bilan munozara qilishadi va turli nuqtai nazarlarni eshitadilar. Bu esa o'z fikrini tahlil qilish va boshqalarning qarashlarini tanqidiy baholashga o'rgatadi.

Savol berish va argumentatsiya: Hamkorlikda o'quvchilar o'rtasida fikr almashganda savollar berish va ularni mantiqan asoslash odatiga aylanishi mumkin. Bu jarayon tanqidiy fikrlashni kuchaytiradi, chunki o'quvchilar har bir fikrni yoki g'oyani tekshirishga va ular ustida ishlashga majbur bo'ladi.

Muammoli o'rganish metodlari: Muammoli o'rganish (problem-solving) metodologiyasi o'quvchilarga real muammolarni hal qilishni taqdim etadi. Bunday metodlar o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, chunki ular muammo va yechimlarni tahlil qilib, har xil nuqtai nazarlarni ko'rib chiqishadi.

3. Kreativlik va tanqidiy fikrlashning o'zaro aloqasi

Yangi g'oyalar va yechimlarni yaratish: Hamkorlikda o'qish va ishlash kreativlikni rag'batlantiradi, ammo bu kreativ g'oyalarni tanqidiy tahlil qilish va ularga asosli yondashuvni yaratish ham zarur. Tanqidiy fikrlash va kreativlik o'zaro bog'liq – birinchi g'oyalar yangi va innovatsion bo'lishi mumkin, lekin ular tanqidiy tahlil qilishni talab qiladi, chunki faqat tanqidiy fikrlash orqali bu g'oyalar aniq va samarali yechimlarga aylanishi mumkin.

Muammolarni turli nuqtai nazardan ko'rish: Hamkorlikda ishlash jarayonida o'quvchilar turli fikrlarni tinglashadi va tahlil qilishadi, bu esa ularni kreativ va tanqidiy fikrlashga olib keladi. Bunday jarayon o'quvchilarga masalalarni ko'proq nuqtai nazardan ko'rishga va turli xil yondashuvlarni sinashga imkon beradi.

4. Hamkorlik pedagogikasining kreativlik va tanqidiy fikrlashga ta'siri

O'quvchilarning faolligini oshiradi: O'quvchilarning barchasi jamoa faoliyatiga jalb qilinadi, bu ularni yangi fikrlarni ishlab chiqishga va mavjud g'oyalarni tanqidiy ko'rib chiqishga majbur qiladi. Shunday qilib, o'quvchilar nafaqat bilim olishadi, balki o'zlarini ijodkor va mustaqil fikr yurituvchi shaxs sifatida rivojlantiradilar.

O'zaro o'rganish va tajriba almashish: Hamkorlik pedagogikasi o'quvchilarga bir-birlaridan o'rganishga yordam beradi, bu esa ularning kreativ va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini yanada kuchaytiradi. O'quvchilar o'zaro tajriba almashib, yangicha yondashuvlar, g'oyalar va metodlarni topishga harakat qilishadi.

Tahlil. Gidrologiya yo'nalishi talabalarida kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan ta'lim jarayonlari bugungi kunda tobora dolzarblashib bormoqda. Suv resurslarini boshqarish, ekologik muammolarni yechish va barqaror rivojlanish sohalarida samarali ishlash uchun faqat texnik bilimlarni emas, balki kreativ va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ham zarur. Bu esa gidrologiya ta'limining yangi pedagogik yondashuvlarini talab qiladi.

Kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, nafaqat talabalar o'rtasida yangi bilimlarni o'zlashtirish, balki mavjud bilimlarni tahlil qilish, sinchkovlik bilan baholash va yangi yechimlar ishlab chiqish qobiliyatini ham shakllantiradi. Problem-based learning (PBL), case-study metodlari, va muammoli o'rganish kabi pedagogik yondashuvlar gidrologiya ta'limida kreativ va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda samarali vosita sifatida qo'llanmoqda. Bu metodlar talabalarni aniq ilmiy muammolarni hal qilishda yaratgan yondashuvlarini sinashga undaydi.

Kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning samaradorligi ko'plab ilmiy tadqiqotlar orqali tasdiqlangan. Masalan, Bransford va Stein (1993) o'z asarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda talabalarni sinchkovlik bilan masalalarga yondashishga chaqiradi, bu esa gidrologiya sohasida muhim ahamiyatga ega. Sternberg (1999) esa kreativlikni yangi g'oyalar yaratish, turli fikrlarni integratsiyalash va noan'anaviy yondashuvlarni qo'llash orqali rivojlantirish mumkinligini ko'rsatadi.

Shuningdek, gidrologiya sohasida ilmiy izlanishlar olib borish, ekologik muammolarni yechish va suv resurslarini boshqarishdagi qarorlarni qabul qilishda kreativlik va tanqidiy fikrlashning o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, Gidrologiya va suv manbalari boshqaruvi bo'yicha yondashuvlar ko'plab ekologik inqirozlar va iqlim o'zgarishlariga qarshi kurashishda yangi metodlarni yaratishga turk bo'ladi. Bu kabi holatlar talabalarni kreativ yondashuvlar bilan o'zgarishlarni ilgari surishga undaydi.

Natijalar. 1. Kreativlik va tanqidiy fikrlashning rivojlanishi:

Gidrologiya yo'nalishidagi talabalar orasida kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayoni, o'quv metodlari va amaliyotlar yordamida ancha yuksalmoqda. Problem-based learning (PBL) va case-study kabi metodlar, talabalar o'rtasida ilmiy tahlil qilish va yangi yondashuvlarni ishlab chiqishga turk bo'lib, natijada o'quvchilarning kreativ fikrlash qobiliyati oshmoqda. Bu metodlar talabalarni aniq muammolarni hal qilishda mustaqil ishlashga o'rgatadi.

2. Gidrologiya yo'nalishidagi amaliyotga ta'siri:

Gidrologiya talabalari uchun kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning ta'lim jarayoniga kiritilishi amaliy muammolarni hal qilishda aniq foyda keltirmoqda. Suv resurslarini boshqarish va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashishda talabalar yaratgan innovatsion yondashuvlar ekologik barqarorlikka erishishga yordam bermoqda. Bu esa, o'z navbatida, talabalarni nafaqat ilmiy jihatdan, balki amaliyotda ham muvaffaqiyatli qilishga yordam beradi.

3. Talabalar faolligini oshirish:

Kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlar talabalar o'rtasida faollikni oshirgan. O'quvchilar turli ilmiy masalalar bo'yicha o'z fikrlarini erkin va mustaqil tarzda ifodalashga, guruh ishlarda faol ishtirok etishga, shuningdek, o'qituvchi va talabalar o'rtasida samarali fikr almashish jarayonini yanada rivojlantirishga o'rgandilar.

4. Ilmiy izlanishlarda innovatsion yondashuvlarning qo'llanilishi:

Gidrologiya sohasidagi ilmiy izlanishlar yaratgan innovatsion yondashuvlar talabalar tomonidan ishlab chiqilgan yangi metodlar va yechimlarni qo'llashga imkon yaratadi. Talabalar suv resurslarini boshqarish, iqlim o'zgarishi va ekologik muammolarni hal qilishda kreativ yondashuvlarni qo'llash orqali amaliy sohada yangiliklarni joriy etish imkoniga ega bo'lmoqda.

5. Kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi metodologik xatolar:

Ba'zi hollarda, gidrologiya yo'nalishidagi talabalarning kreativlik va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini to'liq rivojlantirish uchun yetarli metodologik yondashuvlar va resurslar mavjud emas. Darsliklarning ayrimlari an'anaviy usullarga asoslanib, o'quvchilarda yaratuvchanlik va innovatsion fikrlashni shakllantirishda yetarlicha samarali bo'lmasligi mumkin.

Xulosa. Gidrologiya yo'nalishi talabalarida kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, bugungi ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanishi zarur. Suv resurslarini boshqarish va ekologik muammolarni hal qilish kabi murakkab masalalar gidrologiya sohasining o'ziga xosligini hisobga olgan holda, faqat texnik bilimlarni emas, balki ijodiy va tanqidiy fikrlashni ham talab qiladi. Talabalar nafaqat mavjud bilimlarni o'zlashtirish, balki yangi g'oyalar va innovatsion yechimlarni ishlab chiqish orqali o'z mutaxassisliklarini rivojlantirishlari lozim.

Hamkorlik pedagogikasi ta'lim jarayonida kreativlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda juda muhim rol o'ynaydi. O'quvchilar bir-birlarining fikrlarini tinglash, fikr almashish va jamoa bo'lib ishlash orqali ijodiy g'oyalar ishlab chiqishadi va tanqidiy tahlil qilishga o'rganadilar. Bu jarayon ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning intellektual rivojlanishiga hissa qo'shish va ularni zamonaviy hayotda muvaffaqiyatli shaxslar bo'lishga tayyorlash uchun zarurdir.

ADABIYOTLAR

1. Runco, M. A. (2004). Creativity (2nd ed.).
2. Sternberg, R. J. (1999). Handbook of Creativity.
3. Paul, R., & Elder, L. (2006). Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life (2nd ed.).
4. Sawyer, R. K. (2012). Explaining Creativity: The Science of Human Innovation (2nd ed.).
5. Shikluna, D. (2013). Creativity in Science and Technology Education.
6. Sawyer, R. K. (2012). Explaining Creativity: The Science of Human Innovation (2nd ed.).
7. Gidrologiya bo'yicha zamonaviy metodikalar (maqsadli manba: universitet o'quv qo'llanmalari va ilmiy jurnallar)
8. Хужақулов А.Х.. Значение инновационных технологий в организации самостоятельной работы студентов в системе высшего образования. Вестник науки. 2023.- Страницы 113-117
9. Хуҗақулов Абдулазиз Ҳақим о'ғ'ли. Муhandislik yo'nalishi talabalarining umumkasbiy tayyorgarligiga qo'yilgan talablar. Prospects and main trends in modern science 2023.- Страницы 60-63
10. Хуҗақулов Абдулазиз Ҳақим о'ғ'ли. Umumkasbiy fanlarni o'qitish orqali talabalar tomonidan shakllanadigan tadqiqotchilik qobiliyatlari. 2023.- Страницы 321-326

Abbosxon HAYRIDINOV,

Ichki ishlar vazirligi Toshkent shahar 2-son akademik litseyi maxsus fanlar o'qituvchisi, Podpolkovnik

E-mail : academicaget6767@gmail.com

TATU Farg'ona filiali dotsenti Z.Xatamova taqrizi ostida

O'ZBEKISTON YOSHLARI ONGIDA MILLIY QADRIYATLARNING SHAKLLANISHI VA OMMAVIY MADANIYATNING TA'SIRI

Аннотация

O'zbek xalqining qadriyatlari uzoq tarixga ega. Bu qadriyatlar xalqni birlashtirib, jamiyatdagi insonlar orasidagi munosabatlarni belgilaydi. Har bir xalq o'zining qadimiy qadriyatlari bilan faxrlanadi, chunki bu qadriyatlar ularning kimligini, qadr-qimmatini va ma'naviyatini aks ettiradi.

Kalit so'zlar: Milliy qadriyatlar, Ommaviy madaniyat, O'zbekiston yoshlari, Globallashuv, Madaniy meros, Tarbiya jarayoni, Ijtimoiy tarmoqlar ta'siri, Milliy o'zlik, An'anaviy qadriyatlar, Ta'lim tizimi, Oilaviy qadriyatlar, Adabiyot va san'at, Ma'naviy rivojlanish, Milliy bayramlar, Tarixiy meros, Ma'naviyat va ma'rifat, Zamonaviy madaniyat, Yoshlar identifikatsiyasi, Musiqa va raqs, Milliy sport turlari.

FORMATION OF NATIONAL VALUES IN THE MINDS OF UZBEK YOUTH AND THE INFLUENCE OF MASS CULTURE

Annotation

The values of the Uzbek people have a long history. These values unify the people and define the relationships among individuals within society. Each nation takes pride in its ancient values, as these values reflect their identity, dignity, and spirituality.

Key words: National values, Mass culture, Uzbek youth, Globalization, Cultural heritage, Education process, Social media influence, National identity, Traditional values, Education system, Family values, Literature and art, Spiritual development, National holidays, Historical heritage, Spirituality and enlightenment, Modern culture, Youth identity, Music and dance, National sports.

ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В СОЗНАНИИ УЗБЕКСКОЙ МОЛОДЕЖИ И ВЛИЯНИЕ МАССОВОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

Ценности узбекского народа имеют долгую историю. Эти ценности объединяют народ и определяют отношения между людьми в обществе. Каждый народ гордится своими древними ценностями, так как они отражают их идентичность, достоинство и духовность.

Ключевые слова: Национальные ценности, Массовая культура, Узбекская молодежь, Глобализация, Культурное наследие, Процесс воспитания, Влияние социальных сетей, Национальная идентичность, Традиционные ценности, Система образования, Семейные ценности, Литература и искусство, Духовное развитие, Национальные праздники, Историческое наследие, Духовность и просвещение, Современная культура, Идентификация молодежи, Музыка и танцы, Национальные виды спорта.

Kirish. Yoshlarni Vatanga sadoqat, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, o'sib kelayotgan yosh avlodni ilm-fan va innovatsiyalarga keng jalb etish, ularni "Yangi O'zbekiston - Uchinchi Renessans sari!" shiori atrofida birlashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar ishlab chiqilib, amaliyotga tadbiriq etilmoqda. Birgina madaniyat va san'at sohasiga doir qabul qilinayotgan Farmon va qarorlarining har birida yoshlar masalasiga doir chora-tadbirlar ishlab chiqilgan.

Yurtimizning o'ziga xos rivojlanish, yangilanish, yuksalish davri kundan kun yangilanib, o'ziga xos ahamiyat kasb etib bormoqda. Bu yuksalishning zamirida esa inson va uning baxt saodati, manfaatlari yotadi. Yurtimizda insonlarning tinch-totuv yashashi, ularga barcha qulay imkoniyatlarni yaratish va baxtli kelajagini ta'minlash masalasi turadi. O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.Karimov yurtimiz fuqorolarining go'zal hayot va baxtli kelajakka yuz tutishida tarixiy xotira, shonli o'tmish, asarlarga tengdosh qadriyatlar bilan birga bo'lishi kerak deb hisoblagan edi. Toki avlodlarimiz qaysi davrda yashamsinlar o'z o'tmishi va qadriyatlari bilan behad g'ururlansinlar. Zero, millatning dunyoda mavjudlik belgisi - uning qadriyatlaridir. Dunyoda millatlar borki, barchasi o'z qadriyatlarini va analari bilan boshqa xalqlardan ajralib turadi. Pedagog, olim, professor Oynisa Musurmonova aytganlardek, "Inson qadriyat bilan tirik, qadriyat bilan Aziz va mukarramdir".

Darhaqiqat, qadriyat bu insonni o'zligini anglashga yordam beradi. Shu yo'rinda bir savol tug'iladi: "Qadriyat - ozi nima?". Dastlab mana shu so'zning mohiyatini ochib berishimiz lozim deb topdik. Qadriyat - bu voqelikdagi muayyan hodisalarning umuminsoniy, ijtimoiy-axloqiy, madaniy-ma'naviy ahamiyatini ko'rsatish uchun qo'llanadigan tushuncha. Inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan barcha narsalar, masalan, erkinlik, tinchlik, adolat, ijtimoiy tenglik, ma'rifat, haqiqat, yaxshilik, go'zallik, moddiy va ma'naviy boyliklar, an'ana, urf-odat va boshqalar qadriyat hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Milliy qadriyatlarining shakllanishida mustaqillikdan so'ng katta o'zgarishlar kuzatildi. Yoshlarimizning globallashuv jarayonidagi o'zligini yo'qotmasligi,

tarixiy merosimizni unutmasligi uchun ta'lim tizimi va ommaviy axborot vositalarining roli o'ta muhimdir.

1. Milliy qadriyatlarining shakllanishi

Milliy qadriyatlarining o'ziga xos xususiyatlari:

Insonparvarlik va mehmondo'stlik: O'zbekistonda mehmonni yuqori martabali inson sifatida qabul qilish qadimiy an'analardan biridir. Misol tariqasida, Navro'z bayrami paytida mehmonlarga maxsus taomlar, xususan, sumalak va halisa kabi xalqona taomlar tayyorlanishi ko'rsatish mumkin.

Oilaga hurmat: Oiladagi kattalarga hurmat ko'rsatish, ayniqsa buvilar va bobolarga bo'lgan ehtirom O'zbekiston oilalarining an'alaridan biridir. Yoshlar kattalar maslahati va duosini olishni odatga aylantirishadi.

Milliy qadriyatlarining tarbiya jarayonidagi roli:

Oila va o'qituvchilar ta'siri: O'zbek oilasida har bir bola, tarbiya olish jarayonida, milliy qadriyatlarga amal qilishga o'rganadi. Ta'lim muassasalarida esa tarix darslari, milliy bayramlar va maxsus tadbirlar orqali bu qadriyatlar ularga singdiriladi.

Mustaqillik davri loyihalari: Mustaqillik yillarida ko'plab tadbirlar, masalan, "Ma'naviyat va ma'rifat" markazlari orqali milliy qadriyatlarini yoshlar ongiga singdirish bo'yicha ishlar olib borilmoqda.

2. Ommaviy madaniyatning yoshlar ongiga ta'siri

Ommaviy madaniyat va globallashuv:

Ijtimoiy tarmoqlar va internet: Internet tarmoqlari orqali, ayniqsa, G'arb madaniyati, yangi moda va musiqiy yo'nalishlar ommaviylashmoqda. O'zbek yoshlarining xorijiy seriallar va musiqalarga qiziqishi ortganini ko'rishimiz mumkin.

Televidenie va kino: G'arb filmlaridagi qahramonlar odatda yoshlar uchun qiziqarli bo'lib, ularning uslubini nusxalash, kiyinish yoki turmush tarzini taqlid qilishga olib kelmoqda. Bu esa yoshlar ongida milliy qadriyatlarga nisbatan e'tiborni kamaytirishi mumkin.

Ta'sir misollari:

Moda va kiyinish uslubi: Yoshlar orasida yevropacha kiyinish uslubi tobora ommaviylashmoqda. Bu turmush tarziga, urf-odatlariga va kiyinish an'alariga ham ta'sir ko'rsatmoqda.

Oila tuzilmasiga ta'sir: Ko'p hollarda ommaviy madaniyat oila tuzilmasi va an'anaviy oilaviy qadriyatlarini ham o'zgartiradi. Bu esa ota-onalar bilan farzandlar o'rtasida tushunmovchiliklarga olib kelishi mumkin.

3. Milliy qadriyatlar va ommaviy madaniyat o'rtasidagi muvozanatni saqlash usullari

Madaniyat va san'at orqali qadriyatlarini targ'ib qilish:

Milliy filmlar va teatrlar: Yoshlarni milliy qadriyatlar bilan tanishtirish uchun ko'plab milliy filmlar suratga olinmoqda. Masalan, "Abdulla Qodiriy" yoki "Jaloliddin Manguberdi" kabi tarixiy filmlar yoshlarni milliy o'tmish bilan tanishtirish va milliy faxr tuyg'usini shakllantirishda yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili. Kitobxonlik yoshlarni o'z milliy qadriyatlarini o'rganishga yo'naltiradi. Misol uchun, Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, Oybek kabi o'zbek yozuvchilarining asarlari milliy qadriyatlar va an'analarni aks ettiradi.

Oilada milliy qadriyatlarini saqlash: O'zbek oilalarida milliy qadriyatlarini saqlab qolish uchun oilaviy tarbiya juda muhim. Masalan, har juma kuni ota-onalar va bolalar bilan birgalikda qadimiy o'zbek taomlarini tayyorlash, ularni o'rganish orqali milliy qadriyatlarini qo'llab-quvvatlash mumkin.

1. Milliy qadriyatlarining mazmuni: Milliy qadriyatlar deganda xalqning tarixi, urf-odatlar, diniy e'tiqodlari, madaniy merosi va axloqiy me'yorlari asosida shakllangan tizim tushuniladi. Bular o'z xalqiga xos madaniyat, tilda ifodalangan va asrlar davomida saqlanib qolgan odatlarning jamlanmasidir.

2. Ommaviy madaniyatning ta'siri haqida qisqacha: Ommaviy madaniyat hozirgi kunda internet, televizor, ijtimoiy tarmoqlar orqali keng tarqalmoqda. Bu jarayonlar globallashuvni kuchaytiradi, ammo u mahalliy madaniyat va milliy qadriyatlarga ta'sir ko'rsatishi, ayrim holatlarda esa ularni siqib chiqarishi mumkin.

ADABIYOTLAR

- "O'zbekiston tarixi" — ushbu kitob O'zbekistonning qadimiy tarixi va madaniyatini yoritib, yoshlar ongiga milliy qadriyatlarini singdirishda yordam beradigan asosiy manba hisoblanadi.
- Alisher Navoiy asarlari — Navoiy ijodi yoshlar ma'naviy tarbiyasi uchun muhim. "Xamsa" asari orqali yoshlarga sabr, sadoqat, vafodir kabi milliy qadriyatlar singdiriladi.
- "Odobnoma" darsligi — bu darsliklar maktablarda milliy qadriyatlarini yoshlar ongiga singdirishda keng qo'llaniladi va o'z ichiga axloqiy tarbiya, oila va jamiyatdagi mas'uliyat kabi tushunchalarni oladi.
- "Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar" — bu kitob mustaqillik davrida shakllangan yangi milliy qadriyatlar va istiqlol g'oyalarini tushunish uchun yaxshi manbadir.
- Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" romanlari — o'zbek xalqining tarixiy va ma'naviy merosi haqida qimmatli ma'lumotlar beradi va milliy qadriyatlarini tushuntiradi.
- "Ma'naviyat va ma'rifat" jamiyati materiallari — bu tashkilotning turli nashrlari, yoshlarni ma'naviy yetuk va milliy qadriyatlarga sodiq shaxs sifatida tarbiyalashda qo'llanilishi mumkin.
- O'zbek xalq og'zaki ijodi (ertaklar, dostonlar, maqollar) — bu asarlar yoshlar ongida milliy o'zlikni shakllantirishda yordam beradi. Maqollar va dostonlar orqali yoshlarga qadimiy an'analar va axloqiy qoidalarning mazmuni o'rgatiladi.
- Mahalliy va xalqaro ilmiy maqolalar — yoshlar va ommaviy madaniyat mavzusidagi ilmiy tadqiqotlar, xususan, globallashuv va uning O'zbekiston yoshlari ongiga ta'siri haqida yozilgan maqolalar.
- "O'zbek kurashi" sport tarixi haqida manbalar — milliy sport turlari, ularning yoshlar ma'naviyatiga ta'siri haqida kitoblar va maqolalar milliy qadriyatlar va jismoniy tarbiya masalalarini tushunishga yordam beradi.
- Ijtimoiy tarmoqlar va madaniyat: Zamonaviy yoshlar — globallashuvning yoshlar ongiga ta'siri haqida turli maqolalar va tadqiqotlar; ularning milliy qadriyatlarga qanday ta'sir ko'rsatishi haqida ma'lumot beradi.

1. Kelajakda saqlash zarurati: Milliy qadriyatlar yoshlarning identifikatsiyasini shakllantiradi, ularning kim ekanini belgilaydi. Shuning uchun globallashuv sharoitida milliy qadriyatlarini saqlash o'ta muhim.

2. Milliy qadriyatlarini mustahkamlash yo'llari: Davlat va jamoatchilik milliy qadriyatlarini saqlab qolish va rivojlantirish yo'lida ko'plab loyihalarni amalga oshirishi lozim. Yoshlarni qadriyatlar bilan tanishtirish uchun milliy san'at va adabiyot targ'ib qilinishi kerak. Shu yo'l bilan yoshlarimiz ham milliy qadriyatlarini saqlab qoladi, ommaviy madaniyat ta'siridan xoli bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Yoshlarimizning kelajagi uchun milliy qadriyatlarini saqlash va rivojlantirish o'ta zarur. Milliy madaniyatni targ'ib qilishda davlat, ta'lim muassasalari, oilalar va jamoat tashkilotlari hamkorlikda harakat qilishi lozim. Shu jumladan, yoshlar orasida kitobxonlikni rivojlantirish, milliy filmlar va madaniy tadbirlarni ko'paytirish zarur. Milliy qadriyatlarini saqlash bugungi globallashuv davrida katta ahamiyatga ega. Yoshlarimizning milliy o'zligini yo'qotmasdan, o'z xalqining qadriyatlari bilan faxrlanishi uchun ularni tarixiy va madaniy meros bilan tanishtirishga qaratilgan harakatlar muhimdir. Shu orqali yoshlarimiz O'zbekistonning milliy qadriyatlarini saqlab qoladi va kelajak avlodlarga yetkazadi.

Har tomonlama rivojlanayotgan, yangilanayotgan O'zbekistonda iqtisodiyot bilan bir qatorda taraqqiy etgan ilm-fan cho'qqilarini egallagan yoshlarga yuksak madaniyat va milliy ma'naviyat ham zarur ekanligini hayotning o'zi taqazo etmoqda. Shu ma'noda mamlakatimiz istiqbolini yaratuvchilari bo'lgan yoshlarimizni vatanparvar, sadoqatli va yuksak ma'naviyatli qilib tarbiyalashda bor kuchg'ayratimizni safarbar etish barchamizning birinchi galdagi vazifamizdir.

UDK: 37.377.1.377.169.3

Farrux SHAROPOV,

*Buxoro neft va gaz sanoati kolleji maxsus fan o'qituvchisi
E-mail: farruxsharopov35@gmail.com*

Buxoro muhandislik-texnologiya instituti dotsenti, PhD M.To'raqulova taqrizi asosida

TEACHING THE SPECIAL SCIENCE OF OIL AND GAS PROCESSING TECHNOLOGY USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Annotation

This article examines ways to improve the teaching of oil and gas processing technology using artificial intelligence tools. Adaptation of educational programs to the level of students' knowledge with the help of artificial intelligence, analysis of methods of conducting practical training through simulation of complex processes and virtual laboratories, as well as ensuring safety using expert systems and forecasting technologies based on artificial intelligence, possibilities of formation of decision-making skills and teaching of process management are studied.

Key words: Artificial intelligence, virtual simulations, adaptive learning systems, chatbot, monitoring, artificial intelligence tool.

ПРЕПОДАВАНИЕ СПЕЦИАЛЬНОЙ НАУКИ ТЕХНОЛОГИИ ПЕРЕРАБОТКИ НЕФТИ И ГАЗА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация

В данной статье рассматриваются пути совершенствования преподавания технологии переработки нефти и газа с использованием средств искусственного интеллекта. Изучаются адаптация образовательных программ к уровню знаний студентов с помощью искусственного интеллекта, анализ методик проведения практических занятий посредством моделирования сложных процессов и виртуальных лабораторий, а также обеспечение безопасности с использованием экспертных систем и технологий прогнозирования на основе искусственного интеллекта, возможности формирования навыков принятия решений и обучения управлению процессами.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, виртуальное моделирование, системы адаптивного обучения, чат-бот, мониторинг, инструмент искусственного интеллекта.

SUN'IY INTELLEKT VOSITASIDA NEFT VA GAZNI QAYTA ISHLASH TEXNOLOGIYASI MAXSUS FANINI O'QITISH

Аннотация

Mazkur maqolada sun'iy intellekt vositalaridan foydalanib, neft va gazni qayta ishlash texnologiyasi fanini o'qitishni takomillashtirish yo'llari ko'rib chiqilgan. Sun'iy intellekt yordamida o'quv dasturlarini talabalar bilim darajasiga moslashtirish, murakkab jarayonlarni simulyatsiya qilish va virtual laboratoriyalar orqali amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish usullari tahlili, shuningdek, sun'iy intellektga asoslangan ekspert tizimlari va prognozlash texnologiyalari yordamida xavfsizlikni ta'minlash, qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish va jarayonlarni boshqarishni o'rgatish imkoniyatlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, virtual simulyatsiyalar, adaptiv o'qitish tizimlari, chatbot, monitoring, sun'iy intellekt vositasi.

Kirish. Neft va gaz sanoati global iqtisodiyotda muhim o'rin tutadi. Ushbu soha texnologik rivojlanishning oldingi safida turib, samaradorlik, xavfsizlik va ekologik barqarorlikni oshirish uchun innovatsiyalardan foydalanishni talab qiladi. Neft va gazni qayta ishlash texnologiyasiga oid maxsus fanlar talabalarga ushbu murakkab tizimlarni o'rganishga yordam beradi. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy o'quv jarayoniga sun'iy intellekt texnologiyalarini kiritish katta imkoniyatlar yaratmoqda.

Sun'iy intellekt vositasi - bu sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan holda, turli vazifalarni avtomatlashtirish, murakkab muammolarni hal qilish va qarorlar qabul qilish uchun ishlatiladigan dasturiy yoki texnologik yechimdir. Bu vositalar inson kabi o'rganish, tahlil qilish va o'z faoliyatini takomillashtirish qobiliyatiga ega algoritmlar asosida ishlaydi. un'iy intellekt vositalari insonlar uchun vaqt va resurs talab qiladigan yoki murakkab bo'lgan jarayonlarni osonlashtirishda keng qo'llanadi. Sun'iy intellekt vositasi inson faoliyatini takrorlaydigan, ma'lumotlarni o'rganadigan va o'zini rivojlantiradigan texnologik yechimdir. Bu vositalar har qanday murakkab yoki vaqt talab qiladigan jarayonlarni avtomatlashtirish orqali samaradorlikni oshiradi va insonga ko'plab sohalarda yordam beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sun'iy intellekt texnologiyalari ta'lim jarayonini samarali va innovatsion yondashuvlar bilan boyitish imkonini beradi. Quyida neft va gazni qayta ishlash texnologiyasi fanini o'qitishda foydalanilishi mumkin bo'lgan asosiy sun'iy intellekt asosidagi o'quv metodlari keltirilgan.

Adaptiv o'qitish SI algoritmlaridan foydalanib, har bir talabaga individual o'quv materiallari va o'qitish rejimini taqdim etadi. Bu metod quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- talabning bilim va ko'nikmalarini baholab, ularga mos materiallarni taqdim etish.

- murakkab tushunchalarni bosqichma-bosqich o'rgatish va talabning rivojlanish jarayoniga mos o'zgartirishlar kiritish.

- har bir talabning ehtiyoj va qobiliyatiga moslashtirilgan, qiyinlik darajasi mos bo'lgan topshiriqlar va mashqlar berish.

Simulyatsiya va virtual laboratoriyalar. Real tajribalar o'quvchilarni jarayonlarni tushunishga ko'maklashadi, biroq har doim ham haqiqiy laboratoriyalar va ishlab chiqarish sharoitida ishlash imkoniyati mavjud emas. SI yordamida yaratilgan simulyatsiyalar va virtual laboratoriyalar bunday imkoniyatlarni yaratadi:

- neft va gazni qayta ishlash jarayonlarini simulyatsiya qilish, real vaziyatlarga yaqin sharoitlarda tajriba o'tkazish imkoniyatini beradi.

- VR va AR texnologiyalari yordamida xavfsizlikni buzmasdan, jarayonlarni to'liq ko'rish va boshqarish, jarayonga integratsiya qilish.

- Teztnika xavfsizligi qoidalarini modellashtirib, talabalarga o'quv jarayonida favqulodda vaziyatlar bilan tanishish va ularni bartaraf etish usullarini o'rganish imkonini beradi.

Intellektual yordamchi tizimlar. Intellektual yordamchi tizimlar sun'iy intellekt orqali o'qituvchilar va talabalarga yordam beradigan vositalardir. Bunday yordamchi tizimlar quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- o'quvchilar tomonidan tez-tez beriladigan savollarni oldindan aniqlash va ularga avtomatik javoblar berish.

- turli mavzular bo'yicha qo'llanma sifatida xizmat qilib, talabalarning mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirish.

- real vaqt rejimida muammolarni aniqlash va shaxsiy maslahatlar taqdim etish.

O'quv jarayonining monitoringi va tahlilini ham bevosita SI vositasi orqali oson o'tkazish mumkin jumladan:

- sun'iy intellekt yordamida o'quv jarayoni to'liq kuzatilib, monitoring qilinishi mumkin, bu esa talabalarning rivojlanishini tahlil qilish imkoniyatini beradi;

- har bir talabning darsdagi faolligi, topshiriqlarni bajarish tezligi va ularning qiyinchilik darajasini kuzatish;

- baholash jarayonida, o'quvchilarning zaif tomonlarini aniqlash va qo'shimcha yordam berish uchun moslashuvchan choralar ko'rish;

- o'qituvchilarga talabalar progressi haqida aniq ma'lumotlarni yetkazish, ularning qaysi sohalarida qo'shimcha o'rganish zaruriyatini belgilashga yordam beradi.

Virtual yordamchilar va Chatbotlar. Sun'iy intellekt yordamida ishlaydigan virtual yordamchilar va Chatbotlar talabalarga doimiy ko'mak berishda qulay vositadir:

- darslarda tushunmagan joylarni qayta tushuntirish uchun Chatbotlardan foydalanish.

- talabalar topshiriqlarini bajarayotganda ularning savollariga real vaqt rejimida javob berish.

- mustaqil o'qitish resurslari va onlayn kurslarga yo'naltirish orqali darsdan tashqari vaqtni ham samarali o'tkazish imkonini yaratish.

Tadqiqot metodologiyasi. Neft va gazni qayta ishlash texnologiyasi fanida murakkab jarayonlarni modellashtirish va simulyatsiyalarini yaratish orqali o'qitish ta'limda visual amaliy ko'nikmalarni shakllantirishda yordam beradi. Neft va gazni qayta ishlash texnologiyasi sohasida murakkab jarayonlarni modellashtirish va simulyatsiya qilish ishlab chiqarish jarayonlarini yanada chuqurroq tushunish va ularni samarali boshqarish imkoniyatini yaratadi. Ushbu yondashuv murakkab va xavfli jarayonlarni aniq va xavfsiz tarzda o'rganish va boshqarishga yordam beradi. Quyida modellashtirish va simulyatsiya qilishning asosiy afzalliklari va ularni o'quv jarayonida qo'llash imkoniyatlari ko'rsatilgan.

1-rasm. Modellashtirishning o'quv jarayonida qo'llanilish imkoniyatlari.

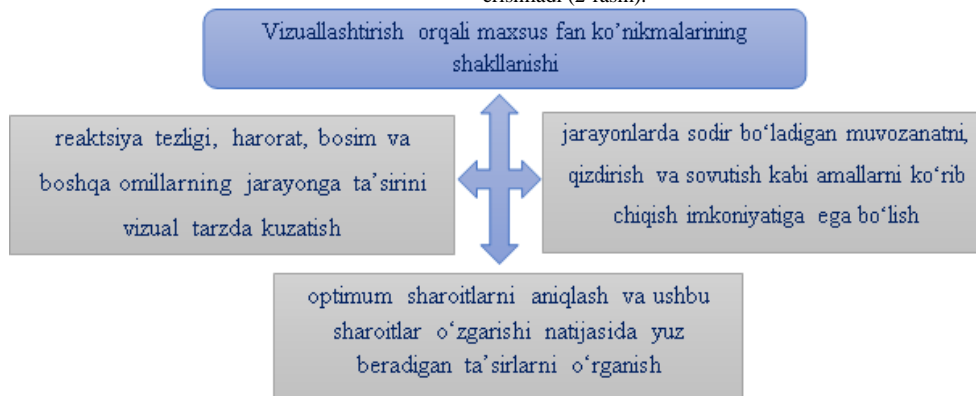
Ushbu jarayonlarni o'rganish va tahlil qilish bosqichida - modellashtirish va simulyatsiya orqali talabalar turli xil jarayonlarni vizual tarzda ko'rib chiqishlari va ularning ishlash mexanizmlarini yaxshiroq tushunishlari mumkin. Bu yondashuv quyidagi kompetensiyalarga ega bo'lishlariga yordam beradi:

jarayonlarning kimyoviy va fizik xususiyatlarini tahlil qilishga yordam beradi;

turli uskunalar va reaktorlar qanday ishlashini va ularning jarayondagi rolini batafsil o'rganish imkonini beradi;

uskunalar parametrlari va ishlab chiqarish sharoitlari o'zgarishining natijaga ta'sirini simulyatsiya yordamida aniqlashga imkon beradi.

Tahlil va natijalar. Sun'iy intellekt vositasida neft va gazni qayta ishlash texnologiyasi maxsus fanini o'qitish natijasida talabalar reaksiyalar va jarayonlar dinamikasini to'g'ridan-to'g'ri jarayon ichida virtual reallikda modellashtirish asosida o'rganishadi. Neft va gazni qayta ishlashda yuz beradigan kimyoviy reaksiyalar va jarayonlar dinamikasini modellashtirish orqali quyidagilarni vizuallashtirishga erishiladi (2-rasm).

2-rasm. Vizuallashtirish vositasining neft va gazni qayta ishlash fanini o'qitishdagi imkoniyatlari.

Favqulodda vaziyatlarni boshqarish va xavfsizlikni o'rganish - murakkab jarayonlarni simulyatsiya qilish orqali favqulodda vaziyatlarni boshqarish bo'yicha amaliy mashg'ulotlar o'tkazish mumkin. Bu esa talabalar xavfsizlik ko'nikmalarini kuchaytirishga yordam beradigan quyidagi ko'nikmalarga ega bo'lishadi:

simulyatsiyalar yordamida uskunalar ishdan chiqishi, portlash xavfi yoki boshqa favqulodda vaziyatlarni amaliy tajriba sifatida o'tkazish mumkin;

talabalar bunday holatlarda qanday choralar ko'rishni o'rganadilar, xavfsizlik protokollarini tushunib olishadi;

real xavf-xatarlarni oldini olish uchun talabalar virtual muhitda xavfsizlik tizimlarini boshqarishni o'rganishlari mumkin.

Amaliy mashg'ulotlar va tajriba o'tkazish - modellashtirish va simulyatsiya vositalari yordamida talabalar laboratoriya sharoitida qiyin amalga oshiriladigan tajribalarni virtual muhitda sinab ko'rishlari mumkin. Masalan:

mahsulotlarni qayta ishlash bosqichlarini modellashtirish va turli usullarning natijalari o'rtasidagi farqlarni ko'rish imkoniyati;

modellashtirilgan jarayonlarning samaradorligini baholash va har xil parametrlarning mahsulot sifatiga ta'sirini tushunish;

shart-sharoitlar o'zgarishi (masalan, xom ashyo turi yoki ishlab chiqarish sharoitlari) natijasida hosil bo'ladigan mahsulotlarning o'zgarishini o'rganish.

Jarayonlarni optimallashtirish va resurslardan samarali foydalanish - modellashtirish orqali talabalarga jarayonlarni samarali boshqarish va resurslardan tejamkor foydalanish imkoniyatlari o'rgatiladi. Ular quyidagicha ifodalanaadi:

xom ashyo va energiya tejamkorligini ta'minlash uchun jarayonlarni optimallashtirish;

samaradorlikni oshirish va chiqindilar miqdorini kamaytirish yo'llarini ko'rib chiqish;

jarayon parametrlarini optimallashtirish orqali chiqindilarni kamaytirish va ishlab chiqarish xarajatlarini pasaytirish usullarini tahlil qilish.

Xulosa va takliflar. Sun'iy intellekt texnologiyalarini neft va gazni qayta ishlash texnologiyasi fanida qo'llash nafaqat o'qitish samaradorligini oshiradi, balki kelajakda ushbu sohada faoliyat olib boruvchi malakali mutaxassislarni tayyorlashda katta yutuqlarga erishishga imkon beradi. Sun'iy intellekt o'qitish jarayonini individuallashtiradi, talabalarni qiziqtiruvchi usullarni yaratadi va

ularga aniq natijalarga erishish imkoniyatini beradi hamda neft va gazni qayta ishlash texnologiyasi fanida murakkab jarayonlarni modellashtirish va simulyatsiya qilish talabalarga texnologik jarayonlarni batafsil tushunish, xavfsizlik qoidalarini o'rganish va ishlab chiqarishning optimallashtirish usullarini o'zlashtirish imkoniyatini beradi. Ushbu yondashuv orqali talabalarning amaliy va analitik ko'nikmalari oshirilib, sanoat talablariga mos, tajribali mutaxassislar yetishtiriladi.

ADABIYOTLAR

1. Abdurahmonov I.Yu., Turdiqulova Sh.O', Abduvaliyev A.A., Musayeva R.A., Barbu G.F. Sun'iy intellekt: prognozlar, tarmoqlar va istiqbollar bo'yicha dayjest.
2. Искусственный интеллект (мировой рынок) // <https://www.tadviser.ru/index.php>
3. Yo'ldashev, A., & Solidjonov, D. (2022). Yangi innovatsion texnologiyalar va ularni ta'lim olish muhitida qo'llanishi. *Yosh Tadqiqotchi Jurnal*, 1(3), 198-204
4. Axrorjon, Y. L. (2022). Ta'lim tizimida axborot vositasining o'rni.
5. Avlayev O.U., Mirzayeva S.R., Samarova Sh.R. Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi o'quv qo'llanmasi.
6. Yoldashev, A. E. O., Nishonqulov, S. F. O., & Yoldasheva, M. R. Q. Ta'limdagi axborot texnologiyalari. *Scientific progress*, 2021.
7. Q.A.Bekmuratov. Sun'iy intellekt. Oliy ta'lim muassasasi o'quvchilari uchun o'quv qo'llanma. - T.: "Aloqachi", 2019.
8. Бердиева, И. Х. (2021). Учительский "flipped classroom" модели: мазмуни, қўллаш талаблари ва имкониятлари. *Academic research in educational sciences*, 2(9), 1145-1150.
9. Sun'iy intellekt vositasida professional ta'lim maxsus fanlarini o'qitish metodikasini takomillashtirish. "Science and Education" *Scientific Journal* / www.openscience.uz May 2024 / Volume 5 Issue 5 ISSN 2181-0842 / Impact Factor 4.182427
10. Professional ta'lim maxsus fanlarni o'qitishdagi mavjud muammolar tahlili. *internationalsciences, education and new learning technologies volume 1 | issue 9| 2024*

UDK:159.944

Furqat SHODMONOV,
Samarqand davlat universitetining Kattaqo‘rg‘on filiali
E-mail: furqateko@gmail.com

Qar DU Psixologiya fanlari doktori (DSc) B.Jo‘rayev taqrizi asosida

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHGA OID TAJRIBALAR SAMARADORLIGI

Аннотация

Tadqiqotning asosiy maqsadi yosh avlodni xususan olganda kichik yoshdagi o‘quvchilarda ekologik madaniyatni “Tabiiy fanlar” darslari va darsdan tashqari tarbiyaviy tadbirlar orqali tekshirib ko‘rish va asoslashdan iborat. Dars va darsdan tashqari tadbirlar asosida ekologik madaniyatni tarbiyalashga oid samarali ish usullarini qo‘llash shuningdek, ishlab chiqilgan ilmiy tajriba yo‘lining taraqqiyoti o‘tkazish jarayonidagi qulayligini, imkoniyatlarini ko‘rsatib berishdir.

Kalit so‘zlar: Tabiiy fanlar, ekologiya, ekologik madaniyat, ekohuquqiy madaniyat, tajriba-sinov, so‘rovnoma, boshlang‘ich ta’limda dars mashg‘uloti.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОСТЫХ ЭКСПЕРИМЕНТОВ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация

Основной целью исследования является проверка и обоснование экологической культуры подрастающего поколения, особенно младших школьников, посредством уроков «Природоведение» и внеклассной образовательной деятельности. Применение эффективных методов воспитания экологической культуры на основе классной и внеклассной деятельности призвано также показать удобство и возможности развития разработанного научного эксперимента.

Ключевые слова: Естественное знание, экология, экологическая культура, эколого-правовая культура, эксперимент-тест, опрос, урок начального образования.

EFFECTIVENESS OF SIMPLE EXPERIMENTS ON FORMING ECOLOGICAL CULTURE IN PRIMARY CLASS STUDENTS

Annotation

The main purpose of the research is to check and justify the ecological culture of the younger generation, especially the younger students, through "Natural Science" lessons and extracurricular educational activities. Applying effective work methods for education of environmental culture based on class and extracurricular activities is also to show the convenience and possibilities of the development of the developed scientific experiment.

Key words: Natural sciences, ecology, ecological culture, eco-legal culture, experiment-test, survey, lesson in primary education.

Kirish. Hozir dunyo ko‘plab ekologik muammolarga duch kelmoqda, bu yosh avlodda ekologik madaniyatni shakllantirishni ta’limning eng muhim vazifalaridan biriga aylantiradi. Bu jarayonda boshlang‘ich maktab asosiy o‘rin tutadi. Tadqiqotimizning maqsadi - boshlang‘ich maktab o‘quvchilarida ekologik madaniyatni rivojlantirish vositasi sifatida oddiy tajribalardan foydalanish samaradorligini baholash. Tajribalarni o‘tkazish ekologik bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirishga va ekologik mas’uliyatli xatti-harakatlarni shakllantirishga yordam beradi deb o‘ylayman. Ushbu maqsadga erishish uchun ekologik ta’limning nazariy asoslarini o‘rganish, bir qator tajribalar ishlab chiqish va o‘tkazish, so‘ngra ularning samaradorligini baholashni rejalashtirganmiz. Tadqiqot natijalari boshlang‘ich maktab o‘quvchilariga ekologik ta’lim berishda eksperimentlardan foydalanishning eng samarali usullarini aniqlashga imkon beradi va ekologik ta’limning dolzarb muammosini hal qilishga hissa qo‘shadi [1].

Asosiy qism. Tajriba o‘tkazish uchun Kattaqo‘rg‘on tumanidagi 56-son umumta’lim maktabining boshlang‘ich sinf o‘quvchilari tanlab olindi. O‘tkazilgan tajriba-sinov ishlari davomida jami 180 nafar o‘quvchi ishtirok etdi. Tadqiqotning boshida o‘quvchilar va o‘qituvchilar bilan o‘tkazilgan og‘zaki savol-javoblar, suhbat tarzida, mavzuni o‘rganish jarayonida va tadqiqot yuzasidan olib borilgan tadbirlar davomida o‘quvchilar bilan test-savol varaqalari orqali savol-javoblardan foydalangan holda ish olib borildi. Tajriba davomida Kattaqo‘rg‘on tumanidagi 56-son umumta’lim maktabining 180 nafar boshlang‘ich sinf o‘quvchilaridan olingan so‘rov varaqalari o‘rganib chiqildi va tahlil qilindi.

Tadqiqotimizning tajriba-sinov qismi ikki bosqichni tashkil etdi, ya’ni o‘quv jarayonida ishtirok etgan o‘quvchilar bilan ekologik tarbiya yuzasidan suhbatlar, savol-javoblar va so‘rov varaqalari orqali olib borildi.

Pedagogik tajribaning ikkinchi qismi dars jarayonida va sinfdan hamda maktabdan tashqari mashg‘ulotlarda davom ettirildi.

Pedagogik tajribaning har ikki bosqichida o‘quvchilardan olingan javoblar bir-biriga solishtirib baholandi, bu borada tadqiqotning obyektini va uni o‘rganish vositalari bir xil bo‘lganligi e’tiborga olindi.

Tajriba-sinov ishlari alohida tuzilgan dastur asosida bosqichma-bosqich olib borildi. Tarqatma va ko‘rsatmalik materiallar ishlab chiqildi.

Tajriba-sinov ishlari olib borishda maktabdagi o‘quv-tarbiyaviy jarayon kuzatildi, o‘quvchilarning hujjatlari, dars va darsdan tashqari mashg‘ulotlarning metodik ta’minlash, boshlang‘ich sinflarning ish hujjatlari bilan yaqindan tanishildi, darslar kuzatildi, tahlil qilindi.

So‘rovnomadagi 6 ta savolni tuzishda 7-11 yoshli o‘quvchilarning “Ekologiya”, “Atrofimizdagi olam” ga nimalar kiradi?, “jonli tabiatga nimalar kiradi?” “jonsiz tabiatga-chi?” “Kuzda yig‘ishtirilib olinadigan paxtadan nimalar olinadi?” “Navroz bayrami to‘g‘risida nimalar bilasiz?” kabi savollar kiritildi.

“Ekologiya deganda nimani tushunasiz?” degan savolga o‘quvchilarning ba’zilar “tabiat”, “bizni o‘rab turgan muhit”, “iqlim sharoitlari” kabi javoblarni berishdi. Bu hol boshlang‘ich sinflarda “Tabiiy fanlar” darslari talablari darajasida yo‘lga qo‘yilganligini ko‘rsatadi. Ushbu so‘rovnomaning 5-6-savollariga esa boshqa savollarga nisbatan ijobiy javoblar ko‘proq olindi. Masalan, “Kuzda yig‘ishtirilib olinadigan paxtadan nimalar tayyorlanadi?” degan savolga nazorat guruhlarida dastlabki o‘tkazishda 30 nafar o‘quvchidan 9 nafar o‘quvchi ijobiy, 10 nafari noaniq, 11 nafari esa “qoniqarsiz” javob bergan bo‘lsa, tajriba-sinov guruhlarida ushbu o‘tkazishda 18 nafar o‘quvchi ijobiy, 7 nafar o‘quvchi noaniq, 5 nafari “qoniqarsiz” javob berdi. Ushbu holatning sababini quyidagicha izohladik: nazorat guruhlarida javob bergan 9 o‘quvchi berilgan savol to‘g‘risidagi ma’lumotlarni asosan darslikdan emas, balki boshqa manbalardan olganligi ma’lum bo‘ldi. Tajriba-sinov guruhlarida esa dastlabki o‘tkazishda 18 nafar o‘quvchining ijobiy javob berganligiga sabab “Tabiiy fanlar” darsdagi mavzularni o‘tkazishda yangi pedagogik

texnologiyalardan foydalanilganligi edi. Yangi mavzuni chizmalar asosida tasvirlab klaster ko'rinishida yoritilgan edi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirish muammosi bo'yicha maktab rahbarlarining munosabatini aniqlash uchun so'rovnomaga o'tkazdik. "Ilm dargohingizda tabiat muhofazasiga bag'ishlangan qanday tadbirlar ko'proq o'tkaziladi?", - degan savolga bevosita dars jarayonida, darsdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarda, masalan, "Gullar bayrami", kuzda "Mehrijon", bahorda "Navro'z" bayramlarida deya javob berilgan bevosita ona tabiat bilan bog'liq fikr-mulohazalar bildirildi. Shuningdek, har bir sinfda va koridorda turli xil gul ko'chatlari tuvaklarda o'stiriladi. Bu gullar o'quvchilar tomonidan parvarish qilinadi. Maktab atrofidagi gullar, dov-daraxtlar o'quvchilar yordami bilan parvarish qilinadi [3]. Muhimi, sinf xonalari, maktab hovlisining tozaligiga alohida e'tibor qaratamiz. Fanlararo ekologik tarbiya masalalariga bag'ishlangan mashg'ulotlar o'tkazib turiladi, - degan javoblar olindi.

Tadqiqotimizni olib borish jarayonida 2-4-sinflar o'quvchilari "Tabiiy fanlar" darslari orqali ekologik madaniyatni shakllantirish imkoniyatlaridan foydalanishni tavsiya etdik:

- "Tabiiy fanlar" darslarini o'tishdagi yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanishni davr talablari darajasiga ko'tarish;

- Ushbu fanlarga ajratilgan dars soatlaridan oqilona foydalanish;

- Ushbu darslarni tajribasi, iste'dodi, savodi yuqori bo'lgan pedagoglarga berishni yo'lga qo'yish;

- Oliy o'quv yurtlarida malakali kadrlar tayyorlashga e'tiborni kuchaytirish;

- Sinfdan va maktabdan tashqari ekologik tarbiyaga bag'ishlab o'tkazilgan tarbiyaviy tadbirlarning o'tkazilishi muayyan bir tizim asosida yo'lga qo'yish lozim;

Tadqiqot ishlarini olib borish davomida keltirilgan tajriba-sinov ishlari so'rovnomalar, ularga berilgan javoblar va bu javoblarning tahlili umumlashtirib tajriba-sinov ishlari qatnashgan o'quvchilarning savollarini va ular orqali qo'llangan muammolarni o'zlashtirish darajalarini aniqladik. O'zlashtirish darajalarini 3 darajaga ajratdik. Ularni "yuqori", "o'rta", "quyi" deb belgiladik.

O'quvchilarni javoblarning darajalarini quyidagicha ifodaladi.

1-guruhga (yuqori daraja) mansub o'quvchilar "Tabiiy fanlar" faniga qiziqishi shakllanganligi bilan tavsiflandi. Bu guruh

o'quvchilarida ona-tabiatimizni o'rganishga bo'lgan qiziqishi tarbiyalanganligi yuqori darajaga xosdir.

2-guruhga (o'rta daraja) kirgan o'quvchilarda tabiatshunoslik bo'yicha yetarli tushuncha hosil bo'lmagan, "Tabiiy fanlar" bo'yicha tushunchalar to'laonli shakllanmagan, biroq, ona-tabiatimizni o'rganish istagi borligi bilan belgilanadi.

3-guruhga (quyi daraja) shunday o'quvchilar kiradiki, ularda "Tabiiy fanlar" to'g'risida tushunchalar deyarli shakllanmagan, biroq bilim egallash ehtiyoji mavjudligi bilan ifodalanadi.

Shunday qilib, tajriba-sinov ishlari bo'yicha 56-umumta'lim maktabida o'tkazilgan tadqiqot natijalari yuqorida keltirilgan darajalarini mezon bo'yicha guruhlariga ajratiladi. O'quvchilarning soni umumlashtirildi, tajribagacha va tajribadan keyingi o'zlashtirish ko'rsatkichlari aniqlandi. Tajribagacha 110 nafar quyi darajadagi, 40 nafar o'rta darajadagi va 30 nafar yuqori darajadagi o'quvchi ekanligi ma'lum bo'ldi. Tajriba-sinov ishlari keyin 30 nafar o'quvchining o'zlashtirishi quyi, 70 nafar o'quvchining o'zlashtirishi o'rta ekanligi aniqlandi. Bu natijalar bo'yicha o'quvchilarning ona tabiatimizga qiziqishi o'sish darajasi quyidagi matematik formula yordamida tekshirildi, ya'ni ushbu

$$\chi^2 = \sum_{k=1}^m \frac{(v_k - np_k)^2}{np_k} \quad (1)$$

matematik-statistik formula yordamida aniqlandi. Ularning natijalari tadqiqot xulosalariga ko'ra ilmiy jihatdan asoslandi.

Bu natijalar bo'yicha o'quvchilarning "Tabiiy fanlar" faniga qiziqishining o'sish darajasi yuqorida keltirilgan (1) matematik formulada tekshirildi.

Demak, bizda mavjud bo'lgan qiymatlar

$p_k - 30\%$ (quyidaraja), 30% (o'rta daraja) va 40% (yuqori daraja)

$v_k - 10\%$ (quyi), 40% (o'rta) va 50% (yuqori) darajadagi qiymatlarga ega bo'ldi.

Buni χ^2 (xi - kvadrat) ya'ni (1) formulaga qo'yib hisoblab quyidagi natijaga erishamiz:

$$\chi^2 \approx 38.2$$

Demak, o'rta kvadratik chetlanish $x \approx 6.2$ ga teng bo'ladi. Bu esa boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirish samarali natija berishidan dalolat beradi.

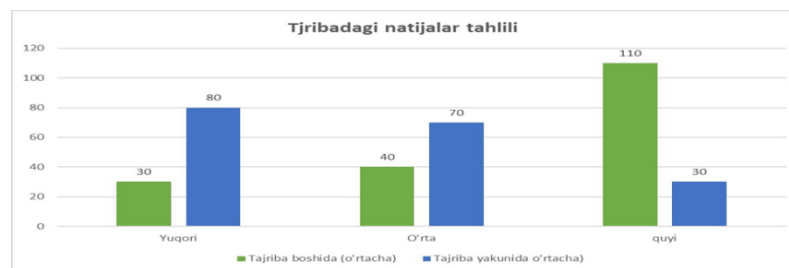
Baholashgako'ra: tadqiqotdispersiyasi- σ quyidagicha topiladi:

$$\sigma^2 = \frac{1}{n-1} \sum_{k=1}^n (\bar{x} - x_k)^2 \quad (2)$$

m	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
x_k	8	10	6	6	7	3	6	12	8	4

Jadvaldagi ma'lumotlarga ko'ra tadqiqot dispersiyasini (2) formuladan foydalanib hisoblab, $\sigma = 0.05$ qiymatni olamiz. Demak, $\sigma = 0.05 \text{dak} = 2 \text{va}$

$\chi^2_{kuz} \approx 11.086$ natijaga ega bo'lamiz. Bundan ko'rinadiki, 0-gipotezani rad etishga asos bor. O'tkazilgan tajribalar asosida olingan natijalar tahlilini umumiy holda quyidagi diagramma orqali tasvirlaymiz.

Olib borilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, boshlang'ich sinf o'quvchilarida "Tabiiy fanlar" fani asosida ekologik madaniyatni shakllantirish ushbu jarayoning ayrim jihatlarga tegishli bo'lgan ma'lumotlarni bir tizimga keltirish imkonini berishni hamda bundan keyin o'rganish uchun asos bo'lib xizmat qiladi [4].

Xulosa. Ekologik madaniyat- insonni tabiatni o'zgartirish va o'zlashtirishga ongli ijodiy munosabatda bo'lib, tabiiy qadriyatlarini kelajak avlodlarga bekamu- ko'st qoldirish ma'suliyati va burchini anglash. Insonlarning muayyan bir tabiiy-jo'g'rofiy ishlash joylari, e'tiqod shakllari etnografik xususiyatlari bilan bog'liq milliy ekologik madaniyat vujudga kelgan va rivojlangan. Hozirgi davrga kelib, insoniyat tabiatga ongli madaniy munosabatda bo'lish, uning

kelajagini belgilovchi omil ekanligini anglay boshladi [5]. Shu asosda "Tabiat - jamiyat - inson" munosabatlarini tabiat foydasiga isloh qilish, unga madaniy munosabatda bo'lish jarayoni kelajakda madaniyat shakllanishining ekologik ehtiyojlar doirasida integratsiyalashuvi natijasida ekologik-ahloqiy madaniyat, ekologik-huquqiy madaniyat, ekologik-iqtisodiy madaniyat va boshqa ekologik madaniyat yo'nalishlari vujudga kelib, o'z mazmuni vazifalarini konkretlashtirmoqda. Ekologik madaniyat maxsus ijtimoiy madaniyat sifatida inson va jamiyatning tabiatga nisbatan amaliy munosabatini tashkillashtirish, boshqarish va nazorat qilish funksiyalarini bajaradi. Tabiiy atrof-muhit muhofazasining olamshumul muammoga aylanishi va kattalashib ketayotganligi ijtimoiy hayotda ekologik madaniyatning

ustuvorlashib borishi qonuniyati vujudga keldi. Chunki mamlakatlarning notekis rivojlanayotganligi tabiiy atrof-muhit muhofazasiga, ayniqsa, uning texnik-texnologik, intellektual, moddiy-ma'naviy imkoniyatlarini cheklanganligi:

a) ijtimoiy taraqqiyotda ekologik madaniyatning rolini va ahamiyatini kuchaytirish chora tadbirlarini ko'rish;

b) ekologik madaniyatni boshqa shakllari bilan integratsiyalashuvi va differensiyalashuvi xususiyatlarini o'rganish;

v) ekologik madaniyatni rivojlantirish usullarini, vositalarini va yo'nalishlarini ko'rsatish kabi vazifalarini dolzarbligi belgilaydi. Bu vazifalarni samarali hal qilinishi ekologik xavfsizlik muammolari yechimida muhim omil bo'lib hisoblanadi.

Olib borilgan kuzatishlarimiz va tadqiqotimiz natijasida quyidagi xulosaga keldik:

Boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan "Tabiiy fanlar" darsini yangi pedagogik texnologiya asosida qurish;

Ushbu darslarni o'quv dars tizimining mavzular, boblar va bo'limlar bo'yicha didaktik imkoniyatlarini aniqlash;

Kichik yoshdagi o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishga oid namunaviy dars ishlanmalarini tayyorlash va uni amaliyotga tadbir qilish;

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirish uchun ularni tayyorlaydigan oliy va o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi o'quv yurtlarining o'quv tarbiyaviy jarayoni, reja va dasturlarini takomillashtirish;

Kichik yoshdagi o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirish uchun darsdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarni pedagogik, psixologik va uslubiy mexanizmini takomillashtirish;

Ushbu vazifalar amalga oshirilsa boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirishdek ishlar ijobiy bajarilgan bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Mavlonova R.A. O'zbekistonda boshlang'ich ta'limning nazariyasi va amaliyoti. Ped. fan. dokt. diss. avto. ref.-T: 1989 y. -41 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasida ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi, 27.05.2019 yildagi 434-son qarori.
3. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi" 2017.02.07.
4. Rahimqulova M.B. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini darsdan tashqari mashg'ulotlarda ekologik qadriyatlar asosida tarbiyalash. 13.00.01-Pedagogika nazariyasi va tarixi ixtisosigi bo'yicha yozilgan dissertatsiya avtoreferati. T.: 2000. 22 b.
5. Saidov A, Tadjixonov U, Odilqoriyev X. Davlat va huquq asoslari. Darslik.T.: "Sharq" 2002. 720 b.
6. Turdiqulov E. Tabiiy fanlar integratsiyasi ta'lim samaradorligini oshirish omili./Xalq ta'limi. 2006, 2-son, 36-39 b.
7. Umumiy o'rta ta'limning Davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturi. Boshlang'ich ta'lim. /O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining Axborotnomasi. 7-maxsus son. -T.: Sharq, 480 b.
8. Mavlonova R., N.Rahmonqulova "Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi" T 2013.
9. Shodmonov F.. Globallashuv sharoitida ekologik ta'limni o'qitishning muammolari. "Boshlang'ich ta'limning zamonaviy tendentsiyalari: Ta'lim va tarbiya integratsiyasi" III Xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiyasi. (2023 йил 4 май 72-76 bet.)
10. Shodmonov F.. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida noyob o'simliklar va hayvonlarni muhofaza qilish to'g'risida elementar tasavvurlarni shakllantirish. Materials of the 1st international conference: conservation of eurasian biodiversity: contemporary problems, solutions and perspectives part I 2023 69-71 b.
11. Shodmonov F.. Sun'iy intellekt orqali ekologik muammolarni oldini olish va ekologik madaniyatni shakllantirish. «Ta'limda sun'iy intellektning roli» mavzusidagi Respublika ilmiy – amaliy konferentsiyasi: materiallar to'plami. Kattaqo'rg'on, 16-17-iyun, 2023 yil. 254-257 b.

UDK:37,014,5

Ibodulla ERGASHEV,
O‘zbekiston Milliy universiteti professori, s.f.d
E-mail: ibodullaergashev@mail.ru
Azamatjon XUDAYNAZAROV,
O‘zbekiston Milliy universiteti Siyosatshunoslik kafedrasida tadqiqotchisi.

CHDPU professori, s.f.d. N. Nazarov tarqizi asosida

THE ROLE OF YOUTH PARLIAMENTS IN INCREASING YOUTH PARTICIPATION (INTERNATIONAL AND UZBEKISTAN EXAMPLES)

Annotation

The article examines the role of youth parliaments in increasing the participation of young people in political processes. Also, the article describes the practical experiences of the youth parliaments in the world and the practical measures taken, as well as the practical work carried out by the youth parliament in Uzbekistan. Some problems in the activity of youth parliaments in increasing the participation of young people in political processes, conclusions, suggestions and recommendations for further improvement of its activity are given and socio-political analysis is made.

Key words: Youth, youth participation, youth problems, political processes, strategic subject, participation in political processes, youth parliament, votelection.

РОЛЬ МОЛОДЕЖНЫХ ПАРЛАМЕНТОВ В ПОВЫШЕНИИ УЧАСТИЯ МОЛОДЕЖИ (МЕЖДУНАРОДНЫЕ И УЗБЕКИСТАНСКИЕ ПРИМЕРЫ)

Аннотация

В статье рассматривается роль молодежных парламентов в повышении участия молодежи в политических процессах. Также в статье описан практический опыт молодежных парламентов мира и принятые практические меры, а также практическая работа, проводимая молодежным парламентом в Узбекистане. Приведены некоторые проблемы деятельности молодежных парламентов по повышению участия молодежи в политических процессах, сделаны выводы, предложения и рекомендации по дальнейшему совершенствованию их деятельности и сделан социально-политический анализ.

Ключевые слова: Молодежь, молодежное участие, молодежные проблемы, политические процессы, стратегический субъект, участие в политических процессах, молодежный парламент, голосование, выборы.

YOSHLAR ISHTIROKINI OSHIRISHDA YOSHLAR PARLAMENTLARINING O‘RNI (XALQARO VA O‘ZBEKISTON MISOLIDA)

Аннотация

Maqolada yoshlarning siyosiy jarayonlarda ishtirokini oshirishda yoshlar parlamentlarni o‘rni o‘rganilgan. Shuningdek, maqolada dunyodagi yoshlar parlamentlarining amaliy tajribalari hamda olib borilgan amaliy chora-tadbirlari, shu o‘rinda O‘zbekistondagi yoshlar parlamenti tomonidan amalga oshirilgan amaliy ishlar yoritilgan. Yoshlar parlamentlarining yoshlarni siyosiy jarayonlarda ishtirokini oshirishdagi faoliyatida ayrim muammolari, uning faoliyatini yanada takomillashtirish uchun xulosa, taklif va tavsiyalar berilgan hamda ijtimoiy-siyosiy tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: Yoshlar, yoshlar ishtiroki, yoshlar muammolari, siyosiy jarayonlar, strategik subyekt, siyosiy jarayonlarda ishtiroki, yoshlar parlamenti, ovoz berish, saylov.

Kirish. Yoshlar ishtiroki – bu mamlakatning ijtimoiy hayot sohalarida yoshlarning bevosita faoliyatiga aytish mumkin. Har bir mamlakatning strategik subyektini bo‘lgan yoshlarini siyosiy jarayonlarda ishtirokini oshirish orqali mamlakat taraqqiyotida tub bir o‘zgarish qildigan, kreativ, novator, erkin hamda mustaqil fikrlaydigan, siyosiy-huquqiy madaniyatli, vatanparvar va o‘z xalqini o‘ylaydigan davlat xizmatchisi, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarni puxta egallagan yuksak potensial yoshlarni tarbiyalash mumkin. Shu o‘rinda, davlat rahbarlari yoshlarining siyosiy jarayonlarda ishtirokiga e‘tiborsizlik qilinsa, davlat hokimiyati boshqaruvi va siyosatiga ishonchsizlik, davlat idora-tashkilotlari rahbarlarining yoshi qarishi (yoshi katta rahbarlarning ko‘payishi), saylovlarda tokenistik (ramziy) ishtirok etishi, siyosiy o‘zgarishlarga loqaydlik bilan qarash, siyosiy radikal oqimlarga qo‘shilishga moyillik xususiyatlari shakllanishi, davlatning qonunchiligiga ishonchsizligi kabi holatlar yuzaga kelishi mumkin. Bunday salbiy holatlarni oldini olish, shuningdek, yoshlarning qonuniy huquq va manfaatlarini qo‘llab-quvvatlash, ularning huquqiy ongi va savodxonligini oshirish, qonunchilik va qonun ijodkorligi jarayoniga qiziqtirish hamda jalb qilish, qabul qilinayotgan qonunlarga ovoz bera olish imkoniyatlarini kengaytirishda yoshlar parlamentlarining roli beqiyosdir.

Shu o‘rinda yoshlar parlamenti tushunchasiga ilmiy ta‘riflar berib ketish o‘rinlidir. Yoshlar parlamenti - bu yoshlarning hayoti va kelajagi to‘g‘risida qaror qabul qilishda faol ishtirokini ta‘minlash maqsadida tashkil etilgan tashkilot. Bu yoshlar ta‘lim, sog‘liqni saqlash, ish bilan ta‘minlash, ekologiya va yoshlar siyosatining boshqa jihatlarini bilan bog‘liq muhim masalalar bo‘yicha o‘z fikrlarini bildirishi, fikr almashishi va yechimlarni taklif qilishi mumkin bo‘lgan

forumni taqdim etadi[1]. Rossiyalik politolog Aleksey Kochetkov esa “Yoshlar parlamenti bugungi kunda yoshlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini davlat hokimiyati organlari huzurida yoki ular tomonidan belgilangan tartibda, shuningdek, boshqa jamoatchilik tomonidan maxsus jamoat maslahat va radioeshittirish tuzilmasini yaratish va faoliyat yuritishga asoslangan maxsus ijtimoiy guruh sifatida belgilaydi” degan fikrlarini keltirish mumkin[2]. Yoshlar parlamenti tushunchasiga keltirilgan fikrlardan kelib chiqib quyidagicha fikr bildirish mumkin: Yoshlar parlamenti - yoshlarning hayoti va kelajagi to‘g‘risida qaror qabul qilishda faol ishtirokini ta‘minlovchi, o‘z muammolari va g‘oyalarini hukumat vakillari bilan muhokama qilish imkoniyatini beruvchi hamda siyosiy jarayonlarda yoshlarning manfaatlarini va g‘oyalarini ifodalashga mo‘ljallangan ko‘nikma hamda malakasini shakllantiruvchi institut.

Asosiy qism. Dunyoga nazar soladigan bo‘lsak, ko‘pgina parlamentlarda fuqarolik jamiyati guruhlari va tarmoqlari bilan aloqalarni o‘rnatish vazifasi yuklangan axborot xizmatlari mavjud. Hamkorlikning natijasi yaxshiligi - yoshlarning ovozlari qaror qabul qiluvchilar tomonidan eshitilganda va inobatga olinganda, yoshlarning siyosiy ishtiroki haqiqiy muammolarni hal qilishda yordam bergandadir. Shunda yoshlarning fikrlari va qarashlari haqiqiy o‘zgarishlarga olib keladi.

Shotlandiya yoshlar parlamenti (SYP) 1999 yilda tashkil etilgan bo‘lib, yoshlar tomonidan boshqariladigan tashkilotdir. U Shotlandiya parlamenti va Shotlandiya hukumatidan mustaqil hisoblanadi, lekin hukumat tomonidan uch yil davomida moliyalashtiriladi. Shotlandiya yoshlar parlamentiga 14 yoshdan 25 yoshgacha bo‘lgan 160 a‘zo kiradi. Saylov mahalliy kengashlar

tomonidan Shotlandiya yoshlar parlamenti xodimlari rahnamoligida tashkil etiladi. Shotlandiyada yoshlarni mahalliy kengashlar va yoshlar tashkilotlari tomonidan qo'llab-quvvatlash mavjud. Yilda bir marta Shotlandiya hukumati Shotlandiya yoshlar parlamenti tomonidan erishilgan yutuqlarini muhokama qilish uchun uchrashuv bo'lib o'tadi. Yoshlar parlamenti Shotlandiyada yashovchi yoshlarning huquqlarini qo'llab-quvvatlash, o'zaro hurmat qilish va mamlakatdagi qaror qabul qiluvchilar tomonidan hisobga olishga ijobiy ta'sir ko'rsatganligi haqidagi misollar keltirishadi. Shunday qilib, Shotlandiya yoshlar parlamentining afzalliklari nafaqat yoshlar va ular tajribasidan olingan narsalar, balki Shotlandiya parlamenti va Shotlandiya hukumati tomonidan ijobiy siyosatni shakllantirishga yordam berish uchun manfaatdor yoshlarning tayyor guruhiga murojaat qilishlari mumkinligidir[3].

Uels Yoshlar Parlamenti (WYP) (Uels: Senedd Ieuenctid Cymru (SIC)) 2018-yilda Senedd (o'sha paytda Uels Milliy Assambleyasi) tomonidan tashkil etilgan. Uning maqsadi yoshlarga qaror qabul qilish imkoniyatini berish va ularga Uels siyosatida ovoz berishdir. Uels Yoshlar Parlamenti 11 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan oltin nafar a'zodan iborat. Senedd saylov okruglari bo'yicha elektron saylovda 40 nafar a'zo, yana yigirma nafar a'zo hamkor tashkilotlar tomonidan saylandi. Parlamentning barcha 60 ta a'zosi o'zlarining ikki yillik vakolatlari davomida jami uch marta milliy miqyosda yig'ilishadi. Parlament Kardiff ko'rfazidagi Senedd binosida yig'iladi. Bundan tashqari, a'zolar ish dasturini davom ettirish uchun mintaqaviy yig'ilishlarda uchrashadilar; Uelsning to'rtta saylov hududida - O'rta va G'arbiy Uels, Shimoliy Uels, Janubi-Sharqiy Uels va Janubi-G'arbiy Uelsda o'tkaziladi. Ikki yil davomida uchta mintaqaviy tadbir ham o'tkaziladi, ularda butun Uelsdan kelgan yoshlar o'zlarining saylangan vakillari bilan uchrashishlari va ularning fikrlarini eshitishlari mumkin[4].

Buyuk Britaniya Yoshlar Parlamenti 1999-yilda yoshlarga, jumladan, marginallashtirilgan jamoalar vakillariga parlament jarayoniga ta'sir o'tkazish imkoniyatini yaratish maqsadida tashkil etilgan. Milliy yoshlar agentligi buyuk Britaniyaning yoshlar parlamentini boshqaradi va dasturni taqdim yetish uchun hamkor tashkilotlar bilan ishlaydi. Britaniya Yoshlar parlamenti har ikki yilda bir marta saylanadi. Britaniya yoshlar parlamentining vakolat muddati 1 apreldan boshlanadi va 31 martda tugaydi. Saylovlar Angliya va Uelsdagi mahalliy hokimiyat organlariga (yoki mahalliy hokimiyat nomidan yoki uning o'rniga ishlaydigan organlarga), Shotlandiyadagi Shotlandiya yoshlar parlamenti va to'g'ridan-to'g'ri Shimoliy Irlandiyadagi Milliy yoshlar agentligi tomonidan boshqariladi. Saylanganidan so'ng, yoshlar parlamenti a'zolari qaror qabul qiluvchilar bilan uchrashadilar, tadbirlar tashkil qiladilar, targ'ibot-tashviqot ishlarini olib boradilar, nutq so'zlaydilar, munozaralar o'tkazadilar va qaror qabul qiluvchilar tomonidan yoshlarning fikrlari tinglanishini ta'minlaydilar[5].

Osiyo mamlakatlariga nazar soladigan bo'lsak, masalan, Pokiston Islom Respublikasi yoshlarning liderlik qobiliyatlari va tanqidiy fikrlashni shakllantirish, siyosiy bilimlarni rivojlantirish hamda Pokiston yoshlarini demokratik qarorlar qabul qilish jarayoniga mazmunli jalb qilish uchun PILDAT 2007 yilda birinchi Pokiston Yoshlar Parlamentini (YPP) ishga tushirdi. O'shandan beri Yoshlar Parlamenti Pokistonning barcha viloyatlari va hududlaridan 18 yoshdan 29 yoshgacha bo'lgan 1000 ga yaqin yosh pokistonliklarning yetakchilik qobiliyatini yaratadi. Pokiston yoshlar parlamentining bir qator bitiruvchilari hozirda siyosat, davlat, davlat xizmati, huquq, biznes va korporativ sektorlarda rahbarlik lavozimlarida xizmat qilmoqda. Pokiston yoshlar parlamenti yoshlar bugungi va ertangi kunning global, mintaqaviy va mahalliy muammolarini tushunish vakolatiga ega bo'lgan hamda keyingi avlod yetakchilari sifatida ularni hal qilish uchun ilhomlantirgan holda, Yoshlar parlamenti orqali faol fuqaro bo'lish va muvaffaqiyatli martaba qurish yo'llarini o'rgatadi[6].

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi davlatlariga nazar soladigan bo'lsak, Rossiya Federatsiyasi Davlat Dumasining 2001 yil 4 iyuldagi 1742-III-sonli qarori bilan Rossiya Federatsiyasi Federal Majlisining Davlat Dumasi huzurida jamoat yoshlar palatasi (2011-yilda Yoshlar parlamenti deb o'zgartirilgan) tashkil etildi. Yoshlar parlamenti Davlat Dumasi apparati faoliyatini huquqiy, tashkiliy, hujjatlashtirish, tahliiliy-axborot, moliyaviy, moddiy-texnik qo'llab-quvvatlashni amalga oshiruvchi doimiy faoliyat ko'rsatuvchi organdir. Yoshlar parlamenti Rossiya Federatsiyasidagi yoshlarning muammolarini o'rganish, ularga davlat hokimiyati organlarining o'z vaqtida javob berishlari, davlat dumasining yoshlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini qonuniy tartibga solish sohasidagi faoliyatiga ko'maklashish, Rossiya Federatsiyasida yoshlar muammolarini hal qilish bo'yicha tavsiyalar

tayyorlash maqsadida tuzilgan. Davlat Dumasi huzuridagi Yoshlar parlamenti yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish bo'yicha qonunchilik tashabbuslarini ishlab chiqadi, hokimiyat va yosh fuqarolarning bir-birini yaxshiroq tushunishiga yordam beradi, siyosatni o'rgatadi[7].

Shu o'rinda, Belarus Respublikasi Milliy Majlisi huzuridagi yoshlar kengashi (parlament) 2020-yil iyul oyida tashkil etilgan va o'z faoliyatini jamoatchilik asosida amalga oshiruvchi maslahat organi hisoblanadi. Yoshlar parlamentining maqsadi Belarus Respublikasi Milliy Majlisining yoshlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini qonuniy tartibga solish sohasidagi faoliyatiga ko'maklashishdir. Yoshlar parlamenti tarkibiga Belarus Respublikasi fuqarolari bo'lgan 18 yoshdan 31 yoshgacha bo'lgan yoshlar vakillari, odatda yoshlar parlamentarizmi organlari rahbarlari (vakillari) orasidan kiritiladi. Viloyat bo'ysunuvdagi har bir tuman va shahardan bazaviy hududiy darajadagi deputatlar tegishli mahalliy Kengashlari prezidiumlari yoshlar parlamenti tarkibiga bittadan nomzodni topshiradilar. Yoshlar parlamenti tarkibiga nomzodni delegatsiya qilish to'g'risidagi qaror tegishli mahalliy deputatlar Kengashlari prezidiumlari majlislarida nomzodlar muhokama qilingandan so'ng qabul qilinadi. Yoshlar parlamentining vakolat muddati ikki yil. Yoshlar parlamentining faoliyati majlislar shaklida, prezidium, komissiyalar, yoshlar parlamentining boshqa organlari faoliyati, shuningdek, yoshlar parlamenti a'zolarining Belarus Respublikasi milliy Majlisi Vakillar palatasi hamda Respublika Kengashining ochiq majlislarida, ularning doimiy komissiyalarida va boshqa shakllarda yoshlar parlamentining Nizom va reglamentiga muvofiq amalga oshiriladi[8].

O'zbekistonga nazar soladigan bo'lsak, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 2-martdagi "2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasini "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili"da amalga oshirishga oid Davlat dasturi to'g'risida"gi PF-5953-sonli Farmoni[9] ga asosan Davlat dasturining I. Davlat va jamiyat qurilishi tizimini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari bandining ijrosini ta'minlash maqsadida Oliy Majlis Qonunchilik palatasi huzurida hamda Senati huzurida Yoshlar parlamentini tashkil etildi. Yoshlar parlamentining maqsadi yoshlarning qonuniy huquq va manfaatlarini qo'llab-quvvatlash, ularning huquqiy ongi va savodxonligini oshirish, qonunchilik va qonun ijodkorligi jarayoniga yoshlarni jalb qilish va qabul qilinayotgan qonunlarni yoshlar orasida keng targ'ib qilish orqali ularning parlament hayotiga daxldorligini oshirishda ishtirok etishdan iborat[10].

Yoshlar parlamenti a'zolari 18-30 yosh bo'lgan fuqarolar orasidan gender tenglik ta'minlangan va jismoniy imkoniyati cheklangan yoshlarni ham jalb qilgan holda jami 100 nafar etib shakllantiriladi. Bunda xalq deputatlari viloyat, tuman (shahar) Kengashlariga saylangan yoshlar vakillaridan har bir hududdan teng miqdorda 6 nafardan jami 84 nafar va O'zbekiston Yoshlar ittifoqi tavsiyasiga ko'ra 10 nafar hamda Senatning Yoshlar madaniyat va sport masalalari qo'mitasi tavsiyasiga binoan 6 nafar yoshlar Senat Kengashi qarori bilan Yoshlar parlamenti a'zolariga tasdiqlanadi. Yoshlar parlamenti tomonidan 2023-yilda Qonunchilik palatasida ko'rib chiqilgan qonun loyihalaridan 21 tasi yuzasidan 455 ta taklif tayyorlangan. Shuningdek, Qonunchilik palatasi deputatlarining hududlardagi uchrashuvlari, nazorat-tahlil tadbirlari va saylovchilar bilan muloqotlari jarayonida Yoshlar parlamenti a'zolarining 61 marotaba bevosita ishtirok etishi ta'minlangan[11].

Xulosa, taklif va tavsiyalar. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, yoshlar parlamenti davlat va yoshlar o'rtasida o'zaro munosabatga kirishdan ko'prik vazifasini bajaruvchi tizimdir. Shuningdek, yoshlarning siyosiy va huquqiy sohada egallagan bilim hamda ko'nikmalari, hayotiy pozitsiyalarini aniq belgilab berib, davlat parlamenti kelajagidagi chinakam vorisiga aylanishda siyosiy muhit yaratib beradi. Bugungi dunyoda bo'layotgan siyosiy o'zgarishlar yoshlarning siyosiy jarayonlarga bo'lgan qiziqishi, siyosiy ishtiroki oshib bormoqda. Lekin yoshlar o'rtasida siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etishida siyosiy institutlarning olib borayotgan faoliyati unchalik katta ta'sir qilmayapti. Chunki siyosiy institutlar faqat davlat topshiriqlarini bajarish, qilgan ishlari faqat hisobot uchun olib borilganligi, yoshlar muammolariga yechim topish va ularni qo'llab-quvvatlashga yetarlicha e'tibor qaratilmayotganligi holatlari yuz bermoqda. Shuning uchun yoshlarda siyosiy institutlarga ishonchi past darajada bo'lmoqda. Yoshlar parlamentining maqsad va vazifalarini konkretlashtirish kerak. Masalan, O'zbekistonda yoshlar muammolarini o'rganadigan, tashabbuslarini olib chiqadigan, takliflarni o'rganadigan bir nechta institutlar mavjud. Yoshlar muammolarini o'rganish va istiqbolli kadrlarni tayyorlash instituti,

O'zbekiston Yoshlar ittifoqi va Yoshlar ishlari agentligi kabi tashkilotlarni maqsadlari bir-biriga yaqin bo'lib qolgan. Yoshlar muammolarini o'rganish va tahlil qilishni yagona tashkilot bajarishi kerak. Tashkilotlar ko'p bo'lsa, bir biriga uning-buning vazifasi deb, muammolar muammoligicha qolaveradi.

Shu o'rinda yoshlar parlamentlarining yoshlarni siyosiy jarayonlarda ishtirokini oshirishdagi faoliyatida ayrim muammolarni sanab o'tish o'rinlidir: birinchidan, Yoshlar parlamenti faqat hukumatning faoliyatiga kirmaydigan topshirig'ini amalga oshirishga o'rganib qolganligi, ikkinchidan, parlamentning qonun loyihalari muhokamalarida nomiga ishtirok etishi hamda ularning qarorlari rasmiy kuchga ega emasligi, uchinchidan, parlamentning a'zolari o'zi istiqomat qiladigan hudud yoshlariga tegishli muammolarini o'rganish, sabablarini aniqlash, uni yoshlar o'rtasida muhokama qilishga mas'uliyat bilan yondashmayotganligi, to'rtinchidan, yoshlarning manfaatlarini himoya qilish, ularning muammolarini parlament minbariga olib chiqish, qonun ijodkorligida yoshlarning ishtirokini ta'minlash bo'yicha olib borayotgan targ'ibotlari hukumat oldida faqat hisobot uchun yoki nomigina o'tkazilishi, beshinchidan, ayrim yoshlar parlament faoliyati to'g'risida ma'lumotga ega emasligi.

Yoshlarning siyosiy jarayonlarda ishtirokini oshirishda yoshlar parlamentlarni faoliyatini yanada takomillashtirish uchun

ADABIYOTLAR

1. Elektron manba: <https://adolat.uz/ru/nukta-nazar/mnenie-molodezhnyj-parlament-platforma-dlya-razvitiya-molodezhi-v-uzbekistane> (Murojaat qilingan sana: 01.06.24).
2. Кочетков А.В. Молодежный парламентаризм в России: понятие и правовой статус / А.В. Кочетков // «Черные дыры» в российском законодательстве. – 2005. – № 1. – С. 51-57.
3. Elektron manba: <https://gpgovernance.net/wp-content/uploads/2021/04/GTP-13-Youth-Uzbek.pdf> (Murojaat qilingan sana: 01.06.24).
4. Elektron manba: https://en.wikipedia.org/wiki/Welsh_Youth_Parliament (Murojaat qilingan sana: 01.06.24).
5. Elektron manba: <https://nya.org.uk/ukyp/> (Murojaat qilingan sana: 01.06.24).
6. Elektron manba: <https://youthparliament.pk/> (Murojaat qilingan sana: 01.06.24).
7. Elektron manba: https://ru.wikipedia.org/wik/Молодёжный_парламент_при_Государственной_думе (Murojaat qilingan sana: 01.06.24).
8. Elektron manba: <https://sovrep.gov.by/ru/mp-ru/> (Murojaat qilingan sana: 01.06.24).
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 2-martdagi PF-5953-sonli Farmoni. <https://lex.uz/docs/-4751561>
10. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi Kengashining 2022-yil 12-dekabrda 2749-IV-son Qarori. <https://lex.uz/en/docs/-6358558>
11. Elektron manba: <https://parliament.gov.uz/news/yoshlar-parlamentining-otgan-yilgi-faoliyati-qanday-boldi> (Murojaat qilingan sana: 01.06.24).
12. Urinbaevich K. A. YOUTH OF UZBEKISTAN AS A SUBJECT OF CHANGES IN POLITICAL PROCESSES //Open Access Repository. – 2023. – T. 4. – №. 3. – С. 1455-1464.
13. Urinbaevich K. A. Factors for Increasing the Activity of Youth of Uzbekistan in the Field of Science and Education //Middle East Journal of Applied Science & Technology. – 2022. – T. 5. – №. 1. – С. 33-37.
14. Худайназаров А. У. Роль реформ в повышении активности молодежи узбекистана в социально-политических процессах //Экономика и социум. – 2021. – №. 4-2 (83). – С. 661-665.
15. Abdurakhmonovich S. B., Urinbaevich K. A. The Role of Reading in Increasing the Activity of Youth in Socio-Political Processes //Middle European Scientific Bulletin. – 2022. – T. 23. – С. 222.
16. Ergashev Ibodulla, Abdullayev Barxayotjon Bo'riyevich, Xudaynazarov Azamatjon O'rinqbayevich & Berdiyeva Muattar Ibodullayevna. Transformation of Youth and the System of Values. Mediterranean Journal of Basic and Applied Sciences (MJBAS) Volume 6, Issue 4, Pages 24-32, October-December 2022.
17. O'rinqbayevich X. A. Yangi O'zbekiston siyosiy jarayonlarida yoshlar ishtirokining tuzilmaviy-funksional tahlili //Conferencea. – 2023. – С. 46-51.

Malika ERGASHEVA,

Toshkent tibbiyot akademiyasi Chirchiq filiali, "Ijtimoiy fanlar va xorijiy tillar" kafedrasini mudiri

E-mail: dr.malikaprof@gmail.com

Imom Moturidiy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi bo'lim boshlig'i O.Sotvoldiyev taqrizi asosida

IMKONIYATI CHEKLANGAN O'QUVCHILAR UCHUN UY TA'LIMINI TASHKIL ETISHDA XORIJ TAJRIBASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada turli xorijiy ta'lim tizimlarida imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun uyda ta'limni tashkil etish ko'rib chiqiladi, qonunchilik asoslari, ta'lim modellari va yordamchi texnologiyalarning roli yoritiladi. Bunda, Qo'shma Shtatlar, Buyuk Britaniya va Finlyandiya kabi mamlakatlarning inklyuziv ta'limga bo'lgan yondashuvlarini tavsiflovchi amaliy tadqiqotlarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: Uydata'lim, nimkoniyati cheklangan o'quvchilar, individual ta'lim rejasi (IEP), inklyuziv ta'lim.

ОПЫТЫ ОРГАНИЗАЦИИ ДОМАШНЕГО ОБУЧЕНИЯ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ ЗА РУБЕЖОМ

Аннотация

В данной статье рассматривается организация домашнего обучения учащихся с ограниченными возможностями в различных зарубежных системах образования, освещаются правовая база, модели обучения, а также роль ассистивных технологий. В нем представлены тематические исследования, описывающие подходы к инклюзивному образованию в таких странах, как США, Великобритания и Финляндия. В статье также рассматриваются проблемы и предлагаются решения по улучшению практики домашнего обучения для учащихся с ограниченными возможностями.

Ключевые слова: Домашнее образование, учащиеся с ограниченными возможностями, индивидуальный план обучения (ИУП), инклюзивное образование.

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN ORGANIZING HOME EDUCATION FOR STUDENTS WITH DISABILITIES

Annotation

This article examines the organization of home education for students with disabilities in various foreign education systems, highlighting the legislative foundations, educational models, and the role of assistive technologies. It presents practical research describing the approaches to inclusive education in countries such as the United States, the United Kingdom, and Finland.

Key words: Home education, students with disabilities, Individualized Education Plan (IEP), inclusive education.

Kirish. Imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun uyda ta'lim butun dunyo bo'ylab inklyuziv ta'lim tizimining muhim jihati hisoblanadi. Ko'pgina mamlakatlar ushbu o'quvchilar o'zlarining noyob ehtiyojlariga moslashtirilgan sifatli ta'lim olishlarini ta'minlash uchun maxsus yondashuvlarini ishlab chiqdilar. Ushbu maqola turli xorijiy ta'lim tizimlarida nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun uyda ta'limning tuzilishi, siyosati va ilg'or tajribalarini o'rganadi va bu amaliyotlar adolatli ta'lim imkoniyatlarini qanday qo'llab-quvvatlashiga e'tibor beradi.

Imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun uyda ta'lim berishning umumiy ko'rinishi shundan iboratki, ko'pincha uyda ta'lim deb ataladigan tizim an'anaviy maktab sharoitida qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin bo'lgan nogiron o'quvchilar uchun moslashuvchan alternativ sifatida tashkil qilindi. Asosiy maqsad - o'quvchilarning ta'lim uslublari, sog'lig'i sharoitlari va o'ziga xos ta'lim ehtiyojlariga javob beradigan individuallashtirilgan ta'lim rejalarini (IEP) yaratish. Nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun uyda ta'lim tizimi an'anaviy maktab sharoitlariga, ayniqsa jismoniy, kognitiv yoki hissiy muammolari, umumiy maktabga borishga qiyinaladigan o'quvchilar uchun muhim va moslashuvchan alternativ sifatida paydo bo'ldi. An'anaviy sinfdan farqli o'laroq, uyda ta'lim o'quvchilarning o'ziga xos ta'lim ehtiyojlari, sog'lig'i va shaxsiy sharoitlari to'liq mos keladigan muhitni tashkillashtiradi. Asosiy maqsad nafaqat akademik mazmunga qaratilgan, balki har bir o'quvchining rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydigan individual ta'lim rejalarini (IEP) ishlab chiqish va amalga oshirishdir. Uyda o'qitish jarayoni uchun asosiy bo'lgan IEPlar o'quvchining qobiliyatlari va ehtiyojlariga moslashtirilgan aniq maqsadlar, o'rganish strategiyalari va baholashlarni belgilaydi. Ular o'qituvchilar, ota-onalar va maxsus ta'lim mutaxassislari tomonidan o'quv dasturining bolaning sur'ati, qiziqishlari va rivojlanish bosqichlariga mos kelishini ta'minlash uchun hamkorlikda ishlab chiqiladi. Ushbu rejalar moslashuvchanlikni taklif etadi, bu esa o'quvchining taraqqiyoti yoki o'zgaruvchan sharoitlarga, masalan, o'rganishning izchilligiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan sog'liq sharoitlariga qarab real vaqt rejimida sozlanish imkonini beradi. Uyda ta'lim sharoitlarida an'anaviy sinfdan jismoniy, hissiy va psixologik talablari yengillashtiriladi, bu esa o'quvchilarga ko'pincha nogiron bolalar uchun maktab ta'limi bilan

birga keladigan ijtimoiy tazyiqlar yoki qiyinchiliklarisiz o'z o'qishlariga diqqatini qaratish imkonini beradi. Bundan tashqari, uyda ta'lim shaxsiylashtirilgan ta'limga urg'u qaratadi, bunda o'qitish usullari va materiallari o'quvchining kuchli tomonlari va qiyinchiliklariga moslashtirilib, faol ishtirok etish va tushunish uchun imkoniyatlar yaratadi. Matnni nutqqa o'tkazish uchun dasturiy ta'minat, muqobil qurilmalari va raqamli platformalar kabi yordamchi texnologiyalar o'quvchilarga o'z ehtiyojlariga mos formatdagi o'quv materiallaridan foydalanish imkoniyatini beradi. Ko'pgina hollarda, bu vositalar jismoniy nuqsonlari, hissiy muammolari yoki muloqot qilishda qiyinchiliklarga duchor bo'lgan o'quvchilarga o'rganishda to'liqroq ishtirok etish imkonini beradi, bu esa ta'limni yanada qulay va samarali bo'lishiga yordam beradi. O'quv mashg'ulotlaridan tashqari, uyda ta'lim hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydi va o'quvchilarni mustaqil biror ishni bajarishlariga yordam beradi. Amaliy topshiriqlar, muammolarni yechish faoliyati va o'z-o'zini boshqarish amaliyotlarini kundalik o'quv dasturiga kiritish orqali o'quvchilar maktabdan keyingi hayotga ham yaxshi tayyorlanadi. Moslashuvchan muhit, shuningdek, reabilitatsiya mashqlari, terapiya va muntazam tibbiy yordamni o'quvchining kunlik jadvaliga muammosiz kiritish imkonini beradi, ularning umumiy rivojlanishiga kompleks yondashuvni ta'minlaydi. Uyda ta'lim ko'plab afzalliklarga ega bo'lsa-da, ushbu yondashuvning muvaffaqiyati ota-onalar, ta'lim organlari va qo'llab-quvvatlash xizmatlari o'rtasidagi hamkorlikka bog'liqligini tan olish kerak. Ota-onalar ko'pincha o'qituvchi va himoyachi bo'lib, o'z farzandlariga samarali ta'lim olishlari uchun zarur bo'lgan resurslar va ko'rsatmalarni olishlarini ta'minlaydilar. Biroq, bu ikki tomonlama rol, ayniqsa, rasmiy o'qituvchilik ma'lumotiga ega bo'lmagan yoki maxsus ta'lim yordamiga ega bo'lmagan ota-onalar uchun qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Ko'pgina xorijiy ta'lim tizimlari ota-onalarning doimiy kasbiy rivojlanishini ta'minlash, ularga uy sharoitida ta'lim rejalarini samarali amalga oshirish uchun vositalar va treninglar taklif qilish orqali buni hal qiladi. O'zining afzalliklariga qaramay, imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun uyda ta'lim olishning bir qator qiyinchiliklari mavjud. Bir qator mamlakatlarda imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun uyda ta'lim berishni tartibga soluvchi huquqiy asoslar yaratilgan. Qo'shma Shtatlarda nogironligi bo'lgan

shaxslarning ta'lim to'g'risidagi qonuni (IDEA) nogiron o'quvchilarga bepul tegishli davlat ta'limi (FAPE) olish huquqini ta'minlaydi, agar kerak bo'lsa, u yda o'tkazilishi mumkin. Shunga o'xshab, Kanada, Avstraliya va Buyuk Britaniya kabi mamlakatlarda o'quvchilarning u yda ta'limni o'z ichiga olishi mumkin bo'lgan muhitda ta'lim olish huquqlarini belgilovchi qonunlar mavjud.

Dunyo bo'ylab mamlakatlar nogiron o'quvchilarga teng huquqli ta'lim berish muhimligini tan olgan va bu e'tirof ko'pincha ularning ta'lim huquqlarini himoya qilish uchun mo'ljallangan huquqiy asoslarda mustahkamlangan. Ushbu siyosatlar nogiron o'quvchilarga, hatto u yda ta'lim olishsa ham, nogiron bo'lmagan tengdoshlari kabi bir xil sifatli ta'lim olish huquqini ta'minlaydi. Ushbu ramkalar ortidagi asosiy tamoyillardan biri cheklangan muhitda (LRE) ta'lim berishdir, ya'ni nogiron o'quvchilar tengdoshlari bilan imkon qadar ko'proq ta'lim olishlari kerak. Biroq, an'anaviy maktab muhiti ularning o'ziga xos ehtiyojlarini qondirmasa, u yda ta'lim muqobil variantga aylanadi [5].

Qo'shma Shtatlarda nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'lim to'g'risidagi qonuni (IDEA) nogiron o'quvchilarning ta'limiga oid eng keng qamrovli qonun hujjatlaridan biridir. 1975 yilda qabul qilingan va bir necha bor o'zgartirilgan IDEA barcha nogiron o'quvchilarga bepul ta'lim olish (FAPE) huquqi belgilangan. Ushbu tamoyil ta'lim qaysi sharoitda, shu jumladan u yda o'qitishdan qat'i nazar amal qiladi. U yda ta'lim eng to'g'ri deb hisoblangan, o'quvchining ta'lim olishdagi maqsadlariga erishishni ta'minlash uchun individual ta'lim rejasini (IEP) ishlab chiqiladi. IDEA maktab tumanlaridan u yda ta'lim olayotgan o'quvchilarga zarur resurslar, maxsus xizmatlar va yordamchi texnologiyalar bilan ta'minlashni talab qiladi va shu bilan ular muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan yordamni olishlarini ta'minlaydi [1].

Xuddi shunday, Kanadada nogiron o'quvchilarning huquqlari Kanada huquq va erkinliklari federal partiyasiga mos keladigan viloyat qonunlari bilan himoyalangan. Har bir viloyat nogiron o'quvchilarni u yda o'qitish bo'yicha o'z siyosatiga ega bo'lib, ko'pchilik o'quvchilarning akademik rivojlanishini ta'minlash uchun maxsus yordam, individual ta'lim rejalarini va doimiy baholash zarurligini ta'kidlaydi. Masalan, Ontarioning ta'lim to'g'risidagi qonuni, agar bola "qoniqarli ta'lim" olayotganligini ko'rsatish mumkin bo'lsa, u yda ta'lim olishga ruxsat beradi va alohida ehtiyojli talabalar uchun qo'shimcha turar joy mavjud.

Avstraliyada nogironlik bo'yicha ta'lim standartlari nogiron o'quvchilar uchun ta'lim qoidalari boshqaradi. Ushbu standartlar nogiron o'quvchilarning har qanday ta'lim kontekstida, shu jumladan u yda o'qitishda kamsitilmasligini ta'minlaydigan "Nogironlikni kamsitish to'g'risida" Federal qonuni (1992) bilan bog'liq. Avstraliyaning shtatlari va hududlarida ota-onalarga boshlang'ich o'qituvchi rolini o'z zimmasiga olishga imkon beruvchi u yda ta'lim qoidalari mavjud, biroq ular bolaning ta'limi milliy o'quv dasturiga mos kelishini ta'minlaydigan ko'rsatmalarga rioya qilishlari kerak. Nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun mahalliy ta'lim bo'limlari tomonidan qo'shimcha yordam ko'rsatilishi mumkin, jumladan, o'quv resurslaridan, terapevtik xizmatlardan va adaptiv texnologiyalardan foydalanish [2].

Buyuk Britaniya, shuningdek, nogiron o'quvchilarning u yda ta'lim olishini qo'llab-quvvatlash uchun mustahkam huquqiy bazani taqdim etadi. Tenglik to'g'risidagi qonun (2010) nogiron o'quvchilarni kamsitishdan himoya qilishni ta'minlaydi va bolalar va oilalar to'g'risidagi qonun (2014) ta'lim, sog'liqni saqlash va parvarish qilish rejalarini (EHCPs) joriy etish orqali ushbu himoyalarni kuchaytiradi. Ushbu rejalar nogiron o'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlarini va bu ehtiyojlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan ta'lim vositalarini belgilaydi. Buyuk Britaniyadagi mahalliy hokimiyat organlari u yda ta'lim olayotgan nogiron o'quvchilarni kuzatish va qo'llab-quvvatlash, ularning tegishli ta'lim resurslari va ijtimoiylashuv imkoniyatlarini olishlarini ta'minlashda faol rol o'ynaydi.

Yevropa davlatlari nogiron o'quvchilarning u yda ta'lim olishiga oid qonunchilikni ishlab chiqishda ham sezilarli yutuqlarga erishdi. Masalan, Finlyandiya "Asosiy ta'lim to'g'risida"gi qonun (1998) barcha o'quvchilar, shu jumladan, nogironlar ham bepul ta'lim olish huquqiga ega ekanligini belgilaydi. Finlyandiyaning ta'limga bo'lgan yondashuvi juda inklyuzivdir va u yda ta'lim nisbatan kamdan-kam hollarda bo'lsa-da, u nogironligi sababli unga muhoj

bo'lgan o'quvchilar uchun to'liq qo'llab-quvvatlanadi. Finlyandiya u yda ta'lim olayotgan imkoniyati cheklangan o'quvchilar ko'pincha davlat tomonidan moliyalashtirilgan maxsus ta'lim mutaxassislaridan tashrif buyurishadi, ular o'qitishda yordam beradi va ta'lim olishdagi maqsadlariga erishishni ta'minlaydi.

Ushbu xilma-xil huquqiy landshaftlarda bir nechta umumiy elementlar paydo bo'ladi. Ko'pgina mamlakatlar IEP, EHCP yoki o'quvchining o'qishdagi maqsadlari, ular talab qiladigan turar joy va kutilgan ta'lim natijalarini belgilaydigan shunga o'xshash mexanizmlar kabi rejalar orqali individuallashtirish zarurligini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, mamlakatlar nogironligi bo'lgan u yda ta'lim olgan o'quvchilarga moliyaviy yordam, maxsus materiallardan foydalanish yoki professional rahbarlik shaklida tegishli resurslar va yordam olishlarini ta'minlaydi. Ushbu huquqiy asoslar nafaqat ta'lim olish imkoniyatini kafolatlaydi, balki o'quvchining taraqqiyotini kuzatish va kerak bo'lganda ularning ta'lim rejasini o'zgartirish uchun muntazam baholash va ko'rib chiqishni talab qiluvchi hisobdorlikni ta'minlaydi.

Amaldagi huquqiy kafolatlar, shuningdek, nogiron o'quvchilarni o'qitishda ota-onalarning ishtiroki muhimligini e'tirof etishning ortib borayotganini aks ettiradi. Ota-onalar ko'pincha u yda ta'limda boshlang'ich o'qituvchilar bo'lib xizmat qilishsa-da, ko'plab qonunchilik asoslari maxsus ta'lim mutaxassislari bilan hamkorlikni ta'minlaydi, bu esa ota-onalarning samarali ta'lim olish uchun zarur bo'lgan yordam va tajribaga ega bo'lishiga yordam beradi. Ba'zi hollarda hukumatlar ota-onalarga maxsus ta'lim usullarini tushunishlarini kuchaytirish, ularni bolalarining ta'lim ehtiyojlarini amalga oshirish uchun ko'nikmalar bilan jihozlashlari uchun treninglar beradi.

Nogiron o'quvchilar uchun u yda ta'lim olishni tartibga soluvchi qonunchilik asoslari va siyosatlari ushbu o'quvchilarning har tomonlama va teng huquqli ta'lim olishlarini ta'minlashga qaratilgan. Shaxsiylashtirilgan rejalar, ixtisoslashtirilgan qo'llab-quvvatlash xizmatlari yoki yordamchi texnologiyalar orqali bo'ladi, maqsad bir xil bo'lib qoladi: o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim tajribasini taqdim etish va ularning yuqori sifatli ta'lim olish huquqini himoya qilish. Ko'proq mamlakatlar inklyuziv ta'lim siyosatini qabul qilar ekan, u yda ta'lim olishning global landshafti rivojlanishda davom etmoqda, bu nogiron o'quvchilarga shaxsiylashtirilgan, mazmunli o'rganish tajribasidan kengroq foydalanish imkoniyatini taqdim etadi [5].

Turli mamlakatlarda u yda ta'lim berish uchun turli modellar qo'llaniladi. Ba'zi hollarda ota-onalar litsenziyaga ega maxsus ta'lim o'qituvchilarning yordami bilan boshlang'ich o'qituvchi bo'lib xizmat qiladi. Boshqa tizimlar aralash modeldan foydalanadi, bunda o'quvchilar u yda o'qitish va o'qituvchi ta'lim yoki professional o'qituvchilarning davriy tashriflari orqali ta'lim oladilar. Yordamchi texnologiyalardan foydalanish imkoniyati cheklangan o'quvchilarga ta'lim mazmunidan foydalanish imkonini yaratishda muhim rol o'ynaydi. Nutqdan matnga dasturiy ta'minot, interaktiv ta'lim platformalari va moslashtirilgan raqamli resurslar kabi vositalar qulay o'quv muhitini yaratishga yordam beradi.

Xulosa. Nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun u yda ta'limni tashkil etish turli xorijiy ta'lim tizimlarida farq qiladi, biroq ularning barchasi inklyuziv ta'lim tamoyillariga sodiqdir. Huquqiy himoya, ta'limni qo'llab-quvvatlash va texnologiyalardan innovatsion foydalanish kombinatsiyasi orqali ushbu tizimlar nogiron o'quvchilar uchun teng huquqli ta'lim imkoniyatlarini taqdim etishga intiladi. Doimiy tadqiqotlar va siyosatni ishlab chiqish ushbu o'quvchilar uchun u yda ta'limning kelajagini shakllantirishda davom etadi va ularning noyob ehtiyojlariga moslashtirilgan yuqori sifatli ta'lim olishlarini ta'minlaydi. Nogiron o'quvchilar uchun u yda ta'limni tashkil etish xorijiy ta'lim tizimlarining ushbu o'quvchilarning noyob ehtiyojlarini amalga oshirishdagi xilma-xilligini va umumiy majburiyatini ochib beradi. Amerika Qo'shma Shtatlaridan Finlyandiya gacha bo'lgan turli mamlakatlarda nogiron o'quvchilarning uylarida qulaylik va xavfsizlikda sifatli ta'lim olishlarini ta'minlash uchun qonunchilik asoslari, ta'lim modellari va texnologiyalarning roli rivojlangan. Ushbu tizimlar shaxsiylashtirilgan ta'lim rejalarini, moslashtirilgan resurslar va professional yo'l-yo'riqlar orqali u yda ta'lim an'anaviy maktab sharoitlari kabi qat'iy standartlarga javob berishini ta'minlash uchun zarur ekanligini tan oladi.

ADABIYOTLAR

1. Aron L., Loprest P. Disability and the Education System. The Future of Children. 2012, 22(1), 2012. – P. 97–122.
2. Deshler D. D., Schumaker J. B. Teaching Adolescents with Disabilities: Accessing the General Education Curriculum: Corwin Press, 2006. – P. 236-269.

3. Friend M., Bursuck W. D. Including Students with Special Needs: A Practical Guide for Classroom Teachers, 2019. (8th ed.). Pearson.
4. Heward W. L. Exceptional Children: An Introduction to Special Education, 2012. 10th ed. Pearson.
5. qizi Baltayeva, N. T. (2024). Methodology for developing students' ability to learn from synonyms. Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal, 5(03), 37-42.
6. Kirk S. A., Gallagher J. J., Coleman M. R. Educating Exceptional Children, 2014. (14th ed.). Cengage Learning.
7. Minorova M. Uyda kasal bolani o'qitishda boshlang'ich sinf o'qituvchisining tajribasi / Birinchi sentyabr. 1996, 4 iyun (60-son).

Saida ERGASHEVA,

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti dotsenti
E-mail: (ergasheva.saida27@mail.ru)

T.f.n T.Fayziev taqrizi asosida

MADANIYAT VA SAN'AT SOHASI MENEJMENTINI REJALASHTIRISH TANLASH MODELLARI

Аннотация

Ushbu maqolada Madaniyat va san'at sohasi menejmentini modellashirish borasidagi farqlarga qaramay, ular o'rtasidagi umumiylik ko'proq. Eng avvalo aytish joizki, istalgan modelda strategik boshqaruvni uch bosqichdagi jarayoni ajratiladi. Madaniyat va san'at sohasi menejmentini rejalashtirish, tanlash modellari quyilgan maqsadlar asosida dasturlar, rejalar va qolaversa ishlab chiqarish jarayonini barcha tashkiliy tizimlari ishlab chiqiladi. Madaniyat va san'at sohasi menejmentini rejalashtirish, tanlash modellari ma'lum hisobdagi ko'pmahsulotli, ko'pbozorli tashkilot sifatida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: Menejment, model, madaniyat, san'at, rejalashtirish, ko'pmahsulot, bozor, korporatsiya, raqobat, strategik boshqaruv, operativ boshqaruv.

ПЛАНИРОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ СФЕРОЙ КУЛЬТУРЫ И ИСКУССТВА МОДЕЛИ ВЫБОРА

Аннотация

В этой статье моделировании управления сферой культуры и искусства, описанные в этой статье, между ними больше общего. Прежде всего, следует сказать, что в любой модели выделяют три этапа процесса стратегического управления. Планирование управления сферой культуры и искусства, выбор моделей, на основе поставленных целей разрабатываются программы, планы, а в дальнейшем и все организационные системы производственного процесса. Планирование, выбор моделей управления сферой культуры и искусства представляется как многопроизводительная, многорыночная организация на определенном счете.

Ключевые слова: Менеджмент, модель, культура, искусство, планирование, мультипродукт, рынок, корпорация, конкуренция, стратегическое управление, оперативное управление.

PLANNING THE MANAGEMENT OF THE SPHERE OF CULTURE AND ART OF THE MODEL OF CHOICE

Annotation

In this article, the modeling of the management of the sphere of culture and art, described in this article, have more in common between them. First of all, it should be said that in any model there are three stages of the strategic management process. Planning of the management of the sphere of culture and art, the choice of models, based on the set goals, programs, plans, and later all organizational systems of the production process are developed. Planning, the choice of management models for the sphere of culture and art is presented as a multi-productive, multi-market organization on a certain account.

Key words: Management, model, culture, art, planning, multi-product, market, corporation, competition, strategic management, operational management.

Kirish. Madaniyat va san'at sohasi menejmentini rejalashtirish, tanlash modellari qanday bo'lishi lozimligi yuzasidan bir qancha takliflar mavjud. Fred R.Devid, Djon L.Tompson modellari nisbatan ko'proq tanilgan. Madaniyat va san'at sohasi menejmentini modellashirish borasidagi farqlarga qaramay, ular o'rtasidagi umumiylik ko'proq. Eng avvalo aytish joizki, istalgan modelda strategik boshqaruvni uch bosqichdagi jarayoni ajratiladi:

- Strategik rejalashtirish bosqichi (strategiyalar ishlab chiqish, strategik tahlil va tanlov)

- Strategik tashkillashtirish bosqichi yoki tanlash strategiyaga mos ravishda tashkiliy tizimni sozlash (strategiyani tadbiiq etish, amalga oshirish)

- Strategik nazorat va tartibga solish bosqichi (strategiyani baholash, ishonitirish va ijroni baholash)

Strategik rejalashtirish bosqichida raqobatbardoshlik ustunliklari kapitalizatsiyasi va rivojlanishi, saqlab qolishi va erishishga olib keluvchi tashqi va ichki omillar izlanuvchanligi, strategik holat tahlili, uning missiyasini aniqlash orqali korporatsiya strategiyasi aniqlanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bizning fikrimizcha, David va Tompson taklif qilayotgan modellarning eng kamida ikkita kamchiligi mavjud: Birinchidan, ular strategik boshqaruv jarayonini kelib chiqishi nuqtasi, boshlanish nuqtasi borasida ma'lumot bermaydi. Shuni taxmin qilish mumkinki, bunday nuqta tashkilot missiyasi hisoblanadi. Unda, agar missiya belgilansa, u hech qanday tuzatishlar kiritishga muhtoj emas. Ikkinchidan, bunday modellarni strategik boshqaruvni taktik va operativ boshqaruv bilan uzaro tashkiliy bog'likligini yashiradi. Shuning uchun uning tashkilotni boshqarish tizimidagi roli yashirinligicha qoladi.

Strategik boshqaruv jarayonining boshlang'ich punkti biznes-faoliyatining tug'ilishi va tadbiiq qilinishi deb bilish ma'qullanadi. Biznes-faoliyati bu har qanday tijorat va ishlab chiqarish faoliyatini

hisoblanadi. Biznes-foliyati asosida tashkilotning maqsadlari yuzaga keladi, ya'ni pirovard natijada o'z faoliyatidan erishmoqchi bo'lgan natija paydo bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Madaniyat va san'at sohasi menejmentini rejalashtirish, tanlash modellari quyilgan maqsadlar asosida dasturlar, rejalar va qolaversa ishlab chiqarish jarayonini barcha tashkiliy tizimlari ishlab chiqiladi. Yuqorida qayd etilgan faoliyatlar jarayonida olinayotgan natijalar nazorat qilinadi va tekshiriladi va zarur bo'lganida tashkiliy ta'minot dastur va rejalariga o'zgartirishlar kiritiladi. Agar kompaniya ko'p tarmoqli korporatsiya bo'lsa, bu bosqichda korxonaning kuyi tabaqalarida turgan tashkilotlarning strategik rejalashtirish va tashkillashtirish jarayoni amalga oshiriladi.

Piter Loranj, bunday uch bosqichli strategik boshqaruv modeli taklifchisi hisoblanadi, va uning fikricha strategiyalar tushunchasi "yuzidagi buyum" emas, balki uning tashkilotda o'z o'rniga ega bo'lgan uch turini farqlaydi. Eng avvalo, korxonani bir butunlik sifatida ko'rsatuvchi strategiya mavjyd. Bu koppelativ strategiya deb ataladi.

Odatda monosib ishlab chiqaruvchi, ya'ni faqat birgita faoliyat turi olib boruvchi korxonalar kam uchraydi. Bir korxonada unga daromad keltiruvchi yoki boshqa foyda keltiruvchi bir qancha faoliyat turlari bilan shug'ullanadilar, ya'ni biznes portfeliga ega bo'ladi. Biznesning har bir turi uchun ma'lum biznes strategiyasi belgilanadi. Nihoyat, korxonada marketing, ishlab chiqarishni tashkil etish, moliya, investitsiya va kadrlar borasida ma'lum strategiyaga ega bo'lishi kerak. Bular funksional strategiyalar deb nomlanadi.

Madaniyat va san'at sohasi menejmentini rejalashtirish, tanlash modellari ma'lum hisobdagi ko'pmahsulotli, ko'pbozorli tashkilot sifatida namoyon bo'ladi. Alohida olingan bozorlarda korporatsiyalarni o'zlari raqobatlashmay, ularning mos biznes-

bylinmadari rakobtlashadi. Shuning uchun korxonaning korporatsiya sifatida ko'rilganda uni aniq raqobatchilarini ko'rsatish mumkin emas.

Tahlil va natijalar. Madaniyat sohasidagi menejmentning muhim xususiyatlaridan yana biri madaniyat muassasalarining mohiyati va asosiy maqsadlarini, ular ko'rsatadigan madaniy xizmatlarni va faoliyati davomida amalga oshiriladigan bozorning xususiyatlarini ajratib ko'rsatish kerak. Madaniyat sohasida asosiy maqsadi foyda olish bo'lgan tijorat tashkilotlari ham, faoliyati birinchi navbatda madaniy, ma'rifiy, ilmiy, xayriya va boshqa ijtimoiy-madaniy maqsadlarga erishishga qaratilgan notijorat tashkilotlari ham mavjud. Endi, nodavlat notijorat tashkilotlari haqida to'xtalib o'tamiz.

Nodavlat notijorat tashkiloti – jismoniy va (yoki) yuridik shaxslar tomonidan ixtiyoriylik asosida tashkil etilgan, daromad (foйда) olishni o'z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olmagan hamda olingan daromadlarni (foydani) o'z qatnashchilari (a'zolari) o'rtasida taqsimlamaydigan o'zini o'zi boshqarish tashkilotidir.

Nodavlat notijorat tashkiloti jismoniy va yuridik shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini, boshqa demokratik qadriyatlarini himoya qilish, ijtimoiy, madaniy va ma'rifiy maqsadlarga erishish, ma'naviy va boshqa nomoddiy ehtiyojlarni qondirish, xayriya faoliyatini amalga oshirish uchun hamda boshqa ijtimoiy foydali maqsadlarda tuziladi.

Madaniyat sohasida tijorat tashkilotlariga qaraganda ancha ko'p notijorat tashkilotlar mavjud. Bu borada tadbirkorlar va ishbiarmon doiralar ham ijtimoiy-madaniy muhit bilan hamkorlikdan o'zaro manfaatdor bo'lib, zamonaviy biznes va madaniyat o'zaro manfaatli hamkorlikni amalga oshirishi zarur. Bu ham ijodiy sohaning o'ziga xos bir xususiyati sanaladi. Modellashtirishda aqliy parchalanish, haqiqiy asl tizimni qandaydir tarzda o'zaro bog'langan elementlarga bo'lish (tahlil qilish) mavjud. Bu elementlar va qonunlar, ular orasidagi aloqalar inson ixtirolaridir. "Insoniyat fan, texnika va san'atda o'zining namunaviy fondini takomillashtirib, dunyo modellari katta tizimi – madaniyatni olg'a surmoqda". Modellashtirish ob'ektni bilish usuli V.V. Kraevskiyning fikriga ko'ra, bu "ba'zi bir ob'ektning xususiyatlarini ularni o'rganish uchun maxsus yaratilgan boshqa ob'ektda takrorlash".

Ob'ektni uning xususiyatlarini modellashtirish orqali o'rganish, chunki "har bir model ma'lum darajada voqelikni aks ettirishning o'ziga xos shaklidir". Biz aytilganlarga ikkita izoh qo'shmoqchimiz.

Birinchi, "eksperimentning sofligini" saqlab qolish uchun qilish kerak: ob'ektning modelini (uning aqliy tasvirini) qurish sifatida modellashtirish va ob'ektni "uning modelidan foydalangan holda" bilish usuli sifatida modellashtirish o'rtasidagi chalkashlikka yo'l qo'ymaslik kerak. ob'ektning modelini va o'z ob'ektning o'zini bilishdir. Biz o'rganishimizda ushbu talabga rioya qilishga harakat qilamiz.

Ikkinchi, savolga javob berishdir: ilmiy bilish usuli sifatida modellashtirishda madaniyat va san'at sohasi menejmentini rejalashtirish, tanlash modellarini shakllantirishni pedagogik metodlari uning harakatlari berilganlarga bog'liq o'z maqsadlari: yoki u faqat ob'ektning modelini quradi (u o'z navbatida o'z maqsadlariga ega) yoki u ob'ektning modelini quradi, so'ngra uning modelidan foydalanib ob'ektni o'rganadi. Tanlov tadqiqot mavzusining o'ziga xos

xususiyatlariga, vaqt omiliga, sub'ektiv va ob'ektiv omillarga va boshqalarga bog'liq. Pedagogikaning pragmatik xususiyatidan kelib chiqqan holda pedagogik tadqiqot predmetining o'ziga xosligi shundan iboratki, undagi modellashtirish ikki shaklda qo'llanilishi mumkin:

uni o'rganish maqsadida ob'ekt modelini qurish va ob'ektni o'rganish.

uni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish uchun uning modeli.

Madaniyat va san'at sohasi menejmentini rejalashtirish, tanlash modellarini belgilash ierarxiyasi aniq: pedagogik tadqiqot ob'ektning modelini qurish - ob'ektni uning modeli bo'yicha o'rganish - ob'ektni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar va tavsiyalar ishlab chiqish. Shu sababli, maktab tabiatshunoslik ta'limining kognitiv - kontseptual modelini qurishda biz modellashtirishni modelni qurish va modellashtirishni birinchi eslatmaga muvofiq, aralashmagan, uning modeli bo'yicha ob'ektni o'rganish usuli sifatida ajratib ko'rsatamiz. yakuniy maqsadni belgilash – talabalar tomonidan o'zlashtirilishi uchun madaniyat va san'at sohasida menejmentni tanlash va tizimlashtirishni takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish.

Xulosa va takliflar. Madaniyat va san'at muassasasi imidji va obro'sini shakllantirish va targ'ib qilish, homiylik, patronajlik va xayriya, xodimlar bilan ishlash, hamkorlikni kengaytirish, hattoki reklama kompaniyalari va savdoni rag'batlantirish aksiyalari – bularning barchasini bayramlar, tanlovlar, ko'rgazmalar, madaniy dasturlar va hokazolarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

Madaniyat va san'at muassasalari madaniy xizmatni amalga oshirish orqali mintaqada qulay makroiqtisodiy sharoitlarni shakllantiradi: jamiyatning madaniy, intellektual, axloqiy salohiyatini oshiradi, ijodiy muhitni shakllantiradi.

Asosan notijorat xarakterga va xususiyatga ega bo'lgan madaniy faoliyatning o'ziga xos talablari uning amalga oshirilayotgan bozorning xususiyatlarini ham belgilaydi. Madaniy muhitni boshqarish va marketingi ko'p qirrali bo'lib, tashkiliy va boshqaruv faoliyatining turli tomonlari shakllanadi. Mutaxassislar fikricha, madaniyat sohasi bozori ikki sektorga bo'lingan: iste'mol bozori va donor bozori, ya'ni, to'lov qobiliyati manbai bo'lganlar va madaniy xizmatlar ko'rsatiladiganlardir. Masalan, madaniy xizmat aholining badiiy-estetik hordiq chiqarishi uchun amalga oshiriladi.

Madaniyat muassasalari davlat byudjeti, xayriya jamg'armasi yoki boshqa manbalar hisobidan mahalliy hokimiyat yoki ta'lim muassasalarining yordami (xo'jalik shartnomasi) bilan moliyalashtiriladi hamda tashkil etiladi. Madaniyatni boshqarishning muhim xususiyati shundaki, madaniy tadbirlarni moliyalashtirish muqobil manbalarni jalb qilish orqali amalga oshiriladi. Byudjetdan tashqari mablag'larni jalb etish, ijtimoiy sheriklik, turli tijorat tuzilmalari, firmalar bilan faol hamkorlik qilish madaniyat muassasalarining muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi, madaniy merosni asrab-avaylash, ijodiy salohiyatni rivojlanishining muhim shartidir. Shu sababli, jahon madaniy xizmat bozorida so'nggi paytlarda mablag to'plashda frandreyzing (inglizcha fundraising – "mablag' to'plash fondlari") turli manbalardan mablag'larni jalb qilishga asoslangan moliyalashtirish va zahirani qo'llab-quvvatlash tizimi tobora ommalashib bormoqda.

ADABIYOTLAR

1. Haydarov A. – Siyosiy madaniyat mas'uliyati. O'quv-qo'llanma. T.: – «Tafakkur», 2009.
2. Qoraboyev U. Etnokultura. Darslik. – T.:2005.
3. Qoraboyev U. – Madaniyat masalalari. O'quv qo'llanma. – T.: 2009.
4. Qoraboyev U. – O'zbek xalqi bayramlari. O'quv qo'llanma. – T.: «Sharq» nashriyot-m atbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2002.
5. Qoraboyev U. O'zbekiston madaniyati. O'quv qo'llanma. – T.: «Tafakkur bo'stoni», 2001.
6. Madaniyat va san'at atamalarining izohli lug'ati. B.S.Sayfullayev tahriri ostida. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2015. – 352-b.
7. Ahmedov F.E. Ommaviy bayramlar rejissurasi asoslari. Darslik. – Toshkent: «Aloqachi», 2008. – 424 b.
8. Haydarov A. Ijodiy faoliyatni rejalashtirish va boshqarish. O'quv qo'llanma. – T.: «Kamalak» nashriyoti. 2019. – 198 b.
9. Haydarov A. Madaniyat – milliy yuksalish poydevori. – Toshkent: «Oltin meros press». 2021. – 478 b.
10. Nemis xalq universitetlari assotsiatsiyasining (DVV) O'zbekistondagi filiali. Madaniyat markazlarida barcha uchun ta'lim va rivojlanish imkoniyatlarini yaratish". –T.: "Fan va texnologiyalar nashryoti-matbaa uyi" 2020-y.
11. Xolov A. "Boshqaruv qarorlari ijrosini ta'minlashda rahbar mas'uliyati" Risloa. –T.: "Akademiya" nashryoti. 2013.124 b.

UDK:53.35.014.48

Ulug‘bek ESHNAZAROV,
TATU Qarshi filiali katta o‘qituvchisi
E-mail: sirojiddin@umail.uz

QarMI dotsenti, PhD D.Ismoilov taqrizi asosida

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF TEACHING INFORMATICS IN A DIGITAL CLUSTER ENVIRONMENT

Annotation

This article analyzes the methodological foundations of teaching informatics in general education schools within a digital cluster environment. It examines the issues of enhancing educational efficiency using digital technologies, applying innovative methods, and optimizing learning processes.

Key words: Digitalization, cluster environment, informatics, methodological foundations, innovative education.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНФОРМАТИКИ В ЦИФРОВОЙ КЛАСТЕРНОЙ СРЕДЕ

Аннотация

В статье анализируются методологические основы преподавания информатики в общеобразовательных школах в условиях цифровой кластерной среды. Рассматриваются вопросы повышения эффективности обучения с помощью цифровых технологий, применения инновационных методов и оптимизации учебных процессов.

Ключевые слова: Цифровизация, кластерная среда, информатика, методологические основы, инновационное образование.

RAQAMLASHTIRILGAN KLASTER MUHITIDA INFORMATIKA O‘QITISHNING METODOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada raqamlashtirilgan klaster muhitida umumta’lim maktablarida informatika fanini o‘qitishning metodologik asoslari tahlil qilingan. Raqamli texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish, innovatsion usullarni qo‘llash va o‘quv jarayonlarini optimallashtirish masalalari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Raqamlashtirish, klaster muhit, informatika, metodologik asoslar, innovatsion ta’lim.

Kirish. Hozirgi davrda ta’lim sohasida raqamli texnologiyalarning keng qo‘llanilishi zamonaviy pedagogik jarayonlarni yangicha tashkil etishni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, raqamlashtirilgan klaster muhitida informatika fanini o‘qitish nafaqat fan bo‘yicha bilimlarni shakllantirish, balki o‘quvchilarda innovatsion fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish va raqamli kompetensiyalarni mustahkamlash uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Raqamlashtirilgan klaster muhit ta’lim jarayonini samarali tashkil etish, o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish va innovatsion pedagogik usullarni qo‘llash orqali ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan. Shu bilan birga, bunday yondashuv o‘qituvchilardan metodologik yondashuvlarni qayta ko‘rib chiqishni va raqamli vositalardan unumli foydalanishni talab etadi[1].

"Metodologiya ("metod" va "logiya") - bu metodlar va faoliyat vositalari haqidagi ta’limot [106]. Keng ma’noda metodologiya har qanday faoliyatning zaruriy komponentini tashkil qiladi. Metodologik bilimlar ma’lum faoliyat turlarining mazmuni va ketma-ketligini (normativ metodologiya) va amalda bajarilgan faoliyatning tavsifini (tavsif metodologiyasi) belgilaydigan normalar shaklida namoyon bo‘ladi. Ikkala holatda ham bu bilimning asosiy vazifasi qaysidir obyektini bilish yoki amaliy o‘zgartirish jarayonini ichki tashkil etish va tartibga solishdir [2].

Zamonaviy adabiyotda metodologiya, birinchi navbatda, ilmiy bilimlar metodologiyasi, ya’ni ilmiy va kognitiv faoliyatning qurilish tamoyillari, shakllari va usullari haqidagi ta’limot sifatida tushuniladi. Fan metodologiyasi uning obyektini, tahlil predmetini, tadqiqot vazifasini (yoki muammosini) komponentlarini, ushbu turdagi muammoni hal qilish uchun zarur bo‘lgan tadqiqot vositalarining yig‘indisini tavsiflaydi, shuningdek, tadqiqotning ketma-ketligi haqida tasavvurni shakllantiradi. Metodologiyani qo‘llashning eng muhim nuqtalari - muammoni shakllantirish, o‘rganish mavzusini qurish va ilmiy nazariyani qurish, shuningdek, natijaning to‘g‘riligini tekshirish [3].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Raqamlashtirilgan klaster muhitida informatika fanini o‘qitish bo‘yicha ilmiy adabiyotlar va tadqiqotlar so‘nggi yillarda sezilarli darajada o‘tdi. Xalqaro va mahalliy tadqiqotlar, raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga integratsiyasi va klaster muhitning ta’lim samaradorligiga ta’siri bo‘yicha muhim ma’lumotlar beradi.

1. Raqamlashtirishning ta’limga ta’siri. Ko‘plab tadqiqotchilar raqamli texnologiyalarni ta’lim jarayoniga joriy etish samaradorligini o‘rgangan. Xususan, Anderson va Krushke (2020) raqamlashtirilgan muhit o‘quv jarayonini shaxsiylashtirish, axborotga qulay kirish va innovatsion ta’lim usullarini joriy qilish imkoniyatlarini ta’kidlagan. Mahalliy mualliflar orasida Karimov (2021) raqamlashtirilgan infratuzilmaning umumiy o‘rta ta’lim sifatiga ta’sirini o‘rgangan.

2. Klaster muhitning ta’limda qo‘llanilishi. Klaster muhitni ta’lim tizimida joriy etish masalasi ilg‘or mamlakatlarda keng qo‘llanilmoqda. Masalan, Jenkins va Powell (2019) klaster tizimi ta’lim resurslarini muvofiqlashtirish va ulardan unumli foydalanish imkonini berishini ta’kidlaydi. O‘zbekistonda bu borada amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, maktablarning raqamli muhitga o‘tish jarayonlari davlat dasturlarida yoritilgan.

3. Informatika o‘qitish metodikasi. Informatika fanini zamonaviy o‘qitish usullari bo‘yicha adabiyotlar qatorida Levit va Arshavskiy (2022) tomonidan taqdim etilgan yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. Ularning fikriga ko‘ra, raqamli vositalar informatika fanini o‘rganishni interaktiv qilish va amaliy mashg‘ulotlarni samarali tashkil etishga yordam beradi. Mahalliy darajada esa Abdullayev (2020) informatika fanini integratsion yondashuv asosida o‘qitish usullarini tahlil qilgan.

4. Innovatsion texnologiyalar va pedagogika. Innovatsion texnologiyalarning o‘qitish jarayoniga ta’siri, xususan, gamifikatsiya, virtual va kengaytirilgan haqiqat (AR/VR) kabi texnologiyalarni informatika o‘qitishda qo‘llash istiqbollari ko‘plab tadqiqotlarda o‘z aksini topgan. Smith va Taylor (2021) bunday yondashuvlarning o‘quvchilarning qiziqishini oshirishi va bilimni chuqur o‘zlashtirishga yordam berishini ta’kidlagan.

5. Mahalliy tadqiqotlar. O‘zbekiston sharoitida informatika fanini o‘qitish bo‘yicha metodik izlanishlar hali ham rivojlanmoqda. Shunga qaramay, qator mualliflar (Mamatov, 2022; Tursunov, 2021) informatika fanining amaliyotga yo‘naltirilgan metodlari va o‘quvchilarning raqamli ko‘nikmalarini shakllantirishga oid ishlarni amalga oshirgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Falsafiy entsiklopedik lug‘at metodologiyaga ta’rif berishda faoliyat nazariy va amaliy bo‘lishi mumkinligini qo‘shimcha ravishda ta’kidlaydi: "Metodologiya nazariy va amaliy faoliyatni tashkil etish va qurish tamoyillari va metodlari tizimi, shuningdek, bu tizimning ta’limotidir" [4].

Boshqa ensiklopedik nashrlarda "metodologiya" tushunchasi ta'riflari quyidagicha:

"Metodologiya 1) har qanday fanda qo'llaniladigan tadqiqot metodlari majmui; 2) dunyoni ilmiy bilish va o'zgartirish metodi haqidagi ta'limot"[3]. Fan metodologiyasining predmeti, uning metodologik tahlili ilmiy tadqiqotning xilma-xil metodlari, texnikasi va operatsiyalarini, uning normalari va idealarini, shuningdek, ilmiy bilimlarni tashkil etish shakllarini qamrab oladi [4].

"Metodologiya-insonning nazariy va amaliy faoliyatini tashkil etish va qurish metodlari haqidagi ta'limot" [5].

"Metodologiya – metod haqidagi ta'limot, inson faoliyatini qurish haqidagi fandi. An'anaga ko'ra, metodologiyani eng rivojlangan sohasi - bu kognitiv faoliyat metodologiyasi, fan metodologiyasi" [5].

Metodologiya tushunchasini aniqlashning eng tipik yondashuvlari I.A.Lipitskiy fikricha: "Ba'zi tadqiqotchilar metodologiyani nazariy faoliyatning tuzilishi, mantiqiy tashkil etilishi, metodlari va vositalari haqidagi ta'limot deb hisoblaydilar; boshqalarni bilish va voqelikni o'zgartirish metodlarini shakllantirish va qo'llash tamoyillari va tartiblari haqida; boshqalar murakkab amaliy muammolarni hal qilishning eng umumiy tamoyillari to'g'risida, tadqiqot metodlari haqida; to'rtinchisi - nazariy va amaliy faoliyatni tashkil etish va qurish tamoyillari va metodlari tizimi, shuningdek, ushbu tizim haqidagi ta'limot haqida; beshinchisi - ilmiy-pedagogik tadqiqotlarning boshlang'ich (asosiy) qoidalari, tuzilishi, funksiyalari va metodlari to'g'risida; oltinchisi, bu nazariy va amaliy faoliyatni tashkil etish va qurish tamoyillari va metodlari tizimi, shuningdek, ushbu tizim haqidagi ta'limot deb hisoblaydilar"[6].

Demak, "metodologiya" tushunchasida uning ikkita asosiy ma'nosi bor: 1) fizika sohasida qo'llaniladigan muayyan metodlar tizimi; 2) metodning umumiy nazariyasi, harakatdagi nazariya [6].

Tahlil va natijalar. Fan metodologiyasi mustaqil tadqiqot sohasi sifatida ilmiy metodlarning mazmuni, imkoniyatlari, chegaralari va o'zaro ta'sirini aniqlashtirishga intiladi. YE.V.Ushakov ilmiy bilimlarning shart-sharoitlari, vositalari va tamoyillarini umumiy ma'noda aks ettiruvchi metodologik tushunchalar tizimini ishlab chiqadi. Uning vazifasi allaqachon mavjud bo'lgan tadqiqot vositalarini aniqlashtirish va o'rganish, ularni takomillashtirish yo'llarini topish, ya'ni ilmiy metodlarni ishlab chiqishda ilmiy bilimga faol, tanqidiy yondashishni o'z ichiga oladi [7].

L.A.Mikeshina ilmiy bilish metodologiyasini ilmiy-bilish faoliyatning tasdiqlangan tamoyillari, meyorlari va metodlari tizimi to'g'risidagi, ilmiy bilimlarning shakllari, tuzilishi va funksiyalari to'g'risidagi falsafiy ta'limot sifatida ta'riflab, zamonaviy bilimlarda metodologiyani roli ortib borayotgani haqida ta'kidlaydi [8].

L.A.Mikeshina metodologik tahlilning uchta darajasini aniqladi:

- aniq ilmiy metodologiya o'z metodlari bilan texnikalar, standartlar bilan shug'ullanadi, aniq ilmiy faoliyatning tamoyillari, metodlarini shakllantiradi, ularni tavsiflaydi va asoslaydi;

- umumiy ilmiy metodologiya ko'pgina fanlarda faoliyat ko'rsatuvchi, ularning predmeti va o'rganish obyektiga mos keladigan bilish tamoyillari, metodlari va shakllari haqidagi ta'limot;

- bilimning falsafiy tahlili, so'ngra falsafiy g'oyalar, yondashuvlar, mulohaza yuritish usullari, ular muayyan sharoitlarda ilmiy-bilish faoliyatni o'rganishda qo'llanilishi mumkin.

YE.G.Yudin metodologiyani to'rtta darajasini ajratib ko'rsatadi:

- falsafiy metodologiya - bilish nazariyasi sifatida gnoseologiyani umumiy tamoyillari, bilishning dialektik metodi va umuman fanning mazmuniy tuzilishi;

- umumilmiy metodologiya - keng ko'lamli metodologik muammolarni hal qilish bilan bog'liq bo'lgan barcha yoki ko'pchilik ilmiy fanlarga ta'sir qiluvchi umumilmiy tushunchalar, nazariyalar;

- aniq-ilmiy metodologiya – metodlar majmui, yondashuvlar, maxsus ilmiy fan tadqiqoti;

- ilmiy tadqiqot metodlari empirik materialni olish va uni birlamchi qayta ishlashni ta'minlaydigan protseduralar majmui sifatida [9].

Shunday qilib, bugungi kunda metodologiyani tushunish bo'yicha yagona, umumiy qabul qilingan, o'rnatilgan va to'liq qarashlar tizimi mavjud emas. Metodologiya o'zining boshlang'ich bosqichida [9].

Xulosa va takliflar. Raqamlashtirilgan klaster muhitida informatika fanini o'qitish bugungi kunda ta'lim tizimining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv o'quv jarayonini shaxsiylashtirish, o'quvchilarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish va ta'lim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Klasterlash va raqamli texnologiyalarni informatika o'qitishda qo'llash jarayoni interaktiv, amaliy va qiziqarli qilish imkonini beradi.

Ushbu yondashuv o'quvchilarning kreativ fikrlash qobiliyatlarini oshiradi, ularni zamonaviy talablar asosida shakllantiradi.

Metodik asoslar raqamli muhitda o'qituvchilarning faoliyatini samarali tashkil etish uchun fundamental bilim va ko'nikmalarni ta'minlaydi.

Kelgusida bu yondashuvni keng joriy etish informatika ta'limi sifatini yaxshilash va raqamli muhitda pedagogik innovatsiyalarni amaliyotga tatbiq etish imkonini beradi. Bu nafaqat o'quv jarayoniga, balki umuman ta'lim tizimining raqobatbardoshligiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR

- Anderson, J., & Krushke, R. (2020). *Digital Transformation in Education: Enhancing Learning through Technology*. Cambridge University Press.
- Jenkins, M., & Powell, S. (2019). *Cluster-Based Approaches in Modern Education Systems*. Routledge.
- Levit, S., & Arshavskiy, M. (2022). *Innovative Methods for Teaching Computer Science in Schools*. Springer.
- Smith, R., & Taylor, P. (2021). *Gamification and Virtual Reality in Modern Education*. Elsevier.
- Karimov, I. (2021). Raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayonidagi o'rn. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'limga oid islohotlar dasturi.
- Abdullayev, B. (2020). Integratsion yondashuv asosida informatika o'qitish usullari. Toshkent: Innovatsion Ta'lim Noshriyoti.
- Mamatov, X. (2022). O'zbekiston maktablarida informatika fanini o'qitish bo'yicha zamonaviy yondashuvlar. Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti.
- Tursunov, K. (2021). Raqamli muhitda o'quvchilarning raqamli ko'nikmalarini shakllantirish. O'zMU Ilmiy Jurnal.
- UNESCO (2021). *Digital Education in the 21st Century: Challenges and Opportunities*. UNESCO Publishing.
- O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi (2022). Raqamli iqtisodiyot sharoitida ta'limni rivojlantirish bo'yicha davlat dasturi. Toshkent.

UDK: 10+006.2+599.9

Farrux YULDASHEV,

Farg'ona davlat universiteti katta o'qituvchisi, PhD

E-mail: Farruxy911@gmail.com

Gulchehra G'AFFAROVA,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti, falsafa fanlari doktori

Farg'ona davlat universiteti professri I.Siddiqov taqrizi asosida

YOSHLAR EHTIYOJ-MANFAATLARI VA INTELLEKTUAL SALOHİYATINING O'ZARO UYG'UNLIGI: IJTIMOY-FALSAFIY TAHLIL

Аннотация

Maqolaning asosiy mazmuni yoshlar ehtiyoji va manfaatlarini tadqiq etishga qaratilgan bo'lib, o'z navbatida shaxs intellektual qobiliyatini shakllantirish, uning muhim jihatlari, xususiyatlari, falsafiy bilimlarning intellektual salohiyatni yuksaltirishdagi roli, shaxs va jamiyat taraqqiyotidagi o'rni to'g'risida falsafiy fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: ehtiyoj, manfaat, maqsad, ijtimoiy falsafa, mustaqil fikr, jamiyat, taraqqiyot, globallashuv, inson, shaxs, bilim, intellekt, ta'limot, ma'naviy yuksalish, qadriyat, tasavvur, ong, borliq, mavjudlik, bilish, axloq, dunyoqarash.

ГАРМОНИЯ ПОТРЕБНОСТЕЙ, ИНТЕРЕСОВ И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА МОЛОДЕЖИ: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

Основное содержание статьи направлено на исследование потребностей и интересов молодежи, в свою очередь, высказываются философские мнения о формировании интеллектуального потенциала личности, его важных аспектах, особенностях, роли философских знаний в повышении интеллектуального потенциала, их роли в развитии личности и общества.

Ключевые слова: потребность, интерес, цель, социальная философия, независимое мышление, общество, прогресс, глобализация, Человек, личность, знание, интеллект, доктрина, духовный подъем, ценность, воображение, разум, бытие, экзистенция, познание, этика, мировоззрение.

THE HARMONY OF THE NEEDS, INTERESTS AND INTELLECTUAL POTENTIAL OF YOUTH: A SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Annotation

This article examines the main needs and interests of the study, in particular the intellectual abilities of the individual, important aspects, features, philosophy intellectual competencies role, personality and community in the development of intellectual abilities.

Key words: need, interest, goal, social philosophy, independent thinking, society, progress, globalization, Person, personality, knowledge, intellect, doctrine, spiritual uplift, value, imagination, reason, being, existence, cognition, ethics, worldview.

Kirish. Jahonda yuz berayotgan globallashuv jarayonlari axborot va bilimning asosi bo'lgan axborotlashgan jamiyatni shakllantirib, inson faoliyatida moddiy manfaat va ehtiyojlarni qondirishga intiladigan, milliy qiyo-fasini yo'qotgan, o'z maqsadi yo'lida har qanday g'oyani qo'llashga tayyor avlodni paydo bo'lishini yuzdaga keltirmoqda. Jamiyatda ehtiyoj va manfaatlar uyg'unligini ta'minlash, kishilarda muayyan ehtiyojlarni qondirish bilan bog'liq bo'lgan manfaatlar hamda ma'naviy manfaatlarining siyosiy, guruh, axloqiy kabi shakllarini tadqiq etish dolzarblashib bormoqda. XXI asrdagi turli ijtimoiy siyosiy muammolarning keskinlashuvi, dunyo mafkuraviy manzarasining o'zgarishlari, global taraqqiyotga xos bo'lgan xususiyatlarni ehtiborga olib, ijtimoiy faoliyatda ehtiyoj va manfaatlarining falsafiy jihatlari tadqiq etish zaruratini keltirib chiqarmoqda. Jamiyatning yangi taraqqiyot bosqichi O'zbekistonda barqaror fuqarolik jamiyatini barpo etishning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-xuquqiy va ilmiy-ma'rifiy asoslari olib borilayotgan islohotlar va modernizatsiyalashuv jarayonlari bo'yicha «Inson qadri uchun» tamoyili asosida farovon hayot, inson xuquqlari va manfaatlarini ta'minlash[1]ga qaratilgan ustuvor yo'nalishlar belgilandi. Axborotlashgan jamiyat va axborotlashuv jarayonining mazmun mohiyatini, uning o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq etish, bugungi kunda axborot resurslari davlatlararo to'qnashuv, geosiyosiy maqsadlarni amalga oshirish bilan bevosita bog'liq bo'lib, ushbu jarayonda milliy manfaatlarni himoya qilish, asrab-avaylash dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Yoshlar faoliyatida ehtiyoj va manfaatlarining qondirilishi bugungi axborotlashgan jamiyat bilan bog'liq ravishda namoyon bo'lib, ushbu masalaga qaratilgan ko'plab muammolarning mavjudligi tadqiqot ishini dolzarbligini ko'rsatadi.

Materiallar va metodlar. XXI asrga kelib insoniyat taraqqiyoti uni egallagan bilimlari, ongi va tafakkurining kengligi darajasi bilan chambarchas bog'liq bo'lib qoldi. Kishilik jamiyatining rivojlanishi davomida falsafiy bilimlar insonlar orasidagi o'zaro munosabatlar va xatti-harakatlarni tartibga solishga, insonning jamiyat

va davlat manfaatlarini hurmat qilish, o'zligini anglash, shaxs sifatida kamol topish masalalariga alohida e'tibor qaratadi. Hozirgi zamon ta'limotlari bir tomondan, o'zidan oldingi qarashlarni ijodiy davom ettirayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, tarixiy taraqqiyotning nazariy, metodologik va amaliy jihatlari belgilab uning istiqbolini ko'rsatadi. Globallashuv sharoitida inson haqidagi ta'limotlar g'oyat xilma-xil, muqobil ta'limotlardan iborat bo'lib, bir tomondan, kompleks-tizimli tadqiq etishni, ikkinchi tomondan, «ta'limotlar ummoni» dan inson ma'naviy rivojini yuksaltirishga, milliy istiqbol g'oyasini mustahkamlashga, obyektiv haqiqatni anglab yetishga, zamon talabiga qay darajada javob bera olishiga qarab yondashishni taqozo qiladi. Shu munosabat bilan yoshlarga bilim berish masalalari, yoshlarga oid davlat siyosati millati, irqi, tili, dini, ijtimoiy mavqei, jinsi, ma'lumoti va siyosiy e'tiqodidan qat'i nazar ularga g'amxo'rlik qilish, yoshlarni huquqiy va ijtimoiy jihatdan himoya qilish, milliy, madaniy an'analarning avlodlardan avlodga o'tishi, avlodlarning ma'naviy aloqasi, yoshlarning tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash, yoshlar O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va qonunlari doirasida[2] o'z manfaatlarini amalga oshirish yo'llarini erkin tanlab olishlariga kafolat berish, jamiyatni rivojlantirishga, ayniqsa respublika yoshlari hayotiga oid siyosat va dasturlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirishda yoshlarning bevosita ishtirok etishi, huquq va burchlarning erkinlik va fuqarolik mas'uliyatining birligi kabi qoidalarga asoslanishini ta'kidlash zarur.

Jamiyat kelajagi va taraqqiyotining chinakam egalari bo'lgan yoshlarni har jihatdan barkamol insonlar qilib tarbiyalash, bilim va intellektual salohiyatini rivojlantirish muammolari va ularni bartaraf etish borasida amalga oshirilayotgan islohotlar va amaliy tadbirlarning mazmun-mohiyati va o'rganish jarayonlarini kuchaytirish, ularni qo'llab-quvvatlash zarur[3]. Shu maqsadda O'zbekiston yoshlari xalqaro assotsiatsiyasini tuzish va uning samarali faoliyat yuritishi uchun tegishli sharoitlar yaratish, yoshlarimiz xorijdagi tengdoshlari bilan ilm-fan, madaniyat, tadbirkorlik, sport va boshqa sohalarda

doimiy faol mulohazada bo'lishlariga e'tibor qaratish muhim ahamiyatga ega. Ta'kidlash kerakki, yoshlar tarbiyasi bilan bog'liq ko'p asrlik merosni bugungi kunda ham amalga oshirish talab etiladi. Mamlakatimizda mustaqillik yillarida yoshlar muammolariga oid ulkan ishlar amalga oshirildi. "Barkamol inson" tarbiyasi masalasi hozirgi kunda eng muhim bo'lib, mamlakatimiz davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Yoshlarni barkamol shaxs qilib tarbiyalashning aqliy, axloqiy, estetik jihatlarini tadqiq etish mamlakatimiz ma'naviy tarixida asosan o'rta asrlardan boshlangan. O'rta Osiyo mutafakkirlari Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Ahmad Farg'oniy asarlaridagi ma'lumotlardan bilish mumkin[4].

O'tgan asrning 70-yillari o'rtalaridan boshlab bu masala bilan M.Xayrullayev, Ya.Shermuhamedov, Ya.Turmuhamedov, M.Usmonov kabi olimlar ma'lum darajada shug'ullanganlar[5]. Keyingi davrda vujudga kelgan tadqiqotlarda esa barkamol inson tushunchasining mohiyat - mazmuni, barkamol insonni tarbiyalash masalalarining ayrim jihatlarini yoritiladi. Jumladan J.Tulenov, M.Abdullayev, H.Po'latov, S.Shermuhamedov, Z.Davronov M.Sharifxo'jayev kabi olimlar masalaning ilmiy jihatlariga to'xtalib, yoshlarni tarbiyalash muammolariga e'tibor qaratganlar[6]. Ushbu olimlar falsafa yordamida insonda empirik va ilmiy bilimlarni anglash jarayonini xosil qilishga, ilmiy bilimlarni kundalik hayot bilan bog'lab o'rganishga harakat qilganlar. Hozirgi kunda jamiyatimizda olib borilayotgan siyosiy jarayonlar, qabul qilinayotgan qonun va dasturlarda ham yoshlar masalasi asosiy e'tiborda bo'lmoqda. Hususan, 2016-yil 15-sentyabrda kuchga kirgan O'zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi qonuni, "Yoshlar - kelajagimiz" davlat dasturining qabul qilinishi, yoshlar faoliyatiga bag'ishlangan 5 ta muhim tashabbusni ishlab chiqilishi, unda yoshlar masalalari, ularga berilayotgan e'tibor, ularni o'qitish, bilim va salohiyatini o'stirish, ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlash to'g'risidagi qarashlar o'z aksini topgan[7].

Muhokama va natija. Falsafa inson ma'naviy hayoti va bilimlarini o'stirishning bir tarmog'i hisoblanib, muayyan sivilizatsiya, muayyan jamiyat, muayyan madaniyatning ham mahsulidir. Falsafa o'zining muammolari va tushunchalar apparatida insoniyat to'plagan amaliy hamda bilish tajribasini yig'adi, tabiiy va bashariy borliqning turli tomonlarini anglash bo'yicha qidiruvlarni uyg'unlashtirib birlashtiradi va tizimlashtiradi, zamonning «keskin tomir urishi»ni qayd etadi. Boshqacha aytganda, falsafa o'zining muammoviy va kategoriyaviy tuzilishida u yoki bu davr borlig'i va ongining ichki, mohiyatli jarayonlarini umumiy, nazariy shaklda ifodalaydi. Mazkur masalalarni jamiyat milliy qadriyatiga bog'lab har tomonlama nazariy va amaliy jihatdan o'rganish va tahlil qilish maqsadga muvofiq.

Hayot mazmuni, qadriyatlarini to'g'risidagi tasavvurlar yig'indisini bir mukammal tizimga keltirgan ta'limot sifatida hamda ijtimoiy-axloqiy, amaliy falsafa sifatida XIX asr oxirida "hayot falsafasi" mustaqil va ahamiyatli yo'nalishga aylanib, insoniyat madaniyatini tadqiq etish yuzaga keldi. Hayot falsafasida ma'naviy-madaniy hayot masalasi o'z ijtimoiy mazmuniga ko'ra jamiyatda turli ziddiyatlarning keskinlashishi bilan bog'liq bo'lib, mushtarak jamiyat barpo etishni taqazo qilayotgan "hayotiy stixiya" nuqtayi nazaridan izohlanadi. Nemis faylasufi Fridrix Nitsche inson haqida an'anaviy qarashlarni tahlil qilib, ularga baho berar ekan, odam bolasida maxluqlik va xoliqlik birlashib behat qudratli falsafiy tafakkurni odamni maxluqlikdan qutqarib, xoliqlik maqomiga ko'tarishga qaratadi. U o'zining "Zardo'sht tavallosi" nomli asarida sharh odami haqida fikr yuritib, insonni, uning yaxshiligini ulug'laydi[8]. Inson, avvalambor, o'z ichidagi yovuzlikni yengishi kerak. Shunda ong ham o'zgarib, rivojlanib boradi, deydi F.Nitsche. U insondagi ikki bir-biriga zid kuchlar haqida so'z yuritir ekan, ularni go'zallikka intilish, mutanosiblikka erishish g'oyalari orqali birlashtirishga harakat qiladi. Bu deyarli bajarib bo'lmaz vazifani iroda orqali amalga oshirish mumkinligini gapiradi. Albatta, bu hayotiy kurash jarayoni insondan juda katta mas'uliyatni, harakatni, mehnatni talab etadi. Lekin ming afsuslar bo'lsinkim, insonlar hayoti buni aksini isbotlaydi. Insoniyat taraqqiyoti hozirgi davrda yuqoriga qarab emas, balki pastga qarab ketmoqda. Moddiy manfaatlar, instinktlar, ayniqsa, taqlid qilish instinkti bizning jamiyatimiz insonlariga xos xususiyat bo'lib, manfaatdorlik, xudbinlik ruhiyati tobora olib borilgan xislatlarini siqib chiqarib, jamiyatda qadriyatlarining qadrsizlanishiga olib kelmoqda.

Falsafa ta'lim-tarbiya birligiga asoslanib, jamiyat milliy qadriyatini yuksaltiradi, o'sib kelayotgan yosh avlodga siyosiy, g'oyaviy, ma'naviy-axloqiy, jismoniy fazilatlarini, yuksak ong va madaniyatni shakllantiradi. Demak, yosh avlodning, millatning qanday siyosiy, g'oyaviy, axloqiy, g'oyaviy tamoyillar asosida yashashi va mehnat qilishi bugungi kunda yurtimizda amalga

oshirilayotgan uzluksiz ta'lim-tarbiya tizimi samaradorligiga bevosita bog'liq. Davlatimizning birinchi rahbari I.Karimov hozirgi vaqtda dunyoda sodir bo'layotgan voqealarga munosabat bildirib, "...keskinlik va xavf-xatarlarning tobora o'sib, geosiyosiy qarama-qarshiliklar, o'z ta'sir doirasini kengaytirishga qaratilgan kurashning, radikalizm, terrorizm va ekstremizm kabi tahdidlarning kuchayib borayotgani barchamizni tashvish va havotirga solmasdan qo'ymaydi", - deb ta'kidlagan edi[9]. Mamlakatimizda hukm surayotgan tinchlik va barqarorlik, mehr-oqibat muhitini asrash, mustaqillikning qadriga yetish, Vatan taraqqiyoti uchun dahldorlik tuyg'usini anglash, har qanday xavf-xatar va tahdidlarning oldini olishda gumanitar va ijtimoiy-falsafiy fanlarning o'qitilishini puxta o'ylangan tizim asosida tashkil etish va ularning ta'sirchanligini keskin kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Mazkur vazifalarni amalga oshirishda falsafiy bilimlar sohasidagi eng so'nggi yutuqlar hamda ilmiy yangiliklarga tayangan holda, mavjud holatni ilmiy-nazariy o'rganish, mazmunan boyitish, takomillashtirish hamda islohotlar talablariga to'la javob beradigan darajaga keltirish tamoyillariga asoslanish zarur.

Falsafiy tafakkurning ijtimoiy-siyosiy asoslari har qanday jamiyat xalqining ijtimoiy ongini o'zgartirishga, uning pirovard maqsadlariga xizmat qilishga qaratilgan. Bugungi kunda falsafiy tafakkurning yangilanishi nafaqat umumiy ma'naviy muhitning, balki har bir shaxsning ijtimoiy qiyofasi, ruhiy dunyosi, maqsad va ehtiyojlariga qaratilgan. Shu ma'noda, falsafiy bilimlar buyuk allomalar orzu qilgan fozil odamlarning komil fazilatlarini shakllantirish va takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega. Ma'lumki falsafa fan sifatida shaxs dunyoqarashini o'stiradi, aql o'yini sifatida fikrlashga, topqirlikka undaydi. Umumiy qilib aytganda, odamlar dunyoqarashi, ruhiy holati, aqli, shaxsiy tajribasi va shu kabilarning turli shakllariga e'tiborni qaratadi. Falsafa maqsadni, vositani, inson o'z-o'zini va o'zini qurshagan dunyoni oqilona, irratsional yoki intuitiv anglab yetishga yordam beradi. Bundan tashqari har bir inson uchun olamshumul ahamiyatga ega bo'lgan savollarga javob berish mulohazalari va mantig'ini yaratishga asos bo'ladi. Falsafaning predmeti, mohiyati, maqsad, vazifalarini tushunishga nisbatan yondashuvlar, nuqtayi nazarlarning rang-barangligiga qaramay, u barcha zamonlarda va mamlakatlarda yoshlarni intellektini o'stirish, ularga ta'lim-tarbiya berishning bir usuli sifatida yondoshiladi. Ta'kidlash lozimki, falsafa umumiy qabul qilingan, yagona tilga, shak-shubhasiz belgilangan qonunlarga va har qanday falsafiy ta'limotlar uchun umumiy bo'lgan kategoriyalarning muayyan majmuiga ega emas. Shuningdek, u bilimlar yagona tizimini tuzishga harakat qilmaydi va pirovard natijada, masalan, fan kabi aniq natijalar olishga umuman qaratilmagan. Shuning uchun falsafiy bilimlarni yoshlar kamoloti, ongi va tafakkuri uchun ijobiy ta'sir etuvchi soxa deb qarash lozim. Mazkur fan mohiyatini anglashimiz, uning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashimiz va falsafa inson o'z - o'zini va o'zini qurshagan dunyoni anglab yetishida qanday rol o'ynashini anglash zarur. Zero "O'zlikni anglash, milliy ong va tafakkurning ifodasi, avlodlar o'rtasidagi ruhiy-ma'naviy bog'liqlik til orqali namoyon bo'ladi"[10]. Yoshlar ehtiyoj va manfaatlarini o'rganishda birinchi navbatda tizimlilik, ilmiy-nazariy bilimlarni rivojlantirish, faylasuf, mutafakkir va allomalarning falsafiy qarashlarini keng qo'llash, ularning fikrlaridan yoshlar dunyoqarashi, ta'lim-tarbiyasi uchun ijobiy ta'sir etish mexanizmlarini aniqlash, taxlil etish, tarixiylik va mantiqiylik, umuminsoniylik va milliylik prinsiplarining o'zaro birligi kabi ijtimoiy-falsafiy metodlardan foydalanish talab etiladi. Maqolani yozish jarayonida axloqiy munosabatlar, shaxs ta'lim-tarbiyasi, yoshlar ongi va tafakkurini, ma'naviy hayotini yuksaltirish masalalariga katta e'tibor qaratildi. Shu bois falsafaga yaxlit munosabat, unda ko'tarilgan masalalarning teranroq va to'liqroq talqini, uni tushunishimiz va falsafiy muammolarning sirli va jozibali dunyosiga kirib borish bilan yosh avlodni zamonaviy fan yutuqlariga asoslangan falsafiy bilimlar bilan qurollantirish kerak.

Insonni shaxs sifatida tarbiyalash va kamol toptirish masalalasi mutafakkirlarning asarlarida atroflicha taxlil etilgan. Qadimgi mutafakkirlar har tomonlama ta'lim va tarbiyani, ya'ni o'z qobiliyatlarini va imkoniyatlarini ro'yogga chiqarishga qodir bo'lgan jismoniy va ma'naviy jihatdan komil insonni shakllantirish masalasiga katta e'tibor berganlar. Platon, Demokrit, Zardo'sht va boshqa mashhur faylasuflar fikriga tayanib, ma'rifat yordamida, ta'lim va tarbiya jarayonini zo'rlikka qarshi yo'naltirish va odamzot aql-idrokini kamol toptirish orqali inson tabiatini yaratish mumkin[11]. Protogor, Suqrot va Platon aytganidek, falsafadan saboq berishda ishonirish mahoratini emas, balki to'g'ri fikr yuritish mahoratini o'rgatishga e'tibor qaratish muhim[12]. Falsafa yoshlar

dunyoqarashini shakllantirish orqali ularning xulq-atvorini, kelajagini, hayotini yoritishga ko'mak beradi. Falsafiy bilimlarni o'qitish jarayonida jamiyatdagi ma'naviyat va axloqning holatini taxlil etish, ijtimoiy me'yorlar va tamoyillarni rivojlantirish, ijtimoiy ongni [13], keng jamoatchilik fikrini o'rganish, ijtimoiy ahamiyatga molik bo'lgan, ijtimoiy-siyosiy muammolar, madaniyat va ma'naviyat masalalariga doir muhokama va munozaralarni amalga oshirish zarur. Shuningdek, yoshlarni har jihatdan barkamol insonlar qilib shakllantirishning ma'naviy omillarini falsafiy umumlashtirish, mamlakatimizda yoshlar muammolari va ularni bartaraf etish masalalari to'g'risida muhim qoidalarni ishlab chiqish, mamlakatimizda yoshlar muammolari va ularni barkamol shaxslar qilib shakllantirishda iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, ma'naviy omillarning ahamiyatini aniqlashni nazarda tutish lozim.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda jamiyatda va yoshlar faoliyatida yuksak ma'naviyatni, axloqiy barkamollikni ta'minlashda yoshlarning dunyoqarashini boyitish, ularda Vatanga, qadriyatlarga sadoqat hissini kuchaytirish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida kamol toptirish falsafiy fanlar oldida turgan muhim

vazifalardan biridir. Milliy-ma'naviy va ta'lim-tarbiya sohasidagi yangilanishlar, dunyoda kechayotgan globallashtirish jarayonlarini taxlil etish, yoshlarning dunyoqarashi va tafakkurini, ma'naviy dunyosini o'stirishda falsafiy bilimlarni mazmunan boyitib borish g'oyat dolzarbdir. Yuqoridagi muammolarni tadqiq etish natijasida quyidagilarni ko'rsatib o'tish mumkin:

- Fuqarolik jamiyatida yoshlarni barkamol inson qilib tarbiyalashda axloqiy, estetik, siyosiy, huquqiy, demokratik omillarning ahamiyati ko'rsatish;

- Yoshlarning intellektual salohiyatini yanada oshirishda ma'naviy qadriyatlarning o'rni yuksaltirish;

- Ma'naviy yangilanishlar jarayonida yoshlarni barkamol inson qilib tarbiyalash masalasiga yanada e'tibor berish, yangicha axloqiy muhit, sifat jihatidan yangicha munosabatlar tipini yaratish;

- Globallashtirish jarayoni va u yoshlar masalasida yanada hushyorroq munosabatda bo'lish;

- Mashhur fan va davlat arboblarning ibratli xayoti, ilmiy faoliyatini yoshlar o'rtasida keng targ'ib qilish.

ADABIYOTLAR

1. 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. –Toshkent: Adolat milliy xuquqiy axborot markazi. 2022. –B.4.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi Toshkent. "O'zbekiston" 2023
3. Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasini o'rganish va keng jamoatchilik o'rtasida targ'ib etishga bag'ishlangan Ilmiy-Ommabop Qo'llanma Toshkent "Ma'naviyat" 2018 243- bet.
4. Mahkamov U. Axloq – odob saboqlari. T.; "Fan" 1994 yil 65 bet.
5. Karimov I. Imon va inson. T.; "Fan" 1991 y. 121 bet.
6. Tulenov J. Qadriyatlar falsafasi. T.; "O'zbekiston" 1998 yil 45 bet
7. 27 iyun 2018 yil PF-5466 sonli "Yoshlar – kelajagimiz" Davlat dasturi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni
8. N.Jo'rayev Taxayyul, tasavvur, tafakkur Nitshe tavallosi Toshkent "Yangi asr avlodi" 2015 yil 15-bet
9. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch. -T.: Ma'naviyat, 2008. –B.83
10. Shermuhammedova N. Falsafa qo'llanma Toshkent 2009 b- 29.
11. Begmatov A. Ma'naviyat falsafasi yoxud I.Karimov asarlarida yangi falsafiy tizimning yaratilishi. – T.: Sharq, 2000. – B. 45-49.
12. Raimov A., N.Raimova Hikmatlar shodasi Toshkent "O'zbekiston" 2015 yil 236 bet.
13. Ch.Nasriddinov Inson, ong, hayot. Toshkent 2010 yil

UDK: 37.02.026

Gavxaroy YULDASHEVA,
Urganch innovatsion universiteti o'qituvchisi
E.mail: gavharoyy5@gmail.com

JTSBMQTMOI Samarqand filiali dotsenti S.Yaxyoyeva taqrizi asosida

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING PEDAGOGIK REFLEKSIYALASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOGIK MAHORATNING O‘RNI

Аннотация

Ushbu maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik mahoratini rivojlantirish metodikasining asosiy tamoyillari, usullari va vositalari tahlil qilinadi. O‘qituvchilarning pedagogik faoliyatini takomillashtirishga xizmat qiladigan metodik yondashuvlar, ta‘limning sifatini oshirishda qanday ahamiyatga ega ekanligi ko‘rsatiladi. Shuningdek, pedagogik mahoratning rivojlanishida metodik usullarni joriy etishning amaliy tomonlari ham muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: Bo‘lajak o‘qituvchilar, pedagogik mahorat, pedagogik ko‘nikma, kasbiy bilim, ta‘lim jarayoni, metodik yondashuvlar, kasbiy rivojlanish, ta‘lim sifatini oshirish, o‘qitish metodlari, amaliy ko‘nikmalar, metodik vositalar, pedagogik faoliyat, pedagogik jarayon.

РОЛЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАВЫКА В РАЗВИТИИ СПОСОБНОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РЕФЛЕКСИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация

В данной статье анализируются основные принципы, методы и средства методики развития педагогического мастерства будущих учителей. Методические подходы, служащие совершенствованию педагогической деятельности учителей, показаны, насколько они важны в повышении качества образования. Также обсуждаются практические аспекты внедрения методических методов в развитие педагогического мастерства.

Ключевые слова: Будущие учителя, педагогическое мастерство, педагогическое мастерство, профессиональные знания, образовательный процесс, методические подходы, повышение квалификации, повышение качества образования, методы обучения, практические навыки, методический инструментарий, педагогическая деятельность, педагогический процесс.

THE ROLE OF PEDAGOGICAL SKILLS IN DEVELOPING THE ABILITY OF PEDAGOGICAL REFLECTION OF FUTURE TEACHERS

Annotation

This article analyzes the basic principles, methods and tools of the methodology for developing the pedagogical skills of future teachers. It shows the importance of methodological approaches that serve to improve the pedagogical activity of teachers in improving the quality of education. The practical aspects of introducing methodological methods in the development of pedagogical skills are also discussed.

Key words: Future teachers, pedagogical skills, pedagogical skills, professional knowledge, educational process, methodological approaches, professional development, improving the quality of education, teaching methods, practical skills, methodological tools, pedagogical activity, pedagogical process.

Kirish. Bugungi kunda jamiyat taraqqiyotining barcha yo‘nalishlarida malakali mutaxassislarni tayyorlash davlat talabi darajasiga ko‘tarilgan. Hozirgi vaqtda ishlab chiqarishning har qanday sohasi uchun mutaxassis tayyorlash uning yuqori malakasini, harakatchanligini, uning shaxsini rivojlantirish uchun eng qulay shart - sharoitlarni ta‘minlashi kerak. Bunda pedagogning kompetensiyasi tobora murakkablashib borayotganligi sababli muhim ahamiyat kasb etmoqda. Natijasi esa, ijtimoiy tajribaning kengayishi, axborotni taqdim etish va qayta ishlash hamda uni o‘quvchining ongiga muhrlashning xilma-xil ko‘rinishlarini paydo bo‘lishi, jamiyatda malakali mutaxassisga bo‘lgan ehtiyojni yanada ortishi bilan izohlanadi.

So‘nggi yillarda o‘qituvchilik kasbi nafaqat bilim berish jarayoni, balki o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish, ijodiy yondashuvlarni rivojlantirishni ta‘minlovchi omil sifatida ham e‘tirof etilmoqda. Shu nuqtai nazardan, pedagogik refleksiya, ya‘ni o‘qituvchining o‘z faoliyatini tahlil qilish, o‘quvchilar bilan muloqotini o‘rganish vao‘z ishiga xolis baho berish qobiliyati, pedagogik mahoratni rivojlantirishning ajralmas qismi hisoblanadi. Refleksiya orqali o‘qituvchi o‘z xatoliklarini aniqlab, tajribasini takomillashtirishi, metodik yondashuvlarini qayta ko‘rib chiqishi mumkin. Pedagogik refleksiyalash qobiliyatlarini rivojlantirishni didaktik va metodik jihatdan rivojlantirar ekanmiz, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy faoliyati kontekstida asosiy rol o‘ynaydigan pedagogik mahorat tushunchasiga ham to‘xtalib o‘tishimiz zarur.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogik mahoratini rivojlantirish, zamonaviy ta‘lim tizimining eng muhim vazifalaridan biridir. Pedagogik mahorat tushunchasi to‘g‘risida so‘z ketgandao‘qituvchida bo‘lishi lozim bo‘lgan bir qancha shaxsiy sifatlar majmuasi sifatida tushuniladi. Bu shaxsiy sifatlar kasbiy faoliyatni yuqori saviyada tashkil etishga imkon beradi. Shunday

muhim sifatlarga – o‘qituvchi faoliyatining insonparvarligi; uning kasbiy bilimi; pedagogik qobiliyatlari va pedagogik tehnikasini kiritish mumkin. Bu mahorat, nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarni fikrlashga, ijodiy yondashuvlarga va mustaqil o‘rganishga yo‘naltirishni ham o‘z ichiga oladi.

Adabiyotlar tahlili va metod. Pedagogik mahorat egasi bo‘lish uchun o‘qituvchi o‘z o‘quv predmetini davr talablari asosida bilishi pedagogik va psixologik bilimlarga ega bo‘lishi, hamda insoniylik, izlanuvchanlik va fidoyilikni o‘zida tarkib toptirishi lozim. I.P.Rachenko pedagogik mahoratni pedagogik san‘atning bir qismi sifatida ta‘riflab, shunday yozadi: “pedagogik mahorat degandao‘qituvchining pedagogik-psixologik bilimlarni, kasbiy malaka va ko‘nikmalarni mukammal egallashi, o‘z kasbiga qiziqishi rivojlangan pedagogik fikrlashi va intuitsiyasi, hayotga axloqiy-estetik munosabatda bo‘lishi, o‘z fikr-mulohazasiga ishonchi va qat‘iy irodasi tushuniladi” [1].

Refleksiv qobiliyat o‘qituvchiga pedagogik bilimlarni o‘zlashtirish va amaliyotda undan foydalanish jarayonida muhim ahamiyatga ega. Pedagog-psixolog olim Y.N.Kulyutkin “... o‘qituvchi o‘zining pedagogik mahoratidan foydalanib amaliy qarorlarni ishlab chiqishi va qabul qilishi jarayonlarini refleksiya predmetiga aylantirishi lozim”. Buning uchun esao‘qituvchida bu jarayonlarni tahlil qilishning tegishli tafakkur usullari shakllangan bo‘lishi kerak” deya ta‘kidlaydi [2].

S.Y.Stepanovning fikricha, pedagogik mahoratni rivojlantirish o‘qituvchini o‘z kasbiy tajribasini qayta ko‘rib chiqish, fikrlash, muloqot va faoliyatdagi refleks jarayonlarini faollashtirish orqali o‘z-o‘zini takomillashtirish jarayoniga jalb etishdan iborat. “Har bir o‘qituvchi o‘zining o‘tmishdagi faoliyati haqiqatini aks ettiruvchi ongning semantik tuzilmalari haqida fikr yuritilishi kerak.

Fikrlashning paydo bo'lishi o'z-o'zini anglashning yangi qatlamining paydo bo'lishini anglatadi"[3].

Shu o'rinda quyidagi holatlarni ta'kidlash joiz: birinchidan, pedagogik mahorat shaxs ruhiyatidagi o'z-o'zini tashkil etuvchi tizim bo'lib, insonparvar yo'nalganlik bu tizimning asosiy omili bo'lib xizmat qiladi; ikkinchidan kasbiy mahoratni rivojlantirish zaminida (asosida) o'qituvchi hatti-harakatlarining asl mohiyati asoslanganligi, ongilligini belgilaydigan kasbiy bilim yotadi. Yo'nalganlik va kasbiy bilim professional yuqori darajadagi faoliyatning "skelet"i sanaladi, u o'z-o'zini tashkil etuvchi tizimning yaxlitligini ta'minlaydi; uchinchidan, pedagogik ko'nikmalar mahoratning shakllanishini tezlashtiradigan hamirturush bo'lib hisoblanadi; to'rtinchidan, bilim va qobiliyatga tayanadigan pedagogik texnika, u barcha ta'sir vositalarini maqsad bilan bog'lashga xizmat qiladi, shuningdek, pedagogik faoliyat strukturasi muvofiqlashtiradi. Shunday qilib, pedagogik mahorat tizimining to'rt tarkibiy qismi ham o'zaro bog'liq. Ularning o'sishida faqat tashqi ta'sirning o'ziga kifoya emas, ular o'z-o'zini rivojlantirishni ham talab etadi. O'z-o'zini rivojlantirish maxsus bilim va ko'nikmalarga asoslanadi. Muvaffaqiyatning asosiy sharti – bu qobiliyatlar, vositasi esa pedagogik texnikadir.

Muhokama. Endi pedagogik mahoratning to'rt elementi to'g'risida batafsil to'xtalamiz.

1. O'qituvchi shaxsining insonparvarligi. Fikrlar to'qnashuvi vao'z pozitsiyasi uchun kurashni drama deb hisoblasak, tarbiyachining butun, faoliyati dramalardan iborat. Binobarin, mahorat darajasi qancha yuqori bo'lsa, ziddiyatlar ham shunchalik aniq bo'ladi. Chunki, ijodkor o'qituvchi tomonidan taklif etilgan tizimning yangiligi odatda, eskirgan qarashlarning qarshiligiga uchraydi.

Har bir o'qituvchi shaxsining yo'nalganligi turli xil bo'lib, ularning eng asosiysi, qimmatlilari quyidagilardir: 1) o'ziga nisbatan yo'nalganlik, ya'ni o'z-o'ziga ishonch, "menda bilimli, talabchan, haqiqiy o'qituvchini ko'rishsin", - degan istakning mavjudligi; 2) pedagogik ta'sir vositalariga yo'nalganlik; 3) pedagogik faoliyat maqsadiga yo'nalganlik – insonparvar strategiya, faoliyat obyekti va vositalariga nisbatan ijodiy yondashish.

Pedagog uchun maqsadga olib boruvchi asosiy yo'nalish, ya'ni faoliyatni insonparvarlashtirish muhimroqdir. Lekin faqat kelajak oldidagi mas'uliyatni his etish, ongli tirishqoqlik, bolalarga nisbatan cheksiz muhabbat orqaligina o'qituvchining kasbiy mahorati shakllanadi.

2. Kasbiy bilim. Mahoratli bo'lajak o'qituvchi kasbiy yo'nalganligining asosida ikki narsa yotadi – o'zi dars beradigan fani bilan mashg'ulligi va bolalar bilan muloqot qilishga ehtiyoji. Pedagogik mahoratning fundamental asosi – bu kasbiy bilimdir. O'qituvchining bilimi bir tomondan fanga, ikkinchi tomondan uni o'zlashtiradigan o'quvchilarga qaratiladi. Kasbiy bilim mazmuni esa o'z fani nazariyasi va metodikasini, pedagogika va psixologiyani yaxshi bilishi bilan belgilanadi. Kasbiy pedagogik bilimning o'ziga xosligi uning kompleksligidir.

U o'qituvchidao'rganilayotgan fanlarni sintez qilaolish qobiliyatini talab etadi. Sintezning asosini esa pedagogik topshiriqlarni yechish, pedagogik vaziyatlarni tahlil etish, o'zaro hamkorlik vositalarini tanlash tashkil etadi. Har bir alohida pedagogik topshiriqni hal etish jarayonidao'qituvchining pedagogik kasbiy bilimi faollashadi va yagona tizim sifatida namoyon bo'ladi [4].

Bo'lajak o'qituvchining kasbiy bilimi asosida pedagog tafakkuri - prinsip va qoidalar shakllanadi. Ular talaba hatti-harakatlari, xulq-atvorida namoyon bo'ladi. Bu prinsip, qoidalarni har bir talaba malakaviy amaliyotlar jarayonida tajribasiga tayangan holda quradi. Lekin faqat kasbiy bilim orqaligina uni anglashi va uning qonuniyatlarini ko'raolishi mumkin. Shuni ham hisobga olish kerakki, o'qituvchini tayyorlash, kasbga layoqatli bo'lishini ta'minlash juda

murakkab jarayon. Chunki kasbiy bilim bir vaqtda barcha darajalarda teng shakllantirilishi kerak: metodologik (rivojlanishning umumfalsafiy qonuniyatlarini, tarbiya maqsadi, shart-sharoitlarini bilish), nazariy (pedagogika va psixologiyaning qonun-qoidalari, prinsiplari, faoliyatning asosiy shakllari va b.), metodik (o'quv-tarbiya jarayonini ko'raolish darajasi), texnologik (muayyan sharoitdata'lim -tarbiyaning amaliy topshiriqlarini hal etish darajasi). Bu ma'lum darajadarivojlangan kasbiy tafakkurni, ya'ni pedagogik maqsadni amalga oshirishga qaratilgan bilimlarni tanlash, tahlil qilish va qayta ishlashni talab etadi.

3. Pedagogik qobiliyatlar. Demak, pedagogik mahorat tizimining uchinchi elementi - bu pedagogik qobiliyatlardir. Ular pedagogik faoliyat samaradorligini belgilaydigan psixik jarayonlarning kechishini ko'rsatadi. Pedagogik qobiliyatlar tasnifi bir qancha tadqiqotlarda berilgan. Biz shulardan pedagogik mahoratga olib boradigan eng asosiy larini tanlashimiz kerak. Bu borada olib borilgan ilmiy tadqiqotlarni tahlil etib, qobiliyatlarining olti asosiy turini ajratdik.

1) Kommunikativlik. Bu qobiliyat odamlar bilan muloqotga kirishaolish, ularga nisbatan hayrixohlik bilan belgilanadi.

2) Perseptiv qobiliyatlar. Bu kasbiy ziyraklik, empatiya, pedagogik intuitsiya bilan belgilanadi.

3) Shaxsiy muvozanat, ya'ni irodaviy ta'sir ko'rsataolish, mantiqiy to'xtamga kelaolish qobiliyati.

4) Hissiy muvozanat, ya'ni o'zini boshqaraolish qobiliyati.

5) Optimistik bashorat qilaolish qobiliyati.

6) Ijodkorlik qobiliyati.

Pedagogik refleksiyalash tayyorgarlik sur'ati, bo'lg'usi pedagog pedagogik faoliyat shakl va usullarini qanchalik chuqur va puxta egallanganligiga qarab uning pedagogik layoqatini bilish mumkin.

4. Pedagogik texnika. Nihoyat pedagogik mahorat tizimining to'rtinchi elementi – o'qituvchi xulq-atvorining tashkiliy shakli, ya'ni pedagogik texnikadir. Xatti-harakat usullarisiz bilim, yo'nalganlik va qobiliyat yuqori natijalarga erishish uchun kafolat bermaydi. Pedagogik texnika ikki xil ko'nikmani – o'z-o'zini boshqaraolish hamda pedagogik topshiriqlarni hal etish jarayonidao'zaro hamkorlik qilaolish ko'nikmalarini mujassamlashtiradi. Birinchi guruh ko'nikmalarigao'z gavdasini, his-tuyg'alarini, nutq texnikasini boshqarish kirs, ikkinchi guruh ko'nikmalarga didaktik, tashkilotchilik, aloqaviy ta'sir texnikasigao'z ko'nikmalar kiradi.

Pedagogik mahoratni ko'rib o'tilgan elementlari pedagogik faoliyatda bu hodisani sistemaliligini ko'rsatadi. Mahoratning yuqori darajasi butun pedagogik ishning yangi sifatini belgilaydi; ya'ni kasbiy pozitsiya shakllanadi; bilimlarni oshirib borish o'qituvchi uchun o'z ishini tahlil qilaolish, o'z-o'zini rivojlantirish imkonini beradi; qobiliyatlarining yuksak darajasi o'qituvchi shaxsining yanada yorqin namoyon bo'lishiga olib keladi; pedagogik texnikani takomillashtirish esa bosh maqsadga, monand natijalarga erishish imkoniyatini vujudga keltiradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik refleksiyalash qobiliyatini rivojlantirishda pedagogik mahoratning o'rni juda katta. Pedagogik refleksiya, o'qituvchining o'z faoliyatini tahlil qilish, uning samaradorligini baholash vao'qitish jarayonidagi xatolarni tuzatish imkoniyatini yaratadi. Pedagogik mahorat o'qituvchining pedagogik metodlarni, o'quvchilarning ehtiyojlarini, hamdao'qitish jarayonidagi murakkab vaziyatlarga yechim topish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Maqolada pedagogik refleksiya va mahorat o'rtasidagi bog'liqlik ko'rsatilgan va bu ikki omilning birgalikda rivojlanishi bo'lajak o'qituvchilarni sifatli ta'lim berishga tayyorlashda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. A'zam Xoliqov. Pedagogik mahorat. Toshkent «IQTISOD-MOLIYA» 2011.
2. Кулюткин Ю.Н. Рефлексивная регуляция мыслительных действий. //Под ред.О.К.Тихомирова. – М.: МГУ, - 1989.- С. 22-28
3. Степанов С. Ю. Рефлексивная психология и рефлексивная практика // Рефлексивные процессы и творчество. Новосибирск, 1990.
4. Зияев А.Н. Umumiy pedagogika (pedagogik mahorat) o'quv qo'llanma. Qo'qon - 2020
5. Omonov H.T. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. - T.: Iqtisod-moliya 2009. - 240 b.

UDK :17.022:323

Manzuraxon YUNUSOVA,

Andijon davlat universiteti professori v.b., f.f.d
E-mail: mpyunusova71@gmail.com

ADPI professori, f.f.d. A.Egamberdiyev taqrizi asosida

INCREASING THE EFFICIENCY OF MAHALLAS' ACTIVITIES AND PROSPECTS FOR THEIR TRANSFORMATION

Annotation

In this article examines ways to enhance the effectiveness of the activities of the Mahalla Citizens' Assemblies and investigates the primary aspects of changes occurring within them. The study substantiates the need to strengthen the financial foundations of Mahalla assemblies, introduce transparent mechanisms for the utilization of Mahalla budgets, and implement information and communication technologies along with mechanisms for public oversight.

Key words: "Mahalla", public oversight, election, chairman, street leader, state, government.

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МАХАЛЛЕЙ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИХ ТРАНСФОРМАЦИИ

Аннотация

В данной статье исследуются пути повышения эффективности деятельности собраний граждан махаллей и основные аспекты изменений, происходящих в них. Подчеркивается необходимость укрепления финансовой базы собраний граждан махаллей, внедрения прозрачных механизмов использования бюджета махалли, а также внедрения информационно-коммуникационных технологий и механизмов общественного контроля.

Ключевые слова: Махалля, общественный контроль, выборы, председатель, глава улицы, государство, власть.

MAHALLALAR FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISH VA ULAR TRANSFORMATSIYASINING ISTIQBOLLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada mahalla fuqarolar yig'ini faoliyati samaradorligini oshirish yo'llari va undagi o'zgarishlarning asosiy jihatlari tadqiq qilingan. Shuningdek, mahalla fuqarolar yig'inlari faoliyatining moliyaviy asoslarini mustahkamlash, mahalla byudjetining sarflanishini shaffof mexanizmlarini joriy etish, bunga axborot-kommunikasion texnologiyalar hamda jamoatchilik nazorati mexanizmlarini joriy etish zarurligi asoslangan.

Kalit so'zlar: Mahalla, jamoatchilik nazorati, saylov, rais, ko'chaboshi, davlat, hokimiyat.

Kirish. O'zbekistonda mahallalar davlat va jamiyat o'rtasidagi ijtimoiy ko'prik sifatida alohida o'ringa ega bo'lib, ular mamlakatning barqaror rivojlanishi va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim vositalardan biridir. Yangi O'zbekiston davrida mahallalar faoliyatini takomillashtirish, ular orqali aholining ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish va o'zini o'zi boshqarish tizimini kuchaytirishga qaratilgan keng ko'lamlı islohotlar amalga oshirilmoqda. Mazkur maqolada O'zbekiston mahalla tizimidagi hozirgi holat, amalga oshirilayotgan o'zgarishlar va ularning istiqboldagi rivojlanish yo'nalishlari o'rganildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mazkur maqolada O'zbekistonda mahalla tizimi bo'yicha amalga oshirilgan islohotlar tahlili keltirilgan. Tadqiqotda bir qator milliy va xorijiy manbalar, shuningdek, amaliyot va tajribalarga asoslangan materiallardan foydalanilgan. Asosiy manba sifatida "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuni mahalla faoliyatining huquqiy asoslarini belgilaydi va uning tarkibi hamda vazifalariga oid aniq qoidalarini bayon qiladi.

Maqola tarkibida Jahon banki va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan O'zbekistonda mahalla tizimining infratuzilmasini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilgan loyihalar bo'yicha qilingan amaliy tadqiqotlardan ham foydalanilgan. Jumladan, Brijit Bodening mahalladagi muammolarini hal qilish uchun safarbarlikni tashkil qilish bo'yicha treninglar o'tkazgani va tajribalari keltirilgan. Shuningdek, "Yuksalish umummilliy harakati"ning loyihadagi qatnashgan mahalliy fasilitatorlari tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlar va O'zbekiston mahallalarining zamonaviy sharoitlarini aks ettiruvchi tahlillar maqolaga ilmiy asos yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishda huquqiy-tahlil metodi qo'llanilgan bo'lib, bunda O'zbekiston qonunchiligidagi mahalla faoliyatiga taalluqli me'yorlar va boshqa davlatlardagi mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari bilan taqqoslash asosida tahlil olib borilgan. Ma'muriy, huquqiy va ijtimoiy yo'nalishlarda o'zgarishlarni tizimlashtirish uchun tizimli yondashuv usuli qo'llanilgan. Shuningdek, maqolada empirik tadqiqot usullaridan foydalanilgan. Jumladan, mahalla raislari va aholining ishtiroki bo'yicha o'tkazilgan so'rovlar va kuzatishlar natijalari tahlil etilgan.

Tahlil va natijalar. O'zini o'zi boshqarish organlari Yangi O'zbekistondagi eng ko'p o'zgarishlarga uchragan tizimlardan biridir. Mazkur o'zgarishlardan maqsad yagona bo'lib, u ham bo'lsa mahallaning jamiyatdagi nufuzini oshirish, aholining talab va ehtiyojlariga mos, ijtimoiy barqarorlik, jamoatchilik nazorati va kambag'allikni qisqartirishga yordam bera oladigan tuzilmani yaratishga qaratilgan sa'y-harakatlar yig'indisidir. O'zgarishlar bo'yicha tayyorlangan taklif va tavsiyalar hamda qator mulohazalarni tizimlashtirgan holda ularni ma'muriy-huquqiy, ijtimoiy, moliyaviy o'zgarishlarga ajratdik.

Ma'muriy sohada quyidagilarni amalga oshirish mahallaning mavjud muammolarini hal qilishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Birinchidan, qonunchilikdagi o'zini o'zi boshqarish organlarining yagona shakli sifatida mahallaning tan olinishini, ushbu organ va uning nomi ostida ming yillar davomida shakllangan tizimning bugungi kundagi huquqiy maqomini mustahkamlash zarur. Bunda boshqa qonun hujjatlarida, qishloq va posyolka kabi nomlarni qo'llamaslik orqali mahallaning ham huquqiy, ham ijtimoiy jihatdan jamiyatdagi ahamiyatini oshirish zarur.

Ikkinchidan, mahallaning davlat organlari tarkibiga kirmasligi haqidagi norma ("Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi qonunning 8-moddasi 2-bandi)ni qonunchilikdan chiqarib tashlanishini, shu bilan birgalikda mahalla nomining siyosiy tizimdagi universal o'zini o'zi boshqarish organi sifatida mahalliy davlat hokimiyatining tarkibiy qismiga aylantirish zarur.

Bu o'rinda mahalliy davlat hokimiyatining Yaponiya tajribasidan kelib chiqib, uch bosqichli darajada shakllantirish – viloyat, tuman, mahallalarning o'rtasidagi o'zaro huquqiy munosabatlarni o'rnatish zarur.

Bunda mahallaning davlat hokimiyati organi sifatidagi ahamiyati quyidagilar bilan izohlanadi:

mahalla byudjeti hududdagi aholining soliqlaridan shakllanishi kerak hamda soliq va yig'imlarni undirish va tasarruf etishga faqatgina davlat organlari haqli (mahalliy byudjetni shakllantirish va uni ijro etish, mahalliy soliqlar, yig'imlarni belgilash, byudjetdan tashqari jamg'armalarni hosil qilish mahalliy davlat hokimiyatining vakolatlariga kiradi.[1]);

hududda istiqomat qiluvchi aholi uchun bajarilishi majburiy bo'lgan qarorlar qabul qiladi, bu esa mahallada davlat hokimiyati elementlari mavjud ekanligining dalilidir;

amalda mahalla raislari davlat hokimiyati organlari vakolatlari bilan tengma-teng bo'lgan qator vazifalarni – turli soliq va yig'imlarni hamda kommunal to'lovlarni undirish bilan bog'liq vazifalarni bajarib kelmoqda.

Uchinchidan, mahalla raislarini mahallaning saylov yoshidagi har bir fuqarosi tomonidan saylanishini tashkil etish, mahalla raislari vakolat muddatini boshqa davlat hokimiyati organlari kabi 5 yil etib belgilash zarur. Bu mahallaning davlat hokimiyati organi sifatidagi ahamiyatini oshiradi, ma'muriy tizimda boshqa mahalliy davlat hokimiyati organlari bilan o'z maqomiga munosib ravishda aloqaga kirishiga imkon beradi.

Mahalla fuqarolar yig'ini faoliyati samarasini oshirishda saylovning o'rni beqiyos. Ming yillar davomida shakllangan mahalladagi boshqaruv organlari uzoq yillar norasmiy liderlik nuqtai nazaridan shakllangan. Ya'ni, ma'lum bir muddatga va vakolatlarni aniq belgilab qo'yilmagan bo'lsa-da, mahalla yetakchilari an'ana va qadriyatlar asosida jamoatchilikni boshqarib kelgan. Hozirgi kundagi mahalla raisi va uning oqsoqollarini saylash tizimi na milliy an'ana va qadriyatlarga, na xorijiy tajribaga to'g'ri keladi. Shu nuqtai nazardan mahalla raisi va uning maslahatchilarining saylovi bo'yicha qonunchilikni quyidagi tartibda o'zgartirish maqsadga muvofiqdir.

Birinchi, mahalla raislarining vakolat muddatini besh yil etib belgilash zarur.

Ikkinchi, mahalla raisi saylovini umumiy, teng, to'g'ridan-to'g'ri, yashirin ovoz berish yo'li bilan muqobilik asosida o'tkazish, bunda saylov jarayonida mahalladagi har bir saylov huquqiga ega fuqaroning ishtirokini ta'minlashga sharoit yaratish kerak.

Uchinchidan, mahalla raislari faoliyati bo'yicha oqsoqollar kengashida hisobot berish amaliyotini joriy etish, bunda rais tomonidan belgilangan vazifalarni o'z muddatida bajarmaganlik uchun lavozimidan ozod qilish institutini joriy qilish zarur.

Mahallaga oid qonunchilikdagi muammolardan biri mahalla raisi, ba'zan esa maslahatchilarini ifodalash uchun "oqsoqol" so'zini qo'llanib kelayotganidir. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan gender siyosati, ayollarning emansipatsiyasi sharoitida ushbu atamadan voz kechish va neytral bo'lgan rais va maslahatchi atamalarini qo'llash vaqti keldi. Chunki hozirgi kunda mahalla tizimida erkaklar bilan tengma-teng ayollar ham faoliyat ko'rsatmoqda va ularga nisbatan "oqsoqol" atamasini qo'llash nomuvofiqlikni keltirib chiqaradi.

Mahallaning davlat hokimiyati organlari tizimiga kiritilishi uning o'zini o'zi boshqarishga oid xususiyatlarini kamsitmaydi, aksincha, boyitadi. Chunki mahalliy davlat hokimiyati tizimiga kirar ekan, mahalla to'g'ridan-to'g'ri moliyalashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi, hozirda mavjud bo'lgan huquqiy amaliyot qonuniylashadi.

O'tgan yillardan namoyon bo'ldiki, rivojlangan davlatlar, xususan, Yaponiya davlatida ham mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari mavjud va ular ham davlat hokimiyati, ham o'zini o'zi boshqarishga oid funksiyalarni bajaraveradi.

O'zbekistonda fuqarolik jamiyati rivojining hozirgi bosqichida mahalla faoliyatida fuqarolar safarbarligining qator muammolari yaqqol ko'zga tashlanib turibdi. Birinchidan, ish haqi va moliyalashtirishning tuman, shahar byudjetidan ekanligi sabab aksariyat raislar o'z vakolatiga kirmaydigan soliqlarni undirish, yig'im yig'ish, turli xil tadbirlarni o'tkazishga yordam berish bilan band bo'lib qolgan. Fuqarolarni qabul qilish, ularning muammolarini eshitish va hal etish ikkinchi darajali o'ringa tushgan. O'tkazilgan so'rovnoma va kuzatishlardan ayon bo'lyaptiki, o'zini o'zi boshqarishga oid safarbarlik tadbirlari deyarli kuzatilmaydi.

Ikkinchidan, mahallaning davlat hokimiyati organlari tarkibiga kirmagani sabab boshqa tuman yoki shahar tashkilotlari bilan aloqalarining qonuniy asosi yo'q. Bu esa ayrim tuman va shaharlarda mahalla raislari faoliyatining samarali, ayrimlarda esa mahallaga taaluqli bo'lmagan vazifalarni bajarishga olib kelmoqda.

Uchinchidan, hozirgi sharoitda fuqarolarning o'z muammolarini tashkiliy ravishda mahallaga yetkazish bo'yicha samarali metodika mavjud emas. Mahalla hududidagi besh ming fuqaroning besh ming muammosi bo'lishi mumkin. Lekin ularning qay birlarini zudlik bilan hal etish kerak, degan savolga javob topishning yechimlari ishlab chiqilmagan.

Mazkur muammolar tizimli xususiyatga ega bo'lib, ma'lum bir yangi an'ana va qadriyatlar tizimini ishlab chiqish va ommalashtirishni taqozo etadi.

Bu borada Jahon bankining Xalqaro taraqqiyot uyushmasi tomonidan O'zbekistonda amalga oshirilgan Qishloq infratuzilmasini rivojlantirish loyihasining tajribasidan foydalanish mumkin[2]. Loyihaga trener sifatida jalb etilgan amerikalik olim Brijit Bode [3] mahalladagi muammolarni hal qilishda safarbarlikning o'rni va uni tashkil qilish bo'yicha qator treninglar o'tkazdi. Ma'lumki, mahallalarda qaror qabul qilish jarayoni noaniq bo'lib qolmoqda. Shu sababli mahallalarda qabul qilingan qarorlar xususida jamoatchilikning yetarli xabari yo'q. Bu esa mahallada qabul qilingan qarorlarning nafaqat bajarilishi, balki xabardor bo'lish darajasida ham emasligiga olib kelmoqda. Bunday muammolarni hal qilish uchun mahallada qaror qabul qilish jarayoniga yangicha yondashuv zarur va bu borada Brijit Bodening tajribasiga murojaat qilish mumkin[4].

Qayd etib o'tish kerakki, Brijit Bodening Qishloq taraqqiyot rejasi ma'lum bir mahallada fuqarolar tomonidan Jahon bankidan ajratilgan mablag'ni maqsadli sarflash – eng zarur muammoga yo'naltirish va uni bajarilishi ustidan jamoatchilik nazorati o'rnatishga qaratilgan. Yuksalish umummilliy harakati Andijon viloyati bo'limi, ushbu loyihada ishtirok etgan fasilitatorlar – Azizbek Egamberdiyev, Bexzod Yusupov va Sharofiddin Xoshimjonovlar tomonidan taqdim etilgan materiallar hamda ochiq manbalarda mavjud bo'lgan video ma'ruzalar o'rganilib, mahallada muntazam ravishda qarorlar qabul qilish jarayonining mexanizmi ishlab chiqildi. Ma'lumki, amaldagi "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari" to'g'risidagi qonunning 9-moddasiga asosan "Fuqarolar yig'ini aholi manfaatlarini ifodalaydi va uning nomidan tegishli hudud doirasida amal qiladigan qarorlar qabul qiladi. Fuqarolar yig'inida o'n sakkiz yoshga to'lgan va tegishli hududda doimiy yashayotgan shaxs qatnashadi". Ushbu norma amalda juda kamdan kam holda ishlaydigan normalardan biri bo'lib qolmoqda. Misol uchun, mahalla fuqarolar yig'ini ochiq byudjet tanlovida biror bir loyihani ilgari surmoqchi. Mahalla hududidagi maktabni ta'mirlash birlamchimi, suv inshooti qurishmi yoki yo'lni asfaltlash? Ushbu muammolarning har biriga o'ta zarurligi bo'yicha uzundan uzoq asosnoma tayyorlash mumkin. Shu bilan birgalikda mahalla hayotiga doir turli masalalarni hal qilishda qanday qilib ma'lum bir qarorga kelishning mexanizmi mavjud emas. Mana shunday sharoitda mahalla fuqarolar yig'inidagi mavjud ahvoli yaxshilash va fuqarolar uchun o'z fikr va mulohazalarini erkin tarzda va shu bilan birgalikda boshqalarning ham manfaatlariga rioya qilgan holda bildirishlari uchun sharoit yaratish kerak bo'ladi. Masalaning bir tomoni esa biror bir mahallada 18 yoshdan yuqori bo'lgan har bir yashovchi ishtirokida yig'ilish bo'lgani va ma'lum bir qarorga kelingani haqida misol mavjud emas. Bu norma antik davr Afinasi davriga monand to'g'ridan-to'g'ri demokratiya ruhida yozilgan va mahallada juda ko'p toifaga mansub aholi yashashi inobatga olinmagan (Afinada ayollar va qullar qaror qabul qilishda ishtirok etmagan va elektoratning saviyasi bir-biriga yaqin bo'lgan).

Biz taklif qiladigan tizim bo'yicha mahalla raisning maslahatchilari qaror qabul qilishda markaziy o'rin tutadi.

Mahalla raisi

Mahalla raisining maslahatchilari

1. Belgilangan har bir hududdan bir nafar ayol, bir nafar erkak;
2. Kamida 8 nafar, ko'pi bilan yigirma nafar;

Saylov jarayonida ham fuqarolar faqatgina mahalla raisi nomzodiga ovoz beradilar va mahalla maslahatchilari mandati saylov o'tganidan so'ng hududdagi uchastka saylov komissiyasi va mahalla raisi bilan kelishilgan holda belgilanadi. Bunda ko'chalar soni, ular o'rtasidagi masofa va boshqa mahalladagi o'ziga xosliklar inobatga olinishi maqsadga muvofiqdir. Bizning fikrimizcha, mahallada ko'pi bilan 10 tagacha ko'chalar uchun har biriga ikkitadan bitta ayol, bitta

erkakni tanlab olganlari ma'qul. Agar ko'chalar soni kam bo'lsa, shunga yarasha maslahatchilar soni kamaytirilishi mumkin. Lekin mahallada maslahatchilar soni kamida 8 nafar ko'pi bilan 20 nafar bo'lgani ma'qul.

Mahalla raisi lavozimiga saylov bo'lib o'tganidan so'ng, belgilangan ko'chalardan tegishli tartibda maslahatchilar aholi tomonidan tavsiya qilinishi kerak. Bunda uchastka saylov komissiyasi

aholining turli qatlamlariga mansub bo'lgan, erkak va ayollar soni teng bo'lgan maslahatchilarni aholi bilan kelishgan holda tavsiya etilishini ta'minlashi kerak bo'ladi.

Maslahatchilar tarkibi shakllantirilganidan so'ng Brijit Bode tomonidan yaratilgan model bo'yicha mahallaning ijtimoiy-moddiy resurslarini tahlil etish, ta'lim sohasidagi muammolarni hal qilish, sog'liqni saqlash holatini tahlil qilish va kambag'allikning sabablarini o'rganish kabi masalalarda seminar-treninglarda ishtirok etishi zarur bo'ladi.

Mahalla raisi va maslahatchilari ish boshlashi bilan oq har bir viloyatdagi oliy ta'lim muassasalarining professor-o'qituvchilari kuchi bilan mazkur-seminar treninglarni tashkil etish orqali mahalla faollarini yana bir bor o'z faoliyatiga tanqidiy ruhda qarashiga imkoniyat yaratish mumkin bo'ladi.

Mahalla faoliyatini takomillashtirishda muhim bo'lgan muammolardan biri jamoatchilik nazorati masalasidir. Ma'lumki, O'zbekiston Respublikasining "Jamoatchilik nazorati to'g'risida"gi qonuniga[5] asosan o'zini o'zi boshqarish organlari jamoatchilik nazoratining sub'yekti hisoblanadi. Shu bilan birgalikda ayrim mahallada o'tkazilgan o'rganish va kuzatishlar jarayonida mahalla raislari jamoatchilik nazorati degani yoshlarning yurish-turishini tartibga solish va oilaviy ajrimlarini hal qilishni tushinishlari ma'lum bo'ldi. Mahalla raisining vakolat va majburiyatlari tuman hokimligi mutaxassisi darajasida bo'lishi natijasida jamoatchilik nazoratini amalga oshirish imkoniyatlari nihoyatda qiyinlashgan. Fuqarolarning so'rovlarini bo'yicha kommunal xizmatlar, yo'l qurilishi va boshqa masalalar bo'yicha so'rovnomalar yuborish yoki jamoatchilik eshituvini tashkil etish uchun ma'muriy resurslar yetishmaydi. Misol uchun, tuman hokimligi topshirig'i bilan tabiiy gaz uchun to'lovlarni undirish bilan shug'ullanayotgan mahalla raisining tuman gaz idorasiga tabiiy gaz bosimini yaxshilashga oid talabi bajarilmasligi ehtimoli yuqoridir.

Biz tomondan yuqorida taklif etilgan ikki masala – mahalla byudjetini yaratish va mahallaning mahalliy davlat hokimiyati organi sifatidagi vakolatlarini qonuniy belgilash jamoatchilik nazorati jarayonida ijobiy natija berishi mumkin. Shu bilan birgalikda mahalla fuqarolar yig'inlari tomonidan davlat hokimiyati organlariga jamoatchilik nazoratining turli shakllari bo'yicha yuborilgan so'rovnomalar va qabul qilingan qarorlarni nazorat qilishning elektron platformasini yaratish zarur. Umuman olib qaraganda, mahalladagi saylov jarayoni, maslahatchilar tarkibini shakllantirish, jamoatchilik nazorati va mahallaning byudjetini nazorat qilish uchun O'zbekiston Respublikasida yagona bo'lgan "MAHALLA" portalini yaratish va shu orqali mahalladagi jarayonlarni oshkora tarzda kuzatib borish imkoniyatini yaratish kerak. Shuningdek, ushbu platformaga mahalla fuqarolari tomonidan jamoatchilik nazoratiga doir masalalarni ko'tarish, maslahatchilar tomonidan ushbu muammoni tasdiqlash va mahalla raisi tomonidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirishga doir chora-tadbirlarni ko'rish mexanizmini yaratish kerak.

Umuman olganda, mahallaning jamoatchilik nazorati bo'yicha ulkan resurslari mavjud. Agar ushbu salohiyat ishga solinadigan bo'lsa, juda ko'p muammolarga o'z vaqtida yechim topish mumkin bo'ladi. Kommunal xizmatlar, tibbiy, ta'lim va boshqa sohalarda umummilliy miqyosda samarali jamoatchilik nazorati o'rnatish mumkin bo'ladi.

Yuqoridagilardan xulosa qilib quyidagilarni ta'kidlab o'tish zarur:

mahalla fuqarolar yig'inining davlat hokimiyati tizimidagi huquqiy o'rmini mustahkamlash zarur;

mahalla fuqarolar yig'ini raisi vakolat muddatini 5 yil etib belgilash va shu orqali mahallaning ijtimoiy nufuzini oshirish;

mahalla fuqarolar yig'inlari faoliyatining moliyaviy asoslarini mustahkamlash vaqti keldi.

ADABIYOTLAR

- <https://lex.uz/docs/20596#39252> – O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
- <https://lex.uz/docs/5123778> - O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 25 noyabrdagi PQ-4898-son qarori.
- https://www.linkedin.com/in/brigitta-bode-63b99a4a?lipi=urn%3A%3Apage%3Ad_flagship3_profile_view_base_contact_details%3B%3D4xiLxNQH2YcyUzZk6B7g%3D%3D
- https://www.youtube.com/redirect?event=channel_description&redir_token=QUFFLUhqbk5aMWdXS0NDLV80OHgxV0tNZTQ1N01wYWx1Z3xBQ3Jtc0tsYUZnZzRHVUVpN25RQzVxQ0xDbUIwciUwTR4ZUd4TUxBclB5YVJHWFVtUkN1V0FycXBkMEVtUzFwQzE4TkVSa1Bha09ZSjBhcUFrajZrcm1wUE5sb2UzYmFpUjQwRG11N0Vyc3RENHNSbIF5UHhaTmJZbw&q=http%3A%2F%2Fridp.uz%2F - The Rural Infrastructure Development Project will be implemented by a Unit under the Ministry of Economic Development and Poverty Reduction of the Republic of Uzbekistan. Project financing amounts to \$183.6 million, of which, \$100 million from a World Bank IDA credit, \$82 million from an Asian Infrastructure Investment Bank credit, and US\$1.6 million from the Government of Uzbekistan. The project will be implemented from 2020 to 2024 in five regions of the Republic of Uzbekistan: Jizzakh, Syrdarya, Ferghana, Namangan, and Andijan, covering 21 districts and more than 300 villages in these regions.
- <https://lex.uz/docs/3679092> - Qonun hujjatlarini ma'lumotlari milliy bazasi, 13.04.2018 y., 03/18/474/1062-son; Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021 y., 03/21/683/0375-son

Alisher YUSUPOV,
PhD, docent Public safety university
Muslima SADIKOVA,
Senior teacher, Tashkent institute of management and economics
E-mail: muslima1002@mail.ru

Based on the review of PhD. B.E.Zakirov, public safety university

MODELING OF THE SYSTEM OF TRAFFIC ACTIVITY OF VEHICLES AND THE DRIVER IN THE DIRECTION

Annotation

This article illustrates modeling system of traffic activity of cars and the driver in the direction using different techniques.

Key words: modeling, traffic activity, safety, driver position, risk calculation

МОДЕЛИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ДОРОЖНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АВТОМОБИЛЕЙ И ВОДИТЕЛЯ В НАПРАВЛЕНИИ

Аннотация

Данная статья иллюстрирует систему моделирования дорожной активности автомобилей и водителя в направлении движения с использованием различных методик.

Ключевые слова: моделирование, дорожная активность, безопасность, позиция водителя, расчет риска

YO‘NALISHDAGI AVTOMOBIL VA HAYDOVCHINING YO‘L HARAKATI TIZIMINI MODELLASHTIRISH

Annotatsiya

Ushbu maqolada turli xil usullardan foydalangan holda transport vositalari va haydovchining harakatlanish yo‘nalishi bo‘yicha yo‘l harakati faoliyatini modellashtirish tizimi tasvirlangan.

Kalit so‘zlar: modellashtirish, yo‘l harakati, xavfsizlik, haydovchi pozitsiyasi, xavfni hisoblash

Introduction. Special attention is paid to the organization and development of transport services and its important infrastructure in our country. Due to the peculiarities of the geographical location and socio-economic development of Uzbekistan, Road Transport occupies a leading position in the country's transport system. Large-scale socio-economic reforms in the Republic, carried out in recent years and aimed at increasing the industrial potential of the regions, radically changing the image of cities and rural settlements, require more intensive development of road transport infrastructure as an important factor in increasing the intensity of economic relations and developing the country's economy[11].

There are issues such as building new roads and modernizing existing ones, increasing their permeability and ensuring traffic safety on roads and managing traffic flows. In the solution of such issues, first of all, it will be necessary to develop mechanisms for the systematic composition of the process of movement and changing the states of movement. Due to the importance of improving traffic flow management issues in improving road safety and efficiency, it is advisable to develop scientifically based proposals and recommendations based on the analysis of its indicators for improving traffic flow management. When determining the indicators of traffic flows, it is required to take into account many factors in the existing street-road conditions.

The complexity of assessing the conditions of action and the need to analyze a large number of indicators in it requires a systematic approach to the issue. As a result of a systematic analysis of the complex "state of traffic flow-road conditions-air-climate conditions", the indicators were summarized by symptoms. The criteria for assessing the conditions of movement of cars are: the degree of comfort of movement, the degree of safety of movement and the degree of economy of movement [12].

Research methodology. This paper uses methods of analysis and synthesis, induction and deduction, grouping of Statistics, comparative analysis, selective observation, scientific abstraction.

Literature review. The laws of the formation and distribution of many other indicators, such as the speed of the vehicle in various road traffic and traffic flow conditions, are established by leading scientists in the fields of road transport and Road Transport, Transport and Road Traffic Organization – V.F Babkov., V.V. Silyanov., A.E Belsky, D.Bauersox , A.V. Velmojin, V.A. Gudkov,

L.B. Mirotin, A.L.Nosov, Sh.A. Butaev, G‘A.Samatov, C.H Azizov, A.X. Sickle, A.A Nazarov and A.O‘Kuziev, M.N. Juraev conducted scientific research by other scientists. In particular, the doctor of technical sciences, prof.V.V. Silyanov in his scientific works, substantiated the ways in which the methods of transport flow theory are used in assessing the capabilities of Highway transfer and the effectiveness of the appropriate project solutions being adopted.

An imitation model was developed by Nazarov, which reflects the modes of movement of vehicles on highways passing through the territory of populated addresses. This model forms the traffic movement on two-lane highways passing through populated areas on the principle of "separate" states.

D. The creation of a transport-logistics infrastructure of bauersox, which includes transport networks, vehicles and transport companies, S.M.Rezer's models and challenges in managing regional transport systems, G‘A.Organization, management and innovation development of the activities of the transport system of samatov, A.O‘.Issues of the optimal distribution of cargo flows by the transport networks of the territory, M.N.Ravshanov's optimization of the use of resource potential in the road-transport complex devoted research can be highlighted.

Results. In the studies described above, the speed of the car is determined in accordance with the random law, which is determined on the basis of statistical observations, in which the speeds weigh the car-dynamic capabilities and the mental-physiological abilities of the driver are not subject to attention - are the main disadvantages of these approaches. Therefore, in the article, the question of the organization of the movement was seen in the "special cases". In this case, the formation of a model for changing the states of motion in the process of movement is envisaged.

On the basis of a systematic approach, it is advisable to analyze the process of movement of road vehicles on the route track by modeling the parameters of the traffic flow in it, taking into account their changes in Real time and space[6].

Analysis

When modeling the system of "motor vehicles and driver's directional activity " (ah), it is necessary to study their transition from one state to another in time. In each (teT) case, the vehicle vehicles and the driver are in a possible (Ki) position with a system of safe traffic activity on the route. Let the set of the system in its possible states Be K. We form the safe

movement state of this system in accordance with its mode of movement. In this case, the system can be in the following situations:

- K1-constant state of motion;
- K2-state of accelerated motion;
- K3-slow motion state;
- K4 is a stationary state without movement.

If we denote by K_i the variables that determine the states of the system "motor vehicles and driver directional traffic activity" on the mode of movement, then the system in question can be expressed as follows, namely

$$K = \{K_i\} = \{K_1, K_2, K_3, K_4\}.$$

We define the state of this system in time and space by the variables $\{l(t), t\}$, where l – defines the distance traveled by the route for a period t starting from the starting point $l(t=0)$; in this case, l_m is the total length of the route route.

The transition of the studied system from one state to another is accompanied by internal technical and technological capabilities that ensure the movement of road vehicles, the mental and physiological abilities of the driver, the influence of the external environment.

The studied system changes its state under two different influences:

- 1) realization of internal capabilities of the system;
- 2) limitations that the external environment provides to the mode and indicators of movement.

Now let's build a mathematical model that formalizes the mechanism of the transition of public transport vehicles and the driver system from one state to another. As previously stated, defining the state of the system at each t - Time by a K_t discrete set, it consists of a set of K_i - variables, and this set is expressed as:

$$G_t = \{K_i\} = \{K_1, K_2, K_3, K_4\}.$$

This model has the following characteristics:

$\{K_i\}$ is every variable in a set that can only take two values 0 or 1, i.e.,

$$K_1 = \{0; 1\}; K_2 = \{0; 1\}; K_3 = \{0; 1\}; K_4 = \{0; 1\}.$$

If whichever variable is equal to 1, the system is in this state, and in this case the K_i s characterizing the other state are equal to 0.

In each case, the time of being in this state is described by Δt and the distance traveled by Δl :

In one-stop mode, the state of the system is determined by the parameters of the following composition:

$$K_1 = \{K_1 = 1, \Delta l_1, \Delta t_1\}.$$

Discussion. Similarly, other states of the system are determined by parameters of a given composition.

Δl_i is a road that traverses road vehicles in different modes;

Δt_i is the time of driving and stopping a car in different modes, respectively.

The possible states of the A_h - system according to the mode of movement on the route and the processes of transition from one state to another are formed as follows:

- in the case of uniform motion, $K_1=1$ and $K_2=K_3=K_4=0$;
- in the acceleration state, $K_2=1$ and $K_1=K_3=K_4=0$;
- in the case of deceleration, $K_3=1$ and $K_1=K_2=K_4=0$;
- in the standing position, then $K_4=1$ and $K_1=K_2=K_3=0$.

here, 1, 2, 3 and 4 are indices of the system in one rhythm, accelerating, slowing movement and stopping states, respectively, over time. By a certain period, the number of such cases is determined by the following expressions:

It is very common that different types of vehicles drive in the traffic system and form a mixed traffic flow. The impacts of vehicle types on car-following behavior are caused by two core aspects: there are significant differences in the acceleration and deceleration ability of different types of vehicles; there are also significant differences in the overall size between different types of vehicles, which will affect the rear vehicle's view. There are two main approaches, one of which is dividing the vehicles into various car-following combinations; the other directly considers the vehicle type impact. The approach of dividing the vehicles into various car-following combinations divides vehicles into limited groups according to the vehicle type of the subject vehicle and its preceding vehicle in the combination (for instance, Truck-

Car). The approach of direct consideration of the vehicle type refers to the new item(s) or parameter(s) employed to express the impacts of vehicle type, introduced into the visual angle, FVD, or other traditional car-following models. Based on these two approaches, the car-following behavior affected by the factor of vehicle type was explored from empirical and theoretical perspectives. The results reveal that there are differences in car-following behavior when driving different types of vehicles, and there are also differences in car-following behavior when the type of the preceding vehicle is different. These differences are represented in the aspects of headway, velocity, acceleration, and response delay. In the studies employing these two approaches, the type of (preceding) vehicle is assumed to be constant. However, in the actual traffic system, although the subject vehicle in the car-following state will not execute the lane-changing behavior, the preceding vehicle may change to the adjacent lane, which may make the type of preceding vehicle change. The time-varying feature of the preceding vehicle type caused by this situation has not been considered.

The trajectory data play an important role in the study of car-following behavior. On the one hand, the calibration of model parameters is a necessary prerequisite for the application of car-following models. On the other hand, the trajectory data comprise an indispensable research tool to explore the relationship between car-following behavior and various factors and analyze car-following characteristics. The promotion role of NGSIM and other similar datasets in the research of car-following and traffic flow theory has been widely acknowledged. However, the trajectory datasets can only present the car-following behavior characteristics in the specific environment in which the data were collected. It has been confirmed that there are differences in the car-following behavior of drivers from different countries or regions and with different cultural backgrounds. It is of great significance for research on car-following behavior to organize natural driving experiments to collect rich trajectory data and accomplish the comprehensive coverage of different scenarios. The development of next-generation information technology (represented by big data, computing cloud, and edge computing) makes it possible to collect large-scale datasets containing rich attributes of drivers, vehicles, and other factors under various conditions. On the premise of protecting the privacy of subjects, how to construct large-scale, high-precision datasets, which can be supplemented in real time and contain rich attributes, and further sharing, utilizing, and analyzing the features expressed by the datasets is another major issue in the future exploration of car-following behavior. The development of computational vision and virtual reality technology also creates new opportunities for organizing high-fidelity virtual driving experiments to collect relevant data that are obtainable through actual road driving experiments or to collect large-scale datasets with considerable accuracy at a lower cost.

The traditional car-following models take the theory-driven models as their main focus. There are sophisticated mathematical structures in these theory-driven models. Compared with the theory-driven models, the data-driven models can directly detect the car-following behavior laws from the field data and achieve high fitting precision, which has shown high performance in many research applications. However, the performance of the data-driven models is determined by the quality of the used dataset. When the dataset is incomplete, the segment is short, or the error is large, the established data-driven car-following model will not achieve satisfactory performance. In this situation, it is an effective approach to input the theory-driven model into the data-driven model as prior knowledge. This approach along with other approaches, such as integrating data-driven models with theory-driven models, can not only master the respective advantages of the theory-driven model and the data-driven model but also facilitates other research applications, including further research on the car-following behavior mechanism. Therefore, how to effectively utilize the previous theory-driven models, integrate new data acquisition, processing, and applying technologies, and build the next generation of data- and theory-driven models is a major issue in future research on car-following behavior.

As a conclusion, it can be noted that as a result of modeling the process of driving a car on a route, indicators such as its average technical speed, the average time it takes to perform a single ride are normalized, and as a result, the above indicators

norms serve to reliably satisfy the consumer's need for the duration and volume of Transportation.

The results reveal that there are differences in the car-following behavior when the vehicle is in various driver-vehicle-environment aggregations, which suggests that it is difficult to use one model to comprehensively and precisely describe the car-following behavior of a vehicle with enhanced information perception ability. Based on this, the limitations of previous works were summarized. Furthermore, the needs and prospects of future works were discussed. Generally speaking, (i) the reality that the car-following behavior is comprehensively affected by

various driver-vehicle-environment factors has not been adequately considered, and (ii) the processing approaches of impacts of driver, vehicle, or environment on car-following behaviors were relatively simple in previous studies. Therefore, the comprehensive consideration of driver, vehicle, and environmental factors from a global perspective, fully incorporating the characteristics of various factors' influence, the evolution of modeling and evaluation methods, and the construction of the new generation datasets are the more urgent needs for future works.

REFERENCES

1. Вельможин А.В., Гудков В.А., Миротин Л.Б. Теория организация и управление автомобильными перевозками: логистический аспект фомаршрутирования перевозочных процессов. Волгоград: РПК «Политехник», 2001.- 179 с.
2. Бауэрсокс Дональд Дж., Клосс Дейвид Дж. Логистика: интегрированная цепь поставок. М: Олимп-Бизнес, 2001.-640 с.
3. Бабков В.Ф. Дорожные условия и безопасность движения. М: Транспорт,1993.-270 с.
4. Буслаев А.П., Новиков А.В., Приходько В.М. и др. Вероятности и имитационные подходы к оптимизации автодорожного движения/ Под. редакцией Коран В.М. М.: Транспорт, 2005. -344 с.
5. Салимов С.А., Автомобиль транспорти хизматлари бозорида фаолият кўрсатувчи транспорт воситаларининг тахлили//ТАЙИ хабарномаси. №3-4, 2011 й. Б-148.;
6. Бутаев, Ш. А., Мирзаахмедов, Б. М., Жўраев, М. Н., Дўрмонов, А. Ш., & Баходиров, Б. (2009). Ташиш жараёнларини моделлаштириш ва оптималлаштириш. *Тошкент: ФАН, 268*.
7. Равшанов М.Н. Йўл-транспорт мажмуаси иктисодий салоҳияти: муаммо ва ечимлар.–Т.: М Э, 2012.-209 б.
8. Кодиров Т.У. Автомобиль транспорти рақобатдошлиги: ташкилий-иқтисодий механизмлар.Монография. – Т.: Янги аср авлоди, 2013. –234 б.
9. Саматов Г.А. Инновационное развитие автомобильного транспорта. – Т.: «Ўзбекистон Миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2011.– 256с.;
10. Urakov A.X., Mamatkulov M. Impact of microclimate in exploiting highways // Transport Problems 2019. Proceedings. XI International Scientific Conference. VIII International Symposium of Young researchers. Under the honorary patronage of mayor of Katowice city and rector of Silesian university of technology.712-715 p
11. Shermukhamedov A.A., Kuziev A.U. Solution of the problem of optimal distribution of cargo flows in the region and the development of its transport network/ International Journal of Mechanical and Production Engineering Research and Development (IJMPERD) ISSN (P): 2249–6890; ISSN (E): 2249–8001 Vol. 10, Issue 3, Jun 2020, 11337-11348

UDK:297.94

Aydos YAKUPOV,

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi tayanch doktranti

E-mail: yakupovaydos508@gmail.com

Imom Moturidiy xalqaro ilmiy tadqiqot markazi ilmiy-tadqiqot markazi ilmiy xodimi, PhD F.Xolmo'minov taqrizi asosida

OROL BO'YI XALQLARI IJTIMOY MUNOSABATLARI RIVOJIDA MILLIY VA DINIY QADRIYATLAR AHAMIYATI

Annotatsiya

Mazkur maqolada islom dini va tasavvuf ta'limotining o'ziga xos ahamiyati, xalqimizning ma'naviy hayotida tutgan o'rni va uning tarixi yoritiladi. Islom dini, uning falsafasi va axloqi xalqimizning ma'naviy qadriyatlarini shakllantirishda katta rol o'ynagan. Ayniqsa, tasavvufning ahloiy va estetik jihatlarini, shuningdek, uning xalqning dunyoqarashi va madaniy hayotiga ta'siri keltirilgan.

Kalit so'zlar: Islom dini, tasavvuf, axloq, ma'naviyat, dinning ahamiyati, shayxlik, qadriyatlar, xalq ma'naviyati, O'rta Osiyo, Qoraqalpoq.

THE IMPORTANCE OF NATIONAL AND RELIGIOUS VALUES IN THE DEVELOPMENT OF SOCIAL RELATIONS OF THE PEOPLES OF THE ARAL SEA REGION

Annotation

This article discusses the unique significance of Islam and Sufism, their place in the spiritual life of our people, and their historical role. Islam, with its philosophy and ethics, has played a major role in shaping the spiritual values of our nation. In particular, the moral and aesthetic aspects of Sufism, as well as its influence on the worldview and cultural life of the people, are highlighted.

Key words: Islam, Sufism, ethics, spirituality, significance of religion, sheikhhood, values, national spirituality, Central Asia, Karakalpak.

ЗНАЧЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ И РЕЛИГИОЗНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В РАЗВИТИИ СОЦИАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ НАРОДОВ РЕГИОНА АРАЛЬСКОГО МОРЯ

Аннотация

В данной статье рассматривается уникальное значение ислама и учения суфизма, их роль в духовной жизни нашего народа и их историческое значение. Ислам, его философия и этика сыграли важную роль в формировании духовных ценностей нашего народа. Особое внимание уделено моральным и эстетическим аспектам суфизма, а также его влиянию на мировоззрение и культурную жизнь народа.

Ключевые слова: Ислам, суфизм, этика, духовность, значение религии, шейхство, ценности, национальная духовность, Центральная Азия, Каракалпаки.

Kirish. Ajdodlarimiz islom dini poydevori asosida bizga yuksak darajadagi boy ilmiy-ma'naviy merosni qoldirib ketishgan. Bu meros nafaqat bizning ma'naviyatimiz, balki jahondagi boshqa Sharq va G'arb davlatlarining rivojlanishida ham o'z munosib o'rniga egadir.

Yoshlarimizni milliy istiqbol mafkurasi ruhida tarbiyalashda, umuminsoniy qadriyatlar qatori, islom axloqi asoslarini, zamon talablari zaminida xalqimizning dinga bo'lgan chuqur e'tiqodi va ixlosi asosida tadqiq etish bugungi kunning muhim vazifasi bo'lib turibdi. Xalqning dini, e'tiqodi bilan qarashlari uning tarixiga, ma'naviy, madaniy, siyosiy hayotiga katta ta'sir qiladigan omildir. Din tarixini bilmaguncha, muayyan hududning, xalqlarning hayotini, turmushini, madaniy borlig'ining sirlarini chuqur anglab yetish mumkin emas. Ya'ni xalqning dunyoqarashi, milliy mentaliteti, madaniyatini bilish uchun ularning diniy ongini, e'tiqodlarini keng yoritish zarur.

Asosiy qism. Din Alloh taoloning insonlarga bergan buyuk ehsonidir. Hatto, fan, falsafa hal qilolmagan ba'zi masalalarni din yechib bera oladi. Qolaversa, din inson, shaxs ma'naviyati hamda axloqini sayqallab turuvchi o'ziga xos ziynat hamdir.

Islom hayot falsafasi bo'lgani uchun ham jamiyat a'zolarini eng yuksak bashariy fazilatlar egasi qilib tarbiyalaydi. Insonparvarlik, xalqparvarlik, adolat, halollik boshqa dinlarga ehtirom ko'rsatish, olijanoblik va axloq kabi muqaddas tushunchalarni targ'ib qiluvchi islom dini tarixidan xabardor bo'lish, vatandosh ulamolimizning islom dini va ilm-fan taraqqiyotiga qo'shgan ulkan hissalarini bilish har birimiz uchun ham farz, ham qarzdur.

«Din e'tiqod bo'lish bilan bir qatorda, insonlarning ruhiy olami bilan bog'liq fikriy mushohadasini muntazam boyitib boruvchi ilohiy ne'mat hisoblanadi. Aql bilan yecholmagan mavzu va masalalar fanning imkonini va vazifalaridan tashqari bo'lib, bu ishlar din yordamida hal qilinadi», - deb yozadi Abdulhay Abduraxmonov [1].

Ayniqsa, Islom dini insoniyat hayotining ma'naviy, insonparvarlik va huquqiy negizlarining, ezgu g'oyalarning yig'indisi sifatida vujudga keldi. Hozirgi zamon sivilizatsiyasi va insoniyat taraqqiyoti istiqboli bevosita ushbu buyuk qadriyatlarining ahamiyatini anglash, islom dini mutafakkirlari g'oyalarning ilmiy asoslarini

chuqur o'rganishni, falsafiy ahamiyatini tadqiq qilishni talab qilmoqda. Uzoq o'tmishga ega bo'lgan tasavvuf ta'limoti va falsafasi sharq xalqlari, asosan O'rta Osiyo davlatlarining ma'naviy-madaniy hayotida keng iz qoldirgani barchaga ma'lum.

Xalqimizning yuksak ma'naviyat, adolatparvarlik, ma'rifat singari ezgu fazilatlarini ana shu sharq falsafasi va islom dini ta'limoti bilan bog'liq ravishda rivojlandi. Tasavvuf musulmon xalqlarining axloqiga chuqur singib borgan, darvish, so'fiy odobi ibrat, namuna sifatida qaralgan [5]. Darvish ko'plab badiiy asarlarning qahramoniga aylangan. Bunda adolatli jamiyat, odil hukmdor tushunchalari so'fiy qarashlariga bog'liq tahlil qilingan.

Qoraqalpoqlar orasida tasavvuf (so'fiylik) XII asrda Xo'ja Ahmad Yassaviyning ta'limoti asosida shakllangan. Uning tarkidunyolik haqidagi fikrlarini xalqimiz tarixdan yaxshi biladi. Yassaviy inson tanasidagi jonning omonatligini, u bir kuni tanani tark etishini, shuning uchun vaqtni g'animat bilib, ruhni poklash zarurligini uqitirib, «Omonatdir aziz joning yurma beg'am», deydi. Jon insonga yaratganning bergan bir omonati. Chunki jon ato etuvchi Alloh vaqt-soati kelganida bu omonatni qaytarib oladi. Shuning uchun «omonat jonimni omon saqla», deydi xalqimiz. O'z joniga qasd qilganlar Allohning omonatiga xiyonat qilgan bo'ladi. Bu ish juda katta gunoh bo'lib, dinimizda harom hisoblangan va bunday xiyonatkorlar oxiratda qattiq jazoga tortiladi.

Qoraqalpoqlarning qadimdan ota makoni hisoblanadigan Orol dengizining janubiy sohillari, Xorazm vohasidan ko'plab iste'dod egalari, mutafakkirlar, donishmandlar yetishib chiqqanligi tarixdan ma'lum [6].

Qoraqalpoq tuprog'ida tug'ilib o'sgan, butun turkiy islom adabiy olamiga shu'la taratgan yorqin yulduzlarning biri Hakim Ota Sulaymon Boqirg'oniy o'z zamonida Xorazm va Turkiston tuprog'ida tasavvuf ilmidagi ustoz Xo'ja Ahmad Yassaviydan (1105-1167) keyin buyuk shayx darajasiga erishgan. O'z davrida diniy-falsafiy tasavvuf ta'limotining yorqin namoyondasi, taniqli shayx ulamo bo'lish bilan birga, ushbu yo'nalishdagi didaktik she'riyatning ham taniqli vakillaridan hisoblanadi. Shu bilan birga, imda ushbu ta'limotning o'ziga xos Yassaviya oqimiga asos solgan Ahmad Yassaviyning «tariqat» - yo'lini Qipchoq dashti bilan Xorazm to'prog'iga, Janubiy

Orol bo'ylariga keng yoygan suyuqli va sodiq shogirdlarining biri sifatida e'tirof etilgan. Ayniqsa, uning mazkur ta'limotni o'rta asrlardagi qoraqalpoq xalqi yashagan hududlarga yoyishidagi o'rni alohida. Shuning uchun qoraqalpoqlar uning ism-sharifini asrlar mobaynida ulug'lab kelmoqda.

Uning she'rlari bu dunyoni do'zaxga aylantirmaslik, nafs qulligiga berilishni qoralab, o'zining ustozini Ahmad Yassaviyning inson hayotidagi eng katta kurash – nafsini bo'ysundirishga xizmat qiladigan kurash deb hisoblagan va «Nafsiga bo'ysungan shoh – qul, nafsiga hukmron qul – shohdir» [2], degan fikrlaridan kelib chiqib nafs bilan ma'naviy dunyoning bir-birlariga qarama-qarshi turishi misolida ma'naviyatning nafsdan yuqori turishi kerakligini ta'kidlaydi. Xalqimiz muloyimlikni hamma vaqt qadrlab kelgan. Sulaymon Baqirg'oniy o'z she'rlarida bu haqida ustozini Xo'ja Ahmad Yassaviyning quyidagi so'zlarini keltiradi:

Manmanlikda bo'lma sen,
Manmanlikda da'vo bor,
Miskinlikka qo'y qadam,
Miskinlikda ma'no bor.

Manmanlik ijtimoiy hodisa sifatida kishilar orasida tarqoqlikni, adovatni vujudga keltiradi. Manman odam o'zining kamchiligini, ayblarini e'tiborga olmasdan, o'zini yuqori sanaydi, o'zini maqtashni yaxshi ko'rib, bundan boshqa gapni eshitgisi kelmaydi, nasihat olmaydi. Shunday qilib, odam jaholat batqog'iga botadi. Qur'onida: «Yer yuzida kibr-u havo ila yurma! Albatta, sen zinhor yerni teshib yubora olmasan va zinhor bo'yda tog'larga yeta olmasan!» («Isro surasi», 37-oyat) deyiladi. «Qur'oni Karim kishilarni tavozeli, kamtar bo'lishga chaqiradi. Kibr-u havo, mutakabirlik musulmon odamga to'g'ri kelmaydi. Bu sifatlar iymonli, Allohning ulug'ligini his etgan har bir inson uchun yotdir. O'zining o'z bandaligini unutgan shaxsgina yer yuzida kibr-u havo ila yuradi...» [8].

Yana uning nasihatlarida: «Kishinikiga ko'z tikma», «Xususiy mulk maqaddas – Allohning bergan nasibasi, unga ko'zning qirini tashlasang, iymonsiz o'tasan. Sen ham shunday bo'lib, mehnat qilib top, faqat peshona tering, halol mehnating seniki», degan vasiyatlar hozirgi kunda ham tafakkurning tengsiz konidir.

Qur'on xususiy mulkni asrash va himoya qilishga alohida diqqat-e'tibor qaratadi. Shuning uchun Qur'onida mulkni merosga olish, homiylik va boshqalar haqida aniq ko'rsatmalar bor. Mulkiy va ijtimoiy tengsizlikni (qullikni) Qur'on Alloh tomonidan o'rnatilgan tartib hisoblaydi.

Qur'oni karim har kimning mulk egasi bo'lishni man etmaydi. Alloh insonlarni turli toifalarga bo'lib qo'ygan. «Nahl» surasining 71-oyatida ta'kidlanishicha, «Alloh rizqda ba'zingizni ba'zingizdan afzal qildi. Bas, afzal qilinganlar o'z rizqlarini qo'llarida mulk bo'lganlarga, hamma teng bo'lsin deb, beruvchi emaslar-ku. Allohning ne'matini inkor qiladilarmi?!» [8]. Lekin, ikkinchi tomondan, mulk egasi o'z boyligi bilan mag'rurlanmasligi, kibr-u havoga berilmasligi, maqtanmasligi lozim. U, aksincha, o'z boyligining bir qismini avval qarindoshlarga, so'ngra beva-bechoralarga va muhtojlarga ulashishi kerak. «Mol-dunyosini Allohni rizo qilmoq yo'lida va unga nisbatan bo'lgan o'z sadoqatini isbot etmoq uchun sarf qilg'uvchilar...» («har bir mevalardan» degan so'ziga) [3], – deyiladi hadislardan birida.

Shuningdek, Qur'oni Karimning bir necha oyatlarida ota-onalarga yaxshilik qilish buyurilgan. Masalan «Isro» surasi, 23-oyatda «Robbing faqat Uning O'zigagina ibodat qilishingni va ota-onaga yaxshilik qilishni amr etdi. Agar huzuringda ularning birlari yoki ikkovlari ham keksalikka yetsalar, bas, ularga «uff» dema, ularga ozor berma va ularga yaxshi so'z ayt!», [8] – deb yozilgan.

Payg'ambarimiz bir hadisida: «Ota-onaga bo'ysunish Allohga bo'ysunishdir. Ularni norozi qilish Allohni norozi qilishdir...», – deydi. Farzandlarning o'z ota-onalari oldidagi majburiyatlar haqida payg'ambarimiz o'zlarining ikki hadisida shunday keltiradi: - «Alloh yaratgan eng sevimli amallar vaqtida o'qilgan namoz va ota-onaga yaxshilik qilish». – «Jannat onalarning oyoqlari ostida» [8].

Adolatlilik tushunchasi xalqimizda barcha avlodlarning o'y-fikriga, dunyoqarashiga, adolatlilik o'lchamiga kirib, qoniga singib ketgan odob-axloq tushunchasidir. Qur'oni Karim odillikni e'zozlab, adolatlilikka chaqiradi. Muhammad payg'ambarimiz bunday degan: «Adolat Allohning yerdagi tarozisi, har kim adolatli bo'lsa, unda u

tarozini jannatga boshlaydi. Kim adolatdan yiroqlashsa, unda u do'zaxga tushadi». Shuningdek, Muhammad payg'ambarimizning quyidagi so'zlari ham mashhur. U aytgan: «Alloh osmonni kun bilan, oy bilan, yulduzlar bilan bezadi. Yerni esa olimlar bilan, yomg'ir bilan va adolatli hokimlar bilan bezadi».

Payg'ambarimiz hadislarida kimga odamlarni boshqarish ishonchi yuklangan bo'lsa, ularning hammasini Alloh xizmatiga qarab baholaydi. Hadisida: «Qiyomat kuni Xudoning oldida bog'langan qo'li bilan turmaydigan hech bir boshqaruvchi bo'lmaydi. Uni o'zining shaxsiy adolatligi qutqaradi, uni o'zining shaxsiy adolatsizligi azoblaydi», deb ko'rsatilgan.

Shu bilan qator, islom dini g'oyalari xazinasida shunday hadis ham mavjud: «Sizlar qanday bo'lsangiz, sizning boshqaruvchilaringiz ham shunday». Ya'ni odamlarning o'zlaridagi adolatga munosabat darajasi bilan rahbarlarning ham adolatligining sifatini ko'rsatgan. Xalqimiz eng dastlab adolatni bayroq qilib, adolatli sifatini adolatli hayotning asosi hisoblagan. Ajiniyoz, Berdaq, Kunxo'ja va boshqa ko'plab o'tmishdagi mutafakkirlarimiz o'z asarlarida yuksak g'oyani adolat nuridan yaratib, xalqimizning ko'zini ochib, uni bayroq qilib kelgan. Xalq «qora qilni qoq yorib», hakamlik qilgan biylarni e'zozlagan.

Dinimizda do'stlik va totuvlik haqida ko'p vasiyatlar berilgan. Hadislarining birida: «Yaxshi suhbatdosh bilan yomon suhbatdosh atir sotadigan attor bilan temirchining dam bosadigan bosqonchisiga o'xshaydi. Attor sizga biror atir berishi mumkin yo sotib olishingiz mumkin yoki xushbo'y hid olishingiz mumkin. Ammo bosqonchi esa yo kiyimni kuydiradi, hech bo'lmasa yomon hidni burningizga kirgizadi» [4], degan. Xalqimizda: «Qozonga yaqin yurmang, qorasi yuqadi», degan maqol ham bor. Xalqimiz rostgo'ylik, vafodorlik, fidoyilik kabi fazilatlarini e'zozlagan.

Qur'on Alloh rahmatiga sazovor bo'lish uchun tavba bilan birga yaxshi ishlar qilishning kerakligini ham odamlarning esiga soladi. «Albatta, Men tavba qilgan, iymon keltirib, yaxshi amal qilgan, so'ngra to'g'ri yurganlarni ko'plab mag'firat qilg'uvchiman» – deyiladi. Bunda «Albatta, Men tavba qilgan»larni ko'plab mag'firat qiluvchiman, demayapti. Balki tavbadan so'ng qilinishi lozim bo'lgan muhim amallarni sanab o'tmoqda:

– iymon keltirib,

– yaxshi amal qilgan,

so'ngra to'g'ri yurganlarni ko'plab mag'firat qilg'uvchiman, demoqda. Ana o'sha shartlarni bajargan kishigina Alloh taolodan gunohlarini kechirishini umid qilsa bo'ladi. Og'zida «tavba qildim» deb qo'yib, yana bilganini qilaveradiganlar bu qatorga kirmaydi» [8] («Toxo» surasi, 82-oyat).

Xulosa. Islom dini odamlarni ilm olishga chaqirgan, chunki inson shaxsiyatini ilmsiz aniqlov olmagandek, jamiyat ham rivojlana olmaydi. Ilmga qiziqirishda Alloh Qur'onida bunday deydi: «Yo'qsa, u kechalari ibodat qilib, sajda etgan, bedor holida oxiratdan qo'rqib, Robby rahmatidan umidvor bo'lgan odamga tengmi?! Sen: «Biladiganlar bilan bilmaydiganlar teng bo'larmidi?!» – deb ayt. Albatta, aql egalaringina eslarlar» [10] («Zumar» surasi 9-oyat). Boshqa bir oyatda ilmi kishilar Allohning oldida boshqalarga nisbatan yuqori darajada turishi ochiqchasiga aytilgan: - «...Alloh sizlardan iymon keltirganlarning va ilm berilganlarning darajalarini ko'taradi. Alloh nima qilayotganlaringizdan xabardordir» [11] («Mujodala» surasi, 11-oyat). Alloh o'zining yolg'izligiga ham ilmi odamlarni guvoh qilgan. «Alloh adolat ila turib, albatta, Undan o'zga iloh yo'qligiga shohidlik berdi. Farishtalar va ilm egalari ham. Undan o'zga iloh yo'q. U aziz va hakim Zotdir» [11] («Oli Imron» surasi, 18-oyat). Bu oyatda Alloh taolo ilmi odamlarni o'z farishtalari bilan tenglashtirgan, bu esa ilmlilikning Alloh oldidagi hurmati qay darajada yuksak ekanligini ko'rsatadi. Qur'onida: «Alloh bilmaydiganlarning qalblarini ana shunday qilib muhrlar» [9]. («Rum» surasi, 59-oyat). Bundan maqsad olimlar maqtanib ketmasdan, o'z ustida doimo ishlashi. Aslida ilm degani aql yordamida ish qilishga aytiladi. Aql esa o'rganilgan narsani tushunib olish qobiliyatidir. Qur'onida barcha sohada aqlni ishlatishga chaqiradi. Qur'onida aqlga bog'liq so'zlarining 50 marotaba ishlatilganligini ko'rishimiz mumkin. Islom dinida chorlanadigan ilm faqatgina diniy ilm emas, balki bilimsizlikka qarshi har qanday bilim. Diniy ilm ham, dunyoviy ilm ham insonda olam uning yaratilishi va yaratuvchisini tan olish hamda o'z hayotida manfaatdor bo'lish uchun xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Абдурахмонов Абдулхай. Саодатга элтувчи билим. – Т.: Мовароуннах, 2001.
2. Базарбаев Ж. Азилларга сўзин ёзди. / Ембергенов У., Шамуратов Ж. Сулайман Бокирганий (Ҳоким ота). –Т.: Ўзбекистон 2015.

3. Абу Абдуллох Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Ал-Жомий ас-сахих (Ишонarli тўплам). 1-жилд. –Т.: Қомуслар бош тахририяти, 1997.
4. Муҳаммад пайгамбар қиссаси. Ҳадислар. – Т.: Камалак, 1991.
5. Nematullo Mukhamedov & Nurulloh Turambetov. (2021). The origins of religious tolerance in Central Asia. *International journal of social science & interdisciplinary research* ISSN: 2277-3630 Impact Factor: 7.429, 10(12), 68–73. Retrieved from <https://www.gejournal.net/index.php/IJSSIR/article/view/105>
6. Nematullo Mukhamedov, Nurulloh Turambetov (2022). The History and the Epigraphy of the Memorial Complex of Sultan Uvays–Baba *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*. Hamburg, Germany. Volume 9, Issue 12 December, 2022 Pages: 606-615. <http://dx.doi.org/10.18415/ijmmu.v9i12.4402>
7. Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Тафсири Ҳилол. 1 жуз. –Тошкент, 2023. –Б. 320
8. Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Тафсири Ҳилол. 3 жуз. –Тошкент, 2023.
9. Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Тафсири Ҳилол. 4 жуз. –Тошкент, 2023.
10. Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Тафсири Ҳилол. 5 жуз. –Тошкент, 2023.
11. Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Тафсири Ҳилол. 6 жуз. –Тошкент, 2023.

UDK:372.881.1

Gulbahor YAXSHIBOYEVA,
Andijon davlat tibbiyot instituti dotsenti, PhD
E-mail: daminovamubina@inbox.ru

ADChTI dotsenti, D.Qozoqboev taqrizi asosida

THE NEED TO TEACH ENGLISH FOR MEDICAL PURPOSES IN THE CONDITIONS OF ACADEMIC MOBILITY

Annotation

The development of modern society, which is inextricably linked with the active processes of globalization and integration, cannot but affect the medical higher education system. The most important factor in the development of this field is the competitiveness of the specialists who are developing in the higher education system, having comprehensive knowledge, skills and qualifications, and striving to understand them on an equal basis with foreign specialists.

Key words: Academic mobility, academic year, world labor market, international cooperation, ESP, EMP.

НЕОБХОДИМОСТЬ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В МЕДИЦИНСКИХ ЦЕЛЯХ В УСЛОВИЯХ АКАДЕМИЧЕСКОЙ МОБИЛЬНОСТИ

Аннотация

Развитие современного общества, неразрывно связанное с активными процессами глобализации и интеграции, не может не отразиться на системе медицинского высшего образования. Важнейшим фактором развития этой сферы является конкурентоспособность специалистов, которые развиваются в системе высшего образования, обладающих комплексными знаниями, навыками и квалификацией, и стремящихся осваивать их наравне с зарубежными специалистами.

Ключевые слова: Академическая мобильность, учебный год, мировой рынок труда, Международное сотрудничество, ESP, EMP.

АКАДЕМИК MOBILLIK SHAROITIDA TIBBIY MAQSADLARDA INGLIZ TILINI O'QITISHNING ZARURATI

Annotatsiya

Globalashuv va integratsiyaning faol jarayonlari bilan uzviy bog'lanib ketgan zamonaviy jamiyat rivojlanishi tibbiy oliy ta'lim tizimiga ham ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi. Oliy ta'lim tizimida yetishib chiqayotgan mutaxassislar raqobatbardoshligi, keng qamrovli bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lishi, imkon darajasida xorijiy mutaxassislar bilan teng doirada tushunishiga intilish shu soha rivojidagi eng muhim omil hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Akademik mobillik, o'quv yili, jahon mehnat bozori, Xalqaro hamkorlik, ESP,EMP.

Kirish. Hozirgi davrda yagona Boloniya islohotlari asosida Yevropa ta'lim tizimini shakllanishining asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biri talabani erkin fikrlash doirasini rivojlantirishga qaratilgani ham bejiz emas. Yuqoridagi tizimdan kelib chiqib Yevropa hamjamiyatining dasturlariga muvofiq talabalarning erkin harakatlanishi alohida e'tirofga sazovordir. Ingliz tilini o'rganish orqali sohaviy bilimlarni oshirish borasida ko'plab ilmiy tadqiqotlar o'tkizilgan. Ammo biz ilmiy izlanishning ushbu qismida akademik mobillik sharoitida tibbiy maqsadlarda ingliz tilini o'qitishning zarurati va o'ziga xos xususiyatlariga to'xtalib o'tmoqchimiz.

2022-yil 17-noyabrda "O'zbekiston Respublikasida aholining sog'lig'ini mustahkamlash va sog'liqni saqlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6669-sonli Farmoni asosida sog'liqni saqlash tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar belgilandi. Shulardan biri, xalqaro investitsiyalarni jalb qilish va yangi texnologiyalarni joriy etish tibbiyot sohasining rivojlanishiga va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashga yordam berishdir. Ushbu qarorning ijrosini ta'lim tizimida ta'minlashning dastlabki ko'rinishi sifatida oldindan mavjud va boshqa nofilologik yo'nalishlarda samarali natijaga erishgan Balogniya tizimini kiritish taklif etildi.

Balogniya tizimida akademik mobillik - talaba, tadqiqotchi yoki o'qituvchini uzoq, lekin cheklangan vaqtga (semestr, o'quv yili) mos keladigan o'quv yoki tadqiqot dasturiga ega bo'lgan boshqa ta'lim muassasasiga o'tkazishdir. Akademik mobillik bir mamlakatdagi universitetlar o'rtasida ham, turli mamlakatlardagi universitetlar o'rtasida ham amalga oshiriladi, ammo stajirovkadan farqli o'laroq, bu jarayonda ishtirok etuvchi shaxs to'liq o'qish kursini oladi va asosiy universitetga (u kirgan universitet) qaytib kelganida va u diplom olishni rejalashtirgan joyda, bu o'quv kursi tugallangan semestr yoki yil sifatida hisoblanadi.

Akademik mobillik tashqi yoki ichki bo'lishi mumkin.

1. Tashqi akademik mobillik - talabalarni tayyorlash, o'qituvchilar va maishiy xodimlarning ilmiy tadqiqotlari va ishlarini olib borish uchun mo'ljallangan xorijiy universitetlar va xorijdagi tadqiqot muassasalari.

2. Ichki akademik mobillik - talabalarni tayyorlash, universitet professor-o'qituvchilari va xodimlarining ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish va rahbarlik qilish uchun o'sha hududdagi bir yo'nalishdagi universitetlar va tadqiqot markazlari.

Akademik mobillik uning ishtirokchilarining ta'lim va kasbiy tajribasini shakllantirishga yordam beradi, chunki chet ellik o'qituvchi va professorlar bilan mashg'ulotlar orqali talabalar boshqa ta'lim texnologiyalari haqida ma'lumot olishadi, shuningdek, boshqa mamlakatlar vakillari bilan bevosita muloqot qilish ko'nikmalarini oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Boshqa universitetlarining o'quv dasturlari va o'quv jarayonlari bilan tanishish, xalqaro standartlarga mos keladigan ta'lim olishga imkon beradi. Bundan tashqari, yangi texnologiyalar va usullarni o'rganish imkoniyati ham mavjud.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. V.SHerba, I.L.Bim, N.I.Geiz, YE.I.Pasov va boshqa ingliz tilshunos olimlari nofilologik oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'rganish sohaviy tarbiyani oshirish, shaxsni bir butun individual xususiyat bilan shakllantirish imkonini berishi haqida ta'kidlagan. I.A.Zimnayaning yoritishicha akademik mobillik sharoitida sohaviy bog'liqlik bilan ingliz tilini o'rganish, insonning o'z sohasidagi "men"nini anglatadi. Tadqiqotchilar YE.I.Pasov, R.P.Milrud, YE.N.Solovova nofilologik yo'nalishlarda akademik mobillik sharoitida ingliz tilini o'rganish, sohaviy nutq bu - fikrlashni rivojlantirish vositasi deb qaraydi. Boshqa bir qator tadqiqotchilarning fikriga ko'ra nofilologik yo'nalishlarda ingliz tilini o'rganish nafaqat sohaviy ma'lumot olishda xizmat qiladi, balki kasbiy faoliyatni yangilash maqsadida malaka oshirish yoki akademik mobillik doirasida boshqa shu sohaning yetakchi davlatlaridan birida o'qish imkoniyatini yaratadi.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib akademik mobillik sharoitida tibbiyot sohasida ingliz tilini o'rgatish, talabalarga kommunikativ kompetensiyani shakllantirish, umumiy kasbiy sohada o'quv jarayoni subyektlarini rivojlantiruvchi asosiy omillardan biri degan xulosaga kelishimiz mumkin. Ushbu yo'nalishda akademik mobillik sharoitida ingliz tilini o'rgatish bir necha muammoni qamrab oladi va ushbu muammolar V. I. Baydenko, M. A. Kasevich, R. V.

Stavruk, V. B. Svetlov, A. V. Petrov, A. N. SHERemet, A. V. Tsyb va boshqalar tomonidan o'rganib chiqilgan.

Tilshunos Z.N. Rashidovanning fikriga ko'ra "Akademik mobillik nafaqat talabalar uchun, balki pedagoglar uchun ham muhimdir. Chet el universitetlariga o'qishga ketish yoki stajirovkalarda qatnashish o'qituvchilarning pedagogik mahoratini oshirish, yangi o'quv uslublarini o'rganish, ilmiy tadqiqotlarni olib borish va yangi bilimlarni o'zlashtirishga yordam beradi. Bu o'z navbatida o'quv jarayonini takomillashtirish va ta'lim sifatini oshirishga hissa qo'shadi." Bu fikr Barselona Universiteti tibbiyot fakulteti professori Maria Garciaening fikri bilan bog'lanib ketadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Rivojlangan davlatlar ta'lim tizimidan andoza olgan holda sog'liqni saqlash sohasini kompleks rivojlantirish maqsadida barcha tibbiy oliy ta'lim muassasalarida akademik mobillikning asosiy bandlaridan biri hisoblangan qo'shma ta'lim yo'nalishlari o'z faoliyatini olib bormoqda. Unga ko'ra ushbu yo'nalish talabalar oliy ta'limni yakuniy bosqichlarida o'qishni davom ettirish maqsadida hamkor oliy ta'lim muassasalariga safarbar etilishi lozim. Bu talabalar oldiga bir vaqtni o'zida ixtisosligi bo'yicha yuqori bilim darajada ekanligini namoyish etish bilan birga, chet tillarida so'zlasha olishi, kasbiy mahoratini dunyo miqyosida rivojlangan ekanligi ularning muvaffaqiyat kaliti ekanligini ko'rsatish kabi masalalarni ham qo'yadi. Aynan akademik mobillik (qo'shma ta'lim) tibbiy oliy ta'lim muassasalarini jahon ta'lim tizimiga integratsiyalashuv jarayonini amalga oshirishning eng muhim yo'nalishlari va usullaridan biridir.

Tilshunos M.A. Abduraxmonov aytganidek "Xalqaro hamkorlik va akademik mobillik nafaqat tibbiyot ta'limi tizimini modernizatsiya qilishga, balki tibbiyot sohasida innovatsiyalarni rivojlantirishga ham yordam beradi. Chet ellik hamkasblar bilan birgalikda loyihalarni amalga oshirish, ilmiy tadqiqotlarni olib borish va yangi texnologiyalarni qo'llash o'zbek tibbiyotini rivojlantirishga va uni global miqyosda tan olinishiga hissa qo'shadi."

Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida akademik mobillik sharoitida ingliz tilini o'rganish kasbiy tayyorgarlikning tanlangan yo'nalishi bo'yicha sifatli ta'lim olish imkoniyatini berish, bo'lajak mutaxassisga dunyoning yetakchi soha egalari bilan erkin fikr almashish imkoniyatini beradi. Bu borada ingliz tili fani o'qituvchisining oldida turgan asosiy vazifalaridan biri bu tibbiyot sohasida tahsil olayotgan talabalarni kasbiy mavzularda nutq so'zlay olishga, bemorlar bilan erkin muloqatga kirishishga va sohaga oid adabiyotlarni o'qishga o'rgatishdir.

Tibbiyot ta'limi bo'yicha mutaxassis I.A. Ismoilov "Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish va akademik mobillikni rivojlantirish o'zbek tibbiyot mutaxassislarining malakasini oshirish va ularning xalqaro miqyosdagi raqobatbardoshligini ta'minlashga yordam beradi. Chet el universitetlariga o'qishga ketish, stajirovkalarda qatnashish, ilmiy konferensiyalar va seminarlarda ishtirok etish o'zbek tibbiyot mutaxassislarining xalqaro miqyosdagi tajriba va bilimlarini boyitishga xizmat qiladi." deydi.

Tahlil va natijalar. Yuqoridagi fikrlarga qarab tibbiyot sohasida akademik mobillikning afzalliklari va kamchiliklari haqida quyidagi ma'lumotlarni kirgizish mumkin:

Afzalliklari:	Kamchiliklari:
Kengroq bilim va tajriba: Xalqaro universitetlarda tahsil olish, xalqaro miqyosdagi olimlar va mutaxassislar bilan ishlash, turli mamlakatlarning tibbiyot tizimlari bilan tanishish imkoniyatini beradi.	Til to'sig'i: Xalqaro universitetlarga kirish va o'qish jarayonida til to'sig'i muammosi yuzaga kelishi mumkin.
Ilmiy izlanishlar va yangiliklarga yaqinlashish: Xalqaro miqyosdagi ilmiy tadqiqotlar va tibbiyotning eng yangi kashfiyotlari bilan tanishish, ilg'or texnologiyalar bilan ishlash imkonini beradi.	Moliyaviy xarajatlar: Chet elda tahsil olish ancha qimmatga tushishi mumkin.
Xalqaro miqyosdagi aloqalar: Xalqaro hamkorliklarni rivojlantirish, xalqaro tibbiyot jamoatchiligiga qo'shilish va yangi kasb ehtiyojlarini qondirish imkoniyatini beradi.	Moslashish qiyinchiliklari: Yangi madaniyatga moslashish, turmush tarzi va tibbiyot tizimiga o'rganish qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin.
Kasb ehtiyojlari va bozor talablariga moslashish: Turli mamlakatlardagi tibbiyotning muhim jihatlari o'rganib, kasbiy rivojlanish va martaba imkoniyatlarini kengaytirish imkonini beradi.	Qaytish qiyinchiliklari: Chet elda olingan bilim va tajribani o'z mamlakatida qo'llash qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.
Shaxsiy rivojlanish: Turli madaniyatlar bilan tanishish, xalqaro tajriba orttirish va dunyoqarashni kengaytirish imkoniyatini beradi.	Tibbiyotning o'ziga xos xususiyatlari: Har bir mamlakatning tibbiyot tizimi o'ziga xos bo'lib, turli kasalliklarning tarqalishi, davolash usullari va tibbiyotning rivojlanish darajasi farq qilishi mumkin.

Mehnat bozorida o'zgartgan tanlov mezonlari "Tibbiyotda ingliz tili" fanini o'qitish mazmuni, jarayonida qo'llaniladigan shakllar, usullar va texnologiyalarga qo'yilgan talabni yangilash kerakligi isbotlandi. D. Sherbinaning "Nofilologik oliy ta'lim muassasalarida chet tili o'qitishning pedagogik shartlari" mavzusi bo'yicha dissertatsiya tadqiqotida yaqin vaqtgacha nolingvistik oliy ta'lim muassasalarida ingliz tili darslarida hali hanuz grammatika, tarjima usullari ustunlik qilayotgani, bu holat esa bitiruvchi mutaxassislarni yetarlicha kommunikativ kompetensiyaga ega bo'lmasligini ta'kidlagan. Hozirgi kunda tibbiyot sohasidagi olib borilayotgan izlanish va yangiliklardan kelib chiqib, aksincha ingliz tili darslarini yuqori malakada tashkillashtirish, barcha til aspektlarini qamragan dars jarayonlarini tashkil etishni talab etadi.

Xulosa va takliflar. Global mehnat bozorida kundan-kunga oshib borayotgan ta'lab va takliflar, mehnat migratsiyasi va kadrlarni ish bilan ta'minlash sharoitida xorijiy tillarni bilish insonning shaxsiy va kasbiy rivojlanishi uchun muhim omil hisoblanadi. Til bilish insonga raqobatbardosh bo'lish, ish topish, ijtimoiy integratsiyalanish, turli jabhalardagi ma'lumotlarga ega bo'lish, xalqaro hamkorlik qilish, madaniyatlar o'rtasidagi aloqalarni rivojlantirish va global sohaviy muammolarni o'rganish davomida ularga tez yechim topish imkonini beradi.

Shuningdek, til bilish tibbiyot sohasida jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga ham muhim ta'sir ko'rsatadi. Tilni bilish

milliy tibbiy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, xalqaro toifadagi tibbiy salohiyatni rivojlantirish va mamlakatning xalqaro maydondagi obro'sini mustahkamlashga yordam beradi.

Dastlabki holatda akademik mobillik sharoitida tibbiy maqsadda ingliz tilini o'qitish shartli ravishda talabalardan tinglash, boshqalarni fikrini jamlash, mustaqil qo'shimcha tarzda darsga tayyorgarlik ko'rish uchun vaqt ajratish kabi bir nechta holatni qabul qilishni ta'lab etadi. N.Sheremetning fikriga ko'ra akademik mobillik davrida ingliz tilini tibbiy maqdassa o'rgatishning o'ziga xosligi bu talabalarning sohaviy aloqa tez o'rnatish va yangi axborot muhitiga muvaffaqiyatli moslashish imkonini beradi.

Yuqorida ko'rilgan barcha tadqiqotlardan ko'rish mumkinki, akademik mobillik sharoitida tibbiyot sohasida tahsil olayotgan talabalarning ingliz tilini o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini oshirish, bo'lajak shifokorlarning ingliz tili o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshiribgina qolmay, ular bilan ishlash jarayonida pedagogning o'quv jarayonda samarali turli o'quv materiallar va o'qitish uslublaridan foydalanish imkoniyatini oshiradi.

Akademik mobillik, ayniqsa tibbiyot sohasida, xalqaro miqyosda ish topishga, ilmiy tadqiqotlar olib borishga, bemorlarga sifatli tibbiy xizmat ko'rsatishga va global miqyosdagi muammolarni hal qilishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. - М. : Слово, 2000. - 261 с.
2. Толковый словарь английского языка. The advanced learner's dictionary of current English / Под ред. А. Хорнби С., Гетенби Э., Уэйкфилд Г.. -М.: Сигма-пресс, 1996. - 1200 с.
3. Фетискин Н. П., Козлов В. В. Социально психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов // Диагностика мотивов аффилиации (А. Мехрабин). - М. : Наука. - 2002. - С. 95-98.
4. Фокин Ю. Г. Теория и технология обучения: деятельностный подход : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Ю. Г. Фокин. - 3-е изд. - М. : Издательский центр «Академия», 2008. - 240 с.
5. Yaxshiboyeva G. O.. Features of the methodology of teaching paramedical terms in practical classes in a medical institutions. frontiers in health informatics ISSN-Online: 2676-7104 2024; Vol 13: Issue 3, www.healthinformaticsjournal.com
6. Хекхаузен Х. Социальные мотивы: аффилиация и власть / Х. Хекхаузен // Мотивация и деятельность. - М. : Педагогика, 1986. - Т. 1. С. 289-337.

7. Хуторской А. В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения / А. В. Хуторской. - М. : Изд-во МГУ, 2003. - 416 с.
8. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Народное образование. - 2003. - № 2. - С. - 58-64.
9. Чебышев Н. Высшая школа XXI века: проблема качества / Н. Чебышев, В. Каган // Высшее образование в России. - 2000. - № 1. - С. 19-26.
10. Чернина Л. Г. Теоретическое и экспериментально обоснованное использование чтения для обучения активной лексики : автореф. дисс. ... канд. пед. наук / Л. Г. Чернина. - М. - 1983. - 24 с.
11. Черных В. В. Метод проектов в обучении иностранному языку студентов вузов юридических специальностей: на материале немецкого языка : дис. ... канд. пед. наук / В. В. Черных. - Тамбов, 2003.- 185 с.
12. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека : учеб. пособие, 2-е изд., перераб. и доп. / В. Д. Шадриков. - М. : Логос, 1996. -320 с.